IRAK KRALI
I. FAYSAL

Ali A. Allawi

Çeviren: Hakan Abacı

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 3497

BİYOGRAFİ

Ali A. Allawi
IRAK KRALI I. FAYSAL

ÖZGÜN ADI
FAISAL I OF IRAQ

ÇEVİREN
HAKAN ABACI

COPYRIGHT © ALİ A. ALLAWİ , 2014

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2014
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
LEVENT CİNEMRE

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ/DİZİN
COŞKUN AK

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: ŞUBAT 2016, İSTANBUL

ISBN 978-605-332-691-5

BASKI
PASİFİK OFSET
CİHANGİR MAH. GÜVERCİN CAD. NO:3/1 BAHA İŞ MERKEZİ A BLOK KAT.2
34310 HARAMİDERE / İSTANBUL
(0212) 412 17 77
SERTİFİKA NO: 12027

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Ali A. Allawi

Irak Kralı I. Faysal

Çeviren: Hakan Abacı

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Eski düzen değişir, yer verip yenisine,
Ve Tanrı başka çehreler alır,
Bozmasın diye eski âdet dünyayı.
Avut kendini; bende avunç ne arar?
Yaşadım yaşayacağımı; gayrı arıtsın Tanrı
Kendi yüreğinde yaptıklarımı.

Alfred, Lord Tennyson,
Idylls of the King - The Passing of Arthur

İÇİNDEKİLER

Teşekkür IX
Önemli Şahsiyetler XIII
Olayların Kronolojisi XVII
Önsöz Eylül 1933: Kralın Ölümü XXI

I
BİR İMPARATORLUK DAĞILIYOR
OSMANLI DÖNEMİ (1883-1914)

1. Bölüm
Çölden Metropole 3

2. Bölüm
Mekke'ye Dönüş 25

3. Bölüm
Savaş Öncesi Gelişmeler 37

II
BAĞLAR KOPUYOR
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE ARAP AYAKLANMASI (1914-1918)

4. Bölüm
İsyana Giden Yol 51

5. Bölüm
Arap Ayaklanması I: Ayaklanmanın Güçlenmesi 83

6. Bölüm
Arap Ayaklanması II: Sınırları Aşmak 103

7. Bölüm
Arap Ayaklanması III: Demiryolu Savaşı 127

8. Bölüm
Şam'a Doğru 147

III
YIKILAN RÜYA
SURİYE VE PARİS BARIŞ KONFERANSI (1918-1921)

9. Bölüm
Bir Devletin Nüvesi 177

10. Bölüm
Avrupa'da İlk Adımlar 217

11. Bölüm
Paris Barış Konferansı I 239

12. Bölüm
Paris Barış Konferansı II 261

13. Bölüm
Suriye Mücadelesi 283

14. Bölüm
Suriye Krallığı'nın Çöküşü 317

15. Bölüm
Boşlukta Kalış 361

16. Bölüm
Kral Adayı 383

IV
YENİ BİR BAŞLANGIÇ IRAK (1921-1933)

17. Bölüm
Mezopotamya'dan Irak'a 411

18. Bölüm
Irak Kralı 437

19. Bölüm
Faysal, Cox ve Muhalefetin Yükselişi 461

20. Bölüm
Ayetullahların İsyanı 505

21. Bölüm
Meclisler, Antlaşmalar, Anayasalar 533

22. Bölüm
Petrol ve Musul Sorunu 553

23. Bölüm
Özgürlüğe Kavuşma Mücadelesi 579

24. Bölüm
Bağımsızlığa Doğru 599

25. Bölüm
Faysal Sonunda Haklı Çıkıyor 631

26. Bölüm
Elim Bir Son 655

Son Söz: Büyük Faysal 689
Notlar 693
Dizin 749

HARİTALARIN LİSTESİ

1. Osmanlı İmparatorluğu, 1798-1923 2
2. Osmanlı İmparatorluğu, 1914 50
3. Hicaz demiryolu, 1914 126
4. Sykes-Picot Antlaşması, 1916 171
5. Suriye Arap Hükümeti (OETE), 1918-1920 282
6. Osmanlı Irak'ının idari taksimatı 410
7. Irak Krallığı 578

Teşekkür

Irak Kralı Faysal'ın biyografisini yazma düşüncesi 1998'den beri zihnimde filizlenmekteydi. Babam o yıl vefat etmiş, ben de yayımlanacak hatıra kitabının temelini oluşturan evrakın gözden geçirilmesi sorumluluğunu üstlenmiştim. Babam ailemizde modern müfredatlı bir okula gitmiş ilk kişiydi. Sonra da yeni kurulan Bağdat Tıp Fakültesi'nin ilk mezunları arasında yer almış, gençliğini ve 1920'lerdeki üniversite eğitimini Faysal'ın Irak'taki hükümdarlığı sırasında geçirmişti. Döneme dair hatıraları, kendisinin ve kuşağının Irak'ın geleceğine yönelik fırsat ve iyimserlik duygularıyla doludur. O ve onun gibi birçokları Faysal'ın göreve getirdiği liderlikten ayrı düşünülemeyecek modern bir ülke inşası görevinin güçlükleriyle baş etmek için coşkuyla iş hayatlarına başladılar. Faysal'ın bıkıp usanmadan geliştirmeye çalıştığı modern kurumlarda çalışmaya devam edip çoğunlukla meslek hayatlarının zirvesine ve en yüksek devlet görevlerine ulaştılar. Babamın Faysal'a duyduğu hürmet ve hayranlığın, temel hayat deneyimlerini 1920'lerin Irak'ında edinen hemen herkes tarafından paylaşıldığını gördüm. Dolayısıyla minnettarlığımı öncelikle Faysal'a ilgimi ilk uyandıran kişiye, rahmetli babam Dr. Abd el-Amir Allawi'ye ifade etmek isterim.

Babamın hemen ardından iki meslektaşını ve dostunu anmak isterim. Londra'daki sürgün hayatlarında babamla birlikte ayrılmaz bir takım oluşturarak muhabbetle "Üç Silahşörler" diye anılan sürgündeki Irak cemaatinin bu üç yaşlı devlet adamı, Saddam Hüseyin rejimine muhalefet eden harekete basiret, öngörü ve bilgelik katmıştır. Faysal devrinin yetiştirdiği bu kişiler vatansever, yetkin ve kendilerini davalarına adamış insanlardı. Büyükelçi Abdülgani el-Dalli Irak'ın eski tarım bakanıydı; Irak'taki monarşi rejiminin son maliye bakanı Abdülkerim el-Uzri, modern Irak tarihi hakkında bir otoriteydi. Her ikisi de Irak'ta Faysal'ın kurduğu krallıkla birlikte monarşiyi de kaldıran 1958 devrimiyle sürgüne gitmek zorunda kalmışlardı. Abdülgani el-Dalli her zaman Irak'ın

Faysal'a borcundan bahsetmiş ve defaatle Faysal'ın henüz biyografi yazarını bulamadığını zikretmişti. Ona Faysal'ın biyografisini yazacağıma söz verdiğimde üzerime aldığım görevin ağırlığını tam olarak takdir edememiştim. Faysal'ın Irak'ın kurulmasında kilit öneme sahip bir yer işgal ettiğini Abdülkerim el-Uzri'yle sayısız sohbetlerim sayesinde zamanla anladım. Kralın kapsamlı bir biyografisinin yazılmasını o da istemekteydi.

Minnet borcu duyduğum bu grubun son kişisi uluslararası çapta tanınmış pedagog ve Irak'ın eski başbakanlarından Muhammed Fadıl el-Cemali'dir. 1953 yılında kurduğu ilk kabinesinde Faysal döneminde yetişmiş bir dizi yetenekli Iraklı bulunmaktaydı. Sonraları Tunus'a yerleşmesine rağmen Londra'ya yaptığı sık ziyaretler vesilesiyle ondan Faysal dönemi hatıralarını dinleme fırsatını buldum. Oğlu, yakın dostum Usame, Faysal'ın biyografisinin yazılması ihtiyacını bana sürekli hatırlattı ve çalışmaya başladığımda da nasıl gittiğini hep soruşturarak konu üzerinde kalmamı sağladı. Bu kitabı yazarak tüm bu insanlara ve aziz hatıralarına verdiğim sözü tuttuğumu ümit ediyorum.

Böyle bir biyografinin yazılmasını memnuniyetle karşılayan Irak ve Ortadoğu'nun akademik kurumlarının ve bilim insanlarının desteği olmaksızın bu kitap tamamlanamazdı. İngiltere'de teşekkür ve takdirlerimi Oxford Üniversitesi St. Antony Koleji Ortadoğu Merkezi'ne ve direktörü Eugene Rogan'a sunmak isterim. Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'ndan Profesör Charles Tripp'e içerik hakkında görüşleri ve kitabın ilk taslağını okumasından ötürü teşekkür ederim. ABD'de takdir ve teşekkürlerim Harvard Üniversitesi'nden Profesör Roger Owen'a gitmektedir. Desteği ve tavsiyeleri çok değerliydi.

Halen Singapur Milli Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü Araştırma Profesörü, Utah Üniversitesi'nden Profesör Peter Sluglett tavsiye ve yorumlarını hiç esirgemedi. Kendisi, Irak ve özellikle bu biyografinin kapsadığı dönem konusunda bihakkın en önde gelen akademik otoritelerden birisidir. Ayrıntılı yorumları ve metni dikkatle okumasından ötürü kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Massachusetts, Willams Koleji'nden Profesör Magnus Bernhardsson'a minnetlerimi ifade etmek isterim. Kitabın ilk metnini okumayı ve görüşlerini bildirmeyi cömertlikle kabul etti ve Faysal devrinin sosyo-kültürel çerçevesi üzerine çok değerli yorumlarda bulundu.

2008-2009 akademik yılı için sağladığı burs nedeniyle Harvard Üniversitesi, Kennedy Kamu Yönetimi Fakültesi bünyesindeki Carr Merkezi'ne teşekkür etmek isterim. Bu sayede biyografi konusunda düşünüp fikir geliştirebildim ve Harvard Widener Kütüphanesi'nin inanılmaz imkânlarından yararlandım. Bu olağanüstü kütüphane ABD'nin milli hazinelerinden biri kabul edilmelidir. Teşekkürlerimi aynı zamanda o dönemde Carr Merkezi direktörü olan günümüz milletvekili Rory Stewart ile Carr Merkezi İcra Direktörü Charlie Clement'e sunuyorum.

Irak'ta en derin minnetimi Irak Milli Kütüphanesi Başkanı Dr. Saad Eskander'e duyuyorum. Kütüphane ve ülkenin arşivleri ile Milli Kütüphane'nin eski Irak gazeteleri koleksiyonuna tam erişimime imkân sağlamıştır.

Bu kitap için araştırmalarımda farklı kişilerden yardım aldım. İlk araştırma asistanım İbrahim el-Maraşi, Britanya Milli Arşivleri'ni taramama yardım etti. Harvard'daki asistanım Alper Bahadır Harvard ile İstanbul'daki Osmanlı arşiv belgelerinin ortaya çıkartılmasına yardım etti.

Lamia el-Geylani Bağdat'taki Kraliyet Sarayı'ndan kurtarılan dönemin nadir fotoğraflarını temin etti. Tamara el-Dağıstani, fotoğraflara ilave olarak geniş Haşimi ailesi hakkında ayrıntılı bilgi sağladı. Faysal'ın önemli fotoğraflarını temin eden Russell Harris'e de desteği için teşekkür ederim

Ann ve Henry Wilks, Sir Henry Dobbs'un yakın zamanda keşfedilen günceleri ve mektuplarını büyük bir cömertlikle benimle paylaştılar. Onlara ve beni Wilks ailesiyle tanıştıran Patrick Cockburn'a özel bir teşekkür borcum var.

Son olarak minnet ve teşekkürlerimi Hicaz Kralı Ali'nin torunu Şerif Muhammed bin el-Hüseyin'e sunarım. Biyografinin taslaklarını bıkmadan okuyan Şerif Muhammed, her zaman yapıcı ve yerinde yorumlarda bulundu. Böyle güvenilir bir yorumcuya ve gerçeği gösteren bir aynaya her yazarın ihtiyacı vardır.

Önemli Şahsiyetler

Şerif Ailesi

Faysal bin Hüseyin – Suriye kralı, Irak kralı, Hüseyin bin Ali'nin üçüncü oğlu.

Hüseyin bin Ali – Mekke Emiri ve Arap ihtilalinin başlatıcısı.

Ali bin Hüseyin – Hüseyin bin Ali'nin en büyük oğlu ve ondan sonraki Hicaz kralı. Faysal'ın sırdaşı ve naibi.

Abdullah bin Hüseyin – Hüseyin bin Ali'nin ikinci oğlu, daha sonra Mavera-i Ürdün Emiri.

Zeyd bin Hüseyin – Hüseyin bin Ali'nin en küçük oğlu. Faysal'ın üvey kardeşi. Arap ayaklanması ve Suriye'de Arap devletinin kurulmasında Faysal'a yardım etmiştir.

Iraklılar

Cafer el-Askeri (Cafer Paşa) – Eski Osmanlı subayı; Sirenayka'da İngilizlere karşı direnişe katılmıştır; Arap ihtilalinde düzenli birliklerin üst düzey komutanı. Faysal döneminde birçok defa bakanlık, başbakanlık ve büyükelçilik yapmıştır.

Raşid Ali el-Geylani – en-Nakip ailesinin bir kolundan gelmiştir. İhtiraslı ve şifa bulmaz entrikacı. Faysal'ın başbakanlarının sonuncusu.

Yasin el-Haşimi – Osmanlı ordusunda generalliğe yükselmiş, Osmanlı davasına sadık kalmıştır. Şam'da Faysal'ın Arap hükümetine katıldı. Faysal döneminde bakanlık ve başbakanlık yaptı. Gizemli ve ihtiraslı.

Büyük Ayetullah Ebul Hasan el-İsfahani – Irak'taki en kıdemli Ayetullah. Kurucu Meclis seçimlerine katılmayı yasaklayan bir fetva verdi. El-Halisi ile birlikte İran'a gönüllü sürgüne gitmeyi tercih etti. Ancak 1924'te ülkeye döndü ve resmi siyasetten uzak durdu.

Ali Cevdet – Eski Osmanlı subayı. Arap ihtilaline başlangıcında katılanlardan. Bekaa Vadisi'ndeki Suriye kuvvetlerine komuta etti; daha sonra Faysal döneminde valilik ve bakanlık yaptı.

Şeyh Mehdi el-Halisi – Kazimiyeli güçlü Ayetullah. İngiliz karşıtı ve çok zaman Faysal'a hasım. İran'a 1923 yılında es-Sadun tarafından sınırdışı edilmesi kıdemli Şii din adamlarının gönüllü sürgüne gitmelerini tetiklemiştir.

Abdül Muhsin es-Sadun – Güney Irak kökenli güçlü bir aşirete mensup, İstanbul'da eğitim görmüş hukukçu. Başbakanlığını yaptığı Faysal'a mesafeli kalmıştır. Şiilerin dini hiyerarşisiyle karşı karşıya gelinmesine yol açanlar arasındadır. İngilizlerce desteklenmekteydi. 1929'da intihar etmiştir.

Abdülrahman en-Nakip – Güçlü bir tarikatın lideri, Bağdat'ın ileri gelenlerinden. Irak'ın ilk başbakanı. Faysal'ın krallığına önce muhalefet etmiş, sonraları kabullenmiştir.

Nuri es-Said [Nuri Said Paşa] – Devlet adamı, eski Osmanlı subayı. Birinci Balkan Harbi'nde savaşmış, gizli el-Ahd Cemiyeti'ne girmiş. Arap ihtilaline katılmıştır. Irak ordusunun kurucularındandır. Faysal döneminde bakanlık ve başbakanlık yapmıştır.

Naci es-Suveydi – Önde gelen bir Bağdat ailesine mensuptu. Faysal döneminde bakanlık ve başbakanlık yaptı.

Cafer Ebu et-Timmen – Bağdat'ın önde gelen bir tüccar ailesine mensuptu. Katı bir milliyetçi ve İngiliz karşıtı. Faysal'la çelişkili ilişkileri vardı.

Osmanlılar

Sultan Abdülhamid – Osmanlı İmparatorluğu'nun sultan ve halifesi; 1909'da tahttan indirildi.

Enver Paşa – Osmanlı İmparatorluğu'nu son yıllarında yöneten üçlü liderliğin üyesi.

Cemal Paşa – Birinci Dünya Savaşı'nın büyük bölümünde Suriye'deki Osmanlı kuvvetlerine komuta etti.

Mustafa Kemal – Savaşın son aşamalarında Suriye'deki Osmanlı kuvvetlerinin komutanı. Modern Türkiye'nin kurucusu.

Suriye/Filistin/Lübnanlılar

Avni Abdülhadi – Paris'teki Arap heyetinin sekreteri. Faysal'ın maiyetinden ve danışmanı. Daha sonraları Filistin milli hareketinin önemli bir şahsiyeti.

Rüstem Haydar – Faysal'ın dostu ve sırdaşı. Daha sonraları Irak'ta bakanlık yaptı.

Tahsin Kadri – Faysal'ın yaveri ve refakatçisi.

Ahmed Kadri – Tahsin'in kardeşi. Gizli Arap cemiyeti el-Fatat'ın ilk üyelerinden. Faysal'ın danışmanı.

Ali Rıza er-Rikabi – Faysal döneminde Suriye askeri valisi.

İngilizler

Edmund Allenby – Mısır Seferi Kuvveti ile Suriye ve Filistin'deki İtilaf kuvvetlerinin komutanı.

Gertrude Bell – Percy Cox'un doğu işleri sekreteri, Irak Müzesinin kurucusu. Faysal'ın Irak kralı olmasını destekledi.

Winston Churchill – Koloniler bakanı, Britanya'nın Ortadoğu siyasetini tespit eden 1921 Kahire Konferansı'na başkanlık etmiştir.

Gilbert Clayton – İstihbarat subayı, daha sonra Irak'ta yüksek komiser.

Kinahan Cornwallis – Kahire'deki Arap Bürosu'nun Direktörü. Faysal'ın arkadaşı ve daha sonraları Irak'ta büyükelçi.

Percy Cox – Mezopotamya Savaşı sırasında Irak'ta kıdemli siyasi subay ve ilk Irak yüksek komiseri.

Lord George Curzon – Dışişleri bakanı; Suriye'nin bağımsızlığına karşı çıkmıştır.

Henry Dobbs – Irak'ta en uzun süre görev yapan yüksek komiser. Faysal'la ilişkileri sorunluydu.

Francis Humphrys – Bağımsızlıktan önceki son yüksek komiser.

David Lloyd George – Birinci Dünya Savaşı sırasında başbakan; Paris Barış Konferansı'ndaki dört büyük liderden birisi.

T. E. Lawrence – Faysal'ın danışmanı ve Arap ihtilalinde gerilla güçlerini örgütleyen kişi. Paris Barış Konferansı ve 1921 Kahire Konferansı'nda Faysal'ın çıkarlarının savunuculuğunu yapmıştır.

Haim Weizmann – Bilim adamı, Siyonistlerin lideri.

Fransızlar

Robert de Caix – Levant'taki Fransız siyasetini etkilemiştir.
Georges Clemenceau – Başbakan. Faysal'la Suriye konusunda boşa çıkan bir anlaşmaya varmıştır.
Kaddur bin Gabrit – Faslı çevirmen, Paris'te Faysal önderliğindeki Arap heyetinin muhataplarından.
Henri Gouraud – Suriye ve Lübnan yüksek komiseri; Suriye'nin bağımsızlığına şiddetle karşı çıkanlardan.

Olayların Kronolojisi

1517	Osmanlı İmparatorluğu Hicaz üzerinde hükümranlığını kurar; Mekke Şerifliği/Emirliği makamını tanır.
1876	Kanun-i Esasi'nin ilanı. Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışı.
1878	Abdülhamid Meclis-i Mebusan'ı fesheder, anayasayı askıya alır ve monarşi yönetimi kurar.
1883	Hüseyin bin Ali'nin üçüncü oğlu Faysal'ın Taif'te doğumu.
1883 - 1890	Faysal Bedevi kabilesi Bani Abadila tarafından büyütülür.
1893	Faysal İstanbul'da sürgündeki ailesine katılır.
1900	Hicaz'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerine bağlayan Hicaz demiryolunun inşaatı başlar.
1904	Faysal, Şerif Nasır bin Ali'nin kızı olan kuzeni Huzeyma ile evlenir. Evlilikten dört kızları ve daha sonra Irak kralı olacak Gazi adlı bir oğulları olacaktır.
1908	Jön Türk devrimi Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal idareyi tekrar tesis eder.
1908	Faysal'ın babası Hüseyin bin Ali, Sultan Abdülhamid'in iradesiyle Mekke Şerifliği'ne getirilir. Faysal Hicaz'a döner.
1909	Sultan Abdülhamid başarısız bir karşı darbeden sonra hal edilir.
1911-1912	Faysal, Asir bölgesinde İdrisi'ye karşı çarpışan Şeriflik ve Osmanlı kuvvetlerine komuta eder.
1912	Faysal Cidde mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a seçilir.
1912	Birinci Balkan Savaşı'nın patlaması. Osmanlı İmparatorluğu Balkanlardaki topraklarının büyük kısmını kaybeder.
1914	Osmanlı İmparatorluğu İttifak devletlerinin yanında Birinci Dünya Savaşı'na girer.
1914	İngiliz-Hint kuvvetleri Güney Irak'a çıkar ve Basra şehrini ele geçirirler.
1915	Faysal Şam'ı ziyaret eder ve gizli Arap cemiyeti el-Fatat'a dahil olur.

1915	Şerif Hüseyin Mısır Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon ile Türklere karşı Arap ayaklanması konusunda irtibata geçer.
1916	Faysal Haziran ayaklanmasının patlak vermesinde hazır bulunacak şekilde Şam'dan Medine'ye geçer. Medine yakınlarındaki aşiret kuvvetlerinin başına geçer.
1917	Faysal Arap ihtilalinin muharip kuvvetlerine komuta eder. Vecih ele geçirilir; Akabe Faysal'ın ordusunca düşürülür.
1917	Bağdat'ın Sir Stanley Maude komutasındaki İngiliz-Hint güçleri tarafından Mart ayında ele geçirilmesi.
1918	İhtilalin yayılması; Mavera-i Ürdün'ün her tarafında çarpışmalar; Hicaz demiryoluna saldırılar.
1918	Faysal'a bağlı güçlerin 1 Ekim'de sevinç gösterileri arasında Şam'a girişi.
1918	Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim'de ateşkesi kabul eder; Faysal liderliğinde Şam'da bir hükümet kurulur.
1918	Faysal Kasım ayında Paris Barış Konferansı'na katılmak üzere Suriye'den ayrılır.
1919	Faysal Şubat ayında Onlar Konseyi'nde Arap bağımsızlığı davasını takdim eder.
1919	Faysal Nisan ayında Suriye'ye döner.
1919	Suriye Kongresi'nin Haziran ayında toplanması.
1919	King-Crane Komisyonu Temmuz ayında Şam'a gelir.
1919	İngilizler Kasım ayında Suriye'den güçlerini tahliye etme kararı alır.
1919	Faysal Eylül ayında Britanya ve Fransa'ya tekrar gider.
1920	Faysal, Clemenceau ile bir taslak anlaşmaya vararak Ocak ayında Suriye'ye döner.
1920	Suriye Kongresi Mart ayında toplanarak Büyük Suriye'nin* bağımsızlığını duyurur ve Faysal Suriye Kralı ilan edilir.
1920	Müttefikler Nisan ayındaki San Remo Konferansı'nda Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin'i Fransa ile Britanya'nın mandası ilan ederler.

* Bugünkü Suriye, Filistin, Lübnan, İsrail ve Ürdün topraklarını kapsayan alan. Hilafet döneminde bu bölgeye, "Şam beldeleri" anlamında, Bilad-ı Şam (daha doğru Arapça imlasıyla Bilad' üş-Şam) adı veriliyordu-e.n.

1920 Fransızların Suriye ve Lübnan Yüksek Komiseri Henri Gouraud, Faysal ve Arap hükümetine ültimatom verir.

1920 Gouraud komutasındaki Fransız kuvvetleri Faysal'ın Arap hükümet ordusunu 24 Temmuz'da Maysalun Muharebesi'nde bozguna uğratır; Faysal sürgüne gitmek zorunda kalır.

1920 Irak'ta Temmuz'dan Ekim'e kadar süren büyük aşiret isyanları İngiliz yönetimine güçlükler çıkartır, bastırılmaları büyük bedellere mal olur.

1920 Faysal Kuzey İtalya'da birkaç ay geçirdikten sonra Aralık ayında Londra'ya gider.

1921 İngiliz yetkilileri Irak tahtı konusunu Faysal'a açarlar.

1921 Koloniler Bakanı Winston Churchill başkanlığında Mart ayında toplanan Kahire Konferansı İngiltere'nin Irak ve Ortadoğu siyasetini şekillendirir.

1921 Faysal Haziran ayında Basra'ya iner.

1921 Faysal plebisitten sonra Irak kralı olarak tahta çıkar.

1922 Faysal Ağustos ayında ciddi bir hastalık geçirir. İmzalanan İngiltere-Irak Antlaşması Britanya'nın Irak'taki konumunu resmileştirir.

1922 Abdül Muhsin es-Sadun Kasım ayında başbakanlığa tayin edilir.

1923 Ayetullah el-Halisi'nin Haziran ayında sınırdışı edilmesi; Irak'taki önde gelen Ayetullahların İran'a gönüllü sürgüne gidişleri.

1924 Kurucu Meclis Mart ayında toplanır, İngiltere-Irak Antlaşması'nı onaylar ve Irak Anayasası'nı kabul eder.

1925 Milletler Cemiyeti Osmanlı vilayeti Musul'u Aralık ayında Irak'a verir.

1925 Hicaz Krallığı'nın çöküşü; ailesi Bağdat'ta Faysal'a katılır.

1926 Gertrude Bell'in Temmuz'da ölümü.

1926 Irak'ta Faysal'ın kısmen yatıştırabildiği mezhep çatışmalarının patlak vermesi.

1927 Faysal'ın şartsız bağımsızlık için ilk girişimi İngiltere tarafından boşa çıkarılır.

1929 Abdül Muhsin es-Sadun'un intiharı.

1930	Nuri es-Said'in başbakanlığa atanması; bağımsızlık yolunu açan yeni İngiltere-Irak Antlaşması'nın Kasım ayında imzalanması.
1931	Nuri hükümetini hedef alan genel grev.
1931	Faysal Irak'ın durumu hakkında geniş kapsamlı bir muhtıra hazırlar.
1932	Irak bağımsızlığını kazanır ve Ekim ayında Milletler Cemiyeti'ne kabul edilir.
1933	Raşid Ali Mart ayında başbakanlığa atanır.
1933	Faysal Haziran ayında resmi bir ziyaret için İngiltere'ye gider.
1933	Temmuz ayında Süryani krizi patlak verir.
1933	Faysal Temmuz sonunda Süryani kriziyle uğraşmak için İsviçre'den ayrılır.
1933	Faysal tıbbi tedavisine devam etmek için Eylül ayı başında İsviçre'ye döner.
1933	Faysal 8 Eylül 1933'te elli yaşında Bern'de vefat eder.

Önsöz
Eylül 1933: Kralın Ölümü

Irak Kralı I. Faysal Eylül 1933 başlarında İsviçre'de yarıda bırakmış olduğu tatiline döndüğünde sağlığı tehlikeli bir tükenme noktasındaydı. Irak bir yıl kadar önce, 3 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti'ne tam üye sıfatıyla kabul edilerek bağımsızlığını resmen tescil ettirmişti. Savaştan zaferle çıkan İtilaf devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına 1920 tarihli San Remo Antlaşması'yla getirdikleri, herkesçe nefret edilen manda sistemi Irak'ta artık sona ermişti. Modern Irak'ın ilk kralı olarak taç giymesinden beri Faysal yorulmadan bu amaç uğruna çalışmış, aradan geçen çalkantılı yıllar boyunca, Irak ve bölge siyasetinin fırtınalı değişimlerine ve mandater devlet İngiltere'yle ilişkilerdeki sıkıntılara göğüs gererek hedefinden hiç sapmamıştı. Araplar İtilaf devletlerinin Ortadoğu'da zafer kazanmasına yardım etmelerine karşılık haksızlığa, hatta ihanete uğradıklarını düşünüyor, acı bir hayal kırıklığı duyuyorlardı. Irak'ın bağımsızlığını kazanması reva görüldükleri bu muameleyi telafi etmek yolunda önemli bir adım olacaktı.

Faysal o yılın başlarında bağımsız Irak'ın kralı sıfatıyla İngiltere'ye resmi bir ziyarette bulundu. Londra'ya 20 Haziran 1933'te geldiğinde Victoria istasyonunda büyük itibar gösterilerek karşılandı. Kral V. George, Faysal ve maiyetini karşılayan heyetin bizzat başındaydı. Buckingham Sarayı'nda bir süre kaldıktan sonra birkaç gün dinlenmek için İskoçya'ya geçti. Bu esnada Gleneagles Oteli'nde birkaç kez golf oynadı ve Balmoral Şatosu'nda kraliyet ailesinin verdiği çay ziyafetine katıldı. Kral V. George'un eşi Kraliçe Mary, Faysal'ın Britanya'yı resmi ziyaretinin ardından gideceği İsviçre'de bir süre dinlenmeye ve tedaviye ihtiyaç duyduğunun farkındaydı. Sağlığını yiyip bitiren çalışma düzeni ve kendisine özen göstermeyişi zaten herkesin malumuydu. Kraliçe bu nedenle, tanınmış Bernli doktor Albert Kocher'e İsviçre'deyken muayene olması-

nı önerdi. Kocher meşhur hastaları için deri altına zerk edilen iğneler ve diğer alışılmamış yöntemleri içeren bir "tedavi" şekli geliştirmişti.[1] Faysal Kraliçe Mary'nin tavsiyesine uydu ve kendisini Kocher'in tedavisine bırakmaya karar verdi. İsviçre'ye geldiklerinde Faysal ile beraberindeki kırk kişilik Irak heyeti Bern'deki gösterişli Bellevue Palace Oteli'ne yerleşti.[2] Otel, İsviçre federal hükümet ofisleri ile Aar nehri arasında ideal bir mevkide bulunmaktaydı. Ortaçağdan kalma tarihi bir merkeze sahip İsviçre'nin sessiz başkenti "Elektrik Haftası"nı kutladığından o günlerde ışıklar içindeydi.

Faysal'ın maiyetinde bazı kabine üyeleri ile tahta çıkmasından birkaç ay sonra ülkesini atılgan Necid Hükümdarı Abdülaziz bin Suud'un güçlerine kaybetmiş üzgün ağabeyi, Hicaz eski kralı Ali de vardı. Ancak Faysal'ın Bern'de kalışı Irak'ta çıkan olaylarla kısa sürede kesintiye uğradı. Irak'taki Hıristiyan Süryani azınlığın bazı kesimlerinin başlattığı, Patrik Mor Şimun tarafından da cesaretlendirilen isyan henüz emekleme çağındaki hükümeti temellerine kadar sarsmaktaydı. Faysal durumun kontrolden çıkmasına engel olamayan siyasetçilere lanet okuyarak genişleyen krizi hal yoluna sokmak için hemen Irak'a dönmeye karar verdi.

Hareketinden bir gün önce İsviçre'de sürgünde yaşayan dostu, tanınmış yazar ve sömürgecilik karşıtı, Lübnan'ın Dürzi beylerinden Şekip Arslan'a düşüncelerini açtı: "Bağdat'a dönmek zorundayım çünkü Irak halkının nankörlükle suçladıkları Süryanilere saldıracaklarından korkuyorum. Süryaniler de Irak askerlerini öldürüp cesetlerine işkence edebilecek insanlar. Bir taraftan da Kürtler işlerini kendi başlarına görmeye karar verip Süryani köylerini basmaya ve sakinlerini katletmeye başlayabilir. Tüm bunlar Irak'a zaten iyi gözle bakmayan çevrelerin zihinlerinin gerisindeki bağımsızlığa layık olmadığımız düşüncesini daha da güçlendirebilir. İngiliz hükümeti krizin hükümdarlığımı tehdit edebileceği uyarısında bulundu bile. Bağdat'a dönmekten başka çarem yok." Arslan, "O zaman uçakla gitmek yerine neden Brindisi'den Mısır'a gemiyle gitmiyorsunuz?" diye sorarak "Böylesi sizin için çok daha rahat olurdu," dedi. Faysal "Uçakla gideceğim, çünkü yolda geçireceğim zamandan bu yolla tasarruf ederim," dedi. Arslan da "Kraldan çok general gibi davranıyorsunuz," diyerek tepki gösterince Faysal "Evet, ben kral değilim; sadece milletinin hizmetindeki bir neferim," sözleriyle cevap verdi.[3]

Faysal Cenevre'den İtalya'nın Brindisi limanına trenle gitti. Buradan uçağa binerek Atina üzerinden Kahire'ye zahmetli bir yolculuk yaptı. Kahire'den Gazze'ye trenle geçip burada bir gece kaldıktan sonra ertesi gün başka bir uçakla Bağdat'a hareket etti.[4] 2 Ağustos 1933'te ulaştığı Bağdat'ta bir ay süreyle kalarak Süryani isyanını ve yokluğunda Irak ordusunun aldığı şiddetli tedbirlerin yarattığı tepkileri yatıştırmak için kavurucu yaz sıcaklarında çalıştı. Yaşanan olaylar Avrupalı sömürgeci devletlerin etkisi altındaki Milletler Cemiyeti'yle ilişkileri kötüleştirmekteydi. Cemiyet, mandater devletin daha önce yönetim üzerinde uyguladığı denetim kalktığında bağımsız Irak'ın azınlıklarına kötü muamelede bulunabileceğinden endişe duymaktaydı. Öte yandan Süryani isyanının bastırılması Irak'ta yaygın bir memnuniyetle karşılandı ve Faysal iç istikrarın yeterince sağlandığına kanaat getirerek yarıda kalan istirahatine devam etmek için 31 Ağustos Perşembe günü Bern'e döndü.

Bellevue Palas Oteli'ndeki dairesine yerleşmesinin ardından çoğu Filistin, Suriye ve Lübnanlı Arap olmak üzere ziyaretçi akınına uğradı. Bunların arasında, Arap Ortadoğu'sunda Faysal ve Haşimi ailesinin hükümdarlığı altında bağımsız bir Arap krallığı kurulmasının akla yakın bir düşünce olarak gözüktüğü Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve Suriye'deki kısa süreli hükümdarlığı sırasında tanıştığı, Adil ve Şekip Arslan kardeşler ve Suriyeli siyasetçi İhsan el-Cabiri gibi kişiler vardı. Faysal, Arap davasının savunucusu ve büyük devletlere karşı yürüttüğü başarılı siyasetle ülkesine bağımsızlık kazandırmış bir şahsiyet sıfatıyla hâlâ geniş çevrelerde hürmet görmeye devam etmekte, ne kadar uzakta görünse de esaret altındaki Arapları mandater devletlerin güdümünden kurtarabilecek bir lider olma ümitlerini canlı tutmaktaydı. Ancak Irak'la veya Arapların kurtuluşuyla fazla ilgili olmayan başka ziyaretçileri de vardı. Faysal, pan-İslamizm düşüncesinin -dünya Müslümanlarının bir halifenin başkanlığı altında birleşmesi- faal taraftarı olmasa da, Bosna-Hersek'ten gelen bir heyet ülkelerindeki ve dünyadaki Müslümanların şartlarından memnuniyetsizliklerini dile getirmek için kendisiyle görüşme talep etmişti. Hoşgörü ve itidali ile tanınan Faysal Bosna-Hersek veya dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Müslümanların sıkıntılarını dinlemek için her zaman vakit ayırmaktaydı.

Faysal, Bern'deki günlerini misafirlerini kabul ederek, akşamlarını da maiyeti ve dostlarının briç, satranç veya pinpon oyunlarını izleyerek ge-

çiriyordu.[5] Maiyet mensupları eşlerini veya ailelerinden başka kadınları beraberlerinde getirmediklerinden kadınlarla fazla vakit geçirme imkânı mevcut değildi. O dönemlerde Ortadoğulu veya aslına bakılırsa diğer kültürlerden de erkekler seyahate kadınlarla beraber çıkmak düşüncesini pek akıllarına getirmezlerdi. Faysal ve maiyetinin görüştüğü kadınlar Cenevre'deki Irak delegasyonunun sekreteri olan uzun boylu, cana yakın sarışın İngiliz hanım Miss Reed ile hasta babasıyla ilgilenmek üzere otelde kalan ve söylenenlere göre Lord Horatio Nelson'un soyundan gelen Bayan Nelson ile sınırlıydı.[6] Hindistan Parsilerinden, Bombay Parsi cemaatinin başkanının kızı Bapsy Pavry de kardeşi Dr. Jal Pavry ile birlikte Bellevue Palas Oteli'nde kalmaktaydı ve Faysal'ın maiyetine takdim edilmişti. Yılın başlarında Bağdat'ı ziyaret edip kralla tanışmış oldukları için birbirlerinin çok yabancısı değillerdi.

Şekip Arslan 6 Eylül 1933'te kısa bir ziyarette bulunduğu kralın yüzünde önceki yorgunluklarının izlerinin okunabildiğini belirtir. Faysal Irak'ta geçirdiği bir ay sırasında portakal, yumurta, kahve ve sınırsız miktarda sigaradan oluşan yemek düzenini hiç değiştirmemişti. Arslan 7 Eylül'de Bellevue'de tekrar ziyaret ettiği Faysal'ı güçten düşmüş görünüşünün devam etmesine rağmen neşeli, hatta içi içine sığmayan bir ruh hali içinde gördü. Faysal, Oberland dağlarında, iki gölün arasında çok güzel bir mevkide kurulu Interlaken'e gitmeyi ve Victoria Jungfrau Oteli'nde öğlen yemeği yemeyi planladığını duyurdu.[7] Yanına Bapsy, kardeşi Jal ve Ali'yi alan Faysal seyahat ettikleri iki arabadan birinin direksiyonuna geçerek Interlaken'e gitti. Diğer arabada Faysal'ın Protokol Şefi Tahsin Kadri, Dışişleri Bakanı Nuri es-Said Paşa ve Faysal'ın kadim arkadaşı, Lübnan doğumlu, Irak Maliye ve Ekonomi Bakanlığı'nda bulunmuş (ve yine bulunacak) Rüstem Haydar gelmekteydi.[8] Öğleden sonra Bern'e döndüklerinde Faysal doğrudan Kocher'in kliniğine gitti. Kocher'in bir başka hastası, Birinci Dünya Savaşı sırasında Sırp cephesinde hemşirelik yapmış Lady Paget kendisini bu sırada gördü. Daha sonraları Faysal'ın o anda gayet iyi gözüktüğünü ifade etmiştir. Faysal saat altı civarında Bellevue Palas Oteli'ne döndüğünde akşamüstü çayını içen Lady Paget onu tekrar gördü. Lady Paget'in tanıklığına göre, Faysal saat 19.00 civarında aniden hastalandı ve çağırdığı Kocher kendisine iğnelerinden birini yapıp içmesi için bir şey verdi. Faysal şiddetle öğürdükten sonra sakinleşir göründü. Her şeye rağmen kusmalarının arkası kesilmedi ve o

akşam bir kalp krizi geçirdi. Hemşirelik eğitimine dayanarak Lady Paget kralın şiddetli kusmalarının zehirlenmeye bağlı olabileceğini düşündü.[9]

Ancak Faysal'ın Protokol Şefi Tahsin Kadri'nin ifadesi, Lady Paget ile Bapsy Pavry'nin *Daily Express*'te yayımlanan, kralın ölümünü saran şartlara ilişkin karanlık spekülasyonlar uyandırabilecek ifadelerinden önemli ölçüde ayrılmaktaydı.[10] Kadri'ye göre, kral Interlaken gezisinde yorulmuş, kalp çarpıntısı olduğunu belirterek dönüşünde hemen odasına çekilmişti. Kadri'nin çağırdığı Kocher, Faysal'ın nabzını ölçmüş, bir iğne yapmış ve durumunun düzgün olduğunu belirtmişti. Ancak Kadri farklı düşündüğünden krala nezaret etmesi için bir hemşirenin gönderilmesinde ısrar etmiş, kralı dinlenmeye ve yemek için aşağı inmemeye razı etmişti. Kadri'nin Kocher ve tıbbi ehliyeti hakkında ciddi tereddütleri bulunmaktaydı ve daha sonraları Kocher'in tedavisinin kralın sağlık durumunu kötüleştirerek ölümünü hızlandırdığına inanmıştır. İsviçre Cumhurbaşkanı tarafından Faysal onuruna verilen resepsiyon sırasında cumhurbaşkanının kralı Kocher hakkında uyardığını, şarlatan olduğuna inandığını belirttiğini de kaydetmiştir. Cumhurbaşkanı, Kocher tarafından tedavi edilen en az üç kişinin son zamanlarda öldüğünü bildiğini söylediğinden Kadri kralın sağlık durumunun kötüleşmesinden Kocher'in tedavi yöntemlerinin sorumlu olduğu konusunda kuşku duymuyordu.[11] Görevli hemşire 8 Eylül 1933 gece yarısından biraz önce Kadri'yi çağırttı. Kral kalp krizi neticesinde hayatını kaybetmişti. Henüz elli yaşındaydı.

Doğal sebeplerle ölüp ölmediği, zehirlendiği veya Kocher'in riskli tedavileri nedeniyle yaşamını yitirdiği söylentilerindeki gerçeklik payı ne olursa olsun, Faysal'ın çok fırtınalı bir hayat yaşadığı gerçekti. Korkunç tehlikeler, acı başarısızlıklar, felaketler ve eziyetlerle dolu, öte yandan başarılar da elde ettiği olağanüstü ve çığır açıcı bir dönemde yaşamıştı. Yaşadığı olaylar en sağlam bünyeleri bile sarsabilecekken o sağlığına karşı her zaman kayıtsız kalmıştı. Şimdiyse benzi ürkütücü sarı-yeşil bir renge bürünmüş, gözleri ardına kadar açık bir halde yatağında yatıyordu. Ağzı kapatılamadığından çenesinin etrafına tuhaf bir bez sarılmıştı. O gece otelde kalan, Faysal'ın Bern'deki maiyetinden, Irak'ın Cenevre Temsilciliği'nin genç memuru Musa eş-Şahbandar sahneyi bu şekilde tasvir etmiştir. (İleride dışişleri bakanı olacaktı.) Eş-Şahbandar odasında uyurken kralın öldüğünü ve derhal gelmesi gerektiğini haykırarak kapı-

sını şiddetle yumruklayan Miss Reed tarafından kaldırılmıştı. Aceleyle giyinen eş-Şahbandar kralın odasına koştuğunda çoktan ölmüş olduğunu gördü. Faysal'ın ağabeyi Ali, teselli bulmaz bir acıyla hiç durmadan ellerini başına vuruyordu. Diğerleri "Araplar için ne felaket... Irak için ne felaket!" diye sayıklayarak koridorlarda çaresizce bir ileri bir geri gidip geliyorlardı.[12]

Cenazenin 9 Eylül 1933'te otopsi için usulen götürüldüğü Bern Üniversitesi hastanesinde ölüm nedeni ileri derecede damar sertliğinin yol açtığı damar patlaması olarak tespit edildi. Otopsi işlemlerini üç doktorun yürütmesine rağmen Faysal'ın ölümünün sebebi hakkındaki rahatsızlık yine de dindirilemedi. Bu kuşkular daha sonraları Irak, Arap dünyası ve Avrupa'da kat be kat artıp, her yeri saran söylentilere ve sınır tanımaz komplo teorilerine yol açtı. Naaş yıkandı, tabuta konularak mühürlendi ve ardından Bellevue Oteli'ne geri getirildi. Irak bayrağına sarılan tabut otelin salonlarından birine konuldu ve İsviçre'deki Iraklı ve Arap öğrenciler başında nöbet tutmaya başladı.[13] O esnada İsviçre'de bulunan Arap ve Müslüman dünyasından önde gelen şahsiyetlerin aralarında bulunduğu ziyaretçiler saygılarını sunmak için akın akın otele geldi. Faysal'ın tabutu daha sonra trenle Brindisi'ye götürüldü ve buradan da 11 Eylül günü askeri törenle İngiliz harp gemisi HMS *Despatch*'a aktarılarak Filistin'in Hayfa limanına yola çıkarıldı. Tabuta eşlik eden heyette kardeşi Ali, Nuri es-Said Paşa, Rüstem Haydar ve Faysal'ın yakınlarından, o sırada İngiltere'deki Irak Elçisi Cafer el-Askeri Paşa'nın da dahil olduğu sekiz kişi yer almaktaydı. HMS *Despatch* Hayfa limanına 14 Eylül'de yanaştı.[14]

Bir kısım Arap ileri geleni ile Filistin'deki İngiliz yüksek komiserinin katıldığı limandaki kısa karşılama merasiminden sonra kortejin Hayfa'nın ana caddelerinden geçirilerek Faysal'ın hatırasına dini bir törenin yapılacağı önceden tespit edilmiş yere götürülmesi planlanmıştı. Kortej ardından Bağdat'a hareket etmek üzere havaalanına devam edecekti. Limandaki törene davetiyeyle çağrılan sınırlı sayıda kişi katılmıştı. Ancak kortejin geçeceği yol herkese açıktı. Aralarında Lübnan ve Suriye'den Hayfa sahiline gelen ve yas tutan yüzlerce kişinin dahil olduğu yol boyunca sıralı kalabalığın otuz bin kişiye ulaştığı tahmin edilmiştir.[15]

Kralın ölüm haberinin Arap Ortadoğu'sunda uyandırdığı derin hissiyatın ilk göstergesi bu caddelerdi. Yas içindeki binlerce kişi, kortej daha gümrük binasının girişe yasak bölgesinden Hayfa caddelerine hareket

etmeden kapılara dayanmıştı. Derin heyecan içindeki kalabalıklar cenaze arabasının etrafında dalga dalga birikirken kortej hızını kesmeden dini törenin yapılacağı yere kadar ilerledi. Dokunmak ve omuzlarına almak için cenaze arabasına koşan halkın tazyiki altında devrilebileceğinden endişe eden polis tabuta yaklaşılmasını önlemek için kalabalıklara müdahale etti. Ali ve diğer ileri gelenler büyük bir güçlükle kargaşalığın içinden çekilip çıkarılabildiler. Filistinli Müslüman önder Ali et-Tamimi ve Hayfa Ortodoks Piskoposu Mattar'ın okudukları mersiyeler kalabalığın ağıt ve feryatları arasında işitilemiyordu. Dini tören dahil tüm resmi hazırlıklar iptal edilmek zorunda kalındı ve kortej dağıtıldı. Tabut doğrudan havaalanına götürülerek hazır bekleyen uçağa konulup 14 Eylül akşamı Irak'ın kuzey çölündeki Rutba'ya, buradan da Bağdat'a nakledildi. Uçağın kalkışını izleyen binlerce kişi sessizlik içinde yürüyerek Hayfa'ya döndü.[16] Hayfa'daki Filistinlileri pençesine alan yas ve kargaşa Bağdat'ta yaşanacakların işaretiydi.

Vicker "Victoria" çift pervaneli nakliye uçağı 15 Eylül 1933 Cuma günü saat 07.30'da Faysal'ın tabutunu Bağdat'ın batı havaalanına getirdi.[17] Ali ve Faysal'ın maiyetinin üst düzey altı üyesini taşıyan başka bir uçak kısa süre sonra havaalanına indi. Uçaklara Rutba civarında Irak hava sahasına girdiği andan itibaren Irak Hava Kuvvetleri'nin dokuz uçağından oluşan bir müfreze kendilerine eşlik etmişti. Faysal'ın ölüm haberinin Bağdat'a erişmesinden sonra yas tutan büyük kalabalıkların şehri dolduracağı göz önüne alınarak gerekli hazırlıklar yürütülmekteydi. Ancak Bağdat şehrinden, Irak'ın tüm vilayetlerinden ve ayrıca yakın Arap ülkelerinden akan insan seli bütün tahminlerin üzerindeydi. Rakamlar kesinlikle yüz binlerin üzerinde, sıkça zikredilen bir tahmine göre dört yüz bine yakındı. Demek ki Irak'ın erkek nüfusunun beşte bir kadarı Faysal'ın cenazesini karşılamak ve Bağdat caddelerinden geçerek ebedi istirahatgâhına götürülmesine şahit olmak için gelmişti. Bu, Irak'ta yüzlerce yıldır gerçekleştirilmiş en büyük halk gösterisi, dünyada ise 1930'larda düzenlenen törenlerin en büyüklerinden biriydi. Günümüzün ölçüleriyle alırsak Bağdat sokaklarına dört milyon Iraklının çıkması bundan farksız olurdu. Başkan Nasır'ın 1971 yılında Kahire'de, Ayetullah Humeyni'nin 1988'de Tahran'da düzenlenen cenaze törenine katılan kalabalıklar gibi, daha yakın zamanlarda Ortadoğu'yu saran kitlesel yas atmosferinin bir benzeri yaşanmaktaydı. Her bakımdan olağanüstü bir hadiseydi.

Tabutu uçaktan bir grup Irak subayı indirdi. Irak'ın yeni kralı, tek oğlu Gazi karşılayanların başındaydı. Havaalanındaki kalabalıklar göklere çıkan feryat ve ağıtlara gömülürken Gazi babasının tabutunu selamladı ve amcasını kucaklamak üzere döndü. Tabut on iki atın çektiği devasa bir top arabasına yerleştirildi. Kraliyet Sarayı'na kadar yaklaşık altı kilometre sürecek kortej yürüyüşü başlamadan önce geleneksel cenaze duası okundu. Yeni kral ve erkânın arkasından yürüdüğü top arabası Dicle'nin doğu ve batı yakalarını birleştiren Maude (köprü ismini savaş sırasında, 1917'de Türklerin şehri boşaltmasının ardından Bağdat'ı işgal eden İngiliz komutan Sir Stanley Maude'dan almıştı) köprüsünden ilerlerken muazzam insan kitlelerinin arasından geçmek zorunda kaldı. Tören alayı daha sonra Kraliyet Sarayı yolunda büyük acı ve keder görüntüleri arasında Bağdat'ın ana bulvarı Raşit Caddesi'nden geçti. Müslüman yas alameti siyah bayrak caddeleri kaplamıştı. Binaların çatılarında biriken kadınlar kendilerinden geçmiş bir halde ağlamakta, ölünün ardından gözyaşı dökmekteydiler. Kraliyet Sarayı'nda birikmiş beş yüz kişilik erkân, üç saatten beri kortejin gelişini beklemekteydi. Kortej nihayet ulaştığında Kral Faysal'ın üstü siyah örtüyle örtülmüş en sevdiği kısrağının getirilmesi alayı daha da dokunaklı hale getirdi. Bu özellikle hüzünlü sahne karşısında muazzam kalabalıklar önderlerini yitirmenin acısıyla daha da büyük feryatlara gömüldüler.[18]

Faysal'ın kortejinin geçtiği güzergâhın Kraliyet Sarayı'ndan mezarlığa kadar son ayağında daha da olağanüstü bir olay yaşandı. Bağdat'ın tüm esnaf ve zanaatkârları vilayetlerden gelen heyetlerle birlikte Hz. Muhammed'in torunu İmam Hüseyin'in şehadetinin yıldönümünde düzenlenen matem geçitlerini hatırlatır şekilde muazzam siyah bayraklarla yürümek için örgütlenmişlerdi. Faysal doğrudan İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed'in soyundan geldiğinden Aşure günü merasimleriyle cenaze arasında kurulan simgesel benzerlik çok belirgindi. Kralın, seleflerinin tarzında şehadete ererek öldüğü hissiyatı kalabalıkların yas havasını daha da körüklüyordu. O dönemde Bağdat'taki Amerikan temsilciliği şefi günün olaylarını Dışişleri Bakanlığı'na anlatırken "Mezarlık yolunda muhtemelen herhangi bir Müslüman hükümdarın cenazesinde hiç benzeri görülmemiş sahneler yaşandı" demişti. "Müslüman hükümdar"[19] kelimesini eklemeden de bu değerlendirmeyi yapması mümkün olabilirdi.

Mezar alanı yakınında topçu birliğinin düzenli aralıklarla yaptığı 101 pare top atışı törene daha da ağır ve içe dokunan bir hava katıyordu. Tabut yoğun kalabalık arasında top arabasından musalla taşına kondu. Cenaze namazı on bin kişinin katılımıyla kılındı. Ardından altı Irak subayı tarafından tabut mezara taşındı ve itinayla yerine indirildi. Havaya üç el merasim ateşi yapıldı ve tek bir trompet veda havasını çaldı. Yeni kral, hanedan üyeleri, bakanlar, kıdemli devlet görevlileri ve kordiplomatik mensupları mezara çelenklerini koydular. Kral akın akın gelen ziyaretçilerin taziyelerini kabul etti. Cenaze töreninin resmi kısmının kazasız belasız atlatılmasıyla geniş kalabalıklar sakince dağıldı.[20] Hicaz Emiri, eski Suriye Kralı ve Irak Kralı Faysal, geçen çeyrek yüzyılın şu veya bu döneminde sayısız Arabın ümitlerini ve emellerini bağladığı insan, ebedi istirahatgâhına defnedilmişti.

Faysal hayatı süresince dönemin birçok yön verici gelişmesinin içinde yer aldığından çok geniş bir sahada, çok uzaklara erişen izler bırakmıştı. Bu nedenle Irak'tan başka, dünyanın uzak yakın her köşesinde adına anma törenleri düzenlendi. Ancak bu törenlerin hiçbirine hâlâ İngiliz ve Fransız idaresi altındaki Arap Ortadoğu'su -Suriye, Lübnan, Mavera-i Ürdün ve Filistin- kadar büyük bir kayıp duygusu hâkim olmadı.[21] Bu bölgenin insanları Faysal'ı, sadece Arapların bağımsızlıklarını elde etmeye çok yaklaştığını düşündükleri o eski ve umut dolu günlerde sevgi ve muhabbetlerini coşkuyla yönelttikleri bir kişi olarak hatırlamıyorlardı. Bunun ötesinde, Arapların içinde bulunduğu açmazdan günün birinde Faysal'ın liderliği altında bir şekilde çıkabileceklerine ilişkin içlerinde besledikleri duyguların boşa çıkmasının acısını da dışa vurmaktaydılar. Faysal'ın idaresi altında Irak'ın elde ettiği bağımsızlık, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Arap topraklarının hâlâ sırtına yapışmış duran Britanya ve Fransa'nın baskıcı yönetimlerini sürekli hatırlatmaktaydı. Yeniden dirilen Arap ulusu için katalizör görevi yapacak Faysal yönetimindeki Irak fikri, gerçekçi bir beklenti teşkil etmişti. Faysal'la birlikte amacını bilen, bu gerçekçi ve yapıcı vatanseverlik de öldü ve yerine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap dünyasını saran çok daha iddialı, değişken ve öfkeli bir milliyetçilik geçti.

Şam'dan Halep'e, Lazkiye'ye, Beyrut'a, Kudüs'e ve Amman'a kadar bölge şehirlerinde siyah matem bayrakları her yerde görülebilmekteydi. Pazarlar, kahveler ve lokantalar saygı ifadesi olarak kapandı; resmi ve özel

kuruluşlar ortak acıyı belirtmek için bir araya geldi, her yerde anma törenleri düzenlendi, Faysal'ın ruhuna Kuran ve dualar okundu. Önde gelen tüm Arap gazetelerinin başmakaleleri Faysal'ın hayatını, mücadelelerini ve başarılarını anlatıyor, zamansız ölümünün bağımsızlık veya Filistin'de güçlenen Siyonistlere karşı çıkılması gibi dönemin büyük davalarına indirilmiş büyük bir darbe olduğuna ilişkin ortak hissiyatı ifade ediyorlardı.[22] Faysal'a muhalefet etmiş Suud gibi rakip hanedanlar veya Irak'taki ülke içi muhalefet çevreleri de tarihi bir liderin sahneden çekildiğini anlıyor ve buna uygun tepkiler veriyorlardı. Irak muhalefet liderleri ve gazeteleri, görünüşte Faysal'ın ölümünü saran karanlık şartları, İngilizleri kalleşçe faaliyetlerinden ötürü suçlamak için kullanarak Faysal'ın İngilizlerce zehirlendiğine ilişkin karanlık imalarda bulundular; halbuki Faysal hayattayken bu çevrelerin İngiliz maşalığı suçlamalarının şaşmaz boy hedefiydi!

Irak'ta en büyük etki ve çıkara sahip emperyal ülke Britanya, Faysal'ın vefatını büyük puntolarla haber verirken geniş okuyucu kitlesine ve etkiye sahip kurulu düzenin gazetesi *The Times* başta olmak üzere başlıca günlük gazeteler hayatını anlatan makalelere birkaç sütun ayırdılar. *Thunderer* 9 Eylül 1933 tarihli vefat yazısında çok tumturaklı, ancak esasa inen bir dille şu görüşleri ifade etmekteydi: "Kral Faysal birçok büyük niteliklere ve bazı kusurlara sahipti. Irkının vakarına ve atılgan cesaretine kesif bir vatanseverlik ve vicdanı öne alan çalışkanlığını eklemişti. O, halkının zihnindeki şanlı şövalye resminden çok daha fazlasıydı. Başarısızlıkları daha çok bulunduğu mevkinin muazzam ve aşılamaz güçlüklerinden kaynaklanıyordu. Taraftarlarının fevri milliyetçiliğini her zaman sınırlarında tutamadı. Günümüzün diktatörlükleri tarafından muhalefete karşı benimsenen sert ve haşin yöntemlere başvurmayacak kadar medeni ve anayasaya bağlı bir hükümdardı... Arap milliyetçiliği onun askeri ve siyasi önderliğine çok şeyler borçludur; Irak Krallığı ise ılımlılığına ve kendini feda edercesine gösterdiği gayretlerine daha da büyük bir borç içindedir." Faysal'ın anısına anma törenleri de düzenlendi. Savaş sırasında Suriye ve Filistin cephelerindeki İtilaf kuvvetlerinin komutanı, Faysal'ın Kuzey Arap Ordusu'nun şeklen bağlı olduğu Mareşal Lord Allenby sözü uzun tutmadan şöyle söylüyordu: "İyi bir asker, yetenekli bir siyasetçiydi ve çoğu siyasetçinin olmadığı kadar dürüsttü. Görev duygusu yüksekti ve tahmin ederim kendisini ülkesi için feda etti. Bir kralın yapması gereken şey de budur."[23]

Fransa'nın Faysal'la ilişkisi gerginlik ve kuşkudan açık husumete kadar uzanan bir çizgi arasında gidip gelmiş, Fransa'nın Suriye'yi manda rejimiyle idare siyasetinin açık şekilde başarısızlığa uğradığı 1920'lerin sonlarında ilişkiler düzelmeye başlamıştı. Yine de Fransa'nın Faysal'ın ölümüne tepkisi Ortadoğu'daki hükümranlığına karşı çıkan bu kişiye bir manda devletinin karşıt tutumunu yansıtır şekilde daha alt perdedendi. Bu durum, sömürgecilerin sözcüsü *L'Intransigeant*'ın zorlukla gizlediği husumetinden amirane tavırlı *Le Temps*'ın daha ölçülü tonlarına kadar dile getirilen görüşlerin farklılığında ifadesini buldu. Ancak hiçbiri Faysal'ın önemini ikrar etmekten kaçamadı. Bu gazetelerden *Le Journal*, onu "Doğunun tanıdığı en büyük şahsiyet" olarak adlandırma ölçüsüne vardı.[24] Büyük Bunalım'ın pençesinde kıvranan ve hâlâ izolasyon siyasetine bağlı kalan ABD'de Ortadoğu'daki olayların yankısı daha zayıftı. Faysal'a dair hatırlananlar, daha çok Paris Barış Konferansı'ndaki çarpıcı tavırları ve Woodrow Wilson'ın yeni ortaya çıkmaya başlayan milletlere ve halklara (Ortadoğu Arapları ve özellikle bu ilkelerin uygulanması gerektiği düşünülen bölgenin Kürtler, Ermeniler gibi ehil diğer milliyetlerine) kendi kaderini tayin vaat eden talihsiz On Dört Maddesi ile bağlantılı bıraktığı iz dışında önemsiz seviyedeydi. Bu sebeple resmi tepkiler diğer ülkelere göre daha suskun kalırken Başkan Roosevelt yine de 22 Ekim 1933'te Roerich Müzesi konser salonunda gerçekleştirilen anma töreninin düzenleyicilerine kişisel bir mesaj gönderdi. Törende Kuran'dan ayetler okunduktan sonra Faysal şiirlerle anıldı ve bu vesileyle bestelenmiş bir keman solosu çalınarak hatırasına adandı.

Faysal Kuzey ve Güney Amerika'daki Arap göçmenler, özellikle de Suriye ve Lübnan'dan göç etmiş Arap Hıristiyan cemaati (daha çok Rum Ortodokslar) arasında geniş ve sadık bir taraftar kitlesine sahipti. Başlıcaları New York'ta faaliyet gösteren Arapça gazeteler ve yayınevleri kendilerini laik Arap milliyetçiliği idealinin bekçileri olarak gören bu çevrelerin sözcülüğünü yapıyordu. Faysal bu ideale yakın görüldüğünden cemaatin büyük kesimlerinde yüksek bir itibara sahipti. Arap diyasporasında Faysal'ın kahraman gibi görülmesinin en iyi örneğini Arjantin'de yaşayan Hıristiyan Arap tiyatro yazarı Halil İbrahim en-Nabut vermektedir. Faysal'ın ölümünden kısa süre sonra en-Nabut ilk defa 1934 yılında Buenos Aires'te sahnelenen dört perdelik bir oyun yazdı. "Arapların Hamlesi" adlı oyun Birinci Dünya Savaşı sırasında-

ki Şam'da kurgulanmış, Suriye'de Faysal'ın Arap hükümetinin iktidara geçtiği savaşın hemen sonrasını konu almaktaydı. Oyun mezhep, din veya etnik köken ayrımı gözetmeyen Faysal'ı Arap milliyetçiliğinin cesur önderi olarak yansıtıyordu. Faysal'ın hatırasına ve "mezhep olarak kardeşlik, kanun olarak eşitlik ve din olarak özgürlüğe inanan herkese" ithaf edilmişti.[25]

Amerikalı yazar Grace Dickinson Sperling, 1933 yılında Faysal hakkında Suriye'de ve çöl savaşlarındaki zaferlerini öven *Arabian* başlıklı bir kahramanlık şiiri yazmıştı. Şair, romantik çöl savaşçıları hakkında evvelce çekilmiş Hollywood filmleri dışında yazar ve yayımcı Lowell Thomas'ın Arap ayaklanması ile T. E. Lawrence hakkındaki popüler turne şovundan etkilenmiş olmalıdır. Faysal'ın vefat haberinden sonra Sperling bu şiire "Halâs - Artık sona erdi" başlıklı yeni bir bölüm yazdı.[26]

Faysal'ın mirası İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar Irak ve Arap dünyasında yankı yaratmaya devam etti. Bu noktada, Filistin'in paylaşılması ve İsrail Devleti'nin kurulması gibi Ortadoğu'yu altüst eden olaylar Faysal'ın savunduğu hareket tarzını ve ayırıcı özelliği olan ılımlı ve incelikli siyaset biçimini perdeledi. Yeni gelişmeler ayrıca varlık sebeplerini Batı desteğine borçlu olduğu düşünülen, küçük ancak ekonomik ve sosyal açıdan imtiyazlı elitlerin hizmetindeki rejimleri ciddi bir açmaza soktu. Mezhepler, kabileler, etnik gruplar ve bölgesel sadakatler -aslına bakılırsa Arap Ortadoğu'sunda toplumdaki çeşitliliğin ve karmaşık bölgesel sadakat bağlarının varlığının bir şekilde tanınması- aptallaştıran, içi boş bir radikalizm dalgasının önünde sürüklenip gitti. Geçmişi tüm biçimleriyle reddeden öfkeli devrimcilerin çağı başladı ve savaş sonrası dönemini tahakkümüne alan Arap milliyetçileri ile diğer ideologların yeni kuşağı tarihi yeni bir anlayışla yorumlamayı kendine görev bildi.

İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminin bu milliyetçileri önceki iktidar sahiplerini sömürgecilik ve sömürgecilik sonrası dönem rejimlerinin hâkimiyetini sürdürmüş ve birleşik Arap milletinin yükselişini boşa çıkarmayı amaçlayan Batı entrikalarına çaresizce saplanıp kalmış kişiler olarak gördüler. Faysal'ın soyundan geldiği Haşimi ailesi ve özellikle ağabeyi Ürdün Kralı Abdullah, Filistin'in paylaşılmasında Siyonistlerin işbirlikçileri safına dahil edildi.[27] Binlerce Filistinli 1947 ve 1948 yıllarında atalarının topraklarını terk eder veya kovulurken Batı'ya itaatlerinden dolayı onlar, Filistinlilerin başına gelen felaketten, yani "Nekbet"ten

ötürü doğrudan sorumlu tutuldular. Irak'ta monarşi 1958 yılında devrildikten sonra on yıllarca her yeri kasıp kavuran komünistler, milliyetçiler, sosyalistler ve her türden solcular monarşi rejimini sınıf çıkarlarının, büyük feodal toprak sahiplerinin, kabile reislerinin ve ticaret oligarklarının aracı olarak gördüler. İslami zihniyetteki ideologlar Faysal'a zaten hiçbir zaman yandaş olmamıştı. Şii ruhban hiyerarşisi yeni doğan Irak devletinin kurumlarının boykot edilmesi çağrısında bulunarak iktidarını tehdit ettiğinde Faysal'ın kendilerine karşı hızla aldığı tedbirleri zaten hiçbir zaman affetmemişti. Sünni ve İslam birliği taraftarı çevreler ise Müslümanların birliği ilkesi üzerine kurulmuş tek devlet olduğunu iddia ettikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına yardım eden bir ayaklanmayla uzlaşmayı başaramadı. Daha da kötüsü, onların bakışlarına göre, ayaklanma meşru İslam devletine karşı savaş açmış Hıristiyan Batılı güçler tarafından harekete geçirilmiş, finanse edilmiş ve daha sonra da ihanete uğratılmıştı. Irak'ın liberal ve sosyal demokrat muhalefetinin bazı önderleri ise 1958 devrimini kışkırtan subaylarla kısa süreliğine iktidarı paylaşarak öne çıktı. Faysal hakkındaki yargıları, kurduğu monarşinin yıkılmasına ve torunu genç Kral II. Faysal'ın katledilmesine ses çıkarmamalarından bellidir. Esasen o dönemde Faysal'ın dönemini hâlâ hatırlayıp yansız değerlendirebilecek insanlar ya ölmüş ya da yaşlanmışlardı. Yeni bir paradigma kuruldu ve Irak ile Ortadoğu'da Faysal çağı tarihi önyargılar, çıkarlar, dargınlıklar ve yeni güç paylaşımını yönetenlerin nefret hislerinin gölgesi altında kaldı.

Bütün bunlara rağmen Faysal'ın şahsiyeti, savaş öncesi kuşağının diğer önderlerine atılan iftira ve aşağılamalardan bir ölçüde kaçabildi. Yine de, yönetiminin ve kazandığı başarıların hatırası zaman zaman düşmanlık boyutlarına varan resmi ilgisizlik nedeniyle kaybolmaya yüz tuttu. "Ahd el-Beyd" yani "Silinmiş Dönem" olarak bilinen Irak'taki monarşi dönemine şiddetli saldırılar yöneltilirken dönemin gerçek veya hayali menfi gelişmelerinden Faysal'ı masun kılacak bir tutum benimsemek çok güçtü. Bağdat'ın ana meydanlarından birini süsleyen Faysal'ın atlı heykeli 1958 devriminden sonra kaldırıldı. Heykel, Mussolini döneminin tanınmış İtalyan heykeltıraşı Pietro Canonica tarafından tasarlanmış ve yapılmıştı. Faysal'ın Irak Müzesi'nin özel bir salonunda sergilenen eşyaları halkın ziyaret edemeyeceği bir bodrum katına alındı; pullar, kâğıt ve demir paralar üzerindeki resimleri zaman içinde kaybol-

du. Faysal'ın ülkelerinin kurulmasında ve olayların gelişiminde oynadığı rolü tespit etmek için çok az Iraklı geçmişe bakma zahmetine katlandı. Tarihi hafızanın kaybı, ülkelerinde bir zamanlar yaşanan Faysal dönemi hakkında çok az bilgiye sahip, öğrenmeye ilgi de duymayan Suriye'de daha da kapsamlıydı. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu ile nefret edilen Fransız mandasının getirilmesi arasında kısa ve müphem bir geçiş şeklinde değerlendirildi. Haşimi hanedanının hüküm sürdüğü Ürdün'de ise Kral Abdullah'ın hatırasının canlı tutulmasıyla yetinildi.

Faysal'ın Batı'da anılma şekli de ölümü sırasında yazılan methiyelerle dolu makalelere göre önemli değişiklikler geçirdi. T. E. Lawrence'ın yazdığı modern edebiyatın büyük klasiklerinden *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda Faysal elbette ana şahsiyetlerden biridir. Lawrence'ın aradığı kahraman Faysal'dı ve kitabı da büyük ölçüde Arap ayaklanmasının siyasi ve askeri önderi olarak Kral Faysal'ın etrafında döner. Sir Alec Guinness'in 1962 tarihli *Arabistanlı Lawrence* filminde Faysal unutulmaz karakterlerden biridir. İngiliz ressam Augustus John'un 1919'da Paris Barış Konferansı sırasında yaptığı Faysal'ın iki portresinden biri günümüzde Oxford Ashmolean Müzesi'nde asılıdır. Bununla beraber Batılı tarihçiler, ayrıca Batı tarih yazıcılığının yöntemleriyle eğitilmiş Araplar, Faysal, Arap ayaklanması ve genel olarak Arap milliyetçiliği düşüncesinin önemi hakkında kendi değerlendirmelerini geliştirmişlerdir.

Birçokları "Büyük Adam" tarih ekolünü bırakıp, önderleri ve kahramanları uzun zaman süreçlerinde rollerini oynayan, kişiye özgü olmayan güçlerin araçlarından ibaret gördüler. Biyografilerin ilgiyle okunabileceğini ancak olayların akışını belirlemekte kişilerin etkisinin sınırlı kaldığını öne sürdüler. Bu insanlar için olayların gelişiminde bir tür kaçınılmazlık vardı ve ne kadar parlak olurlarsa olsunlar bireylerin tarih yapıcı rollerinin ikincil önem taşıdığında ısrarlıydılar. Yirminci yüzyıl başlarındaki Ortadoğu tuvaline aktarıldığında, Faysal gibi parlak önderler rollerini, ekonomik ve düşünsel değişimler getiren tarih ötesi güçlerin uzun evrelerde işleyen büyük etkilerine bırakmak zorundaydılar. Mikro tarih açısından bakıldığında ise onlara göre bu liderlerin seçkinler, gruplar, kurumlar ve kültürler tarihinin parçaları şeklinde değerlendirilmeleri gerekirdi. Başka bir ekol olan sömürgeci karşıtı bağımlılık kuramlarını kabul edenler, Birinci Dünya Savaşı sonrası düzenlemelerle Ortadoğu'da kurulan rejimlerin sömürgecilerin aletleri olduğunu, met-

ropol devlet tarafından oluşturulan eşitsiz ve bağımlılık yaratıcı ilişkileri bir santim bile değiştiremeyeceğini düşündüler. Faysal'ın idaresi altındaki Irak, sömürgeci efendilerin düzeninin küçük bir parçası olmaya mahkûm edilmiş, bu tür bir devletti. Hükümdarının erdemleri uygulamada herhangi bir mana ifade etmeyen, modelin kavrayıcı tabiatının ağırlığı altında kalmış niteliklerdi.

Faysal'a bakışı, başka yer kalmamış gibi Saddam Hüseyin döneminde Irak'ta beliren, olayların kendine özgü bir dönüşümü değiştirdi. Irak, sekiz yıl boyunca gücünü yiyip bitiren İran'la savaşına 1988'de son verirken "revizyonist" Iraklı tarihçilerin yazdığı bir dizi kitap Bağdat'ta yayımlandı.[28] Kitapların devletin katı denetimi altında tutulan yayınevleri tarafından yayımlanması, en yüksek makamlar, bir başka deyişle bizzat Saddam tarafından onaylanmış olduklarını gösteriyordu. Yazarlar bir ölçüde İngiltere'nin döneme ilişkin gizli arşivlerinin 1960'larda halka açılmasından da yararlanmıştı. Arap ve Iraklı bilim adamları artık döneme ilişkin anlayışlarının yeni bir şekil almasında hayati öneme sahip arşivlere erişebiliyorlardı. Fakat her şeyin ötesinde Irak'ın monarşi tarihinin yeni bir değerlendirmeye tabi tutulduğunun, Faysal'ın devlet kuruculuğunun, ayrıca faaliyet gösterdiği bölgesel ve uluslararası bağlamın daha objektif bir açıdan yeniden incelendiğinin işaretini vermekteydiler. Esasen geçmişin derinliklerinde kalmış bu olayların yeniden değerlendirilmesi Baas Partisi'nin ülkedeki iktidarını tehdit edemezdi. Öte yandan, bu yeni tutum, bazı bakımlardan Almanya ile Rusya arasında savaş çıktığı sıralarda Korkunç İvan ve Büyük Petro gibi tarihi şahsiyetlerin yeni bir anlayışla ele alınmasına benziyordu. Rusya'da o dönemde Stalin'in vatansever önderlik vasıflarını güçlendirmek amacıyla Çarlık Rusya'sının tarihi "yeniden keşfedilmişti". Faysal'a eski yerinin verilmesiyle Saddam da vatansever devlet adamlığı iddiasını ilişkilendirebileceği tarihi öneme sahip büyük bir şahsiyete kavuşacaktı. Faysal'a itibarını iade etme sürecinin parçası olarak Canonica tarafından yapılmış olan atlı heykeli, eski yerinde olmasa bile Bağdat'ın aynı ölçüde önemli başka bir alanında tekrar belirdi. Kraliyet Kabristanı da uzun bir resmi ilgisizlik döneminden sonra, kısmen İran-Irak Savaşı sırasında Saddam'ın şaşmaz destekçilerinden Ürdün Kralı Hüseyin'in teşvikiyle elden geçirildi.

Irak'ın eski monarşi mirasının yeniden değerlendirilmesi süreciyle beraber Faysal dönemine daha müzahir bir bakış getiren hatıra kitapları

yeniden yayımlandı, yeni yazılan biyografilerde Nuri es-Said gibi monarşi döneminin önde gelen siyasetçileri hakkında daha dengeli analizler sunuldu. Bu kişilere hiç sakınmadan yakıştırılan "hain", "işbirlikçi" ve "ajan" gibi sıfatların yerini, daha incelikli ve çoğunlukla siyasetlerini ve şahsiyetlerini daha olumlu bir bakışla değerlendiren ifadeler aldı.

Faysal'ın Irak'a nihai olarak gelişinden önceki dönem de başta İstanbul'daki Osmanlı arşivlerine bilim adamlarının daha serbestçe girmelerine izin veren tedbirler sayesinde yeni bir mercek altına alındı. Yapılan bir dizi inceleme, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Ortadoğu, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Türk-Arap ilişkilerinin durumu, yirminci yüzyılın ilk yıllarında Arap milliyetçi hareketlerinin önemi ve kapsamı, Faysal'ın 1919 Paris Barış Konferansı'nda ve kısa süreli Suriye krallığında hedeflerine erişmesini baltalayan unsurlara ilişkin yerleşmiş anlatımların çerçevesini belirlemiş ana varsayımlardan bazıları hakkında ciddi sorgulamalara yol açtı.[29]

Tüm bu hususlar dönemin yeniden kapsamlı bir değerlendirmeye alınması ihtiyacının kabulünde rol oynadı. Döneme ilişkin genel tarih çalışmaları artık ciddi şekilde eskimiştir ve bazıları aşikâr bir yetersizlik içindedir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlanmasına ilişkin standart anlatımlardan bir tanesi Arapça kaynakları hiç kullanmamıştır.[30] Ortadoğu'yu geçen yüzyılda çığırından çıkaran sorunlar ve krizlerin kökleri Osmanlı sonrası barış düzenlemelerine uzanır. Bölgedeki ulus devletlerin güvenlik ve istikrar sağlayabilen, sorumlu ve hesap verebilen hükümet yapıları kurmakta karşılaştıkları güçlüklerin sebepleri Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ertesinde bölgeye kabul ettirilmiş sistemlerin doğasında aranmalıdır. Geçiş dönemi, kolaylıkla ve olumlu tepkiler uyandırarak yaşanmamış, aksine Ortadoğu'ya hâlâ damgasını vuran çözümlenmemiş muazzam bir sorunlar yumağını ardında bırakmıştır. Sorunlar listesi neredeyse sonsuzdur. Kişilerin temel bağlılıklarından (devlete mi yoksa dine mi bağlı olacaklardı; yurttaşlığın anlamı neydi) meşru hükümetlerin tabiatına, barış antlaşmalarıyla tespit edilmiş devlet sınırlarının kalıcılığına, azınlıklara muameleye, bir zamanların hâkim unsuru Sünni Ortodoksluğu ile Şii ve diğer Heterodoks nüfuslar arasındaki ayrılıklara ve elbette Balfour Beyannamesi desteğiyle malum ülkede bir Yahudi Milli Yurdu kurulurken Yahudilerin Filistin'e göç dalgalarının beraberinde getirdiği şiddet ve direnişe kadar uzanır.

Faysal'ın hayatı, halkların kendi kuralları ve standartlarına göre yönetilen bir dünya şeklinden tamamen farklı bir dünya düzenine geçerken tabi kaldıkları devasa uyum sürecini, döneminin diğer şahsiyetlerinden belki çok daha fazla temsil eder. Faysal neredeyse her gün Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması neticesinde ortaya çıkan muazzam sorunlarla ve halef devletlerin çelişen iddialarıyla -milliyetçiler, emperyalist devletler ve iktidar odaklarından uzaklaştırıldıklarını düşünen yerel gruplar- uğraşmak zorundaydı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'nun alacağı şekli belirleyen birbirleriyle çatışmalı ve nihayetinde uzlaştırılmaları imkânsız üç ilke şunlardır: Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı devletlere, yani İngiltere ve Fransa'ya terk edilen etki alanlarına bölünmesini belgeye bağlayan Sykes-Picot Antlaşması; Filistin'de Yahudi Milli Yurdu kurulması idealine İngiliz desteği vaat eden ve daha sonra Yahudi devletinin kurulmasına giden yolda itici güç rolü üstlenen Balfour Beyannamesi; Faysal'ın babası Mekke Şerifi Hüseyin ile İngiliz makamları arasında savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Araplarca meskûn topraklarının büyük bölümünde bağımsız devlet veya devletlerin kurulmasını vaat ettiğini düşündüren muhaberat.

Bu antlaşmaların ve deklarasyonların, yaratacağı sonuçların etraflıca değerlendirilmesinin mümkün olmadığı savaş zamanında yapılmış olması, taraflarını -tam bağımsızlık isteyen Arap milliyetçileri, Filistin'e Yahudi göçüne sınırlamanın kaldırılmasını talep eden Siyonistler veya kendilerine ayrılan topraklara manda rejimleri getiren İngiltere veya Fransa- savaştan sonra kendilerine özellikle fayda sağlayacak şekilde hükümlerinin harfi harfine uygulanmasını istemekten alıkoymadı. Gerçi Irak başka bir konu, başka bir savaş alanıydı. Irak'taki savaş sonrası düzenlemelerinin dinamiklerini savaş öncesindeki pazarlıklar kadar 1920 ayaklanması da belirlemiştir.

Bu kasırgaların içine savrulan Faysal kudretli ve fırtınalı akıntıların arasında halkı için en azından makul sayılabilecek bir netice elde etmek için bir rota tutturmaya çalıştı. Yaşamı boyunca izlediği bu rotanın çoğu zaman gerektirdiği ani yön ve fikir değişiklikleri hatalı değerlendirilmiş, niyetlerini gizlemesi kandırma, işbirliği teslimiyetçilik, gerçekçiliği ilkelerden yoksunlukla karıştırılmıştır. Faysal'ın hedef ve niyetleri çok sonraları doğru olarak anlaşılabilmiştir.

ABD ve İngiltere'nin basiretsiz ve tutarsız 2003 Irak işgali döneminin eklendiği Ortadoğu'da döngüsel tabiata sahip olduğu anlaşılan olaylar, ABD'nin yerine İngiltere'nin başat güç olduğu bir başka dönemin olaylarıyla yakın benzerlikler göstermektedir. O dönemlerle günümüz arasında yaklaşım ve varılan sonuçlar bakımından bariz farklılığı meydana getiren unsurlardan biri, liderlik kalitesindeki belirgin dengesizliktir. Dolayısıyla birçok bakımlardan bu biyografi, liderlik ile olaylar arasındaki etkileşimi, her zaman ele geçmeyen liderlik niteliklerinin başarı ve başarısızlık arasındaki farkı nasıl yaratabileceğini anlamaya yönelik bir çalışmadır. Yine bu biyografi, idealler, vasıtalar ve hedefleri; tarihin halklara ve milletlere çoğu zaman reva gördüğü kötü şartların altından kalkılmasını; göz göre göre yapılan haksızlıklarla uğraşılmasını ve eldeki imkânlarla idare etme zorunluluğunu işlemektedir. Geçiş dönemlerinin nasıl idare edildiğine, aşırı uçlara çeken birçok güce rağmen orta yolun nasıl tutturulabildiğine, bölen ve ihtilaflar uyandıran bir ortamda ortak faydanın temini için nasıl direnildiğine ilişkindir. Ağır ağır, yöntemine uyarak, bilinçle bir halkın kapasitesi oluşturulur ve ufukları genişletilirken, güç ve etki dengelerindeki eşitsizlikleri anlatmaktadır. Faysal, Birinci Dünya Savaşı ve hemen ardından gelen dönemde, Suriye'deki kısa yönetimi ve nihayet Irak'ta on iki yıl süren ve baştan başa yeni bir devlet kurulması sürecine önderlik ettiği süre zarfında bunlarla ve diğer güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır.

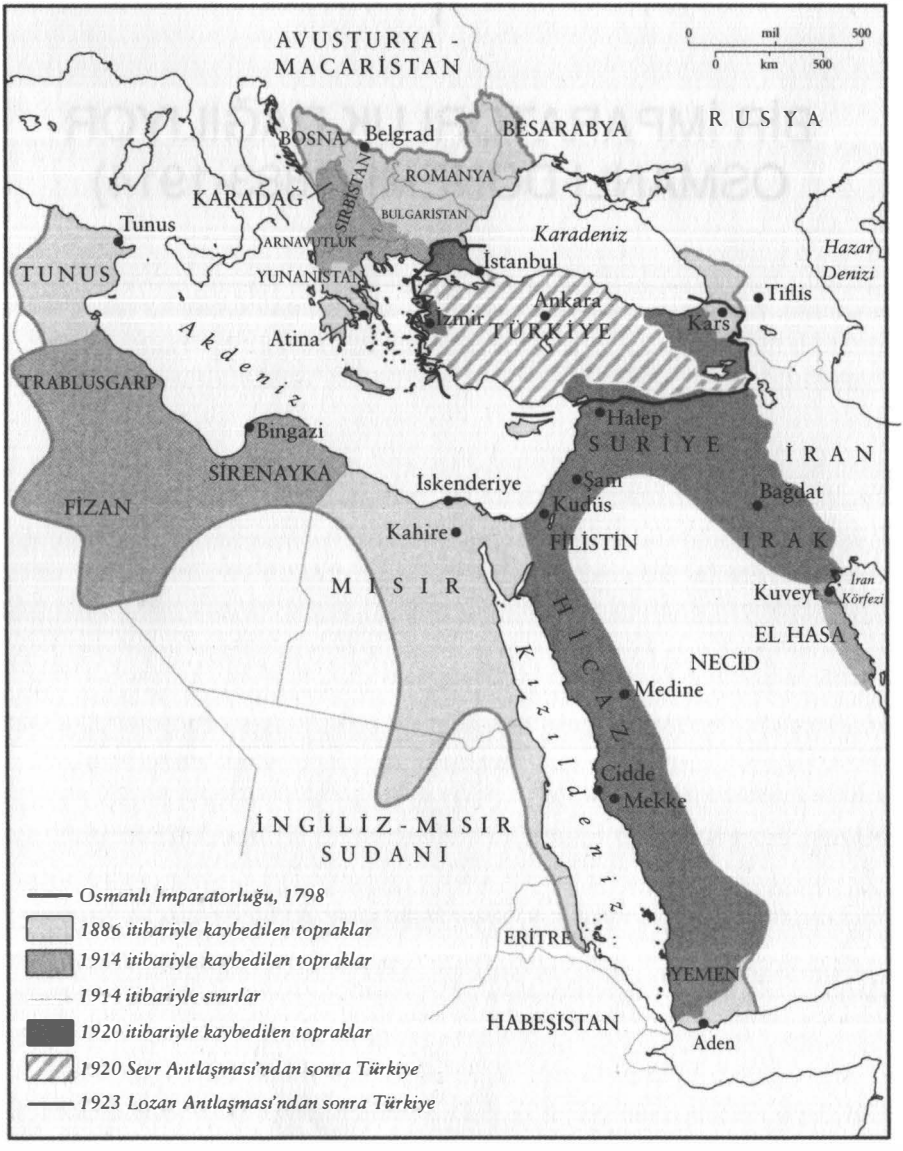
Irak Kralı I. Faysal

(1883-1933)

Şerif Faysal bin Hüseyin
bin Ali bin Muhammed
bin Abdül Muin bin Avn

I

BİR İMPARATORLUK DAĞILIYOR
OSMANLI DÖNEMİ (1883-1914)

1. Osmanlı İmparatorluğu, 1798-1923

1. Bölüm

Çölden Metropole

Faysal'ın doğduğu on dokuzuncu yüzyıl sonları bir imparatorluklar dünyasıydı. Tüm Araplar ile bizzat onun hayatını şekillendiren imparatorluk ise her şeyin ötesinde Osmanlı İmparatorluğu idi. Faysal'ın doğduğu 1883 yılında Osmanlı, üç kıtada hüküm sürdüğü, gücünün zirvesini yaşadığı yüzyıllara göre hayli küçülmüştü. Bir zamanlar Doğu Avrupa'nın önemli kısımlarını, Balkanları, günümüz Türkiye'sini, Kırım ve Kafkasları, Yakındoğu'yu (Osmanlı İmparatorluğu'nun Araplarla meskûn toprakları ve Mısır) ve neredeyse Kuzey Afrika'nın tamamını hükümranlığında bulunduran bu devlet daha güçlü, daha kararlı ve atılgan hasımların, yani genişlemeci Avrupa imparatorlukları ile etnik milliyetçiliğin yeni güçlerinin baskısı altında geri çekilmişti. İmparatorluğun gerilemesini durdurmak ve modernleşmesini başlatmak için on dokuzuncu yüzyıl ortasında bir dizi anayasal, hukuki ve ekonomik reformlar yürürlüğe sokuldu. Topluca Tanzimat adıyla bilinen bu reformlar Osmanlı Devleti'ni Müslümanlar için şeriatla, gayrimüslimler içinse dini hukuk, gelenek hukuku, imtiyaz ve despotça fermanların karışımından oluşan bir hukuk düzeniyle yönetilen bir hanedan devletinden, modern Avrupa devleti düşüncesine yaklaşan bir yapıya dönüştürdü.

Reform dönemi, esas olarak "Genç Osmanlılar" adıyla tanınan, Batı'da eğitilmiş düşünür ve memurların yazdığı Kanun-i Esasi'nin 1876'da ilan edilmesiyle sonuçlandı. İlhamını liberal demokrasi ideallerinden almış bu kişiler, imparatorluğun muazzam ölçülerde iç içe girmiş nüfusu için yeni bir kimlik ve odak noktası kurmaya kendilerini adamışlardı: Osmanlılık düşüncesi. Genç Osmanlılar düzenledikleri bir darbeyle Osmanlı hanedanının şehzadelerinden Abdülhamid'in tahta çıkarılmasını ve padişah ilan edilmesini sağladılar. Abdülhamid anayasal bir hükümdar olarak hüküm sürmeyi kabul etti ve Osmanlı döneminin

ilk meclisi bu sayede varlık buldu. Meclis 1877 ve 1878 yıllarında felaketlere yol açan Rus-Türk Savaşı'yla aynı zamanda toplandı. İkinci defa toplandığı 1878'de Abdülhamid tarafından askıya alındı ve sonra da süresiz tatil edildi. Abdülhamid bunun ardından otuz yıl boyunca bir istibdat idaresi sürdürdü. Uzun hükümdarlığı Osmanlı İmparatorluğu ve Arap eyaletlerinin gidişatına derin etkide bulundu; genç Faysal'ın hayatı onun gölgesinde geçti.[1] On dokuzuncu yüzyıl sona yaklaşırken Osmanlı İmparatorluğu aşağı yukarı bir iç dengeyi yakalamış, farklı etnik ve dini gruplarını bağdaştırmış, Avrupa dışındaki topraklarının elden çıkmaya devam etmesi tehlikelerini savuşturmayı başarmıştı. Ancak bu dönem uzun ömürlü olmayacaktı.

Hicaz Şerifleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletleri reform döneminin öncesindeki yüzyıllarda atalet içinde kalmıştı. Osmanlı merkezi otoritesi çok alt seviyede uygulanıyor, bu eyaletleri padişahın şekli hükümranlığı altında yerel hanedanlar ve güçlü valiler yönetiyordu. Faysal'ın doğduğu Hicaz eyaleti için de durum farklı değildi. Hicaz, kuzeyde Akabe Körfezi'nden güneyde Yemen tepelerine ve doğuda Necid Platosu'ndan batıda Kızıldeniz'e kadar uzanan Arap yarımadasının batı bölümüne verilen isimdir. Hicaz kelimesi Arapça "engel" kelimesinden gelir ve bölgenin omurgası boyunca uzanan sıradağları ifade eder. Bu dağların batısında iki mukaddes şehrin [Mekke ve Medine] yer aldığı Tihame Ovası vardır. Dayanılmaz sıcaklar, az yağan yağmurlar ve çetin arazi yapısı Hicaz'ı yerleşim yerlerinin seyrek kaldığı bir bölge yapmıştır. Tarım az sayıda vaha kasabasında mümkündür ve nüfusun büyük kısmı hayvanlarını otlatmak için daimi bir göç halini sürdüren Bedevilerden oluşur.[2]

Hicaz'ın nüfusu on dokuzuncu yüzyıl ortalarında herhalde bir milyondan fazla değildi. Mekke'de yaklaşık 100.000, Medine'de 60.000 ve liman kenti Cidde'de 50.000 kişi yaşamaktaydı. Bu şehirlerin sakinlerinin önemli bir kısmı hac ticaretinin ve iki mukaddes şehrin bölgeye çektiği başka yerlerde doğmuş kişilerdendi. Hicaz şehirlerinin tarihi, kültürü ve hayatı esasen ayrılmaz şekilde İslam dininin gelişimi ve kökenlerini bulduğu bölgenin şehirleri, vadiler ve çölleriyle bağlantılıdır;

Hazreti Muhammed'in vahiylerini aldığı, mesajını naklettiği ve yaşadığı yerlerle İslamın en kutsal mekânı Kâbe Mekke'dedir ve tüm dünya Müslümanları namaz kılarken yönlerini bu şehre dönerler. Müminler imkânları olduğu takdirde yaşamlarında bir defa Mekke'ye hacca gitmekle yükümlüdürler. Hazreti Muhammed'in Müslümanların ilk cemaatini kurduğu ve toprağa verildiği şehir ise Medine'dir.

Hac trafiği yirminci yüzyıla kadar bölgenin başlıca ekonomik faaliyetiydi ve hacıların denetlenmesi, idaresi ve korunması Hicaz'ı yönetmiş bütün makamların ana uğraşı konusuydu. Hacılara yiyecek, barınma yeri, nakliye ve rehber temini Hicaz ekonomisinin temeliydi. Hicaz'ın kaderini denetiminde tutan imparatorluklar ve hanedanlar kutsal mekânların bakımı ve hacı trafiğini idame ettirmek için cömert kaynaklar temin ederlerdi. Büyük kalabalıklar halinde gelen hacılar yabancı memleketlerden tüccarları da bölgeye çeker ve bunlardan çoğu bölgenin şehirlerinde yerleşip kalırlardı. Bölgede hâkimiyet bir itibar ve onur meselesi ve belki Arap kökenli olmadığı için Osmanlı İmparatorluğu'nun, öncüllerinden çok daha önem verdiği önemli meşruiyet kaynaklarından biriydi. Ancak Osmanlılar denetimlerini kurmadan önce yüzyıllardır Mekke ve civarındaki aşiretler üzerinde otoritesini yerleştirmiş güçlü bir yerel hanedan olan Mekke şeriflerinin mevcudiyetiyle uzlaşma sağlamak durumunda kaldı.[3]

Mekke şerifleri doğrudan Hazreti Muhammed'in kızı Fatma ile eşi Hz. Ali'nin (Hz. Muhammed'in kuzeni aynı zamanda damadı) en büyük oğlu Hasan'ın soyundan gelmekteydi. Şerif unvanı (tekil, çoğulu eşref) Hz. Muhammed'in hane halkı ile bağlantısının nişanesi olarak soylu ya da şerefli anlamına gelmektedir. Hazreti Muhammed'in 632 yılında vefatından sonra gerileyen İslam İmparatorluğu dönemin bilinen dünyasının geniş bir bölümünü kapsamaktaydı. Başkenti önce Şam'da iken Abbasi hanedanı zamanında Bağdat'a taşındı. Muazzam toprakları üzerindeki otoritesi kaçınılmaz olarak zayıfladı ve yerel hanedanlar ile savaş beylerinin belirmesine imkân tanıdı. Hicaz'da Yenbu bölgesi kökenli bir şerif olan Katada 1200'de Mekke'de iktidarı ele geçirdi ve Mekke ile civarındaki bağlı toprakları yirminci yüzyıla kadar yöneten Banu Katada hanedanını kurdu. Hanedanın otoritesini Katada'nın soyundan gelen, torununun oğlu, girişken ve amansız Ebu Nümey (1254-1301) güçlendirdi. Osmanlıların on altıncı yüzyılda yükselişine dek Hi-

caz çok kereler dönemin hâkim güçleri arasında karmaşık manevraların merkezinde kaldı. Bu güçlerden biri olan Mısır'daki Memluk hanedanı (1250-1517) sadece şeriflerden birini diğerine karşı desteklemek için değil, bölgedeki rakiplerinin Hicaz'da daimi bir müstahkem mevki kazanmalarını da önlemek için her zaman Mekke'nin iç işlerine müdahale eden değişmez bir faktördü. Osmanlılar Mısır'daki Memluk devletini 1517 yılında yıkıp Mekke ve Medine üzerindeki hâkimiyetlerini de üstlendiklerinde, Mekke'nin işbaşındaki emiri Bereket bin Muhammed (1497-1525) Hicaz'da Osmanlı hâkimiyetini tanıdı.[4]

Osmanlılar şerifleri Mekke'nin hükümdarları olarak tanıdı ve içişlerini yürütmelerinde geniş bir serbesti verdi. İki ana talepleri Osmanlı padişahının adının cuma hutbelerinde okunması ve yıllık hac ziyaretlerinin haydutlardan ve yağmacı kabilelerden yeterince korunmasıydı. Hatta Osmanlılar şeriflere otoritelerini Hicaz'ın neredeyse bütününe genişletmelerine yardım ettiler. Böyle de olsa, Osmanlılar Mekke'ye bir müftü ile Cidde bölgesine bir vali tayin ettiler. Osmanlı mevcudiyetinin bu bariz simgelerinin dışında şerifler hükümranlıklarında o derece özerktiler ki Bedeviler ve Hicaz'ın şehir halkı onlardan başka otorite tanımıyordu. Şerif ailesi ise çok zaman üyelerinden biri veya diğerinin üstünlük kazanma istekleri nedeniyle savaşan boylara bölünmüş durumda kaldı. Aralarında ve içlerinde güç rekabetine giren, ancak emirliğin Katada sülalesinin elinden kaçmaması için birbirlerini bir ölçüde karşılıklı koruyan bu boylar zavi (boy) Zaid, zavi Bereket ve Abadilla gibi dallara ayrılmaktaydı.

On sekizinci yüzyıl sonlarında şeriflerin gücü istikrar kazanmış ve Yemen'e kadar Arabistan'ın Kızıldeniz sahillerinin büyük kısmına yayılmıştı. Dikkate alınması gereken bir kuvvet teşkil etmekle beraber, Bâb-ı Âli ile bağlarını tamamen koparacak bir konumda da değildiler. Şeriflerin bozulmayan özelliklerinden biri hayatlarının basitliği ve hükümranlıklarının çevreleri ile uyum içinde olmasıydı. Başka Doğu hükümdarları gibi debdebe içinde yaşamamakta, topraklarındaki aşiretler ve şehir ahalisiyle yakınlıklarını korumaktaydılar. Köleler, hizmetkârlar ve azatlılardan oluşan bir muhafız birliğiyle barışı korumak ve fermanlarını Mekke'de uygulatmak için bir paralı asker birliği bulundurmakta, aşiretlere giderek daha ustalıklı muamele ederek ülkede düzeni korumaktaydılar.

Bununla beraber, on sekizinci yüzyıl ortaları, İslamın yalın ve püriten bir yorumunun taraftarı olan Vahabilerin yükselişine tanıklık etti.

Arap yarımadasının merkezi kısmını kaplayan Necid çöllerinden çıkan Vahabiler, Mekke şeriflerinin hükümranlığını doğrudan tehdit ettiler. Vahabiler on dokuzuncu yüzyılın başlarında dikkatlerini Hicaz'a yönelterek Mekke'yi 1803, Medine'yi 1805 yılında işgal ettiler. 1807 yılında Osmanlıların bölgede kalan son temsilcilerinin de Hicaz'ı terk etmesini emrederek tüm eyaleti fiilen ele geçirdiler. Hicaz'da kurulan ve Müslümanların çoğunluğu tarafından sapkın kabul edilen bir inanca dayanan Vahabi devleti, Suriye sınırlarına kadar uzanarak Osmanlılar için ciddi bir sıkıntı ve tehdit kaynağı teşkil etmekteydiler. Ancak imparatorluk Vahabileri mukaddes şehirlerden atmak ve Necid'deki güç merkezlerini yok etmek için gerekli güce ve masraflı askeri harekâta girişebilecek kabiliyete sahip değildi. Osmanlı padişahı bu nedenle 1809 yılında şeklen kendisine bağlı Mısır Valisi Mehmed Ali'ye yöneldi ve Osmanlı Devleti adına bu görevi yerine getirmesini istedi.[5] Mehmed Ali Kızıldeniz kıyısındaki Yenbu limanına askerlerini indirdi ve 1818 yılında oğlu İbrahim Vahabi kalesi Deriye'yi ele geçirdi. Mehmed Ali Hicaz'da mutlak denetim kurduğundan Mekke Emirliği'ni artık istediğine verebilecek durumdaydı. 1827 yılında Zavi Avn boyundan Muhammed bin Avn'ı şerifliğe tayin etti. Faysal'ın mensubu olduğu boyun şerifliği böyle başladı.[6]

Mehmed Ali'nin Hicaz'ın efendisi olarak iktidarı, gücünün temelini sağlayan Mısır ordusunun çok daha ciddi başka görevleri yerine getirmek üzere 1840 yılında geri çekilmesiyle sona erdi. Mehmed Ali'yi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız bir devlet kurma ihtiraslarını tehdit eden bir İngiliz-Avusturya filosu sınırlarında toplanmıştı. Hicaz böylelikle bir kez daha Osmanlı hâkimiyetine girdi. Ancak bu defa Osmanlılar şeriflerin iktidarını kısmaya ve tayin ettikleri valiler vasıtasıyla kendi otoritelerini kabul ettirmeye kararlıydı. Osmanlı hâkimiyetinin ve Hicaz'daki resmi otoritesinin tekrar tesisi Tanzimat'la aynı zamana rastladı. Osmanlılar tüm eyaletlerine yeni bir idare biçimi getirmeye ve merkeziyetçiliği güçlendirilmiş devlete daha sıkı bağlarla bağlamaya kararlıydı. Ancak şerifler Osmanlı Devleti'nin Hicaz'daki bu yeni üstünlüğünü birinci sırada sadakat duydukları İstanbul'daki halifeye doğrudan başvurarak dengeleme imkânına sahipti. Şeriflerle valiler arasında bu yolla baş gösteren mücadele on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca inişli çıkışlı bir seyir izledi ve 1916 yılında Arap ayaklanmasının patlak vermesine kadar Hicaz siyasi hayatının daimi bir özelliği oldu.

İmparatorlukta Yaşayan Araplar

Abdülhamid'in 1876 yılında tahta çıkışı Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni kurulan Romanya, Sırbistan ve Karadağ'a Balkanlarda büyük toprak parçaları kaybetmesiyle sonuçlanan feci bir savaşla aynı zamana rast geldi. Bulgaristan da bu esnada yarı bağımsız bir statü kazandı. Bu Slav devletleri yayılmacı ve muhasım Rusya'nın askeri gücü tarafından destekleniyor, zayıflayan Osmanlı Devleti'nden azami kazancı kopartmaya kararlı görünüyorlardı. Üç Balkan devletinin bağımsızlığı 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde teyit edildi. Çoğunluğu Hıristiyanlardan oluşan Balkan topraklarının kaybı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfus dengesini Müslümanların tarafına kaydırdı ve yeni padişah Müslüman tebaanın imparatorluğun İslami kimliğine sadakatinin sürmesi için kararlı bir çaba içine girdi. İmparatorluğun Müslüman nüfusu arasında milliyetçi duygular esasen mevcut değildi; ancak çok küçük bir entelektüel ve edebi şahsiyet grubu arasında bu duygular etkilerini gösteriyordu. Bâb-ı Âli'nin denetimi altında kalan Balkan topraklarının Arnavutluk, Makedonya ve Bosna bölgelerinde hâlâ geniş Müslüman nüfus yaşamakla beraber, Müslüman nüfusun asıl büyük kısmı imparatorluğun Türk bölgeleri ve Arap ülkelerinde yaşamaktaydı. Sultan Abdülhamid yeni siyasetinin hedefine esas olarak bu grupları aldı. Büyük devletlerin bünyeye sızan ihtiraslarına karşı en iyi iç savunmayı onlar teşkil ediyordu.

Abdülhamid siyasetini üç ana sütun üzerine bina etti. İlki, imparatorluğun İslami bir devlet olarak kimliğini geliştiren, yakın denetiminde tuttuğu güçlü bir otoriter ve merkezi devletti. İkincisi, milliyetçiliğe karşı denge oluşturması için padişahın halife olarak işlevlerinden kaynaklanan dini yetkilerini geliştirip kullanarak ve pan-İslamcılığın, yani İslam birliğinin propagandasını yaparak her yerde Müslümanların çıkarlarının korunmasıydı.[7] Üçüncü hedefi ekonomik ve teknolojik modernleşmenin teşvik edilmesi ve imparatorluğun kalbi niteliğindeki eyaletleri bir arada tutacak ana ulaştırma ve iletişim altyapısının kurulmasıydı.

Dolayısıyla imparatorluğun elde kalan Arap vilayetleri Abdülhamid'in planları bakımından can alıcı hale geldi. Kuzey Afrika'da Cezayir ve Tunus -birincisi 1832'de, ikincisi Fransa'nın zorla protektora rejimini kabul ettirmesi sonucu 1881'de- Fransızlara daha önce kaybedilmiş, bölgede sadece Mısır ile Kuzey Afrika'daki Fransız dominyonları arasındaki geniş

çöllerden ibaret Libya Osmanlıların elinde kalmıştı. Mısır zaten Mehmed Ali'nin iktidara yükselmesiyle Bâb-ı Âli'nin kontrolünden çıkmış, İngilizlerin 1882 yılında kuvvet sokmasıyla ismi dışında sömürgeye dönüşmüştü. Mısır'ın imparatorlukla ilişkileri zayıflamış ve bağları sadece şekilden ibaret kalmıştı. Yakındoğu'daki, özellikle Bereketli Hilal bölgesindeki Arap vilayetleri -Suriye, Lübnan, Filistin ve Irak- bu sebeplerle imparatorluğun Arap topraklarına yeni baştan uyanan ilgisinin odak noktasına oturdu. Bu bölgelere gönderilen valiler Osmanlı bürokrasisinde daha yüksek rütbede sayılıyor ve buna uygun olarak daha yüksek maaş alıyorlardı. Arap topraklarına daha büyük askeri birlikler tayin ediliyor ve garnizonları yeni tahkimatlarla güçlendiriliyordu. İslamın yayılmasında Arapların rolü vurgulandığından Abdülhamid Osmanlıların halifelik iddiasını güçlendirmek maksadıyla bu mirasa da sahip çıktı.[8]

İmparatorluğun Arap Müslümanları arasında ayrılıkçılık bilincinin belli belirsiz kıpırtıları görülmekteydi. Bu kıpırtılar da mevcut oldukları kadarıyla, imparatorluk içinde Arapların durumunu düzeltmeyi amaçlıyor ve Arapların bürokrasi ve askeri yapıda daha büyük fırsatlara kavuşturulmasıyla ilişkilendiriliyordu. Arap eyaletlerindeki şehirlerin ileri gelen ailelerinin güç ve zenginliklerinin bir kısmı, Abdülhamid döneminin başlangıcında bazılarını çok zenginleştiren toprak kanunlarından geliyordu. Bu sınıf imparatorluğun yapısı dahilinde asimile olmaya eğilim gösteriyor, birçokları oğullarını İstanbul civarında filizlenen modern okullara, mülki veya askeri eğitim akademilerine gönderiyorlardı.

Şerif Faysal bin Hüseyin bin Ali bin Muhammed bin Abdül Muin bin Avn işte bu emperyalist yayılmacılık zamanında, Osmanlılar elden gelen gayretle bünyelerini güçlendirmeye çalışırken, milliyetçilik, pan-İslamcılık ve dini reformlarla birlikte radikal ekonomik ve toplumsal değişimlerin başladığı bir dönemde dünyaya geldi.

Şerif Hüseyin ve Faysal'ın Doğumu

Faysal'ın kesin doğum tarihi ve yerine ilişkin bazı karışıklıklar vardır. Doğum tarihlerinin kaydedilmediği veya bir kişinin doğumunun kayda değer bir vaka olarak görülmediği dönemlerde bu çok da olağan dışı değildir. Önde gelen erkek ve kadınların hayatları o zamanlar

doğum tarihleri değil ölüm yıldönümleri vesilesiyle anılırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyıl sonlarında üç farklı takvimin kullanılması da karışıklığı artırıyordu: Gregoryen takvimi; seneyi Hazreti Muhammed'in Medine'ye hicretiyle (622 civarı) başlatan kameri Hicri takvim ve Osmanlı Devleti tarafından kullanılan Tanzimat reformları döneminden kalma, 1840 yılında resmi kullanımına başlanan Rumi takvim. Rumi takvimde yıllar hicretten başlanılarak hesap edilmekte, ancak daha sonra Jülyen takvimine göre devam etmekteydi. Faysal da röportaj ve sohbetlerinde, muhtemelen dönemin Arapları arasında doğum günlerine genel olarak önem verilmediğinden bu hususu açıklığa kavuşturmamıştır. Doğum yıldönümleri akıllarda yer eden özel olaylar nedeniyle veya bir hükümdarın saltanatıyla ilişkilendirilerek hatırlanırdı. Kişilerin mesela büyük deprem zamanında veya belli bir padişahın öldüğü yıl doğduğu söylenirdi.

Faysal'ın doğumuna ilişkin olarak üç farklı yer ve tarih kombinezonu ileri sürülmüştür. Birincisi Mekke'den 110 kilometre uzaklıktaki dağ kasabası Taif'te 20 Mayıs 1883'te, ikincisi yine aynı tarihte Mekke'de, üçüncüsü de Taif'te 20 Mayıs 1885'te doğmuş olduğudur. Bununla beraber, kaynaklar Faysal'ın doğumu için 1300 Hicri yılını da vermektedir. Daha akla yakın gelen bu tarih, 1883 yılına denk düşer. Bütün kaynaklarda kesin doğum günü ve ayı olarak 20 Mayıs ortaklaşa kabul edilmektedir. Ancak bu tarih temel alınırsa 20 Mayıs 1885 Faysal'ın doğumunu Hicri 1302 yılına düşürmektedir ki bu tarihi hiçbir kaynak doğrulamaz. Dolayısıyla Faysal'ın Hicri 1300 yılının Recep ayının on ikinci günü doğmuş olduğu çok muhtemeldir. Bu tarih de miladi yılla doğumunu 19 veya 20 Mayıs 1883 olarak verir. Ayrıca şerif ailesi Mekke'nin kavurucu sıcakları başlamadan daha serin havalı Taif'e geçmiş olacağından doğum yerinin Taif olması daha ihtimal dahilindedir. Çocuk bekleyen şerif ailesinin hanımı, yazın başlaması ve çocuğun doğumundan çok önce Taif'e gönderilmiş olmalıdır.[9]

Surlarla çevrili Taif şehri Mekke'nin güneydoğusundaki yüksek düzlükte, Mekke ile Asir ve Yemen yaylalarını bağlayan eski kervan yollarının üzerindedir. Şehrin kendisinin pek anlatmaya değer bir yönü olmasa da çevresindeki bölge Arabistan'ın sert çöl ikliminde benzersiz bir mikro iklim teşkil eder. Muson yağmurlarını çektiği gibi, aldığı kış yağmurları da topraklara makul ölçüde bereket getirir. Etraftaki köyler, buğday tar-

laları, meyve bahçeleri ve başta gül olmak üzere çiçek üretimiyle önemli bir tarım faaliyeti yürütür. Gül üretimi Hicaz'ın meşhur gülyağı ve gülsuyu ticaretinin temelidir. Yüzyıllardır Mekke ve Hicaz'ın zenginleri yaz aylarını aileleriyle birlikte Taif'teki yayla evlerinde geçirirler. Mekke şerifleri de şehrin dışındaki yazlık saraylarında kaldıklarından yakıcı yaz mevsiminde Taif başkent vazifesi görmüştür. Faysal çok muhtemelen bu sarayda doğmuştu. Arapçada "ayıran" anlamına gelen Faysal adını aldı. Bu kelime, kılıç, özellikle de kılıcın aşağı vuruş darbesiyle eş anlamlıdır. Bedevi kabileleri arasında yaygın Faysal ismi, genellikle Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin isimlerini veya Tanrı'yı yücelten sıfatları isim olarak alan şerif ailesi arasında esasen çok nadirdi. Faysal'ın babası Şerif Hüseyin bin Ali, annesi Hüseyin'in birinci kuzeni, 1858'de Mekke emiri olan Şerif Abdullah'ın kızıydı. Dolayısıyla Faysal hem anne hem baba tarafından Hazreti Muhammed'in soyundan geldiğini iddia edebilirdi. Faysal, Şerif Hüseyin ile Şerife Abdiye'nin 1879 yılında doğan Ali ve 1882 yılında doğan Abdullah'tan sonraki üçüncü oğullarıydı.

Faysal doğduğu sırada Şerif Hüseyin otuz yaşlarındaydı. Hayatının ilk yılları hakkında çok az şey bilinir. Babası Ali, Şerif Muhammed bin Avn'ın beş oğlundan biriydi ve Mekke emiri olamayan tek çocuğuydu. Hüseyin yedi veya sekiz yaşlarındayken babası erken bir çağda öldü. İstanbul'da doğan Hüseyin'in annesi Yemen kökenli bir duldu.[10] Babası Mekke'de iktidardaki Abdülmuttalib'in başında olduğu Zeyd boyunun rekabetinden kaçmak için İstanbul'a taşınmıştı. Hüseyin babasının ölümünden sonra 1861 yılında Mekke'ye döndü ve o esnada Mekke Emirliği'ne gelmiş olan amcası Abdullah'ın vasiliğinde yaşadı.[11] Takip eden yirmi yıl boyunca Hüseyin Mekke'de kaldı, aşiretlerin yaşam tarzlarını öğrendi, entrika ve dedikodularla dolu bir çevrede hayatta kalmak için gerekli saray hünerlerini geliştirdi. Aynı zamanda ülkeyi dolaştı, sonraki yıllarda uzmanı haline geleceği Arap çöllerinin bitki ve yaban hayatını öğrendi.[12]

Hüseyin 1880 yılında amcalarıyla birlikte, yaşamına devam etmek için bir kez daha İstanbul'a döndü. İstanbul'da Hüseyin'in Sultan Abdülhamid'in gözünden düştüğü anlaşılmaktadır. Her yerde hazır ve nazır saray hafiyeleri, amcalarının İstanbul'daki yabancı temsilciliklerle yaptığı, dedikoduları yayılan toplantılarla Hüseyin'i de bağlantılandırıyorlardı. Amcalarının şerifliği Avrupalı devletlerin koruyuculuğu al-

tında kendi boylarına iade ettirmek için Avrupalı devletlerle görüştüğü bildirilmekteydi.[13] Raporların ne kadar güvenilir olduğuna hiç bakmayan Abdülhamid İstanbul'daki şeriflere bu tür temaslardan kaçınmaları uyarısında bulundu. Sultan'ın gazabını çekmektense Hüseyin bu uyarıyı dikkate alarak rakipleri olan Zeyd boyunun idaresi altındaki Mekke'ye dönme riskini göze aldı. Hüseyin bundan sonra İstanbul'a dönmesinin emredildiği 1892 yılına kadar Mekke'de kaldı.[14]

Hüseyin ince bedenli, ortalamanın biraz altında boylu, açık tenli ve sakallı bir kişiydi. Elleri inceydi; iri gözlere, delici bakışlara sahipti. Her zaman bileklerine kadar gelen beyaz bir entariyle üstüne aldığı cübbeden oluşan geleneksel Arap kıyafetleri giyerdi. Kordondan yapılan *agal* adlı şeritle tutturulan pamuklu kumaştan Arap aşiret başlığı yerine başına Mekke sarığı takardı. Güçlü bir şahsiyeti vardı; pek çok defa inatçı, tartışmalarda taviz vermeyen, çelik iradeli bir kişi vasıflarıyla tasvir edilmiştir. Derin inançlı bir insan olarak dini ve teolojik konularda sık sık görüşü alınırdı. Ayrıca şerif soyundan gelmesi ve Osmanlı sarayının teşrifat ve törenlerini tanıması nedeniyle görgü kurallarını çok iyi bilen, zarif tavırlara sahip bir kişiydi. Dünya zevklerine ve şahsi varlıklarını artırmaya kayıtsız kalmakla beraber, şeriflikteki hak iddiasını hiçbir zaman aklından çıkartmayan çok muhteris bir insandı ve bu nedenle sık sık entrikaların ve siyasi manevraların içine girerdi. Görüşlerini temelde modern yaşam öncesi, hatta ortaçağ denebilecek siyasi ve toplumsal düzen kavramları biçimlendirmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yıllarında yaşanan ve temelden farklı bir dünya düzeni doğuran çalkantılı dönemle bağlantı kuramadı. Hayat hakkındaki içine işlemiş geleneksel anlayış, onu üçüncü oğlunun yetiştirilmesini Utayba Birliği'nin Beni Abadilla boyuna emanet etmeye yöneltti. Faysal henüz sekiz günlük iken aşiretlerle birlikte geleneksel yedi yıllık süreyi geçirmesi için Taif bölgesindeki Rahab köyüne gönderildi.[15]

Çölde Geçen Çocukluk

Yeni doğan çocukları yetiştirilmeleri için yaşamlarının ilk yıllarında göçer aşiretlerine gönderme âdeti Araplar arasında çok eskidir. Çocuğa bakan aşiret genellikle kan bağıyla ebeveynlerle akraba veya resmi itti-

fak, ticaret gibi diğer yollarla yakından ilişkilidir. Hazreti Muhammed de sütninesi Halime bin Abi Duayb'ın mensubu olduğu Beni Saad kabilesinin çöl kampına gönderilmişti. Ev sahibi kabile çocuğu vasi olarak büyütmeyi kabul eder ve bu görevi yerine getirmesinin istenilmesini büyük bir şeref olarak görür. Çocuğun ailesi çocuğun bakım masraflarını karşılaması için takdirlerine göre hediye göndermekle beraber, herhangi bir ödeme beklenmez. Aile çocuğu düzenli olarak görür ve çocuk da şehre zaman zaman dönerek ailesiyle birkaç ay geçirir.[16]

Faysal'ın doğumu sırasında çöl aşiretlerinin şartları yüzyıllar önce nasıl ise değişmeden o şekilde kalmıştı. Modern dünyanın soluk izlerinin -telgraf hatları, fabrika işi birkaç ürün- yaşamlarında henüz belirgin bir yeri yoktu. Develeri, atları ve koyunları için otlak alanı arayarak ülkeyi dolaşıyor, çayırlar nerede iyiyse çadırlarını orada kuruyorlardı. Otlaklar tükendiğinde ise birkaç parça eşyalarını yük hayvanlarına yükleyerek, herhangi bir makamın izni veya herhangi bir bağlantıları olmaksızın, yaşamlarına sadece mevsimlerin değişmesinin verdiği yönle devam ediyorlardı. Her aşiretin kendi toprak parçası vardı ve aralarındaki ilişkileri incelikli ritüellerle idare ederlerdi. İşbirliği ve işbölümü, rekabet, çatışma veya kan davalarına hızla dönüşebilir veya tam tersi durumlar yaşanabilirdi. Sert koşullara sahip ve ilkel, ancak belli bir asaleti olan bir yaşam biçimiydi bu. Faysal, yaşamının en belirleyici ilk yıllarını böyle bir ortamda geçirdi. Bir çocuk için heyecan verici, güçlüklerle dolu, bazen de tehlikeli yıllardı; çadırlarda yaşamak, kervanlarla çölleri geçmek, yakıcı güneş altında veya dondurucu çöl gecelerinde yarı çıplak, başı açık koşuşturmak. Küçük bir hastalık veya iyi tedavi edilmeyen bir yara erken yaşta ölüme yol açabilir fakat aynı zamanda çocuğun yapısını sertleştirip güçlendirebilir ve hayatı boyunca karakterine eklenecek bazı değerleri aşılayabilirdi.

Kamplardaki çocukların oyunlarda ve yalancı savaşlarda, koşma ve atlamalarda, at binmede ve okçulukta birbirleriyle yarışmaları doğaldı. Hayatının daha sonraki yıllarında Faysal çocukluğu hakkında fazla konuşmamıştır. Bir keresinde sohbet ettiği bir İngiliz yazara bu yılları şöyle anlatmıştır: "Çocukluğum hakkında ne diyebilirim? Çok az şey. Çöldeki bir Bedevi çadırında yetiştirildim. Büyürken manevi kardeşlerim ve diğer çocuklarla oynardım. Kayalıklara çıkarken kolumu kırdığımı hatırlıyorum. Savaş oyunu sırasında atılan bir taşın alnımda bıraktığı

izi hâlâ taşıyorum... Ama bu tür şeyler hiç aklıma gelmiyor artık."[17] Suskunluğu çölde geçen çocukluğuna ilişkin bilgilerin modern dinleyicilerin ilgisini çekmeyeceği düşüncesinden kaynaklanıyor olabilirdi. Ancak Lübnanlı yazar Emin Rihani'yle 1920'lerde konuşurken daha rahat davranmıştır. Üzerinde çok etki bırakmış özel bir hatırayı da bu sırada anlatmıştır. Aşiretin çocukları savaş oyunu için iki takıma ayrılmışlardır. Faysal manevi kardeşinin başlığını ve kemerini ele geçirince övünür, iki çocuk bunun üzerine atışarak, kavgaya tutuşurlar. Aşiretin reisi sesleri duyunca elinde değneğiyle kavgayı ayırmak için çadırından çıkarak gelir. Faysal'a dönerek şöyle der, "Dinle Faysal. Sen bizim manevi oğlumuzsun ve bu da senin manevi kardeşin. Ona karşı övünmek olmaz. İyi davranırsan, o da sana karşı iyi davranır; kötü hareket edersen, o da sana kötü hareket eder."[18]

Faysal'ın çöl kabileleri tarafından konuşulan Arapçayı çok iyi kapmış olması, çölde yetişmesinden elde ettiği çok önemli bir kazançtı. Daha sonraki yıllarda tanıştığı kişiler halkın konuştuğu dile hâkimiyetine ve ezbere bildiği eski şiir ve türkülere hayran olurlardı. Bu bilgilerini çöl aşiretlerinin kültüründe uzun süre pişip, kamp ateşleri etrafında anlattıkları hikâyeleri dinlemiş olması sayesinde kazanmıştı.

Faysal'ın çöl yıllarından diğer bir kazanımı aşiretlerin hareket tarzları ve düşünceleri hakkında derin bilgisi, sorunları ve endişelerine aşinalığı, aşiret âdet ve geleneklerine duyduğu derin saygıydı. Aşiretlerin hürmet ve itimadını nasıl kazanacağını ve sürdüreceğini bilmesi Faysal'ın daha sonraki askeri ve siyasi kariyerinde yaşamsal bir unsuru teşkil etmiştir.[19]

Çöl aşiretleriyle geçirdiği yedi yıldan sonra Faysal Mekke'ye dönerek, düzenli eğitimine başladı. Annesi Abdiye 1886 yılında öldüğünden babası dul kalmıştı. Bu dönemi Faysal'ın sonraları Ürdün kralı olan ağabeyi Abdullah hatıralarında anlatmıştır. Gençlerin ilk eğitimini her şeyden önce Kuran'ın hıfzı ve ezberi, Arap dilinin temel bilgilerinin pekiştirilmesi ve hat sanatının öğrenilmesi oluştururdu. İslam dininin ana yazılı metni olmasının dışında, Kuran Arapçasının eşsiz tarzı ve güzelliği dilin doğru biçiminin ve kullanımının öğrenilmesi için en iyi geleneksel yol telakki edilirdi. Ali, Abdullah ve Faysal kardeşler sarayda aynı hocalardan ders aldılar. Hocalardan talebelerine disiplin ve hürmeti öğretmeleri beklenirdi, bu nedenle eğitim ve disiplin maksadıyla sık sık değneğe başvururlardı. Kuran hocalarından birisi babalarına da zamanında Ku-

ran öğretmiş yaşlı Mısırlı Şeyh Ali el-Mansuri idi. Falakayı her fırsatta kullanıp, havaya kaldırılan tabanlarını değnekten geçirerek öğrencilerinin yüreklerine dehşet salardı. Daha rahat tavırlı ve Kuran tedrisinden çok daha iyi sonuçlar alan hocaları, yumuşak bir insan olan Taifli Şeyh Yasin el-Bassiuni idi. Faysal on yaşına geldiğinde Kuran'ın üçte birini ezberlemişti; daha sonraki yıllarda tüm Kuran'ı hıfz edecekti.[20]

Güzel yazı sanatını her biri ayrı bir hat biçiminde uzmanlaşmış, biri de Osmanlı Türkçesi öğreten üç farklı hoca vermekteydi. Faysal sarayda ve devlet görevlileri arasında Türkçe konuşan çok sayıdaki personelden Türkçe de kapmıştı. Muzip karakterli Abdullah, Faysal'ın da haksız yere adının karıştığı hat hocalarından birine yaptıkları bir şakayı hatırlamıştır. Bu hoca yetişmekte çok zorlandıkları bir hızla ders anlatır, öğrencilerinden her defasında yüz satır yazmalarını istermiş. Maalesef dişetlerinin kanamasından sıkıntı çeken hoca ayrıca hokkaya batırmadan önce kaleminin ucunu ağzıyla yalamak gibi hoş olmayan bir âdete sahipmiş. Abdullah hocaya bir şaka yapmaya karar vermiş. Sarayın hadım dairesinden çok acı toz biber alıp Faysal'ın mürekkep hokkasına doldurmuş. Ertesi gün Faysal ev ödevini hocasına teslim etmiş. Öğretmen ödeve not vermeden önce kalemini Faysal'ın mürekkep hokkasına batırıp âdeti olduğu üzere ucunu yalamış. Bunun üzerine acı biber ağzında ve dudaklarında tam etkisini göstermiş. Hoca da doğal olarak Faysal'ı suçlu görüp falakaya yatırmak için hazırlanmış. Haksız ceza ancak Abdullah'ın suçunu babasına itiraf etmesiyle önlenebilmiş.[21]

Sürgündeki Gençlik

Faysal'ın hayatının ilk yıllarındaki Mekke dönemi Şerif Hüseyin'in Sultan Abdülhamid tarafından İstanbul'a çağrılmasıyla aniden sonlandı. Hüseyin'in çağrılmasının arkasındaki şartlar çok açık değildir. Mekke'de büyük ölçüde olaysız bir hayat yaşamış olmakla beraber, padişah, amcası Emir Avn el-Refik'e karşı entrikalar kurduğu ve Cidde'deki İngiltere temsilcisi ile gizli temaslar sürdürdüğü şüphelerini beslemeye devam etmişti. Padişahın gizli servisi daha önce Hüseyin'le bağlantılı olarak "İtaatsiz ve kendi bildiğini yapan bir kişidir. Görüşlerini dile getirmeye çok nadiren yanaştığında kendine özgü ve bağımsız fikir geliştirme yönünde

tehlikeli bir kapasiteye sahip olduğu açığa çıkmaktadır," değerlendirmesini bildirmişti.[22]

Akrabalar arasındaki ihtilafın Hüseyin'in amcasına karşı entrika çevirmeye kadar varıp varmadığı belli değildir. Her şeye rağmen Bâb-ı Âli padişahın yaveri Ratıp Paşa başkanlığında bir heyeti ihtilafın sebebini araştırması için Hicaz'a gönderdi. Heyet, iki hasım arasındaki gerilimin azaltılması için Hüseyin'in Hicaz'dan çıkartılmasını tavsiye etti. Öte yandan, Hüseyin'in İstanbul'a çağrılması şeriflik iddiası olanların İstanbul'a çağrılarak yakın gözetim altında tutulması yönündeki eski Osmanlı siyasetine de hizmet etmekteydi.[23] Böylelikle tahttaki emire karşı bir baskı unsuru temin ediliyor ve bir "ihtiyat" emiri yedekte tutuluyordu. Hüseyin Şubat 1892'de vapurla İstanbul'a hareket etti ve bir yıl sonra da ailesi kendisine katıldı.

Faysal böylelikle ağabeyleri Ali ve Abdullah'la birlikte Mart 1893'te Cidde'den İstanbul'a giden *İzzeddin* çarklı vapuruna bindi. Gemide baba tarafından büyükannesi, büyük amcaları Abdülillah'ın eşi Besmicihan ile otuz iki kadın ve hizmetkârlardan oluşan grup vardı. Deniz bir miktar çırpıntılı olduğu için Süveyş'e erişene kadar herkesi deniz tuttu. Süveyş Kanalı'nı geçince çocuklar ilk defa çarşafsız kadınlar görerek hayrete düştüler. Port Said'den sonra deniz daha da sertleşti ve vapur havanın sakinleşmesini beklemek için Kıbrıs'ın Limasol limanına girmek zorunda kaldı. *İzzeddin* nihayet 30 Mart'ta İstanbul'a varıp Saray-ı Hümayun'un önündeki iskeleye yanaşıncaya kadar daha da sert denizlerle karşılaştılar.[24] Faysal ve ağabeylerinin 1908 yılına kadar sürecek uzun sürgünleri böyle başladı.

Aile, babalarıyla birlikte, Boğaz'da, padişahın verdiği rahat bir yalıya yerleştirildi. Ancak çok dar bir bütçeyle idare etmeleri gerekmekteydi. Şerif Hüseyin'in Bâb-ı Âli'den tahsisatı çok sınırlıydı ve başka mali kaynaklara erişememekteydi. Faysal daha sonraları çok fakir yaşadıklarını, haftada ancak bir defa et yiyebildiklerini anlatmış, "Belki de bu sayede iyi bir disiplin almışızdır" diye de eklemiştir.[25] Babaları imparatorluğun önde gelen şahsiyetlerinden kurulu Şura-yı Devlet azalığına atanmasına rağmen, aslında payitahtta gönülsüz olarak bulunduğundan her hareketi padişahın gizli hafiyeleri tarafından rapor edilmekteydi. İstanbul'a gelişinden sonra, Abdülhamid, Hüseyin'e "bizzat padişah olarak kendisinin ve devletin, Hüseyin'i hizmetlerinden faydalanmak için payitahta çağır-

dıklarını" söylemişti. Ancak bu sözler gerçek durumu değiştirmedi.[26] Şerif Hüseyin ve ailesi tamamen Sultan Abdülhamid'in siyasetinin ve Hicaz'daki olayların tutsağıydı. Öte yandan sürgün edildikleri İstanbul çöken bir imparatorluğun geri kalmış, çürüyen bir şehri değildi. Aksine, modernleşme ve genişleme dalgalarına kapılmış bir şehir olarak geleneksel binaları ve sokakları, yeni mahalleler, bulvarlar ve caddelerle büyümekteydi. Bu değişiklikler şehre kimliğini kazandıran muhteşem eski camiler, medreseler, saraylar, kamu binaları ve pazarlara yeni zenginlikler katıyordu. Hem kamu hem özel şahıslara ait güzel görünüşlü, eklektik tarzda tasarlanmış, geleneksel Osmanlı tarzı ile Akdeniz Avrupa mimarisinin karışımı yeni binalar her yanda beliriyordu. Başta Levant bölgeleri olmak üzere imparatorluğun başlıca şehirlerine yayılmış olan bu mimari tarz, bugün de zarafeti ile görenleri etkilemeyi sürdürmektedir.

Faysal ve ağabeyleri için İstanbul ve çevresi Hicaz'ın çölleriyle sıcak havasına ve Mekke'nin modernite öncesi kapalı yaşamına göre tamamen farklı bir deneyim başlatmış olmalıdır. Havanın mevsimlere göre değişmesi, kışın şiddetli soğuklar ve kar yağışlarıyla geçmesi bile kendi başına bir farklılıktı. Kardeşler esasen İstanbul'a giderlerken *İzzeddin* gemisinin yol üzerinde durduğu çeşitli limanlarda kışlık giysiler almışlardı. İki kıta üzerine yerleşik bir şehir olan İstanbul ve muhteşem Boğaziçi doğal güzelliğiyle eşi benzeri bulunmaz bir yerdi. Tepeleri koruluklarla kaplıydı, etrafındaki denizler adalarla süslenmişti. Çok milletli bir imparatorluğun başkenti olarak İstanbul'un sokaklarında her tür insan görülebilirdi: Türkler ve Rumlar, Ermeniler ve Bulgarlar, Bosnalılar ve Yahudiler, Avrupalılar, Kürtler ve Araplar. İmparatorluğun birçok milletinden kıyafetlerini veya üniformalarını giymiş erkekler; yaşmaklarını veya peçelerini takmış kadınlar; çingeneler ve dilenciler – hepsi şehri evleri kabul etmekteydi. Su yolları ve limanlar her türden deniz vasıtalarıyla doluydu: Avrupa yakasından Asya yakasına gidip gelen feribotlar, yolcularını Boğaz'daki farklı yerlere taşıyan özel tekneler, satılacak mallarla dolu mavnalar, Akdeniz'den Karadeniz'e geçen ticaret gemileri. Güneş battığında minareler ve kubbeler daha bir canlanır ve şehrin ufuklarını hâkimiyetine alırdı. Hakikaten muhteşem bir görüntü sunan bu manzaralar Faysal'ın sürgün yıllarını daha katlanır hale getirmiş olmalıdır.

Grubun İstanbul'a varışından on beş gün sonra, Harp Akademisi'nde hoca yardımcısı Şamlı Teğmen Saffet el-Ava sarayın emriyle Faysal ve

kardeşlerine eğitimci olarak atandı. Saffet otuz yaşlarındaydı ve ilk endişesi öğrencilerinin Türkçeyi güzel öğrenmeleriydi. Yanındayken Arapça konuşmalarını yasaklayarak, Türkçe, Osmanlıca gramer, sintaks, coğrafya, aritmetik ile Osmanlı ve İslam tarihi öğretti. Türkçe yetkinliklerini geliştirmek için gençler aralıksız yüksek sesle kitap okumak zorundaydı. Faysal bu dili çok akıcı öğrendi. Daha sonraları Türkçe bilmeyen Arapların yanında anlattıklarını gizlemek için Türkçe bilen Araplarla bu dille konuşurdu. Faysal ayrıca konuşabileceği düzeyde Fransızca, başlangıç düzeyinde de İngilizce öğrendi. Bununla beraber Saffet'in derslerine kardeşleri kadar iyi hazırlanmadığı, ev ödevlerini ihmal ettiği anlaşılmaktadır. Saffet bu durumu babasına aktararak, Faysal'ın derslere geç gelip tembellik ettiğinden şikâyet etti, hatta ağabeyi Abdullah gibi gayret göstermediği takdirde dövmekle tehdit ettiğini de söyledi. Hüseyin "Hiç çekinme, döv" diye cevap verdi. Sonra da Faysal'ı çağırıp öğüt verdi. "Faysal oğlum, şimdi derslerinde gayret göstermezsen, yarın pişman olursun. Şerif olacağın kesin değil ki şerif olmak da zaten [hayatta] bir başına işe yaramaz. İnsan bilgi ve çalışmasıyla, hal ve tavrıyla şerif olur." Bu sözler Saffet'le derslerinde kendine çekidüzen vermesi için Faysal'a yeterli gelmişe benzemektedir.[27]

Oğullarına Kuran öğretme sorumluluğunu Hüseyin bizzat üzerine aldı. Halepli Suriyelilerden, İslamın seçkin ilahiyat akademisi el-Ezher mezunu Şeyh Muhammed Kadib Alban'dan Arapça dersi aldılar. Başka bir din adamı Mehmed Tevfik Efendi hüsnühat hocalarıydı. Kültür hayatının önde gelen simalarından Arif Paşa da daha sonraları hoca olarak tutuldu. Şerif Hüseyin'le aynı sütnineyi paylaşmış olan Arif Paşa'nın annesi, Arap geleneklerine göre çocuklarının manevi halasıydı, dolayısıyla Arif Paşa da uzaktan kuzen sayılıyordu.[28]

Şerif Hüseyin'in muhafazakâr evinde sosyal hayat sınırlıydı. Zeyd boyundan olanlar dahil şerif soyundan başkentte zorunlu ikamete tabi tutulan başka aileler de vardı. Boylar arasındaki rekabet genç kuşaklardan uzak kuzenler arasında dostlukların kurulmasını engellemedi. Faysal ve ağabeyleri babalarıyla birlikte Zeyd boyunun İstanbul'daki büyüğü Şerif Ali Haydar'ın köşküne sık sık ziyarete giderlerdi. Osmanlı Ayan Meclisi Başkanvekilliği'ne getirilen Ali Haydar açık görüşlü ve cömert bir insandı. Dönemin şerif ailesi için alışılmadık bir iş yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'nda hizmet gören İrlandalı bir albayın kızıyla, Avrupalı

Isobel Dunn ile evlenmişti. Köşkü İstanbul'un Asya yakasında bir saatlik araba yolculuğu mesafesindeydi. Kardeşler oraya varınca muhteşem Arap atlarının yetiştirildiği ahırlara koşar, uzman binici Faysal at sürme zevkini bol bol tatmin ederdi. Ancak kardeşler çoğu zaman kendi aralarında vakit geçirirdi. Üçünün arasında yakın bağlar kurulmuş olmakla beraber, özellikle Abdullah ve Faysal arasında gelişen bir rekabetin de işaretleri görülebilmekteydi. Kendisini babasının gözdesi ve siyasi veliahdı yerinde gören Abdullah sonraları kardeşine daha fazla önem verilmesine karşı yoğun bir kıskançlık gösterecekti. Ali büyüdükçe, yumuşak tavırlara sahip, dini vecibelerini yerine getiren bir kitapsever, bir nevi âlim kimliğine bürünmekteydi. Bedeni açıdan zayıftı ve muhtemelen verem hastasıydı. Abdullah o sıralarda da ürkütücü siyasi hünerlere ve hırsa, hatta oportünizm özelliklerine sahip olduğunu ortaya koydu ve ondan sonra bu muzır özelliklerini hiç kaybetmedi. Kurnaz ve hesapçı olmakla beraber aynı zamanda çok da sevimliydi.

Üç kardeşin en küçüğü Faysal hepsinden daha uzun boyluydu. Vücudunun üçgen yapısı boyunu olduğundan da uzun gösterirdi. Zayıf ve hafifçe dar omuzluydu. Canlılığı ve dinçliği bünyesinin narinliğini bir ölçüde gizlerdi. Entelektüel olmamakla beraber meraklı, öğrenmeye hevesliydi. Gördüğünü unutmayan, çok güçlü bir hafızaya sahipti. Ayrıca gerçekçiliğinin frenlediği bir fevrilik damarı da vardı. Doğal lider olarak öne çıkmasını sağlayan bir çekim gücü yayardı. Anneleri Abdiye'nin ölümünden sonra babaları Türk üst sınıfından bir hanımla evlendi. İkinci eşi, on dokuzuncu yüzyıl ortası Osmanlı reformcularından Reşid Paşa'nın torunu Adile Hanım'dı.[29] Bu evlilikten Zeyd adlı bir oğulları ve üç kızları oldu. Üvey kardeşlerinden neredeyse bir kuşak genç olan Zeyd onlarla beraber büyütülmedi. Ancak sonraları Faysal'ın yanında görev yapacak, Arap ayaklanması sırasında Suriye ile Irak'ta ona önemli bir destek sağlayacaktı.

Sultan Abdülhamid

Faysal'ın İstanbul'da yaşadığı yıllar Sultan Abdülhamid'in uzun saltanatının son dönemine rastladı. Padişah iktidarını güçlendirmiş ve rakipsiz hükümdarlık etmiş olmakla beraber tipik bir müstebit değildi.

Adına Kızıl Sultan, Lanetli Abdülhamid, Yıldız'ın Münzevisi gibi ürkütücü sıfatlar yakıştırılmış, Batı basınında Osmanlı İmparatorluğu'nu tanımlayan Doğu despotizminin somut örneği olarak yozlaşmış ve şiddete dayalı yönetim üslubuyla takdim edilmiştir. Fransız ve İngiliz kamuoyunda Osmanlı rejimi, 1853-56 Kırım Savaşı'ndaki değerli müttefik ve Rus yayılmacılığına direnen kale olmaktan, alay edilen, hakir görülen, bünyesindeki etnik grupların milli emellerine husumet duyan, bir ayağı çukurdaki devlete dönüşmüştü. Osmanlılara karşı artan husumet Sultan Abdülhamid'in şahsı üzerinde yoğunlaşıyor, onun kendine özgü şahsi özellikleri, duruşu, hali ve tavrı, Avrupa basını hatta bazen kançılaryalar tarafından Osmanlılara reva görülen hakaretlerin azalmasına fazla yardımcı olmuyordu. Sözümona hainliği ve zalimliği milliyetçi Arap edebiyatının sürekli tekrarlanan temalarından biriydi. Ancak Abdülhamid'in izlediği politikaları, özellikle pan-İslam siyasetini, Müslüman nüfusun evrensel bir İslam devletine sarsılmaz bir sadakatle bağlanması için Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği bakımından en son ve en iyi çare olarak gören birçok Arap vardı.

Abdülhamid tahta liberal olduğu düşünülerek çıkartıldı. Ancak anayasa taraftarlarından yollarını ayırarak başlıca önderlerini, özellikle de 1876 anayasasının mimarlarından reformcu devlet adamı Midhat Paşa'yı tecrit etmesi uzun sürmedi. Abdülhamid, ne pahasına olursa olsun eskiyi korumaya çalışan basit bir gerici despot değildi. İmparatorluğun kendisini ıslah edip güçlendirmesi ve bütünlüğü ile varlığını tehdit eden etraflı iç ve dış güçlükleri gidermesi için zamana ihtiyacı olduğunu düşünüyor, bu zamanı kazandıracak yeni bir düzenleyici ilke bulamadığı takdirde, ülkenin başına geleceklerden samimi bir endişe duyuyordu. Tercih ettiği ideolojik araç pan-İslamcılıktı ve geleneksel Türk yönetici sınıfını genişleterek imparatorluğun diğer Müslüman milletlerini, özellikle de Arapları bu sınıfa dahil etmek istiyordu. Şahsen dindar bir kişiydi ve zenginliğin dışarı karşı sergilenmesinden hoşlanmazdı. İktidardaki yıllarına İslamın devlet işleri ve kimliğindeki merkezi rolüne verdiği büyük ağırlık damgasını vurmuştur.

Ancak Abdülhamid paranoya sınırlarını zorlayan kuşkucu bir şahsiyete sahipti. "Garip bir karmaşık kişilikli ve psikolojik bakımdan rahatsız bir insan", aynı zamanda irade sahibi, çalışkan ve metodik bir kişi olarak tanımlanmıştır.[30] Hiç sigara veya içki içmemiştir. Zehirlenme-

mek için yemeklerinin özel bir mutfakta hazırlanmasına şahsen nezaret ederdi. Yıldız Sarayı'nda neredeyse bir münzevi hayatı yaşamış, imparatorluğunun yönetiminin bütün ayrıntılarıyla meşgul olmuştur. İktidarını kendi ellerine toplamış, onun devrinde sarayın mabeyn dairesi kapsamı ve gücü, resmi devleti aşan, aşağı yukarı paralel bir devlet halinde hareket edecek boyutlara ulaşmıştır. Hafiye teşkilatı her gün jurnal adı verilen, Abdülhamid'in okumak ve elemek için saatlerini harcadığı ham istihbarat raporları hazırlamıştır.[31]

Yüzyıl sona yaklaştığında, Abdülhamid zamanından önce yaşlanmış ve ufalmış, sakalını kınayla boyayan, kulaklarına kadar çektiği büyük bir fes giyen kamburu çıkmış bir insandı. Saray duvarlarının dışına nadiren çıkıyor, İstanbul'un büyük camilerine gitmemek için saray yakınına inşa ettirdiği özel bir camide cuma namazlarını kılıyordu. Tutkulu bir fotoğraf hayranı olarak imparatorluğunun binalarına, halklarına ve mekânlarına ilişkin muazzam bir koleksiyon toplamıştı. Tüm Osmanlı padişahlarının iktidarın geçici tabiatını anlamaları ve yüksek makamlarını hak gibi görmemeleri için bir el sanatı öğrenmeleri beklenirdi. Abdülhamid de uzman bir marangozdu. Sarayını ziyaret edenler kendi eliyle yaptığı mobilyaların kalitesini bizzat görebilirler. Ayrıca polisiye hikâyeleri çok severdi. Her şeyin ötesinde, memleketin kurtuluşuna katkı sağlayacağını düşündüğü meselelerin halli için günün her saatinde çalışan gerçek bir işkolikti. Abdülhamid'in şahsi kâtibi olan emektar devlet adamı Mabeyn Başkâtibi Küçük Said Paşa, yardımcısı da Şamlı İzzet el-Abid Paşa [Arap İzzet Holo Paşa] idi. Sultanın maiyetindeki önde gelen bir diğer Arap, Halepli Şeyh Ebul Hüda es-Sayyadi, Abdülhamid'in baş dini müşaviriydi.

Abdülhamid'in idaresinin paradoksu, birbiriyle çelişen siyasetleri beraberce uygulamasıydı: İmparatorluğun İslami kimliğine yoğunlaşan yeni gelenekçilik, liberallikten uzak merkeziyetçi bir devlet yapısı, basına uygulanan sansür ile her yere nüfuz eden bir hafiye ağı; tüm bunlarla birlikte imparatorluğun idari yapısı, ekonomisi, maliyesi, eğitim sistemi ve askeri kabiliyetlerinin başlıca yönlerini ilgilendiren kapsamlı, hatta radikal sayılabilecek reformlar. İmparatorluğun niteliğini değiştiren reformların bir kısmı doğrudan Küçük Said Paşa'ya atfedilebilir.[32]

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamına yeni bir canlılık girmişti; yüzyıl dönemecinde "Avrupa'nın Hasta Adamı" iyileşmeye başlamış gibi

görünüyordu. Binlerce kilometrelik yollar inşa edilmekteydi. İlk ve orta öğretim okulları tüm eyaletlerde çoğalıyor, İstanbul'da mesleki eğitim veren tıp, hukuk, ticaret, mühendislik, kamu yönetimi ve harp okulları gibi yükseköğrenim kurumları genişletiliyordu. İmparatorluğun ilk üniversitesi Darülfünun kapılarını 1900'de açtı. Bu faaliyetlerin merkezi ve odak noktası tüm eyaletlerden sürekli artan sayıda öğrenci çeken İstanbul'du. Mülkiye yatılı okulu bu öğrencilere hizmet vermek için açıldı. İmparatorluğun idari, adli ve özellikle askeri kurumlarında kariyer sahibi olmak için gerekli vasıfları kazanmak maksadıyla vilayetlerden başkente okumaya gelen öğrenciler arasında Araplar büyük bir grup oluşturuyordu. Bunlar çoğunlukla yerel eşrafın, toprak sahiplerinin ve din adamlarının çocuklarıyken aralarında babaları sıradan memur veya subay olan mütevazı ailelerden gelen kişiler de yer alıyordu.[33] Faysal ve kardeşlerinin bu Araplarla paylaşabileceği fazla bir şey yoktu. Onlar çok farklı bir çevreden, imparatorluğun dini bakımdan en önemli vilayetinde iktidara geçme hakkı bulunan gerçek bir emir ailesinden gelmekteydiler. Eğitimlerini yeni Osmanlı okullarında değil, evde özel öğretmenlerden alıyorlardı. Ancak Faysal kendisiyle aynı zamanlarda İstanbul'da yaşayan birçok Arap'la sonraki yıllarda yolunun kesişeceğini o sıralarda henüz bilmiyordu.

Evlilik ve Çocuklar

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında Faysal'ın özel hayatında önemli olaylar yaşandı. Daha yirmi bir yaşındayken, Şerif Nasır bin Ali'nin kızı olan kuzeni Huzeyma ile evlendirildi. Huzeyma 1884 Mekke doğumluydu. İkiz kız kardeşi Misbah daha önce Faysal'ın ağabeyi Abdullah ile evlendirilmişti. Ali ise başka bir kuzenleri, büyük amcası Abdülillah'ın kızı ile zaten evliydi. Bu evliliklerin tümü, kuzenler arasında evliliklerin faal olarak arzu ve teşvik edildiği Mekke şeriflerinin geleneksel usulleriyle ayarlanmıştı. Faysal'ın eşi hakkında evlilik hayatının ilk yıllarında çok az şey bilinir. Faysal uluslararası sahada önemli bir aktör haline geldiğinde Huzeyma Mekke'nin asil ailelerinden bir hanıma yakışır şekilde halk karşısına fazla çıkmamıştır. Hakkında bir şeylerin öğrenilmesi ancak Irak'ta eşinin yanına gelmesinden sonra mümkün olmuştur.

Evlilikleri bir aşk birlikteliği değildi. Babası evlenmesini uygun görmüş, Faysal'ın da babasının emrini reddetmesi veya tereddüt göstermesi söz konusu olmamıştı. Huzeyma, kendini veya evini, Faysal'ı eve bağlayacak çekici özelliklere sahip kılabilecek bir kadın değildi. Daha sonraki yıllarda çiftin belli bir yakınlık ve karşılıklı hürmete dayanan bir ilişki geliştirdikleri, Faysal'ın ilk yıllardaki ilgisizliğini eşine aldığı hediyelerle telafi etmeye çalıştığı görülür.

Huzeyma, Faysal'a dört çocuk vermiştir; Irak'ın gelecekteki kralı Gazi ile İzzet, Rayiha ve Rafia adlı üç kız. Rafia henüz birkaç aylıkken dadısının kazayla kucağından düşürmesi nedeniyle ciddi ölçüde sakatlanmış, konuşma ve hareket yeteneklerini yitirmişti. Faysal sakat kızına özel bir bağlılık duyar, o da bu duygularına karşılık verir, yaklaştığında ve okşadığında babasını tanırdı. Babasının 1933 yılındaki vefatından birkaç ay sonra belki de babasını bir daha asla göremeyeceğini hissederek öldü. Faysal diğer çocuklarının yetiştirilmesinde pek rol oynamamış, bu görevi annelerine ve evin diğer kadınlarına bırakmıştı. Netice memnuniyet verici sayılmazdı. Çocukların ikisi inatçı ve şımarık büyüdü. Gazi ünlü babasının gölgesinden hiçbir zaman çıkamadı; İzzet ise sorunlu bir insandı.[34] Faysal'ın üçüncü kızı Rayiha Iraklı bir hava kuvvetleri subayıyla evlenerek mütevazı ve gösterişsiz bir hayat yaşadı.[35]

2. Bölüm

Mekke'ye Dönüş

Faysal ve ailesi 1908 yılı yazının başlarında ne zaman sona ereceğini tahmin edemedikleri bir sürgün hayatı içinde İstanbul'da gündelik yaşamlarını sürdürmekteydiler. Hicaz'daki şartların kendi lehlerine değişeceğine veya yaşamları üzerinde padişahın denetim ve gözetimini gevşeteceğine ilişkin herhangi bir belirti ufukta görünmemekteydi. Ancak aynı yılın yaz ortasına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda sarsıcı olaylar yaşanacak, birkaç hafta zarfında ülkelerine dönmelerinin yolu açılacaktı. Bu olayların yaratacağı zincirleme etkiler çok eski devletin parçalanmasına ve çökmesine yol açacak bir süreci de tetikleyecek, Faysal'ı savaşlara ve krallık tahtına götüren olağanüstü bir yolculuğa çıkaracaktı.

Jön Türk Devrimi

Abdülhamid'in otuz yıllık istibdat rejimine padişahın iktidarını sınırlamak ve devleti anayasal rejime döndürmek isteyenler direniş göstermekteydi.[1] Abdülhamid'in 1878 yılında şahsi yönetimini başlatması, Kanun-i Esasi'yi askıya alıp meclisi tatil etmesi anayasa taraftarlarını tam bir bozguna uğratmıştı. Birçokları kaçtıkları Avrupa ülkelerinde padişaha karşı etkisiz bir muhalefeti sürdürmekte, Paris ve Cenevre gibi şehirlerde gruplar halinde faaliyette bulunmaktaydılar. Birçok muhalif pozitivizm ve sosyal Darvinizm gibi Avrupa'da o dönem moda olmuş fikirlere bu sıralarda bağlandı.[2] Muhalif grupların siyasi fikirlerini yansıtan yeni yayınlar Avrupa şehirlerinde basılmakta ve Osmanlı İmparatorluğu'nda dağıtılmaktaydı. Devletin sansür yasaları

ve denetimleri yabancı kuryeler ve diplomatik mühürlü posta torbalarıyla aşılmaktaydı. İstanbul'daki Askeri Tıbbiye öğrencileri 1889'da İttihadı Osmani adıyla, örgütlenmesinde İtalyan Carbonari teşkilatını örnek alan gizli bir cemiyet kurdu. Padişahın istibdat idaresini sona erdirmek maksadıyla sonradan imparatorluk çapında siyasi bir hareket bünyesinde birleşecek cemiyetlerin ilki buydu. Yeraltında çalışan ülke içindeki grupların birçok üyesi ya tutuklanmaktan kaçarak ya da gönüllü sürgüne gitmeyi tercih ederek Avrupa'ya geçti ve daha önce sürgüne gidenlerin saflarına katıldı. Yazarlar, entelektüeller, muhalif subaylar, memurlardan ve hatta hanedan mensuplarından oluşan bu gevşek yapılı gruplar topluca *Les Jeunes Turcs*, yani Genç Türkler [Jön Türkler-ç.] adıyla tanındı.[3] Adının ima ettiğinin aksine, mensuplarının tamamı Türk kökenlilerden oluşmuyordu. Padişahın istibdadına karşı çıkan imparatorluğun tüm farklı milliyetinden kişiler muhalefet saflarında temsil edilmekteydi. Ancak Arapların katılımı çok daha ihtiyatlı ve tereddütlüydü. Abdülhamid'in pan-İslam siyaseti ve yakın çevresinde Araplara önemli görevler vererek onlara itimat etmesinin, Araplar arasında şahsi idaresine karşı duyulan tepkilerin zayıf kalmasında bir rolü vardır.[4] Ancak daha anlamlı bir açıklama, Arap eyaletlerinin idari makamlarına yerel seçkinleri ve bölgenin ileri gelenlerini atama siyaseti güden padişah idaresinin destek görmesiyle birlikte yüzyılın başlarında Arap milliyetçiliğinin son derece zayıf olmasıdır. Reformcu zihniyetli Araplar dahi geleceklerini Osmanlı İmparatorluğu dahilinde görüyor, belki yetkilerin daha fazla alt kademelere aktarıldığı ademi merkeziyetçi bir yapı arzu ediyorlardı.[5]

Bursa eski Maarif Müdürü Ahmed Rıza başkanlığında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) kurulmasıyla bu gruplara örgütsel bir birlik getirildi. Pozitivist felsefeci Auguste Comte'un[6] takipçisi Ahmed Rıza anayasal sınırlara ve denetime tabi güçlü ve merkezi bir devlet idaresinden yanaydı. Padişahın muhalif yeğeni Prens Sabahattin'in önderlik ettiği başka bir akım ise idarenin ademi merkeziyetçi bir yapıya kavuşturulmasını savunuyor, ekonomide ve sosyal düzende liberal ilkelere vurguda bulunuyordu.[7] Bu iki grup, anlaşmazlıklarını gidermek ve Sultan Abdülhamid'in idaresine karşı ortak bir eylem planı üzerinde mutabık kalmak maksadıyla Avrupa'da 1902 ve 1907 yıllarında iki ayrı kongre

düzenledi. İmparatorlukta anayasal yönetimin geri getirilmesi maksadına yönelik geniş bir örgütün kurulmuş olduğu 1908 yılında yaygın olarak biliniyordu. İTC imparatorluk sathında hücre örgütlenmelerini yaymakta, hafiye teşkilatı hızla gelişen durumu kontrol altına almakta güçlük çekmekteydi. Şartlar, o yıllarda hâlâ bir Osmanlı vilayeti olan Makedonya'da patlak verecek dramatik gelişmeler için olgunlaşmıştı. Temmuz 1908 başlarında genel karargâhı Selanik'te bulunan Osmanlı Üçüncü Ordusu'nun bazı birliklerinin Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konması talebiyle başlattıkları isyan hızla yayıldı.[8] İstanbul hükümeti taleplere boyun eğdi ve Sultan Abdülhamid 24 Temmuz'da anayasal yönetimi tekrar tesis eden bir ferman yayımladı.

Jön Türkler'in gerçekleştirdiği devrimin başta Arap vilayetleri olmak üzere imparatorluğun tüm şehirleri ve vilayetlerinde aynı sevinç ve coşku sahneleriyle karşılandığı söylenemez. Sarayda yüksek makamlardaki birçok Arap azledilmiş veya tutuklanmıştı.[9] Devletin İslami temellerini eşitlik ve açıkça tanımlanmamış özgürlüklere ilişkin vaatlerle sulandırma sözleri veren ne idüğü belirsiz Makedonyalı darbeciler, her ne kadar müstebit ve tuhaf mizaçlı da olsa sultan-halifenin geleneksel ve hürmet duyulan saltanat idaresinin yerini almaktaydı. Bundan memnuniyet duyulmaması imparatorluğun bünyesindeki Araplar bakımından şaşırtıcı değildir.

Bunun neticesinde Arap vilayetlerinin birçoğunda darbeye [*coup*] karşı tepkiler mesafeli veya açık açık düşmancaydı.[10] Temmuz ayının radikal olayları Arap vilayetlerindeki sosyal ve siyasi dengeleri bozacak, toplum içinde genişleyen çatlak ve bölünmeleri açığa vuracaktı. Özünde muhafazakâr ve geleneksel yapılı, modern siyasi özgürlük fikirlerini ancak küçük bir kesiminin tanıdığı bir toplumda bu tür gelişmeler derinden rahatsızlık uyandırıyordu. Avrupalılara ve Avrupalı usullerine uzun zamanlardan beri aşina Levant bölgesinin sahil şehirleri dışında Arap nüfusun büyük kısmının anayasal yönetimin anlamı hakkında fikri yoktu. Hicaz'da Mekke Emiri Şerif Ali açıkça devrime karşı çıktı.[11] İmparatorlukta Kanun-i Esasi'nin tekrar tesis edildiği haberini halka ilan etmeyi reddetti ve hatta anayasa ve özgürlüklerden bahsederken yakalanan bazı talihsiz kişiler onun emriyle halk önünde kırbaçlandı. Şerif Ali'nin bu tutumundan doğal olarak İstanbul'daki yeni iktidar sahipleri memnuniyet duymadı ve Şerif Ali, Eylül 1908'de azledildi.

Yeni Mekke Emiri

Hicaz'da huzursuzluk yaratan durum ve devrimin kargaşasından yararlanan Bedevilerin yeni açılan Hicaz demiryoluna saldıracakları endişeleri vilayete derhal yeni bir şerifin atanmasını zorunlu kılmaktaydı.[12] Hicaz demiryolu Abdülhamid'in imparatorluğun Arap vilayetlerini merkezi hükümete daha yakından bağlama planlarının temel taşıydı. Demiryolu, Birinci Dünya Savaşı sırasında Faysal'ın çöl savaşlarında da önemli rol oynayacaktı.[13] İnşası 1900'de başlatılan demiryolu Medine'ye ulaşarak Şam ile ara istasyonların bağlantısını 1908 yılında kurmuştu. Demiryolu açılır açılmaz hacı kafilelerini taşımaya başlamakla beraber, yolun geçtiği bölgelerde kontrolü güçlendirmek maksadıyla Osmanlı ordusu tarafından da geniş çapta kullanılıyordu. Askeri birlikler demiryoluyla uzak mesafelere daha süratle nakledilip hızla ve etkin şekilde ikmal edilebiliyordu. Demiryolu, güzergâhındaki bölgelerde ticareti artırıyor, hattın yakınlarında dolaşan Bedevilerin de refahını yükselterek, haydutluk, korumasız hacıları ve seyyahları yağmalamak gibi faaliyetlerini bırakmakla kaybettikleri geliri, yaşamlarını daha güvenli yöntemlerle kazanarak telafi etmelerini sağlıyordu. Ancak Mekke şerifleri demiryolunun açılmasının çok farklı bir yönünü görmekteydi. İmparatorluğun Hicaz'daki askeri yeteneklerinin güçlendirilmesinin özerkliklerini baltalayacağını ve statülerini geleneksel bir dini makamı işgal eden güçsüz yerel eşraf seviyesine indirgeyeceğini düşünerek gerçek bir endişe duyuyorlardı.

Şerif Ali'nin azli ve yerine geçen Şerif Abdülillah'ın beklenmedik ölümünden sonra Mekke Emirliği için iki aday belirdi: Faysal'ın babası Şerif Hüseyin ve Zeyd boyundan uzak akrabası Şerif Ali Haydar.[14] Bu ikinci kişinin adaylığı baştan beri zayıftı. İTC'nin adayı olarak görünmesine rağmen, şeriflerin atanmasında hâlâ en önemli unsuru teşkil eden sarayda gerekli destek tabanından mahrumdu. Ayrıca emirliği üstlenmek için gereken atılganlığa, kararlılığa veya siyasi hünerlere sahip değildi.[15] Dolayısıyla saraya çağrılan Şerif Hüseyin oldu. Sultan Abdülhamid, Mekke Emirliği'ni resmen Şerif Hüseyin'e tevdi eden fermanı 24 Kasım 1908'de imzaladı.

İTC önderliğindeki 1908 devrimi [*revolution*] imparatorluğun dini sınıflar, taşra eşrafı ve aşiret liderlerinden oluşan geleneksel gruplarla tüm ilişkilerini belirsizliğe büründürdü. Mekke Şerifliği gibi geleneklere

dayanan ve gücünü büyük ölçüde yönetimdeki emir ile padişah arasındaki ilişkinin niteliğine borçlu olan bir makam, modernize edilen devletin yapılarına kolaylıkla uyum sağlayamazdı. Padişahın yetkileri azaltıldığı, belki de tamamen ortadan kaldırıldığı takdirde, güçlü dini karaktere sahip bu bağ, İstanbul'daki yeni düzene meşruiyet kazandırmak peşindeki, tamamen dini duygulardan mahrum değilse de çoğunlukla laik fikirli hizipçi subay ve sivil komploculara sadakat anlamında karşılığını nasıl bulabilirdi? Hüseyin, padişahın gücünün ciddi tehdit altına girdiği bir dönemde emirlik makamını üstleniyordu. Abdülhamid'in Temmuz 1909'da İTC'ye karşı yapılan ve bastırılan bir karşı-darbeye arka çıkması tahttan indirilmesine ve sürgüne gönderilmesine yol açtı.[16] Otuz yıl boyunca hükümdarlığını yaptığı devletin mağlubiyeti ve nihai çöküşünden birkaç ay önce, 10 Şubat 1918'de, Abdülhamid, unutulmuşluk içinde vefat edecekti. Yeni padişahın yetkileri büyük ölçüde kısıtlandı ve Hüseyin padişahın dengeleyici gücü olmadan İTC ile karşı karşıya kaldı.

Faysal, İdrisi ve Asir Seferleri

Şerif Hüseyin'in Mekke'ye dönüşü hac mevsiminin başlangıcıyla aynı zamana rastladı. Makamının ana işlevlerinden biri olan bu konuyu yönetmekteki yeteneği kısa süre içinde sınanacak, Bedevi kabilelerinin azgın kanunsuzluklarına rağmen, Mekke'den dönen hacı kervanlarının Medine'deki demiryolu istasyonuna güvenle ulaşmasını sağlamayı başaracaktı.[17] Hüseyin'in diğer vazifesi isyankâr aşiretlere karşı ülkenin güvenliğini sağlamak ve Abdülaziz bin Suud ile Vahabilerin güç kazandığı Necid'le olan doğu sınırlarını ve karizmatik dini lider İdrisi'nin bağımsız bir hükümdar olarak yerini sağlamlaştırdığı Asir'e karşı güney sınırlarını güvenceye almaktı. Mekke emirinin topladığı, sadık aşiretler ve emirin özel ordusundan oluşan güçlerin başındaki Faysal, aşiretlerin itaatsizliklerini bastırmak ve babasının otoritesini kabul ettirmek amacıyla on beş sefer veya akının başında bulundu.[18] Bu kuvvetler bazen Hicaz'daki Osmanlı garnizonlarından verilen Osmanlı müfrezeleri tarafından destekleniyordu. Faysal'ın yirmili yaşlarında dahi liderlik vasıflarının ve savaş hünerlerinin babası tarafından anlaşıldığı ve takdir edildiği açıktır. Babasının idaresinin Bedevi ve aşiret meseleleri biriminin

başına bu sıralarda atandı.[19] Faysal, Suud'a karşı seferlere de dahil olmakla beraber, muharebe komutanı ve taktisyen olarak şöhretini esasen İdrisi'ye karşı mücadelesi sırasında kazanacaktı.

Avrupa kaynaklarında basitçe "*the Idrisi*" adıyla tanınan, Arap kaynaklarında el-Yemeni (Yemenli) veya el-İdrisi olarak bilinen Seyyid Muhammed bin Ali bin Ahmed bin İdris, atalarından, Fas'ta bulunan Fez şehrinin yerlisi Ahmed bin İdris'in kurduğu bir Sufi tarikatının önderiydi.[20] Seyyid Muhammed, Asir'in Sabia şehrinde Hintli bir anneden 1876 yılında doğdu.[21] Babasından tahsil aldı, Mekke'ye hacca gitti ve 1876 civarında Kahire'deki El-Ezher İlahiyat Akademisi'nde bir süre bulundu. Buradayken İtalyan Büyükelçiliği ile temasa girdiği anlaşılmaktadır. İdrisi 1905-6'da, babasının ölümünden bir yıl önce Asir'e döndü. Ülkenin Osmanlı yönetimi altında ihmali ve haline terk edilmişliğine tepki duyarak Türklere karşı bir isyan başlattı. Şeriatla idare edilecek ve manalı bir ifadeyle Arap ümmetinin parçası olacak adil bir devletin kurulması çağrısında bulundu. Asir'in kasabalarında ve aşiretler arasında olağanüstü güçlere sahip olarak şeriat idaresini kurmaya başlayan bir Mehdinin ortaya çıktığı hakkında haberler yayılmaya başladı. İdrisi'nin güç kazanması sadece Osmanlı hükümranlığını değil ayrıca bazıları egemenliğini kabul eden ve ona vergi ödeyen aşiretler üzerinde Şerif Hüseyin'in de kontrolünü tehdit ediyordu. Ayrıca Kızıldeniz'de, başta İngiltere ile etki alanını Eritre ve Yemen'e genişletme yolları arayan İtalya arasında olmak üzere Avrupalı devletlerin birbirleriyle rekabetlerini daha da karmaşıklaştırdı.

İdrisi'nin Asir'deki isyanı 1910 yılı sonlarında Türkleri ülkenin büyük kısmından fiilen çıkartmıştı. Sadece Abha şehrindeki vali ile Osmanlı garnizonu kuşatılmış halde direnmekteydi. Osmanlı kuvvetlerinin Yemen sahilindeki Hudeyde şehrinden gelerek Abha'yı kurtarma çabaları sonuç vermedi. Osmanlıların başka bir kurtarma seferi düzenleyememeleri veya İdrisi'yi Osmanlı hâkimiyetinde özerk bir yönetimi kabule ikna edememeleri üzerine kuşatılmış şehrin isyancıların eline düşmesi gerçek bir ihtimal haline geldi. İstanbul hükümeti başka çare kalmayınca Şerif Hüseyin'den İdrisi'ye karşı sefer düzenlemesini ve Osmanlı otoritesinin yeniden tesis edilmesini istemek zorunda kaldı.[22] Bâb-ı Âli Hüseyin'in beş bin kişilik silahlı Bedevi ve milis kuvvetine katılmak üzere bir topçu birliği ile birlikte iki tabur muvazzaf Osmanlı askeri gönderdi. Hüseyin

15 Nisan 1911'de iki oğlu Abdullah ve Faysal'la birlikte Abha'yı kurtarmak üzere Mekke'den çıktı.[23]

Abdullah'ın genel sevk ve idaresindeki, Faysal'ın süvari ve şeriflik birliklerinin başında bulunduğu üç bin kişilik kol Abha yolundaki Konfide kasabasına ulaştı. Hava kavurucu derecede sıcak, manzara ıssız ve kasvetliydi. İdrisi'nin kuvvetleri Kuz Aba el'İr adını taşıyan bir bölgede Mekke kuvvetlerine baskın verdi. Altı saat süren muharebede her iki taraf da ağır kayıp vermekle beraber İdrisi, Abdullah karşısında üstünlük sağladı ve Abdullah sayısı çok azalan güçleriyle beraber Konfide'ye ricat etmek zorunda kaldı.[24] Düzenini tekrar kuran ve 1.200 kişilik Osmanlı askeriyle takviye edilen kuvvet on beş gün sonra Konfide'den ayrıldı. İdrisi'yle önceki muharebe sahasında tekrar karşılaşıldı. Çıkan yoğun çarpışmalarda Faysal süvari birliklerini destek kuvvetinin muharebe düzenini bozmaya çalışan İdrisi kuvvetlerinden birine taarruz ettirerek onları bozguna uğrattı.[25] İkinci muharebe Osmanlı ve şeriflik kuvvetlerinin lehine sonuçlanmakla beraber, başka bir düşman, kolera büyük tahribat yarattı. Yardım ve destek kuvvetinin üçte biri, özellikle bağışıklığı bulunmayan Türk askerleri bu korkunç hastalıktan kaybedildi. Faysal hastalığın yarattığı yıkımın boyutlarını daha sonraları anlatmıştır. Nöbetçilerinden birine düşmanın yaklaştığını bağırmasını emretmişti. Çağrı bütün çadırlara ulaştığında yaklaşık yedi bin kişiden sadece beş yüzü ayağa kalkıp muharebeye hazırlanabilmişti. Faysal yakında düşman olmamasından ötürü Allah'a şükretmişti.[26]

Kuz'daki iki muharebede Osmanlı birlikleri hem cesaretin hem de zalimliğin örneklerini verdi. İdrisi'yi desteklediğinden şüphelendikleri masum köylülere karşı canlı canlı insanları yakarak, kazığa oturtarak, uzuvlarını ve başlarını keserek giriştikleri misillemeler ürkütücüydü ve Faysal'ı derinden rahatsız etti. Savaşın dehşetine erkenden tanık olmuştu. Bu tüyler ürpertici sahneler Arap ayaklanması sırasında birçok defa tekrarlanacaktı.

Hüseyin'in kuvvetleri sonunda 16-17 Temmuz 1911'de Abha'ya girdi. İdrisi kuvvetleri dağlara kaçtı ancak Asir seferi isyanı sona erdiremedi. Aşiretler üzerindeki etkisi azalmayan İdrisi Sabia'daki karargâhından yönetimini sürdürerek ayaklanmaya yeniden başlamak üzere zamanını beklemeye başladı. Bununla beraber Şerif Hüseyin Abha kuşatmasını kaldırdığından zafer kazandığını iddia edebildi. Kuvvetleri çarpışmalar-

da üzerine düşeni yerine getirdiğinden İstanbul hükümeti kendisine madalyalar vererek İdrisi'nin Asir'in ayrılması tehdidinin önlenmesindeki yardımına takdirini gösterdi. Şerif Hüseyin, Abdullah ve Faysal Ağustos 1911'de zaferle Taif'e döndüler. Ancak Faysal sedyeyle taşınmıştı. Seferin sonuna doğru sıtmaya yakalanmıştı ve uzun süre ayağa kalkamadı.[27]

İdrisi'yle çarpışmalar, İtalyanların Osmanlı İmparatorluğu'na 29 Eylül 1911'de savaş ilanıyla başka bir çehre aldı. Roma İmparatorluğu'nu aratmayacak bir denizaşırı imparatorluk kurmak ve ülkelerini diğer Batılı sömürgeci devletlerle aynı seviyeye çıkarmak hayallerine kapılmalarından beri İtalyanlar, Osmanlı vilayeti Libya'ya göz koymuştu. Osmanlıların Trablus'taki İtalyan kolonisine "kötü davrandığı" bahanesiyle İtalyanlar sahil bölgelerini istila ve işgal etti. Ancak ülkenin iç bölgelerinde direniş sürdü.[28] İdrisi İtalyanların savaş ilanından derhal yararlandı. İtalyanlar da kendisine mali, askeri ve lojistik destek vaadinde bulunmakta gecikmedi. İtalyan donanması Kızıldeniz'i kontrol etmekte, Osmanlı sahil tahkimatlarına çekinmeden saldırmaktaydı. Luhayya limanı İtalyan donanması tarafından denizden, İdrisi'nin kuvvetleri tarafından da karadan kuşatıldı. İdrisi diğer taraflarda Osmanlıların boşalttığı önemli kasabalardan Cizan'ı aldı. Daha sonra da Asir ile Hicaz arasında Osmanlı muhabere hatlarını kesmeye girişti. Deniz yolu kapandığından Osmanlıların İdrisi'nin yeniden baş gösteren tehdidiyle mücadele etmek için gerekli imkânları fazla değildi. Düştükleri güç durumda ikinci bir defa Şerif Hüseyin'in yardımını istediler. Hüseyin mutabık kaldı ve bu defa seferin başına Faysal'ı getirdi.

Faysal, Bedevilerden 1.500 kişi, Şerif'in kendi özel ordusundan 400 kişilik milis gücü (Bişa) ve Türklerin parasını ödeyerek Kasım bölgesindeki Arap aşiretlerinden topladığı paralı askerlerin (ukail) başında atıyla Mekke'den ayrıldı.[29] Ukail savaşçıları sadece dişi develeri sürerek sefere katılırken, Bişa daha çok hürriyetleri verilmiş Afrika kökenli eski kölelerden oluşmaktaydı. Şerif'in kendi kaynaklarından paralarını ödediği bu savaşçılar tamamen ona sadakat duymakta, hacı kervanlarını korumak için sık sık kullanılmaktaydı. Faysal'ın kuvvetleri Konfide'ye eriştiğinde orada bulunan Osmanlı taburlarıyla birleşti. İdrisi de beklenen muharebe öncesinde ordusunu Konfide yakınlarında topluyordu. İtalyan donanması İdrisi'yi toplarıyla desteklemek ve Konfide'ye asker çıkarmak için savaş gemileri göndermişti. Faysal ve Türkler ile İtalyan donanması-

nın toplarıyla desteklediği İdrisi'nin ordusu arasında zorlu bir muharebe yaşandı. İdrisi'nin mağlup edilip askerlerinden arta kalanlarla kaçması üzerine İtalyanlar karaya asker çıkarmaktan vazgeçti.[30] Faysal'ın askeri zaferine rağmen Konfide Muharebesi İdrisi tehdidini ortadan kaldırmadı. Faysal Mekke'ye döndü ve İdrisi Osmanlılara karşı faaliyetlerine devam etti. İtalya-Osmanlı Savaşı'nı Ekim 1912'de sona erdiren barış antlaşması İdrisi'yi yerinde bırakırken, daha sonra Osmanlıların kendisiyle bir çözüme varma gayretlerinden sonuç alınamadı. Birinci Dünya Savaşı başladığında Asir'deki durum 1912'den beri değişmemişti. Ancak İtalyanlar, Eylül 1912'de başlayan çok daha büyük bir tehlike karşısında Osmanlıların verdiği taviz sonucu Trablus'u ele geçirmişti: Birinci Balkan Savaşı.

Faysal 1913 başlarında Asir'deki askeri durumu sahada incelemek ve İdrisi'nin hareketlerini tespit etmek için bir keşif gerçekleştirdi. Bölgede konuşlandırılmış askerlerin yaşadığı son derece kötü koşullar hakkında babasına yazmıştır. "Hicaz birliklerinin burada bir dakika daha fazla kalma niyeti yoktur. Küçültücü koşullarda bulunmaları ve Mekke'ye dönmek için önüne geçilmez bir arzu duymalarından dolayı şartları utanç vericidir... Kollarından birine on silahlı adam saldırsa hepsi kaçmaya hazırdır. Abha garnizonunun disiplini kalmamıştır... Tedbir alınmadığı takdirde neticeler korkunç olabilir... Beni en fazla endişelendiren ise [İdrisi'nin eline geçerse] Abha'nın topları ve mühimmatıdır." Faysal tekrar nükseden sıtma atakları nedeniyle ayın yarısı boyunca yataktan kalkamadığını da haber verdi. Osmanlı'nın Asir'deki durumunun ürkütücü zayıflığından faydalanarak İdrisi'nin Abha'ya saldırmasını bekliyordu. Bu takdirde, sahil düzlüklerini korumak için birliklerini Hicaz'a çekeceğini yazdı ve İdrisi'nin ülke içlerine yürüyebileceğini ima etti.[31] Şerif Hüseyin (ve Osmanlılar) İdrisi'nin böyle zayıf bir anda Abha'ya taarruza geçmemesinden -veya geçme imkânı bulamamasından- ve Asir'i alarak Arap yarımadasındaki stratejik durumu değiştirmemesinden ötürü şanslıydılar.

Genç Faysal'ın Karakteri

Mekke hükümdarlığının ilk zamanlarında Şerif Hüseyin fikirlerini kendisine saklardı. Oğulları siyasi bakımdan henüz olgunlaşmamıştı. Kendisine yardım edip destekliyor, istediklerini yerine getiriyor, talep

edildiği takdirde görüşlerini sunuyorlardı. Ancak babalarının bu görüşlere ne kadar itibar ettiği belli değildir. Oğulları babalarından çekinirlerdi. Esasa ilişkin konularda fikir ayrılığına düştükleri takdirde, ona karşı çıkmalarına imkân verecek yeterli deneyime ya da hür fikirlerin desteklendiği bir ortama sahip değillerdi. Ayrıca yetişme yıllarının büyük bölümünü İstanbul'da geçirdikten sonra Hicaz hayatına tekrar uyum sağlamaları gerekmekteydi. Faysal çöl savaşları sırasında Lawrence'a bunu itiraf etmiştir: "Ben yetişme tarzım itibariyle Hicazlı değilimdir; Allah biliyor ya, bunun kıskançlığını duyarım." Ancak Faysal kendisine güvenini kazanacak ve Harb-i Umumi patladığında karakterini tümüyle bulmuş olacaktı.

Faysal İstanbul'dan Mekke'ye ilk döndüğünde -kesin tarih bilinmemekle beraber, muhtemelen 1909 Şubat sonları veya Mart başlarıydı- İstanbul'da geçirdiği yılların etkisi altındaydı. Ancak Şerif Hüseyin Faysal'ın giymeyi sevdiği Avrupalı kıyafetleri terk etmesini ve Türk tavırlarını bırakmasını sağladı. Arap ayaklanmasına kadar Faysal sadece Arap kıyafetleri giyecekti. Konuşma ve yazma Arapçası kusursuz olmasına karşın babası Hicaz ve aşiret toplumuna tekrar karışmasını kolaylaştırmak için yanına Mekkeli refakatçiler tayin etti. Ayrıca Faysal ve kardeşlerini hecinsüvar [deveye binen süvari-e.] müfrezelerinde görevlendirdi. Faysal, hacı kafilelerinin geçtiği yollarda devriye gezmek için bu birliklerle ıssız arazilerde uzun görevlere çıktıklarını Lawrence'a anlatmıştır. Bu görevler her tür mevsim ve hava şartları altında bazen aylarca sürebiliyordu. Faysal'a özel bir muamele uygulanmadı. O ve kardeşleri birliğin diğer askerleriyle birlikte aynı yemeği yiyor, aynı yatakları ve sert eyerleri kullanıyorlardı. Her tür insanla tanışıp onları idare etmesini öğrendiği gibi biniciliğin ve savaşın yeni yöntemlerini talim ediyorlardı. Kendi güçlerine güvenmeleri, zorluklara alışmaları ve babalarının yönetmesine yardımcı olmak için ülke ve halkı hakkında bilgi edinip saygı duymaları için tasarlanmış bir dönemden geçiyorlardı.

Bedevilerle çölde geçirdiği çocukluk yılları, İstanbul gibi büyük bir şehirdeki gençliği ve Hicaz taşrasında gezdiği ilk yetişkinlik çağları Faysal'ın karakterinin biçimlenmesinde hep beraber rol oynadı. İstanbul'dan Mekke'ye döndüğünde yirmi beş yaşında erişkin bir erkekti ancak daha büyük gözüküyordu. Şerif soyundan geldiğini gösteren altın bir şeritle bağladığı kefiyesi ve uzun beyaz kıyafetinin içinde göz alıcı bir

görünüşü vardı. İnce ve dimdik duruşu, akranlarının çoğundan kesinlikle daha uzun boyu, solgun yüzündeki hafif şehla bakışı ve bakımlı siyah sakalıyla yakışıklı ve etkileyici bir görünüşe sahipti. Lawrence'ın tasvirine göre, "Bir sütun gibi ... zarif ve güçlü, harika bir tavırla yürüyen, başı ve omuzlarında kraliyet asaletini taşıyan" bir kişiydi. Misafirleri ve ziyaretçileri ayakta kabul ederken elini alışkanlıkla hançerinin üstünde tutar ve zengin, tınılı bir sesle konuşurdu. Aşiretlerle görüşmelerinde çöl lehçeleriyle; şehirlilerle daha incelikli ve kibar bir dille; Suriye, Irak veya Levant'lı Araplarla kulağa hoş gelen bir Hicaz tonlamasıyla klasik bir Arapça konuşur ve tam yerini bulan kelimeler kullanırdı. Konuşmalarını aralar vererek ilginç bir tarzla sürdürür, kelimelerini ve ifadelerini dikkatle seçerek karşısındakilerde yarattığı otorite ve dürüstlük etkisini güçlendirirdi. Her zaman güçlü bir etki yaratır, modern fikirli Arapları olduğu kadar, en çetin aşiret savaşçıları ve reislerini, geleneksel liderleri ve şehirlerin ileri gelenlerini de içgüdüsel olarak kendisine güvenmeye ve liderliğini kabule sevk ederdi. Esprileri ve fıkra anlatmaktaki ustalığıyla gerilimleri ve öfkeli havaları dağıtır, yanındakilerce sevilmekle kalmaz hatta bazılarında hayranlık duygusu uyandırırdı.

Bu hususiyetlerinin yanında Faysal fevri, çoğu zaman çabuk hiddetlenen ve sürekli eyleme geçmeye hevesli bir insandı. Bu son karakter özelliği, önceden dikkatle düşünülüp planlanmadığı takdirde, ki çok defa böyle davranmazdı, hızlı başarısızlıklara ve hatta felaketlere yol açardı. Cesur olduğunda şüphe yoktur. Belli bir derecenin ötesinde cesaret ve kahramanlık göstermediği takdirde, Bedevilere muharebe ve akınlarda önderlik etmesi zaten pek mümkün olmazdı. Ancak cesareti ve ataklığı, sık sık aşırı sigara içmesinin ağırlaştırdığı bedeni zayıflığına takılıyordu. Askerlerini muharebeye sokarak çarpışma cesareti vermesinden veya bizzat düşmana hücuma geçmesinden sonra, sarf ettiği gayretle tükenerek bayıldığı ve kazanılan zaferin ardından askerlerinin savaş alanından onu taşıyarak götürdükleri birçok defa vuku bulmuştur.

İnsanları isabetle değerlendirebiliyordu. Gururlarının okşanması gereken aşiret reisleri, ihtirasları tatmin edilmesi gereken şeytani fikirli ve her şeyi sezen siyasetçiler ve sorun çıkartmalarının engellenmesi gereken her tür insanla uğraşması gerekiyordu. Tabiatı itibariyle şüpheci birisi olmamakla beraber, insanları göründükleri gibi kabul etme veya güvenme konusunda dikkatliydi. Sonraları, uluslararası diplomasi ve siyasetin

ihanetlerle dolu fırtınalı dünyasına girdikçe sergilediği ketumluk, muğlaklık, kinayeli konuşma gibi karakter özelliklerini kimileri sinsilikle karıştırmıştır. Ancak bu karakter özellikleri çoğu zaman güç durumlardan veya seçimlerden çıkış yolu bulma isteğiyle ilgiliydi. Yaşamında çok kısa bir zamanda muazzam olaylar başından geçip tecrübeler üst üste bindiğinden insanlar ve dünya hakkındaki bilgilerini baş döndürücü bir süratle kazandı. Daha sonraki yıllarda sergilediği bilgeliğini ve öngörüsünü, meseleleri derin düşünme ve değerlendirme alışkanlığından değil acı tecrübelerinden aldığı derslerle öğrendi.

3. Bölüm

Savaş Öncesi Gelişmeler

1908 devrimi ile Birinci Dünya Savaşı'nın 1914 yılında patlak vermesi arasındaki birkaç yılda imparatorluk her devletin dayanma gücünü ve bütünlüğünü sarsabilecek muazzam güçteki dalgalarla boğuşmak zorunda kaldı. Küçülmüş ve ayrıca daha önce denenmemiş bir yönetim sistemini uygulamaya başlamış bir devletin sathında kökleri derinlere inen tarihi güçler son oyunlarını oynamaya girişmişti. Bir dünya savaşının hızlandırıcı etkisi yaşanmasaydı son yıllarında imparatorluğun içinde ve üzerinde yığılan baskılar belki de çöküşüne yol açmayabilirdi. Ancak bu baskılar yine de aman vermez nitelikteydi. İmparatorluğun elde kalan Balkan topraklarının büyük kısmı ile Trablusgarp [Libya] Vilayeti'nin yitirilmesi İTC'nin dikkatini Arap vilayetlerinde yoğunlaştırmıştı. İmparatorluk giderek daha fazla iki büyük etnik grupla tanımlanıyordu: Anadolu Türkleri ile Yakındoğu ve Arabistan'ın Arapları.

İTC liderlerinin büyük bölümü laik fikirli olmasına rağmen, Balkanlardaki, çoğunluğu Hıristiyan nüfuslu vilayetlerin kaybından sonra imparatorluğu bir arada tutacak en kuvvetli unsurun İslam olduğunu kabul etmek zorunda kaldılar. Sultan-halife artık fiili gücünü yitirmiş ve simgesel bir konuma indirgenmiş olduğuna göre, imparatorluğun Müslüman nüfusunun sadakatini temin edecek başka bir birleştirici kimlik mevcut değildi. İTC'nin imparatorluğun huzursuz azınlıklarını yatıştıracağını, Osmanlılığa bağlılıklarını teyit edeceğini düşündüğü anayasal ilkelerin yetersizliği açıktı. Dolayısıyla İTC ve taraftarları artık belirgin şekilde Müslüman çoğunluğa sahip olan imparatorluğun sadakatini temin etmek için yol ararken, Sultan Abdülhamid'in tartışmalı pan-İslamcı siyaseti kısmen canlandırıldı ve yeni bir itici güç olarak harekete geçirildi. İTC'nin önderlik kadroları dinin her biçimine karşı kuşku besleyen masonlardan oluştuğundan bu durum gerçekten de ironikti.[1] Mekke şe-

riflerinin İstanbul ile karmaşık ve hassas dengelere dayanan ilişkilerine böylece yeni unsurlar girmiş oldu.

Osmanlılık, Arap Milliyetçiliği ve Gizli Cemiyetler

Avrupa'yı on dokuzuncu yüzyılda pençesine alan etnik milliyetçiliklerin çoğunun tersine Arap milliyetçiliği, bünyesinde dilsel, ırksal ve kültürel açıdan homojen bir grubun yücelip kendisini gerçekleştirdiği bir devlet idealine yönelik determinist bir yaklaşım içinde gelişmedi. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemin milliyetçi Arap ideologlarının yoğun çabalarına rağmen, Arap milliyetçiliğinin "Türk boyunduruğu"na ilerici bir meydan okuma, isyan etme ve nihayet kurtuluşa ulaşma şeklinde takdim eden anlatımları gerçeklerle örtüşmemektedir.[2] Arap bilincinin uyanması esasen müstereddit ve müphem bir meseleydi. Tam da Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu yaklaşmaktayken, az sayıda fakat mühim bir Arap grubu tarafından, yüzyıllara dayanan eski imparatorluğa sadakatten ayrı bir Arap kaderi düşüncesi ciddi anlamda gündeme getirilmeye başlandı.[3]

Birbirinden çok ayrı fikri ve kültürel mayalardan gelen bu odaklar Arap milli bilincinin temelini kendiliklerinden atamazlardı. Bu fikirlerini, milliyetçi olduğu hemen anlaşılır bir şeye doğru dönüştürüp güçlendirebilecek, kendilerine açık bir siyasi ve sosyal çevreyle bütünleşmeleri gerekiyordu. Bu "bir şey" Arap vilayetlerindeki yerel gruplar içinde ve ayrıca bunlarla imparatorluk merkezi İstanbul arasında yaşanan iktidar, statü, kaynak mücadelesiydi. Mücadelenin en kesif yaşandığı yer ise Arap vilayetlerinin en gelişmiş bölgesi olan Bilad-ı Şam (Büyük Suriye) idi. Bu sebeple, Arap milliyetçiliğinin başlangıcı, Bilad-ı Şam'daki taraftarları (veya muhalifleri) ile Arap vilayetlerinden gelerek İstanbul'daki devlet ihtisas akademilerinde okuyan Mülkiye ve Harbiye talebeleriyle küçük rütbeli zabitlerle bağlantılıydı.

Jön Türk dönemi bu eğilimlerin Sultan Abdülhamid'in uzun saltanat dönemine göre çok daha geniş çapta ortaya çıkmasına imkân verdi. 1908 devriminin ertesinde imparatorluğun muazzam topraklar kaybetmesi, özellikle de büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Trablusgarp Vilayeti'nin İtalyanlara kaybı Suriye topraklarının da yabancı istilasına

maruz kalma konusunu gündeme getirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun daha da parçalanması durumunda Fransa'nın Suriye'deki Hıristiyanları korumak için "tarihi" haklarını öne sürmesinin gerekliliği konusunda Fransız sömürgeci çevrelerinin süregiden homurdanmaları bu tür endişeleri daha da körükledi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Suriye Araplarını yabancıların istilasına uğramaktan koruyamayacağına ilişkin samimi korkular mevcuttu ve bu korkular Suriye halkının kendisini korumak için yönetimi eline almasının daha iyi olup olmayacağına ilişkin spekülasyonları tahrik ediyordu. Dolayısıyla idari ademi merkeziyetçilik ve yetkilerin vilayetlere daha fazla aktarılması düşüncesi kısmen merkezdeki makamların vilayetlerin çıkarlarını koruma yeteneğine ilişkin endişelerinin yan ürünüydü.[4]

İTC'nin merkeziyetçiliğe, "Türkleştirmeye" ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk etnik unsuruna giderek ağırlık kazandırmaya meylettiği algısı, bir kısım Arap eylemciyi cemaatlerinin imparatorluk içindeki çıkarlarını korumaya yönelik karşı önlemleri değerlendirmeye yöneltti. Ağustos 1909'da etnik milliyetçiliğe dayalı siyasi gruplaşmaların teşkilini yasaklayan, dolayısıyla Arap niteliği baskın bir siyasi partinin yolunu fiilen tıkayan bir yasa çıkartıldı. Ancak Arap gizli cemiyetlerinin kurulması durdurulamadı. Bunlardan ikisi, el-Fatat (gençlik) ile el-Ahd (yemin) Arap milli hareketinin başlarda girdiği mecraya en büyük etkiyi gösterecektir. Bu iki hareketin önderleri ve sıradan üyeleri daha sonra Arap ayaklanmasına katılacak ve Faysal'ın siyasi ve askeri kadrosunun önemli bir kısmını temin edeceklerdi.

El-Fatat yüksek öğrenimlerine Fransa'nın başkentinde devam eden bir grup Arap öğrenci tarafından Paris'te, Kasım 1911'de kuruldu. Başlangıçtan itibaren katı gizlilik protokolleri uyguladı. Kurucuları kısa süre içinde Osmanlı İmparatorluğu çapında geniş bir üye ağını bir araya getirebildi. Üyelerin büyük kısmı Bilad-ı Şam bölgesinin köklü ailelerinden gelirken, az sayıda üye de daha az gelişmiş Arap vilayetleri olan Irak [Musul, Bağdat, Basra-e.], Hicaz ve Yemen kökenliydi. El-Fatat'ın ilk zamanlarındaki siyasi programı Osmanlı İmparatorluğu dahilinde Arap özerkliği talep etmek, hedefi imparatorluğu Avusturya-Macaristan benzeri, Osmanlı hükümdarının başında bulunacağı bir Arap-Türk ikili monarşisine dönüştürmekti. El-Fatat böyle bir neticenin hiçbir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğine ve bütünlüğüne halel getir-

meyeceğini teyit etmekteydi. El-Fatat'ın kurucularından Tevfik el-Natur cemiyetin kuruluş yıllarına ilişkin hatıralarını sonraları nakletmiştir. "Arap milliyetçiliği fikri, yani Arapçılık [El-Fatat kurulduğunda] henüz gelişmemiş veya güçlenmemişti. Arapların istediği tek şey Osmanlı İmparatorluğu içinde Türklerle aynı haklara ve görevlere sahip olmak ve imparatorluğun Arap ve Türk halkları olmak üzere iki güçlü temel üzerine bina edilmesiydi."[5] El-Fatat'ın merkezi, liderleriyle beraber önce Paris'ten Beyrut'a, sonra da Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Şam'a taşındı.

Diğer başlıca gizli cemiyet olan el-Ahd'ın[6] temelleri Osmanlı ordusundaki Arap subayların çevresinde atıldı. Cemiyet, erken Arap milli hareketi içindeki tek önemli Mısırlı olan Aziz Ali el-Mısri tarafından 1913 yılında kuruldu.[7] Mısri Temmuz 1908 devriminden sonra her yerde türeyen Arap cemiyetlerine, özellikle de imparatorlukta Arapların daha büyük rol oynamasını savunan gizli cemiyet Kahtaniye'nin faaliyetlerine katılmıştı. 1911 Trablusgarp Savaşı sırasında Sirenayka'nın [başkenti Bingazi'dir-ç.] müdafaasının örgütlenmesiyle görevlendirildiğinde tartışmalı bir kahraman haline geldi. Birlikleriyle birlikte aniden Bingazi'den ayrılması Osmanlı makamları tarafından kendisine karşı kullanıldı ve ihanetle suçlanıp ölüme mahkûm edildi. Mısri'nin davası dönemin Arap milliyetçileri arasında bir *cause celebre* [en ünlü dava] haline geldi ve tutuklanarak yargılanması büyük gürültüler kopardı. İngiliz-Mısır makamlarının birçok girişimlerinden sonra serbest bırakıldı. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önce Mısır'a zaferle döndü.[8] Mısri'nin yolu Arap ayaklanmasının ilk aşamalarında 1916 yılında Faysal'la kesişecekti.

El-Ahd Cemiyeti el-Fatat gibi imparatorluk dahilinde Arapların kendi kendini yönetmesi talebini öngören bir siyasi programı izledi. El-Ahd taraftarlarının çoğunluğunu teşkil eden Iraklı subayların bir kısmı Arap ayaklanması sırasında Faysal'ın yanında yer alarak Suriye'de ve sonra bağımsız Irak'ta meslek hayatlarına devam edip seçkin mevkilere geldiler. Mısri'nin tutuklanmasından sonra el-Ahd liderliği bir süre için müstesna siyasi ve askeri kabiliyetlere sahip genç Iraklı Subay Nuri es-Said'e geçti.[9] İki gizli cemiyetin birbirleriyle temas kurmaları ve gelişen hadiselere tepkilerini koordine etmeleri ancak el-Fatat'ın ana liderlik kadrosunu Şam'a taşımasından sonra meydana geldi.

Balkan savaşlarının ertesinde, imparatorluk çökme tehlikesinin eşiğine geldiği sırada Arap vilayetlerinin her yerinde ademi merkeziyet ve yerel özerklik talep eden başka reform hareketleri de belirdi.[10] Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan bir grup Suriyeli, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arapların haklarını ve geleceklerini değerlendirmek üzere Haziran 1913'te Paris'te genel bir Arap Kongresi toplanması çağrısında bulundu. Kongre Paris'teki Fransız Coğrafya Cemiyeti salonunda, üç yüz kişinin katılımıyla açıldı. Başkanlığını mecliste Humus mebusu ve Hürriyet ve İtilaf Partisi kurucularından Abdülhamid ez-Zahravi yaptı.[11] Osmanlı Meclisi'nde Arap davasının yılmaz savunucusu olan ez-Zahravi hâlâ Osmanlıcılıktan ayrılmamıştı. İTC kongrenin toplanmasını başlangıçta önlemeye çalıştıktan sonra, açılmasını takiben önderliğiyle müzakerelere girerek bazı taleplerin uygulanmasını değerlendirmeye karar verdi.[12]

Faysal Osmanlı Meclisi'nde

Temmuz 1908 devrimi ile Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı arasındaki yıllarda Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı için 1908, 1912 ve 1914 yıllarında üç seçim düzenlendi. Tüm seçimler dolaylı seçim sistemine dayanıyor ve oy hakkı erkeklere ait bulunuyordu.[13] Devrimin hemen ardından düzenlenen ilk seçimlerde İTC imparatorluk çapında resmi ve aleni örgütlenmesine başlamış olmasına rağmen oy çoğunluğunu elde edemedi ve çok sayıda bağımsız mebusun meclise girmesi İTC'yi rahat bir çoğunluktan mahrum bıraktı. Hicaz'da 1908 seçimleri Emir Şerif Hüseyin'in gelişinden önce düzenlenmişti. Seçimler hayli düzensiz geçmiş, halk seçim sürecine veya sonucuna ilgi göstermemişti. Hicaz Vilayeti'ndeki Cidde ve Medine'den seçilen iki mebus yeni parlamentoda sandalyelerini aldı, ancak Mekke mebusu İstanbul'a dahi gitmedi. (Biri Mekke'den ayrılmayı reddetmişti, diğeri ise İstanbul'a giderken Mısır'a ulaştığında evini özleyerek geri dönmüştü.) Hüseyin, Şubat 1910'da düzenlenen ara seçimde Mekke eşrafı ile seçmenlerin oğlu Abdullah'la birlikte önde gelen yerel bir dini aileden Şeyh Hasan eş-Şayba'yı mebus seçmelerini ayarladı. Hicaz ara seçimlerinden dışlanan İTC adayları bu sonucu engellemeye çalıştıysa da başarı kazanamadı.[14]

1908 meclisi, imparatorluktaki Arapları çok yakından ilgilendiren konuların gündeme getirildiği bir mecra, münhasıran Arap öncelik setinin ilk kez açık olarak dile geldiğinin söylenebileceği ilk vesile oldu. Liberal muhalefet 1908 seçimlerinde kötü sonuçlar elde ettikten sonra Hürriyet ve İtilaf Partisi adıyla tekrar örgütlendi ve Arapları ilgilendiren özel konulara eğilmeye başladı. Çok sayıda Arap mebusuna sahip, İTC'ye muhalif Mutedil Hürriyetperveran Partisi gibi başka ılımlı partiler de vardı. Çeşitli meseleler Arap mebusları derinden ilgilendiriyordu. Birçoklarına göre Batılı emperyalistlerin Arap vilayetlerine yönelik ticari ve siyasi planlarına karşı konulmasında imparatorluğun hazırlıksızlığı bunlar arasındaydı. Yürütülen müzakerelere katılımlarıyla özellikle dikkat çekmeyen Hicaz temsilcileri mecliste geçen sert söz teatilerinin yüksek tonlarından yine de etkileniyorlardı.

Osmanlı Meclisi'ndeki Arap mebuslarda büyük kaygı yaratan konulardan bir tanesi de Siyonizmdi.[15] Göçü teşvik edip destekleyecek mali kaynakları ve örgütlenmeyi düzenleyen 1898 tarihli İkinci Siyonist Kongresi'nden sonra Yahudilerin Rus ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarından Osmanlı Filistin'ine göçlerinin ciddi ölçülerde başlaması mümkün olmuştu.

Padişah, Avrupa'dan Filistin'e göç eden Yahudilerin Osmanlı vatandaşlığı almalarında ve Osmanlı millet sistemine dahil edilmelerinde ısrar etmişti.[16] Avrupa'dan ülkeye göç edecek Yahudilerin kapitülasyon tavizleri çerçevesinde yabancı devletlerin koruması altına gireceklerinden, Osmanlı vatandaşlığını talep etmek istemeyeceklerinden gerçek bir korku duyulmaktaydı. Osmanlı hükümeti Avrupalı Yahudilerin Filistin'e göçlerini izlemek ve sınırlamak için bir dizi denetim önlemi aldı ve Filistin'de Siyonistlere toprak satışını önlemeye çalıştı. Her şeye rağmen, Filistin'de 1908 yılında, Yahudi göçüne sınırlamaların ilk defa uygulamaya başlandığı 1882 yılına göre yaklaşık üç misli fazla sayıda, 60.000 Yahudi yaşamaktaydı.

İTC kamuoyu desteğinin hızla düşmesinin ardından süratle 1912 seçimlerini düzenledi. Her ikisi de Arap oyları için mücadele eden İTC ile Hürriyet ve İtilaf Partisi* başta olmak üzere muhalefet partileri arasın-

* Yukarıda bahsedilen Mutedil Hürriyetperveran Partisi, bütün mebusları seçimden önce Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne geçmiş olduğu için seçime girmemiştir-e.n.

daki seçim kampanyası çok ateşli geçti. Tüm rakip partiler İslamın toplumdaki rolüne ve temel ilkelerine hürmet gösterdiklerini, etnik gruplar ve azınlıkların şikâyetlerini tanıdıklarını ve vilayetlere yetki aktarımının gerekliliğini takdir ettiklerini öne sürmekteydiler. İTC avantaj elde etmek için adil olan veya olmayan yöntemler kullandı. Neticede İTC'nin üstün örgütlenme yöntemleri ve devlet mekanizması üzerindeki denetimi belirleyici oldu. Sonuçlar İTC'nin oransız temsiliyle meclis yapısına yansıdı. Bu nedenlerle 1912 seçimlerinin "sopalı seçimler" adıyla tanınmasına şaşırmamak gerekir.[17]

Geçen seçimlerde olduğu gibi Hicaz, imparatorluğun geri kalan bölgelerine göre istisna teşkil etti. Şerif Hüseyin, Abdullah'ın Mekke mebusu olarak tekrar seçilmesini, ayrıca bu defa kardeşinin de Cidde mebusluğunu almasını temin etti. Cidde İngiliz Konsolosu James Henry Monahan şöyle yazmaktaydı: "İki hafta kadar önce Cidde'deki Büyük Şerif'in temsilcisi ile her biri şehrin otuz tüccar ve hacı rehberi tarafından imzalanmış iki telgraf Mekke'ye gönderildi. Telgraflardan biri Büyük Şerif'e, üçüncü oğlu Faysal'ın meclise girmesini teklif ediyor, Faysal'a muhatap ikincisi ise onu meclise öneriyordu; her ikisine de olumlu cevap alındı. Genel izlenim seçimlerin bittiği yolundaydı. Yine de Cidde eşrafından küçük bir grup seçimlerin yasalara göre düzenlenmesinde ısrar ederek kimsenin şans vermediği üç aday önerdi."[18] Faysal 1912 seçimlerinde Cidde mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a seçildi. O sırada yaşı otuzu biraz geçmişti.

Hüseyin, Abdullah ve Faysal'ın Meclis-i Mebusan'da beraberce bulunmalarına ihtiyaç duymaktaydı. Oğullarından biri veya her ikisi daima başkentte kalarak hükümetin planları ve çevirdiği oyunları dikkatle izlemeli ve şerif ailesinin İstanbul'daki yandaş ağını ve destekçilerini muhafaza etmeliydi. Her halükârda meclisin düzenli oturumları uzun süreli değildi ve iki kardeşin de ihtiyaç durumunda babalarına yardım için Hicaz'da bulunmalarına imkân tanımaktaydı. Hüseyin Osmanlı kamu hayatında usullerin değiştiğini ve yeni parlamenter kurumların öneminin gelecekte büyüyeceğini anlayacak kadar zeki bir insandı. İTC etkisindeki mebusların mecliste Hicaz'ı temsil etmelerine izin vermek düşünülemez bir şeydi. Hicaz mebusları Hicaz'daki en üstün güç olan Mekke emirinin görüş ve çıkarlarını temsil etmeli ve vilayetin özel statüsü ve imtiyazlarının sürmesini temin için hükümet ve mecliste etkili bir

lobi faaliyeti sürdürmeliydi. Hüseyin, demiryolunun Mekke'ye uzatılması ve vilayetler kanunu hükümlerinin uygulanması gibi planlar yoluyla hükümet otoritesinin Hicaz'a kadar genişletilmesi yönünde İTC'nin gösterdiği kararlılıktan derin endişe duyuyordu. İki oğlunun da mecliste mevcudiyeti Hicaz'ın özel statüsünü ve Mekke emirinin yerleşik gücünü uygun bir yolla görünür kılacaktı. Akıcı Türkçeleri, başkentte yaşadıkları yıllarda edindikleri bilgiler ve Türk ve Arap elitleriyle temasları Hicaz'ı en uygun şekilde temsil etmelerini sağlayacak unsurlardı.

Faysal'ın yeni meclisin açılışına katılmak için Mayıs 1912'de İstanbul'a gelişi başkentteki güç dengelerinde radikal değişimlerin yaşandığı bir zamana rastladı. Trablusgarp Savaşı hâlâ şiddetini korur ve Arnavutluk'taki isyan imparatorluğa yeni tehditler doğururken ufukta biriken bulutlar Birinci Balkan Savaşı'nı haber veriyordu. Ekim 1912'de patlak veren bu savaş hazırlıksız yakalanan Osmanlılar için bir felaketti. Eski Osmanlı başkenti Edirne, 23 Şubat 1913'te şehri kuşatan Balkan ordusu karşısında açlığa dayanamayarak teslim oldu. Dehşet verici katliam ve yıkım manzaraları arasında topraklarını terk etmek zorunda kalan Türk köylüleri Anadolu'ya kaçıyordu. Edirne tümüyle Avrupa'da yer alan son Osmanlı şehriydi. Düşmesiyle İstanbul yolu açılıyordu. Birinci Balkan Savaşı 9 Haziran'da imzalanan Londra Antlaşması'yla sona erdiğinde düşman eline düşen Edirne'yle birlikte Osmanlı İmparatorluğu, artık tüm Balkan topraklarını, Girit'i ve Ege adalarını kaybetmişti.[19]

Başkent ise İTC ile düşmanları arasında hükümetin denetimi konusunda can havliyle verilen bir mücadeleye tanıklık ediyordu. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin adının karıştığı bir darbe teşebbüsünün ardından Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa suikasta uğradı. Bu olaylar İTC'ye devlet yönetimine el koyması ve İTC diktatörlüğü dönemini başlatması için bahane sağladı. İTC'nin ülkeyi yönettiği müteakip beş yıl zarfında feci olaylar yaşanacak, ülke Birinci Dünya Savaşı'na sokularak nihai yok oluşuna sürüklenecekti. Ancak savaş ganimetlerini paylaşamayan muzaffer Balkan devletleri arasındaki ittifak ilişkilerinin çökmesi, iktidarı ele geçirdiği sırada, İTC'ye durumdan yararlanma fırsatı verdi. Çıkan İkinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusu harekete geçerek Edirne ile tüm Doğu Trakya'yı geri aldı. Savaşın ardından yapılan bir dizi antlaşmayla bağımsız Balkan devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sınırlar tespit edildi. Devletin batı sınırları, bazı küçük değişik-

liklerle günümüzde Türkiye'nin sınırlarını oluşturmaktadır. Edirne'nin tekrar kazanılması imparatorluk halkı arasında büyük memnuniyete yol açtı ve İTC'nin halkın desteğini, hatta hayranlığını topladığı ikinci iktidar dönemini başlattı. İmparatorluğu yönetecek ve Faysal ile Arapların uğraşmak zorunda kalacakları iktidar üçlüsü de bu sırada ortaya çıktı: Parti lideri ve stratejist Talat Paşa; kabiliyetli asker, düşmanlarına karşı acımasız Cemal Paşa; en parlak ve sevilen kişi, vatansever, enerjik ve cesur Enver Paşa. İmparatorluğun Kayzer Almanya'sıyla yakın işbirliğine girmesine yön veren kişi esas olarak Enver'di.

Faysal'a Arap ayaklanmasında daha sonraları katılacak ve Irak hükümetinin nüvesini oluşturacak birçok genç Arap subayı, kıta subayları olarak ilk tecrübelerini Birinci ve İkinci Balkan savaşları sırasında edindiler. Bunların arasında en öne çıkan kişi, Irak'ın lider siyasetçilerinden, çöl savaşlarında kilit rol oynayacak ve Temmuz 1958 devrimindeki ölümüne kadar uzun ve olaylarla dolu bir kariyer sürdürecek Nuri es-Said Paşa idi. Nuri'nin gelecekteki kayınbiraderi ve Arap ayaklanmasının özverili savaşçısı ve komutanı Cafer el-Askeri Paşa Edirne cephesinden ricat sırasında yaralandı. Balkan savaşlarında seçkin hizmet gören başka bir genç subay da Irak'ın gelecekteki bakan ve başbakanlarından Yasin el-Haşimi idi.

1912 meclisi, 1908 meclisine göre önemli değişiklikler gösteren sorunlarla karşı karşıya kaldı. Ayrılıklar daha ileri götürülür ve devlet tehlikeli şekilde zayıflatılmaya devam edilirse ölüm çanlarının çalacağının bir ölçüye kadar bilincine varılmasıyla Arap mebusların gündeminde ön sıraları işgal eden konular gündemden düştü veya bir kenara bırakıldı. Artık mebusların daha da büyük bir kısmını teşkil eden Arap mebusların konuşmaları ve faaliyetlerine, imparatorluğun geleceğine dair ortak bir sorumluluk duygusu hâkim olmaktaydı. Balkan savaşlarında yaşanan krizler ve İTC'nin iktidara dönüşü başkentteki iktidar mücadelesini kenardan izleyen Meclis-i Mebusan'ı etkisizleştirmişti. İTC ise iktidara ikinci defa gelişinde Arapların devlet ve hükümette daha iyi temsili yolunda tavır aldı. İTC'ye mecliste açıkça meydan okumayan Arap bölgelerinin önde gelen şahsiyetleri, bu partinin üstünlüğüne kendilerini alıştırdı. İTC, dağılan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden bazı Arap muhaliflerin 1914 seçimlerinde meclise girmesini teşvik edecek kadar ileri gitti. 1914 seçimleri Meclis-i Mebusan'ın imparatorluğun değişen nüfus yapısı ve

etnik bileşimini daha iyi yansıtması için düzenlendi. Meclisteki Arap temsili çarpıcı bir artış gösterdi ve iki Arap bakan kabineye alındı. İTC Arap vilayetlerindeki makamlara atanacak memurların Arapça dilinde yetkinliğe sahip olmaları tavizini de verdi.

Faysal 1912-1914 döneminde imparatorluğu etkileyen krizler sırasında düzenli olarak İstanbul'da kaldı. Bununla beraber, bu süre zarfında toplanan meclisin oturumlarında zaman zaman düzenlenen müzakerelere katılan bir mebus olarak bilinmemektedir. İstanbul'dan Hicaz'a gidiş gelişlerini çoğunlukla Mısır üzerinden gerçekleştiriyor, buradaki duraklamaları sırasında Kahire'nin önde gelen Mısırlı ve Arap aileleriyle ilişkiler geliştiriyordu.[20] Faysal'ın Suriye'yi ilk ziyareti 1913 hac mevsiminden sonra vuku buldu. Yağmacı Bedevilerin Medine istasyonundan Suriye'ye dönecek bir hac kervanına saldıracaklarından endişe duyan Osmanlı hükümeti, Faysal'ın silahlı bir müfrezeyle hacılara eşlik etmesini istedi. Kervan Şam'a güvenle vardı ve Faysal bu fırsatı Suriye sosyal ve siyasi hayatının önde gelen şahsiyetleriyle tanışıklık kurmak için kullandı. Ağabeyi Abdullah'ı daha önceki bir ziyareti sırasında misafir etmiş olan Şam eşrafından Bekri ailesinin yanında kaldı.[21] Bekri ailesi Hüseyin'in şerif ailesi ile yakından bağlantılıydı ve Faysal'ın Arap gizli cemiyetleri ile ilk teması onlar vasıtasıyla oldu.

Faysal'ı İstanbul'da meşgul eden başlıca konular Hicaz'la ilişkili meseleler ile imparatorluğun içinden geçtiği çalkantılı dönemde babasının çıkarlarının iyi temsil edilmesini sağlamaktı. Ayrıca Arap eyaletlerinden gelen her ziyaretçiyle resmi makamlarla işi olanlara kapısı açıktı. Daha sonraki yıllarda isim yapacak Arap milliyetçilerinden yazar Esad Daghir, Faysal'la ilk tanışmasını hatıralarında anlatmıştır: "Şerif Faysal'ı İstanbul'da şahsen tanımazdım. Meclis-i Mebusan'da Hicazlı diğer temsilcilerle beraber görürdüm. Ancak bu büyük adam hakkındaki izlenimimi değiştiren bir olay meydana geldi. Asir bölgesinden bir şeyhin 1913 yılının başlarında birkaç hafta İstanbul'da kalması gerekmiş. Kimse ona ilgi göstermemiş veya önemsememiş." Daghir daha sonra Enver'in şeyhin yarar sağlayabileceğini akıl ettiğini, bir araba ile refakatçi tahsis ettiğini anlatır: "Şeyh bunun üzerine kendini bir şey sanmaya başlayıp üzerine yakışmayan Batılı elbiseleri giymeye, yabancı elçilikleri ziyaret edip yerlisi olduğu bölgede imtiyazlar teklif etmeye başlamış. İtalyan büyükelçisi de Asir bölgesini 'satma' teklifinde Faysal'ın desteğini almasını isteyerek

şeyhi atlatmış." Daghir bu noktadan hikâyeye devam eder. "Ertesi gün, Şeyh resmi bir frak giyerek Meclis-i Mebusan'a gitmiş ve Faysal'ı görmek istediğini söylemiş. Şeyhin frak giymiş olarak geldiğini pencereden gören Faysal kâtibine 'meşgul olduğumu söyleyin' demiş. Ancak Şeyh önemli bir konuyu müzakere için görüşmekte ısrar edip Asir'i 'satma' teklifinin ayrıntılarını yazdığı bir notu iletmesini istemiş. Faysal notu üzerine şöyle yazarak iade etmiş, 'Birader... Atalarımızın kıyafetleri bizim için daha uygun ve ağırbaşlı değil midir ve insanların bize daha çok saygı duymalarını sağlamaz mı? Allah aşkına üzerinize yakışmayan bu elbiseleri çıkarın.'" Faysal planının saçma olduğunu söyleyerek şeyhin gururunu zedelemeyecek kadar düşünceli olduğundan eyaletini yabancı bir devlete satmak istemesi yerine şeyhin dikkatini uygunsuz kıyafetine çekmekle yetinmişti. Daghir hikâyesini şöyle sonuçlandırmaktadır: "Bu andan sonra Faysal'a hürmetim çok arttı. Daha önceleri başkalarını ona tercih ederdim."[22]

II

BAĞLAR KOPUYOR
Birinci Dünya Savaşı ve Arap Ayaklanması (1914-1918)

2. Osmanlı İmparatorluğu, 1914

4. Bölüm

İsyana Giden Yol

Osmanlı Meclisi'ndeki sandalyesi ve Hicaz'a sık seyahatleri sayesinde Faysal imparatorluğu etkisi altına alan yoğun ve çarpıcı değişimleri ilk elden görüyordu.[1] Geçtiği topraklar ve karşılaştığı insanlar Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden beri imparatorluğun geçirdiği değişiklikleri acı acı anlatıyordu. Devletin toprakları yabancı işgali ve savaşlarla büyük kayıplara uğramıştı; hükümet artık fiilen anayasal bir perde arkasındaki askeri bir cuntanın elindeydi. Bu durum başkentte iktidarın insanı sersem eden bir süratle el değiştirmesi sonucu ortaya çıkmıştı: devrimler, karşı devrimler, seçimler, suikastlar ve felaketler getiren askeri mağlubiyetler. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında iktidardaki üçlü -Talat, Enver ve Cemal paşalar- iktidar üzerindeki kontrollerini sağlamlaştırmıştı. Bölge ve eyaletlerden gelen yerel özerklik taleplerine görünüşte olumlu yaklaşırken niyetleri devleti merkezileştirmekti. Ülkenin yönetim şekli, bürokratik hantallık, idari ve askeri modernizasyon çabaları ve İTC liderliğinin artan otoriterleşme eğiliminin bir karışımıydı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından birkaç yıl önce imparatorluk daimi bir bunalım halindeydi. Bütün bu yaşananların nereye varacağını kimse bilemiyordu. Sözüne değer verilen hiçbir Arap şahsiyetinin en azından savaştan önce Arapların artan rahatsızlığını gidermek için zaruri bir şart olarak imparatorluktan ayrılmayı talep etmediği kesindir. İmparatorluk, çökmesinin Arap vilayetlerinin çıkarlarına hizmet edeceği düşünülemeyecek kadar Araplar bakımından meşru ve yerleşmiş bir devletti. Devlete karşı içeriden bir meydan okuma nihayet meydana geldiğinde -Hicaz merkezli Arap ayaklanması- bunun çıkış noktası Arap milli bilinci akımlarından en az etkilenmiş bölgeydi. Bu dönemde Faysal da Hicaz'ın kaderine ilişkin hanedanlığıyla ilgili ve mahalli sebeplerle duyduğu sınırlı kaygılardan yola çıkarak daha geniş çaplı Arap talep-

leriyle özdeşleşecekti. Faysal ve şerif ailesinin geleceği daha önceleri hiç telaffuz edilmemiş bir hedefle, savaştan evvel akla bile gelemeyecek şekillerde iç içe geçti. Modern Ortadoğu'nun hikâyesi 1908 ile 1916 arasındaki kritik yıllarda hiç ihtimal verilmemiş sebepler yüzünden başladı ve savaşın çıkışından itibaren Faysal bu devasa değişim dalgalarının tam ortasında yer aldı.

Hicaz Bunalımı

Entrikalarla saf dışı edilmiş, azledilmiş veya sadece takati tükenmiş Hicaz valileri silsilesi kıdemli bir general olan Vehip Paşa'nın 1914 yılı başlarında tayiniyle aniden sona erdi. Vazifesi, devletin otoritesini tüm Hicaz'da tesis etmek, Mekke emirinin yetkilerini sınırlamak ve Hicaz demiryolunun Mekke'ye uzatılmasına karşı siyasi engelleri ortadan kaldırmaktı. Paşa, valilik ile vilayetteki Osmanlı kuvvetlerinin komutanlığı makamlarını birlikte üstlenmişti. İTC'nin imparatorluğun Arap topraklarında yabancıların entrikalarından giderek daha fazla endişe duyduğu bir dönemde yapılmasından ötürü bu tayin hayra alamet olmayan bir gelişmeydi. Yabancı güçlerin imparatorluğun Arap eyaletleriyle kurduğu girift ilişkiler de yeni boyutlara varmaktaydı. Almanlar Berlin-Bağdat demiryolunu uzatmak için İTC ile imtiyazlı ilişkilerini genişletmek peşindeydiler; Fransızlar Suriye'deki Hıristiyan cemaatleri ile tarihi bağlarını istismar etmekte, İngilizler ise Irak'ta yeni ticari hatlar açarken İran Körfezi'ndeki aşiret reislikleri üzerinde himayelerini resmileştirmekteydiler. İTC dini âlimlerden Raşid Rıza'nın önderliğindeki Kahire'de yerleşik bir kısım Arap entelektüelinin, imparatorluğun Arap bölgelerinin birleştirilerek yeni bir hilafet kurulması imkânlarını araştırdığının farkındaydı. Esasen bu maksatla Raşid tarafından el-Camia el-Arabiya adlı gizli bir cemiyet kurulmuş ve öneriyi görüşmek için Şerif Hüseyin'le temas tesis edilmişti.[2]

Bu olayın Mısır'daki İngiliz makamları ile Şerif Hüseyin arasında doğrudan görüşmelerin başladığı haberleriyle aynı zamanda açığa çıkması, İTC'nin Hicaz'da devlet otoritesini tam olarak tesis etme kararlılığını artırdı. Ancak İstanbul hükümeti Şerif Hüseyin'e muamelesinde dikkatli davranması gerektiğinin farkındaydı ve çatışma yaratabilecek

taktiklerine karşı Hüseyin'le uzlaşmacı bir siyaset yürütmesini Vehip'ten istedi. Vehip ise İstanbul'la yazışmalarından birinde hükümetin Abdullah ile Faysal'ın başkentten ayrılmalarını önlemesini, babalarının davranışlarını ayarlaması için onları bir tür rehin olarak alıkoymasını isteyecek kadar ileri gitmekteydi.[3]

Hüseyin ile Vehip Paşa arasındaki ihtilafın tırmanması İstanbul'daki resmi makamların Hüseyin'in dikbaşlılığının nasıl ele alınması gerektiği hususundaki görüşlerinde bölünmeye yol açtı. Kısmen Hüseyin'in el altından kışkırtmasıyla Bedeviler Vehip'in korkulan önlemlerine karşı isyan ettiler. Durum giderek kötüleşti ve kontrolden çıktı. Hicaz'ın başlıca şehirleri arasındaki yollar kesildi ve şehirlerdeki erzak stokları baş aşağı azalarak açlık tehlikesi doğurdu. Bölge şehirlerinde panik başlarken Cidde kargaşa içine düştü. Şerif Hüseyin kargaşalığı bastırması ve Bedevi yağmacıları püskürtmesi için Faysal'ı bir müfrezenin başında şehre gönderdi.[4] Her iki taraf da krizi tırmandırmaktan mevcut şartlar altında geri durmaya karar vermekle beraber, Hüseyin İTC ile ittifak kurduğu takdirde ciddi sorunların ortaya çıkacağına karar verdi. Perde arkasında Hüseyin ile Abdullah İTC ile başka bir çatışmanın baş göstermesi ihtimaline karşı bulabilecekleri her müttefiki yanlarına almaya çalışarak Mısır'daki İngiliz yetkilileriyle temas kurdular.

Abdullah Mısır'daki İngiltere Temsilcisi Lord Herbert Kitchener ile ilk defa 1912 senesi ilkbaharında bir nezaket ziyareti vesilesiyle tanışmıştı. Ancak Abdullah ile Kitchener ikinci defa görüşerek bir dizi toplantı yaptıklarında şartlar tamamen farklılaşmıştı. Bu görüşmeler Abdullah Kahire üzerinden İstanbul'a giderken 5 ve 6 Şubat 1914 tarihlerinde yapıldı. Abdullah babasından, İTC kendisini tahttan indirmek için harekete geçtiği takdirde İngilizlerin tutumunun ne olacağı konusunda Kitchener'in ağzını araması talimatını almıştı. Kitchener görüşmesini rapor etti ve bağlayıcı olmayan bir cevap verdi.[5] Bu ilk görüşmeler Arap ayaklanmasının destekçileri ile muhalifleri arasında sonraki yıllarda keskin tartışmalara konu olmuştur. Birinci grup bu temasları meşru, Mekke emirlerinin tarihi imtiyazlarını güvenceye almak için tedbir niteliğinde görmüştür. İkinci grup ise yüzlerce yıllık Müslüman devletinin yıkılmasına yardım eden ihanet eylemleri niteliğinde değerlendirmiştir.

Abdullah Mısır'da önemli hadiseler yaşadıktan sonra İstanbul'a geldi ve devletin yüksek makamlarıyla görüşmelere çağrıldı: Sırasıyla sadra-

zam, Dahiliye Nazırı Talat ve Harbiye Nazırı Enver Paşa. Dostça havada başlayan bu görüşmelerin rengi giderek değişince Faysal, hükümetin müzakereye açık olmayan tutumunu babasına iletmesi için Hicaz'a geri gönderildi. Esasen şerife, Medine'ye uzatılacak Hicaz demiryolu hattı gelirlerinin üçte biri ile ölümünden sonra şeriflik makamının ailesinde kalacağı güvencesi teklif edilmekteydi. Aksi takdirde, Talat üstü kapalı bir tehdit savurarak Bâb-ı Âli'nin ne yapılması gerekiyorsa yapacağını söyledi.[6] Abdullah babasına bu mesajı iletmek için Nisan 1914'te Hicaz'a döndü. Her zamanki gibi geçtiği Mısır'da Kitchener'in Doğu İşleri Müsteşarı Ronald Storrs ile görüştü. Storrs dost bir devletin ilgi alanındaki sorunlara karışmayacakları ve ayaklanmaları halinde Hicaz Araplarına yardıma sıcak bakamayacakları şeklindeki resmi İngiliz tutumunu tekrar etti.

Şerif Hüseyin Bâb-ı Âli'nin teklifini öfkeyle geri çevirdi. Ailesi -Hüseyin ve oğulları Ali, Faysal ve Abdullah- durumu değerlendirip seçenekleri ve takip edecekleri hareket tarzını tespit için birkaç özel toplantı yaptılar. En şiddetli görüşleri savunan Abdullah Osmanlı ordusunun Suriye ve Irak'taki Arap asıllı birliklerinin desteğiyle Türklere karşı isyan edilmesi konusunda ısrarcıydı. Hedefleri geniş ve bağımsız bir Arap devletinin kurulması olacaktı. Abdullah'ın hacdan sonraki kurban bayramı sırasında hacıların tutsak alınmasını öngören planı bir miktar hayaliydi. Böyle bir durumda yabancı devletler hacıların serbest bırakılması için Bâb-ı Âli'ye baskı uygulayacaklar ve başarı elde edemediklerinde Hüseyin'le serbest bırakılmaları için doğrudan müzakereye girmek zorunda kalacaklardı.[7] Ancak Faysal ve Ali Türklerin gücüyle baş edemeyecekleri sebebiyle Abdullah'ın planına karşı çıktılar ve bunun ancak son çare olarak görülebileceği konusunda babalarını ikna ettiler. Daha sonraları bu sahneleri anlatan Faysal şöyle söylemiştir: "Arap fikir adamları iki kampa ayrılmışlardı. Bir grup, Arap memleketlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen ayrılmasının veya padişaha karşı devrimci bir hareketin Arap memleketleri dahil tüm imparatorluğun yıkılmasına yol açacağını değerlendirmekteydi. Bu grup tedrici ve aşamalı bir çözümü savunuyordu. En büyük ağabeyim Ali ve ben bu gruba dahildik. Diğer kampta hazırlık yapılmadan ve getireceği ağır kayıpları hesaba almadan bir ihtilale başlamayı isteyen ağabeyim Abdullah gibi aşırı uçtakiler yer alıyordu. İki farklı siyasi görüşle karşı karşıya kalan

Emir Hüseyin en iyi hareket tarzını bulabilmek için zaman kazanmaya çalıştı."[8] Bâb-ı Âli ile ilave görüşmeler yapılıp sonucu alınana kadar Abdullah'ın planları rafa kaldırıldı. Hüseyin görüşmeleri sürdürmek için Abdullah'ı İstanbul'a tekrar gönderdiğini bir telgrafla Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Faysal Osmanlı Meclisi'nin oturumlarına katılmak için zaten İstanbul'a yola çıkmıştı.

Abdullah'ın İstanbul'a varışı Arşidük Ferdinand ile eşinin Saraybosna'da suikasta uğramasıyla aynı zamana rastladı. Ağabeyini rıhtımda karşılamaya gelen Faysal babası ile Bâb-ı Âli arasında kötüleşen ilişkilerden endişelerini ifade ederek Abdullah'ın gecikmeli gelişinin İstanbul'u kızdırdığını ifade etti. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın 1 Ağustos 1914'te patlak vermesi herkesin planlarını ve hesaplarını değiştirdi. Osmanlı İmparatorluğu henüz savaşa girmemiş olsa da Hicaz meseleleri dünyanın her yerinde çıkan alevlerin karşısında önemini yitirdi. Osmanlı Meclisi'nin Faysal dahil Hicaz temsilcileri ilk müsait vapurla ülkelerine dönmek için hazırlandılar. Faysal 7 Ağustos'ta Hıdivlik gemisi *İsmailiye* ile Mısır'a doğru yola çıktı. Gemi Çanakkale'ye vardığında bir Osmanlı destroyeri açık denize erişene kadar mayın tarlalarının arasından gemiye eşlik etti ve sonra da İzmir'e yönlendirdi. *İsmailiye* İzmir'de bir gün kaldıktan sonra İngiliz konsolosu hâlâ tarafsız olan Yunanistan'ın Pire limanına gitmeleri talimatını verdi. Gemi o sıralarda Akdeniz'de seyreden iki Alman harp gemisi *Goeben* ve *Breslau*'nun takibi çalışmalarını engellememesi için Pire limanında tutuldu. Neticede güya gemi İskenderiye'ye tarifeli seferini kaçırdığı ve İstanbul'a dönmesi gerektiği için yolcuların *İsmailiye*'den ayrılmaları istendi. Abdullah ve Faysal çoğunluğu tatilden dönen Mısırlılardan oluşan yolcularla beraber İskenderiye'ye gidecek bir gemi kiralamaya çalışırken *İsmailiye*'nin İskenderiye'ye yola çıkmış olduğunu öğrendiklerinde şaşkınlık içinde kaldılar.[9]

Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriyor

Hüseyin'in Vali Vehip Paşa ile kavgaları ve fazla gizleyemediği İTC şüphesi, hatta husumeti bile Suriye'deki Arap milliyetçileri tarafından sevilmesini sağlamamıştı. Hüseyin'in muhafazakâr ve gelenekçi görüşleri genel bir ihtiyatla karşılanıyor ve çok az sayıdaki Arap milliyetçisi

davalarının liderliğini ona teslim etmeye yanaşıyordu. İdrisi'ye karşı seferleri de milliyetçi çevrelerde aleyhine kullanılıyordu.[10] Arap milliyetçilerinin, imparatorluğun Arap emirleriyle -İdrisi, bin Suud ile Kuveyt ve Muhammara emirleri- giriştiği temaslar, Arap emir aileleri arasında en ileri gelen kişi olan Hüseyin'i kapsamıyordu. Bununla beraber Hüseyin ve oğullarının, Arap milliyetçi çevrelerinde faal olan bireyleri barındıran Suriye ve Lübnan'ın bazı önde gelen aileleriyle mükemmel ilişkileri vardı. Şamlı Bekri ailesi bunların arasında en önemlisiydi. Hüseyin, ailenin başı Fevzi el-Bekri'nin askerlik süresini Osmanlı ordusunun nizami birliklerinde değil de Mekke Şerifliği ofisi bünyesinde geçirmesi için nüfuzunu kullandı.[11] Fevzi'nin küçük kardeşi Nesib, el-Fatat Cemiyeti'nin evvelden üyesiydi ve Suriye'deki Arap milliyetçileri, Harb-i Umumi başlangıcında hareketlerine önderlik etmesini istediklerinde bu bağlantı Şerif Hüseyin'le temas kurmalarına imkân sağladı.

İki Alman harp gemisi *Breslau* ile *Goeben*'in 29 Ekim 1914'te Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarına sürpriz bir saldırı düzenlemesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak devletlerinin yanında savaşa girmesi kaçınılmazdı. Bu gemilere Osmanlı isimleri, Alman komutanlarına da Osmanlı donanmasında yüksek rütbeler verilmişti. Dört gün sonra Rusya ve ardından da dört İtilaf devleti imparatorluğa savaş ilan etti. Osmanlı hükümeti 2 Ağustos tarihli Osmanlı-Alman gizli ittifak antlaşması hükümleri uyarınca yanında savaşa girmesi için zaten Almanya'nın ağır baskısı altındaydı.[12] Osmanlı Devleti Almanya'ya lojistik destek, teçhizat temini ve mali yardım konusunda giderek bağımlı hale gelmişti. Büyük sayıda Alman subayı esasen Osmanlı ordusu ve donanması bünyesinde görev yapmaktaydı. Alman askeri heyetinin başkanı General Liman von Sanders Osmanlı Ordusu Genel Müfettişliği ve Birinci Ordu Komutanlığı'na getirildi. Faysal Osmanlı ordusuna Alman desteğinin ölçüsü hakkında bilgi sahibiydi ve von Sanders'le dostluk ilişkileri de kurmuştu. Hatıralarında von Sanders Faysal hakkında şöyle yazmıştır: "Şerif Faysal'ı 1914 yazından beri iyi tanırdım. Büyük Arap Beyi'ni şahsiyetiyle temsil eden bir kişiydi. Avrupa eğitimi almıştı, İngilizce konuşurdu. Spor faaliyetlerine ortak ilgimiz vesilesiyle çeşitli yerlerde bir araya geldik ve karşılıklı ev ziyaretlerinde bulunduk. Türk hükümetinin sert Arap siyaseti onu Türklerin keskin bir düşmanına dönüştürmüştü."[13]

Faysal ve Abdullah Ağustos ayı sonunda Hicaz'a döndüler. Başkentteki şartlar hakkında anlattıkları Şerif Hüseyin'in savaşa doğru hız kazanmakta olan ivmenin imparatorluk, Arap vilayetleri ve özellikle de Hicaz üzerindeki sonuçlarından derin endişeye kapılmasına yol açtı. Sultan Mehmed Reşad'a bir tavsiye ve ikaz mektubu yazdı ancak savaşa katılınmaması yönündeki ricalarına, daha önce Hicaz, Asir ve Yemen'deki Osmanlı kuvvetlerinin gerektiği gibi teçhiz ve takviye edilmesine yönelik taleplerinde olduğu gibi kimse kulak asmadı.[14] Savaş ilanıyla beraber sultan-halife tarafından cihad çağrısında bulunuldu. Ancak cihad ilanı, dünya Müslümanları üzerinde çok sınırlı bir etki gösterdi. İTC'nin dini duygularının samimiyeti hakkında ciddi kuşku duyulmakta ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iki Hıristiyan devlet, yani Almanya ve Avusturya-Macaristan ile ittifaka girdiği gibi rahatsız edici bir gerçek herkes tarafından görülmekteydi.[15] Hal böyleyken, Şerif Hüseyin cihada iştirak etmesi için Bâb-ı Âli tarafından bitmez tükenmez zorlamalarla ne yapacağını bilemez hale getirilmişti. Dinen inandırıcılığı çok yüksek, ayrıca İTC ile anlaşmazlığını herkesin bildiği bir kaynaktan geleceği için Hüseyin'in bu yönde alacağı tavır cihad ilanının gücünü artırabilecekti.

Osmanlı İmparatorluğu kara savaşını Kafkaslarda 1914-15 kışında Ruslara karşı giriştiği, felaketle sonuçlanan bir seferle başlattı. Enver Paşa komutasındaki Osmanlı Üçüncü Ordusu Sarıkamış Muharebesi'nde fiilen imha edildi. Kafkas seferi İtilaf kuvvetlerine karşı iki koldan yapılacak baskın tarzındaki taarruzların bir parçasıydı. Cemal Paşa komutasındaki ikinci cephe Süveyş Kanalı'na taarruzla açılacaktı. Cemal Paşa Suriye'deki Osmanlı Dördüncü Ordusu'nun komutanlığına atanmış, ayrıca vilayetin genel valiliğine getirilmişti. Hicaz'daki Osmanlı kuvvetleri de kontrolüne verildi. Cemal Paşa, kanal bölgesinde Osmanlı birliklerinin varlık göstermesinin Mısırlı milliyetçilerin İngilizlere karşı ayaklanması için teşvik edici mahiyette olacağına inanarak Süveyş Kanalı'na taarruz hazırlıklarına başladı. Bu maksatla toplanan Osmanlı kuvvetlerine Hicaz'daki Osmanlı Valisi Vehip Paşa komutasındaki Hicaz Tümeni de dahildi. Cemal Paşa Arabistan emirlerinden de sefer için destek istemişti. Bin Suud ve Hail Emiri bin Raşid sefere çok sayıda deve gönderdiler.[16] Hüseyin'den Vehip Paşa komutasındaki Hicaz Tümeni'ne eşlik etmesi için gönüllü temin etmesi istendi ve o da bunu kabul ederek topladığı gönüllüleri oğlu Şerif Ali komutasına verdi. Ancak bu kuvvetle-

rin Medine'nin ötesine geçirilmemesi Cemal'i kızdırdı. Ali'yi Medine'de Osmanlı subaylarının işlerine karışmakla suçlayarak davranışlarından şikâyet etti.[17] Osmanlı birliklerinin İngiliz-Hint kuvvetlerinin ağır ateşi altında kalarak kanalı geçememesi üzerine Süveyş taarruzu başarısızlığa uğradı. Beklenen Mısır isyanı da meydana gelmediğinden Osmanlı birlikleri Filistin'in Birüsseba şehrindeki karargâhlarına çekildiler. Sefer bütünüyle kötü hazırlanmış ve tasarlanmıştı. Taarruza katılan birliklerin gücü anlamlı bir sonuç elde edemeyecek kadar küçüktü.[18]

Hüseyin'in gönüllüleri Medine'de tutmasının arkasında çok sayıda sebep vardı. Hicazlı gönüllüleri çarpışmalara fiilen katılmaktan alıkoyarak oğlunun Medine'de Osmanlı garnizon komutanına karşı elini güçlendirmek istemiş olabilirdi. Diğer bir unsur ise en az bunun kadar, belki de daha fazla önemliydi. Medine'ye yürüyüşü sırasında Şerif Ali'nin eline bir belge hazinesi düşmüştü.[19] Belgeler Vehip Paşa ile İTC önderliği arasında bir dizi gizli muhaberatı içeriyor ve Şerif Hüseyin ile oğullarının öldürtülmesi, Hicaz'ın imparatorluk içindeki özel statüsünün iptalini tartışıyordu. Anlaşılan savaşın çıkması bu muhaberatın kesilmesine yol açmıştı. Şerif Ali Medine'ye ilerlemesini durdurdu ve Süveyş cephesine giden Osmanlı birliklerine katılmayı reddetti. Mekke'ye döndüğünde beraberinde getirdiği suçlayıcı belgeler Hüseyin üzerinde tahmini zor olmayan bir etki yarattı. Belgeler hakkında sahip olduğu bilgileri kullanan Şerif Hüseyin, Vehip'in Hicaz valiliğinden alınmasını istedi. Ayrıca Faysal'ı başkente göndererek Vehip'in hareketleri için açıklama isteyerek, resmen özür dilenmesini ve telafisini talep etti.

Faysal'ın bu görev için seçilmesinin nedeni kısmen Türklere karşı müzahir tutumuydu.[20] Faysal daha sonraları verdiği bir mülakatta olayı şöyle hatırlamıştır: "Suçlamanın ağırlığına rağmen imparatorluğa hâlâ sadakatini sürdürmek isteyen emir [babası] sadece belgeleri bana teslim ederek İstanbul'da sadrazama sunmamı istedi."[21] Faysal kararlaştırıldığı gibi İstanbul'a giderek sadrazam, Talat ve Enver'le yaptığı görüşmede şerif ailesinin Vehip'le davasını açıkladı ve tehlikeli hareketlerinden ötürü duyulan üzüntüyü bildirdi. Talat ve Enver, Faysal'ın talebine rıza göstererek Vehip'in yerine yumuşak huylu Galip Paşa'yı getirdiler. Galip'e Şerif Hüseyin'in suyuna gitmesi ve ilişkilerinde uzlaşmacı davranması talimatı verildi.[22] Ancak Faysal'ın daha tehlikeli bir başka görevi de vardı. İstanbul'u ziyareti vesilesiyle Şam'dan geçerek buradaki Arap milliyetçi hareketi ve gizli cemiyetleriyle doğrudan temas kurması istenmişti.

Faysal'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Sadakati

Avrupa'yı savaş alevlerinin sardığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa Almanya tarafında gireceğinin belirginlik kazandığı Eylül 1914'te Kitchener, Kahire'deki İngiliz Daimi Temsilciliği'ne İtilaf devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında savaş çıkması durumunda nasıl tavır alacağı konusunda Şerif Hüseyin'in ağzını araması talimatını verdi.[23] Hüseyin bu girişimlere yakın durmakla beraber, taahhüt altına girmedi. Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini koparmaya hâlâ hazır değildi. 1914 yılının ikinci yarısı ve 1915'in ilk yarısında aralıksız süren Londra-Kahire ve Kahire-Mekke mesaj alışverişinde İngilizler, Mekke emirini Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmaya hevesli gözüktüler. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmanın, Arapların bu defa Avrupa boyunduruğu altına girmesinden başka işe yaramayacağı yönünde yaygın korku duyulmaktaydı. İngilizler bu nedenle Arap topraklarında gözleri olmadığını göstermek için ellerinden geleni yaptılar.[24] Şerif Hüseyin'le İngiliz hükümeti arasında resmi muhaberat kanallarının açılmasından önce gerçekleşen bu mesaj teatileri Osmanlı İmparatorluğu ile savaşın başlaması ve Arapların kaderini etkileyen 1915 yılı yazı arasındaki dönemde şerif ailesinin düşünce biçiminin nasıl değiştiğinin anlaşılması bakımından kritik öneme sahiptir.

Faysal tüm bu mesaj alışverişinin içinde yer aldı. Suriye'de giderek kötüleşen koşulların, Arap aydınlarının ve eşrafın Osmanlı davasından hızla uzaklaştıklarının da farkındaydı. Bu hissedilir zemin değişikliği, Osmanlı İmparatorluğu, Arapların imparatorluk içindeki gelecekleri ve savaşa dair Faysal'ın elimizdeki resmi ve özel beyanlarında yansımasını bulmaktadır. Nasıl bir açıyla bakılırsa bakılsın, Faysal bu beyanlarında, en azından Osmanlıların savaşa resmen girişine kadar, sadık ancak eleştirel bir Osmanlıcı olarak imparatorluğu desteklemektedir. Ağabeyi Abdullah'ın tez canlı tutumuna karşı denge oluşturmakta, Mekke emiri ile merkezi Osmanlı makamları arasındaki güç dengesizliğini bilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'na büyük bir nedene dayanmadan meydan okunması siyasi açıdan tehlikeli olduğu gibi taraflar arasındaki büyük güç eşitsizliği göz önüne alındığında başarısızlığa uğraması kesin bir girişim olurdu. Her halükârda Arap devletinde tam ifadesini bulacak belirli bir Arap kimliği düşüncesi zihninden çok uzaktı. Araplar tarihi, dini ve siyasi sebeplerle Osmanlı İmparatorluğu'nun bağrından kopmamalıydı.

Faysal'ın imparatorluk ideali, meşru padişaha sadakatin bir arada tuttuğu farklı etnik ve dini yapıların birlikteliğiydi. Araplara ait milli bir devlet emeli kudretli dini ve tarihi otoritesiyle hâlâ yaşayan bir kurum olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçmesi mümkün görülmeyen, dikkatinin odağından çok uzak ve çok kuramsal bir fikirdi. Aslına bakılırsa Faysal imparatorluğa ciddi şekilde meydan okuyan Arapları "aşırı uç" olarak görüyor ve onlarla arasına makul bir mesafe koyuyordu. Savaşın başlamasına kadar Arap milli hareketiyle doğrudan temasını koruyan ve kâğıt üzerinde kalarak ve çok bulaşmadan da olsa saflarına katılan kişi, ağabeyi Abdullah'tı. Abdullah'ın Arap milliyetçileriyle savaştan önceki temaslarına atıfta bulunan Faysal bir söyleşide tasdik etmeyen bir edayla şöyle söylemiştir: "Emir Abdullah Türk meclisinde Mekke'yi temsil ediyor ve İstanbul'daki Arap devrimci hareketlerinin temsilcileriyle sık sık temas kuruyordu. Şahsen [Abdullah] Türk idaresinin kuvvetle aleyhinde bulunur ve Mekke ile İstanbul arasındaki seyahatlerinden dönerken görüşlerini sadece babasına değil, emiri hareketin başına geçmesi için razı etmesi ricasında bulunan Araplara da açardı."[25] Diğer taraftan Faysal hanedan çıkarları nedeniyle İTC yönetiminin merkezi devletin yetki alanını genişletmesi siyasetine karşı Hicaz'ın imtiyaz ve haklarının savunulmasında sağlam bir şekilde babasının yanında durması gerektiğinin de farkındaydı.

Kısa bir zaman diliminde üst üste gelen bazı hadiseler Faysal'ın daha önce imparatorluğa verdiği kararlı desteği değiştirmesine sebep oldu. Bu hadiseler daha önceki tutumunu temellerinden sarstı, Talat, Enver ve Cemal'in insafsız idaresine düşmüş Osmanlı İmparatorluğu'na desteğini sürdürmesinin makbul -hatta caiz- olup olmadığı konusundaki görüşlerini yeniden gözden geçirmesine yol açtı. İttihatçıların koşullar olgunlaşır olgunlaşmaz Hicaz'ın özerkliğini yok etme yönündeki belirgin kararlılığına bu defa Vehip belgelerinin keşfedilmesi eklenmişti. Faysal artık babasının ve kardeşlerinin hayatları ile şerif hanedanının devamından endişe duymaktaydı. Öte yandan Süveyş seferinin başarısızlığı ve Güney Mezopotamya'da Basra'ya İngilizlerin asker çıkarmasıyla Arap ülkelerini sadece imparatorluğun koruyabileceği görüşü büyük ölçüde zayıflamıştı. Osmanlı ordularının savunma imkân ve kabiliyetlerinin Rus ve Çanakkale cephelerine kaydırılmasıyla Arap ülkeleri şimdi rahatlıkla yabancı devletlerin işgaline uğrayabilirdi. İngilizler Arap ülkelerini denetimlerine

almaya ilgi duymadıkları hakkında güven telkin edici yorumlarda bulunmakla beraber, bu sözler Faysal'ın İngilizlerin niyetlerine karşı duyduğu tabii şüphelerini giderebilecek resmi antlaşmalarla temellendirilmemişti. Ancak Faysal'ı Türklere karşı isyan edenlerin kampına iten belirleyici unsur tamamen farklı bir şeydi. Faysal'ın kendi tanıklığına göre, Suriye Araplarına uygulanan zalimce muamele ve Cemal Paşa'nın Arap muhaliflere karşı aldığı sert önlemler Osmanlı İmparatorluğu ile bağlarını açık bir kopmaya götüren yolda son merhale olmuştur.

Faysal ve Suriyeli Arap Milliyetçiler

Şerif Hüseyin'in Suriyeli Arap milliyetçilerle ilişkilerde Faysal'ın başı çekmesi yönündeki tercihi başlangıçta tuhaf görünebilir. Bu temasları geliştiren ve lider kadrolarıyla ilişkileri yürütmekte tecrübe edinen kişi aslında Abdullah'tı. Ayrıca Abdullah yaradılışı ve hedefleri itibariyle milliyetçilerin amaçlarına Faysal'dan daha yakın durmaktaydı. Bununla beraber Hüseyin, oğullarının özel yeteneklerini belirli görevlere göre dikkatle değerlendirdi ve Abdullah Kahire'deki İngilizlerle görüş alışverişinde temas noktası olduğundan Faysal'ın Suriyelilerle bağlantıları geliştirmekte daha uygun bir seçim teşkil ettiğine karar verdi. Aynı zamanda Faysal Abdullah'tan çok daha iyi bir askeri komutan olarak Suriye'deki Osmanlı güçlerine ilaveten muhalif Arap hareketlerinin yeteneklerini de değerlendirme imkânına sahipti. Sıkça fevri ve asabi hareket etmesine rağmen Faysal aynı zamanda hareketlerini hesap eden, basiretli bir kişiydi. İhtiyatlı tabiatıyla, mevcut seçenekleri gerçekçi biçimde değerlendirerek görüşlerini oluştururdu. Dahası Faysal'ın Osmanlılık davasına bilinen yakınlığı Bâb-ı Âli ile ilişkilerinde işine yarayabilir ve İTC liderliğinin Hüseyin'in niyetlerine karşı şüphelerini giderebilirdi.[26]

Vehip belgelerinin keşfedilmesinden sonra Şerif Hüseyin sadrazama telgraf çekip halledilmemiş meselelerin ve elbette bu arada suça dayanak teşkil eden mektupların görüşülmesi için Faysal'ı İstanbul'a göndermeyi teklif etti. Sadrazamın olumlu cevabı üzerine Faysal Şam üzerinden İstanbul'a yola çıktı. Şam'a 26 Mart 1915'te varıp, İstanbul'a hareketinden önce dört hafta kadar kaldı.[27] Aile büyüğü Ata el-Bekri Paşa'nın başında olduğu Bekri ailesi bu dönemde onu evlerinde ağır-

ladı. Yılın başlarında Ata Paşa'nın büyük oğlu Fevzi el-Bekri Osmanlı ordusundaki askerliğini geçici görevlendirmeyle Şerif Hüseyin'in şahsi muhafız birliğinde yapmak üzere Mekke'ye gelmişti. Fevzi yakın zamanda el-Fatat'a katılımını takiben gizli cemiyetler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun tükenmesi veya mağlubiyeti halinde bir Arap devletinin kurulması planları hakkında bilgilendirilmiş, bu hareketin başına geçip geçemeyeceği konusunda Şerif Hüseyin'in tutumunu öğrenmesi kendisinden istenmişti. Fevzi'nin getirdiği mesaj, Osmanlı ordusundaki Arap subaylar dahil, Suriye ile Irak'taki önde gelen şahsiyetlerin, "Osmanlı Devleti'nin Arap ülkelerini yabancıların işgal etmesi ve sömürgeleştirmesi fırsatını ele geçirmelerini önleyecek şekilde kendisini etkili bir ıslaha tabi tutamaması halinde Arap bağımsızlığını planladıkları"ydı.[28] Hüseyin'den bu gizli cemiyetlerden bir heyeti ya kabul etmesi ya da görüşme için güvendiği bir temsilcisini Şam'a göndermesi istenmişti.

Faysal'ın Şam'a gelmesinden önce iki ana gizli cemiyet üyelerini önemli miktarda artırmıştı. El-Fatat, Arap aydınları ile devlet memurları arasındaki tabanını genişletip başlıca aşiret önderlerini saflarına çekmeyi başarmıştı. Bu kişiler arasında Suriye ile Arabistan arasındaki çölleri kontrol eden nüfuzlu Ruvala aşiretinin reisi Şeyh Nuri eş-Şalan ile Dürzi lideri Nasib el-Atraş da vardı. Diğer bir yeni üye, İTC ile bir süre önce arası bozulmuş, Osmanlı ordusunun seçkin Arap subaylarından General Ali Rıza er-Rikabi idi. Bunlarla birlikte, Suriye'de konuşlu Osmanlı Dördüncü Ordusu'nun çoğunlukla Iraklılardan oluşan tümeninin komutanı Bağdatlı Subay Yasin el-Haşimi vasıtasıyla el-Fatat ile el-Ahd arasında irtibat sağlanmıştı.[29] Yasin, uzun süredir el-Ahd Cemiyeti'nin üyesiydi.

Faysal nezaket ziyaretinde bulunduğu Cemal Paşa'dan soğuk bir tavır gördü. Ancak Şam'ın tüm önde gelen eşrafı tarafından çok iyi karşılandı ve girdiği sosyal çevrelerde Arap gizli cemiyetlerinin, özellikle de el-Fatat'ın liderleriyle sıcak ilişkiler kurdu. Başlangıçta el-Fatat liderleri özellikle de Türk tarafına eğilimi gayet iyi bilindiği için sırlarını Faysal'a açmakta tereddüt gösterdiler. Ancak Faysal Türk yanlısı tutumunun Osmanlı İmparatorluğu zayıfladığı veya çöktüğü takdirde Avrupa devletlerinin Arap ülkelerini tahakkümüne alacağı korkusundan kaynaklandığını açıkladıkça zaman içinde karşılıklı güven oluşmaya başladı. Özellikle el-Fatat'a üye olmayı kabul edebileceğini hissettirdikten sonra Faysal'a örgüt ve planları hakkında ayrıntılı bilgi verildi. Faysal'a cemiyet yemini

ettirildi ve o da karşılığında Kitchener'in babasına yazdığı mektupların içeriği hakkında bilgi verdi. Faysal'ın gizli cemiyetlerle toplantılarının çoğunluğu Bekrilerin evinde kendisini görmeye gelen sıradan ziyaretçilerin ayrılmasından sonra gece yarısı civarında gerçekleşti.[30] Faysal'ın el-Fatat'a girişi çoğunluğunu Arap subaylarının oluşturduğu el-Ahd Cemiyeti'nin üyeleriyle tanışmasına da kapı açtı. Faysal 1933'te bir röportajında dönemi aşağıdaki ifadeleriyle anlatmıştır:

> Nisan 1915'te[31] daha önce bahsettiğim görevi yerine getirmek için [Vehip belgelerinin Bâb-ı Âli'ye teslim edilmesi] İstanbul'a giderken Şam'a uğradım. Aralarında Bedevi liderleri, Şam eşrafı, Suriye uleması ve Suriye ordusuna [Osmanlı Dördüncü Ordusu] bağlı Arap tümeni subaylarının olduğu çok sayıda aydınla burada tanıştım; kurmay başkanlarından biri şimdiki Irak Maliye Bakanı Yasin Paşa [el-Haşimi] idi. Hepsi bana devrimi başlatacakları teminatını verip isyan bayrağını kaldırmamı rica ettiler. Babam tarafından sadece Suriye'deki durumu ve İstanbul'daki işlerin genel gidişatını incelemekle görevlendirildiğimi ve bazı güçlü teşkilatların veya büyük devletlerden birinin desteği olmaksızın devrimin sorumluluğunu kabul edemeyeceğimi (o günlerde ılımlı bir kişiydim!) ve ayrıca İstanbul'a gidip Suriye yoluyla Mekke'ye dönerek gelişmeleri babama haber vermem gerektiği cevabını verdim.[32]

Faysal İstanbul'a gitmek için Nisan 1915 sonunda Şam'dan ayrıldı. İmparatorluğun önde gelen şahsiyetleri tarafından İstanbul'da büyük şatafat ve samimiyetle karşılandı; padişah tarafından kabul edildiğinde ailesinin Osmanlı Devleti'ne ve padişahın şahsına sadakatini yinelemek fırsatını buldu.[33] Sadrazamla, Talat ve Enver paşalarla çeşitli toplantılar yaptı. Babasının kendisine karşı kurulan komplolardan duyduğu derin endişeyi aktararak Vehip Paşa'nın çantasında keşfedilen suçlayıcı belgeleri sıraladı. Faysal'ın İstanbul'daki liderlik kadrosundan aldığı cevaplarla içi rahatladı. Ancak Şerif Hüseyin'den cihad çağrısı almanın peşindeki hükümet, savaş gayretlerine aktif destek vermesini ve savaşa katılmasını beklemekteydi. Faysal dönüşte babasına sadrazamla, Talat ve Enver'in bu yönde faaliyet göstermesini isteyen mektuplarını getirdi.

Faysal ayrıca Osmanlı Devleti üzerinde baskıların arttığını ve başkentteki üst düzey görevlileri saran kaygıları ilk elden gördü. İktidardaki üçlünün siyaseti sonucu imparatorluğun sürüklendiği tehlikeli yoldan telaşa düşmüşlerdi. Birleşik İngiliz, Fransız ve ANZAC [Avustralya ve

Yeni Zelanda Kolordusu] kuvvetleri 25 Nisan 1915'te Gelibolu yarımadasına daha yeni çıkarma yapmıştı. Taarruzun nihai hedefi bizzat İstanbul'u ele geçirmekti. Osmanlı orduları neticede büyük bir zaferle sonuçlanacak parlak bir savunma icra etmelerine rağmen Nisan ve Mayıs 1915'te muharebenin nasıl bir şekil alacağı hâlâ belirsizdi. Faysal daha sonraları yaptığı bir söyleşide başkentteki bu dönemi anlatmıştır:

> İstanbul'a vardığımda Çanakkale'ye saldırı ertesinde durumu çok kargaşa içinde buldum. Babamın belgelerini Bâb-ı Âli'ye sunma görevimi tamamladım. Emire karşı komployu onaylamayan Bâb-ı Âli soruşturma başlattı. Bu esnada bazı bakanlar ve Türk ileri gelenleriyle tanıştım. Bunların arasında ikisi Türk ordusundaki ileri görüşlü ve deneyimli komutanlar olarak kabul edilmekteydi. Herkes benden derhal Arabistan'a dönmemi ve bu iki generale göre imparatorluğu felakete sürükleyen Jön Türkler'in maceracılıkları konusunda babamı uyarmamı istedi. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun trajik sonunun yaklaştığını ifade ederek bana İtilaf kuvvetlerine katılarak Arap ülkelerini kurtarmasının babamın görevi olduğunu samimiyetle söylediler. Türkler o esnada arşivlerini ve hazinelerini Anadolu'ya taşımaktaydılar. Böyle olunca müfritlere [milliyetçi Arap taleplerini savunanlar] katılmaya ve bir an önce babama Arabistan'ı kurtarmasında yardım için Mekke'ye dönmeye karar verdim.[34]

Başkentteki kasvet havası ve geleceğe dair kötü beklentiler Faysal'ın ziyaretinin genel başarısını azaltmadı. Yalnız davranışlarıyla rencide eden Vehip Paşa'nın yerine nazik Galip Paşa getirilmekle kalmamış, Bâb-ı Âli de babasının yetki ve statüsünü daha fazla kabullenmiş izlenimi vermişti.[35] Öte yandan, Faysal iktidardaki üçlünün siyasetlerinin isabetsizliğine nihayet kani olmuştu. İmparatorluğun çöküşü ve Arap ülkelerinin işgali gerçek bir ihtimale dönüştüğü sırada İTC hâkimiyetindeki rejime sadık kalmak çok güçtü. Bu nedenle Osmanlı yanlısı tutumunu İstanbul'da ciddi olarak yeni bir değerlendirmeye tabi tuttu.[36]

Faysal Şam'a Mayıs 1915 sonunda geldi ve bu defa bizzat Cemal Paşa tarafından istasyonda görkemli bir törenle karşılandı. Bu itibar Faysal'ın geçen defa dikkatini çeken soğuk muamele ile karşılaştırıldığında dikkat çekiciydi. İşin aslına bakılırsa Cemal'e hem Talat hem Enver'den gönderilen mesajlarda Faysal'a özellikle nazik ve yumuşak davranması istenmişti. Enver Arabistan'a ilişkin meselelerde Faysal'ın görüşlerine başvurması için Cemal'i teşvik ederken Talat, Faysal hak-

kındaki tereddütlerini bir tarafa bırakmasını, dostluğunu ve desteğini aramasını tavsiye etmişti.[37] Faysal kısa süre sonra Cemal'le birlikte Osmanlı Dördüncü Ordusu'nun ileri karargâhı Kudüs'e hareket etti ve Sina cephesini ziyaret etti. Burada şerefine düzenlenen yemekte ordunun kıdemli subaylarına hitap ederek vatanseverce bir konuşma yaptı. Osmanlı davasına hâlâ desteğini açık olarak ilan edebiliyordu. Cemal Paşa hatıralarında, Faysal'ın, Hz. Muhammed'in ruhu üzerine Osmanlı davasına sadakat yemini ettiğini aktarır.[38]

Sina cephesi ve Kudüs'ü ziyaretinin ardından Şam'a dönen Faysal bir kez daha Bekri ailesinin evinde kaldı. Ziyaretçiler ve gizli cemiyetlerden temsilciler akın akın gelmeye devam etti. İstanbul'da bulunduğu sırada el-Ahd ve el-Fatat liderleri bir protokol hazırlayarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşta İngiltere ile işbirliği için düşünülen şart ve hükümleri kâğıda dökmüşlerdi. Faysal'dan bu beyanı Mekke'de babasına vermesi ve bu protokolün İngilizlerle toplu bir eylem planının temelini oluşturup oluşturamayacağını tespit etmesi istendi. İtilaf devletleri yanında savaşa girilmesi için yerine gelmesi gereken şartlara dair gizli cemiyetler tarafından belirlenen ilk açık beyan bu belgeydi. Belge, kabaca Batı Asya'nın Arapça konuşulan bütün bölgelerini ve İskenderun ve Kilikya gibi Arapça konuşanların çoğunluğu oluşturduğu alanları kapsayan bir Arap devletini tanımlamaktaydı. Beyan ayrıca yabancılara kapitülasyon sistemi çerçevesinde tanınan istisnai imtiyazların feshedilmesini de talep ediyordu.[39] Yeni Arap devletinin İngiltere ile bir savunma antlaşması olacak ve bu ülkeye tercihli bir ekonomik statü tanıyacaktı.[40] Faysal ile görüşülen bu protokol (daha sonraları Şam Protokolü olarak tanınacaktı), İngilizlerle yapılan ve savaşa girme ihtimalinin görüşüldüğü müzakerelerde Şerif Hüseyin tarafından kritik öneme sahip bir belge olarak kullanılacaktı.

Faysal'ın Mekke'ye dönüş seyahati sırasında Şam'a gelişi Suriye'de sıkıntılı bir zamana rastlamıştı. Cemal Paşa'nın yönetimi baskıcı ve kan dökücü bir çehreye bürünmekteydi. Arap hareketinin önde gelen bazı şahsiyetleri ihanet suçlamasıyla Nisan 1915'te tutuklanmış, yargılanmayı beklemekteydiler. Faysal daha sonra olayları şöyle hatırlamıştır: "Suriye'de [İstanbul'dan dönüşünün ardından] vaziyeti son derece kritik buldum; görüştüğüm herkes ülkeyi kurtarmaya başlamak için en iyi yolu tartışmak üzere hareketin başındakilerle anlaşmaya varmamı rica

etmekteydi. Gizli komitelerin üyelerine babamı İtilaf devletleriyle bir antlaşma imzalamaya razı edeceğimi ve devrimin ilan edileceği Suriye'ye döneceğimi vaat ettikten sonra Mekke'ye doğru yola çıktım."[41]

Faysal Arap milliyetçilerinin talep ve planlarının tehlikelerle dolu olduğunu takdir ediyordu. Hareketin lider kadrosunun ayaklanmanın içerdiği tehlikeleri ciddi şekilde küçümsediğini düşünerek endişe duyuyordu. Küresel bir savaşın ortasında ayaklanma başlatmak gibi büyük bir görev için yetenekleri ve kaynakları -askeri, siyasi ve mali- yetersiz olabilirdi. Faysal'la görüşmek için Bekri ailesinin evine gelen zümreye şu kişiler de dahildi: Şam el-Fatat Şubesi kâtibi ve cemiyetin kurucularından Dr. Ahmed Kadri; daha sonra Faysal'ın Suriye'deki Arap hükümetinin önde gelen üyelerinden olacak Dr. Abdülrahman eş-Şahbandar; Ali Rıza er-Rikabi Paşa ve Yasin el-Haşimi Paşa. Faysal üzerinde en büyük etkiyi Yasin'in milli hareketin kararlılığı ve enerjisi hakkında verdiği güvence yarattı.[42] Yasin itimat ve güven yaratan güçlü bir şahsiyetti. Ayrıca Suriye'deki Osmanlı ordusunun başlıca Arap tümenlerinin kurmay başkanı olarak ağırlığı vardı. Suriye'de isyanın başarısını bu tümenler sağlayacaktı. Uzun süre üzerinde düşündükten sonra Faysal destek anlamında Hicaz'dan ne beklediklerini sordu. Yasin, "Hiçbir şey istemiyoruz ve hiçbir şeye ihtiyacımız da yok. İhtiyacımız olan her şeye sahibiz. Sizden istediğimiz tek şey başımıza geçmeniz ve tetikte olmanız" cevabını verdi. Faysal Hicaz aşiret müfrezelerini Suriye'deki ayaklanmaya yardım için göndermeyi önerdi ve "Hicaz'daki aşiret önderleriyle mutabıkız. Bize sadıktırlar ve beraber çalışmaya hazırdırlar," dedi. Yasin kendinden emin bir edayla "Onlara ihtiyacımız yok," dedi.[43]

Faysal ayrıca diğer ileri gelenler, önde gelen aşiret ve Dürzi liderleriyle Şam'ı ikinci ziyareti sırasında tanıştı. Neredeyse herkes harekete geçme ihtiyacının üzerinde durarak ayaklanma halinde önderleri olarak Şerif Hüseyin'i desteklediklerini ifade ettiler. Bağlılıklarının nişanesi olarak hem Şam'ın önde gelen âlimlerinden Şeyh Bedreddin el-Hasani hem de o sırada Şam Belediyesi'nin başındaki Ali Rıza er-Rikabi Paşa Faysal'a mühür yüzüklerini verdiler. Ayrıca bu iki kişi Şerif Hüseyin'i kralları olarak tanıma çağrısında bulunan bir beyana imza attılar.[44]

Faysal'ın Şam'ı ikinci ziyareti Arap ayaklanmasının evriminde tesadüfi bir olay değil, ayaklanmaya götüren yolda önemli bir mesafe taşıydı. Her tabakadan tanınmış şahsiyetlerin neredeyse tek sesle harekete geçme

çağrısında bulunmaları, daha önce benzeri görülmemiş bir gelişme teşkil etmişti. Ayrıca şerif ailesi üyelerinin ayaklanmanın doğal önderleri ve simgeleri olarak harekete geçmeleri hususunda da genel mutabakatın ortaya çıktığı bu vesileyle görüldü. Öte yandan, diğer bir önemli husus olarak ayaklanmada ve Büyük Britanya'nın desteğinin aranmasında rehber ilkelerin ve meşruiyet kaynağının "el-Fatat liderliği tarafından hazırlanan belge" olduğu konusunda görüş birliği sağlandı. Şerif ailesinin bölgesel ve hanedan kaynaklı endişeleri artık daha geniş amaçlarla iç içe girmişti. Bu iki konunun birbiriyle bağlantılı olduğunun milliyetçilerin ve Faysal'ın zihinlerinde bu erken aşamada tespitinin ayaklanmaya giden yolda belirgin bir önemi vardır. Kitchener, Storrs ve Abdullah arasındaki ilk görüş teatilerinin ulaştığı dip noktasından sonra Şerif Hüseyin'in İngilizlerle tekrar angajmana girmesinin arkasında yatan ana husus bu idi.

Faysal Şam'dan son olarak ayrılmadan önce Cemal Paşa'ya Sina cephesindeki Osmanlı ordusuna katılmak üzere kendi komutasında 1.500 kişilik bir Hicazlı aşiret birliği kuracağı sözünü verdi. İTC önderliği, özellikle de Cemal bu sözü Şerif Hüseyin'in Osmanlı davasına desteğinin teyidi ve savaş gayretlerine onu da katarak kötü işlerden uzak durması için bir yol olarak gördüler.[45] Faysal Haziran 1915 ortasında Mekke'ye döndü ve kendi ifadesiyle "Tüm bu şartları babama açıkladım ve Arapların arzularını ona söyledim. Ona ayrıca, ılımlılara dahil olmamdan sonra değişen durumun ve Arapların dualarının, devrimci grubun liderliğini üstlenmesi için kendisine yalvaranlara katılmaya beni de sevk ettiğini söyledim," dedi.[46] Takip eden altı ay boyunca Faysal Mekke'de kalarak hem Suriye'de hem de babasının İngilizlerle ilişkilerinde meydana gelen çığır açıcı gelişmelere tanıklık etti. Bu dönemde Suriye'deki Arap milliyetçilerinin durumundaki kötüleşme Türklere karşı isyan konusunda Hüseyin'in İngilizlerle yaptığı müzakerelerin gündemini doğrudan etkiledi.

Cemal ve Suriye'de Siyasi Muhalefet

İTC liderleri arasında az sayıdaki inançlı pan-İslamcılardan birisi olan Cemal Paşa'nın devlette Türklere üstünlük tanıma yönünde herhangi bir eğilimi bilinmemektedir. Suriye'ye gelişi geçtiği her büyük şehirde kutlamalar ve şenliklerle karşılanmıştı. Hatıralarında Suriye hal-

kından şöyle bahseder: "Geçtiğim her yerde halk yüksek derecede vatansever ve Osmanlı davasına bağlı idi. Bu Harb-i Umumi'de Arapların çoğunluğunun İslam halifeliğinin [yabancıların kontrolünden] özgür kılınması için fedakârlıklarını esirgemeyeceklerini gördüğüm ve hissettiğim zaman memnuniyet duygularıyla doluydum."[47] Cemal Paşa yeni makamına yerleşir yerleşmez danışmanlığına Arap yanlılığıyla bilinen bazı şahısları getirdi. Ocak ayında halka yaptığı bir konuşmada Osmanlı İmparatorluğu dahilinde ve Arap-Türk dayanışması bağlamında Arap haklarının savunulmasını teşvik etti: "Arapların ve Arap milliyetçiliğinin yükselmesi için çalışalım... Şeytanı Arapların ve Türklerin halifenin bayrağı altında daimi olarak birlik olması kadar korkutacak bir şey olmadığı gibi onların iki ayrı etnik gruba bölünmesinden daha kötüsü tasavvur edilemez."[48] Cemal'in uzlaşmacı ve yumuşak siyasetleri Suriye cemiyetinin tüm ileri gelen kesimleri tarafından olumlu karşılandı ve valilik dönemi mükemmel bir havada başladı. Ancak balayı kısa sürecekti.

Şam'a gelişinden kısa süre sonra Cemal'e Beyrut'taki Fransız Konsolosluğu'nda ele geçirilen bir dosya verildi. Dosyadaki bilgiler Suriye sahillerine yapılabilecek bir Fransız çıkarmasına hazırlık olarak bazı siyasetçiler ve din adamlarını Fransızlarla işbirlikçi ilişkiler içinde gösteriyordu. Ancak belgeler geçerliliklerini yitirmiş, suçlananlardan birçoğu hükümetle uzlaşmış ve Osmanlı davası uğruna sadıkane çalışmaktaydılar.[49] Cemal başlangıçta adı suçlayıcı belgelerde geçen isimlere karşı tedbir almadı ve bekle-gör tutumu izledi. Ancak Nisan 1915'te harekete geçmeye karar verdi. Arapçı tutumlarıyla bilinen ancak suçlayıcı belgelerde illa ki adı geçmeyen siyasi şahsiyetlerin ve gençlerin tutuklanması emrini verdi. Gözaltına alınanlar Beyrut'un doğusundaki dağların eteklerinde bulunan Aley'de özel olarak kurulan askeri mahkemenin önüne çıkarıldılar. Zanlılardan on üçü ihanetten suçlu bulundu; yetmiş kişi de gıyablarında ölüme mahkûm edildi. 21 Ağustos 1915'te on bir zanlı Beyrut'ta Burç (sonradan Şehitler) Meydanı'nda asılarak idam edildi. Aralarında Lübnan ve Suriye'nin önde gelen ailelerinin oğulları (Baalbekli Salih Haydar gibi), avukatlar (Muhammed Mahmassani) ve gazeteciler (Ali el-Armazani) vardı. Arap Edebiyat Kulübü'nün başkanı ve Cemal Paşa'nın yakını olarak bilinen Abdülkerim el-Halil de infaz edilenlerin arasındaydı.

Cemal Paşa'nın davetiyle Suriye ve Lübnan'daki okulları teftiş etmek için bölgede bulunan Türk romancı ve kadın hakları savunucusu Halide Edib infazların sadece Araplar değil Türk subayları arasında da yarattığı derin tedirginlik hakkında yazmıştır. Halide Edib ve arkadaşlarıyla düzenli olarak bir araya gelen Albay Fuat Bey infazlar hakkında şöyle söylemiştir: "Beyrut'a idamların olduğu gün geldim. Olay hükümet konağının hemen önündeydi. Bir dizi idam sehpası kurulmuştu ve bir kısım mahkûm idam edilmişti bile. Aralarında hükümlülerin ortasına doğru yürüyen birisi vardı. Bir yedeksubaydı ve bir kalpak giyiyordu. Sessizdi ve en küçük bir ölüm korkusu taşımıyordu. Oturaklardan birine oturdu ve sıra kendisine gelene kadar bir sigara içti. Kendi darağacını seçti, ilmeği boynuna geçirdi ve 'Arap doğdum, Araplara hizmet ettim ve şimdi Araplar için ölüyorum,' dedi. Bu muhteşem Arabın öldürülmesi düşüncesinden içim o kadar çok yandı ki ismini dahi soramadım. Ama Suriyeliler onu tanırdı."[50] Cemal bu infazların ardından Dördüncü Ordu'daki Arap subayların büyük kısmını tasfiye etti veya merkezi Arap bölgelerinden başka cephelere tayin etti.

Suriye ve Lübnan'ın ileri gelenleri arasında ikinci bir tutuklama dalgasına 1915 sonbaharında girişildi. Bu defa ağ daha derinleri taramış ve Fransız Konsolosluğu'nun dosyalarında adı geçenlerden çok milliyetçi hareketi simgeleyen isimleri hedef almıştı. Esasen bu defa tutuklananlar arasında dosyada adı geçen sadece üç kişi vardı. Askeri mahkeme zanlıların çoğunu suçlu buldu ancak ölüm cezası vermekten kaçındı.[51] Bununla beraber Cemal sanıklardan yirmi bir kişiye ölüm cezası verdi. İnfaz edilenler arasında şu kişiler vardı: Osmanlı Ayan Meclisi üyesi Abdülhamid ez-Zahravi; Şefik Muayyad; Şükrü el-Asali; Amir Ömer el-Cezairi (bu son üçü Meclis-i Mebusan üyesiydi) ve el-Fatat Cemiyeti'nin gazetesi *el-Müfid*'in direktörü Abdülgani el-Uraisi gibi bazı edebiyatçı ve siyasetçiler. Zahravi esasen yargılama bile yapılmadan infaz edildi.

Yönetimi ahenk ve birlik atmosferinde başlamışken Cemal'i böylesine gaddarca hareketlere iten nedenler acaba neydi? Cemal, bu eylemlerini Suriye'de başlatılacak bir ayaklanmayla İngiliz himayesi altında Arap halifeliği kurulması, başına da Suriye ve Levant'ı yönetecek bir Arap emiri geçirilmesi planlarına bağlamıştır. Milliyetçilerle (veya onun verdiği isimle "reformcularla") çalışmaya gayret etmiş, ancak onlar sami-

miyetsiz çıkmış ve düşmanla işbirliğinde bulunmuşlardır. Kızıldeniz'de batırılan bir Alman harp gemisinden kurtulan denizcilere Bedevilerin saldırması gibi bazı olaylar da şüphelerini artırmıştır. Cemal bu saldırıyı kışkırtmaktan sorumlu kişinin Şerif Hüseyin olduğuna inanmıştı. Cemal'e göre Şerif Hüseyin bu hareketiyle İngilizlere mesaj vermeye çalışmış, Hicaz'da herhangi bir Alman mevcudiyetine tolerans göstermeyeceğini belirtmişti. Süveyş Kanalı taarruzunda alınan mağlubiyet ve İtalyanların İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmesi de -Suriye kıyılarının dünyanın geri kalanıyla irtibatını fiilen kesmişti- Cemal'in kıstırılmışlık hissine kapılmasına yol açan ilave unsurlardı. Ancak Cemal tüm Müslümanların, özellikle de Arapların pan-İslamcı hissiyatını paylaşmalarını bekleyen katı bir insandı.[52] Osmanlı'nın savaş çabasına kayıtsızca destek verilmesi veya tereddüt belirtisi veya eleştiri bu tür bir şahsiyet tarafından rahatlıkla büyütülüp ihanet ve aldatma ile karıştırılabilirdi. Cemal anılarında ayrıca elitlerin ve eşrafın ağır cezalara tabi tutulmasının, sadakatsizlikten suçlu bulunması halinde kimsenin öfkesinden kaçamayacağı yolunda halka güçlü bir mesaj vereceğine dikkat çekmektedir.[53] Cemal'in kendi kurmayları, İstanbul hükümeti ve Alman askeri danışmanları[54] ihtiyat ve ılımlılık tavsiyesinde bulunurken infaz emirlerinde ısrar etmesi, duygusuzca hesapların değil, bükülmez ve inatçı iradesinin göstergesidir.

Cemal'in terör rejimi istenilen etkiyi yarattı. Suriye'deki milliyetçi hareket etkili şekilde ezildi, önderleri öldürüldü veya sürgüne gönderildi ve Suriye'deki başarılı bir isyanın olmazsa olmaz unsuru Arap asıllı subaylar uzak cephelere dağıtıldı. Faysal bakımından bunun neticeleri, isyan birikimi de dahil çok rahatsız ediciydi. Arkadaşlarının ve beraber çalıştığı insanların tutuklandığını, sessizliğe mahkûm edildiğini veya Suriye'den başka yerlerde görevlendirildiğini gördü. O günleri hatırlarken Faysal şöyle demiştir: "Bu üç ay zarfında [Şam'dan ayrılmasından beri] Türk makamları büyük sayıda Suriyeli ve Iraklı milliyetçiyi dağıtmışlardı; bazıları asılmıştı; diğerleri hapse atılmış veya Anadolu'nun uzaklarına gönderilmişti. Arap subayları ve erlerinden oluşan ve devrimci ordunun çekirdeğini oluşturacak 22. Tümen ve ayrıca hepsi genç milliyetçiler olan ihtiyat subayları Romanya ve Galiçya'ya gönderilmişti. İsyan için psikolojik ortam kaybedilmişti."[55]

Hüseyin-McMahon Mektupları

Faysal'ın Şam ve İstanbul'dan dönüşü ve imparatorluk ile Suriye'deki şartlar hakkında haberleri hayati bilgiler ve değerlendirmeler sağladı ve babasının İngilizlerle iletişim kanallarını yeniden açmasını teşvik etti. Faysal artık başka çare kalmadığı takdirde ayaklanmaya girişilebileceği düşüncesine dönmüş olsa da, hâlâ derhal bir isyana kalkışılması tavsiyesini vermeye hazır değildi. Babasına Türkler savaşta iyice bitkin düşene veya İtilaf kuvvetleri Suriye sahiline çıkıp şartlar daha uygun hale gelene dek isyanın ertelenmesini önerdi. Aile hafiyelerin keskin gözlerinden uzaklaşarak Taif'teki yazlığa çekildiği zaman kardeşler babalarıyla ayaklanmanın planlamasını ve zamanını müzakere ettiler. Faysal'ın ihtiyatlı yaklaşımı Abdullah'ın güçlü bir dille Türklere karşı ayaklanma yükümlülüğü altına girilmesi çağrısı karşısında en sonunda bir kenara atıldı. Ayaklanmanın muhtemel zamanının Haziran 1916 olarak tespiti Taif'te Temmuz 1915'te yapılan toplantılarda kararlaştırılmıştır. Bu karar alındığı sırada Cemal'in Suriye'deki milliyetçilerin üstüne gitmesinin ulaşacağı boyutlar henüz belirginleşmemişti. Ayaklanmanın odak noktaları Hicaz ve Suriye olacaktı. Bu aşamada Irak'taki vilayetler veya Necid'de bin Suud, Asir'de İdrisi veya Yemen'de İmam Yahya gibi yerel hükümdarlar ve emirlerin yönetimi altındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer Arap eyaletleri ve bölgeleri isyan planlamalarında yer almadı.

Hüseyin aylar süren bir boşluktan sonra Mısır'daki İngilizlerle resmi temasları tekrar başlattı. Başlangıçta Hüseyin'in notlarının içeriği Kahire'deki İngiliz makamları tarafından fazla ciddiye alınmadı. Storrs hatıralarında Şerif Hüseyin'in Arapların başına geçme iddiaları konusunda, Arapların dağınıklığı ve diğer Arap hükümdarlarının Hüseyin'in iddialarına olası itirazlarını zikrederek iğneleyici yorumlarda bulunmaktadır.[56] Sir Henry McMahon'un Şerif Hüseyin'e 30 Ağustos 1915 tarihli cevabi mektubu[57] bağımsız bir Arap devletinin sınırları hakkında taahhütte bulunmamakta, Hüseyin'in Araplar ile İngiltere arasında dostluk kurulması teklifi memnuniyetle karşılanmakla yetinmektedir. Hüseyin, McMahon'un mektubundan çok hayal kırıklığına uğradı. Mektubun baştan savma ve soğuk bir tonla yazıldığını düşünerek Kahire'deki muhatabının eline 17 Ekim'de geçen cevabında mektubunda aynı şekilde

karşılık verdi. Hüseyin, McMahon'a Arap memleketleri dahilinde ihtilaf ve çatışmalar ne olursa olsun, yeni Arap devletinin sınırları hakkında bir anlaşmaya varmanın önemini tekrar etti.[58] Hüseyin'in yeni Arap devletinin sınırlarının tespit edilmesini isyanın elzem önkoşulu olarak görmesi ve McMahon'un Arap devleti veya devletlerinin büyüklüğü, yetkileri ve anlamına dair İngiltere'nin taahhüde girmeyen ve muğlak bir tutum sergilemeye devam eden tavrı nedeniyle bir çıkmaza giriliyordu.[59]

Ancak bu sırada ilk mektup teatileriyle eşzamanlı olarak, İngilizlerin Arap ayaklanmasına karşı tutumunu temelden etkileyen önemli bir olay meydana geldi. Arap asıllı genç bir Osmanlı subayı, Musul'un tanınmış bir ailesinin mensubu Teğmen Muhammed Şerif el-Faruki Gelibolu cephesinde muharebe hattını aşarak İngilizlere sığındı.[60] Gizli el-Ahd Cemiyeti mensubu Faruki asker kaçağı olmadığını, Arap eyaletlerindeki koşullar hakkında İngilizlere önemli bilgiler getirdiğini söyledi.

Faruki Kahire'de İngiliz askeri istihbaratının başı Albay Gilbert Clayton ile çeşitli defalar görüştü. Arap ülkelerindeki gizli cemiyetleri desteklemek için oluşmuş geniş bir ağın mevcudiyetinden bahsederek Arapların bağımsızlığını tercihen İngilizlerle işbirliği vasıtasıyla elde etmeye kararlı olduklarını ancak İngiliz desteği olmazsa, gerekirse Almanlardan da yardım alınacağını anlattı. Faruki, Şerif Hüseyin ile Kahire'deki İngiliz makamları arasındaki muhaberattan haberdardı ve Şam Protokolü'nün içeriğinin farkındaydı. Clayton, Faruki ile mülakatlarından İngiliz makamlarının Şerif Hüseyin'in sınırları belirlenmiş bir Arap devleti hususundaki çağrılarına daha teşvik edici cevap vermesi gerektiği konusunda ikna oldu. Aksi takdirde gizli cemiyetlerce Arap isyanını başlatma fırsatı kaçırılacaktı. Clayton'un durumun aciliyetine ilişkin değerlendirmelerini Mısır'daki İngiliz ordusunun başındaki General Sir John Maxwell ve McMahon kuvvetle destekledi. Hep beraber İngiltere'nin bağımsız bir Arap devleti konusunda sürdürdüğü ihtiyatlı tutumun gözden geçirilmesi ve Hüseyin'in taleplerine daha olumlu yaklaşılması çağrısında bulundular.[61] İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Faruki ile mülakatlar ve ifşaatın yönlendirmesiyle McMahon'un yeni bir siyasi değerlendirmeye dayanan bir mektubu Şerif Hüseyin'e göndermesine izin verdi.[62] Hatta Reginald Wingate, Şerif Hüseyin'e gönderilen mesajın İngiliz hükümetinin "Mekke şerifi tarafından Arap halkı adına tanımlanan sınırları dahilinde Arapların bağımsızlığı ilke-

sini ... tanıması ve desteklemesi" taahhüdünde bulunmasını önerdi.[63] Ancak McMahon, Grey tarafından verilen serbestiyi genişletmeyi ve sınırlarını belirsiz hale getirmeyi tercih ederek Şerif Hüseyin'e muhatap 24 Ekim 1915 tarihli notunu hazırladı. İngilizlerin bağımsız Arap devletinin sınırlarına ilişkin taahhüdünü ortaya koyduğu için McMahon ile Şerif Hüseyin arasındaki mesaj teatisinin en belirleyici belgesi bu nottur:

> Mersin ve İskenderun mıntıkaları ile Şam, Humus, Hama ve Halep bölgelerinin batısındaki bölgelerin sırf Arap nüfusundan ibaret oldukları söylenemez ve bu nedenle önerilen sınırın dışında tutulmalıdır. Bu değişiklik esas olmak üzere ve bizimle bazı Arap emirlikleri arasında imzalanmış antlaşmalara halel getirmemek şartıyla bu sınır çizgilerini kabul ediyoruz. Büyük Britanya'nın müttefiki Fransa'nın çıkarlarına zarar vermeksizin önerilen sınırlar dahilinde harekette serbest olacağı bölgeler konusunda Büyük Britanya Hükümeti adına size müteakip vaatlerde bulunma ve notunuza izleyen cevabı vermeye yetkilendirilmiş durumdayım: Yukarıda belirtilen değişikliklere tabi olarak Büyük Britanya, Mekke şerifi tarafından önerilen sınırlar dahilinde bulunan bölgelerdeki Arapların bağımsızlığını tanımaya ve destek olmaya hazırdır.[64]

Hüseyin hızla cevap verdi. 5 Kasım 1915 tarihli mektubunda İskenderun ve Mersin'i önerilen Arap devletinin sınırlarından çıkarmayı kabul etti ancak Suriye sahil kesimi ve Cebel-i Lübnan'ın [Lübnan Dağı] Hıristiyan bölgeleri konusunda (Fransa'ya) taviz vermeyi reddetti. Hüseyin ayrıca Irak'ın İngiliz işgali altındaki kısımlarının kısa bir süre için, muhtemelen savaş halinin sonuna kadar Arap devletinin dışında tutulabileceğini de kabul etti. McMahon ile Hüseyin arasındaki toprak konularıyla sınırlı yazışma 1916 yılı Ocak ayı ortasına kadar devam etti. Şerif Hüseyin'in Arap devletine ilişkin taleplerinin -McMahon'un bazen teşvik edici bazen müphem beyanlarını anlayışı dahilinde- ayaklanmayı başlattığı takdirde karşılanacağına inanması için yeterli sebep vardı. McMahon'la yazışmalarının ilk dönemi boyunca Hüseyin, Abdullah'ı başdanışmanı olarak yanında tuttu. Faysal ve Ali İngilizlerle temaslarının Türklerde uyandırabileceği kuşkuları dağıtmak ve Faysal'ın komuta etmeyi kabul ettiği Süveyş cephesindeki Osmanlı kuvvetlerine katılacak gönüllü kuvvetini hazırlamak için Medine'ye gittiler.

Faysal Şam'a Dönüyor

Cemal Paşa 1.500 Hicazlı gönüllüden oluşan bir müfrezeyi Süveyş cephesine göndermesi sözünü Faysal'dan almış ve buna ilişkin olarak birkaç defa hatırlatmada bulunmuştu. Faysal, Cemal Paşa'nın ciddi kuşkularını uyandırmadan Medine'de daha fazla kalmasının mümkün olamayacağını hissetti. Faysal "Benimle temasta bulunduğundan kuşku duyulan insanlar hakkında Suriye'den her gün çok endişe uyandırıcı haberler alıyordum. Cemal Paşa Sina'daki orduya takviye olarak vaat edilen birlikle Suriye'ye dönmem konusunda her gün acil telgraflar gönderiyordu," demiştir.[65] Ocak 1916 başında Faysal bazı akrabalarının da dahil olduğu kırk kişilik şahsi süvari müfrezesinin başında Şam'a gitti. Vaat edilen Hicaz gönüllü kuvvetinin öncü birliği olarak bu müfreze gösterilecek, ayrıca Cemal kendisine karşı harekete geçerse şahsi koruma vazifesi de görecekti. Faysal eskisi gibi Bekri ailesinin evinde kaldı ve Cemal de askeri karargâhında ona bir büro tahsis etti. Faysal'ın süvari müfrezesi ise Bekrilerin Şam dışındaki çiftliğine yerleştirildi.

Faysal, Suriye'deki durumun birkaç ay öncesine göre tanınamayacak ölçüde değiştiğini kısa süre içinde anladı. Cemal'in isyanın temel direğini oluşturabilecek herkese karşı aldığı sert tedbirler etkisini göstermişti. İnfazlar, tutuklamalar, tehcirler ve tayinler milliyetçi kampın can damarlarını kurutmuştu. Dönemin anlatımlarına göre, çoğunluğu eşraftan olmak üzere yaklaşık beş bin Suriyeli aile Anadolu'ya zorunlu göçe tabi tutulmuştu.[66] Suriye tamamen sessizleştirilmiş ve hâlâ varlığını sürdüren milliyetçi hareket yeraltına inmişti.

Dahası Suriye ve Lübnan'daki ekonomik durum tüyler ürperticiydi ve bu bölgeler korkunç bir açlığın eşiğindeydi.[67] Tüm bu unsurlar başarılı bir isyan ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde bir araya geldi.[68] Faysal'ın Şam'a gelişi, İstanbul'daki yönetimin liderlerinin kendilerine güveninin büyük ölçüde artmasını sağlayan, İngiliz-Fransız kuvvetlerinin Ocak 1916'da Gelibolu'dan çekilmesiyle aynı zamana rastladı.

Faysal'ın Suriye'deki kötüleşen duruma dair değerlendirmeleri Hüseyin'in McMahon ile daha sonraki yazışmalarında tutumunu tadil etmesinde rol oynadı. Sadece Hicaz'a dayanan bir ayaklanmanın İngiliz desteği olmadan başlatılması mümkün değildi. Babasına yazdığı tarihsiz, ancak Mart 1916'da yazılmış olabilecek mektubunda Faysal "Şam

halihazırdaki şartlar nedeniyle büyük sıkıntı ve çaresizlik içindedir," diyordu. Doğu Anadolu'da Erzurum ve Bitlis bir süre önce Rusların eline düşmüş, Osmanlı orduları büyük kayıplara uğramıştı. Faysal Rusların Arap topraklarının kalbini oluşturan Suriye ve Irak'ın yakınındaki Diyarbakır'a ilerleyeceklerinden endişe duyuyordu. Bu takdirde askeri savunma yeteneği bulunmayan Arap bölgelerinin Türk bölgeleriyle irtibatı kopacaktı. Rus saldırılarına karşı koyabilecek bir askeri gücü olmayan Arap ülkelerinin kapıları ardına kadar işgalcilere açılacaktı. Babasına Arapların kalpgâhının ve iki mukaddes şehrin [Mekke ve Medine] kapısının korunması için "çok elzem" bir mesele olarak bir Arap ordusunun örgütlenmesini şiddetle tavsiye etti.[69] Faysal'ın düşüncelerine, İTC'nin yanlış temellere dayanan siyaseti ve kötü yönetimiyle imparatorluğu -ve Arapları- felakete sürüklediği korkusu yön veriyordu. Bu geç aşamada bile Türklere karşı bir isyanın kesinliği bir tarafa arzu edilirliği bile olmuş bitmiş bir sonuç olarak görülemezdi. Faysal hâlâ Türklerin savaş siyasetlerini ve Araplara muamelelerini kapsamlı değişikliklere tabi tutup imparatorlukta gerçek bir iktidar paylaşımına izin verdikleri takdirde ayaklanmanın bir kenara bırakılabileceğini umut ediyordu. Ancak bu seçenek hızla geçerliliğini yitirmekteydi.

Harbiye Nazırı Enver Paşa Şubat 1916'da Dördüncü Ordu'nun konuşlanmasını ve tertiplenmesini incelemek üzere Suriye'ye geldi ve Cemal Paşa'nın önerisiyle yanlarında Faysal olmak üzere Medine'yi ziyarete karar verdi. Heyette dini liderler dahil Arap şehirlerinden başka ileri gelenler de vardı. Ziyaretçi grubuna katılması için Şerif Hüseyin'e de davette bulunuldu. Ancak belki de başına gelebileceklerden korkan Hüseyin daveti kabul etmedi ve Mekke'de kaldı. Bununla beraber Faysal babası adına ziyarete katıldı ve sadakatinin işareti olarak Enver ile Cemal'e birer işlemeli kılıç hediye etti.[70] Osmanlı savaş çabalarına Arap desteğinin kapsamını göstermesi ve İTC liderliğinin dini ehliyetini sergilemek amacıyla tasarlanan ziyaret basında geniş yer aldı ve başarı olarak göklere çıkarıldı. Enver hislerinin etkisinde kalarak Hz. Muhammed'in mezarında gözyaşlarına boğuldu. Ancak yüzeyin altındaki gerilimler hâlâ varlığını korumaktaydı. Faysal, Enver ve Cemal ayrıca Hicaz kuvvetlerinin Arap gönüllülerini de denetlediler. Enver, "Hepsi Cihad gönüllüleri midir?" diye sordu. Faysal "Evet," dedi. "Müminlerin düşmanlarına karşı ölüme kadar savaşmak mı istiyorlar," diye devam etti

Enver. "Evet," diye kısaca cevap veren Faysal "müminler" kısmını cümlesinde atladı. Geçit resmi sırasında Faysal'ın adamlarından biri kulağına fısıldayarak Medine'yi almaya hazırlık olsun diye Enver ve Cemal'i vurmak için iznini istedi. Ancak Faysal böyle bir şeyin lafını bile ettirmedi. İki kişinin de misafir olduklarını, aralarındaki husumet ne olursa olsun misafirlere ihanetin Arapları küçük düşüreceğini söyledi. Dahası, başlarına bir şey gelmemesi için iki Osmanlı generalini sürekli gözünün önünde bulundurdu ve onlarla beraber Şam'a döndü.[71]

Kahire'deki İngilizlerle müzakerelerine devam eden Hüseyin, Türklere de kapıyı tam olarak kapatmamıştı. İtilaf devletlerine karşı cihad çağrısını sürüncemede bırakmış ve Süveyş cephesine gönüllülerini göndermemişti. Ancak Medine ziyaretinden sonra Enver, Hüseyin'in Osmanlı'nın savaş faaliyetlerine katkısını açık şekilde ortaya koymasında daha ısrarcı oldu. İstanbul'a dönüşünden sonra cihad ilan etmesi ve gönüllüleri cepheye göndermesi için Şerif'e bir telgraf gönderdi. Hicaz gönüllüleri için silahlar şimdiden Medine'de biriktirilmekteydi. Hüseyin artık sıkışmıştı ve vahim sonuçları olabilecek kuşkulara yol açmadan daha fazla ayak sürümesi mümkün değildi.

Hüseyin 16 Mart'ta sadrazama bir telgraf göndererek savaşa katkısını ilk defa hükümetin Arapların güven ve itimadını kazanmak için alacağı bir dizi önleme bağladı. Talepleri cesurcaydı ve İstanbul makamları ile telgrafın servis edildiği Cemal Paşa üzerinde bir şimşek etkisi yarattı: Tüm siyasi tutukluların affedilmesi, Suriye ve Irak'ta ademi merkeziyetçi bir siyasi sistem, Mekke Emirliği'nin aile hanedanını oğullarının devam ettirmesinin teyit edilmesi ve Sultan Selim zamanından beri verilmiş geleneksel haklara hürmet gösterilmesi. Bu talepler karşılandığı takdirde, "Arap milleti [Osmanlı Devleti'ne] sadakat gereği vazifelerini yerine getirecektir ve ben de oğullarımın komutası altında Arap aşiretlerini Irak ve Filistin muharebe sahalarına cihad için seferber edeceğim... Ancak bu talepler karşılanmazsa, hiç başlatılmamasını tavsiye ettiğim bir savaşa katılmamı beklememenizi rica ederim ... devletin zaferi ve görkemi için dua etmekle iktifa ederim."[72]

Sadrazamın ve Enver'in cevabı Hüseyin'in taleplerini -veya onların gözlerinde iddialarını- lafı uzatmadan geri çevirdi ve savaşın sonuna kadar Faysal'ı Dördüncü Ordu'da tutmak gibi üstü kapalı bir uyarı da içerdi.[73] Hüseyin sadrazam ve Enver'e derhal telgraf çekerek bu uyarıları red-

detti ve Faysal'a ilişkin olarak cüretkâr bir tavırla şöyle ekledi: "Oğlum Faysal'a gelince, onu size göndermedim ve tekrar görüşeceğimize inanıyorum. Ne isterseniz yapınız."[74] Sadrazam daha yumuşak dilli bir cevap verdi ve siyasi tutuklular meselesini Cemal Paşa'nın doğrudan Faysal ile görüşmesini önerdi. Hüseyin cevabında Hicaz gönüllülerinin, başlarında Faysal olmadan cepheye gitmeyeceklerinde ısrar etti. Sadrazam, Faysal'ın gönüllüleri Şam'a götürmek için Medine'ye dönmesine izin verdi ancak valiyle anlaşmazlıklarından ötürü Ali'nin Mekke'ye çağrılmasını istedi. Hüseyin bunun ardından "Şerif Faysal Bey'in dönmesini takiben, Şerif Ali Bey Medine'den ayrılacaktır,"[75] yazan bir telgraf gönderdi.

Cemal Paşa, Hüseyin ile Bâb-ı Âli arasındaki muhaberat hakkında gönderilen bir özet telgrafla bilgilendirilmişti. Cemal'in hatıralarında Hüseyin'in mesajları Osmanlı otoritesine karşı gerçekte olduğundan çok daha meydan okuyucu ve kışkırtıcı yansıtılmaktadır.[76] Cemal telgrafların içeriğini görüşmek üzere Faysal'ı toplantıya çağırdı ve Dördüncü Ordu Kurmay Başkanı Ali Fuat'tan görüşmeye şahitlik yapmak üzere hazır bulunmasını istedi. Faysal siyasi tutuklulara merhamet göstermesini öteden beri Cemal'den dilemekteydi. Cemal, Faysal'ın ağabeyi Ali'nin Medine'deki davranışlarından ve valinin meşru yetkilerine el uzatmasından şikâyet ederek söze başladı. Mekke emirinin imtiyazları ve haklarına her zaman saygı gösterdiğini ve kendi aşireti de dahil (herhalde İstanbul'daki Zeyd boyu) arkasından çevrilen entrikalara karşı yanında durduğunu belirtti. Sonra da Şerif Hüseyin ile Enver arasındaki muhaberatı özetlediğini söylediği Enver'in telgrafını uzattı. Cemal Paşa'ya göre Faysal telaşlandı ve rengi değişti. Telgraftan ötürü derin üzüntülerini bildirerek babasının sadakati ve iyi niyetinden teminat verdi.[77] Faysal'la bu görüşmelerin ardından Cemal kendi inisiyatifiyle Hüseyin'e bir telgraf gönderip hainleri affetmeyi reddetti ve Hicaz'da emirliğin soydan geçmesi gibi bir meseleyi imparatorluk savaş halindeyken ve tüm kaynaklar savunma için seferber edilmesi gerekirken gündeme getirdiği için Hüseyin'i suçladı. Üstü kapalı bir tehdit de savurarak Hüseyin'in talepleri şimdi karşılansa dahi, zafere erişildiği zaman "hükümeti kendisine en sert muameleyi göstermekten neyin alıkoyacağı" sorusuyla sözlerine son verdi.[78]

Faysal zanlıların affedilmesi için neredeyse her gün Cemal Paşa'yı ziyaretlerini sürdürdü. Aley askeri mahkemesi kararını zaten vermişti. Cemal'le görüşmeleri artık neredeyse münhasıran bu konu etrafında

dönüyordu. Faysal ziyaretine gelen ve Cemal nezdinde nüfuzunu kullanmasını isteyen çok sayıda eşrafın ricalarını aktarmak gibi ilave bir yükü de taşıdı.[79] Cemal, Faysal'ın Şam'ın bir dış mahallesinde yer alan el-Kabun bölgesindeki el-Bekri'nin malikânesinde yemek davetini kabul etti, burada Faysal yine zanlıları affettirmek için ısrarını sürdürdü, buna rağmen Cemal kararından geri adım atmadı. Birkaç gün sonra, 6 Mayıs 1916'da sanıklar idam edildi.

Faysal infaz haberini Kabun'daki Bekrilerin çiftlik evinde kalırken aldı. Cemal Paşa'nın siyasetinin sözcüsü *eş-Şark* gazetesinin yargılama ve infazlara dair ayrıntılı bilgi veren özel nüshası infazların gerçekleştirildiği gün parasız dağıtılmaktaydı. Faysal ev sahipleriyle kahvaltı sofrasındayken bir ulak gazeteyi getirdi. Bekri ailesinden biri dehşet verici haberi okudukça masadakilerin üzerine derin bir sessizlik çöktü ve bir süre alçak sesle okunan Fatihalardan başka bir şey duyulmadı. "Sonra Faysal birden çıldırmış gibi ayağa fırladı ve kefiyesini başından çekip çıkartarak yere attı ve '*Tab el-mevt ya Arab*' (Ölüm artık size helal oldu ey Araplar!) diye bağırarak üzerinde tepindi."[80] Silaha sarılma zamanı artık gelmişti. Ancak önce Faysal'ın Şam'dan çıkması gerekiyordu.

Cemal gönderdiği telgrafa Nisan başında Hüseyin'den cevap almıştı. Hüseyin hükümetin siyasi tutuklulara af çıkartması talebini tekrarlıyordu. Bu cevap Cemal'i çileden çıkarmıştı. Faysal'ı çağırmış ve yanlış anlamaya mahal vermeyecek kelimelerle babasının ve ağabeyi Ali'nin Medine'deki hareketleri hakkında uyarıda bulunmuştu. Ailesine gösterilen iyi niyete rağmen Ali'nin Medine'nin işlerine kabul edilemez müdahalelerde bulunduğunu şikâyet etmişti. Osmanlılar Hicazlı gönüllüleri Süveyş cephesinde savaş için teçhizatlandırırken, Faysal'ın babası ayrılıkçı eğilimler göstermekteydi. Cemal, Faysal'a şöyle seslenmişti: "Dostluğumuzu korumak istiyorsanız, dostluğun kurallarına uymalısınız. Ancak başka niyetleriniz varsa, silaha sarılıp isyan edin ve bu maskaralığa bir son verin. O zaman herkes birbirinin düşmanı olur ve mesele [karar vermesi için] Tanrı'ya bırakılır. Niyetleriniz kötü değilse, ağabeyiniz Ali'ye bir an önce Şam'a gelmesini ve valinin yetkilerini ortadan kaldırmayı bırakmasını söyleyiniz."[81] Cemal'e göre Faysal elini kalbinin üzerine koyarak şöyle söyledi: "Zatıalilerine özürlerimi sunarım, bize bu suçlamaları nasıl yöneltirsiniz? Hz. Muhammed'in soyundan gelen ve halifeye en sadık olan bizler nasıl hain oluruz? Babam, ağabeyim ve ben halka veya hü-

kümete ihanet etmedik. Bizi kutsayan yüce sultanımıza bağlı ve inançlı insanların hizmetkârlarıyız. Basri Paşa (Medine valisi) ile ağabeyimin arasını bulacağıma itimad ediniz ve ağabeyimin Şam'a gelerek elinizi öpmesini [sadakat teminatı] bizzat isteyeceğim."[82] Cemal'in uyarıları etkili önlemlerle destekleniyordu. Güya Yemen'e sevkedilmek üzere 3.500 kişilik bir Türk kıtası Medine'ye gönderilmişti. Ancak bu kıtanın, Şerif Hüseyin ve ailesine karşı Türklerin istediği her önlemi alabilecek şekilde konuşlandırılması mümkündü.[83]

Cemal'in stratejisi hem Faysal hem Ali'yi bir tür rehin olarak Şam'da tutmaktı. Ancak Faysal bundan şüphelendi ve Suriye'den kaçmak için hazırlıklarına başladı. Suriye'de kalması özellikle de ayaklanmaya Suriye'den askeri destek gelmesi umutlarını çoktan yitirmiş olduğu için artık çok tehlikeliydi. Faysal Osmanlı makamlarının yürüttüğü, büyük kısmı kuşkusuz Arap nüfusa mensup yaklaşık yüz bin ilave askerin toplanacağı asker alımlarının sonuçlanmasını beklemekteydi. Ancak yeni asker tertipleri çabucak diğer cephelere dağıtıldı ve Suriye'de ağırlığı Türklerden oluşan birlikler bırakıldı.[84] Faysal, Mayıs 1916 ortasında Cemal Paşa'yı ziyaret ederek ağabeyi Ali'ye babasının Hicazlı gönüllülerle beraber Süveyş cephesine yürüme emri verdiğini bildirdi, kendisinin de ağabeyine Medine'de katılmak için izin istediğini, bundan sonra beraberce gönüllülerle birlikte Kudüs'e yürüyeceklerini söyledi. Gönüllülerin yanında bulunması morallerini ve savaşma ruhlarını güçlendirecekti. Cemal, Hüseyin'in niyetleri hakkında derin şüpheler duyduğu göz önüne alınırsa şaşırtıcı şekilde bu izni vermeyi kabul etti. Diğer taraftan, en kötü ihtimal dahi gerçekleşirse, bölgede önemli sayıda Türk kuvvetinin bulunması, ayrıca tecrübeli Osmanlı generali Fahrettin Paşa'nın Medine'ye gönderilmesi, Cemal'e ayaklanmayı bastırması, Mekke'ye yürüyüp Şerif'i ve oğullarını tutuklaması için gerekli imkânı verecekti.

Faysal Şam'dan Medine'ye yakın arkadaşı Nesib el-Bekri ile Cemal tarafından vazifelendirilen üç yetkilinin eşliğinde 16 Mayıs 1916 tarihinde trenle hareket etti. Şahsi muhafız birliğini Bekrilerin misafiri olarak el-Kabun'da bırakmıştı. Faysal sonunda Cemal'in kelepçelerinden kurtulduğu için sevinçliydi. Muhafızlar Hicaz'a hareketleri için talimatlarını bekleyecekti. Medine'de büyük bir kalabalık tarafından karşılandı ve yanında kalacağı kardeşinin evine gitti. Öğleden sonra Hazreti Muhammed'in Medine'deki mezarını ziyaret etti. Medine seyahatinde

kendisine eşlik edenlerden Dördüncü Ordu Hukuk Müşaviri Asıf Bey camide Faysal'a yaklaştı. Gözünden yaşlar akarak Faysal'ı uyardı: "Kaçabilirseniz, kaçınız ve Şam'a dönmeyiniz. Çünkü onlar [Cemal ve İTC önderliği] hakkınızda iyi düşünmüyorlar. Size bunu işte bu türbede yatan atanızın [Hazreti Muhammed] huzurunda söylüyorum."[85]

Hüseyin hızla bir karara yaklaşıyor, İngilizlerle müzakerelerinde gelecekteki Arap devletinin sınırları konusunda aşağı yukarı bir anlayış birliğine eriştiklerine inanıyordu. Kuzey Suriye sahillerindeki Fransız nüfuzunun derecesi gibi geçici istisnalar savaşın gereklerine bağlanabilirdi. McMahon'a 18 Şubat 1916 tarihli mektubunda İngiltere ile gelecekteki Arap devleti arasındaki güçlü ittifaka desteğinden ötürü duyduğu memnuniyetini ifade etti. İngilizler tarafından desteklenen Arap ayaklanmasının önündeki tüm yaşamsal meselelerin çözümlendiğini, ayrıntıların daha sonra halledilmek üzere bir kenara bırakılabileceğini varsaydı veya belki de varsaymayı istedi. İngilizlerle Mayıs 1916 ortasına dek süren muhaberat, muhtemel ayaklanmanın ikmali, lojistiği ve mali desteği meseleleri etrafında döndü. Bu arada Cemal Paşa'nın karargâhından ve İstanbul'dan gelen mesajların tonu da giderek tehdit havasına bürünmekteydi.[86]

Hüseyin, oğulları Faysal ile Ali'nin karşılaştığı tehlikelere karşı son derece hassastı. Türkler gerekirse kendisini iktidardan almak için Hicaz'da yeterince güç toplamıştı. Bâb-ı Âli ve Cemal Paşa ile yazışmaları ile Türk kuvvetlerinin tuttuğu noktalar, çok yakında kendisine karşı harekete geçilebileceğine işaret etmekteydi. Ancak muhafazakâr ve mütedeyyin bir insan olarak Osmanlı İmparatorluğu ile kesin kopuş, onun için hafife alınamayacak bir işti. Hüseyin yine de İTC yönetimindeki devletle tüm seçenekleri denediğine ve şimdi ailesi uğruna, hanedanı uğruna, Hicaz uğruna ve daha henüz yeni benimsediği Arap milleti fikri uğruna harekete geçmek zorunda kalacağı inancını taşıyordu. Gizli bir şifreyle ayaklanmayı Haziran 1916 başlarında ilan edeceğini Faysal'a bildirdi. Faysal uzun bir mektupla en azından Ağustos 1916'ya kadar beklemesini diledi. O vakit geldiğinde hasat toplanmış ve aşiretler önlerindeki uzun çarpışma ve savaş dönemi için yeterince gıda malzemesi depolamış olacaklardı. Hüseyin cevabında zamanın çok değerli olduğunu, Faysal'ın ayaklanmayı hazırlaması için elini çabuk tutması gerektiğini söyledi. Kaybedecek zaman yoktu.

Faysal onunla beraber Medine'ye gelen Cemal'in temsilcilerini çağırarak acil bazı işleri halletmek için Medine'de kardeşiyle kalmak istediğini söyledi. Demiryoluyla Şam'a veya doğrudan cepheye nakliyenin nasıl gerçekleştirileceği çözüme bağlanmadığı için gönüllülerin hareketi gecikmekteydi. Bu sorun çözülür çözülmez Şam'a hareket edecekti. Onların Medine'de kalmalarına ise gerek yoktu ve Şam'a dönmelerini istedi. Faysal muhtemelen komplo kuşkularını dağıtmak maksadıyla ayrılmasını istediklerinin arasına arkadaşı Nesib'i de eklemişti. Nesib, "kahverengi atları gönder" yazan bir mesaj aldığında ayaklanmanın çok yakın olduğunu anlayacaktı. Nesib Şam'a varır varmaz hemen ailesinin Mekke'ye gidişini ayarladı ve üç gün sonra, Mayıs ayı sonlarında beklenen şifreli telgraf ulaştı. Nesib bunun üzerine Faysal'ın muhafızlarının hâlâ beklemede olduğu Kabun'daki aile malikânesine gitti ve beraberce gece vakti Irak çölünden Hicaz'a doğru yola çıktılar. Bu olaylar meydana geldiği sırada Beyrut'ta bulunan Cemal Paşa haber alır almaz grubu yakalaması için bir müfreze gönderdi ancak çok geç kalınmıştı. Grubun izleri yol bile olmayan çıplak arazide kaybedildi.[87]

Faysal ve Ali 30 Mayıs'ta Medine'deki Osmanlı kuvvetlerinin komutanlığına atanan Fahrettin Paşa'ya hoş geldine gittiler. Fahrettin Paşa çok dindar ve Osmanlı davasının mukaddesliğine inanmış bir insandı. Aynı zamanda Araplara karşı uzlaşmacı bir tutum izliyordu.[88] Faysal ve Ali, babalarına muhatap Enver Paşa'nın 12 Mayıs tarihli telgrafını ona gösterdiler ve Osmanlı makamlarıyla böyle tehditler altında artık işbirliğini sürdüremeyeceklerini bildirdiler. Bu nedenle Ali Medine'den ayrılıp Mekke'ye dönecek, Faysal ise gönüllülerin Süveyş cephesine hareketlerini hazırlamak için Medine'de kalacaktı. Fahrettin telgrafın aceleyle yazılmış olduğunu belirterek özür diledi ve Bâb-ı Âli ile Şerif Hüseyin arasındaki sorunların çözülmesi dileğini ifade etti. Gerilimler böylece azalmış göründü. Aynı günlerde iki kardeş Fahrettin Paşa'yı Mekke'nin 20 kilometre dışında bulunan, gönüllü birliklerinin Seyyidina Hamza'daki[89] kampında ağırladılar. Fahrettin Paşa da bu vesileyle gönüllülerin hareket hazırlıklarını ve yüksek savaşma azimlerini görme fırsatı buldu.[90]

Ali, 1 Haziran'da Medine'ye gitti. Vali Basri Paşa ile Fahrettin Paşa'ya veda ederek geceyi Seyyidina Hamza ordugâhında geçireceğini daha sonra da Mekke'ye yola çıkacağını açıkladı. Faysal güya veda maksadıyla ordugâha kadar Ali'ye eşlik etti. Faysal ve Ali 2 Haziran sabahı Faysal'ın

yaverliğini yapan bir Türk subayıyla Fahrettin Paşa'ya birkaç mektup gönderdi. Fahrettin Paşa'ya muhatap birinci mektup Faysal tarafından yazılmıştı ve içeriği şöyleydi: "Hükümetteki şahısların hakkımızda besledikleri kötü niyet ve bu [davranış tarzının] hükümetle çalışmalarımızı menfi etkilemesi nedeniyle artık burada kalmaya devam edemeyeceğimizden babamızın talimatları uyarınca Mekke'ye döndük."[91] Diğer iki mektup şifreliydi ve Şerif Hüseyin tarafından Cemal Paşa ile sadrazama yazılmıştı. Hüseyin bu mektuplarda iki ay önce Enver Paşa'ya gönderdiği mektubunda belirttiği şartları karşılanana kadar ikinci Süveyş harekâtına katılamayacağını bildirdi.[92] Cemal Paşa ayrıca Faysal'dan da şifreli bir mektup aldı: "Size daha sonra buluştuğumuzda açıklamayı umduğum nedenlerle Suriye'ye gönüllülerin intikalini durdurma emri aldım. Yeni şartlardan ötürü çok rahatsızım; [aramızdaki] meselelerin tatmin edici şekilde çözümlenmesine kadar sizi görme imkânı bulamayacağımdan da üzüntü duyuyorum. Bir süre kalmak maksadıyla Mekke'ye gittiğimi bildirmekten şeref duyarım."[93] Üstü kapalı ve muğlak bir dille yazılmış bu mesaj savaşın çok yakında başlayacağına dair bir isnat içermemekteydi.

Faysal ve Ali hızla ordugâhı terk edip 1 Haziran akşamı muhafızlar ve iki yüz savaşçıyla beraber Seyyidina Hamza'dan hareket ettiler. Mekke-Medine yolundaki bir noktaya gidip oradan yolu geri kat ederek 2 Haziran'da Medine yakınlarındaki Abyar Ali'ye geldiler. Buradan aşiretlere çağrılar gönderdiler. Bir hafta içinde yeni üslerinde yaklaşık altı bin savaşçı toplandı. Kardeşler bir hafta boyunca babalarının Türklere gönderdiği mesajına cevap beklediler. Herhangi bir karşılık gelmedi. Arap kuvvetleri 9 Haziran'da iki kardeşin emriyle Medine yakınında demiryolunu kestiler. Medine yakınlarındaki Muhid durağı civarındaki saldırganları püskürtmek üzere şahsen Fahrettin Paşa komutasında bir güç Medine garnizonundan hareket etti. Çıkan muharebede Araplar bir gün süren çarpışmalardan sonra Bir el-Maşi'ye çekildiler. Cephaneleri tükenmişti. İkinci bir ricat emri verildi ve Arap güçleri bu sefer el-Gadir'e çekildiler ve iki kardeş burada ayrıldı. Faysal, emrindeki kuvvetle küçük Kızıldeniz limanı Yenbu'ya gitti. Ali ise el-Gadir'de kalarak muharebe için hazırlandı ve ayaklanmanın resmen başlatılmasını bekledi.

Arap kuvvetleri 10 Haziran'da Hicaz'daki tüm şehirlerde Türklere saldırdı. Aynı gün Şerif Hüseyin Mekke'de Arap ayaklanmasını resmen ilan etti.

5. Bölüm

Arap Ayaklanması I: Ayaklanmanın Güçlenmesi

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanma başlatma kararı tek bir insan tarafından alındı: Şerif Hüseyin. Faysal birbiriyle çelişen duygular ve hesaplarla farklı yönlerde gidip gelmiş ancak babasının hükmüne uymaktan başka çare bulamamıştı. Osmanlılara meydan okumanın heyecanıyla bazen düşüncesizce öne atılan Abdullah'ın tersine Faysal daha ihtiyatlıydı ve böyle bir maceranın beraberinde getireceği, geleceklerini etkileyebilecek neticelerin daha çok farkındaydı. Ancak olaylar öyle hızlı gerçekleşiyordu ki, derin mülahazalarda bulunmak hemen hemen imkânsızdı. Tüm tarafların Arapların taahhüde girme ve eyleme geçme yönündeki baskıları nedeniyle, geciktirmeler ve ayak sürümeler için hareket sahası hızla daraldı: İngilizlerden, Osmanlılardan, Arap milliyetçilerinden gelen baskıların yanı sıra, askeri gereklilikler ve muharebe ve seferlerin neticelerinin de baskısı altındaydılar.

İngilizlerden şartların berraklaştırılması ve iyileştirilmesi için cevap beklenirken bile hareketsizlik artık kabul edilebilir bir seçenek olmaktan çıkmıştı. Kahire ile gizli temas ve muhaberatın keşfedilmesi korkusu her gün büyümekte, Osmanlılar Şerif Hüseyin'in devletin yanında savaşma arzusunu açıkça göstermesi için baskıda bulunmaktaydılar. Mekke ile Bâb-ı Âli arasındaki eşzamanlı muhaberat Şerif'in İngilizlerle artan ölçüde el altından çevirdiği işleri dikkatlerden kaçırmak için düşünülmüş kurnazlıklar olarak görülemez; bunların gerçek yönleri de mevcuttu ve İngilizlerle müzakerelerin kesilmesi durumu ortaya çıkarsa, ikinci bir kapıyı açık tutma mahiyetinde manevralar değillerdi. Enver, Şerif'in taleplerinin ciddiyetini kabul etseydi veya en azından varlıklarını ve altında yatan korku ve endişeleri tanımış olsaydı, Şerif Hüseyin çok muhtemelen emellerine ulaşmak için ayaklanmanın gerekmeyeceğini düşü-

nebilirdi. O takdirde, yüzyıllardır sürmüş bir ilişkinin hudutları içinde kalmak, üstelik de sevilmeyen Fransızlar ve pakt kurmuş İngilizlerle hiç sınamadan geçmemiş bir ittifaka güvenerek bilinmeyen sulara dalmaktan daha cazip gelebilirdi. Ancak Şerif Hüseyin ve oğullarının aklında başka sorular da vardı. İmparatorluğa sadakatlerinden ayrılmadıkları takdirde, savaşın İtilaf devletlerinin zaferiyle bitmesi durumunda Hicaz ve Arap vilayetlerinin kaderi ne olacaktı? Yabancıların denetimi ve işgali altına düşüp düşman toprağı olarak paylaşılmayacaklar mıydı? Peki, Osmanlıların galip gelmesi veya topraklarını bölünmekten kurtarmaları durumunda muzaffer Enver, Talat ve Cemal inatçı Mekke emirine nasıl muamele edeceklerdi?

Faysal otuz üç yaşındayken kendisini, başından geçen olaylar ve çarpıcılığı bakımından modern zamanlarda benzeri çok az görülebilecek bir yolun başında buldu. Ancak önündeki imtihan ve sınamalar için hazırlıkları, en iyi deyimiyle eksiklikler içeriyordu. Çağdaş bir orduda hiç savaş görmemişti. Daha önceleri inatçı Bedevi kabileleri ve İdrisi güçleriyle karşılaşmaları daha iyi teçhiz edilmiş modern bir ordunun karşısına çıkmakla aynı şey değildi. Siyasi hünerleri, erken yaşlarında Arabistan'ın aşiretleri arasında yaşadıkları, Osmanlı Meclisi'ndeki üyeler, kurnaz ve kuşkucu Osmanlı yetkilileri, ateşli milliyetçiler ve seçkin eşrafla birlikteliklerinden öğrendikleriyle bilenmiş, ancak bütün tecrübeleri tanıyıp bildiği dünyanın sınırları içinde kalmıştı. Batı'yla ve Batılıların usulleri ve halklarıyla çok nadir teması olmuş, bunlar da İstanbul'da tanıştığı Alman subayları ve birkaç diplomattan ibaret kalmıştı. Uluslararası ilişkiler hakkında bilgisini Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin merceğinden, gerilemeleri ve zayıflıklarından edinmişti. Araplara ve meselelerine yeni geliştirdiği ilgisini Osmanlı'nın gölgesinden ayrılırken hissettiği derin tehlikeler ve tüm kalbini saran yabancı devletlerin avucuna düşme kaygısıyla bağdaştırması gerekiyordu. Rusların Osmanlılara karşı zaferinin Arap ülkelerini ele geçirmelerine kapıyı açabileceği yolundaki belki de abartılmış kaygıları bu daimi endişelerinin belirtisiydi. Arap milli haklarının ve özgürlüklerinin emperyalist devletlerce tehlikeye düşürüldüğü veya daraltıldığı meselesi her ortaya atıldığında bu anlayış tarzı yüzeye çıkacak, hatta patlak verecek ve gelecekteki tutumunu şekillendirecekti. Faysal, Mekke emirinin gücünün sınırlarının ve Hicaz ile Osmanlı Devleti ve daha sonraları Arap devletleriyle İngiltere ve Fransa

arasındaki dengesizliğin ciddi şekilde farkındaydı. Bu durum sağlıklı bir ihtiyatlı tutum izlemesine yol açıyordu ancak eyleme geçme imkânı olduğuna inandığı zamanlarda Faysal'ı harekete geçmekten alıkoyamadı. Yine de Haziran 1916'nın o günlerinde Faysal, kaderini çizecek bir maceraya atılan isyancının hissettiği coşkunun dalgalarına kapılmamış, daha ziyade önündeki tüm diğer yollar giderek kapanırken harekete geçmek zorunda kalmıştı. Fahrettin ve Cemal Paşa ile son muhaberatının altında yatan en açık mesaj, son anda varılacak bir uzlaşmanın Osmanlı'ya savaş ilanı gereğini bertaraf edebileceğiydi. İfadeleri zalime meydan okuyan isyankârın alacağı bir tutumun değil, uzun soluklu bir ortaklığın son demlerine geldiğinin ancak ilişkinin hâlâ kurtarılabileceğine dair zayıf bir umudun saklı kaldığının dile getirilişiydi.

İsyan Sancağının Kaldırılması

Medine'de zamansızca başlatılan ayaklanmaya fazla bir askeri hazırlık yapılmadan, eğitimsiz aşiret müfrezeleri, kötü silahlar ve çok az mali kaynaklarla girişildi. Baskın unsuru ayaklanmanın ivmesini sürdürmek için yeterli sayılamazdı ve ayaklanma Medine'de daha beşiğinde boğulma noktasına geldi. Türklerle ilk muharebeler isyancıların örgütlenme, lojistik ve ikmal açısından ne kadar acınacak halde olduğunu, Faysal'ın cesareti ve önderlik yeteneklerinin bu iç zayıflıkların üstesinden gelinmesine yetmeyeceğini ortaya koydu. Elindeki kuvvet, çoğunlukla şeriflerin davasına sadık Medine bölgesinin aşiretlerinden gelmekteydi. Aylar boyunca Şerif Ali tarafından işlenmişler, aşiret reisleriyle aralıksız görüşmeleri hem Medine, hem de Şam ve İstanbul'da komuta zincirinin üst kademelerindeki Türk komutanların hiddetini uyandırmıştı.[1] Diğer taraftan aşiretleri motive eden karmaşık unsurlar onları güvenilmez müttefikler yapıyordu. Para, yağma ve ganimet, diğer aşiretlere karşı dargınlıklar, kan davaları ve şahsi kazanç beklentileriyle, Osmanlılardan ve verebilecekleri ağır cezalardan korkuları, ayrıca imtiyaz ve ücretlerinden mahrum kalabilecekleri endişeleri birbirine karışıyordu. Yerleşik otoriteyle ona karşı çıkanların arasındaki ilişkiye ahlak dışı çıkarcılık sınırlarını zorlayan derin bir gerçekçilik ve güce karşı duyulan saygı tavrı hâkimdi. Medine bölgesinin aşiret liderleri -Harb, Cüheyne, Billi, Banu

Salem, Masruh ve büyük aşiret konfederasyonları Aniza ve Uteybe'nin kolları- saati geldiğinde Ali ile Faysal'ın planlarına dahil oldular.

Bununla beraber, iyi teçhiz edilmiş ve sayı gücü fazla Osmanlı güçleriyle Medine'deki ilk karşılaşma cesaret kırıcıydı. Alışık olmadıkları topçu baraj ateşine maruz kalan aşiret Arapları patlayan mermilerden dehşete kapıldı. Faysal ve Ali atlarını sürerek cephenin önüne geçip ilerletmeye ve mermilere önem vermediklerini göstermeye çalışsalar da gayretleri işe yaramadı. Ellerindeki çoğu antika tüfekler Osmanlıların silahlarıyla boy ölçüşemezdi. Bazı aşiret müfrezeleri muharebe alanını terk ederek korunmaya çalışırken Beni Ali gibi bazıları ise Fahrettin Paşa'ya yanaşarak köylerine dokunulmadığı takdirde teslim olmayı teklif ettiler. Müzakereler devam ederken, Türk birlikleri Medine yakınlarında, Aval bölgesindeki Beni Ali köylerine saldırıp, düzinelerce masum kişiyi öldürdü.[2]

İki kardeş Medine'den uzaklaşıp, şehir ile Kızıldeniz arasındaki dağlık bölgeye çekilmek zorunda kaldılar. Cephane ve ikmal maddeleri tükeniyordu; aşiretlere teklif edecek paraları ise hiç yoktu. Faysal emrinde büyük miktarda para olduğuna aşiretleri inandırmak için bir oyun oynadı. T. E. Lawrence'ın sonraları yazdığı gibi, "Bir sandığı taşla doldurttu, kilitletip dikkatle bağlattı, günlük yürüyüşleri sırasında kendi kölelerine muhafızlık ettirdi ve her akşam titizlikle çadırına aldırdı. Bu tiyatro oyunlarıyla kardeşler eriyen kuvvetlerini tutmaya çalıştılar."[3]

Kızıldeniz kıyısındaki Arap ikmal merkezi Rabih'e malzeme ve cephanelerini soruşturmak için haberciler gönderildi. Ancak oradaki yerel Şeyh Hüseyin bin Mübarek Türklerin galip geleceklerine çoktan karar vermişti. Ayaklanmayı desteklemek için İngilizler tarafından indirilen silah ve ikmal malzemesine el koydu ve kendi kontrolündeki köylerde saklattı. Ali 1916 Haziran sonu veya Temmuz başında bin Mübarek'in entrikalarını yüzüne vurmak üzere, hem savaşçıları hem de ayaklanmayı diri tutmakta kullanmak için yok denecek kadar az bir kaynakla ve sayıları hızla azalan aşiret mensuplarıyla Faysal'ı dağlarda yalnız bırakıp Rabih'e gitti. Ümit vermeyen bir başlangıç yapılmıştı. Medine'deki Türkler Faysal'ın ordusunun hassas durumunun farkında olsalardı, ayaklanma, başlar başlamaz sefil biçimde sona erebilirdi.

Hicaz'ın diğer yerlerinde vaziyet, Medine'de başlatılan ayaklanmanın gelişigüzel tarzına göre daha başarılı gelişti. Abdullah arkadaşı Ronald Storrs'a 23 Mayıs 1916'da bir mesaj göndererek ayaklanma-

nın eli kulağında olduğunu bildirmiş ve gecikmeden Hicaz'a gelmesini istemişti. Storrs, Kahire'de yeni kurulan Arap Bürosu'nun direktörü David George Hogarth, büro yetkilisi Kinahan Cornwallis'in eşliğinde, Medine'de çarpışmaların henüz başladığı sırada Hicaz'a gitmek için bir gemiye binerek 5 Haziran'da Cidde'ye geldi.[4] Hüseyin İngilizlerin Suriye sahilinden karaya çıkarak Hicaz'a Osmanlı ikmal hatlarının kesilmesi için yeni bir cephe açılması konusunda bastırdı. Ancak Storrs bu talebi onaylayacak durumda değildi. Vaat edebileceği tek şey sadece Hicaz'ın belirlenmiş sınırları için yetecek kadar olmak üzere düzenli olarak silah, gıda maddesi ikmali ve mali kaynaktı. Daha geniş bir ayaklanma hedefine göre silah veya para elde yoktu.[5]

Hicaz'daki Osmanlı güçleri Haziran 1916'da 12.000 asker dolayındaydı. Bu kuvvet Medine'den Yenbu, Mekke, Taif ve Cidde'ye kadar garnizonlara ve gruplar halinde Hicaz demiryolu boyunca dağıtılmıştı. Bunlar, Fahrettin Paşa komutasında Yemen'e gönderilmesi öngörülen 22. Hicaz Tümeni'nin birlikleriydi. Tümen, geçici olarak o esnada Medine'de bulunan üç taburla mevcutları yükseltilen üç alaydan (128.,129. ve 130. Alay) müteşekkildi. Hicaz kuvvetine ayrıca teknik olarak Yemen'deki Osmanlı birliklerinin bir parçasını teşkil eden, Hicaz'ın güney taraflarında yer alan Konfide ve el-Lith şehirlerinde konuşlu Asir Tümeni'nin iki bölüğü de ilave edilmişti. Kuvvet, modern piyade tüfekleri, makineli tüfekler ve iyi bir topçu gücü ile teçhiz edilmiş ve genel olarak iyi komutanlarca ve yeterli subay kadrosu ile düzgün şekilde idare edilmekteydi. Osmanlı güçleri ayrıca durum gerektirirse ve ihtiyaç duyulduğu zamanda aşiret birliklerine de başvurabiliyordu. Yığınağın en fazla yapıldığı yer Fahrettin Paşa'nın yaklaşık dört bin askere komuta ettiği Medine'ydi. Taif'teki Osmanlı güçleri Vali Galip Paşa komutasında 3.500 asker ve on parça toptan ibaretti. Paşa ve kurmayları Mekke'nin bunaltan yaz sıcaklarından kaçmak için Taif'e taşınmışlardı. Mekke'deki Osmanlı garnizonu Derviş Bey komutasında yirmi top ve 1.200 askerden oluşuyordu. Cidde garnizonu yirmi top, on beş ağır makineli tüfek ve 2.600 asker civarındaydı. Diğer birlikler Yenbu ve Vecih sahilindeki garnizonlarda konuşlanmıştı. İngilizler karşı konulmaz bir güçle Kızıldeniz'e hükmettiklerinden, Osmanlı güçlerine Suriye ve daha uzaktaki yerlerden ikmal ve takviye getiren yaşam hatlarının her şeyi Hicaz demiryoluna bağlıydı.

Ayaklanma resmi olarak 10 Haziran 1916 günü şafak vakti, Şerif Hüseyin'in Mekke'deki sarayının penceresinden eğilerek Osmanlı ordu karargâhı yönünde havaya tek bir kurşun sıkmasıyla başladı. Bir önceki gece Mekke'nin çeşitli toplanma noktalarında bir araya gelen adamları için bu, şehirdeki ana Osmanlı tahkimatlarına karşı harekete geçmeleri için önceden belirlenmiş bir işaretti.[6] Mekke, Cidde ve Taif arasındaki iletişim, bir önceki akşam telgraf tellerinin kesilmesiyle kopartılmıştı. Osmanlıların karşılığı süratli ve şiddetliydi, saldırganları ve emirin sarayını topçu ile yoğun ateş altına almışlardı Şerif Hüseyin sarayı bombardıman altında kaldığında fevkalade bir soğukkanlılık gösterdi. Günlük düzenini bozmamakta ısrar etti ve bombalar evinin üstüne yağarken bile gün boyunca ofisinde kalarak çalıştı.[7] Cidde'deki isyancıların şehri ele geçirmesi ve teslim olan Osmanlı birliklerinden iki parça topu almasından sonra Muhammed Şerif el-Faruki'nin Cidde'den Mekke'ye gelmesiyle durum kurtarıldı.[8] Faruki teslim olan Osmanlı kuvvetlerinden altı Arap topçuyu kendisiyle birlikte Mekke'ye yürümeye ve topları kullanmaya ikna etmişti. Mekke'deki son Osmanlı tahkimatı Carval, isyanın dokuzuncu günü düştü ve yaklaşık 1.200 asker esir alındı.[9]

Cidde isyancılara düşen ilk şehirdi. Yaklaşık dört bin Harb aşireti savaşçısı şehirdeki Osmanlı garnizonunu sardı ve su kaynaklarını kesti. Osmanlılar kuşatmayı yaramadı; Cidde'den çıkma ve kuvvetlerini Mekke'de yoğunlaştırma gayretleri yolu denetiminde bulunduran Bedeviler tarafından boşa çıkarıldı. Üç İngiliz harp gemisi (*Dujferin*, *Hardinge* ve *Fox*) 13 Haziran'da Cidde sahili boyunca seyre geçti ve Osmanlı tahkimatlarına ateşe başladı. Üç gün sonra Cidde'deki Osmanlı güçleri teslim oldu.

Taif'te durum daha belirsizdi. Medine dışında en büyük Osmanlı garnizonunu bulunduran ve Vali Galip Paşa'nın yaz aylarını geçirmek için çekildiği şehirde ayaklanma hazırlıklarından Abdullah sorumluydu. Şehir iyi tahkim edilmişti ve daha çok disiplinsiz aşiret üyeleri tarafından girişilen taarruz dalgaları savunma hatlarına girmeyi başaramadı. Osmanlı topçusu muharebe sahasına hâkimiyetini sürdürdü ve saldıranlar şehri düzensiz şekilde kuşatma altına almak durumunda kaldılar. Abdullah bir cephe taarruzuyla şehri almak yerine hayatlarını korumayı çok daha fazla önemsiyordu.[10] Sudan'daki İngiliz komutanlığından gönderilen dört dağ topuna sahip bir Mısır topçu müfrezesinin gelişi de kuşatanlar ile kuşatılanlar arasındaki güç dengesini pek değiş-

tirmedi. Ancak kuşatanların bölgedeki köylerden bol bol ikmal imkânı mevcuttu ve şehirdeki gıda durumu kritikleştikçe Abdullah, sakinlerinin şehirden ayrılmalarına izin verdi. Yaklaşık iki bin asker ve birkaç düzine subaydan oluşan Osmanlı garnizonu, Hicaz valisi dahil 23 Eylül'de Abdullah'a teslim oldu. Tümüne eksiksiz saygı ve ihtiramla muamele edildi.[11] Hicaz'ın başlıca şehirleri, dikkat çekici ve rahatsız edici Medine istisna kabul edilirse artık Şerif Hüseyin'in denetimindeydi.[12]

İlk Başarısızlık

Fakat Faysal Rabih ile Yenbu arasındaki tepelerde tehlikeli şekilde saldırıya açık kalmış, hatta irtibatı kesilmişti. Ağustos 1916'da Albay Cyril Wilson ile Yenbu'da buluştu. Wilson Hicaz'a ana ikmal hattının çıkış noktası olan Port Sudan bölgesinin idarecisi olarak görev yapmıştı. Kahire makamları tarafından Hicaz'daki askeri ve sivil hazırlıklarda danışmanlık yapması ve Şerif Hüseyin'le irtibat noktası olarak hareket etmesi amacıyla Sudan Serdarı Sir Reginald Wingate'in güçlü tavsiyesiyle gönderiliyordu. Suya sabuna dokunmayan "hac subayı" unvanını taşıyor, güya o sene Ekim ayına rastlayan hac mevsiminin hazırlıklarına yardım etme görüntüsünü veriyordu. Genelde İngilizler ve özelde Hindistan kral naipliği Hicaz'daki isyanın hacıları menfi etkilememesi konusuna eğilmişlerdi. Böylelikle Osmanlıların İslamın temel farizalarından birine müdahale ettikleri yönünde İngilizleri (ve Şerif Hüseyin'i) suçlamasıyla karşı karşıya kalmayacaklardı. Wilson ayrıca Medine'deki Osmanlı kuvvetlerinin Hicaz demiryolu ile Suriye'den getirilecek birliklerle takviyesinden korkuyordu. Medine'deki Osmanlı garnizonunun Mekke'ye yürüyerek isyanı sona erdirmeye hazırlandığına dair netameli işaretler esasen görülebiliyordu. Bazı operasyonları yöneten Alman ve Avusturyalı subaylar Medine civarında görülmüş, bu da korkuları beslemişti. Bir rapor bin kadar Alman ve Avusturyalının varlığını haber veriyordu.[13] Osmanlı güçleri ile Faysal ve Ali'nin aşiret üyeleri Faysal'ın komutasında Gadir Rabih'de çarpışmışlardı. Bu karşılaşmada iki Türk taburunun imha edilmesi Faysal için önemli bir başarı teşkil etti ve geçici olarak Osmanlı güçlerinin Medine'den çıkışını durdurdu. Faysal, Wilson'a, Medine'deki Osmanlı garnizonunun o esnada 24.000 asker civarında olduğunu ve

bu sayının Suriye'den gelecek İzmir Tümeni'nin 15.000 ilave askeriyle takviye edilebileceğini söyledi. Faysal'dan etkilenen Wilson daha fazla ve daha iyi top ve sahra bataryaları talebini iletmeyi kabul etti. Ancak istenilen teçhizat geldiğinde bir Mısırlı topçu müfrezesi idaresindeki düşük menzilli dört eski toptan ibaret olduğu görüldü.[14]

Her şeye rağmen toplar Faysal'ın aşiret savaşçılarının iyimserliğini artırdı ve Medine yakınlarındaki Osmanlı ileri karakollarına saldırıya geçmeleri için cesaret verdi. Fahrettin Paşa derhal saldırıya açık kaleleri, özellikle de Faysal'ın savaşçılarından her an saldırı beklenen Bir Abbas'ı takviye etti. Faysal'ın güçlerinin elindeki eski toplara göre üç misli menzile sahip Osmanlı topları süratle muharebe alanını silip süpürdü. Bir mermi yardımcılarıyla toplanmaya hazırlanan Faysal'ın çadırının yakınına düştü. Mısırlı topçuların verdiği zayıf karşılık moral bozukluğunu artırdı. Faysal silahlar bu kadar dengesizken düşmanın karşısına çıkamazdı. Zaten çok sayıda adam kaybetmiş, kalanlarsa yorulmuş ve ailelerine dönmek istemekteydiler. Osmanlı birliklerine karşı üstünlük elde ettiği tek taktik Osmanlı artçı kollarına hecinsüvar müfrezeleriyle taciz taarruzları düzenlemesiydi. Savaşın tüm yükünü tek başına üstlenmiş gibiydi. Abdullah Mekke'de yüksek siyaset ve idare meseleleriyle meşgulken, Ali ve Zeyd Rabih'de tıkılıp kalmışlardı. Faysal elinde kalan güçlerle Ekim 1916'da Medine ile Rabih arasındaki El-Hamra yakınlarına çekildi. Harb aşiretinin bazı birimlerini Bir Abbas bölgesinde Osmanlı güçlerinin takviye kollarını ve iletişim hatlarını akınlarla taciz etmeleri için bıraktı.

T. E. Lawrence, Faysal'la ilk defa Bir Abbas bölgesinden çekildikten sonra El-Hamra köyünde tanıştı.[15] Lawrence, Faysal'ın kampını ziyaret etmek için şahsen talepte bulunmuştu. Ancak Storrs'un araya girmesiyle Şerif Hüseyin bu olağandışı İngiliz subayının Rabih'e ve oradan da El-Hamra'ya gitmesine isteksizce izin verdi. Lawrence Kahire'deki Gilbert Clayton başkanlığındaki askeri istihbarat servisine katılmıştı ve daha sonra Arap meseleleri hakkında analizler ve istihbarat raporlarını bir araya getiren haftalık düzenli gizli yayın *Arab Bulletin*'i çıkartmaktan sorumlu olacaktı.[16] Hicaz meselelerine girmesi kazaen olmuştu. Esasen General Charles Townsend komutasındaki İngiliz-Hint güçlerinin Kut'ta kuşatılmasından sonra Mezopotamya cephesine gönderilmişti. Görevi Güney Irak aşiretlerini ayaklandırarak kuşatmacı Osmanlı kuvvetlerini almayı hedefleyen hayali bir misyondu. Bunda başarı kazanamazsa

Türk birliklerinin komutanına Kut kuşatmasını kaldırması için rüşvet teklif edecekti. Arap ayaklanmasının Ekim 1916'da duraklaması ve (Kahire'deki kurmay subayların dedikodularına göre) mağlubiyet yönünde ilerlemesiyle artık yüzbaşılığa yükselmiş Lawrence, Storrs'un eşliğinde Hicaz'ı ziyaret iznini temin etti. Faysal'la ilk görüşmesinden çok etkilendi. Ziyaretinin nasıl geçtiğini aşağıdaki gibi anlatmıştır:

> [Bir ev kölesi] beni iç avluya götürdü, en uç tarafta, siyah bir girişin direklerinin arasında beyaz bir figür gergin bir tavırla beni bekliyordu. İlk bakışta bunun Arabistan'a aramaya geldiğim adam – Arap ayaklanmasını zaferine ulaştıracak lider olduğunu anladım ... selam verdim. Beni içeriye, odaya aldı ve kapının yanındaki halının üstüne oturdu. Gözlerim loşluğa alıştıkça, bana ve Faysal'a gözlerini ayırmadan bakan birçok sessiz kişinin odada bulunduğunu gördüm. Hançeriyle ağır ağır oynayan ellerine bakışlarını dikmiş duruyordu. Nihayet yumuşak bir sesle yolculuğumun nasıl geçtiğini sordu. Sıcaktan bahsettim ve Rabih'den ne kadar uzakta olduğumu sorup mevsim şartlarında hızlı yol aldığımı söyledi. "Vadi Safra'yı beğendiniz mi?" diye sordu. "Tabii, ama Şam'dan uzak en azından." Bu söz sanki ortalarına bir mermi düşmüş etkisi yarattı... Faysal gözlerini kaldırdı, bana gülümseyerek "Hamdolsun, bundan daha yakınımızda da Türkler var," dedi.[17]

Faysal özellikle Osmanlıların Rabih üzerinden geçen yollardan Mekke'ye doğru ilerleme imkânı olduğu için Fahrettin Paşa'nın niyetinden endişe duymaktaydı. Aşiret savaşçıları pasif savunmaya alışkın değildi ve Osmanlılar onları daima diken üstünde tutuyordu. Faysal, Lawrence'a büyüyen Türk tehdidine karşı aklındaki harekât planını izah etti. Artık Yenbu taraflarında daha da ileri noktalara çekilmeye hazırlanıyor, buralardan alacağı taze güçlerle Medine'nin kuzeyinde Hicaz demiryolunu kesecek şekilde güçlerini konuşlandırmayı planlıyordu. Eşzamanlı olarak Ali'nin Rabih'den ilerlemesi ve Zeyd'in büyük çaptaki Türk birliklerinin dengesini bozmasıyla Medine yolu açılabilir veya en azından Türklerin güneye doğru ilerlemesi tehlikesi bertaraf edilebilirdi.

Lawrence bir hafta kadar Faysal'la El-Hamra'da kalarak Vadi Safra bölgesinde keşif yaptı. Bu birkaç gün içinde ayaklanma konusunda ve savaşçılarının çekirdeğini oluşturan aşiret üyeleri ile liderleri olarak Faysal'ın nitelikleri hakkında canlı izlenimler edindi. Faysal o esnada bile otuz üç yaşından çok daha fazla gösteriyordu. Gözleri kızarmış, "düşüncelerle buruşmuş" çökük yanaklarında derin çizgiler belirmişti.

Lawrence, taraftarları tarafından hayranlık duyulan, asabi, cesur ve gururlu bir Faysal portresi çizmektedir. Faysal vakur tavrını büyük bir etki yaratarak kullanmakta, gayret göstermeden aşiret mensuplarının ilgi ve hürmetini toplamaktaydı. "Farkına bile varmadan adamlarını idare eder gibiydi; aklındakileri onların zihnine nasıl nakşettiğini fazla bilmeden, itaat ettiklerine fazla önem vermeden bunu yapıyordu. Bu büyük bir sanattı ... göstermeden yapıyordu çünkü Faysal bununla doğmuştu."[18]

Faysal'ın kampındaki günlük hayat bir tür rutini takip ediyordu. Şafak vakti, ordu imamının ezanı duyuluyordu. Bir saat sonra Faysal çadırını maiyet mensuplarına ve kampa gelen imtiyazlı ziyaretçilere açıyordu. Kahvaltı hurma ile şekerli çay ve kahveden ibaretti. Faysal'ın uşağı Hicris kahvaltı faslını yönetiyordu. Faysal ardından Havran bölgesinden, ayaklanmaya başından beri katılan Suriyeli Faiz el-Hüseyin'in yardımıyla muhaberatına bakıyordu.[19] Saat sekiz civarında kabul çadırına giden Faysal, girişin karşısına gelecek şekilde halı serilmiş yerde oturuyor, ziyaretçilerini kabul ediyordu. Azat edilmiş kölelerden oluşan şahsi muhafızları ziyaretçilerin yerde oturarak veya bağdaş kurarak sıralandığı çadırın girişinde düzeni koruyorlardı. Kabul çadırından öğle vakti ayrılıyor, geniş tepsilerde çeşitli yemeklerin ikram edildiği oturma çadırına geçiyordu. Faysal az yemek yiyen bir kişiydi. Maiyetinin ve misafirlerinin doyduğuna kanaat getirdikten sonra tepsileri elinin bir işaretiyle toplatıyordu. Öğleden sonraları okuyor, misafirleriyle konuşuyor veya kısa bir uykuya dalıyordu. Daha sonra ziyaretçi veya başvuru sahiplerinin biriktiği kabul çadırına tekrar geçiyor o günün işleri halloluncaya kadar mesaisine devam ediyordu. "Yanından hiçbir Arabın memnuniyetsiz veya kırgın halde çıktığını görmedim," demektedir Lawrence.[20] Akşam namazını sık sık cemaatle birlikte kılan Faysal bu vesileyle halkla temas etmiş oluyordu. Fazla dindar bir kişi olmamasına rağmen, dini vecibeleri yerine getiriyor, namaz vakitlerini ihmal etmiyordu.

Akşamları günün askeri olaylarını gözden geçiriyor ve izleyen günlerin saha çalışmaları planlanıyordu. Akşam yemeği altı ile yedi arasında getiriliyordu. Faysal geç yatıyor, akşamlarını dinlenme ve dost sohbetleriyle geçiriyordu. Aşiretlerin yaşlılarını sık sık ziyaret edip aşiretleri ve ataları hakkında anlattırdığı hikâyelerle hoşça vakit geçiriyordu. Şiir yarışmalarında hakemlik yapmak ve kazananlara hediyeler vermek de sevdiği işlerden biriydi. Arap şiirini çok iyi bilirdi.

Lawrence İtilaf devletlerinin, özellikle de İngilizlerin Araplarla ilişkilerinde besledikleri gerçek niyet hakkında Faysal'ın kafasının karışık olduğunu, hatta içinde şüpheler beslediğini algılayabiliyordu. "İngilizlerin [Hicaz'ı] istemediklerini bilmeme rağmen, ne diyebilirim ki, yine istemedikleri Sudan'ı aldıklarına göre, neden burayı da almasınlar? Sahipsiz topraklara açlık çekiyor, buraları alıp imar etmek istiyorlar. Kim bilir, belki bir gün Arabistan da onlara kıymetli gözükebilir. Sizin için ve benim için iyi olan belki de farklıdır. Zorla kabul ettiriliyorsa kötü de iyi de insanlara acı verip feryat ettirebilir. Demir cevheri, kendisini değiştiren ateşe hayranlık duyabilir mi? Yanlış anlamayın ama zayıf insanlar kendilerine ait olana tutunur. Bizim ırkımız kendi ayakları üstünde durana kadar bir sakatın huyuna sahip olacaktır."[21]

Aşiretleri ayaklanmaya iten şey içgüdüsel "Araplık" duyguları değildi. Kabilelerin Araplık anlayışı daha çok aşiret bağlarıyla ve nesepleriyle bağlantılıydı; şehirli aydınların ayrıntısıyla düşünülmüş incelikli milliyetçi ideolojileri ve anlayışlarıyla alakası yoktu. Din de bir unsur olamazdı çünkü Türkler de aynı vecibeleri yerine getiren Müslümanlardı. Almanlara da özel bir nefret beslemiyorlardı; şayet hissettikleri bir şey varsa, o da Kayzer'in İslam hakkında hayranlığını belirten ifadeleriyle imparatorluğun Müslümanları arasında çok takdir kazanmış olduğuydu. Daha çok özgürlükleri cendereye alan ve geçim kaynaklarını baltalayan merkezi otoritenin sembolleri ve uygulayıcıları olarak Türklere karşı duyulan hoşnutsuzluktan bahsedilebilir, şeriflerin yönetiminin daha meşru olacağını ve isteklerine cevap vereceğini vaat ettiği söylenebilirdi. Şerifler ayrı bir yönetici sınıf değildi; esasen her aşirette Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini iddia eden yeterli sayıda insan vardı. Arap ayaklanmasına öncü ve yayıcı olarak yaklaşık bin kadar şerif katılmıştı. Lawrence'a göre Faysal bu vaadi yerine getirmiştir. "O, Arap ayaklanması eyleminin arkasındaki fikre inandırıcılık katan peygamberdi. Bu durum bizim [İngilizlerin] istediğimiz her şey ve daha fazlasıdır, takip ettiğimiz duraksamalı yolun hak ettiğinin ötesidir."[22]

Lawrence, özünde kabilelere dayanan bir önderin modern ve disiplinli bir orduyla karşı karşıya geldiğinde yaşadığı engelleri övgüye değecek şekilde kavramıştı. Arap ayaklanmasına katılanlar milliyetçi bir ruhun coşkusuyla kopup gelmiyor ya da egemen bir devletin icra gücüyle vatandaşlarını silahlı kuvvetlerine zorla almasının veya ikna etmesinin so-

nucunda harekete katılmıyorlardı. Aşiretlerle pazarlıklar sürdürmek ve sadakatlerini kazanmak, çetin uğraşılar gerektiren bir süreçti. Bu sanatta ustalaşmış olsa da, Faysal aşiret şeyhleri ve ileri gelenleriyle uzun saatler geçirmek, şartlı ve sınırları dar olsa da savaşa bağlılıklarını temin etmek durumundaydı. Aslına bakılırsa Arabistan'ın kuzeyindeki bazı aşiretler çatışmada tarafsızlıklarını korumuş ve hatta bazıları Türk tarafını tutmuştur. Aşiretleri etkileyen önemli bir unsuru da zafer teşkil ederdi; halbuki Faysal ile Ali'nin Medine'yi ilk alma girişimleri mağlubiyetle sonuçlanmıştı. Tereddütteki aşiretler üzerinde bu durumun kötü bir izlenim yaratması kaçınılmazdı ve Faysal destek kaynaklarının akıp gitmesine karşı tüm gücünü toplamak zorundaydı. Modern savaş sanatı tekniklerinde ve modern ordu usullerinde eğitilmiş bir kişi açısından Osmanlılara karşı ilk günlerdeki çarpışmalar, düzensiz ve gelişigüzel manevralardı. Faysal'ın muharip güçlerini uzun süreler hareketsiz tutan şey risk almaktan uzak durmaları veya bitkinliklerinden ziyade, Hicaz'daki İngiliz subaylarından Kahire'ye ulaşan telgraflarda da belirtildiği gibi, muharebeye girilmeden önce aşiret desteğinin her aşamada sağlam kalacağından emin olunması ihtiyacıydı.[23] Ama bu destek her zaman hazır değildi.

Faysal'ın ilk ordusuna katılan bir aşiret mensubu on iki ile altmış arasında herhangi bir yaştan olabilirdi; aslına bakılırsa ateş edebilecek kadar yetişkin herkes orduya katılıyordu. Ağır aksak olsa da muazzam mesafeleri aşabiliyor ve en zor arazileri geçebiliyorlardı. Faysal her birine ayda 2 pound,* her deveye bunun iki misli ücret ödüyor, adamlarını -ve ailelerini- doyuruyordu. Ayrıca her ele geçirilen düşman için bir pound ödüyordu. Bu, boğazlarını kesip bırakmaktansa tutsak almak için önemli bir teşvikti. Ordusunun sayısı keskin dalgalanmalar gösteriyor birkaç yüz kişiden on bin kişiye kadar yükseliyordu. İnsanlar ailelerinin, aşiretlerinin çağrılarına uyarak orduya katılıyor, sadece sıkıldıkları veya dinlenme ihtiyacı duydukları için evlerine dönebiliyordu. Bağlı oldukları komuta zinciri gibi bir şey mevcut değildi. Aşiret şeyhlerine bağlı savaşıyor ancak şeriflerin gevşek yetkilerini de kabul ediyorlardı.

Çoğunluğu dağlardan gelen savaşçılar düşmana yamaçlardan veya kayalıkların ardından ateş ediyor, tehlike altında kaldıklarında koru-

* Bank of England'ın enflasyon hesabına göre 1916 yılının 1 poundu, yaklaşık olarak 2014 yılının 78 pounduna eşit-e.n.

naklara veya mağaralara sığınıyorlardı. Düşmanı geriden veya kanatlardan seyyar akınlarla taciz etmekte kullanılabilecek hecinsüvarlar belki toplam sayının onda biri kadardı. Ellerinde eski ve çoğunlukla bozuk tüfekler vardı ancak en önemli husus topçu kuvveti eksikliğiydi. Osmanlı topçusu aşiret savaşçıları üzerinde yıkıcı bir psikolojik etki gösteriyordu. Sahra toplarına sahip olunması büyük bir rahatlık yaratıyor, neredeyse savaş tanrısı yerine konuluyordu. Faysal bu durumu iyi anladığından askeri kapasite kazanmak kadar savaşçıları üzerindeki moral etkisi nedeniyle de İngilizlerden top talep ediyordu.

Aşiret güçleri insanı çıldırtacak kadar çelişkili nitelikler sergiliyordu. İnanılmaz şahsi cesaret örnekleriyle intizamsız, hatta korkakça davranışlar birbirine karışıyordu. Neredeyse her tür maddi eşyadan mahrum bir toplumda yağma ve sonu gelmez ganimet arayışları her zaman yüzeyin altında beklemekteydi. Disiplinsizlik, etrafa kontrolsüz ateş ve izah edilemeyen ortadan kaybolma olaylarına, aşiretlerin üstünden hiç eksik olmayan bir de afet ekleniyordu: kan davaları ve intikam. Faysal her ne kadar rekabetleri ve düşmanlıkları kontrol altında tutmaya çalışsa da, ordugâhta ve muharebe meydanında bu unsurlar hiçbir zaman eksik değildi. Aşiretlerin akıl karıştıran davranışları feci sonuçlara yol açabiliyordu. Çok dile düşen bir hadisede, Cüheyne aşireti tehlikeli bir dönüm noktasında muharebe meydanından çekildi ... kahve içmek için! Bozguna uğradıklarını düşünen Faysal ricat emri verdi.[24] Cüheyne kahve molasını Nakli Mübarek bölgesinde, Faysal Yenbu limanına çekilmeye hazırlanırken vermişti. Üç tabur, bir süvari bölüğü ve topçudan oluşan Türk kuvveti Medine'den Faysal'ın kuvvetlerine karşı ileri harekâta geçmiş ve 15 Ekim 1916'da karşılaşmışlardı.[25] Muharebe Faysal'ın lehine ilerleyip başarı yakın gözükürken, Cüheyne tarafından tutulan sol kanat bocaladı ve geri çekildi. Faysal yaklaşık iki bin adamıyla Yenbu'ya çekildi. Aşiret savaşçılarını tekrar tertipledi, Cüheyne şeflerinin çileden çıkartan açıklamalarını kabul edip Türk irtibat hatlarını taciz etmeleri için onları geri gönderdi.[26] Yenbu iyi savunulmakta, sahilin açığındaki İngiliz savaş gemileri ile düşman hatlarının havadan bombalanmasında kullanılan iki deniz uçağıyla korunmaktaydı. Yerleşimden sadece beş kilometre uzaktaki Türk birlikleri bu durum karşısında çekilmeyi tercih etti. Faysal Türklere bırakılan ileri karakolları geri aldı ve savaşın sonraki aşamalarına hazırlandı. Çok hassas bir dönemdeydi ve ayaklanma

hemen orada ezilip yok edilebilirdi. Türklerin Yenbu önünden geri çekilmeleri hakkında yazan Lawrence "Neticede dönüp gittiler ve Türkler savaşı sanırım o akşam kaybettiler,"[27] demektedir.

Kuvvetleri en azından bu halde düşmana cepheden saldırabilecek bir güç değildi. Ancak daha disiplinli ve düzenli birliklerden oluşan eğitimli bir muharip gücü desteklemek maksadıyla gerilla savaşı için kullanılabilirdi. Hicaz'ın tepelerini ve geçitlerini tutabilir ancak Türkleri Medine'den çıkartamazdı. Bunun tersi de doğruydu. Türkler ancak fiziki olarak işgal ettikleri arazileri kontrol altına alabilirlerdi. İrtibat ve ikmal hatları gerilla savaşçılarının daima tehdidi altındaydı. Faysal, adamlarının gücünün sınırının ve niteliklerinin her zaman farkındaydı.

Lawrence, Faysal'la ilk defa Ekim 1916'da tanıştığında Irak'ın Tikrit şehrinden, eski muvazzaf Osmanlı ordusu subayı, hırçın ve ihtiyatsızca cesaretli Mevlut Muhlis'i de ilk defa bu vesileyle gördü. Mevlut, Osmanlı makamlarınca milliyetçi faaliyetleri dolayısıyla kınanmış ve iki yılını Osmanlı yanlısı Hail Emiri bin Raşid'in yanında Necid'de sürgün olarak geçirmişti. Savaş çıktığında muharebeye çağrılmış, ancak 1915 yılında Mezopotamya seferinin ilk günlerindeki Şuaybe Muharebesi'nde Osmanlı süvari kuvvetini yönetirken İngilizlere esir düşmüştü. Arap ayaklanması çıktığında gönüllü olarak şerif davasının yanında yer almış ve Faysal'a fiilen yaver olarak katılmıştı. Faysal Osmanlı ordusunda muvazzaf subaylık yapmış daha fazla Arabı yanında istemekteydi. İngilizlerin esir kamplarında çok sayıda bu nitelikte Arap subayı bulunmaktaydı.

Ayaklanmanın Güçlendirilmesi

Ayaklanmanın "milis gücü" şeklindeki aşiret güçlerinin savaş kabiliyetine dayanması her zaman önemli bir endişe konusuydu. Arap Bürosu, Wingate'e, ayaklanmanın "düzenli birliklerin eksikliğine, zayıf topçu desteğine, ortak bir planın olmamasına ve eriyip gitme tehlikesine" maruz kaldığını yazdı.[28] Ayaklanmanın ilk iki aydaki başarısına rağmen, Eylül 1916'da stratejik durum kötüleşmeye başlamıştı. Medine'deki Osmanlı birliklerinin hâlâ endişe yaratan bir saldırı yeteneği vardı ve Yenbu yakınlarına eriştiklerinde yeni doğan isyana neredeyse öldürücü bir darbe vurmuşlardı. Türklerin Rabih yolundan Mekke'ye yürüyüp

düzenli ve ehliyetli bir savunma gücünün eksikliğinden faydalanarak kendilerine karşı çıkan aşiret güçlerine üstün gelmeleri tehlikesi gerçek bir ihtimaldi. İnatçı ve iyi silahlanmış Bin Mübarek ve taraftarları Rabih bölgesinde ayaklanmaya daimi bir tehlike teşkil ediyordu. Türklerin ilerlemesi halinde aşiretler taraf bile değiştirebilirdi. Faysal bu durumun farkındaydı ve o sıralarda Şerif Hüseyin ve hükümetiyle temasla görevlendirilerek Cidde'deki İngiliz Konsolosluğu'na getirilmiş olan Albay Wilson'ı, en azından üç bin eğitilmiş askerin, durumu güçlendirmek için Yenbu'ya gönderilmesi gerektiği hakkında bilgilendirdi.[29]

Bir ay kadar önce, Eylül 1916'da, Trablusgarp kahramanı Aziz Ali el-Mısri İngilizlerin rızasıyla Mısır'dan ayrılmış ve Hicaz'daki şerif ayaklanmasına katılmıştı. Şerif Hüseyin onu genelkurmay başkanlığına getirerek Türk birliklerinin karşısına çıkabilecek düzenli bir Arap kuvveti teşkil etmesi için Rabih'e gönderdi. Arap ayaklanmasına katılacakları beklentisiyle esir kampından salıverilmiş yaklaşık yedi yüz Iraklı asker ve subay eşliğinde Hicaz'a daha önce gelmiş olan eski yaveri Nuri es-Said onu beklemekteydi. Süveyş'te bir toplama kampında tutulan esir askerlerin arasından Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmaya katılmaya gönüllü çok az kişi çıkmıştı. Razı olanlar bir gemiye bindirilip Hicaz'a gönderilmişti. Nuri ise eski komutanı Mısri'ye katılmak için Aralık 1915'te serbest bırakılmadan önce Hindistan'da gevşek bir ev hapsinde tutulmuştu.[30] Ayaklanmanın bu ilk Arap gönüllüleri daha sonraları Hindistan, Irak ve Mısır'ın esir kamplarındaki daha başarılı askere alma kampanyalarının sonucunda gelenlerle çoğaldı. Ancak Suriye ve Irak'tan gelenlerin sayıları genel olarak düşük kaldı. Arap ayaklanmasının düzenli muharip birlikleri, insan ihtiyacı için Hicaz dışındaki Araplardan güç alamadı.[31] Yine de bu az sayıdaki Arap subay ve askeri ayaklanmanın 1917'de[32] Suriye'ye ilerlemesiyle oluşacak gücün çekirdeğini kurdu. Faysal'ın ordusundaki Arap subaylarının değeri sonraları daha önem kazanacaktı. Iraklı ve daha az ölçüde Suriyeli subaylar Faysal'ın Suriye'deki kısa ömürlü hükümetinde yoğun çalışacak, daha sonra da gelecekteki Irak devletinin işlerinde daimi ve kalıcı bir temelde görev alacaklardı. Faysal'ın Irak'taki yardımcıları ve danışmanlarının büyük kısmı bu kadrolardan çıktı.

Mısri bir gözünü her zaman patronu Şerif Hüseyin'in üzerinde tutmak zorundaydı. Yetkilerini devretmekten hiç hoşlanmayan Hüseyin kuşkucu ve zor bir insandı ve bu özelliği, Kahire'deki İngilizlerden kendi

oğullarına kadar kendisiyle çalışmak zorunda olan herkesi çileden çıkarırdı. Mısri ise kayda değer askeri tecrübe sahibi, hürmet duyulan, milliyetçi bir şahsiyetti; ikisinin çatışmaları sadece zaman meselesiydi. Mısri Hicaz'da geçirdiği altı ay zarfında aşiret birliklerinin yanında savaşacak Arap kuvvetinin örgüt çatısını kurdu. Ancak bu kuvvet üzerinde operasyonel komutaya veya bağımsız bir şekilde düşmana darbe vurma yetkisine sahip olamadı.[33] Hüseyin dizginleri her zaman sıkı sıkıya elinde tuttu ve Wilson'ın Mısri'nin kuvvetine ayrı bir bütçe tahsis etmesi talebini geri çevirdi. Mısri'nin Kahire'den kendisine doğrudan bütçe temini gayreti de boşa çıktı. İngilizlerin, Mısri güçlerine Hüseyin'in liderliği altındaki ayaklanmadan ayrı bir birim olarak muamele etmeye niyeti yoktu.

Yeni doğan bu Arap kuvveti Rabih'de konuşlanan Şerif Ali'nin şekli komutası altına girdi. Kurulmasından kısa süre sonra daha gelişmiş Arap bölgelerinden daha çağdaş perspektifler taşıyarak gelmiş subay sınıfı ile aşiretlere dayanan ve ana unsuru Hicazlı olan ayaklanmacılar arasında yüzeyin altında gizli gerilimler açığa çıktı. Arap subayları, yeni oluşturulan askeri yapıda önemli kariyer imkânları gören birkaçı dışında, samimi milliyetçi duygularla vazife yapmaktaydı. Çoğunluğu İtilaf devletlerine, özellikle de Fransızlara, niyetleri ve savaş sonrasında Arap topraklarındaki planları nedeniyle güvenmiyor, Almanlara sempati besliyorlardı. Mısri gibi bazıları Araplar için ideal neticenin Arap-Türk devleti olarak yeniden tasarlanmış bir Osmanlı İmparatorluğu olduğuna inanıyordu. Şerif Ali, Mısri'nin bu tür görüşlere bağlı kaldığına ve Arap kuvvetinden bu amacını gerçekleştirmek için istifade edeceğine gerçekten inanıyor olmalıydı. Medine üzerine planlı bir ileri harekât sırasında Ali, Mısri'nin Fahrettin Paşa ile temas kuracağı ve taraf değiştireceği yolunda ortada dolaşan söylentiler nedeniyle Arap kuvvetini geri çağırdı.[34] Bu kuşku ve uzun hareketsizlik dönemleri Arap kuvvetinden bazı subayları kuvvetten ayrılmaya ve Faysal'ın ordusuna katılmaya itti. Faysal Arap subaylarına ve milliyetçi emellerine geleneksel kafalı ağabeyinden daha açıktı. Ayrıca aksiyon arayışında olanlar için, onun ordusu Türklerle sürekli çatışmaya giren tek kuvvetti.

Ayaklanmanın tökezlemesi Kahire ve Londra'da alarm çanlarını çaldı ancak çöküşten kurtarılması için izlenmesi gereken en doğru hareket tarzına ilişkin fikirler karışık, görüşler birbirinden çok ayrıydı. Büyük bir düzenli İngiliz müfrezesini, en azından tugay büyüklüğünde bir birli-

ği Rabih'e çıkarma düşüncesi ciddi olarak incelendi, ancak böyle bir çıkarmanın İngiliz seferi gücü tarafından başlatılması beklenen Sina taarruzunun seferberlik gereklilikleriyle ters düşeceğine karar verildi. Siyasi nitelikli itirazlar da vardı. "Hıristiyan" bir devletin yabancı askerlerinin Hicaz'a girmesi Müslüman kamuoyunda, özellikle Hindistan'da bir halkla ilişkiler felaketine yol açabilir ve ayrıca Şerif Hüseyin'in dini itibarını derinden sarsabilirdi. Öte yandan böyle bir müdahale İngiltere'nin savaşan taraflardan biri olarak geri dönülmez şekilde ayaklanmaya katılmasına yol açar, bu da beraberinde birçok siyasi netice doğururdu. Ancak Yüksek Komiser Henry McMahon gibi Rabih'e çıkarma taraftarları, şerif ayaklanmasının çökmesinden ve bunun İtilaf devletlerinin vaat ve yükümlülüklerinin inandırıcılığı üzerindeki etkilerinden daha da büyük bir endişe duymaktaydı.[35] Londra'daki Savaş Kabinesi Rabih bunalımının üzerinde durdu ancak kararsız kaldı ve spesifik bir eylem planı biçimlendiremedi. Hüseyin de iki fikir arasında kalmış, önce Rabih'e asker çıkarılmasını desteklemiş, sonra da kararını değiştirmişti.[36] Yabancı askeri birliklerin sözümona egemen ve tamamen Müslüman toprağı olan ülkesindeki mevcudiyetinin utandırıcı bir durum olacağının farkındaydı. Aynı zamanda Türk güçleri Rabih'e ilerlediği takdirde karşılarına sadece aşiret müfrezelerinin çıkması durumunda ayaklanmanın yaşayacağı tehlikenin de ciddi olarak bilincindeydi. Hüseyin'in rakibi Şerif Ali Haydar, Osmanlılar tarafından Ekim 1916'da İstanbul'dan getirilip şerif olarak tanınmıştı. Ali Haydar'ın propaganda faaliyetleri Hüseyin'in İslamın düşmanlarıyla aynı takımda savaştığını herkesin duyacağı kadar yüksek sesle her yerde ilan ediyordu.

Abdullah İngiliz tugayının gelmesini desteklemekte, Faysal da başlangıçta buna yakın durmaktaydı. Ancak aşiretlerin sadakatlerindeki belirgin bölünmeye rağmen Türk kuvvetlerinin Yenbu önlerinden geri çekilmesi yabancı asker ihtiyacı hakkında fikrini değiştirmesine ve Rabih kapanından çıkması için başka bir çare geliştirmesine sebep oldu. Bölgenin aşiretleri özellikle de Cüheyne ve Harb[37] ile aralıksız görüşmeler sürdürerek ayaklanmada zıt tarafları tutan Harb aşiretinin iki boyunu uzlaştırdı. Bir keresinde Faysal ileri harekâta katılmaları için ikna maksadıyla Cüheyne aşiretinin meclisine dahi gitti.[38] Aşiretler arasında uzlaştırmanın önemli bir vasıtası olarak "her gün ve bütün gün iç huzuru sağlamak" maksadıyla çalışıyordu.[39] Faysal gibi üst düzey bir kişinin bu kadar zamanını

aşiretleri yüce bir amaç uğruna birleştirmeye harcarken görmek gibi alışılmadık bir manzara uzun süreli etki bırakacak, aşiret mensuplarının sadakatlerini kısmen kendi kısır çıkarlarının ötesine geçirecekti.

Faysal'ın aşiretlerle yorulmak bilmez çabalarından Lawrence daha sonraları bahsetmiştir: "[Faysal] tüm Arapların gözünde aşiretlerin, aşiret şeyhlerinin ve kıskançlıkların üstünde bir mevki edinmiştir. Arabulucuların ağırbaşlılığını ve kendiliğinden kabul edilen bir otoritenin itibarını temsil etmektedir. Taraf tutmamakta veya ihtilaflarına ortak olmamaktadır: aracılık yapmakta ve çalışmaları netice vermektedir."[40] Lawrence annesine 16 Ocak 1917'de ise şöyle yazmaktaydı: "Arap dünyasında insanlara önderlik eden birisi ve diplomat olarak muazzam şöhret sahibi. En güçlü noktası aşiretlere muamele tarzı: aşiret üyelerine mükemmel uyan davranışları var, hepsi ona bayılıyor."[41] Faysal ağabeyi Abdullah'ı menfi etkileyen şu veya bu aşireti tutma gibi bir tutumu hiç sergilemedi. Bu sebeple basit bir aşiret veya hizip lideri değil tüm aşiretlerin lideri olarak kabul edildi. İstihbarat raporlarından birinde Faysal hakkında şu değerlendirme yapılır: "Maruzat sahiplerinin hiçbir zaman sözünü kısa kesmez. Her şikâyeti dinler ve kendisi çözmezse bile, kurmaylarından birini çağırarak kendisi adına meseleyi halletmesini ister. Sabrı sonsuz ve kendine hâkimiyeti mükemmeldir."[42]

Fahrettin Paşa yeniden tertiplenmek için Yenbu'dan çekilmiş, beş bin kişilik güçlü bir Türk kuvvetiyle Sultani yolundan Rabih'e doğru ilerlemekteydi. Türklerin ilerlediği yol üzerindeki aşiretler tereddüt içine düşüyor, bir tarafa katılmak için kimin kazanacağını görmeyi bekliyorlardı. Faysal aşiretlerin birinden diğerine giderek yerlerinde kalmalarını ve karşı saldırıya hazırlanmalarını temin etmeye çalışıyor, Türk kollarını kendi güçleri ile Rabih'den ilerleyen Şerif Ali'nin güçleri arasında tuzağa düşürmeyi umuyordu. Ancak Ali'ye bağlı aşiret üyeleri bazı aşiretlerin muharebeden caydıkları hakkındaki yanlış söylentiler üzerine bozularak düzensiz bir halde Rabih'e çekilmişlerdi. Rabih'deki vaziyet giderek kritikleşiyordu.

Bu önemli anda, Faysal Yenbu'nun 320 kilometre kadar kuzeyindeki küçük bir yerleşim olan Vecih'i vurmak için gözü pek bir planı uygulamaya girişti. Burası Hicaz demiryoluna saldırılması ve Medine ile Suriye arasındaki Türk irtibatının kesilmesi için ideal bir üs teşkil ediyordu. Başarılı olduğu takdirde, Türkleri seyyar kollarını geri çağırmak ve

Medine'de yığınak yapmak zorunda bırakacaktı. Rabih'e yönelik tehdidin bu yolla üstesinden gelinecek ve ayaklanmanın merkezi Mekke emniyete alınacaktı. Faysal Vecih bölgesindeki Billi aşiretinin başlıca boylarını evvelce yanına çekmiş ve onlar da Vecih ile el-Ula demiryolu istasyonu arasındaki irtibat hatlarını kesmişlerdi. Bir İngiliz istihbarat raporu Faysal Vecih'i aldığı takdirde, bölgenin Billi ve kuzey Cüheyne aşiretlerinden oluşan aşiretlerinin ayaklanmaya katılacaklarını teyit etti.[43] Bir başka ilave etki Güney Suriye'nin başlıca aşiret liderlerinden, Faysal'ın 1915 yılında Şam'da kaldığı sırada temas kurmuş olduğu Nuri eş-Şalan'ın desteğinin kazanılması olabilecekti. Yenbu açıklarında demirlemiş İngiliz harp gemisi *Dufferin*'de Wilson, Lawrence ve Faysal arasında yapılan toplantıda Faysal'ın Vecih'e ilerlemesi, İngilizlerin de beş yüz aşiret savaşçısı ve düzenli ordu askerini oraya taşıması konusunda mutabakata varıldı. Daha sonra da plan Şerif Hüseyin'in kabulüne sunuldu. Lawrence Vecih seferi hakkında şöyle yazmıştır: "Sefer, [Arapların], Medine'yi teslime zorlayıcı bir kuşatması olmaktan ziyade Türklerin Mekke'yi ele geçirmelerini önlemek için son şanslarıydı."[44] 1917 yılı yılbaşında Faysal ordusunu Vecih'e yürümek üzere hazırladı.

Faysal'ın ordusunun hareketi görülmeye değer bir manzaraydı. Yaklaşık on bin kadar aşiret mensubu develeriyle birlikte Yenbu dışındaki vadide tespit edilmiş buluşma noktasında bir araya gelmişlerdi. Faysal geldiğinde sessizce selam verdiler ve davulcuların işaretiyle develerine binip ilerlemeye başladılar. Beyaz kıyafetlere bürünmüş muhafızlarının çevresini sardığı Faysal önde ilerlemekteydi. Faysal'ın arkasında düzene giren ordu, sancaklarını dalgalandırıp davullarını çalarak Vecih'e doğru yürüyüşe geçti.[45] Derin simgesellik taşıyan bir an yaşanıyordu. Yakın tarihte ilk defa aşiretler ortak bir davanın peşinde bir araya gelmiş, ilk defa ganimet, intikam veya yağma için değil tek bir önderin arkasında birleşmiş bir Arap ordusunun üyeleri olarak topraklarının dışına çıkıyorlardı. O an için, Faysal birbiriyle kan düşmanı olan Billi, Cüheyne ve Harb aşiretlerini ordusunda yan yana çarpışmak ve yaşamak üzere birleştirmişti.[46] Bu harika manzaranın başka bir sebebi daha vardı. Arap ayaklanmasının büyüyen gücünün ve şeriflerin kabileler üzerindeki üstünlük iddiasının ilanını temsil ediyordu. Kararsız aşiretler artık ayaklanmanın bir dünya devletinin altın, silah ve açık siyasi desteğini arkasına alan bu durdurulamaz ilerleyişini hesaba katmak zorundaydı.

Vecih'e yürüyüş üç hafta sürdü ve bu süre zarfında Faysal bölgedeki aşiretlerin desteğinden yararlandı. Ancak ordusu çarpışmaya girme fırsatı bulamadı. Vecih evvelce harp gemisi *Hardinge* ile nakledilen Faysal'ın ordusundan beş yüz kadar aşiret savaşçısı ve düzenli ordu askeri tarafından alınmıştı. Karaya çıkan birlik yaklaşık iki yüz kadar personelden oluşan küçük Türk birliğinin koruduğu kasabaya saldırmıştı. *Hardinge* ve diğer savaş gemilerinin toplarının ateş desteği altında kasabaya taarruz edilmiş ve müdafiler kısa zamanda teslim olmuşlardı. Vecih 24 Ocak 1917'de düştü; Faysal'ın ordusu da ertesi gün bölgeye ulaştı. Zayıf korunan Yenbu'nun kararlı bir Türk ilerlemesi karşısında düşebileceği korkusu gerçekleşmedi. Faysal Türkleri Medine'den Yenbu'ya ilerlemekten caydıracak bir plan geliştirmiş, Abdullah'ı Medine'nin kuzeyinde bulunan Ais Vadisi'ndeki Hicaz demiryolu istasyonunu ele geçirmeye göndermişti. Kuzeyden yolları tıkanan Vecih'in de Faysal'ın kontrolüne girmesi karşısında Türkler için, Medine'den Yenbu'ya ilerlemek çok riskli olacaktı.[47] Faysal Vecih'e sefer ve inisiyatifi ele geçirme planları hakkında babasına yazmıştı: "Vecih'te durumumuzu güçlendirdiğimizde, [harekâtlarımız için] ileri üs vazifesi görecek korunaklı bir mevki elde edeceğiz... Bu görüş ve düşüncelerin hayal ve fantezi olduğunu düşünebilirsin. Gerçekten de başlarken her şey zordur ancak başarının anahtarı eylemdir."[48]

Vecih'in işgali Hicaz'ın stratejik haritasını bütünüyle değiştirdi. Hicaz'ın kuzey sahilinde Rabih ve Yenbu'ya ilaveten önemli bir ikmal üssü kurulmuş, Hicaz'ın tüm sahil boyu şerif güçlerinin eline geçmişti. Hicaz demiryoluna ve Kuzey Hicaz'daki ileri karakollarına etkili ve düzenli saldırılara artık geçilebilirdi. Yenbu, Rabih ve Mekke'ye yönelik tehditler ortadan kalkmış ve Almanların şehri tek etme çağrısına uymayan Türk kuvvetleri, Medine'de sıkışıp kalmışlardı. Başka cephelerde konuşlandırılabilecek Osmanlı insan gücü ve kaynakları boşa kullanılmaktaydı. Ancak Türkler için İslamın iki mukaddes şehrinden birini denetimleri altında tutmayı sürdürmenin ve dünya Müslümanlarının gözünde itibarlarını korumanın maliyeti yaklaşık 25.000 askerin burada -14.000 asker Medine'de ve 11.000 askerin de Güney Suriye ile Kuzey Hicaz arasındaki demiryolu istasyonlarında- tutulmasıydı. Vecih'in işgali ayrıca ayaklanmacıların saflarına Güney Suriye'den önemli aşiretlerin kazanılmasıyla Faysal'ın önderliği altındaki aşiret işbirliğinin büyümesinin ve ayaklanmanın ikinci aşamasına geçilmesinin yolunu açtı.

6. Bölüm

Arap Ayaklanması II: Sınırları Aşmak

Vecih'in ele geçirilmesiyle Faysal ve ordusu fiilen Güney Suriye'nin kapılarına dayandı. Aşiret birlikleriyle düzenli birliklerden kurulu kuvvete Kuzey Ordusu adı verilerek Ali ve Abdullah'ın komutasındaki aşiret güçlerinden ayrıldı. Bu güçler daha çok Medine'nin gevşek kuşatmasının sürdürülmesi ve Türk garnizonunun zaman zaman taciz edilmesi için kullanıldı. Bundan böyle kuzeye yönelik her harekât ayaklanmayı bütünüyle farklı bir askeri, siyasi ve diplomatik zemine sokacaktı. Böylece ayaklanma, Londra ve Paris'te Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrası yapısı hakkındaki değerlendirmelerde fazla bir yer tutmayan Hicaz'la sınırlı kalmayacaktı. Öte yandan Faysal'ın Suriye'ye girmesi, gerçekten çok dikenli bazı konuları gündeme getirecekti: Mısır Seferi Kuvveti'nin Filistin ve Suriye'deki harekât planlamalarıyla ayaklanmanın ilişkileri; Mekke Şerifi Hüseyin'in Suriye ve ötesindeki bölgelere siyasi bakımdan erişimi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarını nüfuz alanlarına bölen Sykes-Picot Antlaşması'nın gizli protokolleri. Kahire Komutanlığı'nın ilk başta Faysal'ın ve Kuzey Ordusu'nun askeri faaliyetlerinin kapsamını Hicaz demiryoluna karşı operasyonlarla sınırlı tutmasını ve Hicaz toprakları dışına çıkarmamasını istemesi pek şaşırtıcı sayılmaz. Ayaklanmanın başlamasından birkaç hafta sonra Hicaz'a Albay Eduard Bremond başkanlığında bir askeri danışmanlar heyeti gönderen Fransızlar, Kahire'nin bu tutumunu bilfiil desteklemekteydi. Bremond'un talimatı, ayaklanmaya şartlı destek vermek, faaliyetlerini gözlemek, rapor vermek ve gerekiyorsa Şerif ve oğullarının, özellikle de Faysal'ın planlarını etkisiz kılmaktı. Fransa'nın Suriye'deki çıkarları Sykes-Picot Antlaşması'nda tanınmış ve sınırları çizilmişti. Faysal'ın Güney Suriye'ye girmesi Fransızlar tarafından daima bölgedeki ihtirasları ve gelecekte yapılacak paylaşım ışığında değerlendirilmeye mahkûmdu.

Faysal Vecih'te

Vecih'i ele geçiren işgal gücü kasabayı büyük bir yağma ve yıkıma uğrattı. Faysal esasen kasaba halkını eli kulağındaki saldırı hakkında uyarmış ve iki yüz kişilik Türk garnizonuna karşı ayaklanmaya veya kasabayı terk etmeye çağırmıştı. Ancak çoğunluğu Hicazlı olmaktan çok Kızıldeniz'in karşı sahilinden gelme Mısırlılardan oluşan ve ayaklanmacılara yakın durmayan kasabalılar her iki isteği de reddetti. Bununla beraber Faysal'ın kasaba idareciliğine Mevlut Muhlis'i getirmesiyle düzen kısa sürede kuruldu.[1] Acımasız tedbirleriyle yağmacıları (ve kasaba halkını) sakinleştirdikten sonra Vecih Faysal'ın Kuzey Ordusu'nun yeni merkezi olarak hizmet gördü.

Vecih'in düşmesinden kısa süre sonra Kürt kökenli Iraklı Subay Cafer el-Askeri'nin katılımıyla ayaklanmanın gücü arttı. El-Askeri İstanbul Harbiye Mektebi'nden mezun olmuş ve savaşın çıkmasından önce imparatorluk Almanya'sında kurmay subaylık eğitimi almıştı. Libya çöllerinde Osmanlı birliklerinin bünyesinde Sunusi aşiretiyle beraber İngilizlere karşı savaşmış sadık bir Osmanlı askeriydi. Asıl askeri üssü Burka'da olan Sunusi kuvvetlerine, Mısır'dan gelen İngiliz kuvvetleriyle çarpışmalarında komuta etmiş, göğüs göğüse çarpışmaya dönüşen muharebede aldığı kılıç darbesiyle yaralanıp İngilizlere esir düşmüştü. Bunun üzerine 1916 yılı başında Mısır'a nakledildi ve Kahire'de savaş esirleri için kurulmuş bir hastaneye yatırıldı. İyileştikten sonra esir kampından kaçmaya çalışırken başına gelen talihsizlik nedeniyle bu sefer bacağını kırdı ve tekrar hastanelik oldu.[2] Hastanede bu ikinci sefer kalışında gelecekteki kayınbiraderi Nuri es-Said ve ileride Faysal'ın Şam'daki hükümetinde dışişleri bakanı olacak Dr. Abdülrahman eş-Şahbandar dahil bazı milliyetçiler kendisiyle temas kurdu ve Osmanlı davasına destek konusundaki tutumunu gözden geçirmesini teşvik ettiler. Bu iki kişi de Askeri'ye Arap gizli cemiyetleri ve İTC'nin Suriye'deki milliyetçilere karşı aldığı önlemler hakkında ayrıntılı bilgiler verdiler. Libya'da bulunduğu süre boyunca Suriye'de olan bitenler, özellikle de Cemal Paşa'nın baskıcı tedbirleri hakkında Askeri'ye çok az bilgi sızmıştı. Dr. eş-Şahbandar Kahire'deki Arap Bürosu'nun Clayton, Hogarth ve Lawrence gibi kilit şahsiyetleriyle düzenli temas içindeydi ve Askeri'nin onlarla buluşarak ayaklanmanın geleceğine ilişkin beklentileri bizzat tartmasına imkân sağladı.

Askeri'nin Şerif Hüseyin'in güçlerine katılma teklifi muhtemelen Hüseyin'in Kahire'deki temsilcisi el-Faruki'nin, Askeri'nin itibarından çekinerek Şerif Hüseyin'le iletişimini tıkamasından ötürü başlangıçta karşılık alamadı.[3] Bununla beraber, Şerif Hüseyin'in muvazzaf ordu subaylarına karşı kuşkusu ve genel olarak şehirli Suriyeli ve Iraklılardan hoşlanmamasına rağmen ayaklanmacıların saflarını güçlendirmek için düzenli bir Arap kuvveti ihtiyacı giderek belirginleştikçe el-Askeri muharebe alanında böyle bir birliğin başına geçecek en bariz aday olarak belirdi.[4] Neticede babasının tereddütlerini Faysal aştı. Askeri'ye doğrudan mektup yazarak Arap ayaklanmasına katılmaya davet etti ve ona Kuzey Ordusu'nun düzenli birliklerinin komutanlığını önerdi.[5] Askeri 1917 başlarında *Hardinge* gemisiyle Vecih'e doğru yola çıktı. Vecih'e indiğinde Faysal'la ilk görüşmesini Askeri şöyle anlatmıştır: "Narin hatlı, genç görünüşlü incecik bir prens gördüm. Beni göğsüne çekerek kucakladı ve şöyle dedi, 'Bu görüşmeyi uzun zamandır istiyordum ve [gerçekleştiği için] Allah'a şükrediyorum... Her yönden karşılaştığımız güçlüklerden ötürü düzenli bir kuvveti örgütlemeye maalesef henüz muvaffak olamadık ancak şimdi her şart altında askeri görevleri üstlenebilecek bir kuvvet kurmak için tüm gayretleri sarf edeceğimize inanıyorum.'"[6]

Askeri, Faysal'ın idari ve siyasi meselelere boğulup askeri işleri ayrıntılarıyla idare etmek için gerekli zamanı hasredemediğini anladı. Bu sorumluluğu hevesle Askeri'ye devreden Faysal, onun harekâtlar ile birliklerin kullanımına ilişkin tüm askeri kararların kendisinde ve oradan da Faysal'a bağlı olacak resmi komuta yapısı içinde merkezileştirilmesi talebini kabul etti. Sayıca en büyük gücü teşkil eden Kuzey Ordusu'nun aşiret birlikleri bir tür askeri komuta disiplini altına sokulacaktı. Vecih'in düşüşünden sonra İngilizler, Kuzey Ordusu'nun tahribat ve patlayıcı kullanımı konusundaki yeteneklerini artırmaları ve harekâtlar konusunda danışmanlık yapmaları için destek olarak Lawrence dışında birkaç subay daha göndermişlerdi. Bunların arasında patlayıcı uzmanları Albay Stewart Francis Newcombe ve Yüzbaşı Herbert Garland ile Harekât Subayı Binbaşı Pierce Charles Joyce da vardı. İngilizlerin Faysal'ın Kuzey Ordusu'nu destekleme çabalarının en ağır yükünü bu uzman danışmanlar çekerken şöhret kazanan kişi Lawrence oldu. Kendi beyanına göre Lawrence, görevini istihbarattan ve Faysal ile irtibat sağlamaktan ibaret görmüştür.[7] Ancak İtilaf devletleriyle Faysal

arasında silah, ikmal, bilgi ve para akışındaki esas bağlantı noktası rolü nedeniyle Lawrence, kendine Faysal nezdinde hükmedici bir konum inşa etmiştir. Savaşın bir sonraki aşamasına geçiş hazırlıkları yapılırken tüm bu danışmanlar Faysal'ın Vecih'teki kampında toplandılar.

Faysal ayaklanmanın ilerlemesinin, ordusunun topraklarından geçmesi planlanan aşiretlere olduğu kadar düzenli birliklerinin ve aşiret müfrezelerinin hazırlık durumuna bağlı bulunduğunu biliyordu. Ancak önderlerinin çatışan bakış açılarının ışığında ayaklanmanın stratejik istikametinin tespit edilmesi gerekiyordu. Faysal ve babası bağımsız bir Arap devletinin kurulması için itici güç olmak ve başı çekmek üzere ayaklanmanın Suriye aşamasına geçmesinde kararlıydı. Bununla beraber Mekke'den uzaklaştıkça daha bağımsız hareket edecek Faysal ve ordusu üzerinde denetimini ve etkisini yitirme ihtimali hakkındaki endişesi Hüseyin'in kararlılığını zayıflatıyordu. Diğer taraftan bölge aşiretleriyle ittifak ilişkileri sağlamlaşır sağlamlaşmaz Güney Suriye'ye geçmeyi arzulayan Faysal'ın, İngilizlerin Hicaz demiryolunu hedef alma ve Medine kuşatmasını sürdürme önceliği yüzünden eli kolu bağlanıyordu. İngilizlerin ikmal, para ve silah kaynakları üzerinde mutlak kontrolü Faysal ve genel olarak ayaklanma üzerindeki en güçlü belirleyici unsurdu. Büyük riskleri göze almadan onların görüş ve öncelikleri saf dışı edilemezdi. Savaş Kabinesi Ocak 1917'de Mısır Seferi Kuvveti'ne Mısır sınırının doğusundaki siyasi durum hakkında görüş bildirmek ve Fransızlarla daimi eşgüdüm sağlamak için bir siyasi subay atadı. İngilizler, Fransızlara karşı yükümlülükleriyle herhangi bir şekilde çatıştığı takdirde Arap ayaklanmasına verebilecekleri desteğin ve gidebilecekleri sınırların gayet farkındaydı.[8]

Harekât alanında Albay Edouard Bremond başkanlığında bir askeri heyet tarafından temsil edilen Fransızlar Hicaz seferine resmi İtilaf birliklerinin dahil olması ve ayaklanmanın İtilaf kuvvetlerinin komuta mevkiini işgal edecekleri bariz bir strateji çerçevesine çekilmesi için bastırıyordu. Bu konuda Bremond Fransa'nın Sykes-Picot Antlaşması uyarınca Suriye'de elde ettiği çıkarlarının korunması ve ayrıca bu harekâttan Fransa'nın Levant üzerinde kurması beklenen denetimini tehdit edecek bağımsız bir Arap devletinin ortaya çıkmamasını temin etmek dahil bölgedeki Fransız siyasetinin hedeflerini her an teyakkuz halinde takip etmekteydi. Esasen Bremond her iki devletin imparatorluklarındaki

Müslümanlardan (herhalde Hindistan ve Kuzey Afrika halkı) kurulacak Avrupalı subayların komutasındaki düzenli İngiliz-Fransız birliklerinin Rabih'e çıkmasını ve Osmanlılarla doğrudan Hicaz'da savaşa girmesini kuvvetle tavsiye etmişti.[9] Bremond şimdi de ele geçirilmesinden ötürü tebriklerini bildirmek için Vecih'e gelmiş, Akabe'ye İtilaf çıkarması için bastırıyordu.[10] Fransızlar Faysal'ın güçleri Suriye'ye geçmeden önce yürüyüş yolu üzerinde İngiliz-Fransız kuvveti vasıtasıyla mümkün olduğu kadar toprak ele geçirmek ve ön almak suretiyle ilerlemesini engellemeye kararlıydı.

Faysal'ın Vecih'teki denizden bir buçuk kilometre uzaklıktaki kampı misafirler, personel, hizmetkârlar, kabul alanları ve yaşam yerleri için gruplar halinde çadırların kurulduğu dikkatli bir tertibe tabi tutulmuştu. Düzenli birlikler ve aşiret savaşçıları, İngiliz danışmanlar ve İngiliz komutasındaki Mısır birlikleri kendi çadırlarıyla uzak bir mesafeden Faysal'ın ordugâhını çevreliyordu.[11] Faysal Hicaz demiryoluna akınlara girişmesi ve Medine çevresindeki Osmanlı hatlarını taciz etmesi için İngilizlerin sürekli baskısı altındaydı.

Bu baskılar Türklerin Medine'yi terk etme ve birliklerini İngilizlerin beklenen saldırısından önce Güney Filistin'deki mevzilerini güçlendirmek için çekmeye hazırlandıklarına ilişkin yanlış istihbarat alındığında daha da yoğunlaştı. Lawrence şöyle yazmıştır: "Faysal'a dürüstçe İtilaf çıkarlarının bu durumda fedakârlık talep ettiğini veya en azından Araplara hemen fayda sağlanmasının ertelenmesini gerektirdiğini söyledik. [Faysal] her zamanki gibi bunu bir şeref meselesi olarak gördü ve elinden geleni derhal yapmayı kabul etti."[12] Kuzeye doğru yürüyüşü ertelenmek zorundaydı. Eldeki tüm kaynaklar Hicaz demiryoluna saldırılarla Medine'deki Türk garnizonunun ikmal ve iletişim hatlarının kesilmesine yoğunlaştırılmalıydı.

Faysal'ın Vecih'teki ordusunun dışında ayaklanmanın diğer ana kuvvetleri Medine yakınlarındaki Bir Derviş'te bulunan Şerif Ali'nin komutası altındaki kuvvetle Medine'nin kuzeyindeki Ais Vadisi'nde bulunan Abdullah'ın komutası altındaki daha zayıf kuvvetti. Mart 1917 sonunda Faysal, artık Kuzey Ordusu komutanlığına atanmış olan Cafer el-Askeri ve yardımcısı Mevlut Muhlis'le birlikte ayaklanmanın bileşik güçlerinin gelecekteki savaş planlarını görüşmek üzere Ais Vadisi'ne gitti. Kurak, çıplak kanyonlardan Ais Vadisi'ne seyahat iki gün sürdü. Tek tük eğri

büğrü, dikenli ve yapraksız ağaçların göründüğü ıssız topraklarda yol aldılar. Yakıcı güneş bunaltıyor, develer korunmak için nereyi bulurlarsa saklanmaya çalışıyor, çabaları sürücülerinin kıyafetlerini keskin dikenlere sürtüp yırtmaktan başka işe yaramıyordu.[13] Ais Vadisi'ndeki şartlar da ürkütücüydü. Bir kum fırtınası üç gündür her yeri kasıp kavurmaktaydı. Ancak Faysal ve beraberindekiler tahammül ettiler. Faysal'ın yanında yüzbaşılıktan binbaşılığa terfi eden Joyce ile saha görevi için Vecih'e gönderilmiş Arap Bürosu'nun Siyasi Subayı Kinahan Cornwallis, Bremond'un Hicaz danışma grubuna bağlı Cezayir kökenli Fransız Yüzbaşı Rahu vardı.[14] Üç harekât alanı komutanlığının Askeri'nin komutasında birleştirilmesi önerisi daha çok Ali'nin ordularıyla muhaberenin zorluğu yüzünden gerçekleştirilemedi. Sonuç olarak Faysal ve Abdullah, muhaberenin zorluğuyla takviyelerin ve ikmal malzemelerinin hızlı sevkiyatındaki güçlükler dolayısıyla tarafları birbirlerinin yardımına gelme yükümlülüğü altına sokmayan bir harekât planı üzerinde uzlaştılar.[15]

Faysal'ın Vecih'teki bir başka sıkıntısı, bölgedeki ve Güney Suriye'ye planlanan yürüyüş yolu üzerindeki aşiretlerin desteğinin temin edilmesiydi. Vecih çevresindeki Billi aşiretleri Cüheyne aşiretinin çoğunluğu gibi Faysal'a desteklerini açıklamıştı. Vecih'in hemen kuzeydoğusundaki çöllerin hâkimi Beni Attiya'nın desteği ise başkanları Asi bin Attiya'nın Vecih'in düşüşünden sonra Faysal'a sadakat yemini etmesiyle elde edildi. Öte yandan Suriye çölünün ana aşiret konfederasyonları Ruvala, Anizah, Beni Sahar ve hepsinden öte Huveytat'ı bölgelerinde ciddi harekâtlar başlamadan önce kendi tarafına kazanması gerekiyordu.[16] Ruvala'nın reisi Nuri eş-Şalan, Faysal 1915 yılında Şam'da Cemal Paşa'nın gönülsüz misafiri iken son günlerinde onunla temas kurmuştu. Eş-Şalan Suriye çölünün el-Cavf'dan (Arap yarımadasının kuzeybatı tarafı) Şam'ın güneybatısındaki Cebel Drüz'e kadar hâkimiydi. Faysal bir süredir Şalan'la ilişkilerini geliştiriyor, düzenli olarak hediye teatisinde bulunuyordu. Faysal'ın kâtibi Faiz el-Hüseyin, desteğini almak amacıyla Şalan'ın el-Cavf'taki üssüne gönderildi. O sıralarda artık yaşlı bir adam olan Şalan mevkiine iki kardeşini öldürerek gelmiş, tartışılmaz reis olarak korkulan ve hürmet duyulan bir insandı. Kuzeye planlanan yürüyüş güzergâhının üstündeki bir diğer önde gelen aşiret, önderliğini o dönemde Arabistan'ın en gözde ve sevilen savaşçısı Auda Ebu Tayeh'in yaptığı Huveytat aşiretinin Taveyhe boyu idi. Huveytat Hicaz demiryolunun

kilit noktası Maan ile küçük Akabe limanı arasındaki bölgenin hâkimi durumundaydı.

Şubat 1917 başlarında Nuri eş-Şalan'ın bir temsilcisi Faysal'ın Vecih'teki kampına gelerek hediye olarak bir ceylan getirdi. Bu hareketle dolaylı olarak destek ifade edilmek istenmekteydi. Ancak Nuri eş-Şalan ciddi çarpışmalar başlayıncaya kadar Osmanlılarla aleni bir kopuşa niyetli değildi. Aynı gün Huveytat aşiretinden bir heyet Auda'nın selamlarını ve destek ifadelerini getirdi. Faysal ziyaretçileri kucaklayarak karşıladı. Ancak yalnız bağlılığının ölçüsünü tartmak için değil, ayaklanma topraklarına genişlerse ayrıntılı planlarını öğrenmek için de Auda'nın şahsen gelmesini istiyordu.[17] Vecih'in kuzeyindeki iki büyük aşiretin temsilcilerinin kampta görünmesi Faysal'a ve ayaklanmaya desteğini ifade etmek için koşuşturan şeyhlerle aşiret mensuplarının sayısını daha da artırdı. Babasına yazdığı 23 Mart 1917 tarihli mektupta Faysal ordugâhına "Ruvala, Şararat, Huveytat, Beni Saha ve Amirat [kabilelerinden], içlerinden doksanı beraberinde 140 at ve tüfek getiren 242 şeyhle birlikte iki bin süvari savaşçının ulaştığından" bahsetti. Faysal bunlara Kuran'a el bastırarak sadakat yemini ettirdikten sonra saflarına aldı. Yemin verenler şunları taahhüt etmiş oluyordu: "Hiçbir Türk'e boyun eğmemek; (Bağdatlı, Halepli, Suriyeli ve safkan Arap olmak üzere) Arapça konuşan herkese iyi muamele etmek; özgürlüğü hayatından, ailesinden ve maddiyattan üstün tutmak; [Faysal] dururken durmak, yürürken yürümek."[18]

Aralarında Auda Ebu Tayeh'in yer aldığı bir aşiret heyeti 5 Nisan 1917'de Faysal'ın Vecih'teki ordugâhına ulaştı.[19] Auda yaklaşık bir ay ordugâhta kaldı ve Türklere karşı Maan bölgesindeki operasyonları planladı. Lawrence Faysal ile Auda arasındaki ilk karşılaşmayı ayrıntılarıyla tasvir eder: "Auda [Faysal'ın] elini yakaladı ve öptü, bir iki adım kenara çekildi, birbirlerine baktılar – birbirlerine hiç benzemeyen, Arabistan'da en iyi ne varsa temsil eden bir ikili, peygamber Faysal ve savaşçı Auda, her biri kendi payına düşeni mükemmelen yerine getiren ve bir diğerini derhal anlayan ve seven iki kişi."[20] Bölgenin aşiretleri aralarındaki ihtilafları çözmekte ve hassasiyetlerini dikkate almaktaki sabrı ve sebatı sayesinde Faysal'ın yanında yerlerini almışlardı. Bu yolda İngilizlerin sunduğu maddi ve mali desteğin de yeterince faydasını gördü. Savaş Bakanlığı 21 Şubat 1917'de 30.000 tüfek ve 15 milyon

atımlık cephanenin Faysal'ın Vecih'teki kuvvetine gönderilmesini onayladı. Daha önce Ocak başında Faysal Kahire'deki Wingate'den Kuzey Hicaz'ın çeşitli kabileleri nezdinde nüfuz kazanmak için 50.000 pound talep etmişti. Wingate talebin uygun görülmesini tavsiye etti ancak aşiretlere toplam para yardımını 100.000 poundla* sınırladı.[21]

Akabe'nin Düşüşü

Akabe'nin cesurane bir saldırıyla ele geçirilmesi, olayın Thomas Edward Lawrence ile ilişkisi sebebiyle kitlelerin zihnine kazınmış, onun "Arabistanlı Lawrence" lakabını kazanmasında bu vakanın gerçek veya hayali diğer başarılarından çok daha fazla etkisi olmuştur. Lawrence'ın savaş anılarını yazdığı kitabı *Bilgeliğin Yedi Sütunu* [*Seven Pillars of Wisdom*] çok hatırda kalıcı satırlarla Akabe'nin düşüşüne götüren aşamaları ayrıntılarıyla anlatır. Lawrence Akabe'nin ele geçirilmesiyle sonuçlanan harekâtın sadece planlama ve idaresinde değil, tasarlanmasında da kendisine merkezi bir rol biçmiştir. Önceleri biyografisini yazanlardan çok azı bu iddialarını incelemiş veya itirazını ortaya koymuştur. Arap devriminin başlıca önderlerinin derlemeleri ve anıları dahil Arap kaynaklarına erişememeleri veya erişme isteği duymamaları bunun herhalde en büyük sebebidir. Fakat bu kaynaklar Lawrence'ın Akabe seferindeki önemli rolünü azımsamadan veya küçümsemeden farklı aktörlerin faaliyetlerine tamamen farklı vurgularda bulunurlar.

Arap anlatımlarının tümünde Faysal Akabe'nin ele geçirilmesinin ilk ve en hevesli savunucuları arasındadır. Babasına Aralık 1916 ortalarında (21 Rebilüevvel 1355) yazdığı bir mektubunda şöyle der: "Vecih'in [düşmesinden] sonra önümüzde sadece Diba ve Muleyha [Hicaz'ın kuzey kıyısında] kaldı ve ikisi de şimdi zayıf [savunuluyor]. Bunlardan sonra sadece Akabe'yi alıp [Sina'dan yürüyen] İngiliz güçleriyle birleşmeliyiz."[22] Sudan'da görevliyken Vecih'e gönderilmiş olan topçu Binbaşı Vickery, Arap Bürosu'na 1 Mart 1917'de gönderdiği bir notta Suriyeliler üzerinde yaratacağı muazzam etki dolayısıyla Faysal'ın Akabe'yi *kendi*

* Bank of England'ın enflasyon hesabına göre bu para 2014 yılının 6,2 milyon pounduna tekabül ediyor-e.n.

güçleriyle alması konusu üzerinde çok durduğunu ve limana saldırmak için İngiliz gemilerinin onun birliklerini taşımasını talep ettiğini yazdı. Clayton cevabi yazısında asıl görevi olan Hicaz demiryoluna saldırılardan dikkatini çeleceği için Faysal'ın o sırada Akabe'ye ilerlemekten caydırılması gerektiğini belirtti.[23]

Akabe'nin Faysal ve babasının savaş hedefleri bakımından önemi azımsanamaz. Akabe sadece ayaklanmanın kontrolündeki toprakları önemli ölçüde genişletmekle kalmayacak, ayaklanmanın hızla İç Suriye'ye yayılmasına yol açacak ve Arapların bağımsızlık taleplerine temel olacak bir üs sağlayacaktı. Şerif Hüseyin'in savaş amaçları esasen Faruki'nin şerifle Haziran 1916'daki buluşmasında kelimelere dökülmüştü. Görüşmenin özeti Kahire'deki Arap Bürosu tarafından o esnada Londra'da olan Clayton'a bir notla iletildi.[24] Şerif Hüseyin öncelikle egemen bir Arap Krallığı'nın başkanı sıfatıyla İtilaf devletleri tarafından siyasi olarak tanınmak istiyordu. İkincisi askeri bir güç toplayıp fiilen mümkün olan en kısa sürede Suriye üstüne yürümek niyetindeydi. Suriye'nin kendi güçleri tarafından işgali, iktidarını ve önceliğini diğer iddia sahiplerine, yani Fransa'ya kabul ettirebileceği çok güçlü bir konum sağlayacaktı. Hüseyin'in teçhizatına ve mali desteğine bağımlı olduğu İngilizler ise kendi talep ve ihtiyaçlarına uyması için ona büyük baskılar uygulayabiliyorlardı. Yine de Hüseyin, şartlar imkân verdiği anda kendi amaçlarının peşine düşebiliyordu. Akabe, ihtiraslarının merkezindeydi. Ayrıca Faysal'ın Suriye'ye girişi zorlamak için başka sebepleri de vardı. Bu ülkede kendisini önderleri ve milliyetçi ayaklanmanın simgesi olarak gören çok sayıda dostu ve taraftarı vardı. Ordusunun, sadece Türklerin ulaşım ve ikmal yollarına saldırmaktansa belirli bir toprağı ele geçirmek için ilerlediği görülmeliydi.

Faysal'ı Suriye üzerine yoğunlaşmaya itmiş olabilecek başka bir unsur ise Şubat 1917'de Lawrence'dan duymuş olabileceği Sykes-Picot Antlaşması ile ilişkilidir.[25] Dikkatini Suriye'ye odaklamak yerine Hicaz demiryolu ve Medine'ye yöneltmek konusunda Joyce'un Faysal'ı ikna edememesini bu durum açıklayabilir. Joyce, Wilson'a şöyle yazmaktaydı: "Bana öyle görünüyor ki [Faysal] düşüncelerini kuzeye ve Suriye'ye yoğunlaştırmaya çok fazla eğilimli. Halbuki benim bilgilerime göre Şerif'in bütün güçlerinin ilk hedefi Medine olmalı. Bu hususu çok vurgulayarak ona anlatmaya gayret ettim."[26]

Faysal Nisan 1917'de Fransızların Suriye'ye 60.000 asker çıkaracağı haberlerinden telaşa kapıldı. Böyle bir gelişme Suriye'nin tümünü değilse bile büyük kısmını içerecek bağımsız Arap devleti kurma imkânını ortadan kaldırıyordu.[27] Akabe'nin Arap ayaklanması ile açıkça bağlantılı ve Faysal'ın genel sevk ve idaresi altındaki güçlerce işgali muazzam önem taşıyan bir vaka olacak, Arapların bağımsız devlet kurma iddialarını güçlendirip Fransızların böyle bir gelişmeyi önleme gayretlerini boşa çıkaracaktı. Esasında Faysal'ın Güney Suriye aşiretlerinin Akabe'ye karşı seferberliğinde başı çekmesini onayladığı öncü kuvvetin terkibi bu niyetini açığa vurmaktadır. Babasına yazdığı 14 Nisan 1917 tarihli mektubunda şöyle demekteydi: "Kulunuzun Suriye'deki gayretlerine gelince, işler en iyi şekilde ilerliyor. Önümüzdeki iki gün zarfında Auda Ebu Tayih Maan'dan üç saatlik süvari mesafesindeki El Cefir'i üs alarak kuzeye doğru yürüyecek. Yanında Şerif Nasır bin Ali ve belki de genel bir ayaklanma için gerekli hazırlıkları ikmal etmek amacıyla Cebel Drüz [Şam'ın güneyi] tarafına gidecek olan Nesib [Şamlı, el-Bekri] kulunuz olacak.[28]

Lawrence'dan bahis yoktur. Faysal seferin başını çekmesi ve kuzey kabilelerinde kendisini temsil etmesi için Şerif Nasır'ı seçmişti.[29] Faysal'ın komuta grubundan sefere katılan diğer iki kişi yakın arkadaşı ve el-Fatat gizli cemiyeti üyesi Nesib el-Bekri ile Osmanlı ordusu eski subaylarından Zeki el-Durubi idi. İki Suriyelinin mevcudiyeti Suriye muharebelerinde yardımı olacak muhalif Suriyelilerle temas kurulması amacına yönelikti. Lawrence, sefere katılmasına izin verilmesini Faysal'dan rica ettikten sonra patlayıcı uzmanı olarak dahil oldu.[30] Planları kendisi üretmeyip seferin başında bulunmasa da mevcudiyeti daha sonra Akabe'nin ele geçirilmesinde hayati rol oynadı.

Sefer gücü otuz beş eğitimli Bedevi gönüllü, tüfekler, patlayıcılar ve 20.000 poundluk altın sikkeyle birlikte 9 Mayıs'ta Vecih'ten ayrıldı. Grup çölü güney yönünde geçti, sonra kuzeye yöneldi, demiryolu hattını geçti, yirmi gün sonra da Sirhan Vadisi'ne erişti. İki hafta zarfında Şerif Nasır ve Auda, Ruvala ve Huveytat aşiretlerinden beş yüz savaşçı toplayıp batı yönüne doğru ilerlediler. Ancak güçleri Maan'a saldırıp ellerinde tutmak için çok zayıftı. Maan yakınlarındaki Ebu el-Lissan'da 2 Temmuz 1917'de bir Türk taburuyla karşılaştıklarında şiddetli bir çarpışma çıktı. Yaklaşık 300 Türk ve Arap askeri öldürüldü ve 160 Türk esir edildi. Bu önemli bir başarıydı ve Auda ile aşiret savaşçılarının ce-

sareti sayesinde elde edilmişti. Kazanılan zafer tereddüt duyan aşiretleri güçlerine katılmaya teşvik etti ve Akabe yolunu açtı. Yakınlardaki bazı Türk garnizonları teslim oldu veya şehir çevresindeki müstahkem mevzilere çekildiler. Bölgedeki Türk savunma hatları esas olarak denizden gelecek bir taarruzu önlemeye yönelik olduğundan Arapların cepheden taarruzlarına karşı duramazdı. Akabe garnizonu 6 Temmuz'da teslim olduğunda Şerif Nasır ve kuvveti Akabe'ye girdi. Kırk iki Osmanlı subayı ve yedi yüz asker teslim oldu. Ölen ve yaralananların sayısı 600 civarındaydı.[31]

Şerif Nasır Akabe'den Faysal'a 6 Temmuz 1917'de (15 Ramazan 1333) ayrıntılı bir mektup yazarak olayları anlattı.[32] Onun sefere ve Akabe'nin düşüşüne ilişkin anlatımında Lawrence'ın adı bir kez geçmekte ve sonra da ondan Zarka bölgesinde keşif yapan grubun mensubu olarak bahsedilmektedir. Taarruzun planlanması ve düzenlenmesinde Lawrence'ın rolü herhangi bir şekilde anılmamaktadır. Nasır sadece aşiret mensuplarını ve verdikleri cesur muharebeyi takdir etmektedir. Doğru sözlülüğüyle tanınan Nasır'ın mektubu, Lawrence'ın seferdeki rolünü büyük ölçüde abarttığına ilişkin kuvvetli bir delildir. Hemen sonra Lawrence ve sekiz gönüllü Sina çölünü geçip Süveyş Kanalı'na giderek İngilizlere Arap zaferinin haberini vermek için yola koyuldu. Mısır'daki İngiliz ordusunun genel komutanı yeni değişmiş ve Archibald Murray'in yerine General Edmund Allenby tayin edilmişti. Lawrence, Akabe'nin ele geçirilmesine ilişkin raporunda zaferin aslan payını kendisine çıkarttı. Halbuki gerçekler Lawrence'ın iddialarıyla büyük ölçüde çelişmektedir. Büyük kısmı doğru olan bir kahramanlık ve gözü peklik hikâyesinin ustalıkla süslenip heyecan uyandırıcı bir edebi dille anlatılarak ve büyük çoğunluğu Arap olan aktörlerin hikâyeye itiraz edip düzeltme şansı olmayacağı çok iyi bilinerek yaratılan Arabistanlı Lawrence efsanesi böyle başladı.

Şerif Nasır komutasındaki seferi kuvvet Akabe'deki Türklerle çarpışmaya girip üstün geldiği sıralarda, Faysal da büyük bir birliğin başında Hicaz demiryolundaki Türk mevzilerine taarruz için Vecih'ten çıkıyordu. Kuvveti yakın zamanda teşkil edilen ve Cafer el-Askeri komutasında düzenli birliklerden oluşan "Kıble Taburu", iki yüz süvari ile iki yüz kadar Bedevi süvari veya hecinsüvardan oluşuyordu. Ceyda Vadisi'ne geldiklerinde Faysal kamp kurdu ve bölgenin Cüveyde aşiretini ziyaret

ederek demiryolu istasyonlarına saldırmak için kuvvetine katılmasını istedi. Sonra Zümrüd'deki hayati önemdeki demiryolu mevzilerine akınlar düzenlendi. Ancak Faysal'ın taarruz güçlerinin Akabe'ye nakledilmek üzere Ceyda Vadisi'ne gelmelerini ve Vecih'e devam etmelerini istemesi nedeniyle sefer kısa kesildi. Akabe'nin düştüğü haberi Faysal'a yeni ulaşmıştı.[33]

Allenby, Akabe'nin Kuzey Ordusu güçlerinin eline geçmesi haberini genel olarak olumlu karşıladı. Ayaklanmanın Suriye'nin doğu ve güney eşiklerine ulaşması Mısır Seferi Kuvveti'nin Filistin'e düzenlemesi planlanan seferine kayda değer yardımda bulunacaktı.[34] Yüksek Komutanlık, Faysal'ın ordusunun General Allenby'nin genel idaresi altına alınmasını ve harekâtının Suriye seferi stratejisi ve planlarına uygun hale getirilmesini kararlaştırdı. Kuzey Ordusu bundan böyle Kral Hüseyin'in bağımsız yetkisi altında değil, Allenby'nin komuta yapısı içinde faaliyet gösterecekti. Hüseyin bir süre önce "kral" unvanını takınmış ve İtilaf devletleri bunu hoş karşılamamıştı. Ancak kendi kendine biçtiği Arap Ülkeleri kralı unvanı yerine istemeyerek de olsa Hicaz kralı unvanı kabul edildi.[35] Hüseyin bu durumdan üzüntü duydu ve İngilizlerin daha önce onu kraldan çok daha yüksek bir mertebeye sahip halife unvanıyla bile tanımayı teklif ettiklerini belirterek şikâyetini dile getirdi. Bu mesele İngilizlerin verdikleri sözün samimiyeti konusunda Hüseyin'in algısını derinden etkiledi ve Araplar ile İngilizler arasındaki ilişkinin birkaç yıl boyunca soğumasına katkıda bulunan sebeplerden biri oldu.

Lawrence Yüksek Komutanlık tarafından Faysal'ın ordusunun Akabe'ye nakledilmesi ve Allenby'nin stratejik komutası altına alınmasına Hüseyin'in mutabakatını temin etmesi için seçildi. Lawrence Temmuz 1917 sonlarında Mekke ile Cidde arasında orta bir noktada, birinci temas görevlisi olarak çalışan Albay Cyril Wilson'ın eşliğinde Hüseyin'le görüştü. Hüseyin, Faysal'ın ordusunun Mısır Seferi Kuvveti'ne bağlanmasına ilişkin önerilen değişiklikleri kabul etti. Ancak Faysal'a gönderdiği, İngilizlerle gelecekteki ilişkilerine dair mektubunda daha müphem bir dil kullanarak Faysal'a Allenby ile ilişkilerinde "ordum ile Büyük Britanya arasındaki işbirliğini kolaylaştırmak için" serbestlik tanıdı.[36] Hüseyin kendisini hâlâ Faysal'ın Kuzey Ordusu'nun en üst komutanı olarak görüyordu. El-Askeri'nin komutası altındaki Kuzey Ordusu'nun büyük kısmı Ağustos 1917'nin ilk haftasında deniz ve kara yoluyla

Akabe'ye nakledilmişti. Faysal Akabe'ye 23 Ağustos'ta geldi. Üvey kardeşi Zeyd de 1.500 savaşçısı ile Şerif Nasır ve Şerif Şakir dahil şerif ailesinin üyeleriyle beraber daha sonra kendisine katıldı. Kuzey Ordusu'nun bütünü Akabe'de bir araya gelmişti. Ordu Akabe ile Maan arasındaki tepeleri işgal etmek için yayıldı ve Türk karşı saldırısı ihtimaline karşı savunma hatlarını güçlendirdi. Hindistan'daki esir kamplarından serbest bırakılan ve İsmailiye'de işe yaramadan dolaşan Iraklı gönüllülerin gelmesiyle de takviye aldı. El-Askeri bunları İsmailiye Taburu adını verdiği bir taburda teşkilatlandırdı.[37]

Faysal'ın Kuzey Ordusu artık üç farklı tertipten oluşan bir topluluktu. Birincisi Cafer el-Askeri Paşa komutasındaki iki piyade tugayı, bir hecinsüvar taburu, Mevlut Muhlis komutasındaki bir katırlı piyade taburu [estersüvar] ve Iraklı Cemil el-Mafai komutasındaki sekiz sahra topundan müteşekkil düzenli birliklerdi. Bir süre önce Ali'nin Medine yakınlarındaki kuvvetlerinden ayrılarak Akabe ordusuna katılan Nuri es-Said Paşa kurmay başkanıydı. İkinci teşkil, Mısırlılar ve İngilizlerden oluşan, eski yüzbaşı, şimdi ise albaylığa yükselen Pierce Joyce tarafından komuta edilen ve bir zırhlı araç bataryası, Hint süvari alayından makineli tüfek birliği, bir nakliye müfrezesi ve Akabe'de bir telsiz istasyonundan meydana gelen kısımdı. Üçüncü teşkil, Fransız Yüzbaşı Rosario Pisani komutasındaki dört dağ topu ve makineli tüfeklerden oluşan Fransız-Cezayirli bir mürettep batarya idi. Bu düzenli birliklere belirli alanlarda ve yerel bölgelerde toplanarak düşmanla çatışmaya giren büyük aşiret savaşçısı gruplar ekleniyordu. Savaş sonunda Kuzey Ordusu'nun personeli iki misline çıkacaktı.

Akabe'nin ele geçirilmesinden sonra Faysal'ın mali durumu düzeldi. İngilizlerin ayaklanmayı sürdürmesi ve idari masrafları için Hüseyin'e verdikleri İngiliz yardımı 1917 yazında aylık 200.000 pounda yükseltildi. Bu miktardan Faysal'a ayrılan pay Abdullah'ın ödeneğiyle eşit olarak aylık 50.000 pound tutarındaydı.*

Ancak Wilson, Kral Hüseyin'e yazdığı 12 Eylül 1917 tarihli mektubunda genişleyen faaliyet alanı ve yeni aşiret destekçilerini bağlı tutabil-

* Bank of England'ın enflasyon hesabına göre 1917 yılının 1 poundu, 2014 yılının 62 pounduna eşit. Bu durumda Hüseyin'e verilen toplam aylık yardım 12,4 milyon pound, bu paradan Faysal ve Abdullah'a ayrılan kısım ise aylık 3,1'er milyon pound oluyor-e.n.

mesi için Faysal'a mali yardımı 75.000 pounda çıkarması tavsiyesinde bulundu. Wilson "Kuşkusuz, Emir Faysal'ın operasyonları Hicaz'da ve Suriye'de sonuç alınması için en büyük öneme sahiptir ve başarısının devamı için Emir Faysal'a mümkün olan tüm mali destek verilmelidir. Zira kuzey operasyonlarının başarısı [Hüseyin'e] [İngiliz] yardımının artırılmasını haklı göstermektedir."[38] Gerçi Faysal'ın kaynaklarında artış bunlara hemen erişebileceği anlamına gelmiyordu. Paranın İngiliz danışmanlarının elinden geçerek ulaşması ve dağıtılmasıyla ilgili fikir ve usuller, Faysal'ın fiilen kullanabileceği mali kaynaklara ilişkin belirsizlikleri ve endişeleri artırmış olmalıdır. Joyce bir seferinde Faysal'a fonlarını vermekten nasıl imtina ettiğini üstlerine bildirmiştir: "Lawrence ve ben çok berbat bir şey yaptık ve ona [Faysal] 50.000 yerine sadece 10.000 verdik. Geri kalan 40.000 poundu fırsat çıktığında verilmek üzere bir kenara koyacağız."[39]

Kuzey Ordusu 1917 sonbahar ayları boyunca Maan-Akabe bölgesinde kaybettiği zemini geri kazanmaya çalışan Osmanlı ordusuyla çetin çarpışmalara girdi. Musa Vadisi'nde bir gün boyunca süren muharebede dört yüz kadar ölü ve yaralı bırakan Türkler geri çekilmek zorunda kaldı. Dalaga, Vahida ve Kuvaira'da başka muharebeler de verildi; bunların tümünde Araplar başarı kazandı. Çarpışmalar Allenby'nin Kasım 1917'de Güney Filistin'e büyük bir harekâtla girerek Gazze, Birüsseba ve Yafa'yı alarak Kudüs Muharebesi'ne hazırlandığı sırada meydana geldi. Kuzey Ordusu'nun Allenby'nin seferinin başarısına katkısı Wingate'in Dışişleri Bakanlığı'na Kasım 1917'de gönderdiği bir raporda tanınmıştır. Wingate Arapların 20.000 Osmanlı askerini Maan ile Medine arasında başarıyla tutarak Güney Filistin'deki muharebelere katılmaktan alıkoyduğunu belirtmiştir.[40] Aynı zamanda İngilizler, İtilaf harekâtlarına desteklerini kazanmak için Faysal'ın itibar ve etkisinden yararlanmıştır. Gazze ve Birüsseba'nın düşmesinden sonra İngiliz saldırısını olumlu göstermesi ve harekât alanındaki aşiretlerin yardımını temin etmesi için şeriflerden birini göndermesini Faysal'dan talep ettiler. Faysal, Şerif Abdullah bin Hamza'yı bölgenin aşiretlerine göndererek Filistin'deki İngiliz ordusuyla işbirliği ve desteklerini temin etti. İngilizler ayrıca Şerif Hüseyin'in ayaklanmanın başında yayımladığı ilk mesajı ve Osmanlı ordusundaki Arap subay ve askerlerinin oradan ayrılıp Filistin'deki "Hicaz kralının temsilcilerinin beraberindeki İngiliz ordusuna katılma"

çağrısında bulunan bir başka mesajını havadan uçaklarla dağıttı: "Onlar sizi memnuniyetle karşılayacaklar, siz de Araplara özgürlüklerini kazandırmalarında onlara yardım edeceksiniz."[41] Bu broşürlerin etkisi görüldü ve Arap firariler akın akın ilerleyen İngilizlere ve sonra da Kuzey Ordusu güçlerine katıldı. İngiltere ve Fransa tarafından akdedilen Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarının savaştan sonra bölüşülmesine ilişkin gizli antlaşmalarla Arapların özgürlüğü vaatlerinin taban tabana zıt olduğunun farkında değillerdi. Bu antlaşmalara kısa süre sonra Filistin'in Arap ağırlıklı nüfus yapısını temelden değiştirecek bir İngiliz hükümet beyanatının ekleneceğinden de pek haberleri yoktu.

Gizli Antlaşmalar ve Açık Beyanlar

Bolşevikler 1917 Ekim Devrimi'yle Rusya'da iktidarı ele geçirdikten kısa süre sonra Çarlık devletinin taraf olduğu ve Ortadoğu'yu fiilen İtilaf devletlerinin etki ve işgal alanlarına bölen bir gizli antlaşmanın ayrıntılarını yayımladılar. Sykes-Picot Antlaşması adıyla bilinen bu antlaşma, Sir Edward Grey'in Londra'daki Fransız büyükelçisine bir nota göndererek mutabakatın koşullarını ve İngiliz hükümetinin hükümleri konusundaki nihai onayını bildirmesinden sonra İtilaf devletlerinin resmi siyaseti haline geldi. Bu antlaşmanın akdedilmesine götüren şartların ayrıntılı incelemesi bu biyografinin kapsamını aşmakla beraber, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ve takip eden dönemde Ortadoğu'da yaşanan dramatik gelişmelerde yer alan oyuncuların saiklerinin ve icraatlarının anlaşılması bakımından merkezi bir önem taşır.[42]

Sykes-Picot Antlaşması'na varan süreci başlatan Çarlık Rusya'sı idi. İngiltere ve Fransa tarafından kısmen Rusya'nın üzerindeki baskıyı hafifletmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hızlı mağlubiyetini sağlamak için düzenlenen Gelibolu seferi çok çetrefil bir soruyu, bu devletin hükmettiği halklara ve topraklara ne olacağı konusunu gündeme getirdi. Rusya 4 Mart 1915'te dış siyasetinin tarihi hedefi olan İstanbul Boğazı üzerinde kontrol hakkı talep etti. İngilizler ve Fransızlar tarafından gönülsüzce kabul edilen Rus talepleri, Fransızların 14 Mart 1915'te verdikleri bir notayla İngilizlerle İtilaf devletlerinin zaferinden sonra Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarının tasarrufuna ilişkin ayrıntılı müzakereleri açma-

sına neden oldu. Fransa'nın açılış hamlesi olan, Esas Suriye [*Syria Proper*] adını verdiği (Filistin dahil) tüm Suriye sahili ile Kilikya'nın Fransız kontrolü altına girmesi önerisi, İngilizler bakımından kabul edilir nitelikte değildi. Özellikle Filistin İngilizlerce ayrı bir birim kabul ediliyor, Ortadoğu'daki İslamın mukaddes mekânlarıyla beraber burasının özel bir rejimi hak ettiği düşünülüyordu.

Ortadoğu'daki siyasi düzenin geleceği Şerif Hüseyin'in ayaklanmasını başlatmasına kadar Londra ve Paris arasında karşılıklı paslaşmaların konusu olarak kaldı. Hüseyin'in bağımsız bir Arap devletinin sınırları için açık taahhüt talep etmesi meseleyi tekrar doruğa çıkarttı. Grey 21 Kasım 1915'te Londra'daki Fransız büyükelçisine bir nota vererek Fransa'nın savaştan sonra Ortadoğu'daki siyasi düzen hakkında İtilaf devletlerinin ortak bir tutum geliştirmesine yönelik müzakereler için temsilci atamasını istedi. Fransızlar eski Beyrut Konsolosu François Georges-Picot'yu heyet başkanları olarak atarken İngilizler Sir Mark Sykes üzerinde karar kıldılar. Sykes, ne alışılmış ihtiyatlı diplomatlardan ne de Ortadoğu toplumları ve kültürleri hakkında akademik eğitim görmüş uzmanlardan olmadığından bu geleceği etkileyen bir karar olacaktı. Zengin bir Yorkshire ailesinin çocuğu ve bir baronluğun veliahdı Sykes eklektik bir tarzla yetiştirilmişti. Cambridge'den dereceli bir mezuniyetle teçhiz edilmiş ve Osmanlı topraklarında çok seyahat etmiş olan Sykes bir tür Ortadoğu uzmanıydı. Muhafazakâr Parti milletvekiliği vazifesinde Osmanlı İmparatorluğu'nu etkileyen konularda mecliste sık sık konuşurdu. Rus genişlemesi karşısında Osmanlı İmparatorluğu'na güçlü desteğiyle tanınmaktaydı ancak esefle karşıladığı Jön Türk devriminden sonra görüşlerinde büyük değişiklikler meydana gelmişti. İmparatorluğun Türk olmayan nüfusunun milli emellerine giderek daha sıcak bakmaya başlamıştı.[43] Boer Savaşı'nda çarpışan Sykes Savaş Bakanlığı'ndaki görevi sırasında Kitchener'in dikkatini çekti ve Kitchener onu temayüz ettiği Ortadoğu siyasetine ilişkin De Bunsen Komitesi'ne atadı.

Sykes ve Picot tarafından Dışişleri Bakanlığı ile Quai d'Orsay'ın [Fransız Dışişleri Bakanlığı-ç.] yardımı ve rehberliğinde biçimlendirilen antlaşma, bu rakip devletlerin, kısa bir süre içinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılacak topraklara dair emperyalist emellerinin uzlaştırıldığı görüntüsünü veriyordu. Antlaşma, diğer taraf devletlerin kabul ettiği nüfuz bölgelerini ve her bir devletin denetim alanlarını

belirliyordu. Hatta antlaşma metnini okuyanların rahatlığı bakımından toprak paylaşımları farklı renklerle kodlanmıştı! Rusya'nın siyasi emellerine imparatorluğun Arap toprakları dahil değildi. Moskova, İstanbul ile önemli bir Ermeni nüfusunu barındıran Anadolu'nun dört doğu vilayetini almakla tatmin olmuştu.* Fransız bölgesi Suriye sahillerinin büyük bölümünü, Anadolu'nun güneyini ve Musul Vilayeti'nin kuzey parçalarını içeriyordu. Buraları haritada mavi kodla boyalıydı. Britanya kendisine Basra ve Bağdat şehirleri dahil Körfez'in batı sahillerine kadar (kırmızıyla boyalı) Irak'ın büyük kısmını ayırmıştı. İngiltere'nin ayrıca Hayfa ve Akka limanları ile hinterlandını ilhak etmesi öngörülüyordu. Osmanlı topraklarının diğer Arap bölgeleri "A" ve "B" bölgelerine ayrılmıştı. Suriye'nin hinterlandı ile Şam, Halep, Humus ve Hama bölgelerini içeren "A" bölgesi, alınacak kararlarda öncelik hakkına ve icra gücüne sahip danışman ve idarecilerin Fransa tarafından atanacağı, "bağımsız" bir Arap hükümdarına tahsis edilmişti.

Benzer bir düzenleme, Mavera-i Ürdün'ün büyük kısmını Anbar çölü ve Kerkük'e üstünkörü bağlayan "B" bölgesi üzerindeki İngiliz öncelik alanı için de söz konusuydu. Britanya'nın Kerkük petrol alanlarına hâkim olmak ve burayı bir boru hattıyla Hayfa limanına bağlamak isteği, bölgenin bu şekilde belirlenmesinin arkasında yatan saikti. İlk olarak Kitchener tarafından formüle edilen, İngiltere'nin Süveyş ile Doğu arasındaki emperyal iletişimi kolaylaştıracak bir toprağa hükmetmesi görüşü de müzakerelerde önemli rol oynadı. Haritada kahverengiyle belirlenen Filistin, Rusya ile İtilaf devletlerinin kalan kısmı ve Mekke şerifiyle istişareyle kurulacak uluslararası bir hükümete sahip olacaktı.

Sykes-Picot Antlaşması'nın Osmanlı sonrası vizyonu hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmedi; barış antlaşmasında bunun yerine manda sistemi ikame edildi. Yine de Lawrence'ın dediği gibi "şok edici bir belge" veya basit bir "dolandırıcılık"tı.[44] Ortadoğu'nun Arap topraklarında daha sonra ortaya çıkan düzen, geniş anlamdaki hedeflerinden çok fazla sapmamıştır. Antlaşma, mantıksızı, sürdürülemez ve apaçık aptallıkla birleştirmiştir. Suriye sahillerinin ve bir dereceye kadar Bağdat ve Basra'nın göreceli olarak gelişmiş nüfusları doğrudan yönetim altı-

* Bu Osmanlı vilayetleri Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis'tir. Bu vilayetler, bugünkü şu şehirleri kapsıyordu: Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Bitlis, Muş, Siirt, Van ve Hakkâri-e.n.

na alınırken, göçer nüfuslarının yaşadığı çöl bölgelerine yarı bağımsız bir statü verilmişti. Bu topraklardaki farklı nüfus merkezleri arasında şüphesiz kültürel, sosyal ve dini ayrılıklar vardı; bununla beraber ortak bir dil ve milli bir kimliğin ilk kıpırtıları mevcuttu. Bu toprakların, birbirinden farklı kolonyal idari sistemlere sahip rakip devletlerin nüfuz alanlarına bölünmesi, bölgenin Arap nüfusunun gevşek olsa bile ortak bir siyasi kimlik kurmaları için sahip olabilecekleri küçücük şansı da kaldırıp atmıştı.

Antlaşma Şerif Hüseyin'in bilgisi olmaksızın müzakere edilmişti. Ayaklanmanın başlarında Hüseyin ile McMahon arasındaki dolambaçlı müzakereler, İtilaf devletlerinin gizli pazarlığına ilişkin olarak, McMahon'un ifadesiyle "müttefikimiz Fransa'nın çıkarları"ndan bahseden muğlak bir cümle dışında herhangi bir ipucu vermiyordu. İtilaf devletlerinin savaş sonrası planlarının kendisine açılmış olması halinde Hüseyin'in ayaklanma ihtimalini denizin dibine yollayacağı şüphesizdir. Bu, en azından güvene ihanet edilmesiydi. İngiltere'nin Fransızlara vaatleri her ne kadar müphem ve ikili bir dille kaleme alınsa da Hüseyin'e taahhütlerinin ruhuyla çatıştıkça artan şekilde barizleşip sıkıntı verici hale geldi. Sykes bizzat kendisinin derin gayretleriyle tespit edilmiş İngiliz siyaseti ve taahhütlerindeki çelişkilerin giderek bilincine vardı. Fakat bu çelişkiler Vecih'te Faysal'la ve daha sonra da Cidde'de Kral Hüseyin'le görüşmeye giderken hiç belirgin değildi. Sykes daha önce Kahire'yi ziyaret etmiş, burada önde gelen Suriyeli Müslümanların bir heyetiyle görüşüp onlara Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarındaki savaş sonrası planlarına ilişkin geniş bir resim çizmişti. Fransız-İngiliz pazarlığının mevcudiyetine dair Kahire'de dolaşan söylentiler Kral Hüseyin'in kulağına gelmiş olmalıdır, ancak spesifik hususları haber aldığına dair belirti yoktur. Clayton, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 10 Mart 1917 tarihli yazısında Hüseyin'in Sykes-Picot Antlaşması'nın ayrıntılarından hiçbir bilgisi olmadığını üstüne basarak söylemektedir. [45]

Sykes'ın Kahire ziyareti, Faysal'la 2 Mayıs tarihinde Vecih'te yapacağı toplantıya hazırlıktı. Faysal'la görüşmelerinin ayrıntıları hakkında bilgi vermemiş, sadece ona "Arap Konfederasyonu'na ilişkin İngiliz-Fransız Antlaşması ilkesi"ni aktardığını rapor etmekle yetinmiştir.[46] Sykes'ın, Suriye sahillerini şu ya da bu şekilde Fransızların ilhak etmesini ve Filistin'e uluslararası statü tanınmasını ima edecek spesi-

fik hususları bilerek açıklaması ihtimal dışıdır. Faysal'la görüşmesinin ardından Sykes Cidde'ye giderek Kral Hüseyin'le buluştu ve ona Kral V. George'un selamlarını içeren mesajını ve ayrıca İngiliz hükümetinin kendisine yardımını ayda 200.000 pounda çıkardığı yolundaki müjdeyi iletti. Sykes, antlaşmanın içeriğine girmemesi, daha çok Hüseyin'in Suriye'deki Fransız amaçları hakkındaki endişelerini yatıştırması konusunda açık biçimde talimatlandırılmıştı.[47] Görüşmeleri sırasında Hüseyin Arap bağımsızlığı konusunda hiçbir taviz olamayacağını ve Fransa'nın Suriye'yi ilhakına izin verilmemesi hususlarını Sykes'a üstüne basarak belirtti. Suriyelileri Osmanlılara karşı isyan etmeye teşvik edip sonra da yabancı bir devletin eline bırakmak ona göre ihanet anlamına gelirdi.

Görülüyor ki Hüseyin Fransa'nın Suriye üzerindeki emellerinden rahatsızdı ve Picot'nun büyük bir Fransız heyetiyle Kahire'de bulunması bu rahatsızlığını körüklüyordu. Picot Kahire'deki bir dizi konuşma ve beyanında Fransa'nın, özellikle Suriye'nin sahil bölgelerinin idaresinde daimi bir konum elde etme arzusuna işaret etmekteydi. Hüseyin onunla doğrudan görüşme isteği içindeydi. Sykes Mısır'a döndü, görev gezisine ilişkin raporunu verip bu defa Picot'nun eşliğinde bir kez daha Vecih'e doğru yola çıktı. Faysal, Sykes ve Picot ile 17 Mayıs'ta tekrar bir araya geldi ve Kuzey Ordusu'nun askeri danışmanı Stewart Francis Newcombe ile birlikte Kral Hüseyin'le buluşmak için Cidde'ye gitti. Birkaç hafta önce, 11 Mart 1917'de, Irak'taki General Stanley Maude komutasındaki İngiliz ordusu Ortadoğu savaşlarında büyük bir zafer kazanarak Bağdat'ı almıştı. İngilizlerin Irak'ta kurmak istedikleri işgal yönetiminin şekli Cidde'de toplanan tarafların zihinlerini en çok meşgul eden konuydu.

Hüseyin 19 Mayıs 1917'de Sykes ve Picot ile üç saat görüştü; Faysal ve Lübnan kökenli Dışişleri Danışmanı Fuad el-Hatip de beraberinde bulunuyordu. Görüşmeler ertesi gün aynı kişilere ilave olarak Cidde'deki İngiltere Temsilcisi Albay Wilson'ın katılımıyla devam etti. Bu toplantılar Hüseyin'in Sykes-Picot Antlaşması'nın ayrıntılarından bilgi sahibi olup olmadığı yolunda büyük münakaşalara yol açmıştır. Sykes'ın yazdığı çok kısa rapor bu meseleye ışık tutmamaktadır. Wilson, Picot, Fuad el-Hatip ve Newcombe dahil olmak üzere ikinci toplantıdan hemen sonra Faysal'la tekrar buluşan diğerleri, toplantılar hakkında bazı ayrıntılar vermiştir. Anlaşılan odur ki Sykes veya Picot antlaşmayı de-

taylarıyla Hüseyin'e anlatmamıştır. Hüseyin antlaşmanın kapsamı ve boyutlarını tahmin edememiş, Fransızların Suriye'deki ihtiraslarını, İngilizlerle çoktan mutabık kalınmış, Suriye'nin büyük kısmının ilhakını öngören katı ve somut bir plan şeklinde değil, kısmen mevcut şartlarda idare edilip kısmen de tatmin edilebilecek bir nüfuz ve avantaj arzusu anlamında yorumlamıştır. Hüseyin kısmen kanaatleri, kısmen de zorunluluklar nedeniyle İngilizlerin meseleyi takdimine inanmak istemiş, Sykes'ın toplantılardaki daimi baskısı altında İngilizlerin Bağdat'taki rolüne benzer bir statüyü Suriye'de Fransızlara tanımaya rıza göstermiştir. Sykes İngilizlerin Bağdat ve Basra'daki gerçek planları hakkında elbette Hüseyin'e bir şey anlatmamıştır. Hüseyin de İngilizlerin savaş sonunda Irak'ta bağımsız bir devlet kurmayı istediklerine ve ülkede o anda kurdukları idarenin savaş zamanı ihtiyaçlarından kaynaklandığına inanmıştır.

Wilson ve Newcombe, Sykes'ın İngiliz tutumundaki muğlaklıkları açığa kavuşturmadığını ve meseleleri hiç tatminkâr olmayan bir yolla açıkta bıraktığını gördüklerinde büyük endişe duydular. Newcombe bir dizi kilit meselenin tamamen ihmal edildiğini ve Hüseyin'le tartışılmadığını yazarak İngilizlerin kralla böylesine kaçamaklı bir usulle iş görmeye devam edip antlaşmanın içeriğini açıklamamaları halinde son derece ikiyüzlü bir iş yapmış olacaklarını söyleme noktasına kadar gitti.[48]

Wilson ise Clayton'a gönderdiği on iki sayfalık yazısında Hüseyin'in Irak'taki gerçek İngiliz siyaseti hakkında hiçbir bilgisi olmadığını öne sürdü. Haberi olması halinde Hüseyin'in kesinlikle bunu kabul etmeyeceğini yazdı. Hüseyin Irak'ın işgalinin geçici bir mesele, İngiliz para yardımlarının Irak'taki İngiliz işgali karşılığında ödenen bir tür kira teşkil ettiği izlenimi altında kalmaya devam etti veya böyle davranmayı tercih etti.[49] Wilson, hükümetinin işin doğrusunu ifşa etmek için derhal harekete geçmesini tavsiye etti, aksi takdirde şerif ve Arap halkının İngiltere'yi kendilerini aldatmakla suçlayacaklarını belirterek mektubunu bitirdi.

Ortadoğu'daki olayların akışını derinden etkileyen bir diğer gelişme İngiltere'yi Filistin'de bir Yahudi Milli Yurdu kurulmasını destekleme taahhüdü altına sokan Balfour Beyannamesi idi. Bu beyan İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour tarafından 2 Kasım 1917'de Lord Walter Rothschild'e gönderilen bir mektupla yapıldı. Mektup o dönemde

Filistin nüfusunun yüzde 93'ünü oluşturan bölgenin Arap sakinlerinin bazı haklarına ilişkin ihtiyati tedbirler altında hükümetin siyasi Siyonizmi destekleyen tutumunu ayrıntılarıyla açıklıyordu. "Majestelerinin Hükümeti'nin görüşü, Yahudi halkı için Filistin'de bir milli yurt kurulmasından yanadır ve elindeki tüm imkânlarını bu hedefin başarılması için kullanacaktır. Bilinmelidir ki halihazırda Filistin'de yaşayan Yahudi olmayan toplumların sahip olduğu medeni ve dini haklarla başka ülkelerdeki Yahudilerin sahip olduğu haklara ve siyasi statüye halel getirebilecek hiçbir işlem yapılmayacaktır."[50] Yakın zamanlarda başka hiçbir beyanname bir halkın bütünü üzerinde böylesine bir etki yaratmamış, bu kadar ihtilafa bulaşmamış ve afallatıcı sonuçlara neden olmamıştır.

Balfour Beyannamesi'nin nasıl doğduğu bu kitabın kapsamı dışında kalıyor; yine de Arap ayaklanmasını bir dizi yolla doğrudan etkilediğini vurgulamak önem taşımaktadır. İlk önce, İngiliz hükümetinin beyannameyi uygulamak için doğrudan kontrolü altına girecek Filistin topraklarında istediğini serbestçe yapabileceğini varsaymaktaydı. İkincisi, Filistin Araplarının milliyetçi, Arap ayaklanmasının destekçisi veya sadece Filistin'de yaşayan insanlar olarak ne kisve altında olurlarsa olsunlar siyasi geleceklerini saptamakta hiçbir hakları olmadığını, yabancı veya uluslararası bir yapı tarafından sırf "medeni ve dini haklarına" hürmet gösterileceğini kabul etmekteydi. Bu iki varsayım da Hüseyin'in McMahon'la muhaberatının anlayışına ve Filistin'in bağımsız bir Arap devletinin kalbini oluşturacak Suriye'nin ayrılmaz parçasını teşkil ettiği görüşüne ters düşüyordu.

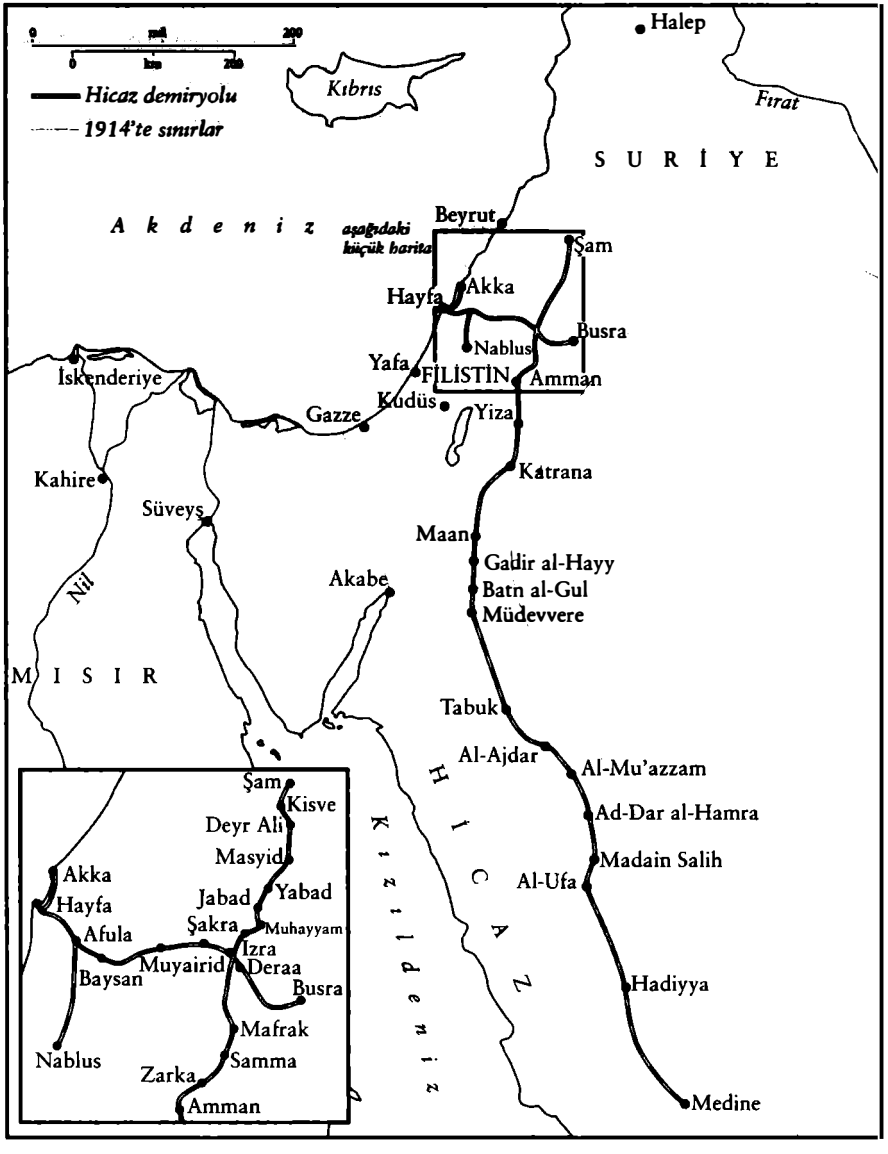
Hüseyin de Faysal gibi Avrupa'daki Yahudilerin çektiği eziyetlere duyarsız bir kişi değildi ve Yahudilerin Filistin'deki mevcudiyetini ve bölgeye göçlerini memnuniyetle karşılıyordu. Hatta Filistin halkını Yahudileri kardeşleri olarak karşılamaya ve ortak çıkarları için işbirliği yapmaya çağırmıştı.[51] Ancak bu tutumla Siyonistlerin Filistin'de Yahudiler için bir devlet kurma hakkını kabul ve Arapların Filistin'in bütünü üzerindeki egemenlik iddiasından vazgeçmesi arasında çok büyük bir mesafe vardı. Faysal da Arapça konuşan Yahudileri diğer Araplardan farklı tutmamış ve Arap ayaklanmasının hedeflerini benimseyeceklerini ummuştu. Sykes'a yazdığı bir mektupta Lawrence, Faysal'ın Filistin Yahudileri ve Avrupa kökenli Yahudilere ilişkin görüşlerinden bahsetmiştir:

> Filistinli Yahudi ile kolonici Yahudi arasındaki temel farklılıkları elbette biliyorsunuz: Faysal'a göre önemli olan husus birincilerin Arapça, ikincilerin ise Yiddiş konuşmalarıdır. Arap Yahudileriyle temastadır (Safed ve Tiberyas'taki karargâhları onun bölgesindedir); bu Yahudiler şartlar dahilinde ona yardım etmeye hazırdırlar. [Arapça konuşan Yahudiler], kolonici Yahudilere karşı güçlü bir antipati duymakta olup, hatta onlara karşı katı tedbirler alınmasını önermişlerdir. Faysal bu noktayı bugüne kadar dikkate almamıştır ve bu tutumunu da sürdürecektir. Kolonici Yahudilerle temasa girme gayretlerinde bugüne kadar çok şanslı olamadı. Büyük devletlerle işlerini ayarladıkları ve Arap tarafıyla temasa girmek istemedikleri söylenmektedir... Şimdi Faysal'ın bilmek istediği husus ... kolonici Yahudilerle [bazen bunlara Siyonist deniyor] İtilaf devletleri arasındaki mevcut düzenlemenin ne olduğudur... Siyonistlere ne vaat ettiniz ve programları nedir?[52]

Hüseyin'in endişelerini yatıştırmak amacıyla İngilizler Kahire'deki Arap Bürosu'ndan David George Hogarth'ı 8 ve 14 Ocak 1918 tarihlerinde Hüseyin'le görüşmesi için gönderdiler. Görüşmeleri sırasında Hogarth İngiliz hükümetinin resmi mesajını iletti. Mesaj Hüseyin'e teminat vermekteydi: "Filistin'deki Yahudi yerleşimine ancak Arap nüfusun siyasi ve ekonomik özgürlükleriyle uyum içinde olduğu sürece izin verilecektir."[53] Bu yoruma yer bırakmayan beyan İngiliz hükümetinin Filistin'deki nihai niyetleri hakkındaki kaygılarını dağıtmak için yeterli oldu. Hüseyin tarafından Akabe'deki Faysal'a gönderilen mesajlarda Balfour Beyannamesi'nin etkileriyle çok aklını yormaması, kendisinin İngiliz hükümetinden Arapların bu topraklardaki haklarını koruyan tatminkâr bir izahat aldığı belirtildi.

Faysal ve Hüseyin 1917 sonunda, ayaklanmanın ilk başlatıldığı zamana göre siyasi manzaranın çarpıcı değişikliklere uğradığını fark ettiler. Sykes-Picot Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmamaları, Fransızların İngilizlerden Ortadoğu'da önemli tavizler koparmayı beklediklerini ve kendileri için Levant'ta bir imparatorluk biçimlendirmeye kararlı olduklarını teşhis etmelerini engellemedi. İngiliz siyasetinin muğlaklıkları ve geçiştirmeleri de endişelerini körüklüyordu. Savaşın ve emperyalist devletlerin ihtiraslarının sahneye konduğu karmaşık oyunların ortasında sürekli manevralara girerek ve çeşitli rollere bürünerek kişisel amaçlarıyla hanedanlarının geleceğiyle ve milli emelleriyle ilgili hedeflerine ulaşmaya çalıştılar. Faysal'ın durumunda kuzeye doğru yürümesi,

gerçekleri sahada oluşturması ve ordusu ile aşiret kuvvetlerinin çatışma bölgesindeki asıl İtilaf kuvvetlerine -Allenby komutasındaki Mısır Seferi Kuvveti- buna değer olduğunu ispatlaması halinde suları kendi yönüne çevirebilecekti. Araplar ancak bu takdirde Fransa'nın (hatta ayaklanmayı destekleyen İngiltere'nin) entrikalarına ciddi şekilde meydan okumalarını sağlayabilecek ağırlık ve inandırıcılığa kavuşabilecek, savaş sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapların yaşadığı topraklarında bağımsız bir devlet kurma hedeflerini bu sayede muhafaza edip sürdürebileceklerdi.

3. Hicaz demiryolu, 1914

7. Bölüm

Arap Ayaklanması III: Demiryolu Savaşı

Kuzey Ordusu'nun Akabe'deki üssü 1917 yılı sonunda önemli ölçüde genişlemişti. Akabe çevresindeki mevziler güçlendirilmiş, Guveyra Ovası'nda, karadan birkaç kilometre içeride ileri karakollar tesis edilmişti. İngiliz donanması düzenli ikmal konvoyları düzenliyor, sadece askerleri değil daha önce Vecih'te bulunan ağır zırhlı araçları da getiriyordu. Zırhlı araçlar Joyce tarafından Akabe'den hareketle Hicaz demiryoluna düzenlenen akınlarda başarıyla kullanıldı. Düzenli birliklere de Arap subayları -Osmanlı ordusundan firar edenler ve esir kamplarından salıverilenler- artan bir hızla akıyor, genişleyen harekâtlarda değerlerini kanıtlamaya çalışıyorlardı. Diğer Arap siviller de -doktorlar, idareciler ve hırslı siyasetçiler- Arap ayaklanmasının bu ağırlık noktasının çekimine kapılarak görev yapmak, ayrıca kurulan yeni düzende kendilerine uygun bir yer ayarlamak için geliyorlardı. Anadolu'daki katliamlardan kaçan küçük bir grup Ermeni gönüllü de Akabe'deki Arap ayaklanmasına katılmıştı. Bunlar daha sonra Mısır'a geri çekilerek Mısır Seferi Kuvveti'ne (EEF) iliştirilmiş daha büyük bir Ermeni kuvvetinin çekirdeğini oluşturdular.

Akabe ordugâhı şerif akrabaları, şahsi muhafızları ile maiyeti ve ziyaretçileri için kabul ve yemek alanlarını içeren Faysal'ın ana çadır kompleksinin etrafına kuruluydu. Ordugâhın diğer tarafında düzenli birliklerin piyadeleri ve subaylarının çadırları vardı. İngilizler de Kuzey Ordusu'na bağlı danışman ve subaylarının kullanımı için bir kantin ve küçük bir havaalanı inşa etmişlerdi. Zaman içinde Kuzey Ordusu ufak keşif uçakları ile aynı zamanda bombardıman için kullanılan nakliye uçaklarından oluşan küçük bir "hava kuvvetleri"ne sahip olacaktı. Ordu kuzeye doğru ilerledikçe orduyu izleyen daha çok Hicazlı tüccar da ordugâhta kalıyordu.[1] Ordugâhın gürültü patırtısı piyadenin kesintisiz talimleriyle

bölünen aşırı sıkıcı ve hareketsiz havayı bir nebze dağıtıyordu. Bu farklı renklere sahip orduda bölünmelerin başladığı daha o zamandan hissedilmeye başlanmıştı. Arap şehirlerinin viski yudumlayan subay sınıfı ile iç bölgelerin aşiret üyeleri arasındaki göze batıcı farklılıklar belki de en bariz olanıydı.[2] Ancak çok daha habis ve ölümcül farklılıklar tutkulu bir dille ifade edilen milli duyguları geçersizleştiren bölgesel, dini ve mezhepsel önyargılardı. Dönemin tanığı bir Suriyeli subayların ordudaki tüm kıdemli mevkilerin Iraklıların tekeline geçtiğinden nasıl şikâyet ettiklerini, Iraklı, Suriyeli ve Hicazlıların hiziplere ayrıldıklarını anlatmaktadır. Faysal, İngilizlerin (ve Fransızların) emperyalist güç ve ihtiraslarının her şeyi hükmüne aldığı bir arka planda sürdürülen bu kırılgan ve ihtilaf içindeki koalisyonu dikkatle idare etmek ve danışmanlarıyla birlikte harekâtın bir sonraki safhasını hazırlamak zorundaydı. Ancak Faysal önce Sykes-Picot Antlaşması'nın yayımlanmasının Arap ayaklanmasının orta yerinde yarattığı bomba etkisinin ve Türklerin bu ifşaattan çıkartmayı umdukları avantajların altından kalkmak zorundaydı.

Faysal'a Barış Önerileri

Osmanlı topraklarının nüfuz ve işgal alanlarına ayrılmasına ilişkin gizli antlaşmaların varlığı dünyaya ilk defa Rusya'da Kasım 1917'deki Bolşevik devriminin başarısından sonra duyuruldu. Bolşevik önder ve rejimin ilk Dışişleri Bakanı Troçki, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerindeki tüm gizli antlaşmaların ve paktların yayımlanmasını emretmişti.[3] *Pravda* ve *İzvestiya* gazeteleri Sykes-Picot Antlaşması'nın ayrıntılarını 23 Kasım 1917 tarihli nüshalarında yayımladı. Petrograd muhabirinin gönderdiği habere dayanan *The Manchester Guardian* Sykes-Picot Antlaşması'nı 26 ve 28 Kasım 1917 tarihli nüshalarında bastı. Antlaşma hakkında parlamentoda sorular yöneltildi ancak İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour önemini geçiştirdi ve konu hakkında ayrıntılı müzakereye girmekten kaçındı. Antlaşmanın ayrıntıları ve Arap bağımsızlık hayalleri bakımından anlamı hakkında Osmanlı İmparatorluğu'nun vatandaşlarını ve Müslüman dünyasını bilgilendirmek 6 Aralık 1917'de Beyrut'ta bir konuşma yapan Cemal Paşa'ya düştü. Cemal Kudüs'ün Allenby'nin ordusuna düşmesinin an meselesi olduğunu ve kendi Suriye-Filistin Cephesi

Osmanlı Yüksek Komutanı olarak konumunun tehlikeye girdiğini biliyordu. Fakat ayrıca Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Osmanlı tümenlerinin Rus cephesinden Yakındoğu'ya intikal ettirilmesinin ülkenin askeri durumuna getirdiği rahatlamaya güvenerek de konuşuyordu. Cemal antlaşmayı kınadı, Osmanlı topraklarından Arap devletleri kurulmasına değinirken, bunları sadece "dış güçlerin himayesi ve vesayeti altına girecek" bölgeler olarak doğru şekilde tanımladı. Arap ayaklanmasının, "maksatlarına hizmet etmesi için aletler ve maşalara ihtiyaç duyan, Araplara yalan ümitlerle göz kırpıp uydurma vaatlerle isyana teşvik eden İngilizlerin tasarılarından" başka bir şey olmadığını sözlerine ekledi. Şerif Hüseyin'i halifeliğin şerefini "İngilizlere kölelikle değişmekten" başka bir şey başaramamış, hiçbir şeyin farkında olmayan, hayal dünyasında yaşayan bir emperyalist devlet ajanı olarak yansıttı. Şerif Hüseyin'e bir mektup gönderdiğini "İngilizlere sırt çevirmesini, Hilafet ve İslamın kucağına dönmesi" çağrısında bulunduğunu açığa vurdu.[4] Konuşma Türkçe yapıldı ancak bir din adamı tarafından dikkatle Arapçaya tercüme edildi. Suriye gazeteleri metni yayımlamaya teşvik edildi ve kopyaları Medine'ye gönderilerek buradan da Mekke'ye ve Osmanlı kontrolü dışındaki Doğu Arap topraklarına el altından geçirildi.

Cemal'in konuşmasında atıfta bulunduğu mektup esasen Şerif Hüseyin'e değil Akabe'deki Emir Faysal'a gönderilmişti. Daha kısa başka bir yazı da Kuzey Ordusu düzenli birliklerinin komutanı Cafer Paşa'ya gönderildi.[5] Osmanlı Rumi takvimiyle tarihlenen ve 26 Kasım 1917'ye denk düşen Cemal'in Faysal'a muhatap mektubunu gizli bir haberci Akabe'ye götürdü. Dikkatle seçilmiş kelimeleri Faysal'ın Müslümanlık hissiyatına ve dayanışma ruhuna müracaat ediyor ayrıca geçmişte Faysal'ın Cemal'in siyasetleriyle görüş birliği sağladığı vesilelere atıfta bulunuyordu. Cemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girişini sırf İslamın müdafaa edilmesine taahhütleri anlamında haklı gösteriyordu: "Müslüman dünyasının vesayet altından [kurtarılarak] çok daha özgür ve güçlü bir şekilde var etmek ya da bu uğurda onurla ve vakarla hayatını vermek." Faysal'a onun da bu amaçları paylaştığını hatırlatıyordu. "Bir araya geldiğimiz birçok defa siz de genel olarak benim bakış açımı kabul ederdiniz. Birkaç olayda benimle aynı görüşleri paylaştığınızı da duydum." Cemal devamla Arap ayaklanmasının sadece tek bir temelde haklı gösterilebileceğini söyledi: Müslüman dünyasının tam bağımsız-

lığını kazanmak ve ebediyete kadar güç ve refah temin etmek. Sonra da Faysal'a en sıkıntılı soruyu sordu: "Fakat, İtilaf devletleri Suriye'nin Fransa, Irak'ın da İngiltere tarafından yönetileceğini ve Filistin'in uluslararası bir yönetimin idaresine verileceğini beyan ederken, siz Müslüman dünyasının sorunlarına derman olacak bağımsız ve onurlu bir Arap devletini nasıl tasavvur edebiliyorsunuz?" Cemal sonra da müzakereler ve Osmanlı İmparatorluğu ile Arap ayaklanması arasında bir uzlaşma ihtimali için kapıyı araladı. "Muhtemeldir ki [ayaklanmanın] başlangıcında böyle bir sonuç beklemiyordunuz, fakat Filistin'i yavaş yavaş ilhak eden İngiliz ordusu bu gerçekleri size kanıtladı ve açıkça görüşünüze getirdi... Fakat önemli olan nokta şudur ki, bu hususları göz ardı ederek, geçmişteki yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırma ve durumu düzeltme fırsatı halen kaçmış değildir. Söylediklerime katılıyorsanız konuyu tekrar gözden geçirelim, daha iyi bir anlayış birliğine varalım ve eski dostluğumuzu canlandıralım. İnanıyorum ki, bu mektubu yazarak dini vecibelerimi [doğru şekilde davranarak] yerine getirdim."[6] Cemal ayrıca Türklerin Araplarla müzakereye hazır oldukları şartları ekledi, Faysal'a imparatorluğun Arap bölgeleri için mümkün olan en geniş özerkliği önerdi. Teklifine daha da inandırıcılık katmak için böyle bir anlaşmanın padişahın tuğrasını ve ayrıca Alman hükümetinin ortak garantisini taşıyacağını söyledi.[7]

Faysal'ın mektubu fiilen ne zaman aldığı belli değildir çünkü babasına mektubun içeriği hakkında ancak üç hafta sonra, 14 Aralık 1917'de kısa bir telgrafla bilgi vermiş, özel ulakla da aslını göndereceğini söylemiştir. Babasının bilgisi ve desteği olmadan Cemal Paşa ile iletişim kanallarını açmış olması ihtimali ise yoktur. Şerif Hüseyin'le ilişkileri baba ile oğul arasında daha sonra belirecek gerilimleri o sıralarda henüz sergilemiyordu. Faysal'ın o dönemdeki maiyet mensuplarının hiçbirinin hatıraları Faysal'ın onlarla Cemal'in önerilerini tartıştığından bahsetmemektedir. Ayrıca Faysal'ın babasına göndermeden önce İngiliz danışmanlarından biriyle mektubu değerlendirdiğine ilişkin bir kayıt da yoktur. Cemal'in Osmanlı hükümetinin görüşlerini aktarmak için seçtiği aracı, tanınmış âlimlerden Şamlı Şeyh Bedreddin el-Hasani'yle Faysal ilk defa o dönemde temas etmemiştir. Faysal şeyhi daha önce Suriye'de kaldığı zamanlardan iyi tanıyordu. Bedreddin el-Hasani esasen Suriye'de ayaklanma çıkartması için 1915'te Faysal'a açık destek

vermişti. Osmanlıların ağız aramasından haberdar olabilecek Faysal'ın ordugâhındaki tek kişi, Cemal'in belki de Faysal'a mektubuyla aynı zamanda bir başka mektup gönderdiği Cafer Paşa'ydı. Cemal mektubunda Cafer Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na sadık hizmetlerine atıfta bulunuyor, Selahaddin'in Müslümanların elinde kalması için savaştığı Filistin'i fetheden Allenby'nin ordusunun yanında savaştığını hatırlatıyordu. Cafer'in millete hizmet duygusuna seslenerek şikâyetleri ne olursa olsun İtilaf kuvvetlerinin Filistin'e girdikleri bir zamanda ayaklanmanın devam etmesini haklı çıkaramayacağını söylüyordu.[8] Faysal ve Cafer Paşa kesinlikle Cemal Paşa'nın mektubunu tartışmış olmalıdırlar. Ancak ne geçtiğine dair o dönemden kalma bir kayıt olmadığı gibi konuya ilişkin ortak bir tutum geliştirip geliştirmedikleri de bilinmemektedir.

Faysal, Cemal Paşa'nın mektubuna cevap vermeyip babasının tepkisini bekledi. Şerif Hüseyin de Faysal'a teklifi reddettiği yolunda cevap vermesi talimatını gönderdi. Hüseyin 17 Aralık 1917 tarihli mektubunda Faysal'a şöyle yazıyordu: "[Türk] teklifine cevabın, artık zamanın geçmiş olduğudur ... [Türklerin] ezdiği ve kaprisleriyle zulmettiği kalanlara [Araplara] Allah yardım etsin."[9] Faysal askeri operasyonlarına devam etmeli ve Cemal'in teklifi konusunda Hüseyin'in İngilizlerle muhaberatının sonucunu beklemeliydi. Cemal'in mektubu özellikle Sykes-Picot Antlaşması'nın ayrıntılarına değinmediğinden Hüseyin'in İngilizlerle bu konudaki görüş teatisi, antlaşmanın bütün ayrıntılarını bilmeden gerçekleşmiş olabilirdi.

Her şeye rağmen Hüseyin'in Türklerin girişimlerini, dikkate alınmayacak bir barış teklifi şeklinde görmüş olması ihtimal dahilinde değildir.[10] Hüseyin ayrıntılarını ancak kısmen bildiği gizli antlaşmaların neticeleri hakkında belirgin endişeler içindeydi ve İtilaf kuvvetlerinin Arap topraklarının geleceğine ilişkin niyetleri konusunda teminat vermelerini istiyordu. Cemal'in mektubunu Mısır'daki Yüksek Komiser Wingate'e aktardı ve Cemal'in imparatorluğun Arap topraklarının paylaşılmasına ilişkin ifadelerini açıklamasını istedi. Aynı zamanda Faysal'ın, Arapların İtilaf devletleriyle önceden müzakere etmeden ve mutabakatlarını sağlamadan barış koşullarını görüşmelerinin mümkün olmayacağı yolunda cevap vermesini istediğini söyleyerek İngilizlere ittifaka sadakatini de teyit etti.[11]

Olayların aldığı şekilden ve Osmanlıların ifşaatının Arap kamuoyu üzerindeki etkisinden ürken Wingate meseleyi Dışişleri Bakanlığı'na

iletti. İngiltere'nin Filistin ve Irak'ı elinde tutarken Fransa'nın Suriye'yi devralacağına ilişkin Cemal'in iddialarını reddeden açık bir beyan talep etti. İngiltere'nin Türk iddiaları konusunda Hüseyin'e resmi cevabını yakın bir tarihte kurulmuş Lord Curzon başkanlığındaki yüksek dereceli hükümet bakanlarından oluşan, Ortadoğu meselelerinde siyaseti tespit etmekle görevli Doğu Komitesi hazırladı. Dışişleri Bakanı Balfour imzasıyla gönderilen ve Cidde'deki İngiltere Temsilci Vekili J. R. Basset tarafından Hüseyin'e tevdi edilen 8 Şubat 1918 tarihli mesaj "dürüstlükten uzak" ve müphemdi.[12] Mesaj Bolşeviklerin ifşaatının gerçekliğini inkâr veya kabul etmeden Cemal'in amaçlarını karalıyordu. Son cümleleri ise Arap bağımsızlığına açık taahhüt olarak anlaşılabilecek anlamda kaleme alınmıştı.[13] Hüseyin'in bu beyanın Arapların tam bağımsızlığı davasına esaslı bir İngiliz taahhüdü olduğunu düşünmesi şaşırtıcı değildi.

Hüseyin'in birleşik Arap devletine İngiltere'nin desteğini kuşkuya yer bırakmayan bir dille teyidi olarak anladığı bu cevabı Wingate'in bir telgrafı daha da güçlendirdi. Sykes-Picot Antlaşması bununla savaştan sonra Osmanlı topraklarına ne şekilde muamele edileceğine ilişkin zararsız bir fikir teatisine indirgenmekteydi.[14] Hüseyin Arap ülkelerine ilişkin İngiliz planlarından korku duymamalıydı.[15] Arap toprakları hakkındaki İtilaf siyasetinin gerçek yapısına ilişkin bu samimiyetten uzak ve çapraşık açıklamalar, kısmen Hüseyin daha fazla üzerinde durmadan verilen teminatları benimsemeye hazır olduğundan kabul edildi. İçi boş bir rahatlama duygusuyla yola devam etmek Osmanlılara karşı ayaklanmasını temelden baltalayan ihtilaflı siyasetlerce kapana kıstırıldığını keşfetmekten çok daha iyiydi. İngilizlerden alınan teminatların güçlü olduğunu, Cemal'in savaştan sonra Arap topraklarının bölüşülmesine ilişkin ifadelerinin temelinin bulunmadığını, dolayısıyla güvenle göz ardı edilebileceğini Faysal'a bildirildi. Cemal Paşa ile muhaberatı kesmesi istendi.

Ancak Türkler ve arkalarındaki Alman müttefikleri Arapları İtilaf devletlerinden kopartma gayretlerinde ısrar ettiler. Suriye cephesindeki generallerden Küçük Cemal Paşa [Mersinli Cemal Paşa olarak da bilinir-e.][16] Beni Hassan aşiretinden bir reisi Müslüman topraklarının yabancı devletlerin eline düşmemesi için taraflar arasında müzakereleri açmaya yönelik Türk teklifini tekrar etmesi için vazifelendirdi. Faysal Türklerin iyi niyetlerini göstermek için müzakerelerden önce Medine, Maan ve Amman'a

kadar tüm demiryolu istasyonlarından çekilmesini istedi. Bu yapıldığı takdirde, barış görüşmelerini açmak için babası nezdinde elinden geleni yapacaktı. Ancak Hüseyin İtilaf devletlerinin Arap bağımsızlığına taahhütlerine dair anlayışına bağlı kalmayı tercih etti ve farazi yeni devletinin "sınırlarına" çekilmedikçe Türklere tüm kapıları kapattı.[17]

Faysal ise Türklerle ayrı bir barış pazarlığı imkânından vazgeçmeye tümüyle istekli değildi. Cemal'in barış girişimlerinden sonra Faysal'ın davranışlarının Araplar hakkında İtilaf niyetlerine dair derin endişeleri barındırdığı kuşkusuzdur. İtilaf devletlerinin gerçek niyetlerini gizlediklerine ilişkin biriken kanıtlara ve Sykes-Picot Antlaşması'nın ve Balfour Beyannamesi'nin Arap ayaklanması bakımından manasına ilişkin kanıtlara babasının gösterdiği devekuşu tepkisini kesinlikle paylaşmıyordu. Bununla beraber Faysal çok dar bir alanda sıkışıp kalmıştı. Ordusu Suriye-Filistin cephesinde Allenby'nin kuvvetlerinin fiilen sağ kanadı vazifesini görerek savaşıyordu. Savaşın akışı ister istemez muharebe alanında barış görüşmelerine menfi tesir eden şartlar yaratıyordu. Faysal ikmal ve silah bakımından tamamen İngilizlere ve birliklerinde görevli İngiliz danışmanlara tabiydi. Bunlar harekâtları ve siyasi işleri üzerinde sıkı bir denetim uyguluyor, özellikle Lawrence Kahire'deki amirlerine kabarık istihbarat raporları ve analizler gönderiyordu. Lawrence ayrıca Faysal'ın ordugâhında icraatını değerlendirmesi ve belki de İngiliz tutumuna aykırı olabilecek eğilimlerini bastırması imkânını veren istihbarat kaynaklarına sahipti. Faysal İngiliz danışmanlarının ikili rol oynadıklarının elbette farkındaydı ve bunların fikirlerine güvenmesinin bir sınırı vardı. Ayrıca Türklerle gizli görüşmelere girdiğini fark etmesi halinde, babasının, başına büyük dert açabileceğinin de farkındaydı.

Faysal'ın Küçük Cemal Paşa ile temasları en azından Haziran 1918'e kadar devam etti. Lawrence bu gizli görüşmeleri hissetmiş ve daha sonraları şöyle yazmıştır: "Cemal, Arap ordusunun İngilizlere karşı Türklere katılması halinde Araplara bağımsızlık, Suriye'ye özerklik tanımaya ve Türkiye'nin zenginliklerinin yarısını Faysal'a vermeye hazırdı."[18] Lawrence daha önce de Faysal'ın Türklerle muhaberatını teşvik ettiğini, bununla başlıca amacının militarist/milliyetçilerle Büyük Cemal Paşa'nın başını çektiği İslamcı zihniyetli subaylar arasında nifak çıkartmak olduğunu iddia etmişti.[19] Ancak Lawrence'ın İngiliz askeri tarihçisi Basil Liddell Hart'a sonraları açıkladığına göre Küçük Cemal Paşa

ile bu görüşmeler kontrolden çıkmakta ve Lawrence'ın devamına izin veremeyeceği kadar ciddileşmekteydi. Liddell Hart'ın bu görüşmelerde aldığı notlar şöyledir: "Faysal [Lawrence'a] bu müzakereler hakkında 1918 yazına kadar bahsetmemiş – Faysal kesinlikle 'bizi satmaktaymış.' [Lawrence'ın] ordugâhtaki ajanları vasıtasıyla duyduğuna göre ... İngilizlerin çatırdadığını düşünüyormuş."[20] Lawrence ajanları aracılığıyla Faysal'ın Küçük Cemal Paşa'ya gönderdiği 10 Haziran 1918 tarihli bir mektubun örneğini ele geçirmeyi başarmıştır. Mektubun ayrıntıları Kahire'deki Hogarth'a iletilmiştir. Burada kullanılan ifadeler önemlidir. Faysal Türklerle ayrı bir pazarlığa ilişkin şartlarını sıralamaktadır:

a. Amman'ın güneyindeki bütün Türk birlikleri çekilecektir;
b. Diğer bölgelerdeki Türk ordularında vazife gören bütün Arap subayları ve askerleri Suriye'ye gönderilecek, burada Arap ordusuna katılacaklardır;
c. Arap ve Türk orduları yan yana savaştıkları takdirde, Arap ordusu kendi komutanının emrinde olacaktır;
d. Suriye'nin gelecekte Türkiye ile ilişkisi Prusya, Avusturya ve Macaristan arasındaki ilişkiyi model alacaktır;
e. Suriye'deki tüm ikmal malzemeleri ve gıda maddeleri Arap ordusuna devredilecektir.

Arap bağımsızlığını tanıdıkları takdirde Faysal'ın Türklerle ayrı bir antlaşma yapmaya prensipte hazır olduğu gerçeği İngilizlerin dikkatinden kaçmadı. İngilizler, deklare edilen İtilaf tutumu ile Fransızlarla yapılan gizli protokollerin hükümleri arasında uzlaşması imkânsız çelişkiler bulunduğunu, bunların Arap bağımsızlığı imkânını baltalamaktan başka manaya gelmediğini Faysal'ın anladığını hissediyorlardı. Kahire ile Londra arasında gidip gelen Faysal'ın İngilizlerin denetimi dışında Türklerle daha fazla görüşmede bulunmaktan nasıl caydırılabileceğine ilişkin aralıksız mesajlar bu kaygıları yansıtmaktaydı.[21] Faysal'a Ürdün nehrinin doğusundaki topraklarda otoritesinin tanınması, ayrıca statüsünü pekiştirmek için Allenby ile bir toplantı yapılması teklif edildi. Ancak bu jestler Faysal'ın kaygılarını bütünüyle gideremedi. Faysal'ın gerçek hisleri ve özellikle imparatorluğu Arap emellerinin karşılanabileceği bir konfederasyon halinde tasavvur etme arzusuna dair bariz bazı çıkarımlara Cemal Paşa'ya muhatap 10 Haziran 1918 tarihli mektubundan ulaşılabilir.

İki Beyanın Yankıları

Balfour Beyannamesi'nin haberi Akabe'deki Faysal'ın ordugâhına 1918 başında ulaştı ve Kuzey Ordusu'nun subayları ve askerleri arasında derin bir rahatsızlık uyandırdı. Şikâyet, hatta isyankârlık bir süre hâkim olurken subaylar, İngiltere'nin Araplara sözlerini tutacağı teminatını almadıkları sürece İngilizlerin yanında savaşmayı reddetti. Faysal subayların ve askerlerin kaygıları hakkında babasına yolladığı telgrafta Hüseyin'den askerleriyle paylaşabileceği ve korkularını dağıtmakta kullanabileceği bir teyit gönderilmesini istedi. Gerçekten de Hüseyin 11 Ocak 1918'de Faysal'a bir telgraf gönderdi ve "İtilaf devletleri bizimle anlaşmalarının tek bir kelimesinden dahi ayrılmayacak kadar büyük ve şereflidir ve bu tür ayrıntılara çok titizlikle dikkat ederler"[22] dedi. Hüseyin'in İtilaf devletleri söz konusu olduğunda bilerek ve isteyerek İtilaf -özellikle de İngiliz- vaatlerine güvenen tabiatının bir başka örneğini bu telgraf oluşturmaktadır. Böyle bile olsa, arzu edildiği gibi, Faysal'ın ordugâhındaki huzursuzluğu ancak bir süreliğine sakinleştirmiştir. Ancak ne bu mesele ne de Sykes-Picot Antlaşması'na bağlı huzursuzluk ortadan kalktı. İngiltere'nin Arap müttefiklerinin saflarındaki rahatsızlık Kahire'deki Arap Bürosu subaylarını ayrıca Londra'daki asıl siyaset yapıcıların Doğu Komitesi'ni menfi etkilemeye başlıyordu. Türklerin İtilaf hıyaneti hakkındaki iddiaları kulağa artık doğru geliyordu. Hüseyin İngiltere'nin son tahlilde şerefli niyetlerine sarsılmaz inancıyla bağlı kalsa da Araplar nezdinde İngiltere'nin inandırıcılığının aşınmasını durdurmak için aleni olarak bir şeyler yapılması gerekmekteydi.

Kahire'de yerleşik yedi Suriyelinin 26 Nisan 1918'de dışişleri bakanına iletilmek üzere yüksek komisere bir muhtıra teslim etmeleriyle İngiltere'nin bu konulardaki tutumunu Araplar için "açıklığa kavuşturmak" fırsatı kendini gösterdi. İsimleri o dönemde gizli tutulan bu grup, bir kısmı Arap gizli cemiyetlerinin üyesi olmuş veya hâlâ olmaya devam eden seçkin Suriyelilerden oluşuyordu.[23] İngiltere'nin Arap "hareketinin" fiili temsilcileri olarak şerif ailesine yoğunlaşması şehirli Suriye eşrafını ve entelektüellerini yalıtılmış halde bırakmış, Kahire Arap Bürosu bu gruplarla temas kurulması için Osmond Walrond adlı bir istihbarat subayı tayin edene kadar söz konusu eksiklik giderilememişti. Walrond gizli cemiyetlerden el-Kahtaniye üyeliğine kabul edilen tek Avrupalı

üye olma noktasına kadar vazifesinde başarı sağladı. Şehirli Suriyeliler arasındaki şerif ailesi karşıtı duyguları açıklayan Walrond Suriyelilerin savaştan sonra Haşimi hükümdarlığını kabul edip etmeyeceği sorusunu ortaya attı.[24] Faysal bu gruplara kabul edilir görünse de, daha geleneksel Hüseyin hakkında kuşkusuz şehirlilerin çöl Bedevilerine beslediği küçümsemeden kaynaklanan güçlü tereddütleri vardı.[25]

Dışişleri Bakanlığı 16 Haziran 1918'de daha sonraları "Yediler Beyannamesi" adıyla tanınan bir beyanla karşılık verdi ve Walrond Mısır'daki ordu karargâhında düzenlenen resmi bir törende muhtıranın yazarlarına bu beyanı okudu. Beyanın bir örneği de Hüseyin'e gönderildi. İngiliz hükümeti savaştan önce esasen bağımsız olan ayrıca Arap orduları tarafından özgürleştirilen (özünde Faysal'ın Kuzey Ordusu'nun denetimindeki bölgeler) toprakların tam ve egemen bağımsızlığını tanıyacaktı. İtilaf kuvvetleri tarafından özgürleştirilen (Irak ve Filistin'in parçaları) topraklara gelince, İngiliz hükümeti gelecekteki hükümetlerinin yönetilenlerin rızasına bağlı olacağı temelinde hareket edecekti. Hâlâ Türk denetimi altındaki topraklar için ise, "Majestelerinin Hükümeti'nin arzusu bu topraklarda yaşayan baskı altındaki halkların özgürlük ve bağımsızlıklarını kazanması" idi.[26]

Yediler Beyannamesi Hüseyin-McMahon muhaberatına eşlik eden şerh ve ihtiyat ifadelerinden veya İngiliz yetkililerinin daha sonraki muğlak veya kaçamaklı sözlerinden hiçbirini içermeyen, Arap bağımsızlığına İngiltere'nin desteğini dolambaçsız belirten bir teyittir. Ayrıca Hüseyin'in anlayışından farksız bir yolla Arap bölgesinin sınırlarını açıkça belirlemiştir. Dahası, deklarasyon İngiltere'nin Arapların özgürlük ve bağımsızlığını arzu ettiğini belirtmekte, ülkelerinde halkın rızasına sahip olmayan herhangi bir hükümet kurmayacağı ilkesini tespit etmekteydi. Deklarasyon Faysal'ın ordugâhında sevinçle karşılandı ve gizli pazarlık ve komplo söylentileriyle üzerlerine çöken kasvet havasını dağıttı. ABD Başkanı Wilson'ın birkaç hafta sonraki,[27] tabi halklar için kendi kaderini tayin ilkesini savaş sonrası barış düzenlemelerinin amacı olarak dile getiren konuşması da bu deklarasyonu teyit etti ve içeriğine daha da bir parlaklık kattı. Savaşın son aylarında Faysal'ın harekâtlarına enerji katan ve güçlerini motive eden önemli bir unsur olan bu konuşma başarabildiği kadar geniş toprağı özgürleştirmeye teşvik etti. Ne de olsa bu topraklar bağımsız ve egemen Arap devletinin parçası olacaktı.

İngilizlerin Sykes-Picot Antlaşması'nın ifşasının verdiği zararı kontrol altına alma çalışmaları Balfour Beyannamesi meselesine de genişletilmeliydi. Clayton 28 Kasım 1917'de Sir Mark Sykes'a yazısında, "Hıristiyanlar ve Müslümanlar, Filistin ve müteakiben Suriye'nin üstün zekâlarından ve ticari yeteneklerinden korkulan Yahudilerin eline düşmesi ihtimaline dehşete yakın bir hissiyatla bakıyorlar" diyordu.[28] İngiliz Siyonist Federasyonu Başkanı Dr. Haim Weizmann'ın başında bulunduğu bir heyet 1918 ilkbaharında Filistin'e geldi. Önde gelen isimlerden oluşan Siyonist heyetin bu ziyareti Doğu Komitesi tarafından onaylanmıştı. Ana görevi Balfour Beyannamesi'nin hükümlerini uygulamaya koymak için gereken zemini hazırlamak ve ayrıca Siyonistlerin hedeflerine dair Arap cemaatinin korkularını yatıştırmaktı.[29] Kahire Arap Bürosu'nun başlıca Arap şahsiyetlerinden birisi Weizmann'ın Faysal'la buluşmasını istedi.[30] Lawrence daha önce Clayton'a yazarak, Faysal'a etkide bulunup en azından savaş süresince Siyonistlere karşı uyumlu bir tavır almasını sağlayacağını bildirmişti.[31] Ancak Faysal, Balfour Beyannamesi'nin Kuzey Ordusu'nun subayları üzerinde yarattığı etkiyi esasen görmüştü ve onların genel kaygı ve endişelerini paylaşmış olması mümkündür. Aslına bakılırsa Lawrence da bunu kabul etmiştir: "Filistin meselesinin gerçek zuhuru sadece şeriflerden Faysal'ın işidir. Burayı çatışan dinler arasındaki dengeyi koruma bahanesiyle kendimize saklayacağımıza inanmakta, İngilizlerden elde ettiği ve daha da etmeyi umduğu yardım için ucuz bir fiyat olarak görmektedir."[32]

Faysal ile Weizmann'ın Akabe'de görüşmeleri için gerekli düzenlemeler Mayıs 1918 sonlarında yapıldı.[33] Lawrence görüşmede bulunamadı -bir akına katılmak için Şerif Nasır'ın yanına gitmişti- ve görüşmeye yerine Joyce katıldı. Faysal ile Weizmann arasındaki görüşme 4 Haziran 1918'de Akabe'de gerçekleştirildi. Kırk beş dakika süren görüşmenin zaptını Joyce tuttu. "Şerif Faysal Yahudiler ile Araplar arasında işbirliği ihtiyacına ilişkin görüşünü dile getirdi... Belirli siyasi düzenlemelere gelince [Faysal] fikir belirtmek istemeyerek siyasi meselelerde babasının temsilcisi sıfatıyla görev yaptığını, bunları tartışacak durumda olmadığını vurguladı... Dr. Weizmann Yahudilerin bir Yahudi hükümeti kurmaya çalışmadıklarını ancak kimsenin meşru çıkarlarına hiçbir şekilde müdahale etmeden İngiliz himayesi altında memleketi kalkındırmak ve buraya yerleşmek maksadıyla çalışmak istediklerine işaret etti... Faysal bir Arap

olarak ne Yahudi kolonisi ne de İngiliz himayesi altındaki bir ülke şeklinde, Filistin'in geleceğini tartışamayacağını beyan etti... Arap meseleleri daha güçlü bir konuma geldiğinde bu sorunlar gündeme getirilebilecekti."[34] Weizmann Siyonist hareketinin Filistin'de bir Yahudi devletiyle ilgilenmediğini söylediğinde elbette samimi davranmıyordu. Lawrence'ın Weizmann'la Haziran 1918 ortalarında yaptıkları bir toplantıdan sonra yazdığı gibi, "Dr. Weizmann elli yıl içinde tamamen Yahudi bir Filistin, şu anda ise İngiliz görüntüsü altında Yahudi bir Filistin ümit ediyor."[35]

Faysal'ın Weizmann'la ilk toplantısı hakkında Arap kayıtları mevcut olmadığından, Joyce'un notları olay hakkındaki tek kayıtlı bilgi kaynağı olarak kalmaktadır. Faysal, bu notlarda toprak iddialarını içerebileceğini bilerek de olsa, Filistin'deki Siyonist emellerine dair Weizmann'ın verdiği teminatları kabul etmiş görünmektedir. Ancak bir kez daha bunun Arap topraklarının Avrupalı Yahudi kolonicilere peşkeş çekilebileceği düşüncesini hoş görmek bir tarafa, varlığını tasdik etmekle bile uzaktan yakından alakası yoktur. Faysal belki de belli belirsiz Balfour Beyannamesi'nin Filistin'in Arap halkı için başka ve daha meşum neticeleri gizlediğinin farkında görünmekteydi. Ancak o aşamada Siyonist projenin saklı siyasi anlamlarını tartışabilecek ne bilgiye ne de vasıtaya sahipti. Aynı zamanda Faysal İngiliz Yahudiliğinin Arap ayaklanmasına İngiliz desteğinin muhafaza edilmesinde, hatta çok spekülasyonu yapılan gizli antlaşmaların daha uğursuz etkilerinin hafifletilmesinde oynayabileceği rolün farkındaydı. Arap ve Yahudi halkları arasında, birinin diğerinin milli emellerinden fayda sağladığı ideal bir yakınlık, sık sık İngiliz yetkililerin mesajlarında ve notlarında belirmekteydi ve Faysal bunlardan habersiz değildi. Ümitlerin bağlandığı Arap devletinin gelişmesinde Siyonistlerin oynayabileceği rolü takdir ettiğini sık sık teyit etmekteydi. Bu belki samimi bir beklenti, belki de Siyonist projenin Araplar tarafından kendi milli emellerine yardımcı görülmesini isteyen İngiliz yetkililerin suyuna gitmek için uygun bir hareket tarzıydı. Öte yandan Faysal'ın ve kesinlikle babasının Osmanlı ve Arap dünyası Yahudilerine iyi gözle baktıklarına kuşku yoktur. Babasının Arap Yahudilerine karşı tavrı daha geleneksel zihniyetliydi; Faysal'ın tutumu ise bu anlayıştan etkilenmekle beraber, Arap dünyası Yahudilerinin -ve de Hıristiyanlarının- her şeyden önce Arap oldukları ve yeni Arap devletinde eşit yurttaş muamelesi göreceklerinin kabulüyle daha da güçlü kılınmaktaydı.

Faysal-Weizmann görüşmesine ilişkin Joyce'un notları oyun kurucularının eşit olmayan statülerinin ışığında anlaşılmalıdır. İngiltere, Fransa ve ABD'nin yüksek devlet makamlarıyla temas içinde olan ve bunlarla mahrem bilgiler paylaşan gün görmüş Weizmann ile İtilaf toplumlarının ve hükümetlerinin gerçek iş görme yolları hakkında sınırlı bir tecrübeye sahip Faysal arasında büyük bir dengesizlik vardı. Faysal'ın İtilaf devletlerinin kararları ve niyetlerinin doğru yorumlarını edinmek için baştan beri İngiliz danışmanlarına özellikle de Lawrence'a güvenmesi de meseleleri anlayış tarzını etkilemiş olabilirdi. Bununla beraber, kısa zaman içinde ordugâhına bağlı İngiliz danışmanların görüş ve düşüncelerini ayakları daha yere basan Arap danışmanlarının görüşleri ışığında test etmesini öğrenecekti. Bunlar yansız olamayan, çok zaman kendi temayüllerini ve çıkarlarını izleyen insanlardı. Yine de İngiliz danışmanlarının görüşlerine karşı faydalı karşı görüşler sunabiliyorlardı. Faysal İtilaf güçlerine ilişkin kendisine ait görüşlerini geliştiriyor ve giderek fikirlerini kendisine saklıyordu. Ancak Haziran 1918'de devlet adamı olarak eğitiminin henüz ilk aşamalarındaydı ve ihtiyatlı ve taahhüde girmeyen bir tutuma sadık kalarak karmaşık uluslararası meseleleri bütün yönleriyle kavramadığı izlenimini veriyordu. Büyük devletlerin usullerine ilişkin anlayışı dar bir kişinin Weizmann gibi deneyimli bir lobici ve avukat karşısında eşitlik sağlamasını beklemek çok güç olsa da Faysal kötü bir performans sergilemedi. Siyonist tarihçilerin daha sonraki yıllarda onu Filistin'deki Siyonist projeye ilgisiz, hatta üstü kapalı destekçi gösterme çabalarına rağmen görüşmede fazla bir taviz vermedi. Bu anlatılar Faysal'ın yorumlarını bağlamı dışına çıkartarak kendi istedikleri anlamları yüklemektedir. Aşırı Arap milliyetçileri de ilk Faysal-Weizmann görüşmesinin muğlak ifadelerine tutunarak Faysal'ı Weizmann tarafından o dönemlerde dile getirilen Siyonist planı derhal ve şiddetle reddetmediği için kınamışlardır.

Ölü Deniz Harekâtı

Allenby'nin Kudüs'ü ele geçirmesi Türkleri hazırlıksız yakalayan parlak bir çalımdı. Türkler taarruzun esas ağırlığının sahil düzlüklerine ineceğini beklerken Mısır Seferi Kuvveti (EEF) iç kesimlere sarkarak şehri almıştı. Allenby'nin 11 Aralık 1917'de yürüyerek şehre girişi ve yeni iş-

gal edilen şehirdeki hissi zafer şenlikleri -Mark Sykes'ın münbit zihninin ürünleriydiler- halkın hayal gücünü yakaladı. Zafer göreli olarak az can ve mal kaybına mal oldu, ayrıca doğudaki savaşta yeni bir aşamanın yolunu açtı. Türkler karşısında nihai zafer imkânı giderek daha gerçek bir beklenti haline geldikçe İtilaf zaferinin siyasi neticeleri daha da belirginleşti. Filistin seferindeki payları sıfıra yakın olan Fransızlar İngilizlerle anlaşmaları uyarınca haklarını talep etme arzusu içindeydiler. Allenby bir süre durarak bir sonraki, muhtemelen kesin sonucu getirecek aşamadaki stratejisini tekrar tadil etmek istedi. Ayrıca ikmal malzemelerinin tazelenmesi ve daha çok Mezopotamya cephesinden gelecek takviye güçlerinin EEF'ye entegre edilmesi gerekiyordu. Bu dönemde Türklerle çarpışmanın yükü Faysal'ın ordusunun omuzlarında olacaktı.

Faysal ve Joyce Aralık 1917'de Akabe'nin 250 kilometre kuzeyinde ve Ölü Deniz'in 50 kilometre güneydoğusundaki Tafila şehrini almak amacıyla Ölü Deniz civarında bir harekât planlamışlardı. Bu bölge kıyasen bereketliydi ve Hicaz demiryolunda kullanılan kereste ile hububat üretmekteydi. Faysal ayrıca Guveyra'daki yeni üssü ile Ölü Deniz arasındaki köyler zincirinden destek almak istiyordu.[36] Bu köyler özellikle bir aşirete bağlı değildi ve ayaklanmanın aşiret dışı yerleşimlerle ilk temasını teşkil edecek, sıradan Arap köylülerinin ve çiftçilerinin ayaklanmaya desteklerini ölçmek için gayet iyi bir standart teşkil edeceklerdi. Faysal üvey kardeşi Zeyd'i Tafila'yı ele geçirecek güçlerin başına getirdi. Genç ve hâlâ tecrübesiz olmasına karşın Zeyd cesur bir insandı ve komutasındaki aşiret kuvvetlerinin hürmetini kazanmıştı. Faysal ve Joyce'un geliştirdiği plana göre Şerif Nasır 1.000 kişilik aşiret kuvvetiyle ve Nuri es-Said 150 muvazzaf askerle Maan ve Deraa arasında demiryolunu kesecek ve biri Şobek köyünün güneyinden diğeri batıdan yürüyen iki kol Tafila'yı alacaktı. Tafila 10 Ocak 1918'de Faysal'ın eline geçti ve Zeyd, Kerak'a doğru kuzeye yürümeye hazırdı. Ancak Türkler Tafila'yı geri almak için hazırlanıyorlardı. Osmanlı ordusu ile Arap ayaklanması güçleri arasındaki en büyük muharebe için sahne hazırdı. General Hamid Fahri komutasındaki büyük bir Türk kuvveti 23 Ocak 1918'de Tafila'yı geri almak için gönderildi.[37]

Kuzey Ordusu'nun Tafila'daki birliği Cafer el-Askeri Paşa'nın komutası altındaydı ve muharebe Faysal'ın ordusunun zaferiyle neticelendi. Türklerin taarruz gücü 1.500 kadar piyade, 750 süvari, nakliye ve diğer

destek askerlerinden oluşuyor, Osmanlı 48. Tümeni'nin en iyi durumdaki kısmını teşkil ediyordu. 2.000 kişilik bu güçten 250 kişi esir edildi, 420 kişi Kerak'a geri çekildi ve 1.330 kişi öldürüldü.[38] Öldürülenler arasında sonuna kadar kahramanca çarpışan General Hamid Fahri de vardı. Birinci Tafila Muharebesi'ndeki karşılaşmalarından gereken dersi çıkaran Türkler bir ay sonra Tafila'yı geri aldılar ve Kuzey Ordusu birlikleri Şobek'e geri çekildi. Ancak Türkler Mart 1918 sonlarında beklenen İngiliz saldırısı öncesinde Ölü Deniz kuzeyindeki mevzilerini güçlendirmek için Tafila'dan çekildi ve şehri Zeyd tekrar işgal etti.

Tafila Muharebesi'ni Lawrence ince ayrıntılarına kadar tasvir etmiş, savunmanın idaresi ve sevkinde birincil rolü kendisine biçmiştir.[39] Fakat yaşananlara ilişkin bu anlatıma, muharebelere katılan Arap subayları tarafından kuvvetle itiraz edilmiştir. Türk ordusunda savaşmış subayların daha sonraları anlattıklarıyla da desteklenen muharebeye ilişkin ayrıntılı tasvirler, zaferi Faysal'ın Kuzey Ordusu'nun subaylarının (özellikle Iraklıların) kahramanlıklarına, ilkel bir muhabere sistemiyle Bedevi güçlerinin bir araya getirilmesine ve bölgenin köylülerinin silahlı direnişine bağlamaktadır. Lawrence, Faysal'ın ordusunun muvazzaf subayları tarafından sevilmemiş, ayaklanmada görev alan Arap subayları hatıralarında ondan pek de övgülü sayılamayacak ifadelerle bahsetmişlerdir. Tafila Muharebesi'ne katılan genç subaylardan Suphi el-Umari bir sahneyi tasvir etmektedir. Buna göre Lawrence, fotoğraf makinesi taşıyan yardımcısıyla birlikte aniden yanında bitmiş ve ele geçirilmiş Türk makineli tüfeklerinin bulunduğu siperde Umari ile bir resim çektirmiş. Umari bu esnada ele geçirilen malzemeyi denetliyor ve koruma altına alıyormuş. Umari daha sonra bu resmi bir İngilizce dergide görerek, altındaki yazıda Lawrence'ın zaferi temin ettiğini okuyup, ele geçirilen makineli tüfeklerin de bunun kanıtı olarak sunulduğunu anlayınca şaşkınlığa düşmüş.

Tafila Muharebesi bütün şiddetiyle devam ederken, Faysal Akabe'nin yüz kilometre kadar doğusundaki Müdevvere demiryolu istasyonunu ele geçirmek için şahsen komuta ettiği bir birliğin başında hareket etti. Yanında Kuzey Ordusu Başkomutanı Nuri es-Said vardı. Birlik Bedeviler (çoğunlukla Huveytat, Beni Attiya ve İmran) ile İngiliz komutası altındaki zırhlı araçlar ve topçu ile desteklenen düzenli birliklerden oluşuyordu. Faysal saldırı emrini 23 Ocak 1918'de verdi. Başlangıçtaki ba-

şarıya rağmen Müdevvere akını bir hayal kırıklığıydı. Akın grubu Türk toplarını hava desteğiyle bile susturamadı ve istasyonu ele geçiremedi. Faysal düş kırıklığı içindeydi. Zeyd'e 24 Ocak 1918 tarihli mektubunda şöyle yazdı:

> Bize gelince Müdevvere'ye yaptığımız akında başarı kazanamadık. Ve ricatımızda Allah'ın iradesi dışında başka bir izahat mevcut değil. Müdevvere'ye çok sayıda [askerle] ulaştık ... karşımızda 200 kadar [düşman askeri] bulduk. Topçu ve uçakların dahil olduğu ufak bir çatışma yaşandı. Birlikler ilk gün taarruza geçmedi. Allah dışında kimse sebebini bilmiyor: tembellik, tereddüt ve omurgasızlık. İkinci gün su ve diğer ikmal malzemelerinin eksikliğinden ötürü tutunamadım ve başka bir neden olmaksızın geri çekilmek zorunda kaldık. Allah'a değil de kendi imkânlarına güvenen bir kişinin başarısızlığa uğrayacağının ispatıdır bu... Şimdi ise hakikate döndük. Allah şahidimdir ki beş dakikadan az bir zamanda galip geleceğimizi düşünüyordum ... diğer herkes de böyle düşünüyordu. Efendimiz Ömer'in [Ömer bin Hattab, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Müslümanların Halifesi] Huneyn Muharebesi'nde [ilk Müslümanların kesin zaferiyle sonuçlanmıştı] söylediği gibi: Bu Allah'ın takdiridir.

Kuzey Ordusu'nun düzenli teşkilatının büyümesi ve Filistin ile Suriye seferlerinde artan önemini göz önüne alan Allenby Mısır Seferi Kuvveti'yle Faysal'ın ordusu arasındaki işbirliğini sağlamak için bir irtibat subayı atadı. Albay Alan Dawnay EEF'nin genel stratejisi dahilinde harekât planlarını bütünleştirecek, Kuzey Ordusu'nun ana stratejisini saptayacaktı. Dawnay görevine Şubat 1918'de başladı ve Faysal'ın ordusunun ihtiyaç ve taleplerini Allenby nezdinde temsil etmekte olduğu gibi Faysal, Lawrence ve Joyce'un farklı seferlerini EEF'nin genel stratejisi çerçevesi bünyesinde başarılabilir ve iş görebilir hedeflerle bütünleştirmekte parlak bir başarı kazandı. Ancak Kuzey Ordusu'nun hareketlerinin EEF ile artan şekilde bütünleştirilmesinin olumsuz tarafları da vardı. Faysal'ın ordusundaki Arap subayları özerkliklerinin ciddi şekilde tehlikeye girdiğini hissetmeye başladı ve artık ayaklanmayı Arap bağımsızlık hareketinin öncüsü olarak görememeye başladılar. Bazıları için Kuzey Ordusu EEF'nin tamamlayıcı parçası haline gelmişti.

Büyük bir subay grubunun olayların gidişatı ve Kuzey Ordusu'nun muharebe planlarının EEF'nin ihtiyaçlarına tabi kılınmasına ilişkin endişelerini sıraladıkları bir muhtırayı Faysal'a sunmalarıyla mesele Nisan

1918'de iyice tırmandı. Faysal'a muhtırayı tevdi etmekle görevlendirilen kişi o esnada Kuzey Ordusu'nun Birinci Tümeni'nin komutanlığına getirilmiş Mevlut Muhlis'ti. Muhlis'e tam o sırada Fassua demiryolu istasyonuna saldırmak üzere bir güce komuta etmesi emredilmişti ve bu göreve kuvvetli itirazları vardı. Faysal onu görevinden azletti ve Mekke'ye gönderilene kadar gözaltına alınmasını emretti. Fassua istasyonuna saldırma görevi Cafer Paşa'ya verildi ancak harekât bozguna uğradı. O sene yaşanan acı soğuklar, ikmal konvoylarının kesilmesi ve yürüyüş sırasında maruz kalınan korkunç şartlar neredeyse bir isyana yol açtı ve askerler Cafer Paşa'yı geri çekilmeye zorladı. Dağılan güç geri çekilirken birçok asker soğuk, açlık ve susuzluktan öldü. Felaket haberini alan Faysal ricat eden birlikleri gıda ve tıbbi malzemeyle yolda karşılamak için bizzat hareket etti. Muhlis'in itirazlarını teyit eden harekâtın neticelerine şahit olduktan sonra Muhlis'i affetti. Daha sonra da İngiliz danışmanlarının kışkırtıcı değil Kuzey Ordusu'na ikmal düzenlemelerinde yardımcı olmak ve muharebede destek rolü oynamak üzere bulunan görevliler olduğu görüşüne inatla direnen subayları ikna etmeye geçti. Ayaklanmaya ramak kala Kuzey Ordusu'ndaki şartlar düzeldi ancak bazı subayların İngilizlere karşı şüphe ve husumetleri silinmedi.[40]

Harekâtları engelleyen kötü hava şartlarına da bağlı olarak Mart 1918'de çarpışmalarda duraklama meydana geldi. Bu sırada Faysal ve danışmanlarınca önemli ve iyi savunulan demiryolu kavşağı Maan'a saldırı planları hazırlanmaktaydı. Maan'ın ele geçirilmesi ayrıca Medine'deki büyük Türk garnizonunun da kaderini tayin edecekti. Arapların saldırı planı Allenby'nin kuzeye doğru yürüyüşü sırasında kanatlarını korumak için Ürdün nehrini geçerken Salt'ı ele geçirme hazırlıklarıyla aynı zamana rastlayacaktı. Salt'ın alınması Maan garnizonunun takviye ve ikmal hatlarının kesilmesine de imkân sağlayacaktı. Faysal'ın taarruz kuvveti üç kola bölünmüştü: Cafer Paşa tarafından idare edilecek birincisi Maan'ın kuzeyinden Jerdun'a saldıracaktı. Nuri es-Said tarafından idare edilecek ikinci kol Maan'ın güneyindeki Gadir el-Hac demiryolu istasyonuna saldıracaktı; Mevlut Muhlis komutasındaki üçüncü kol ise Maan istasyonunun hemen batısındaki Semna tepelerine saldıracaktı.[41] Ancak Allenby'nin Salt ve Amman'a akını başarısızlığa uğradığından Dawnay'ye haber gönderilerek Faysal'dan Maan'a taarruzu ertelemesi istenildi. Faysal'ın Ebu el-Lissan'daki yeni ileri karargâhında 7 ve 8 Ni-

san tarihlerinde yapılan çetin toplantılarda Dawnay, Faysal'ın kıdemli komutanlarının kuvvetli direncine karşı saldırıyı ertelemeye uğraştı. Taarruzun hazırlanmasına çok emek verilmişti ve Allenby'nin takvimine uydurulması için ertelenmesi Faysal ve komutanları bakımından kabul edilebilir nitelikte sebepler değildi. Dawnay sonunda yumuşadı ve asıl saldırı planı tadil edilerek onaylandı.

Huveytat aşireti savaşçılarının desteklediği Mevlut 11 Nisan'da Semna Tepeleri'ni ele geçirmeyi başardı. Kırık bacağıyla muharebeyi idare ederek müthiş bir cesaret göstermişti. Cafer Paşa Jerdun istasyonunu ele geçirerek 150 esir alırken, Nuri de Gadir el-Hac demiryolu istasyonunu ele geçirdi. Üç kol 14 Nisan'da birbirleriyle temas sağlamış ve Maan'a saldırı için hazır hale gelmişlerdi. Uçaklar da Faysal'ın imzasıyla ilanlar atarak Maan garnizonuna teslim olması çağrısında bulundu ve teslim olanlara şerefli muamele gösterileceğini vaat etti. Maan'ın on altı kilometre batısındaki Vahida ileri mevziinde bulunan Faysal Maan'a genel taarruz için 15 Nisan'da emir verdi. Saldırı şehrin tahkimatlarına birkaç yüz metre kadar yaklaştı ancak direniş şiddetliydi. Başka bir saldırıya geçmeye karşı çıkan Faysal'ı komutanları aksi yönde ikna etti.[42] Maan'a nihai saldırı 17 Nisan'da düzenlendi ve Nuri es-Said'in demiryolu istasyonuna cephe taarruzuyla zirve noktasına ulaştı. Taarruz esas olarak hücum kuvvetlerinin top mermileri ve mühimmatlarının tükenmesi nedeniyle başarısızlığa uğradı.[43] Bu neticeye karşın Maan Muharebesi Kuzey Ordusu'nun düzenli teşkilatının kendine güvenini güçlendirdi. Batılı müttefiklerinin işe karışmasına gerek olmadan modern muharebenin karmaşık süreçlerini planlayabilmiş ve altından kalkabilmişlerdi. Maan'dan sonra Faysal kuzeye doğru ilerlemeye çok daha kararlı hale geldi.[44]

Faysal'ın Maan bölgesine varışı Batı cephesindeki büyük Alman taarruzuyla aynı zamana rastladı. Filistin-Suriye harekât alanı için ayrılan kaynaklar Batı cephesindeki bu taarruzu durdurmak için kaydırıldığından Allenby'nin ilerlemesi de yavaşlayarak durdu. Kudüs ve Eriha zapt edilmiş olmakla beraber Allenby şartların daha müsait olacağı bir sırada büyük taarruzunu gerçekleştirmek için uygun zamanı beklemek zorundaydı. Faysal'ın ordusunun benliğini bulması bu önemli zaman aralığında oldu. Mayıs ve haziran ayları boyunca Faysal Maan'ın kuzeyinde demiryoluna aralıksız saldırılarını sürdürdü ve Jerdun, Hesa ve

Faraifra'da Türk yığınaklarına karşı çeşitli akınlar düzenledi. Yaklaşık dört bin askere sahip Maan'daki Türk garnizonu hâlâ doğrudan bir taarruza direnebilecek kadar güçlüydü ve Türklerin yaklaşık üç tümeninin bulunduğu Amman'dan gelecek bir kuvvetle kurtarılabilirdi. Dolayısıyla Kuzey Ordusu Türklere karşı inisiyatifi ele almalı ve bu maksatla Allenby tarafından teçhiz ve ikmal edilmeliydi. Bunun gerçekleştiğinin ilk işareti Allenby'nin bir süre önce dağıtılan İmparatorluk Hecinsüvar Kıtaları'ndan iki bin deveyi Kuzey Ordusu'na vermeyi kabul etmesiydi. Çok daha geniş bir çemberde asker ve ikmal malzemesi taşınması ve Faysal'ın Ebu el-Lissan'daki ileri üssünden akınlar düzenlemesi için develere hayati ihtiyaç duyuluyordu.[45] Önemli bir demiryolu kavşağı ve sahadaki Türk ordularının irtibatını kesmek için ana tıkama mevzii olan Deraa, böylece Kuzey Ordusu'nun erişim mesafesine giriyordu. Burası büyük ödül Şam'dan sadece 110 kilometre uzaklıktaydı.

Faysal ve ordusu 1918'in yaz aylarında tümü dar bir coğrafi alanda vuku bulan ağır sıkıntılar ve güçlüklerden geçmek zorunda kaldı. Harekâtın siyasi ve askeri boyutları artık çok iç içe geçmekte, Kuzey Ordusu Hicaz demiryolunu takiben kuzeye doğru ilerledikçe durum daha da karmaşıklaşmaktaydı. Faysal ayaklanmanın hayati hedefini gözden uzaklaştırmadan bir dizi unsur arasında denge kurmak zorundaydı: Mümkün olduğu kadar geniş bir Arap toprağında bağımsız Arap devletini kurmak. Türklerin askeri mücadeleleriyle karşı karşıya olmanın yanı sıra muharebe sahası komutanının normalde işi olmayan sayısız konuyla da uğraşması gerekmekteydi. İngiliz danışmanları ile Arap komutanlar, subay sınıfındaki Iraklılar ve Suriyeliler, aşiret mensupları ile muvazzaf birlikler, ayaklanma içinde idaresi güç bir koalisyon kurmuş aşiretlerin kendi aralarındaki ihtilaflar ve Allenby ile EEF'nin talepleriyle Kuzey Ordusu'nun talepleri arasındaki farklılıkları dengelemek zorundaydı. Sykes-Picot Antlaşması'nın, Balfour Beyannamesi'nin ifşaatının çıkardığı siyasi meseleler, Cemal Paşa'nın barış müzakereleri için nabız yoklaması ve Hicazlılar tarafından idare edilme fikrinden hoşlanmayan bazı şehirli Arap milliyetçileriyle yaşanan kırılmalarla meşgul olunmalı ve bunlar çok dikkatle idare edilmeliydi. Bu meselelerden tek biri bile ayaklanmanın tüm siyasi temelini yerinden oynatma kapasitesine sahipti. Şahsi düzeyde Faysal'ın babasıyla ilişkileri endişe verici bir çıkmaza girmişti. Hüseyin birbiri ardına bahaneler üreterek dört ay boyunca

Faysal'ı Mekke'de kabul etmedi. Faysal'ın profili yükseldikçe baba ile oğul arasındaki zarar verici rekabet ciddiyet kazanıyordu. Hüseyin ayrıca geniş siyasi ihtiraslarına karşı çıkan Suriyeli ve Iraklıların Faysal'ın ordugâhındaki varlığından da kaygı duyuyordu.

Faysal artık Arap devriminin karar verici kişisiydi. Aldığı veya almadığı kararlar Arap bağımsızlığı davası için büyük neticeler doğurabilecekti. Faysal'ın kendisini ailesinin dar hanedan çıkarları veya şahsi ihtiraslarından daha büyük bir davanın savunucusu veya bayraktarı olarak görmeye başlaması da muhtemelen bu dönemdeydi. Lawrence mesajlarında ve yazılarında Faysal'ı nitelerken övgü dolu bir dil kullanmış, ancak sonraları Liddell Hart'la özel olarak konuşurken Faysal'ın şahsiyetinin ve karakterinin sorunlu gördüğü bazı yönlerine de değinmiştir. Lawrence yine de Faysal'ın Arap davasına bağlılığını her zaman teslim etmiştir. Liddell Hart'a şu itirafta bulunmuştur: "[Faysal] Arap bağımsızlığı için her şeyi yapardı – bu, tamamen bencillikten uzak, tek tutkusuydu ... bu tutku onu nefret ettiği risk ve işlere göğüs germeye zorladı."[46] Bunun kadar önemli husus, Faysal'ın ordusundaki neredeyse tüm Arap subayların ve sivillerin ona Arap bağımsızlık davasına en bağlı ve onu en iyi temsil edebilecek kişi gözüyle bakmalarıydı. Hem aşiret mensupları hem de düzenli ordu subayları büyük hedefe ilerlerken en doğru yargıyı onun vereceğini, muharebede olduğu kadar önlerinde ister istemez çoğalan diplomatik ve siyasi mayın tarlalarından geçerlerken de ayaklanmayı onun liderliğine emanet edebileceklerini dile getirmeye gerek bile duymadan kabul ediyorlardı.

8. Bölüm

Şam'a Doğru

Arap ayaklanmasının başlamasıyla Şam'a yürüyüş hazırlıkları arasındaki dönemi kapsayan iki yıl Faysal'ın karakterini derinden etkiledi ve dünya anlayışını değiştirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Faysal dünyayı, geleneksel toplumda yetişmiş bir Arap emirinin dar bakış açısıyla görüyor, dünyayı altüst eden değişimleri Osmanlı Meclisi'ndeki kürsüsünden izliyor ve imparatorluğun kısmen modernleşmiş elitleriyle kurduğu temaslardan edindiği algılarla kavrıyordu. Avrupalılarla sahip olduğu çok dolaylı ilişkiler Batılıları doğru anlamak için bir temel oluşturamazdı. Emperyalist devletlerin güçlerini ve nerelere erişebileceklerini anlayıp buna hürmet duymasına rağmen bu devletler Arap memleketlerine doğrudan nüfuz ederek günlük hayatın parçası haline gelmemişlerdi. Ancak ayaklanmayla birlikte hemen her gün yabancı subaylar ve memurlar vasıtasıyla emperyalist devletlerle uğraşmak zorunda kalmasının dışında İngiltere ve Fransa'nın siyasi ve sömürgeci ihtiraslarıyla yüz yüze geldiğinde diplomatlık ve devlet adamlığının temel niteliklerini geliştirmek zorunda kaldı. İngiliz parasına, teçhizatına, ayrıca askeri ve siyasi tavsiye ve desteğine bağımlılığı çelişkili, hatta birbiriyle ihtilaflı hedeflerini dengelemesini zorunlu kılıyor, Arapların siyasi bağımsızlığı emeline odaklanmaktan ayrılmamasını gerektiren bu karmaşık unsurlar, davranışlarını doğrudan etkiliyordu.

Faysal Otuz Beş Yaşında

Olay ve insan sarmalları, acımasız askeri harekâtlarla iç içe girerek Faysal'ın yaşamını biçimlendirirken farklı insanlara farklı şeyler ifade eden bir şahsiyetin gelişimine katkıda bulundu. Suriye ve Irak'taki Arap

subay ve efendiler* için Faysal, Araplar ve Osmanlılar arasındaki tarihi bağları çökerten bir isyanla daha da öne çıkan Arap bağımsızlık emellerinin vücut bulmuş haliydi. Çarpışan kuvvetlerin ana gövdesini oluşturan Bedeviler ve reisleri için ise Faysal herhalde Arabistan'ın en soylu ailesinin ahfadıydı. Şerif olarak gösterişli statüsü onu aşiret ve milliyetlerin üstünde bir mevkiye çıkartıyor, şahsına hürmet ve savaşta itaat gösterilmesini icap ettiriyordu. Ayrıca Arap ayaklanmasına katkıları nedeniyle alışmadıkları bollukta aldıkları altının da kaynağıydı. Ordugâhındaki İngiliz subayları, özellikle Lawrence için Faysal, tavsiye verilmesi, "doğru" yöne çekilmesi, niteliklerinin beslenip, hatta abartılarak ayaklanmanın ilerleme hızını korumakta kullanılması gereken Arap hareketinin çehresiydi. Onlar için özgün niteliklere sahip, ancak uluslararası ilişkilerin karmaşıklıkları ve askeri yapıların baskıları karşısında fazla ayakta kalamayacak bir kişiydi. Fransızlar ise onu neredeyse tam tersi bir açıdan gördüler: Suriye ve Levant'taki ihtiraslarını engelleyip Ortadoğu'nun siyasi paylaşımı için İngilizlerle üzerinde anlaştıkları dikkatle hazırlanmış planları raydan çıkartması en muhtemel kişiydi. Faysal ayrıca Avrupa ve Amerika'da, Amerikalı gazeteci Lowell Thomas tarafından Lawrence için üretilen basın haberlerinin de yardımıyla uluslararası bir profil geliştiriyordu.[1] Faysal'ın karakterinin başka bir yönünü babası ve kardeşleriyle ilişkileri belirliyordu. Arap ayaklanması davasının şerif ailesinin hanedan ihtiraslarından tamamen ayrılması mümkün olmadığı için Faysal, başarıları karşısında babasının cömertçe övgüler yağdırmasından dosdoğru aksiliğe kadar dalgalanan tavır değişikliklerini de sindirmek durumundaydı. Hüseyin Kuzey Ordusu'nun faaliyetleri üzerindeki denetimini yitirmekten hiç hoşlanmıyor, çoğu zaman Faysal'ın saiklerinden şüpheleniyor, ilişkileri ve tutumlarına öfke duyuyordu.

Başkalarının Faysal'a bakış açısını ve onunla ilişkilerinde aldıkları tavrı belirleyen şahsiyeti de bizzat derinden bir biçimlenme ve olgunlaşma süreci içindeydi. Osmanlı tahakkümündeki bir dünyanın ve Hicaz'ın geleneksel toplum ve siyasi muhitinin nisbeten tartışmasız gerçeklerinden sıyrılıp Avrupalı devletlerle ittifaka ve savaşın kargaşalıkları içine düşmek kendi başına sarsıcı olmalıdır. Eski doğruların çöküşüyle baş

* Toplumun üst katmanlarına mensup, eğitimli, saygın ve nüfuz sahibi kişi-e.n.

etmeye çalışırken bir yandan da gelişen yeni düzenin bilgilerini hızla edinmek zorundaydı. Belli bir kurallar ve değişmez usuller sisteminden nihai hatları henüz belirginlik kazanmamış başka bir sisteme geçiş sürecinin içinde barındırdığı birçok güçlükler vardı. Aşinalık ve tecrübe gibi vasıtalara sahip olmaksızın benimsemek zorunda kaldığı bu yeni gerçekliklere ve değişkenlere uyum sağlarken Faysal mecburen bir ölçüde ihtiyatlı ve tereddütlü bir tavır geliştirdi. Dolayısıyla yaradılışındaki fevrilik ve eyleme geçmeye yatkınlıkla çelişen, doğal olmayan müteredditavrı, basiretli davranma gerekliliğinden kaynaklandı. Faysal'ın karakterinin özünde ailesine, Arap davasına ve ayaklanmayı destekleyen aşiretlere karşı derin bir görev duygusu yatmaktaydı. Diğerlerine karşı hissettiği görev duygusu nedeniyle doğal olarak güven bağları gelişmiş olmalıdır. Ancak bu güven bağları, başarıya giden yolun her zaman tehlike ve risklerle dolu olduğu bir yolda, kırılgan ittifakları sarsabilecek ihtiyatsız bir hareketle her zaman ortadan kalkabilirdi. Öte yandan Lawrence'ın savaştan sonra askeri tarihçi Basil Liddell Hart'la sohbetlerinde iddia ettiği gibi, bu ihtiyatlı tavrı korkaklık olarak yanlış da anlaşılabilirdi.[2]

Dolayısıyla Faysal otuz beş yaşında şahsi eğilimlerini örten yeni bir dizi perspektif ve davranış özellikleri geliştirmeye mecbur kaldı. Aralarından biri zamanla en yakın sırdaşlarından olacak bir grup milliyetçi taraftarının Ağustos 1918'de ordugâhına gelişine kadar en yakın müşavirleri kendi ailesinin mensuplarıydı. Savaş yıllarında yazdığı mektuplarında Faysal babasına derin evlat saygısı ve kardeşlerine yakın ilgi gösteren bir şahıs olarak belirmektedir. Geleneksel çevrede yetişen babalar ve oğullar arasındaki mektup teatilerinde bu normal görülebilir. Ancak Faysal tarafından kullanılan hürmet ve yakınlık dili bilinen kalıpların ötesindedir. Ayaklanma genişledikçe Faysal'ın mektuplarının dili özellikle askeri ve siyasi meseleleri anlatır ve değerlendirirken giderek güven kazanmakta, hâlâ hürmetli ifadeler kullanırken daha kendinden emin bir tavır sergilemektedir. Savaş yıllarında güven beslediği başlıca kurum ailesi olmakla beraber, ihtiyaç duyduğu görüşleri Medine'de Türkleri kuşatmakla meşgul ağabeyleri Ali ile Abdullah'tan zamanlıca temin etme imkânına sahip değillerdi. Babası çok uzaktaki Mekke'deydi ve harekât ilerledikçe Faysal'ın Hicaz'a seyahatleri daha da seyrekleşti. Kendisinden çok daha genç, güvenilir yardımcı rolünü yerine getiren üvey kardeşi Zeyd ise danışmanlık yapabilecek kadar olgunlaşmış

değildi. Öte yandan Faysal, büyük ölçüde Şerif Nasır gibi bazılarıyla özellikle yakın olduğu akrabalarından yardım ve destek alıyordu. Fakat bunların hiçbiri tehlikeli diplomatik ve siyasi sularda yol almakta ihtiyaç duyduğu türden tavsiyeleri Faysal'a temin edebilecek ölçüde dış dünyayı tanıyan, tecrübe sahibi kişiler değildi. En yakınındaki aşiret reisleri cesur, zeki ve kurnaz olabilirlerdi ancak bu nitelikler güvenilir danışmanlar olarak faaliyet göstermeleri için yeterli bir temel sağlamıyordu. Bu rolü üstlenebilecek kişiler Kuzey Ordusu'ndaki Arap subaylardı. Bunların arasında Faysal'a en yakın kişi Cafer Paşa ve daha az ölçüde Nuri es-Said idi. Böyle olsa da, Osmanlı askeriyesinden ortak tecrübeler edinmiş Arap subayları Batılı devletlere karşı suçlayıcı tavırları ve Arap bağımsızlığı konusundaki görüşleriyle kendi başlarına bir hizip oluşturmaktaydı. Ordugâhındaki şahsi kâtibi Faiz el-Hüseyin gibi birkaç sivil Suriyeli 1918 yazına kadar danışman ve sırdaş vazifesi görebilecek kadar yakınında değildi. Gerçi etrafındaki farklı kökenlerden Araplar bir araya gelince İngiliz askeri ve siyasi danışmanlara bir tür karşı ağırlık oluşturmaktaydı. Ancak Faysal başlangıçta bu ikinci grubun anlattıklarına yakın ilgi göstermekten başka şansa sahip değildi.

Faysal'ın etrafındaki İngiliz danışmanlarının -özellikle Lawrence'ın- rolü ve Faysal üzerindeki etkisi abartılmış, fakat aynı zamanda hafife de alınmıştır. Arap ayaklanmasının o dönemden kalan anlatımları büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı askeri seferlerin tarihini veya hatıralarını yazan İngiliz yetkililerin eserleridir.[3] Bütün bu eserlerin üzerinde Lawrence'ın yazdığı sürükleyici savaş hatırası *Bilgeliğin Yedi Sütunu* ve kısaltılmış çeşitlemesi *The Revolt in the Desert* yükselir. Lawrence ne kadar uğraşsa da, kitabında merceği bir an bile kendi üzerinden ayırmaz, Churchill'in ustalıklı diliyle belirttiği gibi "Sahne ışıklarında inzivaya çekilir". Birçok girişim ve başarıda Faysal'a hakkını vermekle beraber, Lawrence'ın anlattıklarının geri planında duyarlı ve düşünceli, hatta kendini geri planda tutan bir ustanın çırağıyla ilişkisi vardır.[4] Lawrence'ın kurguladığı sahnede Araplar rehberlik edilmesi, tatlı sözlerle ikna edilmesi, parayla kandırılması ve harekete geçirilmesi gereken insanlardan başka bir şey değildir. İngilizler ise tüm bu işleri mümkün kılan, perde arkasından ayarları yapan kişilerdir. Aşiretleri toplamak, Kuzey Ordusu'nu ikmal etmek, silah temin etmek ve nakletmek, hedef ve taktikleri hakkında önerilerde bulunmak gibi tüm işleri komuta

zinciri içinde Allenby'ye rapor veren İngiliz subayları gerçekleştirmiştir. Faysal bu Herkül misali çaba gösteren, özverili subayların sırtında oradan oraya taşınır. Bu anlatım, İngiliz arşivleri 1960'larda açılana kadar gücünü korudu ve bu tarihten sonra da temel savın etkisi ortadan kalkmadan bir parça tadilata uğradı. Arap tarihçilerinin karşı anlatımları, Arap tarafının savaş anılarının nadirliği, Arap kaynaklarından mühim arşiv malzemesi çıkmaması ve tarihçi ile biyografi yazarlarının metodolojilerine ideolojik ve kahramanlık edebiyatı önyargılarının karışması nedeniyle çok daha zayıftı. Arap anlatıları özünde İngilizlerin Arap ayaklanmasındaki rolünü ya göz ardı eder ya da atlayıp geçer. Bazıları ise Haşimilerin bilerek veya bilmeyerek emperyalist devletlerin aleti haline geldiğini öne sürdükleri Arap ayaklanmasını, Arap emellerinin baltalanması için çıkartılmış bir komplo olarak tamamen reddeder.

Faysal'ın İngiliz danışmanlarının büyük etkisi altında kaldığı doğrudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun kudretine karşı başlatılan bir kalkışmanın ancak yabancı bir devletle ittifak yoluyla ayakta tutulabileceği inkâr edilemezdi. Bir defa bu yola girilince de duyulan ihtiyaçlar yabancı danışmanların kabul edilmesi zorunluluğunu doğurdu. Başlangıçta Faysal'ın İngilizlerle tüm ilişkilerini emrinde muazzam kaynaklar bulunan İngiliz İmparatorluğu'nun tavsiye ve görüşlerinin göz ardı edilemeyeceği, her yerde mevcut küresel bir olgu olduğu inancı niteledi. Faysal'ın çok az bildiği veya yetersiz kaldığı meselelerde ya da kendi imkânlarıyla bağımsız iş göremeyeceği hallerde bu durum özellikle geçerliydi.

Ancak kendi başına hareket edebildiğinde, örneğin aşiretlerle ilişkilerinde Faysal kendi takdir yetkisini kullandı ve danışmanları da kararlarına saygı gösterdiler. Ayaklanmanın ilk zamanlarında başka her konuda -patlayıcı eğitimi, mekanize düşman birliklerine karşı uygulanacak taktikler, birliklerin intikali, hava desteği- sonsuz bir liste halinde İngiliz yardımına ve desteğine ihtiyaç vardı. Kötü teçhiz edilmiş, güruhtan farksız kuvvetlerinin emperyal bir devletin askeri harekâtlarında çarpışmalara katılabilecek destek kuvvetine dönüştürülmesi gerekiyordu. İngiliz danışman grubu kapsamlı olarak işe girmeden bu hedefe ulaşılamazdı. Faysal'ın İngiliz danışmanlarına bağımlılığı veya bağımsızlığının en sorunlu yönü, askeri gerekliliklerin siyasi plan ve hedeflerle çakıştığı sınır çizgisiydi. Büyük devletlerin usullerini hızla öğrenen Faysal'ın başlan-

gıçta ayaklanmaya gösterdiği tereddüt yabancı devletlerin Arap ülkelerindeki iddialarına karşı tedbirli duruşuna delalet etti. İhtiyat İngilizlerle ilişkilerinin temel ilkesini oluşturmakla beraber, askeri, mali, siyasi ve diplomatik desteklerine duyduğu ihtiyaç baskın çıkıyordu. Faysal Arapların zayıflıklarının, bölünmüşlüklerinin ve Arap ayaklanmasının kırılganlığının derinden bilincindeydi. Bu durum karakterinde zaman zaman çok gerilimli ve fevrileşebilen bir endişe duygusu üretti. Az yemek yeme âdetini ve sürekli sigara içmesini kışkırtan bu duygu sağlığına zarar verdi. Faysal başkalarıyla beraberken hiçbir zaman çok iyi olmayan sağlığını, canlı ve neşeli tavırlarının arkasında dikkatle saklardı.

Başarısızlıkları değerlendirmek ve gereken karşılığı vermek söz konusu olduğunda Faysal'ın ruh halinde bir uçtan bir uca savrulan farklı tepkiler oluşabiliyordu. Ayaklanmanın Türklerin darbeleriyle çökmeye başlayabileceği, her zaman mevcut, gerçek bir tehlikeydi. Örneğin Allenby'nin Salt ve Amman'ı Mart 1918'de almayı başaramaması Faysal'ı menfi etkiledi ve Kuzey Ordusu'nun konumunun da bu nedenle tehdit altına girdiğini düşündü.[5] Arap ayaklanmasının daima hassasiyetini koruduğunun farkındaydı ve danışmanlarıyla çalışmalarında bu hissiyatı önemli bir yer tuttu. Önüne getirilen görüşleri, büyük hedefleri ve amaçlarıyla çatışabilmesine veya beklediği ve talep ettiğinden daha azı önerilmesine rağmen bu nedenle kabul etmek zorunda kalıyordu. "*U'ukudh thumma utlub*" [al ve sonra daha fazlasını talep et] stratejisi adıyla daha sonra meşhur olan bu tavrı, onun hakkında yanlış anlamalar ve kanaatler yarattı, karakteri hakkında yanlış fikirler uyandırdı, ayrıca yabancı baskısına teslim olduğu ve ikili oynadığı gibi kendi içinde çelişkili suçlamalara da sebebiyet verdi. Beklediğinden daha azını kabul ettiğinde milliyetçiler Faysal'ı yabancıların taleplerine boyun eğmekle suçlarken kabul ettiğinden daha fazlasını daha sonradan talep ettiğinde diğerleri onu hile yapmakla suçladı. Esasında bu çelişkili çizgiler, birbirine ters akımlar arasında hassas bir denge tutturmak isteyen ve aslında tek bir strateji peşinde olan bir insanın dışarıdan görünen yüzleriydi. Faysal'ı bu karakter çizgisini izlemeye mecbur eden yoğun baskıların neticeleri ilk defa 1918 ilkbahar ve yazında yüzeye vurmaya başladı ancak gelecekte de zaman zaman belirginleşecekti. Her şeyden öte 1918 yılında Arap ayaklanması Hicaz Savaşı'nın akın ve muharebelerinden son derece siyasileşmeye başlayan bir zemine kayıyordu.

Faysal'ın uğraşmak zorunda kaldığı muazzam konular ilk defa İngiliz-Fransız antlaşmaları ile Balfour Beyannamesi'nin yarattığı rahatsızlıklarla kendini gösterdi. Hüseyin başlangıçta bu konuların yaratabileceği etkilere gözlerini kapatmayı tercih ederken Faysal bu meselelerle her gün ordugâhında karşı karşıya kalmakta, Arap subaylar ve Suriyeli sivil taraftarları da aklından çıkarmasına zaten imkân vermemekteydi. Bu durum ister istemez İngiliz danışmanlara ne kadar güvenilebileceği ve hangi noktaya kadar ikili gündemle çalıştıkları hakkında genel tartışmalara yol açtı. Diğer taraftan Faysal'ın bu konuda seçim imkânı çok dardı. Olaylar ve şartlar aksini ispat etmedikçe veya edene kadar İngiliz danışmanlarına güvenmekten başka çaresi yoktu. Bu takdirde dahi bağımlılık unsuru değişmediği sürece danışmanlarından bütünüyle kopması mümkün değildi. Lawrence sundukları görüşlerin sorunsuzca kabul edilmesini yanlış anlıyor, Faysal'ın çok kolay etkilenebileceği kanaatine kapılıyordu. Bu algı, zaman zaman Faysal'ı avuçlarının içinde görmek gibi rahat, hatta küçümseyici tavırlara da yol açabiliyordu.[6] Daha sonraki dönemlerde sarf ettiği sözlerinin teyit ettiği gibi, Faysal bu tür tutumlara içerlemiş olmalıdır. Öte yandan sunulan doğru ve yapıcı görüşleri onaylayacak ve kıymet verecek kadar gerçekçi bir insandı. Son tahlilde Faysal İngiliz danışmanlarının görüşlerini, ne olduğu belli hesaplarının doğrudan yarattığı sonuçlara bağlı olarak, kendi büyük kapsamlı planlarıyla çelişmediği veya çatışmadığı yerlerde veya sadece kendi tutumunu uygulamak için elinde imkân olmaması halinde kabul etti.

Allenby Eylül 1918'de Filistin ve Suriye'de Türk hatlarına karşı büyük çaplı taarruzuna başlayana kadar Faysal'ın askeri konulardaki tutumuna, fiili denetimi altındaki toprakları genişletmek için duyduğu aciliyetle birlikte İngiliz danışmanlarının Allenby'nin sağ kanadına yönelen Türk tehdidinin kaldırılmasına odaklanan talepleri yön verdi. İngiliz bakış açısına göre Faysal'ın görevi Allenby'ye yönelik Türk tehdidini ortadan kaldırmak, bu maksatla Hicaz demiryolunu ve hat boyunca konuşlu Türk garnizonları ve askeri teşkilatını mümkün olduğunca fazla imha etmekti. Diğer taraftan Kuzey Ordusu'nun erişiminin genişletilmesi bağımsız Arap devletinin kurulmasına yardım edecek öncü kurumların temelden başlayarak teşkil edilmesine bağlıydı. Faysal kurduğu kadroların yeni bir devlet teşkilinin gerektirdiği şartları karşılayabilecek nitelikte ve boyutlarda gelişmesi halinde Arap bağımsızlığının daha fazla kabul göreceği-

ni takdir ediyordu. Bu durum onu hareketine katılmaları için Suriye ve Irak'ın eğitimli elitlerine erişme gayreti göstermeye iterken, aynı zamanda ordusunun bel kemiğini oluşturan aşiret mensupları ve bu elit sınıftan hoşlanmayan Lawrence dahil İngiliz danışmanlarıyla artan ihtilaflara düşmesi ihtimalini doğurdu. Lawrence Bedevileri ve aşiret mensuplarını tercih ediyor, özgün Arap karakterini tanımlayan değerleri (ve kusurları) muhafaza edenlerin onlar olduğunu düşünüyordu. Ayaklanma yer tuttukça Faysal'ın etrafında toplanan şehirli efendiler için hilekâr, korkak ve namert gibi sıfatları bol bol kullanıyordu. "Suriyeliler -Japonların tez canlılığına fazlasıyla sahip ama sığ olan bu maymun misali millet- yaygaracı maharetleriyle hızla güçlü bir örgüt inşa ettiler [gizli cemiyetlerin Arap üyeleri]... Fedakârlık yaparak değil, yakarmakla özgürlüklerini elde etmeyi bekliyorlardı."[7] Faysal'ın ordugâhı bu tür çatışmalarla kaynıyordu. Sinirleri ip üstünde ve egoları şişkin insanları idare etmek gibi nankör bir vazife onun omuzlarındaydı. Kendi bakış açılarıyla veya kendilerine mahsus davalarıyla Faysal'ı özdeşleştirmek isteyen bu farklı gruplara hitap edebilmek için farklı yüzler ve maskeler takınıyordu. Uzun dönemler boyunca -hatta ölene kadar- bu idareci tavrı sürdürebilmek sıradan bir kimse üzerinde dahi çok yıpratıcı bir etki bırakırdı.

Babasıyla arasında uzaklaşmanın başlaması, üzerinde daha şahsi ve daha yaralayıcı ilave bir baskı yarattı. Hüseyin oğlunun başarılarını veya artan uluslararası tanınırlığını kıskanıyor sayılamazdı. Onu endişelendiren esas husus Faysal'ın kendi denetiminden sıyrılması, hem fiziki uzaklığın, hem de muharebe sahasındaki başlıca İngiliz liderleriyle temaslarının artmasının ilave bir iktidar odağı yaratmaya başlamasıydı. Hüseyin kontrolü daima elinde tutmak isteyen bir karakter yapısına sahipti ve bu maksatla ters etki yaratabilen önlemlere başvururdu. Hüseyin'in aksiliğini ve hareketlerinin neticelerine aldırmazlığını gösterdiği en galiz örneklerden biri Ağustos 1918'de Cafer el-Askeri Paşa konusunda yaşanan bir vukuattı. Cafer Paşa Kuzey Ordusu'nun başkomutanı olarak Allenby tarafından o ay başlarında CMG nişanıyla* taltif edilmişti. Cafer tören için geldiğinde Libya çöllerinde Sunusi aşiretiyle beraber, karşısında çarpıştığı Dorset Yeomanry Alayı'nın şeref takımı tarafından karşı-

* Order of St. Michael and St. George. İngiliz İmparatorluğu'na bağlı çeşitli ülkelerdeki üst düzey sivil ve askeri personele ve İngilizlere sadıkane hizmet eden kişilere verilen nişan-e.n.

landı![8] Ertesi gün 17 Ağustos 1918'de Mekke'de yayımlanan resmi *Kıble* gazetesi elbette Hüseyin'in bilgisi altında Cafer Paşa'nın sadece Kuzey Ordusu'nun bir teşkilatının başında olduğunu, başkomutanlık görevine hiç atanmadığını yazdı. Cafer Paşa'yı başkomutanlığa Faysal'ın 1917 yılında getirdiği, görünürde bu tayine Hüseyin'in resmi onayını almadığı düşünüldüğünde Cafer'in statüsü konusunda Hüseyin'in tavrı sadece Cafer'e değil Faysal'a karşı da bir tahkirdi.[9] Cafer bunun üzerine derhal istifa etti, Kuzey Ordusu'nun tüm kıdemli subayları da onu izledi. Babasına 29 Ağustos'ta çektiği bir telgrafla Faysal da vazifesinden istifa etti. İstifa haberinin ulaştığı milis güçleri de tavır değiştirip, isyan havasına girdiler. Tüm bu karışıklık içinde askeri operasyonlar durduruldu; ayaklanmanın en azından eski biçimiyle sonu gelmiş görünüyordu. Wingate, Allenby ve Wilson tarafından kralı beyanlarını geri almaya ikna çabaları sonuç vermedi. Hatta Hüseyin bir adım daha ileri giderek Zeyd'e gönderdiği bir telgrafta Faysal'ı ihanetle suçladı ve Zeyd'i komutaya geçirdi.[10] Lawrence'ın babadan oğula gelen en sert mesajları hünerle ele geçirip içeriklerini daha az kırıcı hale getirmesiyle kriz atlatıldı.[11] Bundan sonra İngilizler Hüseyin'i yarım ağızla bir özür yazmaya teşvik etti ve Faysal da bunu kabul ederek topladığı subaylarına okudu ve "Bu telgraf onurumuzu kurtarmıştır" beyanında bulundu.[12] Ciddi sonuçlara yol açabilecek bu vaka iyi bir neticeye bağlandı. Ancak Hüseyin'in Faysal üzerinde denetimini kabul ettirmek için hangi noktaya kadar gidebileceğini gösterdiğinden olay baba ile oğul arasında yabancılaşmanın artmasına katkıda bulundu. İnatçılığı, şüpheciliği ve baskıcı tabiatı katlanılmaz seviyelere ulaştıkça bu yabancılaşma zaman içinde Hüseyin ile diğer oğulları arasındaki ilişkilere de uzanacaktı.

Faysal'ın Vahida ordugâhındaki son ayı Türklerin son barış girişimine tanık oldu. Cezayir'in 19. yüzyıldaki büyük isyancılarından, son yıllarını Şam'da geçirmiş Emir Abdülkadir'in soyundan Emir Said el-Cezairi Osmanlı makamları tarafından Anadolu'ya sürgün edilmişti. Faysal'la aracılık yapması için Emir Said'in 1918 yazında Şam'a dönmesine izin verildi. Küçük Cemal Paşa Salt'taki ordugâhında Emir Said ile buluştu ve savaşan taraflar arasında barış çağrısı yapan mektubunu Faysal'a tevdi etmesini istedi.[13]

Faysal 12 Ağustos 1918'de Faiz el-Hüseyin (özel kâtibi), Zeyd ve Nuri es-Said'in huzurunda Vahida ordugâhında Emir Said ile buluştu.

Cemal'in mektubu spesifik barış önerileri getirmediğinden Faysal genel ifadeler içeren bir cevap verdi. Cemal'i ordularının yakın zamanda imha tehdidi altında bulunduğu konusunda uyardı. Arapların tek istediği "Türklerle barış ve uyum içinde ve özgür yaşamaktı ... [Arapların] sizlerle ilişkisi Bavyera ile Prusya arasındaki ilişkiden farklı olmamalıdır" diyordu.[14] Babasına ise şöyle yazdı: "Dün Cemal'in temsilcisi olarak mektubunu getiren Emir Said el-Cezairi'yi kabul ettim. Cemal tüm şartlarımızı kabul ettiğini söyleyerek aramızda artık kan dökülmemesini rica etti. Emir Said'e katı bir cevap verdim ve bunların [Türklerin] hile ve aldatmacalarından başka bir şey olmadığını söyledim." Ancak hem Faiz el-Hüseyin hem de Emir Said el-Cezairi daha sonra Faysal'ın Cemal'den Türk birliklerini Arap topraklarından çekmesini ve Araplara bağımsızlık vermesini istediğini yazmışlardır. Emir Said'e göre Cemal, İstanbul'a bir telgraf çekerek Faysal'ın taleplerinin kabul edilmesini istediği ve Sultan Mehmed Reşad'ın talepleri kabul ettiği ve kabineye bu yönde emir verdiği iddiasında bulunur. Ancak Enver, Talat ve diğer İTC önderleri padişahın talimatına uymaz.[15] Türklerle Arap ayaklanması arasında uzlaşmaya yönelik son girişim de böylece biter.

Azrak'a İlerleme

Kuşatılan Maan şehri yakınındaki Vahida'da kalan Faysal'ın cephe ordugâhında 30 Ağustos 1918'de yorgun ve perişan bir grup insan belirdi. Bunlar Şam'dan Türk hatlarını geçerek Faysal'ın ayaklanmasına katılmak için tehlikeli ve dolambaçlı yolları aşarak gelen kervanın parçasıydı. Faysal'ın gelecekteki yakın arkadaşı ve sırdaşı aynı zamanda başlıca danışmanlarından Rüstem Haydar dahil el-Fatat gizli cemiyetinin kıdemli üyeleri de grup içindeydi. Yine aynı gruptan Tahsin Kadri de Faysal'ın şahsi yaveri olacaktı.

Lübnan'da 1899'da doğan Muhammed Rüstem Haydar, Lübnan'ın köklü bir Şii Müslüman ailesinden, bir Osmanlı valisinin oğluydu.[16] Şam İdadisi'nden mezun olduktan sonra İstanbul'daki seçkin Mekteb-i Mülkiye'de siyasi bilimler ve kamu yönetimi okuyup 1910 yılında mezun olmuştu. İstanbul'da yeni beliren Arap hareketine katılmış ve Suriyeli Dr. Ahmed Kadri ve Filistinli Avni Abdülhadi'nin aralarında bulunduğu

hareketin önde gelen kişileriyle dostluk kurmuştu. Bu kişiler Haydar'la hayat boyu arkadaşlıklarını sürdürecek ve sonraları Faysal idaresinde çalışacaklardı. Haydar İstanbul'dan sonra Sorbonne'da okumak için Paris'e gitti ve önemli bir Arap kültür kulübü kurarak milliyetçi faaliyetlerine devam etti. Gizli siyasi faaliyetlere giren Haydar Paris'te 1911 yılında temeli atılan el-Fatat Cemiyeti'nin üç kurucusundan biriydi.[17] Suriye'ye dönüşünde tarih hocalığı yaptı, akademide bir dizi dersler verdi ve en sonunda Cemal Paşa'nın modern İslami eğitimi tanıtmak için desteklediği kurumlardan Kudüs Selahiye Koleji'ne girdi. Allenby'nin orduları Aralık 1917'de Kudüs'e yaklaşırken Haydar da Şam'a geçerek Faysal hareketine katılmaya hazırlandı ve el-Fatat Cemiyeti'nden eski dostlarıyla temasa geçti. El-Fatat'ın çekirdeğini oluşturan grup Şam'da hâlâ faaldi ve Tahsin'in kardeşi, hareketin liderlerinden Dr. Ahmed Kadri vasıtasıyla ayaklanma boyunca Faysal'la ilişkilerini korumuştu.[18] Ahmed Kadri Dördüncü Ordu'nun kurmay heyetindeki bir taraftarı vasıtasıyla Osmanlı güçlerinin planları ve konumları hakkında Faysal'a yararlı istihbarat temin etmekteydi.[19] Şam'da koşullar grup için giderek hassaslaştığından Kadri, Faysal'la temas kurarak Şam'dan ayrılıp kendisine katılmalarına izin verip vermeyeceğini sordu. Faysal'ın iznini aldıktan sonra da el-Fatat liderlerinin ve taraftarlarının büyük kısmını örgütledi. Mısır ve EEF işgali altındaki bölgelerde bulunan ailelerine ulaşmak isteyenlerden çok daha büyük bir grup da bunlara katıldı. Kervanda Dürzi Dağları'ndaki Türklerin baskısından kaçan, Faysal'ın özellikle koruması altına aldığı düzinelerce Ermeni ailesi vardı. El-Fatat üyelerinden birisi de Faysal için yazdığı ünlü methiyesi bestelenen ve ilk Arap milliyetçilerinin ve ayaklanmanın marşı haline gelen yazar ve şair Halil Sakakini idi.

Grubun gelişi, Kuzey Ordusu'nun önemli bir gücünün, Hicaz demiryolu ve asıl Türk yığınağının hayli doğusunda kalan vaha kasabası Azrak'tan geçecek Deraa üzerine yürüyüşüyle aynı zamana rastladı. Batı cephesindeki Alman taarruzu durdurulmuş, Avustralya, Yeni Zelanda, Mezopotamya ve Hindistan'dan getirtilen birliklerle takviye edilen Allenby'nin ordusu Filistin ve Suriye'deki Osmanlı güçlerine karşı sahil bölümünde kesin sonuçlu bir taarruza hazırlanmaktaydı. Öte yandan Faysal'ın Maan bölgesindeki zayıf güçlerine Türk taarruzu riski ise hâlâ mevcuttu. Böyle bir taarruz başarılı olursa, tüm harekâtı tehlikeye so-

kup, Faysal'ın Deraa ve Şam'a doğru ilerleme planlarını akamete uğratabilirdi. Lawrence ve Dawnay tarafından Allenby'nin onayı ve Faysal'ın uygun görüşüyle Azrak'taki üsten Deraa'ya 16 Eylül 1918'de büyük bir akın düzenlenmesi için plan hazırlandı. Akın Allenby'nin sahil düzlüklerinden büyük çaplı taarruzuyla aynı zamanda başlatılacak, Türklerin asıl taarruzun yönü konusunda aklı karıştırılacak ayrıca iletişim ve ikmal hatları kesintiye uğratılacaktı. Hüseyin'in aksiliği nedeniyle çıkan krizin sona ermesiyle Faysal Ebu el-Lissan'daki ordugâhından ayrılıp Azrak'a gitmeye hazırlandı ve beraberinde Joyce olduğu halde 9 Eylül 1918'de kuvvetlerinin başında hareket etti.

Üstlerinde dolaşan Alman uçakları nedeniyle Azrak yürüyüşü tehlikelerle doluydu. Yürüyüş kollarının keşfedilmesini önlemek için genellikle geceleri yol alınıyordu. Gündüz vakti zaten sıcaklar dayanılmazdı. Azrak'a gelmeden önce çölden geçerken yürüyüş kolu gün ortasında mola verdi. Düzenli ordu birliklerinin karargâh subayı olarak Kuzey Ordusu'na yakın bir zaman önce katılmış olan Albay Walter Francis Sterling durumlarını açıklayıcı bir hikâyeyi anlatmıştır: "Faysal'ı sadece küçük bir tente güneşten koruyor, refakatçileri deve eyerlerinin veya yere serilmiş postların üstünde, etrafında oturuyordu. Aniden uzaktan Bedevi atlılarının dörtnala üzerlerine geldikleri görüldü. Faysal'ın grubuna katıldıklarında atları gemleyip aşağı indiler ve tente çevresindeki daireye girdiler... Nuri [Said Paşa] başını sallayarak kim olduklarını bilmediğini işaret etti. İzleyen uzun sessizlikte Faysal sükûnetini korudu. Nihayet kahve ikram edildikten sonra ziyaretçiler Faysal'a hitap edip Büyük Ruvala aşiretinden olduklarını söylediler. Reisleri Emir Nuri bin eş-Şalan'ın adına gelmişlerdi. Bedeli mukabilinde desteklerini sunmaya hazırdılar. Fiyat ne olursa olsun muazzam otlaklara ve Güney Suriye'deki en büyük güce sahiptiler."[20] Faysal'ın Nuri eş-Şalan'la uzun süredir geliştirdiği ilişkiler ürününü vermişti. Düzenli Arap birliklerinin büyük kısmıyla Faysal 12 Eylül 1918'de Azrak'a ulaştı.

Azrak'ta toplanan güç sadece Allenby'nin yan kanadını emniyete almak ve Hicaz demiryolu boyunca Türk iletişim hatlarını kesmek suretiyle Ürdün'ün doğusundaki Türk güçlerinin bağlantısını koparmayı hedeflemiyordu. Ayrıca askeri seferin simgesel hedefi Şam'a giden yolu açacak büyük bir yarma harekâtına hazırlanıyordu. Düzenli birlikler 450 kişilik hecinsüvar müfrezesini, makineli tüfek ve topçu birliklerini, Pisani komu-

tasındaki Fransız bataryasını ve ayrıca üç İngiliz zırhlı aracını kapsıyordu. Nuri eş-Şalan idaresindeki Ruvala aşiretinin nihayet katılmasıyla çok daha büyüyen aşiret güçleri de yanlarındaydı. Azrak'taki büyük kuvvetin mevcudiyeti Türkleri saldırının gerçek hedefinin Deraa değil de daha yakındaki Amman şehri olduğuna inandırmaya yönelikti. Arap güçlerinin tertiplenmesi ayrıca Allenby'nin bir kez daha doğuya saldırma stratejisinin parçası olarak görülecek ve Türklerin dikkatlerini ileri harekâtın gerçek yönü olan sahil düzlüğünden ayıracaktı. Dawnay raporunda şöyle yazdı: "Emir Faysal'ın doğudan Amman'a saldıracağı yolunda yerel Araplar arasında söylentilerin yayılması için önlemler alındı."[21] Deraa şehri etrafındaki Türk muhabere hatları, özellikle burada birleşen kuzey, batı ve güney demiryolları gerçek hedeflerdi. Akın grupları 13 Eylül'de Azrak'tan ayrıldı. Daha geniş kuzey harekâtlarının başında Nuri es-Said bulunmaktaydı, Mısırlı ve Gurka karışımı birliklere komuta eden İngiliz Subayı Frederick Peake ise Deraa'nın güneyindeki demiryoluna karşı harekete geçti. Başarılı sonuç veren bu akınlarla Deraa'nın iletişimi kuzey ve güneyden fiilen kesildi. Lawrence ile düzenli Arap birliklerine komuta eden Nuri es-Said'in 18 Eylül'de Müzeyrib istasyonuna yaptıkları, istasyonun tahribi ve demiryolu raylarının büyük kısmının havaya uçurulmasıyla sonuçlanan saldırısıyla, Deraa'dan batıya, Filistin'e giden hat üzerindeki taarruz da başarıya ulaştı. Akın grupları tüm beklentilerin ötesinde başarı kazanıp, çok az can ve mal kaybıyla Cebel Dürzi'deki Umtaiye'de kurulan yeni ordugâhlarına döndüler. Kuzey Ordusu Allenby'nin başlatacağı taarruza ilişkin ana görevini yerine getirmişti. Deraa fiilen tecrit edilmiş, Ürdün nehrinin doğusundaki, Amman'da üslenen Osmanlı Dördüncü Ordusu'nun bağlantısı koparılmıştı.

Allenby 19 Eylül 1918'de en büyük ve kesin sonuçlu taarruzunu başlattı. Megiddo (İncil'deki Armageddon) Muharebesi'nde Ürdün'ün batı kesiminde bulunan tek operasyonel Osmanlı birimi, Liman von Sanders komutasındaki, Yıldırım Orduları'nın parçası Osmanlı Yedinci Ordusu fiilen imha edildi. Nablus'tan ricat eden yürüyüş kolları RAF [Royal Air Force] tarafından acımasızca bombalandı ve on kilometrelik yol terkedilmiş veya imha edilmiş nakliye araçları, toplar ve askeri teçhizatla kaplandı. Ancak Allenby'nin zaferinin haberi mevzilerinde kalan ve Amman ile Deraa'daki Türk birliklerinin karşı saldırısını endişeyle bekleyen Arap ordusuna üç gün boyunca ulaşmadı. Lawrence, Faysal'ın

akın sırasında kaldığı Azrak'a dönmüş, 21 Eylül'de taarruza ilişkin haberleri de getirecek RAF uçağını bekliyor, ayrıca Türklerin karşı saldırı ihtimaline karşı Allenby'nin karargâhını Arap ordusuna hava koruması sağlamaya ikna etmeye de çalışıyordu. Uçak indiğinde EEF'nin olağanüstü başarısının haberini verdi. Ayrıca Allenby'den Faysal'a bir mesaj getirmişti: "Zat-ı Alilerine selamlarımı ve cesur askerlerinizin Deraa'daki büyük başarıları nedeniyle samimi tebriklerimi gönderiyorum. Düşmanın muhaberatını kargaşaya atarak benim harekâtımın başarısı üzerinde önemli bir etkide bulunmuşlardır. Birleşik çabalarımız sayesinde Türk ordusu mağlup edilmiş ve her yerde tam ricat halindedir... Esirler şimdiden sekiz bin kişidir. Tahmini halen mümkün olmayacak kadar fazla, her türden büyük miktarda savaş teçhizatına ilave olarak yüz kadar top ele geçirdik. Suriye'deki Türk ordusu altından kalkamayacağı bir mağlubiyete uğramıştır. Şimdi saldırılarımızın gücünü iki misline çıkartarak mağlubiyeti imhaya çevirmeliyiz."[22]

Dawnay aynı uçakla Allenby'nin Arap ordusuna yeni talimatlarını içeren başka bir mesajı daha Joyce'a göndermişti. Deraa'nın güneyindeki demiryolu hattı EEF'nin yan kanadına tehdidi tamamen ortadan kaldırmak için yok edilecek, aşiretler Osmanlı ordularından arta kalanların Ürdün nehrinin doğusuna geçmesini önlemek için ricat yollarını kesmek üzere seferber edileceklerdi. Ancak mesajda Faysal'a ve Şam'a yürüyüşüne ilişkin özel bir bölüm de vardı: "Her şeyin ötesinde [Allenby] Faysal'ın kendi başına Şam'a veya başka bir yere gitmesini İSTEMİYOR – Onu kendi harekâtımızın parçası olarak yakın zamanda oraya götüreceğiz. Harekâtını garantiye almak için General Allenby'nin bilgisi ve rızası olmadan orada bitiverirse, bedeli daha sonra ödenecek ve bir çuval inciri berbat edecek bir bela açar. Dolayısıyla tüm etkinizi kullanıp bunun önüne geçin ve Lawrence'a da aynı şeyi yaptırıp Faysal'ın elimizi yanlış yönde zorlayacak kuzeye gitme telaşını engelleyin. Durumun kontrolü şu anda tamamen elimizde, dolayısıyla Faysal bize güvenip sabırlı olduğu takdirde, atlatılacağı korkusuna kapılmamalı. Sadece onun General Allenby ile istişare etmeden kuzeye asla yürümemesini sağlayın – bu hayati bir hata olur."[23]

Faysal'ın bölge halkının gözündeki itibarı bu kritik dönemde artmaya devam etti. Ordusunun ismi Güney Suriye köylüleri arasında neredeyse efsanevi boyutlara ulaşmış, komutanlarının isimleri herkesçe bilinir hale

gelmişti. Lawrence Kuzey Ordusu'nun Deraa bölgesinin köylerinden birinden geçişini şöyle yazıyordu: "Şeyh Saad [Deraa'nın kuzeyindeki Havran bölgesinde bir köy] halkı, adları bir efsane gibi çekinilerek fısıldanan, şimdi ise köylerine gelmiş olan Talal, Nasır, Nuri, Auda gibi meşhur ve güçlü insanların komuta ettiği Faysal'ın ordusuna bakmaya geldi."[24] Rüstem Haydar yanındakilerin her konuda Faysal'a nasıl itaat ettiklerini ve tüm ordugâhının onun rahatını sağlamak için nasıl koşuşturduğunu yazmaktadır.[25] Osmanlı ordusunun çöküşü Güney Suriye'nin küçük kasabalarının ve köylerinin halkını ricat eden Türklere karşı açık isyan haline getirmişti. Şam'dan her gün Azrak'taki Faysal'ın ordugâhına temsilciler gelmekteydi. Faysal bir Dürzi heyetine şöyle diyordu: "İnsanlara ayaklanmamıza katılmaları için yakarırdık. Şimdi ise evinde kalmak isteyen kalabilir, bizimle savaşmak isteyeni ise memnuniyetle kabul ederiz."[26]

Beraberinde Dr. Ahmed Kadri, Nuri eş-Şalan ve Lawrence'la birlikte 22 Eylül'de cepheyi ziyaret eden Faysal Osmanlı ordularının çözüldüğü ve tüm bölgede isyanların baş gösterdiği haberleri üzerine ayın 25'inde geri döndü. Ordudan arta kalan yaklaşık dört bin Osmanlı askeri Deraa civarında saklanmıştı. Bunlardan bin kadarı Deraa'ya çekilirken Bedeviler tarafından soyulmuş, elbiseleri üstlerinden çıkarılmıştı. Allenby'nin taarruzu ile Şam'ın düşüşü arasındaki on gün içinde Türk güçlerinin her yerde çöktüğü ve uzun süredir tuttukları mevzilerden panik içinde çekildikleri görüldü. Hicaz demiryolunun tahribi nedeniyle Türk geri çekilişi her yerde aksadı, askerlerin yaya olarak yollara düşmesine yol açtı. Bedeviler ve silahlı köylüler askerleri pusuya düşürüp soyuyorlardı. Muharebe hattı belirsizleşmiş, karışmış ve iç içe girmişti. Mağlup Osmanlı Yedinci Ordusu'nun komutanı, sonraları modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal de kuzeye doğru çekilirken Arap ordusunun eline düşmekten kıl payı kurtulanlar arasındaydı. Kemal, esasen Faysal'ın kıdemli Osmanlı subaylarıyla temasını sürdürme siyaseti çerçevesinde aylardır haberleştiği kişiler arasındaydı. Kaçışına Faysal tarafından müsaade edilmiş olması mümkündür.[27] Türkiye'nin imparatorluktan Arapların ayrılmasına kendisini hazırlaması gerektiğine inandığı bilindiği için Arap davasının yararlı bir müttefiki olması mümkündü: "Mustafa Kemal, Araplar kendi başkentlerine yerleştirilir yerleştirilmez Türkiye'de hükümete karşıt olan her kesimin etraflarında toplanacağını ve Anadolu'da Enver'e ve

Alman müttefiklerine karşı saldırıya geçmek için topraklarından bir üs bölgesi olarak yararlanmak isteyeceklerini... [Faysal'a vaat etti.] Toros Dağları'nın doğusunda kalan tüm Türk kuvvetlerini birleştirmeyi başaracak olursa bunun doğrudan İstanbul üzerine yürümesine olanak sağlayacağını umuyordu."[28] Faysal daha sonraları Mustafa Kemal'in Türkiye'de denetimi ele geçirmesinin kuvvetli bir destekçisi olacaktı. O esnada ise Şam'a doğru kuzeye yürüyen Arap ordusu geri çekilen Türk askerlerine saldırıyordu. Araplar Türklerin savunmasız köylülere karşı giriştikleri kıyımların intikamını alırken vahşet sahneleri birbirini izliyordu. Geri çekilen Türk askerleri özellikle Deraa yakınlarındaki küçük Tafas köyünde dehşet verici bir katliam yaptı.

Faysal 29 Eylül 1918'de, arkasında Arap ordusunun zırhlı araçları olduğu halde, Vauxhall marka bir otomobille Deraa'ya girdi ve demiryolu istasyonu binasına yerleşti. Bir gün önce Hint Ordusu Dördüncü Süvari Tümeni Komutanı General George Barrow, yağma ve mahşeri kargaşa sahneleri arasında şehrin idaresini almıştı.

Deraa'da Faysal'ın yanında olan Rüstem Haydar şöyle yazmıştır: "Ne büyük sevinç... Köylüler ahşap kapıları, pencereleri, tekerleri, arabaları, dolapları, sandalyeleri taşıyıp götürüyor... Yağmacılar ahşapları çalmak için kapıları kırıyor... Şehir encümeni binasının çatısı uçmuş... Türkler orası ile birlikte Küçük Cemal Paşa'nın evini de ateşe vermişti... Ölü atların leşleri hendeklere atılmış... Yaralı Türkler sokaklarda yatıyor... Yıkım... Savaşın dehşeti her yerde... Barbar insanlığın utancı."[29] Türkler şehri terk etmiş, bozgun halinde kuzeye doğru akıyorlardı. Barrow, Nuri es-Said Paşa'nın komutasında sağ kanadı koruyan -veya Şam'a ilk girmeye çalışan- Arap ordusunun unsurlarıyla beraber Şam'a ilerlemesi için bir süvari gücü gönderdi. Faysal Şam'ı ilk kendi kuvvetlerinin ele geçirmesi için bilinçli bir arzu içindeydi.

Kuzeye doğru Şam yolları tüyler ürpertici ölüm ve tahribat sahneleriyle doluydu. Ricat eden Osmanlı Dördüncü Ordusu bütünüyle imha edilmişti. "Tükenmişlikten ölen düşman askerleri, ölü atlar ve arızalı arabalar her yöndeki yollara saçılmıştı. Deraa ile Şam arasında iki bin düşman askerinin kaldığı tahmin ediliyor."[30] Suriye'nin bazı kısımları ile Şam hükümetinin bir Arap otoritesi tarafından yönetilmesi için ciddi planlamalara o esnada başlandı. Faysal, Suriye ve Lübnan'ın başlıca şehirlerine bu maksatla temsilciler gönderdi.

Şam'ın Ele Geçirilmesi

Allenby Avustralyalı Korgeneral Henry Chauvel komutasındaki Çöl Atlı Birlikleri'ne Şam'ı ele geçirmesi, fakat mümkün olan yerlerde Arapların önden ilerlemesine müsaade etmesi talimatını vermişti. Durum böyle olsa da, Faysal'a bağlı güçlerin Şam'a girişi Allenby'nin Araplara hak etmedikleri simgesel bir zafer vermek için tasarladığı bir hediye değildi.[31] İşin gerçeği, Faysal'ın elinde imkân varken 20 Eylül 1918'de Şam'a yürümesinin kesinlikle yasaklanması bu yolla telafi edilmişti. "Başkomutanın [Allenby] sizden [Joyce'dan] isteği Emir Faysal'ın önceden başkomutanın rızasını almadan Şam'a ilerleme gibi kuzeye doğru bir teşebbüste bulunmamasını temin etmenizdir. (Bu çerçevede gerekirse Emir Faysal ve ordusunun doğrudan başkomutanın emirleri altında olduğuna dair Kral Hüseyin'in kesin beyanını zikredebilirsiniz.)... EEF ile yakın işbirliği elzemdir ve Emir Faysal'ın bağımsız veya zamansız hiçbir eylemi olmamalıdır."[32] Allenby'nin kurmay başkanı Tuğgeneral William Bartholomew'nun mesajı böyleydi.

Allenby'nin Arap ayaklanmasına karşı iyi niyetini Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğine dair İngiliz-Fransız antlaşmalarının hükümleri kıskaca alıyordu. Fransızlar eylül saldırısından kısa süre sonra Sykes-Picot Antlaşması uyarınca karşılıklı taahhütleri konusunda Allenby'yi sıkıştırmaya başladı. Balfour 24 Eylül'de Wingate'e bir telgraf göndererek Allenby'nin Şam'a ilerlemesinin 1916 antlaşması hükümleri çerçevesinde kalması gerektiğini söyledi. Şehirde bir Arap idaresi kurulacaksa, Allenby ile böyle bir idare arasındaki irtibat Fransız irtibat ofisi vasıtasıyla yürütülmeliydi.[33] Ay sona ermeden hem Wingate hem de Dışişleri Bakanlığı Allenby'ye Sykes-Picot Antlaşması'nın hükümlerine uymasını isteyen talimatlar göndermişlerdi. Ancak İngilizler hâlâ Fransızların antlaşma çerçevesindeki taleplerini yumuşatmasını beklemekteydi. İki taraf 30 Eylül'de Fransız nüfuz alanı için ayrılan topraklarda kurulacak işgal idaresi düzenlemelerine şekil vermek için toplandıklarında İngilizler ayak sürüyen Fransızları Arap ülkelerinin ilhakı iddialarını yadsıyan bir beyanı birlikte kaleme almaya ikna ettiler.

300.000 nüfuslu, Araplar için büyük sembolik ve siyasi anlama sahip Şam kıyasen modern bir şehir, ekonomik ve kültürel bir merkezdi. Şehir, Osmanlı hükümranlığının son yıllarında kamu binaları, eğitim ve

din kurumları, pazarları ve bulvarlarına yapılan önemli yatırımlardan faydalanmıştı. Zengin Şamlı sınıflar loş avlulu zarif taş evlerde, büyük şatafat içinde yaşamaktaydılar. Zamanında İspanya'dan Hindistan'a uzanan dünyanın en büyük imparatorluğuna hükmetmiş şehir Emevi hanedanının merkezi, İslamın ilk ve en büyük camilerinden Emevi Camii'nin mekânıydı. Arap milliyetçiliği davasının ve Faysal'ın önünü açacak anahtar Şam'daydı. O zamana kadar yapılan her şey bu hedef karşısında önemini yitiriyordu.

Şam ayrıca askeri açıdan da çok değerliydi. Anadolu'nun güneyindeki tüm Osmanlı ordularının muhaberatının merkezinde yer alıyor, geniş silah ve ikmal depolarına sahip bulunuyordu. Batı tarafında Antilübnan Dağları'yla sınırlandığı ve Guta Vahası'yla çevrelendiğinden savunma hatları kuvvetliydi. Taarruz orduları çetin dağlık araziden güneye veya çölden doğuya doğru ilerlemek zorundaydı. Muharebe halinde, şehir dar sokaklar ve geçitlerle ayrıca savunucuları için müsait koruma sağlayan duvarlı evlerle örülüydü. Ancak Türkler Şam'dan Beyrut'a uzanacak bir hattın kararlılıkla savunulması halinde Allenby'nin ilerlemesini durdurabilecek durumda olmakla beraber, şehri elde tutmayı tercih etmediler. Şehirdeki Osmanlı idaresi Eylül 1918 sonunda dağılmıştı. Vali ve başlıca şehir idarecileri ayrılmış, geleneksel yerel önderler ortalıktan kaybolmuştu. Osmanlı idaresinin müttefiki Fevzi el-Azmi, Abdülrahman el-Yusuf gibi Suriyeli büyük toprak sahibi kişiler ya İstanbul'da ya da seyahatteydiler. Ayaklanmanın bazı destekçileri önceki haftalarda Şam'dan ayrılarak Faysal'a katılmıştı, bazı Suriyeli muhaliflerse sürgünde veya hapiste bulunmaktaydı.

Şam siyasi sınıfının kalanları ise iki ayrı kampa bölünmüştü. Birinci kampın önderliğini Cezairi kardeşler Emir Said ile Emir Abdülkadir yapmaktaydı. Desteklerinin temeli Şam'daki yaklaşık 15.000 kişilik Cezayirli cemaatiydi. Savaş sırasında iki kardeş kısmen Fransız yanlısı kabul edildiğinden Bursa'ya sürülmüşlerdi. (Diğer kardeş Emir Ömer el-Cezairi, Cemal Paşa tarafından milliyetçi hareketlere katıldığı şüphesiyle idam ettirilmişti). Emir Said'in Şam'a dönmesine sonradan izin verilirken kardeşi Abdülkadir kaçarak Arap ayaklanmasının başlangıcında Mekke'ye gitmeyi başardı. Burada Hüseyin tarafından iyi karşılandı ve Türklere karşı Dürzi Dağları'nda isyanı kışkırtmak için önemli miktarda paralar aldı. Abdülkadir gemiyle Akabe'ye giderek Faysal'ı gördü ve sonra da

ön saflarda Arap ayaklanmasının bayrağını taşıyarak Dürzi Dağları'na doğru yoluna devam etti. Fakat Dürzi Dağları'na vardığında Abdülkadir davadan ayrılıp taraf değiştirdi, Şam'a giderek Osmanlı hükümetine bağlılığını bildirdi. Nereden bakılırsa bakılsın macera düşkünü ve çılgınlık derecesinde cesur bir kişi olan Abdülkadir, ailesinin Suriye'yi idare etmesi için derin bir arzu beslemekteydi. Osmanlı idaresi her yanda çökerken iki kardeş ellerine geçen fırsatı yakaladılar. Cezayirli taraftarlarından oluşan bir milis kuvvetini önceden örgütlemiş, Osmanlı ordusunun şehirden ayrılmasının tamamlanmasından sonra konuşlandırmaya hazırdılar.

Şehirdeki diğer başlıca grup Ali Rıza Paşa er-Rikabi[34] ve Şükrü Paşa el-Eyyubi önderliğindeki Faysal destekçileriydi.[35] Ancak er-Rikabi Barrow'un karargâhına gittiğinden o esnada şehirde değildi. Geride kalan birkaç eşraf 29 Eylül 1918'de hükümet konağında -*Dar-ul-Hukuma*- toplandı ve sınırlı yetkileriyle Emir Said el-Cezairi'yi idarenin başına seçti.[36] Abdülkadir'in kendisine şahsen Kral Hüseyin'in Mekke'de verdiğini iddia ettiği bayrak, Osmanlı sancağının yerine hükümet konağına asıldı.[37] Said, Kral Hüseyin'in himayesinde bir Arap hükümetinin kurulduğunu ilan etti. Çeşitli yerel ileri gelenlerle bir istişare meclisi kurdu ve Şam'ın şehir idaresi, jandarma ve polis amirliklerine atamalar yaptı. Ayrıca Suriye ve Lübnan'daki belediye reislerine telgraflar çekerek yeni hükümetin kurulduğunu duyurdu. Telgraf, "Türk devletinin geri çekilmesini takiben, şerefli Haşimi Hükümeti kurulmuştur. Halkı teskin ediniz ve 'Arap Hükümeti' adıyla yeni devleti ilan ediniz" demekteydi. Beyrut'taki idarenin başına da seçkin bir yerel aileden Ömer el-Dauk atandı.[38] Faysal tarafından Arap hükümetini kurmakla görevlendirilmiş Şükrü el-Eyyubi'nin Said kardeşlerin oldubittisini kabulden başka seçeneği yoktu ve yeni otoriteyle çalışmaya razı oldu. Hapisten yeni salınmış el-Eyyubi'nin aklı da karışmış olmalıydı. Faysal'ın taraftarlarından Golanlı aşiret liderlerinden Ahmed el-Marayvid yönetiminde Şam'ın Madan mahallesinde büyük bir gösteri düzenlenmişti. Göstericiler Arap ayaklanması bayrağını kaldırarak Han El Paşa Hapishanesi'ne saldırıp Şükrü el-Eyyubi'yi ve bir kısım arkadaşını serbest bırakmışlardı. Göstericiler başlarındaki el-Eyyubi ile birlikte kaleye yürüyerek dört bin mahpusu serbest bıraktırdı.[39] Faysal'ın bir diğer taraftarı, sonraları Suriye hükümeti döneminde çeşitli hükümet makamlarına getirilen Hıristiyan Arap Faris el-Huri de Said hükümetinde görev yapmayı kabul

etti. Cezairi kardeşler otoritelerini ilan etmekte hiç vakit kaybetmediler. Osmanlı gazetesi *eş-Şark*'ın matbaasına el koyarak adını *al-Istiqlal al-Arabi* (Arap İstiklali) şeklinde değiştirdiler. Gazetenin 1 Ekim 1918 tarihli nüshası Kral Hüseyin ve Faysal'ı övüyor ancak daha çok Cezairi kardeşlerin erdemleriyle meşgul olup, Faysal'ın bizzat şehrin idaresini onlara bıraktığını iddia ediyordu.[40]

Aynı gün Emir Abdülkadir hâlâ Şam'da, Victoria Oteli'ndeki karargâhında kalan Osmanlı güçlerinin komutanı Küçük Cemal Paşa'yı ziyaret etti. Abdülkadir, kendisine ve kardeşine avantaj sağlayacak şekilde Cezayirli milisleriyle şehri emniyete almak için Türk kuvvetlerinin bir an önce ayrılmasını istedi. Şehri boşaltmaya zaten karar vermiş olan Cemal, Said idaresindeki Arap hükümetinin yetkisini kabul etti. Bu esnada Osmanlı ordusuna bağlı Alman askerleri muazzam cephane stoklarını havaya uçuruyor, hatta Hicaz demiryolunun ana terminalini yakmaya gayret ediyordu.[41] Çıkan yangınlar Şam üzerindeki karanlık semayı aydınlatmaktaydı.

30 Eylül 1918 akşamı neler yaşandığına dair birçok hikâye anlatılmasına rağmen, Şam'a ilk kimin girdiği belli değildir. Yediler Beyannamesi Arapların kurtardıkları toprakların tümünde hükümet kurma hakkına sahip olduğunu açıkça belirtmişti. Arap ordusunun bazı öncü birliklerinin 30 Eylül günü veya öncesinde, özellikle çok az Türk askeri kaldığını öğrendiklerinde şehre girmiş olması mümkündür. Türklerin kuzeye çekilmesini önlemek için gönderilen Avustralya süvari birliklerinin de kuzey mahallelerinden şehre girmiş olmaları mümkündü. Ancak Chauvel'in aklını meşgul eden esas konu şehri kurtarmanın getireceği siyasi şan ve şöhretten ziyade saldırı için yapılacak hazırlıkların askeri yönüydü.[42] Şerif Nasır ve Nuri eş-Şalan 1 Ekim'de saat 07.30 civarında Şam'a girdiler. Hint birliklerinden Bengal Mızraklıları tarafından kimliği karıştırıldığı için Şam dışında alıkonan Lawrence, Nasır ve Nuri'ye ancak daha sonra katılabildi. Lawrence, Allenby'nin genel karargâhına "Caddeler avazı çıktığı kadar bağıran, oynayan, kendilerini kılıç ve kamalarla kesip havaya ateş eden kalabalıklardan geçilmez haldeydi. Nasır, Nuri Şalan, Auda Ebu Tayeh ve benim adlarımıza tezahürat yapılıyor, üstümüz çiçeklerle kaplanıyor, durmaksızın öpülüyor, evlerden üzerimize güller atılıyordu" diye yazmaktaydı.[43] Arap ordusunun Şam'a girişi Suriyeli Subay Suphi el-Umari tarafından daha da akılda kalıcı ifadelerle tasvir edilmiştir:

"Arap ordusunun [düzenli] birlikleri olarak biz 1 Ekim 1918 sabahı Şam'a yürüdük ve Bawabat-Ullah (Allah'ın Kapıları) tarafından şehre girip al-Midan-Bab al-Jabiyya-Sanjaqdar-Marja Meydanı[44] güzergâhını izledik. Bawabat-Ullah'dan Marja'ya kadar halk caddelerde, evlerin çatılarında erkek, kadın, çocuk hep beraber binlerce kişi toplanmıştı. Hepsi bize el çırparak, şarkılar, marşlar söyleyerek, zılgıtlar çekerek, Şam'da âdet olduğu gibi üzerimize gülsuları ve çiçekler serperek tezahürat ediyordu. O anda bana hâkim olan duyguları anlatamam. Gözyaşlarım akıyor, kalbim heyecandan durmaksızın çarpıyordu... Binlerce kişinin arasında yaşadığımız o sevinç insanın hayatında tecrübe edeceği tüm sevinçlerden daha büyük, daha farklı bir sevinçti. Tasvir edebileceğimi, ya da böyle bir şeyi tadan başka birisinin de hakkıyla anlatabileceğini hiç sanmam."[45]

Bu esnada Faysal trenle Deraa'dan Şam'a gitmeye hazırlanıyordu. Deraa'da bulunduğu sürece yeni Arap hükümetinin çatısını tasarlamaya başlamış, komşu kasaba ve nahiyelerde bazı atamalar gerçekleştirmişti. Yeni kurtarılmış toprakları idare sorunu ürkütücü boyuttaydı. Otoritenin belirsiz, mali kaynakların çok eksik olduğu bir ortamda yerel idare, güvenlik, ikmal ve hizmetler, özellikle içme suyu temini gibi hususlarla uğraşmak zorundaydı. Osmanlı parası çökmüştü, ellerindeki gelir kaynakları İngilizlerin ayaklanmaya sağladıkları yardımla sınırlıydı. Haydar 2 Ekim 1918 tarihli günce kaydında Faysal'ın yeni hükümetinin artık sorumlu olduğu buğday, mercimek, pirinç gibi gıda maddelerine ne kadar acil ihtiyaç duyulduğunu, tedavülde kabul gören bir paranın bulunmadığını anlatmaktadır. Faysal'ın treni, çoğu içindeki katarların büyük kısmıyla beraber tahrip edilmiş istasyonlardan geçti. Haydar trende giderlerken dürbünüyle bir grup Bedevi'nin atları develerden ayırmasını seyreden Faysal'ın Bedevilerin nasıl iş gördükleri hakkında anlattığı hikâyeyi nakletmiştir: "Bir seferinde gece yol alırken rehber durdu ve bağırdı: 'Ahali! Yolumuzu kaybettik'. Ardından atından indi, bir avuç toprak aldı, inceledi ve kokladı. 'Umudunuzu kaybetmeyin' dedi bize. Bir süre yol aldıktan sonra, atından tekrar indi ve işlemi tekrarladı. Sonra, 'Şimdi doğru yola ulaştık!' dedi. Başka bir seferinde Necid'den bir Bedevi bana geldi ve şöyle dedi, 'Ey Emir! Dört yıl önce yavru devemi kaybetmiştim ve şimdi şehre geldiğimde izini fark ettim. İzleri takip edip senin sürünün içinde kayıp devemi buldum.' Deveyi tasvir etmesini istedim. [Doğru] tasvir edince, parasını ona ödedim!"[46]

Lawrence şehre ulaşır ulaşmaz hükümet konağına giderek oraya daha önce gelmiş Nasır, Nuri Şalan ve Auda'yı buldu ve Cezairi kardeşlerin yeni idaresiyle yüzleşti. Emir Said'in sadece Kral Hüseyin adına hareket ettiklerini tasdik etmeleri Nasır'ın Cezairi kardeşlerin faaliyetleri hakkındaki kaygılarını bir ölçüde dindirmişti. Lawrence ise onların otoritesini kabul etmek niyetinde değildi. Cezairi kardeşlere derin antipati duyuyor, akıllarını yitirdiklerini, bir tür dini fanatik olduklarını düşünüyordu.[47] Önde gelen Şam ailelerinin iç ilişkilerini iyi bilen Dr. Ahmed Kadri de Şam'a gelmişti. O da Cezairi kardeşlerin ihtirasları ve Arap hükümetinin karşısına çıkartabilecekleri tehditler hakkında Nasır ve Nuri es-Said'i uyardı.[48] İşleri ele alıp, kendisini Faysal'ın gerçek temsilcisi ilan eden Lawrence Cezairi'nin geçici sivil yönetimini dağıttığını ve Vali er-Rikabi şehre dönene kadar Şam'ın geçici askeri valiliğine Şükrü el-Eyyubi'yi getirdiğini bildirdi.[49] Bunun üzerine çıkan münakaşada Lawrence'a hançeriyle saldıran Abdülkadir'i Auda zorlukla önleyebildi. Nuri eş-Şalan Ruvala aşiretinin Lawrence'ın yanında olduğunu açıklayınca mesele Lawrence ve Faysal taraftarlarının lehine çözümlendi. Cezairi kardeşler Lawrence'a lanetler savurarak ortadan kayboldular.[50] Chauvel nihayet hükümet konağına ulaştığında Lawrence ve müttefikleri Cezairileri çoktan savmıştı. Lawrence, el-Eyyubi'yi askeri vali olarak Chauvel'e takdim ettiğinde Hicaz kralının verdiği yetkiyle kendisinin atadığını açıklamaması, Chauvel'in el-Eyyubi'nin Osmanlı valisi olduğunu düşünmesine yol açtı. Bu ikili oyun ve kıyasen küçük rütbeli bir subay olarak Lawrence'ın şehrin idaresini tek başına ele alması Chauvel ile Lawrence arasında ciddi gerilime yol açtı.

Abdülkadir ve silahlı Cezayirli taraftarları yeni rejime tehdit oluşturmaya devam etmekteydi. 1 Ekim gecesi kalkıştıkları isyan Arap ordusu tarafından süratle bastırıldı, Said teslim oldu ve Hayfa'ya sürgüne gönderildi. Ancak kaçan Abdülkadir birkaç hafta sonra yakalanmaktan kurtulmaya çalışırken polis tarafından vuruldu. Abdülkadir'in öldürülmesini Lawrence ve Nuri es-Said'in planlamış olması mümkündür. Suphi el-Umari, 2 Ekim 1918 günü Victoria Oteli'ne gelmesinin istendiğini, burada Lawrence'ın eşliğinde Nuri es-Said ile buluştuğunu anlatır:

> [Nuri es-Said] bana şöyle söyledi: 'Abdülkadir el-Cezairi isyanı teşvik etmeye çalışıyor ve Fransızların talimatlarıyla hareket ediyor. Mevcudiyeti ülkenin güvenliği

ve bağımsızlığına ciddi bir tehdit. Ondan gayri resmi bir yolla kurtulmak istiyoruz.' Onu öldürmek mi istiyorsunuz diye sordum. 'Evet' dedi. O zaman bu emrin suikast anlamına geleceğinden normal askeri âdetlerin dışında kaldığını söyledim. Canlı getirmemi istiyorsanız bunu yaparım, tutuklanmayı kabul etmezse, zor kullanarak getiririm; kuvvet kullanarak direnirse, onu öldürür ve ölüsünü getiririm. Suikasta gelince, bunun benimle hiçbir alakası olamaz ve bu yönde bir askeri emrin parçası olamam. Biraz düşündükten sonra, Nuri önerimle mutabık kaldı ve meseleden haberdar polis müdüründen Abdülkadir'in evinin nerde olduğunu sormamı istedi.[51]

Ancak tespit edilen günde el-Umari başka bir yere çağrıldığından Abdülkadir'in ölümüyle sonuçlanan polis operasyonunun parçası olmadı.

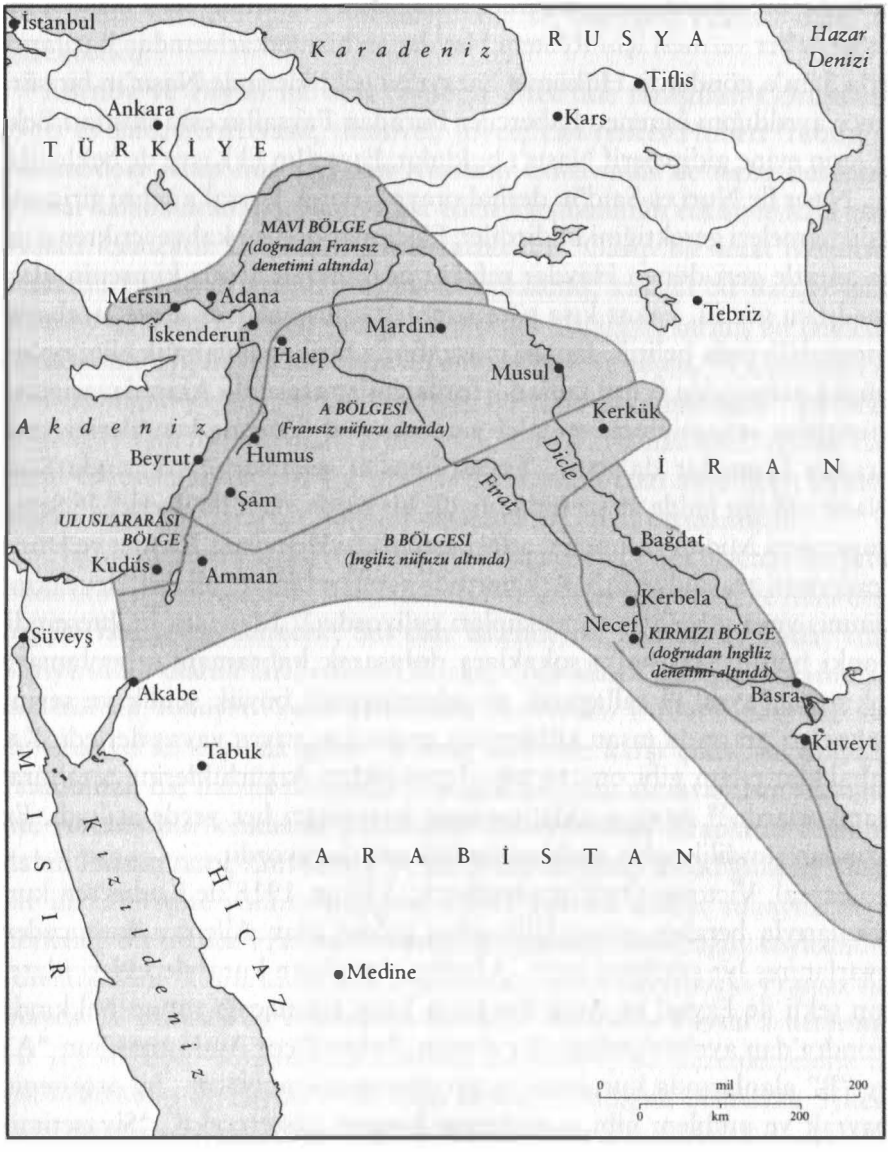
Şam'ın kurtuluşunun ilk günü sevinç gösterileriyle geçti. Şehirde beraber yürüyen İngiliz ve Arap birliklerine tezahürat yapıldı, top atışlarının gümbürtüleri bütün şehirde duyuldu. Şehir meydanlarında toplanan kalabalıklar heyecanlı nutukları dinledi. Sevinç havası samimiydi. Cemal'in yıllardır süren demir pençe idaresi ve savaşın sıkıntıları artık sona ermişti. Bazı mahallelerde Faysal ve şeriflerin niyetlerine dair endişeler vardı ancak büyük İngiliz güçlerinin varlığı bu endişeleri dağıtıyordu.[52] Fakat 1 Ekim 1918 gecesi kanunsuzluk ve geniş çaplı yağmalar yaşandı. Dürzi köylüleri ve Bedeviler şehre yağma ve ayaklanma niyetleriyle indi, Türklerin idaresindeki hastaneler, ikmal depoları ve dükkânlar yağmalandı. Can kayıpları ise fazla yüksek değildi; bir düzine kişi hayatını kaybettiği sırada olayların arkası kesildi. Nuri es-Said komutasındaki Arap ordusu birlikleri gerekli yerlere intikal ettirildi ve düzen hızla tesis edildi. O sırada Şam'a dönmüş olan er-Rikabi askeri valilik görevini üstlendi, Marja Meydanı'na göstermelik idam sehpaları koydurdu ve huzuru bozarken yakalanan herkesin asılacağını duyurdu. Yasaya aykırı vukuat çok zaman abartılmış ve yeni Arap idaresinin hukuk ve düzeni korumakta, kamu hizmetlerini yerine getirmekte yetersiz olduğuna işaret etmek için kullanılmıştır. Gerçekte Arap hükümetinin 1 Ekim'de kurulan iskelet yapısı, Türklerin arkada bıraktığı şartların gerçekten çok vahim olmasına karşın işini iyi yaptı. İngilizlerden pek bir yardım almadan 2 Ekim'de elektrik sistemi tekrar çalışır hale getirildi, 1917'den beri işlemeyen tramvay sistemini de tekrar başlattı. Yeni hükümetin becerisine Clayton'un Dışişleri Bakanlığı'na birkaç gün sonra gönderdiği telgraf tanıklık etmektedir.[53]

Faysal'ın Türklerin çekildiği her yerde Arap otoritesini tesis etme planı geniş kapsamlı olup, Şam'ın çok ötesine uzanmaktaydı. Faysal'ın ordugâhına akın akın gelen, yeni iktidar merkezinden talimat ve rehberlik isteyen ziyaretçi ve heyetlerin yoğun faaliyetlerinden bahseden dönemin günceleri ve hatıraları bu durumu ortaya koymaktadır.[54] Yüzyıllardır süren Osmanlı hâkimiyetinin hızla çözülmeye başlamasıyla o ana kadar Osmanlı Devleti'ne sadık kalmış çok sayıda Arap subayı ve memuru ordugâha yöneliyordu. Ancak Faysal ilk başta kendisine ve Arap davasına bağlı kalmış bir çekirdek taraftar kadrosuna güvenmek zorundaydı. Bu kişilerin çoğunluğu Şam'da ve Suriye ile Lübnan'ın diğer kasaba ve şehirlerinde Faysal'ın eli kolu olmuş el-Fatat Cemiyeti'nden geliyordu. Sayıları birkaç düzineyi aşmayan bu kişilere, Faysal'ın Suriyeli eşraf ailelerden şahsi tanıdıkları eklenince kadro tamamlanıyordu. Yaslandığı diğer destek kadrosu ayaklanmaya katılmış veya Şam'ın düşmesinden önceki son birkaç haftaya kadar Faysal'ın ordusuyla temas aramış Arap subaylardı. Neredeyse tüm katılımcıların bu ilk günlerdeki samimi arzusu kendi ihtiras ve arzularını bir kenara bırakarak Arap hükümetinin iktidarını ve itibarını tesis etmekti.

Türkler 30 Eylül'de Beyrut'tan çekilmeye başlayarak şehrin idaresini belirsizlik içinde bıraktılar. Emir Said aynı gün, yerinden atılmadan önce Beyrut'taki milliyetçilere bir mesaj gönderip Arap hükümetini ilan etmeleri çağrısında bulundu. Kısa süre sonra Şükrü el-Eyyubi yeni Arap idaresi tarafından Suriye sahilinin askeri valisi sıfatıyla Beyrut'a gönderildi. Arap ayaklanması yönetimi kendi yetki sahasında bulunmayan topraklara da açıkça el atmaya başlamıştı. Bu hareket, 1916 İngiliz-Fransız Antlaşması'nın hükümleri uyarınca Suriye sahilinin idaresinde tartışılmaz hak sahibi olduğunu düşünen Fransızlara açık bir meydan okumaydı. Lawrence sağduyusuyla bu hamleyi zamansız ve hatalı bir davranış olarak gördü ve ileride Fransızlarla büyük sorunlara yol açacağına inandı.[55]

Faysal Şam'a Giriyor

Şehrin sakinleşmesi ve Cezairi kardeşlerin isyan girişiminin bastırılmasıyla Faysal Şam'a artık zaferle girebilirdi. Treni Dürzi köyü Deir Ali'de durduğunda, köylüler Arap ordusunun İngilizlerin önünde Şam'a

4. Sykes-Picot Antlaşması, 1916

girdiği haberini verdiler. Ancak onlara göre ilk şehre girenler Dürzilerdi! Şam'dan yaklaşık yirmi kilometre uzaklıktaki El Kisve'ye ulaştıklarında tren durdu. Faysal, Arap kuvvetlerinin sahra komutanı Şerif Nasır'a gelişini haber vermesi için Rüstem Haydar ve hizmetkârlarından bazılarını atla Şam'a gönderdi. Hükümet Sarayı'na geldiklerinde Nasır'ın bir süre önce ayrıldığını öğrenen haberciler buradan Faysal'ın eski dostları Bekri'lerin evine gidip Şerif Nasır'ı buldular. Faysal'ın El Kisve'de beklediğini, Nasır ile Nuri es-Said'in derhal oraya giderek Faysal'a şehre girişinde eşlik etmeleri gerektiğini bildirdiler. Fincanlar dolusu kahve içtikten sonra süratle geri dönen Haydar refakat grubundan henüz kimsenin ulaşmadığını gördü. Fakat kısa süre sonra karşılayıcılar at, deve, araba ve otomobilleriyle belirdi. Faysal'ın etrafında biriken kalabalık elini öpüp, büyük zaferinden ötürü kutladı. Toplananlar arasında Arap davasına ve yürütülen savaşa emek verenler yanında yeni düzende kendilerine şans arayan fırsatçılar da vardı. Faysal hepsini selamladı. Arkasında Şerif Nasır olduğu halde at sırtında büyük bir tören alayı ile ilerledi.[56] Şehre güneydeki Midan yolundan, atları üstündeki Huveytat, Ruvala ve Dürzi reislerinin arasında girdi. Arkalarında sayıları binlere ulaşan, develerine binmiş veya yaya aşiret mensupları geliyordu.[57] Manzara muhteşemdi. Sanki bütün Şam halkı sokaklara doluşarak kahramanı selamlamaya çıkmıştı. Faysal el sallayarak ve selamlayarak büyük şenlik ve sevinç sahneleri arasında insan kitlelerinin arasından yavaş yavaş ilerledi. Kalabalıklar çılgın gibi ona ve hiç alışmadıkları özgürlüklerine tezahürat yapıyorlardı.[58] Arap ayaklanmasının bayrakları her yerde asılıydı. En azından şimdilik şehir ayaklarının önünde duruyordu.

Faysal, Victoria Oteli'ne yönelerek, 3 Ekim 1918'de Kudüs'ten kurmaylarıyla beraber otomobille şehre gelmiş olan Allenby ile önceden ayarlanmış bir görüşme yaptı. Allenby, Arapların kurabilecekleri idarenin şekli ile Faysal ve Arap davasına karşı takınacağı tutum hakkında Londra'dan ayrıntılı talimatlar almıştı. Sykes-Picot Antlaşması'nın "A" ve "B" alanlarında kurulacak Arap otoritesini tanıyacak, bu otoritenin bayrak ve amblem gibi simgelerine hürmet gösterecekti. "Siyasetimiz duruma göre merkezi, yerel veya bölgesel idarelerin tesis edilmesini teşvik, en azından görünüşte tamamen onlar vasıtasıyla iş görmemizdir. Bu maksatla, halihazırda başka bir otorite kurulamadığından şekli otoritelerini tanımakta tereddüt duyulmamalıdır."[59] Bu ifadeler Arapların ken-

di kaderlerini belirlemeleri kavramına verilmiş önemli tavizler olmakla beraber, ihtiyati hükümler içeriyordu. Suriye sahilindeki Arap hükümeti tarafından yabancı danışman talep edilirse, bunların Fransız olmaları gerekecekti.

Allenby ve Faysal ilk defa Victoria Oteli'nde tanıştılar. Görüşmede Nuri es-Said, Şerif Nasır, Chauvel, Joyce, Lawrence, Hubert Young ve Kahire'deki Arap Bürosu'ndan Kinahan Cornwallis de hazır bulundu. Faysal kalabalıktan gördüğü, mest eden karşılamanın etkisiyle hâlâ gözyaşları içindeydi. Lawrence şöyle yazmıştır: "Garip bir tezat oluşturuyorlardı: Faysal iri gözlü, renksiz ve yıpranmış, kaliteli bir hançer gibi; Allenby ise dünyayı rahat ve sağlam ilişkiler kuşağıyla sarmış bir devletin temsilcisine uygun, devasa cüsseli, pembe renkli ve neşeli."[60] Lawrence'ın çevirmenliğini yaptığı görüşmenin tam bir zaptı tutulmamıştır. Lawrence *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda olaya birkaç cümle ayırmaktadır. Ancak General Chauvel aradan birkaç yıl geçtikten sonra bazı ayrıntıları kaleme alarak kaydetmiştir. Nuri es-Said maalesef hiç kayıt tutmamıştır.

Chauvel'e göre Fransa'nın Suriye'de koruyucu devlet olacağı Faysal'a bildirilmiştir; Suriye'deki Arap idaresi Fransa'nın rehberliği ve mali desteğiyle faaliyet gösterecek; Sur'dan İskenderun Körfezi'ne kadar tüm Suriye sahili olarak tarif edilen Lübnan, doğrudan Fransızlar tarafından yönetilecek; nihayet Faysal'ın yanında bir Fransız irtibat subayı olacaktı. Chauvel'in kaydına göre: "Faysal kuvvetle karşı çıktı. Bu konuda Fransa'dan hiç haberi olmadığını; İngiliz yardımı almaya hazır olduğunu; Allenby'nin kendisine gönderdiği danışmandan Arapların Lübnan dahil, Filistin hariç tüm Suriye'ye sahip olacaklarını anladığını; limansız bir ülkenin işine yaramayacağını; ayrıca Fransız irtibat subayını veya herhangi bir şekilde Fransız rehberliğini tanımayı reddettiğini söyledi."[61] Allenby daha sonra Lawrence'a dönerek, Suriye üzerindeki Fransız himayesi ve Lübnan'da Fransa'nın konumu hakkında Faysal'a herhangi bir şey söyleyip söylemediğini sordu. Lawrence, bu düzenlemelerle ilgili kendisinin de Faysal'ın da bilgi sahibi olmadığını belirterek Sykes-Picot Antlaşması'ndan kendilerine bilgi verildiğini reddetti. Faysal resmi bir bildirim almasa dahi, Sykes-Picot Antlaşması Ekim 1918'de herkes tarafından yaygın olarak bilindiği için bu ifadeler temelsizdi. Bununla beraber, Fransa'nın antlaşma hükümlerine göre haklarını ileri sürme kararlılığını açıkça belirten mesaj hoş olmayan bir şaşkınlık yaratmış

olmalıdır. Görüşme bir saatten az sürede sona erdi. Lawrence geride kalarak Allenby'ye derhal izne çıkmayı ve İngiltere'ye dönmek istediğini bildirdi. Allenby buna isteksizce razı oldu. Ertesi gün, yani 4 Ekim 1918'de Lawrence bir daha dönmemek üzere Şam'dan arabayla ayrıldı. Resmi biyografi yazarının satırları şöyledir: "Savaş görevi artık bitmişti: Türkiye mağlup edilmiş, Araplar Suriye'de yerleşmişti... Önünde daha güç bir görev onu bekliyordu: Faysal'ın kazandıklarını elinde tutmasına İtilaf devletlerinin ikna edilmesi."[62]

Faysal Victoria Oteli'nden ayrılarak büyük bir kabul komitesinin kendisini beklemekte olduğu Hükümet Sarayı'na gitti. Varışında hükümet görevlileri, aşiret ve dini liderler ile şehir eşrafından oluşan seçkinler tarafından kulakları sağır eden tezahüratlarla karşılandı. Şam müftüsü ileri çıktı ve Faysal vasıtasıyla babası Hüseyin'e sadakatini bildirdi. Osmanlı zamanında Faysal'ın katli için fetva veren de bu müftüydü.[63] Daha sonra Faysal ana hatlarını Haydar'ın kaydettiği bir konuşma yaptı: "Suriye kalkınma yolunda ilerlemeliydi; Cemal Paşa'nın idam sehpaları olmasaydı işler bu raddeye gelmezdi; davaya sadık kalmak gerekmekteydi; Türklerin Halep'ten çıkmasına ve Toros Dağları'nın ötesine çekilmelerine kadar savaşı sürdürmek gerekiyordu; aksine hareket eden herkes ağır cezalara çarptırılacaktı."[64] Ardından Faysal yerel liderlerden, Arap ayaklanmasının uzun zamandır destekçisi Mahmud Fahri el-Barudi'nin evine taşınıp burada geçici karargâhını kurdu. 3 Ekim akşamı da Allenby'nin ev sahipliği yaptığı bir akşam yemeğine katıldı. Sofrada Clayton ile Fransız İrtibat Subayı Yüzbaşı Mercier arasında oturan Nuri es-Said de vardı. Nuri sıradan bir şeyden bahseder gibi Fransız subayına Arapların Beyrut'u ele geçirdiklerini ve şehirde bayraklarını dalgalandırdıklarını söyledi. Yüzbaşı Mercier'i alarma geçirmek için bu kadarı yeterliydi; derhal sofradan kalkarak Arapların Lübnan'da Fransız otoritesine meydan okuduklarını telgrafla bildirmeye gitti.[65] Bu, Fransızlar için yaşanacakların ilk habercisiydi.

Faysal şimdilik Suriye'deki Arapların tartışmasız önderiydi. Arzu ettiği bu hedefe olaylar, başarısızlıklar ve tehlikelerle dolu iki yıldan uzun süren güç bir savaşın ardından ulaşmış, ayaklanma üstün gelmişti, ancak Faysal'ın başarısıyla övünecek zamanı yoktu. Büyük sorunlar onu beklemekteydi. Suriye için, hatta daha da ötesi için, Arap davasının ruhu için mücadele daha yeni başlamaktaydı.

III

YIKILAN RÜYA
Suriye ve Paris Barış Konferansı
(1918 -1921)

9. Bölüm

Bir Devletin Nüvesi

Şam'ın düşmesi bir anda dikkatleri harekâtın askeri yönlerinden işgal edilen toprakların idaresine çevirdi. Faysal kendisini birdenbire her biri önceliklerini kabul ettirmek ve Suriye'deki olayların yönünü ve hızını denetimi altına almak isteyen yerli ve yabancı çevrelerin iç içe geçmiş karmaşık çıkar ve ihtiras ağlarının göbeğinde buldu. Bu ilişkilerin bir tarafında Faysal ile Suriyeli ve Arap milliyetçisi müttefikleri duruyordu. Faysal, Allenby'den gerekli tasdiki almak suretiyle yeni teşkil edilen Suriye idaresindeki kilit pozisyonlara taraftarlarını atayarak Şam'daki en mühim kişi olduğunu kabul ettirmişti. Ali Rıza er-Rikabi Paşa askeri valiliğe atanırken Faysal'ın destekçileri yeni Suriye hükümetinin tüm birimlerine dağıtıldılar. Cezairi kardeşleri saf dışı eden darbe Faysal'ın Şam'daki iktidarına ve otoritesine çok yakın bir potansiyel muhalefet odağını ortadan kaldırmıştı. Allenby bu tayinleri kabul edip onaylamayı tercih etti. Öte yandan, sonuçlandırması gereken bir savaş hâlâ onu bekliyordu. Allenby Paris Barış Konferansı müzakerelerinde ülkesinin elini bağlayacak ve önemli siyasi sonuçlar yaratabilecek kararlar almayı asgari seviyede tutmak istemekle beraber, Suriye'de Faysal'ın işgal altındaki topraklarda otorite kurma iddiasını zımnen kabul etti. Ayrıca hâlâ ordusunda korgeneral muadili rütbeyle görev yapan Faysal'a daha fazla askeri orduya alıp Suriye'nin kalan bölümüne doğru ilerlemeyi sürdürmek için hazırlaması talimatı verdi. Dahası, pek de uygulanması mümkün olmayan bir öneride bulunarak sivil Suriye hükümetinin işlerine girmekten kaçınmasını Faysal'a tavsiye etti ve altüst hale gelmiş idareyi doğrudan kendisine [Allenby] bağlı Rikabi gibi kişilere bırakmasını söyledi.

Ancak Allenby böyle yapmakla, belki farkında da olmadan, Fransa'nın Levant'taki ihtiraslarının kapsamını ve İngilizleri Sykes-Picot Antlaşması'nın hükümlerine tam olarak uymaya zorlama yönündeki

kararlılıklarını da açığa çıkardı. Türklere karşı savaşa asgari düzeyde katkıda bulunmuş olan Fransa, antlaşmaya göre Suriye sahillerini kapsayan, Mavi Bölge adlı, doğrudan nüfuz sahasına bırakılmak üzere ayrılmış topraklar üzerinde kontrolünü yerleştirmek için artık yarışa geçmişti. Ayrıca Suriye'nin iç bölümünün (Antlaşmada "A Bölgesi") idaresini etkisi altına almaya da kararlıydı. Dolayısıyla, Şam'da bağımsız bir Arap devletinin tohumlarının atılması Fransızların Levant'taki iddialarına doğrudan, hatta ölümcül bir tehlike arz ediyordu. Aynı zamanda, Faysal'ın Şam'da geliştirdiği devlet yapıları, savaş sırasında Türklerin yanında yer almış geleneksel Şam elitleri için de bütünüyle memnuniyet verici değildi. Bu elitler halihazırda olayları etkileyebilecek konumda değildiler. Ancak Faysal'la işbirliği halinde veya gerekirse ona muhalefet ederek geleneksel otoritelerini tekrar kazanmak ve kabul ettirmek için uygun zamanı bekliyorlardı. Açık siyasi hayatın ortaya çıkması ve siyasi partilerin güç kazanması, Faysal'ın Arapların taleplerini ileri sürmek için geniş tabanlı bir ortak cephe kurma arzusunu daha da güçleştirdi. Milliyetçilerin ılımlı ve radikal kamplara bölünmesi, İtilaf devletlerinin üstün askeri ve siyasi gücüne rağmen radikallerin aşırı taleplerinde ısrarcı davranmaları Osmanlı yönetiminin çöküşünün neredeyse kaçınılmaz sonucuydu. Faysal idaresi, kurulduğu andan itibaren vahim krizlerle kuşatılacaktı. Faysal'ın bu krizleri idare ediş tarzı ve dümeni çevireceği istikamet, Suriye'deki iktidarının geleceğini de belirleyecekti.

Suriye'de Arap Askeri Hükümeti

İşgal edilen topraklardaki hükümetin temel unsurları Faysal ile Allenby arasında Victoria Oteli'nde düzenlenen bir toplantıda tartışıldı. Esasen toplantının ana amacı, Allenby'nin daha önce İngiliz Savaş Bakanlığı'ndan aldığı talimat uyarınca, işgal topraklarının idaresine ilişkin kılavuz ilkeleri anlatmasına imkân sağlamaktı. Bu ilkeler hakkında daha önceden İngilizlerle Fransızlar arasında mutabakat sağlanmış ve büyük kısmı Sykes-Picot Antlaşması'na yedirilmişti.[1] Talimatın bir bölümü şöyleydi: "1916 tarihli İngiliz-Fransız Antlaşması'nda tanımlandığı şekliyle A ve B alanlarının herhangi bir bölümünde dost ve müttefik Arapların otoritesinin kurulmuş olduğu görülür veya yürütülen askeri

operasyonların sonucunda kurulabilirse, bu otorite resmen tanınacaktır." Faysal'a bağlı Araplara savaşan taraf statüsü tanınmakta, böylelikle resmi tanıma verilmekte ve Barış Konferansı'na çağrılmaları imkân dahiline girmekteydi. Yine Allenby talimatına göre, "bu şekilde kurtarılan topraklara bağımsız Arap devleti (veya devletler konfederasyonu) muamelesi yapılacak ve bunlar geçici askeri işgal altındaki düşman eyaletleri olarak görülmeyeceklerdi".[2] Allenby, Arap ayaklanmasının bayrağını "yerli" Arap yönetiminin simgesi olarak tanıyacak ve "duruma göre merkezi, yerel ve bölgesel Arap idarelerinin kurulmalarını bilfiil teşvik edecek, en azından görünürde tamamen bunlar vasıtasıyla iş görecekti." Arap özyönetimine önemli imtiyazlar veren bu tavizler, Sykes-Picot Antlaşması'ndaki Mavi Bölgeyi, yani Cebel-i Lübnan'ı ve Suriye sahillerini kapsamıyordu. Faysal "A" Bölgesinde Arap hükümetinin işlerinin yürütülmesinde Avrupalı görevlilerin yardımını istediği takdirde, Allenby bu personelin Fransız olması gerektiğini ona hatırlatmak zorundaydı. Toplantının sonuç alınamadan bitmesine ve zaman zaman sert sözler söylenmesine rağmen, Allenby, Faysal hakkında olumlu bir izlenim edinmişti. Eşine aynı akşam yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Faysal'ı seversin. Düzgün hatlara sahip ince bir bedeni var ama biraz asabi. Elleri bir kadınınki kadar güzel ve konuştuğunda parmaklarını sinirli bir edayla oynatıyor. Fakat sarsılmaz inançlara sahip, iradesi güçlü birisi."[3]

Bu önlemler daha sonra Allenby tarafından Savaş Bakanlığı'na 23 Ekim 1918'de gönderilen bir yazıyla resmileştirildi. Buna göre, doğu cephesindeki işgal toprakları, Mezopotamya ve Hicaz hariç, üç ayrı işgal bölgesine ayrıldı.[4] Tümü nihai olarak Allenby'ye bağlı bu bölgeler yaklaşık olarak çöken Osmanlı Devleti'nin idari sınırlarını takip ediyordu. Birinci işgal bölgesini oluşturan İşgal Edilmiş Düşman Toprağı Yönetimi - Güney (Occupied Enemy Territory Administration - South [OETA-S]), Kudüs mutasarrıflığı ile Akka ve Nablus sancaklarını ve bunlara bağlı idari birimleri içeriyordu. Bu sahalar Sykes-Picot Antlaşması'nda Filistin'i konu alan sarı bölgeye karşılık geliyor, antlaşma hükümleri doğrultusunda kurulacak uluslararası bir düzenlemeyle idare edilmesi gerekiyordu. Arada kalan dönemde ise doğrudan İngiliz idaresi altında kalacaktı. İkinci işgal bölgesi İşgal Edilmiş Düşman Toprağı Yönetimi - Kuzey (OETA-N) idi. Buraya daha sonradan, İşgal Edilmiş Düşman Toprağı Yönetimi– Batı (OETA-W) adı verildi ve Cebel-i Lübnan dahil Akka'dan

İskenderun'a kadar tüm Suriye sahili buraya dahil edildi. Bu bölge doğrudan Fransız idaresi altında olacaktı. Son işgal bölgesi, yani İşgal Edilmiş Düşman Toprağı Yönetimi– Doğu (OETA-E) ise, doğrudan Arap idaresi altına verildi ve Faysal'ın Arap hükümetinin çekirdeğini oluşturdu. Bölge Şam Vilayeti'ni kapsıyor, güneyde Ürdün Nehri'nin doğusuna ve Halep Vilayeti'nin güney sahasının büyük kısmına uzanıyordu.

Allenby'nin önlemleri hakkında hemen yorumda bulunmayan Faysal gerçek duygularını 1930'ların başlarında Bayan Steuart Erskine'e verdiği mülakatlarda ortaya koymuştur: "İlk aldatma Mareşal Lord Allenby'nin Suriye'nin tamamen geçici ve idari bir düzenleme olarak üç bölgeye ayrılacağını ilan etmesiyle meydana geldi. Arapların bahtiyarlığına indirilmiş ikinci darbe, 1917 yılında varlığı reddedilmiş olan Sykes-Picot Antlaşması'nın teyit edilmesiydi. Ülkenin haritasını üç renge boyayıp üç bölgenin farklı kaderlerini ortaya koyan haritayı bizzat kendi gözlerimle gördüm. Bu şekilde acı gerçekle yüz yüze geldik."[5]

OETA-E bölgesindeki yeni Arap hükümeti ile Kuzey Ordusu kendine özgü bir hukuki ve idari konumdaydı. Faysal'ın kuvvetleri hâlâ teknik olarak Allenby'nin komutası altında bulunuyor ve İtilaf kuvvetlerinin parçasını oluşturuyordu. Kuzey Ordusu'nun başı olarak Faysal tüm askeri konularda Allenby'nin karargâhına karşı sorumluydu. Askeri ve sivil şahıslardan oluşan ve başında Ali Rıza er-Rikabi Paşa'nın bulunduğu hükümet, kaynaklarını İtilaf devletlerinden temin ediyor, ancak Faysal'a ve onun da üstünde Mekke'deki Kral Hüseyin'e sadakat duyuyordu. Başlangıçtan itibaren Faysal ve hükümeti İtilafa bağlılığını arka plana atmaya veya küçümsemeye çalışıp hükümetin otoritesini yerleştirmeye ve denetimi altındaki toprakları genişletmeye gayret etti. Faysal, Arap hükümetinin geçici askeri idareden ayrı bir yapı olarak bağımsızlığını duyurmak ve sahada gerçeklikler yaratmak için, başta Fransızlar olmak üzere İtilaf kuvvetlerine ve milliyetçilerin iktidar iddialarına itiraz eden çok sayıda başka gruba karşı ön almak maksadıyla, eline geçen her fırsatı kullandı.

Faysal Suriye halkına ilk açıklamasını 5 Ekim 1918'de yaptı. Sözlerinin üzerine basa basa "Suriye'de Efendimiz Kral Hüseyin adına mutlak bağımsız ve anayasal bir Arap hükümeti kurulmuştur" dedi, askeri bir idarenin kurulduğunu ve hükümet başkanı olarak er-Rikabi'nin atandığını duyurdu.[6] Faysal bir gün önce verilen bir akşam yemeğinde Şamlı ileri gelenlere ve eşrafa açıklamasının ana hatlarını takdim etmiş, hâlâ

Osmanlı hükümranlığı altındaki Arap topraklarına atıfla, Arap devletinin "henüz kölelikten kurtulmamış" bölgelere de uzanacağını tekrarlamıştı.[7] Tahmin edilecebileceği gibi Fransızlar bu beyanları kendi iddialarına doğrudan meydan okuma ve İngilizlerle anlaşmalarına açıkça aykırılık olarak gördü. Fransızların yeni Arap hükümetine "danışmanlık" rolünden hiç bahis yoktu. Milliyetçilerin Fransa'ya ayrılmış bölgelerde haklarını öne süren eylemleri de Fransa'nın Suriye'yi denetimine alma planlarına yöneltilmiş büyük bir meydan okumaydı. Faysal Fransızların Beyrut'a gelişinden önce davranarak temsilcisi Şükrü el-Eyyubi'yi Beyrut'a gönderip yeni Arap hükümetinin otoritesini ilan ettirmişti. Hatta Arap milliyetçileri tarafından yeni hükümetin Lübnan'daki otoritesini teyit etme girişimi bundan da birkaç gün evvel başlatılmıştı.

Beyrut Belediye Başkanı Ömer el-Dauk, Emir Said el-Cezairi tarafından Suriye'deki tüm Osmanlı vilayetlerine gönderilen bir telgrafta yeni Arap hükümetinin kuruluşunun duyurulmasının istenilmesi üzerine harekete geçerek Beyrut'taki Osmanlı valisini ziyaret etmişti. Telgrafın içeriğini gösterdiği Vali İsmail Hakkı Bey bir süre tereddütten sonra Arap hükümetinin otoritesini tanımış ve iktidarı ona vermeyi kabul etmişti. Arap hükümetinin temsilcisi sıfatıyla Dauk'un başkanlığında 1 Ekim 1918'de Arap bayrağı Beyrut'taki başlıca hükümet binalarına törenle çekilmişti.[8]

Şükrü el-Eyyubi, Faysal'dan aldığı Beyrut'ta ve Cebel-i Lübnan'da "Arap hükümetini resmen ilan etme" talimatıyla yüz asker ve Arap ordusundaki Suriyeli subaylardan Cemil el-Alşi ve Rüstem Haydar'la birlikte 4 Ekim 1918'de gece yarısı Şam'dan Beyrut'a hareket etti.[9] Şam'dan Beyrut'a giden tren hatları Osmanlı ordusundaki Alman müfrezeleri tarafından tahrip edildiği için grup at sırtında gitmek zorunda kaldı. Geçtikleri çeşitli köy ve kasabalarda tezahüratlarla karşılanan grup 6 Ekim 1918'de Beyrut'a ulaştı.[10] Ertesi gün Şükrü el-Eyyubi Hıristiyanların önderi Habib es-Saad Paşa ile Beyrut'a bakan tepelerin eteğindeki Baabda'daki hükümet binasında buluştu. (Baabda savaş yıllarında ana hükümet makamı olarak hizmet görmüştü.) Saad, savaşın çıkışında 1915 yılında ilga edilen müstakil Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'nın son mutasarrıfıydı.* Görüşmenin ardından Habib es-Saad Lübnan'daki yeni

* Tanzimat'tan sonra Osmanlı idari taksimatındaki sancak ve mutasarrıflıkların yöneticisine verilen ad-ç.n.

idarenin başkanı olarak Şam'daki Faysal hükümetine sadakat yemini ederek görevine başladı.[11] Ancak bu meselede Faysal ve milliyetçiler ellerini fazla zorlamışlardı. Lübnan'daki şartlar Suriye'den çok farklıydı ve sadece Fransızlarla değil Lübnan nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Hıristiyanlarla, özellikle de Marunîlerle ciddi anlaşmazlıklar için sahne hazırdı.

Lübnan İhtilafı

Faysal Arap dünyasının Hıristiyanlarına her zaman uzlaşmacı bir davranış sergilemiş, savaş sırasında kendisi ve babası Arap Hıristiyanlarının savaş sonrası düzenine ve Müslüman dini yönetiminin kendilerine zorla uygulanması ihtimaline ilişkin korkularını gidermeye çalışmıştı. Yeni Arap devleti dini değil milli mülahazalara dayalı olacaktı. Faysal her fırsatta "Millet herkese aittir: Din ise Allah'a aittir" vecizesini tekrar ediyor, kendi maiyetinde ve Arap hükümetinde Hıristiyanlara karşı ayrımcılığın adını bile duymayı reddediyordu. Şam hükümetinde Adalet Bakanlığı'na getirilen Marunî lider İskender Ammun dahil bazı önde gelen Lübnanlı Hıristiyanlar Faysal'a katılmıştı. Ancak Hıristiyanların çoğu, özellikle de Marunîler onun niyetleri hakkında şüphelerini koruyorlardı. Dolayısıyla, Faysal'ın Beyrut ve Cebel-i Lübnan'a yönelimini, Sykes-Picot Antlaşması'nın geniş biçimiyle uygulanması halinde yeni Arap devletinin Lübnan'ı kaybedeceği endişesi belirledi. Fransız koruması altına girmiş Marunîlerin hâkimiyetindeki ayrı bir Lübnan devleti Suriye'nin toprak bütünlüğünü baltalayacak, hatta geniş tabanlı bir Arap devleti düşüncesini destekleyen diğer başlıca Hıristiyan mezheplerini menfi etkileyecekti. Dürziler ve Aleviler gibi diğer azınlıklar da toprakları için ayrı bir statü talep edebilecek, böylece tek devlet idealini, en iyi ihtimalle mezhep devletlerinin gevşek bir konfederasyonuna indirgeyeceklerdi. Diğer yanda ise Beyrut, Trablus, Sayda, Sur ve Bekaa Vadisi'nde Fransız koruması altındaki bir Hıristiyan devletinin idaresi altında yaşama düşüncesine katlanamayacak Müslüman kitleleri vardı. Faysal bu bölgelerdeki hak iddialarından vazgeçtiği takdirde Lübnan Müslümanlarını Hıristiyan ve yabancı egemenliğine terk ettiği suçlamalarına muhatap olması kaçınılmazdı.

Faysal, Lübnan'ın hem Hıristiyan hem Müslümanlardan çeşitli mezhep ve tarikatların bir araya gelmesiyle oluşan özel şartlarını iyi biliyordu. Savaştan önce 520.000 tahmin edilen bölge nüfusunun 345.000'i Hıristiyandı.[12] Marunî Hıristiyan cemaati en büyük Hıristiyan mezhebiydi ve Fransa başta olmak üzere Avrupa ile dini bağlara sahipti. Güçlü bir din adamları sınıfı tarafından idare ediliyor, bunlar Cebel-i Lübnan, sahil bölgesi ve ağırlıkla Müslüman nüfusa sahip Bekaa Vadisi'ni kapsayacak sınırlar dahilinde bütünleşmiş bir Lübnan devletinin kurulmasıyla denetimini ellerine geçirme fırsatının belirdiğini düşünüyorlardı. Bu "Büyük Lübnan" Fransız desteği olmadan ve toprakları üzerinde bir şekilde Fransız koruması tesis edilmeden kurulamazdı. Ancak Ekim 1918 başlarında ufukta Fransız kuvvetleri görünmüyorken, İngilizlerle ittifak halinde Şam'da yerini sağlama alan Faysal inisiyatifi ele geçirip tüm Lübnan'da Arap hükümetinin otoritesini ilan ediyordu. Marunî Patriği Elias Huvayık da Emir Said el-Cezairi'den Arap hükümetine desteğini beyan etmesini isteyen bir telgraf almış ancak hiç önem vermemişti. Bunun yerine Fransızlarla temas kurarak konu hakkında yönergelerini talep etti. Fransızların patriğe cevabı iki kelimeden oluşuyordu: "*Nous venons*" (Geliyoruz).[13]

Faysal'ın Lübnan'a girişi İngilizlerde tehlike çanlarını çaldırdı. Lawrence bu girişimin sorumluluğunu Faysal'a değil etrafını sarmış, ölçüsüz davranışlar içindeki kişilere, özel olarak da er-Rikabi ile el-Bekri kardeşlere atfetti.[14] Ancak Arap hükümetinin Beyrut ve Lübnan'ın geri kalan kısımlarında otoritesini kabul ettirme kararının alınmasına Faysal doğrudan karıştığından bu iddiası geçerli gözükmemektedir. Beyrut'a hareket emrini fiilen Faysal değil er-Rikabi vermiş olsa da, Faysal'ın yakın sırdaşı Rüstem Haydar'ın güncesinde gerçek durum hakkında yazdıkları çok sarihtir.[15] Allenby hareketi "beklenmedik" olarak nitelerken Allenby'nin birinci siyasi danışmanı General Clayton gereksiz yere iddiasını ısrarcılık olarak görmüştür. Bu hamle, mümkün olduğunca çok toprağın işgal edilmesini haklı çıkarmak maksadıyla Haziran 1918 tarihli Yediler Beyannamesi'ni kullanıyordu. Ele geçirilen topraklar Araplarca kurtarılan topraklar kategorisine girecek, bu yolla Araplar tarafından idare edilen bölgeler kapsamında kalacaktı.

Fransızlar elbette protestolar savurmakla yetinmedi. Suriye'deki Fransa Temsilcisi Yüzbaşı Coulondre[16] Faysal'ın adamlarının Lübnan'da

Arap hükümetinin otoritesini temin için harekete geçtiğini ve başlıca hükümet binalarında bayraklarının dalgalandığını duyduğunda hükümetinden kontrolü ele almak için acilen Beyrut ve sahil şehirlerine asker gönderilmesini istedi.[17] Coulondre ardından Clayton nezdinde protestoda bulunarak derhal Fransız subaylarının sahil şehirlerine tayin edilmesini istedi. Clayton sadece Allenby'nin böyle bir emir verebileceğini söyleyerek itiraz ettiğinde Coulondre protestosunu Faysal'a taşıdı. Ancak Faysal askeri güçlerinin daha önceki anlaşmaları ihlal ettiği iddiasına aldırmadı ve birliklerinin kargaşalıkları engellemek ve Türklerin bölgeden atılmasına yardım için orada bulunduklarını söyledi.

Bu esnada durumun ciddiliğini ve Fransızlarla Arap güçleri arasında Lübnan'da çatışma ihtimalini sezen Allenby, General Edward Bulfin komutasındaki, Beyrut sahilinin güneyinde konuşlu 21. Kolordu'nun şehre ilerleyişini hızlandırması talimatını verdi. Birlikler Beyrut'un elli kilometre güneyindeki Sur şehrine 7 Ekim 1918'de ulaştı. Allenby ayrıca Faysal'ın temsilcilerinin karşı çıktığı Sur ve Beyrut'a Fransız askeri valilerinin tayin edilmesine de rıza gösterdi. Amiral Varney komutasındaki Fransız donanma birimleri 7 Ekim'de Beyrut'a indi. Askerler bir gün önce Port Said'den ayrılmışlardı ve özel Levant Fransız birliklerine bağlıydılar.[18] Beyrut'a ulaşır ulaşmaz Bulfin, el-Eyyubi'ye askeri valilik görevini bırakmasını ve Arap bayrağını indirmesini emretti. El-Eyyubi Faysal'dan sarih talimat almadan bunu yapmayı reddetti.

Clayton da Şam'da bulunan Faysal'a bir mesaj göndererek Mavi Bölge dahilindeki toprakları denetimine almaya teşebbüs ettiği takdirde Arap davasına ciddi halel geleceği uyarısını iletti ve Lübnan'ın özel koşullarının altını çizdi. Faysal ise el-Eyyubi'nin makamından ayrılması yönünde Allenby'nin ricası dahil tüm baskıları reddetti,[19] ayrıca sahil bölgesi düzenlemelerinin geçici olacağı ve bu toprakların nihai statüsünü tehlikeye atmayacağı konusunda Allenby'den teminat istedi.[20] Allenby 20 Ekim 1918'de Faysal'a yazarak görüşünü bildirdi: "Şu anda sahil bölgesi için ne düzenleme yapılırsa yapılsın, bunlar askeri niteliklidir ve İtilaf devletleri tarafından Barış Konferansı'nda kararlaştırılacak nihai düzenlemeye halel getirmeyecektir."[21]

Fransızlar ise Beyrut'ta el-Eyyubi'nin elinden her türlü resmi sıfatını alma ısrarlarını sürdürüp Arap bayraklarının tüm kamu binalarından indirilmesini talep ettiler. Clayton ve Bulfin'in el-Eyyubi'nin Fransız as-

keri valisine bağlı sivil idareci olarak kalması önerisi Coulondre için kabul edilir nitelikte değildi. Allenby geri adım attı ve Fransızların Albay de Piepape'yi vali tayin etmesini tanıdı. Durumu kuvvetle protesto eden el-Eyyubi sonunda oteline dönmekten başka çare bulamadı ve Piepape askeri valilik yetkilerini üstlendi. Beyrut'taki İngiliz subayları 10 Ekim 1918 gecesi bütün kamu binalarından Arap bayraklarını indirdiler. Ağır bir darbe alan Faysal ve Arap hareketi bu hareketi hiçbir zaman unutmayacaklardı. Faysal, Allenby'ye kızgın bir telgraf göndererek protestoda bulundu: "Beyrut'ta Arap bayrağına, yani geçenlerde bana Majesteleri Kral V. George'un Britanya'nın müttefikleri arasına dahil ettiğini söylediğiniz o milletin sancağına nasıl bir utanç lekesi düştüğünü size açıklamama veya uzun uzun anlatmama gerek olduğunu zannetmiyorum... Şükrü el-Eyyubi'yi bu yere [Beyrut'a] göndererek hata etmiş olabilirim, fakat bu bayrak ne ben, ne Şükrü el-Eyyubi ne de bir askeri kuvvet tarafından çekilmişti. Bu bayrağı çeken onu kendi bayrağı olarak tayin eden ve bununla kendi insanına bağlılığını temsil eden milletti ve millet herhangi bir baskı olmadan bize kendilerini yönetecek birini göndermemizi istedi... Suriye sahili halkı [bağımsızlık] ve kardeş Araplarına katılmak istemiştir. Bu arzularının reddedilmesi adil veya hakkaniyete uygun mudur?"[22] Fransızlar -ve bir dereceye kadar İngilizler- Arap hükümetinin yetkisinin Lübnan'da ileri sürülmesini kaba bir iktidar gaspı olarak görmüştü. Faysal ve milliyetçiler için ise bu Suriye'deki tüm Arapça konuşanları tek bir devlette birleştirme hedefine bağlılıklarının simgesiydi. Aynı zamanda, Fransızların tüm Suriye'yi kapsayan birleşik bir Arap devleti düşüncesine amansız muhalefetlerini ve Fransa'nın Sykes-Picot Antlaşması'nın katı şekilde uygulanmasındaki ısrarlarını Faysal'a teyit eden bir olaydı. Şam Arap hükümeti Mavi Bölge dahilindeki Suriye sahilinin diğer kısımlarından da temsilcilerini geri çekmeye mecbur kaldı. Lazkiye ile Kilikya bölgesinin Antakya gibi şehirlerine Fransız güçleri inerek yetkilerini kabul ettirdi ve Arap bayraklarını indirdiler.

Suriye sahilindeki idare meselesi çözümlenir çözümlenmez işgal topraklarını ilgilendiren başka bir konu ortaya çıktı. Lübnan ve Antilübnan Dağları'nı ayıran, çoğunluğu Müslüman olmak üzere karışık bir nüfusun oturduğu Bekaa Vadisi Osmanlı döneminde Beyrut ve Şam vilayetlerinin parçası olarak yönetilmekteydi. Vadi dört ayrı idari bölgeye ayrılmış, ancak Marunîlerin ısrarlı taleplerine karşın bunların hiçbiri

Marunîlerin ağırlıkta olduğu müstakil Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı Meclisi idaresi altındaki bölgeye dahil edilmemişti. Öte yandan Sykes-Picot Antlaşması, Bekaa Vadisi'ni doğrudan Fransız idaresi altına girecek Mavi Bölgenin parçası olarak belirlemişti. Beyrut'taki "zaferlerinden" cesaret bulan Fransızlar bu defa da Bekaa Vadisi'ndeki haklarını kabul ettirmenin peşine düştüler.

Fransız Dışişleri Bakanı Stephen Pichon'un talimatıyla hareket eden Coulondre 16 Ekim 1918'de Clayton'dan, Fransa'nın Bekaa Vadisi'ndeki haklarını uygulamaya geçireceğini ve bölgeyi işgal edeceğini Faysal'a bildirmesini istedi. Clayton Dışişleri Bakanlığı'na Faysal ve Arap milliyetçilerinin Fransızların meydan okumasına boyun eğme niyetinde olmadıklarını bildirdi. İhtilaf konusu idari birimlerin hiçbiri Lübnan'a ait değildi ve Araplar Fransız denetimi altındaki bölgelere ilhakına karşı çıkacaklardı. Ancak bu görüşlerin hiçbiri Fransızların umurunda olmadı ve Allenby işgal edilmiş toprakların idaresine ilişkin planını duyurduğunda Bekaa Vadisi OETA-W yani doğrudan Fransız idaresine girecek topraklar içine alındı. Faysal ise Allenby'ye kuvvetli protestolarda bulundu ve hatta istifayla tehdit etti.[23] Allenby bunun üzerine Fransızların tepkilerine rağmen kararını değiştirerek Bekaa Vadisi'ni, önemli kasabaları Zahle ve Baalbek'le beraber Arap idaresi altındaki işgal bölgesi OETA-E'ye dahil etti. Ayrıca daha önce er-Rikabi'ye verilmiş statünün düzeyini indirerek Faysal'a OETA-E üzerinde tam siyasi yetki verdi.

Osmanlı Suriye'sinin Son Günleri ve Yeni Düzen

Arap devleti kabaca Suriye'de OETA-E'nin sınırlarıyla örtüşür şekilde beliriyor ve tanınabilecek bir hal alıyordu. Önemli bir husus olarak, Batı sınırlarına Bekaa Vadisi'nin dahil edilmesi, Faysal'a Lübnan'ın geri kalan bölümünde hak iddiasını sürdürmesine imkân verecek önemli bir nirengi noktası sağladı. OETA-E'nin toprakları artık güneyde ve doğuda Sykes-Picot Antlaşması'nın "A" ve "B" bölgelerinin büyük kısmını, yani İç Suriye ve Mavera-i Ürdün'ü içeriyordu. Kuzeyde sınırlar ricat eden Osmanlı ordularının hareketleriyle değişerek İtilaf devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında savaşı sona erdiren ve 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Halep'in kuzeyinde

nihayet istikrar kazandı. Şam'ın düşüşünden sonra Arap ordusu esas olarak iç güvenlik amacıyla konuşlandırılmıştı. Ancak Faysal Osmanlı ordusunun artıklarına karşı hâlâ süren harekâtlar için Şerif Nasır komutasında 1.500 düzenli asker ile yerel aşiret güçlerinden binlerce savaşçı temin edebilmişti. Şam'ın ele geçirilmesi Arap güçlerinin moralini büyük ölçüde yükseltti ve hatta belli bir kibir bile uyandırdı. Faysal'ın Allenby ile Victoria Oteli'ndeki toplantısında ana siyasi meseleler hal yoluna sokulduktan sonra Faysal düşünceli bir ruh haline gömülmüştü.[24] Allenby aklından nelerin geçtiğini sorduğunda Faysal "Toroslara (Türkiye dağları) yürüyebiliriz" dedi. "Piyadelerimiz hızlıdır ve zor koşullarda idare edebilirler. Ordunuz bizimle hareket ederse, çok daha iyi olur. Size hayvan yemi ve ikmal malzemeleri temin edebiliriz. Sağlayamayacağımız tek şey cephanedir." Faysal ardından, gerekli olursa yalnız başlarına ilerleme niyetini de ifade etti.

Allenby Arap ordusunun yalnız başına kuzeye yürümesine elbette izin vermedi. Bu görev General Henry John Macandrew komutasındaki Beşinci Süvari Tümeni'nin vazifesiydi. Ancak İngilizlerin savaşabilecek kuvvetleri hastalıklarla ciddi ölçüde azalmış, Beşinci Süvari Tümeni 2.500 askerden ibaret kalmıştı. Suriye'nin kuzeyinde kullanılabilecek diğer ana güç olan Barrow'un Dördüncü Süvari Tümeni'nin personel sayısı 1.200 askere düşmüştü. Nuri es-Said komutasındaki Arap güçleri İngiliz birlikleriyle beraber yürüyerek ilerleme hattının sağ kanadını koruyacaktı. İtilaf kuvvetlerinin muharip güçlerinin üçte birini oluşturan Arap güçlerinin Şam'ın kuzeyindeki harekâta katkısı, öncesine göre çok daha büyüktü. Macandrew 16 Ekim 1918'de Nuri'nin Arap birlikleriyle beraber sakinlerinin gösterileri arasında Humus kasabasına girdi. Macandrew, Allenby'nin göndereceği takviye birliklerini beklerken Arap güçleri Nuri'nin 20 Ekim'de işgal ettiği Hama kasabasına doğru kuzey yönünde hareket etti ve ardından Suriye'nin diğer büyük şehri Halep'e doğru yürüdü. Arap güçleri 23 Ekim'de Macandrew'un tümeniyle şehrin birkaç mil dışında birleşti ancak şehri savunan güçleri yerinden oynatmak için çok zayıf olduklarını değerlendirdi. Halep'teki Osmanlı ordusu zorlu asker Mustafa Kemal'in komutası altındaydı ve teslim çağrıları dikkate alınmadı. Bununla beraber Nuri'nin yaptığı keşifte Türk savunma hatlarının terk edildiği açığa çıktığında şehir Arap güçleri tarafından 25 Ekim'de işgal edildi.[25] Halep'e Arap bayrağı çektiren Nuri

yerel idareye gerekli atamaları yaptı. Macandrew 26 Ekim'de şehre direniş olmadan girerken birleşik İngiliz ve Arap güçleri çılgınca destek ve sevinç gösterileriyle karşılandı. Nuri ardından eldeki tüm Arap güçlerini toplayarak kuzeye doğru bastırdı, Bağdat ve İstanbul hatlarının Suriye'den geçen ana hatla birleştiği Müslimiye istasyonunu işgal etti.[26] Bu noktanın ötesinde Mustafa Kemal'in hazırlattığı Anadolu sınırlarının güçlü savunma hatları bulunmaktaydı. Bu hatları yarmak Halep bölgesindeki İngiliz ve Arap güçlerinin yeteneklerinin üstündeydi. Arap ilerlemesinin sınırı burası olacaktı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 31 Ekim 1918'de imzalanmasıyla İtilaf devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaş hali sona erdi. Arap Yakındoğu'sundaki dört yüzyıllık Osmanlı hükümranlığı sona ermişti.

Faysal'ın başkenti Şam büyük zarar görmeden savaştan kurtulmuştu ancak sokakları enkazlarla ve çöp yığınlarıyla doluydu. Temel hizmetler şehrin alınmasından sonra yavaş yavaş tekrar devreye girerken demiryolları ile posta ve telgraf sistemi İngiliz denetimi altında kaldı. İngilizler savaş sürerken iletişim altyapısının kilit unsurlarını henüz sınanmamış bir idareye devretmek niyetinde değildi. Önemli bir mesele de mali hususlardı. Hükümetin kayda değer ölçülerdeki aylık giderleri 150.000 ile 200.000 Mısır poundu (tedavülde olan başlıca resmi para birimi) arasında değişmekteydi. Faysal'ın elinde ise Türkler tarafından toplanmış birkaç bin poundluk vergiden başka para yoktu.[27] Arap hükümeti sivil idare, ordu, polis ve jandarma ile mültecilere yardım masraflarından artık doğrudan sorumluydu. Savaşın yerinden ettiği insanlara veya Ermeniler gibi Suriye'deki mültecilere bu kritik zamanlarda bakılması gerekmekteydi. Hükümetin acil ihtiyaçlarını zorlukla karşılayan 80.000 Mısır poundu tutarındaki aylık yardımın Faysal'a erişmesi Aralık ayını buldu. Arap hükümetinin mali şartları, dıştan gelecek paraya bağımlılığı ve gelir yaratma kapasitesinin sınırlılığı Suriye'deki döneminin tamamı boyunca Faysal'ın üstesinden gelemediği bir mesele olarak kalacaktı.

Er-Rikabi askeri vali olarak hükümetin dizginlerini elinde tutuyor, Faysal ile sahadaki temsilcisi Clayton vasıtasıyla hareket eden Allenby'ye bağlı vazife görüyordu. Ancak Clayton devlet işlerinin ayrıntılarına müdahale etmiyor, yetkisini istisnai durumlarda kullanıyordu. Türk sivil devlet dairelerinin başkanlarının çoğunun vazifelerinden ayrılmış olması yeni yönetimi hızla Arapları bu görevlere atamaya zorunlu kıldı. Eski

daire başkanlarının bağlı olduğu İstanbul'daki nezaretler yerine yeni genel müdür kadroları oluşturuldu. Bunlar genellikle Suriyeli ve Filistinli idi ve aralarında birkaç da Iraklı vardı. Yeni bir temyiz mahkemesi de kuruldu fakat Osmanlı kanunları ve hukuki yapısı varlığını sürdürdü.[28] İfade ve toplanma özgürlükleri tanındı ve tatbik edildi. Devletin dili hızla Türkçeden Arapçaya değişti, yeni dilde nasıl muhaberat yapıp resmi belge tanzim edecekleri çalışanlara öğretildi.[29] Paşa, bey, ağa gibi eski Osmanlı dönemi unvanları daha basit Arapça karşılıklarıyla resmen değiştirildi. Suriye ve Lübnan'ın Müslüman ve Hıristiyan ileri gelenlerinden yeni bir Danışma Meclisi atandı. Bu kurumun görevi askeri valinin değerlendirmesine ve Faysal'ın onayına sunmak üzere yasa ve mevzuat tasarılarını gözden geçirmek ve önermekti. Eski Kuzey Ordusu lağvedilerek son haftalarını yaşayan Osmanlı ordusunda hâlâ vazife gören çok sayıdaki Arap subayı ile birlikte elbette Faysal'ın düzenli ordusundaki Arap subaylarından yeni Arap ordusunun kadroları oluşturuldu. Şam, Halep ve Deraa'da personel sayısı düşük üç tugay kuruldu. Yasin el-Haşimi askeri şûranın başına getirildi. İç güvenlik, Arap kökenli bir İngiliz subayı olan Albay (daha sonra General) Gabriel Haddad'a verildi. Şam için Alaaddin el-Durubi dahil olmak üzere vilayetlere yeni valiler atandı. Şam Belediye Meclisi ikisi Hıristiyan biri Yahudi on iki üyeye sahipti. Şükrü el-Eyyubi'nin askeri valilik yaptığı kısa bir süreden sonra Halep'e esas olarak Iraklılar atandı, Cafer el-Askeri askeri valiliğe, Naci es-Suveydi baş idareciliğe getirildi.[30] Savaş zamanının büyük güçlükleri, kaynak ve insan gücü darlıklarına rağmen yeni devletin temel unsurları hızla ortaya çıktı.

Öte yandan, zıtlık ve rekabetlerin tohumları da yine bu dönemde atıldı. Faysal'ın hedefi ister üniter, ister devletler konfederasyonu yoluyla olsun kelimenin en geniş anlamında bir Arap devleti kurmaktı. Ancak bölgesel ve yerel hususları göz önüne almak zorundaydı. Kendisi Suriyeli değil, Hicazlıydı. Özel statüsü, aile geçmişi ve yöneticilik konusundaki ehliyetine karşı çıkılamazdı. Bununla beraber Arap milliyetçi davasına bağlılığı, onu bu davaya husumet dahi duyabilecek kişiler dahil eldeki tüm yeteneklerden yararlanmaya ve yeni hükümette makam teklif ederken açıkça Suriyelileri kayırmamaya mecbur kıldı. İdarenin ve askeriyenin kilit mevkilerindeki Iraklılar, Lübnanlılar ve Filistinlilerin sayısı başlangıçta geniş bir Arap devleti kurma sürecinin parçası olarak kabul edildi, ancak za-

manla "önce Suriye" düşüncesi taraftarları ile Arap milliyetçileri arasında ciddi bir ihtilaf konusu haline geldi.[31] Aynı zamanda, hükümet üzerinde yetki ve nüfuzu uygulamada kabul edilse de, Faysal hâlâ OETA-E'nin idari yapılarının dışındaydı. Arap hükümeti Allenby'nin genel karargâhına bağlılığını sürdürdüğünden nihai tahlilde er-Rikabi vasıtasıyla buraya karşı sorumluydu. Yetkilerin bu şekilde örtüşmesi zaman zaman hükümet kararlarının Allenby'nin genel karargâhı tarafından değiştirilmesine ve diğer bazı hallerde hükümetin kendisi tarafından verilmeyen kararları uygulamak zorunda kalmasına yol açmaktaydı.[32] Yetenekli bir idareci olan er-Rikabi sıkça sadakatini değiştiren karmaşık bir insandı. Faysal bizzat Suriye'de bulunurken aşağı yukarı samimi ve işbirliğine dayalı ilişkiler sürdürüp Arap askeri hükümetine tayinlere beraberce karar verdiler. Şamlı oluşu da, hükümetteki Suriyeli olmayan memurların rolleri ve yetkileri hakkında hemen yükselen homurdanmaların bastırılmasına yardım ettiğinden başlangıçta önemli bir kıymet teşkil etti.

Yeni Arap Devletindeki Siyasi Hayat

Faysal'ın siyasi ideoloji olarak Arap milliyetçiliğine bağlılığı hem doğruluğuna kani oluşundan hem de bir yere kadar çıkarına uygun düşmesinden ötürüydü. Kendisi de evrim geçiren Arap milliyetçiliği fikrinin taraftarları siyasi hayatın tüm cenahlarından geliyordu. Bunun bir kutbunda Osmanlılara karşı ayaklanmaya, imparatorluğun sözde İslam devleti kaidelerinden kopması, örneğin genellikle İttihatçılara yöneltilen şeriatı terk gibi suçlamalarla meşruiyet kazandıran Araplar vardı. Bu argümanı Osmanlı Halifeliği'ne ayaklanmasını haklı çıkarmak için en çok kullanan kişi Şerif Hüseyin idi.[33] Onun siyasi vizyonu geleneksel İslam devleti anlayışıyla yoğrulmuştu. Arapların üstünlüğünü bir ön şart görmüyor, Osmanlı Türkleri İslam devletini yönetme vazifelerinde başarısız kaldıkları için bu vazifeyi üstlenmeleri gerektiğini düşünüyordu. Oğlu Abdullah da devletin İslami temellerinin geçerliliğine inanıyor, babasından önemli bir farklılık olarak İslam devletini canlandırmada Arapların imtiyazlı bir role sahip olduklarını düşünüyordu. Onun bakış açısından Arap milliyetçiliği, Arapların İslam hükümdarlığının canlandırılmasında oynayacakları özel rol düşüncesiyle örtüşüyordu. İslamın mesajını ilk taşıyanlar

Araplardı ve ilk büyük tebliğ dalgası onların eseriydi. Abdullah'ın Araplar ve İslamdaki rollerine ilişkin görüşleri 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarının İslam ıslahatçılarıyla -örneğin Muhammed Abduh ve öğrencisi Raşid Rıza gibi- aynı potada biçimlendirilmişti ve Suriyeli yazar Abdülrahman el-Kavakibi'nin görüşleriyle paralellik içindeydi. El-Kavakibi 1900 yılında yazdığı *Umm- ul-Qura* adlı risalesinde Mekke'de kurulan ve bir Arap tarafından idare edilen bir halifeliği tasavvur ediyordu.[34]

Diğer taraftan Faysal tam laik anlayışlı bir kişi olmasa da Arap milliyetçiliğini daha çok etnik ve kültürel manada anlıyordu. O, tüm Arap halklarının siyasi birliğini savunan bir kişi değildi ve esasen siyasi ufku başlangıçta Hicaz ve Bilad-ı Şam'ın sınırlarını pek aşmıyor, Arap milliyetçiliğini, ailesinin Hicaz'daki tarihi etki alanının dışındaki bölgelerde destek kazanmak için bir vasıta ve maksada uygun bir siyasi program olarak görüyordu. Aynı zamanda Arap siyasi bağımsızlığı emellerine samimiyetle inandığına, bu temayülünün Arap ayaklanması sırasında kesinlikle güç kazandığına da şüphe yoktur. El-Fatat Cemiyeti'ne üyeliğinin devamı buna tanıklık eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Yakındoğu'nun Arap ülkelerinde meşruiyet temellerinin dar hanedan ilkeleriyle katıksız geleneksel ve dini formülasyonlardan kararlı bir şekilde ayrılmış olduğunu anlıyordu. Dolayısıyla, tabiatı icabı yerel iktidar ilişkilerini hassasiyetle ayarlayan, ılımlı ve pragmatik bir milliyetçilik anlayışına yatkındı. Öte yandan Suriye'deki hadise ve şartlara tepkilerinde bu anlayışı her zaman belirgin değildir.

Yaklaşık bir buçuk milyon nüfusuyla 20. yüzyılın başlarında giderek şehirleşen bir toplum haline gelen Suriye'de savaş sırasında şehirleşme süreci hız kazanmıştı. Nüfus, önemli Hıristiyan, Dürzi ve Alevi azınlıklar dışında ağırlıkla Sünni Müslümandı. Lübnan'ın tersine Suriye Hıristiyanları tüm ülkeye dengeli dağılmış, buna karşın Dürzi ve Aleviler bazı coğrafi bölgelerde yoğunlaşmıştı. Sünni Arapların büyük çoğunluğu biçimleri pek belli olmayan siyasi kanaatler taşıyan veya hiç kanaat taşımayan kırsal nüfustu. Halep ve Hama gibi bazı bölgelerde büyük toprak sahiplerine bağlıydılar. Osmanlı Devleti'yle vergi mültezimleri ve çok nefret ettikleri asker celpleri dışında genelde pek bir işleri olmazdı. Diğer taraftan Suriye'nin geleneksel elitleri daha çok zengin ve toprak sahibi ailelerden veya kuşaklar boyunca yüksek idareci ve ulema soyundan gelen kişilerdi. Osmanlı ordusunda kariyere çok az kişi

arzu gösterirdi. Şehirli birkaç Hıristiyan eşraf dışında bu elitler ağırlıkla Sünni Müslümandı. Kendi aralarında Osmanlı hükümetini eleştirir, yine de genel olarak Osmanlı hükümranlığını desteklerlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesiyle bu geleneksel elit, ne yeni hükümetin siyasetlerini etkileme gücüne sahip olduğundan ne de gerçekçi olarak eski düzenin tekrar kurulmasını talep edebildiğinden adeta ortada kaldı. İtilaf devletleri Osmanlı Devleti'nin yeni bir biçim alarak sürmesine hiçbir şekilde tahammül edemeyeceğinden Suriye'nin Türkiye'den ayrı bir varlık olarak kaderi çizilmiş oluyordu.

Suriye'deki yeni düzen Arap milliyetçilerinin tahakkümündeydi. Arap milliyetçisi sıfatı ise belli özellikler taşıyan bir gruba yakıştırılıyordu. Bunların merkezinde o sırada Faysal'ın hükümetinde yüksek görevleri işgal eden savaş öncesi gizli cemiyetlerin üyeleri vardı. Düşünce yapıları nedeniyle veya işlerine öyle geldiği için akın akın katılan yeni üyelerle bu cemiyetlerin safları büyük ölçüde genişlemekteydi. Farklı geçmişlerden gelen çoğunluğu kıyasen müreffeh ve imtiyazlı ailelerin mensupları olan milliyetçiler doktor, avukat ve gazetecilik gibi mesleklerle uğraşıyorlardı. Ayrıca çoğunluğu İstanbul, Beyrut veya Avrupa başkentlerinde yüksek eğitim görmüşlerdi.

Sadece Şamlılar değil diğer Suriyeliler ve Suriyeli olmayan Araplar da Arap milliyetçi davasının yeni başkentine yöneliyorlardı. Bunların bazıları İstanbul'da veya imparatorluğun başka köşelerinde Osmanlı devlet görevlerinde bulunmuşlardı; diğer bazıları Osmanlılara sonuna kadar sadık kalmış askerlerdi. Aşiret şeyhleri Şam'daki yerel ileri gelenlerle karışmış vaziyette, hepsi şu veya bu şekilde yeni devletteki rollerini bulmaya çalışıyorlardı. Şam ayrıca Fransızlarla sürtüşen Lübnanlılar veya İngilizlerle sürtüşen Iraklılar olsun bölgenin diğer yerlerinde sömürge makamlarıyla araları bozulanların merkeziydi. Faysal'ın Şam'ı, şüphesiz Arap milliyetçi hareketinin kalbi, anı yazarı Esad Daghir'in adlandırdığı gibi, "Arapların Kâbe'si" idi.[35]

O ana kadar Arap hükümetindeki en önemli siyasi gruplaşma Faysal'ın Arap ayaklanmasından önce bizzat katıldığı el-Fatat'tı. Baş askeri idareci er-Rikabi, Arap ordusunun yeni komutanı Yasin el-Haşimi ve polis şefi Muhammed et-Tamimi olmak üzere cemiyetin on iki üyesi hükümette yüksek makamlar işgal etmekteydi. Faysal'ın şahsi maiyetindeki Özel Kalem Müdürü Avni Abdülhadi, Rüstem Haydar ve Nesib

el-Bekri gibi beş kişi el-Fatat üyesiydi. Faysal cemiyetin merkez komitesi üyelerinin görüşlerini sorar ve güvenirdi. Bu durum o dönemin birçok gözlemcisini, sonraları da tarihçileri el-Fatat'ın hükümeti fiilen kontrolüne aldığı sonucuna götürmüştür. Ancak böyle bir çıkarım abartılıdır. El-Fatat ile yeni doğan Arap devleti arasındaki bağlantılar el-Fatat'ın kesinlikle Şam'daki partilerin en güçlüsü ve en iyi mali kaynaklara sahip olanı haline gelmesine yardım etmiştir. Ancak aynı zamanda kendi iradesi dışındaki siyasi kararlar için sık sık eleştirilere maruz kalmış ve sorumluluğunu da taşımıştır.[36] Ayrıca parlak liderler arasında cemiyetin gücünü tüketen bölünmelere de maruz kalıyor, zayıf önderlik ile çok zaman kaotik, felç edici ve zehirleyici iç tartışmalardan zarar görüyordu. İşin esasına bakılırsa, cemiyet devlet içinde veya halk arasında iktidarını etkili şekilde yansıtmasını sağlayacak kurumsal yapıları inşa etmekte veya Faysal'a dönemin güçlüklerini aşmasında yardım edecek bütünlüklü ve tutarlı bir siyaset çerçevesi geliştirmekte başarı kazanamadı. Faysal da el-Fatat'ı kendi vizyonunu veya liderliğini kabul ettirmeye çalışmayıp, 1919 sonunda ilişkileri bozulana kadar bir destek ve istişari kurum, sesini duyuracak bir platform olarak kullandı.[37] Yeni üyelerin el-Fatat'a doluşması daha küçük ve uyumlu bir grup olduğu zamanlara göre üyeler arasındaki bağları zayıflattı. Tüm Arap şubelerini Şam'da bir araya getiren 17 Aralık 1918 tarihli özel gündemli toplantıda yeni bir merkez komitesi seçildi. Cemiyet ayrıca "mevcut şartların ışığında" gizli statüsünü korudu; ancak aleni faaliyet göstermesi için İstiklal Partisi adıyla bir cephe partisi kurdu.[38] Kurucular grubu gibi bu partinin de zaman içinde popülaritesi azalacaktı.

Faysal döneminde Suriye'de ortaya çıkan savaş öncesinin diğer ana siyasi gruplaşması el-Ahd Partisi'ydi. Savaş sırasında yapısını canlı tutmayı başaran bu partinin başlıca şahsiyetleri savaşın başlangıcında veya Şam'ın düşüşünden hemen önce Faysal'a katılmıştı. El-Ahd Iraklı subayların tahakkümündeydi ve üyeleri askerlerle sınırlıydı. Iraklı ve Suriyeli üyeleri arasındaki ayrılıkların tohumları ayaklanma sırasında bile göze çarparken, Suriye'de Arap devletinin kurulmasından sonra iyice gün yüzüne çıktı. Bu ayrılıkların sebebi sadece bölgesel rekabetçilik değildi. Ayrıca Irak ve Suriye siyasetlerinin giderek birbirinden farklı yönlere giden yolları da bu durumu körüklüyordu. El-Ahd temelde iki parçaya bölündü: Suriyeli bir el-Ahd ve Iraklı bir el-Ahd. Suriyeli kısım ve savaş öncesi

el-Ahd Partisi'nin bazı üyeleri el-Fatat Cemiyeti'ne katılırken, Iraklı el-Ahd üyeleri ilgi ve faaliyetlerini Irak'taki olaylara yoğunlaştırdılar.[39]

Şam'daki üçüncü başlıca siyasi faaliyet odağı bir ölçüye kadar savaş öncesi yıllarda İstanbul'da çalışmalarını sürdürmüş Arap edebiyat kulübü Muntada örneğine göre kurulmuş el-Nadi el-Arabi (Arap Kulübü) idi. Edebi ve sosyal örgüt niteliğindeki bu kulübün kurucularından biri askeri idareci er-Rikabi idi. Rikabi ayrıca kulübün onursal başkanıydı. Kapsam ve amaçlarında görünürde Arap milliyetçisi, ancak fiilen merkezi Şam'da, şubeleri Halep ve Humus'ta bulunan Suriye karakterli bir örgüttü. Tüzüğü ve amaçları siyaset dışı görünmekle beraber, bir süre sonra aşırı milliyetçileri ve çeşitli kesimlerden ateşli insanları çekerek "Arap milliyetçi hareketinin merkezi ve milli, siyasi bilincin okulu" haline geldi.[40] Halk protestolarının çoğunluğu, ayrıca yürüyüş ve gösteri çağrıları bu kulübün toplantılarında meydana geldi. Marks Sykes, François Georges-Picot ve Gertrude Bell gibi önemli yabancı ziyaretçilerin toplantılarına hitap etmek üzere çağrılması, milliyetçi hareketin ana fikir merkezi olarak rolünün önemini teyit ediyordu. Ancak kulübün faaliyetleri sık sık kontrolden çıkıp ciddi isyanlara, hatta mezhepsel çatışmalara önayak oldu. Faysal kulübün yönetimini etkilemeye hatta kontrol etmeye çalıştı. Öte yandan İngiliz ve Fransızlarla manevralarında kulübe potansiyel bir müttefik ve milliyetçi kanaatlerin yansıtıcısı -hatta silahı- olarak ihtiyaç duydu.

Halep ve 8 Kasım Beyannamesi

Şam'ın durumu bir ölçüde istikrar kazanınca Faysal babasına bir mektup göndererek o vakte kadar yaşanan gelişmeleri izah etti. Hüseyin o tarihte Suriye'deki gün be gün gelişmelere ilişkin karar alma yükünü Faysal'ın üstleneceğini, hatta yakın denetimi ve etkisi dışında kalan bir alanı Faysal'ın kendisine ayırabileceği ihtimalini kabul etmişti. Faysal her zaman babası adına faaliyet gösterdiği görüntüsünü titizlikle koruyor, bazen babasıyla yazışmalarında Suriye'ye Hüseyin'in "krallığı" olarak atıfta bulunuyordu. Bununla beraber, Hüseyin'in Suriye ve OETA-E'deki statüsü İtilaf devletleri tarafından açık seçik tanınmış değildi. Suriye'deki gelişmeler hakkında Faysal'ın yazdıklarından veya daha çok

Wingate ile muhaberatı vasıtasıyla düzenli bilgi ediniyordu. Ancak haberler eline geç erişiyordu ve Suriye'deki kararlar üzerinde mutlak kontrolü Faysal'a terk etmek zorundaydı.

Fransızlar Faysal'ın Arap hükümetini sinsice "Şerif Hükümeti" olarak adlandırmayı sürdürdüler. Bunun maksadı rejimin meşruiyetini küçümsemek ve Suriyeli elitlerin zihninde Hicaz'dan gelen yabancıların hâkimiyetindeki bir devletin elinde kaldıkları kuşkusu uyandırmaktı. Bundan çıkan sonuç da Hicazlıların çölden gelme geri kalmış insanlar ve Bedeviler oldukları, Arap aşiret kültüründe geri kalmış her şeyi temsil ettikleriydi. Dolayısıyla gün görmüş Suriyelileri yönetmeye layık değillerdi.

Faysal, Hüseyin'e mektubunda Fransızlarla ve sonra da Beyrut konusunda İngilizlerle yaşanan gerilimleri, temsilcisi Şükrü el-Eyyubi'ye yapılan muameleleri ve Lübnan'daki hükümet binalarından Arap bayraklarının nasıl indirildiğini ayrıntılı olarak açıkladı. Yaşadığı tüm olaylardan ötürü çok kızgınlık duyduğu açıktı ve hissettiklerini babasına uzun uzun anlattı. Mektubu ayrıca Fransızlara ve Suriye ile Lübnan'daki siyasetlerine karşı derin güvensizliğini ve nefretini gösteriyordu.

> Beyrut'ta Fransa'nın durumuna gelince, komutanın [Allenby], [Suriye] hükümetini tanımlayıcı bir isim veremeyeceği güvencesine rağmen ülkeyi kendi adına yönetiyor. Fransız siyasetçileri Fransa'nın [Lübnan ve Suriye'yi denetlediği] fikrini yaydı ve ülke [Lübnan ve Suriye] halkı, özellikle Müslümanlar ve Hıristiyanların büyük kısmı bundan çok üzgün. Ülkenin halinden ve geleceğinden bizi sorumlu tutuyorlar. Halk geleceğini seçti fakat siz [şerif ailesi] Fransa ile anlaştınız, halkı ve sahili onlara [Fransızlara] teslim ettiniz diyorlar... Bana zahiren iyi davranıyorlar ve bense ne yapacağımı bilmiyorum. Fransa'ya güç kullanarak direnebilirim. Ancak İngilizlerin ve özellikle başkomutanın [Allenby] itibarı ile beyanları ve vaatleri bunu yapmaktan beni alıkoydu... Durumu takip edeceğim ... ve [gerekirse] resmi makamımdan ayrılacağım ve yalnız başıma kalsam bile şahsi onurunu koruyacağım. Ülke halkına gelince, onlara karşı sorumluyuz. Onlara güvenlik vaat ettik, hayatımız ve ailemizin şerefiyle teminat verdiğimiz kesin taahhütlerde bulunduk... Ya şerefimizle yaşarız ya da ölürüz! Suriye sahilini Fransızlara teslim edemeyiz... İş bana kalsa, ülkemizi elimizden alıp bizi yok etmek isteyen herkesle şahsen savaşırım.[41]

Faysal 4 Kasım 1918'de yeni kurtarılmış ülkesinde geziye çıktı. Suriye'deki durumun yeterince istikrara kavuştuğuna artık güven duydu-

ğundan Suriye'nin diğer büyük şehirlerine gitmek için zamanın uygun olduğunu düşünmüştü. Halk onu daha yakından görmeli, ayrıca kendisi de yerel önderlerle gündemlerindeki meselelerini tanımalıydı. Ayrıca halkın nezdindeki popülaritesini kitlelere göstermeye ihtiyaç duyuyordu. Şam'daki genç maiyeti de ülkede seyahate çıkmasına hevesliydiler ve hedeflerinde en başta Halep vardı.[42] Kuzey Suriye'nin en büyük şehri, Osmanlı vilayet merkezi Halep, muhtemelen Şam'dan büyüktü. Şükrü el-Eyyubi'nin Beyrut'taki felaketten sonra yakın zamanda buraya vali tayin edilmiş olması Faysal'a ziyareti için teknik bir bahane de veriyordu. Seyahati karayolundan gerçekleştirebilecek sadece birkaç otomobilleri vardı. Maiyeti Faysal'dan önce yola çıkarak Bekaa Vadisi'ndeki Zahle, sonra da Humus ve Hama üzerinden çember çizerek şehre gitti. Faysal'la Halep'e gelmeden önceki yerleşim yerlerinden Maarat an-Numan'da buluşacaklardı. Faysal, Dr. Ahmed Kadri eşliğinde otomobille yola çıktı, önce Humus'a uğrayarak burada meşhur Azm ailesi tarafından ağırlandı. Humus yolu kendisini selamlamak için gelen kalabalıklarla doluydu. Bekaa Vadisi'nde izlediği bütün yollar Arap bayraklarıyla süslenmişti. Bir sonraki durağı Hama'da büyük bir kabul düzenledi. Hama'da daha iyi ve modern eğitim standartları konusunun üzerinde durdu ve bu maksatla toplamayı başardığı 4.000 Mısır pounduna eğitim reformu için kendisi de 8.000 pound ekledi. Faysal Şamlı taraftarları eşliğinde 6 Kasım 1918'de Halep'e bir zafer yürüyüşüyle girdi. Desteğini ve takdirini göstermek için tüm şehir sokaklara çıkmış, üstüne gülsuyu ve çiçek yağdırıyordu.[43] Suriye'deki tamamen siyasi içerik taşıyan ilk konuşmasını 11 Kasım'da Halep Arap Kulübü'nde yaptı. Faysal'ın geleceğin Arap devleti vizyonu ile Arap vatanseverliği ve milliyetçiliği anlayışını ilk defa sergilediği için bu çok önemli bir konuşmaydı.

Faysal konuşmasına yüzyıllardır süren Türk hâkimiyetini gözden geçirerek başladı ve babasını ayaklanmaya iten nedeni açıkladı. Sonra da şöyle devam etti:

> Türkler memleketimizden çıkıp gitti ve biz şimdi çocuk gibi kalakaldık. Hükümetimiz, ordumuz ve eğitim sistemimiz yok. Halkımızın büyük kısmının vatanseverliğin, hürriyetin veya bağımsızlığın anlamı hakkında bir fikri yok – hatta bilmeleri gereken en küçük şeyleri bilmiyorlar... Bu nedenle onların bağımsızlığın nimetlerini anlamalarını sağlamalıyız ... ve eğitimi yaymaya çalışmalıyız çünkü eğitim, teşkilatlanma ve

eşitlik olmadan bir millet yaşayamaz. Ben bir Arabım ve diğer Araplardan bir zerre kadar üstünlüğüm yok... Farklı mezheplerine bakmaksızın tüm Arap kardeşlerime, birlik ve ahenk örtüsüne bürünmeleri, bilgiyi yaymaları, hepimizin gurur duymamızı sağlayacak bir hükümet kurmaları çağrısında bulunuyorum çünkü biz de Türklerin yaptıklarını [kötü idare] yaparsak, biz de Allah korusun ülkemizden koparız; ancak sorumlulukla ve görevimizi bilerek hareket ettiğimiz takdirde tarih, yaptıklarımızı şerefle kaydedecektir. Daha önceki bütün makamlarımda söylediğim bir şeyi tekrar edeyim. Araplar Musa'dan, İsa'dan ve Muhammed'den önce de Arap'tı. Tüm dinler (müminlerine) doğru olanı izlemelerini ve dünyadaki kardeşleriyle el ele vermelerini ister. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasına nifak sokanlar Arap değildir.

Ben her şeyden önce Arabım. Kendi şerefim, ailemin şerefi ve mukaddes ve namuslu her şey üzerine yemin ederim ki, haklı şikâyetleri olanlardan haksızca yüz çevirmeyeceğim gibi nifak ekenleri affetmeyeceğim... Araplar farklı bölgelerde yaşayan ve çeşitlilik arz eden bir halktır. Halepliyle Hicazlı aynı değildir; Şamlı da Yemenliye benzemez. Babam Arap ülkelerinin şartları ve halklarının özelliklerine göre kendi özel kanunlarını uygulamasına izin vermiştir... Bu kanunları [Arap devletinin anayasası] belirleyeceğimiz bir kongre teşkil ederek işe başlamalıydık. Ancak böyle yasalara şekil vermeye şimdi dışarıda yaşayan Araplar daha uygundur ve bu nedenle sürgünler bir araya gelene kadar bu meseleyi tehir ettim. Dışarıdan çağırttıklarım ülkenin ruhuna ve halkın karakteristiklerine uyan iyi yasalar hazırlamaya ehliyetli insanlardır. Arap dünyasında Şam'da veya başka bir yerde kongre için toplanacaklardır.[44] Kardeşlerimden beni bu ülkenin bir hizmetkârı olarak görmelerini rica ediyorum. Tüm samimiyet ve itimadınızla bana sadakat gösterdiniz. Karşılığında ben de size doğruyu savunmaktan ve zulme karşı mücadele etmekten hiçbir zaman geri durmayacağıma ve her zaman Arapların statüsünü yükseltmek yolunda çalışacağıma yemin ediyorum.[45]

Faysal'ın konuşması dikkatle işlenmişti; tonu ölçülü, şahsi tasavvurları bakımından mutedil, geleceğe ilişkin öngörülerinde yol göstericiydi ve iyi bir tepkiyle karşılandı. Federal, anayasal bir devletin veya bir konfederasyonda gevşek bağlarla bir araya gelecek devletler grubunun omurgasını oluşturacak mutedil ve kapsayıcı bir Arap milliyetçiliğinin temellerini gözler önüne serdi. Faysal ayrıca yeni düzende ailesinin ve kendisinin özel rolünün de ana hatlarını çizdi ancak bu statüyü nitelendirerek icraat ve başarıyla eşleşmesi gerektiğinin üstünde durdu. Suriyelilerin ona hükümdarları olarak vermiş olduklarını varsaydığı sadakat, icraatlarındaki performansına bağlıydı.

Birkaç gün önce Sykes-Picot Antlaşması'nı tamamen ortadan kalkmış gibi gösteren, Arap ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ve özyönetim haklarını meşrulaştıran önemli bir İngiliz-Fransız beyannamesi hakkında bilgi almıştı. Konuşmasının başında bu beyannameye uzun uzun atıfta bulundu ve desteğini ifade etti. Milliyetçi Arap kamuoyunu teskin edecek bir beyanname fikri Ağustos 1918'den beri akıllardaydı; İngiliz Dışişleri Bakanlığı böylece İtilaf devletlerinin gerçek niyetleri konusundaki endişeleri gidereceğini düşünüyordu. Fransızlar şekil icabı itiraz etmezken, Levant'taki yüksek komiserleri, Beyrut'a 6 Kasım'da ulaşan François Georges-Picot, İngilizlerden tüm Suriye'yi Fransızlara bırakmalarını talep ediyordu. Yine de, kuralcı bir dille kaleme alınan beyanname Araplara kendi kaderini tayin hakkı verileceğine dair kuvvetli bir imada bulunuyordu. Ancak işin içinde bir püf noktası vardı. Beyannamenin son cümlesi İtilaf devletlerine "herkese tarafsız ve eşit adaleti temin etme; yerel girişimi teşvik ederek ekonomik gelişmeyi kolaylaştırma ve Türk siyasetinin çok uzun zamandır istismar ettiği farklılıklara bir son verme" hakkı tanıyordu.[46] İtilaf devletlerinin kendilerine biçtikleri "işlevlerin" arkasında elbette tüm dolaylı ve dolaysız hükümranlık şekilleri tasarlanabilirdi. Bu nüanslar Arap ülkelerindeki nüfusun dikkatini çekmedi ve Beyrut ve Şam dahil birçok yerde beyanname lehinde gösteriler düzenlendi. İnsanlar Sykes-Picot Antlaşması'nın nihayet öldüğüne ve İtilaf devletlerinin Araplara kendi kaderini tayin hakkı tanımaya kararlı olduğuna inandılar. Aksi takdirde, savaş bitmiş ve geride kalmışken İtilaf devletlerinin niyetleri hakkında böyle vurgularda bulunan bir beyanname yayımlamaya ne hacet vardı?[47]

Paris Barış Konferansı Hazırlıkları

Faysal'ın Kuzey Suriye turu Levant'taki olayların akışını etkileyecek Londra'daki önemli gelişmelerle aynı zamana rastladı. Lawrence Ekim ayının son haftasında Londra'ya ulaşmış ve kısa bir dinlenmeden sonra yüksek düzeyli görevlilerle bir dizi görüşmelere başlamıştı. Sykes-Picot Antlaşması'nın uygulamada işlerliğinin kalmadığı Whitehall'da giderek açıklık kazanmaktaydı. Ancak İngilizlerin bu konuda Fransızlarla girebileceği zıtlaşmanın sınırı vardı. Fransızların tutumu ise berraktı: Savaş

zamanında yapılmış bir antlaşma vardı ve şimdi savaş bittiğine göre hükümlerine uyulması elzemdi. İngiliz Savaş Bakanı Sir George Macdonough Lawrence'ın görüşlerinden etkilenerek 28 Ekim 1918 tarihli ayrıntılı bir muhtıra yazıp antlaşmanın neden bir kenara bırakılması gerektiğinin sebeplerini sıraladı. Muhtıra, Lord Curzon'un başkanlık ettiği, Savaş Kabinesi'nin Yakındoğu işleriyle uğraşan ve en yüksek düzeyde siyaset üreten Doğu Komitesi'ne iletildi. Muhtırada Macdonough Arap ayaklanmasının çıkışından itibaren Fransızların fiili desteği olmadan, ancak Arapların önemli yardımıyla Filistin ve Suriye'nin İngilizlerce ele geçirilmesinden, ABD'nin savaşa girişine, gizli antlaşmaların mahkûm edilmesine ve Wilson tarafından halkların kendi kaderini tayin hakkının ilanına kadar dokuz gelişmeyi sıraladı. Macdonough Arapların diğer savaşan taraflar ABD, Britanya, Fransa ve İtalya'yla eşit statüde Barış Konferansı'nda temsil edilmeleri çağrısında bulundu.[48] Ayrıca Mezopotamya'nın iki bölgeye bölünmesini önerdi: Emir Said idaresinde Kuzey Mezopotamya ve Emir Abdullah idaresinde Güney Mezopotamya. Suriye Emir Faysal'ın denetiminde kalacak ve Trablus'tan Tarsus'a kadar Akdeniz sahillerini içerecekti. Britanya en önde gelen devlet olarak kalmalı, Fransız etkisi Lübnan ve İskenderun çevresindeki bölgeyle sınırlı tutulmalıydı.

Ertesi gün Lawrence Doğu Komitesi'ne bizzat hitap etti. Macdonough'nun önceki raporunu takip ederek Yakındoğu'daki Arap ülkelerinin bölünmesi konusunda bir dizi tutumun ana hatlarını çizdi. Sunumundan sonra Curzon, Lawrence'a düşüncelerini daha resmi bir yolla not halinde yazarak Doğu Komitesi'ne vermesini istedi. Doğu Komitesi ayrıca Mezopotamya'daki Sivil Komiser Yardımcısı Arnold Talbot Wilson ve Hindistan Bakanlığı'ndan Sir Arthur Hirtzel'den resmi görüşlerini bildirmesini talep etti. Hirtzel'in raporunda üzerinde durduğu başlıca konu Mezopotamya idi ve bu bölgenin Hindistan Bakanlığı tarafından idare edilecek bir sömürgeye dönüştürülmesini önerdi. Şeriflerin davasına, Arap milliyetçilerin iddialarına, ayrıca Faysal'ın Suriye'de Fransızlara karşı takındığı tutuma hoş bakmıyordu. Siyaset tespiti çalışmalarına Kahire'deki Arap Bürosu'ndan David Hogart ve General Clayton da katkıda bulundular. Hindistan Bakanlığı dışında "Arap meselesi" ile uğraşmak durumunda olanlar arasında aşağı yukarı görüş birliği hâkimdi: Sykes-Picot Antlaşması ciddi şekilde değiştirilmeli veya ilga edilmeli; Faysal'ın Şam hükümeti teşvik edilip desteklenmeli ve toprakları

Trablus'tan kuzeye uzanan sahil şeridini içerecek şekilde genişletilmeli; Fransızların emelleri Lübnan'la sınırlı tutulmalıydı. Fransızlar Dışişleri Bakanı Stephen Pichon'un uzun bir notasıyla cevap verdi. "Hiçbir noktada, Şam, Halep veya Musul'da olsun, geçiş durumunun icap ettirdiği geçici düzenlemeler ne olursa olsun, [Fransa] 1916 Antlaşması'yla edindiği haklarından hiçbir şekilde feragat etmeye hazır değildir."[49] İngilizler çıkarlarına hizmet edecek, Fransızları yatıştıracak, asgari taleplerini karşılayacak ve aynı zamanda İngiltere'nin Arap müttefiklerinin kabul edeceği bir siyaseti biçimlendirmek gibi giderek daha rahatsız edici hale gelen bir konumda kalmaktaydılar.

Paris Barış Konferansı hızla yaklaşmaktaydı ve Arapların temsili meselesi giderek ön plana çıkıyordu. İngilizler hem Fransız taleplerini dengelemek, hem de ortaya çıkacak Arap ülkelerini etkileyecek herhangi bir pazarlığa uluslararası tasdik havası kazandırmak için Arapları Barış Konferansı'nda görmeye hevesliydi. Dışişleri Bakanlığı Kasım 1918 başlarında Allenby, Wingate ve Clayton'a bir telgraf göndererek Kral Hüseyin'in Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap toprakları meselesini ele alacak bir barış konferansına davet edilmesi için zamanın uygun olup olmadığını sordu. Buradan anlaşılan, Hüseyin'in kendisinin yerini alacak ve konferansta Arap görüşlerini temsil edecek bir kişiyi tayin etmesiydi. Hem Allenby hem de Wingate davetin iletilmesi gerektiğinde mutabıktılar ve Faysal'ın böyle bir görevi üstlenecek ve Arap heyetine başkanlık edecek kişi olmasında görüş birliği içindeydiler. Lawrence 8 Kasım'da Hüseyin'e bir telgraf göndererek Arap meselelerine ilişkin görüşmelerin on beş gün içinde Paris'te düzenlenmesinin muhtemel olduğunu bildirdi. "General Allenby orada bir temsilci bulundurmak isteyebileceğinizi telgrafla bildirdi. Durum böyle ise Faysal'ı göndermenizi umarım çünkü harika zaferleri Avrupa'da ona şahsi bir şöhret kazandırdı ve bu da başarısını kolaylaştıracaktır. Mutabıksanız, lütfen ona bir telgraf göndererek yaklaşık bir ay süreyle ayrı kalacak şekilde Suriye'den derhal hareket etmesini bildiriniz." Lawrence Hüseyin'den ayrıca İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerine Faysal'ın temsilcisi olarak Paris'e gideceğini bildirmesini de istedi.[50]

Hüseyin'in Paris'e gitmesini isteyen telgrafı Faysal'ın eline Halep'te, 11 Kasım'da geçti. Hüseyin uluslararası bir toplantıda Arapların izleyeceği en iyi siyasetin İngiliz çizgisini yakından takip etmek, Arap devleti

ve bağımsızlığına verdiklerine bile isteye inandığı çelik gibi sağlam vaatlere sadık kalmalarını sağlamak olduğuna güvenmeyi sürdürüyordu. Telgraf şöyle diyordu: "Sadık müttefikimiz Büyük Britanya Arap çıkarlarının temsilcisi olarak mevcudiyetinizi istemiştir... Ve tüm bağlantımız İngiliz kudretiyle olduğundan – zira diğerleriyle başka ilişkilerimiz veya [ilişki sahibi olma] vesilemiz bulunmadığından ... tüm gözlemleriniz konferanstaki meslektaşlarınız veya onlar tarafından atanmış yetkililer olsun liderlerine ve şerefli temsilcilerine iletilmelidir. Ve toplantıda veya başka yerlerde sizden yapmanızı veya söylemenizi istedikleri şeylere itaat ediniz ve başka şeylerden kaçınınız. Size toplantı sırasında izin verilen yetkinin sınırı budur." Faysal bu sıkıcı hatta boğucu görev talimatını kabul etti ve Avrupa'ya harekete hazırlandı. Kendisinin alacağı herhangi bir girişimin veya değerlendirmenin önünü tıkayan bu alçaltıcı şartlarla kendini bağlı görüp görmeyeceği ise başka bir konuydu.

Halep'ten ayrılmadan önce Faysal, babasından ülkeden ayrı olduğu sürece yerine vekâlet etmesi için Abdullah'ı göndermesini istedi. Ancak Abdullah hâlâ Medine kuşatmasıyla meşgul olduğundan başka bir yere ayrılması mümkün değildi. Osmanlı Komutanı Fahrettin Paşa Mondros Mütarekesi'ne rağmen direnmeye devam ediyor, Hüseyin'in kuvvetlerine teslim olmuyordu. Fahrettin karşısındakilerin meşru güçler olduğunu tanımıyor, ancak padişahın yazılı emriyle teslim olacağını söylüyordu. Medine bu tarihten ancak üç ay sonra teslim edildi.[51] Faysal yine de Humus ve Trablus yoluyla Beyrut'a hareket etti. Bu vesileyle Fransız denetimi altındaki bölgelerde sahip olduğu popülariteyi de gösterme fırsatı buldu. Trablus'ta Müftü Abdülhamid Karami ve diğer önderler tarafından karşılandı. Hoş geldin konuşmalarında şehrin ileri gelenleri Trablus'un Suriye'nin geri kalanıyla bağlarını vurguladılar. Ayrıca ona kendilerini Avrupa'da temsil etme hakkını verdiler.[52] Beyrut'a 19 Kasım 1918'de ulaştığında sevgisini çılgınca gösteren kalabalıklarca karşılandı. Şehrin gençliği bütün gücüyle dışarıdaydı ve arabasını şehrin sokaklarından "*Ma bnardhi ghayrak sultan*" (Senden başka sultan kabul etmeyiz) ve "*La nardhi illa al'Arab*" (Arap devletinden başka devlet kabul etmeyiz) sloganlarıyla çektiler. Faysal'ın Avrupa'daki seyahatini düzenlemekten sorumlu İngiliz askeri komutanı Sir Edward Bulfin de selamlamak için oradaydı. Ancak Fransızların duygularının bir göstergesi olarak Faysal'ın forsunun dalgalandığı arabası Fransız askerleri ta-

rafından durduruldu ve şoförü tartaklandı. Şans eseri Faysal o esnada arabada değildi.

Özellikle Suriye meselesinin kritik bir zamanına rastladığı için Faysal Avrupa seyahatinden kaygılıydı. Allenby'ye 17 Kasım 1918'de yazarak Fransızların edebi toplantıları yasaklaması ve katı basın tahditlerinden ötürü protestosunu iletmişti. Ancak Allenby'ye kısa süre sonra yazdığı ikinci bir mektupta bu kadar önemli bir yol ayrımına geldikleri sırada bir hazırlık konferansına katılmak için ülkeden ayrılmasından ötürü endişesini ifade etti. Fransız gizli ajanları ise o sırada Havran bölgesinin Dürzi şeyhlerini bir Fransız himaye rejimi beklemeleri konusunda bilgilendirmişti. Yazısında Faysal, Allenby'ye "Yüreğinde bizim çıkarlarımızı taşıdığına inanmadığım bir milletin emellerine ülkemi feda etmeye katlanamam" diyordu.[53] Ülkenin idaresi oturmamıştı ve güvenlik, mali kaynaklar, kanun ve düzenin korunması anlamında muazzam güçlükler vardı. Faysal ayrıca İngiliz-Fransız Antlaşması'nın belli hükümlerinin nasıl uygulanacağı konusunu gündeme getirdi. Özellikle Arap ülkeleri halklarının kanaatinin nasıl ölçüleceği konusunu soruşturdu. İlk defa olarak ABD'nin Arap ülkelerinin geleceğini tespitte tarafsız hakemliği imkânını gündeme getirdi. Faysal "liberal ve adil Amerikan hükümeti gibi" önyargısız bir müttefik ülkenin Suriye ve Lübnan'da kanaatleri ölçmesini umuyordu.[54] Avrupa'ya hareketinden bir gün önce Faysal babasına bir mektup yazarak Beyrut'ta nasıl karşılandığını ve İtilaf devletlerine ilişkin siyasi düşüncelerini anlattı.

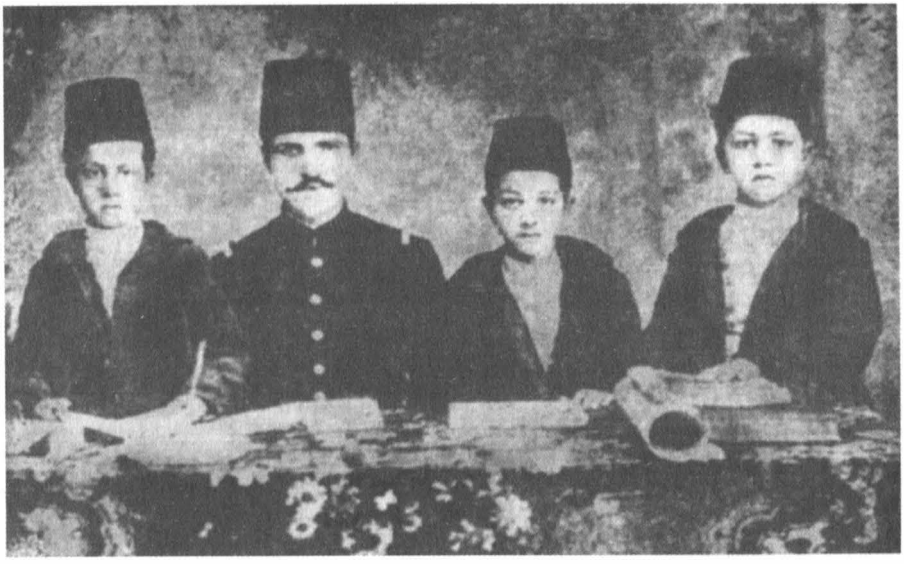
> Beyrut halkı, özellikle Müslümanlar akın akın geldiler. Fransız valinin yolumuza çıkardığı engellere ve tüm gösterileri yasaklamasına rağmen tasvir etmem mümkün olmayan gösteriler yaptılar... Heyecanları ve şahit olduğum Majestelerinin tahtına bağlılıkları, yapabileceğim bütün tasvirlerin üstündedir. Burada Fransızlar bize (şerif ailesine) kuvvetle karşılar; Arap idealine, hatta müttefikleri İngilizlere de karşılar. İçerdeki durumumuz çok rahatsız ve Fransa'da aramızda neler geçeceğini bilmiyorum. İngilizlerin çok destek verdiklerini ve yardım ettiklerini görüyorum. Topraklarımızı işgale doymadıklarını gördüğüm için Fransızların yardımını reddettim. İngilizlerle bağlarımız eksiksiz olmalıdır çünkü Araplar için onlara [İngilizlere] sadakat ve azimle bağlılıktan başka yol yoktur. İngilizlerin yaptıklarının sırf siyasi amaçlarla mı yoksa samimi mi olduğunu bilmiyorum ancak her ne hal ise siyasetlerini [desteklemeye] bağlı kalmalıyız çünkü çıkarlarımız onlarla beraberdir. Majestelerinden [Hüseyin]

konferansa gitme emri aldım ve büyük tereddütlerime rağmen bu emre uydum. Yürüdüğüm zeminin ne olduğunu bilmeden ilerliyorum. Fransızların ülkede hak talep edeceklerine ve Hıristiyanların Fransa'ya katılmayı dilediklerini iddia edeceklerine hiç kuşku yok. Ülkenin bizimle beraber olduğunu kanıtlamak için bir plebisit düzenlememiz gerekecek... Ancak Hıristiyanlar üç kısma bölünmüşlerdir: Rum Ortodoksları kelimenin her manasında bizimle beraberdir ve onları [desteklerinde] Müslümanlar gibi değerlendirebilirsiniz. Protestanlar ve [Rum] Katolikleri tereddüt içindedir ve kurulacak her hükümetin uluslararası gözetim altında olmasını talep ediyorlar. Ve Marunîler -fiilen Cebel-i Lübnan halkı- Fransa'yla beraberdir. Suriyeliler yüzde 80 veya hatta yüzde 90 bizimle beraberdir... İngiltere'ye başka hiçbir yabancı devletin karışmaması şartıyla Araplarla kendisi arasında kesin bir ittifak önereceğim. Bu yolla İngilizlerin tüm çıkarlarını garanti edeceğiz ... ve onlardan bizde eksik her şeyi, danışmanlar, memurlar, para ve silahları, bağımsızlığımızdan bir santim yitirmememiz ve kendi işlerini idare eden bir millet olmamız koşuluyla isteyeceğiz... Suriye'deki hükümetin henüz düzgün örgütlenememesi nedeniyle Paris'te kalışım süresince endişe duyacağımdan eminim ... ancak Zeyd'in buradaki mevcudiyeti [Faysal'ın yerine bakması için seçilen Emir Zeyd] biraz içimi rahatlatıyor.[55]

Bu mektuplarda ifade edilen görüşler otuz beş yaşındaki bir kişiden beklenebilecek bilgelik düzeyinin çok daha üstündedir. Bu, Faysal'ın Avrupa'ya ilk ziyaretiydi ve sahip olduğu görüşler Fransızların başkalarını inandırdıkları veya Fransız yetkililerin savundukları görüşlerden çok daha liberal ve uyumluydu. Fransa'nın Mekke şeriflerine yakıştırdığı fanatik zihniyetli yobaz imajı da bu ifadelerden çıkmamaktadır. Faysal'ın dinsel ve ırki tahammülsüzlüğe hiç yakınlık göstermemesi ve içgüdüsel olarak demokratik idealler ve Arap hükümranlığı için halk onayının alınması ihtiyacına hürmet duyması da kayda değer bir özelliktir. Ayrıca tam bağımsızlık düşüncesine de kuvvetle inanmakta ancak bunun büyük bir devletin koruması ve ittifakı olmadan elde edilemeyeceğini de gerçekçilikle takdir etmekteydi. Ona göre, Büyük Britanya hâlâ hesaba katılması gereken devletti ve ittifak ilişkisi kurmaları bakımından Araplara en iyi fırsatları temin ediyordu.

Avrupa'ya seyahatini gerçekleştireceği gemi rötar yaptığından Şam'a arabayla döndü ve burada yerine bakacak genç Zeyd'e talimatlarını verdi. 22 Kasım 1918'de de küçük İngiliz kruvazörü HMS *Gloucester*'a binerek Beyrut'tan Marsilya'ya hareket etti. Yanında yaveri Nuri es-Said,

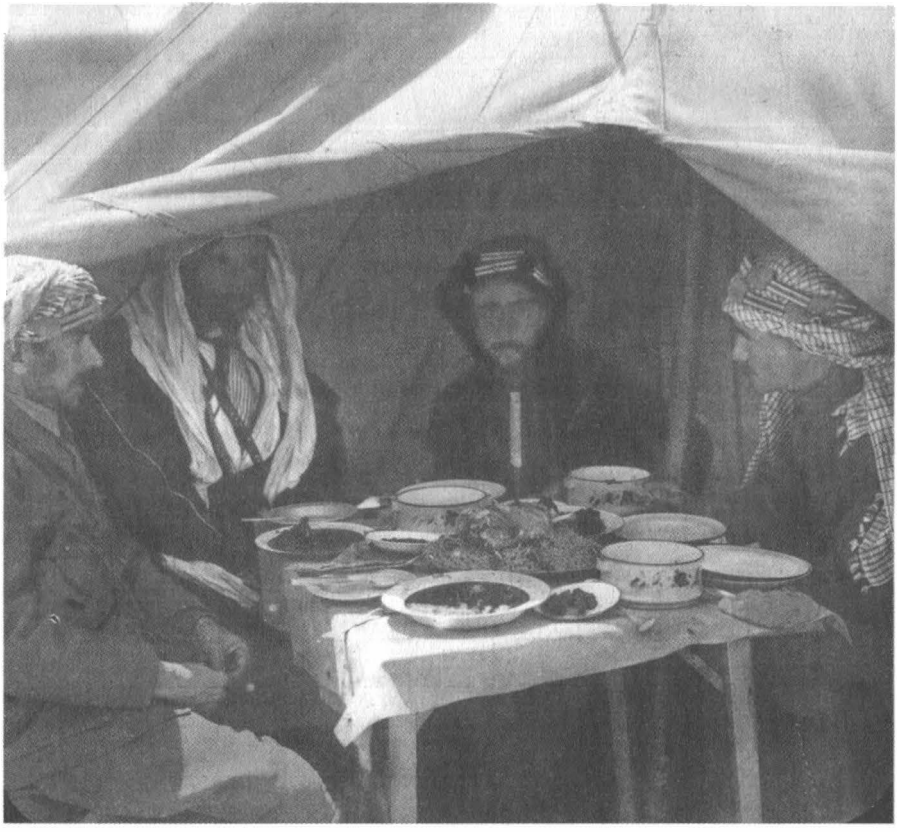
özel kalem müdürü Rüstem Haydar, özel sekreteri Faiz el-Hüseyin, özel refakatçisi Tahsin Kadri ile özel doktoru ve danışmanı Dr. Ahmed Kadri vardı. Bunlar Faysal'ın Hicazlı olmayan en sadık danışman ve dostları idi. Aralarında bir Iraklı, iki Suriyeli, bir Lübnanlı ve bir Filistinli bulunuyordu. Birkaç haftalık kısa bir ziyaret planlıyordu. Lawrence ona daha önce yazarak Avrupa'da muhtemelen altı hafta geçirecek şekilde kendini programlamasını ve tanışacağı silindir şapkalı diplomatlar, madalyalı subaylar ve fraklı devlet adamları arasında fark edilmesini sağlamak için "Arap giysileriyle" gelmesini istemişti.

1. Genç Faysal (solda) kardeşleri ve hocaları Ahmet Saffet'le birlikte. Saffet daha sonraları Faysal'ın ardından Suriye ve Irak'a gitmiştir (İstanbul, 1895 civarı).

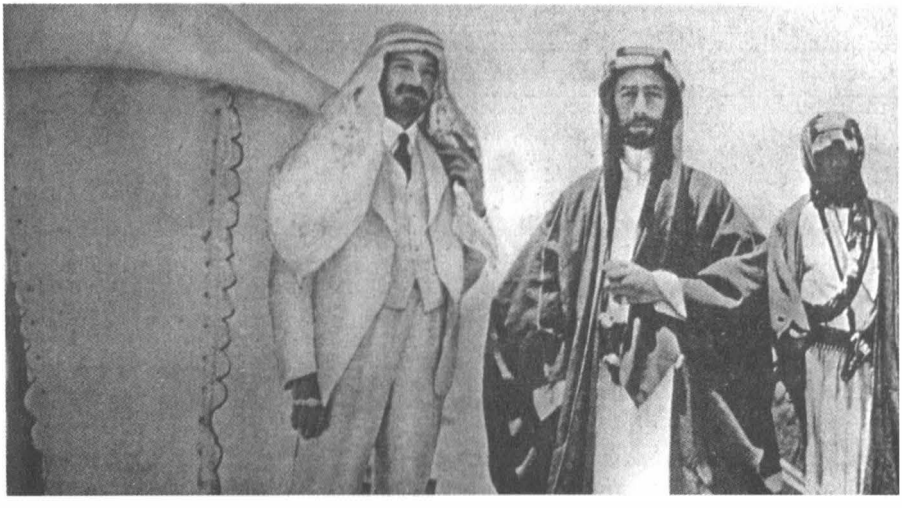
2. Nuri es-Said (sağda), Cafer el-Askeri (ortada) ve Ali Cevdet (solda) Osmanlı subayı kıyafetleriyle, 1909. Arap ayaklanması sırasında Faysal'ın en yakın Iraklı arkadaşları bu üçlüydü.

3. Faysal Amerikalı gazeteci Lowell Thomas (sağda) ile birlikte, 1917. Arabistanlı Lawrence imajını başlatan kişi Thomas idi.

4. Nesib el-Bekri, Arap ayaklanması sırasında Bişa askerleriyle birlikte.

5. Faysal ve Siyonist lider Haim Weizmann, Akabe 1917. Faysal, Weizmann'ın Siyonizmin Filistin'deki hedefleri konusundaki fikirlerine karşı taahhüde girmedi.

6. Faysal Arap ayaklanması sırasında, 1918.

7. Faysal Victoria Oteli'nden çıkarken, Şam, 1918.

8. Faysal, Allenby ile birlikte, Şam 1918. Allenby, Faysal'a yakınlık duymakta, ancak yine de Arap ülkelerinde İtilaf siyasetini uygulamak durumunda bulunmaktaydı.

9. Faysal İngiltere yolunda, 1919. Soldan ikinci kişi Yüzbaşı Pisani.

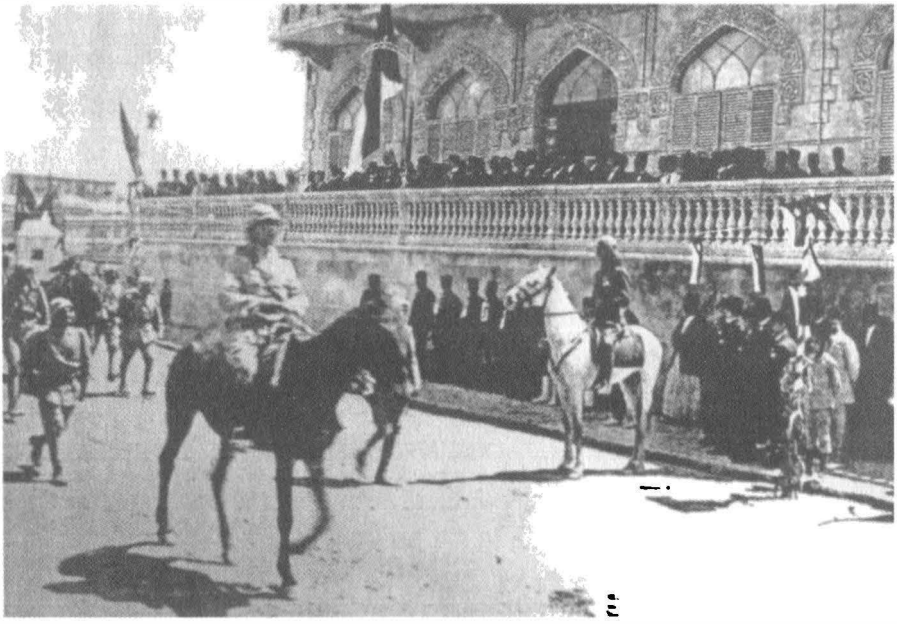
10. Faysal, T.E. Lawrence (Faysal'ın sağında), Rüstem Haydar (en solda), Nuri es-Said (soldan ikinci) ve Tahsin Kadri (en sağda) ile birlikte, Paris, 1918. Nuri daha sonra Irak başbakanı olacaktır.

11. Faysal, 1919.

12. Faysal, Nobel ödülü sahibi Anatole France ile birlikte, 1919, St. Cloud, Fransa. Önde, Dr. Ahmed Kadri (soldan ikinci) ve Rüstem Haydar (sağdan ikinci).

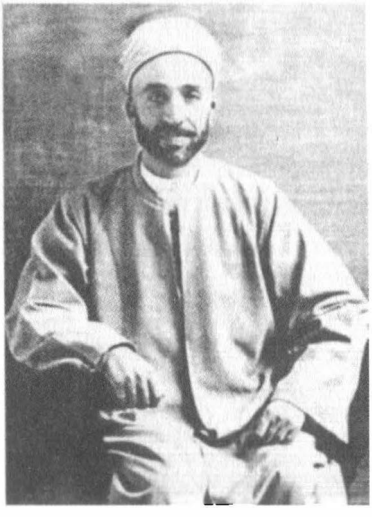
13. Tahta çıkma töreni, Şam, 1920.

14. Lawrence ve Emir Abdullah, İngilizlerin Ortadoğu'daki imparatorluklarını şekillendirdikleri Kahire Konferansı'ndan sonra, Kudüs, 1921.

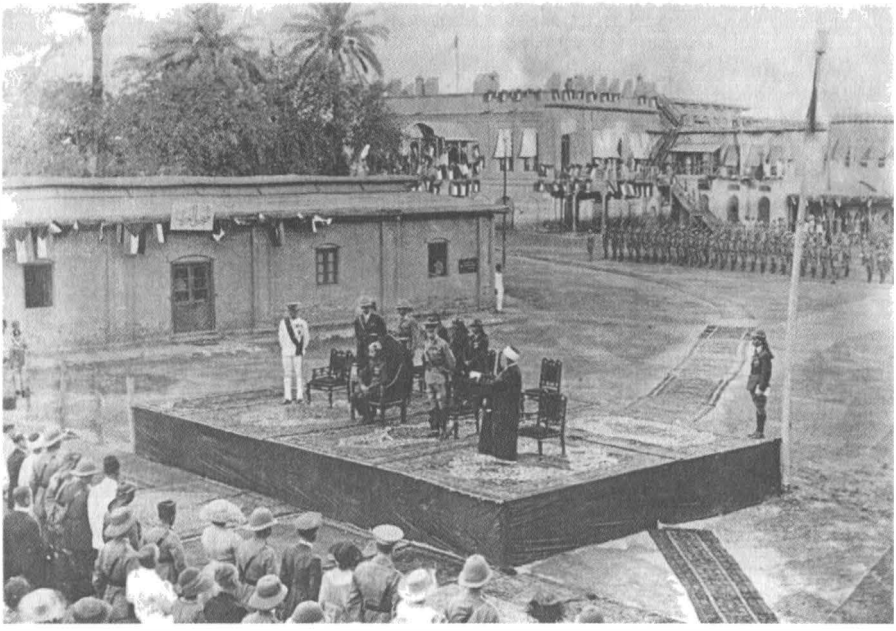
15. İngiliz birliklerinin Bağdat'a girişi, 1918.

16. Irak'ta milliyetçi muhalefetin kilit önderlerinden Cafer Ebu et-Timmen. Faysal'la düzgün ilişkiler sürdürmüştür.

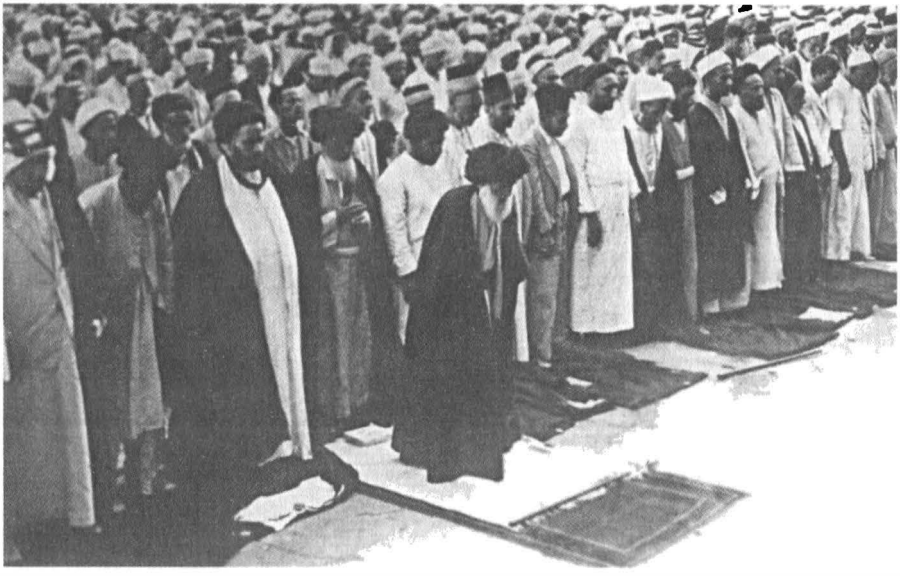
17. Faysal Bağdat'ta Zeyd ile birlikte, 1921.

18. Irak kralı olarak tahta çıkışı, 1921. Fazlasıyla büyük olan tahtın üzerinde Faysal çok küçük görünüyor.

19. Irak'taki ilk İngiltere Yüksek Komiseri Sir Percy Cox. Irak'ta dolaylı yönetim yoluyla İngiliz denetimine ilişkin planlarına hem Faysal hem de milliyetçi muhalefet direnmişti.

20. Iraklı Şiilerin en kıdemli önderi Büyük Ayetullah Ebul Hassan el-İsfahani namaz sırasında, Necef, Irak.

21. Faysal, Gertrude Bell (sağında) ve Kabine Müsteşarı Said Hüseyin Afnan (solunda). Bağdat, 1923.

10. Bölüm

Avrupa'da İlk Adımlar

Faysal Avrupa'ya, statüsü ve gezisinin maksadı hâlâ belirsizlik içindeyken hareket etti. Seyahate güya Suriye konusundaki bir ön konferansa katılma gerekçesiyle istemeyerek razı olmuştu. Ancak bu durum olayların akışıyla hızla hükmünü kaybediyordu. Barış Konferansı'nın yeri belirlenmiş, İtilaf devletlerinin liderleri birkaç hafta içinde Paris'te toplanmaya hazırlanıyorlardı. Başkan Woodrow Wilson'ın konferansı açmak için gelecek olması da Yakındoğu'nun dikenli meselelerine önemli bir yeni boyut ekliyordu. *Gloucester*'ın denize açıldığı gün toplanan Doğu Komitesi, Amerikalıları Filistin ve Mezopotamya'daki İngiliz iddialarını ikna açısından Faysal'ın konferansta hazır bulunması gerektiğine karar verdi. Önde gelen bir Arap şahsiyetinin bu iki bölgede İngiliz üstünlüğünü onayladığı görülürse tezleri kayda değer ağırlık kazanacaktı. Diğer taraftan Amerikalılar, Suriye üzerinde Fransız denetimine Arapların yönelttikleri itirazlara dikkat sarf etmek zorunda kalacaklardı. Nitekim Fransızlar, maksadı kendilerine haber verilmeksizin seyahatine başlamasından ötürü çileden çıkmıştı. Londra, Kahire ve Cidde arasındaki yoğun telgraf trafiği de karmaşayı artırdı.

Fransa'daki İlk Günler

Fransızlar *Gloucester* tam Marsilya'ya yaklaşırken İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından Faysal'ın gelişi hakkında bilgilendirildi. Emellerine Faysal'ın nasıl yaklaştığını çok iyi biliyorlardı. Suriye'nin bağımsızlığının savunucusu olarak Avrupa'da bulunmasından memnun olamazlardı ve Ortadoğu düzenlemelerinde ABD gibi güçlü bir yeni oyuncuyu etkileyebilme ihtimali, memnuniyetsizliklerini bir kat daha artırdı. Ancak Fransızların ziyareti önlemek için yapabilecekleri fazla bir şey yoktu.

O yüzden emrivakiyle karşı karşıya kaldıkları ziyareti kontrol etmeye ve sonuçlarını yönetmeye çabaladılar. Faysal'ı babasının resmi diplomatik temsilcisi değil de seçkin bir askeri önder ve dost bir kral ile müttefikin oğlu olarak kabule karar verdiler. Güzergâhına Paris ve Kuzey Fransa'nın muharebe alanlarını ziyaret de dahil edilecekti.

Beyrut'tan Marsilya'ya deniz yolculuğu kısa ve çok heyecansızdı. Faysal gemideyken protokol kurallarını ve Müslüman bir Arap emirin nazik tavırlarını korudu. İçki içmedi ve sofrasında servis edilmesine izin vermedi.[1] *Gloucester* 26 Kasım 1918'de Marsilya limanına yanaştı. Rıhtımda karşılamak için bekleyen emekli Fransa Dışişleri Bakanlığı memurlarından Emmanuel Bertrand, suya sabuna dokunmayan bir ziyaret ve faaliyet programından ayrılmaması konusunda kesin talimat almıştı. Faysal'la siyasi içerikli görüşmeler yapılmayacaktı. Bertrand kendisine Fransa'da kalışı süresince eşlik edecek, İngiltere'ye hemen gidişine engel olacaktı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı ise Faysal'ın Fransa'da fazla takılıp kalmamasını tercih ediyordu. Ancak Bertrand İngilizlerin Faysal'ı hemen bir trene bindirip Paris'e ve oradan da Londra'ya götürme çabalarını ustaca boşa çıkardı. Lawrence da bu esnada *Gloucester*'ın limana yanaşmasından birkaç saat sonra Marsilya'ya varmıştı. Ancak Fransızlar tarafından gayet açık ifadelerle mevcudiyetinden memnunluk duyulmadığı kendisine söylendi. Giydiği göz alıcı beyaz Arap kıyafetleri ve kefiyesiyle Fransızları rahatsız ettiği kesindi. Yine de Faysal'ın maiyetine katıldı ve Lyon'a kadar grupla beraber seyahat etti. Ayaklanma sırasında Hicaz'daki Fransız askeri heyeti başkanı Albay Bremond'dan da Fransa ziyareti sırasında Faysal'a eşlik etmesi istenmişti. Faysal geldiğinde Fransa'da izinde bulunan Bremond acil bir mesajla Paris'e çağrıldı ve burada Fransa Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi Direktör Yardımcısı Jean Gout'dan sözlü talimat aldı; Faysal'a general ve seçkin konuk muamelesi yapacak ancak hiçbir şekilde diplomatik statü vermeyecekti. Daha sonra da o esnada Lyon'a doğru yol alan Bertrand ile Faysal'ın heyetine katılması emri verildi.[2] Faysal 28 Kasım'da Lyon'a ulaştığında Terminus Oteli'ne yerleştirildi. Ticaret Odası'nı ve o sıralarda Şam'da bir Arap üniversitesi kurulması düşüncesini geliştiren Lyon Üniversitesi'ni ziyaret etti. Tarihsel olarak Levant'la ipek ticareti yapan Lyon şehrinin tüccarlarıyla din adamları Lübnan'da Marunî egemenliğinde bir devletin kurulmasının kuvvetle lehindeydi.

Faysal olayların aldığı alışılmadık yönden kaygı duymakta, çembere girdiğini hissetmekteydi. Arapların bağımsızlığı ve Barış Konferansı'nda temsili meselelerinin görüşülmesi gereken bir ziyaret, planlı bazı toplantı ve faaliyetlerle anlamını yitiriyordu. Faysal durumdan şikâyetini el altından iletmek için Nuri es-Said'i Lyon'daki İngiliz Konsolosluğu'na gönderdi. Nuri konsolosa, Faysal'ın kendisini "Fransız ev sahiplerinin elinde mahpus gibi hissettiğini ve rahatsızlıklarını uyandıracak hiçbir şey yapmaması açık seçik tembih edilmiş olsa da, Fransa turunu kısa kesmek için tavrını ortaya koyup koyamayacağını bilmek istediğini" söyledi.[3] Uluslararası ilişkilerde büyük tecrübesi olmayan bir danışman grubunun eşlik ettiği, yetersiz Fransızca konuşan bir insan olarak kendisine, eylemlerine ve planlarına çok olumlu gözle bakmayan ev sahiplerinin insafına kalması bunaltıcı gelmiş olmalıdır. Bu devreyi 1933 yılında Bayan Steuart Erskine'e anlatırken Fransızların tutumunu şöyle özetlemişti: "Fransa, Versailles'da resmi görev aldığınız hakkında bilgi sahibi değildir; dolayısıyla seyahatinize Paris yönünde devam etmeniz arzuya şayan değildir."[4]

Ancak Faysal yaklaşık iki haftalık bu süreyi kazasız belasız atlattı. Ahmed Kadri, Faysal'ın Arap kıyafetleri, kefiyesi ve tören hançeriyle asil tavırlarının ona nasıl azametli bir ifade verdiğini, temas kurduğu insanlarda etki yarattığını anlatmaktadır. Bazıları onu duruşu ve görünüşüyle İsa'yla dahi karşılaştırmaktaydı.[5] Grup 30 Kasım'da özel bir vagonla Fransa'daki başlıca muharebe meydanlarını ziyaret etmek için Belfort'tan ayrıldı. Burada Hicaz'ı daha önceki ziyaretlerinden şerif ailesini tanıyan Faslı Kaddur bin Gabrit başçevirmen olarak onlara katıldı. Fransızların daha sonraları Faysal'la ilişkilerinin birçok safhasında Kaddur etrafta olacaktı.[6] Grup Belfort'dan Strazburg'a devam etti ancak Fransızların Faysal'ı Paris'e ne zaman resmen davet edecekleri hâlâ belli değildi. Faysal Strazburg'da Bremond'u bir kenara çekti. "Savaşı beraber verdik, biz silah arkadaşıyız" dedi, "Dostluk ve sadakat ifadelerinize güveniyorum. Bana durumu dürüstçe söyleyin. Şam'da yerime temsilcim olarak kardeşim Zeyd'i bıraktım. Genç ve tecrübesizdir. Ülkedeki güç vaziyetten endişe duyuyorum. Burada zamanımı boşa harcayacaksam, Şam'a dönmem daha iyi olur."[7] Bremond en kısa zamanda kesin cevap almaya çalışacağı cevabını verdi ve Faysal'ın endişelerini Dışişleri Bakanlığı'na iletti. Gelen cevapta Cumhurbaşkanı Poincare'nin Emir Faysal'ı 7 Aralık 1918'de kabul edeceği belirtilmekteydi. Güveni

tazelenen Faysal, artık Fransız cephesinin muharebe alanlarını ziyaretine devam edebilirdi. Grup Metz ve Verdun'u gezdikten sonra kısa bir süreliğine Almanya'ya geçip Wiesbaden ile Frankfurt'a gitti. Gruba eşlik eden Fransız subaylar Verdun'daki korkunç muharebeleri ve Mareşal Petain'in kahramanlıklarını ayrıntılarıyla açıkladılar.[8] Batı cephesinin mermilerle delik deşik edilmiş çamurlu tarlalarında baştan ayağa Arap kıyafetleriyle bata çıka yürüyen Faysal savaşın korkunç izlerini bıraktığı manzaradan çok etkilendi.[9] Strazburg'da 5 Aralık'ta düzenlenen etkileyici bir askeri törenle Faysal'a Fransız askeri nişanı Croix de La Legion d'Honneur verildi. Törende daha sonraları Suriye'de Faysal'ın ezeli düşmanı haline gelecek olan General Henri Gouraud da hazır bulundu.

Faysal ve beraberindekiler savaş öncesinde Kayzer'in Alsace bölgesini ziyaretlerinde kullandığı tren vagonuyla 7 Aralık'ta Bar-le-Duc'den Paris'e hareket etti. Paris'e vardıklarında Doğu garında bir heyet tarafından karşılanıp Continental Oteli'ne götürüldüler. Burada maiyetine yeni alınan Avni Abdülhadi yanına getirildi. El-Fatat'ın Filistinli üyelerinden Avni Paris'te öğrenci olarak bulunmuştu. Faysal'ın beraberindeki Dr. Ahmed Kadri ve Rüstem Haydar'ın arkadaşıydı ve onu Faysal'a bu ikisi takdim ettiler. Avni hatıralarında oteldeki dairesinde Faysal'ın karşısına çıkartıldığını, onu gösterişli Arap elbiseleri içinde ve altın merasim hançerini takmış olarak gördüğünü anlatmaktadır. Faysal, Avni'yi derhal kabul ederek ona Fransızlar hakkındaki kanaatlerini ve Araplar hakkında ne düşündüklerini anlatmasını istedi. Avni Fransızların Arapları geri bir halk olarak yansıtan, işgal ettikleri Arap ülkelerine Fransa'nın medeniyet götürme vazifesi bulunduğunu söyleyen hükümetlerinin ve elitlerinin etkisiyle yanıltıldığını düşünüyordu. Araplar her ne kadar savaşta İtilaf devletlerinin yanında çarpışmış olsa da, Fransızlar dünyaya medeniyet götürme misyonlarının parçası olarak Suriye'de yaptıklarını haklı çıkarmayı sürdürmekteydiler. Gelecekte bölgenin denetimine ilişkin inatçı siyasetlerini değiştirmeleri veya terk etmeleri muhtemel değildi. Faysal bu görüşmeden sonra Avni'yi Barış Konferansı'na katılacak Arap heyetinin idare bürosunun başına getirdi.[10] Aynı gün öğleden sonra Faysal Faslı çevirmen bin Gabrit eşliğinde Cumhurbaşkanı Poincare'ye Elysee Sarayı'nda bir nezaket ziyaretinde bulundu. Akşam ise konusu Araplara dair *Marouf* adlı bir opera komik izledi.

Londra'ya hareket edeceği 9 Aralık günü Fransa Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaret ederek burada Dışişleri Bakanı Stephen Pichon ile bir öğle yeme-

ği yedi.[11] Toplantı daha çok tanışma maksatlıydı; içerikli bir konu açılmadı ve gündeme getirilmedi. Fransızlar öğleden sonra da onu bir dans grubunun gösteri yaptığı Champs-Elysees'deki bir tiyatroya götürdüler. Faysal, Fransızların bu hareketlere, ziyareti sırasında ısrarla tartışmaktan kaçındıkları acil siyasi meselelerden dikkatini çelmek için giriştiğine inanıyordu. Tiyatrodan çıkarlarken Avni Abdülhadi'ye dönerek şöyle söyledi: "Fransızlar dansözleriyle beni kandırabileceklerini mi düşünüyor? Ben buraya oyun ve maç izlemek için gelmedim. Ülkeme hizmet için geldim."[12] Akşam vakti Faysal ve Bremond dahil beraberindekiler Manş'ı geçmek için gece treniyle Boulogne şehrine gittiler. Lawrence beyaz Arap giysileriyle "Katolik bir koro çocuğu" gibi onları bekliyordu.[13] Faysal İngiltere'ye giderlerken Arap maiyeti dışında tanıdığı ve güvendiği tek kişi olan Lawrence'ı görmekten açık bir memnuniyet içindeydi. Lawrence, Faysal'ın İngiltere ziyaretini hazırlamak için iki gün önce Fransa'ya gelmişti. Haki üniformalı bir kadın telgraf operatörü takımının gemiye binmeye hazırlandığını gören Faysal, Bremond'a şu yorumda bulundu: "Avrupa'nın kadın erkek eşitliği düşüncesini anlamak için gerçekten böyle bir sahneyi görmek gerek. Bizim ülkemizde kadınlar atalet içindedir ve eşitlik düşüncesi hoş bir sözden ibarettir. Burada ise kadınlar erkek gibi çalışıyor." Bremond bu hatırayı naklederken Emir Faysal'ın anlayışına ve açık düşüncelerine Fransa'da çok az kişinin sahip olduğunu belirtmiştir.[14]

Fransa'daki iki haftada Faysal zamanını toplantılar, faaliyetler ve gösteriler girdabı içinde geçirmiş ancak Fransızlar hakkındaki şüpheleri silinmemişti. Londra'ya ulaşmasından kısa süre sonra, 12 Aralık'ta babasına yazdığı mektupta Fransızlardan en kötü şeylerin beklenmesi gerektiğini öne sürmektedir. İfadeleri şöyledir:

> Fransa'ya gelince, sadece 1916 antlaşmasının [Sykes-Picot Antlaşması] teklif ettiği gibi, batıda Akdeniz ve güneyde tüm Akka, Şam, Lübnan arasındaki (yani Cebel-i Lübnan'dan Bekaa Vadisi'ne doğru) topraklarla doğuda Halep demiryoluna, kuzeyde Malatya'ya kadar uzanan toprakları kabulle sınırlı kalmaya hiç niyeti yok. Fransa esasen Suriye'nin tüm iç bölgelerini, yani Şam, Halep ve Humus'u yönetmek istiyor ve niyeti sadece antlaşmalarla tanınan siyasi etkisini icra etmek değil... Kısacası Fransa sahil bölgesi ile Suriye'nin iç bölgelerini istiyor; başka türlü söylersek Suriye'de kontrolü dışında bir bölgenin kalmasını istemiyor... İngilizlerin doğudaki

rekabetinden korkuyor ve kendilerini sevenleri ve çıkarlarını gözetenleri sevdiklerini söyleyen Arapların doğal olarak İngilizleri tercih ettiklerini biliyor.[15]

Aynı gün kardeşi Zeyd'e şöyle yazıyordu: "Bize düşmanlık gösterdiğinden Fransa ile aramızda siyasi mücadele başlayacak... Gerekirse Barış Konferansı'nın sonlanmasından önce dönüp seni yerime Paris'e temsilci gönderebilirim... Ancak Fransa'ya savaş da ilan edebiliriz... Hazırlıklı ol!"[16]

Suriye'de devam eden kriz ve önlerinde kendilerini bekleyen çığır açıcı gelişmelerin arasında gemisini başarıyla idare ederek tehlikeli sulardan geçirmesi ihtiyacı Faysal üzerinde büyük baskı yaratmış olmalıdır. Arap ayaklanması ve Suriye siyasetinde edindiği tecrübeler ve fikirler çok işine yaramasına rağmen uluslararası siyaset ile büyük devletlerin rekabet ve emellerinin yarattığı güvenilmez ve karmaşık dünyada bu tecrübeler yetersiz kalıyordu. Bu açığı kapatmak için Continental Oteli'nde kalan yabancı siyasetçi ve diplomatların görüşlerini almaya çalışıyordu.[17] Ancak Fransız ve İngilizler dışında Arap meselelerine ilgi göstermek bir yana, anlayan bile pek yoktu.

Yıllar sonra kızına yazan Avni Abdülhadi içinde bulunduğu çıkmazı en iyi tasvir edenlerden biridir:

> Haşmetmeab [Faysal] Avrupa dediğimiz büyük dünyada işlerini kolaylaştıracak hiçbir zırha bürünmeden Paris'e geldi. Avrupa'da daha önce ne bir şahsi tecrübe edinmiş, ne de babası ona önündeki yolu aydınlatacak siyasi talimatlar vermişti... [Faysal] yapısı itibariyle siyasetçi olmasına rağmen siyasi manevralarda henüz ustalaşmamıştı ve önde gelen uluslararası siyasi aktörleri henüz tanımıyordu. Siyasi konular ve özellikle Batı siyasetiyle tanışıklığı o zamana dek [Barış Konferansı'na kadar] sınırlıydı. Avrupa'yı 1918 sonundaki ziyareti aynı zamanda ilk ziyaretiydi. Tüm bu unsurlar hesaba katılmalıdır. O ana kadar bildiği tek şey babasının Arap ülkelerini Türklerden kurtarmak için İtilaf devletlerinin yanında savaştığı ve Barış Konferansı'nda kendisini temsil etmesi için Paris'e göndermiş olduğuydu. Faysal duyduğunu ve gördüğünü iyi anlayıp değerlendirecek kapasiteye sahip çok zeki bir insandı. Özellikle de kendisini geliştirip hızla uyum sağlama yeteneğine sahipti.[18]

Zekâsı ve siyasi becerileri o günlerde son sınırına kadar sınava tabi tutulacaktı.

İngiltere'de Yılbaşı

Faysal İtilaf işgali altındaki Arap ülkelerinin geleceğini çarpıcı şekilde etkileyecek önemli gelişmelerin meydana geldiği bir sırada İngiltere'ye hareket etti. Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İngiltere Başbakanı David Lloyd George ile Barış Konferansı'ndan önce siyasetlerini ve tutumlarını görüşmek üzere 1 Aralık 1918'de Londra'ya gelmişti. Londra'daki Fransız Büyükelçiliği'nde özel bir toplantı yapan iki lider Sykes-Picot Antlaşması'nda kapsamlı değişikliklere gidilmesinde mutabık kaldılar. Clemenceau, Lloyd George'un, antlaşmada Fransız etki alanı olarak belirlenen Musul bölgesinin İngilizlere bırakılması yönündeki talebini kabul etti. Clemenceau ayrıca Filistin üzerindeki denetimin İngilizlere verilmesini de kabul ederek, bu bölgede uluslararası idare kurulması fikrinden vazgeçti. Bunun karşılığında Suriye'nin tümü üzerinde Fransız idaresine İngilizlerin muhalefet etmemesini talep etti. Lloyd George da buna kolaylıkla razı oldu.[19] Bu "centilmen anlaşmasından" haberi olmayan Doğu Komitesi o sırada hâlâ tüm Sykes-Picot Antlaşması'nın ilgasını müzakere etmekteydi.[20] Ancak Clemenceau-Lloyd George mutabakatı galebe çaldı. İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarının savaş sonrası düzenlemelerinde bu antlaşmayı temel belge olarak görmekten vazgeçmesi için Fransa'yı zorlamayacaktı.[21]

Faysal Barış Konferansı'nda tek müttefiki olarak gördüğü İngilizlerin Fransızlara Suriye üzerinde denetim yolunu engelsizce açan bir pazarlığı sonuçlandırdığını bilmeden Londra'ya geldi. İngilizler Faysal'ın bağımsız Arap devleti davasını Amerikalılarla görüşmesini engellemeyecek, Fransızlarla temasa geçip Suriye üzerindeki idare ve kontrollerini tadil etmeyi isterse destek vereceklerdi. Bununla beraber Arap gündemini faal olarak destekleyerek savaş zamanındaki müttefikleriyle çatışmaya girmeyeceklerdi. Fransızlar temel yükümlülüklerini İngilizlere hatırlatmakta hiçbir fırsatı kaçırmadılar ve Suriye'ye ilişkin temel meseleleri Faysal'la konuşmaktan kaçındılar.[22]

İngilizler Faysal'ı yükümlülükler, vaatler ve entrikalardan oluşan karmaşık bir labirentin içine sokmuşlardı. Dışişleri Bakanlığı, Faysal'ın İngilizler tarafından Barış Konferansı'nda ortada bırakıldığını fark etmesi halinde ortaya çıkabilecek güçlüklerin farkındaydı. Faysal'ı etkileyerek rehberlik etmesi, bu yolla yaşamsal İngiliz çıkarlarının Faysal'ın eylemle-

riyle tehlikeye girip, elden kaçırılmaması için Lawrence'a güveniyorlardı. Lawrence Dışişleri Bakanlığı'nın girişimiyle Faysal'ın maiyetine dahil edildi, Barış Konferansı'na katılan İngiliz heyetine danışman olarak alındı; İngiliz çıkarlarının tatmin edilmesi, aynı zamanda Faysal ve Arap bağımsızlığı davasını savunma gibi zor bir denge oyununa girmişti. Yaptığı iş, bir yalanı sürdürmek, aynı zamanda o yalanın ortadan kalkması, en azından neticelerinin küçültülmesi için şartları değiştirmeye çalışmaktı.

Lawrence, Faysal'ın artık tam bir gölgesiydi. Arap meselelerine ilişkin gerçek saikleri ve dürtüleri hakkında yorumda bulunmak büyük bir fayda sağlamaz. Zaten bu nedenle Lawrence'ın karakterinin tahlili etrafında tam anlamıyla bir endüstri gelişmiştir. Bununla beraber yorumlar genellikle aralarında çelişkili iki veçheye ayrılır. Bir düzeyde kabine, Dışişleri Bakanlığı veya askeri cenah olsun amirlerinin verdiği talimatlar ve ilkelerle eli bağlıydı. Öte yandan kendisine söylenenleri nevi şahsına münhasır, parlak şahsiyeti ile hususi gündeminin süzgecinden geçirmekteydi. Diğer bir düzeyde, -kendi yorumlarıyla biçim verdiği- "Arap davasına" ve Faysal'ın şahsına karşı görev duygusu hissediyordu. Lawrence, Faysal'ı daha çok devlet koridorlarında yönlendirilmesi, siyasetçilerin komplolarına, hükümetlerin emellerine, uluslararası ilişkilerin güçlüklerine ve belirsizliklerine karşı -en azından Lawrence'ın kendisine biçtiği rolü oynamaya hazır hale gelinceye kadar- korunması gereken, himayesi altındaki birisi olarak görüyordu. Faysal, Lawrence'ın çelişkiler içindeki tutumunun farkına varacak kadar zeki ve uyanık bir kişi olmasına rağmen, uluslararası ilişkilerdeki tecrübesizliği o kritik anlarda Lawrence'ın görüşlerine ve izahatlarına güvenmesinden başka bir seçim imkânını kendisine bırakmıyordu. Faysal, Arap davasına ve şerif ailesine ilgisinin samimiyetine inanarak Lawrence'a kuşkusuz güveniyordu. Ayrıca İngiliz hükümetine güvenmeye de ihtiyacı vardı. Babasından bu yönde talimat almasının dışında, Barış Konferansı başladığında yanında başka bir müttefiki yoktu. İngilizlerin Araplar adına Fransızları göğüslemekte başarısız kalmaları halinde Faysal, Amerikalıların Arap bağımsızlığının yanına çekilebileceğini düşünüyordu. Babasına şöyle yazmıştır: "[İngilizler] uygulamada ısrar etmeleri halinde Fransa'ya [Sykes-Picot Antlaşması'nın iptali konusunda] savaş ilan etme niyetinde değil. Bu nedenle Amerikalıların işin içine girmesini ve tüm taraflara hakemlik ederek meseleyi yargılamasını istemektedirler. Ümit, Başkan Wilson'ın

hükmünü adaletle ve bizzat dile getirip, şu ana kadar uyduğu [On Dört Madde] ilkelerine göre karar vermesidir."[23]

Faysal, Rüstem Haydar, Nuri es-Said, Dr. Ahmed Kadri ve Avni Abdülhadi'den oluşan grubuyla birlikte Londra'nın büyük otellerinden Carlton'a yerleştirildi. *The Times*, verilen düşük siyasi önemin göstergesi olarak birkaç satırla ziyaretten bahsetti. Gazete ona "Arap destanının kahramanı" ifadesiyle atıfta bulunup, "Arap Kuzey Ordusu Başkomutanı'nın romantik serüvenleri"nden bahsediyor ancak Suriye ile Fransızlarla yaşanan sorunlara tek kelimeyle değinmiyordu.[24] Faysal, çevirmenliğini yapan Lawrence'ın eşliğinde 12 Aralık akşamı Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'u ziyaret etti. Aynı gün daha önce savaş sırasında Anadolu'daki cemaatlerine uygulanan katliamlar sonucu Suriye'ye tehcir edilen Ermenilere verdiği büyük destek nedeniyle teşekkürlerini iletmek isteyen bir Ermeni heyetini kabul etmişti.

Faysal'ın Balfour ziyareti, olayların kaydedilmesinde Lawrence'ın şahsi arzularına ne ölçüde öncelik verdiğini de ortaya koymaktadır. Lawrence'ın tercümanlık yaptığı ziyarete ilişkin anlattıkları hem Faysal'ın babasına bildirdiklerinden hem de Balfour'un daha sonra resmi muhtırasında kaydettiklerinden belirgin farklılık içindedir. Faysal ve Balfour elbette Lawrence'ın çevirisinin doğruluğuna ve aslına uygunluğuna güveniyorlardı. Balfour muhtırasının büyük kısmını Faysal'ın Fransızlara düşmanlığına ve saldırgan taktiklerini sürdürdükleri takdirde savaşa girme sözüne ayırmaktadır. Ancak Faysal'ın yazısı İngiltere'nin Araplara karşı gerçek siyasetleri ve niyetlerini sezmesinden ötürü duyduğu derin huzursuzluğu açık seçik ifade etmektedir. Faysal Türklere karşı ayaklandıklarından şerif ailesinin İslam dünyasının büyük kısmının kınamasına ve tahkirlerine maruz kaldığını Balfour'a hatırlattı. Bu hareketlerinin sebebi McMahon tarafından verilen bağımsızlık güvencesi ve ayrıca Yediler Beyannamesi'nin Araplar tarafından kurtarılan tüm toprakların Arap yönetimi altında kalacağına ilişkin taahhüdüydü. Araplar İngilizlerin taahhütlerine inandıkları için "Gözü olan ülkelere bu toprakların bir kısmını teslim ettiler. General Allenby'nin teminatı ve bunların geçici düzenlemeler olduklarına ilişkin açıklamaları temelinde Suriye sahillerini ... teslim ettik." Faysal'a göre Balfour bunun ardından şu cevabı vermiştir: "İngiliz hükümeti Araplara değil, Araplar [savaşta] İngilizlere yardım etmiştir ve İngilizler Arapların her zaman dostu ve yar-

dımcısı olacaktır." Faysal da buna karşı sesini yükselterek: "Bu konuda şüphelerim var çünkü bildiğim kadarıyla 1916 antlaşması [Sykes-Picot Antlaşması] Arapların hayatını fiilen yok ediyor. Hiçbir işgali kabul etmiyoruz. *The Times* gazetesinde M. Clemenceau'nun Suriye'yi bölmek değil, bütün halinde tutmak istediklerini söylediğini duydum. Bu kulağa çok iyi geliyor ancak gerçekte anlamı, bütün halinde tutarak yutmak istedikleridir. İngiliz orduları ve General Allenby'nin mevcudiyeti olmasaydı, şimdi onlarla hesabımızı kendimiz görürdük. Bize [Fransızları göğüslememizde] yardım etmezseniz, dünyaya hainice faaliyetlerinizi ilan edeceğiz ve topraklarımızı işgal etmek isteyen herkesle savaşacağız... İngiltere'nin bu antlaşmayı yırtıp atmasını istiyoruz ve bunu yapmaması için ortada hiçbir bahane göremiyorum."[25]

Balfour, Faysal'ın endişelerini gidermeye çalıştı ve "Araplar Barış Konferansı'ndan ümit ettikleri şekilde, tüm insanlığın gururu olan şanı elde ederek gülen bir yüzle çıkacaklardır" diyerek şeref sözü verdi. Faysal, Balfour ile toplantısından hemen sonra yazdığı bu kelimeleriyle Lawrence'ın arzu ettiği kadar saf olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Mektubu Araplara çok pahalıya ve kayba mal olacak bazı şeylerin ufukta kıpırdanmasından ötürü duyduğu korkuyu; öte yandan Arapların bağımsızlığı konusunda Fransızlara karşı Faysal'ın yanında sağlamca durmaları için İngilizlerin ikna edilebilecekleri veya bunun gerekliliğini anlayacakları ümidini (ümitsizlikten kaçış umudunu mu?) ifade etmektedir.[26] Faysal ayrıca ihtilafların nihai hakemi olarak gördüğü Başkan Wilson'ın gelişinden önce İngiliz siyasetçilerin Yakındoğu hakkında herhangi bir siyasi tutuma kendilerini bağlamakta tereddüt duyduklarını da fark etmiş olmalıdır.[27] Ertesi gün Faysal Buckingham Sarayı'nda Kral V. George ile görüştü ve "Arapların ve İngilizlerin muharebe meydanında yan yana savaşırken döktükleri ortak kanın" takdiri olarak Kraliyet Victoria Nişanını aldı. V. George daha sonra Faysal'ı İngiltere'nin desteği ve bağlılığı konusunda temin ederek Hüseyin'in neden bağımsızlık ve kendi kendine yeterlik taleplerini tekrar ettiğini sordu. Bu ifadeleri İngilizleri hedef aldığı görüntüsünü veriyor ve niyetlerini sorguluyordu.[28] Faysal cevap olarak bir önceki gün Balfour'a sarf ettiği Sykes-Picot Antlaşması'nın adaletsizliğine dair sözlerini tekrar etti ve Suriye'nin tam bağımsızlığından daha azına razı olmayacağını belirtti. Aynı zamanda da İngilizlerin dostluğuna ve vaatlerine güvendiğini vurgulamayı da sürdürdü.

Kralla görüşmesinden sonra Faysal Kuzey İngiltere ve İskoçya'da dört günlük bir ziyarete çıktı, bu vesileyle donanmayı teftiş etti, HMS *Orion* harp gemisine bindi, ayrıca çeşitli sanayi tesislerini inceledi. Gezinin, Faysal'ı Londra'daki gazetecilerden ve kem gözlerden uzakta tutmak için Dışişleri Bakanlığı'nın bilinçli bir manevrası olması mümkünse de, daha muhtemelen Faysal'a sınai ve askeri kudret sahibi bir ülkeyi tanıtmayı hedefliyordu. Faysal İngiliz sanayisinin boyut ve kapsamının büyük etkisinde kaldı ve özellikle sanayi işgücünde kadının yer almasını takdirle kaydetti. "Kadınların özellikle ağır mermiler üreten büyük cephane fabrikalarında işgücüne dahil olduğunu ... kendi gözlerimle gördüm."[29] Faysal'a gezisi sırasındaki sosyal bir etkinlikte eşlik eden Lawrence, onun toplananlara Kuran'dan ayetler okuyarak hitap ettiği gibi manasız bir iddiada bulunmaktadır. Bu iddia Lawrence'ın iki sebeple doğru olamayacak muzır iddialarından biridir: İlk olarak dinleyenler arasında çok sayıda Arap vardı ve gerçekten meydana gelseydi böyle bir olaydan bahsederlerdi; ikincisi ise Faysal'ın din ve Tanrı kelamına büyük saygısı vardı ve yabancı dinleyicilerin karşısında Kuran'ı böylesine hafife almazdı.

Arap Davasının Ana Hatları

Faysal Londra'ya döndüğünde Dışişleri ve Hindistan Bakanlığı ile bir dizi toplantıya katıldı, Hindistan Bakanı Edwin Samuel Montagu ile bir araya geldi. Başbakan Lloyd George ile de görüşmeyi planlamasına rağmen bu görüşme mümkün olmadı. Fransa'nın Sykes-Picot Antlaşması uyarınca haklarında ısrar etmesi halinde İngiltere'nin bu ülkeyi reddetmesinin mümkün olamayacağı bu vesileyle kendisine resmen söylendi.[30] Toplantıda tutulan kayıtlara göre Faysal, şöyle cevap vermiştir: "İngiliz-Fransız ittifakının gerekliliklerini ve Büyük Britanya'nın müttefikine sadık kalma yükümlülüğünü anlamaktayım. Ancak bu yükümlülüğün bedelini Arapların değil Büyük Britanya'nın karşılaması gerekmekteydi."[31] Faysal 28 Aralık'ta Lord Curzon ile evinde özel bir görüşme yaptı. Ziyaret sırasında Faysal'a Rüstem Haydar eşlik etti ve ikili arasındaki sohbetin kaydını tuttu. Buna göre Curzon İngiltere'nin Araplara desteğini teyit etti ve Arap taleplerine dair ayrıntılı bir not is-

tedi. Ayrıca Fransa'nın Levant'taki çıkarları konusunda Faysal'dan bazı tavizler istedi. Suriye'de sembolik bir mevcudiyet dışında Fransızlara herhangi bir şey vermeye karşı direnen Faysal, bunu da sırf İngilizler istediği için yaptığını belirtti. Curzon'un sarf ettiği "İngiltere size bütün gücüyle yardım etmeyi diliyor ve taleplerinizde sizinle birliktedir. Bundan emin olunuz" sözleriyle görüşme olumlu bir atmosferde sona erdi.[32] Özellikle Hindistan ve Dışişleri bakanlıklarındaki kuru tiratlardan sonra, Doğu Komitesi'nin başkanı sıfatıyla Curzon gibi yüksek rütbeli ve nüfuzlu bir kimseden gelen bu ifadeler Faysal üzerinde olumlu bir etki yaratmış olmalıdır. Faysal görüşmeden sonra Curzon'un istediği, Barış Konferansı'nda Arap tutumunu belirleyecek muhtırayı yazmaya girişti.

Muhtırayı 1918'in son günlerinde Lawrence ve Faysal hazırladılar. Günümüze erişen, Lawrence'ın el yazısıyla İngilizce değişiklikler yaptığı taslağa bakarsak muhtıra çeşitli defalar gözden geçirilmiştir. Bu not Arap heyetinin Barış Konferansı'na sunacağı ana belge olacağından büyük öneme sahipti. Tonu muhtemelen Lawrence vasıtasıyla iletilen Dışişleri Bakanlığı'nın telkinleri doğrultusunda Arap tutumunu makul şartlarda takdim etmek için ölçülü ve ılımlıydı. Yine de Arapların ilk müzakere tutumunun dayanacağı kilit bir belgeyi üretmek için Faysal'ın üzerine binen yük muazzamdı. Babası ona çok az talimat vermiş, Dışişleri Bakanlığı istenilen şekle sokulabilecek mülayim bir tutum belgesi istemişti. Aynı zamanda Faysal kendi tahditlerinin, uluslararası diplomasideki deneyimsizliğinin, Arapça ile Türkçe dışındaki dil becerilerinin eksikliğinin derinden farkındaydı. Fransızlar ona karşı saf almış durumdaydı; İngilizler destek görüntüsü altında ikili oynuyorlardı. Gerçek gündemi ve seçenekleri belirsiz, Faysal'ın tercihleriyle temelden çelişebilecek bir müttefike güvenmek mutlaka çok rahatsız edici bir konumdu. Faysal'ın Amerikalılarla herhangi bir deneyimi bulunmuyor, ancak yine de Wilson'ın kendi kaderini tayin ve gizli antlaşmaların reddine ilişkin beyanlarına büyük ümit bağlıyordu.

Muhtıra, şüphe götürmez biçimde henüz konferansa gelmeyen Amerikalıları hedefliyor, Faysal'ın Barış Konferansı'na hâkim olacağına inandığı Wilson ilkeleri yanlısı hissiyata hitap etmesi için tasarladığı idealist bir hava taşıyordu.[33] Barış Konferansı'nın İngiliz resmi tarihçisine göre Faysal, konferanstan önce özel olarak "[Konferans'a] Türk tahakkümünden kurtulmuş, ABD'nin rehberliği ve koruması altında

bulunacak bir Arap Devletleri Konfederasyonu sunmayı önerdiğini" söylemiştir.[34] Muhtıra Faysal'ın Arap milletini ve Arap milliyetçi hareketinin amaçlarını tanımlamasıyla başlar. "İskenderun-İran hattından Hint Okyanusu'na uzanan coğrafya, Araplar tarafından meskûndur – bununla birbiriyle yakın akraba olan ve hepsi aynı dili, yani Arapçayı konuşan Sami soyundan halkı ifade ediyoruz. Bu bölgedeki Arapça konuşmayan unsurlar, tahminime göre tüm nüfusun yüzde birini geçmez... Arap milliyetçi hareketinin amacı ... tüm Arapları nihayetinde tek bir millet halinde birleştirmektir." Birliği zor kullanarak kabul ettirmeyi istememekte fakat "bölgenin büyük devletler arasında savaş ganimeti" gibi bölüşülmesini de kabul etmemekteydi.[35]

Muhtıra baştan sona makul bir tavır sergiliyordu. Çatışan iddialar ve emellerin çevresinden dolaşırken, nihai amacını hiç gözden kaçırmıyordu: Arap devletlerinin gevşek bir federal yapı içindeki bağımsızlığı. İngilizlerin Mezopotamya üzerinde vesayet isteklerine cevap verirken, Filistin'in özel statüsünü tanıdı ve bu ülke üzerinde uluslararası bir vesayeti dolaylı olarak tasdik etti. Ancak inatçı Fransızlar pençelerini açmış geride beklemekteydi ve muhtıranın ifade ettiği güzel duygularla tatmin olacak gibi değillerdi. Zira belge, onların en temel iddialarıyla çelişmekteydi. Pichon 29 Aralık 1918'de Suriye siyasetleri konusunda Fransız Meclisi'ne hitabında Fransa'nın Suriye, Lübnan ve Kilikya üzerindeki haklarının tarihi ilişkilere, antlaşma ve sözleşmelere ve Fransa'ya "bağlı ülkelerin" sakinlerinin isteklerine dayandığını teyit etmişti.[36]

Siyonist Hareket

Weizmann'ın Akabe'ye giderek Faysal ile görüşmesini teşvik etmesinden beri İngiliz hükümetinin planı, Arap ve Siyonist müttefiklerini Filistin üzerindeki İngiliz denetimini desteklemeleri ve tasdik etmeleri için bir araya getirmekti. Siyonistlerin bu konuda fazla bir teşvike esasen ihtiyaçları yoktu, çünkü İngilizlerin Filistin'i denetlemesi Balfour Beyannamesi'nin engelsizce uygulanmasına müsaade edecekti. Aynı zamanda İngilizler Balfour Beyannamesi'nin ana unsuru olan Filistin'de kurulacak Yahudi Milli Yurdu'na ilişkin muğlaklığın Arap kamuoyu bakımından üstesinden gelinemeyecek bir engel teşkil edeceğinin far-

kındaydı. Hogarth bu fikirlerle Filistin'deki Siyonist projelerin Arap çıkarlarına hiçbir zarar vermeyeceği konusunda ikna etmek üzere Kasım 1918'de Hüseyin'le görüşmeye gönderilmişti. Sykes ve Lawrence da aynı şekilde Siyonist parasının ve Filistin'e Yahudi yerleşimcilerin getireceği teknik bilgi birikiminin Filistin'in ekonomik manzarasını değiştireceği ve Arap köylülerin vaziyetini iyileştireceği hakkında bol bol konuşuyorlardı. Sykes Mart 1918'de Faysal'a yazdığı uzun ve rabıtasız mektubunda uluslararası Yahudiliğin gücüne değinerek Araplara destek için harekete geçirilebilirlerse Arap bağımsızlık planlarının başarısı için kilit rol oynayabileceklerini anlattı. İngiliz muhatapları Faysal'a sürekli şu hususları tekrarlıyordu: Bir Yahudi Milli Yurdu'nun kurulması Yahudi devleti kurulması anlamına gelmez ve Filistin'deki Arap haklarını tehlikeye atmaz; Filistin'e Yahudi göçü sınırlı olacak ve yerel halkı tehdit etmeyecektir: Siyonistlerin elinde büyük kaynaklar vardır ve bunlar Filistin'de kullanılabilir; ABD ve İngiltere'deki Siyonist lobileri güçlüdür ve Barış Konferansı'ndaki dengeyi Araplar lehine değiştirebilirler.

Faysal Avrupa'ya gelene kadar Filistin'deki Siyonist emellerinin kapsamını ve derinliğini değerlendirebilecek kadar uluslararası ilişkiler tecrübesine sahip değildi. Diğer din ve inançlara yapısı gereği hoşgörülü bir insan olarak ilk başta Yahudi yerleşimcilerin Filistin topraklarının imarına yardım etmeleri şeklinde Siyonist düşünceyi cazip bulmuştu. Arap Yahudiler, Arap milli projesinin ayrılmaz ve memnuniyetle karşılanan bir parçasıydı ve Avrupalı Yahudi göçmenlerle Filistin'in yerleşik Arap nüfusunun Arap yönetimi altında kardeşlik bağlarını geliştirmesi kulağa hoş gelen bir beklentiydi.[37] Bununla beraber Faysal artan bir rahatsızlıkla Siyonist projenin anlatıldığı gibi Arap çıkarları için iyi ve yararlı olmayabileceğini hissetmeye başladı. Bu görüşünü maiyetindeki Arap danışmanları kuşkusuz körükledi ve rahatsızlığı aleni beyanlarına yansıdı. Siyonizme ilişkin daha önceki iyimser anlayışı ile siyasi Siyonizmin gerçek maksatlarına ilişkin kaygıları arasındaki gerilim Avrupa ziyareti sırasında iyice yüzeye çıktı. Hem İngiliz hükümeti hem de Siyonistler duyduğunu bildikleri endişeleri ve bu endişelerin kendi planları üzerindeki etkilerini gidermeye çalıştılar. İngiliz hükümeti günlük programını en küçük noktalarına kadar titizlikle düzenleyip yönetirken yalnızca kendi istediklerini duyup göreceği şeylerle karşı karşıya getirdi. Faysal'a uygulanan bu fasılasız siyasi "masaj" bazen boğucu boyutlara ulaşıyor-

du. Faysal'ın Avrupa'dayken tamamen İngilizlere bağlı olması ve ayrıca bir dünya savaşından zaferle çıkmış büyük bir devletin kaynakları ile Faysal'ın Avrupa çıkartması için toplayabildiği cılız danışman takımı arasındaki muazzam fark nedeniyle bu görevlerinde kıyas kabul etmez bir avantaja da sahiptiler. Arap temsilinin hâlâ çok gevşek tanımlandığı -sadece Hicaz yer alacaktı- konferansın Arap yüzünün fiilen Faysal olduğunu bilen Siyonistler, ondan Filistin'deki projelerini tasdik edecek bir mutabakat temin etmeye çalışıyorlardı. Ondan gelecek en küçük bir beyan veya mutabakat Filistin'deki Siyonist tutumunu Arapların kabulü olarak yorumlanacaktı. Haim Weizmann başkanlığındaki Siyonist takımının Londra'da kalan Faysal'ı görmeye iki kez çağrılmaları, hem İngilizlerin hem de Siyonist hareketin, Yahudilerin Filistin'deki milli ve tarihi haklarına ilişkin Yahudi görüşlerinin onun tarafından tanınmasına ne kadar önem verdiğinin göstergesidir.

Weizmann, Faysal'ı ilk olarak Londra'ya varışından hemen sonra, 11 Aralık 1918'de, Faysal'ın Balfour'u görmeye gitmesinden kısa süre önce Carlton Oteli'nde ziyaret etti. Görüşmede Lawrence da bulundu ve çevirmenlik yaptı. Akabe'deki önceki görüşmelerinde Faysal kişisel olarak Weizmann hakkında olumlu izlenim edinmiş, hatıralarından anlaşıldığı kadarıyla Weizmann da aynı hissi paylaşmıştı.[38] Arapça bilmeyen ve bu nedenle muhatabını ancak Lawrence'ın çevirdiği kadar anlayan Weizmann'a göre Faysal, görüşmeye Sykes-Picot Antlaşması'nın haritasını göstererek başladı ve şartlarının Araplar ve Yahudiler bakımından kabul edilemezliğini belirtti. Fransızlardan acı acı şikâyet eden Faysal umutlarını Amerikalılara bağlıyordu. Weizmann buna Barış Konferansı'nın ve Faysal'ın Filistin'de Yahudilerin tarihi ve milli haklarını tasdik etmesini beklediğini ve Siyonist hareketin Filistin'de İngiliz mandası için bastıracağı cevabını verdi. Yahudilerin teknik ve mali açıdan Araplara destek vereceği konusunda Faysal'a teminat verdi. Yahudilerin niyeti feodal beylerden ve şehirli efendilerden satın alacağı toprakları, Filistin'de dört veya beş milyon yeni Yahudi göçmeni barındırabilecek ölçüye gelene kadar mamur etmekti. Faysal buna Arap topraklarının yeni göçmenlerin yerleşebileceği kadar geniş olduğu cevabını verdi ve emellerine ulaşmalarında Yahudilerin desteğini istedi.

Ancak Faysal'ın görüşme hakkındaki raporu özü itibariyle çok farklıdır. Babasına 12 Aralık 1918 tarihli mektubunda toplantıyı isteyenin

Weizmann olduğunu ve görüşmenin başlangıcında Weizmann'ın "Yahudilerin Filistin'de hükümet olma amacı yoktur. Hedeflerinin sınırı, orada sığınabilecekleri bir yer kurmaktır. [Filistin'de] hükümet kurmak gibi en ufak bir emelleri yoktur" dediğini söylemektedir. Weizmann ardından Sykes-Picot Antlaşması'nı eleştirerek "Şayet Araplar ve Yahudiler beraber yürürlerse, hiçbir ülke onları haklarından mahrum edemez" demişti. Faysal sonra da Weizmann'ın Yahudilerin Filistin'de kendi başlarına hükümet kurmak istemedikleri konusundaki ifadesini tekrarladığını yazmıştır. "Bunun yerine göç etme haklarına, şirket kurmalarına, yol ve demiryolu inşa etmelerine engel olanları durdurmak istemekteler... Filistin'deki Yahudileri yerel ve milli meclislere girme hakkına sahip vatandaşlar olarak görmek istiyorlarmış... Hükümetlerini güçlendirmek, ülkelerini inşa ve yeniden yapılandırmak için Araplara açabilecekleri kaynakları varmış..." Faysal bu sözlere şöyle cevap vermiştir: "[bu hissiyatınız] Samimi olduğu takdirde hafife alınamaz... Araplar bütün güçleri ve kudretleriyle işgal düşüncesine karşı çıkacaklardır. Bu düşünceye gelmelerine neden olan İngiltere veya Amerika yardım etmezse, Fransızlarla ölene kadar savaşacağız, çünkü o zaman kimse ülkemizi yok pahasına sattığımızı iddia edemez... Araplar ülkelerinde tahrip edilenleri tamir etmek için kaynak ihtiyacı içindedir. Sizlerden [Yahudilerden] büyük devletler nezdinde siyasi destek istiyoruz." Bu noktada Weizmann elini uzatıp şunları demiştir: "Size tüm Yahudiler adına söz veririm ki ya beraber öleceğiz ya da beraber yaşayacağız." Faysal da şu sözlerle görüşmeyi bağladı: "Bana söylediklerinize sadık kalırsanız, ben de size söylediğime sadık kalacağım: Arap ülkesi bölünemez."[39] Toplantıya ait bu iki rapor arasındaki fark, Lawrence'ın bilerek veya bilmeyerek yaptığı tercüme kusuruyla anlaşılamayacak kadar geniştir. Bu kusurlar Weizmann iki hafta sonra Faysal'la ikinci defa buluştuğunda daha da mahkûm edici bir tarzda tekrarlanacaktı.

Ertesi gün 12 Aralık 1918'de *The Times* Faysal'ın, Lawrence ve Dışişleri Bakanlığı tarafından teşvik edildiği bariz olan bir beyanını yayımladı. Şöyle diyordu: "Sami ailesinin iki üyesi Araplar ve Yahudiler birbirlerini anlamaktadır. Kendi kaderini tayin ve milliyet ideallerinin rehberliğinde yapılacak Paris Konferansı'ndaki fikir teatileri neticesinde her milletin kendi emellerinin gerçekleştirilmesinde kesin ilerleme sağlayacağına inanıyorum. Araplar, Siyonist Yahudiler için kıskançlık duy-

mamakta ve oyunu dürüstçe oynamak niyetindedir; Siyonist Yahudiler de kendi bölgelerinde kuralların doğru uygulanması niyetini taşıdıkları konusunda milliyetçi Araplara teminat vermiştir. Filistin'deki Türk entrikaları Yahudi yerleşimciler ile yerel köylüler arasında kıskançlık yaratmıştır fakat Arapların ve Yahudilerin birbirlerini karşılıklı olarak anlamaları, zaten uygulamada savaştan önce bile ortadan kalkmış olan eski dargınlıkların son izlerini de silecektir." Faysal'ın bu beyanı, şayet yapılmışsa Arapça tercümesinden okuyup okumadığı veya metne Lawrence'ın sözleri üzerine mutabık kalıp kalmadığı açık değildir. Babasına ve Zeyd'e gönderdiği ayrıntılı mektuplarında bu beyandan bahis yoktur. Faysal 29 Aralık 1918'de İngiliz Yahudisi ve önde gelen Siyonistlerden Lord Walter Rothschild'in, şerefine verdiği akşam yemeğinde şöyle demiştir:

> Hiçbir Arap Yahudi milliyetçiliğinden şüphe duymaz veya Yahudi milliyetçiliğinden korkmaz. Türkler uyruğu olan halkları ve inançları, aralarındaki geçimsizlik ve husumetleri teşvik ederek yönetmiştir ve şu anda diğerlerinin de bunu yaptığını söylemekten üzüntü duyuyorum.
>
> Kendilerini medeni olarak tanımlayan bazılarının Yahudilerin Mescid-i Aksa'yı tapınak yapmak istediklerini ve Filistin köylülerini ezip köklerini kurutmak istediklerini söyledikleri kulağıma geldi. Kendi açımdan biliyorum ki gerçek Yahudiler bu görüşleri taşımamaktadır. Bu iftiraların bizim üzerimizde etkisi yoktur. Biz Arapların özgürlüğünü talep ediyoruz. Şu anda söylediğim gibi Yahudilere eve tekrar hoş geldiniz demez ve Arap devletinin imkânları elverdiği kadar onlarla işbirliği yapmazsak buna layık olmadığımızı göstermiş oluruz... Dr. Weizmann'ın idealleri bizim ideallerimizdir. Bizden talep gelmeden bize yardım etmenizi bekliyoruz. Büyük devletlerin şefaati olmadan Yakındoğu'da hiçbir devlet kurulamaz ancak ihtiyaç duyulan, bundan da fazla bir şeydir. Avrupa'dan düşüncelerin, malzemelerin, bilginin ve tecrübenin de ödünç alınması gerekmektedir. Bunları bize uydurmak için Avrupalı tarzından Arap tarzına tercüme etmeliyiz. Burada sizden daha iyi bir aracıyı nerede bulabiliriz? Çünkü Avrupa'nın bütün bilgisine sahip olan sizler, aynı zamanda soy itibariyle bizim kuzenlerimizsiniz.[40]

Faysal'ın bu vesileyle dile getirdiği Arap-Yahudi dostluğuna ilişkin hissiyatı Barış Konferansı için kaleme aldığı muhtıradan çok farklı değildi; fakat *The Times*'da adıyla yayımlanan, Filistin'de Yahudi milli hak-

ları kavramını kabul ettiği izlenimini veren beyana göre vurgusu ve tonu itibariyle farklılık gösteriyordu.

Faysal ile Weizmann arasında Londra'daki ikinci görüşme 3 Ocak 1919'da yine Faysal'ın Carlton Oteli'ndeki dairesinde gerçekleşti. Bu defa Weizmann'a Dünya Siyonist Kongresi Genel Sekreteri Nahum Sokolov ile Asquith'in Savaş Kabinesi'nde posta-telefon-telgraf bakanı olarak görev yapmış, sadık Siyonist Herbert Samuel de bulunuyordu. Lawrence bir kez daha Faysal ile ziyaretçi grubu arasında çeviri yapan tek kişiydi. Weizmann'ın takdim ettiği elle yazılmış "antlaşma"nın içeriğini Lawrence müteakiben Faysal'a açıkladı. Antlaşmanın metni Araplarla Yahudiler arasındaki ırki ve kadim bağları, yeni Arap devletinin ve Filistin'in ilerlemesi için aralarında işbirliğinin gerekliliğini, birbirlerinin bölgelerinde "usulüne göre akredite edilmiş temsilciliklerin" kurulmasını, Balfour Beyannamesi'nin uygulanması ve ibadet özgürlüğü için güvencelerin sağlanmasını kapsıyordu. Antlaşmanın önem taşıyan 4. maddesi şu hususları öngörüyordu: "Yahudilerin Filistin'e geniş ölçekli göçünü canlandırmak ve teşvik etmek ve mümkün olduğunca hızla Yahudi göçmenleri ülkeye birbirlerine yakın olarak ve topraklarda yoğun tarım yapabilecekleri şekilde yerleştirmek için gerekli tüm tedbirler alınır. Bu önlemler alınırken Arap köylülerinin ve kiracı çiftçilerin hakları korunur ve ekonomik gelişimlerini ilerletmek için yardım sağlanır."

Lawrence'ın telkinlerine ve İngilizler tarafından Siyonist iddialarının resmen tanınması yolunda üzerinde artan baskılarına dayanamayan ve İngilizce metni okuma imkânı bulunmayan Faysal antlaşmayı imzalamaya rıza gösterdi. Ancak kendi el yazısıyla antlaşmanın reddi sonucuna varan çok geniş ve kategorik ifadeli bir şerh de ekledi. Buna göre, imzası İngiliz hükümetinin birkaç gün önce Dışişleri Bakanlığı'na verdiği muhtırada belirttiği Arap bağımsızlığına ilişkin vaatlerini yerine getirmesi şartına bağlıydı. Kayıt şöyledir: "Büyük Britanya Hükümeti Dışişleri Bakanlığı'na muhatap 4 Ocak 1919 tarihli muhtırada talep edildiği üzere, Arapların bağımsızlıklarını kazanmaları şartıyla yukarıdaki maddelerle mutabıkım. Ancak [muhtıradaki taleplerde] en küçük bir tadil veya değişiklik yapılırsa yok hükmünde sayılacak, hiçbir geçerliliği kalmayacak olan bu antlaşmanın tek bir kelimesine bile bağlı olmayacağım ve her ne şekilde olursa olsun sorumluluk altında kalmayacağım."[41] Lawrence'ın kayıt hakkında Weizmann'a yaptığı kabataslak çeviri çok

kötü ve belki de bilinçli olarak yanıltıcıydı. Zeyilde yer alan, Faysal'ın Filistin Araplarını da kesinlikle kapsayıcı nitelikteki Arap bağımsızlığına ilişkin spesifik taleplerine değinmedi. Bu antlaşma Weizmann'ın ilk olarak bir mektupla *The Times* gazetesine ifşa ettiği 1936 yılına kadar kamuya açıklanmadı. Öte yandan belge Siyonist hareket tarafından Barış Konferansı sırasında Amerikan heyetine Faysal'ın Arapça şerhi veya Lawrence'ın (yanlış) çevirisi dahil edilmeden verildi ve konferansın Siyonist taleplerine olumlu tutum almasında belli bir rol oynadı.

Faysal, Weizmann'la toplantıdan ayrılıp Carlton Oteli'ndeki bir başka dairede çalışan danışmanlarının yanına gidip olanları anlattığında, yüzlerde şok ve inanmazlık ifadeleriyle karşılaştı. Bir yabancı tarafından başka bir yabancının lehine, hiç bilmediği İngilizce dilinde yazılmış bir belgeyi nasıl imzalayabilirdi? Avni Abdülhadi'nin hatıralarında kaydettiği gibi Faysal danışmanlarına şöyle cevap verdi: "İngilizce yazılmış böyle bir belgeyi imzalamama şaşırmakta haklısınız. Ancak imzayı kabul etmemi, Dışişleri Bakanlığı'na daha önce sunduğum muhtıramın İngiliz hükümeti tarafından kabulü şartına bağladığımı yazıyla kaydettiğimi söylediğimde şaşkınlığınızın geçeceğini size garanti veririm... [Bu muhtıra] kuzeyde İskenderun-Diyarbakır hattından güneyde Hindistan'a kadar uzanan Arap ülkelerinin bağımsızlığı talebini içermektedir... Ve bildiğiniz gibi Filistin bu hattın içinde kalmaktadır... Bu şerhimin herhangi bir şekilde tadiline gidilirse antlaşmadaki hiçbir hususu uygulama sorumluluğumun bulunmadığını, imzalamadan önce antlaşmada teyit ettim."[42]

Faysal şerhi yazmakla kurulmuş olabilecek her tuzaktan kaçındığı itirazlarını danışmanlarına ne kadar söylemiş olsa da, tehlikeli, hatta mahkûm edici bir işe girilmişti. Siyonistlerin daha sonraları Filistin'deki planlarından Arapların bilgisi olduğu ve onayladıklarını göstermek için kullandıkları iki belgeden birisi bu olacaktı.[43] Faysal da sonraları zeyil bile yazmış olsa Wiezmann'la bir antlaşmaya imza atmaktaki saflığının farkına varmış ve muhtemelen Lawrence ve İngilizler tarafından aldatıldığını hissetmiştir. Uluslararası ilişkilerin acımasız gerçekliklerine ilişkin bilgisinin kıyas kabul etmez derecede artmış olduğu Mart 1920'de gazetecilerle bir söyleşi yaparken, Siyonistlerin niyetlerine önceleri gevşek yaklaştığını kabul etmiştir. Özellikle Hogarth, Weizmann ve Lawrence tarafından Siyonistlerin Filistin'de bağımsız bir devlet kurmayı istemedikleri, amaçlarının Arapların hakları ve çıkarlarına hiçbir şekilde

müdahale etmeden Yahudilerin bölgedeki varlıklarını geliştirmek olduğuna dair bir dizi güvence verildikten sonra Filistin'de Arap-Yahudi işbirliğinin zemin bulabileceğine inanmıştı.[44] Faysal'ın Avrupa'daki bu ilk günlerinde Lawrence'a bağımlılığı kaçınılmaz olmakla beraber, nihayetinde Lawrence, Faysal'ın kilit İngiliz siyasi tutumundan fazla uzak düşmemesini sağlamaktan da sorumluydu. İngilizlerin Yakındoğu'daki siyasetinin muğlaklığını, akıl karışıklıklarını, ikiyüzlülüğünü eleştirip, tahkir edebilirdi -özel yazışmalarında acımasızca bunlarla alay ediyordu- ancak İngiliz siyasetinin temelinde yatan anlayışı yine de paylaşıyordu. Kendine özgü tarzıyla da olsa İngiliz çıkarlarının korunmasını, İngiliz gücü ve etkisinin Ortadoğu'da genişletilmesini aklından hiç uzak tutmuyordu. Lawrence için Yakındoğu'nun yeniden biçimlendirilmesi bir serüvendi ve Arap bağımsızlığı ile doğasında varolan uyuşmazlığına rağmen Filistin'deki Siyonist projesi Araplar için önemli bir destek kaynağı olarak sunulabilirdi. Lawrence 1919 yılının daha ileri tarihlerinde Alan Dawney'ye yazarken Siyonistlerin sadece Suriye ve Irak'ı değil tüm doğuyu finanse edebileceklerini, Filistin'inse ancak çok kısa bir süre boyunca büyük Yahudi bankerlerinin ilgisini çekebilecek küçük bir toprak olduğuna dair hayali düşünceler dile getiriyordu.[45] Böyle güçlü ve etkili müttefikleri olması, Fransızlarla hesaplaşmasında Faysal'ın elini büyük ölçüde güçlendirebilirdi.

Londra'da geçirdiği zaman Faysal'ın şahsi hal ve tavırlarında da izini bıraktı. Avni Abdülhadi hatıralarında şöyle yazmaktadır:

> Emir Faysal'ın Londra'da geçirdiği kısa süre, üzerinde önemli bir etki yaratması için yeterli oldu zira bu süre zarfında Bedevi usulleriyle yetişmiş soylu bir Arap emiri olmaktan çıkarak modern zihniyetli bir emir haline geldi. Kanaatime göre, emirin Londra'daki lordlar sınıfına karışması, İngilizlerle özel toplantılarda ve yemek masalarında bir araya gelmesi ve İngilizlerin genel olarak rahat hayatını tanıması üstünde izlerini bıraktı. Emirin değiştirdiği tavırlarından bunu çok açık fark ediyorduk. Hiçbir toplantıya Arap kıyafetlerini giyinmeden girmeyen, huzuruna resmi kıyafetsiz kimsenin giremediği, izin vermediği takdirde karşısında hiç kimsenin konuşamadığı emir, Arap başlıkları yerine tuhaf biçimli şapkalar giymeye başladı. Resmi İstanbulin ceketi ve abayası yerine bonjour veya frak giyme alışkanlığı geliştirdi. Londra sokaklarında veya otellerinde gezmeye çıktığında, sokakları aşındıran diğer Avrupa hükümdarlarının oğulları gibi yanındakilerin koluna giriyordu.[46]

Bu ifadeler Batılı usulleri anlamsızca taklit eden, geri kalmış bir ülkenin hanedan mensubunun karikatürize tasviri gibi kulağa gelebilir. Ancak Faysal Avrupa'da iken modern zihniyetli bir kişi olarak tanınmak ve Avrupa liderleri ve halkları arasında geri kalmış bir aile veya toplumun temsilcisiymiş gibi yaratılan izlenimi silmek istemekteydi. Amacı, Arapların "modern" bir halk olarak aralarına katıldığı mesajını dünyaya vermek ve yerleştirmekti.

Yeni yıl yaklaştıkça 1918'in son günlerinin artan sosyal faaliyet dalgaları içinde Faysal Londra belediye başkanı tarafından 30 Aralık 1918'de verilen bir öğle yemeğine katıldı. Konuklar arasında Sir Arthur Henry McMahon ve Lord Rothschild de vardı. Davet hakkında yazan *The Times* şöyle diyordu: "Prens'in sağlığına kadeh kaldıran belediye başkanı cesur birliklerinin Kutsal Toprakların Türklerin nefret edilen idaresinden kurtarılmasındaki parlak hizmetleri için teşekkür etti. Prens cevabında Arapların, İtilaf devletleri için son derece kutsal olan, Türklerinse hâkimiyetlerine tezat teşkil eden özgürlük ve adalet ilkeleri uğruna savaştıklarını söyledi. Bu görev ve davalarında İngiliz halkının gerçek muhabbetine sahip olmaktan mutluluk duyduğunu belirtti." Ancak geride bıraktığı ülkesini aklından hiç çıkarmıyordu. 1918 yılında yazdığı son mektubu 31 Aralık 1918 tarihinde Şam'daki kardeşi Zeyd'e göndermiştir. İngiltere'nin iyi niyeti ve sadakatinden teminat vermekte, Amerikalıların gelişine büyük ümit bağladığını belirtmekte, Amerika'daki Suriyeli cemaatinden bağımsızlık yolunda sağlam destek aldığını söylemektedir. Mektubunu kış mevsiminde Londra havasının kasvetini, güneş öğleden sonra 3 civarında battığından gecelerin uzarken bulut ve sis nedeniyle gündüz vakti bile güneşin görünmediğini anlatarak bitirir. "Bana kötü davrandığında bile, ülkemi her zaman daha çok severim" derken sözlerinde samimidir.[47]

11. Bölüm

Paris Barış Konferansı I

Faysal ve maiyeti Londra'dan feribot bağlantılı trenle seyahat ederek 9 Ocak 1919'da Paris'e geldi. Barış Konferansı'nın resmen 18 Ocak'ta açılması planlanmış ancak Hicaz heyetinin temsili meselesi hâlâ çözüme kavuşmamıştı. Faysal Arapların bağımsızlık taleplerine teskin edilemeyecek ölçüde husumet duyan bir arenada oyuna girdi. Fransız hükümeti Faysal'ın statüsünü tanımayı olumsuz tavrıyla reddederken, Quai d'Orsay onu yola getirilemeyecek bir Fransız aleyhtarı, İngilizler tarafından Yakındoğu'daki çıkarlarını Fransa'nın aleyhine ilerletmek için manipüle edilmiş bir kişi olarak görüyordu.[1] Fransız basını da aynı şekilde Arapların Barış Konferansı'ndaki mevcudiyetine karşı tavır alıyor, Faysal'ı hem Suriye'nin işlerine burnunu sokan muhteris bir Hicazlı, hem de Fransa'nın Suriye'deki medeniyet getirici rolüne, savunmasız (ve Fransız taraftarı) halklar üzerindeki özel hamilik statüsü iddialarına engel çıkaran birisi olarak olumsuz bir ışık altında gösteriyordu. Faysal da bu sırada kendisini aleni olarak destekleyip teşvik etseler de İngilizlerin Fransızlarla özel görüşmelerinde tutumlarını kolaylıkla değiştirip hatta tersine çevirebildiklerinin vahim bir şekilde farkına varmıştı. Babasından aldığı basit talimatlar İtilaf devletleriyle müzakerelerini nasıl yürütmesi -İngilizlerin iyi niyetine güvenmek dışında- ve Arap ayaklanmasının ana hedeflerini nasıl ilerletmesi gerektiğine ilişkin yapıcı telkinler içermediğinden faydasızdı. Her şeyin ötesinde Barış Konferansı esas olarak Almanya ve Avusturya'nın yenilgisi ve imparatorluklarının ilgasından sonra Avrupa'nın tekrar biçimlendirilmesiyle ilgiliydi. Arap Yakındoğu'sunun meseleleri ikinci derecede önem taşıyor, liderler ancak verdikleri önemle orantılı ölçüde bu konuya zaman ayırıyorlardı.

Hazırlıklar ve Planlama

Fransızlar tam diplomatik yetkilerle teçhiz edilmiş olmasa da Faysal'a ülkeyi ziyaret eden yabancı devlet adamlarına gösterilen nezaket kaidelerine şeklen uygun muamele ettiler. O ve maiyeti ile yardımcıları Champs-Elysees'deki Kontes de Kellerman'ın saray yavrusu konağına yerleştirildiler.[2] (Ancak Lawrence, Faysal'ın merkeziyle İngiliz heyetinin kaldığı Astoria ve Majestic otellerinden biraz uzaktaki Hotel Continental'e verildi.) Lawrence'ın "yaşadıklarımın en kötüsü; Faysal için daha da zordu. Ancak siyaset sanatını bu yolla öğrendi" dediği beş ay sürecek çetin tartışmalar, toplantılar ve müzakereler böylece başladı.[3]

Faysal'ın karşısındaki ilk görev Fransa'nın heyeti hakkındaki niyetlerini ölçmek ve Arap heyetinin konferans salonunda oturtulmasına itirazlarını gidermekti. Arap davasını İtilaf liderlerine takdim fırsatını ancak böyle elde edebilirdi. Fransız liderleri ve yetkilileriyle ilk toplantıları bu bakımdan fazla cesaret verici değildi. Paris'e gelişinden kısa süre sonra nezaket ziyaretinde bulunduğu Clemenceau Arapların ortak savaşan taraf statüsüyle tanınması hakkında bazı genel ifadeler kullandı.[4] Diğer taraftan, konferansın planlanan açılış tarihinden iki gün önce Fransız Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi Direktör Yardımcısı Jean Gout 16 Ocak'ta Faysal'ı ziyaret etti. Toplantıda hazır bulunan Avni Abdülhadi aralarında geçen konuşmayı daha sonra anlatmıştır. Gout, Fransa'nın kendisini ziyaretçi olarak memnuniyetle kabul ettiğini, ancak konferansta yer tahsis etme imkânı bulunamamasından ötürü büyük üzüntü duyduğunu bildirdi. Bu alçaltıcı davranış için açıklaması, bütün İtilaf devletlerinin Hicaz Krallığı'nı ve babasının krallık unvanını tanımadıklarıydı. ABD ve Japonya Hicaz'ın egemenliğini henüz resmen tanımadıkları için söyledikleri teknik açıdan doğruydu. Öte yandan, Gout durumu kabul edilebilir kılmak için katılımcı devletlerden birinin Faysal'ı vekil olarak atadığı takdirde Fransa'nın buna itiraz etmeyeceğini ifade etti.[5] Gout'nun ifadeleri Faysal için çok rahatsız ediciydi. "Bu haber Faysal'a büyük bir darbeydi; halkının birlik ve bağımsızlık davasını temsil etmek için memleketinden ayrılmıştı. Fakat şimdi konferansın başarısızlıkla sonlanacağını hissetmeye başlıyordu."[6] Ancak Faysal'ın sıkıntısı uzun sürmedi. Lawrence İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un aklına, Fransız muhatabı Pichon ve Clemenceau ile görüştüğünde Hicaz heye-

tine salonda yer verilmesi meselesinde kararlı davranması gerektiğini soktu. Fransızlar bazı itirazlardan sonra diş bileyerek de olsa Hicaz'a iki delegeyle konferansta temsil hakkı verilmesini kabul ettiler.[7]

Faysal'ın Fransızlardan ve entrikalarından duyduğu korku babasına 19 Ocak'ta yazdığı ayrıntılı mektubundan açıkça anlaşılmaktadır. "Fransa Suriye'yi Arap köklerinden kopartmak ve karşısında kimse ayak bağı olmadan yönetmek istemektedir" kanaatini taşımaktaydı. Bu hedeflerine ulaşmak için Fransızlar her tür tezi işe koşuyor, hiçbir şey yapamazlarsa Hicazlıları başkalarının işine burnunu sokan mütecavizler olarak gösterip ellerine geçen her fırsatta Suriye ile ilişkilerinin "özel" niteliğini vurguluyorlardı. Faysal davasını temellendirmek için babasının ona çok az kanıtlayıcı belge verdiğini, bunun neticesinde müzakere pozisyonunun çok zayıf kaldığından şikâyet etti.[8] Hüseyin-McMahon muhaberatının ayrıntılarından hiçbir bilgi sahibi değildi ve Arap bağımsızlığı davasını güçlendirmek için bunları kullanamıyordu. Bu belgelerin varlığını bilen Faysal babasından kendisine vermesini rica etti. Ancak Hüseyin belgelerin metinlerinin Londra'da olduğu, Faysal'ın bunlara gerçek bir ihtiyacının bulunmadığı cevabını verdi.[9] Hüseyin'in Barış Konferansı'na gitmeden önce Faysal'ı bu belgelerin anlamı hakkında neden bilgilendirmediğini açıklamak mümkün değildir. Herhalde bunun sebebi, mutabakat sağladığını düşündüğü konularda İngilizlere mutlak güven duyulabileceğine inancı değildi. Bu tutumu daha çok müzakereler üzerinde kontrolünü sıkı tutma ve yaşamsal bilgileri Faysal'a sadece kesinlikle gerekli olduğunda damla damla vermesine bağlanabilir.

Faysal İtilaf devletleriyle uğraşırken hayati önemdeki Hüseyin-McMahon muhaberatı metinleri elinde olmamasına rağmen bir müzakere stratejisi geliştirmek zorundaydı. Aynı mektubunda İtilaf devletlerine sunacağı Arap davasının ana hatlarını çizerek sözlerine devam etti.

> Ben babamın ve üç İtilaf devletinin hepsinin ortak savaşan taraf olarak tanıdığı Arap ordusunun temsilcisiyim. Avrupa'ya kral [Hüseyin] ve tüm Araplardan oluşan muharip ordu adına Arapları savunmaya ve haklarını talep etmeye geldim ... sınırları kuzeyde Toros Dağları'nın ve Diyarbakır'dan geçecek hatla tanımlanan ülkem hakkında, Arap ordusunu oluşturan halkın kanaatlerini dikkate almadan hiçbir şeyi kararlaştırmamalarını İtilaf devletlerinden istiyorum. Bu ülkenin halkı, istediği hükümeti seçme hakkına sahiptir ve İtilaf devletleri bu bağımsız karara saygı göstermek

zorundadır... Bu ilkeye aykırı düşecek kararlar tarafımızdan kabul edilmeyecektir. Amerikan hükümeti, bu hükümetin lideri Wilson ve tüm diğer hükümetlerin halkların kendi geleceklerini tespit etme hakkına sahip olduğunu teyit ettiği için bunu söyleyecek durumdayım. Buna hiç kimse, hatta Fransızlar bile en küçük itiraz dile getiremez. Bu sözlerin kamuoyunun genel temayülüne uygun düşeceğine inanıyorum ve kuvvetle bu yönde bastıracağım. Diyeceğim ki Zat-ı Devletleri [Hüseyin], Arapları, kendi otoritesini kabule zorlamak istememektedir; onların serbestçe verdiği karara uyacak, Arapların kendi geleceklerini tespit etmeye ve kendi kaynaklarını kullanmaya haklarının olması gerektiğini tüm gücüyle talep edecektir. Hiçbir devletin Arapların işlerine müdahalesini ve açık iradeleriyle belirlemedikleri bir devleti kabule zorlanmalarını kabul etmeyecektir. Zat-ı Devletlerinizin, Cidde'ye geldiklerinde Bay Sykes ve Picot'ya, insanlara mutlak özgürlüklerini verme mecburiyetini vurgulayarak belirttiğiniz üzere, ülke kimsenin şahsi malı olmayıp halkın ellerine bırakılmıştır.[10]

Faysal'ın siyasi bilgi ve görgüsü, uluslararası diplomasinin ve büyük devletlerin rekabetlerinin labirent misali dünyasına derinlemesine girdiği geçen haftalar zarfında kıyas kabul etmez derecede artmıştı. Avni şöyle yazıyordu: "Altesleri [Faysal] Avrupa devletlerinin ve özellikle Fransa'nın siyasetleri hakkında büyük endişe içindeydi. Avrupa siyasetinin zikzakları ile çok fazla ilgilenmediğini ancak siyasetlerini formüle etmelerinin altında yatan temel fikirleri derinlemesine araştırmaya kesinlikle hazır olduğunu gördüm. Babasının İngilizlerin tavsiyelerine itaat etmesinin önemine ilişkin talimatları ışığında İngiltere'nin siyasetine olumlu yaklaşmaktaydı."[11] Avrupa'ya gelişinin üzerinden daha henüz altı hafta geçmeden babasına yazdığı mektup, daha önce Avrupalıların çalışma usulleriyle doğrudan yüz yüze gelmemiş bir kişi olarak Avrupa siyasetinin vasıtalarını takdire şayan bir olgunluk ve kavrayış gücüyle değerlendirdiğine işaret etmektedir. Stratejisi İtilaf devletlerini halkların kendi kaderlerini tayine ilişkin beyanlarından ötürü sorumlu tutma ihtiyacını yansıtırken kamuoyuna başvurması, demokrasilerde siyasetçilerin işin sonunda kendilerini seçenlerin görüşlerinden çok da fazla sapamayacaklarını, sezginin de ötesine geçerek anlamış olduğunu kanıtlıyordu. Ancak kamuoyunu kazanma mücadelesinde Faysal özellikle Fransızların çok gerisinde kaldığını biliyordu. Fransız halkının siyasetçiler ve basın tarafından Arap davası hakkında yalanlar ve yarı gerçeklerle doldurulduğundan acı acı şikâyet ediyordu. Bunun neticesinde halkın

Araplara karşı yaygın küçümseme duyguları ve Fransa'nın geri kalmış halklara medeniyet getiren imajının kuvvetlenmesi sağlanıyordu. Babasına nüfuzlu *Le Temps* gazetesinden alıntı yaparak Hicaz gibi "gayri medeni" bir ülkenin Suriye'yi idare etmesi düşüncesine nasıl dudak büküldüğünü gösterdi.[12] Faysal konferanstaki en güçlü hasmının Fransa olacağını biliyordu. Bu bakımdan dar kafalı görüşleri nedeniyle Fransa basını ve kamuoyunu mahkûm etmektense iyi bir örnek sergileyerek, röportajlar vererek, uyumlu beyanlarda bulunarak Fransızların önyargılarının üstesinden gelmeye ve Yakındoğu'daki bağımsız bir Arap devletine ilişkin korkularını izlediği siyasetle azaltarak sabırla aşmaya çalışacaktı.

Paris Barış Konferansı 18 Ocak 1919'da Paris'te Quai d'Orsay'ın gösterişli Saat Salonu'nda [Salle d'Horloge] törenle açıldı. Clemenceau tarafından simgesel önemi nedeniyle özenle seçilen tarih, Fransa'nın 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'ndaki mağlubiyetinin ardından Kayzer I. Wilhelm'in Versailles'da birleşik Almanya'nın ilk imparatoru olarak ilanına rastlıyordu. Almanya'ya hesap ödetmek zamanı gelmişti. Konferansta Hicaz heyeti de yerini aldı. Faysal ve Rüstem resmen saat 15.00'te başlayan konferansa katılan tek Araplardı. Gout aynı gün Faysal'ı ziyaret ederek birkaç gün önceki ölçüsüz ifadeleri için özür diledi.

İngiliz-Fransız Gerilimi

Konferans Suriye sorununun çözümü hakkında İngiltere ile Fransa arasında çıkan gerilimle başladı. Resmi İngiliz tutumu Fransa'nın ve Faysal'ın iddiaları arasında tarafsızlıktı. İngiltere Barış Konferansı'nın kararlarını etkileme endişesiyle konu hakkında kesin bir tavır almayı reddetmekteydi. Aynı zamanda Paris'teki İngiliz heyeti dahilinde meseleyi farklı yönlere çeken rakip akımlar mevcuttu. Çoğunluk, asıl önem taşıyan meselenin Avrupa'nın geleceği olduğunu, hayati İngiliz çıkarları tehlikeye girmediği için Suriye sorununun ikinci derecede önemi haiz olduğunu düşünüyordu. Fransa Sykes-Picot Antlaşması çerçevesindeki haklarını almakta ısrar ederse, İngiltere engellemek için fazla bir şey yapamazdı. Sir Arthur Hirtzel önderliğindeki İngiliz-Hindistan lobisi ise Mezopotamya'yı doğrudan sömürgeye dönüştürmek istiyor, bu tutum Fransa'nın Suriye'deki hedeflerine paralellik arz ettiğinden Fransa'nın Suriye ve Lübnan üzerinde dene-

tim kurma taleplerinin tatmin edilmesi siyasetini öneriyordu. Emperyalist güç siyasetlerinin gerçeklikleri Yakındoğu'da baskın çıktığından Arapların bağımsızlık talepleri göz ardı edilebilirdi. Lawrence, Gertrude Bell[13] ve Allenby'nin siyasi danışmanı General Gilbert Clayton tarafından temsil edilen üçüncü akım ise İngiltere'nin çelişkili vaatlerini, yükümlülükleri ve çıkarlarını, bağımsız fakat yine de İngiltere'ye bağlı kalacak bir Arap devleti veya devletleri bünyesinde uzlaştırmak istemekteydi.[14] Clayton İngiltere'nin Yakındoğu'daki açmazını ayrıntılı bir muhtırayla açıklamıştı.[15] Ona göre İngiltere üç farklı ve birbiriyle uzlaşmaz siyasete kendini bağlamıştı: Hüseyin-McMahon mektuplarının kapsadığı, İngiltere'yi bir Arap devleti veya devletleri konfederasyonuna destek taahhüdü altına sokan antlaşmalar; Suriye ve Lübnan'da Fransız üstünlüğünü İngiltere'nin tasdik ettiği Sykes-Picot Antlaşması; İngiltere'nin Filistin'deki Siyonist projeye destek taahhüdünde bulunduğu Balfour Beyannamesi. Ancak Clayton sahadaki gerçekliklerin, bu siyasetlerin uygulanmasını imkânsız kıldığını yazdı. Marunî Hıristiyanlar ve nüfusun diğer kesimlerinden ufak bir azınlık dışında Suriye Arapları ülkelerinde Fransız denetimini açıkça reddetmekteydi. İdari sistemleri ve siyasi kültürleri tümüyle farklı emperyalist devletler arasında kontrol alanlarına bölündüğü takdirde tek Arap devleti idealinin gerçekleşme şansı kalmayacaktı. Ayrıca Filistin ve Suriye'nin Arap nüfusunun çoğunluğu arasında Siyonist projeye husumet giderek büyüyordu.

Diğer taraftan Fransa, Suriye ve Lübnan üzerinde kısıtsız bir kontrol icra etmeye kararlıydı. Clemenceau'nun Londra'yı Aralık ayındaki ziyareti sırasında Sykes-Picot Antlaşması'nda kabul ettiği değişiklikler, Fransa'nın verebileceği tavizlerin sınırını oluşturmuştu. Fransa, planlarına en büyük mânialardan biri olan İngilizlerin bağımsız Arap devleti taahhüdünü boşa çıkarmaya kararlıydı. Fransız basınında Faysal'ı kötülemek ve hakaret etmek için hiçbir fırsat kaçırılmıyor, Fransa Dışişleri Bakanlığı düzenli olarak İngiliz muhataplarına Suriye'deki İngiliz askeri kuvvetlerini Fransız karşıtı önyargılarla suçlayan, çıkarlarını ve iddialarını baltalamaya çalışmakla suçlayan muhtıralar gönderiyordu.

ABD de Fransızlar için ufukta bir sorun olarak beliriyordu. Amerikalıların savaş sonrasının yıkıntıları içinden beliren yeni devletlerde milli hükümetler kurulmasının temeli olarak kendi kaderini tayin hakkı çağrısı, Fransa'nın Suriye'de denetim kurma beklentilerini yörüngesinden

çıkarabilirdi. Suriye'de yapılacak bir plebisit veya referandumun, Fransa ile herhangi bir bağlantıya sahip olmayacak bir bağımsızlık taraflısı sonuç vereceği kesindi.

Faysal kendi bakımından ABD'nin desteğini, en azından müsbet bakışını sağlamanın önemini anlıyordu. Kardeşi Zeyd'e "Bu aralar çalışmalarım Amerikalılar üzerinde yoğunlaşmış durumda," diyordu. "Kilit şahsiyetleriyle görüşmeyi kabul ettim ve kısa süre sonra Başkan Wilson'la özel olarak bir araya gelip meseleyi inşallah uygun yolla neticeye bağlayacağım. Ona, beyan ettiği planını uygulamasını, yani kamuoyunun görüşünün alınmasını hatırlatacağım. Bununla Türklerden kurtarılan bütün topraklarda bir plebisit yapılmasını kastediyorum. Onun da buna rıza göstereceğinden kuşkum yok."[16] Faysal ve Rüstem Haydar dahil birkaç yakını Başkan Wilson'ın Paris'teki başdanışmanı Albay Edward House ile 20 Ocak'ta görüştüler. Faysal görüşmede Arap davasını ana hatlarıyla takdim etti. Bu memleketlerin tasarrufunda ortak anlayışa varılamaması halinde Arap ülkelerinin görüşlerinin anlaşılması için plebisit düzenlenmesini istedi. Faysal 23 Aralık'ta Woodrow Wilson'la görüştü. Faysal talepleri konusunda herhangi bir bağıta girmediği için Wilson'la görüşmelerinin sonucundan özel olarak memnuniyet duymadı. Wilson, ilkelerine sadık kalacağını ve doğru olanı yapacağını vaat etmekle yetinmişti.[17]

Onlar Konseyi'ne Hitap

Faysal görüşmelerin açılmasından yaklaşık üç hafta sonra, 6 Şubat'ta, konferansın ana siyaset oluşturan birimi olan Onlar Konseyi'ne davasını şahsen sunmak için davet edildi.[18] Bu önemli hitabından önce Faysal 1 Ocak 1919'da daha önce İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu muhtırayı büyük devletlerin temsilcilerine dağıttı. Muhtıranın bir özeti 29 Ocak'ta konferansa sunuldu ve Faysal tezini, Başkan Wilson tarafından telaffuz edilen ilkelere, özellikle de Mount Vernon'da 4 Temmuz 1918'de yaptığı ve milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı çağrısında bulunduğu konuşmasındaki ikinci maddeye dayandırdığını ekledi.

Faysal konferansın açılmasını izleyen, Onlar Konseyi'ne hitap etmesi için davet beklediği dönemi temsilcilerle temaslarını yoğunlaştırmak ve Fransız kamuoyunu olumlu yönde etkilemek için kullandı. Rüstem Hay-

dar güncesinde İtilaf ülkelerinden kıdemli yetkililerle bitmez tükenmez görüşmeleri ve Faysal'ın baş konuk olduğu yemekleri kaydetmektedir. Bakanlar, generaller, gazete editörleri, üniversite profesörleri ve Paris'te yaşayan Arap ileri gelenleriyle de görüşüyordu. Bu ikinci grup arasında yer alan Sultan Abdülhamid'in gözdesi [Arap] İzzet Paşa imparatorluğun çöküşüne götüren olayları kendisine göre anlattı ve "ıslahatçılar" ile İTC konusundaki acı sözleriyle dinleyicilerini eğlendirdi.[19] Gout ardından hiçbir yerden eksik olmayan Gabrit ile beraber Faysal'ı bir kez daha ziyaret etti.

Faysal Lübnan'a ayrı bir statü verilebileceğini tasdik ederken Suriye'de meşru idarenin halkın plebisit vasıtasıyla ifade edeceği iradesine dayanması zorunluluğunda ısrarını sürdürdü. Gout'nun azınlıkların korunması konusundaki itirazını kabul etmeyen Faysal, İtilaf devletlerinin önemli etnik azınlıklar içeren birçok milli devlet kurmaya hazırlandıklarını ve bunların hiçbirinin bir yabancı devletin resmi koruması altında kalmasının talep edilmediğine işaret etti. Araplar da kendi milli devletlerine sahip ve yabancı akıl hocalarına ihtiyaç duymayan Yunanlılar ve Romenler kadar ileri bir milletti. Danışmanlar ve uzmanlar memnuniyetle karşılanacaktı ancak bu, ülkeye yabancı idaresinin kabul ettirilmesinden çok farklı bir şeydi. Bin Gabrit ertesi gün gelerek Fransız hükümetinin Suriye konusundaki siyasetini yakın zamanda açıklayacağını bildirip Fransa'nın ülkede doğrudan kontrol fikrinden vazgeçebileceği izlenimini verdiğinden Gout ile görüşmesinin etki yarattığı düşüncesi uyandı.[20] Dört büyük devlet ve Japonya 30 Ocak'ta Arap ülkelerini ve Ermenistan'ı Türkiye'den ayırmaya karar verip bağımsız yapılar olmalarını zımnen kabul etti. Ancak gerçek bağımsızlığa giderken bu yeni devletlere kılavuzluk edecek ve danışmanlık yapacak mandater devletlerin atanması gerekliliğini şart koşarak bağımsızlıklarını kurala bağladılar. Büyük devletlerin bildirisine göre, Arap ülkeleri ve Ermenistan "medeniyete emanet edilmiş mukaddes sorumluluklar" olarak görülüyordu. Çok anlamlar yüklenecek manda ve mandater devletler terimleri, savaş sonrası düzeni sözlüğüne böylece girmiş oldu.

İtilaf liderlerine hitap etme daveti 5 Şubat'ta aniden geldi ve Faysal'a sadece bir günlük hazırlanma süresi tanındı. Güncesine bunu kaydeden Haydar şöyle demektedir: "[Onlar Konseyi'ne hitap] haberi [5 Şubat] öğleden sonra geldi. Konferansın Hicaz temsilcilerinin toprak talepleri

hakkında görüşlerini dinlemek istediği bildiriliyordu... Gerçekte bunu [daveti] her gün bekleyip duruyorduk ancak böylesine aniden geleceğini beklemiyor, en azından birkaç gün hazırlık süresi verileceğini düşünüyorduk." Faysal sunum için düşüncelerini sıraya sokmak amacıyla bir not yazmak istemiş fakat önceden herhangi bir şey hazırlamamıştı. Haber üzerine Sykes ve Lawrence kendi notlarıyla beraber ofisine geldilerse de Faysal hitabını kendi danışman takımının hazırlamasını istedi. Tüm gece boyunca çalışan Haydar, Avni Abdülhadi, Dr. Ahmed Kadri ve Nuri es-Said sık sık gelip nasıl ilerlediklerine bakan Faysal'la beraber bir taslak çıkardılar ve Faysal da metni uygun buldu. "Emir ne yazıldığını işitmek için zaman zaman geldi, bazı kısımlarıyla mutabık kaldı, bazılarını değiştirdi ve fikirlerini ekledi. Gece yarısı yatağına gitti fakat o gece uyuyup uyumadığını bilmiyorum. Durumun ciddiyetinin farkında olduğundan huzursuzdu. Zira açık konuşulması gereken bir zamandı ve bu nedenle heyecanlıydı... Emeklerinin meyvesini toplamaya geldiğinde insan nasıl tedirgin olmazdı. Bu sunum büyük cesaret gerektiren bir işti."[21]

Arapların uluslararası sahneye çıkışlarının başlangıcını temsil ettiğinden tarihi bir gün teşkil eden 6 Şubat'ta Faysal, Haydar'la birlikte konuşmasını son haline getirdi.[22] O sabah Lawrence ve Sykes da kendi yorumlarını eklemek ve Faysal konuşmasını Arapça yapacağından İngilizce ve Fransızca dillerindeki versiyonları geliştirmek üzere geldiler. Sykes Lübnan'ı bağımsız Arap devleti bünyesine almayı talep ederek Faysal'ın Fransızların ve genel Katolik kamuoyunun husumetini uyandırmaması hususundaki kaygısını ifade ederken, Lawrence da Arap bağımsızlık talepleri arasında Filistin'in yer almamasını sağlamak istedi.[23] Öğleden önce İngilizce ve Fransızca metinler hazırlanmıştı; Faysal Haydar, Nuri es-Said, Avni Abdülhadi ve Lawrence'ın eşliğinde Onlar Konseyi'nin toplandığı Quai d'Orsay'a hareket etti. Clemenceau, Pichon ve Başkan Wilson binanın büyük salonunda grubu kabul edip, önceden Onlar Konseyi'nin toplandığı konferans odasına geçtiler, ardından da Faysal ve grubu içeri davet edildi. Konferans masasında oturan kişiler Başkan Wilson, Amerika Dışişleri Bakanı Robert Lansing, Lloyd George, Balfour, İtalya Başbakanı Vittorio Orlando ve eski başbakanlardan Prens Saionji Kinmochi başkanlığındaki Japon heyetiydi. Faysal kapıda Clemenceau tarafından karşılanarak oturan önderlere takdim edildi. Faysal konferans masasının ortasında yerini aldı ve kısa bir aradan sonra Clemenceau, "Söz Emir Faysal'ındır," dedi.[24]

Faysal ayağa kalkarak konferansa daha önce gönderilmiş 29 Ocak muhtırasının genişletilmiş bir versiyonu temelinde konuşmasını yaptı. "Dünyanın büyük liderlerinin oluşturduğu bu topluluğun arasında bulunmaktan memnuniyet duyuyorum ve bu yüksek forumun, doğal haklarını savunan Arap milletine adilane davranacağına inanıyorum," diyerek sözlerine başladı. Daha sonra da konuşmasının esas bölümünü yaptı. Konuşurken düzenli aralar vererek Lawrence'ın İngilizce tercüme yapmasına imkân tanıdı. Konuşması, eşzamanlı olarak Clemenceau'nun da takip edebilmesi için, yanında oturan bir yardımcısı tarafından Fransızcaya çevrildi. Konuşmasının sonuna yaklaşırken kesinti yapmadan tüm nutkunu tamamlamak için izin istedi. Güçlü ve ölçülü bir sesle ve farklı tonlamalarla konuştuğu akıcı Arapçası dinleyenler üzerinde arzu ettiği etkiyi yarattı. Haydar'ın güncesinde kaydettiğine göre: "Toplananlar daha önce kısa veya uzun herhangi bir Arapça metnin okunduğunu hiç duymadıklarından ağızları açık kaldı. Gırtlaktan gelen Arapçanın kulaklarına melodik gelip gelmediğini söyleyemem ancak yüzlerindeki şaşkınlık ifadesi çok belirgindi." Lawrence ardından İngilizce versiyonu okudu, ardından Fransız görevli Fransızcayı sesli okudu. Wilson konuşmanın ana noktalarında tasdik ederek başını öne eğerken, Lloyd George gülümsüyor ve Orlando mutabık kaldığını gösterircesine başını sallıyordu. Sadece Clemenceau ve Pichon'un kaşları çatıktı ve Pichon'un yüzü konuşma devam ettikçe asılıyordu.[25]

Faysal'ın konuşması 1 Ocak muhtırasının içeriğine yakından bağlı kaldı. Babasının temsilcisi, Türklere karşı Arap ayaklanmasının lideri olarak büyük devletlerden, kuzeyde İskenderun ile Diyarbakır'dan geçen hattan, güneyde Hint Okyanusu'na kadar uzanan Asya kıtası coğrafyasının Arap nüfusunun, egemen bir halk olarak tanınmasını ve bu kabulün Milletler Cemiyeti tarafından da tasdikini istedi. Artık ayrı ve tanınmış bir krallık olan Hicaz'ı ve İngiliz kolonisi Aden'i konuşmasının dışında bıraktı. Arapların neden egemen bir halk olduklarına dair sebepleri tekrar etti: geçmiş uygarlıklarının görkemi ve gelecekte ne gibi katkılarda bulunabilecekleri; ortak bir dil konuştukları gerçeği; diğer devletlerden ayıran doğal sınırları; ancak müşterek bir devlet yapısıyla işletilebilecek doğal kaynakları; bölgenin farklı kısımları arasındaki artan ulaşım ve iletişim bağlantıları. Böylesine fazla ortak noktalara sahip başka bir halk bulmak güç olurdu. Faysal konuşmasını şu sözlerle bağladı: "İtilaf

devletleri Arap milletine savaşın sonunda özgürlük ve bağımsızlık vaat ettiler. Şimdi savaştan zaferle çıktıklarına göre, vaatlerini tutmaları gereklidir. Büyük devletlerin [Arap topraklarındaki] kendi maddi çıkarlarından ziyade Arap halkının refahıyla ilgileneceklerine kaniyim... Arap milli talepleri Başkan Wilson tarafından telaffuz edilen ve tüm dünya devletleri tarafından kabul edilen ilkelere tamamen uymaktadır."[26]

Faysal konuşmasını bitirdikten sonra konferans salonu sessizliğe gömüldü. Sonra Clemenceau soru sormak isteyenin olup olmadığını sordu. Lloyd George Irak'taki şartlar hakkında bir soru yöneltti ve Faysal da düzenli birliklerinin ve subaylarının çoğunluğunun Iraklı olduğunu ve Arap bağımsızlığı için sadıkane savaştıklarını söyledi. Ardından Wilson şaşırtıcı bir soru sordu: "Milletler Cemiyeti adına manda planı kabul edilmiş olduğuna göre halkı için tek bir manda mı yoksa birden fazla manda mı tercih etmekteydi?" Faysal buna şöyle cevap verdi: "Beraberinde getirdiği büyük sorumluluktan ötürü bu konudaki görüşümü ifade etmekte tereddüt duyarım. Bu soruya cevap verme hakkı olan kişi babamdır. Bana gelince, Barış Konferansı'nda babamı temsil etmeye ve Araplar için bölünmez birlik ve tam bağımsızlık talep etmeye geldim."[27] Wilson ısrar etti: "Fakat ben sizin görüşünüzü soruyorum." Faysal şöyle cevap verdi: "İlkem Arap birliğidir. Araplar bunun için savaşmıştır. Topraklarımızın herhangi bir bölünmesini kabul etmeyeceğim ve [Arapların] bağımsızlığını arayacağım." Bu noktada Faysal ne tür bir hükümet istedikleri konusunda halkın görüşlerinin tespit edilmesi için Arap ülkelerine uluslararası bir soruşturma komisyonu gönderilmesini talep etti.[28]

Lloyd George tekrar araya girerek Arapların savaşta tam olarak ne yaptıklarını sordu. Faysal da Arap ayaklanmasının başlangıcını, Türklere karşı Hicaz'da ve ardından Mavera-i Ürdün'de yaptıkları harekâtı ve nihayet Şam'a girişleriyle Suriye'deki seferlerini bazı ayrıntılarıyla anlattı. Temsilcilerden birinin Araplar hakkında uygunsuz ifadeleri üzerine Faysal heyecanlandı. "Benim milletim büyük bir medeniyet mirasına sahiptir ve bu medeniyetin zirvede olduğu zamanlarda temsil ettiğiniz milletler kaos ve barbarlık halindeydi. Tüm medeniyetlere hizmet etmiş bu millete ihanet etmemenizi rica ediyorum." Faysal'ın bitirirken sarf ettiği bu sözler, onayladığını gösterircesine başlarını sallayan dinleyicileri üzerinde etkisini yarattı. Londra gazetesi *Daily Mail* ertesi gün "Prens [Faysal] delegelere, onların milletleri vahşilik dönemindeyken

kendi milletinin medeniyet içinde olduğunu hatırlatmaktan geri durmadı"[29] diyordu. Bir dizi soruya cevap verdikten sonra Faysal ayağa kalktı, Clemenceau'nun elini sıktı ve salondan ayrıldı.

İngilizleri, babasına verdikleri taahhütlerle özellikle ilişkilendiren bir belgenin elinde olmaması Faysal'ın elini zayıflatmıştı. Babası bu belgeleri varlıklarından bahis açmayan İngilizlerden istemesini ona lakaytça söylemişti. Faysal 28 Şubat'ta babasına yazarak bundan şikâyet etti: "Zat-ı Alilerine daha önce birkaç kez mektup yazdığımı, buna sadece telgrafla cevap verdiğinizi arz ederim. Daha önce zikrettiğiniz ve hâlâ elime geçmeyen talimatlarınızı beklemekteyim. İntikal sırasında kaybolmadıklarını ümit ederim (!)"[30] Ancak Faysal'ın Onlar Konseyi'ne hitabından bir gün sonra, *Le Temps* Hüseyin ve Arap Doğu'suna tahakküm etmek isteyen "emperyalist" stratejisine sert eleştiriler yönelterek Hüseyin-McMahon muhaberatına atıfta bulundu. *Le Temps* ile Avni Abdülhadi arasında bunun üzerine başlayan mektuplaşmada Avni gazetenin iddialarını çürütmeye çalıştı. Avni münakaşayı dikkatine getirdiğinde Faysal Hüseyin ile McMahon arasındaki mektup alışverişinin içeriğinden bilgi sahibi olmadığını bildirdi. Faysal bunun üzerine Avni'den Londra'ya gitmesini ve gerçekten mevcut iseler Dışişleri Bakanlığı'ndan mektupların örneklerini talep etmesini istedi. Dışişleri Bakanlığı muhaberatı teyit etti ve Faysal'ın ricasını yerine getirdi. Avni'ye Arapça tüm yazışmaların örneği verildi. Faysal babasının kendisine böylesine hayati belgeleri vermekten imtina etmesinden şok olmuştu. "Avni'nin bu olağanüstü esrarengiz durum için aklına gelen tek açıklama, Kral Hüseyin'in İngilizlerin niyetine tam itimat duyduğundan oğlu Faysal dahil hiç kimsenin kendisi ile büyük devlet İngiltere arasındaki bu muhaberat sonucunda mutabık kalınan hususları bilmeye hakkı olmadığına inandığı" idi.[31] Suriye konusunda Onlar Konseyi'ne hitap etmesi istenilen tek kişi Faysal değildi. Beyrut Suriye Protestan Koleji (Daha sonra adı Beyrut Amerikan Üniversitesi olarak değiştirilmiştir.) Başkanı Dr. Howard Bliss, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından konseye resmi bir sunumda bulunmaya davet edildi. Bliss Ortadoğu'da uzun tecrübesi ve bilgisi olan, tanınmış bir akademisyen ve üniversite yöneticisiydi. Faysal hem kolejin kurucusu, Howard'ın babası Daniel Bliss hem de Howard'ın kendisi hakkında olumlu kanaate sahipti. Daniel Bliss'e Suriye'nin "büyükbabası" ve Howard'a "babası" diyordu.[32] Bliss konseye 13 Şubat'ta hitap ederek

halkın görüşlerinin anlaşılması üzere Suriye'ye bir tahkikat komisyonu gönderilmesi için coşkulu bir çağrıda bulundu.[33] Daha önce de Paris'teki Amerikan heyetine yazarak Suriye halkının manda devleti olarak ilk sırada ABD'yi, ardından İngiltere'yi seçeceğini söylemişti.

Bliss'in beyanının ardından Fransızlar kırk yıldır Suriye dışında yaşayan Suriye asıllı Fransız vatandaşı Şükrü Ganem'in de Onlar Konseyi'ne hitap etmesini ayarladılar. Ganem Fransızların desteklediği Comite Central Syrien (Suriye Merkez Komitesi) başkanıydı. Suriye Komitesi Marsilya'da Ganem tarafından düzenlenen ve Fransızlar tarafından desteklenen bir konferansta Ocak 1919 başlarında ortaya çıkmış, Suriye'nin Fransa'nın himayesi altına konulması için bir karar kabul etmişti. Faysal konseye hitap etmesi için Ganem'in davet edildiğini duyduğunda çok canı sıkılmıştı. Haydar'ı konferansa Ganem'in daveti hakkında resmi şikâyette bulunması için gönderdi ve Ganem'in konuşması sırasında hazır bulunmasını talep etti. Kendisinin Barış Konferansı'nda resmi davetle delege olarak orada bulunduğunu, Ganem'in ise başka bir tarafın delaletiyle geldiğini, resmi statüsü olmadığını belirterek protestosunu ifade etmesine rağmen talebi reddedildi.[34] Ganem yaptığı uzun ve tumturaklı konuşmasında Faysal'ın Yakındoğu'daki Arapça konuşan nüfusu temsil etme iddialarını geçersiz kılmayı hedefledi. Ayrıca istişare yürütmeden Suriye'de manda yönetimi kurulması çağrısında bulundu ve böylesine hayati önemdeki bir konuda kamuoyu kanaatinin araştırılması için resmi plebisit düzenlenmesi fikrini bir kenara attı.[35] Ganem'in iki buçuk saat süren konuşması beğeniyle karşılanmadı. Ganem ara vermeden konuşmasını sürdürürken Wilson odada bir aşağı bir yukarı yürümeye başladı. Clemenceau öfkeyle Pichon'a dönerek "Bu adamı buraya niye getirdiniz ki?" diye sordu.[36] Onlar Konseyi'nin Suriye konusunda başka sunumları dinlemeyi kabul etmiş olması gerçeği Faysal'da endişe yarattı. Statüsünü özellikle Ganem gibi kişilerden ayırmak ve teyit ettirmek ihtiyacını duydu. Şam'daki kardeşi Zeyd'e gönderdiği 15 Şubat tarihli mektupta Suriye ileri gelenlerinin Paris'e telgraf göndermelerini, kendilerini Barış Konferansı'nda temsil etmesi için Faysal'ı yetkilendirdiklerini belirtmelerini sağlamasını istedi.[37] Eşraf, dini liderler, fikir adamları ve memurlardan oluşan geniş bir topluluk Şam'ın merkezindeki Hükümet Konağı'nda toplanarak Ali Rıza er-Rikabi tarafından yapılan konuşmayı dinlediler. Er-Rikabi toplananlara Faysal'ın Paris'teki görevini

anlatarak müzakere pozisyonunun güçlendirilmesi için Suriye'nin önde gelenleri tarafından açık destek beyanları yapılması ihtiyacını vurguladı. Faysal'ın elinin güçlendirilmesi için Suriye toplumunun doğal önderleri ve hükümetinden Suriye'nin tam bağımsızlığı talebine geniş tabanlı bir destek verilmesi konusunda görüş birliği ortaya çıktı. Bunun üzerine telgraflar hazırlanarak Barış Konferansı'na ve büyük devletlerin liderlerine gönderildi ve Faysal'ın konferansta kendi adlarına konuşmak için yetkili olduğu belirtildi ve Suriye'nin bağımsızlık talepleri tekrar edildi.[38] Telgrafları imzalayanlar arasında Başhaham ve Rum Katolik Patriği de vardı.

Faysal aynı gün Suriye'ye dönmesi istenen Özel Kalem Müdürü Faiz el-Hüseyin'den ayrıldı. El-Hüseyin'in ayrılışının sebepleri bilinmezlik bulutu arkasında kalmıştır. Haydar güncesinde onu hırsızlık ve Fransızlardan para almakla suçlamaktadır. El-Hüseyin, Faysal'ın maiyetindekiler tarafından sevilmeyen, espriden anlamayan, burnu havada ve dar görüşlü bir kimse olarak görülüyordu. Ancak Arap ayaklanmasından beri Faysal'ın beraberindeydi. Neticede Faysal onun ayrılmasından memnuniyet duydu.[39] Hüseyin'in ayrılmasını heyetine Suriye ve Lübnan'dan iki aydını ekleyerek güçlendirmek için kullandı. Bunlar Hıristiyan kökenli Faris el-Huri ve Dürzi Emiri Emin Arslan idi. Ayrıca büyük kısmı Hıristiyanlardan oluşan bir heyeti diasporada yaşayan Suriye ve Lübnan cemaatlerine erişmesi için Amerika kıtalarına gönderme hazırlıklarına başladı.

Faysal'ın Yarattığı İzlenim: David Lloyd George ve Robert Lansing

Hicaz heyeti sayısının azlığına ve bir çevre ülkesini temsil etmesine rağmen konferansta yer almış oldu. Faysal ve Lawrence ikilisi kamuoyunun ilgisini çekme anlamında dört büyük devletle kolaylıkla baş edebildi ve basında sık sık yer aldı. Arabistanlı Lawrence efsanesinin ana hatları çoktan oluşmuştu ve Lawrence Arap başlığıyla çarpıcı bir izlenim yaratmaktaydı. Konferans hakkında yazan neredeyse herkes Lawrence'ın mevcudiyetine dikkatini yöneltmekle beraber, Faysal da duruşu ve ağırbaşlılığıyla karşı karşıya geldiği herkeste aynı şekilde derin bir etki yaratmaktaydı. David Lloyd George "Barış Konferansı Hatıraları"nda şöyle yazmıştır:

Emir Faysal görüşlerini 6 Şubat 1919'da Quai d'Orsay'da Barış Konferansı'na takdim etti. Beraberinde Albay Lawrence da vardı. Bu iki dikkat çekici insan Türklere karşı atlı savaşçıların başında harp ettikleri zamanlardaki gibi göz alıcı dalga dalga beyaz elbiseler giyiyordu. Zeki çehresi ve parlak gözleri her cemiyette tesir yaratabilecek Faysal'ın tablo gibi doğu kıyafetleri, görüntüsünün seçkinliğine katkıda bulunuyordu. Davasını berrak, özlü ve ağırbaşlı bir edayla ortaya koydu. Mutedil ifadelerle konuştu. Sadece bir defa, delegelerden birinin art niyeti olmaksızın sarf ettiği, Arapları kültürsüz veya yarı medeni bir halk olarak değerlendirdiği izlenimini veren dikkatsiz bir yorum üzerine asabileşti. Derhal öfkelenip sert ve çınlayan bir sesle şöyle dedi: "Ben, bu odada temsil edilen bütün diğer ülkelerde barbarlar yaşarken medeniyet içinde yaşamış bir halka mensubum." Eski Roma'nın temsilcisi olarak Signor Orlando [İtalyan Başbakanı] bu saldırıdan hoşlanmadığını belli etti. Faysal da keskin bir dille karşılık verdi: "Evet, hatta Roma bile var olmadan önce."[40]

Ancak Faysal'ın konferanstaki portresini itinayla çizen kişi Wilson'ın Dışişleri Bakanı Robert Lansing'dir.[41] Lansing 1922 yılında Faysal hakkında şunları kaydetmiştir:

Paris'te barış antlaşmaları akdetmek ve mümkün olduğunca savaşın sarstığı siyasi ve sosyal düzeni tamir etmek amacıyla toplanan birçok önde gelen ırk, milliyet ve inanç temsilcisinin arasında görünüş bakımından en çarpıcı olanı, Mukaddes Şehrin [Mekke] temsilcisi bu prensti... Gerçekte olduğundan daha uzun görünen, ince ve dimdik bir kişi olarak dalga dalga siyah kıyafeti ve altın renkli kefiyesi, sarığının altından zarifçe omuzlarına düşen zengin işlemeli örtüsü, duruşunun ve yüzünü hiç terk etmeyen ciddi ifadenin vakarını artırıyordu. Hiç kimse tabiatın insanlara önderlik yapmak için seçtiği ve bu mertebeye layık bir kişinin karşısında olduğuna dair içgüdüsel bir hisse kapılmadan Emir Faysal'a bakamazdı.

Arap emirinin hatları belirgin, düzgün ve ırkının tipik özelliklerini taşımaktaydı. Saçı ve sakalı siyah ve hafifçe kıvırcıktı. İnce bir bıyıkla kısmen gizlenen dudakları, kabalık ve şehevilik göstermeden kırmızı ve dolgundu. Sarı benizli ve cildi hafifçe alacalıydı... Biraz çizgili ve kırışık yüzünün güçlü ve dürüst bir ifadesi vardı. Siyah gözleri sakin ve yumuşak bakışlıydı. Ancak çatışmanın heyecanı veya şiddetli hislerin itkisiyle bu gözlerin ateşe bürüneceğini insan kolaylıkla zihninde canlandırabilirdi. Açık sözlülük ve gerçek, dürüst bakışlarında mevcuttu. Karakteristik yüz hatlarında Güneybatı Asya yerlilerinin o zorlukla saklanan kurnazlıktan ve uyanıklıktan eser yoktu.

Emir Faysal'ın hareketleri her zaman azametli ve sükûnet içindeydi. Vakarla ve tartarak konuşur, öyle davranırdı. Karakterinin kuvveti ve yoğun gücü farkedilir, onu normal insanların üstüne çıkartan bir düşünce derinliğine sahip olduğu hissedilirdi... Emir hakkındaki her şey hürmet uyandırırdı. Onda karakter ve mefkûre asaleti görülebilirdi. Bende bıraktığı izlenim budur... Onu daha iyi tanıdığım ve fiziki nitelikleriyle tamamen uyum içindeki zihinsel gücünü daha iyi takdir etmeye başladığım zamanlarda da bu izlenimim değişmedi.[42]

Lansing Arap ayaklanmasının itibarını Lawrence'a verirken devamında şöyle söylüyordu:

[Bu] durum hiçbir şekilde Arap ordusunun başarısı için Emir Faysal'a verilmesi gereken itibarı azaltmaz. Aşiret mensuplarının etrafında toplandığı Müslüman kişi oydu. Türklere karşı savaşmaya onun uğruna koşmuşlardı. Davanın kişileştiği insan, Arap birliği ve bağımsızlığının canlı ilhamı o idi. O olmadan başarı kazanılması mümkün olamazdı... Emir Faysal Barış Konferansı'na bir hedefle geldi. Sanırım Arap yarımadasının uçsuz bucaksız çöllerinden kuzeye Toros Dağları'na, eski Ermenistan sınırlarına ve Fırat'tan Akdeniz'e uzanan bir Arap Krallığı kurma beklentisi içindeydi. Bu bölgenin büyük çoğunluğu Arap ve Arami kökenli ve birkaç istisnayla Kuran'a inanan kişilerdi. Bu yeni devletin başkenti Şam olacaktı... Emirin arzusu göründüğü üzere önerilen bu devletin sınırlarına Filistin'i de dahil etmekti ve bu ülkenin nüfusunun onda dokuzu günümüzde Arap kanından olduğu için bu pek de gayri makul bir arzu değildi. Gerçi zannederim İngiliz hükümetinin kayıtsız şartsız Siyonist hareketi desteklediğine bakılırsa bu arzusunun gerçekleştirebileceği konusunda pek iyimser olamazdı.

Faysal, Suriye Müslümanlarının arzu ve taleplerini Barış Konferansı'nın Onlar Konseyi önünde sundu. Tezlerinin doğruluğu ve Suriye'nin bağımsız bir devlet olarak yeniden doğuşuna ilişkin sebeplerini verirken sergilediği soğukkanlılık ve itidalle dinleyicilerini kuşkusuz etkiledi... Prens ciddi bir vakarla, belki buna heybetle de diyebiliriz ve halk gruplarına hitap etmeyi bildiğini düşündüren bir kolaylıkla konuştu. Özellikle Avrupa dillerinde doğrudan bir karşılık bulunamayan Arapça deyimler nedeniyle tercümede sözleri çok şey yitirdiği şüphesiz olduğundan insan onun kullandığı dili anlamayı arzu ediyordu.[43]

Lansing, Faysal'ın ümitlerinin boşa çıkmasının gerisindeki sebeplere dair alışılmadık bir ikrarla sözlerine devam etti. Büyük devlet rekabetleri ve çatışan taahhütlerden Batılı devletler arasında yaygın İslam

ve Müslümanlara karşı derinlere inen kine geçti. "Paris'te Emir Faysal başarıyla savaştığı Türk ordularından daha güçlü ve üstesinden gelinmesi daha zor güçlerle karşılaştı. Tüm Hıristiyan dünyasında kuşaklar boyunca Müslüman inancına karşı bir antipati var olmuştu... Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü [Doğu Hıristiyanlarının talihini düzeltmek için] bir fırsat sundu. Paris Konferansı'ndaki Avrupalı delegeler genel olarak padişahın hükümranlığına tabi olmuş topraklarda Müslümanlara iktidarın iade edilmesinin önlenmesinde kararlıydı. Müslüman idaresine husumet havası Emir Faysal'ın yeni bir Suriye Krallığı kurma -hatırladığım kadarıyla yeni bir Müslüman krallığı olacaktı- hedefinin gerçekleştirilmesini güçleştirdi." Lansing bununla beraber Faysal'ın idaresi altındaki yeni Arap devletinin Batılı devletlerle ilişkilerinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan bariz olarak farklılık göstereceği sonucuna varıyordu. "Farklı şartlar altındaki bu kişinin davranışları öyle hayranlık uyandırıcı idi ki vakarı ve dik duruşu daha çok belirginleşip direnilmesi zor güçlere karşı verdiği mücadele daha derin etkiler bıraktı. Bu, konferansa katılan delegelerin gösterdiği yüksek hürmeti daha da artıran bir karakter ve mizaç sınavıydı. Emir Faysal doğu karakterinin en iyi ve düzgün yönlerini birleştirmiş bir insan izlenimi yaratıyordu. Asalet ve vakar, dürüstlük ve açıksözlülük, ihtiyat ve bilgelik tavırlarında, sözlerinde belirgindi." Ancak Lansing daha sonra o zamanlar açıkça söylenmesinde beis görülmeyen Faysal'ın dinine karşı derin önyargılarını açığa vurdu. "Birçok ülkede nimetten çok lanet olmuş bir dine mensup olmasına rağmen başarı için her niteliğe sahip olduğu görünüyordu."

Lawrence ve Faysal Paris Barış Konferansı sırasında Amerikalıların dostluğunu kazanmak için büyük gayret sarf etti.[44] ABD'nin Fransa ile İngiltere'nin çıkarları arasında Ortadoğu'da dengeyi sağladığı ve kendi kaderini tayin hakkı ilkeleri üzerine Barış Konferansı'nın inşa edildiği farz olunan Başkan Wilson'ın büyük moral otoritesi Amerikalıları Arap davası için en arzu edilir müttefik haline getiriyordu. Amerikalıların Lawrence ve Faysal'a ilişkin o dönemden kalan anlatıları bir ölçüde romantizmle karışıktır -hatta bir defasında İsa'ya bile benzetilmiştir- ancak Lansing'in Faysal profilini Paris'teki oturumlardan yıllar sonra, geriye bakabilmenin avantajı ve yaşanan önemli olayların ardından yazdığı unutulmamalıdır. Bunlar, gözleri kamaşmış bir izleyicinin anlık gözlemleri değildi.

Faysal'ın Fransız Cemiyet Hayatıyla İlişkileri

Faysal'ın Paris'teki mevcudiyeti kısa sürede şehirdeki siyasi sınıflar, edebiyatçılar, fikir adamları ve ev sahibeleri tarafından öğrenildi. Kontes de Kellermann Faysal'ı Fransız kültür ve edebiyat dünyasının önde gelen yıldızlarına takdim etmeyi kendisine görev bildi ve kısa zamanda herkes Faysal'la tanışmak için davet almaya can atar hale geldi. Kontes de Kellermann sık sık konakta Avni Abdülhadi'ye uğrayarak Faysal için öğle yemeği, akşam yemek daveti veya bir resepsiyon davetiyesi getiriyordu. Abdülhadi hatıralarında bunu kaydetmiştir: "Fransız yüksek sosyetesi Faysal'la tanışmak için ateşli bir rekabet içindeydi. Şahsiyeti, Arap kıyafetleri ve çekici çehresiyle, dürüstlük, hoşgörü ve zarif tavırlarının cazibesine kapılmışlardı."[45] Faysal Fransız cemiyetinin yıldızlarıyla dostluk ilişkileri geliştirirken, Fransız edebiyatının dev ismi (ve sonraları Nobel ödülü sahibi), yazar ve romancı Anatole France ile herkesten fazla yakınlaştı. Yazar sabah veya akşam çat kapı Faysal'ın ikametgâhına gelip kapıyı çalar, bu davetsiz ziyaretleri Faysal tarafından yadırganmayınca daha da rahat davranarak yerli yersiz zamanlarda uğrardı. Faysal'ın simasını İsa'ya benzeten Anatole France idi. Ayrıca mukabelede de bulunur, Faysal ve grubunu Paris'te iken kaldığı Hotel Bellevue'ye veya taşra evine öğlen ve akşam yemeklerine davet ederdi. Faysal'la birlikte ülkenin önde gelen gazetecileri ve *Le Temps*, *Le Matin* ve *Le Figaro* gibi nüfuzlu gazetelerin editörlerini de çağırırdı. Anatole France böyle toplantılarda sohbetlere hâkim olur ve konuyu Faysal'ın zekâsı ve sağduyusuna, Fransa'ya ülke olarak hürmetine, Arap davasının haklı yönlerine getirirdi. Gazetecileri de Faysal'ın milli taleplerini desteklemeleri için teşvik ederdi.[46]

Faysal'ın entelektüeller ve yüksek sosyete çevrelerindeki başarısı, kültürlü sınıfları saran bu idealize edilmiş, egzotik ve yeni oryantalist Arap vizyonuna çok şey borçluydu. Rüstem Haydar güncesinde Faysal ve maiyetinin 26 Şubat 1919'da Anatole France'ı Paris'in batı banliyölerinden St. Cloud'da ziyaretlerini kaydetmektedir.

> Victor Hugo ile el-Mutannabi [onuncu yüzyılda yaşamış büyük bir Arap şairi] karışımı, 76 yaşında ihtiyar bir adam olan Anatole France ile buluştuk. [France] emire beğeniyle baktı, kıyafetlerinin ne kadar harika olduğu, fiziğine ne kadar yakıştığı

hakkında yorumda bulundu... Sonra Arapların ticareti sevdikleri ve bu sayede imparatorlukları sona erdikten sonra da ayakta kalmaya devam ettikleri, Romalıların ise sadece savaş değerleri bulunduğundan askeri çöküşlerinden sonra kayboldukları hakkında fikir yürüttü... France ne zaman emire baksa aklı *Binbir Gece Masalları*'na gidiyordu... Bu anlayış Avrupa'da ne kadar yaygın. En büyük düşünürlerinin bile tanımadığı Arap uygarlığı sanki *Binbir Gece Masalları* dışında hiçbir iz bırakmamış gibi. Hayali ve egzotik *Binbir Gece Masalları*'nda anlatılan hikâyeler Batılıları, hatta en büyük edebi şahsiyetlerini dahi bütün Doğunun böyle bir yer olduğuna inandırmış.

Günün devamında Haydar rica üzerine, Faysal tarafından yazılmış, El-Kaside el-Hançeriye başlıklı şiiri Anatole France'a okudu.[47] Başka bir vesileyle bir araya geldiklerinde Haydar, Anatole France hakkındaki görüşlerini yumuşatmış ve onu Faysal'ın ve Arap davasının gerçek bir savunucusu olarak görmüştür. Yazar ve tiyatrocu George Bernard Shaw ve eşi Charlotte'un davetli, Faysal'ın ev sahibi olduğu bir öğle yemeğinde Anatole France, Araplara ve Faysal'a hissi bir övgü konuşmasıyla seslendi.[48] Faysal'ın sitayişkâr ifadelerine karşılık olarak şöyle dedi: "İnsanlığı ileri götürmüş ve hizmet etmiş bir milletin ordusunun önderi olarak sizi selamlıyorum... Araplar geçmişte insanlığa hizmet etmiştir; arzularına erişeceklerini ve gelecek kuşaklarda insanlığa tekrar hizmet edeceklerini umuyorum."

Faysal ayrıca davasının haklılığına inandırmak, Arap davası lehine konuşmalarını veya yazmalarını sağlamak ümidiyle Fransa'nın önde gelen eğitimcilerini ve bilim adamlarını da ziyaret etti. Bu kişilerden biri, Faysal'ın ofisinde ziyaret ederek görüştüğü Sorbonne Üniversitesi'nin başındaki, Profesör Aular idi.[49] Faysal bir saatten fazla zaman harcayarak Arapların kendi kaderini tayin hakkını özetledi, Barış Konferansı'nın bu hakkı tanıması ve Araplara bağımsızlığını vermesinin gerekliliği üzerinde durdu. Ertesi gün Aular *Le journal des Debats* gazetesinde yazdığı makalesinde Faysal'ın Arap halkına özgürlük ve bağımsızlık çağrısını destekledi. Ancak Fransız basınında yayımlanan arızi bir makale Faysal, şerif ailesi ve Suriye'nin bağımsızlığı hakkındaki genel olumsuz havayla mücadele için yetersizdi.[50] Fransız basını Fransa'nın Suriye'de imtiyazlı bir konum hak ettiği anlayışına kapılmış, Sykes-Picot Antlaşması'nın bunu meşru kıldığını, Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki kahramanca mücadelesinin ödülünü aldığını düşünüyordu. Ayrıca basın,

Fransa'nın Suriye'deki çıkarlarını kabul ettirmesini isteyen koloni lobisinin ve Lübnan Marunîlerinin maksimalist tutumlarını yansıtan Katolik kamuoyunun etkisiyle hareket ediyordu. Bu husumet unsurlarına, Araplara ve Müslümanlara karşı zaman zaman doğrudan ırkçılık boyutlarına varan yaygın bir antipati eşlik ediyordu.

Arapların kültürü, dini ve emellerine insafsızca saldırılar, bağımsızlığa hazır olmadıkları, modern dünyaya rehberlik altında girmeleri gerektiğine dair iddialar, Fransız basınıyla sınırlı da değildi. Bu görüşler etkisini sadece kamuoyu üzerinde göstermiyor, serinkanlı ve sakin tutumuyla bilinen Quai d'Orsay diplomatlarının bile önyargılarını ve basmakalıp fikirlerini pekiştiriyordu. Jean Gout'nun bu bakımdan Amerikalı bir diplomata sözleri dikkat çekicidir : "O [Gout] Müslümanların güç kazandıklarını düşünüyor ve geniş bir Arap imparatorluğunun büyük tehlike oluşturduğuna inanıyor. Fransızlar Müslümanları millileştirmek [yani İslama bağlılıklarından ayırmak] istiyormuş ... Emir Faysal'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazasına çok ilgi gösterdiğine inanıyor."[51] Faysal bu önyargıların derinliğinin farkındaydı ancak bunlarla Amerikan heyetinden Profesör James Shotwell'in şerefine verdiği bir akşam yemeğinde yaptığı gibi, çok zaman şaka perdesi altında eğlenerek baş etmeye çalışıyordu. Törensel bir hançer taşıdığı için Paris kamuoyunun onu yarı medeni gördüğü iddiasına karşılık olarak Fransız subaylarının tam medeniyetsiz görülmeleri gerektiğini, çünkü tören kılıçları taşıdıklarını söyleyerek cevap vermişti![52] Faysal şüpheci bir topluluk önünde kendini kanıtlama ihtiyacını hissetmeyecek kadar geçmişinden ve kimliğinden emindi. Ancak zaman zaman Batılıların beklentilerine uymak için kıyafetini veya alışkanlıklarını çevreye uyduruyordu. Faysal'la yemeğe davet edilen Shotwell bu uyum gayretlerinin teessüf uyandıran sonuçlarını bildirmektedir. "Araplar maalesef Avrupalılar gibi giyinmezlerse davalarının zarar göreceği sonucuna vardılar. Zira insanlar bu giysileri içinde onlarla yarı medeniymişler gibi konuşmaktaydılar. Emir bu nedenle boynuna bir rahibinki gibi oturan bir Prens Albert ceketi ve dik yakalı beyaz bir gömlek giyiyor. [Fakat] ne giyerse giysin asil duruyor ve zarif tavırları giysilerinin iticiliğini kapatıyor."[53] Faysal'ın giyim kuşam zevki zamanla iyileşecekti. Aslına bakılırsa iyi dikilmiş kıyafetler giyen ve modayı izleyen bir kişi haline gelecekti. Rüstem Haydar bu değişimin manasını kavramıştı. Güncesine 16 Aralık 1919'da düştüğü

kayıtta, Paris'te İran Şahı'nın da katıldığı bir akşam yemeğinden sonra Faysal'ın terziye frak ısmarladığını yazmıştır. Faysal yemekte geleneksel kıyafetlerini giymiş ancak Şah'ın maiyeti dahil diğer tüm konukların frak giydiğini görmüştü. Bu durumdan rahatsızlık hissetmiş ve Haydar'a "Kralların katıldığı bir akşam davetine, en uygun kıyafetleri giymedikçe kimse katılmamalıdır" demişti. Bunun üzerine Haydar şöyle dedi: "Efendim, birisi size üç ay önce gelip de frak diktirmeniz gerektiğini söyleseydi onu kapı dışarı ederdiniz! Şimdi ise gerekli olduğunu düşünüyorsunuz." Faysal gülümseyerek şöyle dedi: "Evet, bu doğru. Fakat şu an zorunlulukların egemenliği altındayız."

12. Bölüm

Paris Barış Konferansı II

Faysal'ın konferansta Onlar Konseyi'ni, özellikle Lloyd George, Clemenceau ve Wilson üçlüsünü bağımsız Arap devletinin veya devletler konfederasyonunun yaşayabilirliği ve esasen arzu edilirliği hakkında cansiperane ikna etme çabasının başarıya ulaşması, nihayetinde büyük devletlerin -tümü değilse bile en azından İngiltere ve ABD'nin- bu konuda iyi niyetlerini elde etmesine bağlıydı. Faysal'ın Barış Konferansı'nda bıraktığı kalıcı şahsi tesir, kendisinin ve bunun devamında Arap taleplerinin yerine getirilmesi için şartlar oluşturulmadığı takdirde pratikte fazla bir anlam ifade etmiyordu. Konferans ilerledikçe Wilson'ın yüksek ilkeleri giderek aşınıyor, Avrupalı emperyalist devletlerin emelleri ve çıkarlarıyla yüz yüze geldikçe uluslararası ilişkilerin gerçekleri onu pazarlıklara girmeye veya ilkelerini yanlış yerlerde kullanmaya zorluyordu. Fransızların taleplerinin aşılamaz olduğu ortaya çıkıp İngiltere kendi emelleri ile Fransızlara, Siyonistlere ve Araplara verdiği birbiriyle çelişen taahhütleri arasında artan şekilde eğilip büküldükçe, Faysal'ın, savaş sonrası düzene ilişkin beyan ettiği hedeflerden ABD'yi sorumlu tutabileceği inancının ayakta kalması da mümkün değildi. ABD yine de Ortadoğu'daki olayların sonucunu etkileyebilecek kayda değer bir güce sahipti. Milletlerin kendi kaderini tayini ilkesi hâlâ geçerliliğini korumakta, Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesinde belki de ikiyüzlülükle tasdik ettikleri temellerden birini oluşturmaktaydı.

İtilaf Devletleri Soruşturma Komisyonu'nun Ortaya Çıkışı

Konferans Arap toprakları hakkında dört sunum dinlemişti: En önemlileri olan Faysal'ın konuşmasından sonra Dr. Howard Bliss, Şükrü Ganem ve Davud Ammun tarafından üç konuşma daha yapılmış-

tı.[1] Çoğunluğu Lübnanlı Marunîlerden oluşan, Fransa'nın desteğine sahip Ammun'un başkanlık ettiği heyete Barış Konferansı'nda resmi statü tanınıp Onlar Konseyi tarafından 15 Şubat'ta dinlenildi. Ammun, Lübnan'da 1860 öncesi sınırları dahilinde, Suriye ile gevşek bir konfederasyon ilişkisi içinde özerk bir devlet kurulması çağrısında bulundu.[2] Faysal'ın, Arap topraklarının gelecekteki statüsüne ilişkin talep ve karşı talepler karmaşasının ABD nezdinde davasını önemli ölçüde zayıflatabileceğinin farkında olduğu açıktır. ABD'ye karşı davranışı giderek olumlu bir mecraya kaymış, hatta Suriye'de bir Amerikan mandası imkânını düşünür hale gelmişti. Ayrıca tutumunun Suriye'de en büyük yandaş kitlesine sahip olduğuna ve bu durumun tarafsız bir soruşturma komisyonu tarafından kolaylıkla teyit edilebileceğine de inanıyordu. Yüksek Konsey'in askeri temsilcilerine "Ortak Devletler halkın dileklerini belirlemek ve gerçekleri tespit etmek için Suriye'ye bir komisyon göndermelidir"[3] tavsiyesini zaten yapmıştı. Hatta Faysal konuyu Amerikan heyetinin istihbarat biriminin Batı Asya kısmının şefi Profesör W. L. Westermann ile daha önce yaptığı bir görüşmede gündeme getirmişti. Faysal, Westermann'a planının, konferans katılımcılarına Suriye'deki durumu incelemek üzere bir soruşturma komisyonu gönderilmesini ve halkının düşüncesinin öğrenilmesini istemek olduğunu açıklamıştı. Bu önerinin Amerika tarafından desteklenmesine ihtiyacı vardı.[4]

Bununla birlikte, Wilson ve Amerikan heyetini böyle bir komisyon gönderilmesine gerek duyulduğuna inandırmakta yardım eden en etkili isim Dr. Howard Bliss idi.[5] Bliss, Wilson'a 7 Şubat 1919'da bir yazı yazmış ve Suriye halkının, Amerikalıların kendi kaderini belirleme prensibini hayata geçireceğine inandığını ve kulağına gelen raporlardan, Ortadoğu'daki durumu araştırmak üzere gönderilecek muhtemel bir Amerikan komisyonunun çok iyi karşılanacağını belirtmişti.[6] Bliss ayrıca Lansing'e 26 Şubat'ta durumunu tekrar açıkladı. Bu tarihlerde ABD heyeti de soruşturma komisyonunun bulgularının Yakındoğu'da herhangi bir çözümün temel ön koşulunu oluşturacağını kabul etmeye başlamıştı. Fransızlar bu yönde daha önceki Amerikan girişimlerini reddetmişti. Ancak bu kez ABD dört büyüklerin gelecek toplantısının gündemine soruşturma komisyonu konusunu eklemekte kararlıydı.[7] Bununla birlikte, Wilson ABD'den dönene kadar hiçbir şey çözülemezdi. O da Paris'ten 14 Şubat'ta ayrılmış, 14 Mart'ta dönmesi bekleniyordu. Faysal artık

Arap bağımsızlığı için umutlarını büyük ölçüde bağladığı ABD başkanının dönüşünü beklerken Paris'te kaldı.

Yüksek Konsey, dört büyüklerin de katılımıyla Paris'te 20 Mart 1919'da Lloyd George'un dairesinde Suriye meselesini tartışmak üzere gizli bir toplantı yaptı. Manidar şekilde, General Allenby de toplantıya davet edilmişti. Allenby daha önce Suriye'nin Fransız denetimine bırakılacağı hakkındaki söylentiler nedeniyle ülkede endişe yaşandığı hakkında Lloyd George'u bilgilendirmişti.[8] Fransızlar, Sykes-Picot Antlaşması'nın Suriye ve Lübnan'da kendilerine hareket serbestisi verdiği hususunda ısrar ettiklerinden toplantı gergin geçti. İngilizler sadece Lübnan ile ilgili Fransız taleplerini dar kapsamda kabul etti ancak Suriye'nin iç kısımlarıyla ilgili talepleri reddetti. Bölgedeki yönetimin teşkili Hüseyin ile yaptıkları antlaşmanın dikkate alınmasını gerektiriyordu. Pichon Fransa'nın taraf olmadığı Hüseyin-McMahon yazışmalarının hükümlerine bağlı kalması anlayışını reddetti ve Fransızların yazışmaların kopyalarını sadece birkaç hafta önce aldığından şikâyet etti.

Lloyd George bunun üzerine Ortadoğu cephesine bir milyon askeri İngiltere'nin çıkardığını ve Türkleri yenilgiye uğratanların, Arap müttefikleriyle kendileri olduğunu yüksek sesle belirtti. Allenby, Arapların sefere eşsiz yardımlarda bulundukları görüşüne katıldı. Güç çekişmelerinden bunaldığı görülen Wilson, ABD'nin halklar üzerinde İngiltere ve Fransa'nın iddialarına aldırmadığını söyleyerek araya girdi: "... ABD'nin bağlı kaldığı temel ilkelerden birisi yönetilenlerin rızasının alınması ... ve bölge nüfusunun arzularının keşfedilmesiydi." Wilson ardından Suriye'ye ve eski Osmanlı topraklarının başka yerlerine bir İtilaf komisyonu gönderilerek halkın görüşlerinin tespit edilmesini önerdi.[9] Clemenceau diş bileyerek "prensipte" soruşturma fikrini kabul etti ve "Doğulular akıllarının gerisindekini söylemekten çekinir ve korkarlar" dedi. Ayrıca "Emir Faysal fiilen İngiltere'nin askeri olduğundan" bölgedeki İngiliz ve Arap varlığını dengelemek için Suriye'de Fransız askeri varlığı istedi. Lloyd George, Filistin, Mezopotamya ve Ermenistan dahil manda sistemi altına alınacak eski Osmanlı topraklarını kapsayacak bir komisyon fikrini kabul ederek Amerikan heyetinin komisyonun çalışma ilkelerini kaleme almasını talep etti.[10] Ancak komisyon konusunda sağlandığı görülen anlaşma, toplantıda sarf edilen acı sözlerin üstünü kapatmakta yetersiz kaldı. Wilson'ın aklı karışmış ve canı sıkılmıştı.

"Başkan Wilson toplantıdan herkese ve her şeye lanet okuyarak çıkıp kırk sekiz saattir konuşmaktan başka şey yapmadıklarını ve tüm bu işten nefret etmeye başladığını söyledi."[11] Yakındoğu'ya soruşturma komisyonu gönderilmesi kararından en çok coşku duyan kişi Faysal'dı.[12] Başkan Wilson'a 24 Mart'ta yazarak "milli gelecekleri için amaçlarını ve ideallerini" ifade için Araplara fırsat verilmesinden ötürü takdirlerini ve şükranlarını bildirdi.[13] Faysal birkaç gün sonra Lawrence'la birlikte Albay House'u ziyaret edip ona Suriye'ye komisyon gönderilmesinin duyduğu en iyi şey olduğunu söyledi. Faysal ABD'yle ilişki kurmakta çok hevesliydi ve Lawrence tarafından bu yönde desteklendi. Lawrence esasen Amerikan heyetinin önde gelen kişileriyle kurduğu ilişkiler ve ABD'de yayılan şöhreti sayesinde Amerikan bağlantısını "yönetmenin" peşindeydi. Paris'te Amerikalılarla temasların kesinlikle kendisi ve Faysal'la sınırlı kalmasında ısrar edip Hicaz heyetinin diğer üyelerinin siyasi meselelerde Amerikan heyetiyle herhangi bir irtibata girmesinin önüne geçti.[14] House ile görüşmelerinde Suriye mandası konusundaki İngiliz-Fransız sürtüşmesini dikkate alan Faysal, ABD'nin Suriye'de mandater devlet olmayı değerlendirip değerlendiremeyeceğini sordu. Arapların "Fransız mandası yerine ölümü tercih edeceklerini" söyledi. Lawrence da Fransızlar tarafından ikiyüzlülükle suçlanacaklarından, İngilizlerin üstlenemeyeceği Suriye mandasını Amerikalıların alması fikrine katıldı ve Arapların, Amerikalıların Suriye mandasını memnuniyetle karşılayacaklarına inandığını belirtti.[15] Fakat House ABD'nin Suriye'de mandaterliği kabul edeceğinden kuşkuluydu.

Komisyonun Ortadoğu'ya Mayıs 1919 sonlarında gönderilmesi planlandı. Heyetinin terkibini duyuran ilk ülke Amerika'ydı. Komisyon üyeleri konusunda Wilson'ın seçimi o esnada Fransa'da bulunan Oberlin Koleji Başkanı Dr. Charles King ile Şikago'nun tanınmış işadamlarından, Doğu meseleleri hakkında fikri olan Charles Crane idi.[16] Bununla beraber, İtilaf devletleri soruşturma komisyonuna katılacak İngiliz ve Fransız üyeler hakkında işler böyle sorunsuz yürümedi. Harekete geçmekte acele etmeyen Fransızlar aslında komisyonun faaliyetlerini kötürümleştirip boşa çıkartmanın yolunu aramaktaydılar. Onlara göre, 20 Mart tarihli toplantı komisyonun gönderilmesine dair bir ilke kararı almıştı ve Amerikalıların bir an önce bölgeye gitme arzuları uygulanabilir değildi. Fransızlar dünya işlerini iyi bilir havalarında büyük

lütufta bulunup Amerikalıların "Doğululara iş göremeyecek kadar dürüst" oldukları bilgisini verdiler.[17] Komisyonun nihai statüsü izleyen iki ay boyunca karışıklık ve entrikalara gömülerek sürüncemede kaldı ve Yakındoğu'da hızla değişen koşullar karşısında geçerliliğini yitirdi.

Faysal ve Siyonistler

Siyonist Örgütü, Barış Konferansı tarafından resmen tanınmıştı. Sokolov bu nedenle 25 Şubat 1919'da Onlar Konseyi'ne hitap etti. Konuşmasında Balfour Beyannamesi'nin uygulanmasını, Filistin'de İngiliz mandasının tesisini, bunun yanında Yahudilerin Filistin'e göçlerinin devamını temin etmek için bir yerel idare kurulmasını istedi. Filistin'deki Siyonist projesi hakkında bir soruşturma komisyonunun yaratabileceği etkilerden endişeye kapılan Siyonist Örgütü, komisyon gönderilmesi gayretlerini boşa çıkartmak veya en azından Filistinlileri sorumluluk alanından çıkartmak için etkisini kullandı. Harvard Hukuk Fakültesi profesörü ve Siyonist Örgütü'nün danışmanlarından Felix Frankfurter, Mart ayı sonlarında Albay House'a bir ziyarette bulundu. Frankfurter ile görüşmesinden edindiği izlenimleri aktaran House, "Yahudilere göre Suriye'ye gönderilecek İtilaf Devletleri Komisyonu, Filistin Yahudilerini kandırmak için tasarlanmış bir alettir" diye yazdı. House böyle bir niyetin olmadığına ve Balfour Beyannamesi'nin gereğinin yerine getirileceğine dair teminat verdi.[18] Frankfurter doğrudan Wilson'a yazarak komisyonun Filistin'deki kamuoyunun düşüncesini araştırmasını engelleme kampanyasını sürdürdü. "Yahudilerin büyük çoğunluğunun ümidi sizin Balfour Beyannamesi'ni onaylamanız ve Filistin'de bir Yahudi Milli Yurdu'nun kurulmasını desteklemeniz olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. İtilaf Devletleri Suriye Komisyonu'nun tayini, çözümde aylarca süreceği tahmin edilen gecikme, özellikle de Yakındoğu meselelerinin hallinin burada kalacağınız süreyi aşması dünya Yahudilerinin temsilcilerinde çok derin bir rahatsızlık uyandırmıştır."[19]

Faysal'ın Filistin'de Siyonist projeye müzahir görüşü Siyonist siyasi emellerinin gerçek kapsamına ilişkin bilgiler ortaya çıktıkça aşınıyordu. Bu emellerin hedefi açıkça Filistin'de bir Yahudi devleti kurmaktı. Weizmann'la kurduğu ve Siyonistlerin Arap bağımsızlığı davasına yardım

edecekleri, Filistin'deki programlarının bir Yahudi devletinin kurulmasını içermediği inancına dayalı taktik ittifak, artık yük haline gelmişti. Maiyeti Filistin'deki Siyonist iddialarına derin kuşku duyuyor, Siyonist heyetin Weizmann'ın daha önceki ölçülü yorumlarından giderek ayrılan beyanları ve tutumlarının bu kuşkuları haklı çıkardığı görülüyordu. Fransız gazetesi *L'Information*'a 12 Şubat 1919'da verdiği mülakatta Faysal, bağımsızlık isteyen Arap ülkeleri bağlamında üç kez Filistin'in ismini zikretti.

Le Matin'e verdiği 1 Mart tarihli bir başka mülakatta Faysal, Filistin'e Yahudi göçü konusundaki tutumunun ana hatlarını çizdi. Rüstem Haydar'a göre Faysal muhabire şu sözleri sarf etmiştir: "Yahudi halkı, insanlarının ve dinlerinin merkezi Filistin'de sığınak bulabilir. Ancak Filistin'in çoğunluğu Arap'tır ve hükümet de çoğunluğun çıkarlarını gözetmek zorundadır. Hükümetin temeli halkların eşit haklara sahip olmasıdır." Ancak *Le Matin* mülakatı Faysal'a atfedilen şu sözlerle yayımladı: "Müslüman bir iktidara veya Milletler Cemiyeti'nin mandası altında yabancı bir Hıristiyan devlete tabi olarak, milli görevlerinin bilinciyle yerleşmeleri şartıyla, zulüm altındaki Avrupalı Yahudilerin Filistin'e göçmesinden insanlık ve mertlik adına memnuniyet duyarız."[20]

Mülakatın verdiği rahatsızlıkla Paris'teki Siyonist heyeti Lawrence'dan duyduğu memnuniyetsizliği derhal her yerde ifade etti. Bunun üzerine Faysal ile Frankfurter arasında Lawrence'ın da hazır bulunduğu, mülakatın etkisini giderme amaçlı bir görüşme düzenlendi. Sonra da Lawrence, Frankfurter'e muhatap Faysal tarafından imzalanmış bir mektup kaleme aldı. Mektup bilahare Faysal ve maiyeti tarafından inkâr edildiği için ihtilaf konusu olmuştur. Lawrence'ın yazdıkları Faysal'ın daha önce Siyonistler hakkında özel veya aleni olarak söylediklerinden çok daha ileri gitmekteydi. "Araplar, özellikle de aramızdaki eğitimliler Siyonist harekete derin sempatiyle bakmaktadır. Paris'teki heyetimiz dün Siyonist Örgütü tarafından Barış Konferansı'na sunulan teklifleri tam olarak bilmektedir ve bunları mutedil ve uygun telakki etmektedir. Kendi adımıza, kabulü için elimizden geleni yapacağız: Yahudilere bütün içtenliğimizle eve hoş geldiniz diyeceğiz." Mektup Arap-Yahudi işbirliği ve Arap milliyetçiliği ile Siyonist hareketlerin yakın hedefleri hakkında pırıltılı ifadelerle devam etmektedir. Frankfurter bu maksatlı mektupta, sundukları teklifleri "mutedil ve uygun" olarak değerlendirdiği ve "bu tekliflerin gerçekleşmesinin yılmaz bir destekçisi" olduğu için Faysal'a

teşekkür ederek "cevap" verdi. Paris muhabirinin bu konudaki bir yazısını *The New York Times* 5 Mart tarihli nüshasında Paris muhabirinin yorumu içinde Faysal'ın Frankfurter'e muhatap mektubunu yayımladı ve böylece İngiliz arşivlerine girdi.[21]

Mektubu kimin yazdığı hakkındaki ihtilaf Siyonist Örgütü adına hareket eden Sir Lloyd Friedman'ın, mektubun Faysal tarafından İngilizce olarak imzalanmış İngilizce bir nüshasını 1929 yılında Filistin konusundaki Shaw Komisyonu'na sunmasıyla baş göstermiştir. O sıralarda Shaw Komisyonu'yla görüşen Filistin Arap heyetinin üyesi Avni Abdülhadi mektubun düzmece olduğundan şüphelendi ve aslına uygunluğunun kontrol edilmesi için Bağdat'ta bulunan Faysal'a bir telgraf gönderdi. Bağdat'ta mabeyin kâtibi Rüstem Haydar Avni'ye cevabi bir telgraf çekerek "Haşmetmeab [Faysal] böyle bir şey yazdığını hatırlamamaktadır" dedi. Mektubu Arapçaya tercüme eden Bağdat gazetesi *el-Bilad*'a gönderdiği 25 Ocak 1925 tarihli mektubunda Haydar, Faysal'ın "Hiçbir yabancı milletin Arap topraklarından pay almasına izin vermeyi hiçbir zaman düşünemeyeceği için böyle bir hususun kendisine atfedilmesini son derece tuhaf bulduğunu" söyledi. Tam bir inkâr sayılmazdı ancak yine de şahsıyla bağlantısını ve bu meseleye kendisinin karıştırılmasını reddediyordu.

Ancak mektubun gerçekliğini esas inkâr eden kişi hatıralarında bunu yazan Avni Abdülhadi'dir. Hicaz heyetinin kâtipliğini yapmış olan Avni her şeyden önce böyle bir görüşmenin -en azından kendi bilgisi dahilinde- gerçekleşmediğini açık seçik belirtmektedir. İkinci olarak, ona göre, mektubun Arapça bir nüshasının olmaması, Lawrence'ın tek yazar olduğunu, mektubun ayrıntılarının ve aşırı taviz veren ifadelerin Faysal fark etmeden, Lawrence, Weizmann ve Frankfurter arasında tertiplendiğini akla getirmektedir. "Emir Faysal ile Dr. Haim Weizmann, Bay Felix Frankfurter ve Lawrence arasında o tarihte [1 Mart 1919] bir görüşme yapıldığından haberdar değilim. Ayrıca, Emir Faysal'ın kâtibi sıfatıyla böyle bir görüşmeye şahit olmadım... Gerçek olduğunu kabul ettiğimiz takdirde bu mektup, Lawrence tarafından yazılmış ve Lawrence tarafından Faysal adına İngilizce olarak imzalanmış olmalıdır. Bu mektubun, kamuoyunu yanıltma maksadıyla Haim Weizmann ile Lawrence tarafından uydurulan iddiaların parçası olduğuna inanıyorum."[22]

Kanıtların karşılaştırılması Avni Abdülhadi'nin değerlendirmelerinin gerçeğe çok uyduğunu ancak mutlaka gerçeğin bütününü yansıtmadığı-

nı ortaya koymaktadır. Faysal Filistin'de yerleşime ilişkin Siyonist planlar ve bunun Filistin'de Arapların bağımsızlığına yönelteceği tehlikeler konusunda gerçekten de giderek daha çok endişe duymaya başlamıştı. Frankfurter'e mektubunun içerik ve tonu ise, Siyonist planın Filistin Arapları açısından tehlikesiyle ilgili olarak Faysal'ın hissettiği baskıya ilişkin hiçbir iz taşımamaktadır. Esasen Frankfurter'e muhatap sözde mektuptan birkaç hafta sonra Faysal'ın hazırladığı bir muhtırayı Lawrence, Amerikan heyetinden Stephen Bonsal'a götürmüştür. Muhtıra Filistin'in geleceği hakkında Faysal'ın duyduğu endişeleri açıkça yansıtmakta, Frankfurter'e yazdığı mektupta beliren hissiyata göre tam bir tezat teşkil etmektedir. Faysal şöyle yazmıştır:

> Radikal Siyonistlerin [Barış Konferansı'na] sundukları görüşler galebe çalarsa, netice Filistin'de er veya geç iç savaşa yol açacak kronik bir huzursuzluk ve galeyan olacaktır. Yanlış anlaşılmadığını ümit ederim; Arapların maalesef dünyanın birçok yerinde hâkim olduğu görülen Yahudilere karşı dini veya ırki bir husumet hissetmediklerini iddia ediyorum. Filistin'de kuşaklardır yerleşik olan Yahudilerle ilişkilerimizin mükemmel olduğuna sizi temin ederim. Ancak yeni gelenler beraber yaşayabildiğimiz ve hatta dostça işbirliği yapabildiğimiz, bizim verdiğimiz isimle "eski muhacirlerden" çok farklı niteliktedir. Daha iyi bir ifade bulamadığım için "yeni sömürgeciler" demek zorunda kaldığım bu kişiler istisnasız emperyalist bir ruh hali içindedir. Karanlık çağlarda kaba kuvvetle ellerinden alınmış anavatanlarını çok uzun süre elimizde tuttuğumuzu ancak şimdi yeni dünya düzeninde çekip gitmemiz gerektiğini, akıllıysak bunu medeni dünyanın iradesine direnmeden sakince yerine getirmemizi söylemektedirler.[23]

Dahası Nisan 1919 ortasında Fransız akademisyenlerinden oluşan bir heyetle görüşürken Faysal, daha aşırı uçta yer alan Siyonistlerin Filistin Araplarını karşı karşıya bıraktığı tehlikeler hakkında yorumda bulundu. "Bu insanlar beyanlarında abartılı ifadeler kullanıyorlar ve Arapların hiddetini uyandıran şekillerde müfrit tutumlar takınıyorlar. Bu duyarlılıkları yükseltecek yorumlardan kaçınması gerekenler Yahudilerdir. [Aşırı] yazarlarından birinin söylediği gibi topraklarımızı terk edip Yahudilere bırakmak istemiyoruz: '[Filistinli] Müslümanlara seyahat masraflarını verin, eşyalarını sırtlasınlar ve çekip gitsinler,' sanki bu insanlar göçebeymiş gibi."[24] Faysal-Frankfurter arasındaki sözde mektup teatisi için en muhtemel açıklama, kahramanları arasındaki görüş-

menin gerçekten yapıldığı ve Lawrence'ın içeriği Faysal'a tamamen açıklanmamış bir mektup kaleme almış olduğudur. Faysal bu mektubu imzalamaya yönlendirilmiş olabilir ya da olmayabilir veya muhtemeldir ki Lawrence onun adına İngilizce imzalamıştır. Ayrıca Lawrence Siyonist heyetinin teskin edilmemesi halinde Arap davasının potansiyel bir müttefikini ve İtilaf devletleri nezdinde bir etki kaynağını yitireceğini anlatarak Faysal'ı etkilemiş de olabilir. Ancak mektubun içeriğinin, Faysal'ın, Siyonist projenin Filistin Araplarına yönelik tehlikelerini anlattığı aleni ve özel beyanlarına ters düştüğü de açıktır.

Faysal ve Fransızlar

Resmi tutumları Faysal'ı ve Suriye'nin bağımsızlığı çağrılarını küçümsemek yönünde olan Fransızlar daha ilk baştan onu ve taraftarlarını bütünüyle göz ardı edemeyeceklerini anladılar. Sınırlı bir İngiliz desteğine sahip olsa da, Faysal'ın Suriye için tam bağımsızlık talebinin etkileriyle baş etmek zorundaydılar. Faysal'ın Yakındoğu'da Arap bağımsızlığına ilişkin düşüncelerini reddetmeleri onun Fransız hâkimiyetindeki Suriye'de bir role sahip olması ihtimalini mutlaka yok saymaları anlamına da gelmemekteydi. Faysal'ın Onlar Konseyi'ne 6 Şubat'taki konuşmasına kadar Fransa, İngiliz müttefiklerinin ağzını kapatmak ve bu yolla şerif ailesi müttefiklerine taahhütlerini yerine getirip İngiliz-Fransız beyannamesinin ruhuna uygun davrandıklarını öne sürebilmelerine imkân tanımak için, isteksizce bile olsa Faysal'a Suriye'de iktidardan bir miktar pay vermeye hazırdı. Faysal ise özel ve aleni görüşmelerinde Fransızlara ve aşırı sömürgeci olarak gördüğü eğilimlerine karşı tepkisini ifade ediyor, Fransa'nın Suriye'de Sykes-Picot Antlaşması'nı uygulatma azmini kırmak için her yerde müttefik arıyordu.

Faysal'ın Onlar Konseyi'ne 6 Şubat tarihli konuşması Fransızlarca husumetle karşılandı ve kısa süre sonra Fransız basınında şahsına karşı şiddetli saldırılar çoğaldı. Daha uzlaşmacı, hatta uyumlu bir tutum bekleyen Fransızlar, gördükleri bu muameleye kızmıştı. Bu durum Fransız yetkililerde Faysal'ı iki taraflı oynayan güvenilmez bir kişi olarak gören fikrin kalıcılaşmasına büyük katkıda bulundu.[25] Quai d'Orsay konuşma hakkında sert ifadeler kullanan bir notayı hızla İngilizlere verdiğin-

de Curzon notanın üslubuna tepki gösterdi. Notada, "Arapça konuşan tüm halkların mandacısına dönüşen göçerlerin başı Emir Faysal, kültürü ve tarihi gelenekleriyle Bedevilerin tahakkümüne muhalif bir halkı terörize etmektedir" denmekteydi.[26]

Fransızların Faysal hakkında kullandığı ifadelerin sertliği İngilizleri telaşlandırdı. Hindistan Bakanlığı her zaman yaptığı gibi Arap iddialarının İngiltere'nin Fransızlarla ilişkilerini bozacak noktaya kadar desteklenmesi gerekip gerekmediğini sorguladı ve İngiltere'nin Faysal ile Fransızlar arasında tarafsız bir aracı rolünü oynamasını istedi. Clemenceau Arap iddiaları hakkında kuşkucu tavrına rağmen, Dışişleri Bakanlığı'nın meslekten bürokrat ve diplomatlarına nazaran daha liberal ve açık fikirli görülüyordu. O sıralarda Koloniler Bakanlığı'na atanmış olan Lord Milner, Clemenceau'yu Faysal'la görüşmeye ikna etmek için Lloyd George tarafından görevlendirildi. Milner İngilizlerin Sykes-Picot Antlaşması'ndan memnuniyetsizliğini Clemenceau'ya açıkladı, her iki tarafın da müttefiki sıfatıyla Fransız ve Arap taleplerinin uzlaştırılmasına çalıştıklarını söyledi. İtilaf devletlerinin "Suriye halkına seçme hakkı verilmesi" taahhüdü, Suriye'ye manda rejimi getirilmesiyle bağdaşamayacağı için yapılacak en iyi şey Faysal'la anlaşmaya varmaktı.[27]

Ancak Faysal'la görüşmelerinin gerçekleşmesinden önce Clemenceau 19 Şubat'ta vurulup yaralandı ve bu nedenle görüşmelerin ertelenmesi gerekti. Fransızların koruması altındaki Ermenilerin Halep'te 28 Şubat'ta katledilmesi de nekahat döneminde görüşmenin yeniden ayarlanmasına yardımcı olmadı. Suriye'deki Arap Kulübü'nün şubeleri Suriye halkının Fransız himayesini gönüllü olarak istedikleri yolundaki Fransız iddiasına karşı kitle gösterileri düzenlemişlerdi. Halep'teki gösteriler Osmanlı ordusundan terhis edilen Arap askerlerine Kilikya'da Ermeniler tarafından kötü muamele edildiği haberleri üzerine hızla Ermeni karşıtı isyanlara dönüştü. İki saat kadar süren olaylar Ermeni mülkü binalarla masrafını Fransızların karşıladığı bir yetimhaneyi hedef aldı. İngiliz ve Arap askerleri düzeni tekrar tesis edene kadar yaklaşık iki yüz Ermeni, bazıları üniformalı olan isyancılar tarafından öldürüldü.[28] Bu durum Clemenceau'yu çileden çıkarttı ve önerilen toplantıyı iptale sevk etti.

Wilson'ın ABD'ye gitmesi ve Mart ortalarına kadar dönmeyecek olması, Barış Konferansı'nın da Alman meselelerine odaklanması nedeniyle Faysal, Alsace ile Rhineland'a bir geziye çıktı. Kral I. Albert'in resmi

daveti üzerine Belçika'yı da ziyaret etti. On gün süren gezisine 10 Mart'ta otomobille Nancy'ye giderek başladı. Beraberinde Dr. Ahmed Kadri ve Yüzbaşı Pisani vardı. Paris'e 20 Mart günü akşam üzeri Gare du Nord'a ulaşan trenle döndü. İstasyonda karşılamaya gelen Avni Abdülhadi ve Rüstem Haydar aradan geçen zamanda olan bitenleri anlattılar. Faysal, özellikle Allenby'nin Paris'e gelişi haberinden memnun oldu. Gezisine değinerek şöyle söyledi: "Gezim çok faydalıydı. Alman milletinin büyüklüğünü ve tüm dünyaya nasıl meydan okuduğunu şimdi anlıyorum. Bu kadar imar edilmiş bir ülke hiç görmemiştim. Fransızlar ve İngilizler ülkelerini nasıl ıslah edeceklerini söylemeleri için Almanya'dan öğretmen getirmeliler." Haydar, Faysal'ın Almanya'dan büyülenmiş olarak döneceği hakkında Balfour'un Lawrence'a şaka yaptığını söyledi. Faysal gülerek şöyle söyledi: "Hakikaten de öyle. Bunun farkındalar mı?" Daha sonra Belçika'yı ve kralını övdü: "Samimiliği ve zarif tavırlarıyla kalpleri fetheden sevimli ve hatta büyüleyici bir insan." Belçika basını da Faysal'a ve Arap davasına çok olumlu bakmış, İtilaf devletlerinin Arapların bağımsızlığını tanıması çağrısında bulunmuştu.[29]

Mart 1919 sonuna gelindiğinde Fransa bilerek Faysal'ı göz ardı ediyor, Suriye'ye ilişkin meseleleri onunla resmen ele almaya isteksizlik gösteriyordu. Bu tutumdan bunalan Faysal, Soruşturma Komisyonu'nun gelişine hazırlanmak için Suriye'ye dönmeye karar verdi. İngilizler ise iki tarafı bir araya getirmek için çabalarını iki misline çıkardı ve meselenin görüşülmesi için geri planda bir iletişim hattı açtı. *The Times* editörü Wickham Steed bu maksatla 25 Mart'ta Paris diplomasisinin gidişatına önemli etkide bulunacak bir akşam yemeği verdi. Steed sahne arkasında mühim roller oynayan bir kişiydi ve Arap ve Yakındoğu işlerine özel bir ilgi duyuyordu. Yemek, kısmen Suriye konusunda Fransız ve İngiliz tutumları arasında büyüyen çatlakları, kısmen de Fransızlar ile Faysal arasındaki husumeti onarmak için verilmişti. Fransız sömürge lobisinin önde gelenlerinden Jean Gout ile Fransız barış konferansı heyetine Ortadoğu konularında danışmanlık yapan Robert de Caix de yemekte hazır bulundu. Davetliler arasında Lawrence ile Gertrude Bell de vardı. Lawrence konuşmalar sırasında Soruşturma Komisyonu'nun Fransa'nın Suriye'deki emellerine çıkartacağı tehlikeler hakkında şaşırtıcı bir uyarıda bulundu. Komisyon çok muhtemelen Fransa'nın ülkede istenmeyen bir devlet olduğuna ilişkin yaygın inançları teyit edecekti. Bunun yeri-

ne Fransa'nın Faysal ile uzlaşmaya varmasını önerdi. Faysal'ı yanlarına aldıkları takdirde Suriyeliler Fransız mandasına büyük olasılıkla ikna edilebilirdi. (Lawrence birkaç gün sonra Faysal'ın House ile buluşması sırasında Suriye'de Amerikan mandası çağrısını destekleyerek tutumunu değiştirecekti.) Lawrence'ın tezleri ağırlık kazandı ve Caix Fransa'nın Faysal ile anlaşmaya varması gerektiğini Quai d'Orsay'a tavsiye etti.[30]

Fransa Dışişleri Bakanlığı, Lawrence'ın bir kez daha araya girip suikast teşebbüsünden iyileşerek ayağa kalkan Clemenceau'ya, 7 Nisan 1919'da Faysal ile görüşmenin arzu edildiğine ilişkin bir not göndermesine kadar dolambaçlı tutumunu sürdürdü. Ertesi gün Georges-Picot Suriye'ye 12 Nisan'da hareket etmeyi kararlaştırmış olan Faysal'ı ziyaret etti. Picot'nun görüşmeye ilişkin notlarına göre Faysal Suriye'nin bağımsızlığına dair spesifik bir taahhütte bulunması karşılığında Suriye halkını Fransızlarla işbirliğini kabule yönlendirmeyi önerdi. Ayrıca kararlar Arap heyetine danışılmadan alındığı için Paris'te kalmasının gerekmediğinden şikâyet etti. Durum ona "İTC bir karar aldığında onaylaması için toplantıya çağrılan Osmanlı Meclisi'ni" hatırlatıyordu.[31] Yine de Clemenceau ile toplantı ayarlandığı takdirde Paris'te kalışını bir süre uzatabileceğini Picot'ya açıkladı.

Gerekli düzenlemeler yapıldı ve Faysal 13 Nisan'da Savaş Bakanlığı'nda Clemenceau ile bir araya geldi.[32] İngilizlerle Suriye hakkında sonu gelmez ihtilaflardan bıkıp usanmış olan Clemenceau sonunda Fransız mandası hakkında Suriye kamuoyunun görüşlerini almaktansa Faysal'la bir çözüme varmanın çok daha tercih edilir olacağına karar verdi. Görüşmede Faysal'ın yanında Avni Abdülhadi, Clemenceau'nun yanındaysa çevirmen Gabrit bulunuyordu. İkili arasındaki görüşmenin Avni Abdülhadi tarafından tutulan notları ve daha sonra Faysal'ın Sati el-Husri'ye anlattıkları dahil çeşitli versiyonları mevcuttur. Clemenceau, Fransa'nın Suriye'yi sömürgeleştirme emeli taşımadığını, yazılarında ve konuşmalarında sömürgeciliğe karşı elli yıldan fazladır mücadele ettiğini söyleyerek söze başladı. Faysal, Clemenceau'ya inandığını ancak yerine gelebilecek Fransız siyasetçileri hakkında aynısını söyleyemeyeceğini belirtti. Bu noktada Clemenceau Fransa ile Suriye halkı arasında uzun zamandır kurulu bağlardan bahsetti. Şimdi İngilizler Suriye'den askerlerini çektiklerine göre, yerlerine Fransız askerlerinin getirilmesinden başka seçenek yoktu. Faysal elbette bu sebep sonuç ilişkisini reddederek

Suriye topraklarında herhangi bir yabancı askere ihtiyaç duyulduğunu kabul etmedi. "Suriye gelecekte yabancı askerlere ihtiyaç duyacak olursa yardımınızı istemekte tereddüt duymayacağıma sizi temin ederim" diye ekledi. Ancak Clemenceau Fransa'nın Suriye'ye karşı taahhütlerini yerine getirmek için Fransız askerlerinin mevcudiyetinin gerekli olacağında ısrar etti. Toplantı Faysal'ın Soruşturma Komisyonu'nun gelişine hazırlanmak için Suriye'ye hareket edeceğini belirtmesiyle sona erdi.[33] Faysal, Fransız birliklerinin mevcudiyetine razı olmanın Suriye'nin bağımsızlığına getireceği tehlikelerin hemen farkına varmıştı. Yine de Clemenceau'nun sömürgecilik karşıtı olduğunu kuvvetle tasdik etmesini, Suriye'nin bağımsızlığına desteğinin işareti olarak kabul etti.

Clemenceau ile görüşmesinde Faysal ayrıca Soruşturma Komisyonu gönderilmesinin henüz karara bağlanmadığı kuşkusunu da duydu. Görünüşe göre Clemenceau, Faysal'da, Yakındoğu'ya komisyon gönderme konusunda tereddüt edenin Fransızlardan ziyade İngilizler olduğu izlenimi bırakmıştı. Bu endişeler Lawrence'ın dört büyük devletin soruşturma komisyonu gönderilmesine dair aralarında oydaşmaya varmakta güçlük çektiklerine dair haberleriyle arttı. Ertesi gün Faysal, Lloyd George'a İngilizlerin komisyona ilişkin tutumlarını açıklığa kavuşturmalarını talep eden ve en kısa zamanda doğuya hareket edeceğini bildiren bir yazı gönderdi. Komisyon gelmediği takdirde ülkesinde bir itibar bunalımıyla yüz yüze geleceğini, çabalarına karşılık elinde gösterecek hiçbir şey kalmayacağını Lloyd George'a iletti. Ayrıca Soruşturma Komisyonu'nun iptal edildiği haberlerinin ardından çıkması kesin olan şiddet ve karışıklıkları kontrol altına alamayabileceği uyarısında da bulundu.[34]

Lawrence bu noktada arka plan diplomasisi nöbetlerinden birine girerek Lloyd George ile buluştu, sonra Faysal'ı telefonla arayarak komisyonun Yakındoğu'ya gitmesinin artık kesin olarak planlandığını bildirdi. Faysal bu haber üzerine çok neşelendi. Bin Gabrit 14 Nisan günü öğleden sonra ziyaretine gelerek Quai d'Orsay'ın mesajını getirdiğinde bu şenlik havası içindeydi. Gabrit de Fransızların Soruşturma Komisyonu'nu desteklediklerini ve bir an önce hareket etmesini istediklerini Faysal'a söyledi. Ancak Fransızlar, plebisitin Suriye halkının Amerikalılardan yana olduğu sonucunu vermeyeceğine ilişkin güvence istemekteydi. Faysal Suriye halkının sadece tam bağımsızlık yönünde oy kullanacakları ve adlarına müzakerede bulunma hakkını kendisine tevdi edecekleri cevabını

verdi. Fransa'yla anlaşmaya varmadan kimseyle müzakerede bulunmayacaktı. Bin Gabrit "C'est fait!-Bu iş olmuştur!" diyerek toplantıdan ayrıldı. Ortaya çıkan tablo, Fransızların kısa süreli Fransız mandası altında Suriye'nin bağımsızlığına rıza gösterdikleriydi.[35]

Ertesi gün, yani 15 Nisan'da Clemençeau Robert de Caix'yi Faysal'la görüşüp, mümkünse bir anlaşmaya varması için gönderdi. Clemenceau'nun Quai d'Orsay'ın katı bürokratları yerine arka cephe kanallarını kullanmayı tercih etmesi şaşırtıcı değildir. Görüşme, Soruşturma Komisyonu meselesi etrafında döndü. Faysal komisyonun öneminin tam olarak, halkın kendisi için en hayati konulardaki görüşlerini açıklıkla ortaya koymasında yattığını vurguladı. "Komisyonun meseleyi çözüme kavuşturacağına inanmıyorum fakat en azından halkın iradesi bilinecektir. [Arap topraklarının] geleceğinin komisyonun Avrupa'ya dönüşünden sonrasına kadar hallolmayacağını biliyorum... Her şeyden önce bir Arap olarak ülkemin tam bağımsızlığını isteyeceğim. Ülkemizin dış yardım ihtiyacının farkındayım fakat öncelikle bağımsızlık ilkesinde anlaşmalıyız. Ülke ancak o zaman kendisine kimin yardım edeceğini seçebilir. Başkalarıyla görüşmeden önce onunla konuşacağıma dair Clemenceau'ya söz verdim. Fransız hükümetiyle meseleyi hale yola koymadan herhangi bir devletle görüşmeme ve kimsenin de bunu yapmasına izin vermeme vaadimi tutacağım." De Caix, Soruşturma Komisyonu aleyhlerinde tespitte bulunsa bile İngilizlerin denetimleri altındaki ülkeleri [Mezopotamya ve Filistin'i kastetmektedir] terk edip etmeyeceklerini sorguladı. Faysal bunun başka bir konu olduğunu söyledi. "Şayet İngiltere insanlara haklarını vermezse milletimin haklarını nasıl savunacağımı ve ne yapacağını iyi bilirim. Ya bu uğurda ölürüm ... ya da Bolşevik olurum!" De Caix sonra da geriye kalan meseleleri çözümlemek, böylece Fransızların Soruşturma Komisyonu meselesindeki nihai tutumlarını açığa kavuşturmak için Faysal'la bir kez daha toplanmalarını istedi.[36]

Faysal-Clemenceau Muhaberatı

Bin Gabrit 16 Nisan'da Faysal'ı ziyarete gelerek Clemenceau'dan bir mesaj getirdi: Fransa ülkedeki Fransız çıkarlarını tasdik ettiğine dair beyan karşılığında Suriye'nin bağımsızlığını tanıyacaktı. Faysal Suriye

halkının kendi kaderini tayin hakkını Fransızların ilk defa resmen tanımalarından büyük sevinç duydu. Ertesi gün de Caix, Faysal'a konuyu resmi bir sonuca ulaştırmak için Clemenceau ile Faysal arasında nota teatisi yapılması önerisini getirdi. Bu öneriye göre Clemenceau, Faysal'a bir mektup taslağı gönderecek, Faysal buna cevap verecek ve üzerinde mutabık kalınıp nihai hale getirilen bu iki taslak, Fransa'nın Suriye konusundaki siyasi tutumunun temelini oluşturacak, böylece Clemenceau görevden ayrılsa bile aynı politika süreklilik arz edecekti. Aynı günün akşamı de Caix, Clemenceau'nun mektup taslağıyla birlikte, taslak nihai haline getirilmeden önce Faysal'ın görüşlerini almaya geldi.

Daha önce mektubun ana prensiplerini kabul etmeye niyetli olan Faysal danışmanlarıyla odasına kapandığında görüşünü değiştirdi. Taslağın kabul edilemez olduğu konusunda hepsi görüş birliği içindeydi. İtilaf devletlerince zaten tanınmış bağımsızlık hakkı karşılığında ülkeye bir manda rejimi getiriliyordu. De Caix ve bin Gabrit Faysal'ın görüşünü değiştirmeye çalıştılar ve sonunda pes ederek Faysal'a Arap tutumunun temelini oluşturacak bir cevap hazırlaması için zaman tanıdılar.[37] Her halükârda Faysal İngiltere'nin Clemenceau ile teati edilecek taslaklar konusundaki görüşünü almak üzere Lawrence'ın İngiltere'den dönüşünü ve Lloyd George ile görüşmeyi bekliyordu. Doğuya hareketini bu nedenle tekrar erteledi. Şam'daki Zeyd'e aynı gün yazarak şöyle söyledi: "Önemli bir nota teatisi nedeniyle gezimi tehir ettim. Fransa nihayet Suriye'nin tam bağımsızlığına rıza göstermiş olabilir."[38]

Faysal, Lloyd George ile görüşmesinden memnun döndü. Rüstem Haydar, İngilizlerin niyeti hakkında Faysal'ın içi boş bir güven duygusuna kapılmış olabileceğini kaydetmiştir. İngiltere Faysal'ın anladığı gibi şaşmaz müttefik olması bir yana, yansız aracı bile pek sayılmazdı. Haydar'ın tüm entrikaların iç yüzünü anladığı ve Faysal'ı çok sinirlendiren bir neticeye vardığı anlaşılmaktadır. Ona göre İngiltere, çoktan Fransa'yla ittifakı yönünde karara varmış, Soruşturma Komisyonu'nda çıkarlarını ilerletmeyeceği sonucuna varmıştı. Esasen Haydar, komisyonun hedeflerinin herkes tarafından reddedildiği kanısına varmıştı: Fransızlar tarafından; Filistin ve Mezopotamya meselesi nedeniyle İngilizler tarafından; ayrıca Ermeniler, İtalyanlar, Yunanlılar ve Siyonistler tarafından. Komisyonun lehinde olanlar sadece Araplar ile muhtemelen Ermenistan'da mandaterliği kabul etmeyi değerlendiren ABD idi.[39]

Faysal'ın danışmanları Arapların bağımsızlık talebi hakkında zihinlerde muğlaklık bırakmayacak sarih ifadeli bir metin hazırlamak istediler. Fransızlara daha müzahir bir tutum taraflısı olmakla beraber, Faysal bu tavsiyeyi kabule istekliydi. İngiltere'den henüz dönen Lawrence'ın Faysal'ı aksi yönde etkileyebileceğinden korkan Haydar kızgınlık içinde güncesine şöyle yazdı: "Lawrence akşam İngiltere'den geldi ve emir ona acil meseleleri anlattı. Lawrence iktidardakilerin elinde bir aletten başka bir şey olmamasına rağmen [Faysal] ona gözü kör bir bağlılık içinde. [Lawrence'ın] kalbi emirin yanında olsa bile kendisi İngiliz hükümetinin tutumuyla mutlak uyum içinde, Yahudilere dair siyasetlerinin reklamını [Faysal'a] yaptı ve şimdi de Lloyd George'un siyasetini övüyor. Ancak her zaman söylediği gibi dostluğun siyasi meselelerde yeri yoktur... Lawrence zayıf konumuna güvenerek emirle doğrudan konuşurdu. Sanki emir dışında kimseyle konuşmaya tenezzül etmezmiş gibi, nezdindeki mevkiini korumak için emirden başka kimsenin kendisiyle tartışmasından hoşlanmazdı. Emir de ona çok itimat ederdi."[40]

Lawrence, karmaşık ve gizemli şahsiyeti icabı Faysal ve danışmanlarında çok farklı tepkiler uyandırdı ve bu tepkiler Barış Konferansı sırasında zorunlu olarak çok yakın çalıştıkları haftalar boyunca özellikle belirginleşti. Lawrence'ın sadakatinin gerçekliği ve planları hakkındaki şüpheler, bu çok şaşırtıcı kişiye duyulan büyük hürmet ve hayranlık, hatta sevgi duygularıyla iç içe geçmişti. Lawrence 7 Nisan 1919'da babasının ölümcül hasta olduğu haberini aldı. Derhal İngiltere'ye hareket etmekle beraber, çok geç kalmıştı. Birkaç gün sonra Paris'e döndüğünde Faysal, onun hakkında şöyle yazdı:

> Onda gördüğüm en büyük şey, niteliklerinin zikretmeye en değer olanları, sabrı, ketumluğu, gayreti ve kamu yararını şahsi çıkarlarının önüne koymasıdır. Ayrılırken vedaya geldiğinde, gidişinin sebebini sordum. "Maalesef babam hayatını kaybetti. Gidip annemi görmek istiyorum" dedi. Babasının ne zaman öldüğünü sordum. "Bir hafta önce. Hasta olduğunu bildiren bir telgraf aldım ve derhal yola çıktım. Ancak yanına ulaştığımda iki saat önce öldüğünü gördüm. Cenazeye kadar kalmadım çünkü burada yalnız olduğunuzu ve yapılacak çok iş bulunduğunu düşündüm. Yokluğumda sorun çıkması halinde sizden uzakta kalmak istemedim. Sizi üzmemek için o vakit bunu söylemedim. Dolayısıyla şimdi söylüyorum. Cuma günü döneceğim." Şu dürüstlüğe, sadakate, göreve bağlılığa ve şahsi duygularını bu derece denetim altında tutmaya bakınız. Bunlar çok az kişide rastlanabilecek en yüksek insani niteliklerdir.[41]

Lawrence için genellikle sakınmadan sert sözler kullanan Haydar, Faysal'ın, Lawrence'ın babasının ölüm haberini vermesi üzerine güncesine şu kaydı düşmüştür:

> [Lawrence'a] başsağlığı dilemeye gittim, çok üzgün bir haldeydi. Ancak sonra âdeti olan gülümsemeyle konuşmaya başladı... Böyle her zaman gülümseyen bir adamı hiç görmedim. Emire her zaman, bedeli ne olursa olsun, sanki hayır kelimesi sözlüğünde yokmuş gibi "Derhal!" der. Ve ne zaman ondan bir şey istediysem, "Elimden geleni yaparım" der. Gerçek şu ki, Arap davası için büyük mücadele vermiştir. Dün emire İngilizlerin hiçbir şey bilmediğini söyledi. "Bir kâğıt alıp üstüne ne istersem yazarım ve onlar da itaat edip uygular..." dedi. Bir gün de emirin huzurunda bana şöyle söyledi: "Yolculuk, menzile varmaktan çok daha iyidir." Sanki iyi bir hayat mücadele ve eziyetlerle kazanıldığı için insanın mücadele etmesi ve eziyet çekmesi gerektiğini söylemek ister gibiydi. Zira insan hedefine eriştiğinde bir anlığına mutluluk hissedecek ve sonra da hayatının yolculuğu sona erecektir. Hedefine ulaştığı takdirde yerinde çakılıp kalacağından korkuyor, yaşamın tadını harekette buluyordu...[42]

Faysal'ın Clemenceau'ya cevabının Arapça metnini ertesi gün gören de Caix'in içeriği ve diplomatik olmayan tonundan ötürü canı çok sıkıldı. Taslak büyük devletlere demokratik bir federasyon olarak Suriye'ye tam bağımsızlık tanınması çağrısında bulunuyordu. Ülkenin statüsü Milletler Cemiyeti tarafından garanti edilecekti. Suriye danışmanların yardımını memnuniyetle karşılayacak, ancak yardımı kendi şartlarıyla kabul edecekti. Fransa Suriye'nin bağımsızlık talebini destekleyerek ahlaki bir değer kazanacak, bu da Suriye'deki çıkarlarını genişletmesine yardım edecekti. Yazıyı başbakanın şahsına ve Fransa'ya tahkir olarak gören de Caix kesin şekilde reddetti ve müzakerelerin kesildiğini değerlendirdi. Faysal bu tepki üzerine tutumunu tekrar gözden geçirmek zorunda kalırken, bu sefer danışmanlarından çok Lawrence'ın görüşlerine güvendi. Lawrence, Suriye'nin bağımsızlığı talebine dayanan daha yumuşak bir taslak hazırlanmasını savunuyor, Fransa'nın özellikle sahil bölgelerindeki çıkarlarını tanıyor, sömürge lobisinin gücünü etkisizleştirmek için Fransız siyasetinin değişkenliğine, Fransa dahilinde kötüleşen ekonomik şartlara ve sömürgeci karşıtı sosyalistlerin iktidara gelişi ihtimaline güveniyordu.[43]

Lawrence ayrıca Clemenceau'ya yazarak Faysal'la çalışması ve Suriye'nin "bağımsızlığı" terimini kabul etmesini önerdi. Bunun karşılığında Lawrence da sorunlar yumağına Fransa vasıtasıyla çözüm arama-

sı, bir ittifak antlaşması veya manda şeklinde Fransız çıkarlarını perçinlemesi için Faysal'ı ikna edecekti. Ancak Faysal Yakındoğu'ya gitmeye kararlıydı ve etraflı müzakereler için zaman tükeniyordu. Faysal'ın içinde bulunduğu açmazı Haydar görebiliyordu. "Emir, katı bir tutumun neticelerinden ürküyor, Arap tutumunu yumuşatarak İngilizlerle aynı çizgiye getirme ihtiyacını görüyordu. Ancak biz [danışmanları] onu esnekliğin ... ülkeyi kulluğa ve bölünmeye sürükleyecek Fransa'nın siyaset ve emellerine karşı gösterilecek zaafın tehlikeleri karşısında uyarıyorduk. Fakat Lawrence emirin arkasında durdu. Emir de Lawrence'ın arkasında Lloyd George'un bulunduğuna inanıyordu."[44]

Faysal bunun üzerine Clemenceau'ya başka bir mektup yazarak tutumlarını uzlaştırmaya çalıştı: Suriye'ye tam bağımsızlık ve Fransa'ya ülkede özel statü verilmesi. Yeni taslak Faysal'ın danışmanları tarafından Fransa'ya çok tavizkâr ve ülkede Fransız himayesine kapıyı çok açan bir belge olarak görüldü. Faysal bu görüşü hoş karşılamadı ve Ahmed Kadri ile girdiği tartışmada imzaladığı belgelerden kendisinin sorumlu olduğunu sert bir dille belirtti. Daha sonra da Lawrence'ı çağırarak danışmanlarıyla ihtilafında hakemlik yapmasını istedi. Lawrence doğal olarak Faysal'ın tarafını tutup, zaman kazanmak için bu aşamada en iyi şeyin Fransa'yı yatıştırmak olduğunu söyledi. Ancak Faysal'ın danışmanları görüşlerinden kımıldamadı. Haydar, Fransa'dan ve niyetlerinden derin kuşku duyduklarını ve her halükârda Fransa'nın Araplara iyi müttefiklik yapacak türden bir ülke olmadığını Faysal'a söyledi. Bencil ve baskıcı Fransa Suriye'de bölünme tohumlarını atıyordu. El-Fatat'ın sekiz yüz üyesine atıfta bulunan Haydar mesele o boyuta varırsa Fransa'yla savaşacak binlerce insanı etraflarında toplayabileceklerini söyledi. Taslağa Faysal'ın Arap danışmanları tarafından oybirliğiyle muhalefet edildiğini gören Lawrence bir miktar geri adım attı ve nihayet iptaline karar verildi. Bunun yerine Faysal genel hususlara değinen bir veda mektubunu Clemenceau'ya göndererek Suriye'nin gelecekteki statüsünü müzakerelere bıraktı.[45]

Müzakerelerin başarısızlığa uğraması mukadder görünürken Faysal 21 Nisan'da doğuya hareket için hazırlandı. Ayrılmadan önce Albay House'a bir veda ziyareti yaptı ve görüşmeden memnun kalarak döndü. House, Soruşturma Komisyonu'nun kısa süre içinde yola çıkacağını teyit etmişti. Faysal ayrıca Clemenceau'ya şahsen veda için ısrar etti ve o da Faysal'ı kabul için birkaç dakika bulabildi. Görüşmede hazır bu-

lunan Haydar'ın tuttuğu notlara göre karşılıklı nezaket sözleriyle başlayan görüşmede Faysal komisyonun Yakındoğu'ya hareketi hakkında Clemenceau'dan bir şekilde tasdik almaya kararlı göründü. Clemenceau ise bu tartışmaya girmeyi reddetti ve Faysal'ın sorularını her defasında karşılıksız bıraktı. 21 Nisan akşamı Faysal Paris'in Lyon garından trenle Roma'ya doğru yola çıktı. Vedaya gelenler arasında Lawrence, Gout, Georges-Picot, de Caix ve Barış Konferansı'ndaki çalışmaları sürdürmek için Paris'te kalan Avni Abdülhadi ile Rüstem Haydar dahil maiyet mensupları vardı. Ayrıca Suriye ve Lübnan Hıristiyanlarından çok sayıda kişi de onu uğurlamak için istasyona gelmişti. Birkaç gün önce, muhtemelen Fransızların teşvikiyle Faysal'ı ziyaret eden Şükrü Ganem, en mübalağalı ifadelerle ona sadakat ve destek vaat etmişti.[46]

Ayrılmadan önce, Faysal Fransızlara karşı çeşitli konularda alacakları tutum hakkında Haydar ve Avni Abdülhadi'ye yazılı talimatlarını bıraktı: Tüm gizli antlaşmaların ilgası (elbette Sykes-Picot Antlaşması kastedilmekteydi); Suriye'nin tam bağımsızlığının tanınması ve onaylanması; Arapların seçtiği tarihte tüm yabancı işgal güçlerinin çekilmesi; Lübnan'ın özerkliğine saygı; Arap topraklarının uluslararası garantiler altında bağımsızlığı ve işgal güçlerinin bir kısmını tutma seçeneğinin Suriye hükümetine tanınması. Bu şartlar karşılığında Suriye hükümeti Fransa'nın yardımını kabule eğilim gösterecekti.[47] Faysal'ın ayrılışı çalışma arkadaşları ve danışmanlarına çok dokundu. Boş konağa dönen Rüstem Haydar şöyle yazdı: "Konak, içinden bütün hayat çekilmiş gibi canlılığını yitirmişti."

Faysal Taranto'dan Fransız harp gemisi *Paris*'e binip Beyrut'a hareket etmeden önce Roma'ya uğrayıp İtalyan yetkililerle görüşmeyi planlamıştı. Barış Konferansı'na katılan İtalyan heyetinin üyesi Senatör Marki Salvago Raggi ile tanışmış olan Faysal, İtalya'nın Yakındoğu'daki tutumunu etkileyen meseleleri kendisiyle görüşmüştü. İtalya gezisi, Yakındoğu müzakerelerine üçüncü bir bölge dışı tarafın dahil edilmesinden hoşlanmayan İngiltere ve Fransa'da olumsuz karşılandı. İtalyanlar Faysal'a kendisini ve Trablusgarp'ta yaptıkları gibi genel olarak Müslümanları desteklemek istediklerini bildirmişlerdi.[48] İtalyanlar Soruşturma Komisyonu'nun da lehinde bulunuyor, Suriye'deki ekonomik çıkarlarını korumayı, ülkenin tek bir yabancı devletin denetimine girmemesini temine çalışıyorlardı. Faysal Roma'da büyük itibarla karşılandı. Kralla, başbakan yardımcısıyla, dışişleri, deniz, savaş ve sömürge

bakanlarıyla görüştü. Ayrıca Papa'yı ziyaret ederek, bir saati aşkın süre baş başa kaldı. Papa, Doğu Hıristiyanlarına Faysal vasıtasıyla selamlarını gönderdi.[49] İtalyan hükümeti ayrıca Taranto'ya kadar kendisine eşlik etmesi için bir general ile bir albayı görevlendirdi.

Faysal 27 Nisan'da deniz yoluyla Beyrut'a hareket etti. Gemide kendisine refakat eden İrtibat Subayı Albay Toulat'nın gemi seyahati hakkındaki raporuna göre Faysal, Suriye üzerindeki Fransız iddialarından endişe duyuyordu. Fransız basınının acı dili, üzerinde derin bir etki bırakmıştı. Paris'ten ayrıldığı gün *Le Matin* gazetesinde yayımlanan bir makale Suriye'de Fransız himaye rejiminin kurulmasından olmuş bitmiş bir iş gibi bahsetmişti.[50] Faysal'ın liberal ve sömürgecilik karşıtı olarak gördüğü Clemenceau böyle bir tedbire rıza gösterebiliyorsa Faysal'ın Fransız hükümeti ve toplumunun daha sağcı kesimleri karşısında nasıl bir şansı olabilirdi? *Le Matin* ayrıca Faysal'ın Fransızlarla çalışma ve ortak siyaset izleme iradesi hususunda bazı iddialarda bulundu. Bu iddialar hiçbir şekilde doğru değildi. Lawrence'ın bu makale hakkında belirttiği gibi: "Bütün bu açıklamalarda tek bir gerçek kelime yok. Faysal gerçekten de bir Fransız kruvazörü ile ayrıldı (vasiyetini yazdıktan sonra) ancak muhtemelen Fransa'ya dönmeyecek... Clemenceau ile herhangi bir anlaşma yapmadı. Avrupa'da Suriye'nin bağımsızlığını reddetmeye kararlı tek ülkenin Fransa olduğuna inanıyor."[51]

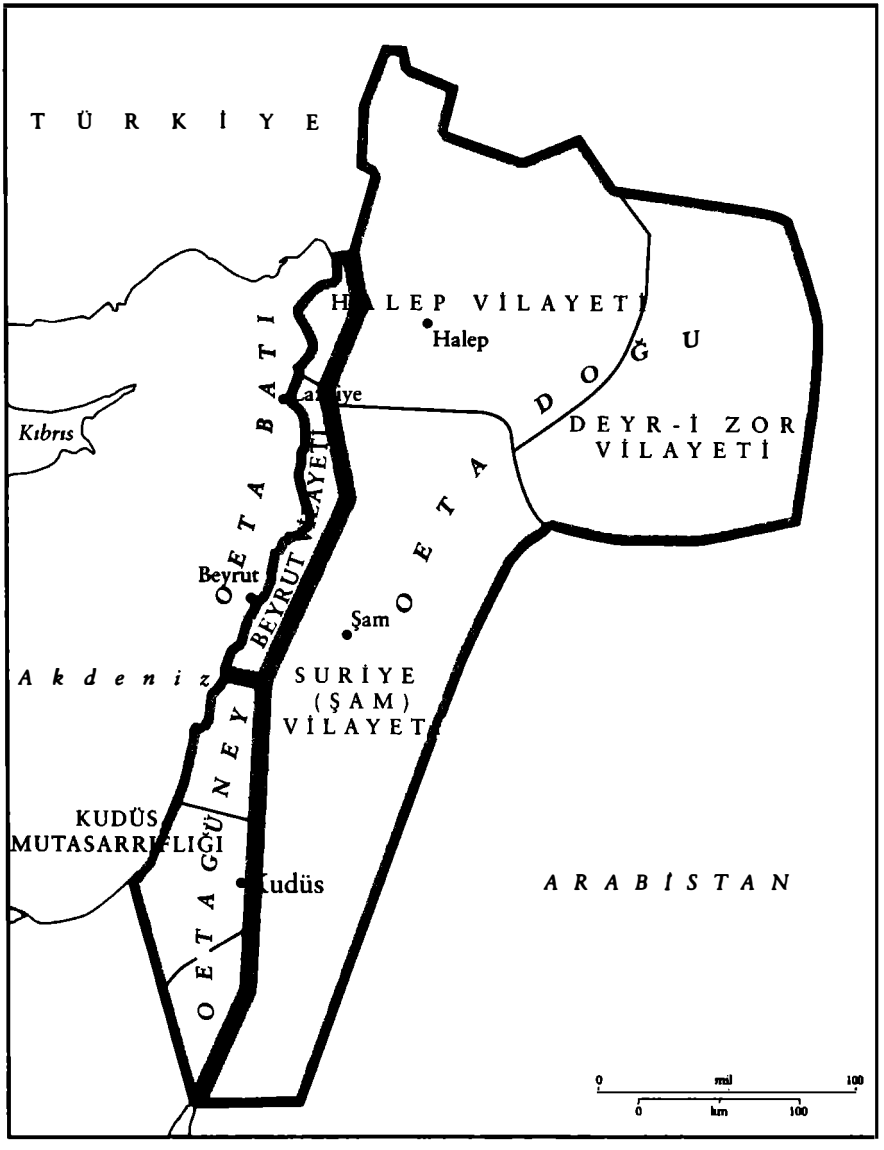
Faysal Fransız resmi makamlarında ve toplumunda şahsiyetiyle derin bir etki bıraktı. Özellikle de Caix, Faysal'a büyük hürmet duydu ve onu Fransız Kuzey Afrika'sının yerel önderleriyle karşılaştırarak olumlu yönlerini öne çıkarttı. "Onunla, karakteri ve zevkleri icabı Fransa'nın bağlısı [*client*] olarak herhangi bir iç acısı duymadan rahat ve ışıltılı bir hayat sürdürmeye razı olan Tunus Beyi veya Fas Sultanı arasında benzerlik kuramayız." De Caix, Faysal'ın zevk düşkünü değil milliyetçi bir kişi olduğunu, Arapların rolü hakkındaki fikirlerinin, Fransa'nın Levant'a medeniyet getirme misyonunu temellerinden baltaladığını belirtti. Fransız idaresine boyun eğmektense, Faysal, Suriye işlerinden bütünüyle çekilebilirdi. "Yerel gerçekler ve Fransız milli çıkarlarından ilham alan bir manda sistemine hizmet edecek siyasi rejimi o kabul edemezdi. Ve biz onu Şam Emirliği'nin başı kabul ettik."[52]

Faysal'ın Paris'teki son haftaları belirsizlikler ve hayal kırıklıklarıyla doluydu. Fakat bütün bunların gerisinde konumundan gelen zayıflığı ve

manevra alanının sınırlılığı yatıyordu. Özellikle de Fransızlar Filistin ve Musul'da üstünlüğü İngilizlere bırakmaya rıza gösterdikleri için İngilizlerin Fransızlara taahhütleri, Faysal'ın elini kolunu bağlıyordu. Bu nedenle Faysal'ın Suriye üzerindeki iddialarını belli bir noktadan öteye desteklemeleri mümkün değildi. Dolayısıyla İngilizler arazide en büyük güce ve neticeyi Faysal'ın lehine belirleme kabiliyetine sahip olmalarına karşın fiilen Faysal'ı gözden çıkarmışlardı. Liberal ve sömürgeci karşıtı fikir yapısı ne olursa olsun Clemenceau'nun sunduğu şey bir bağımlılık ilişkisi ile zaman ve olayların durumu değiştirebileceği yolundaki teorik bir ihtimalin ötesine geçemiyordu. Amerika ise, ancak Wilson ülkenin ahlaki ve mali gücünü kefeye koymaya razı olması durumunda Arapların kendi kaderini tayin hakkı lehine Faysal'a arka çıkabilirdi. Bunun vasıtası da, Faysal'a göre Soruşturma Komisyonu'ydu. Ancak komisyonun yetkisi, görev sınırına yönelik itirazları ve sadece bir bilgi toplama kurulu mu, bir danışmanlık heyeti mi, yoksa siyaset oluşturma yetkisini haiz bir kurul mu olduğuna dair münakaşalarıyla Fransız ve İngilizler tarafından sürekli aşındırılıyordu. Bu şartlar altında Lawrence'ın ne kadar sevimsiz ve riskli olsa da Faysal'a Fransızlarla çalışmasını tavsiye etmesi şaşırtıcı değildir. Fransızlarla varılacak bir anlaşma İngiltere'yi ahlaki açmazından kurtaracak ve Amerika'nın onayını alacaktı. Ancak Faysal'ın da buna niyeti yoktu.

Fransızlarla görüşmelerin kopmasının başlıca sebebi, Faysal'a Suriye'de zaten sahip olduğu özyönetimden daha azını teklif etmeleriydi. Faysal, Fransızlarla art niyetli müzakere etmiyordu. Her iki taraf da tutumlarına sıkı sıkı bağlıydı: Faysal Suriye'nin bağımsızlığının derhal tanınmasını isterken yeni Suriye devletinde Fransa'ya çeşitli imtiyazlar tanınması imkânını açık tutuyordu. Fransa ise, Suriye'de asker bulundurması ve Arap bayrağı yanında Fransız bayrağının asılması suretiyle üstünlüğünün resmen tanınması karşılığında başlangıçta sadece sınırlı bir bağımsızlık öneriyordu. Faysal'ın, Soruşturma Komisyonu'nun gelmesini ve ortaya koyacağı bulgularla ülkenin derhal bağımsızlık kazanması yönünde dengeleri değiştirmesini beklemekten başka elinden bir şey gelmedi.

Ancak Faysal 30 Nisan 1919'da Beyrut'a ulaştığında ufukta bir başka muazzam mesele belirmekteydi. Suriye'deki durum uzun süren ayrılığı sırasında hissedilir derecede değişmiş ve siyasi ihtiraslar tehlike yaratacak seviyelere yükselmişti. Faysal, Suriye'nin bağımsızlığı için çalışırken şimdi bir de bu yeni istikrarsızlık unsuruyla yüzleşmek zorundaydı.

5. Suriye Arap Hükümeti (Doğu OETA), 1918-1920

13. Bölüm

Suriye Mücadelesi

Faysal'ı Beyrut'a getiren harp gemisi limana 30 Nisan 1919'da yanaştı. Rıhtıma inmeden önce iki Fransız amirali gemiye çıkarak Faysal'ı karşıladılar. Rıhtımda bekleyenler arasında Lübnan'daki İngiliz ve Fransız ordu komutanları ile Şam Arap hükümetinin Beyrut Temsilcisi Cemil el-Alşi'nin topladığı büyük bir kalabalık vardı. Faysal toplananlar arasından geçtikten sonra arabayla Arap hükümetinin Beyrut'taki merkezi olan Dauk binasına gitti.[1] Suriye ve Lübnan ileri gelenlerini, yabancı yetkilileri ve istikbal etmeye gelenleri kabul ettikten sonra Faysal Avrupa'daki uzun süreli kalışının ardından ilk defa halka görüşlerini açıkladı. Sözlerini dikkatle seçti. Konuşması Arap bağımsızlığı davası ümitlerini canlı tutarken Fransız iddiaları, İngilizlerin belirsizlikleri ve Amerikalıların ayak sürümesinden duyduğu derin endişeler arasındaki doğru dengeyi korumalıydı. Ümitlerini İtilaf Devletleri Soruşturma Komisyonu'nun gelişine bağladı. Bu, en azından Avrupa'da beş ay süreyle kalışından elde ettiğini ileri sürebileceği somut bir kazanımdı. Suriye Hıristiyanlarına özellikle de Marunîlere göz kırparak sözlerini şöyle bağladı: "Topraklarınızda ve evlerinizde özgür olacaksınız. [Suriye toplumunun] her unsuru geleneklerine ve âdetlerine saygı gösterilmek suretiyle kendi işlerini idare edebilecektir."[2]

Ancak günün devamında Suriye heyetlerine Arap hükümetinin Beyrut bürosunda hitap ederken Faysal daha sert bir tonla konuştu: "Dünya bağımsızlığımızı talep etmemiz için şartları hazırladı ve bu maksatla bize yardım etti. Ancak bağımsızlık alınan bir şeydir, öyle kolayca verilmez. Mücadele etmeden, hazırlanmadan ve bunun için çalışmadan Batılılardan bağımsızlıklarını isteyenler tahtlarını havada inşa etmeye uğraşan insanlar gibidir. Evet, Avrupalıların yardımına ve desteğine ihtiyaç duyduğumuzu inkâr edemeyiz. Kimden destek isteyeceğimize menfaat-

lerimize göre karar vereceğiz... Ancak her şeyi onlardan almamalı, her işimizde onlara akıl danışmamalıyız. Bu tür ilişkilere, temellerini kendi ellerimizle inşa etmek zorunda olduğumuz tam ve bölünmez bağımsızlığımızı aldıktan sonra gireriz. Bağımsızlığımızı muğlaklıklardan kurtarmak zorundayız." Faysal'ın ifadeleri dinleyenler üzerinde büyük bir etki yarattı ve bağımsızlığın an meselesi olduğu beklentisini uyandırdı. Beyrut'un Büyük Camii'nde pek âdet olmadığı halde cuma hutbesi veren Faysal bağımsızlık için mutlaka Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında işbirliği yapılması ihtiyacından bahsetti. "Birleşiniz, öyle olunca Avrupa Suriye'nin bağımsızlık istediğini anlayacaktır."[3]

Beyrut'ta kaldığı kısa süre içinde Faysal'ın faaliyetleri ve konuşmaları, Suriye'nin bağımsızlığı tanındığı takdirde, Fransa'nın çıkarlarına ve meşru kaygılarına saygı gösterileceği yolundaki Clemenceau'ya vaadiyle uyum içindeydi. Clemenceau için nazik ifadeler kullandı, büyük bir insancıl lider olarak andı ve Beyrut'ta herkesin özenle görmezden geldiği Fransa yüksek komiser vekilini yemeğe davet etti. Fransa'dan Clemenceau ile anlaşma yapmaksızın ayrılmış ancak en azından Fransızlarla bir anlaşma ihtimalinin tohumlarını atmıştı. Faysal'ın Fransız hükümetinde ciddi destekçileri yoktu. Bununla beraber Georges-Picot gibi Fransa'nın Yakındoğu'daki siyasetini kuran bazı önde gelen kişiler Suriye'nin idaresinde Faysal ile bir anlaşma sağlandığı takdirde, Fransa'nın çıkarlarına daha iyi hizmet edileceğine inanıyorlardı.[4] Faysal Beyrut'tan ayrılmaya hazırlanırken gördüğü kabul ve gerçekleştirdiği görüşmelerinden memnun kalmıştı.

Faysal'ı Şam'a götüren tren 3 Mart'ta hareket etti. Farklı çevrelerden birçok insan uğurlamaya gelirken, yüzlerce Suriyeli de seyahatinde ona eşlik etmek için trene bindi. Bekaa Vadisi'ndeki Maalaka istasyonuna ulaştığında bayraklarını taşıyan yüzlerce kişi bağımsızlık sloganlarıyla kendisine tezahürat yaptı.[5] Burada bir süreliğine trenden inerek Bekaa eşrafından Yusuf Namur'un konağında dinlendi ve ziyaretçi akınını kabul etti. Faysal'ın treni öğleden sonra hareketle akşam üzeri Şam'a ulaştı. Tren güzergâhı boyunca kalabalıklar toplanmış, adını haykırıyor, bağımsızlık sloganları atıyorlardı. Bir görgü şahidi Faysal trenden inerken karşılanmasını tasvir etmiştir. "Başkent Şam'a ulaştığında, benzersiz bir kabul töreniyle karşılandı. İstasyondan saraya kadar gözün görebildiği her yerde büyük kalabalıklar vardı. Kulağa emirin zaferi için

Tanrı'ya niyaz seslerinden başka bir ses gelmiyordu."[6] Albay Toulat, Quai d'Orsay'a gönderdiği telgrafta Faysal'ın Şam'da karşılanmasının "olağanüstü" olduğunu bildirdi. "Hiç böyle bir şey görmedim. Burada kendi insanlarıyla birlikte, kendi milletiyle çevrili; bu milletin gerçekten önderi ve en şöhretli şahsiyeti. Bu muazzam nümayişi kim görse prensin statüsünü anlar. Bu gösterilerin sinematografik filminin görülmesi bu taraflarda Soruşturma Komisyonu'na gerek duyulmadığına ikna olunması için yeterlidir."[7]

Faysal'ın Avrupa'daki uzun süreli kalışı sırasında Suriye'de günlük işleri askeri idareci Ali Rıza er-Rikabi yürütmüştü. Rikabi, Kahire'de bulunan Allenby ile doğrudan veya Arap hükümeti nezdindeki İrtibat Subayı Albay Kinahan Cornwallis vasıtasıyla yazışmaktaydı. Cornwallis Arap hükümetiyle ilişkisini büyük bir ihtiyatla yürütüp, prensip meselesi olarak ülkenin idaresini tamamen er-Rikabi'ye bırakmıştı. Bu da er-Rikabi'nin otoritesini ve ağırlığını güçlendirmesine ve ülkenin idaresinde İngiliz askeriyesinin açık desteğine sahip olduğunu iddia etmesine meydan vermişti. Arap hükümeti birçok değerlendirmeye göre mevcudiyetinin ilk aylarında ucu ucuna görevlerini yerine getirdi. Kamuoyu desteğini temin etmek için, savaş sırasında askıya alınan Osmanlı dönemi sosyal programları tekrar uygulamaya konuldu. Ayrıca Arap hükümeti savaş şehitlerinin dullarına, yetimlerine ve eski Osmanlı memurları ile ailelerine maaş ödemelerini tekrar başlattı. Hükümet öte yandan -fazla başarı elde edemeden- çiftçilerden hububatı doğrudan almaya ve birçok şehirde dağıtım noktaları kurmaya çalıştı. Şehirlerdeki fakirlere un verilirken, fakirleşen çiftçilere tohumluk buğday dağıtıldı. Bu eli açık tedbirleri uygulayan hükümet görevlileri yardım alanların, desteğin Faysal'ın Arap hükümetinden geldiğinin farkında olmalarını sağladı.[8] Er-Rikabi başlıca Suriye şehirlerini ve kırsalı bizzat gezerek hükümet tesislerini teftiş etti, para yardımlarını dağıttı, fiyatları kontrol etti ve şu veya bu suç için af ilan etti. Hükümetin desteği şehirli fakirler ve köylülerle sınırlı değildi. Eski ve geçerli âdetlere uyarak İngiliz yardımlarını zenginlerin ve güçlülerin sadakatlerini satın almak için de devreye soktu.

Bu güvensiz, derme çatma yeni devleti, Suriyeli, Lübnanlı, Iraklı, Hicazlı, Filistinli ve Ürdünlülerden oluşan gelişigüzel bir topluluk idare ediyordu.[9] Hükümetin başkent dışındaki otoritesi tam olarak kurulamamıştı. Vilayetlerde Arap hükümetinin merkeziyetçi siyasetine öf-

kelenen yerel eşrafın fiili (ve bazen de hukuki) gücüyle rekabet etmek durumundaydı. Devlette az sayıda ehliyetli ve dürüst memura karşılık hükümetin gelişigüzel bir araya gelmişliğini ve statüleri belirsiz asker ve sivillerin tuhaf karışımını yansıtan, çok çelişkili ve akıl karıştırıcı bir yetki ve sorumluluk silsilesi mevcuttu. Her şeyin ötesinde Arap hükümeti İngilizlerin mali ve iktisadi desteğine mutlak bağlılığıyla dar bir alana sıkışmıştı. İngiliz yardımı başlangıçta aylık 150.000 Mısır poundu tutarındaydı.* Bu yardım, İngiliz işgal güçlerinin harcadığı paralar, ticaret sınırlamaları ve ambargolar, nakliye darboğazları ve yaygın vurgunculuk ve istifçilikle bir araya geldiğinde bir enflasyon sarmalını tetikledi. Arap hükümetinin gelir toplama kapasitesi sınırlı ve toplanabilenler yüksek masraflarını karşılamaktan uzaktı.[10] Mali muhasebe berbat durumdaydı. İngilizlerin Arap hükümetine atadığı mali danışman Said Şukeyr, İngiliz müfettişlerine sık sık mali yolsuzluklar ve hükümetin muhasebe birimlerindeki yetersizliklerden şikâyet etmekteydi.

Faysal Şam'da

Şam, Suriye'nin küçük bir aynasıydı. Nüfusu esas olarak Araplardan oluşuyor, çok sayıda da Araplaşmış Kürt, Çerkez ve Arnavut burada yaşıyordu. Anadolu'daki baskılardan kaçmış önemli bir Ermeni azınlığı dışında ağırlıkla Arapça konuşuluyordu. Nüfusun beşte biri kadarını oluşturan aykırı Dürzi ve Aleviler ile farklı Doğu kiliselerine mensup Hıristiyanlar dışında Sünni Müslümanlık hâkimdi. Muhtemelen yaklaşık beş bin kadar da Yahudi yaşamaktaydı. Ancak Faysal'ın Kasım ayında bıraktığı şehir şimdi değişmişti. Şam siyasi faaliyetlerle kaynıyordu. Ana siyasi gruplar -el-Fatat, el-Ahd ve Arap Kulübü- ağırlığını korumaktaydı. Ancak bunlar hâkim ruh halini ve kaygılarını yansıtan, her yanda belirmiş, *ad hoc* [belli bir amaca mahsus-e.] komitelerle büyümüşlerdi. Arap birliğini, Arap dayanışmasını ve Suriye'nin bağımsızlığını teşvik eden komiteler mevcuttu. Suriye'nin yeni kazandığı özgürlüklerini savunma veya siyasi talihini düzeltme çabalarına katkısı zayıf Arap ülkelerinden

* Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır poundu, 0,975 Mısır poundu= 1 İngiliz sterlini şeklinde sabitlenmişti. O tarihlerdeki 1 sterlinin yaklaşık olarak bugünkü 46 sterline denk geldiğini düşünürsek bu miktar 2014 itibariyle 7 milyon sterlin ediyor-e.n.

Suriye'nin başkentine iş aramak için gelen ziyaretçi (veya maceracı) akınıyla meşgul olan yarı resmi bir komite vardı. Önemli şahsiyetlerin çoğunluğu siyasetçi, subay, hükümet görevlisi, casus veya muhbirlere, ayrıca oraya buraya serpilmiş İngiliz ve Fransız subaylarından oluşan her tür insana fiili karargâh ve toplanma mekânı vazifesini gören Orient Otel'de ağırlanıyordu. Beklentiler tehlikeli seviyelere yükselmiş, maceracılar ve aşırılar her yere yayılmıştı. Faysal şimdi bu her an patlayabilecek hırslar, ihtiraslar ve endişeler karmaşasının içinde tutumunu ustalıkla biçimlendirmek zorundaydı. Er-Rikabi'den hükümet konağında bir toplantı düzenlemesini ve Suriye'nin önde gelen siyasetçilerini, dini şahsiyetlerini, aşiret reislerini ve halk önderleriyle birlikte İtilaf devletlerinin temsilcilerini davet etmesini istedi. Toplantı tespit edildiği üzere 5 Mayıs 1919'da düzenlendiğinde Faysal konuşmasını yapmak için ayağa kalktı.

Uzun konuşmasına Arap ayaklanmasının sebepleriyle başladı. Eylemlerinin Osmanlı ve Müslüman cemaatlerine ihanet olduğunu düşünenler tarafından kendisine ve babasına yüklenen suçlamayı tersine çevirerek şöyle dedi: "[Hüseyin] Almanlarla müttefik olan Türklerin yanında savaşa devam etmesi halinde Arapların aynı parçalanma ve mağlubiyet kaderine uğrayacağını düşündü... Araplar uzun zamandır tabiyet boyunduruğundan kurtulmak istiyorlardı ... tarihi konumlarını tekrar kazanmak istediler."[11] Daha sonra babasının İtilaf devletleriyle vardığını düşündüğü ve bu temelde Türklere karşı savaşa girdiği anlaşmalara değindi. Savaş Türklerin mağlubiyetiyle sona erdiğinde "Paris'te toplanan konferansta hakkımız olanı talep etmeye gittim... Serbestçe konuşmama ve halkımızın isteklerini elimden geldiğinde açıklamama izin verildi."

Burada Faysal'ın karşısına Araplar hakkında Batı'da yaygın cahilce anlayışlar çıkmıştı. "Batılıların Araplar hakkında derin bilgisizlik içinde olduklarını ve bilgilerinin tümüyle *Binbir Gece Masalları*'ndan geldiğini fark ettim. Arapların eski Araplarla aynı olduklarını düşünmekteydiler. Çağdaş Arap halklarının varlığının, siyasi düşüncelerinin ve uyanışlarının farkında değildiler. Arapları çöl Bedevisi olarak görmekteydiler; şehirli Arapları hiç dikkate almıyorlardı." Faysal sırf Araplar ve yaşadıkları topraklar hakkındaki basit gerçekleri açıklamak için konferansta uzun zaman harcamıştı. "Bunu konferansta söyledim ve zulüm altındakileri kurtarmak için Arapların hedeflerini, niyetlerini ve faaliyetlerini ortaya koydum. İtilaf devletleri Arapların amaçlarını, iddialarını

ve savaş sırasında kendileri adına başardıklarını anlayınca, Arapların bağımsızlığını prensip olarak kabul ettiler ... ve durumu ilk elden tetkik için bir uluslararası komisyon tayin etmeyi uygun gördüler." Açıkça görülmekteydi ki Soruşturma Komisyonu Faysal'ın Paris'teki faaliyetleri sırasında elde etme iddiasında bulunduğu en önemli başarıydı. "Komisyon [görevini tamamlayıp] Paris'e döndüğünde, Milletler Cemiyeti tüm tezleri değerlendirip Türk tahakkümü altındaki farklı halkların fikirlerini ortaya koyacak. Türklerden kurtulan milletlerin kapasite ve bilgi derecesine göre, Arapların ve diğerlerinin başkalarına tabi olarak yaşama veya bağımsızca kendilerini yönetme yönündeki taleplerini belirtecek." Bu unsur manda rejimine dolaylı bir imaydı.

Faysal ardından bazılarınca tek bir Arap devleti arzusu olarak ifade edilen Arap birliği konusunun etrafından ustaca dolaştı. Bu, ona göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarının bölünmesine karşı kuvvetli bir tutum alan aşırı milliyetçilerin talebiydi. Arap toprakları coğrafi olarak bölünemez olsa da, ekonomik ve sosyal durum ile eğitim bakımından hatırı sayılır ölçüde farklı gelişmişlik düzeylerinin tek bir Arap devleti teşkilini uygulanabilir olmaktan çıkardığını, bu sebeple Arapların farklı devletlere ayrılmasının haklı olduğunu savundu. Irak ve Suriye'de devletler kurulmasını, Arap davasının zaferi ve bu bölgeler gelişip birbirine yakınlaştıkça tek ve birleşik bir devlete götürecek adımlardan biri olarak yansıttı. Faysal bu noktada halk desteği konusuna girdi: "Ayaklanmanın liderleri sırf zaman müsaade etmediğinden halka danışmadan harekete geçtiler. Tüm sorumluluğu üzerlerine aldılar ve şu ana kadar bu şekilde faaliyet gösterdiler. Ancak bunlar artık geçmişte kalmıştır. Burada mevcut bulunanlardan -halihazırda halkı resmen değil, cemaatlerindeki özel mertebelerinden ötürü ahlaken temsil etmektedirler- kanaatlerini dürüstçe seslendirmelerini ve yaptıklarımızın iyi olup olmadığını söylemelerini istiyorum." Bu sözleriyle toplantıya katılan Suriye'nin eşraf ve ileri gelenlerinden yönetici konumunun bir tür halkoyuyla onaylanması için çağrıda bulunuyordu. Salon yoğun alkışlar ve "Muvafık, muvafık!", "Evet, evet, her şeyi tasdik ederiz!" haykırışlarıyla çınlarken Faysal düş kırıklığına uğramadı. Ardından da toplananların kendisini hâlâ başta görmek isteyip istemediklerini belagatle sordu. "İşlerimize devam etmemizi istiyor musunuz, istemiyor musunuz? İşlerini yürütenlere halk itimat ediyor mu, etmiyor mu? Bugünden

sonra hareketin iç ve dış meselelerini yönetmeme halk izin verecek midir, vermeyecek midir?" Salondan yüksek sesle "Yaşasın Emir Faysal" haykırışlarıyla kesilen coşkulu bir karşılık geldi.

Faysal bunun ardından yönetici konumunun ve Suriye halkının temsilcisi olarak meşruiyetinin devamının doğrudan tasdik edilmesini istedi:

> Burada bulunanlar şu soruyu sormalıdır: Halk ülkede ve yurtdışında tüm yaptıklarımı ve icraatımı destekliyor mu? Talep ettiğim her şeyi şartsız vererek bana yardım edecek midir, etmeyecek midir? İstediğim şey budur... Yakın zamanda toplanacak Suriye Kongresi'ne kadar bugünden sonra işleri idare edecek kişinin, kişilerin veya müessesenin elindeki vasıta bu olacaktır. O vakte kadar çalışabilmem için yetki sahibi olmam gerekir ve sizden de bunu istiyorum. Bunu bana verin ve çalışayım... İnsanların önceden olduğu gibi yüzlerini bana dönmesini istiyorum. Kendilerini kandırmalarını ve "Bize bağımsızlığımızı başka ülkeler verdi" demelerini istemiyorum. Bu sadece görüntüdür; kendi ellerimizle almazsak hiçbir şey elde edemeyiz. Her şey halka bağlıdır ve halk harekete geçmelidir... Sözlerini fiilleriyle desteklemelerini istiyorum. İstediğim bundan ibarettir – küçük bir şeydir. Başka ne isteyeceğimi bilmediğim için başka bir şey de söyleyemem. Ancak itimadınızı ve desteğinizi aldıktan sonra başka ülkelerin işbirliği ne kadar gerekli olursa o kadarını talep edeceğim.

Konuşmanın bu çok parlak bölümü o anın kitle psikolojisini tamamen yakaladı. Dinleyiciler kalakalmıştı. Velvele, delegeler birbiri ardına ayağa kalkıp kendisinin, bölgesinin veya aşiretinin Faysal'a tükenmeyecek sevgisini ve desteğini ilan etmeye başlamasıyla koptu. Filistin, Irak, Havran, Hama, Humus, Halep, Sayda, Beyrut, Amman, Salat, Baalbek, Trablus, Güney Lübnan ve hatta Cebel-i Lübnan temsilcileri Faysal'a methiyelerinde ve bağımsızlık ve özgürlük davası uğruna her şeylerini feda etme isteklerinde birbirleriyle yarışıyorlardı. Dini cemaatlerin temsilcileri de daha az coşkulu değildi. Güney Lübnan Şiilerini temsil eden Şeyh Abdül Hüseyin Sadık "Cebel Emil (Güney Lübnan) adına ölene kadar size bağlılık sözü veriyoruz!" derken, Rum Katolik Patriği "Devletlilerinin emrindeyiz. Ne isterseniz emir verin yeter!" diyordu. Ortodoks Patriği, "Devletlileri bizimle bir anlaşma akdetmişti. Buna itaat edeceğiz," diyor, Suriye Katolik Patriği de bunu tasdik ediyordu. Nesturî Patriği üzerine basarak "Suriye Nesturîleri adına konuşarak, emirlerinize uymaya kendimizi adıyor, sadakat yemini ediyor ve sizi destekliyo-

ruz!" diye bağırıyordu. Şam Başhahamı "Servetimizi ve hayatlarımızı ellerinize bırakıyoruz!" diyordu. Türkçe konuşan Ermeni Başpiskoposu Araplara dört yıl süren savaş sürecince göstermiş oldukları insanlık ve yakınlık için teşekkür etti. "Tarih Arap adını altın harflerle yazacaktır. Sizi takdis ediyor ve teşekkürlerimi iletiyorum." Lübnan Sünni Müslümanları adına konuşan Emir Esad el-Eyyubi "Size açık yetki veriyoruz; neyi uygun görürseniz, uygundur" dedi.

Katılımcılar sakinleşince memnuniyeti yüzünden okunan Faysal cevap verdi: "İstediğimi temin ettim. Bu meclisten aldığım destekle kuşku yok ki Umumi Kongre toplanana ve Suriye'nin meselelerini intizam altına alacak kanunları çıkartana kadar eskisi gibi çalışmaya devam edeceğim." Sözlerini bitirmeden önce Yakındoğu'nun farklı mezhepleri ve dinleri arasında hoşgörü ve uyum çağrısını tekrarladı. Bu, Fransızların Hıristiyanların "hamisi" rolünü haklı çıkarmak için her fırsatta kullandıkları Levant Hıristiyanlarının, Müslümanların çoğunlukta olduğu geleceğin devletinden dışlanma korkularını gidermek için yaptığı maksatlı bir manevraydı. "Suriye idaresine ilişkin fikirlerimde azınlık gruplarının taleplerine kesinlikle çoğunluğun arzuları ve görüşleri karşısında öncelik verilecektir... Küçük veya büyük herkesin önce Allah-u Teâlâ'ya, sonra da aralarından gelen bu naçiz şahsa güvenmesini istiyorum çünkü herkesi dinine bakmadan koruyup eşit muamele edeceğim. Benim gözümde hepsi aynıdır fakat iyiyi ve tahsilliyi tercih ederim. Buna babamın ve dedelerimin üstüne söz veririm... Herkes şunu bilsin ki kimseye sırf önemli veya güçlü bir aileden geldiği için iltimas yapmayacağım. Dikkate aldığım şey sosyal mevki değil, yetenektir. İnsanları en ehliyetli olduğu işlerde kullanacağım çünkü şahsi onur soyut bir değerdir, diğer taraftan görülen iş, tüm millete elle dokunur bir faydadır."

Faysal, Suriye bağımsızlık hareketinin tartışmasız lideri haline gelmiş olabilirdi ama bu gerçek, Avrupa'da bulunduğu sırada ülkeye damgasını vuran hummalı siyasi faaliyetleri durdurmadı. Artık ülke idaresine şahsi mührünü basmak, siyasi hayatın yönelimini ve süratini denetimi altına almak istemekteydi. Gücünü azaltmak istediği er-Rikabi'yi etkisiz bırakarak başlıca hükümet dairelerinin başkanlarına doğrudan kendisine bağlı çalışmaları talimatını verdi, ayrıca işlerini yürütmelerinde önemli ölçüde yetki tanıdı.[12] Ülkenin her köşesinden resmi heyetleri kabul etmeye ve vilayetlere nezaret etmeleri için kendi adamlarını atamaya baş-

ladı. Şerif Nasır zaten Halep'te çalışmaktaydı. Akrabası Şerif Cemil'i de Havran bölgesine vali tayin etti. Akrabaları -kardeşi Zeyd ve şeriflerden Nasır ve Cemil- uzun zamandır yanında bulunan Nesib el-Bekri ile iki Iraklı Subay Nuri es-Said Paşa ve Cafer el-Askeri Paşa dahil dar bir danışman grubu çevresinde yekvücut oldu.[13] Güvendiği eski hocası Saffet el-Ava'yı maliyenin başına getirdi. Bu dönemdeki diğer yakın çalışma arkadaşları şunlardı: Şair ve babasının eski iş arkadaşlarından Fuad el-Hatip; özel kalem müdürü İsa el-İsa; şahsi yaveri Fahri el-Barudi; Ahmed ve Tahsin Kadri kardeşler. Rüstem Haydar ve Avni Abdülhadi, Faysal'ın yakın çevresine dahil olmakla beraber Versailles Antlaşması'nın imzalanması sürecindeki son aylarda Hicaz heyetinin çalışmalarının başında bulunmak için Paris'te kalmışlardı.

Siyasetin tüm iplerini elinde toplamak isteyen Faysal başlıca siyasi parti ve gruplarla ilişkilerinde ikili bir strateji izlemeye başladı. Tam bağımsızlık konusunu kararlılıkla gündemin ön sırasında tutmaya çalışırken İtilaf devletleriyle açık bir kopuş yaşamamaya veya aşırıları alenen desteklemekten kaçınmaya çalıştı. İtilaf devletleriyse kendi bakımlarından başka mülahazalara göre hareket ediyordu: Arap hükümeti ülkenin devleti olmayı bekleyen bir yapı değil, işgal makamı OETA-E'nin (İşgal Altındaki Düşman Toprakları-Doğu) idari koluydu; Suriye'nin ve genel olarak Arapların bağımsızlığı, esasen Barış Konferansı'nın karar vereceği bir meseleydi; Osmanlı İmparatorluğu'nun eski toprakları için ilan edilmiş siyaset, manda sistemiydi.

Faysal ana taleplerini kabul ettirmek için bastırırken bu biçim ve içerik engellerini aşmak için gayret göstermek zorundaydı. Tutkulu konuşmalara ve milliyetçi taşkınlıklara sık sık sahne olan Nadi el-Arabi (Arap Kulübü) kültürel meselelerin ötesine geçmemesi için uyarıldı. Siyasi toplantıların yasaklandığına ilişkin bir duyuru duvarlarına asıldı. Ancak kültürel meselelerin tanımı akla gelen her konuyu kapsayacak şekilde genişletildi. OETA-E'de siyasi faaliyet yasaklanırken siyasi parti ve grupların faaliyetini kontrol altına almak için hiçbir şey yapılmadı. General Clayton bu göstermece yasaklama direktiflerinden bahsederken "Niagara Şelalesi'nin önüne set çekmek, Suriyelilerin siyasi konuşmalarını durdurmaktan daha kolaydır. Dolayısıyla o da (Faysal) cemiyet üyeleri arasında tartışma yapılmasına izin veriyor" dedi.[14] Sadece Suriye veya tüm Arap toprakları için bağımsızlık isteyenlerin çelişen tutumlarını uzlaştır-

maya çalışırken Faysal, hükümet görevlilerine talimat vererek bağımsızlığın Suriye için telaffuz edilmesi, diğer Arap toprakları için de bu yönde ümit ifade edilmesiyle yetinilmesi gerektiğini halka yaymalarını istedi. Faysal Suriye'deki kamuoyunun Soruşturma Komisyonu gelmeden önce tek bir yöne kanalize edilmesinin kritik bir husus olduğuna inanıyordu.

Her şeye rağmen Faysal çok hassas bir zeminde ilerliyordu. Fransa'ya karşı nazik jestleri bu ülkenin Levant'taki niyetlerinden duyduğu derin endişeleri gizleyemez[15] veya Suriye'deki köklü Fransız karşıtı hissiyata çare olamazdı. Fransızlar kısa süre sonra Faysal'ın fiillerini konuşmalarındaki ifadeleriyle bağdaştırmalarını isteyecek ve Beyrut'ta görevini sürdüren Georges-Picot tam da bu konuda Faysal'la karşı karşıya gelecekti. Aynı şekilde Faysal manda sisteminin kabulü yönünde İtilaf devletlerinin aldığı kararı görmezden gelemezdi. Bu karar bağımsızlık talebini boşa çıkaracak ve herhangi bir devlete özel bir konum tanınmasını imkânsız kılan bağımsızlık fikirleri nedeniyle milliyetçilerle arası bozulacaktı.[16] Filistin'in geleceği meselesi Şam'daki Filistinliler ve milliyetçiler için sonu gelmez bir tartışma konusuydu. Faysal bariz ve aleni şekilde Siyonist proje ile arasına mesafe koydu. Clayton'un yazdığı gibi, "Faysal Filistinlileri ve Siyonistleri uzlaştırmakta yaşayacağı güçlükleri anlamaya başladı. Bunu artık küçük bir mesele olarak görmüyor... Ayrıca Siyonist Komisyonu'nu taleplerini yumuşatması için yönlendirmeye çalışacak ve muhtemelen Barış Komisyonu'na bir konferans düzenlemesini önerecektir."[17]

Faysal, Allenby ve Georges-Picot

Mayıs 1919 Faysal için yoğun bir faaliyet ayıydı. Soruşturma Komisyonu'nun beklenen gelişine hazırlanmanın dışında, Suriye'deki İngiliz ve Fransızlarla giderek karmaşıklaşan ilişkileri idare etmek zorundaydı. Allenby 12 Mayıs'ta Faysal'la görüşmek için Şam'a geldi. Faysal, Suriyeliler için genel bir kongre toplanması için çağrıda bulunacağını, burada tam bağımsızlığın ilan edileceğini Allenby'ye üstü kapalı bildirdi. Böyle bir gelişmenin yaratacağı sonuçlardan telaşlanan Allenby buna kuvvetle itiraz etti. Faysal da dünyayı bir oldubitti ile yüz yüze bırakmak için kongreyi kullanma fikrini gündemden çıkardı. Faysal ay-

rıca İngiltere'den, Suriye'deki mandater devlet olmasını istemekte tereddüt içindeydi zira Fransızların girişimini haber alıp boşa çıkarması ihtimalinden korkuyordu. Öte yandan İngiltere'nin böyle bir mandayı kabul edeceğinden de emin değildi. Allenby'ye halk karşısında Suriye'nin tam bağımsızlığı çağrısında bulunacağını bununla birlikte manda rejimi kararının çoktan alınmış olabileceğini anladığını söyledi. Bu durumda tam bağımsızlık mümkün görülmediği takdirde, İngiltere'nin Suriye'deki mandater devlet statüsünü kabul edeceği hakkında komisyonu bilgilendirecekti. Allenby ile tüm görüşmesi boyunca Faysal Fransa'nın takip edebileceği hareket tarzı hakkında ciddi endişeler sergiledi. Fransa'nın Suriye'de denetimini zorla kabul ettirmesi halinde, aktif muhalefet saflarına geçecekti.[18] Faysal daha önce de kuşkusuz Fransızlarla ufukta beliren çatışma ihtimaline karşı askeri hazırlık durumundan kaygı duymuş, Allenby'den Suriye Arap ordusu için silah ve teçhizat talep etmişti. Ayrıca manidar şekilde Arap ordusunun eğitimci olarak Amerikan askeri uzmanlarından yararlanıp yararlanamayacağını sordu.

Birkaç gün sonra, 16 ve 17 Mayıs'ta, Faysal Şam'da Georges-Picot ile görüştü. Bu esnada Faysal'ın Fransa'yla sıkıntılı ilişkilerini niteleyen çelişkili izlenimler, algılar, eylemler ve niyetler karmaşası başka bir dönüm noktasına erişmişti. Suriye'deki Fransız karşıtı hissiyatın keskinliği Faysal'ı sarsmış, eylemlerle değilse bile sözlerle Fransa'yı yatıştırma gayretlerinin doğruluğunu gözden geçirmesine yol açmıştı. Muhtemelen yalnızca kaçınılmaz gördüğü için kabul ettiği Suriye'de manda rejimi uygulanması prensibi yüksek sesle talep edilen tam bağımsızlık çağrıları ile bağdaştırılmalıydı. Mandater devletin Fransa olabileceğini kimse işitmek bile istemiyor, Faysal'ın Fransa'ya karşı uzlaşmacı ifadeleri Suriye'deki pek çok kişinin aklına Fransızlarla gizli bir anlaşmaya vardığını getiriyordu.[19] Faysal Şam'da görüştüğü Clayton'a Clemenceau'yla müzakereleri sırasındaki olumlu sözlerinin ve daha sonra da Beyrut ve Şam'da halk karşısında sarf ettiği ifadelerin Soruşturma Komisyonu'nun gelişine kadar zaman kazanmak için bir tedbir olduğunu mahrem şekilde belirtti. Faysal artık hesaplarını ihtilaflı konular yumağını kesip atacak ve Suriye'ye tam bağımsızlık yolunu hazırlayacak bir açılım üzerine yapıyordu.

Georges-Picot ile görüşme herhangi bir çözüm getirmedi. İki taraf da birbirini karşı tarafı itibarsızlaştırmak için el altından çalışmakla suçladı. Georges-Picot, Faysal'ın Şam'daki taraftarlarının Fransız karşıtı faali-

yetlerinden şikâyet ederken, Faysal da onun personelinden bazı kişilerin Dürzileri ve diğer azınlık gruplarını kendisine ve Arap hükümetine karşı kışkırttığına dair kanıtları Fransa yüksek komiserinin önüne koydu. Faysal, Suriye'deki şiddetli Fransız karşıtı duyguları Georges-Picot'ya hatırlattı ve bu durumun Soruşturma Komisyonu araştırmalarını tamamlayana dek Fransa'nın Suriye'deki rolü hakkında herhangi bir açıklamadan kendisini alıkoyduğunu belirtti.[20] Georges-Picot Fransa'nın Suriye'nin bağımsızlığını ilke olarak kabul ettiğini belirterek Faysal'ı yatıştırmaya çalıştı ancak beklediği şükran ifadesini Faysal'dan alamadı. Aksine Faysal Fransa'nın Sykes-Picot Antlaşması'nı resmen feshetmesini, kuvvetlerini Suriye sahilinden çekmesini, sonra da Arap idaresinin tüm Suriye'de yönetimi devralmasını istedi. Arap hükümeti, ancak bunun ardından mali ve teknik meselelerde Fransa'nın yardımını isteyebilirdi. Ancak Faysal Tunus ve Fas'ta olduğu gibi Fransa'nın Suriye'de bir hamilik statüsü kazanmasını duymayı bile istemiyordu. Faysal ayrıca Filistin, Kilikya ve Musul Vilayeti'nin Suriye ile birleştirilmesi için Fransız yardımını isteyerek, Fransa'nın Arap davasını desteklediğine ilişkin bir açıklama yapmasını talep etti.[21] Bu yutulması zor talebi Picot yine de Paris'e aktardı ve birkaç hafta sonra Fransız hükümetinin Arap bağımsızlık davasını desteklediği yolunda genel bir açıklama yayımlamaya hazır olduğunu Faysal'a bildirdi. Fakat gelişmeler o tarihte böyle bir açıklamayı anlamsız bırakacak denli farklı bir noktaya gelecekti.

Faysal Suriye'deki tüm bu güçlüklerle uğraşırken, ağabeyi Abdullah'ın ordusunun Hicaz'da bin Suud'un Vahabi güçlerinin karşısında mağlubiyete uğradığına ilişkin çok can sıkıcı bir haber aldı. Mayıs 1919 sonlarında yapılan Turaba Muharebesi, savaşta canını zor kurtaran Abdullah için askeri bir felaket, ayrıca Hicazlı şerifler için bir faciaydı. Kral Hüseyin'in gücü ve itibarı ölümcül bir yara almıştı. Şerifler artık müstahkem mevkilerini korumalarına yardım edecek ne Osmanlı padişahının, ne de İngilizlerin bulunduğu bir ortamda Hicaz'daki mevcudiyetlerini savunmak durumundaydılar. Ne kadar zayıf olursa olsun güç aldığı ata toprakları şimdi ayaklarının altından çekilen Faysal için bu gelişmenin etkisi çok kötüydü. Ordusunun belkemiğini oluşturan Arap aşiretlerinin zihinleri çelinmekteydi; bazıları bin Suud'un tarafına geçerken, diğerleri rüzgârın ne yönden eseceğini görmek için beklemekteydi. Ayrıca aldığı mağlubiyetten acı duygulara kapılan ağabeyi Abdullah'a Hicaz'da

oynayabileceği olumlu bir rol için saha bırakmıyor, onu potansiyel bir rakibe dönüştürüyordu.[22] Suriye'den bir Müslüman ordusunun toplanarak Hicaz'da Kral Hüseyin'in yardımına gidilmesi fikri ise boş bir hayalden ibaretti. Faysal'ın yapabildiği tek şey seçtiği az sayıda subay ile askerleri bazı top ve makineli tüfeklerle beraber babasına göndermekti.

Faysal, Suriye seçkinlerini önderliğini desteklemek için birleştirme kampanyasının parçası olarak Haziran 1919 başlarında Halep'i ziyaret etti. Şehrin ileri gelenlerine ve eşrafına Halep Arap Kulübü'nde hitap ederek Suriye'nin çok sayıdaki cemaatini birleştiren kardeşlik bağlarını vurguladı. "Kardeşliğimize, samimiyetimize, dilimizin birliğine tutunmadıkça ve medeni cemiyete girmek için uygun bir halk olduğumuzu dünyaya kanıtlamadıkça başarı kazanamayacağımızı öğrenmemiz gerekir. Her birimiz komisyonun karşısına çıkmalı, halkımızın esenliğini artırmak istiyorsak içtenlikle ve korkmadan kalbimizden geçenleri söylemeliyiz. Biz tek bir vücuduz. Geçici hükümetin icraatı, biz Musa, İsa ve Muhammed'den önce de Arap olduğumuz için din veya mezhep ayrımı yapmadığımızı açıkça ortaya koymaktadır... Bizi destekleyen devletlerin yardımıyla kurulacak yeni Arap hükümeti yazılı taahhütlerle azınlıkların haklarını korumak için elinden gelenin en iyisini yapacaktır. Azınlıkların kendilerinin bu taahhütleri yırtıp atacaklarına eminim çünkü çoğunluğun [azınlıklardan da] fazla bu haklara riayet ettiğini göreceklerdir."[23] Konuşmasının sonunda Faysal anlaşılan gelecekte çıkması beklenen sorunları öngörerek yeni doğan devletin güvenlik ve askeri kuvvetlerinin gereken sayıya ulaşması için gönüllülerin kayıt yaptırması çağrısında bulundu.

Suriye Genel Kongresi

Faysal'ın 5 Mayıs'ta Şam Belediyesi'nde yaptığı konuşma, Suriye halkının kanaatini yansıtacak, usulüne uygun biçimde oluşturulmuş bir meclis ihtiyacına atıfta bulundu. Seçilmiş meclis, İtilaf Devletleri Komisyonu'nu, Suriye halkının bağımsızlık düşüncesine geniş destek verdiğine ikna etmekte büyük rol oynayabilecekti. Aynı zamanda Faysal'ın Paris'teki davasını pekiştirmeye, bağımsızlık taleplerinin sadece şahsi veya hanedan çıkarlarına dayanmadığını göstermeleri için Suriye'deki milli hareketin liderlerine yardım edebilecekti. Usulüne göre

seçilmiş bir meclis Faysal'ın Paris'te pazarlık gücünü artırabilir ve maruz kaldığı muazzam siyasi baskılara dayanmasına destek olabilirdi. Kongre ayrıca Suriye Arap hükümetine demokratik bir çehre verecek, güvenilirliğini ve yasama işlevini daha da genişletecekti. Bu fikirler uyarınca Faysal Suriye'nin ayrıldığı üç idari birimden gelecek temsilcilerle milli bir kongre seçilmesi önerisini getiren el-Fatat'la ilişkili İstiklal Partisi grubuna destek verdi.[24] Seçilmiş bir meclisi talep edenlerle aynı cephede yer almakla kuşkusuz ki, İtilaf devletlerine çok müzahir davrandığı iddialarına karşı ülke içindeki konumunu güçlendirmeyi de istemişti.

Ancak meclisin seçilmesinin önünde ciddi engeller vardı. Suriye fiilen üç idari bölgeye ayrılmıştı ve Arap hükümetinin hükmü sadece OETA-E'de geçiyordu. Sahil bölgesindeki Fransızlar topraklarında seçim yapılmasına ilişkin planlar konusunda kesinlikle işbirliği yapmayacaktı; İngilizler de kendi bölgelerinde seçim düzenlenmesini akıllarına pek getirmiyorlardı. Allenby daha önce güney ve batı bölgelerinde herhangi bir seçim kampanyasının yasaklanması için bir emir yayımlamış, seçimin sırf doğu bölgelerinde yapılmasına müsamaha göstermişti. Ayrıca askeri idare resmen işbaşındayken seçilecek böyle bir meclisin yetkilerini sınırlama gayreti içindeydi.

Her şeye rağmen seçimler doğu bölgelerinde tamamen eski Osmanlı seçim kayıtlarına dayanılarak ve eski Osmanlı seçim kanunlarına göre düzenlendi. İki aşamalı seçim süreciyle ikinci seçmenler belirlendi ve bunlar da kongreye gidecek delegeleri seçtiler. Kongreye seçilenlerin büyük bir kısmı esasen Osmanlı Meclisi'nde mebusluk yapmış kişilerdi. İşgal altındaki Suriye'nin güney ve doğu kısımlarında ise vekiller eşraf ve aşiret şeyhleriyle istişare süreci içinde seçildi. Fransızlar bu vekillerden bazılarının Şam'daki kongreye gitmelerini engellemek için ellerinden geleni yaptılar. Suriye'nin eski aileleri Suriye Kongresi'nin bünyesinde kayda değer bir pay alırken yükselen sınıflar da temsil ediliyordu. Hıristiyanlar oransal olarak genel nüfus içindeki yüzdelerine nazaran aşırı temsil edilmekle beraber, büyük oranda Faysal taraftarları cepheden geliyordu. Suriye'de Fransız mandasını destekleyen cemaatlerden hiçbir temsilci yoktu. Neticede seksen beş vekilden altmış dokuzu Suriye Kongresi'nin 3 Haziran'da Şam Arap Kulübü merkezinde düzenlenen açılışı için toplandı.[25] Kongre ilk başkanlığına Humus Vekili Haşim el-Attasi'yi seçti.

Kongre eksik ve kusurlu bir seçim sistemiyle, aceleyle toplanmış olmasına rağmen yine de Suriye'deki siyasi akımları adilane temsil ediyor, kararları ve hükümleri ülkenin genel hissiyatını yansıtıyordu. Meclise iki ana akım hâkimdi. Bunlardan birincisi tüm Arap toprakları için kendi kaderini tayin hakkı talep eden İstiklal Partisi'nin taraftarlarını kapsıyordu; ikincisi, Mısır'daki Suriye sürgünleriyle bağlantılı, yeni kurulmuş Suriye Birlik Partisi (Hizb ül-İttihad es-Suri) etrafında toplanmıştı. Bu partinin başında güçlü bir kişi olan Dr. Abdülrahman eş-Şahbandar vardı. Suriye'nin eski aristokrasisi etrafında kurulu ve daha çok yerel meselelerle meşgul üçüncü grup Suriye Vatan Partisi (Hizb ül-Vatani es-Suri) etrafında birleşiyordu. Faysal'ın hissiyatı açıkça bir kısmı kendisiyle beraber ayaklanma sırasında çalışmış ve el-Fatat üyelerinin ağırlığı göze çarpan birinci grubun yanındaydı. Bu grubun Arap milliyetçiliği eğilimleri de Faysal'ın o dönemdeki anlayışıyla aynı çizgideydi. Öte yandan Faysal ile bu grup arasındaki yakın işbirliği, dışlandıklarını hisseden diğer vekiller arasında önemli ölçüde dargınlık duyguları yaratmaktaydı.

Suriye Kongresi'nin kuruluşu Faysal'ın İtilaf Devletleri Soruşturma Komisyonu'nun karşısına birleşik bir cephe çıkarma stratejisinin önemli bir unsuruydu. Öte yandan ülkenin geleceğine, özellikle de manda sistemine ve Fransa'nın ülke işlerinin idaresinde alacağı role ilişkin konularda Suriye siyasi eliti içindeki bölünmeleri su yüzüne çıkartarak karşı yönde bir etki de yaratabilirdi. Abdülrahman el-Yusuf ve Muhammed Fevzi el-Azmi tarafından temsil edilen geleneksel aileler Şam'da şekillenen düzende kenara itildiklerini hissederek kendilerini Faysal ve partizanlarından ayırmışlardı. Başta Fransa'nın destekçileri olmak üzere diğer bazıları da siyasi iklimde kendi lehlerine değişikliklerin meydana geleceği zamanı bekliyorlardı. Suriye'nin iç kısmındaki Arap hükümetinin muğlak konumu, sahil bölgesindeki Fransız gücü realitesi ile İngilizlerin Filistin ve Irak'ta otoritelerini kabul ettirme yönündeki artan kararlılığı karşısında rekabet gücünden mahrumdu. Faysal'ın hasımlarının bakış açısına göre emperyalist güçlerin Suriye'de hâkimiyetini kabul ettirmesi ve Arap hükümetinin iddialarının sıfıra indirgenmesi an meselesiydi. Aynı zamanda Faysal'ın kendi kampı içindeki bölünmeler de keskinleşiyordu. O, konferanstan elde ettiği cılız kazançları anlatmaya çalışırken, Clemenceau ile gizli bir anlaşmaya vardığı yolunda ardı arkası kesilmeyen söylentiler Şam'a kadar kendisini takip etmişti. Taraftarları

arasındaki daha değişken milliyetçiler, manda sistemi görüntüsü altında Suriye ve Irak'a sömürge idaresinin kabul ettirilmesi an meselesiyken Faysal'ın manda sistemine razıymış izlenimini vermesinden ötürü çileden çıkıyordu. Faysal fiilen Suriye'nin tam bağımsızlığı hedefinden sapmakla suçlanıyor, Soruşturma Komisyonu'nun gelişinden önce Şam'da sıkça düzenlenen siyasi toplantılarda bu iddia kendisine yöneltiliyordu.

Milliyetçi yazar Esad Daghir bu olaylardan bazılarına şahit olmuştur.

> Sarayda ve etrafında görülen bu siyaset değişikliği vatanseverler arasında büyük galeyan yarattı, siyasi partileri ve diğerlerini bu değişiklikleri görüşmek üzere toplanmaya yöneltti. Toplantıların birçoğunda bizzat Faysal başkanlık ediyordu. Bekrilerin evinde bir gece zarfında yapılan iki kritik toplantıya katıldığımı hatırlıyorum... Birincisi yüzlerce endişeli Arabın hazır bulunduğu genel bir toplantıydı; ikincisi ise evin salonlarından birinde düzenlenen özel bir toplantıydı. Buna İstiklal Partisi'nin liderleri ve istişare birimi katıldı. Uzun ve çoğunlukla suçlayıcı tartışmalardan sonra Faysal konuştu ve daha önce atıfta bulunduğum çizgisini tekrar etti. Tezini kendisi ile İngiliz ve Amerikalı siyasetçiler arasındaki görüşmeler ile kilit şahsiyetlerden almış olduğu belgelere dayandırdı. Bu yolla çoğunluğu görüşlerine meylettirmeye veya en azından görüşlerini dayandırdıkları temelleri zayıflatarak muhalefetlerini azaltmaya muvaffak oldu... Ancak Ahmed Marayvid [Golan bölgesinden milliyetçi bir lider] Soruşturma Komisyonu'nun Suriye topraklarının tam bağımsızlığı talebinden başka hiçbir görüş işitmemesinde ısrar etti ve ben de bu talebi destekledim. Faysal'a hitap ederek bahsettiği şeyin son derece önemli olduğunu söyledim. Fakat taahhütlerini göz ardı etmeyi alışkanlık haline getiren siyasetçilere böyle hayati bir konuda güvenilemez. Bu siyasetçiler Zat-ı Alilerine ve babanıza verdiği taahhütlerden dönerlerse ne yapacağız? Fransa'nın karşısına o zaman hangi gerekçeyle çıkabiliriz? Faysal dedi ki, "O takdirde gidebileceğimiz tek yol güç kullanmak olacaktır ve buna kendimizi hazırlamamız gerekir." Bu noktada Muhammed el-Azmi Paşa bana döndü ve kulağıma fısıldadı: "Evladım korkarım öyle bir noktaya geleceksiniz ki Türklere yaptıklarınızdan pişmanlık duyacaksınız!"[26]

Bu yorum çok manalıdır. Geleneksel elit, Türk taraftarı duygular beslemeyi sürdürüyordu. Bu duygular daha sonraları Mustafa Kemal'in Türkiye'nin bağımsızlığını perçinlemek için sürdürdüğü hareketin başarısının artmasıyla birlikte yoğunlaşacaktı.[27] Suriye'de ise endişe ve karmaşa hüküm sürüyordu. Olayların peşinde sürüklenme duygusu ve kötü şeyler olacağı beklentisi, Rüstem Haydar'ın 6 Haziran 1919 tarihli gün-

ce kaydından görüleceği gibi uzaklardaki Paris'e de erişti: "[Suriye'den] haberler siyasi bilincin arttığından bahsediyor fakat halkın ahlaki standartları çirkin düzeylere düştü: Madalya ve nişan, resmi görev ve yüksek maaş için yarışma, yolsuzluk, haset, arkadan vurma, Suriyeli-Iraklı karşıtlığı; yazıklar olsun bu millete... Ülkenin demir bir yumruğa ihtiyacı var. Nerede? Müsamaha zararlı ve güçlü yumruk ortada yok. Komisyon hareketini geciktirirse durum daha da kötüleşecek."[28]

King-Crane Komisyonu

Soruşturma Komisyonu, Faysal'ın İtilaf devletlerini bağımsız Suriye için sıkıştırma ve Fransızların ülkeyi tahakkümlerine alma emellerini savuşturma stratejisi bakımından hayati öneme sahipti. Komisyonun teşkil ve hareketinin durmadan gecikmesi Faysal'ın endişelerini artırıyordu. Bir noktada Paris'te Rüstem Haydar'a bir telgraf göndererek Barış Konferansı'nın tüm delegelerine dağıtmasını istedi. Telgrafta komisyonun hareket tarihinin derhal teyit edilmesini isteyerek misyonun ertelenmesi veya iptalinin ciddi neticeleri olacağı hakkında uyarıda bulunuyordu. Paris'te sahne arkasında Soruşturma Komisyonu'nun gönderilmesini destekleyen tek devlet ABD idi. Fransızlar komisyonun Sykes-Picot Antlaşması'yla tanınan haklarını ellerinden almak için tasarlanmış çirkin bir komplo olduğuna kendilerini çoktan inandırmışlardı. Başlangıçta komisyona katılma yönündeki niyetlerine ilişkin bazı olumlu işaretler vermiş olan İngilizler daha sonra üzerlerinde biriken baskılarla bu fikirden uzaklaşmıştı. Fransızların şüphelerini giderme ihtiyacı ile komisyonun muhtemel bulgularından ve İngiliz siyasetine etkilerinden duyulan endişe bu baskılar arasındaydı. Siyonist lobi ise Soruşturma Komisyonu'na zaten kesinlikle muhalif bir tavır içindeydi. Başkan Wilson 21 Mayıs 1919'da tek yanlı hareket etme kararı aldı ve komisyonun Amerikalı üyelerinin Suriye'ye hareket etmeleri talimatını verdi. Resmi olarak "Türkiye Mandasına Dair Uluslararası Komisyon'un Amerika Bölümü" veya halk arasındaki adıyla, başındakilere atfen, "King-Crane Komisyonu" adını taşıyan komisyon, Yafa'ya 10 Haziran'da ulaştı. Çalışmalarına derhal girişen komisyon kırk iki gün boyunca soluksuz faaliyet gösterdi, bilgi topladı, dilekçeleri kabul etti; kilit siyasetçilerle

ve sıradan halkla mülakatlar yaptı, dini şahsiyetlerle, sivil ve mesleki cemiyetlerle, birliklerle ve yerel önderlerle görüştü. Filistin, Lübnan ve İç Suriye dahil Bilad-ı Şam'ın tamamını gezerek otuz altı kasaba ve şehri ziyaret etti, yaklaşık 1.863 dilekçeyi kabul etti.

Komisyonun Şam'a gelişinden önce Suriye Kongresi 2 Temmuz'da King-Crane Komisyonu'na bildireceği görüşlerinin temelini oluşturacak genel bir kararı kabul etmişti. Kongre kendisini Suriye halkının gerçek temsilcisi ve gelişi beklenen komisyonun asıl muhatabı olarak ilan ediyordu. Ayrıca tutumunu bölünemeyecek Suriye'nin tam bağımsızlığı yönünde tespit ederek manda kisvesine bürünmüş işgal idaresinin herhangi bir biçim altında sürdürülmesi taleplerini geri çevirdi. Fransız karşıtı bazı kararlar kabul edilirken Fransızların Suriye'de nüfuz sahibi olma ve ülkeyi denetleme iddiaları reddedildi.[29] Suriye'ye bir manda idaresi getirilecekse, bu vazife Amerikalılara, bu da mümkün olmazsa İngilizlere verilmeliydi. Kongre ayrıca yerel özelliklere, etnik ve dini azınlıkların haklarına saygı gösterecek ademi merkeziyetçi bir hükümet çağrısında bulundu. Önemli bir husus olarak bir monarşi idaresi kurulması, başına da "kurtuluş için asil bir mücadele veren ve kralımız olmak için tam itimadımıza ve güvenimize sahip olan" Faysal'ın geçmesi çağrısında bulundu.[30] Kongre ayrıca "Siyonistlerin Filistin adıyla bilinen Güney Suriye'nin bir kısmında Yahudi devleti kurma iddialarını" peşinen reddetti.[31] Kongre tarafından alınan kararlar Suriye ve Arap tutumunun King-Crane Komisyonu'na sunulan en önemli beyanlarını teşkil etti. Faysal 17 Temmuz'da kongreye hitap ederek Başkan Wilson'ı ve sömürgecilik karşıtı tutumunu övdü ve "iyi dostu Bay Crane" başkanlığındaki komisyona delegelerin görüşlerini açık kalplilikle sunmalarını istedi.[32]

King-Crane Komisyonu Şam'a 2 Temmuz'da ulaştı ve Faysal'a sarayındaki nezaket ziyaretinden sonra otellerinde düzenlerini kurarak başkente gelen çok sayıda heyeti kabul etmeye başladı. Şehirdeki hissiyat milliyetçi taleplerin lehinde seferber oldu, tam bağımsızlık isteyen binlerce broşür bastırılarak dağıtıldı.[33] Komisyonun ilk ziyaretçileri arasında Suriye Kongresi lideri Haşim el-Attasi başkanlığındaki yirmi kişilik bir kongre heyeti vardı. Heyet Suriye Kongresi'nin kararlarını resmen tevdi etti ve sözlü olarak ana taleplerini (günümüzde "Şam Programı" adıyla bilinmektedir) bir kez daha vurguladı. Daha sonra Faysal bir buçuk saat kadar komisyona konuştu. Manda sistemini ülkeye teknik ve

mali danışmanlık yapmaktan ibaret gören anlayışını dile getirdi, Irak ile Suriye'deki eğitim ve ticaret sisteminin Arap ülkelerinin gelecekte birleşmelerini kolaylaştırmak için bir örnek tutulmasını talep ederek bölünmez Suriye çağrısını tekrarladı. Ayrıca bağımsız Lübnan talebini, bunun gerici dini unsurlarla ittifak halindeki Fransızların desiselerinin ürünü olduğunu kaydederek reddetti. Azınlık sorunlarının çözümü Suriye topraklarının bölünmesiyle değil demokratik ve ademi merkeziyetçi hükümet vasıtasıyla bulunabilirdi. Faysal konuşmasını Suriye'deki koşulların daha da bozulması halinde "Yalnız başına özgür olmaktansa halkının diğer insanlarıyla birlikte hapse atılmayı tercih edeceğini" söyleyerek dramatik bir ifadeyle bitirdi.[34] Komisyon üyeleri devlet adamı tarzıyla ve ikna edici ifadelerle yaptığı sunumdan çok etkilenmişti.[35]

Komisyon bunun ardından Mavera-i Ürdün, Bekaa Vadisi ve sahil bölgesi dahil Suriye'nin diğer bölgelerine geçti. Fransız propagandası, parası, seferber edilen hükümet memurları ile birlikte Marunî ve Rum Katolik cemaatlerinin Suriye'de Fransız mandasına verdikleri destek, Şam'da ve Filistin'de Amerika veya İngiliz mandası altında birleşik ve bağımsız bir Suriye lehinde beliren neredeyse eksiksiz görüş birliğini zedeliyordu.[36]

Halep ve Beyrut'ta geçerli görüş ise, Suriye'nin Rum Ortodoks cemaatleri arasında olduğu gibi, daha az coşkulu olmakla beraber Şam'ı yansıtıyordu. Lazkiye'nin arkasındaki dağlarda yaşayan Alevi cemaati ise Fransız mandasından yanaydı. Toplam olarak bakıldığında çoğunluğun, bazı hallerde ise baskın çoğunluğun görüşü Suriye Kongresi'nin programının lehindeydi. Crane, Başkan Wilson'a 10 Temmuz'da bir telgraf göndererek komisyonun ilk izleniminin, nüfusun büyük çoğunluğunun Suriye ve Filistin'in birlik ve bağımsızlığı tarafında ve Fransız mandası düşüncesinin reddi yönünde olduğunu teyit etti.[37] Kilikya'ya kısa bir ziyaretten sonra İstanbul'a geçen komisyon üyeleri nihai raporlarını hazırladılar ve Ağustos 1919 sonunda Paris'teki ABD heyetine teslim ettiler. Ancak rapor üç sene boyunca sümen altında tutuldu, manda sisteminin çoktan tesis edilip Yakındoğu'nun fiilen bölüşüldüğü Aralık 1922'ye kadar yayımlanmadı. Nihayet gün ışığına çıkan King-Crane Komisyonu'nun değerlendirme ve tavsiyelerinin, vaktiyle ortaya çıksaymış, Paris'te toplanıp eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap vilayetleri için kendi çözümlerini tasarlamış olan İngiliz ve Fransız barış kurucuları için büyük sıkıntı yaratmış olacağı açıklıkla görüldü.

King-Crane Komisyonu raporu Suriye'nin o dönemdeki durumunun mesafeli ve berrak bir zihinle yapılmış bir incelemesi olarak öne çıkmaktadır. Komisyon üyeleri Irak ve Suriye için manda sisteminin lehinde bulunmakla beraber, bunun mutlaka sınırlı süreli olmasını tavsiye etmişlerdi. Ayrıca Suriye'nin (Filistin dahil) birliği korunmalı, Lübnan'a birleşik Suriye içinde özerklik tanınmalıydı. Irak ve Suriye'deki yönetim biçiminin anayasal monarşi olması, Faysal'ın Suriye Krallığı'na getirilmesi kararına varmışlardı. Suriye'nin herhangi bir parçasında Fransız mandası düşüncesini reddediyor; Suriye üzerinde ABD'ye, Irak üzerinde de İngiltere'ye manda verilmesini öneriyorlardı. ABD, Suriye'de manda sorumluluğunu kabul edemediği takdirde, yerini İngiltere almalıydı. Komisyon üyeleri, göreve başlarken Siyonistlerin Filistin planlarına olumlu bakmalarına rağmen, görevlerini bitirirken Siyonist emellerinin kesinlikle sınırlanmasını tavsiye ettiler. Siyonist projenin yerel Arapların hakları pahasına ve ancak silah gücüyle elde edilebileceği sonucuna ulaşmışlardı.

İngiliz-Fransız Rekabeti ve Tahliye Kararı

King-Crane Komisyonu Ortadoğu'da İngiliz-Fransız rekabetinin kriz boyutuna ulaştığı bir dönemde vazife yaptı. İngilizlerin Suriye'deki emellerinden giderek kuşku duymaya başlayan Clemenceau ülkedeki arapsaçına dönmüş meseleleri, Fransız çıkarlarını baltalamak ve Suriye mandasından mahrum bırakmak için İngilizlerin düzenlediği bir komplo olarak görüyordu. Ona göre İngilizlerin hareketleri ve müttefikleri şerif ailesine vaatleri meselesine çözüm bulma endişeleri, Sykes-Picot Antlaşması'nın ilkelerini terk ettiklerine işaret ediyordu. Dörtler Konseyi'nin 21 ve 22 Mayıs'ta yaptığı hararetli toplantıda Clemenceau'nun Suriye'nin gelecekteki tasarrufu hakkında Lloyd George'u sözden dönmekle suçlamasıyla mesele doruk noktasına ulaştı.[38] Fransızlar İngiltere'ye artık amansız bir baskı uyguluyordu. King-Crane Komisyonu'nun Fransız mandasının halk tarafından yaygın olarak reddedildiğine ilişkin saha raporları sadece İngilizlerin gerçek niyetlerine dair Fransızların endişelerini artırmaya yaradı. Fransa'nın Suriye siyaseti koordinatörü Robert de Caix, geniş kapsama alanında yayın yapan *Bulletin de l'Asie Française*'de zehir zemberek bir yazı yazarak İngiltere'nin Levant'taki ikili olarak ta-

nımladığı oyununu kınadı. Ona göre, İngilizler Faysal'ı bu oyunda yem olarak kullanıyordu.[39] Fransızların diplomatik baskısı, Fransız sömürge lobisinin feryadı ve yoğun İngiliz karşıtı basın kampanyaları, İngilizlerin Suriye'deki öncelikleri konusunda yoğunlaşmaları sonucunu yarattı. "Suriye sorununun" karmaşıklığından bunalan Lloyd George, Ağustos 1919'da Fransızların Suriye'deki taleplerini yerine getirerek İngiltere'yi çelişkili taahhütler yumağından çekip çıkartma yönünde harekete geçti. Lloyd George ve Clemenceau 13 Eylül'de bir anlaşmaya vardılar. Buna göre, Suriye'deki İngiliz güçleri 1 Kasım 1919 itibariyle boşaltılacak, yerlerine Kilikya ve Suriye sahilinde Fransız birlikleri, Şam, Halep, Humus ve Hama şehirlerindeyse Arap hükümet güçleri geçecekti. Dışarıdan bakıldığında manzara bir İtilaf devleti yerine bir başkasının geçtiği gibi görünmekle beraber, bu yolla Suriye'de hangi devletin üstünlük sahibi olacağı sorununun Sykes-Picot Antlaşması temelinde çözümleneceği zımnen tasdik edilmekteydi.

Faysal İngiltere'nin Suriye'den çekileceği kararını sezemedi. Yine de manda konusunu çevreleyen belirsizlik ve karmaşıklıktan ve Suriye'de manda yönetimini üstlenmeye hazır olup olmadıkları konusunda İngilizlerle Amerikalılardan aldığı muğlak cevaplardan ötürü huzursuzdu. Allenby'nin kurmay başkanı Faysal'a bir süre önce İngiltere'nin Filistin'de manda yönetimini kabul etmeye niyetli olduğunu bildirmiş, bu gelişme Faysal'ın eteklerini tutuşturmuştu. Bu gelişme sadece Suriye coğrafyasının bölüneceğini ima etmiyor, aynı zamanda Suriye'de manda yönetiminin iki veya daha çok devlet arasında bölünmesi riskini de getiriyordu. King-Crane Komisyonu belki Faysal'ın tutumu lehine neticelere ulaşmıştı ancak İngiliz ve Fransızların komisyonda yer almamasının komisyonun tavsiyelerinin uygulanabilirliğini çok şüpheli hale getirdiği gözden kaçmıyordu. Faysal Fransızların kendisini artık kötülüklerin baş müsebbibi, King-Crane Komisyonu'nun Suriye'de Fransız mandasına karşı tavır almasında en büyük sorumluluğa sahip kişi sıfatıyla gördüklerini bilerek duyduğu endişelerle uykularını yitirdi. İngilizler de komisyonun Suriye'deki çalışmalarının aldığı yönden pek memnun değildi. Bazı Suriye gazetelerinin İngilizlere açıkça husumet çizgisindeki yayınları ve bu yayın çizgisinin sürmesi, Allenby'nin Faysal'ı uyarmasına yol açtı.[40] Avrupa gazetelerinde yayımlanan haberler Suriye'yi Fransa'ya teslim edecek bir İngiliz-Fransız pazarlığının eli kulağında olduğu endişelerini körüklüyordu.

Faysal 17 Ağustos'ta Allenby'ye bir tepki mektubu göndererek Suriye'ye halkının arzusu hilafına bir manda rejimi getirilmesi halinde istifa tehdidinde bulundu. Mektubun Curzon'a iletilen özetinde, "Barış Konferansı'nın bu arzunun aksine [Suriye ve Filistin'in tek bir devletin mandasına verilmesi] ve ülkenin bölünmesi sonucunu doğuran bir karar alması ihtimali mevcutsa, Faysal kendisini ülkesinin yıkımına rıza gösterdiği suçlaması altında bırakarak halihazırdaki makamında kalamaz" diyordu.[41] Özet şöyle devam ediyordu: "Faysal, Majestelerinin Hükümeti'nin Fransızlarla bir anlaşmaya vardığına inanmaktadır. Birkaç gün içinde halkına savaş çağrısında bulunmakla tehdit etmiş ancak bundan caymaya ikna edilmiştir. Fakat davasını anlatmak için birisini İngiltere'ye göndermek veya bizzat gitmekte ısrar etmektedir."

Ülkenin kaderi hakkında süren belirsizliklerin içinde İtilaf devletlerinin niyetlerine ilişkin söylentiler çoğaldıkça Suriye'deki durum ağırlaşmaya başladı. Faysal kısmen ülke içindeki durumunu güçlendirmek için altı kişilik, doğrudan kendisine veya makamından ayrı olduğu zamanlarda askeri idareci sıfatıyla er-Rikabi'ye bağlı çalışacak yeni bir kabinenin kurulmasını onayladı. Iraklı General Yasin el-Haşimi, vahameti ileride anlaşılacak bir kararla Askeri İşler Bakanlığı'na atanırken General Gabriel Haddad kamu güvenliğinin başına getirildi. Haşimi gelecekte çıkacak sorunlara karşı önlem olarak Arap hükümeti ordusuna gönüllü kaydetme planlarını hazırlamaya başladı. Kabineye Faysal'ın onaylaması şartıyla kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verildi. Teknik bakımdan hâlâ Allenby'nin karargâhından gelen emirlere bağlı olan Faysal, böylece ilk defa ülkenin doğrudan idaresini üstlendi. Faysal 31 Ağustos'ta bir kez daha Allenby'nin Kurmay Başkanı General Pawles ile Baş Siyasi Subay olarak General Clayton'un yerini alan Albay Richard Meinertzhagen'in hazır bulunduğu bir toplantıda görüştü. İngilizlerin vaatlerine güvenerek Türklere karşı ayaklanma bayrağını kaldırdıkları tarihten beri Arapların tutumunu uzun uzun açıkladı. Halifeye karşı ayaklandıktan sonra tüm İslam dünyası İngiltere'den ne elde edeceklerini görmek için şimdi onları gözlüyordu. Ülkelerinin Fransa ve İngiltere arasında bölüşülmesini görmek için savaşmamışlardı. Bu alçaltılmayı reddedecek ve şereflerini tekrar kazanmak için savaşacaklardı. Faysal da bizzat onların yanında savaşacaktı. Bu bir tehdit veya göz korkutma değil sadece İngilizlere bir hatırlatmaydı. Zira İngiltere, Kral Hüseyin'e verdiği sözleri yerine getirmezse, sözlerine bir daha kim inanırdı?[42]

Aynı gün Faysal, Lloyd George'a iletilmek üzere Allenby'ye uzun bir mektup yazdı. General Pawles'a ifade ettiği görüşlerinin birçoğunu daha güçlü ve acil bir dille burada tekrar etti.[43] Allenby'nin mektubu 9 Eylül'de teslim ettiği Lloyd George, Faysal'ın uyarı ve sitemlerine önem vermedi.[44] İngiltere'nin Suriye'den çekilme planlarına son şeklinin verilmesi için Faysal'a Avrupa'da ihtiyaç duyulmaktaydı. Ayrıca İç Suriye'nin yönetimi konusunda Fransızlarla bir anlaşmaya varması da mümkün olabilirdi. Lloyd George 11 Eylül'de bir telgraf göndererek Suriye sorunu çok yakında görüşüleceğinden hazır bulunması için Faysal'ı Paris'e davet etti. Faysal telgrafı ertesi gün aldı. Lloyd George ile Clemenceau arasındaki kritik görüşmelere katılabilmesi için Paris'e zamanında ulaşması kesinlikle mümkün değildi. Her şeye rağmen Avrupa'ya hareket için altı saat içinde hazırlıklarını tamamladı. Hayfa üzerinden İskenderiye'ye trenle gidip buradan İngiliz harp gemisi *Speedy* ile Malta'ya geçti. Maiyetinde Dr. Ahmed Kadri ile yaveri Tahsin Kadri, ayrıca siyasi danışmanı Fuad el-Hatip[45] ve General Gabriel Haddad vardı.[46] Toulat da gemideydi. Filistin'den trenle geçerken kardeşi Zeyd'e yazdığı mektupta Suriye dahilinde Fransız askerinin yerini almayı İngilizlerin kabul etmesinden duyduğu korkuyu dile getirdi: "Allah korusun bu olursa, derhal dönüp, muhalefetimi ilan edeceğim. Sen de ülkenin bağımsızlığını ilan edip savunma için asker almaya başlamalısın."[47]

"*Speedy*" [isminin anlamı: hızlı-e.] gerçekten de hızlı bir gemiydi. Dalgalı denizde süratle giderken Malta'ya ulaşmalarından önce açıklanamaz şekilde yavaşlaması, Avrupa'ya varışının bilinçli olarak geciktirildiği kuşkusunu uyandırdı. Geminin Malta'da yakıt alması ve anlaşılan ufak tamiratlar geçirmesi gerekliydi. Komutan Marsilya'ya daha rahat koşullarda seyahatini sağlayabilecek bir kruvazörün gelmesini önerdi ancak Faysal *Speedy* ile seyahatini sürdürmekte ısrar etti. Lloyd George'un 16 Eylül'de ayrılmasından önce Paris'e ulaşmayı umuyordu.[48]

Londra'da Kötüye Giden Görüşmeler

Faysal'ın Marsilya'ya varışı pek hayra alamet değildi. Düşük seviyeli bir heyet tarafından karşılanıp kendisi ve maiyetinin İngiltere'ye geçmesini sağlayacak Boulogne trenine itiş kakış bindirildiler.[49] Fran-

sa ile İngiltere arasında Suriye konusundaki müzakereler bitmişti; Barış Konferansı'nın resmi delegesi olmasına rağmen Paris'te bir mola vermesi nezaketi bile Faysal'a gösterilmedi. Fransız hükümeti niyetini açıkça belli etmekteydi: Fransız çıkarlarının hilafına çalışan bir güç olarak görülmekte ve Fransa'da memnuniyetle karşılanmamaktaydı. Her halükârda Fransa Lloyd George'un muhtırasını kabul etmiş, daha da fazla tartışmalar yaratacak muğlak hükümlerine son rötuşlarını atmaktaydı. Faysal uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra 18 Eylül'de Londra'ya varır varmaz İngiltere'nin üst düzey yetkilileriyle bir dizi görüşme yaptı. Lloyd George'la 19 Eylül'de Downing Street'te buluştu. Görüşmede Dışişleri Bakan Vekili Lord Curzon, Avam Kamarası Başkanı Bonar Law, Mareşal Allenby ve Mısır Seferi Kuvveti Yardımcı Siyasi Subayı Albay Cornwallis hazır bulundu. Faysal'ın yanında Fuad el-Hatip ve çevirmen olarak da vazife gören General Haddad vardı. Lloyd George'un Faysal'ı davet etmesinin başlıca nedeni "Paris'te kabul edildiği üzere işgal hakkındaki öneriyi kabule ikna" etmekti. Birkaç saat süren toplantıda Lloyd George İngiltere'nin Mezopotamya ve Filistin'deki güçlerini yerinde tutarken Suriye'deki güçlerini çekme kararının arkasındaki sebepleri açıkladı. Faysal ise İngiltere'nin babasına taahhüdüne ve Arap bağımsızlığına verdiği desteğine ilişkin çeşitli açıklamalarına bağlı kalmasını sağlamaya çalıştı. Babası bu defa İngilizlerle kilit önemdeki yazışmaları Faysal'a vermişti. Faysal bunları İngiliz siyasetini değiştirmekte azami etkiyi yaratmak için kullandı.

Faysal, kısmen babasına, kısmen Abdullah'ın laflarına dayanarak babası ile İngilizler arasında iki tarafın ittifakının omurgasını oluşturan bir "antlaşma"ya sürekli atıfta bulunuyordu. Elbette ortada böyle bir antlaşma yoktu ve bu gerçek, Faysal'ın Lloyd George ile görüşmesinde gündeme getirmesiyle sıkıntı uyandıracak kadar göze battı. Lloyd George, Kral Hüseyin'le yapılmış böyle özel bir antlaşmayı ilk defa duymuş olduğunu söyleyerek konuyu uzatmadı. Fransızlara verdiği muhtıranın geçici bir belge olduğunu ve eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarının nihai tasarrufu konusunun, ancak Barış Konferansı'nda çözüme bağlanacağını tekrar etmeyi sürdürdü.[50] Faysal muhtıranın geçici niteliği hakkında Lloyd George'un yorumlarından ve İngiltere'nin Araplara karşı tüm yükümlülüklerini yerine getirmeyi amaçladığına ilişkin ifadelerinden teskin olmadı. Eğer Suriye üzerindeki İngiliz-Fransız

pazarlığında nihai neticeye peşinen karar verilmiş ise, tek çözüm olarak gördüğü Suriye'nin toprak bütünlüğü ve gerekiyorsa tek mandater devlet konusunda hararetle direnecekti. Sık sık tekrar ettiği yorumuna bir kez daha başvurarak "Müslüman dünyanın karşısına çıkıp vaktiyle kendisinden Müslümanların halifesine savaş açmasını isteyen Avrupa devletlerinin şimdi de Arap topraklarını böldüklerini söyleyemeyeceğini" ifade etti.[51] Yorucu geçtiği kuşkusuz olan toplantılardan sonra rahatlamak için o akşam tiyatroya gitti.

İki gün sonra Faysal, Lloyd George'un Fransızlara verdiği muhtıraya karşılık olarak ona resmi bir cevap gönderdi. Varılan mutabakatın dayandığı temeli, yani Sykes-Picot Antlaşması'nı, Arapların topraklarının bölünmesine hiçbir zaman rıza göstermediğini söyleyerek reddetti; Barış Konferansı çalışmalarını tamamlamadan Suriye topraklarının bölünmesine kuvvetle itiraz etti. İngiliz-Fransız mutabakatının geçici olduğu belirtilse de, farklı alanlar arasında bu yolla yine de katı sınırlar ortaya çıkacak ve hudutların nihai tespitinin temelini bunlar teşkil edecekti. "Netice olarak Fransız ve İngiliz hükümetleri arasında önerilen bu düzenlemenin Milletler Cemiyeti ideallerine aykırılığı, ayrıca milli onura dayalı diğer düzenlemelerimizin hilafına olması nedeniyle tamamen iptal edilmesini rica ediyorum. Bu durum, savaştan sonra sonsuza kadar ortadan kaldırılması gereken emperyalizm hırsına adaletsiz bir dönüştür." Öte yandan, yanına çekme umuduyla Allenby'ye ayrıca yazarak şöyle dedi: "Bütün bu gerçekleri [halkın Suriye'nin bölünmesine karşı direndiğini] bilen başkomutanın, kurtardığı ülkeyi iç karışıklığa maruz bırakmaya nasıl razı olduğunu anlayamıyorum. Statükoyu olduğu gibi bırakmak veya [Barış Konferansı'nın] nihai kararına kadar tüm Avrupalı askerleri geri çekmek herhalde daha tavsiyeye şayandır."[52]

Faysal 19 Eylül'deki toplantıya katılan aynı kişilerle beraber 23 Eylül'de Downing Street'te Lloyd George ile bir toplantı daha yaptı. Faysal'ın kastettiği Hüseyin'le "antlaşma" meselesi etraflıca ele alındı. Atıfta bulunulan hususun Hüseyin'in bir mektubuna ekleyerek Ağustos 1918'de McMahon'a gönderdiği, İngiltere'nin çeşitli vaatlerine ilişkin kendi görüşlerini yazıya döken bir ek belge olduğu hemen hemen kesinlikle ortaya çıktı. Ek belge Londra'ya iletilmiş, başkaca bir işleme tabi tutulmamıştı. İngilizlerin herhangi bir şekilde imzalamadığı veya tasdik etmediği için belgenin mutat anlamda antlaşma olarak nitelenme-

si güçtü. Curzon toplantıda belgenin İngilizlerle Hüseyin arasında imzalanmış bir antlaşma değil bir muhaberat dizisi teşkil ettiğini vurguladı. Her halükârda İngilizler Hüseyin'in özetini gözden geçirmiş ve Araplara verilen sözleri doğru olarak yansıttığını reddetmişlerdi. Faysal'ın önemli bir müzakere dayanağı böylece yıkılmış, bu tür güçlü bir argümanın gerçekten var olduğuna nasıl yanılıp da inandığına şaşırarak kalakalmıştı. "Ne yapacaktım? Elimdeki en güçlü argümanın kaybıyla ümitlerim yıkılmıştı..."[53] Bu, ayrıca Faysal'ın kendi konumunda da önemli bir değişikliğe işaret etti. Daha önce babasının temsilcisi ve Arap davasının sözcüsü sıfatıyla hareket ederken, artık giderek kendi başına kalıyor, kendi meşruiyeti adına ve Bilad-ı Şam halkının emellerinin temsilcisi statüsüyle konuşuyordu. Kendi yetkisiyle belgeleri imzalıyor, babasına sadece Arap davasının şekli başkanı olarak resmi atıfta bulunuyordu. Haşimilerin savunduğu Arap devletleri konfederasyonu fikrini terk etmemekle beraber, artık diplomatik faaliyetleri Suriye üzerine odaklıydı.

İzleyen birkaç hafta boyunca Faysal İngiliz hükümetinin 21 Eylül tarihli notasına resmi cevap vermesini bekledi. Bu sırada Carlton Oteli'ndeki dairesinde ziyaretçi akınını kabule devam ediyordu. Siyonist lider Weizmann, 24 ve 26 Eylül'de iki defa ziyaretine gelirken, Asquith'in Savaş Kabinesi'ndeki eski bakanlarından ve geleceğin Filistin Yüksek Komiseri Herbert Samuel de yine iki defa ziyarette bulundu. Weizmann ilk ziyaretinde Siyonist programa desteği karşılığında Faysal'ın hükümetine 30 milyon pound tutarında beş yıllık bir kredi teklif etti. Faysal ayrıca Fransızlara karşı tutumunda Siyonist basının desteğini alacaktı.[54] Ancak Weizmann ikinci ziyaretinde ne kastettiği hakkında daha sarihti. Rüstem Haydar güncesinde şöyle yazmıştır: "Weizmann dünyada 14 milyon Yahudi yaşadığını ve tümünün Filistin'i Yahudi görmek istediğini, ancak oraya fiilen gitmek isteyenlerin sayısının 6 milyon olduğunu söyledi. [Weizmann] ılımlı bir kişiymiş ve ılımlılığı, diğerlerinin hiddetini üzerine çekiyormuş. Filistin'in şu anda bir Yahudi hükümeti tarafından idare edilmesinin doğru veya makul olduğunu düşünmüyordu çünkü halen orada 600 bin [Arap] Müslüman ve Hıristiyan yaşarken sadece 60-70 bin Yahudi vardı. Weizmann [Yahudilerin] göçünün devamını istiyor ve zamanla Yahudiler çoğunluk teşkil ederse [Müslüman ve Hıristiyanlarla] eşitlik temelinde demokratik bir hükümet kurabilirler diyordu. [Yahudiler] Arapların kardeşi olmayı arzu ediyormuş. Arap

topraklarında şimdi 13 milyon kadar nüfus yaşarken bu topraklar aslında 50-60 milyon kadar nüfusu barındırabilirmiş. Dolayısıyla geniş Arap topraklarına 6 milyon Yahudinin gelmesiyle herhangi bir tehlike doğmazmış."[55] Ancak Siyonist projenin Arap bağımsızlığının geleceğine etkileri hakkında Faysal'ın kuşkuları giderek büyümüş, bu fikir değişikliği İngilizlerin Yakındoğu'dan gönderdiği raporlara da yansımıştı. Filistin'e Yahudi göçünü tasdik edip, hatta -ekonomik, dini ve insani sebeplerle- bundan memnuniyet duyarken, ülkedeki Yahudi nüfusunun artmasının siyasi neticelerini ve bunun beraberinde getireceği ayrı bir siyasi statü hatta devlet taleplerini peşinen reddetmek arasında ince bir denge oyunu gerekliydi. İngiliz Yahudilerinin yarı resmi organı *London Jewish Chronicle*, 3 Ekim 1919'da Faysal'la Siyonist sorunu hakkında yapılmış geniş bir röportaj yayımladı. Faysal röportajda Dr. Weizmann hakkında samimi ifadeler kullandı: "Dr. Weizmann'ın önerilerini çok ılımlı ve uygulanabilir buldum. Anladığım kadarıyla ülkeye düzenli bir göç yönünde, Yahudilerin Araplarla eşit haklara sahip olarak Filistin hükümetinde yer alacakları şartlar için çalışıyor... Buna hiçbir itiraz yoktur." Ancak Filistin'e sınırsız Yahudi göçü fikrini, ülke yılda 1.000 veya 1.500'den fazla göçmeni barındıramayacağını belirterek reddetti. Faysal ayrıca Siyonist aşırıların ülkeye el koymayı ve bir Yahudi devleti kurmayı planlamaları halinde Arap-Yahudi çatışmalarının çıkma ihtimali hakkında uyardı. Faysal'ın *Jewish Chronicle*'a ifadeleri Londra'nın önde gelen Yahudi şahsiyetlerini telaşlandırdı ve bunlar 15 Ekim'de Faysal'la görüşerek yayımlanan sözlerinin görüşlerini doğru yansıtıp yansıtmadığını tespit etmek istediler. Toplantıya Herbert Samuel, avukat ve Weizmann'ın çalışma arkadaşı Harry Sacher ile Nuri es-Said Paşa katıldılar. Faysal, ifadelerine, Yahudilerin Filistin'de bir devlet kurmayı hedefledikleri yönünde muhabirin iddiasının sebebiyet verdiğini söyledi.[56] Siyonist heyet, Faysal'ın açıklamasını sorgulamadan kabule hazırdı. Ancak sözlerini farklı grupların beklentilerine uyacak şekilde biçimlendirmesine rağmen, Faysal'ın Siyonizm konusundaki tutumu, Siyonistlerin Filistin'deki taleplerini tamamen reddeden milliyetçi çizgiye giderek daha çok yaklaşmaktaydı.

Faysal altındaki zeminin kaydığını hissetmeye başlıyordu. Babasına 26 Eylül'de yazdığı mektupta o ana kadar yaşanan gelişmeleri ve İngilizlerin tutumunu özetledi. İngilizler bakış açısına yakınlık göstermeye

çalışsalar da "tüm davranışlarının temelini teşkil eden maddi çıkarları" doğrultusunda hareket etmekteydiler. Gelecekte sorun çıkacağını öngören Faysal babasına aşiret şeyhleriyle sorunlarını gidermesi ve yeni ittifaklar yapması tavsiyesinde bulundu. Gelişmelerin artık "oldubittiler ve zorla kabul ettirmeye, kılıca ve güce" bağlı olarak belirlenecek hale gelmesinden çok kaygılıydı.[57] Ertesi gün Zeyd'e yazdığı mektupta, "Alimallah Alimallah! Kuvvet! Ve dahi kuvvet! Ne kadar güçlüysek ve askeri açıdan tesirimizi ne kadar iyi gösterebilirsek, [İtilaf devletleri] bize o kadar hürmet gösterip taleplerimizi kabul edeceklerdir"[58] dedi. Ayrıca Avni Abdülhadi'ye İngilizlerin boşalttığı mevzileri işgale hazırlanmasını ve Arap hükümetinin Bekaa Vadisi'ndeki askeri kapasitesini güçlendirmek için Şam'daki yetkililerle temas kurmasını istedi.[59] Faysal stratejisini Arap davasının haklılığına dayandırmayı sürdürüyor ve ümitlerini üç büyük devletin özel bir toplantısına bağlıyordu. Gerekirse Amerika'ya seyahat edecekti. Lloyd George'a 9 Ekim'de yazarak "İngilizlerin geri çekilmesi Arap dünyası için büyük bir felaket olacaktır..." dedi ve İngiliz-Fransız tahliye anlaşmasının ertelenmesi çağrısında bulundu. Konu bütün halinde Barış Konferansı'na veya bir Amerikalının başkanlık edeceği özel bir İngiliz-Arap-Fransız komisyonuna havale edilmeli, bu heyetin bulgu ve tavsiyeleri Barış Konferansı'na sunulmalıydı.[60]

Faysal 21 Eylül tarihli notasına Lord Curzon'dan bu sırada cevap aldı. Curzon, İngiltere'nin Hüseyin'e vermiş olduğu taahhütleri ve sözleri yeniden özetledi ve İngiltere'nin Suriye'den çekilme kararının arkasındaki sebepleri sıraladı. Doğu cephesi İngiliz hazinesine 750 milyon pounda mal olmuş ve bölgeye 1.400.000 asker gönderilmişti. İngiliz vergi mükelleflerinin bu yükü daha fazla kaldırması beklenemezdi. Curzon ayrıca Faysal'a Fransa'nın batı cephesindeki fedakârlıklarını hatırlatarak, Alman gücünün bu cephede imha edilmesiyle Türklerin savaşı sürdürme yeteneğinin ortadan kaldırıldığını ve Arapların özgürlüğe kavuşmaları imkânının yaratıldığını hatırlattı. Bu bakımdan "Arap halklarının izleyeceği en iyi yolun, teklif edilen geçici düzenlemeye rıza göstermesi ve icrası için müttefikleri Büyük Britanya ve Fransa ile dostça çalışma düzenlemelerine girmesi" olduğunu, Faysal'ın kabul etmesini istedi.[61]

İngilizlerin Suriye'yi boşaltma kararını değiştirmek için Faysal'ın beslediği son ümitler Lloyd George'a gönderdiği mektuplara 10 Ekim'de niha-

yet aldığı cevapla boşa çıktı. Lloyd George konunun Barış Konferansı'na veya özel bir komisyona sevk edilmesini isteyen Faysal'ın talebini reddetti. İngiltere Suriye'de herhangi bir manda kabul etmeye hazır değildi ve başbakan, İngiltere'nin Suriye'yi boşaltma kararının nihai olduğunu tekrar etti. Lloyd George, ilgili tarafların temsilcilerinin geri çekilme sürecini kolaylaştırmak için 1 Kasım'a kadar toplanmalarını "uygun" gördü.[62] Böylelikle Fransızlarla görüşmesi ve İngiliz-Fransız tahliye anlaşmasına en yapıcı şekilde yaklaşması için Faysal üzerindeki baskılar arttı. Bu baskıları bir ölçüde hafifletebilecek ve Faysal'a moral destek ve siyasi tavsiye verebilecek Lawrence sahnede yoktu. Dışişleri Bakanlığı'nın teşvikiyle Lawrence gazetelere bir dizi makale yazarak Sykes-Picot Antlaşması'na âdet yerini bulsun kabilinden desteğini ifade etmiş, "Araplar için bir Akit" adını vermişti.[63] Öte yandan Curzon'a yazarak İtilaf devletlerinin Suriye'deki Arap hükümetini resmen tanımalarını da önermişti. "Benim emelim Arapların son kahverengi kolonimiz değil ilk kahverengi hâkimiyet alanımız [dominion] olmasıdır" dedi.[64] Ancak Curzon bu tavsiyeyi kabul etmedi ve Faysal'la görüşmemesini istedi.

Ardından Lloyd George ile Clemenceau arasında bazıları hararetli olan yazışmalar yapıldı. Clemenceau İngilizleri Araplarla karmaşık sorunlarını Fransız çıkarlarını feda ederek çözmeye çalışmakla suçladı. Clemenceau ayrıca İngilizleri Arapları silahlandırmakla suçladı ve bu silahların Fransızlara karşı kullanılacağını söyledi. Clemenceau bakımından tek çözüm İngilizlerin Faysal'a, Fransızlarla İngilizlerin tahliyesinden sonraki durum hakkında ciddi görüşmelere girme fikrini dayatmasıydı. Lloyd George, Curzon'un "devasa iftiralar" adını verdiği Clemenceau'nun telgraflarının tonundan fevkalade canı sıkıldı ve ona İngilizlerin tüm dönem boyunca yaptıklarının sebeplerini açıklayan uzun bir yazı gönderdi. Lloyd George yine de Clemenceau'nun Faysal'a açılımda bulunmasını, Fransızlara solan itirazlarını aşabilecek bir vasıta olarak görüyordu. Curzon ve Allenby 16 Ekim'de Faysal ile buluştu ve Clemenceau'nun müzakereleri başlatma davetini kabule ikna ettiler. Faysal'ın Paris'e gitmekten başka çaresi yoktu. İngilizler bütün Suriye meselesinden ellerini yıkayarak çıkmak üzereydiler. Amerikalılarsa beyaz atlı şövalyeyi oynama durumunda veya ruh halinde değillerdi. Faysal ilk ziyaretine benzemeyen şartlar altında 20 Ekim'de Paris'e ulaştı.

Faysal Paris'te

Fransa'da kamuoyu bariz şekilde Araplara ve Faysal'a karşı tavrını değiştirmişti. Faysal'ın Paris'e vardığı gün tanınmış yazar ve Milli Meclis vekillerinden Maurice Barres *Echo de Paris*'te hem İngiltere'yi, hem Faysal'ı şiddetle eleştiren zehir gibi bir makale yazdı. Fransa'nın Suriye'nin iç bölgesindeki dört şehrin mandasını alma hakkına sahip olduğunu vurguladı. "Faysal komedisi yeterince ileri gitmiştir" ifadesini kullandı. Barres devamla şöyle yazdı: "Araplarla uğraşmak için gereken özel dostluk ve dehaya Fransızlardan başka hiçbir millet bu kadar yüksek derecede malik değildir. İngilizlerin Suriye'de bir Hicazlı Arap hükümeti tesis etme teorisi yürütülemez. Emir Faysal Şam, Humus, Hama veya Halep'te kalma hakkına sahip değildir... Faysal'ın bizimle veya Suriyelilerle ne alakası vardır? İngiltere tarafından dikilmiş unvansız, etkisiz bir korkuluk... İngiltere bu emire bir devlet vermek istiyorsa, bunu varsın Bağdat'ta kursun."[65]

Faysal müteakip iki buçuk ay boyunca Paris'te kalarak Clemenceau, Fransız Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Philippe Berthelot ve General Gouraud dahil bir dizi Fransız yetkiliyle görüştü. Quai d'Orsay veya Faysal'ın dairesinde düzenlenen toplantılara genellikle bizzat Faysal başkanlık etti. Bazı müzakereler için Rüstem Haydar veya Avni Abdülhadi'yi görevlendirdi ancak faaliyetlerini yakından izledi ve denetim altında tuttu. Fransızlar Faysal'ın görüşlerini dinlemeye hiç niyetli olmadıklarından toplantılar güç geçiyordu. Tutumuna İngiliz ve Amerikan hükümetlerinin desteğini alma çabaları fayda sağlamadı. Lloyd George'a şöyle yazdı: "Tavsiye ettiğiniz gibi Paris'e geldim ve burada on beş gündür kalıyorum. Fransız hükümetiyle iyi geçinmek için elimden geleni yaparak yanlış anlamaları ortadan kaldırmaya ve ortak çıkarlarımızı bulmaya çalıştım."[66] Ancak Faysal görüştüğü yetkililerden benzeri karşılık görmemişti ve Lloyd George'a İngilizlerin Suriye'den çekilmesi meselesini Barış Konferansı Yüksek Konseyi'ne getirme niyetinde olduğunu bildirdi. Faysal ayrıca ABD Barış Konferansı heyetinin başkanı Frank Lyon Polk ile görüştü ancak müzakerelerinde herhangi bir yere varamadılar. ABD Suriye konusunda tutum benimsemeye hiç hazır değildi.[67]

Faysal öte yandan Clemenceau ile muhaberat içindeydi. Clemenceau'ya mektuplarının Fransızca çevirisini Avni Abdülhadi ha-

zırlıyordu. Bu aşamada Faysal'ın ana hedefi İngiliz birliklerinin planlanan tahliyesini geciktirmek veya iptal etmek ve Eylül'deki İngiliz-Fransız Antlaşması'nın tadili için Clemenceau'yu ikna etmekti. Tarihi Suriye'nin ayrı devletlere ve etki alanlarına bölünmesi, bunun beraberinde getireceği belirsizlikler ve meydana geldiği takdirde beklenmesi gereken direniş hakkında bilinen görüşlerini sundu.[68] Clemenceau cevabında ne Suriye'nin siyasi geleceğinin ne de nihai sınırlarının halen gündemde olmadığını vurgulayarak endişelerini gidermeyi amaçladı. Faysal artık Yüksek Konsey'den medet umuyordu. Konseye 6 Kasım'da ayrıntılı bir yazı göndererek İngiliz-Fransız Antlaşması'nın uygulamaya konması halinde ortaya çıkacak riskleri ve sorunları sıraladı. Gerçekte siyasi saiklerle alınan bir kararken, askeri gerekçelerle ülkenin üç ayrı alana bölünmesini kınadı. "Dünyada hiçbir ülke bu kadar engelleyici şartlar altında ilerleme gücüne sahip olmuş mudur?" sorusunu yöneltti. Konseye, iki ülkenin mutabakatının temelinde "ülkeye özel bir mülk veya bir mal parçasıymış gibi muamele eden" müfrit Sykes-Picot Antlaşması'nın yattığını hatırlattı. Faysal ayrıca yükselen din temelli düşmanlık alametlerini gündeme getirerek "insanlar İslama zulmetmek için kesin bir niyet güdüldüğünü düşünecektir" dedi.[69] Ancak Yüksek Konsey'e başvurusu herhangi bir sonuç vermedi. Lloyd George'a 9 Kasım'da yazan Clemenceau "Barış Konferansı'nın Suriye'de Fransız, Mezopotamya'da İngiliz mandasına ilişkin antlaşmamızı onaylamaktan başka yapacağı bir şey yoktur" diyordu.[70]

Faysal ayrıca Suriye halkının gerçek sadakati hakkında ve o noktaya geldiği takdirde işgale karşı savaşıp savaşmayacağından derin endişe duyuyordu. Arap hükümetinin, özellikle gücü ve etkisi Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından beri büyük ölçüde baltalanmış olan geleneksel elitin büyük bölümü dahil, fazla benimsenmediğinin farkındaydı. Hıristiyan azınlıkların sadakatleri hâlâ kuşkuluydu. Lübnan Marunîleri dini niteliklerinin yerine milliyetçi nitelikler geçmiş bile olsa bir Müslüman hükümeti tarafından yönetilme ihtimaline yekvücut karşıydı. Fransa, zaten yeterince kaygı uyandıran Dürzi ve Alevilerle sorunları körüklemiş, zayıf Şam hükümetine sadakatlerini sorgulanır hale getirmişti. Toulat, Quai d'Orsay'a, Suriye ve Lübnan'daki vaziyet hakkında gelen tüm raporların Faysal'a desteğin sathiliğinden ve Arap hükümetinin denetimi altındaki topraklarda kanunsuzluk, karmaşa ve çal-

kantılardan bahsettiği uyarısında bulundu. Hükümet işlerine bakması için geride bırakılan Zeyd ise ya ülke içinde kötüleşen şartlar hakkında telaşlandıran raporları ya da nüfusun kızgınlık içinde patlamaya hazır olduğu hakkındaki imalarıyla kendisini çekilmez hale getiriyordu.[71]

İngiliz askerlerinin Suriye'den çekileceği 30 Kasım tarihi hızla yaklaşırken Faysal'ın Paris'te bulunduğu sırada bir başka kriz patlak verdi. Fransızlar Arap hükümetinin kontrolü altındaki toprakların parçası olarak statüsünü ihtilaf konusu yaptıkları Bekaa Vadisi'ne asker konuşlandırmaya kararlıydı. General Gouraud bu bölgelerin Fransız birlikleri tarafından işgali emrini vermiş olmakla beraber, Faysal burayı Arap hükümetinin denetimi altında tutmakta kararlıydı. Lloyd George'a yazarak bu bölgede yerleşik Arap birliklerinin Fransızların müdahalesine güç kullanarak karşılık verecekleri uyarısında bulundu. İngilizler Clemenceau üzerinde etkide bulunarak birliklerinin Bekaa Vadisi'ne intikal ettirilmesini ertelettirdiler. Her halükârda Clemenceau güç kullanımı ve gözdağı vermekten kaçınılarak Fransa'nın hedeflerine erişmekte kullanabileceği en iyi yöntemin Faysal'la anlaşmaya varmak olduğunu anlamaya başlamıştı. Faysal'la Arap birliklerinin Bekaa Vadisi'nden çekilmesi, Fransız birliklerinin ise bu topraklara girmemesini öngören bir anlaşmaya varıldı. Fransa ayrıca Arap hükümetinin denetimi altında bulunan topraklardaki yetkisine hürmet göstermesi yönünde Faysal'ın talebine uyarak Şam'daki sembolik topçu müfrezesini geri çekecekti.

Siyasi ve askeri durum tam bir değişim içine girerken Faysal bir an önce Suriye'ye dönme telaşı içindeydi. İngilizlerin, Arap hükümetinin Askeri İşler Başkanı General Yasin el-Haşimi'yi Bekaa Vadisi'nde Fransızlara direnmek için asker toplaması sebebiyle Kasım ayı sonunda tutuklamaları büyük bir bunalım çıkartmıştı. Ayrıca Mustafa Kemal yönetiminde, İtilaf devletlerine karşı mücadelelerinde giderek daha büyük zemin ve destek kazanan Türk milliyetçileri ile temasa girmekle suçlanıyordu. Yasin'in tutuklanmasına tepki olarak Şam'da ayaklanmalar ve gösteriler patlak vermişti. İngilizler Suriye'den nihai çekilmelerini Aralık ayının ilk haftasında tamamladılar. Fransız gücüne teorik bir denge sağlayan rahatlatıcı mevcudiyetleri artık ortadan kalkmış ve Faysal'ın elinde seçenek olarak hemen hemen hiçbir şey kalmamıştı. Fransızlarla bir anlaşma şekillenene kadar dönüşünü ertelemeyi kabul etmekten başka çaresi yoktu. İngiliz ve Fransızlar Suriye'nin nihai statüsüne ilişkin

karara varmak için toplantılara gömülmüşlerdi. Nihai mutabakatları Faysal'a teklif edilecek pazarlığın temelini oluşturacaktı.

Sonraları Faysal-Clemenceau Antlaşması adıyla tanınacak antlaşma, esas olarak Barış Konferansı tarafından tespit edilecek nihai sınırlar dahilinde bağımsız bir Suriye devletinin kurulması görüşünü taşıyordu. Bu devlet teknik, askeri ve idari destek için Fransa'ya dayanacak ve yabancı diplomatik temsil yetkisini Fransa'ya verecekti. Suriye'nin tarihi topraklarında, Fransız mandası altında ayrı ve bağımsız bir Lübnan devleti oluşturulacaktı. Faysal haftalardır dur durak vermeden süren toplantı ve müzakerelerden tükenmiş, İngilizler tarafından terk edilmiş, silahlı direnişin değerinden tereddüt içinde olmasına ve ülke içindeki cephe çökmekte olmasına rağmen, antlaşma kesinlikle Fransız taleplerine teslimiyetçilik anlamına gelmiyordu. Dr. Ahmed Kadri kayda değer bir istisna olmak üzere danışmanlarının çoğunluğu antlaşma hükümlerini kabul etmişti. Faysal önceleri antlaşmaya parafını koymaya hazırlanmış olmakla birlikte sonradan hükümetiyle istişare etmeden ve halkın antlaşmayı kabulünü ölçmeden bunu yapmamaya karar verdi. Babası da bir haberci göndererek İngilizlerin Araplara vaatleriyle çelişen herhangi bir antlaşma imzalamaması için uyarmıştı. Faysal bu durumda antlaşmanın Suriye'de kabulü için bastıracağını ve sonra Barış Konferansı'na sunulacak nihai antlaşmayı imzalamak için döneceğini söylemekle yetindi.

Antlaşma sadece şartların zorlamasıyla Faysal'a kabul ettirilmiş bir belge değildi. Müzakerelerin akışının gösterdiği gibi, her iki taraf da önemli tavizler alıp verdiler. Fransa, bayrağını Şam'da dalgalandırmamaya razı olup, hatta Sykes-Picot Antlaşması'ndaki "Mavi Bölge"nin bazı kısımlarını Suriye hükümetine bıraktı. Fransız danışmanlar istihdam edilecek, bunlarla imzalanacak sözleşmeler Suriye hükümetinin isteğiyle sona erdirilebilecek, ancak bu durumda tazminat ödenecekti. Daha önce bu danışmanların sahip olacakları düşünülen yetkileri Suriye hükümetinin bakanları ellerinde tutacaktı. Fransızlar ayrıca Suriye Meclisi'ne razı olmuş, ancak Arapların geniş yasama yetkilerine sahip olması talebini net olarak kabul etmemişlerdi. Arap taleplerine tehlikeli tavizler olarak baktıkları için Fransız yetkililerinden antlaşmayı kabul etmeyenler vardı. Bunlar arasında Fransız birliklerinin Esas Suriye yerine sadece Kilikya'da konuşlandırılabileceği fikrini reddeden Gouraud ile kendisinin yeni siyasi danışmanı Robert de Caix de bulunuyordu. Ancak

Fransızlar Clemenceau'nun devlet başkanlığı seçimlerinde mağlup olduğu ve Alexandre Millerand başkanlığında yeni bir hükümetin işbaşına geldiği 20 Ocak 1920'den sonra fikirlerini değiştirdi. Yeni başbakan Clemenceau'dan çok daha az tavizkârdı. Bununla beraber en önemlisi, Suriye'deki vatandaşlarının, özellikle milliyetçilerin tutumuydu. Birleşik Suriye'nin diğer bağımsız Arap devletleriyle konfederasyonu düşüncesine çok uzak düşen antlaşma, neredeyse tüm milliyetçi manifestolara, özellikle de Arap ayaklanmasının siyasi temelini oluşturan 1915 Şam Protokolü'ne aykırıydı.

Faysal, işte hayli değişmiş bu dünyaya dönüyordu. 7 Ocak 1920'de Paris'ten Suriye'ye hareket etti.

14. Bölüm

Suriye Krallığı'nın Çöküşü

Faysal'ın Avrupa'da geçirdiği yaklaşık dört aylık süre boyunca Suriye'deki durum daha da karışık ve çalkantılı hale gelmişti. Ara dönemde Faysal'ın yerine vekillik eden tecrübesiz Zeyd çoğu zaman ülke ve halkının üzerine çöken muazzam hadiselerin ağırlığı altında kalmıştı. Babasına ve Faysal'a gönderdiği mektuplar buna şahitlik etmekte, girdaplı sularda zorlukla dibe batmadan kalabilen bir kişiyi yansıtmaktadır. Hatta Fransız komplo teoricileri Clemenceau'nun Faysal'ı bilinçli olarak Fransa'da tuttuğunu, bu yolla Suriyelilerin dürüst fakat elinden bir şey gelmeyen, yarıda kalan eğitimini tamamlamak için Cambridge'e dönmeye, hiç olmazsa Hicaz'a gitmeye can atan Zeyd'in yönetimi altındaki bozuk Arap idaresini yeterince tatmasını istediğini iddia etmişlerdir.[1] Yumuşak tavırlı askeri idareci Ali Rıza er-Rikabi de halkın ardı ardına gelen olaylar karşısında giderek artan bıkkınlığını ve öfkesini kendi taraflarına çevirmek ve fayda sağlamak için yarışan binbir hizip karşısında otoritesini kabul ettirmekte yetersiz kaldı. Çatışma yerine uzlaşmayı seçti, aşırı ve hatta çoğu durumda sorumsuzca davranan milliyetçilerin yükselen dalgasını durdurmaya çalışmadı.

Faysal, Paris'te kaldığı süre içinde Suriye'deki havanın aleyhine döndüğünün farkındaydı. Haydar güncesinde 17 Aralık 1919'da Faysal'ın bir süre önce Şam'dan gelen Emin et-Tamimi ile görüştüğünü anlatmaktadır. Et-Tamimi Suriye'deki milliyetçilerin Faysal'ın niyetini sorgulamaya başladıklarını ve bazı aşırıların Arap hükümetine muhalefet edip baltaladıklarını Faysal'a söyledi. Sinirlendiği görünen Faysal şöyle cevap verdi: "Ne isterlerse düşünebilirler fakat bana kötü niyet atfetmeye veya samimiyetimi sorgulamaya hakları yok. Bana vatanseverlik dersi mi verecekler? Ah bu müfritler! Bu kancıklar kim oluyorlar da milliyetçiliklerini benimle yarıştırabileceklerini düşünüyorlar? Onlara vatanse-

verliğin ne olduğunu gösteririm ben!" Haydar bunun üzerine Faysal'ı yatıştırarak, aşırılar yanlış siyasetler izlese bile, savaşa gitmesi halinde arkasından ilk geleceklerin yine onlar olacağını hatırlattı.[2]

Suriye'deki tüm grupları etkileyen belirsizlik ve çalkantılar şerif ailesi aleyhine bir hissiyatın belirmesi boyutuna ulaştı. Meinertzhagen, 2 Aralık 1919'da Curzon'a bu konuda şunları yazmıştır: "Şerif ailesi aleyhine duygular kuşkusuz bir süredir gücünü artırmaktaydı. Güvenlikten ve Bedevilere gösterilen teşvik veya en azından hoşgörüden başka bir şey istemeyen sınıflara, idarenin acınası beceriksizliği nedeniyle hitap etmekte başarı kazanamadılar... Diğer taraftan şerif ailesi, ateşli milliyetçiler ve uzlaşmaz Fransız karşıtı gruplar açısından yeterince aşırı da değil."[3] Şeriflere karşı artan husumet henüz kendi şahsına ulaşmamakla beraber, Faysal ülkeye Ocak 1920'de döndüğünde karşısında çok daha gergin bir ortam bulacaktı.

1919 Yılı Sonbaharında Suriye

Faysal'ın Arap hükümetine fiili Savunma Bakanı atadığı Yasin el-Haşimi 15 Eylül tahliye kararına muhalefetin organize edilmesinde odak noktası haline gelmişti. Arap bağımsızlığı davasına sonradan katılmış olmasına rağmen Yasin, büyüyen bunalımı gücünü ve milliyetçilik ehliyetini güçlendirmek için fırsat olarak kullandı. Ayrıca el-Ahd Partisi'nin Irak kanadının liderliğini ele geçirerek Osmanlı ordusunun eski Arap subaylarının büyük kısmını da doğrudan etkisi altına aldı.[4] El-Ahd İngilizlerin ve özellikle Fransızların mevcudiyetine karşı yoğun bir propaganda kampanyası başlatmıştı. Haziran ayında Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf göndererek Kasım 1918 beyannamesinin derhal uygulanmasını talep eden subaylara Yasin de katıldı. Faysal'ın Avrupa'ya hareketinden hemen sonra Yasin kendi girişimiyle bir "Milli Müdafaa Komitesi" kurdu ve Arap hükümeti ordusuna ilave on iki bin asker alımını hedefleyen geniş çaplı bir asker alma kampanyası başlattı. Allenby bunu hemen durdurarak yetkisiz faaliyetlerini sona erdirmesi için Yasin'i uyardı ancak Fransızların istemiş olduğu gibi tutuklanması yoluna gitmedi.[5] Arap hükümeti Yasin'in komitesine sahip çıkmayarak herhangi bir asker alımı yapıldığını inkâr etti. Bununla beraber gayri resmi milis ve

silahlı siyasi grupların gizlice toplanmasına devam edildi. Milliyetçiler tarafından 28 Ekim 1919'da Şam'da büyük bir gösteri düzenlendi. Gösterinin sonunda hükümet ile yabancı temsilciliklere muhatap "Ülkeyi bölmeyi, bağımsızlığından mahrum bırakmayı ve güney ucunu Yahudi Milli Yurdu'na dönüştürmeyi amaçlayan her düzenlemeye karşı çıkan" bir dilekçeyi teslim ettiler.[6] Faysal Paris'ten göstericilere cevap vererek sabırlı olmalarını ve görüşmelerinin sonucunu beklemelerini istedi.[7]

Sayısı belirsiz silahlı grupların ve radikal siyasi partilerin milliyetçi davanın liderliği için yarıştıkları bu kızgın ortamda halk komitelerini liderliği altında birleştiren yeni bir şahsiyet belirdi. Din adamı Şeyh Kamil el-Kassab mütevazı geçmişe sahip, ateşli bir konuşmacı ve becerikli bir tahrikçiydi.[8] Milliyetçi şahsiyetler tarafından Şam'da düzenlenen bir dizi toplantının sonunda kurulan "Yüksek Milli Komite'nin (el-Lajna el-Vataniye el-'Ulya [Lajna]) teşkiline yardım etti.[9] Şam'ın kırk sekiz mahallesinin her biri tarafından seçilen dört temsilci Kasım 1919 başlarında Şam Belediye Meclisi başkanının evinde toplandı.[10] El-Kassab toplananlara hitap ederek Yüksek Milli Komite'nin manifestosunu sundu. Daha sonra da üyeleri tüm uzlaşmaları ve bağımsızlık taleplerini tam karşılamayan çözümleri reddeden milliyetçi bir siyasete bağlı kalmaları taahhüdü altına sokan bir misakı imzalamaları için ikna etti. Faysal'ın bizzat el-Kassab'ı bu hareketinde teşvik etmiş olması mümkündür. O dönemde Arap hükümetinin gazetesi *el-Asima*'nın editörlüğünü yapan yazar ve gazeteci Muhib el-Din el-Hatip'e göre Faysal Avrupa'ya hareketinden önce çeşitli kişilere ordunun imkân ve kabiliyetlerinin oluşturulması için talimat vermişti. Faysal ayrıca el-Kassab'a "Ondan ve milliyetçi yol arkadaşlarından halkı silahlı bir halka dönüştürecek bir hareket başlatmalarını ... ve vatanı kışlaya çevirmesini beklediğini"[11] söylemişti. Örgüt zengin destekçilerinin mali katkısıyla gönüllüleri kabul edip değişik kamplarda eğitmeye başladı. Eğitim, gönüllülerden bazıları kısa zamanda heveslerini kaybedip kaçtıklarından, bazıları ise askeri disipline direnip sık sık subaylarının emirlerine karşı isyan ettiklerinden düzensizdi. Yine de Lajna kamuoyu tarafından büyük ölçüde kabul gördü. Şam'ın Müslüman veya Hıristiyan önde gelen uleması örgütü kutsadı ve hatta bazı toplantılarına iştirak etti. Gerekirse ülkenin savunmasına hazırlanılması konusunda halkın bilinçlendirilmesinde önemli bir rol oynadı.[12]

Faysal Paris'teyken esas olarak Zeyd'in düzenli telgrafları, ayrıca seyyahlar, özel ulaklar ve gazete haberleri vasıtasıyla Suriye'deki gelişmeleri yakından izliyordu. Kasım ayı başlarında Avrupa'daki gelişmeler ve özellikle İngiliz-Fransız Antlaşması'nın etkileri konusunda liderleri bilgilendirmek için Nuri es-Said'i Suriye'ye gönderdi. Nuri'ye ayrıca Suriye'deki görüşleri ve ülkenin Fransız kontrolüne karşı ayaklanmaya hazırlık derecesini değerlendirme görevi de verildi. Nuri ülkedeki önde gelen şahsiyetlerin çoğunluğuyla buluştu ve kanaatlerin bölünmüş olduğunu gördü. Yusuf el-Azma gibi genç subayların idaresindeki çoğunluk Fransız mandasına muhalefetlerinde sağlam bir duruş sergiliyor, gerekirse direneceklerini vaat ediyorlardı. Ali Rıza er-Rikabi etrafındaki azınlık ise özellikle İngilizlerin Suriyelilere desteklerini çekmelerinden sonra Arap kuvvetleriyle Fransızlar arasında dengesizlik oluştuğu görüşüne dayanarak bir tür uzlaşma istiyorlardı. Bu toplantılara katılmış olan Zeyd meselenin tamamen Suriye Kongresi'ne sevk edilmesini teklif etti.

Yasin Kasım 1919'da aşırıların tartışılmaz lideriydi. Meinertzhagen, "Suriye'nin önde gelen insanı Yasin Paşa'nın şimdilerde Mustafa Kemal'le muhaberat içinde olduğu malum" diyordu. "Yasin Arap milliyetçiliği veya Arap dayanışması gibi sebeplerden ziyade şahsi iktidarı için Suriye'ye Türk idaresini tekrar getirmeyi amaçlıyor... Halihazırda Yasin'in habisleşen etkisinin Faysal'ın daha ılımlı ve makul etkisinin yerini aldığından pek kuşku yok. Ordu ve halkın çoğunluğu onunla beraber. Hatta kamuoyuyla beraber hareket etmek veya kaybolmak zorunda olan bir idare üzerinde Faysal'ın kontrolü sağlayabilmesi dahi kuşkulu."[13] İngilizler özellikle de Arap hükümetinin Bekaa Vadisi'ndeki birliklerini güçlendirmemesi uyarılarına kulak asmadığında Yasin'in iktidar oyunlarından büyük endişe duyar hale geldiler. Artık sadece İngiliz ve Fransızların Yakındoğu'daki mevkiini tehdit etmekle kalmamakta, farazi müttefikleri Faysal ile onun Suriye'deki üstünlük iddiasını da tehdit etmekteydi. Dahası Yasin'in Türk milliyetçileri ve Mustafa Kemal'le artan temasları yükselişine tehlikeli bir boyut ekliyor, Iraklı subayları örgütleyerek ve İngiliz yönetimine direnişin kabarmasına yardımcı olarak Irak'ın işlerine karışması da İngilizlerde ona karşı öfke yaratıyordu. Tüm bu unsurlar kaderinin tespit edilmesi için yetip arttı. Yasin 22 Kasım 1919'da İngiliz Komutanlığı'nın Şam'daki karargâhına çaya davet edildi. Buraya geldiğinde tutularak zırhlı bir arabaya konuldu ve

Filistin'e götürüldü. Tam hapsedilmese de serbest de bırakılmayarak Mayıs 1920 başlarına dek bir yerden diğerine aktarıldı ve nihayet bu tarihte Mısır yoluyla Suriye'ye dönmesine izin verildi.[14]

Yasin'in tutuklanması Şam'da geniş çaplı gösterilere ve protesto olarak tüm dükkânların bir günlüğüne kapatılmasına yol açtı. Tutuklandığı gün Suriye Kongresi toplanmış, er-Rikabi'nin Arap hükümetinin ana görevlerine dair Fransızlara karşı uzlaşmacı ifadeler kullanarak verdiği konuşmasını dinlemekteydi. Konuşma bağımsızlık ve uğruna mücadele görevi hakkında yüksek perdeden beyanlar yapmaya ve böylesi sesleri dinlemeye çok daha fazla ilgi duyan delegeler üzerinde zayıf bir etki yarattı. Suriye Kongresi 24 Kasım'da tekrar toplandı ve King-Crane Komisyonu'na Suriye'nin bağımsızlığı ve anayasal monarşinin kurulması konusunda verilen taahhütleri teyit etti. Bu, bağımsızlık ilanı değil, böyle bir ihtimal için hazırlıktı. İngilizler Suriye'den çekilmelerine son şeklini verirken Kasım 1919 sonunda savaş havası Şam'ı sarmış, hatta Zeyd'i bile etkiler hale gelmişti. Beyrut'taki Fransızlar Faysal'ın Zeyd'e gönderdiği, Clemenceau ile Bekaa Vadisi'ne ilişkin antlaşması konusundaki detaylar hakkında bilgi veren çok önemli bir telgrafı bilinçli olarak bloke etmişti. Olayların gerçek iç yüzü hakkında karanlıkta bırakılan Zeyd savaş için hazırlanmak veya daha militan milliyetçilere ılımlılık tavsiye etmek arasında gidip geliyordu. Sonunda kelleyi koltuğa alıp doğrudan aşırıların karşısına çıktı. Hükümetin talepte bulunması halinde, tahminen Faysal'ın dönüşünden sonra toplanmak üzere Suriye Kongresi'ni tatil etti. [15]

Bu esnada, Gouraud 18 Kasım'da Beyrut'a varmıştı. Fransız etkisini genişletmeye ve Suriye'nin bütününü denetimine almaya kararlı, Fransa'nın potansiyel müttefiki olarak Faysal'a güven duymayan yeni yüksek komiser ve Levant'taki tüm Fransız kuvvetlerinin komutanı olarak Faysal ile Clemenceau arasında varılan antlaşmayı görmezden gelmeyi tercih etti. Bekaa Vadisi'ndeki dört bölgeye Fransız askerlerinin konuşlandırılmasını kabul etmesi için Şam'daki Arap hükümetini sıkıştırmaya başladı.[16] Arap hükümeti aceleyle Nuri es-Said'i Gouraud ile görüşmeye göndererek ayrılan İngiliz kuvvetlerinin yerine geçmek için ilerleyen Fransız birlikleri ile halen Bekaa Vadisi'nde bulunan Arap hükümetinin askerleri arasında şiddetli çatışmaların çıkmamasını sağlayacak bir pazarlık yapmaya çalıştı. Ancak Gouraud, Nuri'nin itiraz-

larını aştı ve Faysal-Clemenceau uzlaşısıyla çelişen bir anlaşmaya razı olan Nuri, neredeyse istediği her şeyi Gouraud'ya verdi. Haberi duyan Faysal, Nuri'ye çok sinirlendi, hatta onu ihanete varan işlere karışmakla suçladı.[17] Özüne bakıldığında, Faysal-Clemenceau uzlaşısı Barış Konferansı karar verene kadar meseleyi dondurmuşken bu defa Fransa'ya Bekaa Vadisi'nde askeri mevcudiyet verilmişti. Ancak Gouraud, Nuri'nin kabul ettiği bu tavizleri daha da işine gelecek şekilde ileri götürdü. Muallaka'dan geri çekilen Arapların yerine Gouraud ile Nuri arasındaki anlaşmanın hükümlerine bile aykırı olarak büyük bir Fransız gücü geçti. Ardından Bekaa Vadisi'nin ucundaki çoğunluğu Hıristiyan Zahle kasabasından bir güruh Muallaka'ya inerek karışıklık çıkardı, kasabayı yağmaladı ve camiye saygısızlık etti.[18] Buna tepki olarak yapılanlar da Hıristiyan ailelerini sahil bölgesine kaçmak zorunda bıraktı. Güney Lübnan'daki önemli bölgesel merkezlerden Maryayun kuşatmaya alındı ve bir kısmı öfkeyle Fransızları hedef alan, bazıları haydutluk yapan silahlı çeteler her yerde belirdi. Bekaa Vadisi'nin en büyük kasabası Baalbek'te bir grup Şii Müslümanın saldırdığı bir Fransız subayı Zahle'ye kaçmak zorunda kaldı. Gouraud bu olayın arkasında olduğundan şüphelendiği Arap hükümetinden resmi özür istedi ve bunun yapılmaması üzerinde Nuri ile anlaşmasının hilafına üç bin Fransız askerine kasabayı işgal etmesi emrini verdi. Birçok bölgede kargaşalık hüküm sürmeye başladı; korku ve kanunsuzluk atmosferi ülkeyi pençesine aldı.[19]

Arap hükümetinin ilk zamanlarında yüzeyde sağlanmış olan Suriye siyasi sınıfının birliği çatlamaya, Fransa ile anlaşmayı isteyenlerle doğrudan bağımsızlık isteyenler arasındaki bölünmeler büyümeye başladı. Özellikle Faysal-Clemenceau Antlaşması'nın haberleri Suriye'ye sızdıkça radikaller üstünlüğü ele geçirmekteydi. Bu antlaşmada Fransız taleplerine teslimiyet ve milliyetçi hareketin hedeflerinden keskin bir ricat gören radikaller için Faysal'ın Clemenceau'dan daha iyi şartlar almış olmasının pek önemi yoktu. Zeyd, Faysal'a 16 Kasım tarihinde gönderdiği telgrafında "Devrim kapıda... [Antlaşmaya] büyük kızgınlık var" diyordu.[20] Aşırı milliyetçilerle Faysal arasında ihanet suçlamalarına varan bir uçurum ortaya çıktı. Bu çevreler öfkelerini barışçı ve ihtiyatlı er-Rikabi'ye yöneltmekteydiler.[21] İstifa etmesi için artan baskılara karşı koyan er-Rikabi ülkeyi tahribata götüren "sorumsuz insanların bölücü siyasetlerini izleyemeyeceğini" Zeyd'e yazdı. Zeyd ve danışmanlarıyla

yaptığı karşılıklı suçlamalarla dolu bir toplantıdan sonra er-Rikabi 10 Aralık'ta istifaya zorlandı.[22] Önemli bir husus olarak, er-Rikabi istifasını resmi amiri Allenby'ye değil de Zeyd'e sunarak en azından Suriye'nin bağımsız statüsünü tanıdığını gösterdi.

Zeyd bunun üzerine Albay Mustafa Nima'yı askeri idarenin, Yusuf el-Azma'yı da Askeri Konsey'in başına getirdi. Fransızlar ile Arap hükümetinin elinde bulunan kaynaklar arasındaki keskin dengesizlikle yüz yüze geldikçe Nima'nın milliyetçi atıp tutmaları, gücün acı gerçekleri karşısında eridi. Yine de birkaç gün sonra Bakanlar Kurulu "İngilizlerin çekilmesinden sonra gönüllü kuvvetlerin düzeni tesis etmekte yetersiz kalması ve gönüllü askerlerin maaşlarını tam olarak ödeyecek kaynakların bulunmaması"[23] nedeniyle genel zorunlu asker alımı için emir yayımladı. Emir, Fransızlara direniş için hazırlık yapılması yolunda talepte bulunan milliyetçilere hitap ediyordu. Ancak genel askere alma çağrısı Arap hükümetinin askeri hazırlık durumunu iyileştirmekte başarısız kaldı. Zenginler askeri hizmetten muafiyet satın alıyordu. Ayrıca Suriye'nin etkili bir ambargoya tabi tutulması, ordunun silah, cephane ve teçhizatını yetersiz hale getirmişti. Arap hükümeti acil mali kaynak ihtiyacı içindeydi. İngilizler ödeme yapmamıştı ve Fransızlar, önemli miktarda kaynak aktarımına elbette direniyordu.[24]

Disiplini zayıf, morali düşük Arap ordusu firarlarla kaynıyor, aklı başında insanlar Fransızlara kafa tutulamayacağını biliyordu. Ordunun asker sayısı izin verilen sekiz bini bile doldurmamış, yaklaşık yedi binde kalmışken, büyük kısmı Iraklılardan oluşan subay sayısı aşırı yüksekti. Askerlere, genellikle haftalarca ödenemeden kalan aylık 3 Mısır poundu maaş veriliyordu.[25] Kritik önemdeki Bekaa Vadisi'ndeki kuvvetlere Arap devriminin eski savaşçılarından Ali Cevdet komutanlık yapıyor ve kuvvetlerini Fransızların karşısına çıkarmaya hazırlanıyordu. Ancak Nima ona takviye göndermiyordu. Arap ordusu subaylarının başka bir amacı vardı: Fransızların karşısına çıkacak ve taciz edecek gerilla çetelerini eğitmek, silahlandırmak ve lojistik destek sağlamak. Bu çabalarında, gerilla güçlerine bağımsız olarak yardım eden Lajna'nın yanı sıra başta el-Fatat olmak üzere siyasi partiler tarafından desteklenmekteydiler.[26] Aralık 1919'a gelindiğinde gerillalar Arap hükümetinin OETA-E ve Fransız denetimindeki OETA-W bölgeleri arasındaki tüm sınır alanında faaldi. Ayrıca Lübnan'ın içlerine, Suriye sahilindeki Lazkiye'ye ve

Antakya'ya kadar yayılmışlardı. Bu çetelerin bazılarını haydutluk güdüleri harekete geçiriyordu. Her şey bir arada alındığında Fransızlar, silahlı güçleri kayıtsızca desteklediği için Arap hükümetini kınamak ve aynı zamanda Arap hükümetine karşı çıkan Fransız taraflısı silahlı çeteleri teşvik etmek için yeterli gerekçe bulabilmekteydi.

Suriye'nin diğer yerlerinde milliyetçi çetelerin ve silahlı aşiret gruplarının hedefinde İngilizler vardı. Suriye ve Mezopotamya arasındaki henüz işaretlenmemiş sınırda yer alan Deyr-i Zor Aralık 1919 ortasında küçük şeyhlerden Ramazan Şalaş'ın başında olduğu bir aşiret çetesi tarafından işgal edildi ve buradaki küçük İngiliz garnizonu esir alındı. Şalaş, Yasin tarafından daha önce verilen talimatlar ve ayrıca Zeyd'in aşiretlerin harekete geçirilmesi için gönderdiği gizli emirler uyarınca hareket etmekteydi.[27] Plan, Iraklı el-Ahd Cemiyeti tarafından Suriye ve Irak'taki daha geniş bir isyanın habercisi olarak tertip edilmişti. Hâlâ Paris'te bulunan Faysal, bu saldırıyla arasına mesafe koydu ve Arap hareketi ile İngiltere arasındaki ittifak ruhuna tecavüz olarak kınayan bir beyan yayımladı.[28] Kriz, İngilizlerin, kasabadan çekilmeleri konusunda daha sonra Halep valiliği yapan Cafer el-Askeri Paşa ile anlaşmaya varmaları üzerine aşıldı ancak Şalaş'ın "zaferinin" yankısı tüm ülkede ses getirdi. Londra resmi olarak Faysal'ın saldırıya karışmadığı ifadelerini kabul etmekle beraber, Mezopotamya'daki İngiliz yetkilileri arasında olayın arkasında Faysal'ın yer aldığı izlenimi silinmedi.

Suriye'de 1919 sonunda görülen tehlikeli kutuplaşmaya başka bir beklenmedik unsur daha eklendi. Türklerin, İtilaf devletlerinin taleplerine direnmesi ve Osmanlı Devleti'nden geri kalan unsurların işbirliği, Mustafa Kemal önderliğinde güçlü bir milliyetçi direniş hareketinin gelişmesini beslemekteydi. Türk milliyetçilerinin Kilikya'da Fransızlara karşı mücadelesi Gouraud'nun muharip kuvvetinin önemli bir kısmını tüketmişti. Aynı zamanda Türk milliyetçileri ile Arap hareketi ve farklı radikal Arap grupları arasındaki iletişim kanalları açılıyordu. Kamuoyu da Türklerin lehine keskin bir meyil içine girmiş, Türk taraflısı hissiyat Suriye'nin her yerinde görünür hale gelmişti. Bu durum Mustafa Kemal tarafından Suriye'deki pan-İslamcı duygulara hitap ederek Fransızlarla savaşı Avrupa hegemonyasına karşı ortak Arap-Türk mücadelesi olarak resmetmek yoluyla Suriye'de Fransızların konumunu baltalamayı hedefleyen usta propaganda hamlesi için kullanıldı. Faysal şahsen Türklerle

böylesi bağlantılar hakkında karışık hisler içindeydi. Bir taraftan, sürdürüldüğü takdirde İngilizlerin bu ilişkileri keşfedeceğinden ve en değerli müttefikinin desteğini yitireceğinden endişeliydi. Diğer taraftansa Türk milliyetçilerinin başarısı ortadayken Arap hükümetinin halk tarafından desteklendiği açık olan Türk yanlısı siyaset izlemesi, Fransızlarla mücadelesinde yardım sağlayacaktı.[29]

Faysal ve Milliyetçiler

Faysal Avrupa'dan, Toulon limanında bindiği Fransız harp gemisi *Waldeck-Rousseau* ile ayrıldı. Beyrut'a 13 Ocak 1920'de ulaştı ve Gouraud'nun yardımcısı General de la Motte'un başında bulunduğu kıdemli Fransız subayları grubundan oluşan resmi heyet tarafından törenle karşılandı. Taraftarları ve iyi dileklerini sunmaya gelenlerle Arap hükümetinin Beyrut merkezinde görüştükten sonra akşam General Gouraud tarafından Beyrut belediye parkında düzenlenen bir ziyafetle ağırlandı. Gouraud, kuşkusuz statüsünün yüksekliğiyle halkı etkilemek için göze batarcasına Faysal'ın birkaç adım önünde yürüdü.[30] Ancak Faysal'ın aklını Gouraud'nun pozlarından başka şeyler meşgul etmekteydi. Ziyaretine gelen heyetlere Clemenceau ile varmış olduğu antlaşmaya bağlılığını anlatmanın sıkıntısı içindeydi. Mümkün olabilecek en iyi şartları temin etmişti. Barış Konferansı'na dönüp nihai belgeyi imzalamadan önce ülkenin ileri gelenlerinin ve siyasi liderliğinin fikirlerini almak istediğini söyledi. Faysal-Clemenceau Antlaşması'nın hükümleri hakkında Beyrut'ta alttan alta bir huzursuzluk duyulmaktaydı ve bu da Faysal'ın Şam'da başına geleceklerin habercisiydi. Faysal'ın görüştüğü el-Fatat üyeleri antlaşmaya ilişkin derin kuşkularını ifade ettiler.

Beyrut'tan sicim gibi yağan kış yağmuru altında ayrılan Faysal 16 Ocak 1920'de Şam'a ulaştı. Karşılamaya yine kalabalık gruplar gelmekle beraber, bunlar bir önceki muzaffer dönüşüne göre daha mesafeliydi. Ertesi gün Lajna ve Arap Kulübü büyük bir gösteri düzenledi. Güya Faysal'ı desteklemek adına yapılsa da, gösteri antlaşmaya duyulan yaygın rahatsızlığı yansıttı. Faysal toplananlara doğrudan seslenerek birlik ve sükûnet çağrısında bulundu. Konuşması iyi karşılandı ancak parafladığı antlaşmanın kamuoyunun geniş kesimleri tarafından kabul edilebilir

görülmediği açıktı. Arap Kulübü'nde on gün sonra yaptığı uzun konuşmada Faysal doğrudan Arap davasının liderliği meselesine girdi. Ondan önce sözü alan Abdülrahman eş-Şahbandar heyecan uyandıran milliyetçi bir konuşma yapmıştı. Faysal heyecan uyandıran bir hatip değildi; konuşması sık sık uzun aralar ve duraksamalarla kesiliyordu. Ancak inisiyatifi ele almaya kararlıydı. "Hükümetlerden veya siyasi gruplardan korkum yok," dedi, "Sadece tarihin hükmünden ve gelecekte insanların 'bunlar kendinden önce bağımsızlık için çalışmış olanlara uygun düşmeyen yollarla hareket ettiler' diye konuşmalarından korkarım... Halk, Batıda da aynı insan olduğumu bilmelidir... Görüşlerimi ne siyasetçiler hatta ne de çok çetin şartlar karşısında değiştirmedim. Prensibim her zaman ülkeme bağımsızlık getirmek ve çalınmış görkemini iade etmekti... Tanrı şahidimdir ki ben bunun için çalıştım. Yabancıların bize efendilik etmesini hiç kimse görmek istemez... Tam bağımsızlık talebinde herkes aynı şeyi hissetmektedir."[31] Fakat sonra sözlerine devamla Arap hükümetinin uluslararası alanda tanınmadığını ve meşruiyeti için resmi bir temel bulunana kadar kendisinin şahsi desteğinin gücüyle ayakta duracağını veya yıkılacağını hatırlattı. "Ben bu hareketin ruhuyum. Halk hükümete güvenirken bana güvenmektedir. Fırsat ortaya çıkıp halk, dayanabileceği kendi meclisini kurana kadar hükümete [yersiz eleştirilere] izin vermeyeceğim. Bir milli meclis seçilip sorumluluklarımı bırakana ve halka devredene kadar sorumlu kişi benim."[32]

Faysal'ın öncelikli görevleri sadece önderliğine ve hedeflerine halkın güvenini tekrar kazanmak değil ayrıca hükümet üzerindeki otoritesini de tekrar kabul ettirmekti. Memleket meseleleri yokluğu sırasında tehlikeli biçimde rotasından çıktığından kendisini hükümeti tekrar düzenleme görevine hasretti. Çok sayıda kıdemli yetkili yerinden alındı, Zeyd'in rolü rutin idari işlerden sorumlu baş direktör olarak resmileştirildi. Er-Rikabi Askeri İşler Başkanı olarak hükümete döndü. Dönüşünden birkaç gün sonra Faysal'la buluşan er-Rikabi, istifasına götüren olayları kendi bakış açısından anlatmıştı. Faysal, er-Rikabi'nin açıklamalarını tatmin edici bulmuş göründü. Her halükârda Faysal Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmiş olan Yusuf el-Azma'yı kısmen dengelemek için er-Rikabi'nin ılımlı etkisini kabinede istemekteydi.[33] Şam'ın önde gelen şahsiyetlerinden Abdülrahman el-Yusuf İstişare Meclisi'nin başkanı yapıldı. Yusuf ve diğer önde gelenler kısmen el-Kassab ve Lajna cemiyeti-

nin büyüyen etkisine karşı Faysal'ın yanına kaymışlardı. Ancak sadece hükümeti yeniden örgütlemek suretiyle siyasi durumu kontrol etmek bir yana, siyasi inisiyatifi tekrar elde etmekten bile çok uzaktı.

Radikal milliyetçiler artık çok daha fazla ortada gözükmekteydi ve siyasi gündemleri Faysal'ın uzlaşmacı ve pragmatik siyasetlerini kesin bir dille reddediyordu. Faysal'ın itibarı, ülke içindeki ve dışındaki desteği, hâlâ Suriye siyasi sahnesinin zirvesindeki yerini korumasını sağlıyordu ancak siyasetin oluşturulmasında radikaller ona her istediğini yapabileceği bir alan bırakmaktan memnun değildi. Faysal ile radikaller arasında birlik ve bağımsızlık mücadelesi konusunda değil, -bu hedefe ilişkin zaten mutabakat sağlanmıştı- bu hedefe hangi yollarla ulaşılabileceği hakkında ayrılık vardı. Genel kanı özellikle Arap hükümetinin Fransızların karşısına çıkabilecek imkânlara -mali, diplomatik ve her şeyin ötesinde askeri- sahip olup olmadığı hususunda bölünmekteydi. Faysal ve taraftarlarının Fransız mandasını kendi çıkarları için istediğine ciddiyetle inanan kimse yoktu. Ilımlılar hem gerçekçi olarak başarılabilecek hem de orta vadede birlik ve bağımsızlık hedeflerini tatmin edebilecek bir çözüm yönünde gayret göstermekteydi. Diğer taraftan radikaller ise tüm Fransız iddialarını reddetme ve gerektiğinde askeri yollara başvurma şeklinde maksimalist bir tutumu benimsemişti. Gouraud'nun askeri gücünün büyük kısmının Kilikya'da bağlanıp kaldığı göz önüne alındığında Fransızların Suriye'deki askeri durumunun kıyasen zayıf olduğundan da etkilenmekteydiler. Arap hükümetinin düzenli ordusunun gerilla çetelerinin desteğinde Fransızların konumunu sürdürülemez hale getirebileceği duygusu bu gruplarda hâkimdi.[34] Diğer milliyetçiler, Suriye halkının vakarı, şerefi ve Arap milliyetçiliği davasına bağlılıklarından ötürü, askeri mağlubiyete götürse dahi Fransızlarla çatışmayı gerekli görmekteydi.

Öte yandan Faysal'ın Clemenceau ile vardığı pazarlığın şüphe uyandırdığı ve halk tarafından tutulmadığı hakkında da fazla kuşku yoktu. Ilımlılar dahi bunu acı bir ilaç olarak görmekte, halk karşısında hükümlerini destekleyen çok az kişi çıkmaktaydı. Faysal da anlaşmaya bu manada atıfta bulunmaktaydı. Faysal ile Gouraud'nun İngiliz İrtibat Subayı Albay Waters Taylor arasında Beyrut'ta yapılan bir toplantıya atıfta bulunan mesajında Meinertzhagen, "Antlaşma onun için [Faysal] çok tatsızdı ve halkının gözünden düşecekti ancak İngiliz yetkililerin tutumu ona fazla bir seçenek bırakmadı ve eli ayağı bağlanarak Fransızlara tes-

lim edildi" demektedir.[35] Yasin el-Haşimi'nin tutuklanmasından sonra daha uzlaşmacı olduğu düşünülen el-Fatat önderliğini Clemenceau ile antlaşmayı desteklemeleri için ikna çabalarında Faysal başarı sağlayamadı. Şubat 1920 başlarında el-Fatat Merkez Komitesi'ni antlaşmanın ayrıntılarını açıkladığı bir toplantıya çağırdı. "Elde edebileceğimin en iyisi buydu. Suriye meselesinin Barış Konferansı'nda gündeme geleceğinden, Milletler Cemiyeti'nin bizim faydamıza iş göreceğinden ve bu yöndeki çabalarımın başarı kazanacağından şüphe yoktur." Ancak merkez komite üyeleri Tunus ve Fas gibi sefil himaye rejimleri konumuna düşmektense Fransa ve İngiltere ile savaşı göze almanın daha iyi olacağında geri adım atmadılar.[36] Bu denli muhalefet karşısında Faysal, antlaşmanın diğer tarafı Clemenceau'nun iktidardan düşmesi ve yeni kurulan Millerand hükümetinin Arap milliyetçileriyle uzlaşmaya hiç yanaşır gözükmemesi üzerine, en azından aleni konuşmalarında antlaşmada verdiği taahhütleri daha fazla gözden geçirmeye başladı. Her şeye rağmen Faysal, Clemenceau ile antlaşmasının beklenebilecek en iyi şartları sağladığına ve Fransa'yla kabul edilebilir bir düzenlemenin temelini teşkil edebileceğine inanıyordu. Sonraki yıllarda bu antlaşmayı Arapların kaybedilmiş bir fırsatı olarak anmıştır. 1933 yılında Mısır dergisi *el-Mukattaf*'a yazan eş-Şahbandar şöyle söylemiştir: "Faysal antlaşmaya ilişkin tutarlılığını korumuştur. Bana Bağdat'ta 1926 yılında bundan derin üzüntüyle bahsetti ... o vakitten beri Suriye'nin içine düştüğü berbat durumla karşılaştırdığında bu duyguları daha da artıyordu."[37]

Faysal bu girdaplı siyasi akımların arasında devlet gemisini yönetmeye çalışıyordu. Gevşek anlamda radikal ve ılımlı olarak tanımlanan fraksiyonlar arasındaki kutuplaşma artık belirgin bir sınıf karakteri almaktaydı. Halkçı gruplardan uzaklaştıklarını ve yükselişleriyle tehdit altına girdiklerini hisseden Şam'ın eski eşrafı ayrı bir siyasi yapı vasıtasıyla örgütlenmeye başladılar. Faysal bu partinin kuruluşunu teşvik etti. Liderliği eski arkadaşı Nesib el-Bekri üstlenerek, Lajna ile diğer halkçı örgüt ve partilere karşı denge unsuru olarak Suriye Vatan Partisi'ni kurdu. Faysal, akrabası Şerif Nasır'ın partinin kurucu komitesine katılmasına izin verdi.[38] Radikallere karşı faydalı bir müttefik haline gelebileceğinden partinin kuruluşundan fayda sağlamayı bekliyordu. Dönüşünden itibaren Lajna'dan dikkat çekici ölçüde soğumuş olan Faysal, bu partinin düzenlediği gösterilerde otoritesine üstü kapalı bir tehdit görmekteydi.

Her şeye rağmen, düşmanlarını yakınında tutmanın daha iyi olacağı varsayımıyla partinin şeref başkanlığını yapmayı kabul etmişti. Bu, radikalleri kontrol altında tutmanın ve nazarlarında inandırıcılığını bir nebze korumanın bir yolu olabilirdi ama beraberinde tehlikeler de getirdi.

Faysal'ın radikal örgütlerle bağlantıları, her ne kadar resmi ve sınırlı olsa da aşırılar ve şiddet taraflılarıyla sıkı fıkı olduğu suçlamalarına yol açtı. Ancak, daha da adını lekeler şekilde, amaçlarına ulaşmak için her tür çevreyle iş görmeye hazır ve ikiyüzlü olduğu yolunda haksız bir şöhret yapmasına neden oldu. Gerçekte kendi programı ve hareket serbestisinden ödün vermeden şu veya bu tarafı tercih etmesi mümkün olamazdı. Şam'daki sürtüşmelerin üstündeki yerini muhafaza etmeli, milliyetçilerin tam bağımsızlık hedefine iştirak ederken, bu talepleri elzem bir pragmatizmle yumuşatmalı ve Suriye meselesinin uluslararası alanda yansımaları hakkındaki bilinci artırmalıydı. Faysal ayrıca, Suriye'nin yeni siyasi sınıfı içinde beliren sosyal sıkıntılar ile eşraf ve toprak sahiplerinin halkçı grupların yükselen gücü karşısında duyduğu korkularla ilgilenmek zorunda olduğunu da biliyordu. Kendi sosyal mevkii onu eski toprak sahibi grupların ve eşrafın tarafına itmekteydi. Ancak o Suriye'nin dışından bir kişiydi ve halkın sosyal hiyerarşisine uygun düşmüyordu. Suriye'deki dostları ve müttefikleri kısmen bu sınıftan olmakla beraber, daha mütevazı geçmişe sahip veya kendisi gibi dışarıdan gelen pek çok başka taraftarı da vardı. Bu ikinci grup, özellikle Arap hükümetinin hizmetine girmiş Iraklı subaylar, kendi başlarına etkili bir güç oluşturmaktaydı. Tüm yönlerden -İngilizler, Fransızlar, Mustafa Kemal yönetimindeki Türkler, ciddi bir kötüleşme içindeki ülke ekonomisi, kanunsuzluk, kasıp kavuran silahlı çeteler ve kronik mali krizler- baskı altındaki fırtınalı bir siyasi arenada yer alan bu karmaşık grup ve güçlerin idaresi başlı başına ürkütücü bir meseleydi. Tüm bu sorunlar yığınına ilave olarak Faysal bir de izlediği siyasete babası tarafından yöneltilen ve üstü pek de kapalı olmayan saldırılarla uğraşmak zorundaydı. Hüseyin Şubat 1920 başlarında Mısır gazetesi *El-Ahram*'a gönderdiği bir telgrafla Arapların bağımsızlığını müzakerelerde kaptıran herkesi (yani Faysal'ı) kınadı. Bu, elbette Şam'daki radikallerin elini güçlendiren bir şeydi. İkametgâhına gelen heyetler babasının beyanına uygun hareket etmesini talep ettiler. Faysal bunları kapı dışarı ederek milliyetçiliğine yöneltilen tüm eleştirileri reddetti ve yürüttüğü siyasete bağlılığını teyit etti. [39]

Henri Gouraud

Clemenceau'nun liberalizmi, Fransa'nın Levant'taki sömürgeci çıkarlarını idaresinden kuşku duyan sömürgeci kesimin içine sinmemişti. Sömürgeci kesimin merkezinde, Lübnan'daki Cizvit eğitimcilerinin çıkarları tarafından desteklenen, Lyon Ticaret Odası önderliğindeki bir grup olan Suriye'deki Fransız Çıkarlarının Lyon Komitesi yer almaktaydı. Komite, Fransa'nın Levant'taki iddialarının ve Lübnan'daki kayda değer yatırımlarının kaybedilmemesinde kararlıydı. Dolayısıyla Clemenceau'nun General Henri Gouraud'yu Ekim 1919'da hem Suriye ve Lübnan'ın yeni yüksek komiserliğine hem de Levant Fransız ordusunun başına ataması sürpriz olarak karşılandı. Gouraud inançlı bir Katolikti ve meslek hayatının ilk dönemi, Fransa'nın Batı Afrika'daki denetiminin güçlendirilmesiyle yakından bağlantılıydı. Ayrıca Fransa'nın önde gelen sömürge idarecilerinden Mareşal Lyautey'in maiyetinde Fas'ta görev yapmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın batı cephesindeki Dördüncü Ordu'sunun komutanlığını yapmış, bu esnada bir kolunu muharebede kaybetmişti. Gouraud Fransa'nın Suriye içlerindeki askeri mevcudiyetini açıkça savunmuş, Fransa'nın, özellikle de Lyon'un Levant'taki ticari ve eğitim çıkarlarını koruma sözü vermişti.[40] Gouraud için Fransa'nın Levant'taki ticari hâkimiyetinin ve gücünün genişletilmesi ve güçlendirilmesi genel emperyal siyasetin elzem bir yönüydü ve Şam'daki yasallığı kuşkulu, derme çatma Arap hükümetiyle ne idüğü belirsiz pazarlıklarla elden çıkartılamazdı. Millerand başkanlığındaki yeni Fransız hükümeti de aynı zihniyetteydi ve Faysal'la ancak asgari düzeyde iletişim kanallarını açık tuttu. Politikalarının Faysal'ı aşırılarla bir köşeye sıkıştıracak olmasının ehemmiyeti yoktu. Fransızlar planlarını uygulamaya koymak için uygun zamanın gelmesini bekliyorlardı.

Faysal, Gouraud'ya yazarak çevresinden gelen geniş muhalefete rağmen Clemenceau ile antlaşmasının hükümlerini uygulamayı hedeflediğini bildirmiş, Şubat ayında Beyrut'a kendisiyle görüşmeye giderek bazı açıkta kalmış meseleleri halletmeye çalışmıştı.[41] Gouraud askeri kuvvetinin büyük kısmını Kilikya'daki milliyetçi Türk tehlikesini engellemeye ayırmıştı. Maraş şehrinin kontrolü için başlatılan muharebe o sırada en kızgın alevli noktasındaydı. Dolayısıyla Fransızlar askeri bakımdan zayıf bir konumdaydı ve Gouraud Fransızlar ile Arap hükümeti ara-

sındaki gerilimlerin azaltılması için Faysal'ın getirdiği önerilerin büyük kısmına katıldı. Fransız birliklerini Bekaa Vadisi'nin ihtilaflı bölümlerinden çekmeye ve Fransız işgal bölgesinde Arap bayrağının asılmasına izin vermeye razı oldu. Bunun karşılığında Faysal Arap gayri nizami güçleri tarafından Fransız hedeflerine yöneltilen saldırıları durdurmayı ve bu faaliyetler nedeniyle suçlanan kişileri disiplin altına almayı vaat etti. Faysal ayrıca Arap hükümetinin kontrolündeki topraklardan geçen ve Fransızların Kilikya cephesine birlik intikal ettirmek için ihtiyaç duydukları Halep-Rayak demiryolunu kapatmamayı da kabul etti. Fakat bu tavizlerin hiçbiri fiiliyatta tam olarak uygulanmadı ve durum kısa zamanda önceki haline geri döndü. Her iki taraf da bekle gör tutumu takınırken çıkmazı aşmak için bir şeyler yapılması gerektiği hissi de artıyordu.

Faysal artık son derece nahoş bir durum içindeydi. Clemenceau ile bir antlaşma imzalamış, ancak hükümlerinin yerine getirilmesini temin edecek muhatabı iktidar makamından ayrılmıştı. Suriye'deki radikaller ve ılımlıların büyük kısmının ellerinin tersiyle ittiği antlaşmanın hükümleriyle, yeni Fransız hükümeti ile Gouraud ise hiçbir şekilde kendilerini bağlı hissetmiyordu. Arada kalan Faysal'ın Fransızlarla Şam'daki radikaller arasında durmaksızın manevra yapmaktan başka çaresi yoktu. Fransızlardan yüzeysel bile olsa Arap hükümetinin otoritesini ve milliyetçilerin gururunu okşayacak bazı tavizler talep ederken, radikallere de Fransa'nın büyük gücüne karşı hesapsız harekete geçmemeleri için tavsiyede bulunuyordu. Aynı zamanda, elinde çok kıt kaynaklar varken, ülkesindeki siyasi sınıf bölünmüş ve ihtilaf içindeyken ve en önemli müttefiki Büyük Britanya fiilen sahneyi terk etmişken en kötü ihtimal olan Fransa'ya karşı savaşa hazırlanmak zorundaydı. Bu şartlar, önderliğine, davasına ve kişiliğine yönelik risklerle doluydu. Faysal'ın durumunu değerlendiren Fransız seyyah ve yazar Berthe Gaulis 1920 yılı kışında Suriye'yi ziyareti sırasında şöyle yazmıştır: "[Faysal] onlarla [aşırılar] aramıza kendisini koyarak itibar yitirmiştir; Fransa'dan yüz çevirdiği gün muzaffer bir popülerlik kazanacaktır." Algısı keskin yazar, Faysal'ın giderek tecrit edilmiş yalnız bir kişi haline geldiğini görmüştü.[42] Suriye'deki tüm sorunlarının ortasında Faysal, Irak ve Filistin'deki olaylarla ve bunların Suriye'de kendi durumuna nasıl etkide bulunacağıyla da ilgilendi. Uğruna Arapların ayaklandığı diğer davaları unutmuş görün-

meyi istemiyordu. Allenby'ye 23 Şubat 1920'de yazarak Suriye'deki kamuoyunu yatıştırmak için İngilizlerin bu ülkelere ilişkin niyeti hakkında resmi güvence veren bir açıklama yapılmasını istedi. İçinde bulundukları zor durumu görmezden gelmek istememekteydi: "Onların [Iraklılar ve Filistinliler] Suriye işleriyle uğraştığım için durumlarını ihmal etmediğimi bilmelerini istedim. Suriye meseleleriyle sırf şahsi çıkarım için ilgilendiğim suçlaması altındayım. Babamın ve tüm Arap milletinin karşısındaki rahatsız durumumu bildiğinize eminim."[43]

Mart 1920 başlarında Faysal her taraftan bastıran, yalnız başına çözmek için fazla imkâna sahip olmadığı muazzam sorunların ağırlığı altındaydı. Giderek sallantıya düşen konumunu sağlam bir yere demirlemek için ılımlı bir hareket tarzına dönüş ümidini de canlı tutacak şekilde, tam da müttefiki sayılamayacak radikallerin kampına katıldı. Radikal milliyetçilere doğrudan muhalefet ederek ülkeyi yönetmesi mümkün olamazdı. "Bağımsızlık verilmez, alınır" sözleri kendisine hatırlatılarak kolaylıkla görüşleri saf dışı edilebilir, açık açık Fransızlarla uzlaşmaya varma çağrıları yapmaya devam ettiği takdirde ihanet suçlamasıyla karşı karşıya kalabilirdi. Milliyetçilik referansını ve bu yolla etkisini sadece radikallere yanaşıp sloganlarını ve programlarını benimseyerek tekrar kazanabilirdi. Daha sonraları İngiliz gazeteci J. M. N. Jeffries ile geçmiş dönemin olaylarını gözden geçirdikleri bir röportajda Faysal, halkından Barış Konferansı'nın kararlarını beklemelerini daha fazla isteyemediğini söylemiştir. İnsanlar ülkenin geleceğine ilişkin belirsizlikler nedeniyle kargaşaya düşerek İtilaf karşıtı propagandanın etkisi altına girmekteydiler. Bir Avrupa gezisinden daha eli boş döndüğü takdirde, durumunun artık sürdürülemez hale geleceğinden ve ülkede kaosun hüküm süreceğinden endişeliydi.[44] Fransızlara karşı halk önünde konuşmaya ve asker alımı yoluyla hükümetin askeri yeteneklerinin güçlendirilmesini öngören milliyetçi planı benimsemeye başladı. Ancak bu saf değiştirmeyle çileden çıkan Gouraud, bu hareketinde samimiyetsizlik, ikiyüzlülük ve hâlâ ihtiyaç kalmışsa, Faysal ve milliyetçilerle pazarlık yapmanın faydasızlığının teyidinden başka bir şey görmedi. Faysal'ın Gouraud'ya gönderdiği, Arap hükümetiyle Fransızlara karşı sıklığı giderek artan gerilla saldırıları arasına mesafe koyan mektuplar, Gouraud bu silahlı çetelere lojistik ve maddi yardımları Arap hükümetinin sağladığını gayet iyi bildiği için inandırıcı gelmedi.

Suriye Kongresi'nin Yeniden Toplanması ve Bağımsızlık İlanı

Hem radikaller hem de en ılımlı milliyetçiler hedeflerine İngiltere ve Fransa ile müzakereler yoluyla erişmekten ümitlerini yitirmişlerdi. ABD'nin Avrupa'dan ve uluslararası bağıtlardan çekilmesi, kendi kaderini tayin prensibini ilk ortaya koyan bu ülke olduğu için milliyetçilerin endişelerini artıran başka bir unsurdu.[45] Faysal, Avrupa'ya yapmayı planladığı seyahatini iptal etmesi ve bunun yerine Suriye Kongresi'ni toplaması için ikna edildi. Aralık ayında tatil edilmesinden sonra üyeleri dağılan kongrenin tekrar toplanmasına karar verildi. "Böylelikle emir gelişmelerden onları bilgilendirip, [Suriye'nin] geleceği hakkındaki kararı [kongreye] bırakabilecekti."[46] Faysal'ın bu kararını, el-Fatat'ın Barış Konferansı'nda Suriye'nin geleceğine dair kararlar alınmadan önce bir şeyler yapılması gerektiğine ilişkin görüşleri çok etkilemişti. Böyle bir yola girilmesinde inandırıcılığı ve meşruiyeti olan tek ortak yapı Suriye Kongresi'ydi. Suriye'nin çeşitli kısımlarından gelen delegeler Şam'da toplanırken, çok sayıda Filistinli ülkelerinin geleceğini ele almak amacıyla çoktan başkentte bir araya gelmişti. Bunlar 2-7 Şubat'ta önde gelen şahsiyetlerden ve eşraftan oluşan "Filistin Kongresi" halinde örgütlendiler. Birleşik bir Suriye devleti içinde Filistin'in bağımsızlığı konusunda taviz vermez bir tutum benimseyerek Filistin'e yönelik Siyonist projeyi kınadılar ve Yahudi göçüne son verilmesini talep ettiler. Ayrıca Suriye'nin bağımsızlığının yabancı bir devlete tabi kılınması düşüncesini de reddettiler. Filistin Kongresi'nce alınan kararların radikal karakteri daha sonraki Suriye Kongresi toplantısı için sahneyi hazırladı ve kararlarının tonu ve içeriğini yumuşak tutmayı imkânsız kıldı. Suriye Kongresi, Filistin Kongresi kararlarının belki esiri sayılamazdı ancak Filistinlilerin kararlarına büyük sempati mevcuttu.

Suriye Kongresi'nin resmi açılışı, yeterli sayıda delegenin başkentte toplanmasının ardından 6 Mart 1920'de Arap Kulübü'nde yapıldı. Faysal ve tüm hükümeti açılış oturumuna katıldılar. Avni Abdülhadi'nin okuduğu konuşmasıyla açılışı Faysal yaptı. Konuşma Arap davasını ve Arapların bağımsızlığını tasdik edip destekleyen başta Wilson'ın On Dört Maddesi ve Kasım 1918 tarihli İngiliz-Fransız Beyannamesi olmak üzere İtilaf devletlerinin vaat, beyanname ve açıklamalarını gözden geçirdi. "Araplar özgürlük ve bağımsızlıklarını, döktükleri kanları ve tahammül

ettikleri zorluk ve baskılarla kazanmışlardır... Avrupa'nın bize zaten bizim olmayan bir şeyi vermesini istemiyorum, istediğim sadece tasdik ettikleri açık hakkımızı, tüm diğer medeni milletler gibi özgür bir hayat ve tam bağımsızlık isteyen canlı bir millet gibi yaşama hakkımızı teyit etmeleridir." Faysal daha sonra kongrenin Suriye'ye anayasal bir şekil vermesini isteyerek dinleyicilerine benzer meselelerle karşı karşıya bulunan Irak'taki akrabalarını ihmal etmemelerini, onlara destek ve dayanışmalarını beyan etmelerini hatırlatarak sözlerini tamamladı. Konuşması milliyetçi bir dile sahip olsa da kapıyı müzakerelere kapatmadı. Aslına bakılırsa, İtilaf devletlerinin niyetlerinden bahsettiğinde, çok seviyeliydi. "Avrupa'ya yaptığım birçok resmi ziyarette ve liderleriyle gerçekleştirdiğim müzakere ve görüş teatilerinde hükümetlerinin iyi niyetleri hakkında kuşku veya tereddüt duymamı gerektirecek sebep görmedim."[47]

Kongre bunun ardından Faysal'ın konuşmasına verilecek cevabı hazırlamak üzere dokuz kişilik bir komiteye görev verdi. Cevabı okuyan Şeyh Kamil el-Kassab birleşik, ademi merkeziyetçi bir Suriye'de anayasal parlamenter demokrasinin kurulması çağrısında bulundu.[48] Kongre 7 Mart'ta Haşim el-Attasi'nın idaresinde tekrar toplanarak bir dizi kilit önemdeki kararı oybirliğiyle onayladı. Kararların gerekçesi milliyetçilerin Filistin dahil doğal sınırları içinde Suriye'nin tam bağımsızlığına dair tutumunu, halkların kendi kaderini tayin ilkesine, İtilaf devletlerinin vaatlerine ve Wilson'ın On Dört Madde'sine dayanarak özetliyordu. Kongre Siyonistlerin Filistin'de bir Yahudi Milli Yurdu kurulması planını reddetti, idarede ademi merkeziyetçilik esasının getirilmesi ve Lübnan'a özel statü verilmesi çağrısında bulundu. Ardından kongre Suriye'yi doğal sınırları içinde tam bağımsız bir devlet ilan etti ve Suriye tacını anayasal kral olarak Faysal'a teklif etti. Kongre gösterişli bir dille bu niyetini ifade etti: "Bilgeliğiniz, hükümlerinizin doğruluğu ve diğer müstesna nitelikleriniz, savaş ve diplomasideki ölümsüz çalışmalarınız, özgürlük ve anayasa sevginiz ve ülkemiz ile halkına sadakatinizden ötürü Suriye'nin meşruti kralı olarak oybirliğiyle Zat-ı Devletlerini seçtik."[49] Faysal'ın biat ilanı yoluyla resmen tahta çıkması ertesi gün, yani 8 Mart'ta belediye binasında yapılacaktı.[50]

Bağımsızlık ilanı ve Faysal'ın tahta çıkması geniş sevinç ve kutlama sahneleri arasında gerçekleşti. Top atışları ve bağımsız Suriye bayrağının çekilmesi -beyaz yıldızın eklendiği Arap ayaklanmasının amblemi- tören-

lere eşlik etti. Kongre üyeleri, dini şahsiyetler, belediye görevlileri ve diğer önde gelenler Faysal'a sadakat, kanun yoluyla hükümet edilmesi, dini hoşgörü ve asayiş ile düzenin korunmasına bağlılık sözü verdiler.[51] Daha sonra Faysal'a Şam Arap Kulübü'nde bir ziyafet verilerek, devletin yeni bayrağı ile üzerinde milliyetçi sloganların yazıldığı bir hatıra sancağı resmi olarak takdim edildi. Törenlerden sonra düzenlenen askeri geçit töreni sırasında Faysal'ın yanında şaşırtıcı şekilde baş Fransız irtibat görevlisi Cousse ve yardımcısı Toulat ile Şam Amerikan konsolosu duruyordu. Herhangi sıkıntılı bir durum veya çatışmanın içine girmek istemediği için özellikle şehirden ayrılmış olan İngiliz irtibat görevlisi ise ortada yoktu. Toulat Cezayir'de görev yaparken Arapça öğrenmiş iyi huylu bir subaydı. Faysal'la yakınlaşmış, Suriye ile Avrupa'nın çeşitli yörelerindeki ziyaretlerde ona eşlik etmişti. Ancak Faysal üzerindeki etkisi, Lawrence'ın bir zamanlar icra ettiği etkiyle karşılaştırılamazdı. Her iki Fransız subayı da törene kendi tercihleriyle katılmış, Gouraud'dan açık bir talimat almamışlardı. Esasen Gouraud daha sonraları bu iki subayın aldatıldıklarını, çaya davet edilmişken, birden kendilerini bir askeri geçit töreninin ortasında bulduklarını iddia etmiştir. Fakat Cousse'nin önceden kongrenin Suriye'nin bağımsızlığını ilan etme niyeti hakkında bilgilendirildiği ve Gouraud'nun olayların genel akışından haberdar olduğu gerçeği değişmemektedir. En muhtemel açıklama, Gouraud'nun bağımsızlık ilanının yapılmasına, İngilizleri ciddi ölçüde telaşlandıracağını ve yeni Suriye devletiyle arasını açacağını bildiğinden engel çıkartmamış olduğudur. Faysal yine de Gouraud'ya 8 Mart'ta bir telgraf göndererek Suriye Kongresi'nin bağımsızlık ilan ettiğinin ve kendisine Suriye tacını teklif ettiğinin bilgisini verdi. Bağımsızlık ilanını, Suriye'nin geleceğinin belirlenmesindeki gecikmelerin halkın sabrını tüketmesine ve Suriye'nin bağımsızlığının zaten İtilaf devletlerinin bizzat arzu ettikleri bir netice olmasına bağladı.[52]

Bağımsızlık ilanı riskli bir karardı. Sadece tüm Levant'ta kendisine meydan okunduğunu düşünen Fransa'nın değil, İngiltere'nin de çıkarlarını doğrudan tehdit etmekteydi. İlan, işgal bölgelerini feshederek, kuramsal olarak tüm toprakları tek bir devletin egemenliği altına aldı. Suriye'nin, İç Suriye, Lübnan ve Filistin olarak bölünmesini açıkça reddetti. Kaderi Lloyd George ve Clemenceau tarafından bir yıl önce varılmış antlaşmayla İngilizlerin lehine zaten belirlenmiş olan Filistin'i İngilizler işgal etti. Irak Kongresi (Curzon "29 Mezopotamyalı" diye anarak

bunu küçümsemişti) tarafından eşzamanlı bağımsızlık ilanı ülkede isyanın ilk kıpırtılarını görmeye başlayan İngilizleri, özellikle de Hindistan Bakanlığı'nı çok kızdırdı. Arap hükümetinin ses getiren beyanlarını uygulatacak hiçbir vasıtası yoktu ve ihtiyaç malzemeleri, mali, operasyonel ve lojistik destek bakımından hâlâ ciddi şekilde İtilaf devletlerine bağlıydı. Neresinden bakılırsa bakılsın, Suriye'nin tek taraflı bağımsızlık ilanı büyük devletlerden, en geniş manada sorundan başka bir şey getiremezdi. Karar, İngiltere ve Fransa'yı karşıt tutumda birleştirdi, Arap hükümetine karşı davranış ve değerlendirmelerinde aralarında mevcut olabilecek mesafeyi ortadan kaldırdı. Bağımsızlık ilanı halk arasında kuşkusuz çok popüler olmakla beraber, daha sakin ve akıllıca düşünenler bu hareket tarzındaki tehlikeleri seçebiliyorlardı. O ana dek hükümetini ve halkını muhtemel bir çatışmaya hazırlarken büyük devletlerle uzlaşmaya gayret etmiş olan Faysal aniden yön değiştirmişti. Radikallerin politikalarını sadece kabul etmekle kalmamış, kendi politikası olarak da benimsemişti. Yeni doğan devleti, denk olmayan taraflar arasındaki bir çatışmaya doğru iten istikrarsız güçlerin oluşturduğu bir koalisyonun başına geçmişti.

Faysal'a taç peşinde koşarak şahsi çıkarlarını artırmayı hedeflediği suçlaması kesinlikle yapılamaz. Yakınında bulunan hiç kimse kendisi için şan ve şeref istediğini belirtmemiştir. Bunlardan bazıları daha da ileri giderek Faysal'ın dünyevi hırslara aldırmadığını, yüksek bir görev duygusuyla ve bencillikten uzak hareket ettiğini kaydetmiştir.[53] Büyük bir simgesel değeri olsa da, Suriye tacı bu tehlikeli yöne girmesi için onu teşvik edemezdi. Daha sonraları aksi yönde yapılan iddialara rağmen Faysal, İtilaf devletleriyle kendisini çatışmaya sokacağını bilmiş olması gereken bağımsızlık yolunu izlemeye hileyle çekilmemiş veya kasten tuzağa düşürülmemiştir. Fransızlar Suriye Kongresi üyelerinin kontrollerindeki topraklardan geçmelerine izin vermiş ve Gouraud kongre toplanmadan birkaç gün önce Arap hükümetine bir ödemeyi onaylamıştı. Bu hareketler, Fransızların çıkarlarına aykırı işleyeceğini bilerek kongrenin toplanmasını kolaylaştırdığını akla getirmektedir. Bununla beraber Gouraud, daha önce Faysal'a tek taraflı eyleme girmemesi tavsiyesinde bulunmuş, Şam'daki Fransız irtibat görevlisi de bu tavsiyeyi tekrarlamıştı. Fransa'nın bağımsızlık ilanından önceki günlerde gösterdiği tereddütlü tutumun en iyi açıklaması, açıkça hasmane bir tutumun Kilikya'daki tehlikeli askeri durumlarını ağırlaştıracağı ve zorlanan Fransız

güçleri için bir cephenin daha açılabileceğinden endişe duymalarıdır.[54] Ancak en önemli husus, bağımsızlık yanlısı milliyetçi hareketin büyümesiyle Faysal'ın geride bırakılacağından endişe duyması ve harekete halkın muazzam rağbet göstermesidir. Bağımsızlık kararı kendisi onaylasa da onaylamasa da zaten alınacaktı. Bu tedbire direndiği ve karar yine de alındığı takdirde, tehlikeli, belki de sonunu getirecek şekilde yalnız kalacaktı. Sokaklara, kalabalıkları tarafına çekmiş Şeyh Kamil el-Kassab gibileri hâkimdi ve bunların da uzlaşmaya hiç niyeti yoktu. Türk milliyetçilerinin başarısı aşırı uçta yer alanları cesaretlendirmiş, Mustafa Kemal'in güçleriyle birleşerek zayıf durumdaki Fransızları Yakındoğu'dan atacak bağımsız bir Arap devleti vizyonunu ortaya çıkarmıştı. Böyle bir ihtimali hasretle bekleyen Suriye Kongresi üyesi çok sayıda pan-İslamist, eski Osmanlı memur ve subayı hâlâ mevcuttu.[55]

Bağımsızlık ilanından sonra Faysal, hızla olaylar üzerinde kontrolünü tekrar tesis etmeye ve Ali Rıza er-Rikabi gibi görece ılımlıları iktidara getirmeye çalıştı. İtilaf devletlerine makul bir hareket tarzı takip etme niyeti taşıdığını göstermek için Er-Rikabi idaresinde yeni bir kabine kurdu. Yeni hükümet pek çok reform açıklayarak birçok suç sınıfı için genel af ilan etti. Ayrıca Suriye'nin egemenliğini öne sürmek için bir dizi önlemi uygulamaya koydu. Bu önlemler yeni bayrağın göndere çekilmesi, yeni posta pulları çıkarılması ve Faysal'ın isminin cuma hutbelerinde kral olarak okunmasını içeriyordu. Faysal İtilaf devletleri karşısında bağımsızlık ilanının önemini küçültmeye çalışıp neredeyse kazara yapılmış gibi göstermeye çalıştı. Onlara meydan okuma gibi bir niyetin içinde değildi ve İtilaf devletleriyle yapılan Barış Konferansı'nın kararlarına karşı faaliyet gösteren bir isyancı olarak düşünülme ihtimalinden çok çekiniyordu. Allenby, Curzon'a 13 Mart 1920 tarihli yazısında Faysal'dan aldığı bir notu nakletmiştir: "Faysal, Majestelerinin Hükümeti'ni ne bağımsızlık ilanının ne de kendisinin tahta çıkışının Suriye ve Büyük Britanya arasındaki dostane ilişkileri değiştirmeyeceği konusunda temin etmektedir... Kongre beyannamesi sadece halkın iradesinin açıklanması ve Barış Konferansı'na vaatlerini yerine getirmesi için bir çağrıdır."[56]

Faysal babası hakkında da aynı şekilde tereddüt içindeydi. Suriye'nin bağımsızlık beyanı ülkeyi kesin olarak Hicaz'ın geleceğiyle kurulabilecek herhangi bir bağlantıdan ayırmıştı. Faysal'ı babasıyla eşit bir konuma getirmiş, Hüseyin ve Abdullah'la sorunlar çıkaracak bir durum

yaratmıştı. Faysal esasen babasına resmen kral unvanını alma kararını söylemekten kaçınarak, konudan ancak 20 Mart'ta, bağımsızlık ilanından iki hafta sonra bahsetti. Mektubunda Suriye'nin bağımsızlığını Arap ayaklanmasının Kral Hüseyin'in idaresi altında bir devletler konfederasyonu kurmaya yönelik geniş hedeflerinin çerçevesine yerleştirdi. "Allah'ın yardımıyla, işimizi başlattık ve Suriye ile Irak'ı Majestelerinin krallığı altında bağımsız ilan ettik."[57]

Londra ve Paris'te Hiddet

Bağımsızlık ilanının ardından yeni devletin diplomatik alanda tanınması için hızla bir kampanya başlatıldı. Faysal ve er-Rikabi dostluk ve iyi niyetlerini ifade etmek için Curzon, Berthelot ve Gouraud'ya yazarken, Gouraud ile iyi ilişkiler geliştirmiş Nuri es-Said ise ona benzer nitelikte uzlaşmacı mesajlar gönderdi. Her zamanki gibi Suriye'deki iç güvenlikle ilgilenen Allenby önce Şam'daki dramatik gelişmelerin iyi yönlerini görmeye çalıştı. 8 Mart'ta Curzon'a çektiği telgrafta, "Büyük devletlerin kendisini İngilizlerin Mezopotamya ve Filistin bölgeleri ile Fransızların Lübnan ve sahil bölgelerinin temsilcisi olarak tanıdıklarını Suriye Kongresi'ne duyurması" için Faysal'a izin vermesini istedi. "Arap vilayetlerinin geri kalanı Faysal'ın doğrudan denetimi altında olacaktır." Sonra da Curzon'a bu mesajı Faysal'a göndermesi için kendisine yetki vermesini istedi. Curzon notun kenarına şöyle yazdı: "Hiçbir şey yapmayınız."[58] Curzon 13 Mart'ta Allenby'ye Faysal'a iletilmek üzere bir telgraf gönderdi. Telgraf bağımsızlık ilanına İngiliz tepkisini yansıtıyor, sert ve kızgın bir ton taşıyordu. "Majestelerinin Hükümeti Suriye, Filistin veya Mezopotamya'nın geleceğini tayininde, oluşumu veya yetkisi hakkında hiçbir şey bilmediği Şam Kongresi'nin hakkını tanıyamaz. Bu topraklar İtilaf orduları tarafından zaptedilmiştir ve gelecekleri ... sadece ortaklaşa hareket eden İtilaf devletleri tarafından ortaklaşa tespit edilebilir.... Majestelerinin Hükümeti Şam'da kendi kendine kurulmuş bir yapıya bu meseleleri düzenleme hakkı tanıyamaz. Majestelerinin Hükümeti Fransız hükümetiyle birlikte bu işlemleri yok hükmünde saydığını söylemek zorundadır."[59] Fakat Curzon müzakereleri sürdürmek için kapıyı bir parça aralık da bıraktı. Allenby'den Paris'e gelip, davasını Barış

Konferansı'na takdim etmesi için Faysal'a davetini yenilemesini istedi. Fransızlar da benzeri bir mesajı Gouraud'ya göndermişlerdi. Fransa ve İngiltere artık birlik halinde hareket ediyorlardı. Daha önce de 7 Mart'ta Faysal'a ortak bir mesaj gönderip girdiği yoldan vazgeçmesini tavsiye etmişler, ancak mesaj Şam'a bir gün geç gelmiş, Suriye Kongresi'nin çalışmalarına etkide bulunmamıştı. Curzon özel konuşmalarında Fransızları hem Faysal'a hem de İngiltere'ye makul olmayan talep ve baskılar uygulayarak ihtilafı tırmandırmakla suçluyordu. Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Derby'ye yazdığı gibi: "Fransız hükümetinin ısrarcı baskısına boyun eğerek Kasım ayında Kilikya ve Suriye'yi boşalttık. Bunu yaparken de bu ikinci bölgenin işgalini genişletmeye teşebbüs ederlerse çıkabilecek ciddi neticelerden Fransız hükümetini uyarmayı ihmal etmedik."[60]

Faysal'ın hem Curzon'a, hem de Fransızlara göndermiş olduğu yatıştırıcı cevaplar, Suriye Kongresi'nin kararlarını kesin bir dille reddeden İtilaf devletlerine karşı seçeneklerinin fazla olmadığı gerçeğinin üstünü örtemedi. Curzon, Faysal'ı Suriye kralı olarak görmeye belki razı olabilirdi. Allenby'nin "Arap devletinin temsilcisi" olarak Faysal'ın tanınması konulu mesajına gecikmeli olarak verdiği cevapta şöyle yazdı: "Faysal'ın usulüne uygun kurulmuş bir Suriye makamı tarafından Suriye kralı olarak ilanına itirazımız olmazken ve onu bu sıfatıyla isteyerek tanıyabilecekken, kongrenin kararını Barış Konferansı'nın kararları ve görevlerinin üstünde ... veya Faysal'a elimizi zorlama hakkı verecek şekilde telakki edemeyiz."[61] Kongrenin kararları göz ardı edilmek veya geri alınmak -ki bu imkânsızdı- ve Curzon tutumunu tekrar değerlendirecekse, Faysal Avrupa'ya gelmek durumundaydı. Durumu daha yakından izleyen Allenby, "Suriye hissiyatının büyük çoğunluğunu temsil edici" olarak gördüğü "Şam Kongresi" ile uzlaşıya gidilmesi için boş yere ısrarı sürdürdü. Ayrıca geleceği görür gibi Barış Konferansı'nın Suriye Kongresi'nin meşruiyetini ve geçerliliğini reddetmeyi sürdürmesi halinde savaşın kaçınılmaz olacağı uyarısında bulundu.[62] Fakat Faysal tutumunu değiştirmedi ve İtilaf devletleri önemli tavizler vermediği takdirde Avrupa'ya gitmeyi reddetti. Curzon'a 28 Mart'ta yazarak Avrupa'ya gelmesi talebini geri çevirdi. Arapların bağımsızlık haklarını tekrarlayıp bunu İtilaf devletlerinin vaatleri ve beyanları çerçevesine koyduktan sonra Faysal şöyle yazdı: "Davetinize cevaben Avrupa'ya gitmeyi arzu ettiğim konusunda sizi temin ederim fakat bunu ancak İngiliz hükümetinden -mahrem şekilde

ifade edilse dahi- bağımsızlığımızı kabul ettiğini duyurduğu resmi güvenceler aldıktan sonra yapabilirim."[63] İlişkilerde kilitlenmenin emareleri ortaya çıkmıştı ve bu çıkmazdan kurtulmanın tek yolu silahlı mücadele veya en azından silah kullanma tehdidi olarak görünmekteydi.

Yaklaşık 35.000 askerden oluşan Levant'taki Fransız ordusu Türklerle ağır çarpışmalar içindeydi ve genellikle kaybeden taraf halindeydi. Daha çok Fransa'nın Kuzey Afrika kolonileri ve Senegal'den toplanmış olan askerlerin büyük çoğunluğu Müslümandı. Dolayısıyla Gouraud savaş başlatacak durumda değildi. Faysal'a gönderdiği mesajlar sertti fakat henüz savaş havasında değildi. Gouraud ayrıca her ikisi de Faysal ve yeni Suriye hükümetiyle dostane siyaset taraflısı Şam'daki Fransız İrtibat Subayları Cousse ve Toulat'nın görüşlerini de hesaba katmak zorundaydı. Toulat amirlerine sık sık parlak cümlelerle Faysal hakkında bahsederek onunla işbirliği ihtiyacını vurguluyordu. "Karşımızda fanatiğe yakın inançlı, kendisine tevdi edilen krallığa derinden bağlı bir vatansever vardır ve şahsi şerefini ortaya koyduğu, havariliğini yaptığı dava uğruna çarpışmak için basit bir isyancı Bedevi şeyhliğine dönmeye hazır olduğunu insan hissedebilir. Hatta daha da fazlası. Fransa'nın, emirin şerefini kurtarmak için gerekli olduğunu düşünerek, ümitsizlik içinde kapılabileceği bir hareketten kaçınmasını teminen uzlaşma zemini bulmak maksadıyla İngiliz müttefiklerimizle birlikte çalışmak için iyi bir fırsata sahip olduğuna ısrarla inanıyorum."[64] Kıdemli İrtibat Subayı Cousse de bu görüşleri paylaşıyordu. Paris ve Gouraud, onların tavsiyelerini dinleyemeyecek kadar meşgul olsalar da Faysal'la yatıştırıcı görüşmelerini sürdürmelerine izin verdiler. Faysal bu yüzden diplomatik çözümün hâlâ mümkün olduğuna inandı. Böylece Fransa, Kilikya'daki sorunlarını halledene kadar zaman kazandı.

Faysal'ın karşısındaki ana mesele artık Yüksek Konsey'in İtalya'nın San Remo şehrinde Nisan ortalarında düzenlenmesi planlanan toplantısıydı. Manda meselesi bu konferansta kesin sonuca bağlanacak ve gündemde kimlere manda tahsis edileceği bulunacaktı. İngilizler, Faysal'ın bariz İngiliz uyarılarına ters düşen eylemlerinden ötürü derin mahcubiyet duyduklarından, Faysal Londra'nın çok ihtiyaç duyduğu yakınlık ve desteğini kaybetmişti. Buna rağmen Curzon, Faysal'ın katılımını talep etmiş ve resmi davet kendisine gönderilmişti.[65] Faysal İtilaf devletlerinden Suriye Kongresi'nin aldığı kararları tasdik edici somut bir şey elde etmeden

konferansa katılma düşüncesine hâlâ uzak duruyordu. Fransa'nın Clemenceau ile bağladığı antlaşmaya taahhüdünü teyit etmesini ve Suriye Kongresi'nin bağımsızlık beyannamesinin bu antlaşmanın hükümlerini ihlal etmediğinin kabulünü istemekteydi. İngilizlerden ise farklı teminatlar istiyordu: İngiltere Arap bağımsızlığına ilişkin beyan ve vaatlerini yinelemeliydi. Faysal özellikle Siyonist politikaların Filistin'e zorla kabul ettirilmemesi hususunda hassastı ve bu yönde İngilizlerin bir açıklama yapmasını istiyordu. Ancak Avrupa'ya gitmeden önce taviz koparma siyaseti herhangi bir yere varmıyordu; Şam, Londra, Paris ve Beyrut arasında uçuşan mesajlar yüz yüze diplomasinin yerini tutamazdı. Buna rağmen Faysal yeni devletin ilanından bu kadar kısa bir süre sonra Avrupa'ya gitmeye hevesli değildi. Uğraşması gereken acil devlet meseleleri vardı ve ülke içindeki konumu, her ne kadar en yüksekte olsa da hâlâ tahlikeye girebilirdi. İtilaf devletlerine kabul edilemez ve yetkisiz tavizler verdiğini iddia eden radikaller ülkedeki zeminini kolaylıkla baltalayabilirdi.

Yüksek Konsey'in San Remo Konferansı böylesine meşum şartlar altında 19 Nisan 1920'de başladı. Konferansta Arapları sadece Nuri es-Said, Rüstem Haydar ve Necip Şukayr'den oluşan gayri resmi bir heyet temsil etti. San Remo'ya bir hafta geç gelen heyet, kalacak yer bulmakta sıkıntı çekti. İtilaf devletleri tarafından dikkate alınmadılar ve konferansın aldığı başlıca kararlara etkide bulunamadılar.[66]

San Remo Konferansı ve Sonrası

İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi, Lloyd George ve Millerand'ın katılımıyla 19-26 Nisan tarihlerinde San Remo'da toplandı. İlk oturumlar daha sonra Sevr Antlaşması haline gelecek olan, Türklere önerilmesi öngörülen barış hükümlerine ilişkin antlaşma taslağının hazırlanmasına ayrıldı. Konferans 25 Nisan'da Mezopotamya ve Suriye'nin bağımsız devletler olmasına karar verdi ve aynı zamanda Mezopotamya, Filistin ve Suriye için mandater devletler belirlendi. Suriye Fransa'ya, Filistin ve Mezopotamya İngiltere'ye verildi. Bu mandalar arasındaki sınır hatlarının çizilmesi manda devletlerine bırakıldı ve bu konu 23 Aralık 1920'de İngiltere ve Fransa arasında imzalanan bir sözleşmeyle çözümlendi. Manda sisteminin ikiyüzlülüğü kimsenin dikkatinden kaçmadı. Lloyd

George dahi bu sisteme "eski emperyalizmin ikamesi" adını taktı.[67] Yakındoğu'ya manda sisteminin getirilmesini haklı çıkarmak için kullanılan Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesi, "Bu cemaatlerin [Yakındoğu halkları] dilekleri manda devletinin seçilmesinde ana değerlendirme unsuru olmalıdır" hususunu özellikle belirtmekteydi. Ancak kulaklarda çınlayan bu sesler rahatlıkla bir tarafa bırakıldı, büyük devletler aralarında ülkeleri ve kaynakları bölüştürdüler. İngiltere ve Fransa San Remo'da ayrıca Irak petrollerini bölüşmek için kirli bir anlaşma daha yaptı. İngiliz hükümeti bu kaynakları işletmek için kurulacak petrol şirketinin %25 hissesini Fransa'ya vermeyi taahhüt etti. Karşılığında Fransa çıkarılacak petrolün Fransa kontrolündeki Suriye topraklarından Akdeniz'e ulaştırılması için bir boru hattı yaptırılmasını kabul etti.

Manda sisteminin duyurulması ve Arap milliyetçi emelleri üzerindeki etkisinin Suriye ve Irak'ta merakla bekleyen halka anlatılması için şimdi uygun bir düzenleme yapılması gerekmekteydi. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge'e mandaların tahsisini ertesi günü yazan Curzon, Faysal'ın tepkisinden ve Suriye'deki hükümdarlığının geleceğinden kaygılıydı. Faysal'ın Barış Konferansı'na şahsen gelerek davasını açıklamasında ve krallığına meşruiyet kazandırmasında ısrar etti. Filistin artık Suriye'den resmen koparılmış ve Faysal'ın hükümdarlığının bu ülkeye genişletilmesi ihtimali kalmamıştı. Faysal'ın Suriye kralı olmayı istemesi halinde ilk önce Barış Konferansı'nın bu statüye onayı alınmalı ve Fransızların hükümdarlığı ve yetkilerine ilişkin düzenlemeler hakkında onunla anlaşmaya varmaları gerekmekteydi. San Remo Konferansı'nın kararları hakkında Faysal'ı bilgilendirme görevi Allenby'ye verildi. 27 Nisan'da Allenby, Faysal'a bir telgraf göndererek Suriye'nin Fransız mandasına ve Mezopotamya ile Filistin'in İngiliz mandasına verildiğini söyledi. Suriye ve Mezopotamya'nın bağımsızlıklarının tanındığını belirterek bu kararları yumuşatan Allenby, hemen bunun ardından "Kendi ayakları üzerinde durabilecekleri zamana kadar bir manda devleti tarafından yardım edilmek kaydıyla" cümlesini ekledi.[68] Ayrıca Faysal'ı Yüksek Konsey'in mayıs sonunda tekrar toplanacağı Paris'e gelerek görüşlerini açıklamaya davet etti. Aynı telgrafta İngiliz hükümetinin, Filistin mandasının İngiltere'ye verilmesinin şartlarından biri olan Balfour Beyannamesi'nin hükümlerini uygulamaya bağlılığını tekrar etti.

Faysal'ın Allenby'ye cevabı, San Remo kararlarından duyduğu hayal kırıklığını gizleyemeyen bir notaydı. İtilaf devletlerinin Suriye ve Irak'ın bağımsız devletler olmaları beyanını memnuniyetle karşılarken, manda sistemini kabul etmesi mümkün değildi. "Bunu tartışma hakkım yoktur. Gelecekteki güvenliklerine ve bağımsızlıklarına karşı barındırabileceği tehlikelerin farkında olan bir halk bunu hiddetle protesto etmiştir ve kabul etmeyi reddetmektedir." Filistin'in Suriye'den ayrılmasını, ayrıca Filistin'de Siyonist projeyi kabul ettiği savını da reddetti. "Kabul ettiği tek şey, bu ülkedeki yerli Arapların hakları kadar Yahudilerin de haklarının korunması, onlara da aynı hak ve imtiyazların tanınmasıdır. Hıristiyan veya Müslüman olsun Filistin Arapları defaatle her fırsattan yararlanarak anavatanlarını Yahudilerin milli yurdu halinde getirecek herhangi bir anlaşma veya taahhüde karşı protestoda bulunmuşlardır."[69] Faysal, sözlerini Avrupa'yı ziyaretinden önce Filistin'in Suriye'den ayrılmayacağına ilişkin İtilaf devletlerince bir beyanda bulunulması talebiyle bağladı.

Suriye'de Fransız mandası (ve Irak'ta da İngiliz mandası) kurulması haberini Araplar büyük bir hayal kırıklığıyla karşıladı. Arap toprakları, doğal olmayan ve ihtilafa düşme potansiyeline sahip, farklı yönetim biçimleri yüklenmiş devletlere ayrılmıştı. Barış Konferansı'nda hâlâ tek resmi Arap mevcudiyetini temsil eden Hicaz heyeti San Remo kararlarını şiddetle protesto etti. San Remo'da bulunan Nuri es-Said ve Haydar sonuçtan şoka uğramışlardı. Arap milli emelleri feci bir darbe almış, İtilaf devletlerinin iyi niyetine yatırım yapan ve Fransızlarla bir uzlaşmaya gidilmesini tavsiye eden ılımlılar saldırılara karşı tamamen açıkta kalmışlardı. Tüm Suriye şehirlerinde gösteriler ve grevler düzenleniyordu. Kızgın kalabalıklar mandayı kınayarak hükümetin Suriye'nin bağımsızlığını savunması için adım atmasını talep ettiler. Er-Rikabi hükümeti kongrenin soru yağmuruyla yüzleşemedi ve kurulmasının üzerinden bir ay geçmeden istifasını sunmak zorunda kaldı. Faysal, Şeyh Kamil el-Kassab başkanlığındaki çeşitli milliyetçi şahsiyetlerle ikametgâhına kapandı ve bunlar da Faysal'a direniş ve milli savunmayı öne çıkaran bir programla sorunların üzerine gidecek bir birlik hükümeti kurması ihtiyacını vurguladılar.[70] Yeni hükümet 3 Mayıs'ta yemin ederek görevine başladı. Hükümetin başında eski siyasetçi ve Suriye Kongresi Başkanı Haşim el-Attasi vardı. Dışişleri Bakanı Dr. Abdülrahman eş-Şahbandar tarafından okunan ilk açıklaması Faysal'ın Allenby'ye cevabının neredeyse

aynısıydı. Yeni hükümete Suriye'nin çeşitli kısımlarındaki devlet arazilerinin ipotek edilmesi karşılığında 1,5 milyon pound tutarında milli borç alınması yetkisi verildi. Hükümet ayrıca bir yıllık askerlik süresini de uzatarak askerden kaçmanın cezasını kırbaçlama olarak belirledi. Konu, kabine üyelerini genellikle teker teker pazar günleri kabul eden Faysal'ın dikkatine getirildi. Faysal askere alma önerisini ancak asker kaçaklarının kırbaçlanması cezasını öngören hükmünü çıkardıktan sonra imzaladı.[71]

Avrupa'nın yüksek düzeyli siyasi şahsiyetleri San Remo kararlarının Faysal'ın konumunu radikallerin lehine zayıflatabileceğini ve Suriye'deki büyüyen çıkmazın çözümü için zemini daraltabileceğini anlamaya başladılar. Önde gelen Fransız parlamenterlerinden Daladier 25 Mayıs'ta Milli Meclis'te Faysal'ı savunur yönde konuştu: "O, elindeki tüm imkânları, Fransa ile bir uzlaşmaya varılması için radikalleri iknada kullanan ılımlı bir kişidir." Lloyd George da Avam Kamarası'na hitap ederken Faysal'ın lehinde konuştu. Sözleri, Faysal'ın, Avrupa'ya seyahati reddetmeye devam etmesi hakkındaki görüşlerini değiştirmesine yardım etti. Faysal 20 Mayıs'ta babasına bu konuda yazdı: "Barış Konferansı'nın dileklerine cevaben ve özellikle Lloyd George'un meclisteki son sözlerinin ışığında Avrupa'ya gidebilirim."[72] Faysal bu defa beraberine Şeyh Kamil el-Kassab ve Yasin el-Haşimi gibi milliyetçi radikallerin temsilcilerini almayı tasarladı. Kabinesi de Barış Konferansı'na dönüşü hakkında görüşlerini değiştirmeye başlamıştı. Abdülrahman eş-Şahbandar gibi kişiler bile, Faysal, Clemenceau ile yaptığı antlaşmanın metninin bir örneğini ona verdikten sonra Avrupa'ya gitmesi fikrine yanaştılar.[73] Barış Konferansı'na dönmeye muhalefetinde ısrar eden tek kişi olarak Savaş Bakanı Yusuf el-Azma kalmıştı. Bazı üyelerinin tereddütlerine rağmen Suriye Kongresi de Faysal başkanlığındaki bir heyetin gönderilmesi fikrini destekledi.

Ancak kabine ve Faysal tarafından heyet gönderilmesine ilişkin kararın alındığı tarih olan Temmuz başlarında durum temelden değişmişti. Fransa, tanımak bir tarafa artık Suriye hükümetiyle iş görmeye bile istekli değildi. Faysal ve Suriyeliler ile çalışmak konusuna geldiğinde İngiliz müttefiklerinin tavsiyelerini herhangi bir şekilde dikkate almaya da hazır değillerdi. Esasen Curzon İtilaf davetine icabetle Faysal Avrupa'ya gelmediği takdirde Fransızların takınacağı maksimalist tutumun temelini hazırlamıştı. Fransız büyükelçisine 18 Mart'ta yazdığı bir notta Curzon, Faysal'ın Avrupa'ya gelmesi taleplerine kulak asmamasının neticelerini

kaydetmiştir. Davet tekrarlanmayacak; Faysal artık konferansta Hicaz temsilcisi olarak tanınmayacak; İngiliz ve Fransız hükümetlerinden gelen tüm mali yardım sona erdirilecek ve Fransa Kilikya'daki kuvvetleriyle yaşamsal ikmal bağlantısını oluşturan Halep-Rayak demiryolunu işgal etmekte serbest kalacaktı.[74]

Fransa'nın tutumu giderek daha çatışmacı ve hatta savaşçı hale gelmekteydi. Faysal'ın Fransa'yı Faysal-Clemenceau Antlaşması temelinde yeni bir ittifaka sokma yönündeki üstünkörü çabası kötü bir sona uğradı. Gouraud'ya muhatap, Fransa'nın Suriye'nin egemenliğini tanıması ve Barış Konferansı'nın tanımladığı üzere Lübnan hariç tüm Suriye'den birliklerini çekmesini isteyen bir nota kaleme almıştı. Bunun karşılığında Faysal Suriye'de Fransız danışmanlarını kabul edecek ve Suriye sınırlarının Türkiye'ye karşı güvenceye alınması için Fransa'ya yardım edecekti.[75] Gouraud ve Fransız Dışişleri Bakanlığı önerilen pazarlığı hiç düşünmeden reddetti. Gouraud 3 Haziran'da verdiği soğuk cevapta, "Fransa hükümetinin beyanı, bağımsızlığını tanımış olduğu Suriye halklarını tatmin ettiği için yeterlidir" dedi.[76] Gouraud Levant'taki Fransız askeri durumunun iyileşmesinden güç almaktaydı. Kemalistlerle Haziran 1920 başlarında bir ateşkesi imzaladığından kuvvetlerini artık Kilikya cephesinden Suriye'ye intikal ettirebiliyordu.

Gerilimin Tırmanması

Suriye'nin bağımsızlık ilanı Suriye ve Lübnan'da silahlı gruplarla Fransızlar ve Fransız desteğindeki güçler arasında çarpışmaların tırmanmasıyla aynı zamana rastladı. Bu çarpışmalar ulusal bir isyan noktasına varmamakla beraber, yine de Gouraud'nun Faysal'la ilişkilerini tekrar değerlendirmesine yol açtı. Fransızlar işgal bölgelerinde meydana gelen bir dizi yerel isyanla başa çıkmak durumundaydı. Bunların bir kısmı, geniş yetkiler kullanan Fransız subaylarının idare ettiği yerel yönetimler kurma politikalarına tepki olarak ortaya çıkmıştı. Aralarında en ciddileri Lazkiye ve Banyas'ın Alevi bölgelerindeydi. İsyanların başında aynı bölgeden Şeyh Salih el-Ali vardı ve esas olarak yerel meseleler ile İsmaili ve Alevi cemaatleri arasındaki rekabetlerden kaynaklanmaktaydı. Şeyh Salih, Faysal ile son derece belirsiz bir ilişki içinde olmasına rağmen, bu

durum Gouraud'yu, Faysal'ı dolaylı olarak isyanı desteklemekle suçlamaktan alıkoymadı.[77] Fransızların denetlediği toprakların diğer bölümlerinde de çekişmeler vardı. Lübnan'ın güneyinde Cebel Emil bölgesinin Şiileri Fransızlara ve Marunî müttefiklerine karşı ayaklandılar. Bir kısım Marunî köyleri yağmalandı ve Sur şehri kuşatıldı. Ayaklanma ancak büyük bir Fransız kuvvetinin gelişinden sonra bastırılabildi. Fransızlar gaddarca misillemede bulundular: Otuz iki Şii lideri ölüm cezası aldı ve mukabele olarak Bint Cbeyl kasabası yakılıp yıkıldı. İsyancıların birçoğu İngiliz işgalindeki Filistin'e veya Suriye içlerine kaçtı. Faysal Cebel Emil'deki Fransız eylemleri hakkında Lloyd George'a acı şikâyetlerde bulundu. "Fransız topçuları ve uçaklardan atılan patlayıcılar köyleri acımasızca ve ayrım gözetmeden tahrip etmekte, savunmasız sakinlerini parça parça etmektedir."[78] Ancak Cebel Emil isyanı Faysal'a doğrudan dokunmamaktaydı. Suriye'nin kuzeyinde başka ayaklanmalar patlak vermişti. Antakya bölgesi eşrafından ve sonraları Suriye Kongresi üyesi olan Suphi Bereket Mayıs 1919'dan beri Fransız birliklerini taciz eden bir isyancı çetenin başına geçmişti. Halep'in kuzeyindeki İdlip bölgesinde başka bir kongre üyesi olan İbrahim Hannanu önderliğinde daha ciddi bir ayaklanma baş gösterdi ve neredeyse İskenderun ile Trablus arasındaki tüm toprakları kapsayacak kadar genişledi. Hannanu harekâtlarını hem Şeyh el-Ali hem de Türklerle koordine ediyordu. Arap hükümeti bu ayaklanmalarda parmağı olduğunu reddetti. Ancak Faysal'ın bunlara silah ve para yardımında bulunup ordu birimlerinin mümkün olan yerlerde belirli harekâtlara el altından yardım sağlamalarına izin verdiğine ilişkin önemli miktarda delil vardır. Aynı zamanda Faysal'ın da Gouraud'ya karşı kullanabileceği bir yığın şikâyeti vardı. Faysal'ın talimatıyla 16 Mayıs'ta gönderdiği yazısında eş-Şahbandar, Fransızları Cebel Emil Hıristiyanlarını silahlandırmak, Aleviler ve Dürziler arasında ayrılıkçı duyguları teşvik etmek, Faysal'ın ordusundan askerlerin kaçmasını kışkırtmak ve Fransız ordusundaki Hıristiyan gönüllüler arasında Faysal'ın şahsına ve İslama hakaret edilmesine göz yummakla suçladı.[79]

Fransızlar ayrıca o zamana kadar Fransız mandasının arkasında yekvücut durmuş ve denetimini Lübnan'a genişletmek için en büyük bahaneyi vermiş olan Marunî cemaati dahilindeki bölünmelerle de karşı karşıyaydı. Hıristiyan liderlerinin önemli bir grubu Suriye ile ilişkili bağımsız bir Lübnan'ı kabul ettiği takdirde, sadakatlerini alenen Suriye

hükümetine çevirmek için Faysal'la gizli müzakereler yürütmekteydi. Bu liderler kuşkusuz Faysal'ın hükümetinde mezhep hissiyatının olmaması ve azınlıklara tanınan korumadan etkilenmişlerdi. Bunun dışında, Lübnan'ın Suriye ile konfederasyon düzenlemesini koruması şartıyla Faysal'ın Lübnan'a arzu ettikleri bağımsızlığı vermeye hazır olduğuna dair söylentiler üzerine de harekete geçmişlerdi. İdari konseyin yedi üyesi dahil Marunî liderlerinden oluşan, Marunî Patriğin kardeşi Sadullah Hoveyk başkanlığında bir heyet 10 Temmuz'da Faysal'la bir anlaşmaya varmak üzere Şam'a yola çıktı. Daha sonra Avrupa'ya gidip, Fransız mandası olmadan bağımsız bir Lübnan kurulması konusundaki tezlerini sunmayı hedeflemekteydiler. Ancak grup Lübnan'ın Zahle kasabasında tutuklanıp, Korsika'ya sürüldü. Gouraud idari konseyi dağıtıp, Marunî Patriğini Fransa'ya bağlılığının devam ettiğini ilan eden bir telgraf göndermeye zorladı. Fransızlar bu vaka nedeniyle Faysal'ı şahsen sorumlu tutup, delegelere rüşvet vermekle suçladılar.[80] Heyetin Avrupa'ya ulaşması halinde Fransa, Barış Konferansı'nın ortasında böyle güçlü bir heyetin gelişiyle ciddi sıkıntıya girecek, Lübnan Hıristiyanlarını himaye için en iyi konumdaki ülke olduğu iddiası yalanlanacaktı.

Zahiren küçük gibi görünen başka meseleler de Fransız-Suriye hükümetlerinin ilişkilerini bozdu. Beyrut'taki Suriye irtibat bürosuna yeni Suriye bayrağının asılması yasaklandı. Gouraud, Faysal'ın adının hutbelerde okunmasına son verdirdi. Lübnan Müslümanları bunu dini işlerine Fransızların doğrudan müdahalesi olarak gördüler. En büyük sorun ise Suriye topraklarından geçen Halep-Rayak demiryolunun tasarrufu konusundan çıktı. Bu hat Fransız ikmal malzemeleri ve askerlerinin Kilikya muharebe alanlarına düzenli intikali için vazgeçilmez önemdeydi. Ancak milliyetçiler Fransızların hattı kullanmasını önlemeye kararlıydılar. Faysal demiryolunun Fransızların Kilikya'daki savaş gayretleri bakımından hayatiyetinin ve kapatılması halinde Gouraud tarafından ağır bir tehdit olarak görüleceğinin farkındaydı. Ancak Fransa'nın taleplerine boyun eğmesinin halk nazarında itibar kaybettireceğini de biliyordu. Neticede Fransızlara zaman zaman malzeme nakli için (asker veya savaş teçhizatı değil) izin verilirken, sık sık kargo teftişleri, hat kapatmaları ve hat boyunca yapılan gösterilerle nakliye işlemlerinin engellenmesi gibi tereddütlü bir siyaset uygulandı. Bu sınırlı istifade dahi 21 Mayıs'ta Suriye hükümetinin halkın baskısına boyun eğmesiyle durduruldu ve

Fransızların hattı kullanmasına artık müsaade edilmedi. Çok hiddetlenen Gouraud bunu düşmanca bir eylem olarak kabul etti. Faysal'ı bu politikadan şahsen sorumlu tutarak Faysal'ın bunun kendi arzusu değil, hükümetin işi olduğu yolundaki inkârını dikkate almadı.

Ancak Fransız-Kemalist ateşkesi imzalandıktan sonra Suriye'nin bütün manzarası değişti. Milliyetçiler ahmakça ateşkesi Kemalistlerin "zaferi" olarak nitelerken, idrak gücü daha fazla olanlar bunun Suriye'nin bağımsızlığı ve egemenliği için iyiye işaret olmadığını anladılar. Faysal durumu ilk elden değerlendirmek ve kendisine olan desteğin ölçüsünü kestirmek için aceleyle Halep'e gitti. Mustafa Kemal'in temsilcileriyle de buluştuğu bildirilmiştir. Fakat Türklerle ittifaka girme çabalarının sonu hüsrandı. Faysal şahsen davasını Mustafa Kemal'le bağlantılandırmaya her zaman tereddüt göstermişti. Harb-i Umumi'nin korkunç olaylarından sonra Suriye Arapları da Türklerle yeni bir ittifaka girmenin hikmeti hakkında bölünmüş durumdaydılar. Hareket alanı artık son derece küçülmüş olan Faysal, Kilikya cephesinden serbest kalan askerlerle gücü artmış, savaşmaya hazır Gouraud ile karşı karşıya kalmıştı. Gouraud'nun müteakip hamlelerinden duyduğu büyük endişeyle Faysal 19 Haziran'da Curzon'a bir telgraf gönderdi: "Fransızlarla Mustafa Kemal idaresindeki Türkler arasında, Kuzey Suriye'nin büyük kısmını ve Kilikya'yı Türklere bırakan ateşkes haberini büyük bir şaşkınlıkla aldım... Kilikya ve Suriye'yi boşaltan Fransız birliklerinin yaptığı yığınak, başkomutanlarının [Gouraud] hükümetime karşı askeri harekât başlatmak ve derin zararlar vermek için bahane bulmayı amaçladığına inanılmasına neden olmaktadır."[81]

Gouraud'nun arkasında duran aynı şekilde savaşçı ruhlu Millerand ne Faysal'la ittifakta ne de Faysal'ın Clemenceau ile yaptığı antlaşmada bir kıymet görmemekteydi. Millerand, Faysal'ın sonunu getirmek için sahneyi etraflıca hazırlamıştı. Gouraud'ya, Faysal'a ve hükümetine San Remo kararlarını uygulatması görevini verdi. Bunun için Halep-Rayak demiryolunu, hatta gerekirse Halep'i işgal edecek ve Suriye hükümetine gerilla çetelerinin faaliyetlerine son vermesini emredecekti. Faysal bu taleplere uymadığı takdirde, Gouraud Şam'ı işgal edecek, halkı silahsızlandıracak ve militanları tutuklayacaktı. Faysal'a karşı operasyonun sahnelenmesi ve zamanlamasını -ne kadar erken olursa o kadar iyiydi- Gouraud tespit edecekti.[82] Bu arada Gouraud'nun Levant'taki kuv-

vetlerini güçlendirmek için takviye güçleri de yola çıkmıştı. Millerand Fransız Meclisi'nde Fransa'nın Şam ve Halep'i işgal için 30.000 asker göndermeye hazırlandığını açıklarken, Robert de Caix 60.000 rakamından bahsediyordu. Filistin'deki sürgünden yeni dönen radikal milliyetçi Yasin el-Haşimi dahi toplanan Fransız askeri gücünün büyüklüğü karşısında durumun ciddiyetini anladı.[83]

Fransa'nın niyeti artık tamamen açıktı. Ülke, Suriye'nin bütünü üzerinde otoritesini doğrudan icra etmeye ve manda hükümlerini yeni-sömürgeci bir anlayışla yorumlamaya kararlıydı. İngiltere bu gelişmeleri sadece sessizce izlemekle kalıyordu. Fransa, Filistin ve Mezopotamya işlerinde İngiltere'ye nasıl serbest hareket imkânı tanımışsa, Suriye'de de İngiltere'nin mütekabiliyette bulunmasını bekliyordu. İngiltere'nin Faysal'a karşı duyduğu tüm bağlılık, bağımsızlık ilanıyla ve Fransa'nın Suriye üzerinde hükümranlığını gerekirse zorla kabul ettirme kararlılığıyla akamete uğramıştı. İngiltere'nin yapabileceği tek şey, Fransızlara alçak sesle ılımlılık çağrısında bulunurken Faysal'a da Fransızlarla pazarlık edip alabileceğini aldıktan sonra yetinmesini tavsiye etmekti. Bunun üzerine Faysal tutumunu değiştirdi. Fransa'nın eylemlerini eleştirmek yerine, ordusunun Fransızlara Kilikya'da yardım etmesini önerdi ancak Gouraud kararlı bir tavırla bunu reddetti. Sonra da Gouraud'ya, doğrudan doğruya Fransa'nın Suriye'ye saldırıp saldırmayacağını sordu. Gouraud açık teyit veya inkârdan kaçınan, taahhütten uzak bir cevap verdi.[84] Elinde çok az seçenek kalan Faysal son ümidinin en kısa zamanda Avrupa'ya seyahatte yattığını anladı. Suriye'ye karşı eli kulağındaki askeri eylemi engellemek için boşuna bir gayretle davasını Barış Konferansı'nda takdim etmesi gerekmekteydi. Fransa belki savaş hazırlıklarını askıya almaya veya hatta iptal etmeye yöneltilebilir veya bu konuda baskı altına alınabilirdi. Ancak Gouraud bunları duymak bile istemiyordu. Fransa'nın savaşla başarabileceklerini Faysal'ın diplomasi ile tersine çevirmesine fırsat vermeyecekti. Gouraud, Faysal'a "Avrupa'ya gitme taleplerini aylarca dikkate almadığını, şimdi ise gerekli lojistik hazırlıklar ve bildirimler yapılmadan derhal Barış Konferansı'na gitmek istediğini" söyledi. Bu kesinlikle mümkün değildi ve Gouraud Paris'ten talimat beklemek zorundaydı. Faysal, Avrupa'ya Beyrut'tan başka bir yolla gitmekte ısrar ederse Fransa kendisini resmi olarak kabul etmeyebilirdi.[85]

Gouraud'nun giderek artan tehditkâr tutumuyla yüz yüze gelen Faysal Nuri es-Said'i Temmuz başlarında Gouraud'nun niyetini ilk elden anlaması için Beyrut'a gönderdi. Nuri'ye ayrıca Gouraud'dan Faysal'ın krallığında Suriye hükümetinin bağımsızlığına resmi tanıma temin etmesi görevi de verildi. Fakat Faysal'ın taleplerine uymak yerine Gouraud, Nuri'yi sözlü bir ültimatomla geri gönderdi. Halep-Rayak demiryolunu derhal işgal etmeyi, Fransa'nın tüm Suriye üzerindeki mandasının tanınmasını, Fransa tarafından desteklenen Suriye poundunun onaylanıp serbest tedavüle geçmesini ve asker alımlarının iptalini talep ediyordu. Şam'a 11 Temmuz'da geri dönen Nuri, yol boyunca iyiye işaret olmayan Fransız askeri sevkiyatı nedeniyle saatlerce gecikti. Faysal'ın cevabını beklemeden Fransız birlikleri 12 Temmuz'da Halep-Rayak demiryolunu işgal etti. Bahaneleri ise Arap birliklerinin Bekaa Vadisi'ndeki Anjar kasabası yakınındaki küçük bir ileri karakolu güçlendirmiş olmalarıydı. Faysal'ın protestoları ve daha sonra Fransızlar Halep-Rayak demiryolundan çekildikleri takdirde, Anjar'daki garnizonda indirime gideceği teklifi dikkate alınmadı.

Ültimatom

Arapların askeri eylemlerine verdiği zayıf karşılıktan daha da cüret bulan Gouraud 14 Temmuz'da Faysal'a muhatap resmi bir ültimatom gönderdi. On sayfa uzunluğundaki bu metin Nuri tarafından getirilen sözlü şartları geniş anlamda yinelemesine ek olarak ordunun asker sayısının azaltılması, Fransa'ya düşmanca eylemlerde bulunanların cezalandırılması dahil ek talepler içeriyordu. Bu koşulları kayıtsız şartsız kabul etmesi için Faysal'a dört gün süre tanınmaktaydı. Cevap alınmadığı takdirde Gouraud koşulları güç kullanarak uygulayacaktı. Faysal derhal danışmanları Adil Arslan ve Nuri es-Said'i Allenby'nin tavsiye ve desteğini almaları için Hayfa'ya gönderdi. İngiliz kamuoyu ve hatta parlamentosu Fransız saldırganlığının caydırılması için tedbir alınmasının lehinde olmakla beraber bunun hükümetin politikası üzerinde fazla bir etkisi olmadı. İngiliz hükümeti bu işten tamamen elini çekmekteydi. Lord Hardinge'in Allenby'ye gönderdiği telgraf şöyledir: "Korkarım müdahale etmemiz mümkün değil. San Remo'da Fransızlara mandanın verilmesin-

den beri sırf Suriye dahilindeki meseleler söz konusu olduğunda öncelik hakkına sahipler; buna bizim itiraz etmemiz ne doğru ne de uygundur... Faysal'ın şu andaki tutumu başını derde sokarsa, sorumluluk münhasıran onlara ait olacaktır."[86] Faysal ayrıca, San Remo'da geçiştirildiğini düşünen İtalya'nın desteğini de istedi. Şam'daki İtalyan büyükelçisi Faysal'a bol bol sempati gösterirken uygulamada yardım sağlayamadı.

Ülke içinde de Faysal giderek yalnızlaşıyordu. Ramazan münasebetiyle 28 Mayıs'ta Şam'daki Kraliyet Sarayı'nda uzun bir konuşma yaptı. Teslim olmak veya ümitsizliğe düşmekten başka bir yol bulmaya çalışarak, manda ilkesini, Suriye'nin bağımsızlığıyla kaba bir tezat teşkil ettiği için reddettiğini söyledi. "Manda kelimesinin bizim için tanımı veya açık bir manası yoktur ve millet tarafından tamamen reddedilmiştir. Bu esnek kelime bazen en kötü şekliyle sömürgecilik anlamında, bazen bağımsızlığı etkilemeyen en hafif manasında yorumlanmaktadır. Ne olursa olsun [özgür] yaşamak isteyen bir millet için yüz karasıdır. Milletten bilmesini isterim ki seçtiği önderin, yöneticinin veya kralın inandığı şey budur. O [Faysal] başında bulunduğu krallığının başka bir krallığın tabiyetinde olduğunun söylenmesini kabul etmeyecektir... Ümitsizlik tek bir kişiye bile yayılmamalıdır; ümitsizliğin yayılmaması düşünürlerimizin, kanaat liderlerimizin ve gazete sahiplerinin sorumluluğundadır çünkü biz yaşayacağız ve bağımsızlığımıza kimse zarar veremeyecek... Kimse bizi ölüme mahkûm edemez; böyle bir hüküm verilememiştir ve verilmeyecektir."[87] Bu güçlü ve duygusal konuşma krizden çıkış yolunu aralamak yerine sadece ümit vermekteydi. Suriye'deki bölünmeler, şehitlik peşinde koşanlarla uzlaşmayı savunanlar arasında katılaşıp kalmıştı. Faysal'ın yetkilerini ve sık sık yanlış işlere girmesini sınırlamaya çalıştığı Suriye Kongresi, milliyetçilerin platformuna dönüşmüş ve Fransızlara karşı sert bir siyaset için bastırmaktaydı. Durumun imkânsızlığını gören birçok önde gelen kişi yeni seçimler yoluyla kongreyi tekrar düzenlemeye çalışmakta, kararlar üzerinde radikallerin etkisini azaltmayı ummaktaydılar. Diğer taraftan kabine Faysal'ın anlayışına daha yakındı. Faysal'a şahsen yakın olan Savaş Bakanı Yusuf el-Azma dışında genellikle ılımlı görüşleri kabul etmekteydiler.[88]

Çatışmadan kaçınmak yönündeki güçlü arzusuna rağmen Faysal ve hükümeti savaş hazırlıklarına girişti. Yusuf el-Azma 13 Temmuz'da kongreye hitap ederek acil önlemleri duyurdu. Olağanüstü hal ilan edil-

di, basına sansür getirildi ve orduya araçlara müsadere yetkisi verildi. Çeşitli gerilla gruplarının liderleri Şam'a çağrıldı ve savaş halinde orduya destek vermeleri talimatıyla gönderildiler. Gouraud, Faysal'ın ordusunun 30.000 kadar gayri nizami kuvveti olabileceğini tahmin etmişti ancak bu rakam muhtemelen abartılıydı. 15.000 kadar askerden oluşan Arap ordusu ise zayıf disiplinli ve düşük moralliydi. Subaylar savaş durumunda askerlerin beşte birinin kaçacağını tahmin ediyordu. Ayrıca ikmal malzemeleri eksik ve silahları azdı. Faysal hükümeti yeni silah kaynağı bulma konusunda açık bir başarısızlığa uğramış, ne Fransa ne de İngiltere Arap hükümetini yeni silahlarla teçhiz etmeye yanaşmamıştı. Askeri hazırlıkları el-Azma yönetmekteydi. Genç, enerjik ve Faysal'a sadık bir kişiydi. Ancak Mustafa Kemal'e ve onun Fransızlara karşı başarılı harekâtlarına hayranlık duyuyor, bu deneyimin Suriye'de tekrar edilebileceğine inanıyordu.[89] 25.000 kişilik bir ordu teşkil edilmesini ve Bekaa Vadisi'ne bakan müstahkem mevkilerin kurulmasını önerdi. Fakat ordunun savaş yetenekleri hakkında aşırı iyimserdi. Askeri planlamaya bir nebze gerçekçilik, ancak Yasin el-Haşimi'nin Filistin'deki zorunlu ikametinden serbest bırakılıp ülkeye dönmesinden sonra hâkim oldu. Sınır hattı birliklerini teftişinden sonra el-Haşimi ordunun Fransızların karşısına çıkacak durumda olmadığı hakkında Faysal'ı bilgilendirdi. Örneğin cephane sadece birkaç saatlik muharebe için yeterliydi. Savaş Kabinesi 16 Temmuz'da el-Haşimi'nin raporunu değerlendirmek için Faysal'ın başkanlığında toplandı. El-Azma, el-Haşimi'nin iddialarından görünür şekilde üzüntü duymasına rağmen, her tüfeğin 250 atışlık cephanesi ve her topun sadece sekiz mermisi olduğu yüzüne vurulunca pes etti. Tüm bu cephane yalnız bir gün yetebilirdi. Yine de subaylar savaşmak için göreve hazır olduklarını bildirdiler.[90]

Ertesi gün, 17 Temmuz'da Faysal Suriye Kongresi'ni gizli bir toplantı için Kraliyet Sarayı'na çağırdı. Genel kanaat kongrenin savaş ilan etmesinin isteneceği ve savaşın kapıda olduğu idi. Faysal, üyelere güçlü bir düşmana karşı savaşa mı girilmesinin yoksa uzlaşma mı aranmasının daha doğru olacağını sordu. Fikirler bölünmüştü. Üyelerin çoğunluğu sessiz kalırken, batı ve güney bölgelerinden (Lübnan ve Filistin) gelenler Fransa'ya karşı bir savunma savaşı yürütülmesi çağrısında bulundular. Faysal kongrede oydaşma sağlanamayacağını biliyordu. Delegeler daha sonra ayrı ayrı toplandılar ve Faysal'ın ılımlı görüşlerinin yokluğunda

hükümeti Fransız ültimatomunu kabul etmeye hazırlanarak ihanet içinde hareket etmekle suçlayan bir kararı kabul ettiler.[91]

Gouraud'nun ültimatomunun süresi sona yaklaşırken, Faysal kabinesini 18 Temmuz'da tekrar topladı. Toplantıda gelişmelerin kaderini etkileyen Yusuf el-Azma dışında tüm üyelerin katıldığı bir karar aldılar. Fransa ile savaşa girmeyi reddedip, el-Azma'nın Bekaa Vadisi'ne bakan tepe ve geçitlere ve Beyrut-Şam yoluna konuşlandırdığı birliklerin çekilmesini kabul ettiler. Faysal kabine kararını onayladığında, el-Azma aceleyle mutabakatını bildirdi ve Arap askerlerinin Anjar ve çevresinden derhal çekilmesini emretti. Bu aşamada Şam'daki İngiliz irtibat görevlisi Albay Easton Beyrut'tan Şam'a dönüp Faysal'a kesin ifadelerle Fransız ültimatomunun şartlarını kabul etmesi gerektiğini bildirdi. Faysal Anjar bölgesinden güçlerin çekilmesini kabinenin kabul ettiğini Gouraud'ya telgrafla bildirdi. Gouraud ise ültimatomun şartlarının bütün olarak kabul edilmesi gerektiği cevabını verdi ama yine de ültimatomun süresini 20 Temmuz'a kadar uzattı. Faysal 19 Temmuz'da Şam'daki kıdemli Fransız irtibat görevlisi Cousse'ye Suriye hükümetinin artık ültimatomu şartsız kabul ettiğini bildirdi.

Suriye Kongresi, yeni önderi, nüfuzlu dini şahsiyetlerden Raşid Rıza'nın başkanlığında aynı gün toplandı ve Fransa'nın şartlarını kabul eden her hükümetin gayri meşru addedileceğini kabul eden bir karar aldı. Karar metni bastırıldı, geniş çapta dağıtıldı ve resmi gazete *el-Asima*'da yayımlandı. Kongreden bir heyet Faysal'ı ziyaret ederek karar hakkında bilgi verdi. O sırada Rıza ile Faysal arasında bir atışma yaşandı. Faysal ona öfkeyle "Siz kimsiniz? Suriye devletini yaratan insan benim" dedi. Rıza ise "Suriye'yi siz mi yarattınız? Suriye siz doğmadan önce de buradaydı!" yanıtını verdi.[92] Sahne Gouraud'nun ültimatomu neticesinde başkenti saran yüksek endişe ve gerilim halinin belirtisiydi. İşler zirve noktasına doğru düşe kalka ilerliyordu. Faysal'ın daha önce Gouraud ile muhaberatından haberi olmayan kabine 20 Temmuz'da nihayet ültimatomun şartlarını kabul etti ve Cousse'ye bu yönde resmi bildirimde bulundu. Cousse kabine kararını şifreledi ve Gouraud'ya gönderilmek üzere saat 18.00 sularında Şam telgrafhanesine teslim etti. Kabinenin seçeneklerini gerçekçi olarak tartması ve kan akıtılmasını önlemek istemesi halinde bu kararı alması kaçınılmazdı. Ordunun terhisi için emirler gönderildi, Şam'da o esnada hazır bulunan birlikler derhal dağıtıldı. An-

jar'daki savunma hatları boşaltıldı. Bölgedeki yollar, terkedilmiş silahlar ve cephane fişeklikleriyle dolmuştu.[93]

Ordunun dağıtılması ve ültimatomun kabulü haberi halka eriştiğinde bir ret dalgası başkenti sarıp isyan boyutlarına ulaştı. O günün olaylarını emniyet genel müdürlüğü yapan Yasin'in kardeşi Taha el-Haşimi tasvir etmiştir. Hatıralarında Taha el-Haşimi şöyle demektedir: "20 Temmuz'da Baramka kışlasından bir kısım asker silahlarını sallayarak ve hükümetin Fransızlara teslim olduğunu bağırarak ayrıldı... Bunlara başka askerlerin katılmasıyla güruh büyüdü. Kaleye ve cephaneliğe saldırıp mahkûmları serbest bıraktılar ve sağa sola ateş ettiler."[94] Bu noktada Faysal'ın kardeşi Zeyd alışılmadık cesaret ve atiklik gösterdi. Yanına tek bir yardımcı, Iraklı Teğmen Bahaddin Nuri'yi almış ve tek bir makineli tüfekle silahlanmış vaziyette arabasını göstericilerin arasına sürdü, üzerlerine ateş etti ve onları dağıttı. Yaşananlara tanıklık eden Suphi el-Umari şöyle yazmıştır: "Emir Zeyd'in bu cüretkâr hareketi ve şahsen riski alışı olmasaydı, kargaşa tüm Şam'ı ve çevresini kaplayabilirdi."[95] Düzen tekrar tesis edildikten sonra zayiatın yüksek olduğu görüldü. Yaklaşık iki yüz kişi ölmüştü.

Ancak Fransız ordusu yürüyüşüne ara vermedi. Gouraud ültimatomun kararlaştırılan günde kabul edildiğine ilişkin Cousse'nin bilgi veren telgrafını almadı. Şam ile Beyrut arasındaki telgraf hatları kesilmiş olduğundan telgraf ancak ertesi gün, 21 Temmuz'da yerine ulaştı.[96] General Goybet komutasındaki Senegalli ve Kuzey Afrikalıların öncülüğündeki Fransız birlikleri Litani nehri üzerindeki köprüleri ele geçirip Antilübnan Dağları'nın eteğindeki hedeflerine ulaştılar. Ordunun alelacele terhisi ve dağıtılması emrinin verilmesinden önce bile gönderilen Fransız ordusu, karşısındaki Arap ordusuna göre devasa ölçüdeydi. On tabur piyadeye süvari ve topçu birlikleri eklenmiş, toplam kuvvet on iki bin muharip askeri aşmıştı. Bunlara tanklar ve bombardıman uçakları eşlik ediyordu.

Ültimatomun kabulüne rağmen Fransız ordusunun ilerlediği haberi Faysal ve kabinesinde büyük telaşa yol açtı. Faysal, Fransızların hainliği olarak gördüğü bu harekete karşı itirazını çok kuvvetli bir dille bildirdi. Olay, Gouraud tarafından verilen sözlere su katılmamış bir ihanetti. Çatışmadan artık kaçınılamazdı. Faysal, Arap ordusu ve halkın geneli için bu artık bir şeref meselesiydi. Faysal Şam'ın Büyük Emevi Camii'nde halkın karşısına çıkarak bir konuşma yaptı: "Taleplerini kabul ederek

düşman ordusunun ilerlemesini durdurmayı istedim ancak bize ihanet ettiler... Ülkenizi istiyorsanız, kalkın ve savunun."[97] Anjar'dan çıkan terhis edilmiş kuvvetlere Han Maysalun'un batısında, Şam'dan yirmi beş kilometre kadar uzaklıktaki bir savunma hattında yeniden teşkilatlanmaları için emir gönderildi. Savunma mevzilerinin komutası General Hasan el-Hindi'ye verilerek, bizzat Faysal tarafından sonuna kadar direnmesi emredildi.

Savaş heyecanı halkı sarmasına rağmen, düzensiz kalabalıkların modern ve düzenli bir ordunun dengi olamayacağı anlaşılınca çoğu insan cepheye gitmekten caydı. Şeyh Kamil el-Kassab'ın halk komiteleri de daha iyisini başaramadı. Tumturaklı vaatlerine rağmen cepheye bin kadar gönüllüden başkasını götüremediler.[98] On bin savaşçıyı muharebe alanına gönderebileceğiyle Faysal'a övünmüş olan Şeyh Kamil el-Kassab iş ciddiye bindiğinde savaşa birkaç yüz mermi ile 300 altın pound katkıda bulunmaktan ötesine geçemedi. Hatları savunan Arap güçleri en fazla üç yüz düzenli ordu askeri, el-Hindi'nin tümeninden arta kalan birkaç yüz asker ve el-Azma'nın bulabildiği askerlere ilaveten Bedeviler, hecinsüvar müfrezeleri ile gayri nizami güçler dahil, bin kişiyi aşmayan ek kuvvetten oluşuyordu. Faysal'ın en önemli görevi eşitsizler arasındaki bu muharebenin gerçekleşmesini önlemek için zaman kazanmaktı.

Kabine, Eğitim Bakanı Sati el-Husri'yi Gouraud'nun karargâhını kurduğu dağ kasabası Aley'e gitmesi için görevlendirdi. El-Husri'ye Faysal'ın eski Beyrut Temsilcisi Cemil el-Alşi ile Albay Toulat eşlik etti. Görevi Fransız askerinin ilerlemesini durdurmak için Gouraud'yu ikna etmekti. Gouraud savaşçı ruh halini korumaktaydı ve Fransızların ilerlemesine, ültimatoma tayin edilen zamanda cevap verilmemesinin yol açtığında ısrar etti. Gouraud sonra da savaşın önüne geçilmesi isteniyorsa Suriye hükümetinin uyması gereken yeni bir dizi şartı okudu. Bunlardan en kötüsü, ültimatomun uygulanmasını gözetmek ve mandanın tatbikinin yol programını çizmek için Şam'da bir Fransız misyonu kurulmasıydı. Gouraud ateşkesi bir gün daha, 23 Temmuz gece yarısına kadar uzatmayı kabul etti. El-Husri Şam'a dönmek üzere derhal Gouraud'nun yanından ayrıldı. Beraberinde Gouraud'dan Faysal'a bir mektup götürmekteydi. El-Husri, mektubu geldiğinde bitkin gözüken Faysal'a teslim etti. Faysal mektubu okuyup, el-Husri'nin raporunu dinledi fakat bir şey söylemedi. Ertesi gün kabineyi toplantıya çağırdı.[99] 23 Temmuz'da

Faysal, Gouraud'nun yeni taleplerini değerlendirmek üzere kabineyle yeniden görüştü. Toplantı sırasında Cousse, Fransız ordusunun su kaynaklarının bol olduğu Maysalun'a ilerlemesine izin verilmesi yolunda Gouraud'nun bir talebini getirdi. Bu talep, sürüncemede kalanlara bile Fransa'nın Suriye'yi güç kullanarak işgal etmek istediğine dair yeterli kanıt teşkil etti. Kabine sırf sembolik etkisi için tüm büyük devletlere acil bir çağrı gönderdi. İç savaşa başlangıç teşkil edeceğini değerlendirdiği için Gouraud'nun son taleplerini reddetmişti.

Maysalun Muharebesi ve Suriye Krallığı'nın Sonu

Fransızlar Karn Vadisi ve Maysalun kaynaklarına taarruzlarını 24 Temmuz günü şafak vaktinden hemen sonra başlattılar. Saldırıya, alelacele hazırlanmış Arap mevzilerinin merkezine taarruz eden tanklar öncülük ediyor, süvari ile diğer birlikler kuzey ve güneyden hücum ediyordu. İlk anda, sağdan soldan toplanmış Arap düzenli ordu birlikleri ve gönüllülerin direnişi tank taarruzunu yavaşlatmaya yetti. Şiddetli çarpışmalar ilk birkaç saat devam etti ve iki Senegalli bölük Arap birliklerince çevrildi. Ancak neticede merkezdeki Arap siperleri aşıldı ve muharebe, kesin üstünlüğe sahip Fransızların lehine döndü. Gözü kara cesaretiyle Yusuf el-Azma savunmayı yönetiyordu. Fransız ilerlemesini durdurmak için siperlerine mayın döşemeyi planlamışsa da patlamaları gerçekleştiremeden komuta yerinde öldürüldü. Dağılan Arap kuvvetlerinin geri çekilmesi, Fransız uçaklarının bombardımanı ve aralıksız saldırılarıyla bozguna döndü. Sabah saat 10.00 civarında muharebe sona ermişti. Askeri bir felaket yaşanmasına rağmen, muharebe Arap tarihine muazzam eşitsizlikler karşısında bile gösterilen kahramanlık ve ümitsizce cesaretin, ayrıca ihanet ve aldatmanın eş anlamlısı bir kelime olarak geçti. Fransızlar Şam'a ilerlemeye hazırlanmaktaydılar. Bir gün önce Halep savaşmadan General Goubeau komutasındaki Fransız güçlerine teslim olmuştu.

Faysal cephede, Alhamma köyündeki ikinci savunma hatlarında bulunmuş ve çarpışmanın gelişmesini görebilmişti. Bozgun büyüdükçe hükümetin Şam'ın yirmi kilometre güneyinde, Hicaz demiryolu üzerindeki Kisve kasabasına çekilmesi gerektiğine karar verildi. Faysal araba ile gidecek, kabinenin geri kalanı Şam'dan trenle gelip ona katılacaktı.

İçişleri Bakanı Alaaddin el-Durubi dışındaki tüm kabine demiryolu istasyonunda buluştu. Durubi, fazla inandırıcı olmayan bir bahane öne sürerek başkentte kalmıştı. Gerçekte kendisine yeni hükümette başbakanlık öneren Fransızlarla temas içindeydi. Grup, barınma ve çalışma mekânı olarak özel hazırlanmış vagonlarda Faysal'ın gelişini bekleyerek Kisve'de kaldı. 24 Temmuz günü güneş batarken, Faysal arabasıyla maiyeti eşliğinde Kisve istasyonuna girdi. Hükümetin bundan sonra atacağı adımlar hakkında ciddi görüşmelere girmeyi kabul etmedi. Sessizliğini korumakta ve bazı önemli haberler beklediği izlenimini vermekteydi. Nihayet Nuri es-Said'den Fransızların niyetine ilişkin sahte bazı güvenceler içeren ve Şam'a dönmesini isteyen bir telgraf geldi. Faysal mesajdan rahatlamış gözüktü ve iyimser olmak için bir sebebin ortaya çıktığı düşüncesine kapıldı.

Ertesi gün, yani 25 Temmuz'da Şam'dan gelenlerden daha da cesaret verici haberler ulaştığında Fransızlarla uzlaşmacı tutumuyla tanınan el-Durubi'den yeni bir hükümet kurmasını istedi. Saray Kâtibi İhsan el-Cabiri'yi, Durubi'nin hükümet kurma konusundaki isteğini ölçmesi için onun yanına gönderdi. Ancak el-Durubi bu bakımdan herhangi bir tereddüt içinde değildi; Fransızlarla zaten bir anlaşmaya varmış, onların bilgi ve onayı dahilinde o gün hükümeti kurmuştu. Bazı eski kabine üyelerini yerlerinde tutmuş, Fransızlara aykırı gelebilecek el-Husri gibi bakanları azletmiş, yeni düzenle işbirliği yapabileceği düşünülen bazı yeni üyeleri de kabineye almıştı. Bunların arasında Faysal'ın eski Beyrut Temsilcisi Cemil el-Alşi ve Şam'ın tanınmış kişilerinden Abdülrahman el-Yusuf vardı. El-Cabiri ayrıca Araplara yakınlık gösteren İtalya Başkonsolosu Marki de Paterno ile buluşmuş, ondan Fransızların Faysal'ın rejimini kanunsuz ve tahta çıkmasının yok hükmünde sayılacağına ilişkin bir açıklama yapmaya hazırlandıkları haberini almıştı. Marki bu hamleleri karşılaması için Şam'a dönmesinin önemini Faysal'a vurgulamasını el-Cabiri'ye tavsiye etti. Faysal bununla mutabık kaldı ve eski kabine üyelerinden bazılarıyla beraber trenle Şam'a döndü.[100]

Şam fatihi General Goybet o sırada yeni kabineyi toplayarak Faysal'ı ve politikalarını kötüleyen önceden hazırlanmış bir açıklamayı okuyordu: "Emir Faysal ülkeyi mahvın bir parmak eşiğine kadar sürüklemiştir. Geçen birkaç ayda Suriye'de yaşanan kanlı olaylardaki sorumluluğu o kadar büyük ve açıktır ki ülkede kalması kesinlikle imkânsızdır." Bu

açıklamanın bildirildiği Faysal, Gouraud'ya derhal bir telgraf göndererek boş yere bu hareketi protesto etti ve hükümete verilen talimat veya muhaberatın kendisi vasıtasıyla yapılmasını talep etti. Ancak Fransızların bu yasal çekişmelerden bıkıp kendisine karşı kararlı eyleme geçmeleri an meselesiydi. Faysal'ın dostu ve bir süreliğine sır ortağı Albay Toulat 27 Temmuz'da ülkeden ayrılmasını isteyen kısa bir mesaj getirdi. Notta şunlar yazılıydı: "Fransa Cumhuriyeti Hükümeti'nin Asaletmeaplarından aileniz ve maiyetinizle birlikte mümkün olduğunca kısa sürede Hicaz demiryoluyla Şam'dan ayrılmanızı istediğini bildirmekle şeref duyarım. Özel bir tren Asaletmeapları ve beraberindekilerin hizmetinde olacaktır." Mesajın altında Gouraud'nun imzası vardı. Faysal notayı resmi olarak geri çevirdi. Fransa'nın Suriye'yi idare etmesi yetkisini iptal ve "Suriye halkı tarafından verilen" unvanını ilga hakkını tanımayı reddetti. [101]

Faysal yine de protestolarının işe yaramayacağını biliyordu. 27 Temmuz akşamı Şam'dan trenle ayrılarak güneyde Deraa istikametine gitti. Beraberindeki tek eski kabine üyesi el-Husri idi. Hareketinden önce eşraf ailelerinin mensuplarından bir grup genç milliyetçi dahil kalabalık bir grup sarayda ziyaretine geldi. Faysal onlara tahtını korumak için İngilizlerle anlaşma yapmış Mısır hükümdarlarından Hıdiv Tevfik Paşa'nın izinden gitmek niyetinde olmadığını söyledi. Hemşerilerinin hesabına Fransızlarla anlaşmaya varmayacaktı. Ardından şöyle devam etti: "Şimdi Deraa'ya gidiyorum ve ardından istikametimin güney mi yoksa batı mı olacağını bilmiyorum. Birçok defalar ülkenin desteğini rica ettim fakat onlar [aleyhtarlar] benim mevki peşinde olduğumu veya gizli pazarlıklar yaptığımı söylediler. Bana güvenmelerini ve itaatsizlik etmemelerini, böylelikle size doğru yolu işaret edeceğimi onlara söyledim ama kimse ilgilenmedi... Tehlikeyi kendi gözlerimle görüp bilgelik ve ılımlılık siyaseti takip etmemiz gerektiğini işaret ettiğimde beni kimse dinlemedi. Görüşlerim havaya savruldu ancak fark etmez. Derdi veren Allah çareyi de verecektir."[102]

Faysal Deraa'ya gece vakti gelerek trende uyudu. İstasyonda onu bekleyen refakatçileri gelişinden ertesi sabaha kadar haberdar olmadılar. Yazar Esad Daghir sabah Faysal'ı trenden inerken gördüğünde tepkisini anlatmıştır: "Kral yüzünde her zamanki tebessümüyle indi ancak büyük acısını zorlukla gizleyebiliyordu. İstasyonun kantininde sessizlik içinde kahvaltı için ona katıldık. Sonra büyük salonlarından birinin geçici ika-

meti için hazırlandığı belediye binasına gittik... Majesteleri masalardan birine oturdu ve yaklaşık on beş dakika boyunca bir şeyler yazdı. Daha sonra ayağa kalktı, şairin dizelerini tekrar ederken odayı adımladı:

Aslanın bölgesinde koyun güden ve
Kayıtsızca uyuyan birine
Müsaade etti aslan, çobanlık etmesine[103]

Faysal ve beraberindekiler üç gün boyunca Deraa'da kaldılar. Zamanını yerel liderler ve aşiret şeyhleriyle görüşmekle geçiren Faysal için treninin yanında bu maksatla özel bir çadır kuruldu. Çok sayıda aşiret reisi ve yerel önde gelenler ziyaretine gelerek sadakat ve bağlılıklarını ilan etti. Fakat Faysal yerel aşiretlerin Fransızlara direnişinin zayıf olacağını biliyordu. Bu direnişin gücü tamamen İngilizlerden gelecek desteğin derecesine bağlıydı. Yeni hükümet de hareketlerinden kaygılıydı. Yeni Savaş Bakanı el-Alşi Deraa'daki Arap kuvvetlerinin komutanına bir mesaj göndererek Faysal'ın hareketlerini yakından izlemesini ve ona herhangi bir yardımda bulunmamasını istedi.[104]

Faysal'ın şimdi önünde iki seçenek vardı: Ya güneye, Mavera-i Ürdün ve Hicaz'a gidecek veya batıya, Filistin'e yönelecekti. Birincisini seçtiği takdirde, Suriye'nin bir kısmında hükümranlığını sürdürme niyetini gösterecek ve hem Hicaz ile hem de Esas Suriye'nin iç kesimleri ile temasını koruyacak ve muhtemelen Amman'daki bir üsten Fransızlara karşı direnişi organize edecekti. Batı yönünde Hayfa'ya hareket ettiği takdirde ise, Avrupa'ya geçme niyetini belirtecek, burada konumunu tekrar elde etmeye çalışıp, davasını uluslararası kitlenin dikkatine getirecekti. Her bir hareket tarzının destekçileri ve aleyhtarları bulunmakta, Faysal da bu iki taraf arasında tereddüt etmekteydi. Maiyetinin Iraklı üyeleri onu Havran'da direnişi örgütlemeye ve Fransa'ya karşı gerilla savaşına devam etmeye yönlendirmeye çalışıyorlardı. Diğerleri ise, kısmen Havran aşiretleri ve Dürzilerin sadakatlerinden emin olmadıklarından Fransızlarla anlaşmaya varmaya dayalı daha diplomatik bir siyaset istiyor veya bunun başarısızlığı durumunda Faysal'ın davasını Barış Konferansı'na götürmesini öneriyorlardı.[105] Ancak Faysal'ın meseleyi uzun boylu müzakere edecek lüksü yoktu. Bazılarının Fransızların öfkesinden kaçmak, diğerlerininse yeni düzenle anlaşmak üzere harekete geçmesi sonucu

danışman ve destekçilerinden çoğu dağılmıştı.[106] Hüseyin'e ve bir zamanların müttefiki İngilizlere acilen danışma ihtiyacı içindeydi. Faysal ayrıca Şam'dan hazırlıksız ayrıldığı için paraya son derece ihtiyacı vardı ve babasından mali yardım istemek zorundaydı.

Faysal'ın Deraa'da kalışı, kendilerine karşı aşiret ayaklanması planladığını düşündükleri için Fransızları rahatsız etti. El-Durubi'yi kendi imzasıyla Faysal'a bir telgraf göndererek Hicaz veya Hayfa'ya gitmesini istemesi için talimatlandırdılar. El-Durubi telgrafında "Havran'ı felaket ve tahribattan kurtarmak için acele etmesini" istirham etti. Aynı gün bir Fransız uçağı Deraa ve Havran'ın diğer kasabalarına broşürler atarak halka Faysal'ı bölgeden çıkarması çağrısında bulundu. Faysal'ın gitmeyi reddetmesi halinde Fransızlar kampını bombalamakla tehdit ettiler. Bölge sakinlerine Faysal'ın treninin ülkeyi terk etmesi için on saatlik bir mühlet tanındı. Bu şartlar altında Faysal'ın Suriye'den ayrılmaya hazırlanmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Hayfa'ya gitmeyi tercih etti.

Faysal bunun ardından, halen Filistin'de bulunan Adil Arslan'dan yeni Filistin Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel ile Hayfa'ya seyahatine izin vermesi için temas kurmasını istedi. İngilizler, Faysal'ın Mavera-i Ürdün yerine, Filistin'e gitmesini memnuniyetle karşıladılar. Güneye doğru gitmesi Fransızları Faysal'ın İngiliz idaresi altındaki güvenli bir üsten kendilerine karşı mücadele planladığı yönünde endişeye sürükleyebilirdi. Ancak İngilizlerin böyle bir ihtimali kabul etmeye hiç niyetleri yoktu.

Faysal'ın treni Deraa'dan hareket ederek 1 Ağustos 1920'de Hayfa'ya ulaştı. Suriye'yi ve bu ülkenin tacını sonsuza kadar terk etmişti.

Faysal'ın Suriye Arapları için bağımsız bir devlet kurmaya çalıştığı olaylı ve fırtınalı iki buçuk yıl, böylece sona erdi. Krallığının son haftalarda yaşanan olaylarla çökmesinden ders almış ve büyük devletlerle Arapların aldatıcı siyasi emelleri ve rekabetlerinin girdapları arasında gözü açılmış olarak yönünü Suriye'den yeni ufuklara çevirdi.

15. Bölüm

Boşlukta Kalış

Faysal'ın büyük devletlerin rekabet ve çıkarlarının acımasız, değer yoksunu dünyasına dalışı ve Suriye'deki krallığının uğradığı felaket başka insanları hayata küstürür, hatta çökertebilirdi. Arap ayaklanmasının yükselttiği beklentiler ve ümitler Faysal'ın her yanında çepeçevre yıkıntıya dönmüştü. İtilaf niyetlerinin çok bilinen iki ifadesi Sykes-Picot Antlaşması ile Balfour Beyannamesi, kasten muğlak tutulmuş McMahon mektuplarına ve İngilizlerle Fransızların Arap bağımsızlığı düşüncesine inandırıcılık kazandırmış görünen diğer beyannamelerine kolaylıkla baskın çıkmıştı. Suriye ve Lübnan şimdi sıkıca Fransız denetimi altındaydı. Şam'ın Fransızların eline düşmesinden beş hafta sonra Gouraud Bekaa Vadisi ve Trablus dahil sahil bölgesi eklenerek Lübnan'a ayrı bir statü tanınacağını resmen duyurdu. Marunîlerin, tarihi Suriye'den kopartılmış "Büyük Lübnan" emelleri artık bir vakıaydı. Yahudi Milli Yurdu idealinin gerçekleştirilmesini özellikle talep eden manda hükümlerini uygulamakla görevli Filistin Yüksek Komiserliği'ne inançlı bir Siyonist atanmış, Filistin'in Suriye ile bağlantısı göz göre göre kesilmişti. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bir başka büyük toprağı olan Irak, sadece İngiliz denetiminin daha da güçlenmesi sonucuna varabilecek bir isyanın eşiğindeydi. Faysal'ın Suriye'deki milliyetçi güçler arasındaki müttefikleri, kural tanımazlıkları ve siyasi gerçeklere gözlerini kapamalarıyla çoğu zaman iflah olmaz düşmanı Fransızlardan daha tehlikeliydi. Şahsi amaçlarını ilerletmek için Fransızlarla anlaşma yapmaktan hiçbir vicdan azabı duymayacak hırslı siyasetçiler ve kırgın eşraf mensupları her yerde bol bol mevcuttu. Fakirleşmiş ve daimi bir mali baskı altındaki Hicaz'ın kendisi de bir yandan bin Suud'un güçleri, diğer yandan başlıca yabancı destekçisi İngiltere'yle giderek daha da bunaltan ve zorlayan ilişkilerinin sıkıştırdığı, asık suratlı, ne yapacağı belirsiz Hüseyin'in idaresi altındaydı.

Ancak Faysal yakın geçmişinin acı deneyimlerinden gereken dersleri çıkarmaya kararlıydı. Bir zamanların dostları ve müttefikleri tarafından, başta da İngilizler tarafından yüz geri edişlerinin, uğradığı ihanetlerin büyüklüğünün ve Suriye'deki yıkıcı sonuçların kendisini alt etmesine izin vermedi. Yaşamının sonuna kadar şahsiyetine şeklini verecek köklü devlet adamı niteliklerini geliştirdiğinin ilk gerçek belirtisi buydu. Faysal her şeyin üzerinde yer alan hedefini -Arap devletlerinin bağımsız bir konfederasyonunun kurulması- değiştirmemişti. Ancak Suriye'den sonra milliyetçilerin ve radikallerin kendisini bir kenara atmalarına izin vermekten dikkatle sakınacak, iyi hesap edilmemiş, haddinden fazla iddialı tutumlarına kolay kolay bir daha taviz vermeyecekti. Kamu yararı adına konuştuklarını ve binlerce insanı harekete geçirebileceklerini iddia eden siyasetçiler ve dini liderlerin iddialarından haklı bir kuşku duymaya başlamıştı. Fransızların karşısına çıkılması ve seferberliğe gidilmesi çağrılarına verilen zayıf karşılık Maysalun felaketinde fazlasıyla görülmüştü. Takip etmek zorunda kaldığı hareket tarzına kıyasla davranışlarına yön veren ilkeler olarak kendi içgüdülerinin çok daha işe yarayacağının farkına varan Faysal, kendine çok daha güvenir hale geldi. Bu içgüdüler, siyasi gerçeklere, sahadaki güçlere sağlıklı biçimde saygı göstermeyi; kısıtlı kaynaklarla ve geri bir siyasi kültürün yükü altında modern çağa giren Arap toplumlarının zaaflarını iyi takdir etmeyi; bölücülüğün ve parçalanmanın, her zaman mevcut tehditler olarak, ancak belli bir ülküye yönelim gösteren kuvvetli bir liderlikle aşılabilecek tehlikeler olduğu hususlarını kapsıyordu. Faysal ayrıca iç ihtilaflar ve dış tehditlerle karşılaşan bir yöneticinin elinde güç ve cebir kullanma imkânlarının bulunması gerektiğinin de farkındaydı. Suriye'deki Arap ordusunun bariz yetersizliği daimi bir engelleyici faktördü; gereğince kurulmuş bir muharip kuvveti olmadan hiçbir devletin bölgede hayatta kalması beklenemezdi. Büyük devletlerin hükmettiği bir dünyada boşlukta kalmış, ikilemleriyle yüzleşmeye hazırlanan Faysal'ın tutumunu bu mülahazalar belirleyecekti.

İlk mücadelesi, Suriye döneminin yıkıcı sonuçlarını kısmen de olsa tamir edebilecek ve olayların gidişatını etkileyebilecek vasıtalara sahip tek güç olan İngiltere ile yeniden ittifak yapmaktı. İngilizler, Suriye Bağımsızlık Bildirgesi'nden ciddi şekilde rahatsız olmuş ve Suriye Krallığı'nın Fransa'nın eline düşmesinin son günlerini izlemekle yetinmişti. Fransa'nın Suriye'de bir çeşit monarşi rejimini muhafaza etmek istediği ve Emir Said

el-Cezairi'yi Şam'a davet ederek boş kalan tahta çıkarmaya hazırlandığı yolundaki söylentileri dikkatle izliyorlardı. Curzon Arap hükümetinin düşmesine ilk tepki olarak 31 Temmuz 1920'de Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Derby Kontu'na şunları yazdı. "Bana öyle geliyor ki, Fransızlar Emir Muhammed Said'i Faysal'ın yerine geçirecekler. Bu çok talihsiz bir seçim ve Majestelerinin Hükümeti'nin sükûnetle karşılayabileceği bir şey değil".[1] Bununla birlikte İngilizler, Fransa'nın yetkilerini gaddarca kullanması karşısında istiflerini bozmadılar. Curzon Suriye'deki durumu gözden geçirmek için Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın önde gelen isimlerinden Berthelot ile 27 Temmuz'da Boulogne'da buluştuğunda Fransızların yaptığına anlayış gösterdi. Kendi ölçülerine göre bir miktar zorlansa da tarihsel ittifakları ve karşılıklı taahhütleri çerçevesinde tutumlarını kabul etti. Belçika'daki İngiliz Büyükelçisi Sir George Graham'a şöyle yazdı: "Mezopotamya ve Filistin'e dair Fransız hükümetinin mukabil tutumuna güvendiğimiz veçhile, biz de [İngilizler] yükümlülüklerimize sadakatimizi korumalıyız.".[2] Faysal'a gelince, Curzon ona ilgilerinin silinmediğini azametlenerek tasdik etti: "[Faysal] hem Arap ülkelerinin bağımsızlığı için babasına taahhütlerimiz, hem de mandaterliğini kabul ettiğimiz bölgelerle bağlantısı dolayısıyla bizimle ilişki içine girmiştir."[3] Mevcut durumda İngiltere'nin Faysal'a bir gelecek beklentisi sunmasının ana sebepleri bunlardı. Fakat bir süre önce listeye ilk kez yeni bir sebep ilave edilmişti. Mezopotamya'nın sivil idareciliğine vekalet eden Talbot Wilson, 31 Temmuz tarihinde Bağdat'tan Dışişleri Bakanlığı'na Faysal'ın Mezopotamya kralı olma olasılığını gündeme getiren bir telgraf gönderdi. "Majestelerinin Hükümeti ona [Faysal'a] Mezopotamya Emirliği'nin teklifi olasılığını dikkate alacak mıdır? Bu konuda şimdiye kadar hep öncelikle itirazlar göz önünde bulunduruldu ve uygun kişi bulunamadı. Biz her zaman Faysal'ın Suriye için ayrıldığını kabul ettik. Son birkaç ay içinde duyduklarım arasında Abdullah'ın kifayetsizliği yolundaki görüşlerimi değiştirebilecek hiçbir şey bulunmuyor. Son haftalarda Bağdat'taki tecrübemiz oldukça net şekilde ortaya koydu ki, hiçbir yerel aday iyi görev yapmasını sağlamak için yeterli yerel destek almakta başarılı olamayacaktır. Bütün Arap hükümdarları arasında Arap ülkelerinde uygar bir hükümet kurmanın pratik zorlukları hakkında fikri olan tek kişi, Faysal'dır."[4]

Deraa'dan Hayfa'ya giderken Faysal'ın aklının ucundan bile Mezopotamya tahtı geçmemekteydi.

Avrupa'ya Dönüş Hazırlıkları

Faysal 1 Ağustos'ta ulaştığı Hayfa'da İngilizlerin atadığı Vali Albay Edward Stanton tarafından samimiyetle karşılandı. Yolculuğu sırasında tren İngiliz idaresindeki Filistin'in küçük istasyonlarından Afula'da durmuş, burada kendisine kantinden çay ikram edilmişti. Daha sonra Hayfa'ya geldiklerinde kuruş hesabı yapan Filistin İngiliz Ordusu tarafından içecek sarfiyatının ödenmesi için önemsiz bir meblağ tutan fatura kendisine takdim edildi.[5] İrkiltici de olsa şartlarının ne kadar değiştiğini hatırlatan manalı bir ders oldu bu.

Faysal yanındaki birkaç kişiyle beraber Arap davasının yılmaz destekçilerinden Bayan Newton'un evine yerleştirildi. Vali kendisine ve Zeyd'e karşı anlayışlı davranmayı sürdürdü ancak Faysal'la görüşmek isteyen ziyaretçi akınına tutumu farklıydı. Vali o sırada Kudüs İngiliz Valisi Ronald Storrs'a şöyle yazdı: "Faysal ve Z ile yardımcıları mesele değil ancak her zaman arılar gibi girip çıkarak sürekli etrafta gezinen diğerleri sorun oluyor. Kimse öğlen ve akşamları kaç porsiyon yemeğe ihtiyaç duyulduğunu bilmiyor." Faysal'la beraber Avrupa'ya gitmeye hazırlananları sayarak homurdandı, "Burada sonsuza kadar kalamazlar."[6]

Hayfa'da müteakip birkaç gün boyunca Faysal Yakındoğu'daki iktidar sahipleriyle, özellikle de o sırada İskenderiye'de kalan Allenby ile temaslarını tekrar tesis etmeye çalıştı. Ancak Allenby, Faysal'la görüşmekten ne pahasına olursa olsun kaçındı. Faysal'ın görüşme talebini 2 Ağustos'ta Curzon'a bildirdi: "Majestelerinin Hükümeti'nin tutumunu bilmediğimden Faysal'a görüş bildirecek durumda değilim. Onu kabul etmem Fransızlar üzerinde kötü bir etki bırakacaktır. Hicaz demiryolu üzerindeki bir istasyona, mesela Amman'a gönderilmesini, oradan Medine'ye devam etmesini öneriyorum. Faysal'ın Majestelerinin Hükümeti adına kabul edilmesini arzu edilir buluyorsanız, her halükârda Kudüs Yüksek Komiserinin [Samuel] onu kabul etmesini arz ederim."[7] Savaş zamanı müttefiki ve beraber çarpıştığı bir insana karşı Allenby'nin bu tutumu katı yürekli ve yüz kızartıcıydı. Fakat Yakındoğu'daki üst düzey İngiliz yetkilileri arasında yaygın, Faysal'ın gönlüyle sahneden çekilip, İngilizlere varlığıyla sıkıntı çıkarmaması yolundaki yaygın anlayışı yansıtmaktaydı. Faysal da bu durumdan şüphelendiğinden kendi masrafını kendi karşılayarak Avrupa'ya gitmek istediğini Samuel'e bildirdi. Ayrıca

Samuel'e İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkileri güçleştirmek veya Fransızlara karşı herhangi bir hareket planlamadığını da vurguladı. Curzon İngiliz hükümetinin İngilizlerle Fransızlar arasında anlaşmazlık çıkarmak istemediği yolundaki açıklamasına değer verildiğinin Faysal'a bildirilmesi talimatını Samuel'e verdi.[8] Ayrıca İngiliz hükümeti "[Faysal'ın] böylesi güç bir durumda ayakta kalabilmek için her çabayı gösterdiğini bilmekte ... ve İngiliz hükümetine gösterdiği sadık tutumun unutulmadığını göstermek için gelecekte fırsata sahip olabileceğine inanmaktadır." Durumunu halen kurtarabileceği ve yüzüne tüm kapıların kapanmadığı yolunda Curzon'dan yeterli bir işaret böylelikle gelmişti.[9]

Faysal 9 Ağustos'ta babasına ayrıntılı bir mektup yazarak Maysalun trajedisiyle biten son ayların çalkantılı olaylarını anlattı. Önce bir kabulle başladı.

> Görev, onların iddiaları, bizim ise zayıflığımız nedeniyle bizi büyük devletlere karşı esnek davranmaya mecbur kılmaktaydı. Fakat iki unsurdan ötürü bunu yapamadık:
>
> Birincisi, Arap topraklarının bağımsızlığı talebini etkileyebilecek herhangi bir hususta esneklik ve uzlaşmanın bütünüyle reddi anlamına gelen [Hüseyin'in dile getirdiği] esaslar. İkincisi, özellikle de Fransız hükümeti söz konusu olunca uzlaşmaya inatla karşı çıkan bağımsızlık taraftarı müfrit gençlik... Bu [radikal] taraflara darbe indirmeliydim ancak tarihin yargısından korktum. Ne zaman [büyük devletlerle] bir konuda mutabakata varsam, şartlar ne kadar uygun olursa olsun suçlandım ve kınandım... Açgözlü yabancı devlet, kuvvetlerini toplayarak vurmak için uygun anı beklerken, millet [Suriyeliler] sanki kendileriyle hiç alakası yokmuş gibi yerinde durup seyrediyordu. Üzüntüyle belirtmeliyim ki, millet sırf laf ediyor ve hiçbir şey yapmıyor... 30.000 kişilik ordu kurmak için asker alımını uygulamaya soktuk fakat vazifeden firar edenlerin sayısı gelenlerden daha fazlaydı. Millet savaş harcamalarına mali katkıda bulunmaktan da kaçtı.

Faysal, bu güç koşullar altında, her an beklenen felaketten siyasi bir çıkış yolu bulmaktan başka çare görmediğini yazdı. Ancak bu çabasında da yolunu Gouraud tıkamıştı. "Batılı ülkeler, büyük bir yanılgıyla, bizi kendisini savunabilecek uzun bir mücadeleye hazırlanmış bir millet olarak gördüler ancak ben üç günden fazla savaşamayacağımızı biliyordum... Bu sebeple ... özellikle de İngiliz hükümeti müdahale etmeyeceğini bildirmiş ve Fransızlarla beraber çalışmamı istemiş olduğundan isteme-

ye istemeye [Fransız] ültimatomu kabul etmek zorunda kaldık." Faysal sonra da Arap hükümetinin harp kabiliyetini zayıflatmakta büyük tesiri olan radikal partilerin suçlanmayı hak eden rollerini anlatmaya geçti. Ültimatomun sona ermesinden bir gün önce başkentte şiddet ve kargaşa ortamını teşvik etmişlerdi. "Düşman kapıya gelmişken cephanelikler yağma ediliyordu, kendi aramızda çatışmaya başladık. Sokakta, radikal partilerin sözünü dinleyen güruhlar vardı ve ateş sesleri her yerde duyulabilmekteydi. Ancak hükümet azmini gösterdi; kritik kavşak noktalarına makineli tüfekler yerleştirdik. Benim ve hükümetimin hayatı gerçek bir tehlike altındaydı." Faysal sonra da Gouraud'nun ikiyüzlülüğünden acı acı şikâyet etti. Fransızların Şam'a yürüdükleri haberi başkenti şimşek çarpmış gibi sarsmıştı. "Zayıflığımızı bilerek uzlaşma arayanlar dahi heyecanlanmış, ölümü teslime tercih etmekteydiler. İnsanlar kargaşalık içinde ellerinde silah olmadan cepheye doğru harekete başladılar ve ben de onları durduramadım. Kendimizi doğru dürüst savunamayacağımızdan başka bir şey söyleyemedim ancak insanların savaşa girmesini yasaklamam da mümkün olmadı ... [Maysalun] savunmasının ikinci hattındaydım ve büyük bir teessürle insanların muharebe meydanında bozguna uğradığını görüp her şeyin bittiğini anladım... Elimizde silah kalmadığına ve ağır teçhizat taşıyamayacağımıza kani olduktan sonra Fransızların yokluğumdan yararlanıp devrildiğimi ilan etmelerini önlemek için Şam'a döndüm."

Faysal ardından Deraa'da kalışını ve Havran halkının savaşmaya devam etmeye isteksizliğini ilk elden gördüğünü ayrıntısıyla anlattı. Her halükârda Faysal anlamıştı ki "mesele [Arap bağımsızlığı] silah gücüyle değil sadece siyasi vasıtalarla kazanılabilir. Bu durumda Amman veya Maan gibi Güney Suriye şehirlerinde kalmaktansa uluslararası mahfillerin karşısına çıkarak hakkımızı talep etmeye karar verdim... Yine de Şerif Muhammed Ali el-Bedevi'yi [Faysal'ın uzak akrabalarından biri] toplanma noktası teşkil etmesi için Amman'a yolladım."[10] Mektup son derece açık yüreklilikle yazılmıştı. Faysal yaptıklarını ne süslemeye ne de Suriye felaketinin korkunç sonuçlarından kendini uzak tutmaya çalışıyordu. Avni Abdülhadi'nin döneme ilişkin hatıralarında yazdığı gibi, "Faysal geçmişte yaptıklarını eleştirel bir bakışla gözden geçiriyor, bazıları için pişmanlık gösteriyor ve diğerlerinin hareketlerini açıkça eleştiriyordu.[11]

Faysal'ın acilen paraya ihtiyacı vardı. Şam'dan çok az bir parayla ayrıldığından maiyetinin geçimini sağlamak, ayrıca Avrupa'ya seyahati için kaynak bulmak zorundaydı. İngilizlerden iane isteyemez, kaldı ki istemesi doğru da olmazdı. Mevcut şartlar altında bu kabul edilemez bir durum olurdu. Babasına telgraf çekerek para istedi. Hüseyin de alışılmadık bir hızla karşılık verdi. Hayfa'ya gönderdiği 25.000 poundla Faysal acil ihtiyaçlarını karşıladı ve Avrupa ziyaretinin hazırlıklarını gördü.

Faysal 18 Ağustos'a kadar Hayfa'da kaldı. Fransızların baskıları ve eski taraftarlarının ihanetlerine ilişkin Suriye'den gelen haberler üzücüydü. Faysal'la Hayfa'da beraber olan Sati el-Husri, *Yawm Maysalun* başlıklı anlatısında şöyle yazmıştır: "Çoğu hoş olmayan bir sürü haber alıyorduk, bunlar Fransızların zalimliğine ve hainlerle satılık ajanların yaptıklarına dair şeylerdi. Ayrıca Fransızların ülkenin çeşitli kısımlarında tatbik ettikleri para cezalarına ilişkin ayrıntılı bilgilerle askeri mahkemeler tarafından birçok milliyetçiye verilen ölüm cezalarının karar metinlerini elde ettik. Şam'daki satılmış basında yer alan Arap hükümetini acımasızca eleştiren ve Fransızları öven makaleleri okuyorduk. Askeri mahkemeler yargılamadan, hatta yargılama çağrısı bile yapmadan hüküm vermekteydi... Hayfa'da her gün yeni bir [siyasi] mülteciyle karşılaşıyorduk."[12] Faysal Suriye'den gelen haberlere ve Fransızların verdiği sel gibi ölüm cezalarına çok üzülüyordu. Mahkûm edilen insanların arasında Avni Abdülhadi, Ahmed Kadri ve İhsan el-Cabiri gibi en yakın işbirliği yaptığı kişiler de vardı.[13] (Aslında bunlar çoktan Suriye'den kaçmıştı.) Faysal artık en kısa zamanda Barış Konferansı'nın toplandığı ve Lloyd George'un gelişinin beklendiği İsviçre'ye gitmeye karar verdi. Ancak Fransa'dan geçmesi imkânsız olduğundan, İtalya'ya gidecek bir gemi bekleyip buradan İsviçre'ye geçmesi gerekmekteydi. Faysal ayrıca Fransız veya İngiliz bayraklı bir gemiyle seyahat etmemeye de kararlıydı. İlk müsait gemi Mısır'ın Port Said limanından 20 Ağustos'ta hareket edip İtalya'nın Napoli şehrine gidiyordu.

Faysal ve beraberindeki küçük grubu taşıyan tren 18 Ağustos'ta Hayfa'dan hareket etti. Ayrılmasından önce Faysal masrafları karşılığında Albay Stanton'a 1.500 pound verdi. Faysal, Filistin sahilindeki Lod istasyonunda Yüksek Komiser Herbert Samuel ve Ronald Storrs tarafından karşılandı. Storrs hatıralarında sahneyi şu kelimelerle anlat-

mıştır: "Sürgün treni Lod'dan geçerken Faysal ve Zeyd'i selamlamak için yüz kişilik bir şeref kıtası eşliğinde Sir Herbert'le beraber yanına gittik. Vakur bir tavrı vardı ve İslamın asil tevekkülünü taşıyordu: Ruhu yaralanmış, gözyaşlarını zor zaptederken bile, *İntikamını alsınlar diye öfkeyle haykırmadı tanrılara / Çaresizliğinde hakkını savunsunlar diye toplamadı onları başına.*"[14] Süveyş Kanalı üzerindeki Kantara'da heyeti karşılayan Hicaz'ın Mısır nezdindeki temsilcisi Abdülmalik el-Hatip, Faysal'a ve heyetin diğer üyelerine Avrupa'ya seyahatlerinde kullanmaları için Hicaz Krallığı pasaportlarını verdi. El-Hatip ayrıca Hüseyin'in bir de mesajını tevdi etti. Mektup Faysal'a Fransa'ya gitmeme, İngiliz hükümeti dışında kimseyle yüksek siyaset meselelerini görüşmeme ve tüm görüşme ve müzakereleri Hüseyin-McMahon mektupları temelinde yürütme talimatı veriyordu. Hüseyin ayrıca Faysal'ı ayrı bir krallık ilan ettiği ve Hüseyin'in temsilcisi olarak kalmakla yetinmediği için de azarlıyordu. İfadelerini, İtilaf devletleri Hüseyin'i zaten dost bir güç olarak tanıdıkları için Faysal'a onun temsilcisi sıfatıyla daha çok hürmet gösterebilecekleri gibi içi boş bir temele dayandırıyordu.[15] El-Hatip ayrıldıktan sonra Faysal ve grubu Süveyş Kanalı'ndan geçerek Port Said'e giden başka bir treni beklemek zorunda kaldı. Gruptan bazıları Faysal'ın büyük bir maiyeti geçindirecek mali kaynağı olmadığından burada kendisinden ayrıldılar. Normalde yanına almayı tercih edeceği Ahmed Kadri şahsen para ihtiyacı içinde olduğundan ve geçinebilmek için Mısır'da doktorluk yapabileceğinden mazur görülmesini istedi. Geride kalan diğerlerine Hicaz hükümetinin Mısır için ayrılan bütçesinden küçük bir ödenek verildi. Neticede Faysal'ın Avrupa'ya beraberinde götürmek için seçtiği grupta Zeyd, Nuri es-Said, Sati el-Husri, İhsan el-Cabiri ve Faysal'ın yaveri Tahsin Kadri yer aldı. Mısır hükümeti statüsünü resmi olarak tanımadığından, Kantara istasyonunda yanına mihmandar verilmedi ve Faysal orada valizlerinden birinin üzerine oturarak uzaktan gözlem altında trenin hareket saatini bekledi.[16] O ve grubu 20 Ağustos sabahı yolcu kamaraları bulunan yük gemisi *Strobi*'ye binerek Port Said'den Napoli'ye hareket ettiler.

Sakin geçen deniz seyahati olan bitenin düşünülmesi ve değerlendirilmesi için zaman tanıdı. *Yavm Maysalun*'da Sati el-Husri Faysal'la sohbetlerini anlatmıştır.

Gemide geçirdiğimiz beş gün Kral Faysal'a geçmişi analiz etmek ve geleceği düşünmek için rahat bir atmosfer sağladı. Ayrıca bana da onunla uzun sohbetlerde bulunma ve psikolojisini inceleme imkânı verdi. Aslına bakılırsa bu görüşmelerimiz Hayfa'dakilerin devamıydı. Fakat orada kralın yanına gelen çok sayıda yabancı, ayrıca görüşmek zorunda olduğumuz Suriyeliler ve Filistinliler yüzünden dikkati dağılıyordu. Sohbetlerimiz bu nedenle sık sık kesilir, nadiren tamamlanırdı. Ancak gemideki huzurlu ruh hali düşüncelerin tekâmül ettirilmesine daha elverişliydi... Geçmişi gözden geçirirken politikalarımızdaki doğruları ve yanlışları açığa çıkardı ve belli bazı kişilerin davranış ve hareketlerinden teessürünü ve kızgınlığını ifade etmekten çekinmedi. Ancak düşünceleri genellikle geleceğe ve geçmişin hatalarının düzeltilmesine odaklandı. Özellikle bana yeni bir görev verdiği seyahatin son günlerinde geleceğe ilişkin kaygılarını belli etti... Kral benden İstanbul'a gitmemi ve Fransızlarla mücadelede Türklerden ne kadar yardım bekleyebileceğimizi öğrenmem için Kemalistlerle temas kurmamı istedi.[17]

Faysal Napoli'ye 25 Ağustos'ta vardı. Aklındaki ilk plan sadeydi: İtilaf devletlerinin en yüksek forumunda mevcudiyetini belli etmek ve yerine getirmedikleri vaatlerini yüzlerine vurarak Arapların bağımsızlık davalarını yeniden takdim etmek. Suriye kralı sıfatıyla sahip olduğu tüm meşruiyet ve gücü yitirmişti. İngilizlerle yüksek seviyeli irtibat içinde de değildi. Filistin'deki ara dönemi yüksek siyaset meselelerini tartışmaktan çok ziyaretçileri ve geçmiş olsun demek için gelenleri kabulle geçirmişti. Üst düzey bir İngiliz yetkilisiyle tek ciddi görüşmesini Lod istasyonunda Herbert Samuel ile yapmıştı. Samuel ise sadece Filistin mandasıyla ve topraklarını Güney Suriye'ye, yani Mavera-i Ürdün'e genişletmekle ilgiliydi.[18] Mavera-i Ürdün'ün Fransız karşıtı kışkırtmalara zemin haline gelmemesini temin etmek dışında Samuel'in Faysal'ın davasını ilerletmeye ayıracak zamanı veya ilgisi bulunmuyordu. Faysal, devrilmiş iktidarı ve sınırlı beklentilerinin oluşturduğu bu çevrede manevralarını ayarlamak zorundaydı. Bu açmaz karşısında iki uçlu bir strateji geliştirdi. Birincisi Mustafa Kemal'e ulaşarak Fransız ve İngiliz emellerine geniş silahlı direniş gerekli olduğu takdirde, bir Arap-Türk ittifakı kurulması ihtimalini soruşturmak, ayrıca bu yolla İtilaf devletleri nezdindeki "baş belası" değerini artırmaktı. Stratejisinin ikinci parçası İngilizlerin Ortadoğu siyasetinin yönünü, özellikle Mezopotamya, Filistin ve Mavera-i Ürdün mandalarının idare tarzlarını mümkün olduğunca etkilemekti.

Faysal Kemalistlerle temas kurma vazifesini Sati el-Husri'ye vermiş, kendisi de Türklerin İtilaf işgaline direnmelerine ilişkin bazı destekleyici ifadede bulunmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Arap ayaklanmasının amaçlarıyla Türklerin kendi topraklarında kaderlerini tayin hakları arasında her zaman dikkatli bir ayrım yapmaktaydı. Arap hükümeti Suriye'de Halep-Rayak demiryolunun Fransız kuvvetlerince kullanımını pratikte engellemiş, bu yolla Kilikya'daki Kemalistlerin mücadelesini desteklemişti. El-Husri de bizzat Kemalistlere uygun düşecek bir seçimdi. Sadık bir Osmanlı memuruydu, Türkçeyi Arapçadan daha iyi konuşmakta ve Kemalist kampın önde gelen şahsiyetlerinden bazılarını tanımaktaydı. El-Husri İtalya'dan İstanbul'a giden ilk gemiye binerek İstanbul'a gitti, Kemalistlerden bazılarıyla gizlice görüştü ve kısa süre sonra Kemalist önderlik için de üs vazifesi gören İtalya'ya döndü. Ancak, kısmen Türkler Fransızlardan ziyade İngilizleri ölümcül düşmanları gördüklerinden, kısmen de Arap ayaklanmasına karşı hâlâ hınç duyduklarından bu görüşmelerden önemli bir sonuç çıkmadı.[19] Esasen Faysal Napoli'ye ilk vardığında bir haber ajansı onu babasıyla karıştırmış ve Kral Hüseyin'in Avrupa'ya geldiği haberini yaymıştı. Bu hatalı haber Kemalistlere yakın[20] bir Büyük Millet Meclisi vekilinin sahip olduğu Türk gazetesi *Yeni Gün* tarafından fark edildi. Gazete Kral Hüseyin'i kınayan ve onu Müslüman halka en kötü suçları işlemekle, Müslüman toprağının yabancı işgali altına girmesine yol açmakla suçlayan yaralayıcı bir makale yayımladı. Arap ayaklanmasına duyulan hınç, Osmanlılık davasına muhalif veya taraftar, bütün Türklerin ruhunun derinliklerine işlemişti.

İtalya'da Saplanıp Kalış

Faysal, derhal Napoli'den hareketle Roma'ya geçti ve oradan da trenle Milano'ya ve ardından kuzeye, İsviçre'ye hareket etti. Roma'da kısaca görüştüğü İngiliz Büyükelçiliği yetkilisi mutasavver seyahati hakkında bazı rahatsızlıkları dile getirmişti. Büyükelçilik görevlisinden İsviçre seyahatini tekrar değerlendirmesi için aldığı imalar kısa süre sonra sert bir talebe dönüştü. Faysal'ın treni İsviçre sınırına yaklaşırken Londra'daki temsilcisi General Haddad Paşa Dışişleri Bakanlığı'nda görüşmüş olduğu General Clayton'dan İtalya'da kalması ve İsviçre'ye geçmemesi gerek-

tiğini bildiren bir mesajla yanına geldi. Haddad'ın söylediklerini Faysal daha sonra babasına aktarmıştır. "İngiliz hükümeti birkaç hafta daha Kuzey İtalya'da kalmanızdan derin memnuniyet duyacaktır. Ülke entrikalar kurmakla meşgul yabancılarla dolup taştığından ve böyle bir ortama girmeniz uygun düşmeyeceğinden İsviçre'ye geçmemenizi tavsiye ediyorlar. Aynı zamanda sizi İngiltere başbakanıyla aynı anda aynı ülkede görmek istemiyorlar zira bu takdirde kendisiyle görüşmeniz gerekecektir. Ancak kendisi bu noktada taleplerinizi dikkate almaya hazır değildir ve bu durum görüşmenizin sonuçlarından teessür duymanıza ve İngiliz hükümetinin size karşı niyetlerinden emin olamamanıza yol açabilir. Bu sebeple, İngiliz hükümeti, başbakan ayrılana kadar ziyaretinizi ertelemeyi kabul buyurmanızı rica etmektedir. İngiliz hükümetinin bu durumda davanızı değerlendirmek için zamanı olacak ve görüşmeleri sürdürmek için İngiltere'ye gelmeniz istenecektir."[21] Ancak Faysal'ın İsviçre'ye gitmesinin arzu edilmemesinin bir sebebi daha vardı: İngilizler Türk direnişine yakınlaşma çabalarından haberdar olmuşlardı. Lord Hardinge 30 Ağustos 1920 tarihli notunda Londra'daki Fransa maslahatgüzarını bilgilendirdiğini kaydetmiştir: "[İngilizler olarak] Faysal'ın Jön Türkler ve diğer sadakatsiz kesimlerle temasa girmek gibi hiç istenmeyen durumların ortaya çıkabileceği İsviçre'ye gelmesini önlemek için elimizden geleni yaptık."[22]

Faysal, Haddad'ın mesajına itaat etti ve seyahatinin yönünü Milano'nun banliyösü Varese'ye çevirdi. O ve maiyetindekiler burada birkaç gün kaldıktan sonra Milano'nun kuzeyindeki, İsviçre sınırına yakın Como'ya geçtiler. Bu esnada, Barış Konferansı için Avrupa'da kalmış temsilcileri telaş içinde onu arıyorlardı. Rüstem Haydar, beraberinde Paris Barış Konferansı Hicaz Heyeti Başkanı Habib Lütfullah'ın kardeşi George Lütfullah olduğu halde 28 Ağustos'ta Paris'ten Lloyd George'un tatil yaptığı söylenen Luzern'e hareket etmişti.[23] Luzern'deki National Oteli'ne indiklerinde Faysal'ın maiyetinin oda ayırttığını ve sonra da iptal ettiklerini gördüler. Haydar, Faysal'ın yerini tespit edemediği için karışıklık hüküm sürdü. Ancak akşam vakti otel müdürü otelde kalan İhsan el-Cabiri'nin ismini ona gösterdi ve o da Haddad'ın Faysal'ın trenine gelmesinden sonra planlarda yapılan değişikliği anlattı. Nihayet 1 Eylül'de Haddad, George Lütfullah'a telgraf çekerek Faysal'ın ertesi gün gelmesi beklenen Como'ya gitmesini söyledi.[24] Faysal'a Como'da izbe bir mekân olan Metropol Oteli'nde yer ayrılmıştı. Ancak daha son-

ra Como gölü yakınındaki Cernobbio mevkiinde bulunan Villa d'Este Oteli'ne aktarıldı. Faysal'ın daha uygun bir otel için parası olmadığından heyetin kalanı Metropol'de bırakıldı. Otel değiştirmek isteyenler arada kalan meblağı şahsen karşılamak zorundaydılar.

Takip eden üç ay boyunca Faysal Kuzey İtalya'da çakılı kaldı. Barış Konferansı'ndan, Yakındoğu'dan ve her şeyin ötesinde İngiltere'den gelecek durumunu açıklığa kavuşturacak ve bilahare ne yapacağını planlamasına imkân verecek gelişmeleri bekledi. Suriye'de yitirdiklerini kazanmaktan tamamen vazgeçmemiş ve bu defa uluslararası hukuka başvurmuştu... Roma'dayken tanınmış uluslararası hukuk profesörü, Roma Üniversitesi hocalarından Profesör Bonfanti ile görüşmüş, ondan Suriye davasına ve Fransız hükümetinin icraatına ilişkin hukuki bir mütalaa hazırlamasını istemişti. Faysal Fransızlara karşı dava süreci için Bonfanti'ye tüm gerekli belge ve bilgileri vermeyi vaat etti. Bonfanti Arap davasını destekleyen raporunu hazırladı ama Faysal onun tavsiyelerini takip etmek fırsatını bulamadı.[25] Fransa'nın Suriye'deki faaliyetlerinin İngiliz hükümeti tarafından aleni olarak tasdik edilmesi, ülkeye dönme ihtimalini saf dışı bırakmıştı.

Como'da günlük hayat sıkıcıydı. Faysal'ın maiyet mensupları arasında sık sık tartışmalar ve arkadan konuşmalar meydana geliyordu. Haydar artan rahatsızlığını ve grubun üstüne çöken bedbinliği hatıralarında anlatmaktadır. Faysal da bu tedirginlik üreten boşluk halinden etkilenmekteydi. Bir seferinde Hicaz'a eli boş dönmesi halinde devrimci bir Bolşevik olacağını ilan etti. "Babam Hicaz'a dönmemi ve Vecih'e yerleşmemi istiyor. Bunun ne faydası var? Kardeşlerim gibi orada çakılıp kalanlardan biri olacağım. Arap idealinin artık ümitsiz bir dava olduğu söylenecek. Hicaz'a gidişim en azından şimdilik Arap idealine son verecektir... Ancak burada (Como) bulunmamın da manası yok. Ne yapmam lazım? İngilizlerin mevcut şartlarda herhangi bir şey yapacaklarına inanmıyorum. Benim için geride bundan başka yapacak iş kalmıyor... Araplar yabancı desteğinden emin olurlarsa iyi savaşırlar, ama...?"[26] Faysal endişesini Londra'daki Haddad'a gönderdiği telgrafında açığa vurdu: "Beni buradan çıkarmak için elinden gelenin azamisini yapmanı istiyorum."[27]

Haydar kimsenin Faysal'ın ne mevkide bulunduğundan emin olmadığını kaydetmiştir. Mısır'da Allenby ile görüşememiş, İngilizlerle önceden mutabık kalmadan Avrupa'ya gelmişti. Şimdi de göl kenarındaki

bu tatil kasabasında sezon dışında, neler olacağını tahmin edemeden oturuyorlardı. "Günlük hayatımız pek perişan" demekteydi Haydar, "İnsan tüm bunları bırakıp çekip gitmek istiyor ancak vazife duygusu bu sıkıcı hayata katlanarak burada kalmamızı sağlıyor. Yemek ve oda paralarımızın ödendiği [Faysal'ın babası tarafından] ancak başka hiçbir şeyin ödenmediği -kahve, çay, bira(!) ve çamaşırhaneyi biz ödemek zorundayız- basit bir otelde kalıyoruz. Diğerleri [herhalde zengin Lütfullah kardeşleri kastetmektedir] purolarını içip yeni elbiseleriyle etrafta dolaşıyorlar... Dünyada olan bitenle irtibatımız kesik. Gazeteleri okuyoruz ancak bunlar da düzensiz geliyor."[28]

Como'da kalışları sırasında tatsız vakalar ve garip olaylar da meydana geldi. Örneğin sarışın bir fettan kadın [*femme fatale*], Faysal'ın maiyetine sızmıştı. Kendisini çok beğendiği izlenimini veren Faysal, kadının yüzüne karşı casusluk edip etmediğini sordu. Kadın casus olduğunu inkâr etti ancak Faysal, otelde kalan genç bir İtalyan'ı ayarlayarak kadına davette bulunup içkiliyken ağzını aramasını sağladı. Kadın çakırkeyif olunca el altından casusluk yaptığını ancak bir zaman sonra yerini daha profesyonel bir ajanın alacağını açığa vurdu. Kadın muhtemelen sahtekârın tekiydi. Aynı dönemde Faysal'ın odasından 175 Mısır poundu ile 6.000 İsviçre frangı çalındı ancak değerli mücevherler ve başka yerde duran nakit fark edilmemişti. Bunlar yaklaşık 15.000 pound tutarındaydı. Bir kişi tutuklandı ancak işbirlikçisi arabayla kaçmayı başardı.[29]

Tüm bu zorunlu tatilin ortasında Mevlana Muhammed Ali başkanlığında Hindistan Hilafet Hareketi'nden bir heyet Cernobbio'da Faysal'ı ziyaret etti.[30] Grup, hilafeti feshetme planlarına karşı İtilaf devletlerini etkilemek amacıyla Avrupa'ya gelmişti. Hilafet Hareketi'nin liderliği genellikle Osmanlıcılığı desteklediği ve Arap ayaklanmasına çok eleştirel yaklaştığı için bu garip bir görüşmeydi.

Yine de kısmen geniş Hintli Müslüman cemaatinin desteğini kazanmak ve kısmen de güya birleşik Müslüman cephesini savaş sırasında bozdukları suçlamasından Haşimileri kurtarmak için Faysal heyetle görüşmeyi kabul etti. Haydar güncesinde şöyle yazmıştır: "(Mevlana) Muhammed Ali başkanlığındaki bir Hint heyeti Majesteleriyle buluştu ve eski hattı takip eden uzun bir görüşme yapıldı: Müslümanların işbirliği ihtiyacı, Araplar ve Türkler arasındaki hınçları geride bırakma... Arapların halifeyi tanıması gerektiği. [Faysal] Müslümanların gerçekten

de beraber çalışmasının icap ettiğini, halifenin başarısı için [cuma namazından sonra] edilen duaların Türkler, Medine'deki Mescid-i Nebevi'nin hazinelerini boşaltana kadar sürdürüldüğü cevabını verdi. Babası Haşimi Majesteleri [Hüseyin] hilafeti istememekteydi ve bu meseleye Müslümanların karar vermesi gerekirdi. Şimdi Araplara yardımdan kaçınan Türklerdi. Faysal bunun ardından sözlerine garip bir ilavede bulundu: Türklerle ve Cemal'le (Araplar arasında) müzakereler olduğu haberleri doğrudur ancak ... müteakip hac mevsimi sırasında Mekke veya Medine'de tüm Müslümanların katılacağı bir konferans düzenlenmelidir." Haydar'a göre görüşmeler asabi geçti ve Faysal'ın hoşuna gitmeyen sert sözler teati edildi. "Muhammed Ali [Faysal'a] manda fikrini kabul etmiş olduğu iddiasının doğruluğunu sordu. Faysal bunun yalandan ibaret olduğu cevabını verdi. Mandayı kabul etmiş olsaydı, herhalde kan dökülmesine gerek kalmazdı. Muhammed Ali bunun üzerine Arapların tüm topraklarının yabancıların baskılarından kaçan Müslümanlar için bir sığınak haline gelmesini istediklerini söyledi. Maalesef Mekke'de bulunduğu sırada Hint Müslümanlarının önemli liderlerinden Seyyid Hasan, Şerif [Hüseyin] tarafından tutuklattırılıp İngilizlere teslim edilmişti,[31] Hint Müslümanları üzerinde bu hareket kötü bir etki bırakmıştı." Bu tatsız son sözlerle görüşme sona erdiğinde Faysal'ın ziyaretçilerini yemekte ağırlama hevesi de kalmamıştı. Faturaları George Lütfullah tarafından ödenmek suretiyle yemeklerini Villa d'Este'de yalnız yediler.

Bol bol zamanı olduğundan Faysal biri babasına diğer Lloyd George'a iki uzun ve önemli rapor yazdı. Lloyd George'a mektubu Como'daki ikametinin başlarında yazıldı. 11 Eylül 1920 tarihli bu raporun maksadı Arap davasının ayrıntılarını, haklılığını ve Suriye'deki felakete götüren olayları takdim etmekti. Londra'ya General Haddad tarafından elden götürülen mektup ayrıca Faysal'ı riyakâr ve gayri meşru hanedanlık hırsları peşinde koşan, Arap hükümetini ise kargaşalıklar içinde, ehliyetsiz ve İtilaf devletlerinin çıkarı aleyhine çalışan bir kurum gibi gösteren Fransız propagandasına karşılık verme maksadını taşıyordu. Rapor, Faysal'ın ailesi ve Arap davasına yorulmadan hizmetleri hakkında cömert ifadelerle bezenmişti. Suriye'deki mağlubiyetle ailesinin onuru ve saygınlığı yok edilmişti, zira Araplar babasının davaya liderlik etmesi nedeniyle savaşa girmiş, babası da İngilizlerin vaatlerine güvenmişti. Faysal sonra da Fransızların Suriye'deki entrikalarını ve Gene-

ral Gouraud'nun maksatlarını ayrıntılarıyla anlatarak kınamaya geçti. Şam'ın işgali kanunsuzdu ve Fransa baştan başa bir işgal devleti gibi davranmıştı. Ancak İngiltere farklıydı. "Biz [Araplar] başkalarıyla değil sadece İngilizlerle görüştük. Bize bu sözleri veren İngilizlerden başkası değildir... Vaatlerinin yerine getirilmesini sağlamak da şimdi İngilizlere düşmektedir." Faysal, sonra da babasının temsilcisi olarak Londra'yı ziyaret etmek istediğini, Arap davasını etkileyen bütün konuları görüşmek için gereken yetkiyi haiz olduğunu söyledi.[32]

Babasına yazdığı 10 Kasım 1920 tarihli mektubu daha analitik ve kurallıydı. Bir ölçüye kadar da babasının Abdülmalik el-Hatip vasıtasıyla gönderdiği, Faysal'ın Suriye'de krallık ilan etmekle ağır hataya düştüğünü belirten mesajına cevap teşkil etti.

> Şu veya bu grubu suçlamak veya tüm sorumluluğu üstüme almak ya da sorumluluktan kaçmak istemem... Sadece gerçeği ortaya koymak ve bizi bu hale getiren ana sebepleri incelemek isterim... Önce İngiliz siyasetindeki yön değişikliği ve siz Majestelerine verdikleri sözleri tutmamaları konusu. Ve İngiliz siyasetini Suriye'deki Fransız ihtirasları yönüne iten ana unsurlar ve Dünya Yahudiliğinin Filistin'e odaklanması... İkincisi Arap ülkelerindeki kamuoyunun birleşmiş olmaması, yabancıların davamızı bölmesini ve küçümsemesini kolaylaştırmıştır. Üçüncüsü, Suriyelilerin iş görmekten çok konuşmaya temayülleri. Milliyetçi hareketin ana dayanakları olduğu için ümitlerimizi Suriye halkına bağlamıştık ve bizi [Osmanlılara karşı] isyana onlar itti... Cesaret gösterilerini abartmayıp, vazifelerini yapsalardı, [Arap hareketini ilerleten güç] onlar olabilirdi. Ancak mateessüf bu tecrübe ağır bir hüsran oldu.

Faysal sonra da acı sözlerle Suriyelilerin yetenekleri ve cesaretleri hakkında yalnız kendi kendilerini değil Faysal'ı da kandıran sahte sözlerini anlattı. Gazetelerin de halkın sorumsuzca kışkırtılmasında payları vardı. "Savaş ilan etmek kolaydır ancak onu yürütmek başka meseledir... Halkın bir bütün halinde savaşa istek duymadığını hissetmiştim ... gerçeğin kritik anlarda belireceğini anlamıştım ve bundan korkmaktaydım. Ve Irak [çıkan isyan] meydana gelmeseydi [Suriye felaketi] utanç verici bir sahne olurdu... Ancak unutmamak Arapların bir özelliğidir... Suriye'de şimdiki vaziyet uzun sürmeyecek ve şiddetli bir tepki kısa zamanda kendini gösterecektir. Gelecekteki en büyük gücümüz mücadeleye devam etmek ve ümitsizlik fikirlerine kapılmamak olacaktır."

Faysal Fransa'daki bazı gazetelere mülakatlar veren ve kendisine Hüseyin'in Avrupa'daki temsilcisi rolünü biçen Habib Lütfullah'ın hareketlerinden şikâyet ederek sözlerini sürdürdü. "Majestelerine daha önce [Habib Lütfullah'a] vermiş olabileceği yetkileri iptal etmesi ve yanlış anlamaların ve söylentilerin önlenmesi bakımından beni bu vazifeye açık şekilde atamasını rica etmiştim. Mesele, bana güveninizin sarsıldığı ve artık Habib Lütfullah'a itimat ettiğinizin Mısır'da söylenmesine kadar varmıştır."[33] Faysal ayrıca İngiliz hükümetinin Hüseyin'i Versailles Antlaşması'nı imzalamaya iknaya çalıştığının farkındaydı. Ancak Hüseyin bunu inatla reddetmişti ve İngiltere'nin önce Araplara taahhütlerini yerine getirmesinde ısrar etmekteydi. Ayrıca İngilizlere karşı tavrı işbirliğinden engellemeye doğru hissedilir derecede değişmiş ve bu değişim İngilizlerin mesajlarında eleştirilerek kayda geçirilmişti. Mektubunda Faysal babasına Versailles Antlaşması'na dair tutumunu tekrar gözden geçirmesi için yakardı ve Milletler Cemiyeti'nde resmi üyelik kazanacak Hicaz devletinin bundan bariz faydalar sağlayacağını savundu. Versailles Antlaşması'nın 22. maddesinin elbette manda meselesini ele aldığını biliyordu ancak Hüseyin antlaşmayı bütün olarak onayladığı sırada bu maddeye çekince getirebilirdi. Hüseyin'in, antlaşmayı imzalamasını İngiltere'nin Araplara verdiği sözlerle ilişkilendirme çabası sonuç vermeyecek ve dahası İngilizleri husumet içine sokacaktı. Faysal babasına bu telkinlerini muhtemelen en azından bu konuda menfaatlerine çalıştığını İngilizlere gösterme ihtiyacının etkisiyle yapmıştı. Ayrıca Faysal babasına, o sıralarda Doğu Müslümanlarına elini uzatan Bolşeviklerle temas kurmasını tavsiye etti. Mektubu babasının ısrarıyla Mekke'ye dönmekte olan Zeyd elden götürdü. Faysal, Zeyd'e çok bağlanmıştı, onun yetenekleri ve niteliklerine kıymet vermekteydi. Babasına Zeyd'in bir İngiliz üniversitesinde tahsilini tamamlaması için Avrupa'da kalmasına ve şerif ailesine ve genelde Arap davasının çıkarlarına hizmet için yetiştirmesine izin vermesini rica etmişti.

Faysal'ın İtalya'daki bekleme süresi en nihayet sona erdi. 21 Ekim'de Nuri es-Said'le Curzon'a bir mektup göndererek İngiliz hükümetinin resmi olarak kendisini kabul etmesi güç ise, özel olarak Londra'yı ziyaret etmek istediğini bildirmişti. Kral V. George ile görüşerek gönderdiği hediyeler için babası adına teşekkürlerini şahsen iletmek istemekteydi. Bu esnada Hüseyin'in Faysal'ı Avrupa'daki Hicaz heyetinin başına res-

men tayin etmesi Londra'da kabulünü kolaylaştırdı. Curzon, Faysal'ın yeni rolünü tasdik etti ve 11 Kasım'da Milano'daki İngiliz başkonsolosuna V. George'un kendisini kabul edebileceğini Faysal'a bildirmesini istedi. Faysal, Fransızların hasmane tutumu nedeniyle Fransa'dan geçerek seyahat edemeyecekti. Avusturya, Almanya ve Belçika üzerinden, Fransa'nın çevresinden dolaşarak seyahatini planlaması gerekecekti. Faysal küçük grubuyla 28 Kasım 1920'de İngiltere'ye hareket etti. Araç konvoyu Verona'dan geçti ve Brenner geçidinden girdiği Avusturya'yı aşarak Münih'e doğru devam etti. Alman makamları Faysal'ın konvoyunun geçeceğine dair bildirim almış ve genç bir dışişleri memuru olan Fritz Groppa'yı kendisine mihmandarlık etmesi için görevlendirmişlerdi. Groppa 1930'larda Bağdat'ta büyükelçilik yapacak, Irak'la Almanya arasında yakın işbirliğini savunarak önem -ve kötü bir şöhret- kazanacaktı.

Groppa Faysal ve maiyetiyle Almanya'dan geçerek yaptığı ve çok dramatik anların yaşandığı bu seyahati anılarında anlatmaktadır. Trenin beklenmedik şekilde Almanya'nın Fransız işgali altındaki bölgesinden geçmesi gerekmiş, yolcu vagonlarının incelenmesi için sefer durdurulmuştu.

> Kaldığımız iki kompartımandaki ışıkları söndürdük. Kral bir miktar endişeliydi ve vagonu bir o yana bir bu yana adımlıyordu. Suriye'de Fransız karşıtı faaliyetleri nedeniyle gıyabında ölüm cezasına çarptırılmış Emir Adil Arslan'a gelince, elinde emniyetini açtığı silahını tutmakta, "Fransızlar beni canlı alamaz" demekteydi. Hennef'e ulaştığımızda çelik miğferlerini takmış ve tüfekleri omuzlarındaki Fransız askerleri treni teftiş etmek ve muhafaza altına almak için ortaya çıktılar. Çeşitli kabinleri kontrol ettiler ancak ışıklar söndürüldüğünden bizimkileri aramadılar. Hennef'te beklememiz 15 dakika kadar sürdü ve sonra seyahatimize tekrar başladık. Kısa süre sonra İngiliz bölgesine vardığımızda rahat bir nefes aldık. Bir restoranda yemek yediğimiz Köln'den sonra Belçika sınırına kadar krala eşlik ettim. Burada Longines saatini çıkarttı ve bana hediye etti.[34]

Yeni Bir Krallık İması

Curzon'un Faysal'ı Londra'ya davetinin Hüseyin'e gönderdiği hediyeler için Kral V. George'a teşekkür etme imkânı verilmesiyle pek bir ilişkisi yoktu. Konu dikkatle değerlendirilmiş ve İngilizlerin Irak'taki

manda rejimine verecekleri hükümet biçimini ciddiyetle müzakere ettikleri bir sırada davet iletilmişti. Irak'ın idaresinden o sırada Bağdat Temsilciliği vasıtasıyla doğrudan sorumlu olan Hindistan Bakanlığı'nın da Arap bağımsızlığı veya özyönetimi düşüncesinden pek haberi yoktu. Hindistan Bakanlığı Siyasi Dairesi Başkanı Sir Arthur Hirtzel sertçe şöyle demişti: "[Araplar] ayrı ayrı veya toptan halde kendilerini idare için Kızılderililerden daha yetenekli durumda değiller."[35] Ancak Hindistan Bakanlığı'nın Irak'ta "yerli" yönetimine ısrarla itirazı bölgede 1920 yazında çıkan isyanın ardından sona erdi. Ülkedeki krize İngiltere'nin çıkarlarını koruyacak ve yerel bir hükümet arzusunu tatmin edecek siyasi bir çözüm bulunması acil bir mesele haline geldi.

Faysal ve grubu 1 Aralık 1920'de Ostend'den Dover'a tren bağlantılı gemiyle İngiltere'ye geldi. Burada Kinahan Cornwallis, General Haddad ve Fehmi el-Müderris tarafından karşılandılar ve Londra'ya otomobille giderek Claridge Oteli'ne yerleştirildiler.[36] Curzon'un gerçek niyetlerinden şüphe duyar hale geldiğinden Faysal Londra'da kendisini bekleyen görüşmelerden kaygılıydı. Ne de olsa Suriye'de başına gelenler Dışişleri Bakanı Curzon'un gözlerinin önünde cereyan etmişti. Faysal, Şam'daki hükümdarlığını Curzon'un daha güçlü savunmuş olması halinde, Fransızların bağımsız Suriye'yi tahrip etmelerini durduramasa bile bir ölçüde etkisini azaltabileceğini düşünmekteydi. Aslında Curzon, İngilizlerin Haşimilerle ittifakını sürdürmesinin, bu ittifakın İngiliz mandası altına giren tüm topraklara genişletilmesinin büyük bir destekçisiydi. Curzon ayrıca Faysal hakkında çok yüksek bir kanaate sahipti. Fransızların Faysal'ın karakterine ve riyakârlığına ilişkin suçlamalarına hiç itibar etmemişti. Hardinge'e bir yazısında Curzon, Fransızların iddialarını bir kenara atıyordu: "Şimdiye kadar Fransızların Faysal'ın bizi birbirimize düşürmeye çalıştığı ithamlarında hata ettiklerini ileri sürdük... Bildiğimiz üzere, Suriye'deki kamuoyunun baskısıyla bağımsızlık propagandası yaparken bizi Fransızlarla eş tuttu ancak bu onları Suriye'de başından atmak amacını taşıyordu... İngiliz ve Fransız mandalarının iptal edilmesi çağrısında bulunacak kadar ileri gitmiş olsa bile, ne o ne de beraberindekiler hiçbir zaman bize karşı Fransızlarla saf tutmayı akıllarına getirmediler."[37] Curzon, Faysal'ın krallığını şahsından hoşlanmadığı veya fikrin kendisine karşı olduğu için değil, Faysal'ın Suriye'deki konumunun tek taraflı bir hareketle tespit edilemeyeceği, aksine Barış Konferansı tara-

fından teyidinin gerektiği hususunda ısrarı nedeniyle tanımamıştı. Lloyd George da Faysal'ın tarafındaydı ve hatıralarında kendisinden parlak sözlerle bahsetmiştir. Lloyd George, Şam'daki bozgundan sonra Faysal'a Irak tahtının teklif edilmemesi için sebep göememekteydi.

Faysal'ın Dışişleri Bakanlığı'ndaki tek savunucusu Curzon'dan ibaret değildi. Müsteşar Charles Hardinge ve Kasım 1920'de onun yerine geçen Sir Eyre Crowe Haşimileri destekleyen, Faysal'a hürmet duyan kişilerdi. Etkisi dışişleri bürokrasisinin alt kademelerinde hissedilen Lawrence'ın Faysal'a duyduğu yakınlık ise çok barizdi. Louis Mallet, "Albay Lawrence'ın Arap ülkelerine dair etraflı bilgisine dayanan görüşlerine Dışişleri Bakanlığı'nın verdiği önemi vurgulamak isterim... Lawrence'ın Faysal nezdinde muazzam nüfuzu vardır" demekteydi.[38] Ayrıca Arap ayaklanması sırasında ve sonrasında Faysal'ı tanımış ve beraber çalışmış olan kişilerden Gilbert Clayton ve Kinahan Cornwallis, 1920 yazında geçici olarak Dışişleri Bakanlığı'na katılmışlardı. Bunlar da Lawrence'ın genelde Haşimiler'e özelde de Faysal'a bakışından etkilenen grubu güçlendirici bir rol oynuyorlardı. Dahası Faysal'ın Kuzey Ordusu'na bağlı olarak çalışmış madalyalı savaş kahramanı Hubert Young Dışişleri Bakanlığı Arap İşleri Masası Daimi Yetkilisi olmuştu. O da Faysal'ın büyük hayranlarından biriydi.[39]

Faysal'ın adı, Şam'dan çıkartılmasından birkaç gün sonrasından beri Mezopotamya için değerlendirilmekteydi. Dışişleri Bakanlığı Mezopotamya Uzmanı C. G. Garbett, "İtilaf devletleri bu sıkıntıya göğüs gerebilirse Faysal tam arzu ettiğimiz gibi bir emir olacaktır" diye yazdı.[40] Kabine 3 Ağustos'ta Faysal'ın Mezopotamya'da rol almasını destekleme kararı verdi. Ancak Fransızların şiddetle karşı çıkabileceğinin farkındaydı ve itirazları dikkatle idare edilmeliydi. Curzon ve Lloyd George 8 Ağustos'ta Fransız hükümetinden Faysal Mezopotamya tahtına çıkarıldığı takdirde ne düşüneceklerini anlamak için girişimde bulunduğunda, Faysal'ın Mezopotamya'ya yerleştirilmesinin "dostça olmayan bir hareket" olarak değerlendirileceği açıklık kazandı. Sir Eyre Crowe 8 Ağustos'ta Londra'daki Fransız maslahatgüzarıyla görüşmesine ilişkin kaydında resmi Fransız makamlarının Faysal hakkında nefret sınırlarını zorlayan olumsuz bir tavra sahip olduklarını not etti.[41] Faysal hilafına bu denli kararlı bir Fransız tutumu karşısında İngiliz kabinesi Faysal'ın Mezopotamya tahtına adaylığını Mezopotamya'daki kamuo-

yu bu hususta birleşene ve Fransızlar itirazlarını kaldırana dek beklemeye almaya karar verdi.

Lawrence 1920 ilkbaharında geçici ortadan kayboluşunu sona erdirerek tüm Ortadoğu siyasetinin tek bir daire tarafından ele alınması maksadıyla açık bir kampanya yürüttü. Ayrıca gazetelerde İngiltere'nin Mezopotamya politikalarına karşı, özellikle de Irak isyanına götüren şartlardaki kötüleşmeden sorumlu tuttuğu A. T. Wilson'ın idaresini hedef gösteren bir suçlama kampanyası başlattı. Buna mukabil, *The Times*, *Sunday Times* ve *Observer* gazetelerinde yayımladığı bir dizi makalede dikkatini Faysal'a ve Hindistan Bakanlığı'nın Mezopotamya'da çok kötü sonuçlara yol açan doğrudan idare şekli yerine Ortadoğu'yu dost müttefikler vasıtasıyla yönetmenin erdemlerine çevirdi. Faysal'ı "peygamberlik ateşiyle, belagat, heyecan ve bilgiyle" dolu bir insan olarak tasvir etti. Faysal, "dürüst ve basiretli" idi ve "Hicaz'daki Araplardan çok daha fazla savaşı bilmekteydi". "Siniri burnunda insanları bize sıkıntı çıkarmaktan alıkoyan bir ılımlı" ve "çok demokratik" bir kişiydi. Ancak Bağdat'ta Wilson'dan ve Mezopotamya'daki İngiliz Askeri Komutanı General Aylmer Haldane'den artan sıklıkta gelen Irak ayaklanmasının kısmen Faysal'ın kışkırtmaları nedeniyle çıktığı suçlamaları Faysal'ın durumunu zayıflatıyordu. Bu suçlamalar kesin bir kanıta bağlanamadı. Dışişleri Bakanlığı'nın bu konudaki tutumunu en iyi yansıtan Young tarafından yazılmış bir zabıttı: "Meselede Faysal'ın herhangi bir sorumluluğu olduğuna inanmıyorum ... gerçi muhtemelen göz kırpmakta beis görmemektedir."[42]

Hindistan Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı arasında Yakındoğu'daki İngiliz mandalarının -özellikle Irak'ın- idaresi hakkında sertleşen saflar Faysal ve genel olarak şerif ailesine ilişkin İngiliz hükümetinin ortak bir tutum biçimlendirmesine ciddi engel teşkil ediyordu. Hindistan Bakanlığı, Wilson'ın idaresinde çalışmış eski bir Mezopotamya yetkilisi olan Richard Marrs ile isyan sırasında Mezopotamya ve Arabistan'da görev yapmış N. N. Bray'i devreye sokmuştu. Mezopotamya'daki isyanın sebeplerini incelemekle görevli Bray, Faysal'ın isyanı kışkırtmasındaki rolüne dair menfi bir neticeye ulaşmıştı: "Faysal'a dost denmesi güçtür... Faysal'ın meydana gelen çeşitli İngiliz karşıtı faaliyetleri bilmediğine inanmak mümkün değildir ... bu nedenle aktif veya pasif olarak adı bu işe bulaşmıştır."[43] Ancak Bray isyanın sebeplerine dair analizinde Mos-

kova ve Berlin'de gizlice hazırlanmış, pan-İslamcı ve Bolşevik renkler taşıyan daha geniş bir kumpasa suçu yükledi. Bu raporlar Dışişleri ve Hindistan bakanlıkları arasındaki görüş ayrılıklarını daha da genişletti ve Hirtzel'e göre, Curzon'un danışmanları kendilerini "Faysal'ın hipnotize edici etkisine bir kez daha" teslim ettiler.[44] Hindistan Bakanlığı sorunların arkasında Faysal'ın bulunduğuna ikna olmuşken, Dışişleri Bakanlığı kabahati A. T. Wilson'ın Bağdat'taki geri kalmış politikalarında buldu.

Mesele, Lloyd George'un Ortadoğu siyasetinin oluşturulmasının kimin kontrolünde olacağı konusunun üstüne gittiği 1920'nin son günlerinde doruk noktasına ulaştı. Kabine Koloniler Bakanlığı'nda esas olarak Ortadoğu siyasetinden sorumlu yeni bir daire kurulmasına karar verdi. Mezopotamya ve Filistin artık Koloniler Bakanlığı tarafından yönetilecekti. Ertesi gün Lloyd George Koloniler Bakanlığı'nı Churchill'e teklif etti. Faysal Whitehall'da sahne arkasında cereyan eden bu kritik mücadeleleri sadece belli belirsiz fark edebilirdi. Ancak Mezopotamya'da meydana gelen olaylar neticesinde yoluna çıkabilecek fırsatları göremeyecek kadar saf değildi ve bununla beraber temkinli davranması gerekiyordu. İngiliz siyasetindeki eğilimlere dair kısıtlı ve dolaylı emareler alabiliyor, babasıyla ve ağabeyi Abdullah'la ters düşüp sınır aşmamak için çok dikkat ediyordu. Mezopotamya için kendisinin müsait olduğu fikrini ilk defa Mısır'da Ağustos ayında Abdülmalik el-Hatip'le görüşmesinde açmıştı. Mısır'daki genel karargâhın Faysal ile el-Hatip arasındaki görüşmelere ilişkin haber veren mesajına göre "[Faysal Irak hakkında] muğlak söylentiler duymuş... İngiliz hükümeti gitmesini istediği takdirde, orada hükümdar veya Abdullah'ın naibi olmaya hazırdır. Hangisi seçilirse seçilsin baş gösteren sorunları çözmek için [Faysal'ın] bir an önce ülkeye gitmesi gerekmektedir."[45] Hindistan Bakanlığı'ndan Marrs 17 Ekim 1920 tarihli zabıt kaydında şöyle yazmıştır: "Bu arada, Faysal'ın Mezopotamya'ya dair emeller beslediğine ilişkin yeterli delil mevcuttur. Londra'daki temsilcisi Haddad, Faysal'ın bir temsilcisinin Suriye'den sürgün edilen Mezopotamyalı ailelere Mısır'dan Basra'ya nakillerinden önce hitapta bulunmasına izin verilmesi amacıyla Dışişleri Bakanlığı ve burada hedefine ulaşamaması üzerine Savaş Bakanlığı (bu bilgi Yüzbaşı Hubert Young ile bir görüşmede alınmıştır) nezdinde girişimde bulunmuştur."[46] Haddad daha önce de Londra'da Albay Frank Balfour ile buluşmuş ve onu örtülü olarak bilgilendirmişti: "Emir Faysal, Şam tah-

tını kaybetmesini telafi edecek Mezopotamya tahtına yakın ilgi göstermeye karar vermiştir."[47] Ancak Faysal'ın Irak tahtını değerlendirmeye gösterdiği isteğin daha mahrem emareleri de vardır. Haydar 14 Eylül 1920 tarihli günce kaydında Faysal'la bir sohbetini şöyle not etti. "F [muhtemelen Faysal], [Hicaz'da geçirilecek anlamsız bir hayat yerine] ölümü tercih ettiğini bana söyledi. İngilizlerin Abdullah'ı istemediklerine inandığından Irak konusunda hâlâ ümit beslemekteydi. İşler şimdi sakinleşse bile [Irak hâlâ isyanın pençesindeydi] ülkenin geleceğini kim güvenceye alacak?"[48]

Ancak Faysal Londra'ya geldiğinde İngiliz hükümetinin kendisini nasıl kabul edeceğinden hâlâ emin değildi. Almanya yoluyla İngiltere'ye giderken Zeyd'e yazdığı 27 Kasım 1920 tarihli mektubunda endişelerini ve ümitlerini sıralamıştır:

> Geçen her gün uzakları yakınlaştırmakta ve davamızı daha güçlü ve daha başarılı kılmaktadır. Ancak sabırlı ve sebatlı olmalı, büyük veya küçük hiçbir fırsatı kaçırmamalı, ne ele geçirebilirsek geçirmeliyiz – zayıflar güçlenecek ve güçlülerin sınırları daralacaktır. İngiliz hükümetinin benim için planlarının ne olduğunu ve müzakereye hazır olup olmadığını bilmiyorum. Ancak ümitsiz değilim. Müzakereye girmeyi kabul ettikleri takdirde arzum yerine gelecek; bu olmadığı takdirde, İngiltere kamuoyuna, Milletler Cemiyeti'ne ve İngiliz toplumuna başvuracağım. İngiliz gazeteleri bize dostça davranıyor; istesin veya istemesin hükümetlerini bizimle müzakereye zorlayacaklardır. Bunların hiçbiri başarılı olmaz ise, o zaman yapmam gerekeni yapmakta serbest olacağım. Bir kapıyı kapatan Allah başka bir kapıyı mutlaka açacaktır. Kısacası, karşımızda fırsatlar vardır ve zamanlama uygundur. Ancak başarı sadece Allah'tan gelir.[49]

16. Bölüm

Kral Adayı

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra üçüncü defa Londra'ya giden Faysal bu defaki seyahatinin siyasi hayatının akıbeti bakımından kritik önem taşıdığının farkındaydı. Irak'ta yönetim mevkiinde bir role sahip olma emeli İngiliz politikasının ona doğru bariz şekilde meyletmesiyle daha da belirginlik kazanmıştı. Irak'taki isyan önemli can kaybıyla bastırılmıştı. Whitehall'un zihnini meşgul eden konular arasında ülkeyi kimin ve nasıl yöneteceği konusu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün yol açtığı diğer karmaşık neticeler de vardı: Filistin'in sınırları; Hicaz, Fransa hâkimiyetindeki Suriye ve Filistin arasında kalan Mavera-i Ürdün topraklarının ne olacağı; Hüseyin'le ilişkiler; merkezi ve Doğu Arabistan'da bin Suud'un yükselişi. Hallolmuş görünen tek konu Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki üstünlüğünü acımasızca kabul ettirmiş olmasıydı.

İngilizler Ortadoğu'da büyük bir ordu bulundurmanın ve işgal idaresinin ağır masraflarından olduğu kadar çıkarlarını ve savaş zamanı taahhütlerini güvenceye alacak işlerlik sahibi hükümetler ve ittifaklar kurmanın güçlüklerinden de bunalmaktaydı. Böyle bir ortamda İngiltere'nin çıkmazlarına "şerif ailesi çözümü" taraftarları giderek daha ısrarcı hale geldiler. Bu fikre karşı çıkanlar -esas olarak Hindistan Bakanlığı yetkilileri- ülkenin Londra veya Hindistan'dan doğrudan yönetilebileceği fikrini savunduklarından Irak'ta çıkan isyanla ters köşede kalmışlardı. Bin Suud'un ihtirasları da Arabistan'a odaklandığından İngiltere'nin manda topraklarının idaresinde aradığı ortak olamazdı. İngilizler, Irak ve Mavera-i Ürdün'e toplanmış, çoğunlukla güvenilmez aşiret ittifakları, yerel memurlar ve azınlık cemaati önderlerinin oluşturduğu karman çorman yığına da bu görevi bırakamazdı. Şeriflerin kuracağı bir tampon olmadan, radikal milliyetçilerle İngilizler arasında ortak zemin buluna-

maz, bu da istikrarlı bir idareyi imkânsız hale getirirdi. İngilizler yerel Arap nüfusunun şiddetli muhalefetini göze alarak Balfour Beyannamesi hükümlerini uygulama taahhüdü altında oldukları Filistin'de belki bu riski almak zorundaydılar fakat Irak ve bir dereceye kadar da Mavera-i Ürdün, tamamen başka konulardı. Bu karışık ve yine de müsait görünen ortamda Faysal kendisini Irak'ta iktidara götürebilecek yolu seçebiliyordu. Bununla beraber, hâlâ aşması gereken zorlu engeller vardı: Fransa'nın şahsına ilişkin derin şüpheleri; ağabeyi Abdullah'ın Irak tahtına beslediği emeller; babası Hüseyin'in İngilizlere sergilediği artan husumet ve Faysal'ın Irak'taki desteğinin sınırlılığı.

Bir Kez Daha Londra

Faysal'ın Hicaz kralının şahsi temsilcisi olarak ilk resmi görevi Kral V. George'u ziyaret ederek Hüseyin'e verdiği hediyelere teşekkürlerini ve V. George'un Arap ayaklanmasına desteğine takdirlerini iletmekti. Dışişleri Bakanlığı tarafından krala Suriye'nin kaybı, Fransızların düşmanlığı ve Araplara Birinci Dünya Savaşı sırasında verilen sözler gibi herhangi hassas bir konuyu açmaması telkin edilmişti. Ayrıca basına herhangi bir beyanat vermemesi veya Curzon'dan bizzat gelmediği takdirde ortak ilgi konularında herhangi bir girişimi kabul etmemesi söylenmişti. V. George'un huzuruna çıktığında Faysal verilen bu ipuçlarına uygun davrandı. Ancak V. George'a bir konuşma notu verilmiş gibi değildi ve o da doğrudan tüm bu yasaklı konulara dalarak Faysal'ı çok keyiflendirdi. V. George ayrıca İngilizler olarak arkasında sağlam durduklarından Faysal'ın hiç endişe duymamasını da ekledi.[1] Kabule Curzon da katıldı. Faysal sonraları Curzon'la bu vesileyle kısa sohbetini nakletmiştir.[2] Curzon bu tür resmi törenlerde geleneksel olarak giydiği Arap kıyafeti abayayı üstünde görmeyince Faysal'a "O hoş abayanız nerede Majesteleri?" diye sorar. "Ülkemi elimden aldınız Lord hazretleri, ben de abayamı çıkardım" diye cevap verir. Curzon, "Merak etmeyin" der, "Daha iyisini giyeceksiniz." Faysal bu noktada Curzon'un bu ani ifadesinden sarsıldığını anlatmıştır. Curzon'un sözleri İngilizlerin kendisine Irak tahtını sunmayı ciddi olarak değerlendiklerine işaret ediyordu. Irak tahtına çıkabileceği imasını Faysal'ın ilk defa bu vesileyle işittiği hiç

ihtimal dahilinde değildir. Yine de laf arasında yapılmış bir imadan çok daha ciddiye benzeyen bu meselenin başarılı bir neticeye kavuşturulmasına kadar Londra'da kalacaktı.

Londra'ya gelişinden kısa süre sonra Faysal Claridge Oteli'nden Berkeley Meydanı'nda kiraladığı bir daireye çıktı. Londra'da uzun süre kalacağından toplantılarını yürütmek, danışmanları ve taraftarlarıyla görüşmek için daha az göze çarpıcı bir mekâna ihtiyaç duymaktaydı. Burada ziyaretine gelen ilk iki kişi Whitehall'daki gelişmelerden bilgi veren ve özellikle Winston Churchill'in Koloniler Bakanlığı'na atanmasının etkisini anlatan Lawrence ile Hogarth idi. Lawrence, Koloniler Bakanlığı'nda yeni kurulan Ortadoğu Dairesi'ne katılması için kendisini iknaya çalışan Churchill ile daha önce buluşmuştu. Daha önce Savaş Bakanlığı yapmış olan Churchill, şimdi imparatorluktaki Ortadoğu dahil tüm askeri düzenlemelere nezaret ediyordu. Bölge hakkında ve İngilizlerin buradaki askeri ve siyasi üstünlüklerini nasıl sürdürebilecekleri konusunda güçlü fikirler taşıyordu. Ayrıca ateşli bir Siyonizm taraftarı ve hiç çekinme duymadan Yahudileri destekleyen bir kişiydi. Lawrence, Churchill'le Aralık başlarında görüştü ve masa başı görevine koşulmaya hiç heves duymamasına rağmen yeni Ortadoğu Dairesi'nde Churchill'e yardım etmeye karar verdi.[3] Faysal'ın Irak tahtına çıkması zaten Churchill'in aklında olan bir ihtimaldi ancak fiiliyata dökülmesi halinde Faysal'ın böyle bir ihtimale vereceği tepkiyi ölçmek istemekteydi. Lawrence ise bunu değerlendirebilecek ilk akla gelen kişiydi. Dolayısıyla Faysal'la 9 Aralık 1920'deki ilk toplantılarında Lawrence ihtiyatla meseleyi açtı. Haydar güncesinde bunu şöyle kaydetmiştir: "Lawrence ve Hogarth'la öğle yemeği yedik... Lawrence'ın beyanlarından İngiltere'nin Irak'ta harekete geçeceği ortaya çıkıyor. [Lawrence] efendimize [Faysal] görüşlerini sordu. Ailesiyle ihtilafa yol açsa bile [Faysal'ın] kalben bu makamı istediğine kuşku yok."[4]

Faysal'ı Aralık ayının son haftalarında bir İngiliz parlamenter grubu dahil başka ziyaretçiler de ziyarete geldi. Parlamenterlerden birisi Irak'ı Doğu Hindistan Kumpanyası benzeri beratlı bir şirket vasıtasıyla ticari işletmeye dönüştürecek gülünç bir planı, güya Lord Privy Seal [Mühürdarbaşı-ç.] Bonar Law'un onayıyla Faysal'a takdim etti.[5] Ağustos ayında Faysal'a görev yerinde evsahipliği eden Eski Hayfa Valisi Albay Edward Alexander Stanton da ziyaretçiler arasındaydı. Filistin hükümetinin Siyonist projeye verdiği desteğin fazlalığı nedeniyle Filistin

Yüksek Komiseri Herbert Samuel'le çatışmış ve emekliliğini istemişti. Stanton'a göre, Filistin geniş kapsamlı Yahudi göçünü kaldıramazdı.[6] Beyrut'a Ekim 1918'de ilk giren İngiliz güçlerinin komutanı General Edward Bulfin de ziyaretçiler arasındaydı. Faysal tarafından müttefiki subaylara verilen bir yemeğe katılan Bulfin, Faysal'ın Filistin ve Suriye'de ilerleyişi sırasında Allenby'nin sağ kanadında gösterdiği değerli askeri katkıları ve kahramanlığını bol bol övdü. Faysal, Bulfin'in ifadelerinden derinden duygulandı ve toplananlara siyasi bir önder değil de silah arkadaşı olarak hitap etti. "Huzurunuzda hicap duyuyorum çünkü yakın dönemde halkıma ve ülkeme karşı yükümlülüklerimi yerine getiremediğime üzülüyorum. Siyasi değil askeri bir bakış açısından konuşuyorum. Asker olarak [Suriye felaketi hakkında] derinden mahcubum. Ancak dostlarımın [İngilizler] tavsiyelerini dinlemek ve bir zamanlar benim ve milletimin müttefiki olanlarla [Fransızlar] çatışmadan kaçınmak zorundaydım. Aksi takdirde, ülkemin Fransız idaresi altına düşmesi bu kadar kolay olmazdı. Fransızlara silah çevirmedim ve onlara karşı tek bir dakika bile savaşmak istemedim. Askeri bakış açısından vicdanım bu ağırlığın altındadır fakat siyasi perspektiften bakınca genel çıkarlar için gerekeni yaptığımı düşünüyorum. Bunu sizin önünüzde söylüyorum çünkü sizinle beraber savaştım ve siz beni, ben sizi tanıdık. Zorlu savaş yıllarında aramızda oluşan dostluk, bir insanın elde edebileceği en güçlü bağdır."[7] Faysal sözlerinin İngiliz hükümetine ulaşacağını ve Fransızlara karşı savaşı sürdürmemekle gösterdiği ılımlılığı takdir edeceklerini kuşkusuz umuyordu. Ancak aynı şekilde ziyaretçilerinin Fransızların Suriye'ye hâkim olabilmelerinin Arap askeri ehliyetsizliği nedeniyle olmadığının farkına varmalarını da istiyordu. Daha çok İngilizlerin Fransızları kuvvet kullanmaktan alıkoyacakları yönündeki beyanlarına güvenen Faysal'ın feci hesap hatası bu sonuca yol açmıştı.

Siyonist lider Haim Weizmann da 1920'nin son günlerinde Faysal'ın dairesinin düzenli ziyaretçileri arasındaydı. Weizmann manda topraklarında, özellikle Mavera-i Ürdün'de kurulacak ve elbette Filistin'in ülke sınırlarını etkileyecek hükümetin biçiminden son derece kaygılıydı. Aynı zamanda Faysal'ın dostu olduğuna inanıyor, fırsat verildiği takdirde, Siyonist programın Arap emellerine zararsız ve hatta faydalı hususlarını takdim etmek istiyordu. Faysal'ın maiyeti bu ziyaretlere ses çıkarmadı. Whitehall'daki nüfuzu göz önüne alındığında Siyonist lideri açık-

ça düşman haline getirmenin manası yoktu. Ancak Faysal dahil hepsi Weizmann'ın iyi niyet beyanlarından yine de çok şüpheliydiler. Haydar güncesinde Weizmann'la bir yemekten sonra Siyonist hedeflere ilişkin inançsızlık duygularını kaydetmiştir: "Weizmann ve Siyonistlere gelince, siyasetleri dolap çevirmekten ibaret ve mütemadiyen Arapların karşısındalar. Siyasetleri Fransa'nın siyasetine yakın. Fransızlar [bağımsızlık] fikrinin Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgelerine sıçrayabileceğinden korktuklarından Arapların Suriye'de yükselmesine karşılar. Siyonistler de [bağımsızlık düşüncesinin] Filistin'e sıçrayabileceğinden aynı şekilde korkuyorlar. Onlara karşı ihtiyatlı olmalıyız."[8]

Faysal'ın Weizmann şerefine verdiği ve Lord Lothian'ın da (Philip Kerr) davetli bulunduğu bir akşam yemeğinde sohbet T. E. Lawrence'ın karakterine döndü. Kerr, Lloyd George'un özel kalem müdürüydü ve Barış Konferansı'nda hazır bulunmuştu. Kerr ayrıca Siyonist davanın taraftarlarındandı. Weizmann ile militan Siyonist lider Zeer Jabotinsky'ye Yahudi taburunun kurulmasında ve Balfour Beyannamesi'nde Lloyd George'un desteğini temin etmelerinde yardım etmişti. Kerr, Faysal'a Lawrence hakkında ne düşündüğünü sordu. Faysal onun hakkında iyi sözler sarf ederek şöyle söyledi: "O [Lawrence] geniş bir perspektife sahiptir; duruma ve o anın ihtiyaçlarına göre hareket eder. Kendisini 'Avrupalı' iş görme usulleriyle sınırlamaz. Alışılmış hareket tarzına çok uygun düşmeyen yeni bir durumda kendisini bulduğu takdirde, birçok Avrupalının aksine kendi aklını kullanır... Sınamayı kabul eder ve yorulmaz veya kolayca kaybetmez. Vaatlerine sadıktır ve bu nedenle Araplar [Bedeviler] ona güvenir. Onlarla birlikte yaşamıştır ve onlara yukardan bakmamıştır. Bu nedenle onu severler."[9] Faysal, Philipp Kerr'in hazır bulunması fırsatını kullanarak onu Irak'ta yerel bir Arap hükümeti kurma beklentileri hakkında sorguladı ancak Kerr bu tartışmaya girmeyip sözlerini genel ifadelerle sınırladı. Faysal yine de yerel bir Irak hükümeti lehindeki görüşünde ısrar etti: "Irak'taki durum halen sakindir fakat bunun tek sebebi [İngiliz hükümetinin] siyaset değişikliğidir. Ehliyetli bir milli hükümet seçilirse daha da sakin hale gelecektir. Halkın tedirginliği bu durumda daha da azalacaktır."[10]

Dışişleri Bakanlığı'nın Faysal'la Irak'tan başka görüşülecek meseleleri de vardı. En acil konu Mavera-i Ürdün'deki vaziyetti. Abdullah Hicaz toprakları dahilinde ancak Güney Suriye sınırında kalan Maan kasaba-

sına geçmişti. Buradan Fransızları Suriye'den atacak bir ordu kurmakla tehdit etmekteydi. Hem İngilizler hem de Fransızlar faaliyetleri hakkındaki raporlardan ciddi telaş içindeydi ve konu İngiliz-Fransız gerilimlerinin artmasının sebeplerinden biri haline gelmişti. Fransızlar Abdullah'ın eylemlerinin İngilizlerce bilindiğinden, hatta hoş görüldüğünden kuşku duymuyordu. Herbert Samuel yazdığına göre, Gouraud'nun danışmanı de Caix, İngilizlerin, "Abdullah'ın Fransızlara saldırmaya hazırlanmasına izin verdiğine, bu yolla Arapların dikkatlerini Filistin'deki İngiliz mevcudiyetine yöneltmek yerine Fransızlarla meşgul olacaklarına" inandığını Curzon'a yazdı.[11] Abdullah, Mustafa Kemal'le bir arada Suriye'yi kurtaracaklarına ilişkin savaşçı ifadeler kullanmakta, ancak gerçekte Fransızlarla savaşa girmekten çok kendisine Mavera-i Ürdün'de bir emirlik kurma iddiasını kabul ettirmekle daha çok ilgilenmekteydi. İngiliz hükümeti yine de meseleyi ciddiye aldı ve Abdullah'ı dizginlemesi ve Suriye'yi silahla ele geçirme laflarına son vermesi ihtiyacını Faysal'a kuvvetle ifade etti. Faysal 7-16 Aralık tarihleri arasında babasına birbiri ardına üç telgraf göndererek Hüseyin'in doğrudan araya girmesini ve Abdullah'ı Fransızlarla hasmane hareketler başlatmaktan alıkoymasını" rica etti, Hicaz'ın Suriye sınırında savaş çıkmasının Londra'daki müzakereleri tehlikeye sokacağını söyledi.[12] Faysal'ın adıyla çekilen telgraflardan biri şöyle demektedir: "Fransız aleyhtarı hareket ve eylemlere dair söylentiler işitiyorum... Derhal tedbir alarak herhangi birine karşı herhangi bir muhasım hareketi önlemenizi rica ediyorum. Aksi takdirde, Mavera-i Ürdün'de çıkacak bir mesele iyi giden müzakerelerimize zarar verecektir... Tüm sorumluluğunu aldığım bu mesajı bir an önce lütfen Abdullah'a iletiniz."[13] Acil mesajları istenilen sonucu verdi ve Abdullah tehditkâr hareketlerine son verdi. Faysal'ın örtülü olarak Mavera-i Ürdün'de biraz karışıklık çıkmasında fayda görmüş, müzakerede elini güçlendireceğini düşünmüş olması mümkündür. Ancak bu görüşlerini elden gönderdiği mesajlar dışında ne babasına ne de ağabeyine bildirebilirdi. Babasına gönderdiği bütün telgrafların İngilizler tarafından okunduğu muhakkaktı. Esasen Faysal babasına hassas mesajlarını göndermek için sık sık İngilizlerin temin ettiği bir şifre anahtarını kullanmakta ve Hüseyin'le muhaberatının İngilizlerce okunduğunu varsaymaktaydı. Bu sebeple Faysal'ın babasına yazdığı mektuplar ile gönderdiği telgraflar arasında belirgin bir üslup ve içerik farkı vardır. Telgrafları daha yumuşak başlı gözükür ve daha çok

resmi bir Arapçayla yazılmışken, mektupları daha eleştiricidir ve gerçek duyguları ve niyetlerini çok daha fazla yansıtır.

İngilizleri rahatsız eden diğer meseleler Hicaz'daki şartlar ve Hüseyin'in Versailles Antlaşması'nı imzalamayı reddetmesiydi. Hüseyin, İngilizlerin Hüseyin-McMahon Antlaşması hükümlerine kendi anladığı şekliyle bağlı kaldıklarına dair elle tutulur bir teyit istemekteydi. Faysal bu meseleleri İngilizlerle görüşmek için yetkili olduğuna dair babasından teyit istiyor ancak Hüseyin ona böyle bir yetki tanımakta tereddüt ediyordu. Gerekli yetkiyi Hüseyin en sonunda Faysal'a gönderdi. Dışişleri Bakanlığı ile özlü görüşmeler için tespit edilen 19 Aralık'tan birkaç gün önce Faysal babasından istediği salahiyeti aldı. 23 Aralık'ta beraberinde Rüstem Haydar ve General Haddad olduğu halde Faysal, üst düzey Dışişleri Bakanlığı diplomatlarından, Curzon'u temsil eden Sir John Tilley ile bir araya geldi. Tilley'e Young ve Cornwallis eşlik etmekteydi. Görüşme Tilley'in bağımsız Arap devletleri kurarak İngilizlerin Araplara karşı yükümlülüklerini yerine getireceklerinde ısrar etmesi, Faysal'ın da McMahon'la muhaberatın lafzı ve ruhuna sadık kalınması yolunda Hüseyin'in taleplerini tekrarlamasıyla bilindik zeminde yürüdü.[14] Faysal, İngilizlerin Araplara karşı taahhütlerini yerine getirdiklerine dair ikide bir tekrar ettikleri iddialarından bunaldığından çok iyi durumda değildi. Tilley'in sunumuna durmadan müdahale edip sözünü keserek görüşlerine yüklenmekten kendini alamadı. Tilley'in yumuşak karakteri işleri daha da kötüleştirdi. Haydar onu tüm süre boyunca uykulu görünen birisi olarak tanımlamıştır. Crowe'a göndermeden önce Doğu meselelerine dair raporları gözden geçirdiği halde Araplar konusundaki bilgisi çok zayıftı.[15]

Irak Hakkında Gizli Müzakereler

Aralık 1920 sonlarına gelindiğinde Faysal'ın Irak'ta yüksek bir rol almasına ilişkin İngiliz makamlarının teşebbüslerinde gözle görülür derecede artış fark ediliyordu. Lloyd George, Lawrence'ın ağzını araması dışında, Faysal'ın Irak görüşleri hakkında bilgi edinmesini Philip Kerr'den istemiş, Curzon da aynı maksatla Young'ı yanına göndermişti. Her iki durumda Faysal Irak tahtını istemeyeceğini, çünkü ağabeyi Abdullah'ın daha önceden bu makam için seçildiğini -belki de samimi olmayarak- ıs-

rarla belirtti. Aynı zamanda, Abdullah'ın çekilmesi ve Irak halkının referandumla Faysal'ı Irak tahtına seçmesi ihtimalini ise ucu açık bıraktı.[16] Neticede Faysal'ın Irak tahtı için müsait olduğu konusu, 7-8 Ocak 1921 akşamı resmen ortaya atıldı. Curzon, Faysal'ın tanıdığı ve güvendiği kişilerden Kinahan Cornwallis'den Faysal'la resmi bir temsilciden çok dostu sıfatıyla görüşerek tutumunu anlamasını istemişti. Cornwallis'e konuyu Faysal'la nasıl ele alacağına ilişkin olarak Curzon'un beş sayfalık ayrıntılı bir talimatı verilmişti.[17] Cornwallis 7 Ocak akşamı Faysal'ın Berkeley Meydanı'ndaki evine geldi. Ancak Faysal o sırada tiyatrodaydı. Cornwallis evde bekledi ve Faysal gece yarısı civarı döner dönmez derhal Irak ve diğer meseleler hakkında dört saat süren bir görüşmeye daldılar. Cornwallis görüşme hakkında elle yazılmış yine beş sayfalık ayrıntılı bir rapor bırakmıştır.

Buna göre, Faysal, Cornwallis'in görüşlerini dinlemiş, ancak bu krallık daha önceden ağabeyine teklif edilmiş olduğu için böyle bir ihtimali değerlendirmeyi kesin olarak reddetmiştir.

> Aslına bakılırsa babam Irak'a Abdullah'ı göndermek istiyor ve bunu [Faysal'ın adaylığını] kabul etmeyecektir. O [Hüseyin] ve halk ülkem için değil, kendi çıkarlarım uğruna İngilizlerle aynı safta çalıştığımı düşünüyorlar. Şerefime kral olmaktan çok daha fazla değer verdiğim için adaylığımı ben ortaya koyamam. İnsanların beni fırsatçılıkla suçlamalarına müsaade edemem. Müslümanlar arasında yeterince nifak yarattım... Irak'a sadece İngilizlerin ağabeyim Abdullah'ın adaylığını geri çevirmeleri ve Irak halkının beni istemesi halinde gidebilirim. Babam ve Abdullah'ın bu şartlar altında duruma razı olacaklarına inanıyorum. Onların halkın isteklerine karşı durabileceklerine inanmam ancak ben bu konuda girişimde bulunmayacağım. Suriye'den kovulmuş durumdayken, ağabeyim pahasına taht aradığımın söylenmesini nasıl kabul edebilirim?

Ancak Cornwallis'in raporu Faysal'ın Abdullah'ın Irak'ta bir geleceği olduğundan kuşku duyduğunu da açığa vurmaktadır. Manda rejimleri konusundaki tutumunun sırf İngilizlerin iyi niyeti ve adalet duygusuna inanmasından ve savaşta müttefik olduklarından, uyumlu olabileceğini ima etmiştir. Yine de manda sistemi konusundaki desteği katı sınırlamalara tabiydi. "Ancak gerekli incelemeyi yapmadan önce manda şartlarıyla mutabık kalmamı benden beklemeyin. İngiltere'nin ne tür bir devlet yapısı kurmayı tasarladığını bilmeden Irak'a gitmem mümkün değildir.

Ayrıca bunun temelinin [Arap ayaklanmasının] başlangıcındaki ilişkilerimizin ruhuna dayanacağına kani olmam gerekir ve eminim ki öyle olacaktır. Ancak herhangi bir şeyi gözü kapalı kabul edemem."[18] Faysal sözlerini ne kendisinin ne de ailesinin bencil çıkarların peşinde olmadığını beyan ederek tamamladı. Tek kaygısı Arapların bağımsızlık davasını ilerletmek ve şahsi saygınlığını veya inandığı ilkeleri feda etmeden İngilizlerle sağlam bir ilişki inşa etmekti. Cornwallis'e verdiği mesaj açıktı: Faysal Irak tahtı için Abdullah'a karşı entrika içine girmeyecekti. Ancak Abdullah'ın tahtı elde etmesi mümkün değilse -ki bu da gerçek bir ihtimaldi- o takdirde adaylığı kabul edecekti. Faysal'ın ilke olarak mandayı kabul ettiği şeklinde yorumlanabilecek tutumu, İngilizlerin Irak'ta ona destek önermelerinin elzem şartlarından birini teşkil ediyordu. Ancak tutumu şartlar uygun olduğunda manda hükümlerini sorgulaması ve meydan okuması için yeterli saha da bırakmaktaydı. Gelecekte giderek artan şekilde takınacağı bir tutumun ilk yansımasını böylece açığa vurmaktaydı: Masadaki teklifi ve o sıra karşı çıkamayacağı şeyi kabul etmek, sonra da zaman içinde daha fazla taviz kopartmak için çalışmak. İlerleyen zamanlarda gerçek niyeti hakkında büyük şüphe ve tartışmalar çıkartacak "Faysal tarzı" tutumunun tipik bir örneğini vermişti. Faysal, Cornwallis ile görüşmesinin ana hatlarını danışmanlarıyla, en azından Haydar'la tartışmış olmalıdır. Haydar güncesine şu kaydı düşmüştür: "[Cornwallis] olaylar hakkında [Faysal'ın] görüşlerini anlamak ve Dışişleri Bakanlığı'na şahsi bir rapor hazırlamak için geldiğini söyledi. [İngiliz] hükümetinin ziyaretinden bilgisi yokmuş(!)... Emir Faysal'a Irak için aday olarak ortaya çıkmasını telkin etti ancak [Faysal] bunu kabul etmedi... [İngiliz] hükümetinin hukuken tanımlanmış bir zeminde onu Irak'ın başına getirmek istediği artık açık."[19]

Cornwallis'in ziyaretiyle aynı gün, yani 8 Ocak 1921'de Faysal, Winterton Kontu Edward Turnour'un Londra'dan seksen kilometre kadar uzaktaki kır evine gitti. Konuklar arasında Lawrence ve Muhafazakâr Parti milletvekilleri William Ormsby-Gore ile Walter Guinness de vardı. İrlandalı asillerden Winterton, Faysal'ın şahsi arkadaşıydı ve Akabe'den Şam'a ilerleyişi sırasında Kuzey Ordusu'nda hizmet görmüştü. Faysal hafta sonunu Winterton'ın evinde geçirirken sohbet Irak konusuna döndü. Curzon tarafından hazırlanmış olan Winterton da Faysal'ın Irak tahtına adaylığı meselesini açtı. Bu olayı hatıralarında daha sonra yazmıştır.

"Kral Faysal cesur, çok yetenekli ve tanıdığım en nazik insanlardan biriydi ancak birçok deha gibi huysuzdu. Hep beraber saatlerce ikna çabalarımıza rağmen hep aynı cevabı verdi. Siyasetten, özellikle Avrupa siyasetinden bıkmış, aslına bakılırsa bizim gibi şahsi dostları dışında tüm Avrupalılardan da sıkılmıştı. Şam'da berbat bir muamele görmüştü; Bağdat'ta daha iyisinin olacağına inanmak için sebep var mıydı? Nihayet ricamıza rıza gösterip, Irak ile İngiltere'nin birlikte çalışabileceğini ve çalışması gerektiğini, yeni makamında büyük hedefinin bu olacağını söyledi."[20]

Winterton'ın biyografi yazarı, Faysal, Winterton ve diğer misafirler arasında gece yarısına kadar süren beş saatlik görüşmeyi anlatmaktadır. "Nihayet, uzun saatler süren tartışmalardan sonra, Faysal Irak kralı olmayı kabul etti... İkna edilmesi kolay bir iş olmamıştı. İngilizler ve Fransızlardan gördüğü muameleye derin bir kızgınlık duyuyordu. Genel olarak İngilizlerin karakteri hakkında bazı yaralayıcı ifadeler kullandı."[21] O hafta sonu Winterton'ın taşra evinde bulunan konuklardan Cornwallis, bir kez daha kim Irak kralı olursa olsun manda hükümlerini kabul etmesi gerekeceğini laf arasında sokuşturdu. Faysal "Şartlarını tamamen bilmeden mandayı kabul edemezdi. Nedir bu manda? [diye Faysal sordu.] Ülkenin çıkarlarına uygunsa görüşebiliriz. Ancak kapalı gözle kabul edemem, cevabını verdi."[22] Winterton'ın kır evinde gece geç saatlerde yapılan oturumlar Irak tahtı konusunda nihai hüküm olamazdı. Bunun için Ortadoğu ve Londra'da yaşanacak başka olağanüstü gelişmelerin beklenmesi gerekecekti. İzleyen birkaç hafta eski Osmanlı hâkimiyetinin yerini alacak devlet sistemi yapısını belirleyecek, Faysal'ın, Irak'ın ve tüm Ortadoğu'nun geleceğini tespit edecekti.

Kahire Konferansı'na Doğru

Ocak ayı ortasına doğru Londra resmi makamlarının kendisini Irak tahtına çıkartmaya karar verdikleri, Faysal açısından açıklık kazanmıştı. 10 Ocak'ta Faysal, Lawrence, William Ormsby-Gore ve Walter Guinness ile toplandı.[23] Ormsby-Gore, Churchill'in yakın dostuydu. Toplantı, Faysal'ın Dışişleri Bakanlığı ile düzenli olarak yaptığı görüşmelerin çizgisindeydi. Bu defa görüşmeler İngiliz Ortadoğu siyasetinden sorumlu dairede beklenen değişiklikler, bin Suud'un meydan okuması, Asir'de

hâlâ sürüncemede kalan İdrisi meselesi ışığında Hüseyin'in Hicaz'daki kontrol ve yetkisini perçinlemesi için alması gereken tedbirler etrafında döndü. En sonunda Lawrence, Irak tahtına Faysal'ın adaylığı meselesini açtı ve değerlendirilmesi için ismini resmi olarak sunması gerektiğini vurguladı. Faysal tereddüdünü sürdürdü ve İngiliz hükümetinin Irak tahtı için uygunluğunu İngiliz hükümetinin duyurması gerektiğini belirtti.[24] Lawrence daha sonra toplantı hakkında Churchill'e bilgi verdi ancak İngiliz hükümeti ona resmi bir teklifte bulunmadığı takdirde, Irak için adaylığı kabul edeceğini teyit edemeyeceğini söyledi.

Faysal'ın 13 Ocak 1921'de beraberine General Haddad'ı alarak Curzon ile Dışişleri Bakanlığı'nda yaptığı görüşmede Irak meselesine değinilmedi. Faysal Vahabilerin Hicaz'a tecavüzlerinden ve bin Suud Mekke ve Medine'ye saldırdığı takdirde, ortaya çıkabilecek güç durumdan ötürü çok kaygılıydı. Hüseyin'in kuvvetleri yakın zamanda yapılan bir muharebede Vahabilere üstün gelmiş ancak tehlike hâlâ kaybolmamıştı. Faysal, bin Suud'un emellerini tamamen desteklediği görülen Hindistan Bakanlığı'nın hareketlerinden son derece kuşku duyduğu için İngiliz hükümetinin tutumunu anlamak istiyordu.[25] Curzon sorumluluğu Versailles Antlaşması'nı imzalamayı reddederek kendi güvenliğini tehdit ettiğini belirttiği Hüseyin'e yükledi. Hicaz güçlerine silah temin edilmesi ve Hüseyin'e ödenen yardımın tekrar başlatılmasını rica eden Faysal'a Curzon ümit vermedi.[26] Mali yardımlar savaş döneminin icabıydı ve savaş sona erdikten sonra Hüseyin yardımın aynı seviyede korunmasını bekleyemezdi. Faysal toplantıdan çok canı sıkkın ayrıldı. Curzon'un Hüseyin'in eylemlerini denetlemek için Hicaz'ı bin Suud'un daimi baskısı altında görmek istemesinden şoke olmuştu.[27] Faysal, Curzon'a Hicaz'ın vahim mali şartlarına ve Hindistan Bakanlığı'ndan hâlâ cömert mali yardım alan Vahabilerin soluk vermeyen baskılarına işaret eden kızgın bir mektup yazdı. Kısmen bu mektuba cevaben, Curzon Dışişleri Bakanlığı üst düzey yetkililerinden Sir Ronald Lindsay'in Faysal ile görüşmesini istedi. Diğer unvanlarına ilaveten Lindsay, İngiliz İmparatorluğu'na Tehdit Olarak Bolşevizm Hakkında Daireler Arası Komite Başkanı şeklinde alışılmadık bir sıfatı taşıyordu.

Faysal, Haddad ve Haydar'ın eşliğinde 20 Ocak'ta Lindsay ile görüştü. Lindsay'in yanında Young ve Cornwallis vardı. Lindsay'in Arap meselesi hakkındaki bilgisi Mısır hükümetinde daha önce deneyim edin-

miş olmasına rağmen sınırlıydı ve toplantı için hazırlanmadığı açıkça görülüyordu. Aksi tabiatı nedeniyle Faysal ondan hoşlanmazken, Haydar da onu "Arap konularında maalesef cahil" buldu.[28] Görüşme kısa zamanda karşılıklı bağrışmalara dönüştü. Faysal, Hüseyin-McMahon muhaberatı konularını, Araplara verilen sözleri, Suriye felaketini, Filistin ile Hicaz'daki durumu gündeme getirdi. Lindsay'in tarih kayıtlarına dair bilgisi yarım yamalak olduğundan tüm ifadelerine aldığı talimatları tekrar ederek başladı: Faysal ile Suriye ve Filistin meselelerini konuşamazdı ayrıca Hicaz meselesi ve bununla ilgili diğer konular Hüseyin'in Versailles Antlaşması'nı imzalaması halinde daha kolaylıkla halledilebilirdi. Diğer taraftan, bu sert görüşme Faysal'a karşı daha sonra kullanılacak bir yanlış anlama yaratarak hedeflenmemiş bir sonuca yol açtı. Churchill daha sonraları parlamentoda İngiltere tarafından McMahon muhaberatı sırasında Hüseyin'e verilen bağımsız "Arap Krallığı"na destek sözüne Filistin'in özellikle dahil edilmediğini Faysal'ın bu görüşmede teyit ettiğini öne sürmüştür. Aslında toplantının zabıtları, Faysal'ın, Filistin hakkındaki muhaberatın sırf İngiliz hükümetinin yorumu olabileceğini kabul ettiğini göstermekte, bu yorumla kendisinin mutabık kaldığına dair bir işaret vermemektedir. Haşimilere düşman bazı milliyetçi yazarların Faysal'a yönelttikleri başlıca suçlama bu görüşme olmuştur.[29]

Faysal'ın Irak tahtına adaylığının güçlenmesi bu günlerde meydana geldi.[30] Avni Abdülhadi ile sonraları yaptığı konuşmalarda, Faysal Curzon'la "gizli" bir görüşmesine atıfta bulunur ve Irak tahtı meselesinin bu vesileyle kendisine doğrudan açıldığını belirtir. Bu görüşmenin Faysal'ın Curzon'la 13 Ocak tarihli görüşmesi mi, yoksa kayıtlara girmemiş daha önceki bir toplantı mı olduğu muğlaktır. Her halükârda Faysal görüşmeyi aşağıdaki gibi anlatmıştır:

> Ertesi gün Lord Curzon'la Dışişleri Bakanlığı'nda buluşmam için bir davet aldım. Bana [Irak tahtı] konusunu hükümetle ele aldığını ve tüm kabinenin Abdullah'ı Irak kralı olarak tahta çıkarmanın mümkün olmadığında mutabık kaldığını söyledi. Curzon şöyle dedi: "Siz Avrupa devletlerinin tanıdığı tek kişisiniz. Ağabeyiniz Abdullah hakkında ise hiçbir şey bilmemektedirler. Size bu konuyu ciddiyetle düşünmenizi ve verilen fırsatı yitirmemenizi istirham ederim." Bu noktada Lord Curzon'un söylediklerine derhal cevap veremedim ve gerçek bir ikilem içinde kaldım. Teklifi reddetmekteki ısrarımı sürdürüp sonuna kadar inatla dirense miydim, yoksa sahadaki gerçekleri

kabul edip buna göre mi tavır alsaydım? Biliyorsunuz, Avni, konu tehlikeli ve karmaşıktır. Tahtı reddedip İngilizler başka bir kişi bulana kadar Irak'ı bilinmeyen bir kadere doğru sürüklenmeye mi bıraksaydım? Lord Curzon tahtı memnuniyetle kabul edecek başka birinin bulunduğunu bana ima etmişti. [Bu yolla] Haşimi ailesi, Arap memleketlerine hizmet uğruna mücadele ettiği her şeyi kaybederdi.

Faysal konuyu mütalaa edip nihai cevabını vermek için Curzon'dan bir gün istedi. "O gece bir dakika gözümü kırpmadan bu tehlikeli konuyu düşünerek geçirdim. Kendime soruyordum: Ağabeyimin hakkı olmasına rağmen Irak tahtını kabul etmeli miydim, yoksa geri mi çevirmeliydim? Tacı kabul etsem, ağabeyim bunu haklarına bir hakaret olarak görecekti. Diğer taraftan, teklifi reddetmem Irak'ı Haşimilerin kaybetmesine ve ailemin Arap davasına hizmet imkânından dışlanmasına yol açacaktı. Üçüncü gün Lord Curzon'la tekrar buluştum ve ona teklifi kabul ettiğimi söyledim. Tek istediğimin tüm Arap milletinin iyiliği olduğunu ve şahsi kazanç peşinde koşmadığımı Allah biliyor." [31]

Churchill'in yeni Ortadoğu siyasetinin ana hatları Şubat 1921'de belirginlik kazandı. Bu siyaset iki ana görüşe dayanıyordu. Birincisi Ortadoğu'da İngiliz üstünlüğünün ve denetiminin doğrudan idare yerine dolaylı hâkimiyet yoluyla korunması anlayışıydı. Uygulamada bu, Faysal'ın Irak ve Abdullah'ın Mavera-i Ürdün tahtına geçmelerinin desteklenmesi ve İngiliz siyasetinin temel taşları olarak onlarla ittifaka dayanılmasıydı. Böylece İngiliz çıkarları, kendilerine bağımlı tutulan ve İngiliz danışmanlarınca gözetim altında tutulan dost hükümdarlar vasıtasıyla muhafaza edilmiş olacaktı. İkinci mülahazanın altında esas olarak masraflar yatıyordu: Büyük bir askeri mevcudiyetin doğuracağı muazzam giderler olmaksızın Irak'ta güvenlik ve istikrar nasıl sağlanabilirdi? Irak ayaklanması İngiliz hazinesine yaklaşık 40 milyon pounda -1920'de çarpıcı bir miktar*- yani İngilizlerin Arap ayaklanmasını desteklerken harcadıklarından çok daha fazlasına mal olmuştu. Churchill, Irak'ta büyük bir ordu tutma ihtimalinin hazineyle daimi bir çekişme konusu olacağını, eleştiri dozu giderek artan parlamento ve halk tarafından desteklenmeyeceğini biliyordu. Churchill'in bulduğu çözüm, Irak'ta yaşayabilir bir devlet kurulması, güvenliği Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin

* Bank of England'ın enflasyon hesabına göre 1920 yılının 1 poundu, yaklaşık olarak 2014'ün 40 pounduna eşit. Bu durumda bu miktar 1,6 milyar pound ediyor-e.n.

(RAF) sağlamasıydı. Ülkede kontrolü güçlendirmek için, Churchill'in fikrine göre, stratejik noktalara kurulacak birkaç üs yeterli olacaktı. Hava Kurmay Başkanı Hugh Trenchard bu planla tamamen mutabıktı. Irak'taki en büyük istikrarsızlık kaynağı olan aşiretlerin ayaklanmalarının hava bombardımanlarıyla bastırılabileceğini, RAF uçaklarının muhabere ve ikmal hatlarında devriye gezmek suretiyle büyük sayıdaki kara kuvvetinin yerini tutabileceğini iddia ediyordu. Ortadoğu konusundaki büyük planına son halini vermek isteyen Churchill İngiltere'nin Arap işleriyle uğraşan tüm üst düzey idarecilerini ve uzmanlarını Kahire'de bir toplantıya çağırdı.

Kahire Konferansı'nın istenilen neticelere ulaşmasını sağlamak için hayli etraflı hazırlık çalışmaları yürütüldü. Churchill Koloniler Bakanlığı'ndaki yeni görevine 14 Şubat 1921'de başlamıştı. Bundan bir gün önce Ortadoğu Dairesi'ne atanacak kişilerin listesini çıkartmıştı. Hindistan Bakanlığı'ndan J. E. Shuckburgh müsteşar olarak atanırken, Lawrence bir yıllık sözleşmeyle Arap İşleri Danışmanı oldu. Hubert Young ise yeni dairenin siyasi ve idari şubesinin başına getirildi. Kahire Konferansı'nın asıl planlayıcısı Lawrence'dı. Bazı yetkililerin onun denetim altında tutulamayacağına ve bürokratik çalışma düzenine uygun olmadığına ilişkin kaygılarına rağmen Churchill, ona geniş bir serbestlik tanıyarak özellikle Irak tahtına Faysal'ın adaylığına destek verilmesi gibi kilit konularda tavsiyesine uydu. Lawrence Şubat ayında Faysal'la düzenli olarak görüşüyor, ona Koloniler Bakanlığı'ndaki gelişmelerle Kahire Konferansı'nın hazırlıkları hakkında bilgi veriyordu.[32] Faysal, henüz "olup bitmiş bir pazarlık" şeklinde görülememesine rağmen İngilizlerin Irak tahtına adaylığını resmen tasdik edeceklerine kani olmuştu, dostları ile danışmanlarına yorumları bu güvenini yansıtmaktaydı. Haydar 4 Şubat'ta güncesine şöyle not etmiştir: "Efendimiz [Faysal] bu yaklaşımı [Irak Krallığı'na getirilmesi] hissetmişti. Suriyelileri denemiş olduğunu ve onlarla başka iş görmek istemediğini söyleyerek Irak'a meyletti." Faysal ayrıca, ihtiyatsız davranarak Irak'taki ayaklanmayı desteklemiş olduğunu itiraf etti. "Efendimiz Irak ayaklanmasının büyük etki gösterdiğini ve kendisinin destek için 40.000 pound harcadığını söyledi."[33] Faysal bu ifadeyi, belli ki Irak kamuoyuna göz kırpmak için söylemişti. Çok güvendiği yardımcılarının önünde bile İngilizlerin hoş bakmayacakları böyle bir ikrarda bulunması tehlikeliydi.

Lawrence'ın Faysal'la can alıcı görüşmesi 16 Şubat'taydı. "Ona [Faysal] Koloniler Bakanlığı Ortadoğu Dairesi'nde bir tayini az önce kabul ettiğimi söyledim... Sonra yakın gelecekte ne olabileceğinden bahsedip Mısır'da bir konferans toplanması ihtimaline değindim... Burada Batı Asya'nın Araplarla meskûn bölgelerinin siyaset, anayasa ve mali hususları görüşülecekti... Bütün bunlar halkının ve özellikle ailesinin çıkarlarını doğrudan etkileyecektir. Mevcut işaretlerin, tüm taraflar için münasip düşecek bir çözüm bulunacağı hususunda makul bir ümit beslemesini haklı çıkardığını düşünüyordum."[34] Faysal Devonshire Dükünün muazzam malikânesi Chatsworth House'da geçirdiği hafta sonu ziyaretinden, gördüklerinden çok etkilenmiş olarak döndü. Haydar'a Filistin'de teğmenlik yapmış ve Çanakkale'de çarpışmış genç bir aristokratla tanıştığını (muhtemelen Dükün oğlu) söyledi. Serveti kralların servetine denkti ve babası Kanada genel valisiydi. Ailenin tek oğluydu. Genç adam Faysal'a savaşta kaybettiği çok sayıda akrabasından bahsetmişti. "[Faysal] şöyle dedi: 'Bizim zenginlerimiz böyle bir şey yapar mıydı? Biz mandayı hak ediyoruz. İnsan böyle şeyleri görünce kendini gerçekten küçük hissediyor. Gerçek milletler böyle yaşıyor ve yönetiliyor. Bizim zenginlerimizden birinin bu kadar serveti olsa, aile fertlerinden kimse askere alınmasın diye yapmadığını bırakmazdı.'"[35]

Kahire Konferansı'nın Lawrence ve Young tarafından hazırlanan gündeminin ana maddesi Faysal'a Irak tahtının önerilmesiydi. Lawrence Ortadoğu Dairesi'nde görev alışını Arap dünyasında İngiltere'ye karşı yaygın biçimde paylaşılan ihanet duygusunu dindirmek için bir vasıta olarak görüyor, ne kadar üstü örtülmeye çalışılırsa çalışılsın İngiltere'nin Araplara vaatlerini tutmadığını derinden hissediyordu. Kahire Konferansı, Suriye'deki felakete, Filistin'in Suriye'nin geri kalanından koparılmasına ve manda rejimlerine rağmen Arap birliği ve bağımsızlığına götüren bir yolun var olduğunu Araplara göstermek için bir fırsat olacaktı. Bu yol Irak ve Mavera-i Ürdün'de İngiltere'ye dost Haşimi hükümetlerinin kurulmasından geçiyordu. Bunlar, daha sonra diğer Arap devletlerinin etrafında birleşeceği bağımsız devletlerin çekirdeğini oluşturabilecekti. Koloniler Bakanlığı'nın daireler arası komitesi Lawrence ve Young'ın geliştirdiği taslağı fazla değiştirmeden konferans gündemini 26 Şubat'ta onayladı. Lawrence, Kahire Konferansı'nın hedeflerine erişmesinde kararlıydı. Kariyer ve şöhretini konferansın sonucuna bağlamıştı ve he-

define ulaşmadığı takdirde, istifayla tehdit etmekteydi. Mısır'a hareket ederken yaşı hayli ilerlemiş Wilfrid Scawen Blunt'a "Ya istediğim olur ya da istifa ederim" dedi.[36]

Kahire Konferansı 12 Mart 1921'de Semiramis Oteli'nde açıldı. Churchill, Mezopotamya'daki Yüksek Komiser Sir Percy Cox, onun Doğu İşleri Sekreteri ve Danışmanı Gertrude Bell ile Koloniler Bakanlığı Ortadoğu Dairesi'nin tüm üst düzey kadrosu dahil Ortadoğu'daki başlıca aktörlerin hepsini davet etmişti. Toplam olarak kırk kadar yetkilinin katıldığı konferansta bir düzine kadar oturum düzenlendi. Ancak Faysal'ın Irak'a verilmesi konusu ilk günün ardından süratle halledildi. Lawrence, Iraklıların dışarıdan birini hükümdarları olarak kabul edeceğinden o ana kadar emin olamayan Gertrude Bell dahil, Faysal'ın adaylığı konusunda kuşku duyanları kazanmıştı. Konferans başta Sir John Philby olmak üzere birkaç kişinin desteklediği, Irak'ta cumhuriyet rejimi kurulması fikrini reddetti. Siyasi Komite'nin Churchill başkanlığında 12 Mart'ta yaptığı ve Cox, Young, Bell ve Lawrence'ın da katıldığı konferansın ilk toplantısında Irak tahtının mevcut adayları gözden geçirildi. Bunlar arasında: O esnada Irak hükümetini yöneten Geylani dini hanedanının reisi olan Bağdat Nakibi;[37] güçlü siyasi liderlerden Basralı Seyyid Talip; Güney İran'daki Muhammara bölgesi Araplarının önderi Şeyh Hazal; bin Suud; Ağa Han ve Osmanlı hanedanından Burhaneddin Efendi vardı. Tüm bu adaylar şu veya bu bakımdan konferans katılımcılarına göre bazı eksiklikler taşıyordu.

Cox daha sonra Faysal'ın erdemleri ve deneyimlerinden bahsettiğinde derhal Lawrence tarafından desteklendi. Toplantı, "Emir Faysal'ın Irak tahtına aday olmak istemesi ve Irak halkı tarafından rağbet görmesi halinde, Majestelerinin Hükümeti, seçilmesine engel çıkartmayacaktır" kaydıyla sona erdi.[38] Lawrence'ın aklındaki senaryo, Faysal'ın Irak'taki taraftarlarının tahta çıkması çağrısında bulunmaları, onun da İngiliz hükümetinin desteğiyle bu çağrıya olumlu karşılık vermesi şeklinde gelişecekti. Churchill, Lloyd George'a bir telgraf çekerek kabinenin Faysal'ın Mezopotamya veya artık resmen verilen adıyla Irak tahtına adaylığının onaylanmasını istedi. Churchill şöyle yazdı: "İfade şu şekilde olacaktır: 'Emir Faysal'ı destekleyenlerin sorularına cevaben, İngiliz Hükümeti, Irak hükümdarı olarak kendisinin adaylığına engel çıkartmayacağını ve seçilmesi halinde destek vereceğini belirtmiştir.' Bunun üzerine Faysal,

Mısır'dan Mekke'ye geçerek derhal Irak'a gidecektir. Nisan ortalarında Faysal'ın Mekke'ye ve Sir P. Cox'un Bağdat'a varmalarına kadar, ihtiyatlı ifadelerle de olsa, duyuru metninin açıklanmasını mümkünse istemiyoruz."[39]

Döneme ait kayıtlarda ve Faysal'ın Londra'daki refakatçilerinin hatırat veya güncelerinde Faysal'ın bu Irak'a "çağrılma" senaryosundan haberdar olduğuna ilişkin işaret yoktur. Lawrence Kahire Konferansı'nın gündemi hakkında onu bilgilendirmiş ve kabine Irak kralı olarak aday gösterilmesi planını onaylar onaylamaz, İngiliz devletinin kuvvetle arkasında durmaya niyetli olduğunu söylemiş olabilirdi. Ancak Haydar titizlikle tuttuğu güncesinde Faysal'ın konferans gündemini bildiğine dair hiçbir ipucu vermemekte, Faysal da babasına veya Zeyd'e yazdığı o dönemdeki mektuplarında buna atıfta bulunmamaktadır. Babasına 1 Mart 1921 tarihli mektubunda, "Yarı resmi temelde ... Irak'ta bağımsız bir Arap devleti kurulmasına ve bu devlet üzerindeki mandanın kaldırılarak, dış ilişkilerinde serbest hareket etmesine"[40] dair mutabakata varıldığını belirtmektedir. Öte yandan, aynı mektubundaki uzun bir paragrafta babasına ayrıntılı olarak Suriye'deki olaylar ve Arap topraklarının bölünmesiyle Arap davasına vurulan yıkıcı darbelerden sonra ortaya çıkabilecek fırsatları sıralamaktadır. İngiliz siyasetinde çarpıcı bir değişime neden olan Irak isyanı yeni imkânlar açmıştı. "Daha önce bu başarısızlıklar Arap birliğinin gelecek beklentisini tamamen yıkabilirdi. [İtilaf devletlerinin] eski siyaseti sadece toprak anlamında değil, [Arap ülkelerinin] ekonomilerini, öğretimlerini ve ahlakını da etkileyen bir bölme ve pay etme amaçlanmıştı. Fakat Allah bu siyasetleri yürütenlerin planlarını mağlup etti ve davamız şimdi yeni bir ilerleme yoluna girdi. Yine de muhalefet kuvvetini koruyor ve bununla sabır ve samimiyetle uğraşmalıyız." Faysal sonra da bu aşamada Hicaz veya Suriye ile birleşmesi mümkün olamayacak bağımsız bir Irak devleti kurulmasının gerekçelerine geçti. Hicaz'ın durumunda buna karar verecek olan Irak halkıydı. Suriye'ye gelince, Fransızlar Faysal'a karşıydı ve Cezayir'de yaptığı gibi Suriye ve Lübnan'ı Arap bünyesinden ayırmak yolunu tutmuşlardı. Bununla beraber Irak'ta kurulacak bağımsız bir devlet Mezopotamya topraklarını birleştirecek, bu yeni ve bağımsız devlet gelecekte başka Arap devletleriyle bağlantı kurmaya karar verirse buna itiraz edilemeyecekti. Faysal, Arap birliği emelini Haşimilerin idaresinde gerçekleştirmek için

katkı sağlayacak kendi yönetimi altındaki yeni bir Irak devleti vizyonunu çiziyor gibi görünmekteydi.

Faysal ayrıca adaylığına ailesinden gelebilecek itirazları ortadan kaldırmak peşindeydi. Suriye'deki taht iddiasından aslında vazgeçmeyerek Irak'a odaklanmasını, tamamen siyasi değerlendirmelere bağladı. Fransa Şam'a dönüşüne müsamaha göstermeyecek veya Güney Suriye'de (Mavera-i Ürdün) herhangi bir makama getirilmesini kabul etmeyecekti. Aynı değerlendirmeler Zeyd için de geçerliydi. Açıkça söylemese de Faysal, Güney Suriye için tek uygun çözümün Abdullah olması gerektiğini ima etti. Abdullah'ın Mavera-i Ürdün'e yerleştirilmesiyle Haşimiler kilit Arap ülkelerinde iktidara gelecek ve Arap birliği davası yolunda muazzam bir güç olacaklardı. Faysal'ın Irak tahtına çıkmasına babasının desteğini almak için dikkatle biçimlendirdiği bu tez, istediği etkiyi yarattı.[41] Faysal olaylara ilişkin tahminlerini kardeşi Zeyd'e 1 Mart tarihli mektubuyla tekrar etti. Kahire Konferansı Londra'da kararlaştırılan siyaseti teyit etmişti. Irak ile Mavera-i Ürdün'de yeni kurulması önerilen devletler, Arap birliği beklentisine güç katacaktı: "Bağdat'ta hükümet kurulduktan sonra Şam'a ve ötesine erişilmesi çok daha kolay olacaktır."[42]

Bu esnada Faysal, esasen Kahire Konferansı'ndan önce Londra'da toplanan başka bir konferans için tutumunu hazırlamıştı. İtilaf devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya) 22 Şubat'ta diğerleri arasında Faysal ve Suriye konusuyla Türkiye ile barış antlaşmasını görüşmek maksadıyla Londra'da toplanmaktaydı. Bir Türk heyetinin de toplantıya katılması bekleniyordu. Faysal bir gün önce Lloyd George'a yazarak babasının Türkiye ile nihai düzenlemenin temelini oluşturması beklenen Sevr Antlaşması konusundaki görüşünü tekrar etmişti. Hüseyin Arapların taleplerini karşılamadığı ve Ortadoğu'da barışı güvence altına alacak bir temel kurmayacağı gerekçeleriyle antlaşmayı imzalamayı reddetmişti. Faysal, Hicaz teknik olarak Türkiye ile savaşta olduğu için bir Hicaz heyetinin Londra'daki mütalaalara katılmasına izin verilmesini istedi.[43] Lloyd George, Faysal'ın mektubunu toplantıda gündeme getirdi ancak Fransa Başbakanı Aristide Briand'ın şiddetli direnişiyle karşılaştı. Briand, Fransa'ya bilinen husumeti ve Fransız kanı dökülmesindeki doğrudan sorumluluğu nedeniyle Faysal'ın toplantıya hitap etmesine izin verilemeyeceğini haykırdı. Fransız heyeti Faysal'la aynı masada oturmayı reddedecekti. Lloyd George bunun ardından söz alarak Faysal'ın

ve doğu cephesindeki askeri harekâtlarda aldığı rolün ateşli bir savunmasını yaptı. Briand nihayet General Haddad'ın Faysal'ın konferansa muhatap beyanını okumasına razı oldu. Haddad 10 Mart'ta Faysal'ın yazısını İtilaf devletleri liderleri toplantısında, Lloyd George, Briand ve Curzon'un huzurunda sundu. Beyan, tutulmayan vaatler ve Arap ülkelerinin doğal olmayan bir bölünmeye tabi tutulması gibi bilinen şikâyetler dizisini tekrarlamanın ötesine geçmiyor, Hüseyin'in Versailles ve Sevr antlaşmalarını imzalamayı reddetmesini, her iki antlaşmanın da kabul edilemez manda hükümleri taşımasıyla gerekçelendiriyordu.

Irak'a Hazırlık

Faysal'ın Irak tahtına giden yol, Cox'un Bağdat'taki güvenlik danışmanı Harry St. John Philby gibi birkaç direniş noktası istisna tutulursa Kahire Konferansı tarafından açılmıştı. Ancak Fransızlar ve Faysal'la derin düşmanlıkları hâlâ masadaydı. Ayrıca Abdullah, Amman'a yerleşip Faysal'ın Suriye tacını geri almak için Güney Suriye halkını etrafına toplama iddiasındaydı. Briand müttefiklerinin Mart ayında Londra'da yaptıkları toplantıda İngiltere'nin Faysal'ı Irak tahtına aday göstermekteki ısrarının farkına varmıştı. Fransızların Faysal'ın Irak tahtına geçmesini engellemek için yapabilecekleri fazla bir şey yoktu. Neticede, Suriye'de denetimlerini kabul ettirmeleri ve Faysal'ı ülkeden atmalarının ardındaki ana savları manda rejimi çerçevesinde kendilerine verilen bölgede fiilen sınırsız haklara sahip oldukları idi. İngiltere de aynı imtiyazlara Irak'ta sahipti ve Fransızlar, İngiliz denetimi altındaki bölgede İngilizlerin girişecekleri tek taraflı eylemlerin meşruiyetine zarar veremezlerdi. Fakat diplomatik protestolarda bulunabilir ve her iddiayı kullanarak İngilizleri kararlarını uygulamaktan caydırmaya çalışabilirlerdi. Curzon'un 23 Mart 1921'de kabul ettiği Londra'daki Fransız büyükelçisi, Faysal'ı Fransız karşıtı hareketleri nedeniyle kınadı ve İngilizlerle beraber Fransa'ya karşı komplo peşinde olduğu iddialarını tekrarladı. Ayrıca Faysal'ın Irak'ın hükümdarlığına gelmesinin Fransız halkı tarafından İngilizlerin teşvikiyle Fransa'ya karşı yapılmış bir hareket olarak algılanacağını söyledi. Ancak Curzon'un bu tür şeylere karnı toktu ve büyükelçinin görüşlerine kıymet vermedi. İngiltere, Fransa'nın Suriye'de aldığı tedbirlere kar-

şı parmağını bile oynatmamıştı ve Fransızlardan Irak konusunda aynı şekilde karşılık vermesini bekliyordu.[44] Fransız büyükelçisi, Curzon'la 6 Nisan'da tekrar görüştü. Bu defa, Fransa'nın, Faysal'ın sırf Fransız aleyhtarı görülmesi nedeniyle Irak kralı seçilmiş olduğunu düşüneceği fikrine sarıldı. Bu anlamsız bir savdı ve Curzon hiç üstünde durmadı. Huysuzlaşan Fransız büyükelçisi Fransa'nın Faysal'ı her zaman düşman olarak göreceğini ve İngiltere'den Ortadoğu'ya giderken kendisine kolaylık göstermeyeceğini söyledi.[45] Fransızların Faysal'ın adaylığını baltalamak için yürüttükleri resmi girişimleri bununla sona erdi.

Kahire Konferansı Abdullah'ın Irak'ta hükümdarlık etme ihtimalini ciddi olarak hiç değerlendirmedi. Faysal'ın çok daha iyi bir hükümdar olacağında oydaşma mevcuttu. Abdullah'ın ne olacağı sorusu hâlâ cevap beklemekteydi. Mavera-i Ürdün'e ayrı bir siyasi statü verileceği kabul edilmiş olmasına rağmen Abdullah'ın Amman'da kalıyor olması ikilem yarattı. Abdullah Mavera-i Ürdün'de alacağı rolle tatmin olacak, Irak'a yönelik taleplerinden ve Suriye'yi kurtarma iddiasından vazgeçecek miydi? Aksi takdirde, silahlı çatışmaya girmek söz konusu olmadığına göre, İngilizler onun inadıyla nasıl başa çıkacaklardı? Sonunda Lawrence, Abdullah'la görüşmesi ve İngilizlerin bölgedeki politikalarını, bu arada elbette İngiltere'nin Irak için Faysal'ı desteklediğini ayrıntılarıyla anlatması için Amman'a gönderildi. Lawrence bu işi yerine getirdikten sonra da Abdullah'la beraber Kudüs'e giderek Churchill ile buluştu. Abdullah burada Irak tahtına dair tüm iddialarından feragat etmeyi ve Fransız karşıtı faaliyetlerini durdurmayı kabul etti. Bunun karşılığında kendisine Mavera-i Ürdün Emirliği teklif edildi, İngiliz mali ve askeri yardımı alacağı söylendi. Bu düzenleme Faysal Irak'ta meşruiyetini tesis edene kadar korunacak, daha sonra da Abdullah'ın daimi statüsü teyit edilecekti.

Bununla beraber, Abdullah'ın Irak'taki "haklarından" feragat etmesi resmi mesajlarda aksettirildiğinden çok daha karmaşıktır. Abdullah İngiltere'nin kardeşi Faysal'ı destekleme kararına çok sinirlenmiş ancak bu çok acı ilacı sineye çekmek zorunda kalmıştı. İçten içe rekabet, kıskançlık ve Irak'ta sahip olduğunu düşündüğü meşru hakları yitirmesinden ötürü saklanamaz bir öfke hissediyordu. Avni Abdülhadi bu dönemde Abdullah'ın baş danışmanlarından biri olarak Amman'da idi ve hatıralarında "Faysal'ın Irak tahtına adaylığı haberi kendisine verildiğinde Abdullah'ın öfke patlamasını" hatırlamaktadır. Avni, Londra'dan ayrıla-

rak Hicaz'a gitmekte olan Faysal ile Mısır'da görüşmek için alelacele yola çıkmış, beraberinde ağabeyi Abdullah'ın mektuplarını getirmişti. Faysal mektupları yüksek sesle okudu ve sonra Avni'ye dönerek şöyle söyledi: "Zavallı ağabeyim. [*Maskin akhi.*] Beni tanımıyor ve anlaşılan babam da onu tanımıyor. Babam ona Port Said'e gelip benimle görüşmesi talimatını vermişti [ancak Abdullah gelmedi]. [Abdullah] Irak tahtını elinden benim aldığımı ve Suriye Kongresi'ndeki Irak delegelerinin Emir Abdullah'ı Irak kralı olarak kabul etme kararını benim bir kenara attığımı düşünüyor. Hakkımda söylediklerinin hepsini duydum ve her zaman 'Allah onu affetsin' dedim." Faysal daha sonra Suriye'de olan bitenleri ve kendisini Irak tahtına geçmeye iten gelişmeleri özetledi. Faysal, görünen o ki, ağabeyini baltalamak istemediğini, Irak tahtına göz koyduğuna ilişkin sözlerinden ikna olan Abdülhadi'nin, bu bakış açısını Abdullah'a iletmesini bekliyordu. Abdülhadi, Faysal'a "Majestelerinin yaptığı doğruydu. Irak tahtını kabul etmemiş olsaydınız, İngiltere sizin yerinize başkasını bulur ve bu kişi de ellerinde oyuncaktan başka bir şey olmazdı" dedi.[46]

Abdülhadi görüşmeden sonra süratle Amman'a dönerek, Faysal'la konuştuklarını Abdullah'a rapor etti. "Kral Faysal kendi namına ellerinizden öpmemi istedi... İngiliz hükümetinin Irak tahtı konusundaki tutumunu ve [Faysal'ın Irak tahtına] adaylığına direndiğini, ısrarla reddettiğini, Suriye Kongresi'nin Iraklı üyelerinin kabul reylerine binaen tahta sizin [Abdullah] geçmenizi talep ettiğine ilişkin tüm bildiklerimi anlatmamı istedi." Abdülhadi ardından Londra'da Faysal'ın yaptıklarının haklılığını anlatarak, Faysal'ın Londra'ya Irak tahtının peşinde koşmak için değil, Suriye'deki hadiseleri telafi için gittiğini söyledi. Irak tahtı meselesi İngiltere'nin 1920 Irak isyanı yüzünden otoritesini tesis etmekte muazzam güçlüklerle karşılaşması nedeniyle ortaya çıkmıştı. Abdülhadi artık olmuş bitmiş bu işi Abdullah'ın kabullenmesini rica etti. Ancak Abdullah onun bu açıklama tarzını inatla reddetti. "Avni, ben kardeşimi biliyorum. Daha önce de Suriye tahtına çıkıp devletin başına geçmişti. Bundan sonra başka tahtlara çıkmaktan başka bir şeye kıymet vermez. Kardeşim Faysal bu meselelerde diğer devlet başkanlarından farklı değil. Tarih bize Araplar arasında kim bir devletin başına geçerse, mahvına mal olsa bile durumunu ebedileştirmek için ısrar ettiğini öğretmiştir. Kardeşim de bu yüzden, kardeşinin hakkı olmasına rağmen Irak tahtına çıkmayı tercih etti. Benim yapabileceğim şey, Allah'tan affını is-

temesidir."[47] Abdullah'ın bu sözleri içinde başarısından ötürü kardeşine duyduğu büyük kıskançlık duyguları gizliydi.

Faysal ağabeyini özünde rahatının peşindeki uyuşuk bir insan olarak görüyordu. Avni Abdülhadi, Abdullah'ın hizmetine girmek için ayrılmaya hazırlanırken onun hakkındaki fikirlerini açıklamıştı: "Çalışmalarında yardımı olabileceği için sana ağabeyimin bazı karakter özellikleri hakkında fikir vermek istiyorum. Ağabeyimin arkadaşlığı iyidir, sohbeti hoş ve çekicidir; gülmeyi ve eğlenmeyi sever. Şiir ve edebiyattan, özellikle eski edebiyattan iyi anlar, satranç oynamayı, arkadaşlarıyla şakalaşmayı sever. At binmekten, bazen taş yığınlarının üstüne yerleştirdiği hedeflere, bazen hizmetkârlarından birinin başına koyduğu elmaya atış yapmaktan zevk alır. Genel meselelere pek dikkat göstermez. Bunun dışında, beş vakit namazına titizlikle uyar ve namaz vakti geldiğinde çölün ortasında, tozun, dikenin veya kayaların arasında veyahut yabancıların saraylarında olmasına bakmaksızın tüm vecibelerini yerine getirir."[48] İfadeleri Abdullah'ın devlet adamı niteliklerine şehadet eder nitelikte değildi. Faysal'ın şahsını düşünmediği ve Irak tahtı konusunda kaçınılmaz şartlara boyun eğdiği iddiası bir noktaya kadar mantıklıdır ancak bunların doğruluğuna tam olarak inanılması için şahsi hırslardan arınmış bir kişiden gelmesi gerekirdi. Faysal, dostları ve taraftarlarının çoğu tarafından böyle bir kişi olarak görülmüştür. Yıllar sonra geçmiş zamanları düşünmek için çok vakti olan Abdülhadi 1959'da kızına yazarken Faysal hakkında şöyle demiştir: "Faysal ne peygamberdi, ne de hatasız bir insan. Şahsi tutkularının etkisi altında kalmadığı da söylenemez. Ancak milletine sadakat konusunda tanıdığım en samimi kişiydi. Kral olduğunu tamamen unutup vatani görevinden başka bir şey düşünmeyerek saatler geçirdiğine şahit olmuşumdur."[49]

Kahire Konferansı'nın çalışmalarının tamamlanmasıyla Lawrence Londra'da bulunan Faysal'a bir telgraf çekti: "İşler tam beklediğim gibi gitti. Lütfen en kısa yoldan Mekke'ye hareket ediniz. Sizi yolda karşılayacağım ve ayrıntıları açıklayacağım. Sadece babanızı ziyarete gittiğinizi söyleyiniz ve hiçbir şekilde basına bir bilgi vermeyiniz."[50] Lawrence'ın telgrafı, Faysal'ın Hicaz'a gitmesi için kabinenin resmen bilgilendirilmesinden önce Faysal'ın eline ulaşmıştı. Bu nedenle telgraf Lawrence'ın (ve Churchill'in) meselenin Faysal lehine nihai olarak halledildiğine duydukları güveni yansıtıyordu. Kabine 22 Mart 1921'de

Kahire Konferansı'nın kararlarını onayladı. Toplantı zabıtlarında şöyle yazmaktadır: "Faysal'a örtülü olarak İngiltere'de kalmasına artık gerek olmadığı, son raporlara göre her zamankinden fazla tatsız bir ruh haline giren babasıyla istişare için gecikmeden Mekke'ye dönmesi gerektiği söylenecektir. Faysal'a ayrıca babasının ve ağabeyinin rızasıyla Mezopotamya tahtı için aday olursa ve ülke halkı tarafından kabul edilirse, seçiminden memnuniyet duyacağımız söylenecek, elbette bunun çifte şart altında olacağı, yani Milletler Cemiyeti tarafından getirilen manda koşullarını kabul etmeye hazır olması ve makamını Fransızlara saldırı veya komplo için kullanmaması gerektiği belirtilecektir... Bu şartlar yerine getirilirse, Faysal uygun bir anda tahta adaylık arzusunu Mekke'den duyuracak ve Mezopotamya halkına çağrıda bulunacaktır."[51]

Faysal, olayların aldığı yönden bariz bir sevinç içinde Nisan başında İngiltere'den Port Said'e hareket etti. Kudüs'te Churchill ile birlikte olan Lawrence da Faysal'ın gemisini karşılamak için Port Said'e uçtu. İkilinin 11 Nisan'daki uzun gizli toplantısında Lawrence, Kahire Konferansı'nın sonuçları hakkında Faysal'a bilgi verdi ve sonraki adımları tartıştılar. Lawrence, Churchill'e yazarak bilgi verdi:

> Faysal özetlenen genel siyasete yönelik takdirini ifade etti ve işin kendi üstüne düşen bölümünü yerine getirmek için elinden geleni yapmaya söz verdi. Fransızlara saldırmayacağına veya gizli işlere girmeyeceğine garanti verecek... Hicaz'ın Vahabi saldırılarından masun tutulması şartıyla bin Suud ile dostane ilişkiler kurmaya razı olacak. Ramazan'dan sonraki birkaç hafta boyunca Bağdat ve çevresinde istediklerini yapması için imkân tanınırsa adaylığının başarı kazanacağından fazla kuşku duymuyor... Şahsi maiyetinde bir İngiliz danışman istiyor. Birçok sebeple bu kişi Mezopotamya hükümetinin resmi bir görevlisi değil, yargısına güvenebileceği birisi olmalıymış. Mısır hükümetinden Albay Cornwallis'in, kendiyle beraber Mezopotamya'ya gitmesini istiyor. Yola çıkmak için bunu şart koşuyor... Irak halkının sorumlu bir hükümet için henüz uygun olmadığını, her şeyde yerel halkın insafına bırakılırsa, sonucun felakete varacağını değerlendiriyor.[52]

Ancak Faysal mandanın daimi şartlarıyla bağımlılık ve sömürge statüsü anlamına gelen küçük düşürücü olası sonuçlarını kabul etmek niyetinde değildi. Irak'taki ilk aleni beyanında Irak'ın temel kanununun, yani fiili anayasasının yürürlüğe girmesi ve İngilizlerle Irak hükümeti arasında uygun müzakerelerin yapılmasından sonra manda hükümlerinin tekrar

müzakere edileceğini söyleyeceğini belirtti. Faysal daha sonra Kahire'ye gidip Süveyş'e ve oradan da Cidde'ye geçmek için uygun zamanı beklerken Shepherd's Oteli'nde kaldı. Faysal'ın oteldeki dairesine Şam'daki günlerinden Adil Arslan ve Şükrü el-Kuvvetli gibi danışmanları ve dava arkadaşlarından Mısır milli hareketinin Saad Zağlul ve Şükrü Yakan gibi önde gelen aydınlarına kadar akın akın ziyaretçi geldi. Faysal Mısırlı milliyetçi liderlere yakınlık duydu ancak Mısırlıların kendi bölgeleriyle sınırlı görüşlerinden, Arap meselesindeki ilgi ve malumat eksikliğinden hayal kırıklığına uğradı. Verdiği akşam yemeklerinde konuklarının çoğu masadan doymadan kalkıyordu. Faysal elinden bırakmadığı sigarası nedeniyle aceleyle ilk tabağı bitirip sofradan kalkıyor ve sigara sarmaya gidiyordu. Hizmetkârlar da o kalkınca masayı toplayıp misafirleri aç bırakıyorlardı. Faysal'ın alışkanlıklarını bilen çoğu kişi yemeğe karınları tok geliyordu. Bu toplantılarda Faysal iktidar, siyaset sanatı ve Irak'taki beklentilerine ilişkin görüşlerini aksettirdi. Avni Abdülhadi'nin kaydettiğine göre: "Irak içinden ve dışından iyi veya kötü niyetle her türlü suçlamanın bana yöneltileceğini bildiğim halde Irak tahtı için adaylığı kabul ettim. Ülkeme hizmet etmenin gücüm dahilinde olduğunu bile bile insanların ne diyeceklerinden korkarak Hicaz'da yatağımda yatmayı seçseydim ülkeme ihanet etmiş olurdum. Kanaatime göre hain, sadece bilinçli olarak ülkesine ihanet eden kişi değil, aynı zamanda gücü olduğu halde ülkesine hizmeti reddeden kişidir."[53] Irak'taki gelecek beklentileri hakkında ise şunları söyledi:

> Bu defa Allah-u Teâlâ'nın yardımıyla (Irak'taki) çabalarımızın taçlanacağından ve siyasi meselelerdeki deneyim eksikliğimizden ötürü [Suriye'de] başımıza gelenlerden kaçınabileceğimize çok eminim. Suriyeliler Arapların tüm hedeflerine derhal erişmekte ısrar ediyorlardı; Suriye, Lübnan ve Filistin dahil tüm Suriye'nin birliği, tam bağımsızlığı ve bağımsızlık yolundaki tüm engellerin derhal ortadan kaldırılması. Uluslararası siyasetten ve düzgün siyaset [oluşturulmasında] edindiğimiz büyük deneyimlerden dersler çıkardık. Kanaatimce siyaset, siyasetçinin başarmak istediklerinin tümünü başarmakta ısrar etmemesi, fakat mümkün olanı başarmaya çalışmasıdır. Gerçek siyasetçi, ne istediğini bilen değil, mümkün olanın sınırlarını ve bu sınırları bilen ve kabul edebilen kişidir. Başarabileceğinin üst sınırını bilmekten acizse ve daha azıyla yetiniyorsa, talep edebileceklerinin şu ya da bu kısmını yitirecektir. Mümkün olanın üst sınırını dikkate almazsa, o zaman her şeyi kaybedecektir.[54]

Faysal siyaset hakkındaki mülahazalarını sürdürdü:

"Önce al, sonra iste" siyasetine inanıyorum. Bu söz esnek siyasetin tüm hünerini tanımlıyor. Başka bir deyişle, teklif edileni al ve ışık önünü berrakça aydınlatana ve ülken için başka bir hak elde etmen mümkün olana kadar adım adım ilerlemeni sağlayacak esnek bir siyaset izle... Bu yolla, hakları biriktirerek, mümkün olanı talep edip alarak ülkenin tam bağımsızlığını kazanırsın. Irak'ta izlemek istediğim ideal siyaset budur. Suriyeliler ya hep ya hiç siyasetinde ısrar ederek bağımsızlıklarını kaybettiler; başka bir deyişle ya tam bağımsızlık veya tam kulluk veya hasta ya yaşar ya da ölür anlayışı. Irak'ı yabancı bir elin gölgesi altında yönetmek istemem. Bu yabancı vesayetin altında yönetmeyi kabul ediyorsam, bunun sebebi vesayetten kurtulmak için yorulmaksızın çalışmayı göze almamdır, Irak halkıyla birlikte dürüst bir Arap hükümetinin idaresinde yaşamaktır. Arapların zaferi temin edilene ve ülke vaat edilen bağımsızlığını kazanana kadar bilge ve esnek bir siyaset, yani "önce al, sonra iste" siyaseti izlemediğimiz takdirde bu mümkün olmayacak.[55]

Faysal 21 Nisan'da Kahire'den Süveyş'e giderek, kendisini Hicaz'a götürecek gemiye bindi. Süveyş'te Lawrence ile duyurulmayan bir görüşme daha yaptı, ancak aralarında ne geçtiği bilinmemektedir. Birkaç gün sonra Ortadoğu'daki misyonunu tamamlayan Lawrence İngiltere'ye döndü. Faysal artık Irak Krallığı yarışına kesin olarak girmişti. Ancak Irak'taki desteği sınanmış değildi ve adaylığının diğerlerine baskın çıkması için Bağdat'taki İngiltere Temsilciliği'nin yardımına ihtiyacı vardı. Faysal'ın esasen Bağdat'ta tutunabileceği bir dalı da vardı. Şam'ın düşüşünden sonra Irak'a dönmüş olan Cafer el-Askeri geçici Irak hükümetinde savunma bakanıydı ve bu sıfatıyla Kahire Konferansı'na katılmıştı.[56] Faysal'la yakın temas sürdüren el-Askeri, konferansın Irak ordusu kurulması dahil kararlarından haberdardı. Nuri es-Said de Bağdat'taydı ve Faysal'ın Irak'a gelişinden önce zemini hazırlıyordu.

Faysal Hıdivlik teknesi *Jantu* ile 25 Nisan 1921'de Cidde'ye vardı. Mısır hükümeti Irak'ta bir şeylerin pişirildiğini anlaşılan haber almış ve ülkenin mutasavver hükümdarı için her türlü rahatlığı sağlamıştı. Durum, Kantara'da valizinin üstüne oturarak tren beklediği ve Mısır hükümetince görmezden gelindiği zamanlardan fersah fersah farklıydı. Faysal babasından göreceği kabul konusunda açıkça endişeliydi ancak büyük şaşkınlıkla bir kahraman olarak karşılandığını gördü. Hüseyin çok memnundu ve gemisi Cidde'ye yanaşan Faysal'ın şerefine büyük bir öğle yemeği verdi.[57] Faysal, ardından babasıyla birlikte Mekke'ye gidip Irak liderleriyle muhaberata geçti ve Irak'ın mutasavver kralı olarak adını önerme sürecini

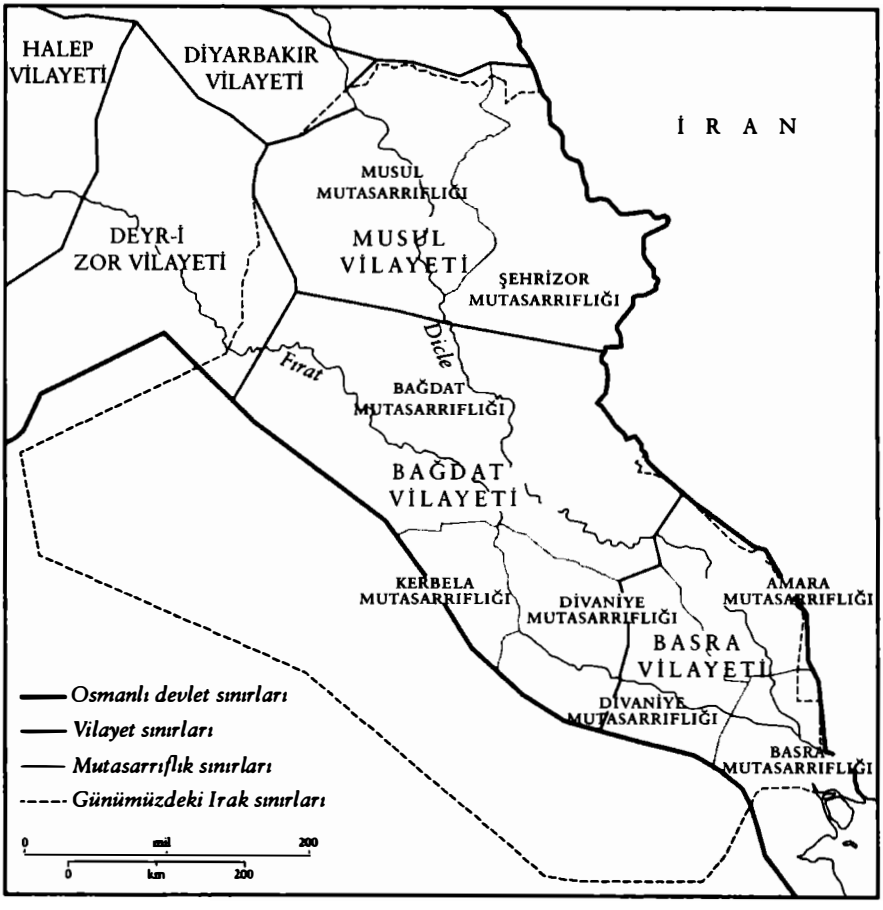
başlattı. Hüseyin geçici hükümetin başbakanı Bağdat Nakibi'ne bir telgraf gönderdi: "[Faysal'a] davetinizi samimi ve vatansever bir çağrı olarak gördüğümden Irak'ın yönetilmesinde yardım etmesi için onu size göndereceğim." Faysal benzeri bir mesajı Nakip'e ve geçici hükümetin İçişleri Bakanı Seyyid Talip'e gönderdi. "Avrupa'dayken ve bundan önce de uzun bir zamandır, Irak halkının, işlerinin idaresine katılmamı istedikleri benim için aşikârdı. Şimdi Mekke'ye döndüm, babamla istişare ettim. Kendisi milletime ve halkıma elimden gelenin en iyi şekilde yardımcı olmamı kabul etti. Irak halkı benim mevcudiyetimi isterse, gelmeye hazırım. Bütün kalbimle zat-ı alilerinizin bana yardım edeceklerini ve destekleriyle babaca tavsiyelerini esirgemeyeceklerini temenni ediyorum."[58]

Faysal 5 Haziran'da Cidde'deki İngiliz Konsolosu Binbaşı Marshall'dan, *Northbrook* kruvazörünün Cidde'ye geleceğini ve kendisi ile beraberindekileri doğrudan Basra'ya götüreceğini haber veren telgrafını aldı. 12 Haziran'da Basra'ya müteveccihen *Northbrook*'a bindi. Gemide kendisiyle beraber 1920 isyanının çökmesinden sonra Hicaz'a sığınmış önde gelen Iraklılardan bir grup vardı. Şimdi İngilizler tarafından Irak'ta ilan edilen af kapsamında geri dönüyorlardı. Grupta Şii dini şahsiyetlerinden Seyyid Muhammed es-Sadr, Yusuf es-Suveydi, Abdül Muhsin Ebu Tabih, Elvan el-Yasiri, Rayih el-Atiya ve Ali Cevdet yer alıyordu. Faysal'ın yanında ayrıca Rüstem Haydar ve Tahsin Kadri dahil yakın danışman grubu vardı. Yeni tayin edilen danışmanı, üniversite yıllarında seçkin atletlerden kabul edilen iri cüsseli Cornwallis de *Northbrook*'daydı. Mısır hükümeti tarafından üç aylığına geçici görevle yanına verilmişti. Ancak birkaç fasıla dışında, yirmi yılı aşkın bir süre boyunca ülkede kalacaktı. Irak'taki son vazifesi büyükelçilikti. Faysal'ın itimadına sahipti ve İngiliz makamlarıyla gördüğü işlerde güvenli bir temas kanalıydı. Faysal kruvazörle seyahati sırasında Bağdat Nakibi'yle mesaj teatisinde bulundu. Nakip, Faysal'a karşı önceki mesafeli tutumunu yüzde yüz değiştirerek iltifatlarla dolu bir mesaj gönderdi.[59] *Northbrook* Basra'ya 23 Haziran'da ulaştı. Savunma Bakanı Cafer el-Askeri ve İçişleri Bakan Danışmanı John Philby'nin içinde bulunduğu İngiliz bayrağı taşıyan bir motor kruvazöre yanaştı. Bağdat ve Basra'dan gelen yüzlerce önde gelen kişi mutasavver yeni kralı selamlamak için karada bekliyordu.

Faysal Irak topraklarına ilk defa böyle ayak bastı. Hayatında başka bir olağanüstü dönem başlıyordu.

IV

YENİ BİR BAŞLANGIÇ
Irak (1921-1933)

6. Osmanlı Irak'ının idari taksimatı

17. Bölüm

Mezopotamya'dan Irak'a

Faysal yıllardır savaş ve kargaşalık içinde kalmış bir ülkeye geldi. Osmanlı döneminde Bağdat, Basra ve Musul vilayetleri ahenkli bir siyasi birim halinde kaynaşmamıştı. Arap, Kürt, Şii ve Sünni şehir sakinleri ve aşiret mensupları ile hatırı sayılır Yahudi, Hıristiyan ve yerleşik İranlı gruplar Osmanlıların temin ettiği asgari güvenlikten dahi kopmuşlardı.[1] Ülkenin karışık nüfusuna Türkiye'nin doğusundaki başarısız ayaklanmalarından kaçan ve İngilizler tarafından Irak'ın kuzey sınırlarına yerleştirilen binlerce Süryani mülteci de eklenmişti. Ülke 100.000 dolayında mevcudu olan bir İngiliz ordusunun işgali altındaydı. Bu güç Osmanlılara karşı çetin bir savaş vermişti ve ateşkes ilan edildiğinde Mezopotamya'nın üç vilayetini işgali altında bulunduruyordu. Ancak İngilizler kısa süre sonra kutsal mabet şehirlerindeki Şii ruhban hiyerarşisi tarafından teşvik edilen ve Güney ve Merkezi Irak'ın büyük kısımlarını kaplayan ciddi bir aşiret ayaklanması ile karşı karşıya kaldılar. Bundan önce de Suriye'deki Arap hükümeti çökerken bazı şehirlerde Faysal'ın Arap ordusunun Iraklı subaylarından ilham alan ve onların yönettiği milliyetçi Arap tahrikleri çıkmıştı.

İngilizler ülkede bir tür güvenlik hissi ve düzen temin ederek çoğunluğun görüşüne göre bu konuda Osmanlılardan daha yüksek bir başarı gösterdiler. Ayrıca ihtiyaçlar karşısında kurulan kurumlarla idari yapının iskeletini oluşturdular. Eski düzen dağıldığından hükümet sorumluluğunu üstlenecek tek taraf onlardı. İngilizler bir Irak kabinesinin kurulmasını da teşvik etmişler, tamamen Sünnilerden oluşan ve başında saygın Bağdat Nakibi'nin bulunduğu bu kabineyle gerçekte işgal idaresi niteliğindeki bu yönetime yerel bir çehre vermeye çalışmışlardı. Kabine kararname ve fermanlar yayımlamakta ancak gerçek iktidarı yüksek komiser elinde tutmaktaydı.

Suriye'deki deneyiminin tersine, Faysal'ın ülkenin iç işleri hakkında doğrudan bilgisi veya önde gelen şahsiyetleriyle irtibatı yoktu. Tanıdığı Iraklıların çoğunluğu savaş sırasında veya Şam hükümeti sırasında Arap davasına katılan Osmanlı ordusunun eski subaylarıydı. Bunlar çok az istisnayla Irak cemiyetinin düşük sosyal tabakalarından gelen, Bağdat ile Musul'un eşrafı tarafından kuşkuyla bakılan sonradan görme insanlardı. Son derece çalkantılı siyasi tablo içinde çeşitli akımlar kendilerini öne çıkarmak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Osmanlı yılları geride padişaha güçlü bir sadakat duygusu bırakmıştı. İmparatorluk ilga edilirken bu sadakat duygusu, kısmen yükselen Türkiye devletine yansıtılmaktaydı. Eski Sünni eşraf İngilizlere yanaşıyor, kartların yeniden dağıtıldığı bir dönemde üstünlüklerini bu yolla tekrar elde etmeyi umuyordu. 1920 isyanında İngilizlere sadık kalmış aşiret reisleri tutumlarının takdir ve telafi edilmesini isterken, isyana katılmış ve önderliğini yapmış olan diğer bazılarını ise yeni devlette belirsiz bir kader beklemekteydi. Şii ruhban hiyerarşisi İngiliz hükümranlığına karşı daha çok sabit fikirle ve sessiz bir öfkeyle bakmaktaydı. Kuzeydeki eski Osmanlı vilayeti Musul'da toplanmış olan Kürtler ise bağımsızlıklarını temin edecek bir açılımın meydana gelmesini umuyorlardı. Hırslı siyasetçiler ve efendilerin [*sic.*] etkisi altında büyüyen milliyetçi veya gizli milliyetçi siyasi sınıf, ülkedeki İngiliz egemenliğine karşı yükselttiği ağzı kalabalık muhalefetle varlığını hissettiriyordu. Bağdat'ta yaşayan çok sayıdaki Yahudi ve Musul'da toplanmış Hıristiyanlar, güvenlik ve refahlarının koruyucusu olarak gördükleri İngiltere'ye, Irak'ın geleceğini bağlamaya hevesliydiler. Ayrılıkçı bölgesel eğilimler dahi mevcuttu. Basra Vilayeti'ndeki kilit şahsiyetler bölgeyi Irak'ın geri kalanından ayırmak ve Kuveyt ve Muhammara emirliklerinin çizgisini izleyerek İngiltere'yle ittifak içinde ayrı bir devlet kurmak için itişip kakışıyorlardı.

Faysal tüm bu birbiriyle çatışan görüş ve eğilimler, etnik, mezhepsel ve sosyal ayrılıklar yumağıyla, uzaktaki bir imparatorluğun yüzyıllarca süren hâkimiyetinden yeni çıkmış işgal altındaki bir ülkeyle uğraşmak, daha önce hiç var olmamış bir siyasi cemaat ve devlet inşa etmek zorundaydı. Bu, Suriye'de bağımsız bir Arap devleti kurmak için gösterdiği ve başarısızlığa uğrayan gayretinden çok daha ürkütücü bir sınamaydı. Ancak bu defa ülkedeki güç ve çıkarlarını korumanın en iyi yolunun başına Faysal'ı geçirerek Irak'ta bir krallık kurmak olduğunu önceden ka-

rarlaştırmış büyük bir devletin desteğini alıyordu. Öte yandan Faysal'ın bağımsızlığını kazanacak modern bir devletin kurumlarını inşa etmek dahil kendine ait fikirleri vardı. Bu fikirleri neresinden bakılırsa bakılsın 1921'de kozların büyük kısmını elinde tutan büyük bir devletin taleplerıyle eşleştirmesi gerekmekteydi.

İngiltere, Mezopotamya ve Savaş

İngiltere'yle Osmanlı İmparatorluğu'nun birbirine savaş ilan etmesinden önce, 3 Ağustos 1914'te Mezopotamya vilayetlerinin tüm büyük şehirlerinde seferberlik davullarının çalındığı duyuldu. Osmanlıların gaddarca askere alma uygulamasını duyan Iraklı zorunlu asker adayları, gruplar halinde ordudan kaçtılar. Bunun üstüne Osmanlıların yürüttüğü haşin misillemeler muharip birliklerin moralinin yükseltilmesine yardım etmedi. Sonunda ağır çarpışmaların büyük kısmı her zaman sadakatini koruyan sağlam Anadolu askerinin üstüne kaldı. Irak'ın üç vilayetindeki Osmanlı güçlerinin mevcudu zorlukla dört tümene ulaşıyordu. Bunlardan ikisi kısa zaman sonra Sina cephesini takviye için gönderilirken, Bağdat tümeni Kafkaslara aktarıldı. Ülkede herhangi bir acil duruma karşı bırakılan tek güç Basra'da konuşlu tümendi. Bu tümen de son derece kötü teçhiz edilmişti. Ordunun *Marmaris* adlı tek bir zırhlı nehir botu vardı. Standart askeri ölçeklere uyan tek bir ülke haritası mevcuttu.[2] İngilizler ise Bahreyn'de General Walter Sinclair Delamain komutasında tümen gücünde bir kuvvet toplamış, Şattülarap'ta çıkarma yapmaya hazırlanmaktaydı. Komutası Hindistan hükümetine bağlıydı ve Hindistan Seferi Kuvveti (India Expeditionary Force-IEF) 'D' olarak biliniyordu. Çıkarmanın amacı Basra'yı ve Körfez'deki burunları kontrol altına almaktı. Mezopotamya'nın tümünün işgal edilmesi planı yapılmamıştı. Bir dizi küçük çatışmadan sonra, o esnada General Barret'in komutasına verilen IEF 'D' savunmasız Basra'ya doğru ilerledi. Osmanlı ordusu Basra'dan Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği Kurna'ya doğru çekilmişti. Birkaç hafta içinde Kurna'daki Osmanlı ordusunun kalıntıları tamamen mağlup edildi ve komutanları esir edildi.

Basra'nın düşüşünden önce bütün Mezopotamya vilayetlerinde cihat çağrıları yapıldı. Osmanlı hükümeti müçtehitleri (Şii alimler) Osmanlı

savaş çabalarını desteklemekte ikna için Şiilerin kutsal şehirlerine üst düzey heyetler gönderdi. İslam İngiliz istilası tehdidi altındayken İslamın mezhepleri arasında kavganın zamanı değildi. Büyük Ayetullah Kazım el-Yezdi'nin önderliğindeki müçtehitler İslamın tehlikede olduğuna katıldılar ve ayağa kalkıp savaşı desteklemeleri için halka çağrıda bulundular. Müçtehitlerin önderliğinde bazıları yetmişlerine yaklaşmış kişilerden büyük bir aşiret ordusu kuruldu ve Osmanlı güçlerinin istilacıları püskürtmesine yardım etmek için güneye doğru ilerledi. Süleyman Askeri'nin komutasındaki Osmanlı kuvvetleri ve beraberindeki 50.000 kişilik aşiret birlikleri 12 Nisan 1915'te mevzi almış İngiliz güçlerine karşı saldırıya geçtiler. Muharebe göğüs göğüse çarpışmalarla üç gün sürdü ancak önce aşiret kuvvetleri, sonra da düzenli Osmanlı birlikleri bozuldu.[3] Şuaybe Muharebesi taraflar arasında bir süre gidip geldikten sonra, kesin İngiliz zaferiyle sona erdi. Cesur komutan Süleyman Askeri mağlubiyetin utancına dayanamayarak yaverlerinin gözü önünde intihar etti.

İngilizler konumlarını Basra bölgesinde böylece güçlendirdikten sonra, seferi güç Dicle boyunca, Bağdat'ın 400 kilometre güneydoğusundaki Amare ve Kut'a doğru ilerlemeye geçti. İlerleyen kuvvetlerin başına geçmiş olan General Charles Townsend, Dicle üzerindeki Amare'yi 3 Haziran 1915'te bir dizi nehir gemisi muharebesinden sonra işgal etti. Kolay elde ettiği zaferlerinden cesaret bularak Kut'a doğru ilerledi ve burası da 25 Eylül 1915'te düştü. Artık Bağdat karşı konulmaz hedef haline gelmişti. Ancak Osmanlı Altıncı Ordusu tarafından Selman Pak Muharebesi'nde durdurulan İngilizler, bunun üzerine çekildikleri Kut'ta kuşatma altına alındılar. İkmal malzemelerinin tükenmesi, kasıp kavuran hastalıklar ve giderek ümitsizleşen konumu neticesinde Townsend 29 Nisan 1916'da Osmanlı ordusuna teslim oldu. Yaklaşık 11.000 İngiliz İmparatorluğu askeri esir alındı. Bu, İngilizler için büyük bir askeri felaketti. Londra'daki Savaş Bakanlığı Mezopotamya Savaşı'nın sorumluluğunu doğrudan üstlendi ve yeni komutan olarak eski komuta kadrosunun yerine General Stanley Maude gönderildi. Aldığı emirler Basra Vilayeti'ndeki kazanımları elde tutmak ve İran petrol yataklarını korumaktı. Kuzeye doğru herhangi bir ilerleme için açık yetki alması gerekmekteydi. Ancak Maude bekleme oyunuyla tatmin olacak bir kişi değildi. Mezopotamya'daki Osmanlı ordusunu ezmek ve Kut felaketinin utancını silmek istemekteydi. Saldırıya geçmesi sadece bir zamanlama meselesiydi.

Mezopotamya'nın İngilizlerce İstilasına Tepkiler

İngilizlerin Mezopotamya'daki ilerlemesi nüfusun farklı kesimlerinde değişik tepkilerle karşılandı. Dini önderlerin başını çektiği Osmanlı davasına ilk destek seli süratle bekle gör tutumuna döndü. O ana dek sadakatleri en değişken grup, Güney Mezopotamya aşiretleriydi. Çoğunluğu Şii olan bu aşiretlerin, kutsal şehirler yakınlarında yaşayanları müçtehitlerin tutum ve kararlarından doğrudan etkileniyordu. Ancak aşiretleri ilgilendiren, her şeyin ötesinde maddi refah ve güçleriydi ve reisleri desteklerinin karşılığında Osmanlılardan veya İngilizlerden gelebilecek ödülleri dikkatle tartmaktaydı. Karşıt tarafların bölgelerindeki askeri üstünlüklerine, aşiret reislerine önerebilecekleri para, mal ve malzemelere bağlı olarak aşiretler bütün halinde Osmanlı taraftarlığından tarafsızlığa, sonra İngilizlerin yanına ve tekrar Osmanlılara geçiş yapıyordu.

Ne taraftan bakılırsa bakılsın, Sünni dini teşkilatı sağlam bir şekilde Osmanlıların yanındaydı. Bunların çoğunluğu devlet memuruydu ve Osmanlı Devleti'yle Sünni İslamın aynı katı yorumunu paylaşmaktaydılar. Şii ruhban hiyerarşisi ise tamamen başka bir konuydu. Osmanlı hükümetinden mümkün olduğunca uzak duruyor ve sadece elzem meselelerde muhatap oluyordu. Osmanlı Devleti de en iyi halde Şiiliğe ilgisizdi. Bununla beraber, İTC'nin 1908 yılındaki darbesi ve meşruti yönetime dönme vaadinden sonra kısa bir süre Şiilik aradaki eski mâniaları kaldırma imkânına göz kırptı. Necef müçtehitleri, daha önce İran'da 1906 anayasa devrimine giden süreçte önemli bir rol oynamış olduğundan 1908 devrimini geniş anlamda desteklemişti. Ancak Osmanlı Devleti kurumsal olarak Şiiliğe karşı bir tutum içindeydi. İTC'nin getirdiği reformlar Şiileri teğet geçmekle yetiniyordu. Şiiler kendi "modern" eğitim kurumlarını açma iznine sahip olacak, ancak gerçekçi bakıldığında hiçbir Şii Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri ya da mülki memurluk emeli güdemeyecekti. Yine de savaş patlak verdiğinde Iraklı Arap müçtehitleri İslam topraklarını yabancı işgaline karşı savunma lehinde hüküm verdi ve savunma için cihat ilan etti. Destek vermeyenlerin çoğunluğunu İran kökenli Şiiler oluşturmaktaydı. Gerekçeleri ise halkın savaşa hazırlıklı olmamasıydı.[4]

Bağdat ve Musul'un Sünni eşrafı büyük ölçüde kendilerini bir tarafa bağlamaktan kaçındı veya İngiliz ordusu Bağdat'a yaklaşana kadar Osmanlıları destekledi. Daha önceki dönemlerde ileri gelen aileler sarayla

yakın bağlar kurmuş olduklarından İTC'nin anayasa devriminden çok heyecan duymamışlardı. İTC'nin maksatlarına duydukları kuşkular Osmanlı davasına desteklerini zayıflatmaktaydı. Öte yandan Osmanlı hükümranlığının yapılarıyla yakından bütünleşmiş olmaları en azından savaş sürerken Osmanlılara aktif bir muhalefet içine girmelerini engelledi. Mezopotamya'daki Arap milliyetçi hareketi esasen güçsüzdü ve Bağdat'taki bazı küçük memurlar ve gazetecilerden oluşan birkaç sivil taraftarı İngilizlerle temas kurmak için etkisiz bazı girişimlerde bulunmuş ancak Bağdat Nakibi Abdülrahman el-Geylani tarafından yolları tıkanmıştı.[5]

Ancak Osmanlı ordusundaki tümü Sünni Müslümanlar olan Iraklı subaylar tamamen başka bir konuydu. Bunlar Osmanlı ordusunun önemli bir unsurunu oluşturuyordu.[6] Çoğunlukla orta sınıf ailelerden gelen bu subaylar Osmanlı ordusundaki kariyerlerini şahsi ve mesleki ilerlemelerinin yolu olarak görüyorlardı. Büyük kısmı savaştan önce gizli el-Ahd Cemiyeti'nde örgütlenmiş olmalarına rağmen çoğunlukla Osmanlı davasına sadık kaldılar. Ancak savaş ilerleyip Osmanlı bozgunları çoğaldıkça, bir kısmı firar etti veya İngiliz esir kamplarında bir süre geçirdikten sonra Hicaz'a gönderilerek Arap ayaklanmasının saflarına katıldılar. Her şeye rağmen, çoğunluğu İngilizlerin saiklerine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap toprakları üzerindeki entrikalarına yönelik derin kuşkularını korudu. Bu unsur, İngilizlerle Arap ayaklanması lehine firar etmiş Iraklı subaylar arasındaki ilişkiyi bozdu.

Mezopotamya Yahudileri ve Hıristiyanları genellikle Osmanlıların İngiliz İmparatorluğu karşısındaki mağlubiyetinden memnuniyet duydu. Meşruti idarenin geri gelişiyle eşit vatandaşlık ve Osmanlı Meclisi'nde uygun temsil hakkı vaat edilmesine rağmen imparatorluğun yapılarının kesin bir İslami karaktere sahip olduğu yaygın bir inançtı. Dahası, savaş sırasında Bağdat'ın Yahudi tüccarları karaborsacılık ve vurgunculuğa karşı daima gözetim altında tutulmuş ve Osmanlı savaş çabasına katkıda bulunmaları için düzenli olarak taciz edilmişti. Osmanlı ordusunda askerlik yapmak istemeyen birkaç Yahudi meydanda asılmıştı. Savaşta İngilizlerin zaferi, kurtulmaları anlamına gelecekti. Mezopotamya'daki Yahudi ve Hıristiyan cemaatleri İngilizlerin doğrudan idaresinin kendi çıkarlarını Osmanlı hükümranlığından daha etkili koruyacağına fazlasıyla inanmaktaydı.[7]

Bölgesel güçler de oyunda rol sahibiydi. Basra limanı her zaman Mezopotamya'nın geri kalanına göre daha açık ve kozmopolit bir nüfus terkibine sahipti. Hindistan'la yaşamsal çıkarlara sahip Basra'nın büyük tüccar toplulukları doğal olarak İngilizleri destekliyordu.

Bölgesel güçler de işin içindeydi. Basra limanı her zaman Mezopotamya'nın öteki şehirlerine göre daha açık ve kozmopolit bir nüfus bileşimine sahip olmuştu. Bu bileşim içinde önemli bir yer tutan ve Hindistan'la hayati ticari ilişkileri olan büyük tüccar topluluğu, doğal olarak İngiliz idaresini destekliyordu. Basra'nın önde gelen yurttaşlarından altı kişi 1 Ocak 1915'te Kral V. George'a bir yeni yıl mesajı göndererek Basra'da İngiliz himaye rejimi kurulması çağrısında bulundu. İngiliz hükümranlığına gösterilen hevesi, Basra'nın siyasi patronu, sert Seyyid Talip en-Nakip'in gücünün geçici olarak sönmesi de teşvik etmiş olabilirdi. Seyyid Talip savaşın başlangıcında İngilizlerle temas kurmuş ve Basra valisi olarak atanıp büyükçe bir ödenek verilmesi karşılığında desteğini teklif etmişti. Ancak Hindistan hükümeti kaçamaklı davranışları ve sadakat bağlarını sürekli değiştirmesinden ötürü ona güven duymamış ve Hindistan'a sürgüne gönderilmesini tertip ederek savaş boyunca orada kalmasını sağlamıştı.[8]

Bağdat'ın Düşüşü

Sonuçsuz kalan Selman Pak Muharebesi ve İngiliz ordusunun Kut'ta teslimiden sonra Irak'taki Türklere sahte bir güvenlik duygusu hâkim oldu. Bağdat valisi ve Mezopotamya'daki Osmanlı ordularının genel komutanı Halil Paşa sık sık kabarelerde ve hayat kadınlarının yanında görülen zevk ve eğlence düşkünü biriydi.[9] Kut'un düşüşü onun nezareti altında cereyan etmiş, hiç rol almadığı zaferin şerefini kendisine biçmişti. İngiliz muhatabı General Stanley Maude ise çok faklı nitelikler sergiliyordu. İşinden başka bir şeyle meşgul olmayan, yorulmak bilmeyen ve her ayrıntıyla ilgilenen bir insandı.[10] Maude ileri karargâhını Kut yakınlarına kaydırdı ve dikkatle saldırı için hazırlandı. Aralık 1916'da ilerlemeye hazırdı. Muharebe üç hafta sürdü ancak Maude Osmanlı savunma hatlarını aşmak için çok üstün güçler getirmişti. Townsend'in tek tümenine karşı şimdi yedi tümen konuşlandırabiliyordu. Ateş gücü

kıyas kabul etmez ölçüde büyük olduğu gibi keşif, alçaktan tarama ve bombardıman için elinde birkaç uçak da vardı.

Bağdat'ın ileri savunma hatları Şubat 1917'de çöktüğünde Halil Paşa kaçınılmazı kabul etti ve şehrin genel tahliyesini emretti. Depolar, cephanelikler, dosyalar, mobilyalar ve Bağdat'taki Osmanlı mevcudiyetine ait her tür eşya her tür nakliye aracıyla, tren, katır, kamyonlar, at arabaları ve nehir gemileriyle kuzeye doğru yola düştü. Merkezi otorite ortadan kalktı ve onunla birlikte Mezopotamya şehirlerinde kanun ve düzen kayboldu. Bağdat ve yakınındaki Kazimiye şehri yağmacıların insafına terk edildi.

İngiliz ordu birlikleri 11 Mart 1917'de Bağdat'a girdi ve İngiliz bayrağı Kışla Meydanı'ndaki ünlü saat kulesine çekildi. Yaklaşık dört yüz yıldan sonra Osmanlı hâkimiyeti sona ermişti. Osmanlıların Bağdat'tan çekilmesinin ardından Orta Fırat bölgesindeki Felluce ve Batı Irak Çölü'ndeki Ramadi'ye kadar ülke tahliye edildi. Yeni Osmanlı hatları şimdi Bağdat'ın kuzeyindeki Samarra'dan Ramadi'ye kadar uzanıyordu. Ancak Bağdat'ın tekrar alınması fikri, İngilizlerin kuvvet üstünlüğü nedeniyle bir tarafa bırakıldı.

İşgal Edilen Irak'ın İdaresi

İşgal edilen Irak'ın statüsü Osmanlı İmparatorluğu ile savaşın ufukta görünmesinden beri İngilizleri meşgul etmişti. 1915 itibariyle ülke üzerinde hak sahibi olduğunu açıklamış olan Hindistan hükümeti ve Hindistan Bakanlığı, Basra ile Bağdat vilayetlerinin doğrudan Hindistan tarafından yönetilmesini, hatta Hindistan'daki İngiliz idaresine [British Raj] ilhak edilmesini hayat memat meselesi olarak görmekteydiler. Ancak Londra genel bir barış antlaşması yapılmadan önce Irak'ın geleceğinin böyle kestirilip atılmasına karşıydı. Bunun yerine Bağdat'ın düşüşünden kısa süre sonra Lord Curzon'a bağlı bir komite kuruldu ve ara dönemde ülke işleriyle ilgilenme görevi bu komiteye verildi. Komitede Sir Mark Sykes ile Hindistan Bakanlığı'ndan Sir Arthur Hirtzel de bulunuyordu. Hindistan Kral Naibi'ne 29 Mart 1917 tarihli bir notla Hindistan hükümetinin Irak'ın idaresinde herhangi bir yetkiye sahip olmadığı açık seçik bildirildi. Bunun yerine ülke bir süreliğine Londra'dan

doğrudan idare edilecekti. Basra Vilayeti'nin sınırları çizildi ve bir İngiliz sömürgesi olarak idaresi öngörüldü. Ancak Bağdat Vilayeti dolaylı İngiliz himayesi veya vesayeti altına alınacak, bir Arap çehresi kazandırılacaktı. Bu düzenleme Sykes-Picot Antlaşması'nda aşağı yukarı ifadesini buldu. Mezopotamya'daki Baş Siyasi Memur Percy Cox ile Maude, buna mukabil söz konusu kararların hemen uygulanmasına karşıydılar ve Osmanlı yıllarında kurulmuş idare biçimine asgari düzeyde müdahale edilmesi tavsiyesinde bulundular.

Irak'ın hükümet biçimi, Bağdat'ın ele geçirilmesinden sonra, Maude ve Cox arasında uzlaşmazlığın baş gösterdiği birkaç hafta için öne çıktı. Maude üstündeki kıdemli siyasi memur ile iktidarı paylaşmak eğiliminde değildi ve askeriyeyi, yani kendini ülke idaresinin nihai makamı olarak görmeyi tercih ediyordu. İngiliz hükümeti ihtilafa müdahale etti ve bir ara yol bulundu. Maude'un yetkilerine itiraz yöneltilmeyecek ancak günlük idarenin sorumluluğu Cox'a verilecek, o da başkomutan aracılığıyla Londra'ya bağlı olacaktı. Bu düzenleme Cox'a Irak için ayrı bir idari yapının iskeletini kurması için yeterli alan bıraktı ve yerine gelen A. T. Wilson da bu alanı zamanla genişletti. Mülki idarenin gücü General Maude'un Kasım 1917'de kolera nedeniyle aniden ölümünden sonra büyük ölçüde genişletildi. Irak'ta güçlü bir sivil idarenin gelişmesi Cox ve ardından Wilson'a çoğunlukla Mark Sykes'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun ele geçirilen Yakındoğu topraklarını idare etmek için bir "Arap hükümeti" kurulmasını öngören müphem planlarından kaynaklanan çeşitli tasarıları Irak'tan uzak tutmasını sağladı. Irak'ın Ortadoğu'nun geri kalanından ayrı statüsü sağlamca yerleşmiş bir gerçeklik haline geldi.

Suriye ve Filistin'in sorunlu şartlarının aksine Cox, Irak halkının İngiliz idaresini memnuniyetle karşıladığı izlenimini vermeye çalıştı.[11] Savaş Kabinesi'nin Doğu Komitesi'ne gönderdiği "Mezopotamya'nın Geleceği" başlıklı bir raporunda Irak'ın geleceğine ilişkin bir eylem planı ve ayrıntılı bir incelemesini sundu. Cox'un ana kaygısı Osmanlı idaresinin tüm izlerini ortadan kaldırmak ve Basra ve Bağdat vilayetlerini esas olarak tek bir birim olarak değerlendirmekti. İngiliz etkisi bunun ardından tüm Irak topraklarında bir örnek olarak uygulanacaktı. Bu vesayet sistemi olmaksızın Irak hiçbir zaman düzgün yönetilemeyecek veya kaynakları başarıyla kullanılamayacaktı. Cox hükümet biçimi hakkında iki öneri takdim etti: Birincisi hükümet dairelerinin büyük ihtimalle İngiliz-

lerce atanacak başkanlarının doğrudan bağlı olacakları bir İngiliz yüksek komiseri vasıtasıyla yönetim; ikincisi ise kraldan daha aşağı statü sahibi olacak göstermelik bir "yerli hükümdar" tayin edilmesi. Cox, Şerif Hüseyin veya oğullarının ülkenin idaresinde herhangi bir rol oynayabilecekleri fikrini reddediyordu. "[Şerif Hüseyin] kendisine çok uzaktan ilgi duyulan ve Irak'ta ağırlığı olmayan bir şahsiyettir." Diğer taraftan Cox Bağdat Nakibi'nin bu rolü yerine getirebileceğini önerdi.

Cox daha sonra ülkenin idaresinin kolaylaştırılması için üç gruba dayanılabileceğini belirtti. Birincisi Bağdat ve Basra'nın şehirli eşrafıydı. İkinci grup toprak sahibi sınıflar ve önde gelen aşiret liderleriydi. Ayrıca İngilizler kendileriyle çalışmaya yatkın olduğu düşünülen azınlıkları, özellikle Yahudileri teşvik etmeli ve desteklemeliydi. Bu bakımdan Cox, Yahudi cemaatinin desteğini alıp İngiliz yönetimindeki sivil idareyle işbirliği yapmaya teşvik etmesi için Weizmann'ın veya bir temsilcisinin Bağdat'a davet edilmesini önerdi.[12] Irak'ta bundan böyle İngiliz siyasetinin temelini fiilen bu öneriler teşkil edecekti. Doğu Komitesi Cox'un raporunu resmen onayladı ve genel hatlarıyla uygulanması için ona yetki verdi. Ancak Cox Temmuz 1918'de İran'a atandığı için uygulama görevi halefi A. T. Wilson'a düştü.

Cox'un yardımcısı Arnold Talbot Wilson Mezopotamya Sivil Komiseri Vekili olarak Nisan 1918'de atandı. İdari politikaları -veya kötü idaresi- Irak'ta 1918 ve 1920 arasındaki fırtınalı yıllarda hadiselerin gidişatı üzerinde derin etkide bulundu. Hindistan ordusunda albay rütbesine sahip Wilson İngiltere'nin emperyal misyonuna ve yerel halkları medenileştirme anlayışına bağlı bir kişiydi. Ayrıca geç Victoria dönemi imparatorluk idarecilerinin çok sevdiği [dini sofuluk ile fiziksel zindeliğe vurgu yapan-e.] "zinde Hıristiyanlık" kavramının koyu bir taraftarıydı. Irak emperyal temayülleri için mükemmel bir laboratuvar ve mekândı. Irak halkına babacan bir ilgi duyan Wilson ülkenin seçkinlerine ve ülkeyi idare etme yeteneklerine ise tiksintiden başka bir şey duymuyordu.[13] İngiltere'nin emperyal idaresini kolaylaştıracak bir idari yapı kurmak için durup dinlenmeden çalıştı.

Wilson'ın Mezopotamya'nın bağımsızlığına karşı çıkması onu Lawrence tarafından savunulan Şerif Hüseyin'in oğullarını Osmanlı İmparatorluğu'nu eski Arap topraklarına hükümdar olarak yerleştirme politikasıyla karşı karşıya getirdi.[14] Başlangıçta Wilson bir "şerif çözü-

münü" dikkate almadıysa da,[15] sonraları tutumunu değiştirdi ve ülkenin yönetilmesi için bazı alternatif düzenlemeler önerdi. Bu önerilerde diğer üç aday ile Mekke Şerifi'nin bir oğlu arasından seçilecek birinin, ülkenin itibari başı olması için seçilmesi imkânı da vardı.[16] Ayrıca kamuoyunun fikrinin alınması için bir plebisit düzenlenmesini de kabineye tavsiye etti. Nihai otoritenin İngiliz yüksek komiserinin elinde kalacağında kuşku yoktu ve Wilson bu kişinin Percy Cox olmasını bekliyordu. Wilson esasen beşinci bir alternatif daha ortaya koyarak, ülkenin en azından beş yıl boyunca herhangi bir Arap emiri veya devlet başkanı olmaksızın doğrudan bir İngiliz yüksek komiseri tarafından yönetilmesini önerdi.

1918-19 Plebisiti

Kabine 27 Kasım 1918'de üç sorudan oluşacak bir plebisit düzenlemesi için Wilson'a yetki verdi: Iraklılar İngiliz vesayeti altında Musul'dan Körfez'e uzanacak tek bir Irak devleti kurulmasını desteklemekte midirler? Şayet böyleyse, başlarında bir Arap mı istemektedirler? Şayet böyleyse bu Arap kim olacaktır? Wilson illerdeki siyasi memurlarına bölgelerindeki önde gelen şahsiyetlerin kanaatlerini derleme talimatı verdi; genel bir referandum düzenlenmesi söz konusu değildi. Kamuoyu meselelerin ciddiyetini anlayamayacak kadar cahil ve bilgisiz görülüyordu. Görüşlerinin alınması için sadece şehirli eşraf, dini kişiler ve eğitimli kişilerle temas kuruldu. Plebisit bir dereceye kadar halkın gerçek kanaatlerini yansıttı ancak İngiliz üstünlüğünün devamı ilkesini tartışmaya açmadı. Wilson plebisit fırsatını kesinlikle kendi tekliflerini, yani halkın gönüllü olarak İngiliz yönetimini kabul etmesi ve Irak'ın geleceğinin o sıralarda diğer Arap ülkelerini etkileyen milliyetçi akımlardan açıkça ayrı tutulması fikirlerini öne sürmek için kullandı.

Plebisit, tüm Irak'ta Wilson'ın siyasi memurları tarafından düzenlendi. Wilson da yerel liderlerle görüşmek için çeşitli il ve ilçelere seyahat etti. Kanaatler açık toplantılarda soruldu ve sonra da imzacıların plebisitin sorduğu sorulara dair tutumlarını ifade eden mazbatalarla resmileştirildi. Güney Irak'ın birçok bölgesinde aşiret reisleri İngiliz baskısına açıktı. Para yardımları ve toprak taleplerinin karşılanmasında İngilizlerin desteğine bağlıydılar. Yerel siyasi memurlar çoğu zaman aşiret

şeyhleriyle dostane ilişkiler içindeydi.[17] Güney aşiret şehirleri Nasiriye, Amara, Divaniye, Kut ve Musayab'ın mazbataları bir örnek İngiliz yönetiminin sürmesinin lehindeydi, aslında siyasi memurlar neyi uygun görürse onun lehindeydiler. Muhalefet sadece kutsal mabet şehirlerinde ve kent merkezlerinde belirgindi. Şii merkezleri Necef, Kerbela ve Kazimiye şaşırtıcı olmayan şekilde yabancı vesayeti fikrine karşıydı. Necef'te Wilson bizzat Büyük Ayetullahların yanına giderek iyi konuştuğu Farsçayla İngilizlerin nezareti meselesini savundu. Büyük Ayetullah Kazım el-Yezdi başlangıçta İngiliz idaresi fikrine "Halk cahildir ve üstlerine Arap memurlar getirilirse, neticede kargaşa çakar... Halkın emir olarak kabul edebileceği tek bir kişi dahi yoktur"[18] diyerek yakın durdu. Ancak kanaatler kısa zamanda farklılaştı ve Necef'ten biri İngiliz idaresini, diğeri başında bir emir olan bağımsız Arap devletini destekleyen iki mazbata çıktı. Kerbela ise kuvvetle Şerif Hüseyin'in oğullarından biri tarafından hükümdarlık edilen bağımsız Arap devleti taraflısıydı.[19] Kazimiye'de atmosfer İngiliz idaresine çok daha düşmancaydı. Buradaki önde gelen eşraf ile el-Halisi ve es-Sadr ailelerinden Ayetullahlar İngiliz idaresinin reddi ve bağımsız Arap devleti talebinde ön safları almaktaydılar. Mazbataları Mekke Şerifi Hüseyin'in oğullarından birinin emir olarak tahta geçirilmesi, ancak yetkilerinin bir parlamento tarafından sınırlanması çağrısında bulunuyordu.

Wilson plebisitinin en ciddi kıymet testine tabi tutulacağı yer ise Bağdat'tı. Burası ülkenin en büyük şehri ve İngiliz muhalifi duyguların merkeziydi. Ülkenin yeni yeni gelişen aydın takımı, bağımsız Irak vizyonunu ilerletmek için ulema ve bağımsız fikirli eşraf ile burada bir araya gelebiliyordu. Wilson, kendi adamlarıyla doldurarak Bağdat şurasından İngiliz taraflısı bir mazbata çıkartmak teşebbüsünde bulundu ancak başarı kazanamadı. Yahudiler ve Hıristiyanlar bu yöndeki toplantılardan uzak durdular. Yapılan iki ateşli toplantıdan sonra çıkan beyanname bariz şekilde İngiliz karşıtıydı: "Müslüman Arap milletine mensup olan ve Bağdat'ta ve çevresinde yerleşik Şii ve Sünni Müslümanlarını temsil eden bizler, Kuzey Musul'dan İran Körfezi'ne kadar uzanan ülkenin bir Arap devleti olmasını, Şerif Hüseyin'in oğullarından birinin, Irak'ın başkenti Bağdat'ta toplanacak yerel yasama meclisi tarafından sınırlandırılmış yetkilerle başına kral olarak gelmesini karara bağlarız."[20] Beyannamenin galiz İngiliz karşıtlığı, çıkarlarının menfi et-

kilenmesinden çekindikleri açık olan bazı eşraf mensuplarını ve toprak sahiplerini daha uygun bir dille kaleme alınmış ikinci bir mazbatayı sivil komisere tevdi etmeye yöneltti.

Bütün Iraklılar plebisitten memnun değildi. Bazı eşraf mensupları egemenlik ve hükümet konularının aleni konuşulmasının insanların gerçek duygularını gizlemelerine yol açacağı fikrindeydi. Bağdat Nakibi bunun akıllıca olmadığını, istikrarsızlık ve nifak kaynağına dönüşeceğini düşünüyordu. İşgalci bir dünya gücünün halka hükümet hakkındaki kanaatini sorması birçok Iraklıya şaşırtıcı, hatta gülünç geliyordu.[21] Plebisitin sonuçları da müphemdi ve Wilson'ın görmek istediği sonuçlara uyması için manipüle edilmişti. Plebisit şuralarına davet edilen katılımcıların seçimi, siyasi memurların ürkütücü mevcudiyetleri, ifade edilen kanaatlerin seçilerek ayıklanması ve mazbatayı imzalayanların, karşıt görüşlerinin yönetim makamlarınca öğrenileceği endişeleri Wilson'ın istediği neticeleri elde etmesinde kullanılabilirdi. Wilson süreci ve sonuçlarını İngiliz idaresine desteğin genişliği hakkında Londra'yı etkilemek maksadıyla faal olarak idare etti. Ancak plebisitin daha çirkin bir tarafı da vardı. Wilson İngiliz idaresine karşıtlığı bilinenleri Bağdat'tan sürdürdü ve mazbatalarda ifade edilen dini kanaatleri "aydın" sınıfların görüşlerini temsil etmediği gerekçesiyle derhal değerlendirme dışında bıraktı. Musul'da sadece yirmi kişinin imzaladığı mazbata şehrin tüm Müslüman nüfusunun görüşlerinin kesin bir ifadesi olarak yeterli telakki edildi. Birçok kişinin mülki idarenin temel unsurlarının kurulması ve güvenliğin muhafazası bakımından kısa vadede İngiliz idaresinin korunmasını gerekli gördüğü kuşkusuzdu. Basra'da ve azınlıklar arasında İngiliz taraftarı duygular da güçlüydü. Ancak bu durum İngiliz idaresinin yeni Irak devleti üzerinde ilanihaye sürdürülmesinin kaçınılmazlığını kabul etmekten çok farklıydı. İçten içe devam eden kabile husumetleri, İngiliz taraftarı aşiret şeyhlerinin fikir birliği görüntüsü altında bastırıldı; özellikle Şii müçtehitlerin, Irak'ın Müslüman olmayan bir devletin eline düşeceği yolundaki dini korkuları göz ardı edildi; Arap milliyetçiliği hissiyatı ihmal edildi veya alakasız görülerek bir kenara bırakıldı; Irak temelli milliyetçi hareketin ilk kıpırtıları gözden kaçırıldı. Karşı cenahtan gelen tüm bu akımlar Wilson'ın görüşlerini ciddi şekilde sıkıntıya sokabilirdi; nitekim 1919 ortalarında güçlü bir patlama için güç toplamaktaydılar.

Irak Milliyetçi Hareketinin Doğuşu

İngiltere'nin hareketlerine yön veren vaatler, hak iddiaları, ittifaklar, çıkarlar ve hırsların çetrefil karışımı giderek bir kör yumağına dönüşmüştü. Ortadoğu haritasının yeniden çizilmesi her şeyden önce Fransa ittifakına ve bu ülkenin Suriye'deki hak iddialarına riayet etmek zorundaydı. Aslında bu durum İngiltere'ye Irak üzerinde hareket serbestliği sağlamıştı; nitekim Clemenceau-Lloyd George pazarlığından sonra artık buna Musul da eklenebilirdi. Basra Vilayeti Sykes-Picot Antlaşması çerçevesinde kesin olarak İngiliz idaresine verilmişti. Ayrıca Whitehall, Hüseyin-McMahon muhaberatının İngiltere'nin Mezopotamya'daki üstünlük iddialarına meşruiyet değilse bile esas kattığı yorumunu yapıyordu. Curzon Ortadoğu'da, Hindistan sınırlarını çevreleyecek dost devletler zinciri kurulmasına hayati önem veriyordu. Özellikle Osmanlılara karşı güçlükle kazanılan zaferden sonra Irak üzerindeki kontrolünden vazgeçmesi halinde bu tasarı düşünülemez hale gelirdi.[22] Ancak İngiliz-Fransız beyannamesi Doğu Arapları arasında her yerde milliyetçi beklentiler uyandırmıştı ve Irak da bağımsızlık çağrılarına kayıtsız değildi. İngiltere'nin Irak'ta hükümranlık hedefi bir şekilde, doğrudan veya dolaylı olarak yükselen kendi kendini yönetme talebiyle uzlaştırılmak durumundaydı. Wilson'ın düzenlediği plebisit İngiltere'ye Irak meseleleriyle meşgul olmayı sürdürmesinin halkın talebinden kaynaklandığını iddia ederek bu karmaşık ilişkiler ağından sıyrılma imkânını tanıdı.

Buna uygun olarak Hindistan Bakanlığı Wilson'a 14 Şubat 1919'da bir telgraf göndererek, "nüfusun farklı unsurlarına tam katılma imkânı tanıyacak, yerel özellikleri, kendine özgü hususiyetleri tanıyacak ve bünyesinde barındıracak" bir anayasayı Irak için hazırlamasını istedi.[23] Wilson hafta içinde hazırladığı anayasayı uçakla Paris ve Londra'ya bizzat giderek hükümete takdim etti.

Anayasa, esas olarak bir yüksek komiser idaresinde doğrudan İngiliz hükümranlığının kurulmasını, Güney Kürdistan dahil Musul'un ve Deyr-i Zor civarındaki ihtilaflı bölgelerin de bünyeye dahil edilmesini öneriyordu. Ülke dört vilayete ayrılacak, her birinin başında bir yüksek komiser yardımcısı bulunacak ve Irak içinde ayrı bir Kürdistan bölgesi olacaktı. İngiliz yetkililer ülkenin tüm idari yapısında yer alacak, fakat "iyi ailelerden ve okullardan Araplara da başlangıçtan itibaren icrai ve

idari sorumluluk makamları verilecekti."[24] Hükümet Wilson'ın anayasasına onayını verdi fakat Musul ve özerk Kürdistan bölgesini sorumluluk alanından ayırdı. Her ne kadar Wilson, Musul'un Irak bünyesine alınmasını anayasa önerilerinin uygulaması bakımından hayati görse de İngiliz hükümeti Musul meselesini çözmeye henüz hazır değildi. Ancak 1919'un ikinci yarısında Irak'taki olaylar Wilson'ın yansıttıklarının tersine beklenmedik bir yöne girmeye başladı. Şeyh Mahmud önderliğindeki Kürtler Mayıs 1919'da isyan edip, Süleymaniye şehrini işgal ettiler. Dışişleri Bakanlığı'na, Irak'a manda rejiminin getirileceği haberlerinin körüklediği kuşkusuz İngiliz karşıtı hissiyatın büyüdüğüne ilişkin polis raporları ulaşıyordu. Wilson'ın bariz emperyalist tutumu Dışişleri Bakanlığı'nı endişelendiriyor ve yerine başka birisinin getirilmesi konusunda baskı artıyordu.

Bağımsızlık isteyenler plebisitle yetinmek niyetinde değillerdi. Camilerde düzenledikleri toplantılarda bağımsızlık talep ediyor, önderlerinden bazıları tutuklanıp Hindistan'a sürgün ediliyordu. İki gizli parti ortaya çıktı: "İstiklal Muhafızları" (Haras el-İstiklal) ve o sıralarda Şam'daki Iraklı subaylar arasında faal olan el-Ahd Cemiyeti'nin Irak şubesi.[25] Haras Partisi kısa zamanda efendi ve seçkinci etiketinden sıyrılarak açıkça toplumun her tabaka ve grubundan üye kabul etmeye başladı. Ayrıca kutsal mabet şehirlerine ve aşiret topraklarına da ulaşmaya başladı. Bağımsızlık peşindeki, Şiilikle daha yakından ilişkili üçüncü bir oluşum, "Caferi Gençliği Cemiyeti" de (*Jamiat al-Shabiba al-Ja'fariya*) bu dönemde belirdi. 1919 yaz ve sonbaharında Bağdat'ta ve diğer yerlerde manda planlarına ve bağımsızlığın çok ertelenmesi ihtimaline karşı kışkırtmalar artmıştı. Manda karşıtı gösteriler ve yürüyüşler yoğunlaşırken İngiliz yönetimini kınayan afişler Bağdat duvarlarını kaplıyor, okul çocukları "Protektora veya manda/Bunun hepsi kölelik: şerefsizce yaşamayı/hiçbir zaman istemeyiz" mealinde marşlar söylüyordu."[26]

İngiliz memurlarının kutsal şehirlerdeki zecri muameleleri ve Irak'ın Müslüman kimliğini yitirebileceği ihtimalinin yarattığı büyük kaygılar Kerbela'daki Büyük Ayetullah Muhammed Taki Şirazi'yi 1919 Nisan ayında Tahran'daki Amerikan Elçiliği'ne bir mesaj göndererek Irak'ta bağımsız bir Arap devleti kurulması için Amerikan desteği talep etmeye sevk etti. Büyük Ayetullah Şirazi ve kıdem bakımından muadili Büyük Ayetullah İsfahani, aynı zamanda Başkan Woodrow Wilson'a da

bir mesaj gönderip nazikçe On Dört Maddeyi hatırlatarak bir beyanda bulundular: "Iraklıların ve kamuoyunun hâkim arzusu, hukuki özgürlüklerden faydalanmaları gerektiği ve Müslüman bir millet olduklarından, milli meclisle yetkileri sınırlandırılacak Müslüman bir kralın başında olacağı bağımsız, Arap ve Müslüman bir devlet kurmalarıdır."[27] Bu girişim İngiliz makamlarını Kerbela'daki bazı Ayetullah taraftarlarını sınır dışı etmeye sevk ederken Büyük Ayetullahlar Ağustos 1919'da Sivil Komiser Vekili Wilson'a bir mektup gönderip İngilizlerin tutumundan şikâyet ettiler. Wilson, İngiliz önlemlerinin haklılığını belirten bir cevap verip suçu kışkırtıcılara ve sorun çıkartanlara yükledi.[28]

Huzursuzluk ve rahatsızlık Orta Fırat Vadisi'nin aşiret bölgelerine de sıçradı. Bölge tarım bakımından zengindi ve aşiret önderlerinin çoğu pirinç ekiminden müreffeh hale gelmişti. Milliyetçi politikalarla ilgilenecek imkânlara sahiptiler. Bölgenin kısmen yerleşik aşiretleri Şii kimliklerine kuvvetle bağlıydı ve kutsal şehirlerin ruhban hiyerarşisiyle yakından ilişkiliydi. Şerefleri ve soyları hakkında abartılı bir duyarlılık dahil eski göçer değerlerini hâlâ koruyorlardı. Temas kurdukları İngiliz siyasi memurlarıysa aşiret şeyhlerinin itibar ve haysiyetlerine hürmet gösterme ihtiyacına çok zaman riayet etmiyorlardı. Tanınmış aşiret şahsiyetlerinden Seyyid Elvan el-Yasiri kibirli bir İngiliz subayı tarafından aşağılayıcı muamele görmüştü. Hiddetlenen el-Yasiri İngilizlere derin bir kin duydu ve şifa bulmaz düşmanlarından biri haline geldi.[29] El-Yasiri 1919 yaz ve sonbaharında İngilizlere karşı isyan için bölgenin aşiret reisleri arasında bir kampanya yürüttü. Yıl sonuna gelindiğinde aralarında en önemlisi el-Yasiri'nin büyük kuzeni Seyyid Nur el-Yasiri ve Fatla aşiretinin en tepedeki reisi Abdülvahid el-Hac Sikkar olmak üzere, isyan cephesine çok sayıda kişiyi kazanmıştı.

Arap ayaklanması Irak'ta çok az yankı bulmuş ve meydana geldiğinde az sayıda insan farkına varmıştı.[30] Osmanlı makamları doğal olarak boyutlarını küçümsemiş, ayaklanmayı kısa zamanda bastırılacak önemsiz bir isyan olarak gösterip Şerif Hüseyin'in bir İngiliz maşasından başka bir şey olmadığını söylemişlerdi. Çelişkili şekilde, İngilizler de Arap ayaklanmasının haberlerini Irak'ta Türklere karşı propagandalarında kullanmakta başarılı olamamışlardı. Hindistan hükümeti Hint Müslümanları arasında halifeliğin tehlike altına girdiği duygusunu uyandırmaktan özenle kaçınıyordu. Savaş sonunda genel hissiyat Arap ayak-

lanmasının Osmanlı İmparatorluğu'nun ve dolayısıyla Müslüman hükümranlığının yıkılmasına katkıda bulunan bir unsur olduğuydu. Fazla destekçisi olmayan ayaklanma, Osmanlı taraftarlarınca, hatta Irak'taki dindarlarca bile uzun bir süre boyunca *Arapların hıyaneti* kavramından ayrı düşünülmedi. Bu aşağılayıcı Türk terimi savaş sırasında Osmanlı'ya karşı çıkmış bütün Araplara yakıştırıldı. Arap ayaklanması en büyük etkisini elbette Osmanlı İmparatorluğu'nun Iraklı subayları arasında gösterdi. Milliyetçi ve çoğunlukla İngiliz karşıtı bu subaylar dikkatlerini Suriye'deki üslerinden kendi memleketlerine çevirdiler. 1920 Irak isyanına götüren istikrarsız ittifak dahilindeki bir başka unsuru da onlar oluşturacaktı.

Şerif Hüseyin, Faysal ve Iraklılar

Arap milliyetçiliği davasının temel taşı Suriye idi. Arap milliyetçilerinin emellerinin çok dışında kalmasa da Irak'ın kendine özgü yönleri vardı. Her halükârda gelecekte üzerinde ne şekilde tasarruf edileceği İngiltere'nin büyük ilgisini uyandıran bir konuydu ve "istisnai" statüsü Hüseyin-McMahon muhaberatında tasdik edilmişti. Arap ayaklanması Hicaz'dan başlamış ve Irak'a değil Suriye yönüne yayılmıştı. Daha sonra bağımsız Arap devletinin Suriye'de kurulması da Arapların zihinlerini daha çok Suriye'ye yoğunlaştırmıştı. Tüm bu olgular, savaş yıllarında ve hemen sonrasında Mekke şerifleriyle Irak arasındaki ilişkilerin muğlaklaşmasına yardım etmişti.

Faysal Osmanlı Meclisi'nin birkaç Iraklı üyesiyle tanışmış ancak bu yıllarda İstanbul'daki Iraklılarla aralarında kalıcı bir ilişki gelişmemişti. Şerif Hüseyin'in de Irak ileri gelenleriyle teması, hac mevsiminde Iraklı hacıların kendisini ziyaret etmesine rağmen zayıftı. Irak'ta yerleşik önde gelen İranlı Ayetullahlardan bu çerçevede yaptığı ziyaretler siyasi önem taşımaktan ziyade, teşrifat gereği gidilen nezaket ziyaretleriydi. Hüseyin Şii itikadına kötü gözle bakmıyor, Şii hacılara daha önce hac sırasında uygulanan ayrımcı muamelenin lafını bile ettirmiyordu. Bin Suud'un yükselişi ve Vahabilerin şiddetli Şii karşıtı önyargıları Irak'ın Şii liderlerinden birçoğunu Vahabi tehlikesine karşı Mekke şeriflerini zımnen desteklemeye itmekteydi.

Savaş sonunda şeriflerin davası, Faysal'ın Paris'te Araplara bağımsızlık elde etmeyi amaçlayan çabaları gibi, Irak'ta daha geniş çapta bilinir ve desteklenir hale geldi. İsyanın üç başlıca önderi Seyyid Elvan, Seyyid Nur el-Yasiri ve Şeyh Abdülvahid Necef'te diğer önderlerle Nisan 1919'da gizlice buluşup Irak kralı olarak tahta oğullarından birini geçirmesini istemek için Mekke Şerifi Hüseyin'le temasa geçilmesini kararlaştırdılar. Wilson'ın plebisiti sırasında bu yönde dilekçeler imzalamış olduklarını bildirerek şimdi de İngilizlerin bu konudaki muhalefetini aşmak için Hüseyin'in desteğini istediler. Şuaybe Muharebesi'ne Osmanlıların yanında katılmış, gelecek vaat eden genç edebiyatçılardan Muhammed Rıza eş-Şibibi'yi mesajı götürmesi için seçtiler. Eş-Şibibi, bir düzine kadar dini şahsiyet, aşiret lideri ve milliyetçi gençlik önderinin, Hüseyin'in oğullarından birinin yönetiminde Irak'ta bağımsız bir idareye bağlılıklarını teyit eden imzalı beyanlarını beraberinde götürdü.[31] Görevini haber almış İngilizlerden kaçmak için eş-Şibibi, göçerlerin çöl yollarını takip ederek Güney Irak'taki Zübeyr üzerinden Arabistan yaylalarına geçti. Zahmetli yolculuğu bir ay sürdü. Mekke yolundaki Fatima Vadisi'nde Emir Ali, Abdullah ve Zeyd ile buluştu ve onlar da babalarıyla görüşmesini ayarladılar. Eş-Şibibi Mekke'de imzalı dilekçeleri Hüseyin'e sunarak Irak'taki durumu anlattı. Hüseyin Irak'tan gelen tüm mektuplara bizzat cevap yazdı ve "Kamil Alim" (*El-Hibr el-Kamil*) olarak andığı Büyük Ayetullah Muhammed Taki Şirazi'ye özellikle samimi bir karşılık verdi.[32] Muğlak genellemeler etrafında kaleme alınan mektubu yine de muhataplarının taleplerini açıkça destekliyordu.

Hüseyin ayrıca, o sırada Paris'te bulunan Faysal'a Irak'ın bağımsızlık davasını Barış Konferansı'nda desteklemesi talimatını verdi.[33] Eş-Şibibi Hüseyin'in Arap ülkeleri için kaygılarının arttığını ve İtilaf devletleri nedeniyle bariz bir hayal kırıklığı içinde olduğunu fark etti. Ayrıca bağımsızlığını kazanan Hicaz devletinin özelliği haline gelen kargaşalık, boş vermişlik ve bozuk idareyi de şaşırtıcı buldu. Mekke'de kırk gün geçiren eş-Şibibi daha sonra kısmen tahrip edilmiş Hicaz demiryolu hattını takip ederek trenle Şam'a hareket etti. Orada yaşayan Iraklılarla birkaç ay geçirdi ve birçok vesileyle Faysal'la ve Zeyd'le Faysal'ın Şam'ın Muhacirin Mahallesi'ndeki evinde görüştü. Paris'ten henüz dönmüş olan Faysal, eş-Şibibi'ye Irak'tan getirmiş olduğu tüm dilekçeleri Hicaz heyetinin Barış Konferansı'na sunduğunu ona bildirdi. Eş-Şibibi bir süre daha

Şam'da kalarak 8 Mart 1920'de, bağımsızlık ilanına sahne olan Suriye Kongresi'yle aynı zamanda düzenlenen Irak Kongresi'ne iştirak etti.

Mart 1920 Irak Kongresi

Şam'ın düşüşünden sonra el-Ahd Iraklı ve Suriyeli parçalarına bölündü. Esas olarak şahsi husumetler nedeniyle meydana gelmekle beraber, örgütün belkemiğini oluşturan Iraklı subaylar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazından birleşik bir Arap devleti çıkartılması imkânının uzak olduğu artık kabul ediliyordu. Irak'ta ortaya çıkmakta olan ayrı bir devlet için örgütlenmeleri gerekliydi. Iraklıların Suriye'deki mevcudiyeti sıkıntı yaratmaya başlamıştı. Şam'daki Arap devletinin memuriyetlerinden ölçüsüz bir pay aldıklarını düşünen Suriyelilerin artan husumetleriyle karşı karşıya idiler. Suriye ve Hicaz'da çalışan 385 Iraklı subay ve mülki memur adına dört el-Ahd üyesi Ocak 1919'da İngiliz hükümetine bir mektup göndererek Kral Hüseyin'in oğullarının idaresinde bağımsız bir meşruti Irak devletinin oluşturulmasını talep etti. Bu devletin diğer bağımsız Arap devletlerine konfedere bir düzenlemeyle bağlanmasını istemekteydiler. Ayrıca bu Irak devletinin asil amaçlar güden ve Arapları desteklemiş Büyük Britanya ile ittifak içinde olacağı sözünü vermekteydiler.[34] İmzacılar, mektuplarının alındığını tasdik eden kısa bir cevaptan başka bir karşılık almadılar. Aynı çizgide başka bir mektubu 23 Nisan 1919'da Halep'teki İtilaf irtibat subayına göndererek, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırılmasını istediler. Mektup bu defa Halep Askeri Valisi Cafer el-Askeri'nin imzasını taşıyordu.

Art arda gelen mektuplar istenilen etkiyi yarattı ve Curzon "Bağdatlı" subaylarından gelen endişeli sorgulamalara cevap verilmesinin temkinli ve politik bir davranış olacağını değerlendirdi. Dışişleri Bakanlığı'nın kaleme aldığı cevabi mektubu A. T. Wilson yerine ulaştıracaktı. Ancak Wilson herhangi bir cevap verilmesine tenezzüle bile razı değildi. Mektup sahiplerini önem arzetmeyen, hırslı bir subay hizbinden başka bir şey olarak görmüyordu. Dışişleri Bakanlığı Wilson'ın iğneleyici fikirlerini dikkate aldı ve verdiği cevapta Irak'ın statüsüne ilişkin herhangi bir taahhüde girmeyerek Irak'ın kaderinin nihai barış antlaşmasında çözüme kavuşturulacağını belirtip resmi İngiliz tutumunu tek-

rar etmekle yetindi. Iraklı subaylar birkaç başka tatsız olaydan sonra Londra'nın Irak'a bağımsızlık vermekte ciddi olmadığı kanaatine vararak İngiltere'den daha da soğudular. Irak'a dönmek için 1919 ilkbaharı boyunca her yolu denemişlerdi. Ancak Wilson ülkede tırmanan milliyetçi ajitasyonun arkasında onların olduğuna emindi.[35] Her şeye rağmen Iraklı subaylar İngiltere'nin ülkelerindeki öncü rolü hakkında büyük ölçüde mutabıktılar. Katı milliyetçilerden Yasin el-Haşimi Kasım 1919 gibi geç bir tarihte bile Irak devletinin gelişmesinde İngiliz danışmanlarının kilit mevkide bulunması gerektiğini açık açık istemekteydi.[36] Ancak yıl sonunda bu durum kötüye gitti. Dışişleri Bakanlığı tarafından göz ardı edilen, Bağdat'ta karşılarında düşmanca bir idare gören ve Kemalistlerin milliyetçi ajitasyonuna aklı çelinen Suriye'deki Iraklı subayların birçoğu İngiltere'ye karşı tavır aldı, askeri eyleme geçilmesini savunmaya ve bunu planlamaya başladı. El-Ahd mensubu Iraklı subaylar İngiliz denetimine karşı silahlı muhalefete ilk defa ihtilaflı sınır bölgesi Deyr-i Zor'da 1920 yılının ilk aylarında cesaret etti. Faysal Suriye'deki Iraklı subaylar arasında havanın değiştiğinin elbette farkındaydı ve İngilizlere karşı kendi konumunu güçlendirmek için bunu çeşitli şekillerde etkilemeye gayret etti. Ayrıca Suriye'deki Iraklı subayların ülkelerine toptan gönderilmesini de destekliyordu. Onları Irak'ta şeriflerin davasının en önemli müttefikleri olarak görüyor ve Abdullah'ın Bağdat tahtına geçebilmesi halinde iktidarını güçlendireceklerini değerlendiriyordu.[37]

Suriye'deki Iraklı subayların radikalleşmesi el-Ahd Cemiyeti'ni Mart 1920'de Irak Kongresi'ni toplamaya ve Irak'a açıkça bağımsızlık çağrısında bulunmaya itti. Irak Kongresi'nin Şam'da Mart ayı başlarında yapılan açılışı Suriye Kongresi'yle aynı zamana gelecek şekilde ayarlandı. Kongre, Suriye'de sallantıdaki durumunu güçlendireceğine ve ayrıca Abdullah'ı Irak kralı olarak tanıyacağına inanan Faysal'ın onayına sahipti. Abdullah ağabey olduğu için Suriye tahtı üzerinde hak iddia edebileceğinden çıkması mümkün ciddi bir aile kavgasını bu sayede geçiştirebilirdi. El-Ahd kongrenin zeminini dikkatle hazırlamıştı. Bağdat ve Musullu Irak ileri gelenlerinin örgüt tarafından toplanacak bir kongrede kendilerini temsil yetkisini liderliğe devreden imzalı beyanları ayarlandı. Irak'ın görüşünü temsil etmek üzere o sırada Suriye'de bulunan yirmi dokuz Iraklı seçildi. Bunlardan yedisi Osmanlı ordusunun eski subayları, geri kalanı ise Suriye'de yerleşik yazarlar, hukukçular ve tüccarlardı. Kong-

reye alınan tek Şii Muhammed Rıza eş-Şibibi dışında herkes Sünni'ydi... Şibibi ise kongrede, Güney Irak'ın aşiret bölgelerinde İngiliz idaresine karşı büyüyen muhalefetle teması olan ve Şii ruhban hiyerarşisiyle ilişkisi bulunan tek kişiydi. Kongre, Fransa'da eğitim görmüş Bağdatlı hukukçu Tevfik es-Suveydi tarafından açıldı. "Musul Vilayeti'nin kuzeyinden İran Körfezi'ne kadar" bağımsız bir Irak çağrısında bulunan bir beyanname oybirliğiyle kabul edildi. Beyanname "Abdullah'ın Irak'ın anayasal kralı, Zeyd'inse kralın yardımcısı olmasını" talep etti. Ayrıca İngiliz askeri işgalini "ilga" etti ve sorumlu bir milli hükümet kurulması çağrısında bulundu. Ve "Arap halkı adına" Irak'ın müttefiklerine ve dostlarına (tahminen İngiltere) bağlılığını yüce gönüllükle teyit etti.

Ancak sahadaki gelişmeler kontrolden çıkmaktaydı. Suriye'deki Iraklı subaylar Faysal'dan Irak'taki İngilizlerle mücadele edilmesi için önlem alınmasını talep ettiler. Neticede bir işgalcinin yerine başka bir işgalcinin getirilmesi için değil, Arap ülkelerinin özgürlüğe kavuşturulması için Türklerle çarpışmışlardı. Faysal İngilizlere karşı Musul bölgesinde bir cephe açılmasına destek vermeyi isteksizce kabul etti ve Deyr-i Zor'daki Irak müfrezesinin silahlandırılmasına yardım için önemsiz bir miktar sayılabilecek 5.000 Mısır poundu temin etti. Cemil el-Midfai komutasındaki bir akıncı kuvveti Musul yakınlarında, Şammar ve Dulaim aşiretlerinin ve Musul'daki el-Ahd Cemiyeti mensuplarının yardımıyla Irak'a girdi, İngiliz muhabere hatlarına saldırarak 4 Haziran 1920'de Musul yolu üzerindeki Telafer kasabasını işgal etti. Tam bu sırada Suriye'deki Arap hükümeti Gouraud'nun ordusu tarafından ortadan kaldırıldı. Elinde mali imkânı ve askeri desteği kalmayan birkaç Iraklı subay Kuzey Suriye'deki Rakka köyünde toplandı ancak İngilizlerle böyle bir üsten mücadele etme çabalarının sonu belliydi. Rakka üssü birkaç hafta içinde dağılıp kayboldu.

1920 İsyanı

Irak tarihinin unutulmaz olaylarından olan 1920 isyanı, Irak nüfusunun çoğunluğunun mutabık kalabileceği az sayıdaki kuruluş hikâyelerinden biridir. İsyan, silahlı aşiretlerin ayaklanmaları ve şehirlerde halkın otoriteye karşı gelmesinin karışımından oluşan en kızgın zamanında, Orta Fırat Vadisi'nin büyük kısmını, kutsal şehirleri ve

Bağdat'ı kapsamış, bastırılması için İngilizlerin büyük mali ve askeri kaynak ayırmaları gerekmiştir. Iraklı veya yabancı yazarlarla tarihçilerin hakkında birçok şey yazdığı isyan, Faysal'ın Irak tahtına çıkmasında büyük bir rol oynamış, ülke içinde iktidar dengesini değiştirerek İngiliz siyasetini dolaylı hükümranlık anlayışına kaydırmıştır. Ayrıca muhalefet mensupları ve radikal milliyetçiler tarafından ileriki yıllarda kullanılan güçlü bir direniş ve mücadele öyküsü yaratmıştır.

Eğitimli ve idareci sınıfların İngiliz idaresinin getirdikleri hakkında duydukları kızgınlık ve huzursuzluk Bağdat'ta 1920 ilkbaharı boyunca yayıldı. Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda Irak mandasının İngiltere'ye verilmesi de bu grupların yeni Irak devletinde kendilerine ikincil rol biçildiği anlayışını teyit etti. Ramazanın tesadüf ettiği Mayıs 1920'de tüm Bağdat'ta manda rejimini kınamak ve bağımsızlık talep etmek amacıyla kitlesel mitingler düzenlendi. Bu mitinglerin daha önce rastlanmamış özelliği, kendi camilerinde ve ibadet yerlerinde Şii ve Sünni cemaatleri tarafından ortaklaşa düzenlenmeleriydi. Mitingler daha çok Sünnilerin kutladıkları Hz. Muhammed'in doğum gününü, Şiilerin yasını tuttuğu Hz. Muhammed'in torunu İmam Hüseyin'in şehadeti törenleriyle birleştirdi. Bağımsızlığın Muhafızları Partisi, bu mitinglerin düzenlenmesi ve kontrolünde en büyük rolü oynadı. Bilhassa Haydarhane Camii'nde Mayıs 1920 sonlarında düzenlenen büyük mitingde toplananları İngiliz makamları nezdinde temsil etmek üzere on beş kişilik bir heyet seçildi. Wilson heyeti kabul etmeye razı oldu ve bunun neticesinde miting düzenlenmesine ilişkin tüm sınırlamaları kaldırdı. Bu tür mitingler Haziran 1920 boyunca çoğaldı. Şairler, hatipler, siyasetçiler ve hatta eşraf mensupları (istemeyerek de olsa) halkı ateşli vatanseverlikleriyle etkilemek için birbirleriyle yarıştılar. Kör din adamı ve şair Muhammed Mehdi el-Beşir özellikle tutkulu konuşmalarıyla takdir topladı ve "Irak'ın Mirabeau'su" sıfatına layık görüldü.[38] İngilizler bu miting ve gösterilerin yayılmasından giderek kaygı duymaya başladılar. Wilson'ın kıdemli siyasi danışmanı Gertrude Bell babasına 1 Haziran 1920'de şöyle yazdı: "Şiddetli bir heyecanın tam ortasındayız ve kaygı duyuyorum. Buradaki müfritlerin elinde bir vasıta var ve kullanmaktan da kaçınmıyorlar. Mücadele edilmesi çok güç bir mevzi ele geçirdiler, Şiilerin ve Sünnilerin birliği, İslamın birliği. Ve ellerinden gelen bütün güçle bunun peşinden gidiyorlar."[39]

Kerbela'da, Büyük Ayetullah Şirazi'nin oğlu Muhammed Rıza eş-Şirazi İngiliz karşıtı propagandanın yayılmasına bilfiil yardım ediyor ve isyanı başlatmak için aşiretleri birleşmeye zorluyordu. Büyük Ayetullah'ın kendisi de açıkça Bağdat'taki ajitasyonu destekliyor ve başkente gelişmelerden haber gönderiyordu. Ayrıca Şam'da bulunan Faysal'a bir mektup yazarak "İslam birliğinin kaynağı" Arap birliği adına yürüttüğü çalışmalardan ötürü övgülerini bildirdi ve Irak'ta İngilizlere karşı yardımını istedi. "Eziyet çeken Irak halkının her an yaşadığı zulümlerin mutlaka farkındasınızdır... Bu zulüm katlanılmaz seviyelere ulaşmıştır." Daha sonra da Faysal'ın Irak halkının çektiklerini dünya basınının, Avrupa ve Amerikan hükümetlerinin dikkatine getirmesini istedi.[40] Kerbela ve Necef'te Büyük Ayetullah'ın himayesinde meselelerini İngiliz makamlarına sunmak için delege seçmek maksadıyla toplantılar düzenlendi.

Olayların tırmanma eğiliminden giderek endişeye kapılan Wilson Haziran 1920 sonunda Orta Fırat bölgesindeki kargaşayı çıkartan, başta Muhammed Rıza olmak üzere, kilit önemdeki liderleri tutuklatmak için Kerbela'ya büyük bir kuvvet gönderdi. Tutuklananların tümü Basra Körfezi'ndeki Hengam Adası'na sürüldü. Ancak bu katı önlemlerle daha fazla sorun çıkmasının önüne geçeceğini düşünen Wilson tam tersi bir durumla karşılaştı. Büyük Ayetullah'ın oğlunun tutuklandığı haberi derhal her yana yayıldı ve bizzat Büyük Ayetullah'ın teşvikiyle Orta Fırat bölgesindeki Mişhab kasabasında büyük bir aşiret meclisi düzenlendi. Meclisin başında İngiltere'nin eski düşmanları Seyyid Elvan el-Yasiri ve Şeyh Abdülvahid vardı. Bunun ardından Orta Fırat bölgesi Baş Siyasi Subayı Binbaşı Norberry'ye bir heyet gönderilerek Muhammed Rıza'nın serbest bırakılması talep edildi. Norberry, aşiret heyetlerinin aynı maksatla başvurduğu ve İngiltere'nin Irak'a bağımsızlık verileceği vaadine sadık kalmasının istendiği diğer İngiliz siyasi subayları gibi sözlerini ağzında geveledi. Bu sırada Beni Hâşim aşiretinin Davalim bölümünün reisi, küçük bir aşiret şahsiyeti olan Şalan Ebul Javn yerel İngiliz siyasi subayı tarafından Rumeyze kasabasında tutuklandı ve belediye binasında hapsedildi. Aşiret üyeleri de kasabada her yeri birbirine katarak onu hapishaneden kaçırdılar. Aşiret topraklarına dönen Şalan artık geriye dönüş olmadığını anlayarak genel ayaklanma bayrağını kaldırdı. Rumeyze kasabası 1 Temmuz 1920'de aşiret güçleri tarafından kuşatıldı. Yardım için gönderilen bir kol aşiret mensupları tarafından kötü şekilde

hırpalandı. Irak'taki İngiliz güçlerinin komutanı Sir Aylmer Haldane, genel bir aşiret isyanının eşikte olduğunu anladı ve acil takviye gönderilmesi için Londra'ya telgraf gönderdi. Komutası altında yaklaşık 60.000 asker vardı ve bunların 56.000'i Hintliydi. Bunların da çoğunluğu Müslüman olduğundan kısmen dini duygularla harekete geçen isyanı bastırmak için tereddüt gösterebilirlerdi. Ancak en erken Temmuz sonundan önce takviye gönderilmesi mümkün değildi.

Derin aşiret rekabetleri ve büyük bir devlete karşı çıkmanın neticelerinden korkulması nedeniyle yaklaşık iki hafta boyunca bölgedeki aşiretlerden hiçbiri ayaklanmaya katılmadı. Diğer aşiretlerin tereddüt göstermesinin Davalim'i kaderine terk edebileceğinden endişeye düşen Büyük Ayetullah Şirazi Rumeyze kuşatmasının barışçıl yollarla çözümlenmesi için Wilson'la görüşmeye girmeyi denedi ancak Wilson bunun lafını bile ettirmedi. Bunun ardından Büyük Ayetullah Iraklıların haklarının tekrar kazanılması için gerekirse güç kullanılarak İngilizlere karşı direnilmesine icazet veren bir fetva yayımladı.[41] Şeyh Abdülvahid'e bağlı Fatla aşireti 13 Temmuz 1920'de isyan bayrağını kaldırdı ve diğer isyancı aşiretlerle beraber Ebu Suheyr kasabasını kuşattı. Burada görev yapan yaklaşık iki yüz askerin taciz edilmeden kasabadan ayrılmalarına izin verildi. Ancak isyancı aşiretler ile İngilizler arasındaki ateşkes uzun sürmedi. Temmuz sonunda tüm Orta Fırat Vadisi yaygın bir aşiret ayaklanmasının pençesindeydi. Kifil kasabası isyancı aşiretlerin eline geçti ve Orta Fırat Vadisi'nde İngilizlerin ana askeri üslerinden ve büyük bir demiryolu istasyonu olan Divaniye tehlikeye girdi. Rarinjiya'da isyancılar büyük bir İngiliz gücüne karşı meşhur bir zafer kazandı.

Fakat aşiret kuvvetlerinin önemli kasabalardan Hilla'yı ele geçirmeye çalışırken mevzilerinin İngiliz Hava Kuvvetleri tarafından aman vermez bir bombardımana tabi tutulması sonucu kötü bir yenilgiye uğramaları isyancıların gücünü kırdı. İki Hindistan tümeniyle takviye edilen İngilizler Ağustos 1920'de Orta Fırat Vadisi'nde inisiyatifi ele geçirmiş ve Musayab kasabası ile Hindiya barajını geri almışlardı. Hedeflerinde artık isyanın merkezi, kutsal mabed şehri Kerbela üzerinde denetimlerini kurmak vardı. İngilizlerin şansına, isyanın manevi ve siyasi lideri Büyük Ayetullah Şirazi, büyük ihtimalle Kerbela'ya gömülmek için sıra sıra getirilen aşiret savaşçılarının cenazelerinden etkilenerek 17 Ağustos'ta öldü. Yerini almak üzere büyük destekle seçilen Necef'teki Büyük Aye-

tullah İsfahani halka ayaklanmalarına devam etme çağrısında bulunan bir nasihat beyannamesi yayımladı ve aynı zamanda da Wilson'la ateşkes görüşmelerinin başlatılmasına onay verdi. Wilson, barış arayışlarını zaten İsfahani'ye duyurmuştu; İngiliz uçakları da havadan isyancılara broşürler dağıtarak mesajını geniş bölgelere ulaştırdı.[42]

Ancak isyan ara vermedi. Wilson'ın çağrısının samimiyeti konusunda görüş birliği mevcut değildi. İsyancılar ayrıca büyük devletlere ve Milletler Cemiyeti'ne görüşlerini anlatan başvurularda bulundular.[43] Ancak isyan hareketi yazı geçirerek ayakta kalacak ölçüde geniş kitleleri çekme gücüne sahip olamadı. Aşiretlerin başlıca önderleri tüm bu süre boyunca İngilizlerin yanından ayrılmadı. Dicle Nehri boyunca yaşayan aşiretler, daha önce Bağdat camilerine doluşarak İngilizlere kulluğun sona erdirilmesini talep etmiş Bağdat efendileri ile etrafta atıp tutan radikaller de isyana hiç iştirak etmediler. Bağdat'ın kuzeyindeki Diyala bölgesinde vuku bulan seyrek aşiret isyanları kısa zamanda süratle bastırıldı. Bağdat'ın batısında Zavbaa aşiretinin reisi Şeyh Dari Irak'ın batı bölgesinin Siyasi Subayı Albay Leachman'ı öldürmekle beraber, isyan burada da kısa sürdü. İngiliz güçleri batıdaki ayaklanmanın ana merkezi Felluce'yi süratle geri aldı. Duleym ve Aniza aşiretlerinin başlıca reislerinin Dari ayaklanmasının yayılmasını önleyerek aldıkları tutum da büyük ölçüde İngilizlerin işlerini kolaylaştırdı. Para ve cephane kıtlığı çekmeye başlayıp çarpışmalarda çok sayıda zayiat veren Fırat bölgesinin isyancı kabileleri kendi kaderlerine terk edildi. Wilson'ın barış çağrıları da isyancıların saflarında gedikler açtı ve bazıları aleyhlerine gelişen duruma karşı savaşı sürdürmenin akılcılığını sorgulamaya başladı. İsyan 1920 sonbaharı geldiğinde sönmüş ancak İngilizler zaferleri için ağır bir bedel ödemişti. Yaklaşık 2.500 İngiliz İmparatorluğu askeri ölmüş veya çarpışmalarda kaybolmuştu. İsyan ayrıca hazineye o dönem için yüksek bir rakam olan 40 milyon pounda mal oldu. Diğer taraftan aşiretlerin kaybı daha yüksekti. Yaklaşık 8.500 kişi ölmüş veya yaralanmıştı.[44]

İsyan Irak'ı doğrudan İngiltere tarafından yönetilen bir himaye rejimine dönüştürme siyasetinin tabutuna son çiviyi çaktı. Whitehall, yerinden işe alınan memurların, İngiliz danışmanların tavsiyeleri uyarınca ülkeyi yönettikleri bir "Arap hükümeti" fikrinin doğruluğuna artık tamamen kani olmuştu. İngiltere'nin etkisi dolaylı ve üstü kapalı şekilde bir yüksek komiser tarafından suhuletle icra edilmeliydi. Manda rejimi-

nin şartlarına bağlı kalacak Irak'ta kısmen gerçek, kısmen görüntüden ibaret olan bağımsızlık, İngiltere'nin çıkarlarına ciddi bir zarar vermeksizin sürdürülecekti. Manda şartları gereği İngiltere Irak'ı uluslararası alanda temsil edecek, güvenlik ve savunma maksadıyla ülkede daimi bir kuvvet bulunduracak ve maliyesini gözetim altında tutacaktı. Bunun dışında "Arap hükümeti" kendi çıkarlarına göre davranmakta serbest olacaktı. Bu siyaset müzakere edildi ve isyanın tüm şiddetiyle sürdüğü yaz aylarında kabul edilip uygulanması Percy Cox'a bırakıldı.[45] Hindistan Bakanlığı yeni Yüksek Komiser Cox'un gelişine ülkeyi hazırlaması için Wilson'a talimat gönderdi. Wilson artık itibarını yitirmişti. Irak'tan ayrıldı ve kamu görevini tamamen bıraktı. Londra'da uzun süren istişarelerden sonra Cox 11 Ekim 1920'de Bağdat'a ulaştı. Ertesi gün de "Arap hükümeti"nin kurulması için çarkları işletmeye başlayarak başbakanlığı hürmet duyulan Bağdat Nakibi Abdülrahman el-Geylani'ye teklif etti. Nakip, Yahudi ileri gelenlerinden Sason Efendi'nin maliye bakanı[46], Faysal'ın eski dostu Cafer el-Askeri'nin savunma bakanı ve içlerindeki tek Şii'nin de eğitim bakanı olduğu, sekiz bakandan oluşan kabinesini 23 Ekim 1920'de teşkil etti. Yeni kabine mali kaynak, güvenlik, uzmanlık ve danışmanlık dahil her şeyde İngilizlere bağlıydı. Zeminin Londra ve Kahire'de, ayrıca Cox tarafından Bağdat'ta dikkatle hazırlanmasından sonra Faysal'a resmi girişimleri başlatan kabine bu oldu.

18. Bölüm

Irak Kralı

Faysal İngilizlerin talepleri ile bağımsızlık istekleri arasında çok hassas bir konumdayken Irak'a ayak bastı. Ülkeyi idare etmek için fazlasıyla rahatsız bir mevkide bulunuyordu ama daha makul bir alternatifi mevcut değildi. Derhal bağımsızlığın verilmesini uzlaşmaz bir tavırla savunmuş olması halinde, iktidara gelmesi için herhangi bir şansı olamazdı. İngiltere hiç fikir sormadan görev almasını veto eder, mesele de bir daha açılmamak üzere kapanırdı. Kendisini İngilizlerin basit bir aleti olmaya bırakması halinde ise bağımsızlık taraftarları nezdindeki itibarı sarsıntıya uğrardı. Bu iki kutup arasında ince bir çizgide yürümek, İngiltere'yle ittifakına sadık kalırken Irak'ın bağımsızlığı hedefinden taviz vermemek zorundaydı. İngiltere isyancılara karşı bir Pirus zaferi kazanmıştı; karşılığında ödediği fiyat ise Irak'ın doğrudan idare ettiği bir sömürge muamelesi görmesine ilişkin tüm fikirleri terk etmesiydi. İngiltere'nin stratejik çıkarlarını güvenceye alacak ve ülkeye bağımsızlık için makul bir yol sunacak bir formülün bulunması gerekmekteydi. Aynı zamanda Faysal tarafından idare edilen ılımlı bir milliyetçi hükümet radikallere karşı bir tampon olabilir, Irak'a Bolşevik ve Kemalist anlayışın yayılmasına karşı engel teşkil edebilirdi. Bolşevik tehlikesi o dönemde Dışişleri Bakanlığı'nı özellikle meşgul eden bir tehlikeydi.[1]

Faysal'ın Irak'ta halk tarafından ne kadar tutulduğu hiç test edilmemişti. İngilizlerin o dönemdeki istihbarat raporları Irak'a gelişinin çok yakın olduğunun duyulduğu sırada adaylığına genellikle dostane bir ilgi gösterildiğine işaret etti. Ancak *Northbrook*'dan karaya inmeye hazırlanırken, çok az temas ettiği ve ilk elden hiç bilgi edinmediği bu halk tarafından nasıl karşılanacağından Faysal da ürküyordu. Faysal'ın adaylığının mimarları İngilizler bile girişimlerinin ne kadar başarı kazanacağından emin değildi. Gertrude Bell, Faysal'ın ülkeye geldiği 23

Haziran 1921'de babasına şöyle yazdı: "Zarlarımızı attık. Kazanıp kazanmadığımızı birkaç gün içinde görürüz. Taraftarlarına göre Faysal'ın gelişi, büyük coşku gösterilerinin başlamasının işareti olacak. Umarım öyle olur çünkü bu bizim işlerimizi inanılmaz kolaylaştırır. Bu arada, kodamanların buna tedirginlikle baktığı konusunda hiç kuşku yok."[2]

İngilizler Irak tahtına talip olan ciddi adayların sayısını azaltmak için ellerinden geleni yapmışlardı. Bir zamanların İçişleri Bakanı Seyyid Talip en-Nakip adaylığını yüksek sesle ilan etmeye başlamış ancak İngilizler atıp tutan tavırlarından ve husumetinden endişe duymuşlardı. Lady Cox'un verdiği bir çay ziyafetinden dönüşünde 16 Nisan'da tutuklanarak Seylan'a sürüldü ve böylelikle Faysal'ın karşısına çıkabilecek güçlü ve kural tanımaz bir rakip güvenle sahneden çıkartıldı. Seyyid Talip'in hiçbir şeye aldırmadan sürgün edilmesi asık suratlı Bağdat eşrafı, özellikle de Başbakan Abdülrahman en-Nakip üzerinde derhal etkisini gösterdi. Faysal'a ölçülü bir lisanla gösterdikleri hasmane tutum hızla kabullenmeye dönüştü. Diğer muhtemel adaylar da tereddüt duymaya ve çekilmeye başladılar. Muhammara Şeyhi Hazal adaylıktan Faysal'ın ateşli destekçisi konumuna geçti. Onun sözlerini aktaran Gertrude Bell "[Faysal] kesinlikle kendisinden çok daha uygun bir aday olduğundan bundan böyle tüm çabalarını onu desteklemeye hasredecekmiş!"[3] diyordu. Faysal'ın Irak kralı olmasının kaçınılmazlığı hakkındaki anlayış giderek büyüdü. Abdülrahman en-Nakip kuşkusuz Faysal'ın İngiltere'nin tercihi olduğunu belirten Cox ve Bell ile sık sık yaptığı konuşmalarının gösterdiği etkiyle Faysal'ın sarsılmaz bir savunucusu haline geldi. Oluşan Faysal taraftarı ılımlı grup bir dizi önde gelen şahsiyetin ve gazetenin desteğine güvenebilmekteydi. Radikaller arasında bile Faysal kabul edilebilir bir aday olmuştu. Faysal'ın Irak'a hareketinden önce Churchill'in parlamentoda 12 Haziran'da yaptığı, İngiltere'nin Irak'ta manda hükümeti kuracağına ilişkin konuşmasına öfkelenen bu çevrelerin monarşiye temelden bir itirazları yoktu. Radikallerin öne sürdüğü esas mesele, Milli Meclis'in daha önce toplanarak Faysal'ı ülkenin anayasal hükümdarı olarak seçmesiydi.[4] *Dicle* ve *el-İstiklal* gibi bazı Bağdat gazeteleri bu bakış açısını yansıtmaktaydı.[5]

Bağdat'ta Faysal'ın uygun bir şekilde karşılanabilmesi için alelacele hazırlıklar görüldü. Kabine 16 Haziran'da Faysal'a resmi bir karşılama düzenlenmesine ve hükümetin konuğu olarak kabul edilmesine karar

verdi. *Northbrook*'un gelişinden birkaç gün önce yüksek komiserin bilgisi ve onayıyla eski Halep Askeri Vali Yardımcısı Naci es-Suveydi[6] ve Bağdat valisinin idaresinde Faysal'ın Irak'taki destekçilerinden bir grup, Bağdat'taki Royal Sineması'nda büyük bir toplantı düzenledi. Toplantıda Naci, katılanlardan teşkil edilecek altmış kişilik karşılama heyetinin kendi masraflarını karşılamak suretiyle trenle Basra'ya gidip, Faysal'ı resmen selamlamasını önerdi.[7] Karşılama heyetine Savunma Bakanı Cafer el-Askeri ve Philby olmak üzere iki hükümet yetkilisi de katıldı. Philby'nin Faysal'a muhalefet ettiği ve cumhuriyet rejiminin savunucusu olduğu bilindiğinden Cox bu hareketiyle bilinçli olarak tarafsızlık izlenimi vermek istemişti. Cox ayrıca Faysal'ın hoş ve ilgi çekici şahsiyetinin Philby'nin cumhuriyetçiliğini yumuşatıp, tarafına kazanabileceğini de düşünüyordu. Ancak kolay kolay kanaatlerinden vazgeçmeyen Philby aksine Faysal'ın karşılanma törenlerinin baltalanmasında el altından rol oynadı. Basra yolunda trenin durduğu yerlerde yerel siyasi subaylar bölge ileri gelenlerinin eşliğinde trene gelmekte ve bölgelerine ulaştığında Faysal'a karşı nasıl hareket edeceklerine ilişkin Philby'den talimat istemekteydiler. Philby bunlara Faysal'ın kral değil, sadece Irak tahtının adaylarından birisi olduğunu ve nasıl uygun görürlerse o şekilde hareket etmekte serbest olduklarını söyledi. Yüksek komiser bu hususta özel bir talimat vermemişti.[8]

Basra ve Bağdat Yolculuğu

Faysal *Northbrook*'dan sahile geminin motorbotuyla gitti. Etrafta onlarca nehir gemisi toplanmış, Arap ayaklanmasının bayraklarını dalgalandırmaktaydı. Nehir kenarlarında biriken yerel çiftçi ve işçiler de Faysal'ın ismini bağırmaktaydılar. Şattülarap suyolunun kenarındaki Aşar bölgesinde karaya çıkan Faysal "Irak Konfederasyonu"nu öven ve "Çok Yaşa Basra" yazan pankartlarla yüz yüze geldi. Bunlar Basra'nın özerkliğini savunanlar ile merkezi Irak idaresi isteyenler arasında sahne arkasında süregiden mücadelenin pek de üstü örtülemeyen işaretleriydi. Faysal'ın gelişinden sadece bir hafta önce bir Basra heyeti 4.500 kişinin imzasını taşıyan bir dilekçeyi yüksek komisere vermişti. Gerçi çoğunlukla tüccar ve toprak sahiplerinden oluşan, başında eşraftan Abdüllatif

el-Mandil'in bulunduğu heyet Basra'nın bağımsızlığını değil de bölge için geniş bir özerk idare istemekteydi. Savaş sırasında gayet iyi para kazanan Basralılar Bağdat'tan uzak durmak ve özerklikle eşleştirdikleri refahlarını, İngilizlerle sağlam bağlara dayandırarak korumak istemekteydiler.[9] Ancak dilekçe sahiplerinin Basra'daki kamuoyunun bütününü temsil ettiği de kesinlikle söylenemezdi; Cox talepleri konusunda çekincelere sahipti ve desteğini vermekten nazikçe imtina etti.

Faysal Basra'da tek bir gün geçirdi ve Vali Ahmed es-Sani'i'nin evinde kaldı. Ayrılacağı günün sabahında yerel ileri gelenlerden büyük bir heyeti kabul etti, şerefine söylenen şiirleri ve methiyeleri dinledi. Faysal da mealen uzun bir cevabi konuşma yaparak ülkesine hizmet etmek istediğini ve halk hükümdar olarak kimi seçerse onu takip edeceğini anlattı.[10] Akşam o ve heyeti Bağdat trenine binip Aşağı ve Orta Fırat vadilerindeki şehirlerin çoğunda durarak seyahatlerini sürdürdüler. Faysal özel vagonunda şahsi danışmanı Cornwallis ve Philby ile beraber oturuyordu. Zamanlarının çoğunu siyaset hakkında konuşup viski soda içerek geçirdiler. Philby'nin şeriflerin davasına karşıtlığının ve cumhuriyetçi eğilimlerinin elbette farkında olan Faysal yine de Philby'nin haşin tavırlarından sinirlendi. Adaylık şansı hakkında ne düşündüğünü soran Faysal'a Philby'nin şöyle cevap verdiği söylenir: "Bu daha çok sizin tutumunuza bağlıdır. Halkın genel bir siyasetinden bahsedilebildiği ölçüde, bunu tek bir kelimeyle özetlemek mümkün: bağımsızlık. İsyanın yönelimi ve mücadelesi buydu. Şimdi siz kampanyanızı İngiliz hükümetinin kabul ettiği aday olduğunuza dayandırırsanız sanırım şansınız fevkalade zayıf olacaktır. Diğer taraftan tam bağımsızlığın savunucusu olarak halkın oyuna başvuracağınızı beyan ederseniz, herkesten daha iyi bir şansa sahip olursunuz."[11] Konuşmaya tanık olmuş diğer bazı kişilerin tanıklıklarıysa Philby'nin böyle yalın fakat dengeli bir cevap verdiğine karşıttır. Bu kişiler hatıralarında, Philby'nin Faysal'a cumhuriyet idaresini savunduğunu ifade etmişlerdir.

Faysal, Basra'da, coşku sahneleri, şeklen uygun ancak soğuk resmi karşılamalar ve yerel özerklik taleplerinin iç içe geçtiği kabulünden şaşkınlığa uğramıştı. Güney Irak'ta seyahat ederken edindiği çelişkili izlenimlerle hayreti daha da arttı. İlk durağı Nasiriye'de karşılama heyeti küçük ve resmiydi. Semave'de yerel şeyhler ve aşiret mensupları tarafından daha sıcak karşılandı ancak Divaniye'de daha az sayıda insan

karşılamaya gelip fazla bir coşku göstermedi.[12] Hilla'ya gelindiğinde Philby'nin adamlarından yerel İdari Subay Yardımcısı Bertram Thomas ile Belediye Başkanı Abdülrezzak Şerif'ten oluşan iki kişilik bir karşılama heyeti Faysal'ın yanına geldi. Bu küçük düşürücü karşılamayı gören Cafer el-Askeri çaresiz belediye başkanına ilgisizliği ve teşkilatlanmadaki ehliyetsizliği nedeniyle bağırıp çağırdı. Ancak belediye başkanının bu işte elbette bir dahli yoktu. Karşılama düzenlemeleri siyasi subayların işiydi ve onlar da Philby tarafından Faysal'a mesafeli bir ilgisizlik göstermeleri konusunda talimatlandırılmışlardı. *Northbrook* gemisinde Faysal'a eşlik etmiş olan Ali Cevdet trende de onunla birlikteydi. Hatıralarında Bertram Thomas'ın Faysal'ın odasına teklifsizce girdiğini ve "Neden Irak'a geldiniz?" diye sorduğunu nakletmektedir.

> Faysal "Peki, siz bunu neden soruyorsunuz?" diye cevap verdi. Thomas, "Çünkü halk sizi istemiyor" dedi. Faysal "Peki, benimle halk arasına neden giriyorsunuz" dedi. Thomas, "Sadece size bilgi vermek için" diye karşılık verdi. Faysal da "Sizin bilginize ihtiyacım yok. Halkın beni isteyip istemediğini yakında öğrenirsiniz" dedi. Bu cevap üzerine Thomas odadan ayrıldı.[13]

Hilla, Faysal'ın sadece motorlu bir araçla ulaşabileceği kutsal mabet şehirlerine seyahatinin hareket noktasıydı. Burada o ve maiyeti yerel ulemadan Seyyid Muhammed Ali el-Kazvini'nin evinde kaldılar. Hilla demiryolu istasyonunda layık görülen düşük karşılama şekline taban tabana zıt şekilde birçok ziyaretçi Faysal'a hürmetlerini sunmak için eve geldi.[14]

Ertesi gün, yani 26 Haziran'da Faysal bir araç konvoyuyla mukaddes mabet şehirleri Necef ve Kerbela'ya yola çıktı. Cornwallis ve Philby ise kendisine katılmadılar. Philby'nin seyahate olumsuz etkisi Hilla'da sıtmaya yakalandığından ansızın sona ermişti. Faysal, büyük olasılıkla 1920 isyanının hedeflerinin ve Irak'ın bir Arap kral idaresinde bağımsızlığının gerçekleşme aşamasına geldiğini halka simgesel olarak ifade etmek için Necef'e baştan ayağa Arap kıyafetleri giyinerek gitti. Necef'i ziyareti boyunca Faysal ve Şam'daki Arap hükümeti nezdinde temsilcilik yapmış olan Muhammed Rıza eş-Şibibi kendisine eşlik etti. 1920 isyanının önderleri arasında olan eş-Şibibi, Faysal'ın büyük bir savunucusu haline gelmişti.[15] Faysal ilk olarak Mekke şerifleri dahil tüm

seyyidlerin soyunun dayandığı İmam Ali'nin azametli türbesini ziyaret etti. Seyyid Ali en-Nakip'in, şerefine evinde düzenlediği büyük toplantıda Arap ayaklanmasının ve Irak isyanının başarılarını göklere çıkaran bir konuşma yaptı. Muhammed Rıza'nın kardeşi Bekir eş-Şibibi, ayağa kalkarak Faysal'ı selamladı ve cevabi bir konuşma yaptı. "Irak'ın büyük misafiri Emir Faysal'ın, amaçlarının artık gerçekleşeceğini ümit ettiğimiz ayaklanmanın merkezine ziyaretini hevesle bekliyorduk... Majesteleri Kral Hüseyin'in Arap topraklarının bağımsızlığı hedefini ve tüm Arap topraklarının birliğini temin etmesi için Allah'ın inayetini niyaz ediyoruz." Akşam Faysal mabedin kilitdarı Abbas el-Kilidar tarafından verilen bir akşam yemeğinde ağırlandı. Burada yaptığı konuşmada ülkenin kalkındırılması ve yeniden inşası çağrısında bulundu. Bunun ardından Bekir eş-Şibibi bir kez daha heyecan uyandıran bir konuşma yaptı. Ancak Şibibi bu sefer bazı talihsiz ifadeler kullandı: "Biz sevdiğimiz ve değer verdiğimiz her şeyimizi feda ettik. Şimdi bu uzun mücadelemizin meyvelerini ülkenin bağımsızlığını ve milli hedef ve çıkarlarımızı kıskançlıkla koruyacak güvenilir ellerden başkasına teslim etmemiz beklenemez." Şibibi'nin Faysal'ı bilerek ima edip etmediği önemsizdi. Faysal bu beyanı şahsi tahkir olarak kabul etti ve o ana kadar başarıyla geçen Necef ziyareti bu olayın gölgesinde kaldı.[16]

Faysal 27 Temmuz'da otomobille Kerbela'ya geçti. Şehrin Hintli valisi Hamid Han, Faysal'ın gelişinde makamında olmamak için önceden Bağdat'a kaçmıştı. Philby'nin uyarılarının etkisinde kaldığı aşikârdı. Ancak Cox onu Kerbela'ya geri gönderdiğinden Faysal'a resmi karşılama düzenlenmemesinin eksikliğini aceleyle kapatmaya çalıştı. Kerbela'da Faysal, İmam Hüseyin ve kardeşi el-Abbas'ın türbelerini ziyaret ederek bazı dini şahsiyetlerle görüştü. Ancak tersliklerin yaşandığı ziyaret tamamen başarılı geçmedi. Şehrin önde gelen uleması dikkat çekici bir kayıtsızlık tavrını korudu. Hilla'ya dönen Faysal'ın bu defaki karşılanışı çok daha coşkuluydu. Belki de daha önceki ilgisizliklerinden mahcubiyet duyan insanlar kalabalık sayılarda sokakları doldurup alkış tuttu ve "Hoşgeldin Kral Faysal" diye tezahürat etti. Kaldığı eve büyük kalabalıklar doluşurken şairler methiyeler düzmekte birbirleriyle yarıştı. Faysal 29 Haziran'da Hilla'dan trenle Bağdat'a hareket etti. Şii çoğunluğun yaşadığı güney bölgelerinde gördüğü kabulden şüphesiz hayal kırıklığı duydu, ülkeye gelişine duyulan coşkunun azlığı, konumunun güvensizliğini ve dışarıdan birisi

olarak mevkisinin zayıflığını artırdı.[17] Kötü karşılanmasından ötürü herkesin önünde Philby'yi sorumlu tutarken içten içe bunun arkasında İngiliz üst makamlarının bulunduğuna dair bir şüpheyi de beslemiş olmalıdır. Neticede kendisini Irak'a davet edenler İngilizler olduğundan, içtenlikle karşılanmasını temin etmek de onların sorumluluğuydu.

Bağdat'a Geliş

Faysal'ın Güney Irak'ta gördüğü kabulün hararet ne olursa olsun, Bağdat'a eriştiğinde karşılaştığı sevgi ve destek ifadeleri ve muazzam kalabalıklar bu izlenimleri kısa zamanda sildi. Sabahın erken saatlerinde şehre ulaşması gereken treni akşamüstüne kadar tehir yaptı. Bu durum gelişine yönelik sabırsızlığı daha da artırdı. Treninin İngilizler tarafından bilinçli olarak alıkonulduğu, bu yolla kalabalıkların dağılmasının ve karşılanmasının daha düşük perdeden gerçekleşmesinin amaçlandığı söylentileri Bağdat'ta dolaştı.[18] Ancak erteleme muhtemelen raylardaki arızalara bağlıydı. Durum ne olursa olsun, neticede kalabalıklar daha büyüdü. Gertrude Bell 29 Haziran gününün olayları hakkında babasına şöyle yazmıştır: "Albay Joyce [Kuzey Ordusu'nun eski askeri danışmanı] ve ben istasyona arabayla beraber gittik... Bütün şehir süslenmişti, zafer takları, Arap bayrakları ve sokaklarda, evlerin tepelerinde, her yerde insan yığınları. İstasyonda muazzam kalabalıklar." Bell, akşam erken saatlerde istasyona geri döndü: "Şehir öncesine göre inanılmaz kalabalıktı, geçebileceğimizi hiç düşünmüyordum. Ancak geçtik ve istasyonu daha da çok insanla dolu bulduk."[19] Bağdat yazlarının insanları dışarı çıkmaktan caydıran çok sıcak günlerinden birinin yaşanması Faysal'ı karşılamak için toplanan kalabalığın önemini daha da artırmış olmalıdır.

Faysal'ı Yüksek Komiser Percy Cox, üst komutan General Sir Aylmer Haldane, başbakanı temsilen adalet bakanı ile devlet görevlileri ve şehrin ileri gelenlerinden oluşan büyük bir topluluk karşıladı. Gertrude Bell şöyle yazmıştır: "Sidi [Efendimiz] Faysal baştan ayağa Arap giysileri içinde çok harika görünüyordu ve vagonda ayakta durarak şeref kıtasını selamladı. Sir Percy [Cox] ve Sir Aylmer [Haldane] trenden inerken ona doğru ilerleyip tören selamı çaktılar ve bütün halk alkışladı. Faysal tören kıtasını teftiş ederek ilerledi."[20] Irak'ın tüm vilayetlerinden heyetler

onu selamlamak için hazır bulunmaktaydı. Daha sonra Faysal, arabayla caddeler ve zafer taklarının arasından kalacağı yere gitti. Arabası yoğun kalabalıklarca çeşitli noktalarda durduruldu.[21] Şair ve 1920 isyanının kahramanlarından Muhammed Mehdi el-Beşir o günleri anlatırken "Şehir onu büyük bir gürültüyle karşıladı. Bağdat hiçbir zaman şenlik süslemeleriyle bu kadar güzel olmamıştır. İnsanlar o gün emire gerçek sevgilerini gösterdiler" demiştir.[22]

Bağdat, Abbasi İmparatorluğu'nun 1258'de çökmesinden beri gerçek bir başkent olmamıştı. Şehrin Dicle Nehri üzerinde sadece üç tane köprüsü vardı ve bunlar da dubaların üzerine oturtulmuş köprülerdi. Türkler tarafından savaş sırasında açılan ana caddenin kaplaması henüz yapılmamıştı. Yol boyunca ortasından ikiye biçilmiş, eşyaları oraya buraya saçılarak terk edilmiş evler vardı. Nadir yağan ancak sağanak şeklinde inen yağmurlu havalarda sokaklar geçilmez hale geliyordu. Bu durumlarda hamallar sıraya girer, çamur içindeki sokaklarda insanları sırtlarında taşırlardı. Şehirdeki binaların çoğunluğu kerpiç ve tuğladan inşa edilmiş kalitesiz yapılardı. Şehrin büyük aileleri dar sokaklara açılan, yüksek kapılar arkasındaki geniş ve birbirine benzemeyen evlerde yaşarlardı. Bu evler, ailelerin uzun entariler giyen, sarıklı ve bir örnek sakallı babalarının yönetimindeki özel dünyalardı. Osmanlı eğitiminden ötürü kısmen Batılılaşmış oğullarsa daha çok takım elbise ve fes giyerlerdi. Kadınlar kapalıydı ve hamama gitme dışında pek evden çıkmazlardı.

Bahsetmeye değecek fazla bir kamu hizmeti pek mevcut değildi. En temel aydınlatma ve kanalizasyon dışında su nehirden eşekler veya deriden tulumlarla elde getirilir, büyük çömlek kaplarda saklanırdı. Toplu taşıma, Iraklı işçilerin geleneksel başlığı haraviye takan, huysuz ve bozuk ağızlı sürücülerin idare ettiği eski arabalara dayalı ilkel bir sistemdi. Kuyumcu, gümüşçü ve bakır esnafı mevcudiyetini korumasına rağmen Bağdat'ın meşhur el sanatları yok olmuştu. Faysal'ın yeni başkenti neresinden bakılırsa bakılsın üstüne yüzeysel bir modernlik kılıfı geçirilmiş bir ortaçağ şehriydi.

Faysal, Osmanlı döneminde Bağdat valilerinin resmi ikametgâhı olan Darül Meşiriye'ye yerleşti. Bu bina Osmanlı döneminde Saray adıyla bilinen, Dicle'nin sol yakasındaki hükümet binaları kompleksinin parçasını oluşturan büyük kışla binasının bir kanadıydı. Faysal'ın dairesi nehre bakıyordu. Geldiğinin ertesi günü, eski gelenekler uyarınca şairler

ziyaretine gelerek, şiirlerle ona hoş geldin dediler ve erdemlerine övgüler düzdüler. Irak'ın o dönemdeki önde gelen şairi Cemil Sıtkı ez-Zahavi özellikle çok tanınan şiirsel bir selam yazmıştı. İlk dizesi şöyledir: "Tüm Irak selamlarla çınlıyor/Sana, ey asil kral."

Faysal çelişkili karşılamalarından endişe ve hayret duyduğu Şii cemaatiyle vakit kaybetmeden temas aradı. Gelişinin ertesi günü çoğunluğu Şiilerle meskûn, Bağdat'ın birkaç kilometre kuzeyindeki Kazimiye şehrini ziyaret etti. Kazimiye, Şiiliğin yedinci ve dokuzuncu imamları Musa el-Kazım ve Muhammed el-Cevad'ın türbelerinin bulunduğu yerdi. Heyecanla karşılandığı şehre varışında ayağının altında kurbanlar kesildi, şehrin ileri gelenlerince şerefine büyük bir akşam yemeği düzenlendi. Musa el-Kazım'ın türbesini ziyaret ettikten sonra dini lider Seyyid Muhammed Hüseyin es-Sadr ve Kazimiye eşrafından Abdül Hüseyin el-Halabi'nin evlerinde ağırlandı. Faysal 1 Temmuz'da Bağdat'taki Sünni İslamın ana merkezi ve Sünni İslamın dört ana mezhebinden birinin kurucularından İmam Hanife'nin türbesinde cuma namazını kıldı. Sonra da Irak'ın o sıradaki Başbakanı Abdülrahman en-Nakip'in atası olan, Kadiri tarikatının 11. yüzyıldaki kurucusu ve ahfadından Abdülkadir Geylani türbesini ziyaret etti. Türbenin bulunduğu Bab eş-Şeyh mahallesinin tüm halkı çiçeklerle onu karşılamaya geldi. Faysal ardından Nakip'in evini ziyaret etti. Kapıda bekleyen Nakip'in büyük oğlu Mahmud "Ey Emir, Nakip'in ailesi sizin sağ kolunuzdur, ülkenin hizmetinde siz nasıl isterseniz öyle kullanabilirsiniz" sözleriyle onu karşıladı.[23]

Birkaç hafta sonra Faysal Bağdat'ın Kasra Mahallesi'ndeki, İçişleri Bakanlığı tarafından daimi ikametgâhı olarak kiralanan bir eve geçti. Ev, Bağdat'ın zengin Yahudi tüccarlarından bin Şaşu'ya aitti.[24]

Destek Arayışları

Faysal, Irak'ın göçebe ve yerleşik nüfusunun, Şiiler, Sünniler, Araplar, Kürtler ve Türkmenlerden Yahudiler, Hıristiyan, Yezidiler ve Sebatilere kadar uzanan karmaşık toplumsal yapısının gayet iyi farkındaydı. Ayrıca, özellikle kutsal şehirlerde yerleşik büyük bir İranlı nüfus ile farklı milletlerden eski Osmanlı ordusu firari ve terhisleri de ülkede yaşıyordu. Faysal'ın başlangıçta karşısına çıkan en büyük sınav, meşruiyetini tesis

etmek ve ülkede kök salmaktı. Ancak Şiilerin bir nebze desteğini almadan bunu gerçekleştirmesi mümkün değildi. Şiiler küçük bir farkla ülkede çoğunluğa sahipti. Siyaseten bilinçli Şiiler farklı gruplara ayrılmış, bazıları milliyetçi harekete girmiş, hatta önderlik konumuna yükselmişlerdi. Bunlar Faysal'ı ihtiyatlı bir memnuniyetle karşılıyor, Arap ayaklanması ve Suriye'deki hükümdarlık dönemine hürmet duyuyorlardı. Ancak İngiliz etkisi altına gireceği ve milliyetçilerin özlemle bekledikleri tam bağımsızlık ve egemenlik amaçlarını pazarlıklarla feda edip tehlikeye atacağı endişeleri bu hürmet duygusunu gölgelemekteydi.

1920 isyanının Hicaz'a sığınmış çoğunluğu, Şii liderleri Faysal hakkında ilk elden bilgi sahibiydiler ve genellikle adaylığını destekliyorlardı. Faysal onlarla Irak hakkında yaptığı geniş kapsamlı sohbetlerden faydalandı ve mezhep meseleleri hakkındaki anlayışını derinleştirdi. Muhammed Rıza eş-Şibibi Seyyid el-Yasiri'ye yazdığı bir mektubunda Faysal ile isyanın liderleri arasındaki karşılıklı ilişkilerden bahsetmiştir: "Memnuniyet uyandıran konulardan biri de ... seni Faysal'a ve onu da sana çeken mutabakatlardır. Kuşkusuz görüşlerini ve endişelerini ona (Faysal) aktardın ve Irak'taki olayların gidişatı hakkında ona bilgi verdin ... bu onun Iraklıların şartları, âdetleri ve gelenekleri, imanları ve ibadetleri ve diğer meseleleri hakkında tam bir anlayış ve kavrayış edinmesini sağlayacaktır."[25] Ancak Mekke'deki Şii sürgünler aralarında bölünmüştü ve Faysal'a destek vermek için bunlardan sadece bir grup sürgün *Northbrook*'la Irak'a seyahatinde ona eşlik etti. Bu bölünmenin bir sebebi Hüseyin'in Iraklı sürgünler arasında göze batarcasına insan kayırmasıydı. Muhalif gruba, Haras el-İstiklal'in önder şahsiyetlerinden, A. T. Wilson tarafından hakkında sınır dışı kararı verilmesinden sonra kutsal şehirlere kaçmış olan Cafer Ebu et-Timmen de dahildi. Ebu et-Timmen İngilizlerin 1920 isyanını bastırmayı başarmasından sonra bir yolunu bulup Hicaz'a gitmişti. Bu hizip, önerilen manda yönetiminin sınırlı tutulacağı hakkında bazı güvenceler almadan Faysal'a şartsız sadakatlerini vermeye hazır değildi. Dolayısıyla Hicaz'da kalıp, Irak'a daha sonra başka bir yolla geçtiler.[26]

Ulema Faysal'ın uzlaşması gereken siyasi bakımdan önemli bir başka gruptu. Şii müçtehitler esas olarak siyasete karışmak konusunda tereddütlüydü. Ancak yine de 1920 isyanında öncü bir rol almışlardı. Düşük mertebeli bazı ulema ise çok siyasileşmiş, özünde amaçları bakımından

milliyetçi hareketten farksızlaşmıştı. Şii aşiretlerinin önde gelen reisleriyle uğraşacak kadar aşiret siyaseti tecrübesine sahip Faysal, yine de bu aşiretlerin kutsal şehirlerin önde gelen müçtehitleriyle sahip olduğu kuvvetli bağları etkileme veya idare gücüne henüz sahip değildi. Faysal'ın ordusundaki tüm Iraklılar, Sünni Araplardı (veya Araplaşmış kişilerdi). Iraklı Şii din adamları ile ilişkileri ise Suriye'deki iktidarının son günlerinden kalma, kıyasen çok yeni bağlardı. En yakın danışmanlarından Lübnanlı Şii Rüstem Haydar Irak Şiilerine karşı benimsemesi gereken politikalar hakkında Faysal'a ancak genel bir rehberlik yapabilirdi. Kendisi Arap milliyetçiliğine bağlı, laik bir kişiydi. Dolayısıyla Irak Şiilerinin dini dünyasını, en azından 1921'de tamamen kavrama imkânı yoktu.

Faysal güvenebileceği Iraklı Şii şahsiyetlerin yardım ve tavsiyelerini alabilirdi. Ancak yeni temas kurduğu insanlar bu gruba dahil olamazdı. Dolayısıyla bu konuda daha çok sezilerine ve doğuştan yeteneklerine güvenmek zorundaydı. Esasen bu tür yetenekleri azımsanamayacak ölçüdeydi. Irak'taki mezhep hassasiyetlerinin derinden farkındaydı ve Şiilere ulaşması gerektiğine çoktan karar vermişti. Güney Irak'tan geçişi ve kutsal şehirlerde bilerek durması bu konudaki kaygılarının bir göstergesidir. Müçtehitlerden gördüğü kabulün soğukluğu onu herhalde hayal kırıklığına uğratmıştı ancak ortak bir zemin bulma çabalarından caydırmadı. Faysal ayrıca soyağacından da yararlandı. Hz. Muhammed'in kuzeni ve damadı Hz. Ali'nin en büyük oğlu ve Şiilerin ilk imamı İmam Hasan'a uzanan soyunun parlaklığından kuşku yoktu. Faysal'ın dini görüşleri o dönemde liberal görülüyordu. Şeklen Hanefi mezhebine bağlı bir Sünni olmakla beraber doktriner veya dogmatik tutumlara sahip değildi. Esasen dönemin İngiliz istihbarat raporları onun gizli Şii olduğuna dair yaygın inançlardan bahsetmektedir![27] Dinler ve mezhepler arası hoşgörünün ilk savunucularından Faysal, Osmanlıların yüzyıllardır süren idaresinde bırakıldıkları ilgisizlik ve dışlanmışlık ortamından daha yeni kurtulmaya başlayan Şiiler için memnuniyet duymaları gereken farklı perspektiflere sahip bir hükümdardı.

Faysal'ın Sünni cemaati içindeki desteği daha derin değildi. Fakat Kuzey Ordusu'nda görev yapmış ve daha sonra ardından Şam'a gelmiş şerif taraftarı subaylar arasında küçük bile olsa doğal bir tabanı vardı. Diğer taraftan bu subaylara Irak'ın geleneksel Sünni elitleri büyük bir ihtiyat ve şüpheyle bakmaktaydı. Ülkenin batı ve kuzey kısımlarının

başlıca Sünni aşiret konfederasyonları, maaşlarını ödeyen İngiliz patronlarının her bakımdan kuvvetle arkasındaydı ve yüksek komiserin söylediklerini yerine getirmeleri beklenebilirdi. Diğer taraftan, milliyetçi harekete büyük oranda eski Osmanlı memur sınıfından gelen iddialı siyasetçiler hâkimdi. O dönemde çıkarları monarşi karşıtı bir tutuma dönüşmemiş bu çevreler daha çok ülke siyasetinin tamamen İngiliz tahakkümünde kalmamasını temin etmekle ve Faysal'ın anayasa hükümlerine bağlı kalmasıyla ilgiliydiler. Hedefleri, İngilizlere itaate dayalı bir meşruiyet düşüncesini reddeden Faysal'ın görüşleriyle örtüşmekteydi. Faysal, İngiltere'yle ilişkisini manda rejiminin tek taraflı hükümlerinin değil, bir antlaşmanın tanımlamasında kararlıydı. Bu durumda geriye, Faysal'a ve şeriflerin hükümranlığına daha önceki husumetinin yerine ani bir kabullenme tutumu benimsemiş olan Bağdat Nakibi kalıyordu. Faysal, Nakib'i yumuşatmak ve düzgün bir çalışma ilişkisinin temelini tesis etmek durumundaydı. Nakip, tevarüs ettiği geleneksel dini makama hürmet duyan, güç gerçekliğini tanıyarak pragmatik görüşler temelinde tutumunu seçen duyarlı ve bilge bir kişiydi. Bu açıdan, Faysal'la ilişkilerinde yeni bir sayfa açmaya yatkındı.[28]

Nakip 7 Temmuz'da Faysal'ın şerefine evinde bir akşam yemeği verdi. Davet genel olarak bir iyi niyet jesti ve barış teklifi olarak değerlendirildi. Faysal baştan başa çiçeklerle süslenmiş mahalleye geldiğinde Nakip mecalsiz vücuduyla özel doktoruna yaslanarak onu karşılamak için şahsen kapıda beklemekteydi. Kucaklaştılar ve geleneksel Arap dostluk ifadesiyle el ele eve girdiler. Faysal meclisin baş tarafında Nakip ile yüksek komiser arasında oturdu. Şair Maruf er-Rusafi, Faysal ile Nakip'i öven bir şiir söyledi. Parlak bir şair, ancak karmaşık ve değişken bir kişi olan er-Rusafi yakın zamanda devlette iyi maaşlı bir iş almıştı. İktidardakilere düzdüğü övgülerinin nedenini muhtemelen bu durum açıklıyordu.[29]

Irak kabinesi 11 Temmuz'da toplanarak, hükümet idaresinin "anayasal, demokratik, temsile dayanan ve yasalarla sınırlı" olması şartıyla Faysal'ın Irak Krallığı'na getirilmesi için oybirliğiyle karar aldı.[30] Bu tarihte Nakip tamamen Faysal'ın yanına geçmişti. Kabine kararının alınmasında arka planda Percy Cox etkiliydi. Cox, gösterilen kontrolsüz coşku ve radikallerin tezahüratları arasında Faysal'ın krallığının bir anda ilan edilebileceğini, bir tür darbe olan bu sürecin sonunda iktidarın merkezinde yer alarak Faysal'ın meşruiyetine gölge düşürebileceklerinden

endişe duymuştu. Cox ülkenin Kürt bölgelerinde seçim düzenlenmesinde yaşanabilecek güçlükleri bahane ederek kurucu meclisin toplanmasına imkân verecek seçim yasasının çıkartılmasını erteledi. Her halükârda kurucu meclisin toplanması aylar alabilecek ve bu durumda Irak'ı kimin yöneteceği meselesi sürüncemede kalacaktı. Cox 8 Temmuz'da kabineye bir yazı göndererek mevcut şartlar altında referandumun neden daha uygun düştüğünün nedenlerini açıkladı. "Kimin hükümdar olacağı kararını derhal alması için halkın kendisine fırsat tanınması yolunda giderek artan ısrarlı bir talebin mevcut olduğu görülmektedir" dedi.[31] Faysal'a tacı teklif eden kabine kararını, ancak halkın dileklerini teyit edecek bir referandum düzenlendiği takdirde onaylayabileceğini bildirdi. Faysal da referandum düzenlenmesi taraflısıydı ve hükümdarlığının halkın onayına dayalı olması konusunda aynı şekilde hassastı. Bell, kabinenin kararı ve Cox'un referandum çağrısının ardından Faysal'ı çok neşeli gördü: "Yüzü ışıldıyordu, geldiği günün ertesi sabahı ziyaretine gittiğimdeki halinden çok farklıydı! Referandumun İçişleri Bakanlığı mekanizması vasıtasıyla düzenlenmesi ihtiyacı üzerinde ısrarla durduğunu görünce Sir Percy'nin istediğinin tam da bu olduğu konusunda ona güvence verdim... Kabul odası sevindirici bir manzaraydı: Ağzına kadar Bağdat eşrafı ve ülkenin her tarafından şeyhlerle doluydu."[32]

Faysal'ın destek bulma kampanyası sonuçlarını vermekteydi. Irak'a gelişi ile taç giymesi arasındaki iki ay zarfında şerefine düzenlenen sayısız yemeklere ve toplantılara katıldı. Bağdat'a gelişinin hemen ertesi günü belediye, Maude bahçelerinde büyük bir yemek vermiş, tüm üst düzey İngiliz yetkilileri ile önde gelen Arap şahsiyetleri katılmışlardı. Şair ez-Zahavi ayağa kalkarak bu vesileyle bir şiir söyledi: "Kralımız olarak sizi çağırdık/ Kabul etmeyiz asla başka birini."

Toplananlar alkışladılar ve bu dizeleri ısrarla üç defa tekrar ettirdiler.[33] Şehit İmam Hüseyin için ağıt okuyan *razvahun*, toplananları neredeyse gözyaşlarına boğdu. Kelimeleri anlamayan Bell de hislenmişti: "Masalar arasındaki çimenlik yere beyaz entarisi, siyah abayası ve siyah sarığıyla birisi çıktı ve tek kelimesini bile anlamadığım bir şiir okudu ... ancak yine de muhteşemdi. Giysileri içindeki uzun figürün elini ağır ağır kaldırarak şiir okuması, yıldızlı karanlıklar ve ışıklandırılmış dairenin ilerisindeki palmiye ağaçları insanı hipnotize ediyordu."[34] Başka birisi de Faysal'ı tarihin büyük kahramanlarıyla karşılaştırdı ve "Adnanile-

rin Napolyon'u" ve "Kahtanilerin Bismarck'ı" adlarıyla andı. Adnan ve Kahtan, Arapların iki efsanevi kurucu aşiretiydi. Faysal konuşmacılara teşekkür etti ancak mübalağa ve abartmaları nedeniyle hafifçe çıkıştı. Gereksiz laflar edilmesi onun için bir sıkıntıydı. Bell'e gizlice şöyle dedi: "Suriye'de bu tür konuşmalardan kaçmak için elimden geleni yaptım ancak korkarım burada çok daha fenası beni bekliyor."[35]

Başka bir önemli faaliyet, ağırlıkla Şiilerin oturduğu Bağdat'ın Suk el-Gazzal Mahallesi'ndeki Caferiye Mektebi'nde düzenlendi. Bu okul 1906 yılında önde gelen Bağdatlı Şiiler tarafından Osmanlı devlet okullarına gidemeyen Şii çocuklara modern eğitim verilmesi için kurulmuştu. Şii cemaatinin gurur vesilesiydi ve Şiilerin gelecekteki önderlerinin -meslek mensupları, tüccarlar ve siyasetçiler- önemli bir kısmı burada eğitim görmekteydi. Bu açıdan Faysal'ın ziyaret edebileceği önemli ve simgesel bir kurumdu. Alışıldık konuşmalar yapılıp şiirler okunduktan sonra Faysal ayağa kalkarak cevap verdi: "Size Allah, Allah ve Allah adına yemin ederim ki bu işe herhangi bir dünyevi kazanç veya maddi ödül için girmedim. Şöhret, mevki veya mertebe istediğim için de bu şekilde hareket etmedim. Ne ben, ne babam ne de ailemizin herhangi bir üyesi herhangi bir şeye açlık duyduğumuz için ayaklanmadık. Aksine Allah rızası uğruna vazifelerimizi yerine getirdik... Size şerefim ve atalarımın ruhu [Hz. Muhammed'in ailesi] üzerine yemin ederim ki dostlarımın ve Irak milletinin ısrarı olmasaydı Irak'a gelmeyi hiç aklıma getirmezdim." Bu noktada yerel din adamlarından Ahmed eş-Şeyh Davud ayağa kalktı ve yüksek sesle herkesten Faysal'a kral olarak sadakat yemini etmelerini istedi. Onlar da gürültüyle tasdiklerini ifade ettiler.[36]

Birkaç gün sonra, 18 Temmuz'da Faysal Bağdat cemiyetinin büyük ve ticaret bakımından önemli zümresi Yahudi cemaatinin başhahamı tarafından verilen akşam yemeğine katıldı. Yemekte hazır bulunan Gertrude Bell şöyle yazmıştır: "Geldiğimizde Faysal'a alkışlar yankılanıyordu. Oturduk, buzlu limonata, kahve, çay, kek ve buz dağıtılırken on üç konuşmanın yapıldığı, şarkıların söylendiği bir programı izledik! Bunaltıcı sıcakta tam iki saati böyle geçirdik... Bu vesilelerle yapılan konuşmalar hep önceden hazırlanmış oluyor... Ancak yine de ilginçlerdi çünkü altında yatan gerilimler biliniyordu, yani Yahudilerin Arap devletinin kaos manasına geleceği endişeleri ve Faysal'ın bariz açık fikirliliği nedeniyle giderek güvenlerini kazanması."[37]

Başhaham altın silindirler içinde Musa'nın Kanunlar'ını ve ciltli bir Talmud'u Faysal'a hediye etti. Ayrıca üzerinde İbranice "Yarabbi, ona güç ver, amelini kabul et ve düşmanlarını yok et ki karşısında kimse duramasın" yazılı bir levha verildi. Her yerde hazır ve nazır şair ez-Zahavi de huzurda bulunup, bu defa insanlar arasında kardeşliğin gerekliliği üzerine bir konuşma yaptı. Faysal, tüm Iraklıları bir araya getiren ortak bağlara atıfta bulunarak cevap verdi. "Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerden bahsedildiğini duymak istemiyorum. Çünkü Irak milli bir devlettir ve burada tek bir millet vardır, ona da Irak (milleti) denir."[38]

Faysal'ı ağırlama sırası 30 Temmuz'da Keldani Hıristiyan cemaatine geldi. Faysal burada tüm mezheplere ve dinlere karşı hoşgörüyü vurgulayan bir konuşma yaptı: "Şu veya bu mezhep arasında ayrım yapmıyorum çünkü biz hepimiz Iraklıyız... Herkes bilsin ki burada azınlık veya çoğunluk yoktur çünkü azınlık çoğunluktur ve çoğunluk da azınlıktır." Sonra da Irak'ta görmeyi istediği Rönesans'a değindi. Ülkeyi yedi yüzyıl süren yabancı egemenliğinden sonra hızlı bir gelişim yoluna sokacaktı. Ancak "Acele etmemeli, hata yapmamalı, ateşli duyguların ve milliyetçi hissiyatın aklımızı başımızdan almasına izin vermemeliyiz". Ardından İngiltere'yle ittifaka desteğini ifade ederek, Irak'a bazı Iraklılardan daha sadık İngilizler bulunduğunu söyledi. Ardından da ihtiyatsızca, İngilizleri değerlendirmelerinde belki hata yapabileceğini ancak kimsenin İngiltere'yle dostluk ve ittifak siyasetine karşı durmaması gerektiğini ekledi.[39]

Faysal'ı ağırlama sırası hemen akabinde Duleym'li Ali Süleyman'ın idaresindeki Batı ve Kuzey Irak'ın Sünni Arap aşiretlerinindi. İngilizlerle sağlam bir ittifak içindeki aşiretler nasıl davranacaklarına dair işaretleri İngiltere Temsilciliği'nden alıyordu. Faysal'a davetin, aşiretler üzerinde nasıl bir güç icra ettiklerini hatırlatmak isteyen İngilizler tarafından sahne arkasından teşvik edilmiş olması da muhtemeldir. Ali Süleyman'ın çok yakını Gertrude Bell de çölde verilen ziyafete katıldı. Babasına 31 Temmuz tarihli mektubunda günün olaylarını ve İngilizlerin aşiretler üzerindeki etkisinin bu müstesna görüntüsünü tasvir etmektedir.

> Suriye çölünün sarp ucunda aşiretin muazzam sancaklarını taşıyan süvari veya hecinsüvar Anaze savaşçıları diziliydi. Geçerken durup bunları selamladık. Duleym'in reisi ve Irak'taki en dikkate değer şahsiyetlerden Ali Süleyman Ramadi'den çıkarak

bizi karşılamaya geldi. Her zaman kuvvet ve tutarlılıkla İngiliz taraftarı olmuştur... Ali Süleyman'ın Fırat kenarında kurdurduğu 70 metre uzunluğunda, yukarı ucu çardaklı, üstü tenteyle kaplı, yanları taze ağaç dallarıyla çevrili çadıra gittik. Dışarıda Duleym'in deve sürücüleri, atlıları ve beyaz, çok iri bir deveye binmiş bir zencinin taşıdığı sancakları duruyordu; içeride aşiret mensupları çardaktan çadırın en arkasına kadar beşli ve altılı sıralar halinde dizilmişlerdi. Faysal yüksek divana oturtuldu ... kendi ülkesinde, bildiği insanlarla beraberdi. Onu hiç bu kadar muhteşem görmemiştim. Her zaman giydiği beyaz entarisinin üzerine güzel siyah bir aba, başına dalga dalga beyaz bir başlık giymiş ve gümüş çemberle tutturmuştu. Sonra konuşmaya başladı. Önündeki küçük masaya yaslanıyor, yüksekte duran ellerini cümlelerini vurgulamak istediğinde aşağı indiriyordu. Çadırın en gerisindeki insanlar duyamayacak kadar uzaktaydı; hepsini yanına çağırınca gelen 400 veya 500 kişi çardağın altında yere sıralar halinde oturdu. Çöllerin muhteşem, tumturaklı diliyle konuşuyordu – hiçbir dil buna benzemez. Bir aşiret reisinin kullarına hitap ettiği gibi seslendi. "Beş yıldır" dedi, "böyle bir yerde, böyle bir cemiyette bulunmadım." Orada bulunmaktan ne kadar hoşlandığını görebiliyordunuz. Sonra başına geçeceği Irak'ın kendi çabalarıyla nasıl ayağa kalkacağını anlattı. "Ey Araplar, birbirinizle barış içinde misiniz?" "Evet, evet, barış içindeyiz." "Bugünden itibaren – tarih nedir? Ve saat kaç?" Birisi cevap verdi. "Bugün, 25 Temmuz'dan (yalnız tarihi Muhammedi takvime göre veriyordu) ve bu sabah saatinden itibaren (saat 11.00'di) elini başka bir aşiret mensubuna kaldıran bana karşı sorumludur. Şeyhlerinizi meclise çağırıp mahkeme kuracağız. Efendiniz olarak hepinizin üzerinde hakkım vardır." Beyaz sakallı bir adam araya girdi, "Bizim de haklarımız var." "Tebaa olarak sizin de haklarınız vardır ve onları korumak da bana düşer." Böylece devam etti, aşiret mensupları bağırışlarıyla sözünü kesiyorlardı "Evet, evet", "Mutabıkız... Evet, Allah adına..!" Cahiliye devrinde Hz. Muhammed'in karşısında düzenlenen, şairlerin günümüze kadar gelen dizeleri okudukları ve insanların her cümlede "Hakikat, Allah adına hakikat!" diye bağırdıkları büyük aşiret meclisleri gibiydi.

Toplantı sona erdiğinde, Fahad ve Ali Süleyman iki yanında durup, "Size biat ediyoruz çünkü İngilizler sizi kabul ediyor" dediler. Faysal bir miktar şaşırdı. Dönüp bana bakarak gülümsedi ve "İngilizlerle ilişkilerimin nasıl olduğundan kimse kuşku duyamaz ancak kendi işlerimizi kendimiz halletmeliyiz" diye ekledi. Bana tekrar baktı ve iki elimi ellerinin arasına alarak Arap ve İngiliz hükümetlerinin birliğinin simgesi olarak sıktı. Muazzam bir sahneydi. Dönemlerinin tarihinde kendi kısımlarını oynamış olan bu gerçekten büyük iki adam, aralarında ırkının yaşayan en halis temsilcisi Faysal ve onları bir araya getiren de bizler. Ali Süleyman şeyhleri teker teker yanına getirdi, yaklaşık 40 veya 50 kişiydiler. Faysal'ın ellerine el sürüp ona biat ettiler.[40]

Faysal'ın takındığı halinden çok memnun havaya rağmen, Batı Irak'ın en güçlü iki şeyhinin Faysal'a sadakatini bildirmeden önce, İngilizlere ve iyi niyetlerine bağlılıklarını ilan etmeleri ve İngiltere'nin Faysal'a bağlılığını sağlama alma ihtiyacını duymaları can sıkıcıydı. Ayrıca, tutumları Faysal'ın başına geçeceği hükümete duyulan güvensizliği de yansıtıyordu. Batı çölünün aşiretleri, bağımsız Irak hükümetine hâkim olacağını düşündükleri şehirli ve seküler elitlere nazaran paralarını ödeyen patronları ve danışmanları olarak İngilizlerin yanında kendilerini daha rahat hissediyorlardı. Geleneksel Bedevi Araplarla, "modern" hükümetin kendilerine yabancı usulleri arasındaki derin ayrılıklar da böylece yansımasını bulmaktaydı. (Gertrude Bell'in ölümünden sonra, Lübnanlı yazar Emin Rihani'nin Bell'in bu olaylara ilişkin hatıralarının doğruluğu hakkında görüşünü sorduğu Faysal, "Bayan Bell yazdıklarını doğru yazmış ancak yaptıklarıyla zarar vermiştir, Allah ruhuna şefaat versin" diyecekti.[41])

Biat, yani bağlayıcı sadakat yemini edilmesi Müslümanların yeni bir hükümdara bağlılıklarını teyit etmelerinin geleneksel yoluydu. Faysal, özellikle dini zihniyetli cemaatler karşısında bu usule gereken önemi verdi. Bu tür bir taahhüt, resmi referandum süreçlerine göre bu gruplar nezdinde aynı ölçüde veya daha fazla ağırlık taşırdı. Faysal özellikle adaylığına ilgisiz kalmış önemli dini şahsiyetlerin biat etmesini sağlamak istedi. Bu bakımdan, müçtehit olarak ilk sıralarda yer almasa da, Irak'ın önde gelen Arap Ayetullahlarından Ayetullah Mehdi el-Halisi'den daha mühim kimse yoktu. El-Halisi Arap ayaklanmasına karşı güçlü bir tavır takınmış, bunu Müslüman devletine karşı kâfirlere destek verilmesi olarak görmüştü. El-Halisi'nin oğlu, kendisi de başlı başına bir güç olan Muhammed Mehdi, Faysal'ın daha da şifa bulmaz düşmanıydı. Onu bir fırsatçı ve hilekârların üstadı olarak görüyordu. Faysal Bağdat'a gelişinin hemen ardından Ayetullah'la yakınlaşmaya çalıştı, selamlarını gönderip, sağlığını sordu. Ayrıca Kazimiye'nin önemli dini okulu Halisiye Mektebi'ni ziyaret edip, Ayetullah ile görüşmelerde bulundu. Faysal nihayet el-Halisi'nin yerel basında 13 Temmuz 1921'de yayımlanan biatını elde etti. Ancak tam olarak istediği ifadeler metinde yer almadı. Bir kısmında şöyle yazılmaktaydı: "Allah'a şükürler olsun ki alemine hakikatın bayrağını açıp, şeref ve saygınlık kazanmış, itaat edilmesi gereken ve itaat etmek borcumuz olan bir kişinin önderliğinde onlara zaferi kazandırmıştır... Şevketli I. Faysal'a hemen biat ediniz ... bizler, onun

hükümranlığını kabul ve Irak'ın emiri olması için ona şahsi ve aleni biat edenlerdeniz." Ancak Ayetullah el-Halisi biat beyanını önemli bir şartla sona erdirdi: "Şu şartla ki Irak kralı olarak kendisi ve yetkileri, kararları ve hükümlerinde bağımsız ve diğerlerinin [İngilizler] yetkilerinden ayrı, kurucu bir meclis ile sınırlanacaktır."[42]

Ayetullah'ın biatını aleni olarak şarta bağlaması derin bir mana taşıdı ve milliyetçi hareketin kurucu meclis seçilmeden önce Faysal'ın kral sıfatıyla tahta çıkışını sorgulamasında büyük rol oynadı. İki gün önce, 11 Temmuz'da Bağdat'ın en büyük Sünni camisinin yer aldığı Acemiye halkı, ileri gelenlerinin ve çevre bölgelerin aşiret reislerinin de hazır bulunduğu bir halk toplantısında biat etmiş, biatlarında herhangi bir koşul öne sürmemişti. Başka bir binada toplanan Acemiye'nin Yahudi cemaati de Faysal'a biat etmişti.[43]

Meşruiyetini sağlayacak referandumun arifesinde Faysal'ın gerçek popülaritesinin ölçüsünü tahmin etmek güçtür. Yorulmak bilmeden kampanyasını yürütmüş, kırsal bölgelere, aşiretlerin yaşadığı çöllere, güney ve merkezi Irak'ın küçük şehirlerine ulaşmıştı. Yine de doğal bir seçmen tabanının desteklemediği, dışarıdan bir kişiydi. Desteği geniş olmasına rağmen sığdı; buna karşın ortada başka bir ciddi alternatif yoktu ve radikal milliyetçiler dahi bu durumun farkındaydı. Ayaklanma yöntemi galiz bir başarısızlığa uğramış, her halükârda başlangıçtan itibaren pek şansları olmayan tahtın diğer adayları ortadan kaybolmuştu; cumhuriyet seçeneği ise hayalperest Philby'nin teşvik ettiği birkaç şehirli entelektüelin cakasından ibaretti. (Cox, Güney Irak'ta seyahati sırasında Faysal'a sergilediği yapıcı sayılamayacak davranışından sonra istifasını istemişti.[44])

Faysal'ın şahsi nitelikleri, saygıdeğer tavırları, kusursuz görgüsü ve dikkatli diplomasisi kuşkusuz hem Iraklılar hem İngilizler arasında konumunu güçlendirmesine yardım ediyordu. Bell, "Her şeyi kolaylaştıran, işin büyük kısmını zaten Faysal'ın kendi şahsiyetiyle halletmesi" diye yazdı. Dönemin bir İngiliz istihbarat raporu, "takdir edilecek bir etki yaratan şahsiyeti ve devlet adamlığını" övdü. "Hürmetlerini sunmak için Bağdat'a gelen yerel heyetlere gösterdiği ihtimamla oylarını topladı. Bağdat'ın eşrafı kral seçilmesini şimdiden olmuş bitmiş bir iş olarak görüyor."[45] Fakat ülkede, özellikle siyasi ve sosyal elitlerin verdiği desteğin arkasındaki en önemli unsurun İngilizlerin adaylığını alenen desteklemesi olduğu gerçeği değişmemekteydi. Mesele, daha sonraları

milliyetçilerin iddia edecekleri gibi, Faysal'ın Iraklılara "zorla kabul ettirilmesi" değil de, Irak elitlerinin büyük kısmının Sir Percy Cox'un etkisi altında kalması ve İngilizlerin gücüne hürmet duymalarıydı. Cox otoritesini Irak toplumunun tüm kesimlerine kabul ettirmişti. Bell ona tapıyor, teması olan birçok Iraklı bile makam ve otoritesinin aynı şekilde etkisi altına giriyordu.[46]

Faysal'ın referandumla seçilmesine karşı çıkan radikaller kısmen ülkenin bağımsızlığı konusunda duydukları endişeler nedeniyle bu yönde tutum alıyordu. Ancak bunlardan birçoğu da fırsat çıktığında sadakatlerini değiştirebilen basit makam avcılarıydı. Saikleri ne olursa olsun, el-Halisi'nin şartlı biatı, onların üzerlerinde birleştirici bir etki uyandırdı ve Bağdat valisinin Faysal'ın adaylığına destek davetini dinlemek için Bağdat'ın Royal Sineması'nda toplandılar. Ancak toplananlar Faysal'ın hükümetinin tüm yabancı devletlerden bağımsız kalması ve taç giymesinden sonra üç ay içinde kurucu meclisi toplaması taleplerini yüksek sesle tasdik ettiler. Sinemadaki bu olay Cox'u çileden çıkardı ve talihsiz valiyi görevinden azletti.[47] Benzer bir olay, güçlü es-Sadr ulema ailesinin siyasi zihniyetli üyesi Seyyid Muhammed es-Sadr'ın Kazimiye'deki evinde de yaşandı. Es-Sadr, çok sayıda ileri gelen şahsiyeti ve din adamını Faysal'a önerilen manda rejimini reddetmeye çağıran bir dilekçeyi imzalamayı görüşmeleri için evine davet etmişti. Katılanlardan bir kişi, sessizce ayrılarak kendisine karşı es-Sadr'ın evinde bir komplonun tezgahlandığını Faysal'a söyledi. Faysal bir yardımcısını göndererek es-Sadr'ı evine getirtti. Ona çok açık ifadelerle, fiiliyatta kral sayılabileceğini ve kamu barışına karşı uygunsuz hareketlere ve huzursuzluk çıkartılmasına tahammül edemeyeceğini söyledi.[48]

Plebisit

Faysal'ın krallığa getirilmesinde halkın görüşünü belirleyecek plebisitin hazırlıkları Temmuz 1921 sonunda başlatılarak yaklaşık iki hafta içinde tamamlandı. Plebisit, yerel memurlar (ve İngiliz danışmanlarının), Bağdat'taki ve vilayetlerdeki ileri gelenlerden ulemaya kadar uzanan geniş bir grup insanın görüşlerini almasına dayalıydı. Bu maksatla daha çok İngilizler ve güvenilir hükümet yetkililerince başkanlık edilen, seçilmiş

temsilcilerin görüşlerini açıkladıkları toplantılar düzenlenmesini gerektiriyordu. Bu beyanlar seçim komitelerinin önüne getirilecek ve bunlar da mazbataları hazırlayacaktı. Mazbata formları önceden tespit edilmiş ve basılmıştı ve ifadelerinde değişiklik yapılması mümkün değildi.[49] Dolayısıyla süreç Wilson'ın daha önceki referandumlarından farklı değildi. Öte yandan İngiliz yardımının ve manda sisteminin lehinde daha çok beyanın dahil edilmesini teşvik için mazbatalara ilaveler yapılmasına izin verildi. Cox ve idaresi tarafından istenilen sonucun alınması için her türlü çaba sarf edildi. Yine de süreçten çıkan sonucu tartışmalı hale getirecek kadar itiraz ve tereddüt mevcuttu. Resmi mazbata formu Ayetullah el-Halisi ve diğer Şii liderleri tarafından reddedildi. Faysal'ın yabancı bir devletten bağımsız, kurucu meclise tabi anayasal bir kral olması çağrısında bulunan farklı bir mazbata biçimi Bağdat'ta her yere dağıtıldı. Bu tür mazbatalar Bağdat'ta resmi onay görmüş mazbatadan çok daha fazla sayıdaydı.

Geniş Türkmen ve Kürt nüfusun yaşadığı Kerkük Vilayeti'nde resmi mazbatalarda ifade edilen görüş, aradaki küçük farkla Faysal'a karşıydı. Büyük ölçüde Kürtlerin yaşadığı Süleymaniye'de referandum düzenlenmedi. Musul'da mazbatalara Kürtlerin ve Hıristiyanların haklarına hürmet etmesi için Faysal'a çağrıda bulunan eklemeler yapıldı. Basra'da imzacılar İngiliz mandasının devam edeceği ve Basra'nın özerklik çağrısının değerlendirileceği garantisi verilene kadar mazbataya destek vermekten imtina ettiler. Ancak diğer yerlerde plebisit plana göre yürüdü. Batı Irak'ın aşiret bölgelerinde, Orta Fırat Vadisi ve Aşağı Dicle'de mazbataların çoğunluğu Faysal'a desteklerini İngiliz mandasının devamına bağlayan ilaveler içerdi. Kutsal türbe şehirleri Kerbela ve Necef'te resmi mazbata formu, ek yapılmadan imzalandı.

Plebisit kesinlikle kusurluydu ancak 1921 yazının şartlarında kamuoyunun görüşünü hiç yansıtmadığı da söylenemezdi. İngiliz resmi makamları, sonuçları Faysal'a yoğun halk desteği verildiğinin ifadesi olarak takdim etmeye çalıştı. Bell, bir istisnayla (Kerkük) kralın oybirliğiyle seçildiğini söyleyip durdu. Bu, teknik olarak doğru olmasına rağmen, Bağdat ve diğer yerlerde mazbatalara yapılan, çeşitli şartlar getiren ilaveleri göz ardı eden bir açıklamaydı. İçişleri Bakanlığı "seçmenlerin" yüzde 96'sının Faysal'ın kral seçilmesine onay verdiğini ilan etti. Her şeye rağmen, bazı milliyetçi yazarların iddia ettiği gibi plebisit gülünç bir oyun değildi. Nitelikleri ve karakterinin yanı sıra İngiliz kontrolünün devamına ilişkin

gerçekçi değerlendirmeleri nedeniyle Faysal'a meyleden Irak'ın yönetici sınıflarının görüşlerini geniş olarak yansıtıyordu. Çoğu kişi yüksek komiserin istediği yönde tutum almayı istemekteydi. Ayrıca manda hakkındaki bilinçli muğlaklık korunuyor, Faysal'ın ısrarını sürdürdüğü antlaşma önerisinin manda rejiminin feshi sonucuna yol açıp açmayacağı ve yeni bir rejim getirip getirmeyeceği tartışılıyordu. Referandum gerçekleştirilmeden önce bir Kurucu Meclis seçilmesi halinde sonucun farklı çıkıp çıkmayacağı tartışmaya açıktır. Böyle bir durumda İngilizlerin manda sistemini uygulama niyeti kesinlikle gerçek yüzüyle ortaya çıkar, Faysal'a verilen geniş ancak sığ destek de kolaylıkla çökebilirdi.

Faysal, Irak kralı seçilmesini İngilizlerin manevralarına borçlu olduğunun farkındaydı. Aynı zamanda kendi gündemini takip etmeyi de hedefliyordu. Çıkarları ve siyasi hırsları, Irak'ın İngiltere ile bağlarının zayıflatılmasını, hatta ilga edilmesini talep eden milliyetçi grupların ve Şii ruhban hiyerarşisinin çağrılarına gereken dikkati göstermesini icap ettiriyordu. Kral olarak, bu rakip çıkarları dengeleyebilecek çok daha yetki sahibi bir mevkiye sahip olacaktı. Konumunu ve sorumluluklarını çok daha belirginleştirecek bir açıklama yapmayı, ayrıca manda yerine iki egemen devlet arasında yapılacak bir antlaşmayı geçirmek istediğine dair inandırıcı bir beyanda bulunmayı istekle bekliyordu.[50] Faysal bu konuyu Lawrence'a Port Said'de açmış ve durumun gerçekten de böyle gelişeceğine dair Churchill'in teminatını aldığına inanmıştı. Dolayısıyla Churchill'in yüksek komisere telgraf çekerek Faysal'ın tahta çıkarken yapacağı konuşmada "hükümdarlığının, münhasıran İngiliz destek ve yardımına dayanacağını" ilan etmesi talimatını verdiğini öğrendiğinde donakaldı. Churchill ayrıca Faysal'dan, "manda rejimini kabul ettiğini ve yerine başka bir ilişki konana kadar bu rejimle çalışacağını" sarih biçimde teyit etmesini istemekteydi.[51]

Faysal derhal protestoda bulundu ve Churchill'in talimatları tadil edilmediği takdirde çekilmekle tehdit etti. Irak Krallığı adaylığını, manda rejimi yerine iki ülke arasında imzalanacak bir ittifak antlaşmasının yapılacağı anlayışıyla kabul etmiş olduğunu Cox'a vurguladı. Saygınlığının ve itibarının korunması kritik önemdeydi; müttefiklerine bağlılığını alenen ilan ederek işe başlayan hiçbir kral halkının hürmetini kazanamazdı. Faysal, Churchill'in taleplerinin, İngiltere'nin kendisine ve ülkenin idare şekline ilişkin tavrında bir değişikliğin habercisi olduğun-

dan da aynı şekilde kaygılıydı. Onun anlayışı, iç meselelerde son sözü kendisinin ve hükümetinin söyleyeceği ve tahta çıkışının halk tarafından tam bağımsızlık hedefi yönünde ileriye doğru önemli bir adım olarak görüleceği yönündeydi. Şahsının güçlü tutulmasının ve makamının İngiltere'ye göze batarcasına bağımlılık göstermemesinin, İngiltere'nin de çıkarına olacağını öne sürdü. Cox'a, "Majestelerinin Hükümeti ve ben aynı gemideyiz, ya batarız ya da yüzeriz. Beni seçmişseniz, bana kendi aranızdan biri gibi davranmalısınız. Benim ve siyasetimin başarısını diliyorsanız, halkın gözünde beni bir kuklaya dönüştürerek mahkûm etmeniz akıllıca olmaz" dedi.[52] Cox, Faysal'ın tutumunu şahsen kuvvetle destekledi ve ustaca araya girerek talimatlarını değiştirmesi için Churchill'i ikna etti. Faysal da yetkilerinin tanımlanmasını daha ileri bir tarihe bırakmayı kabul etti.[53] Büyük bir fırtınayı böylece savuşturan Faysal ve yüksek komiser artık taç giyme tarihini saptamaya geçebilirlerdi. 23 Ağustos 1921 üzerinde mutabık kaldılar.

Taç Giyme Töreni

Faysal tarafından bizzat seçilen tarihin büyük bir simgesel manası vardı. Hicri takvime göre 18 Zilhicce, Kadir gecesine denk gelmekteydi. Şii inançlarına göre de bu tarih, İmam Ali'nin Hz. Muhammed tarafından Gadir-i Hum'da halef seçildiği gün olarak kutlanmaktaydı. Faysal, İmam Ali'nin doğrudan soyundan geldiğini Şiilere bu vesileyle hatırlatarak hükümdarlığına İslami bir pırıltı kazandırmak istedi. Taç giyme töreni saat kulesinin yakınındaki Kışla Meydanı'nda düzenlendi. Faysal ve maiyeti için bir çadır kuruldu ve gösterişli, yüksek arkalıklı bir koltuk bulunup getirildi.

Bell hazırlıkları 28 Ağustos 1921 tarihli mektubunda babasına şöyle tasvir etmiştir:

> Mükemmel tertip edilen tahta çıkma töreni salı günü sabah saat 06:00'da düzenlendi. Büyük Saray avlusunun ortasında 80 santim yükseklikte bir platform kuruldu. Platformun arkasında Faysal'ın dairesi ve devletin büyük kabul salonları var. Platformun önüne İngiliz ve Arap memurlar, şehir halkı, bakanlar, yerel heyetler, toplam 1.500 kişi gruplar halinde oturtuldu.

Tam saat 6'da Faysal'ı üniformasıyla gördük, Sir Percy de tüm nişan ve yıldızlarını taktığı beyaz diplomatik üniformasını giymişti. Sir Aylmer, Cornwallis ve yaverleri Faysal'ın dairesi cenahından Saray merdivenlerinden indiler ve halı kaplı uzun yoldan, şeref kıtasını (Dorsetler, hepsi harika görünüyorlardı) geçerek platforma geldiler... Geldiklerinde hepimiz ayağa kalktık ve platformda yerlerini aldıklarında oturduk.

Faysal çok vakur ancak heyecanlı gözüküyordu – son derece sarsıcı bir andı. İlk sıraya bakarken göz göze geldiğimizde ona hafif bir selam verdim. Sonra Said Hüseyin [Afnan, kabine müsteşarı] ayağa kalktı ve Sir Percy'nin Faysal'ın Mezopotamya halkının yüzde 96 oyuyla kral seçildiğine ilişkin duyurusunu okuduktan sonra kralımız çok yaşa! [diye bağırdı.] Bunu duyunca ayağa kalktık ve onu selamladık. Yan tarafta milli bayrak direğe çekildi ve bando "Tanrı Kralı Korusun" marşını [Büyük Britanya'nın milli marşı-e.] çaldı – Irak'ın henüz bir milli marşı yok. Bunun ardından 21 pare top atışı yapıldı... Kuzeyden güneye tüm Irak'ın bir araya geldiğini görmek harika bir manzaraydı. Tarihte ilk defa böyle bir şey olmuştu.[54]

Daha sonra Faysal ayağa kalkıp uzun bir konuşma yaptı. Arap ayaklanmasını 1920 isyanıyla mahirane meczederek "Arap yeniden doğuşunun" şehitlerini selamladı. Öte yandan İngilizleri de övüp İngiltere ile ittifaka bağlılığını ve bunun Irak'ın yeniden canlanması için önemini vurguladı. Konuşmasını bitirirken kral olarak ilk görevinin kurucu meclis seçimlerini düzenlemek olacağını vaat etti.[55]

Tahta çıkma töreni uzun vakit almadı. Törenden sonra dairesine giden Bell çok sayıda ziyaretçiyi kabul etti. Duleym aşiretinin büyük reisi Ali Süleyman tören hakkındaki yorumlarında Faysal'dan çok Cox'a övgülerle doluydu: "Sir Percy aralarında bir ay gibiydi, yüzü sema gibi parlıyordu." Sözleri sadakatinin gerçekte nereye yönelik olduğunu gösteriyordu. Faysal ise mütevazı dairesine çekildi. Seyyid Muhammed es-Sadr'ın önerisine uyarak 25 Ağustos'ta İmam Musa bin Cafer'in Kazimiye'deki türbesini ziyaret etti. Türbenin ön avlusunda düzenlenen törende kendisine altın işlemeli bir kılıç hediye edildi. Şair Raşid el-Haşimi ayağa kalkıp Faysal'ı sinirlendirdiği görülen bir şiir okudu. Şiirin ilk mısraları şöyleydi:

Tebrikler olsun ey taç sahibi / bağımsızlık aramaya gelmişsen
Onu bilgiyle ve adaletle süsle / inci ve yakutlarla değil.[56]

Faysal'ın dertleri daha yeni başlıyordu.

Faysal Irak'a geleli iki ay bile geçmemişti. Bu kısa zaman diliminde İngilizlerin adaylığına verdiği azımsanamayacak desteğin de yardımıyla ülkede mevcudiyetini ve nüfuzunu hissettirmişti. Ancak şahsiyeti ve karakteri de ülkeyi yönetmeye uygun bir seçim olacağı konusunda büyük ölçüde kuşkucu veya ilgisiz elitleri ikna etmekte önemli bir rol oynamış ve hatta bazıları onun yaratıcı bir liderlik yapacağını düşünmüştü. Faysal önündeki yolun karmaşık sorunlar ve çözülmesi bir tarafa, uzlaştırılması bile güç olacak konularla yüklü olduğunu biliyordu. Yeni hemşerilerinin krallığa sadakati elzemdi ancak elzem olan başka bir husus da ülkenin alacağı şekil ve yönü belirlemek için yarışan çeşitli grupların iddialarını hünerle idare etme yeteneği idi. Konumunu artık tasdik ettirmiş, adı cuma hutbelerinde Osmanlı halifesinin yanında okunmaya başlanmıştı. Irak'ın tartışma götürmez kralı olmuş ancak henüz ülkenin en önde gelen kişisi haline gelmemişti. Bu statüyü takip eden yıllar içinde ülkedeki güç tabanını ve otoritesini büyük mücadelelerle ve zahmetle elde edecek, Irak'ın bağımsızlığının kapsamını genişletmek için İngilizlerin elinden giderek daha fazla yetkiyi çekip alacaktı. Hükümdarlığını nasıl bir akıbetin beklediği ve bağımsız bir devlet olarak Irak'ın nasıl gelişeceği tamamen bu uzun mücadelesinin sonucuna bağlı olacaktı.

19. Bölüm

Faysal, Cox ve Muhalefetin Yükselişi

Olağanüstü bir şartlar manzumesinin yardımıyla Faysal artık Irak kralı sıfatıyla iktidardaydı. Osmanlılara karşı ayaklanma yıllarını, Suriye'de olaylı bir hükümdarlığı, Fransızların karşısında mağlubiyeti, iktidardan yoksun bırakılışı, uzun bir sürgün hayatı ihtimalini yaşayıp geçmişti. Tüm bu süre zarfında kendisi de büyük değişiklikler geçirmiş, sıkıntılar ve hayal kırıklıklarıyla terbiye olarak deneyimli bir devlet adamı, olgun ve ferasetli bir kişi olarak otuz sekiz yaşında tahta çıkmıştı. Geçen yıllarda değişmeyen bir şey varsa o da İngilizlerle ittifakıydı. İngilizler Türklere karşı savaşması için hayati malzeme ve kaynakları temin etmiş, Paris'teki müzakerelerde ve Fransızlarla ihtilaflarında ona diplomatik himaye sağlamış ve Irak tahtına çıkartılmasını ayarlamışlardı. Faysal Ortadoğu'daki bu en büyük güçle ilişkilerini resmi bir antlaşmaya bağlamaktan başka bir şey istemiyordu. Ancak böyle bir antlaşmanın şekline ilişkin düşüncesi mutasavver müttefiklerinin beklentilerine ters düşüyordu. Kral olarak hükümdarlık etmesi gerektiğini hissediyor, bunun için de İngilizlerin Irak'ın fatihi ve Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan mandater devlet olarak kendilerine biçtikleri yetkileri adım adım ancak güvenle eline geçirmesi gerekiyordu. İngilizler onu muhtemelen ülkedeki kontrollerini sürdürme planlarında sırf bir kukla olarak görmüyorlardı. Ancak Churchill, Faysal'dan halk karşısında yüksek komisere bağlılığını tasdik etmesini istediğinde bu tutuma çok yakınlaşmıştı. Faysal'ın bu anlaşmayı bağımsızlık yolunda berrak bir menzil taşı, İngilizlerin ise sadece manda rejimi için kamuflaj veya kılıf olarak görmesi, aralarındaki ilişkileri aşılamayacak bir uçuruma götürebilirdi. Faysal'ın kral olarak tahta çıkması, artık devlet başkanı sıfatıyla faaliyet göstereceğinden İngiltere'yle antlaşma imzalaması için yasal zemini sağlıyordu. Siyaseten bilinçli Iraklılar, imzalanacak antlaşmanın, henüz olgunluğa ulaşmamış bir halkın yardımsever ancak ciddi ve medeni bir devlet tarafından güdül-

mesi çağrışımını yapan manda sisteminin yerine geçeceğini düşünmekteydiler. Antlaşmalar iki egemen millet arasında akdedildiğinden onlara göre bağımsızlıkla eşdeğerdi. Faysal'ın hükümdarlığına damgasını vuran ve İngilizlerle aralarındaki çatışmaların temelinde yatan temel ayrılık buydu.

Faysal'ın uğraşması gereken başka meseleler de vardı. Irak, uzun bir tarih içinde ortak etnik köken, müşterek dini ve siyasi kültürle yoğrulmuş bir milli devlet değildi. Sınırları suni çizilmiş ve birbirinden ayrı ve uyumsuz nüfus gruplarını barındırmıştı. Ülke için düşünülen siyasi sistem, yani seçimler, parlamentolar ve anayasalar ise tamamen Batılı temsili hükümet sistemine dayalıydı. Iraklıların siyasi deneyimlerini, Osmanlıların kısa dönemli parlamenter rejim aralığı dahil uzaklardaki otokratik hükümetler biçimlendirmişti. Meşru otorite daha ziyade eşraf, toprak sahipleri, aşiret şeyhleri ve dini şahsiyetlerin başı çektiği geleneksel görev ve yükümlülük kalıplarına dayalıydı. Faysal eski düzenin çökmüş olduğu ancak derin bağlılık ilişkilerinin nüfusun büyük kısmı üzerindeki etkisini hâlâ sürdürdüğü bir bağlamda modern bir devletin çerçevesini oluşturmak zorundaydı. Ülkenin yerlisi değildi ve İngilizlerin her yere eli kolu uzanan varlığı işini iki misli güçleştirmekteydi. Öte yandan Faysal geleneksel kalıplara uygun şekilde İslami hanedan düzenine dayalı, teritoryal olmayan bir devlet kurmak arzusunda değildi. Modern devlet biçimlerini, hatta ülkesini birleştirecek vasıtalardan birisi olarak modern Arap milliyetçiliğinin dilini kullanma ihtiyacını benimsemişti. Ayrıca şeriflik soyuna dayanarak meşruluğunu öne sürdü ve geleneksel sınıflardan uzaklaşmayı veya Irak'ın cemaatlerini birbirine bağlayan rabıtaları hor görmeyi göze alamadı. Eski düzeni tamamen yıkıp kimsenin gözünün yaşına bakmadan üzerinde cesur yeni dünya kuracak bir Mustafa Kemal değildi. Faysal aynı zamanda Iraklıların çoğunun manda sisteminden kurtulma ve ülkeyi Batılı bir devletin boğucu kucağından çekip alma emelini paylaşıyordu. Ülkeyi etkili yönetebilmek, düzen bozukluğu ve kargaşaya düşmesini engellemek için meşruiyet ve iktidara ihtiyacı vardı. Ana hedeflerinden gözünü ayırmazken mücadele içindeki güçler arasında daima manevra alanını korumak zorundaydı. Daha elverişli koşullar altında bile güç sayılabilecek böyle bir süreç, Irak'ın mevcut koşullarında özellikle daha da zorluydu. Böyle olunca, yürüttüğü manevralar gerçek niyetleri konusunda İngilizler ile Irak'ın siyasi, dini ve sosyal önderlerinin aklını karıştırıp hayret ve öfke uyandırdı.

Sir Percy Cox

Faysal ülkeye otoritesini kabul ettirmeden önce, İngiltere'nin Irak'taki kudret ve gücünü şahsında toplayan Sir Percy Cox'un ürkütücü varlığı ile boy ölçüşmek durumundaydı. Cox, Harrow Koleji'ne daha sonra da Sandhurst Askeri Akademisi'ne gitmiş, orduda ilk görevine 1884'te başlamıştı. Kısa süre sonra Hindistan'a gönderilerek İngiliz İmparatorluğu hizmetindeki uzun kariyerinin ilk basamağına adım atmış, Umman ve Körfez ülkelerinde önemli görevler yürütmüştü. Körfez'deki görev süresinin sonunda Cox'un bölgedeki İngiliz emperyal varlığının ana eksenlerini kurduğu rahatlıkla söylenebilirdi. İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında savaş patlak verdiğinde Cox Mezopotamya'daki İngiliz ordusunun siyasi subaylığına getirildi ve Tahran'a 1918 yılında büyükelçi atanana kadar bu makamda kaldı. Ekim 1920'de ise İngiltere yüksek komiseri olarak Irak'a döndü.[1]

Cox bu son ve en güç vazifesi için uzun bir hazırlık dönemi geçirmişti. Sabırlı, kararlı ve meselelerin özünü görebilen bir insan olarak Arap konularına dair bilgisi, Lawrence dahil muhtemelen bütün çağdaşlarından daha fazlaydı. Ayrıca temelden farklı kültürlere mensup insanların saiklerini anlayabilme gibi nadir bir yeteneğe sahipti ve İngiltere'nin hayati çıkarları tehlikeye girdiğinde zorlu ve azimli olabiliyordu. *The Times*'da ölümünde yayımlanan yazı, Cox'tan, "art arda gelen her soruna istikrarla, soğukkanlılıkla, metodik enerjisiyle karşılık vermiş" bir insan olarak bahsediyordu. "Hepsinin ötesinde hatasızlık standardı hayret verici derecede yüksekti."[2] Birçok yetenekli insanın sadakatini sağlamış, yardımcı ve danışman tercihlerinde yaratıcı davranmıştı. Kendisini nazik, bilge ve hoşgörülü telakki eden sıradan Iraklılarca sevilirdi. Birçok ebeveyn o dönemde çocuklarına soyadının Irak tarzı uyarlanması olan "Kavkus" ismini vermişti. İngilizlerin ülkedeki varlığını destekleyen Iraklı siyasetçiler ve aşiret liderlerinden hürmet görürken muhalifleri ise ona her tür insanüstü hilekârlığı ve kurnazca manipülasyonları atfediyorlardı.

Yeni kralın baş etmesi gereken ilk mesele yeni başbakan ve kabinenin atanmasıydı. Nakip, Faysal'ın tahta çıkmasından sonra istifasını sunmuştu. Cox bu güvenilir kişinin tekrar atanmasını isterken, Faysal İngilizlere o kadar yandaş olmayan bir başka aday bulma peşindeydi. 1920 isyanının liderlerinden Şeyh Abdülvahid Sikkar'a Necef'in dini liderleriyle ko-

nuşarak yeni bir hükümet seçilmesinde yardımlarını istemesini rica etti. O da önde gelen Ayetullahlarla görüşüp Faysal'ın "İslami niyetlerinin sağlamlığını" iletti. Ayetullahlar kabinenin seçilmesini Faysal'a bıraktılar ancak dine riayetiyle tanınan bir başbakan seçmesini salık vererek içişleri bakanının seçiminde özellikle ihtiyatlı olmasını istediler.[3] Bu bakanın elbette ülkenin tüm vilayet ve yerel yönetimleri üzerinde gücü olacaktı. Faysal, Nakip'in tekrar başbakanlığa atanmasını kabul ederken Naci es-Suveydi'nin İçişleri Bakanlığı'na getirilmesini tavsiye etti. Ancak Cox, Naci'nin adaylığı konusunda mutabık değildi. 1920 isyanındaki rolü nedeniyle ona güvenmiyor ve bu görev için fazlasıyla bağımsız olduğunu düşünüyordu. Onun yerine önerdiği Tevfik el-Halidi'yi ise Faysal Türklere çok yakın görmesi nedeniyle geri çevirdi. Faysal ile Cox arasındaki çekişme üç hafta kadar sürdü ve Faysal meseleyi Cox'un amirlerinin önüne koymak için Londra'ya gitmekle tehdit etti. Ancak Bell ve Cornwallis, Cox'la uzlaştırılmaz ayrılıklara girdiği yolunda ülke dahilinde yanlış mesajlar vereceği gerekçesiyle Londra'ya gitme planından vazgeçmesi için Faysal'ı ikna ettiler. Nihayet orduya asker alımından mesul Hacı Ahmed Remzi üzerinde uzlaşıldı. Naci es-Suveydi ise Adalet Bakanlığı'na seçildi. Kabineye giren tek Şii, Eğitim Bakanlığı'na getirilen din adamı Abdülkerim el-Cezairi idi. Faysal'ın kabinesinde eski Osmanlı subay ve memuru olan Sünni Arapların hâkim olması kaygı uyandırıcı bir işaretti. Neticede El-Cezairi öneriyi geri çevirdi ve yerine eğitim bakanı olarak Kerbela'dan Hibbetullah eş-Şehristani getirilmek zorunda kalındı.

İttifakların Güçlendirilmesi

Faysal ile Sir Percy Cox arasında antlaşma görüşmeleri Ekim 1921'de başladı. Koloniler Bakanlığı'ndan Hubert Young da görüşmelerde hazır bulundu. Müzakereler uygunsuz bir zamana rastladı. Türkiye ile gerginlik yükselmekte, Mustafa Kemal önderliğindeki milliyetçi kuvvetler işgalci Yunan ordusuna karşı zaferlerinin verdiği heyecanla Irak'ın kuzeyindeki baskılarını artırmaktaydılar. Türklerce imzalanmayan Sevr Antlaşması artık hükümsüzdü. Mustafa Kemal Kuzey Irak'taki iddialarını yeniliyor ve Irak tahtına Türklerin eski adayı Libyalı Ahmed es-Sunusi'yi desteklemeyi sürdürüyordu. Es-Sunusi Fırat aşiretlerine tem-

silciler göndererek Faysal'a ve İngilizlere karşı İslam adına ayaklanmalarını istemişti.[4] Cox, Türklerin Musul Vilayeti'ni geri almak için savaş başlatacaklarından samimi bir korku duymaktaydı. Irak içinde Osmanlı yanlısı ve pan-İslamcı güçler tarafından dile getirilen, Türkiye'nin hükümranlığı değilse bile Türklerle ittifakı lehinde önemli bir kamuoyu mevcuttu. Türklerin Yunanlılara karşı zaferleri üzerine yapılan sevinç gösterileri bunun göstergesiydi. Bağdatlılar Türk ordusunun Bağdat'a ilerlemesi ihtimalini açıkça tartışıyorlardı. Kısmen Kuzey Irak'taki Türk taraflısı hissiyatı bastırmak için Faysal 9 Ekim 1920'de kuzey vilayetleri ve Musul'a bir geziye çıktı. Gezisi tüm değerlendirmelere göre başarılı geçti. Şiiliğin onuncu ve on birinci İmamlarının türbelerinin bulunduğu Samarra dahil durduğu her yerde kalabalıklarca coşkuyla karşılandı. Ziyaretin yerel memurlar ve eşraf arasındaki destekçilerini birleştirdiği ve vilayetteki Türk taraflısı hissiyatı azalttığı görüldü.[5]

Antlaşma müzakerelerine başlarken Faysal'ı endişelendiren bir başka konu Kürdistan'ın statüsüydü. İngilizlerce mesele bilinçli olarak muğlak bırakılmış, Kahire Konferansı'nda bu tutum destek görmüştü. Kürdistan'ın Bağdat'taki Arap hükümetinin idaresine bırakılmayacağı konusunda güçlü bir anlayış vardı. En azından Kürt çoğunluğun yaşadığı bölgelere bir çeşit özerklik tanınacağı, idari mekanizmanın tamamen Kürtlerden oluşacağı düşünülmekteydi. Fakat, Kürtlerin Irak ile tekrar dirilen Türkiye arasında bir tampon olması görüşü de öne sürülmekteydi. Faysal'ın Kürtleri ilgilendiren bu tartışmaların sonucuna etkide bulunma imkânı yoktu. Devletini güçlendirmek ve bütünlüğüne yönelik tehditleri savuşturmak için İngiliz askeri gücüne dayanmak zorundaydı. Katlanılması gereken bu güç konum ilk fırsatta askeri kapasite oluşturma kararlılığını güçlendirdi.

Faysal'ın Musul Vilayeti'nin ve Irak'ın Kürtçe konuşan topraklarının statüsü hakkında hayati endişelere kapılmasının başka bir sebebi daha vardı. Ağırlıkla Sünni olan bu toprakların sınırlarından kopması Irak'ı ezici üstünlükle bir Şii ülkesine dönüştürecek, büyük ölçüde Sünni Arap unsurlara dayanan dışarıdan gelme monarşinin Şii çoğunluğa sahip bir ülkeyi idaresinin uzun dönemde yaşayabilirliğine ilişkin rahatsız edici sorular ortaya çıkaracaktı. Bunun mezhepçi tutumla ilgisi yoktu; daha çok, büyük kısmı Şiilerden oluşan bir Irak'ın Sünni Arap elit tarafından idaresinin ne kadar uygun düşeceğine dair soğukkanlı bir hesap söz ko-

nusuydu. Faysal'ın Şiilere davranışı karmaşık fakat incelikli bir denge içindeydi. Mezhep önyargılarını beslemiyor, İslamın mezhep ayrılıklarının altında yatan dogmatik ayrıntılara özel bir ilgi duymuyordu. İngiliz resmi makamlarının Şiilere, özellikle de 1920 isyanından sorumlu tuttukları dini önderliğe düşmanlık hissettiklerini biliyordu. Bell mektuplarında İngilizlerin Şiilerden hoşlanmadığını, hatta aşağı gördüğünü açığa vurmaktadır. Kime sempati duyduğu ise barizdir: Şii fanatiklere mukabil, İngilizlere meyyal nazik Nakip'i tercih etmekteydi. Osmanlı günlerinde yararlandıkları imtiyazlı statülerinin devamını yeni krallıktan bekleyen Sünni asker ve memur sınıfının büyük kısmına, Şiilere karşı eski Osmanlı önyargıları bulaşmıştı. Bell babasına bir mektubunda Bağdat Belediye Başkanı Abdülmecid eş-Şavi'nin ortada herhangi bir sebep olmaksızın Şiilerden ne kadar nefret ettiğini söylediğini kaydetmektedir.

Bununla beraber, yeni Irak devletinin o ilk günlerinde Faysal Şiilerin tüm idarede varlığını artırmak için elinden geleni yapmaya çalışmakta, ancak aralarından pek azının modern niteliklere sahip olması nedeniyle engelle karşılaşmaktaydı. Danışmanları, özellikle Faysal'ın Özel Kalem Müdürü Rüstem Haydar'la görüşmelerinden sonra yeni açılan Hukuk Fakültesi'nde Şiilerin sayısının artırılması için tüm gayretin gösterilmesine karar verildi. Kasım 1921'de fakültenin başına getirilen Tevfik es-Suveydi[6] hatıralarında Faysal'ın ısrarıyla Şii okullarının normal liselere denkliğinin kabulü için talimat verdiğini belirtmektedir. Faysal'ın hükümdarlığının ilk günlerinde Şiilere erişme çabalarının başka bir örneği İmam Hüseyin'in şehadetini anmak için düzenlenen Muharrem törenlerine gösterdiği itinadır. Muharrem ayı 1921'de Faysal'ın tahta çıkışından iki hafta sonrasına, 4 Eylül gününe rastlamaktaydı. Faysal bir dizi törenin masrafını karşıladı ve anma törenlerinin bir kısmına katıldı. Kısmen Arap ayaklanması bayrağına göre düzenlenen yeni Irak bayrağı bu törenlerde ilk defa çekildi.[7]

Faysal işlerini pek kolaylaştırmayan şartlı biatından sonra dahi Ayetullah el-Halisi'yle işbirliği için yollar bulmaya ve yeni düzene duyduğu belirgin hoşnutsuzluğu gidermeye çalıştı. Faysal'ın el-Halisi'ye karşı siyasetinin ilk testlerinden biri tahta çıkmasından sonra yaşandı. El-Halisi adaylarından birini Şiilerin başlıca dini mekânlarından birini barındıran, çoğunluğu Sünni nüfuslu Samarra'nın kaymakamlığına tayin ettirmek istedi ve bu göreve Kazimiye'de yaşayan bir Hintliyi seçerek tayini için

Faysal'ı ikna etmeye çalıştı. Faysal 1920 ayaklanmasının önderlerinden ve Kral Hüseyin'in dostu Ali Bazargan ziyaretine geldiğinde bu konuyu değerlendiriyordu. Bazargan hatıralarında neler geçtiğini yazmıştır:

> Bir gün Kral I. Faysal'ı Şaşu Köşkü'nde ziyarete gittim. Önceden randevu almadan hep ziyaretine giderdim. Onu odasında çay içerken buldum. Beni gördüğünde "Bak Ali" dedi ve bana İmam Mehdi el-Halisi'nin Kral Faysal'a gönderdiği Kazimiye vali yardımcısının siyasi danışmanı Mirza Muhammed el-Hindi'yi Müslümanlara vermiş olduğu hizmetlere binaen Samarra Kaymakamlığı'na atamasını istediği mektubu uzattı. Sonra mektup hakkında görüşünü bildirdi. "Bir Hintliyi bu makama atarsam insanlar ne der? Sen İngilizlere karşı isyana devlet makamlarına Hintlileri atamam için mi girdin? Irak'ta bu işe uygun kimse yok mu?" Majeste sonra gülümsedi ve "Şeyh Mehdi el-Halisi'nin bu Hintlinin atanmasına ilişkin tutumunu değiştirebilirsen sana minnettar kalırım" dedi.

Bazargan bunu üzerine fikrini değiştirmek ve bu makama bir Iraklı aday aramaya ikna için el-Halisi'nin yanına gitti. El-Halisi nihayet Bazargan'ın göreve Iraklı Kürtlerden Celal Baban'ı önermesi üzerine yumuşadı ve Faysal'a başka bir mektup yazarak Hintlinin adaylığını çekip bu defa Baban'ı seçmesini istedi. Faysal bunu memnuniyetle kabul edip Bazargan'a kendisini el-Halisi'nin gösterdiği Hintlinin atanmasını kabul edip Iraklılar tarafından eleştirilme veya atanmasını reddedip bu defa da el-Halisi'nin düşmanlığını çekme ikiliminden kurtardığını söyledi.[8]

Faysal Kasım 1921'de Necef ve Kerbela'yı tekrar ziyaret etti. Ardından Fırat Vadisi'nin merkezi bölgelerini ziyaret etti ve içtenlikle karşılandı. Faysal bu ziyaretleri yüksek komiser nezdindeki ve antlaşma hakkında süregiden müzakerelerdeki konumunu güçlendirmek için kullandı. Cox'a Şii müçtehitlerin İslami bir hükümdar olarak kendisini desteklemeye hazır olduklarını ancak İngilizlerin kullandığı bir vasıta olarak görülürse durumun böyle olamayacağını söyledi.

Vahabi Akınları

Ancak Faysal ve Şiilerin bir de ortak düşmanları vardı. Önderliğini Faysal el-Duveyş'in yaptığı büyük bir İhvan akıncı grubu 11 Mart

1922'de Nasiriye'nin güneyinde sürülerini güden Iraklı aşiretlere saldırdı. Akıncı grubu Irak'a bin Suud'un Necid topraklarından gelmişti. Saldırı çobanlar ve ailelerinin katledilmesiyle sonuçlandı. Yaklaşık yedi yüz kişiyi öldüren İhvan akıncıları çok sayıda hayvanı da beraberinde götürdü.[9] Vakaya en belirgini Fırat Vadisi aşiretleri arasında olmak üzere, derhal ve yoğun bir tepki gösterildi. Vahabiler ile Şiiler arasındaki düşmanlık eskilere dayanıyor, Vahabilerin on sekizinci yüzyılda Kerbela'ya saldırıp binlerce sakinini öldürmelerine kadar uzanıyordu. Bu yeni akının uyandırdığı panik büyüktü. İnsanlar Vahabilerin Irak'ı işgal edip Şiileri katledeceklerini ve kutsal mabetlerini yıkacaklarını anlatıyorlardı.

Vahabiler Haşimilerin can düşmanıydı. Hicaz'ın küçülen sınır boyunda yapılan ve çok kötü geçen Turaba Muharebesi'nden sonra Hüseyin'in krallığını yıkmaya yeminliydiler. Faysal saldırıya çok hiddetlendi ve akını şahsi bir hakaret olarak aldı. Irak topraklarının bu ağır ihlaline Cox'un verdiği yumuşak karşılıktan daha da kaygılandı. Cox, RAF'ın bölgede keşif yapan uçaklarından birini kaybetmesi nedeniyle tereddüt duymuştu. İngilizlerin caydırma gücü RAF'a dayalıydı ve Cox Londra'dan spesifik talimat almadan daha fazla kaybı göze almaya hazır değildi. Ancak Iraklılar Cox'un tereddüdünü Irak'ı zayıf ve dengesiz tutmak ve bu yolla İngiliz mandasına ihtiyacını ve İngiltere'nin Irak'ın güvenliğinin nihai garantörü rolünü teyit ettirmek isteyen bilinçli bir planın parçası olarak gördüler. Neticede Cox, bin Suud ile dostça olmayan bir ilişki içinde değil miydi? Bin Suud İngilizlerin rızası olmadan böyle galiz bir tavırla hareket edebilir miydi? Bu vaka Faysal'ın kendi askeri kapasitesini inşa etme kararlılığını güçlendirip Irak ordusunun gelişmesini hızlandırmaya ve Şii güney aşiretlerini silahlandırmaya itti. Aynı zamanda Faysal 1920 isyanında Abdülvahid Sikkar, Şalan Ebul Javn, el-Muhsin Ebu Tabih ve Elvan el-Yasiri dahil kilit aşiret liderlerini kendi yanına çekmişti. Tüm bu güçler Vahabi tehlikesiyle mücadele etmek için silah peşindeydi. Faysal 27 Mart 1922'de kabineye bir yazı göndererek Savunma Bakanlığı bütçesinin artırılmasını istedi. Ancak kabine bu konuda bölünmüştü. Güya Faysal'ın müttefiki Naci es-Suveydi Vahabi akınının Irak'la fazla bir ilişkisi olmadığını, Arap yarımadasında Vahabi-Haşimi üstünlük mücadelesinin parçası olduğunu iddia ederek talebi desteklemeyi reddetti. Her halükârda Irak'ın dış

tehlikelere karşı savunulmasından İngiltere sorumluydu. Dört bakan daha Naci'nin tutumunu destekleyip talebi Savunma Bakanı Cafer el-Askeri'nin esef duyguları arasında geri çevirdi. Faysal bakanların uzlaşmaz tutumunun arkasında İngiltere Temsilciliği'nin olduğundan kuşku duymuyordu.[10]

Bu esnada Cox, bin Suud'dan, akını düzenleyen Faysal el-Duveyş'in kendi bilgisi veya onayını almadan hareket ettiğini öne süren geç kalmış bir özür aldı ancak bu, Irak kamuoyunu yatıştırmak için yeterli değildi. Kabine tarafından saldırı bölgesine gönderilen tahkikat heyeti saldırıyı öngörme ve karşılık vermekteki başarısızlığın sorumluluğunu hükümete ve özellikle de savunma tahsisatını artırmayı reddeden bakanlara yükledi. Bu bakanlara (ve buradan kalkarak arkasındaki İngiltere Temsilciliği'ne) karşı *el-İstiklal* gazetesi öncülüğünde bir basın kampanyası başlatıldı. Uzlaşmaz bakanlar istifalarını 31 Mart 1922'de sundular ve Faysal bunları derhal kabul etti.[11]

Cox, Faysal'ın kendisine danışmadan aldığı bu karardan öfkeliydi. Churchill'e telgraf çekerek Faysal'ın fevri hareketlerinden ve istifaların, müstafi bakanların kendi cemaatleri içindeki muhtemel etkisinden şikâyet etti.[12] Churchill aynı çizgide cevap vererek Faysal'ın yüksek komisere danışmadan hareket etmiş olmasından duyduğu şaşkınlığı dile getirdi. Cevap olarak Cox, tek taraflı kararlarında ısrar ederse Faysal'ın tahttan indirilmesi sorusunu ortaya atacak kadar ileri gitti. "Majestelerinin Hükümeti'nin siyaseti veya benim şahsi temayülüm, kral olarak kendisinin itibarını yıkmak ve danışmadan aldığı etraflıca düşünülmemiş kararlarla aceleci icraata girmeye zorlayarak tahttan feragate mecbur bırakmak değildir. Ancak bu yönde uygun olmayan bir eğilim gösterirse, politikam tahttan ayrılmasını istemek ve sebeplerini açıklamaktır."[13] Cox'un aniden Faysal'ı tahttan indirme tehdidine başvurması, büyük olasılıkla itaati hakkında zihninin gerisinde beslediği kuşkular nedeniyleydi. Ancak bu, Faysal'ın manevra alanını genişletmeye, İngilizlerinse onun hareketlerini denetleyip yönetebilecekleri bir sahaya çekmeye çalışmaları sürecinde saray ile Temsilcilik arasında çıkacak krizlerin sadece başlangıcıydı. Faysal'ın yetkilerini genişletme çabaları, bunun Faysal'ın konumuna getirebileceği genel tehlikeleri fazla da umursamayan milliyetçi muhalefet tarafından elbette memnuniyetle karşılanıyordu.

Kerbela Konferansı

Necef'in önde gelen müçtehitleri Büyük Ayetullah Ebul Hasan el-İsfahani ve Mirza Hüseyin en-Naini İhvan saldırısı nedeniyle derin endişe içindeydiler. Bu nedenle Kerbela'da Vahabi hücumuna verilecek karşılığı görüşmek üzere önde gelen aşiret şahsiyetlerini ve şehirli eşrafı dahil edecek bir konferans toplamayı kararlaştırdılar. İngiltere'nin akına verdiği gecikmiş karşılık da konferansa katılanların manda karşıtı kanaatlerini güçlendirmişti. Büyük Ayetullahlar ayrıca Ayetullah Mehdi el-Halisi'yi de davet ettiler.[14] El-Halisi konferansa katılmaları için 1.500 kişiye davetiye gönderdi ve 8 Nisan'da 20.000 taraftarının eşliğinde Kazimiye'den Kerbela'ya hareket etti.[15] Irak'ın tüm Büyük Ayetullahları, Büyük Ayetullah en-Naini dışında Kerbela'da bir araya gelmişti. O ise açıklama yapmaksızın katılmaktan caymıştı.

Kerbela Konferansı'nın, perde arkasından Faysal'ın desteğiyle düzenlendiğine ilişkin kuvvetli deliller vardır. İngiliz istihbarat raporları bunu Şii ruhbana yakınlaşma ve manda karşıtı güçlerin koordine edilmesinde öncü rol oynama çabalarına bağlamaktadır.[16] Faysal ayrıca ailesinin Vahabilere uzun düşmanlığını hatırlatarak İhvan akınına halkın duyduğu öfkeyi kendi yararına kullanmayı istemişti. Bu yolla Vahabilerin kararlı bir karşıtı olarak halk nezdindeki inandırıcılığını ve ülkedeki popülaritesini artıracaktı. El-Halisi konferansa katılması için Faysal'a resmi davetiye gönderdi. Ancak Faysal şahsen katılmayı hedeflemiş olmasına rağmen Temsilciliğin karşı baskısı altında tutumunu tekrar değerlendirdi. Kendisini temsil etmek üzere yeni İçişleri Bakanı Tevfik el-Halidi ile daha çok güvendiği Nuri es-Said'i gönderdi. İkili ayrıca o esnada çapı ve kapsamı büyümüş konferansa ılımlılaştırıcı bir etki uygulayacaklardı. Bu arada Şeyh Abdülvahap en-Naip tarafından örgütlenen Sünni Arap cemaatinin önde gelen şahsiyetleri de Haldiye Tekkesi'nde (önemli bir Bağdat Sufi merkezi) toplanmış, Vahabi baskınına karşı tutumlarını değerlendirmekteydiler. Konferansa katılanların tümü Vahabilerin nihilist oldukları, İslama ölümcül bir tehdit teşkil ettikleri ve onlara düşenin Kerbela Konferansı'nı desteklemek olduğu konusunda birleştiler.[17] Sonra da Vahabilere karşı bir fetva verip en-Naip ve diğer Sünni ulema ile birlikte yüzlerce kişiden oluşan bir kalabalıkla Kerbela'ya gittiler. Şerif taraftarı Mevlut Muhlis başkanlığındaki subaylar dahil Kuzey Irak'tan

bir başka büyük grup ile Musul bölgesinin eşraf ve aşiret reisleri de Kerbela'ya gitti. Irak'a Vahabi akınlarını durdurmak ve aynı zamanda manda konusunda tutumlarını ifade etme ortak hedefiyle Irak'ta dinler ve mezhepler arası işbirliğinin önemli bir örneği verilmekteydi.

Konferans 9 Nisan 1922'de açıldı. Yaklaşık 200.000 kişi konferansı destekleme arzusu ve kararları açıklandığında hazır bulunma isteğiyle Kerbela'ya gelmişti. Dilekçeler yazılarak mümkün olduğunca geniş bir grup tarafından imzalanabilmesi maksadıyla dolaştırıldı. Vahabi akınlarını kınayan uzun bir girişten sonra açıklama şöyle devam etti: "Milletimizin çıkarlarına ve mukaddes makamlarımızın ve türbelerimizin müdafaasına hizmet eden ortak bir davada birleşmiş bulunuyoruz... Harici İhvan'a karşı kralımızın ordusunun desteğiyle, büyük hükümdarımız I. Faysal'ın tahtına bağlılığımız temelinde ve harici İhvan'la nasıl mücadele edip savunacağımıza dair emirleri mucibince hareket ederek savaşacağız ve püskürteceğiz ... ve [bu maksatla] hükümdarımıza irat tesis edeceğiz." Konferans dışarıdan bakıldığında Faysal'ın tutumunun ses getirici bir tasdiki ve Irak'ın savunma kapasitesinin güçlendirilmesi taleplerini sürdürmesi için bir teşvikti. Ancak sadece laf ve beyanlardan ibaret değildi. İngiliz istihbaratı orduya sızıp İngiliz subaylarına ve İngiliz yanlısı şeyhlere suikastlar düzenleyecek bir gizli birim kurulduğunu kaydetti.[18]

Faysal'ın 13 Nisan 1921'de delegelere gönderdiği teşekkür telgrafını 1920 sonbaharında Irak'a dönmüş olan Cafer Ebu et-Timmen okudu. Telgraf "Asil duygular, gerçek vatanseverlik ve bilgeliğin tezahür ettiği tarihi toplantınızı işittik ve sadakatiniz için size teşekkür ediyoruz"[19] diyordu. Ebu et-Timmen İngiliz mandasına muhalefet eden milliyetçiler içinde bir yıldızdı. İngiliz etkisini azaltmanın ve hükümetteki İngiliz danışmanların sayısının düşürülmesinin ateşli bir savunucusuydu. Çeşitli İslam ülkelerini gezip milliyetçi davaya destek vermeleri için kampanya yürütmüştü.[20] Faysal'a temelde karşı olmasa da, onu çevrelemiş Suriyeli memur ve subay zümresinden büyük kaygı duyuyor, İngiliz mandasına karşı Irak direnişinin birliğine zarar verdiklerini düşünüyordu.[21] Bu yükselen siyasetçiye çok temkinle yaklaşan İngiltere Temsilciliği özellikle Bağdat Belediye Meclisi'nde büyük bir çoğunlukla sandalye kazanmasından memnun olmamıştı. Her şeye rağmen Faysal'ın hükümdarlığı boyunca başlıca siyasi şahsiyetlerden biri haline gelmesi mukadderdi.

Ebu et-Timmen, İhvan'a karşı derhal harekete geçilmesini isteyenlerle daha ihtiyatlı bir yaklaşım benimseyenler ve güç gerçekliklerini tanıyan tarafların tutumlarının uzlaştırılmasında büyük rol oynadı. Bu ikinci grup, Temsilcilikle çatışmaya veya bin Suud'dan özür elde etme girişimlerini bir kenara atmaya, hatta İhvan'ı disiplin altına alacak bir eyleme geçilmesine taraftar değildi. Ebu et-Timmen esasen Kerbela'daki konferansta konumunu güçlendirmesi ve bağımsız eyleme geçmesi için Faysal'a gereken imkânların verilmesi çağrısında bulunmuştu. Ebu et-Timmen'in kralın konumunu savunmaya gösterdiği arzudan ve Kerbela'daki farklı hizipler arasında ortak zemin aramasından Faysal çok etkilendi. Ebu et-Timmen'e daha önce gösterdiği tereddütlü tutumu bir kenara bıraktı ve ondan Abdüllatif el-Mandil'in yerine ticaret bakanı olmasını istedi. Ancak Temsilcilik Ebu et-Timmen'in tayinine karşı İngiliz yanlısı siyasetiyle tanınan Abdül Muhsin es-Sadun'un Adalet Bakanlığı'nı destekleyerek dengeyi kısa sürede kurdu.

Temsilcilik ayrıca Kerbela Konferansı'nı ve burada alınan bütün kararları baltalamaya kararlıydı. Cox konferansı "mahzurlu ve tehlikeli" olarak adlandırarak arkasında Bolşeviklerin ve Kemalistlerin gizli eli bulunduğuna inandı. Duleym'den Ali Süleyman dahil bazı İngiliz yanlısı aşiret liderleri konferansa katılmaktan imtina etti. Albu-Sultan aşiretinden Aday el-Jaryan ve Jabur'dan Murad el-Halil gibi katılan bazı diğerleri ise dilekçeleri imzalamayı reddetti. Daha sonra Hilla'da düzenlenen bir toplantıda bu kişiler dini liderlerin siyasete karışmalarını kınayan bir karşı manifesto tasarlayarak İngiliz mandasına bağlılıklarını teyit ettiler. Bunların temas kurdukları Ali Süleyman, Cox'la buluşmalarına hazırlık için kendileriyle Bağdat'ta görüşmeyi kabul etti. Cox, görüşmelerinde akılcı davranıp halkın Temsilciliğin verdiği akılla yazılmış olduğu bir belge olarak görüp inandırıcı bulmayacağı gerekçesiyle karşı manifesto yayımlamamalarını tavsiye etti. Bunun yerine Faysal'ın yanına gitmelerini ve radikallerin peşinden gitmesinin yaratabileceği tehlikeleri ona anlatmalarını önerdi.

Ali Süleyman, beraberinde kırk aşiret reisiyle beraber 22 Nisan 1922'de Faysal'ı ziyarete gitti. Açık seçik ifadelerle ona biatlarının Temsilciliğin tavsiyelerini kabul etmesi koşuluna bağlı olduğunu hatırlattılar. Aşiret liderlerinin ertesi gün ziyaret ettiği Nakip ise Cox'un görüşlerinin aksine onlardan manifestolarını yayımlamalarını istedi. Kerbela Konferansı'ndan derin endişe duyan Nakip, Faysal'ın radikaller ve Şiiler

tarafından kurulan tuzağa düşebileceğini düşünmekteydi. Yayımlanması önerilen karşı manifesto, Kerbela Konferansı'nın düzenleyicilerine yönelik hakaret ve suçlamalarla doluydu. "Biz [İngiliz yanlısı aşiret liderleri] imzalamamız istenen belgeyi inceledikten sonra sıralanan taleplerin hükümet ve ülke için hiçbir kıymetinin olmadığını gördük... İmzalarımızı isteyenlerin niyetlerinin perde arkasında Irak hükümetinin çıkarlarına zarar verdiğini ve ülkeye daha önce olduğu gibi [1920 isyanının sonuçları gibi] felaket ve sorun getireceğini fark ettik. Majesteleri Kral Faysal Hazretlerine herkesin bildiği yollar ve şartlarla baştan itibaren biat ettik ve bu hiçbir zaman değişmeyecektir. Bu sebeple ülkenin güvenliğinin ve hükümetinin saygınlığının yanında olduğumuzdan söz konusu belgeyi imzalamayı reddettik." Bunun ardından yardım ve destek için İngiltere'ye güvenilmesi, mandaya destek verilmesi ve mevcut bakanlarının yerine aşiretlerin tanıdığı insanların hükümete getirilmesi dahil kendi taleplerini sıraladılar.[22] Aşiret reisleri taslağı kendisine sunduklarında, Cox saflarında ayrılıkları teşvik edeceği için onlara belgeyi yayımlamamalarını bir kez daha kuvvetle tavsiye etti.

Hükümdarlığının üzerinden daha henüz birkaç ay geçmişken çıkan Kerbela Konferansı krizi Faysal'ın ne kadar hassas bir zemin üzerinde yürüdüğünü ve hedefine erişmek istiyorsa dümen tutması gereken sularda çarpışan güçlerin dalgalarına ne kadar dikkat etmesi gerektiğini yansıttı. Belli bir yöne meylettiği takdirde, güçlü bir muhalifin veya bölgenin husumetine yol açmamak için tutumunu değiştirmeye veya tekrar değerlendirmeye mecbur kalması çok muhtemeldi. Kerbela Konferansı İhvan akınlarını durdurmak bahanesi altında radikal milliyetçilerin ve manda karşıtı Şii müçtehitlerin güçlerini bir araya getirip harekete geçirmeleri için bir fırsat oluşturmuştu. Müçtehitler ayrıca Irak devletinin aldığı yönden de endişe duymakta, Sünni yerleşik düzenine yeni bir kisve altında hâkimiyetini fiilen sürdürmesi imkânını tanıdığını düşünmekteydiler. Kral yeni düzen arayışlarında önemli bir müttefik olabilirdi. Ancak yine de Faysal'ın işbirliğine yanaşması için nereye kadar gönlünün yapılıp nereye kadar zorlanabileceği açık değildi. Karakterinin yeterince tanınmadığı o dönemlerde gerçekçi bakılırsa kendisini Temsilcilikten tamamen ayırması beklenemezdi. Buna mukabil Faysal'ın da bağımsız bir güç olarak konumunu kabul ettirmek için milliyetçi (ve mezheplerden uzak) ehliyetini gözler önüne sermeye ihtiyacı vardı.

Ancak İngiliz karşıtı güçlerle ittifakta ne kadar ileri gidebileceğini dikkatle hesaplamalı ve İngilizlerle ilişkilerinde onarılmaz yaralara yol açmamalıydı. En azından askeri ve mali açıdan sahnenin hâkimi onlardı. İngiliz yanlısı aşiretler (ve Nakip) her şeyin ötesinde yeni düzende güçlerini ve statülerini yitirmekten endişeliydiler. Ayrıca tahtını İngilizlerin adaylığını desteklemesine borçlu olan kralın ve sarayın artan gücüyle de başa çıkmak zorundaydılar. Temsilcilik, Faysal'ın çizgiden ayrılması ve radikallerin davasıyla ortaklık kurmasından endişeliydi ve bu güçlerle uzlaşmaya girmesi düşünülemezdi. Faysal'ı istikrarlı ve emin bir siyasi düzen arayışlarında önemli bir müttefikleri olarak görüyor, bağımsızlığın alametlerine sahip olmasını, fakat neticede ülkedeki gerçek gücü elinde tutanlara, yani kendilerine bağlı kalmasını bekliyorlardı. Çalışmalarının başlarında Faysal'ın her yetkisini genişletme veya kabul ettirme çabasına karşı Temsilcilik, verdiği karşılıkları duruma göre ayarladı. Faysal'ın sarsılmaz taraftarlarından Ali Cevdet'in Ekim 1921'de Hilla Valiliği'ne atanmasına itiraz etmedi. Ali Cevdet'in bu görevinde başarıyla yaptığı başlıca iş, bölgenin aşiretlerini ve dini liderlerini Faysal'ın yanına çekmekti. Ancak Temsilcilik, Faysal yetkisini Kerbela'ya genişletmeyi isteyip İngiltere'nin atadığı Abdülhamid Esad Han'ı görevden alarak yerine kendi adayını geçirmek istediğinde engel oldu. Faysal'ın adamı görevine başlayamadan Cox bir ekip göndererek onu zorla Bağdat'a geri getirtti. Cox ile kral arasında bunun üzerine baş gösteren gerilim ancak alternatif bir isim olan Abdülaziz el-Kassab'ın atanmasında uzlaşıya varılmasıyla çözümlendi.[23]

Kerbela krizi yeni Irak Krallığı'nda bu güçlerin nasıl ittifaklar kuracaklarına, çatışmalarını ve çelişkilerini nasıl halledeceklerine ilişkin ilk testti. Temsilcilik konferansı engelleyemedi ancak sonuçlarını sulandırıp, uygulanmalarının önüne manialar çıkardı. Faysal'ın meselesi, Temsilciliği, önemli İngiliz yanlısı çevreleri ve etkili aşiret liderlerini yanından uzaklaştırmadan idaresine ve savunma siyasetine desteğini açıklayan bu konferanstan nasıl yararlanabileceğiydi. Konferanstan kısa süre sonra Faysal Temsilcilik ile arasını düzeltmeye çalıştı. Konferans kararlarının İngilizler tarafından yanlış yorumlanabileceğini ve bu kararlara desteğinin -genel ifadelerle dile getirilmiş olmasına rağmen- Temsilcilikle arasında ayrılıklara yol açabileceğini hissetti. Cox, Faysal'ın içinde bulunduğu ikilemin farkındaydı ancak elbette konuya İngiltere'nin çıkarları mer-

ceğinden baktı. Londra'ya Nisan 1922 sonlarında çektiği telgraflarda Faysal'ın İngiltere'yle ilişkilerinin sıkıntılı durumlara girebileceği endişesinden ve İngiltere'yle ittifakını teyit ederek arayı düzeltmek istediğinden bahsetti. Faysal birtakım hataları kabul etmiş, mali ve insani yetersizliklerinin, İngilizlerin Irak'ın savunmasına taahhütlerini kısıtlayabileceği endişesiyle hareket ettiğini söylemişti. Faysal ayrıca, muhtemelen İngiliz yanlısı şeyhlere atıfta bulunarak ılımlı görüşlerin çapını ve kapsamını küçümsediğini de kabul etmiş ve kendisinin İngilizlerin Irak'taki rolünün sağlam destekçileri arasında görülmesi gerektiğini belirtmişti.[24] Bu sözlerinin ne kadarını samimiyetle sarf ettiği, ne kadarının ise rol olduğu tahmin meselesidir. Kuşkusuz Faysal Irak'ın İngiliz desteği olmadan ayakta kalamayacağına inanıyor, aynı zamanda Irak'ın bağımsızlığının teminat altına alınması gerektiğini düşünerek bu maksatla gerekli her türlü ittifaka girmeye hazır duruyordu. Bu tutumunun ister istemez beraberinde getirdiği ayak oyunları, Faysal'ın politikalarının Paris ve Suriye'de bile özelliklerinden olmuştu. Hükümdarlarının veya müttefiklerinin sade ve dosdoğru konuşan kişiler olmasını isteyen çevreler, bu nedenle onun meşhur "ikiyüzlülüğünden" şikâyet etmeleri için yeterli sebep buldular.

1922 İngiltere-Irak Antlaşması Müzakereleri

Cox'un Kerbela Konferansı'na ilişkin şüpheleri Vahabi hücumlarından kaynaklanan sorunlara eğilmesini engellemedi. İngilizlerin sadece kendilerinin çözebilecekleri bir kriz çıkartmak için bin Suud'la komplo kurduklarına dair kanıt mevcut değildir. Kerbela Konferansı'nın tamamlanmasından birkaç hafta sonra Cox, bin Suud'un ve Irak hükümetinin temsilcilerinin katılımıyla Irak'la Necid devleti arasındaki sınırın çizilmesi için bir toplantı düzenledi. Temsilciler Şattülarap'taki Muhammara şehrinde toplandılar. Muhammara Antlaşması adı verilen bir antlaşma taraflar arasında 5 Mayıs 1922'de imzalandı. Ancak toplantıdan sonra bin Suud, temsilcisini çok taviz vermekle suçlayarak antlaşmayı onaylamayı reddetti. Ziyaretine gelen Lübnanlı yazar Emin Rihani'ye İngilizlerin Haşimiler uğruna gerçek dostu olan kendisini terk ettiklerinden yüksek sesle şikâyet etti. Cox antlaşma hükümlerini tekrar değerlendirmeyi kabul etti ve bin Suud'la bu defa Arabistan'ın doğu sahilindeki Aker'de

şahsen bir araya gelmelerini ayarladı. Bin Suud, görüşmelerinde Irak ile kendi devleti arasındaki sınırın Fırat Nehri'nden geçmesini talep etti. Cox bin Suud'un uzlaşmaz tavrından çok öfkelendi ve âdeti olmayan şekilde öfkeyle bağırıp çağırdı. Bunun üzerine sinirleri tamamen boşalan bin Suud gözyaşları içinde İngiltere'ye ve özellikle Cox'a sadakatini yüksek sesle ilan etti.[25] Sınırın nehir boyundan geçmesi ısrarını da bıraktı. Irak ile Necid devleti (daha sonra da halefi Suudi Arabistan) arasındaki düzenlemeyle Irak istediği toprakların büyük kısmını kazandı ve sınır Fırat Nehri'nin oldukça güneyine itildi. Müzakerelerden bilgilendirilen Faysal nihai sınır hattından kaygılıydı. Ancak müzakerelerin nihai sonucunu etkileme imkânı yoktu. Yeni devletin çıkarına hizmet eden bu sonucun alınmasının tüm itibarı Cox'a aitti.

1922 İngiltere-Irak Antlaşması'na götüren çetrefil süreçte Faysal'ı başka bir sıkıntı daha beklemekteydi. Süreç cesaret verici şekilde başlamadı. Milletler Cemiyeti nezdindeki İngiltere Temsilcisi ve Milletvekili H. A. L. Fisher, 17 Kasım 1921'de Cenevre'de antlaşmanın manda rejimine farklı bir isim verilmesinden başka bir şey olmayacağına ilişkin beklenmedik bir açıklama yaptı.[26] Fisher'in açıklamasının ardında yatan husus, Suriye ve Lübnan'daki mandasını İngiltere'den çok daha kapsayıcı manada anlayan Fransa'dan kamuoyu karşısında geri kalmama ihtiyacıydı. Ancak Bağdat'taki milliyetçi kamuoyu bu sözlerle ayağa kalktı. Antlaşmayı hem ülkedeki konumunu güçlendirmek hem de bağımsızlığa doğru olumlu adımlar atıldığına işaret etmek için kullanmak isteyen Faysal ilk taslağı gördüğünde büyük üzüntü duydu. Bağdat'ta Fisher'in ifadelerine tepkiyi yorumlayan Bell şöyle yazmaktaydı: "Burada 'manda' kelimesi, Mısır'da 'himaye' kelimesinin uyandırdığı etkiyi uyandırıyor. Fisher'in beyanı küçük bir fırtına yarattı, hatta Faysal bile sarsıldı... Onun anladığı şekliyle manda kaldırılıyor ve başka bir biçim altında tekrar canlanıyordu."[27] Bağdat'taki birçok İngiliz yetkilisi de mandanın kaldırılması gerektiğini düşünüyordu. Bizzat Cox meselenin hassasiyetini takdir edip Koloniler Bakanlığı'ndan bu terimin kullanılmasının durdurulmasını ve Faysal'la muhaberatlarında atıfta bulunulmasından kaçınılmasını istedi. Böyle bile olsa, Londra manda ilkesini ilgaya hazır değildi. Faysal antlaşmanın taslağını 16 Kasım 1921'de gördüğünde "neredeyse aklı yerinden oynadı... ve neden bizimle yapacağı antlaşmanın ... kimsenin onaylamadığı bir manda taslağına dayalı olması gerektiğini sordu."[28]

Taslak antlaşma, mandater devlet olarak İngiltere ile Irak hükümeti adına hareket eden Kral Faysal arasındaki ilişkileri belirleyen geniş kapsamlı bir belgeydi. Maddelerinin bazıları manda belgesindeki yekdiğer hükümleri yansıtmakla yetinirken, genel fikri itibariyle, Irak'ta devlet idaresinin neredeyse her alanında İngilizlerin üstünlüğünü tesis etmeyi amaçlıyordu. Üçüncü maddesi İngiltere'nin Irak'ın yurtdışındaki temsilcilerini seçme ve Irak'taki yabancı diplomatların bulunmasına rıza gösterme hakkına atıfta bulunuyordu. Sekizinci maddesi yabancı uyrukluların hak ve çıkarlarını korumak için yargı sisteminin kurulmasından bahsetmekteydi. On ikinci madde misyonerliğin serbest olduğunu söylüyordu. Dördüncü madde özel olarak, Irak kralının danışmanı sıfatıyla bundan böyle resmi yetkiler verilmesi öngörülen yüksek komiserin konumunu tanımlıyordu. Kral antlaşma gereğince onun tavsiyelerinin rehberliğinde hareket etmek mecburiyetindeydi. İngiliz memurlarının ve danışmanlarının savunma, adalet, içişleri, maliye ve bayındırlık dahil tüm Irak bakanlıklarında işe alınmalarına dair ikincil antlaşmalar da vardı. Yedinci madde uyarınca akdedilecek askeri antlaşma Irak'ın savunma kapasitesinin İngiltere tarafından onaylanan çizgilere bağlı kalmasını gerektiriyordu. İngiliz kuvvetleri Irak'ta kalacak ve komutanı Irak ordusunun da genel müfettişi olarak ikili bir işlev yürütecekti. Antlaşma yirmi yıl süreyle yürürlükte kalacaktı. Manda sözcüğü hiç kullanılmıyor ancak antlaşma manda belgesinin tüm önemli kısımlarını bire bir yansıtıyordu.

En iyi halinde sömürge denetiminin tadil edilmiş şekli olan taslak antlaşma, döneminin bağlamında ve ülkenin şartları göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. En ateşli milliyetçiler bile İngilizlerle göbek bağının derhal kopartılmasının mümkün olmadığını takdir ediyorlardı. İngiltere savaşarak elde ettiği, muazzam insan ve mali kayıplarla kazandığı bir ülkedeki üstünlüğünden kolayca vazgeçmezdi. Bununla beraber, ülkede İngiltere'nin çıkarlarına bu kadar açıkça boyun eğilmemesi, gerçek bağımsızlığın elde edilerek milli şeref ve saygınlığın tekrar kazanılması yönünde samimi bir arzu da vardı. Cox, taslak antlaşmayı müzakerelere tabi bir metin olarak Faysal'a sundu. Koloniler Bakanlığı Yüzbaşı Hubert Young'ı 15 Ekim 1921'de görüşmelere yardımcı olmak için gönderdi ve çetin müzakere süreci ciddi olarak Aralık 1921'de başladı. İzleyen birkaç ay boyunca tartışmalar saray, Temsilcilik ve kabine arasında neredeyse tam bir gizlilik içinde sürdü. Faysal'ın taslak maddeler üzerinde

tadil veya yorumda bulunduğu her defasında belgeyi Temsilciliğe ve kabineye iletme sürecinin tekrar başlaması gerekiyordu. Bu, hem Faysal, hem de Cox için kolay olmayan, eziyetli bir süreçti. Cox sıkıntılardan Londra'ya şikâyet etti ve Faysal'ın daimi itirazları ve değişikliklerine atıfta bulunarak daha da ileri gitti: "Irak'ta masraflı bir siyaset benimsemenin imkânsızlığı dikkate alınırsa, istediklerini vererek Iraklıların hüsnüniyetini temin etmek, İngiliz vergi mükellefleri açısından, aksi yönde etki gösterecek bir siyaset benimsemekten daha basiretli görünmektedir."[29] Cox aslına bakılırsa, İngiltere'nin Faysal'la durumu idare edebileceği bir antlaşmaya varmasını ve İngiltere'nin ülke üzerindeki kontrolünü belirginleştirecek müdahil bir antlaşma fikrini terk etmesini savunuyordu. Ancak Churchill böyle bir taktik değişikliğini duymak bile istemiyordu. Manda İngiltere'nin Irak'ta özel bir konum sahibi olma iddiasının tek hukuki temeliydi ve antlaşma bu gerçeği yansıtmalıydı.

Diğer taraftan Faysal ise mandaya ve işlevine, Churchill'le vardığını düşündüğü anlaşmalardan kaynaklanan tamamen farklı bir anlayışıyla bakıyordu. Kahire Konferansı'ndan önce Churchill'in ona geniş kapsamlı vaatlerde bulunduğunu Emin Rihani'ye mahrem olarak söylemişti. "Churchill bana iki vaatte bulundu: mandayı ilga edecek ve Irak'ın bağımsızlığını tanıyacaktı. Şimdi ise bize, mandaya ve Milletler Cemiyeti'ne referanslarla dolu bir antlaşma getirdi. Mandaya tabi olacaksak antlaşmanın manası ve faydası nedir? Ya da antlaşma yapılacaksa, neden mandamız var? Bu ikisinden birinin gerekli veya faydalı olmadığını işaret etmeye gerek bile yok. Sayın Churchill'in bize vaat ettiklerine tutunmaya kararlıyız ve ılımlı veya aşırı olsun Iraklıların istediği budur. Vaatlerini yerine getireceğini hâlâ umuyorum. Aksi takdirde durum çok zor dostum, çok zor."[30] Faysal ayrıca İngilizlere derin minnet borcunun bilincindeydi ve İngiltere'nin bu borcu vaatleriyle dengelemesi gerekiyordu. İngilizleri daha fazla zorlayamazdı. Rihani'ye şöyle söyledi:

> Irak'a dost aramak istersem nereden aramaya başlayacağım ve nerede bulacağım? Fransa'da? Fransızlar benim düşmanım. Türkiye'de? Türkiye ile aramızdaki savaş henüz bitmiş değil [Mustafa Kemal'in Irak üzerindeki iddialarına atıfta bulunuyordu]. İran'da? İran hükümeti sürekli Irak Şiilerine müdahale ederek sorunlarımızı ve kaygılarımızı büyütüyor. Müttefikimizi nerde bulayım? Necid'de mi? Bin Suud'un planları hâlâ barışçı değil, savaşçı. Bizim için olduğu kadar onlar için de tehlikeliler. Düşmanlarla çevrelendiğimizi ve İngilizlerden başka dostumuzun olmadığını görmü-

yor musun?[31] Gerçek bu dostum. Onu kabul eder, daha iyisi olsun diye tadil etmeye çalışırsam, İngiltere yanlısı olmak ve çıkarlarına hizmet etmekle suçlanıyorum. Peki, İngilizlere gelince? Allah yardımcımız olsun! Güçlü ve vatansever bir devlet kurmaktan bizi alıkoyacak, hatta bize sorumluluklarımızı yerine getirmemize izin vermeyecek bir antlaşma imzalamamı istiyorlar. Orduya bakın mesela. Biz güçlü bir milli ordu istiyoruz. Ancak ülke manda rejimi altında olursa, bu orduya kimse katılmayacaktır. Bunun ispatı açıktır. Iraklılar, "İngilizler Irak'ta kalıyorsa, bırakın bizi ordularıyla onlar savunsun" der. Bu, hem doğrudur, hem de mantıklı.[32]

Rihani o günlerde Faysal'ın kendisiyle "sakin ve kendine hâkim bir tonla, hikmet dolu" bir edayla konuştuğunu tasvir etmektedir. "Usulca konuşurken dahi gücüne, konuşmasında fasıla verirken hareket ve jestlerindeki idrak yeteneğine dikkat ettim. Yüzüğünü çıkarttı ve sinirlerini sakinleştirmek için onunla oynadı. Ve ne zaman Churchill'in adını ansa, ifadelerinde açıkça gerginlik işaretleri fark ediliyordu. Sedarasını [Faysal'ın tercih ettiği ve her zaman taktığı bir başlık-ç.] çıkartıp masada yanına koyuyordu."[33]

Görünen o ki Faysal Rihani'yi etkilemiştir. Hükümdarlığının başında, Irak devletini idarenin ağır yükü sağlığını tahrip edip, zamansızca yaşlandırmadan önce Rihani onu sedarasını yanına koymuş olarak tasvir etmiştir:

Onu ilk defa başı açık görmüştüm... Yüzüne baktığımda eskiden bir Fransız'ın onu İsa'ya benzettiğini hatırlıyorum. Yüksek ve ışıklı alnındaki gür saçlarında tek bir gri yoktu. Yüzü berrak ve açık, çehresi ifadeliydi. Gözleri gerçekte olduğundan daha iri, uzak görüşlü ve pırıltılı görünüyordu. Ağzı dargınlıklarını ve hayal kırıklıklarını açığa vururken, sivri elmacık kemikleri bana Abraham Lincoln'ün yüzündeki çukurları hatırlatıyordu. Sakalı duruşunun ve soylu geçmişinin vakarını sadece artırıyordu... Dolayısıyla onu tanıyanların -ve hatta tanımayanların- Faysal'ın sahip olduğu bu hususiyetleriyle duruşunun ve varlığının cezbediciliğinden kaçamamış olması tuhaf mıdır? Mağrur İngiliz Sir Percy Cox dahi Faysal'a hürmet duymuş ve itibar etmiş ancak ne zaman Faysal'ın huzurunda bulunsa Faysal'ın büyüsünün ona nüfuz etmemesi için kalbini kapatarak tedbirini almıştır... Faysal'la ihtilafları tamamen siyasiydi; cazibe ve büyünün etki etmesine izin mi verecekti? Ya uyanık olduğu saatlerde enerji toplayan ve annesine süslü mektuplar yazan Bayan Bell... Kısacası Faysal ile Sir Percy Cox arasında antlaşmaya ilişkin ihtilaf, kalbi olan zeki birisiyle zekâsının kalbi olmayan diğeri arasındaki ihtilaftı.[34]

Antlaşma konusundaki müzakereler Mayıs 1922'ye kadar gizli olarak sürdürüldü. Bu tarihte Churchill Avam Kamarası'na beyanında Faysal ve hükümetinin Irak halkının manda fikrini reddettiği hakkında hiçbir zaman bilgi vermediğini öne sürdü. Bu, Bağdat basınında haber oldu ve derhal gürültüler yükseldi. Sözleri manda rejimi getirilmesinin hâlâ gerçek bir ihtimal teşkil ettiğinin ilk imasıydı. Milliyetçi muhalefet tarafından 22 Mayıs 1922'de Kışla Meydanı'ndaki hükümet binalarının yakınında bulunan Vezir Camii'nde bir miting düzenlendi. Tarih Ramazan bayramının ilk gününe rast geldi. Aynı gün daha sonra Haydarhane Camii'nde yapılan mitingde toplanan büyük kalabalık Churchill'in beyanına karşı protestolarını sunmak için altı temsilci seçti. Delegeler arasında Şeyh Muhammed el-Halisi, Muhammed es-Sadr, Mehdi el-Beşir, Yasin el-Haşimi ve Hamdi el-Paçacı vardı.[35] Kalabalığın önüne düşen temsilciler Faysal'ın resmi dairesine ilerledi ancak kendisi orada değildi. Ertesi gün Faysal heyetle özel ikametgâhında görüşmeyi kabul etti.[36] Yakın zamanda Şam'dan dönmüş ve İngilizlerce şartlı salıverilmiş olan el-Haşimi kralla görüşmeye gizlice geldi. Beş kişi kralın Irak halkının mandayı tamamen reddettiği ve tam bağımsızlık istediği şeklindeki anlayışlarını desteklediği hissini aldılar. Tüm dünya başkentlerine çekilmek üzere bu yönde bir telgraf metni hazırladılar. Ancak metni götürdükleri telgrafhane yetkilileri Faysal'ın açık onayı olmadan çekilemeyeceğini bildirdiler. Delegelerin talepleri ve İngilizlerin öfkesi arasında ikilemde kalan Faysal bir süre tereddüt ettikten sonra telgrafları engellemeye karar verdi. Faysal'a zaten hoş bakmayan Muhammed el-Halisi bu hareketini iki taraflı oynamasının ve dürüst olmamasının başka bir örneği olarak gördü. El-Halisi ve diğer radikaller Faysal'ın İngilizlerin artan ölçüde baskısı altına girdiğini kuşkusuz anlayamamıştı. Churchill, Faysal'ın ayak sürümelerinden bunalmış, Cox'a şu sözleri yazacak kadar ileri gitmişti: "Faysal'dan tekrar tekrar aynı argümanın alınması Irak'taki uluslararası yükümlülükler ve ilave masraf çıkması sıkıntıları göz önüne alındığında manasız. Kabinenin hemen [Irak'tan] çekilme emri vereceğinden eminim. Bu konuda Faysal hiçbir yanılgı içinde olmamalıdır, üçüncü bir tahtı daha çok arar."[37] Churchill'in tehditlerinden çok alınan Faysal Mayıs 1922 başlarında Cox'a şöyle yazdı: "[Irak'ın] aniden ve işin tabiatına aykırı bir tarzda boşaltılmasından kendime ve ülkeme tehlike ve zarar geleceğini size kesinlikle söyleyebilirim... Sizden hiç böyle bir şey beklemezdim."[38]

Faysal'ın dengeleyici tavrı giderek güçlüğe giriyordu. Yüksek komisere antlaşmayı imzalayamayacağını ve bu sorumluluğu Nakip'e devredeceğini söyledi. Kerbela Konferansı'yla zirvesine ulaşan olayların birbiri ardına gelmesi ve bakanların istifaları, Temsilcilik nezdinde ve Londra'da Faysal'ın gerçek niyeti ve müttefik olarak güvenilirliği hakkında ciddi sorular uyandırmıştı. Londra ile Bağdat arasındaki resmi yazışmaların tonu, Faysal'ın saiklerinin ve karakterinin tartışıldığı bu dönemde değişmeye başladı. Bir zamanların şaşmaz müttefikinin kendisine biçilen rolü her zaman oynamaması ve çizgiyi takip etmemesi ihtimalinden ötürü İngiltere'de bıkkınlık havası oluşuyordu. Faysal'a hürmeti tapınmaya varan Gertrude Bell dahi Faysal'ın ani yön değiştirmelerinden gözle görünür şekilde sıkılmıştı. Babasına 4 Haziran 1922 tarihli mektubunda neredeyse onu ikiyüzlülükle suçlayacaktı: "Faysal en sevimli insanlardan biri, ancak karakter gücünden hayret verici derecede yoksun. En yüksek ideallere sahipken her an en basit engellere takılıyor -arabasını yıldızlara koşmuş durumda ancak ipi öyle uzun ki her çalıya takılıyor, büyük bir şahsi sempati duymadığınız takdirde onunla bir yere varamazsınız- ona sempati duymanız güç değil ancak her an başka bir yöne sapacağını hatırlamanız gerekir."[39] Ancak kriz hafifledikçe, Bell'in tonu da değişti. Faysal'ın onun nezdindeki konumunun İngiliz politikaları ve talepleriyle uyum sağladığı ölçüde yükselip alçaldığı sonucuna varmak güç değildir. Ayın devamında Bell babasına başka bir mektup daha yazdı.

> Ertesi gün krala çaya gittim ve onunla bugüne kadarki en ilginç sohbetlerden birini yaptım. Yasin [el-Haşimi] ile başladık. Ona yakınlık duyduğumu ancak anladığımı sanmadığımı söyledim. Majesteleri kendi hissiyatının da tam böyle olduğunu söyledi – Yasin'i hiç anlamamıştı. Sonra bütün Paris Konferansı hikâyesinin üzerinden geçtik. Faysal'ın onu Fransızların müşfik merhametine terk ettiğimize dair giderek büyüyen kanaati ... sonra da Amerikan heyetinin -Crane ve meslektaşları- yenilediği ... ama raporların tamamen sümen altı edilmesiyle bir kez daha yıkılan ümitler. Nihayet Fransızlarla mümkün olduğunca geçinme, bu yolla en azından kendisi aradan çıkartılsa bile silinmesi güç olacak bir Arap hükümeti kurma ve tesis etme kararlılığı; sonra kendi tarafındaki aşırılar ile Fransızların katılığıyla elinin zorlanması. Ve tüm bu zaman boyunca ailesinin kendisine acı bir kıskançlık duyması, hiçbir zaman yardım eli uzatmaması – ve bizim aradan çekilen eteklerimize tutunması. Nefesim kesile-

rek ilgiyle dinledim -tarihe bir katkıydı bu ve hepsini genişçe kâğıda döktüm- ancak yansıtamayacağım şey anlatımının atmosferiydi. Onu beş dakika seyretmiş olsaydın anlardın – beyaz başlığının katları arasındaki ince ve şevkli yüzü, uzuvlarının harika hareketleriyle düşüncesindeki her değişimini yansıtması; hüzün ve düş kırıklığıyla derinleşmiş, yine de kınama barındırmayan parlak idealist gözleri. Trajik bir masal anlatıyormuş duygusuna kapıldım – zira Tanrı'ya şükür henüz son sahnesinde değilsek bile, bu trajediden başka bir şey değil. Şimdi ona göstermemiz gereken sabır ve tahammülün ölçüsü, onun bizim elimizde çektiklerinden dolayı hak ettiğinden fazla değil. İlahi adaletin önüne bir gün çıkacak olursak ... Faysal terazide çok ağır basar.[40]

Milliyetçi muhalefetin Faysal'dan duyduğu rahatsızlıklar İngilizlerden aşağı kalmıyordu. Milliyetçilerin bazı tutumlarına Faysal'ın sık sık dile getirdiği destek beyanları, daha sonra -genellikle İngiliz baskısı altında- aksi yönde davranmak zorunda kaldığında boşa çıkıyordu. Ebu et-Timmen gibi bazı liderlerini bünyeye alarak hükümete dahil etmesi Faysal'a karşı ciddi endişeler beslemeyi sürdüren radikalleri ikna etmeye yetmedi. Faysal'ın ikilemini Rihani çok iyi tasvir etmiştir: "İnsanlar o günlerde Faysal'ın durumunu anlayamıyordu. Ne İngilizler ne de Iraklılar ona karşı adil oldular. İngilizler tahta çıkmasından sonra kendilerine karşı döndüğünü söylediler; bu sırada milliyetçiler de Faysal'ın İngilizler için çalıştığını ve onların çıkarlarına hizmet ettiğini söylüyorlardı. Gerçekte Kral Faysal ne bu ne de ötekiydi. Bir taraftan tacını korumaya çalışıyor, diğer taraftan İngilizleri vaatlerini yerine getirmeye zorlamak [istiyordu].[41]

Bu fırtınalı olayların arasında Faysal ziyaretine gelen önemli bir kişiyle görüşme fırsat buldu: Lord Apsley. Apsley önde gelen İngiliz muhafazakâr gazetesi *Morning Post*'un direktörüydü. Ayrıca Filistin'deki Siyonist projenin de güçlü bir muhalifiydi. Irak'a gelmesi yerel basın tarafından sevinçle karşılandı ve muhalefetin başlıca önderleriyle Kazimiye'de bir toplantıya katılması için davet edildi. Bell, 8 Haziran 1922 tarihli mektubunda Apsley'nin ziyaretini anlatmıştır:

Kralla sohbeti sırasında çok hayranlık uyandırıcıydı... Manda meselesinin her yönünü tam bir dostluk havasında ele aldık. Lord A. manda rejimine başvurmamızın nedenlerini enine boyuna izah etti: Büyük devletlerin antlaşmamıza rıza vermesinin aracı, İngiliz milletini bir sorumluluğu kabul etmiş olduğumuza ve yerine getirilmesine

iknanın bir vasıtası vs. Kral, antlaşma bir kez olup bittiği vakit manda ilişkisine karşı Araplar ve bizce Milletler Cemiyeti'ne ortak bir protestoda bulunulmasına herhangi bir itiraz görüp görmediğini sordu. Lord A. *Morning Post*'un tam tersine yardım etmek için elinden geleni yapacağını ancak öncelikle antlaşmanın onaylanması gerektiğini, aksi takdirde tüm düşmanlarımızın Arap milletinin bizi istemediğini Avrupa'da ilan edeceklerini ifade etti. Kral bunu içtenlikle kabul etti ve ben de bunun yardımlarına güvenebileceğimiz bir program olduğunu söyledim. Neticede, gerçekten birinci sınıf bir diplomat olan Lord Apsley ciddi bir konuya gelmek istediğini söyledi. Hepsi kulaklarını diktiler -Evet, gerçekten önemli bir şey, dedi- Ne zaman bir polo takımınız olacak? Herkes çok hoşlanmıştı. Cafer [el-Askeri] onu Irak ordusunun bir takım kurduğuna içtenlikle temin ederken, kral da siyasi müzakerelerde golfü daha faydalı gördüğünü belirtti – ancak tekrar düşününce, Bay Lloyd George ile golf oynamaya katlanamayacağı fikrine geldi.[42]

Krize Doğru Gidiş

Manda karşıtı kampanyanın temposu Haziran 1922'de yükseldi. Kabine taslak antlaşmayı 22 Haziran'da teslim alarak zahmetli bir iç değerlendirme sürecini başlattı. Faysal kabineye gizli mesajlar göndererek mandayı reddeden spesifik bir hükmü taslağa dahil etmelerini istemişti. Bakanlardan beşi bununla mutabık kalırken, Sason Efendi ve es-Sadun İngilizlere destekten vazgeçmediler.[43] Nakip ise baştan sona sessizliğini korudu. Ebu et-Timmen konunun sadece kurucu meclis tarafından tartışılmasında ısrar etti. Kabine müzakereleri dışarı sızdığında Bağdat'ın dükkân ve çarşıları tepki maksadıyla 24 Haziran'da kepenk indirdi. Tüccar ve esnafın dahil olduğu göstericiler Nakip'in ikametgâhına yürüdü. Aristokrat havalı Nakip göstericilerin konuşma haklarını sorgulayarak temsilcilerini kabule bile tenezzül etmedi. Kızgınca, "Siz kimsiniz ki memleket adına konuşmaya hak talep ediyorsunuz?" dedi. "Bu ülkenin lideri benim, hedefleri ve ihtiyaçlarından benim çok daha fazla malumatım var. Hadi, evinize, işinize dönün." Göstericiler kuzu gibi geri döndüler.[44] Aynı günün devamında Ayetullah Mehdi el-Halisi başkanlığında bir heyet, manda karşıtı bir kampanyayı İslami sebeplerle desteklemesi için Nakip'i ziyaret etti. Nakip, İslama bağlı olduğunu söyleyerek tepki gösterdi. Ölüm döşeğine yaklaşırken

namusunu ayaklar altına alacak hiçbir şey yapmayacağını söyledi. Güçsüz düştüğü yönündeki iddialarını ölçüsüz iştahı yalanlıyordu. Daha sonra yenen yemekte el-Halisi'nin oğlu, Nakip'in dört kişinin yediğinden fazla yemek yediğini kaydetti.

Temsilciliğin kabineye baskısı amansızdı. 25 Temmuz'da kabine taslak antlaşmayı kabul etti.[45] Ancak Nakip, antlaşmanın oluşturulacak bir kurucu meclis tarafından onaylanması gerekeceğini belirten bir maddeyi taslağa ekletmeyi başardı ve Cox bizzat maddeyi iptal etmesi için iknaya çalıştığında da pes etmedi. Ertesi gün Bağdat ve Kazimiye halkı kabinenin kararını öğrendiğinde atmosfer çok gerginleşti. Cox, muhalefeti korkutmak için pek de incelikli olmayan bir harekette bulunarak Hengam Adası'nın kaç mahpus barındırabileceğini Buşir'deki İngiliz Konsolosluğu'ndan sordurduğunu aleni olarak duyurdu. Antlaşmaya karşı basın kampanyası başlatılırken, İngiliz istihbarat raporları, kampanyanın arkasında Faysal'ın mali desteğinin bulunduğunu haber veriyorlardı. Faysal antlaşmaya karşı tutumlarını değiştirmeleri için bakanlara baskı uygulamayı sürdürdü ve antlaşmanın Arapça versiyonunda kullanılan dile ilişkin çekinceler ileri sürdü. Bu, İngilizlerin antlaşmanın hükümlerini tekrar gözden geçirmeyi değerlendirecekleri noktaya kadar halk baskısının artmasına zaman tanımak için tasarlanmış bir taktikti. Faysal ayrıca Nuri es-Said başkanlığındaki dört taraftarını, antlaşmayı kınamak üzere imza toplaması için Necef'e gönderdi.

Faysal'ın çevirdiği dolaplar doğal olarak Cox'la ilişkilerini etkiledi ve Faysal'ı açıkça ikili oynamakla suçlamaya başladı. Bell de aynı şekilde Faysal'ın, düşüncesizce aşırıların suyuna gitmek olarak gördüğü davranışlarına gücenmişti. Bir öfke anında kralla tüm temasını koparmaya karar verdi ancak sonra dostlarının güçlü telkinleriyle bundan vazgeçti. Ağustos ayında durum hızla kontrolden çıkıyor, 1920 isyanının önderlerinin tekrar ayaklanmanın eşiğine geldikleri söylentileri giderek güç kazanıyordu. 300.000 kişiye yaklaştığı söylenen muazzam bir kalabalık 12 Ağustos'ta güya Kadir gecesini kutlamak için Necef'e indi. Faysal, Ali Cevdet başkanlığında en yakın yardımcılarını toplananlara desteğini iletmek için Necef'e göndermişti. Kral, İngiliz memurlarını ve İngiliz yanlısı şeyhleri atlatmak için giderek daha çok kendi adamlarına güveniyordu. Yasin el-Haşimi Nasiriye'ye vali atandı. O ve saraya doğrudan bağlı diğerleri talimatlarını kâğıt üstündeki amirleri İçişleri Bakanı

Tevfik el-Halidi'den değil Faysal'dan alıyorlardı. Fırat Vadisi'nde düzeni sağlamakla görevlendirilen el-Halidi bunun yerine istifasını sunarak, kral radikallere ve göstericilere destek verirken işini yapmasının mümkün olamadığını zikretti. İstifa eden bakana sempatiyle yaklaşan kabine Faysal'a bir yazı göndererek kabineye desteğini aleni olarak teyit etmesini istedi. Faysal siyasetini değiştirmesi için sebep göremediğini bildirerek kabinenin istifasını istediğini ima etti. Neredeyse tüm bakanlar istifa etmekle beraber, Cox'un desteğini alan Nakip, kraldan tutumunu gözden geçirmesini istedi. Fakat tutumundan vazgeçmeyen Faysal, Nakip'i de istifaya itti ve kabineyi düşürdü. Ülkedeki durum kritik hale gelmişti. Bir istihbarat raporu ülke dahilinde kötüleşen şartlardan bahsetti: "Son on gündür hükümette ortak bir hedef kalmaması ve bunun neticesinde hükümet yetkililerinin aşırıların baskısı altında işleri yürütme tarzının insicamını yitirmesi nedeniyle ülkede dağılma işaretleri meydana geldi. Ana uyuşmazlık nedeni antlaşmadan kaynaklandı."[46]

Faysal, Cox'a ciddi bir meydan okumada bulunuyordu. Manda karşıtı güçlere desteği ve kabinenin istifası için kurduğu düzenler Cox'u çok sinirlendirdi. Londra'ya Temmuz sonunda gönderdiği telgrafında Cox şöyle yazdı: "Ona herhangi bir şekilde güvenmeyi güç buluyorum. Mevcut sıkıntıya bir çözüm bulunabilirse, yeni bir sayfa çevireceği ve oyunu kuralına göre oynayacağı sadece bir ümittir."[47] Başka bir yazısında Cox, Faysal'ın karakterini değerlendirdi: "Kral olarak tutumunu zayıf bir sesle dillendirmenin dışında halkına önderlik edecek medeni cesareti yoktur."[48] Cornwallis, o güç Ağustos günlerinde Faysal'ın karakteri hakkında daha uzun boylu konuşmuştur. "Her şeyden öte sanırım kabahat en çok karakterindedir ... her halükârda tabiatı, herhangi bir kişinin onu belli sınırlar içinde tutmasını başaramayacağı kadar istikrarsızdır."[49] Manda hakkında Faysal'ın inatçılığıyla yüz yüze gelen İngiliz resmi makamlarının sadece karakterindeki "zaaf" ve "istikrarsızlığı" görebilmiş olması dikkate değerdir. Bu daha çok vesayeti altında olduğunu düşündükleri bir kişinin bu oyunu kayıtsız şartsız oynamayı reddetmesinden dolayı duydukları düş kırıklığı veya hayretin bir yansımasıydı.

Faysal'ın manevraları pervasızlığın sınırlarındaydı. Kanunsuzluğa, hatta isyana dönüşebilecek ölçüde muhalefeti teşvik etmek, çok ileri giden bir adımdı ve geri teperek kendisine, hatta tahtına zarar verebilirdi. Muhalefet üzerindeki denetimi sınırlıydı. Faysal ne geniş bir halk taba-

nına ne de muhalefeti yönlendirip idare edebileceği güçlü bir platform kuracak bağımsız bir güce sahipti. Yerel liderlerin kendi iktidar tabanları ve gündemleri hareketin idaresinde Faysal'a zemin bırakmayacak denli güçlüydü. Cox'a yerinde meydan okumak Londra'da yanlış yorumlanabilir ve hakkında arzu edilmeyen sonuçların çıkartılabileceği katı bir İngiliz karşıtı tutuma girdiği şeklinde anlaşılabilirdi. Aslına bakılırsa Londra Faysal'ın milliyetçilerle aynı çizgiye gelişine, "tahttan feragat ve Irak tahtını Abdullah veya hatta Nakip'e sunma" dahil zalimce bir karşılık hazırlıyordu.[50] İngilizler ayrıca eşyalarını toplayıp ayrılabilir ve güvenlik ile adalet ve düzenin teminini hazırlıksız Iraklılara bırakabilirdi. Tahta çıkmasının yıldönümü yaklaşırken, Faysal kötüleşen bir siyasi durumla ve muhtemelen tek dış destekçisi İngiltere'nin vahim sonuçlara yol açabilecek düşmanlığıyla karşı karşıyaydı. Durum değişmeden devam ederse, Suriye fiyaskosu şimdi de Irak'ta tekrarlanabilirdi. Nuri es-Said, Faysal'ın geri adım atması gerektiğini düşünüyordu ve bunu ona da söyledi – İngiltere'nin güvenini elinden kaçırıyor ve politikaları felakete götürüyordu. Ancak Faysal hâlâ rotasını değiştirmeyi reddediyordu. Mesele tahta çıkmasından tam bir yıl sonra 23 Ağustos 1922'de son haddine vardı.

Birkaç gün önce Faysal, Cox'a bir mektup gönderip ayaklanma çıkabileceği uyarısında bulunmuş ve bundan ötürü tüm sorumluluğu reddetmişti. Cox'a ya ülkeyi idare sorumluluğunu alması ya da kendisinin idarede serbest bırakılması gerektiğini söylemişti. Cox ağır bir cevap taslağı hazırlayarak olayların kötüye gidişinden Faysal'ı suçladı ancak Faysal'ın tahta çıkışının yıldönümü törenlerini gölgelememek için göndermedi. Muhalefet grupları bir süre önce her ikisi de Bağdatlı Şii siyasetçiler tarafından idare edilen Hizb en-Nahda (Yeniden Doğuş Partisi) ve Hizb el-Vatani (Vatan Partisi) adlı iki siyasi parti halinde örgütlenmişti. Nahda'nın eş başkanlıklarını Emin Çarşafçı ve Abdülresul Kubba yapıyor; el-Vatani'nin başkanlığını Cafer Ebu et-Timmen, Ayetullah Mehdi el-Halisi'nin desteğiyle yürütüyordu. Üçüncü bir parti Hizb ül Hür (Hür Parti) Nakip'in oğlu tarafından yönetiliyor ve İngilizlere geniş destek veriyordu. Başlıca destekçilerinden biri aşiret reisi Duleym'li Ali Süleyman'dı.[51] İki muhalefet partisi 20 Ağustos'ta Muhammed es-Sadr başkanlığında ortak bir toplantı tertip ederek İngiliz etkisinin tasfiye edilmesini, kurucu meclis seçilene kadar antlaşma müzakerelerinin askı-

ya alınmasını ve "vatansever" unsurlardan (büyük olasılıkla muhalefet) bir kabine kurulmasını talep ettiler. Ayrıca kralın tahta çıkışının yıldönümünde krala ortak taleplerini sunacakları bir miting düzenlenmesi çağrısında bulundular.

Tespit edilen günde kral iyi dileklerini sunmaya gelenleri Kışla'daki resmi dairesinde kabul ederken sayıları on bine yaklaşan göstericiler kraliyet dairesinin karşısındaki meydanda toplandı. Kör şair Şeyh Mehdi el-Beşir dahil muhalefetin önde gelen önderleri burada konuşmalar yaptı. El-Beşir konuşurken Gertrude Bell ve diğerleri eşliğindeki Cox kralın ziyaretçilerini kabul ettiği daireye giden merdivenleri çıkıyordu. Göstericilerden birisi olan peynirci Hassun[52] "Kahrolsun İngiltere; Kahrolsun Sömürgecilik!" diye bağırdı. Slogana kalabalığın geri kalanının da katılması Cox'un sinirlenmesine yol açtı. Merdivenleri çıkarak kralın huzuruna geldi, selamını verdi ve ayrıldı. Cox kalabalığın taşkınlığını hakaret kabul etmiş ve olayın arkasında kralın adamlarını özellikle İngiliz karşıtı mabeyinci Fehmi el-Müderris'i görmüştü. Vaka hakkında Londra'ya yazdığı raporda, kralın maiyetinin bilinçli olarak kendisinin oraya varmasından önce göstericileri Kışla Meydanı'na yığdığını ve el-Beşir'in kalabalığı karıştırmak için İngiliz karşıtı bir nutuk irat ettiğini öne sürdü.[53] Ertesi gün Cox'un sekreteri ağır sözler içeren bir mektubu Faysal'a göndererek Cox'un maruz kaldığı hakaretamiz muameleden ötürü özür dilenmesini, el-Müderris'in azledilmesini, gösterinin kışkırtıcılarına karşı disiplin önlemleri alınmasını talep etti. Bir önceki gün göstericilerin hareketlerinden kendisi de ürken Faysal, el-Müderris'i derhal azletti ve Rüstem Haydar'a tam tekmil bir özür kaleme alması talimatını verdi.[54]

Faysal'ın Hastalığı; İşleri Cox Üstleniyor

Tahta çıkışının yıldönümünün ertesi günü olan 24 Ağustos'ta Faysal şiddetli bir karın ağrısı hissetti. Kraliyet Hastanesi Başcerrahı Noel Braham, kralın özel doktoru Albay Maaluf ve Genel Hastane'de çalışan genç doktor Harry Sinderson dahil doktorlar muayene için çağrıldı. Maaluf, Sinderson'ın apandisit teşhisini kabule niyetli değildi ancak bu teşhisi Braham da teyit etti.[55] Apandisit 1920'lerin başlarında çok ciddi

bir hastalık olarak görülüyor, gecikme ölümcül sonuçlara yol açabileceğinden derhal ameliyat gerektiriyordu. Ameliyat zorunluluğu bildirilen Faysal kararı sükûnet hatta gözle görülür bir rahatlamayla kabul etti.[56] Noel Braham'ın yapacağı ameliyat için 25 Ağustos tarihi tespit edilerek ameliyathane olarak saraydaki bir oda seçildi. Faysal'ın ameliyat geçireceğini işiten Cox daha önceden görüşme talebinde bulundu ve Sinderson'a sabah erkenden sarayda olacağını bildirdi. Ancak Faysal'ın durumu gece vakti kötüleşti. Maaluf'un istişare ettiği, çoğu Osmanlı kurumlarında eğitim görmüş Iraklı doktorların farklı teşhislere varmaları da moralini bozdu. (Sinderson yerel doktorların kendisininkine karşıt teşhislerini tıbbi kanaatten çok yabancı düşmanlığına bağlar.) Bununla beraber İngiliz doktorların baskın çıkması üzerine ameliyat ekibi toplandı. Braham'a Kraliyet Hastanesi'nden başka bir cerrah G. S. Woodman asistanlık edecekti.

Ameliyat başlamadan önce Cox ve Cornwallis görüşmek için Faysal'ın odasına girdiler. Sohbetleri mahrem olarak geçti. Konuşulanlar daha sonra iki farklı şekilde anlatılmıştır: İlkini Faysal'dan duyduğu şekliyle Emin Rihani, ikincisini Cox'un biyografi yazarı Philip Graves, Cornwallis'ten duyduğuna göre yazmıştır. Rihani'nin versiyonu aşağıdaki gibidir:

> Tahta çıkışın yıldönümünün ertesi günü, Faysal doktorlar, hemşireler ve ameliyat aletleriyle çevrelenmişken Yüksek Komiser Percy Cox gelmiş, cebinden bir emir çıkarmış ve Faysal'a imzalaması için sunmuş. Emir, yedi muhalefet liderinin tutuklanmaları ve Irak'tan sürgün edilmeleri içinmiş. Kral yatar halde, başını sallayarak bunu okumuş. Cox, emrin haklılığı üzerinde durmuş ancak kral hiçbir şey söylememiş. İngiliz doktorlardan biri Cox'a yaklaşarak, "Sayın yüksek komiser bu tür işlerin zamanı değil şimdi" demiş. Cox, "Mesele hukuk ve düzeni sağlamak bakımından acildir. Ülke tehlikededir" cevabını vermiş. Doktor, "Ameliyat bitene kadar erteleyiniz. kralın hayatını kurtarmak gereklidir ve hemen başlamak zorundayız" demiş. Elinde emri tutan kral Cox'a dönerek: "Birkaç dakika içinde bu doktorların elinde olacağım ve hayata geri dönmeyebilirim. Hayatta iken yaptığım son şeyin bu emir olmasını mı bekliyorsunuz Sir Percy? Ölümümden önce bu insanları, bu ülkenin insanlarını ülkelerinden sürgün etmemi mi istiyorsunuz? Allah aşkına bu mümkün değil, mümkün değil" demiş. Emri yüksek komisere uzattığını, onun da bunu cebine koyarak tek kelime etmeden odadan ayrıldığını söyledi.[57]

Graves'in anlatımı Cox ile Faysal arasındaki söz kavgasına ilişkin daha fazla ayrıntı vermektedir. Graves'e göre Cox, Faysal'a durumun hassasiyetini açıklayarak İngilizlerin onunla bir yol ayrımına vardıklarını söylemiş. Faysal'ın aşırıları terk etmesini ve İngilizlerin tarafını tutmasını isteyerek aksi takdirde, yıkıcı azınlık adını verdiği kimselerle ittifak kurmasının neticelerine katlanmak zorunda kalacağını ifade etmiş. Faysal bunu reddetmiş, böyle bir hareketin genel isyana yol açacağını ve vicdanında bunun ağırlığını taşıyarak ölüme gidemeyeceğini söylemiş. Cox ve Faysal tartışmalarını cerrahın müdahalesine ve ameliyat masasına getirilmesine kadar ısrarla sürdürmüşler.[58]

Ameliyat Faysal'ın Hicaz'dan gelme, dişine kadar silahlı korumalarının, hizmetkârlarının ve bendelerinin önünde yapıldı. Bazı Iraklı doktorlar da işlemleri izlemek, bir kısmı da kuşkusuz teşhiste yanlışlık olmuşsa doktorların üstüne atılmak için odada bulundu. Sinderson'un söylediği gibi, "Bir şeyler yanlış giderse hayatta kalma şansımız öyle azdı ki, geriye sayım biterken gerilimimizi gizlemek için durumla eğlenerek duygularımızı sakladık." İngiliz cerrahlar haklı çıktı. "Hastalıklı apandisit alınıp kangren olmuş ucu açığa çıkar çıkmaz inanmayanlar ortalıktan sıvıştı. Albay Maaluf istifa edip iki gün sonra Mısır'a gitti."[59] Faysal'ın ameliyatı son anda gerçekleşmişti; birkaç gün veya birkaç saat gecikme sonucunda apandisit patlayabilir ve hayati neticeler doğurabilirdi. Sinderson daha sonra fiilen kraliyet hanesinin şahsi hekimi oldu. Faysal'ın durumu halktan gizli tutuldu ve ülkenin işlerini İngilizlerin eline bırakmak için hasta rolü yaptığı söylentileri her yerde dolaştı. Küskün Muhammed el-Halisi yıllar sonra Faysal'ın sadece rol yaptığını, kötülük ve ahlaksızlığının başka bir örneğini verdiğini ısrarla iddia etmiştir.[60]

Kralın hızla iyileşmesine rağmen rutin vazifelerini üstlenmesi için bir ay geçmesi gerekti. İyileşmesinden sonra yaptığı ilk işlerinden biri, henüz Irak madalyaları yaptırılmadığından İngiliz cerrahına Hicaz madalyası vermek oldu. Faysal nekahatinin son haftasını İran sınırı yakınındaki yeni alınan Kanakin Malikânesi'nde geçirdi.[61] Bu esnada Cox kralın hastalığından sonuna kadar yararlandı ve işleri kendi eline aldı. Faysal'ın iş göremezliği ve işbaşında bir hükümetin olmaması bahanesini kullanarak kendisini ülkedeki baş idari otorite ilan etti ve tüm yetkileri üstlendi. 26 Ağustos'ta Cox "Tüm Irak Halkına" yayımladığı iltifat ve vaatlerle dolu uzun bir beyanatla bütün icrai yetkileri üstlendiğini duyurdu.

Bunun hemen ardından iki muhalefet partisini kapatıp, ana muhalefet gazeteleri *el-Mufid* ve *er-Rafidain*'i yasakladı. Muhalefet liderlerinden üçü, kör Şeyh Mehdi el-Basir ile Nahda Partisi eş başkanları, Kubba ve Çarşafçı evlerinde tutuklandı. Ebu et-Timmen ve Hamdi el-Paçacı bu önlemleri protesto etmek için polis merkezine gittiklerinde onlar da tutuklandı. Muhalefet liderlerinden toplam yedi kişi Basra Körfezi'ndeki Hengam Adası'na sürgün edildi. Ortadan kaybolan birkaç muhalefet lideri ise İran'a kaçabildi. Cox ayrıca Ali Cevdet'i Hilla Valiliği'nden aldı, Faysal veya muhalefete sadık bazı kaymakamları görevden azletti. Ayrıca RAF uçaklarına göstermelik birkaç sorti yaptırıp Fırat Vadisi'ndeki inatçı aşiretlere gücünü gösterdi. Cox, 28 Ağustos'ta bu sefer dini muhalefete karşı harekete geçti. Hintli Müslüman yardımcılarından Muhammed Hüseyin Han el-Kabuli'yi, Muhammed es-Sadr'ın babası Ayetullah Hüseyin es-Sadr ile Ayetullah Mehdi el-Halisi'nin Kazimiye'deki evlerine göndererek her ikisinin de adları Muhammed olan oğullarının yirmi dört saat içinde Irak'tan ayrılmaları gerektiği uyarısında bulundu. Ayrılmadıkları takdirde Ayetullahların kendilerine karşı önlem alacaktı. İki Ayetullahın, Cox tarafından muhalefetin bayrağı olarak görülen iki oğlu ertesi gün trenle İran'a gitti.

Cox'un şok taktikleri genel olarak İngiltere'nin dostu ve müttefiki sayılan çevrelerde onay gördü. Geylanilerin partisi Hizb ül Hür, üye sayısında büyük artışa tanık olurken tereddütte kalmış siyasetçiler Temsilciliğe ve Gertrude Bell'e gelip desteklerini ve tebriklerini bildirdiler. Bell'i ziyarete gelen aksi ve ketum Yasin el-Haşimi, enerjik ve karizmatik duruşuyla onu fethetmiş görünmektedir: Bell ona Kader Adamı adını taktı. Yasin taslak antlaşmayı övdü, Faysal'ın ayak sürümelerinden şikâyet etti ve İngilizleri onu denetim altında tutmak için yeterli tedbir almamakla suçladı. Ancak Bell, Yasin'in taraftarlarından birine gönderdiği, İngilizleri kınayan, zalim ve işgalci olarak anan bir mektubu eline geçtiğinde onun hakkındaki kararını değiştirecekti.[62]

Faysal hastalıktan kendine gelirken, Bağdat'taki Temsilcilik ile Koloniler Bakanlığı arasında siyasi geleceği müzakere ediliyordu. Cox, 27 Ağustos tarihinde Churchill'e gönderdiği yazısında şöyle demekteydi: "Bir yandan, icraatımdan kendini ayrı tutarsa ya benim ya da onun sahneden ayrılmamız gerekir. Diğer taraftan, hareketlerimizi aleni tasdik ederse, böyle bir tutum kuramsal olarak aramızı düzeltir... Tutumunu

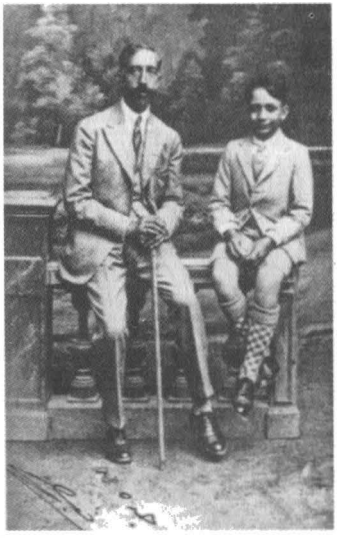
değiştirmesi ve yüksek komiserin attığı adımların onay ve desteğine sahip olduğunu halka duyurarak açıkça yanımızda durması için şimdi son bir fırsatı vardır." Cox daha sonra Faysal'ın karakterini çözümlemek için bir girişimde daha bulundu. "İyi bir kral olması için gerekli niteliklerden hiçbirine sahipmiş gibi gözükmüyor. Ahlaken zayıf ve dengesizdir. Söz verip, aynı hızla sözünü yerine getirmekten imtina ediyor. Kurnaz ve becerikli bir entrikacıdır ve insanları çok yanlış yargılıyor... Maiyetinin yardımıyla karşı konulmaz bir otokrat olmak emelinde."[63] Faysal'ın güya karakter zayıflıklarına Cox'un bulduğu çözüm yetkilerini kısıtlamak, maiyetinin etkisini azaltmak ve onu uysal bir anayasal hükümdara dönüştürmekti. Cox'un mesajı kısmen boş laftan ibaretti çünkü İngilizler hâlâ Faysal'la beraber çalışmak zorundaydı. İngilizlerin tüm Irak politikası kralla ittifak vasıtasıyla ülkede dolaylı kontrol icra etmelerine dayalıydı. Bu siyasetin terk edilmesi yıkıcı sonuçlar yaratır ve birçok aktörün şöhret ve kariyerlerini uğruna riske attıkları bir tutumun terki anlamına gelirdi.

Bizzat Churchill de kralın istenenlere ne kadar uyum sağlayacağından kuşku beslemesine rağmen onu tahttan ayrılmaya zorlamak taraflısı değildi. Cox'un, krallıktan azli yerine karakterini düzelterek onunla çalışmasını öngören tutum önerisini genel hatlarıyla onayladı. 29 Ağustos 1922'de Cox'a çektiği telgrafında bu görüşünü bildirmekteydi: "İnatçılığıyla tüm siyasetimizi çökertmesine izin vermeyeceğimiz ona açıkça belirtilmelidir... Irak'a müstebit rolü oynaması için değil, bize dost, ciddi ve anayasal bir hükümdarlık yerleştirmesi için getirilmiştir."[64] Telgrafının devamında Churchill, Faysal'ın İngilizleri Arabistan'dan çekilmeye zorlayıp bölgeyi bin Suud'un insafına bırakırsa tacını ikinci defa kaybedeceği tahmininde bulundu.

Londra'nın icraat ve siyasetine desteğini arkasına alan Cox 10 Eylül 1922'de kralı nekahat yatağında ziyaret etti. İngiliz hükümetinin antlaşmanın imzalanmasında başka bir gecikme yaşanmasını ve Faysal'ın muhalefetle işi ağırdan almasını kabul edemeyeceğini kesin ifadelerle dile getirdi. Faysal geçmişteki hareketlerinden uzaklaşmalı ve Cox'un kararlarına desteğini ortaya koymalıydı. Faysal, çalışabileceği anayasal bir çerçeve olmadığı, kabine de bölündüğü için hareketlerini o şekilde yürüttüğünden başka bir cevap veremedi. Antlaşma ve anayasa yürürlüğe girer girmez, hükümleri çerçevesinde hareket edebilecekti. Cox bunun üzerine

ona bir taslak mektup uzattı: "Allah'ın yardımıyla sağlığıma kavuştuğum ve doktorlar tarafından devlet işleriyle uğraşmama izin verildiğinden, devlet işlerinin idaresini almadan önce Ekselanslarına içten teşekkürlerini sunmak ve kabinenin istifası ile yeni kabinenin kurulması arasındaki ani hastalığıma rastlayan dönemde Majestelerinin Hükümeti'nin temsilcisi olarak kamu yararını, düzen ve sükûnu korumak için tarafınızca yürütülen süratli siyaset ve alınan önlemler için takdirlerimi ifade etmek isterim." Faysal mektubu imzaladı ve Nakip başkanlığında başka bir kabinenin kurulmasını onayladı. Cox'tan bazı tavizler koparmayı da başardı; İngiliz çıkarlarına çok bağlı görüp kendine sadakatinden hâlâ emin olmadığı Nakip'in ataması kısa süreli olacaktı. Faysal ayrıca Cox'u, başkâtibi ve mabeyincisinin atamasında serbest kalması ve seçiminin Cox'un daha önce önerdiği gibi kabineye bırakılmaması konusunda ikna etti. Antlaşma 13 Ekim'de Bağdat'ta kralın imzasıyla yayımlandı. Faysal halka bir beyan yayımladı. Antlaşmayı Irak ile İngiltere arasındaki karşılıklı çıkarlara dayalı olduğu yolunda övdü ve Irak'a büyük faydaları olacağını vaat etti. Bu yüz seksen derece dönüş Faysal bakımından elzemdi; Londra'nın ayan beyan meydan okuması karşısında kaçamak tutumunu sürdürmesi söz konusu değildi. Taraflar arasında eşitlik mevcut değildi. Kırılgan hükümdarlığını sürdürmek istiyorsa, İngilizlerle ittifakını teyit etmek zorundaydı. Manda karşıtı muhalefeti teşvik politikasını sürdürmesinin sonu yoktu. Muhalefet bozguna uğramış, liderleri sürgüne gönderilmiş ve gazeteleri kapatılmıştı. Faysal tacını tekrar kaybetmemeye kararlıydı. Ağustos 1922'de buna çok yakınlaşmıştı. Şimdi ise hedefi aynı kalsa da hissedilir şekilde taktiğini değiştirdi.

Muhalefetin en çok sesi çıkan unsurları, Suriye'de olduğu gibi, muharebe safları açıkça belirdiğinde, kendini gizledi. Bu güç zamanları düşünürken Faysal, Rihani'ye anlamlı bir anekdotu anlatmıştır: "Hastalığımdan önce insanlar büyük bir hevesle bana gelip 'Sancağını kaldır, biz senin adamlarınız, hayatımızı sana feda ederiz' diyorlardı." Faysal sonra muhalefetin büyük liderlerinden ve en çok sesi çıkanlarından bir fedaiyi hatırladı. Cox muhalefet liderlerini sürgün etmeden önce bu şahıs ortadan kaybolmuştu. Bir süre önce ülkeye dönmüş ve krala geçmiş olsun demek için ziyaretine gelmişti. Kral "Peki İngilizlerle ne yaptınız?" diye sorar. Adam hiç tereddüt etmeden derhal cevap verir. "Bize sürgün edildiğinizi söylemişlerdi, o nedenle sesimizi çıkarmadık."[65]

22. Faysal, oğlu Gazi ile birlikte, 1924. Faysal'ın Gazi ile ilişkisi sıkıntılıydı. Gazi'nin Irak'ı yönetebileceğinden kuşku duyuyordu.

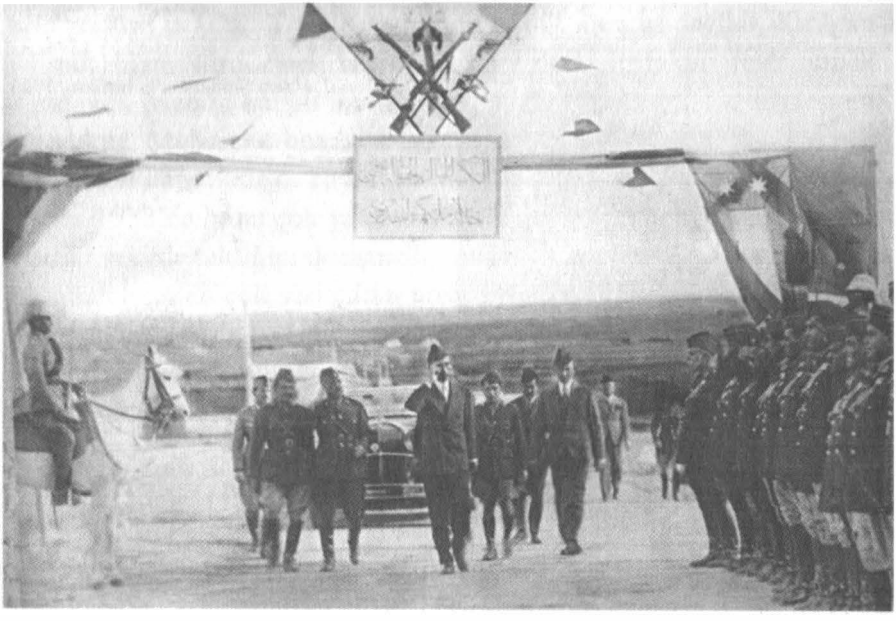
23. Faysal, Harry Sinderson'la birlikte, 1928.

24. Abdül Muhsin es-Sadun, Faysal döneminde birçok kez başbakanlık yapmıştır. İngilizlerin yakın müttefiki Sadun, şahsi ve siyasi sorunlarının altından kalkamayarak hayatına son vermiştir.

25. En uzun süre görev yapan Irak Yüksek Komiseri Sir Henry Dobbs. Faysal'a çoğunlukla haşin davranırdı.

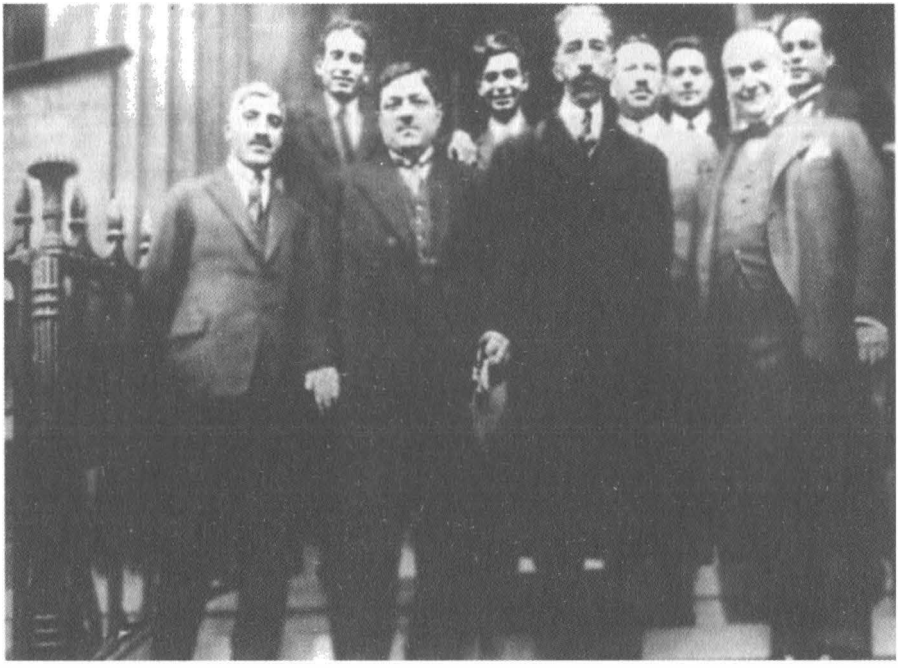
26. Irak süvari müfrezesini denetlerken, 1929. Faysal, etkili bir ordunun yeni doğan Irak devletinin ve kendi iktidarının güvenliğinin sağlanması için elzem olduğuna inanmaktaydı.

27. Londra'da, 1930. Faysal, Irak'ın dinmeyen krizlerinden ayrılarak Avrupa'ya yaptığı gezilerden hoşlanırdı.

28. Faysal ve Nuri, 1930.

29. Faysal, Askeri ile Londra Üniversitesi Doğu Araştırmaları Merkezi'nde (SOAS), 1930. Faysal, Avrupa ve ABD'de yükseköğrenim gören Iraklıların sayısının artmasıyla çok ilgilenirdi.

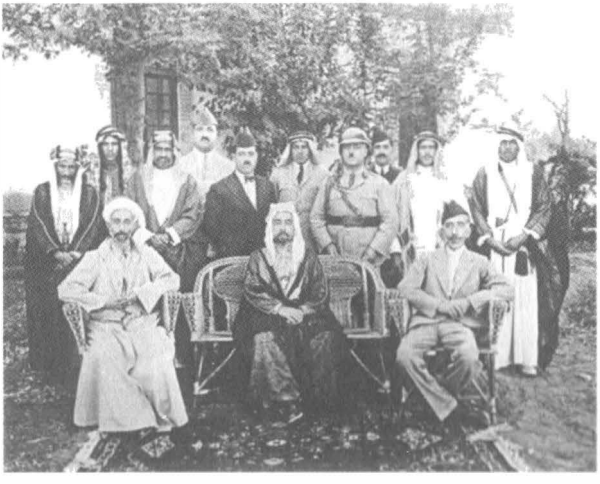
30. Faysal, 1930.

31. Yasin el-Haşimi, Faysal döneminde bakanlık ve başbakanlık yapmış hırslı ve anlaşılması zor bir siyasetçiydi.

32. Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz ile *Lupin* gemisinin güvertesinde, 1930. İki kral, Arabistan'ın iki rakip hanedanı arasındaki anlaşmazlıkları giderme konusunda mutabık kaldılar.

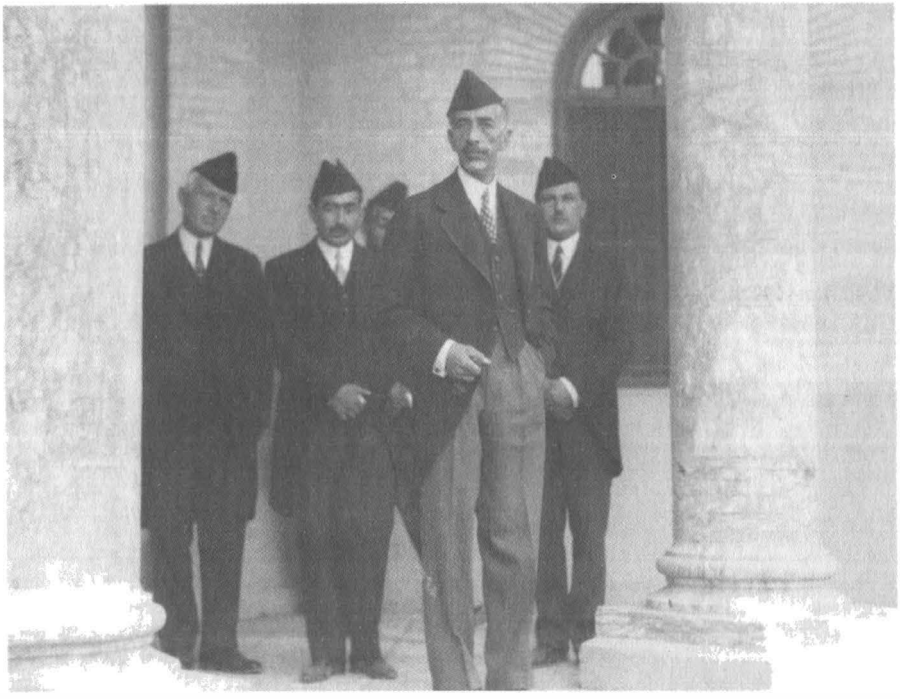
33. Faysal, ağabeyleri Abdullah (ortada) ve Ali (solda) Bağdat'ta, 1932. Faysal, Ali'ye hürmet duyar ve onun görüşlerini alırdı. Ancak Abdullah'la ilişkileri daha mesafeli zaman zaman da sıkıntılıydı.

34. Resmi fotoğrafı, 1932.

35. Parlak asker, siyasetçi ve devlet adamı Nuri es-Said, Faysal'ın yakın yardımcılarındandı.

36. Irak'ın bağımsızlığı ve Milletler Cemiyeti'ne kabulü kutlamalarında, 6 Ekim 1932. Bu, Faysal'ın Irak'ın bağımsızlığını elde etme mücadelesinin zirve noktasıydı.

37. İtalyan heykeltıraş Canonica tarafından Bağdat'ta yapılan Faysal heykelinin açılışı, 1932. Heykelin yüzü Şam'a, Faysal'ın yitirdiği Suriye Krallığı'na ve Arap birliği ümitlerine dönüktü.

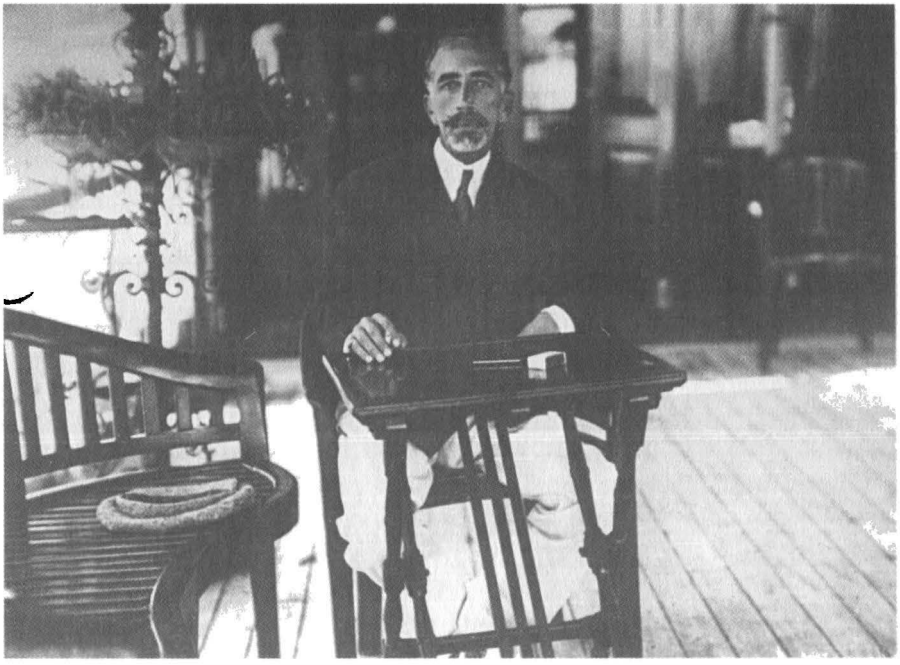
38. Faysal (beyaz kıyafetli ve sedara giymiş olarak) Kudüs'te, 1933. Filistin gezisi boyunca muazzam kalabalıklarca karşılandı.

39. Faysal, Abdullah'la birlikte Kudüs'te, 1933. Faysal'ı coşkun kalabalıklar karşılamıştı.

40. Faysal, Cafer el-Askeri ile sohbet ederken, Gleneagles, İskoçya, 1933.

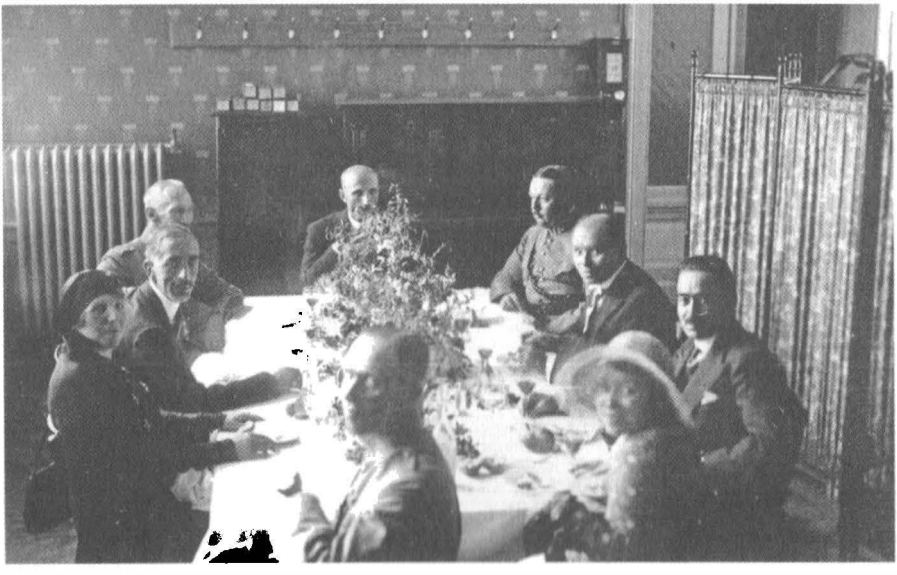
41. Faysal, İsviçre'de ağzından düşürmediği sigarasıyla. Sigara iptilası erken yaşta ölümüne yol açan sebepler arasındaydı.

42. Faysal, Bulle, İsviçre'de, 1933. Solunda Lady Paget.

43. Faysal, Bern'de at yarışlarında, 1933. Faysal Arap atları konusunda uzmandı.

44. Faysal, ölümünden birkaç saat önce İsviçre, Interlaken'de yemekte. İsviçre'deki daha önceki nekahet dönemini Süryani krizi nedeniyle kısa kesmek zorunda kalmıştı.

45. Faysal'ın Bağdat'taki cenaze töreni, Eylül 1933. Modern Ortadoğu tarihinde o yıla dek yapılan en yüksek katılımlı cenaze töreni olmuştur.

20. Bölüm

Ayetullahların İsyanı

Neredeyse tahtına mal olan bunalımı arkada bıraktıktan sonra, Faysal İngiltere'yle Irak'taki hükümdarlığı dönemine damgasını vuracak bir çalışma tarzına kendini uydurdu, devekuşu misali başını kuma sokarcasına, nadiren atıfta bulunduğu manda rejimi yokmuşçasına davrandı. Onun bakımından bu rejim, zaman içinde kaldırılması gereken bir lekeydi. İngiltere Irak'taki haklarını yasal bir biçim altında güvenceye almaya kararlı olduğundan acı ancak kaçınılmaz bir ilaçtı. İngiliz planlarına çoğu zaman dikkatsiz ve bel altı yöntemlerle meydan okumuş, ancak antlaşmaya karşı çıkan istikrarsız muhalif güçler direnişlerini daha ileri götürememişlerdi. Faysal'ın Bizans manevraları İngilizlerin antlaşma ilişkilerini teyit ettirme kararlılıkları karşısında dayanamayarak çökmüştü. Muharebe artık bitmiş ve Faysal değerli bir ders öğrenmişti. Görevi sürekli yoklamak, test etmek ve İngiltere'nin Irak'taki tutumunun sınırlarını tekrar çizmeyi ummaktı. İngiltere'nin gücünü veya kendi güvenliğini göz ardı edemezdi. Ancak kendi yetkilerini önce ülke içinde, sonra da uluslararası alanda artırma bağlamında İngilizleri çember içine alabilirdi. Önceden sahayı dikkatle hazırlamadan İngiltere'nin otoritesine doğrudan meydan okumanın herhangi bir faydası olmayacaktı. Aksi takdirde meydan okumasına karşılık verilecek, erişmek istediği hedefler tehdit altına girecekti. En önemli husus Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne en kısa sürede egemen bir ülke olarak kabulünü destekleme vaadine İngiltere'nin sadık kalmasını sağlamaktı.

Kriz ayrıca Faysal'ın Irak'ın karmaşık dahili, siyasi ve sosyal sahnesine dair anlayışını geliştirdi. Antlaşmaya muhalefet, İngiliz idaresine direnme gibi dar bir zemine dayalıydı. Ancak muhalefeti oluşturan sayısız gruplar arasında derin bölünmeler vardı. Şii ruhban hiyerarşisi geniş anlamda İslami olmayan bir idareye karşıyken Necef ve Kerbela'nın Büyük

Ayetullahları oluşan düzene ne dereceye kadar direnecekleri konusunda kendi aralarında ayrılık içindeydiler. Bazıları bir İslam ülkesine en uygun yönetim biçimi olarak monarşiyi bile tercih ediyordu.[1] Ayetullah Mehdi el-Halisi başkanlığındaki kanat ise derinden politize olmuştu ve yabancı vesayetinin her biçimini reddetmekteydi. Mezhep bölünmelerini aşmayı ve muhalefetin diğer unsurlarıyla ortak bir davada birleşmeyi istemekteydi. Bu kanat ayrıca Haşimi hanedanından bir kralın idaresine daha kayıtsız kalırken Ayetullah'ın oğlu Muhammed el-Halisi Faysal'a karşı derin bir düşmanlık duyuyordu. Aşiretlere dayanan gruplar da derin ayrılıklar içindeydi. Batı ve Kuzeybatı Irak'ın Ali Süleyman idaresindeki aşiretleri, ülkenin güney bölgelerindeki muadilleri gibi açıktan açığa İngiliz taraflısıydı. Kral hakkındaki görüşleri İngilizlerin ne düşündüklerine ve onlara ne söylediklerine bağlıydı. Orta Fırat Vadisi'ndeki 1920 isyanının aşiret liderleri ise yeni düzenle barış sağlamışlardı ve önlerinin açılması için Faysal'ı en iyi şansları olarak görmekteydiler. Diğer taraftan, güneyin başka aşiretleri, en iyi tarım topraklarını şahsi kazançları için ele geçiren kıyıcı aşiret reislerine karşı koruyucu olarak İngilizleri görüyordu. Bunların liderleri, haksızlıkla ele geçirilen topraklarını onlara iade etme gücüne sahip olan hükümetle ve gelişen siyasi sınıfla ittifak içindeydi.

Tarihi olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunmuş Sünni dini hiyerarşisi çok zayıflamıştı ve ne tarafta olacağından emin değildi. En büyük ümitleri, Bağdat'ta kesin bir Sünni otoritesi kurarak mensuplarının buradan güç ve imtiyaz temin etmeleriydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda en uygun konumları işgal etmiş Sünni şehirli eşraf şimdi yelkenleri fora etmiş, siyasi düzenin evrilmesini bekliyor ve büyük ölçüde Temsilciliği destekliyordu. İngiliz idaresini sona erdirme peşinde koşan milliyetçi Sünni Arap gruplara çok az kişi katıldı. Neticede mütevazı ailelere mensup olan bu grupların liderleri, Musul ve Bağdat'ın büyük ailelerinin seviyesinde görülmüyorlardı. Şehirli milliyetçi efendi takımı, avukat, gazeteci ve memur gibi yeni meslekler ile ticaret sahalarından geliyordu. Bağımsızlık taleplerinde ve milliyetçiliklerinde muhtemelen samimiydiler ancak aynı zamanda yeni devlette etki ve güç elde etme peşinde olan, makam hırsı duyan insanlardı. Faysal onlar için, duruma göre, ya yabancıların kabul ettirdiği iflah olmaz bir düşman veya vaat edilmiş bağımsız ülkeye, başka bir deyişle devlet makamlarına ulaştıracak bir müttefikti.

Son konu, hâlâ çözüm bekleyen ve Irak'ın kimliğini belirleme bakımından hayati önem taşıyan iç ve dış meselelerdi: Basra'da için için yanmayı sürdüren özerklik, hatta bağımsızlık çağrıları; Kürdistan'ın tanımlanmamış statüsü; ve eski Musul Vilayeti'nin denetimi meselesi. Kürdistan'da Şeyh Mahmud Barzani idaresinde ciddi bir isyan baş göstermişti. Kendisini kral ilan eden Barzani tam bağımsızlık istemekteydi. Kuzey Irak'ta arkası kesilmeyen Kemalist hak iddiaları, şimdi de bu topraklara giderek daha sık silahlı tecavüzler biçimine bürünüyordu. Kemalistlerin işgalci Yunanlılara karşı başarıları da Osmanlı idaresinin dönmesi taraflısı büyük Iraklı grupları kamçılıyordu. Bu bölgesel meselelerin her biri gelecekte Irak'ı oluşturacak ülkenin biçimine, nüfus bileşimine, istikrarına ve bekasına derinden etkide bulunabilirdi. Faysal ayrıca Suriye'de hâlâ düşmanlığını sürdüren Fransız otoritesiyle ve Necid Vahabilerinden kaynaklanan tehdit ile de karşı karşıyaydı. Devrim ve savaş kargaşasından henüz çıkan İran, iki ülke arasında süren sınır ihtilaflarını ve İran vatandaşlarının Irak'ta göreceği muameleyi hesaba katarak yeni ülkeye karşı temkinli davranıyordu. Güneyde Hüseyin'in Hicaz Krallığı, bin Suud'un tehditleri, kötü yönetimin ağırlığı ve hükümeti menfi etkileyen daimi mali krizin etkisi altında çatırdıyordu. Bunlar, Irak'ta modern bir devlet kurmak veya tek askeri ve diplomatik destekçisi İngiltere'yi tehdit etmek için bulunabilecek en müsait şartlar değildi.

Nakip başkanlığındaki yeni bir hükümet 2 Ekim 1922'de kuruldu ve geniş yetkili İçişleri Bakanlığı'na Sadun getirildi. Nakip alelacele İngiltere-Irak Antlaşması'nı imzalamış olsa da belgenin hâlâ Kurucu Meclis tarafından onaylanması gerekiyordu. Meclis ayrıca Irak'ın, Teşkilatı Esasiye Kanunu da denilen anayasasını onaylamakla görevliydi. Valilere 20 Ekim'de emirler gönderilerek Kurucu Meclis seçimleri için hazırlık yapmaları istendi. Ancak Faysal'ı hemen yolun başında bir sorun bekliyordu.

Cox'un muhalefete karşı acımasız önlemleri kesin bir kontrol sağlamadı. Bunun yerine antlaşma karşıtı propagandanın önderliği toplu olarak Kazimiye ve Necef müçtehitlerine geçti. Üst düzey müçtehitler, dini rehberlik ve uygun cevap talep eden taraftarlarının sorularına cevap vererek güncel meselelere girme alışkanlığındaydı. Bazen sorular, bizzat da müçtehitlerin çevresi tarafından fetva almak amacıyla biçimlendirilir ve ardından da yayımlanırdı. Cevaplar genellikle müçtehitlerin fetvasının içtihadi

temeline odaklanan kısa ve özlü cümleler halinde verilirdi. Necef'teki Büyük Ayetullahların ve Ayetullah el-Halisi'nin taraftarlarından bir grup 5 Kasım 1922'de bunlara bir mektup göndererek Kurucu Meclis'e katılımı kesin olarak yasaklamış olduklarının teyidini talep ettiler. Her Ayetullah kendi usulüne göre cevap vermekle beraber, seçimlere kati yasak getirilmesinde ittifak halindeydiler. Böyle bir seçime katılmak veya yardımcı olmak en galiz isyan hareketlerinden olacaktı: "Allah'a ve Peygamberine Savaş İlan Etmek."[2] Bazı Ayetullahlar daha bile ileri gitti. Büyük Ayetullah el-İsfahani seçimlere katılanların dinden dönmüş sayılacaklarını, karılarının o andan itibaren boş düşeceklerini ilan etti. Fetvalar geniş kitlelere yayıldı ve yaklaşan seçimlere karşı sokak muhalefetini birleştirdi.

Ayetullah el-Halisi seçimlere sadece dini meşruiyet açısından saldırmakla kalmayıp İngilizlere ve onların, munis aleti olarak gördüğü Nakip'in oğlunun başkanlığındaki Hür Parti'ye de hücum etti.[3] Bazıları el-Halisi'nin keskin düşmanları olan Kazimiye'nin neredeyse tüm müçtehitleri, hiç görülmemiş bir beraberlik hareketiyle benzer ifadelere sahip fetvalar yayımladılar. El-Halisi artık Faysal'a şahsen saldırıya geçip Irak'a ilk geldiğinde kendisine verdiği taahhütlere ihanet etmekle suçladı. Medresesinde toplanan büyük bir gruba şöyle söyledi: "Faysal'a kral olması için sadakat beyan ettik fakat bunun koşulları vardı. Şimdi o bütün bu şartları sıfıra indirgedi. Bunun neticesinde biz ve Irak halkının ona sadakati geçerliliğini kaybetmiştir."[4]

Abdül Muhsin es-Sadun

Faysal, el-Halisi'nin ifadelerinden gözle görünür şekilde alınmıştı. Ancak Nakip kendisini şahsen hedef alan muhalefetin şimşeklerinden paniğe kapıldı. Bazı broşürlerde, dini bir tarikatın başındaki mütedeyyin bir insana atılabilecek en ağır hakaret olan dinden dönmekle bile suçlanmaktaydı. Nakip makamında kalmak için gizli emellere sahip olabilirdi (Bell, "Nakip'in makamından ancak ayaklarından tutulup sürünürse ayrılabileceğini" yazmıştı.) ancak desteği tükeniyordu. Hiçbir zaman Nakip'e büyük bir muhabbet duymayan Faysal, onun kuyusunu kazmak için bir kampanya başlattı.[5] İşlerini gördürecek daha güçlü ve enerjik bir şahsiyet arayan İngilizler de bakışlarını Sadun'a çevirdiler. Nakip

vaziyeti anlayarak istifa etti ve Sadun 22 Kasım 1922'de başbakan oldu. Temsilcilik Nakip'in çektiği eziyetlere karşı şüphe uyandıran sessizliğini korudu ve artık yanında olmadığının fiilen işaretini verdi. Faysal yeni hükümeti yakın adamı Cafer el-Askeri'nin kurmasını istemişti. Ancak Temsilcilik çok zayıf bir şahsiyet olduğunu ve kralın aleti haline gelebileceğini düşünerek onun atanmasını engelledi.

Abdül Muhsin es-Sadun, Güney Irak'ın Muntafık aşiretlerinin kudretli ailesi Sadunların oğluydu.[6] Soydan asil Sünni Arap olan Sadunlar, sıra dışı şekilde, çoğunluğu Şii olan aşiretlerine hükmetmekteydiler. Güçleri ve hırsları geçmişte sık sık Osmanlı otoritesiyle çatışmış ve Osmanlı Devleti'nin belirli tarihi dönemlerdeki gücüne göre talihleri parlayıp sönmüştü.

Güney Irak'ın Nasiriye şehrinde 1879 yılında doğan Abdül Muhsin es-Sadun Osmanlıların önemli aşiret şeyhlerinin oğullarını İstanbul'daki modern okullarda eğitme siyasetinden faydalananlar arasındaydı. Daha sonra İstanbul'da Harp Okulu'na gitmiş ve yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştu. Ancak uzun süre orduda kalmamış, İTC devriminden sonra istifa etmiş, Irak'ın Amara ve Muntafık bölgelerinin mebusu olarak Osmanlı Meclisi'nde iki dönem görev yapmıştı. Vekilliği sırasında aşiret bölgelerinden gelen diğer Arap vekiller gibi meclis müzakerelerinde sessiz kalmayı tercih etti. Bunlar genellikle devlet otoritesini destekler, mecliste görüşler farklılaştığında nasıl oy verileceğine ilişkin politikalardan ve talimatlardan ayrılmazlardı. Savaş yılları boyunca İstanbul'da kalan es-Sadun'un herhangi bir Osmanlı karşıtı tutum beslediği duyulmamıştı. Aslına bakılırsa yeni dönemin Arap milliyetçi hareketlerine tamamen ilgisiz kalmıştı. Osmanlı başkentindeki vaziyetin kötüleşip hiziplerin artık açık çatışma durumuna geçtiği ve Osmanlı Meclisi'nin dağıtıldığı 1919'dan sonra, Kasım 1921'de, Türk tavırları, Türkçesi ve Türk eşiyle beraber İstanbul'dan Irak'a dönmüştü.* Savaş boyunca İstanbul'da kalmış birçok Türkleşmiş Iraklı aile de Irak'taki koşullar istikrar kazandıktan sonra ülkeye dönmüştü.[7]

---

* Mondros Mütarekesi'nden sonra, Aralık 1918'de, Meclis-i Mebusan feshedilerek yeniden seçim yapıldı. Seçimlerden sonra oluşan son Meclis-i Mebusan, Ocak 1920'de toplandı. Misak-ı Milli'yi kabul eden ve 16 Mart'ta İstanbul'un işgali üzerine oturumlarına ara veren meclisin mebuslarının büyük çoğunluğu, 23 Nisan'da Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi'ne katıldı-e.n.

Es-Sadun, sessiz, melankolik, geri planda kalan, Irak'ın farklı halklarına ve siyasi hasımlarına hoşgörü gösteren, uyumlu bir insandı. Affedici tabiatı kendisine bedeni zarar vermek isteyenlere dahi uzanırdı. 1926'da bıçaklı bir saldırıdan kurtulup ölümden döndüğünde verdiği karşılık suikastçıyı affetmek ve sıkıntı içindeki ailesine ilgi göstermekti.[8] Ancak sert ve kararlı bir tarafı da vardı. Iraklıların vatanseverlikleri hakkında şüpheciydi ve bir halk halinde kaynaşmalarının zaman alacağına inanıyordu. Buna bir yığın dış düşmanlar ve ülke içi kaynakların eksikliği de eklendiğinde es-Sadun ülke için İngilizlerle tam işbirliği yapmaktan başka çare olmadığına inanıyordu. Politikacı meslektaşlarının ve hasımlarının aksine es-Sadun, gerçek kanaatlerini milliyetçi hamasetin arkasına saklamıyor, İngiltere ile ittifaka bağlılığını açıkça beyan ediyordu. Ayrıca Faysal'ın büyüsünden etkilenmediği gibi ne statüsünden ne de mevcudiyetinden gözü korkmuş görünüyordu.

Es-Sadun hemen Kurucu Meclis için seçimleri düzenlemeye geçtiyse de süreç ciddi sorunlara takılıyordu. Seçimlerin güya serbest ve adil olması gerekirken valilere antlaşmanın onaylanmasını destekleyecek adayların seçilmesi için talimatlar gönderildi. Faysal bu gizli talimatların farkındaydı ve kuşkusuz bunları destekledi.[9] Ancak Şii müçtehitlerin artık bir kısım Sünni dini şahsiyet tarafından da desteklenen fetvaları[10] halkın seçimlere katılma iradesi üzerinde etkisini gösteriyordu. İki aşamalı yürütülen, ilk aşaması teftiş komitelerinin seçilmesini gerektiren çetrefil süreç ilerleyememekteydi. Mukaddes şehirlerdeki teftiş komiteleri fetvaların yayımlanmasından sonra hep beraber istifa ettiler. Diğer vilayetlerde valiler seçmenlerin teftiş komitelerine aday olmaya yanaşmamalarından ötürü sürecin yüzüstü bırakıldığını haber verdiler. Her şey bir yana, Şiilerin büyük kısmı seçimlere herhangi bir şekilde karışmaktan imtina ediyordu. Nüfusu ağırlıkla Sünni, Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan Bağdat'ta bile teftiş komiteleri için toplantı yeter sayısı sağlanamadığından süreç çöktü. Musul'un Hıristiyan dini liderleri de cemaatlerinin seçimleri boykot etmesini istedi.[11]

Seçim sürecinin durması Faysal için ciddi bir ikilem yarattı. Bir taraftan Kurucu Meclis seçimi hedefine bağlıydı. Hem antlaşma hem de hükümdarlığının anayasal çerçevesine halk tasdiki sağlanması ve meşruiyet damgası vurulması için meclis elzem bir platformdu. Diğer taraftan Faysal o aşamada hem Şiileri hasım haline getirmek istemediği hem de

böyle bir hareket şiddeti ve yeni bir kalkışmayı tetikleyebileceği için Şii dini makamlarıyla doğrudan bir çatışmaya girmeye hazır değildi. Ilımlı ve uzlaşmacı Ali Cevdet'i Kerbela valisi tayin ederek müçtehitleri yatıştırmaya çalışması fazla bir etki göstermedi. Faysal ayrıca aşiret şeyhlerini müçtehitlerin çemberinden sıyırıp alarak Ayetullahların gücünü baltalamaya çalışmaktaydı. Cox'a gönderdiği 30 Kasım 1922 tarihli mektubunda Faysal bunu dile de getirdi: "Bu şeyhleri tarafımıza kazanmayı ve körü körüne kendilerine muti olduklarını düşünen ulemadan ayırmayı başarırsak seçimlerde başarı kazanma ve antlaşmayı sorunsuzca onaylama arzumuza erişiriz."[12] Faysal'a özel bir mektubunda Cox bu yaklaşımı kabul eder göründü ve 1920 isyanının kilit şahsiyetlerinden Şeyh Abdülvahid Sikkar ile görüşebileceğini belirtti.[13] Seçimlere gösterilen ilgi eksikliğinin başka sebepleri de vardı. Seçmen kütüklerinin asker alımlarında tespit için kullanılacağına dair halkın inancı bunlardan biriydi. Ayrıca Irak'a Türk tehdidinin yoğunluğu 1922 sonlarında artmakta, birçok insan kuruluşu tamamlanmamış Irak'ın, geri dönen Türk ordusu önünde dayanamayacak, geçici bir yapı olduğu kuşkusuna kapılmaktaydı.[14]

Seçimlere yaygın boykot uygulanması ve ülke içi cepheyi muhtemel Türk saldırılarına karşı birleşik tutma ihtiyacıyla Faysal erken seçimlerin düzenlenmesinde ısrar edilmemesinin yerinde olacağını değerlendirdi. İngiltere'de de şartlar 1922 sonuna doğru ihtiyat gerektiren bir yönde değişti. Lloyd George hükümeti Ekim 1922'de düştü ve onunla beraber Churchill de Koloniler Bakanlığı'ndan ayrıldı. Bonar Law başkanlığındaki yeni hükümet İngiltere-Irak Antlaşması'nı onaylamayı erteledi. Bu karar kuşkusuz İngiltere'nin Irak'taki mevcudiyetini korumasının yol açtığı büyük masrafı sorgulayan ve ülkeden derhal çekilmeyi talep eden gürültülü basın kampanyasının etkisi altında alınmıştı. Cox Ocak 1923 ortalarında yeni Dışişleri Bakanı Devonshire Dükü tarafından istişareler için Londra'ya çağrıldı. Yerine vekil olarak Sir Henry Dobbs bırakıldı.

Türkiye Tehdidi

Mustafa Kemal işgalci Yunanlılara karşı bir dizi ezici zafer kazanmış ve Eylül 1922'de İzmir'e girmişti. Orduları o sırada İngiliz-Fransız birlikleri tarafından işgal altında tutulan Çanakkale Boğazı'na ilerlemekteydi.

Yeni bir savaş ufukta belirirken İngiliz kamuoyu ile İngiliz dominyonları Mustafa Kemal'le yeni bir savaş başlatılmasına kesinlikle karşıydı. Bölgedeki Türk ve İngiliz güçleri arasında bir ateşkes antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Türkiye'nin imzalamadığı ve artık kadük hale gelmiş Sevr Antlaşması'nın yerini alacak yeni bir antlaşma imzalanmasının yolunu açtı. Çanakkale Krizi [*Chanak Affair*] adıyla bilinen bu hadise Lloyd George hükümetinin düşürülmesinde doğrudan rol oynadı. Bu gelişmeler Mustafa Kemal'in itibarını muazzam artırdı ve ona Türkiye'nin Kuzey Irak'taki iddiaları için baskıda bulunma imkânı verdi. Türkler, saldırıya geçmeye ve hatta tehlike çanlarının çaldığı Bağdat'a yürümeye hazır halde eski Musul Vilayeti sınırlarına kuvvet kaydırmaya başladılar. Türklerin zaferleri Iraklılar arasında büyük memnuniyet uyandırmakta, Irak ordusunun istikrarsız Genelkurmayı Mustafa Kemal'in dikkatini sadece Musul Vilayeti'ni değil tüm Irak'ı ele geçirmeye yöneltebileceği ihtimali karşısında gerçek bir korku duymaktaydı. Irak ordusu kuzeyden gelecek bir işgali püskürtecek durumda asla değildi. Faysal bu endişeleri paylaştı ve yüksek komiserden İngiltere'nin Türk işgaline karşı Irak'ı savunacağına dair teyit istedi.[15] Ayrıca sınır dışı edilmeleri için Türklerin bilinen sempatizanlarının listesini Temsilciliğe aktardı. Aynı zamanda bunalımı yabancı baskısı karşısında ülkeyi etrafında toplamak için fırsat olarak kullandı. Kardeşi Zeyd'i Ocak 1923'te büyük bir Kürt ve Türkmen nüfusun yaşadığı bölgedeki Arap milliyetçi hissiyatının odak noktası olarak hareket etmek üzere Musul'a gönderdi.

Ocak 1923'te Kuzey Irak'ta Türk işgali, an meselesi olarak görünmekteydi. Türk ordusu Kuzey Suriye ve Güney Türkiye'de asker alımlarını başlatmıştı. Ayrıca büyük miktarlarda gıda malzemesi depolayan Türkler iki bin nehir salı yaptırılması talimatını vermişlerdi. Türk güçleri Irak ve Suriye arasındaki sınır bölgesinde bulunan İngiliz garnizonlarına ve Kürt sınır şehri Zaho'daki uçak pistine saldırdılar. Gertrude Bell, 30 Ocak 1923 tarihinde güncesine korkuyla Türklerin gelişi hakkında yazmıştır. Aynı gün öğleden sonra buluştuğu Faysal savaşın savuşturulması gerektiğini düşünüyor, ancak mesele o aşamaya geldiği takdirde vatanının savunması için hayatını feda etmeye hazır olduğunu söylüyordu. "Bugün Majesteleri beni çaya davet etti; çok yiğit ve cesurdu ancak doğal olarak son aşamada ülkeyi savunmaya hazır olup olmadığımızı veya onu terk etme niyetinde olup olmadığımızı bilmek için telaş göste-

riyordu. Gerekli olduğu takdirde, şu anda Türklerin elindeki Nizip ve Mardin gibi büyük kısmıyla Arap bölgelerine de genişletmek şartıyla plebisiti kabul edeceğini ve tarafsız bir devlet plebisite nezaret ederken her iki tarafın silahlı güçlerinin geri çekilmesi gerektiğini söyledi. Ancak elini güçlendirmemiz için bizden mandayı ilga etmemizi ve konumumuzu sadece antlaşmaya dayandırmamızı da isteyecekmiş. Bu öneri kabul edilmediği ve İngiliz birlikleri Musul'da tehlikede kaldıkları takdirde ... veya geri çekildiğimiz ve Arapları kendilerini savunmaya bıraktığımız takdirde, son çare olarak kendisi cepheye gidip hayatını verecekmiş."[16] Bell'in Irak siyasetinin biçimlendirilmesindeki etkisi azalmıştı; Cox'un ayrılışı ile beraber daha da azalmaya mahkûmdu. Kendisi Dobbs'un nitelikleri hakkında yüksek bir kanaate sahip olduğu halde, Yüksek Komiser Vekili Sir Henry Dobbs onun görüşlerini Cox'tan daha az dikkate alıyordu. Faysal'ın ise çevresiyle giderek daha aşina olurken Bell'in rehberliğine ihtiyacı azalmakta ancak yine de dostu ve Irak siyasi sahnesini bilen bir kişi olarak görüşmelerini sürdürmekteydi. Bell hâlâ Koloniler Bakanlığı için haftalık istihbarat raporlarını derliyor ayrıca İngiliz hükümeti için Irak'taki olayları özetleyen yıllık raporları yazıyordu. Fakat hem Temsilcilik hem de saray tarafından giderek siyasi olayların dışında bırakıldığını görüyor ve bu durumdan derin üzüntü duyuyordu.

Irak'taki Türk propagandası Irak'ın Müslüman bir ülke olarak "kâfir" İngilizler yerine Türk dindaşlarını desteklemesi yönündeki dini esaslara dayalıydı. Mustafa Kemal'in mutlak laik eğilimi ve daha sonraları Türkiye'nin İslami mirasından kurtulma gayreti düşünülürse bu durum ironikti. Fakat yine de Türk propagandası Irak'ta güçlü bir yankı buldu ve milli kavramlarla düşünmeyen veya milli devlet fikrini benimsememiş dini kesimlere hitap etti. Müçtehitler, Türk işgali durumunda ülkenin savunulmasını yasaklayan bir fetva yayımlayarak Kazimiye'deki türbenin kapılarına astılar. Bu, hükümete, saraya ve Temsilciliğe doğrudan bir meydan okumaydı. İçişleri Bakanlığı Danışmanı Cornwallis, suç işleyen müçtehitleri İran vatandaşı oldukları gerekçesiyle tutuklamak ve sınır dışı etmek istedi. Ancak Faysal ihtiyat tavsiye etti. Müçtehitlerle, özellikle de mandaya karşı en sesli muhalefeti yürüten coşkulu müçtehitlerden Ayetullah Mehdi el-Halisi ile bağlarını hâlâ korumayı ümit ediyordu. [17]

Bell babasına yazdığı mektupta Faysal'ın Türk tehlikesi karşısında Ayetullahlara takındığı yumuşak tutumdan duyduğu bıkkınlığı yansıtmıştır:

> Bu esnada kral (bu çok gizli bilgi) Şii kutsal kişilerini elde etmeye çalışmakta – çok hatalı olarak ve başbakan dahil en iyi dostlarının tavsiyeleri hilafına. Bildiğinden çok daha derin sulara dalmış durumda. Bu sabah Kazimiye Camii'ne Türklere karşı Irak'ın savunulmasını yasaklayan bir fetva asıldı ... mesele şu, şimdi Irak hükümeti ne yapmalı? Cornwallis'le bunun hakkında konuşuyordum. O, fetvayı imzalayan müçtehitlerin İran'a sınır dışı edilmesi gerektiğini düşünüyor. Hepsi İran tebaası. Bakıldığında, bu adımı atmak zorunda kalacaklarını veya batacaklarını düşünme eğilimindeyim ancak bu çok ciddi bir karar. Keşke kral işleri haline bıraksa ve müçtehitleri dikkate almasa! Şimdi bile yenildiğini tasdik edip etmeyeceğini merak ediyorum. Ramazan ve uyandırdığı dini duygular eşikte bekliyor - eh, önümüzdeki yol çetin. İzleyen birkaç gün çok hareketli geçebilir.[18]

Faysal'ın bu güç zamanda muhalefete yumuşak davranılması siyaseti Hengam Adası'na sürgün edilenlere de uzandı. Sürgün meselesini Bahreyn'e gidip buradan bin Suud'la görüşmeye geçen Cox ile ele almıştı. Sürgünlerin İngiltere-Irak Antlaşması konusunda kralın siyasetini desteklediklerine ilişkin yazılı taahhüt vermeleri halinde Irak'a dönmelerine izin verilmesinde mutabık kalınmıştı. Bin Suud ile toplantısından dönüşünden sonra Cox, Hengam Adası'nı ziyaret etti ve dönüş için gereken düzenlemeleri sonuçlandırdı. Ada İngilizlerin telgraf aktarma istasyonu ve kömür deposu kurdukları çıplak bir yerdi. Kalacak tek yer, kömür deposu işçilerinin kulübeleriydi. Dikenli telle çevrili bu evler sürgünleri sırasında Iraklıları barındırmak için kullanıldı. Zamanlarını sıcağın daha katlanılır olduğu sabah erken saatlerde ve akşamları sahilde Hintli askerlerin gözetiminde yürüyerek geçiriyorlardı. Kimseyle görüşmelerine ve okuma malzemeleri almalarına izin verilmiyordu.[19] Cox geldiği vakit, ada artık sürgünlerin burunlarına kadar gelmişti. Cafer Ebu et-Timmen dışında tümü imzalı taahhüt vermeye razı oldular ve Şubat 1923'te Irak'a döndüler. Ebu et-Timmen adanın tek sakini olarak kaldı ve taahhüt vermeyi reddetmesine rağmen Mayıs 1923'te onun da dönmesine izin verildi. Faysal, Ebu et-Timmen'in Mısır'daki Saad Zağlul gibi milliyetçi muhalefetin odak noktası ve direnişin simgesi haline gelmesinden endişe duymuştu.[20]

Türk tehlikesi Nisan 1923'te büyük ölçüde azaldı. İngilizler Türk kuvvetlerini Kuzey Irak'taki Revanduz civarından geri atmayı başarmış, bunda RAF'ın Türk mevzilerini sistematik bombardımana tabi tutması-

nın büyük etkisi olmuştu. Irak'a Türklerin ilerlemesi o sırada Lozan'da Türk milli hükümeti ile İtilaf devletleri arasında Türkiye'nin sınırlarına ilişkin müzakereler ışığında, daha geniş bir çerçevede değerlendirilmelidir. Türkler tüm Musul Vilayeti'nin yeni Türk Cumhuriyeti'nin parçası olmasında ısrar ediyorlardı. Bu arada İngiltere'nin Irak işlerine müdahil oluşunun derecesi, hâlâ kamuoyunun ilgilendiği büyük konulardan biriydi. İngiliz *Daily Mail* ve *Daily Express* gazeteleri tarafından yürütülen, "tası tarağı toplayıp" Irak'tan ayrılınmasını talep eden basın kampanyasının ardı arkası gelmiyordu.[21] Eski Başbakan Herbert Asquith parlamentoda 20 Şubat 1923'te İngiltere'nin Irak'ta hayati hiçbir çıkarının olmadığını ve derhal tahliyesinin icap ettiğini beyan etti. İngiltere'nin Irak'ta kalmasının maliyeti mecliste açıklandığında feryatlar daha da büyüdü. Bonar Law İngiltere'nin ülkedeki taahhütlerini değerlendirmek için özel bir komite teşkil edilmesi talimatını verdi. Komite, "Bağdat Arap Krallığı'nın" çökeceği ve tüm ülkenin Türkiye tarafından yutulacağı gerekçesiyle İngiltere'nin derhal çekilmesine karşı çıktı. Türklerin İngiltere'nin Hindistan ile iletişim hatlarını tehdit etmeleri ve Hint Müslümanlarını mıknatıs gibi çekmeleri çok tehlikeli olacaktı.

Cox 1923 ilkbaharı boyunca kabinenin Irak'la ilgili müzakerelerine katıldı. Basının talep ettiği gibi İngiltere Irak'ı "tahliye" edemezdi ve kesinlikle Türk-Irak sınırı tespit edilmeden önce böyle bir şeyi aklına getiremezdi. Muhalif basını yatıştırmak için yapılabilecek şeylerden biri İngiltere-Irak Antlaşması'nın süresini yirmi yıldan dört yıla düşürmekti. Buna uygun olarak, Cox Bağdat'a 31 Mart 1923'te antlaşma süresini dört yıla indiren bir değişiklik "protokolü" ile döndü. Bu gelişmeyi büyük bir nimet olarak gören Faysal, bunu İngiliz etkisinin azaltılması ve tam bağımsızlığın kazanılması yolunda büyük bir zafer olarak selamladı. Protokol, bu dört yılın ardından ve Türkiye ile nihai bir çözüme ulaşıldıktan sonra Irak'ın Milletler Cemiyeti'nce kabul edilmesini öngörüyordu. Bu tarihte antlaşma tamamen sona erdirilecekti. Faysal 4 Mayıs 1923'te Irak halkına coşkulu bir beyanname yayımladı. Beyanname başlangıcında "Allah'ın inayetiyle ve Peygamber'inin şefaatiyle ... hükümetimiz milletin ümitlerini gerçekleştirmek yolunda muazzam adımlar kat etmiştir" demekteydi. Faysal devamında İngiltere'yi sadık ve elzem bir müttefik olarak övdü. Halka kendisini ve hükümetini desteklemesi çağrısında bulunarak Irak'ın bağımsız bir ülke olarak Millet-

ler Cemiyeti'ne giden yolunun açık olduğunu vurguladı.[22] En önemli husus meclis seçimlerinin düzenlenmesi ve ülkenin anayasası niteliğindeki Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun çıkarılmasıydı.

Seçim Sürecinin Tekrar Başlaması

Faysal şimdi gayretle akim kalmış seçimlerin tekrar başlatılması için çabalarını yoğunlaştırdı. Irak'ın Musul, Süleymaniye, Kut, Amara, Basra ve Orta Fırat Vadisi şehirleri dahil tüm büyük bölgelerine uzun ve yorucu bir seyahate çıktı. Seyahatine Bağdat'tan başlayarak büyük işadamlarından Abdülkadir el-Huzeyri'nin filosuna ait bir nehir gemisiyle Dicle Nehri'nden güneye doğru hareket etti. Yanında Adalet Bakanı Naci es-Suveydi, Rüstem Haydar ve diğerleri vardı. Ancak seyahatin özellikle güney bölgelerinde başka bir amacı daha vardı. Ayetullah el-Halisi seçimlere katılmayı yasaklayan bir fetva daha yayımlamaya hazırlanıyordu. Böyle bir olay bütün seçim sürecini çöpe atabilir ve onunla birlikte Irak'ın artık bağımsızlık yoluna girdiğinin aşikâr olduğu yolunda Faysal'ın iddiası da boşa çıkardı. Faysal 1920 isyanının önde gelen aşiret önderlerinin gelecek seçimler için itimadını kazanmak ve antlaşmanın ülke için büyük bir kazanım olduğuna onları ikna etmek istiyordu. Destekleri seçimlere katılımın zeminini genişletmekle kalmayacak ayrıca meşruiyetini de artıracaktı. Aşiret önderleri, ayrıca hükümet ile seçimlere ısrarla karşı dini liderler arasındaki uçurumu aşmak için bir köprü rolü oynayabileceklerdi. Neredeyse tüm aşiret reisleri Faysal'ın terakki için en iyi yolun seçimler ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun çıkartılması olduğu önerisini kabul ettiler.[23] Direnen tek kişi olan Şeyh el-Muhsin Ebu Tabih, seçimlere katılmayı yasaklayan fetvadan sapamayacağını ancak fetvanın hükümleriyle hükümetin siyaseti arasında ortak bir zemin bulunmasına yardım edebileceğini ifade etti.[24]

Kral bunun üzerine Elvan el-Yasiri ve Gat el-Avadi'yi Ayetullah Mehdi el-Halisi'yi ziyaret edip fetvanın geri çekilmesine ikna için gayret göstermelerine razı etti. Ancak Ayetullah ziyaretçilerini küfre düşmekle suçladı. Aşiret reisleri Ayetullah'tan ayrılıp İmam Musa el-Hazım'ın türbesini ziyarete gittiklerinde, el-Halisi'nin kışkırttığı bir kalabalık el-Yasiri'yi taciz edip üstüne hücum etti. Aşağılanan el-Yasiri kaçmak zorunda kaldı. 17

Mayıs'ta Kazimiye Camii'nin kapısına asılan ilanlarda, halka seçimlere katılmayı yasaklayan önceki fetva hatırlatıldı. Muhalif müçtehitlerin bir araya geldiği bir cephe olan Hizb ül-Muhalas (Selamet Partisi) adındaki bilinmeyen bir partinin imzasını taşıyan ilanlar şöyle başlıyordu: "Hükümet halkı antlaşmaya yapılan değişiklik protokolüyle kandırmaya çalışmakta ve müçtehitlerin fetvasını ayaklar altına alarak seçimleri düzenlemek için her gayreti göstermektedir. Ey halkımız, dikkatli olunuz ve kanmayınız."[25] Büyük Ayetullahlar 30 Mayıs 1923'te seçimlere katılımı yasaklayan fetvalarını tekrar teyit ettiler. "Bir mümin"in seçimlerin caiz olup olmadığına ilişkin sorusuna cevaben müçtehitlerin tümü daha önceki yasaklamalarını tasdik ederek cevap verdiler. Âdeti olduğu üzere Ayetullah el-Halisi bir adım ileri giderek seçimlere katılımın "dinden dönmek" ve "Allah'a şirk koşmakla" eşdeğer olacağını belirtti.

Temsilcilik ve es-Sadun, Ayetullahların tutumundan usanmıştı. Özellikle es-Sadun hesaplaşmaya girmeye karar verdi ve hükümet yanlısı basın müçtehitlerin itibarını kırmak için kampanya başlattı. Savundukları tutum, Ayetullahların İran tebaası oldukları ve yabancıların Irak'ın iç siyasetine karışamayacaklarıydı.[26] Bazı Ayetullahlar gerçekten de köken itibariyle İranlı olsalar da, Halisiler gibi birçokları aslında İran vatandaşlığına sahip Araplardı. Bu statüyü Osmanlı zamanlarında askerden kaçmak için edinmişlerdi. Ancak Ayetullahların İran vatandaşlığı Aşil'in topuğu gibi zayıf noktalarıydı ve es-Sadun ile kabinesi tarafından tutuklanmaları ve sınır dışı edilmeleri için istismar edildi. Faysal 17 Haziran'da hâlâ ülkenin güneyinde seyahatte bulunurken, kabine harekete geçmeye ve Faysal'ın Bağdat'a dönüşünün ertesinde seçimleri düzenlemeye karar verdi. Ayrıca dik kafalı İran tebaası müçtehitlerin sınır dışı edilmesi, Irak vatandaşı olanlarınsa mahkemeye verilerek muhalefetin cezalandırılması kararlaştırıldı. Birkaç gün önce ceza kanununa getirilen değişiklikler hükümete yabancı zanlıları sınır dışı etmek yetkisi vermişti. Faysal'ın böylesi gaddarca önlemleri onaylayıp onaylamadığı bir akıl yürütme meselesidir. Tamamen uzlaşmadan kaçındıkları takdirde müçtehitlere baskıyı artırmaya kuşkusuz hazırdı ve Basra gezisindeyken seçimlere karşı tutum alan ve Arap davasının düşmanları olan müçtehitleri mahkûm etmişti. Naci es-Suveydi tarafından onun adına okunan bir konuşmasında Faysal, "Hükümet, milleti, parlamento vasıtasıyla hâkimiyetini icra etmekten alıkoyacak tüm eylemleri yasal tedbirlerle

engelleyecektir" dedi. Hilla'daki bir konuşmasında ülkenin çıkarlarına ve Arap davasına komplo kuranlara karşı alınan önlemlerden bahsetti.[27] Ancak Faysal, daha sonraki eylemlerinin teyit edeceği gibi, Şii dini önderliğiyle daha az çatışmacı bir yaklaşımı tercih ederdi.

Hükümet 21 Haziran'da siyasetini gerçek anlamda uygulamaya başladı. Ayetullahlardan birinin yeğeni sivil polisler tarafından Kazimiye Camii'nin ana kapısına seçimleri kınayan ilanlar asarken tutuklandı. Soruşturmadan sonra zanlı Şeyh Ali Taki ilanların Halisi Medresesi'nde basıldığını itiraf etti. Bunlar olurken, Halisi'nin oğullarından biri, Şeyh Hasan el-Halisi de bir üniformalı polis tarafından izinsiz ilanlar asmaktan tutuklandı. Şeyh Hasan gelip geçenlere saldırıya uğradığını bağırmaya başladı. Kalabalık polisi caminin avlusuna sürükledi. Şeyh Hasan bir bıçak çıkarıp polisi öldürmekle tehdit etti ancak çıkan arbedede polis kaçmayı başardı.[28] Bu, polise, el-Halisi'nin iki oğlunu, yeğenini ve dördüncü bir kişi olarak, Halisi'nin bağlılarından, Süleyman el-Kutayfi'yi tutuklamak için yeterince gerekçe verdi. Tutuklamalara tepkinin zayıflığından güç alan hükümet sonra da gözünü Ayetullah'ın kendisine dikti. Tutuklanması için karar 26 Haziran'da çıktı.

Ayetullahlar Ayrılıyor

Faysal'ın Ayetullah el-Halisi'ye karşı büyük bir muhabbeti yoktu. Halkı seçimlere karşı kışkırtmış ve şimdi de silahını Faysal'a karşı çevirmişti. Ayetullah, inatçılığı ve sofuluğuyla meşhurdu. Faysal, el-Halisi'nin sürgün edilmesini kabul edebilirdi ancak bunun muhtemel sonuçlarından ürküyordu. Mayıs 1923'te yüksek komiser olan Dobbs da aynı şekilde el-Halisi'nin sınır dışı edilmesinin etkilerinden endişeliydi. Ancak es-Sadun, Ayetullah'ın sınır dışı edilmesinin hükümet tarafından idare edilebileceğinden ve olumsuz tepkilerin polis tarafından engellenebileceğinden emindi. Bağdat'taki tutuklamalarla şans eseri aynı zamana rastlayan güney seyahatine çıkmadan önce Faysal, el-Halisi'ye karşı önlemleri kabul ettiğini gösterecek şifreli bir cümle üzerinde anlaşmıştı. Ayetullahlara atıfta bulunurken kullanılacak kelime olarak "tavuk" seçildi. Basra'ya vardıktan sonra Faysal sürgün kararından caymış göründü. Es-Sadun'a şifreli bir telgraf çekti: "Tavukları kendi haline bırak."

Bununla hükümetin el-Halisi'yi tutuklamaması gerektiğini belirtiyordu. Ancak es-Sadun, Ayetullahların ayak altından çekilmesini isteyen İngilizler gibi, planını uygulamaya kararlıydı.[29]

Es-Sadun, Faysal'a bir telgraf çekerek, el-Halisi'nin ve taraftarlarının faaliyetlerinin devletin itibarını tehdit ettiğini ve sürgüne göndermekten başka seçenek olmadığını vurguladı.[30] Faysal onayını verdi. Cevaben gönderdiği telgrafta, "Şeyh'e karşı [Ayetullah el-Halisi] hareket gerekliyse, tam bir nezaketle ve şahsi saygınlığını zedelemeyecek veya ailesinde korku veya üzüntü uyandırmayacak şekilde yapılmasını istiyorum," dedi. Ardından çektiği başka bir telgrafta Faysal bu hareketin Necef Ayetullahları arasında aksi tepkiler uyandırabileceğini öngördü, "Bağdat ve Kazimiye'de güvenliği ve hükümetin saygınlığını korumak için uygun önlemleri almak için tam yetki sahibisiniz. Kati bir eylem planınız olmalıdır. Kazimiye [tutuklamalarından] sonra Necef müçtehitlerini vali vasıtasıyla el-Halisi'ye olanlardan bilgilendiriniz... Onlardan sakin kalmalarını ve dini vazifelerine devam etmelerini isteyiniz. Hükümetin bu zamana kadar izlediği barışçı siyaset ışığında, bu önlemi almış olmaktan dolayı üzüntü duyduğunu bildiriniz. Bu kararları uygun zamanda basında yayımlatınız."[31] Birkaç gün sonra 25 Haziran 1923'te hükümet zanlı müçtehitleri -"bu her şeye karışan yabancıları"- halkı aldatmak ve kutsal mekânların mukaddesliğini kirletecek din dışı işler yapmakla suçladı.

Ayetullah el-Halisi 26 Haziran gecesi evinde tutuklandı. Direnişte bulunmadı. Özel bir trenin birinci sınıf vagonuna konuldu ve daha önce tutuklanan ailesinin dört üyesiyle beraber Basra'ya gönderildi. Burada yerli armatörlerden Ağa Caferi'nin konağına yerleştirildi ve pek kasıtlı da olmadan sıcak ve havasız bir odaya alındı. Ancak rahatsızlığı kısa zamanda giderildi ve 30 Haziran'da Bombay'a giden bir vapura konuldu. Gemide polis komiseri Ahmed er-Ravi ile Faysal'ın azatlılarından Salim ile Bircis de vardı. Talimatları, Bombay'a erişene kadar Şeyh'e ve beraberindekilere göz kulak olmaktı. El-Halisi, Bombay'dan Aden üzerinden Londra'ya giden başka bir gemiye bindirildi. Kendisi ve beraberindekilere seyahat masraflarını karşılayacak yeterli para ve birinci sınıf bilet verildi. Grup Aden'e ulaştığında hac mevsimi başlamış olduğundan el-Halisi ve beraberindekiler hacca gitmeye karar verdiler. Aden'den ayrılan son hacı gemisini yakalayarak Cidde'ye gittiler. Ayetullah'a Cidde'de büyük bir kabul düzenlendi ve Kral Hüseyin bir temsilcisini karşılama

için gönderdi. Hac boyunca kralın misafiri olacaktı. Haccın sonunda el-Halisi İran hükümetinin davetini kabul ederek Temmuz 1923'te bu ülkeye geçti. Faysal'ın artık can düşmanı haline gelen el-Halisi'ye, sadece Faysal'ın Iraklı yetkililere doğrudan talimatları değil, gemisinin uğradığı tüm limanlarda İngiliz memurları vasıtasıyla uygulanan talimatların da etkisiyle sürgününün ilk döneminde olanca nezaketle ve hürmetle muamele edildi.

El-Halisi ile kendisine mübalağalı bir alaka gösteren ve "Faziletli Şeyh Hazretleri" diye hitap eden Kral Hüseyin'le bir görüşme düzenlendi. Hüseyin'le görüşmesinde, on iki yaşında, paravanın arkasına saklanan, Hüseyin'in Avn diye seslendiği bir oğlan çocuğu el-Halisi'nin dikkatini çekti. Çocuğun Faysal'ın Gazi adındaki oğlu olduğu söylendiğinde, el-Halisi doğal olarak neden büyükbabasının ona bu ismi verdiğini sordu. Hüseyin, cevap olarak, rüyasında şehit İmam Hüseyin'i gördüğünü, Faysal'ın oğlu olduğu takdirde ona Avn ismini vermesini istediğini söyledi. Ancak Faysal'ın ailesi, Asir'de İdrisi'ye karşı zaferinden ötürü oğlana Gazi ismini vermek istemişti. Neticede bir uzlaşma bulunmuş, çocuğa babasının zaferlerinden ötürü Gazi adı verilirken, dedesinin Avn demesi kabul edilmişti![32]

El-Halisi'nin Irak'tan sürgün edildiği haberi Kazimiye halkına eriştiğinde, protestocular caminin avlusunda toplanmaya başladı. Bağdat'ta bakırcılar çarşısı tepki olarak kapandı. Ancak hükümet görevlilerinin grevci dükkân sahipleri ve tüccarlara karşı katı önlemleri, başlayan protesto eylemlerini daha başlangıç aşamasında süratle sona erdirdi. El-Halisi'nin sınır dışı edilmesine karşı Kazimiye'nin dini şahsiyetlerini bir araya getirmek için yapılan bir girişim de geri tepti. Ayetullah'ın birçok düşmanı vardı ve bunlardan önde gelen bir müçtehit siyasete karıştığı için hak ettiğini bulduğunu beyan etti. Bununla beraber Necef'te durum tamamen farklıydı. Burada protestocular şehirde hayatı durdurdu ve Ayetullahlar el-Halisi ile dayanışmalarını ilan etti. Sınır dışı edilmesini müçtehitlerin saygınlığına ve otoritelerine karşı tahammül edilemeyecek bir hakaret ve saldırı olarak gördüler. Hükümetin hareketine karşı kendilerinin de Irak'ı terk edeceklerini çarpıcı bir şekilde beyan ettiler. Şii ruhban hiyerarşisinin zirvesi ülkeyi boşaltmaya hazırlanıyordu. Niyetlerinin, taraftarlarını hükümetin önlemlerine yönelik karşı konulmaz bir protesto dalgası halinde harekete geçirmek olduğu aşikârdı.

En yüksek mertebedeki müçtehitler olan el-İsfahani ve en-Naini önderliğindeki Ayetullahlar Irak'tan ayrılmaya hazırlık için Kerbela'ya geldiler. Beraberlerinde çok sayıda talebeleri ve küçük dereceli din adamları vardı. Kerbela valisi onları makul davranmaya ve Necef'e dönmeye iknaya çalıştı ancak sonuç alamadı. Bu şiddetli yola girmekten vazgeçiremeyince, İran tabiyeti sahibi herkesin ayrılmasını kolaylaştırması, Irak vatandaşı dini liderlerin hareketini engellemesi için kesin talimat aldı. Şii dünyasının en yüksek dini otoritelerini teşkil eden yaklaşık yirmi beş kişilik alay 1 Temmuz 1923'te polis koruması altında Bağdat yakınlarındaki demiryolu aktarma istasyonuna giderek, özel bir trene binip İran'a gitti.[33] Bağdat'taki İran konsolosunun müçtehitlere saygısızca davranıldığı yönündeki protestolarına rağmen, gerçek, her birine mevkilerine göre hürmetle davranılmış olduğuydu. Hükümet cevap olarak, sınır dışı edilmelerini kendisinin emretmediği, sadece ülkeden ayrılma taleplerini kabul edip şahsi kararlarının gereğini yerine getirdiği cevabını verdi. Durumlarını Ayetullah el-Halisi'nin durumu ile kıyaslamak mümkün değildi.

Bu sarsıcı gelişmeler meydana gelirken, Faysal güney seyahatinin sonuna yaklaşıyordu. Dikkat çekici bir rastlantıyla treni tam Basra'dan Fırat bölgesinin şehirlerine gitmek üzere ayrılırken, el-Halisi'yi taşıyan tren de Basra istasyonuna giriyordu. Olayın bir görgü tanığı daha sonraları, el-Halisi'nin trenindeki yolcuların kralın iyi aydınlatılmış vagonunu çok berrak görebildiklerini söylemiştir.[34] Faysal 28 Haziran 1923'te Divaniye'ye vardığında, el-Halisi, Ağa Caferi'nin Basra'daki konağında zoraki misafirliğini sürdürüyor, Büyük Ayetullahlar da ülkeden ayrılmaya hazırlanıyorlardı. Aşiretlerin Büyük Ayetullahlara desteğinin merkezi olan Aşağı ve Orta Fırat vadileri şehirlerinde halkın bu olaylara tepkisi hayret verici ölçüde suskundu. Hilla dışında hiçbir gösteri yapılmadı. Burada, Büyük Ayetullahlardan birinin temsilcisi bir gösteri düzenlemeye çalıştı ancak çabaları boşa çıktı. Vali de bu kişiyi yakalatıp Bağdat'a sürgün etti.[35] Mesele artık diğer aşırı kutba meyletmeye başlamaktaydı. Hükümet ve kralın Ayetullahlarla çatışmasından zaferle çıkması sonucu, Divaniye'nin aşiret liderleri Faysal'a desteklerinde taşkınlıklar içine girdi. *El-Irak* gazetesi, Fırat Vadisi aşiretleri ve 1920 isyanının önderleri tarafından Faysal'ın karşılanmasını şöyle haber yaptı: "Şeyhler ve aşiret reisleri öğleden sonra Majesteleri Kralla görüşerek Majestelerinin poli-

tikalarına mutlak sadakat ve emirlerine itaat sözü verdiler ... seçimlerin düzenlenmesinde başkaca bir tehire, tek bir güne bile tahammül etmeyeceklerdir."[36]

Ayetullahların sürgününün rahatsız edici bir yan etkisi Ayetullahları ve hükümete çıkardığı zorlukları kınayan çok sayıda gazete makaleleri ve yorumlarıydı. Hükümetin Ayetullahların İran vatandaşlığına yoğunlaşan propagandası, Irak çıkarları ile "Arap milleti" arasındaki bağlantı bünyesinde bir mezhepçilik ve etnik milliyetçilik havası taşıyordu. Basın önde gelen Şii müçtehitlerin karakterini, saiklerini ve ehliyetini kötüleyerek bunu birkaç adım daha ileri götürdü. Hükümet yanlısı *el-Irak* gazetesindeki bazı makalelerde, Ayetullahların siyasi amacı olduğu varsayılan pan-İslam düşüncesi milliyetçilik ilkeleriyle olumsuz bir ışık altında karşılaştırıldı. "Bu işgüzarlar (sorun çıkaran Ayetullahlar) yıllarca Irak'ın Arap seması altında yaşadılar... ancak din ve din birliği adı altında onu baltalamaktan hiç geri durmadılar." Yazar şöyle devam etti, "Bu insanların mübarek Arap hareketine zarar vermekten başka maksatları olmadığına eminim ve bu yolla çatısı altında her şeyi bol bol buldukları ülkeye ihanet etmişlerdir... Maksatları, Arap devletinin (Abbasi İmparatorluğu) ve parlak başkentinin (Bağdat) yıkılmasının arkasındaki başlıca sebep olan yabancı bir devlete hizmet etmektir."[37] Irak ve Arap milliyetçiliğinin çıkarlarına karşı muzır İran'a göbeklerinden bağlı dini unsurların, medeniyetin temellerini, ilerlemeyi ve modernizmi yıkmak isteyen dini unsurların temsil ettiği karanlık güçlerin komplolar kuran "beşinci kolunun" varlığı teması, Irak'ın modern tarihi boyunca hep karşımıza çıkar ve kökeni bu krizdedir. Faysal, ülkenin çoğunluğunu oluşturan Şiilerin tüm liderliğini gerici yabancılar mevkiine sokmakta çok ileri gittiği için bu yaklaşımın içerdiği uzun dönemli tehlikeleri anlamıştı. Ayetullahların kendi planlarına engel çıkarma ve baltalama gücüne karşı durmak istemiş, ancak Şiileri ölümcül biçimde düşmanlaştırmak noktasına kadar ileri gitmek istememişti.

Büyük Ayetullahlar 7 Temmuz 1923'te İran'a geçip Irak hükümetine ve özellikle Faysal'a karşı bir kampanyaya başladılar. Faysal tahttan inmedikçe Irak'a geri dönmeyeceklerini alenen ilan ettiler. Faysal'a karşı tutumları, dört yüz Iraklı şahsiyet tarafından güçsüz Osmanlı halifesine karşı "yabancılardan ... ve İtilaf kuvvetlerinin saflarında çarpışan, Arap milliyetçiliği kisvesi altında Allah'ın emirlerine aykırı olarak Müslü-

manların birliğini bozan ve Müslümanların üzerinde bu yolla hâkimiyet kuran Faysal ve babasından Irak'ı kurtarması"[38] için gönderdikleri çağrıyla güçlenmiş göründü. Gönüllü sürgüne giden Ayetullahların mevcudiyeti İran'da büyük bir rahatsızlık yarattı. Halk, İngilizlerin talimatıyla ülkeden atıldıklarına inandığından hükümet üzerindeki İngiliz etkisine karşı kışkırtmalar arttı. İran'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Lorraine Ağustos ayında Bağdat'a giderek Irak hükümetini sürgünlerin ülkeye geri alınmaları için iknaya çalıştı ancak es-Sadun bunun lafını bile ettirmedi. Hükümetin ses getiren bir zafer kazandığına inanmaktaydı ve geri gelmelerine izin vermek niyetinde değildi. Lorraine ayrıca Dobbs, Cornwallis ve es-Sadun'la birlikte kralla da görüştü. Kral Ayetullahların dönüşüne daha yumuşak bakıyor, ülkeden ite kaka çıkarılmalarından sonra hükümetin bir daha siyasete karışmamaları yolundaki şartını muhtemelen kabul edeceklerine inanıyordu. Faysal Ayetullahların Irak'taki fiziki ve mali dayanaklarından uzun süre ayrı kalınca etkilerini yitirdiklerini hissedip çıkardıkları gürültüyü zamanla azaltacaklarını biliyordu. İran'ın Büyük Ayetullahları da, kendi destek tabanlarına seslenebilecek bu güçlü Iraklı rakiplerinden giderek bıkacaklardı.[39] Dahası Faysal, Şii cemaati nezdinde mevkiini tekrar elde etmesi ihtiyacını anlamakta, siyasi müdahale yolları kesilmiş Ayetullahların geri dönüşünün bu stratejisinde önemli bir unsur olacağını takdir etmekteydi. Dolayısıyla Faysal, Dobbs ve es-Sadun arasında, Kurucu Meclis seçimlerinden sonra Ayetullahların dönüşü meselesinin yeniden açılmasına karar verildi.

Bununla beraber Faysal İran'daki gönüllü sürgün Ayetullahlarla es-Sadun veya Temsilciliğin bilgisi olmadan gizli temaslara başladı. Ayetullahlar modernleşme politikalarından çok rahatsızlık duydukları Rıza Han idaresindeki İran hükümetiyle ihtilafa düşmüşlerdi. Irak'ta kalmış olan Büyük Ayetullahlardan Seyyid Muhammed el-Firozbadi yokluklarında işleri eline alıyor ve Necef medreselerindeki dini ve eğitim görevlerinde Ayetullahların eksikliğini küçümsüyordu. Faysal ile İran'daki Ayetullahlar arasında, RAF İstihbarat Dairesi'nin bir grup yazışmayı ele geçirmesiyle içeriği açığa çıkan mektup teatisi yürütüldü. Bell 29 Kasım 1923 tarihli mektubunda şöyle yazmaktaydı:

> RAF postada İran'daki müçtehitlerden buradaki temsilcilerine yazılmış bir paket dolusu önemli mektubu yakaladı. Mektuplarda, Majestelerinin Muhsin Sadun kabine-

sinin düşürüleceğini, bir Şii başbakan atanacağını, müçtehitlerin geri çağrılacağını ve antlaşmanın reddedileceğini vaat ettiğini bildiriyorlar. Vaatlerine güvenmiyorlarmış ancak Majestelerinin bu vaatleri yerine getirmesi kaydıyla seçimlere itirazlarını kaldıran imzalı ve mühürlü bir fetvayı eklemişler. Bu, kendisine gösterilecek ancak söylediklerini yerine getirene kadar yayımlanmayacakmış. Bütün bunları nasıl güvenerek postaya verdiklerini anlayamıyorum; şimdiye kadar tüm mektuplarını habercilerle göndermişlerdi. Polis ajanlarından bunlardan haberdar oluyorduk, ancak hiç fiilen elimize geçirememiştik. Uzun istişarelerden sonra Sir Henry'nin bunları Majestelerine götürmesine, müçtehitleri oyunda tuttuğunu Sadun'a söylediğini bildiğimizi, buna rağmen çok tehlikeli şekilde ileri gittiğini ve Sadun'a karşı kullanacakları bir silahı ellerine verdiğini ifade etmesini kararlaştırdık. Majesteleri bunu çok neşeli karşıladı, tekliflerini abarttıklarını ancak şimdi kendi hallerine bırakılabileceklerini ve onlarla müzakereleri keseceğini söyledi. Bu iş de böylece bitti.[40]

Bu olay Faysal ile es-Sadun arasındaki gerilimleri büyük ölçüde artırdı. Ancak Ayetullahların dönüşünden önce daha birçok görüş teatisi gerekecekti.

Son Engeller

Seçimlerin başlatılmasına son ciddi engel Kuzeydoğu Irak'taki durumdu: Kürdistan'ın güney bölgeleri İngiliz idaresi altındaydı. Konu aynı zamanda, tekrar canlanan bir Türkiye'ye karşı İngiliz politikasıyla da iç içe geçmiş haldeydi. Bağımsız bir Kürdistan vaat eden 1920 tarihli Sevr Antlaşması Mustafa Kemal'in askeri başarılarından sonra artık bir kâğıt parçasıydı. Churchill'in daha önce parlamentoya söylediği gibi Türkiye ile barış artık "en üst derecede öneme" sahipti. Lloyd George hükümeti sırasında Kasım 1922'de Türkiye ile Lozan'da başlayan konferansta müzakereciler bir türlü çözülemeyen Musul Vilayeti sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Türkiye neredeyse tüm vilayeti talep ederken, İngiltere Irak ile Türkiye arasındaki sınırı eski vilayetin kuzey sınırlarından çizmek istiyordu. İngilizler Türkiye'ye jest olarak ölü Sevr Antlaşması'nın bağımsız Kürdistan kurulmasını öngören maddelerini iptale hazırdı. Ancak arazide, yani Kürdistan'ın güneyinde hem Türkiye hem İngiltere avantajlı bir konum elde etmek maksadıyla manevralar içindeydi.

Bölge halkını etkileyen Türk propagandası İngiliz yanlısı eşrafı ve aşiret şeyhlerini "korkudan beti benzi atmış" halde bırakmaktaydı.[41] Milliyetçi lider Şeyh Mahmud Süleymaniye'deki güç merkezinden kendisine fırsat çıktığını gördü ve Mart 1923'te İngilizlere karşı ayaklandı.[42] Şehri bombalayan RAF Mahmud'u bölgenin dağlarındaki mevzilerine çekilmeye zorladı ancak şehir taraftarlarının denetimi altında kaldı. Şeyh Mahmud, Revanduz şehrini işgal etmiş olan Türk milis komutanı Özdemir'in kuvvetleriyle işbirliği yapıyor, ikili Erbil ve Kerkük şehirlerinde saldırıya geçerek genel bir ayaklanma çıkartılması için hazırlanıyordu.[43] RAF, isyanı ve Özdemir'in birliklerini destekleyen aşiretlere karşı geniş bombalama harekâtlarıyla cevap verdi. Daha başlangıç aşamasındaki isyan bunun üzerine çöktü ve 9 Mayıs 1923'te İngiliz ve Irak güçleri Süleymaniye şehrini işgal etti.

Kürdistan'ın güney bölgeleri, nihai statü henüz belli olmamışken, 1923 yazında idari birimlerin ve çatışan iddiaların arasında çok sayıda parçaya bölünmüştü. Kabine Erbil bölgesinde yeni bir vilayet teşkil etmiş ve İngilizler Süleymaniye şehir meclisinden, bu şehri ayrı bir liva olarak idare etmesini istemişti. Meclis üyeleri İngilizlerin bölgede askeri varlıklarını sürdürmeleri şartıyla öneriyi kabul ettiler. Ancak sıkışık durumdaki İngilizlerin böyle bir garanti veremeyip güçlerini geri çekmeleri üzerine meclis istifa etti ve Şeyh Mahmud şehre tekrar girdi. Otoritesini Süleymaniye ve yakın çevresi dışına genişletmedikçe kendisine tahammül edildi.

İngiliz siyaseti, Kürt bölgelerinin Bağdat hükümetiyle gevşek ilişkiler içinde tutulmasıydı. Faysal ve kabinesi ise, kuzey vilayetlerini merkezi hükümete bağlamak, üniter ve merkezi bir devlet kurmak istiyordu. Cox Aralık 1922'de Faysal'ı Kürtlere bağımsızlığa varan haklar tanıyan ortak bir İngiltere-Irak beyannamesini kabule razı etti. Faysal, razı olmadan önce duraksamıştı. Ancak Cox özel olarak bunun kesinlikle Irak'tan siyasi veya ekonomik ayrılık anlamına gelmeyeceği garantisini verdi. Her halükârda Irak Kürt bölgelerinde İngiliz desteği olmadan emirlerini uygulatamıyordu ve İngilizler hem Lozan'da bir pazarlık kozu olarak kullanmak hem de Irak hükümetini baskı altında tutmak için bağımsız Kürdistan beklentisini muhafaza ediyorlardı. Faysal bir başka milliyetçi kalkışmanın Süleymaniye'de çıkabileceğinden, bunun tüm Musul'un gelecekteki statüsünü tehlikeye atıp Milletler Cemiyeti'ni vilayeti Türkiye'ye teslim etmeye teşvik etmesinden endişe duyuyordu.

Kürtlerin kültürel ve siyasi özerkliğine uzlaşmacı yaklaşan bir siyaset, bu nedenle Kürt bölgelerinin kurucu meclis seçimlerine dahil olmaları için elzemdi. Buna uygun olarak kabine 11 Temmuz'da merkezi hükümetin Kürt bölgelerine teknik görevler dışında Arap memur atamamasını teyit eden bir kararı kabul etti. Hükümet de Kürt bölgelerinin sakinlerini Arapçayı resmi yazışmalarında kullanmakta zorlamayacağını vaat ederek bu bölgelerin dini ve sivil cemaatleri ile sakinlerinin haklarını koruyacağını belirtti. Bu önlemler Güney Kürdistan'ın büyük bölümünü yatıştırdı ve Süleymaniye dışında bölgenin sakinlerine kurucu meclis seçimlerine katılma yolunu açtı.

Seçimleri tekrar başlatmak için yolu artık hazırlamış olan kabine 3 Temmuz 1923'te Kraliyet Sarayı'nda Faysal'ın başkanlığında seçim sürecinin devam ettirilmesini kabul için toplandı. Ancak seçimleri düzenlemek için uygulanan bu yüzeysel görüş birliğinin arkasında Faysal ile Temsilcilik tarafından kuvvetle desteklenen Başbakan es-Sadun arasındaki güç mücadelesi kendini belli ediyordu. Meclisin terkibi Irak'ın güç dengelerinde belirleyici unsur olacağından Faysal müttefiklerini ve destekçilerini mecliste en ileri saflara yerleştirmeyi hedeflemekteydi. Yeni meclis tarafından onaylanması gereken İngiltere-Irak Antlaşması'nın kaderi de tehlikedeydi. Ana muhalefet partileri seçimlere yaklaşımlarında bölünmüştü. En-Nahda seçimleri tamamen boykot etmeye karar verirken bazı liderleri bireysel olarak seçimlere katıldığından el-Vatani çekimser kaldı. Nakip'in İngiliz taraflısı partisi Hizb ül-Hür başlangıçta seçimleri desteklerken, sonradan çekildi ve aşiret mensuplarının seçmen yazılması konusu nedeniyle kendini lağvetti. Müçtehitler tarafından başı çekilen boykot hareketi büyük ölçüde gücünü yitirdiğinden Şiilerin kalesi olan mukaddes mabet şehirlerinde bile seçimler kıyasen düzenli yürütüldü. Necef'te filizlenen dini sınıfların önderliğindeki bir protesto hareketi Vali Mevlut Muhlis muhalifleri susturduktan sonra gelişemedi ve seçimlerin normal devam etmesi mümkün oldu.

Seçimler iki aşamalıydı. Yirmi bir yaşın üstündeki tüm erkeklerden oluşan ilk seçmenler ikinci seçmenler grubunu ve bunlar da Kurucu Meclis üyelerini seçiyorlardı. Faysal'ın kendi müttefiklerinden tayin ettiği vali, mutasarrıf ve nahiye müdürleri ağırlıklarını kralın desteklediği adaylara koydular. Bunların arasında sadece Faysal'a sadık insanlar değil, Faysal'ın mecliste görmek istediği antlaşma karşıtı adaylar da vardı.

Faysal ayrıca el-Halisi'nin sınır dışı edilmesi ve Ayetullahların gönüllü sürgüne gitmelerinden sonra Şii cemaati nezdinde tekrar itibar kazanmak istiyordu. Stratejisi sırf İngiltere-Irak Antlaşması'nın meclisten geçmesini engellemek değildi. Daha çok, meclis içinde sağlam bir destek elde ederek İngilizlerin karşısına çıkmak ve onları, antlaşmaya getirilecek değişiklikleri kabule zorlamak istiyordu. İngilizlerse mecliste antlaşma taraftarı bir çoğunluk kurmak için doğal olarak seçimleri yönlendirdiler. Mesele, Dobbs'un 31 Ağustos'ta Cornwallis'e yazarak Faysal'ı yeni mecliste çoğunluk elde etmek için muhalefetle dolap çevirmekle suçlamasıyla doruğa ulaştı. Faysal bu suçlamaları reddetti ve ülkenin tüm kısımlarında düzenli bir seçim yürütmek için tüm çabaları sarf ettiğini öne sürdü.[44] Ancak Temsilcilik Faysal'ın beyanlarından tatmin olmadı. Temsilciliğin sözcüsü *Bağdat Times*'da yayımlanan bir makalede antlaşmanın onaylanmaması halinde İngilizlerin geri çekilmek zorunda kalacakları ve sonucun Irak için felaket olacağı ifade edildi. Hükümet yanlısı gazete *el-Irak* benzeri çizgide bir makaleyle bunu devam ettirdi ve 25 Eylül'de aynı gazeteye bir mülakat veren es-Sadun antlaşma reddedildiği takdirde, Irak'ın tehlikeli bir konuma gireceği uyarısında bulundu. Faysal antlaşma taraflısı adaylara açık desteğini ortaya koymak zorunda kaldı. Ekim 1923 başlarında İçişleri Bakanlığı Danışmanı Kinahan Cornwallis ile bazı bakanların eşliğinde Musul'a gitti; buradaki müdahalesi antlaşma taraflısı adaylar lehine dengeyi değiştirdi.[45]

Faysal'ın Musul'a seyahatinin gerçi başka bir nedeni daha vardı. İngilizler tarafından Kuzey Irak'a yerleştirilmiş Süryanilerle kuzey bölgelerinin sakinleri arasında gerilim tırmanmaktaydı. Musul bölgesinde eskiden beri Süryani köyleri vardı ancak çok sayıda yeni Süryani'nin bölgeye kaçarak yerleştirilmeleri bu çok milletli bölgenin dengesini etkilemişti. Musul'da İngiliz ordusuna bağlı yardımcı kuvvetler olan Süryani korucular ile yerliler arasındaki çekişmeler neredeyse şehirde bir patlamaya yol açtı. Faysal yerli nüfusun Süryani korucuların şehirdeki mevcudiyetine duyduğu kızgınlığın arttığı hakkında es-Sadun hükümetine bir yazı gönderdi ve sakinlerin endişeleri giderilmediği takdirde bir felaketin eşikte olduğunu uzağı görerek uyardı: "Musul halkının kalbi hınç ve kızgınlık doludur. Süryani meselesi ciddidir. Ateş için için yanmaktadır. Bu nedenle korucuları Musul'dan ayrılmaya zorlayarak nihai biçimde meseleyi halledene kadar dönüşümü erteledim. Felaketin

geldiğini gözlerimle gördüğüm için karargâhlarının başka bir yere nakledilmesine kararlıyım. En tatsız durum ise bu silahlı grupların İngiliz subayların komutası altında olması. Burada bir şeyler olursa, İngiltere özellikle subayları arasında can kaybını kabullenebilir mi?" Es-Sadun meseleyi ciddiye aldı ve Temsilcilikle Kuzey Irak'a hükümetin özel onayı olmadan başka Süryani yerleştirilmemesi konusunda mutabık kaldı.

Es-Sadun'un müçtehitlere karşı aldığı sert önlemler ve İngilizlerle ittifakı açıkça savunuyor olması onu Temsilciliğin gözdesi haline getirdi. Bilhassa Dobbs, es-Sadun'u çok tutuyor ve onda Bedevi Arapların tüm değerlerini görüyordu. Ancak Faysal, es-Sadun'u alternatif bir güç odağı, ülkede büyüyen itibarına rakip ve İngilizler nezdindeki konumunu sarsabilecek bir kişi olarak görüyordu. Ayrıca es-Sadun'un özellikle Şii müçtehitler hakkındaki politikalarından tehlike işaretleri alıyordu. Es-Sadun Irak'a dönmelerinin engellenmesinde ısrarcıyken, Faysal bilfiil geri dönüşlerinin şartlarını müzakere ediyordu. Bu gizli müzakerelerde Faysal'ın müçtehitlere es-Sadun'un hükümetini değiştireceğini vaat etmiş olması mümkündür.[46] Faysal mezhepler arasında adil ve tarafsız görünmeyi ve müçtehitlerin sürgününü onaylarken mezhepsel görüşlerle hareket ettiğine ilişkin tüm imaları silmeyi istedi. Esasen fazla Türk taraflısı görünen bazı Sünni şahsiyetlerin de sınır dışı edilmesini istemiş ancak es-Sadun, Faysal'ın tarafsız görünme isteğinden kaynaklandığı açık olan bu talebini kesin olarak geri çevirmişti.[47]

Faysal 1923 sonbaharı geldiğinde es-Sadun'u başbakanlıktan azletmeye karar vermişti. Kabineye bir mektup yazarak ülkenin ekonomik şartlarının iyileştirilmesindeki etkisizliğinden ve vergileri ağır düzeylere yükseltmesinden şikâyet etti.[48] Es-Sadun mektubun suçlayıcı tonundan derinden rencide oldu ve geri alınmasını istedi. Kral özür dilermiş gibi görünüp es-Sadun'a baskısını azaltmadan devam ettirdi. Es-Sadun da Faysal'ın isminin Bağdat camilerinde cuma hutbelerinde okunmasına karşı çıkarak buna mukabele etti. Faysal'ın bu harekete içerlemesinin tek nedeni, Osmanlı halifesine İstanbul'daki önemiyle uyumsuz bir konum vermesi değildi. (Mustafa Kemal bu tarihte sultan-halifeyi tamamen etkisizleştirmişti.)[49] İçerlemesinin ikinci bir sebebi de şeriflik soyunun Faysal'a bir manevi otorite verdiğinin bu yolla zımnen inkâr edilmesiydi. Kral 15 Kasım'da istediğini elde etti. Es-Sadun istifa etti ve yerine kralın adamı Cafer el-Askeri geçti.

Faysal 1923 sonunda iki yılı aşın bir süredir hükümdarlık etmekteydi. Başlangıçtaki tereddüdü yerini kendine güvene, hatta üzerine çöken sayısız ve karmaşık sorunlarla uğraşırken kaygısızlığa bırakmıştı. Hâlâ gaflar yapıp aşırıya kaçabiliyor ancak bu kusurlarının yerini hızla Irak siyaseti ve cemiyetinin labirentlerine ilişkin daha derin bir anlayış ve isabetli tespitler alıyordu. Ülkede daha önceden hiçbir deneyimi olmayan bir yabancı için bu, önemsiz sayılamayacak bir ilerlemeydi. Kendisini Irak'ın dahili meselelerinin her ayrıntısına vermekte, sarayı iktidarın güçlü ve elzem bir odağı halinde geliştirmekteydi. İngiltere'nin etkisi hâlâ çok bariz kalmakla beraber, Faysal bu etkinin her yeri saran ve hareketsizleştiren sınırlarından kurtulmuştu. Irak'a ilk geldiğinde hükümet tarafından tahsis edilmiş binada kalıyordu. Özel sarayının inşaatı hâlâ başlangıç safhasındaydı. Bağdat'ın kuzeyindeki Veziriye Mahallesi'ndeki kendi binasına yerleşen saray kâtipliği, ziyarete gelen bir Suriye heyetine neden Faysal'ın konumuna daha uygun bir saray inşa ettirmediğini sorduracak kadar mütevazı bir yerdi. Faysal şöyle cevap verdi, "Ben buraya krallık kurmaya geldim, saray değil."[50] Saray kâtipliğinin tefriş edilmesi ve çevredeki sokakların aydınlatılması için Maliye Bakanlığı'ndan 50.000 rupi[51] ek ödenek istemiş ancak bakanlık talebini geri çevirmişti. Bunun yerine saray kâtipliğinin eski mobilyasını kullanması önerildi.[52]

Yaklaşık iki yıl boyunca Faysal Irak'tan ayrılmamaya gayret etti. Bu süre zarfında Irak dışına bir kez, Temmuz 1923'te ağabeyi Abdullah'ı ziyaret için Ürdün'e seyahat etti. Yakın ailesi Hicaz'da kalmakta ancak Irak'ta yanına gelmeleri için hazırlanmaktaydı. Ayetullah el-Halisi'ye sürgününün ilk ayağında eşlik etmiş olan polis müdürü Ahmed er-Ravi'ye Faysal'ın eşi Huzeyme ile oğlu Gazi ve kızlarının seyahatini ayarlaması görevi verildi. Faysal'ın Irak'a beraberinde getirdiği Hicazlılar danışman veya sırdaştan çok hizmetkârdı. Suriye günlerinden beri yakın danışmanı ve dostu Rüstem Haydar'ı mabeyinciliğe getirmişti ve hâlâ geniş manada şerif yanlısı sayılabilecek Iraklı subayların desteğine bağlıydı. Ancak bunlar kendi güç tabanlarını kuruyor ve artık ülkelerinde olduklarından şahsi ihtiraslarının etkisiyle hareket ediyorlardı. Faysal'a destekleri ayrıca Temsilciliğin talepleriyle de sınırlıydı. Saray, Temsilcilik ve muhalefet arasında ince bir hattı korumak zorundaydılar.

Kadınların arkadaşlığından hoşlanan Faysal'ın Bağdat'taki Batılı kadınlarla ilişkileri olduğu hakkında bazı söylentiler ağızlarda dolaşıyor-

du. Bell, kralın metresi olduğu söylenen Madam Safvet adlı bir kadından bahsederek böyle bir imada bulunmuştur. Bell, kralın, metresinin kızıyla evlenebileceğini önerecek kadar ileri de gitmiştir. "Madam Safvet genel olarak kralın metresi olarak biliniyor. Beraberinde çok cazip, mükemmel Fransızca konuşan ve tuhaf kısa Türk şarkıları söylerken hayli iyi piyano çalan kızını da getirdi. Majesteleri onunla neden evlenmesin anlamıyorum. İki eşlilik gerçi onun âdeti değil fakat Abdullah'ın durumu böyle ve Kral Hüseyin Mekke'den ayrılmasına izin vermediğinden Faysal'ın bir karısının olduğu da söylenemez. Burada bir eşinin ve ailesinin olması onun için çok daha iyi."[53] Faysal'ın özel hayatına dair söylentiler, hiçbir şey ispatlanmamış olsa da ağızlarda dolaşmaya devam etti. Temsilcilik partileri ve faaliyetleri Faysal'a yabancılarla ve seyyahlarla bir araya gelmesi için fırsat sağlıyordu. Ancak Faysal'ın gerçekten rahatlayarak dinlendiği yer, sarayında veya Gertrude Bell'in ikametgâhında düzenlenen özel toplantılardı. Bell, bu ilk zamanlarda Faysal'a tutulmuştu ancak yazışmalarında zamanla etkisi geçtiği izlenen bir tutkunluk dışında uygunsuz bir ilişkiye dair hiçbir ima yoktur. Faysal, Bell'in görüşlerini beğenmekte ve hürmet duymaktaydı. Bununla beraber Bell, daha sonraları ona yakıştırılan "kral yapıcı (king-maker)" yaftasını hak edecek bir konumda da hiç değildi. Siyaseti sıkı sıkıya uygulayan ve kararları alan kişi Cox ve sonra da Dobbs idi. Bell'in partilerinde veya kendi evinde Faysal eğlenmek için kâğıt oynardı. Bu alışkanlığı savaştan sonra edinmiş ve usta bir briç ve *chemin-de-fer* [bakara olarak da bilinen bir kâğıt oyunu-ç.] ustası olmuştu. Mektuplarında Bell sık sık kralın küçük potlarla briç oynadığını zikretmektedir. Faysal'ın briç arkadaşları çok zaman Bağdat'ta oturan, Irak'ta görevli küçük rütbeli İngiliz subaylarının veya memurların eşleriydi.

Faysal genellikle İngiliz subaylarıyla sülün veya diğer kuşları avlamak için düzenli olarak av partilerine de çıkardı. Irak, göçmen kuşların durak noktasıydı. Sonraki yıllarda vahşi domuz ve ceylan gibi daha büyük hayvanların avına da çıkmıştır. Mükemmel bir atıcıydı ve en çok beraber avlandığı arkadaşları Tahsin Kadri ve Kinahan Cornwallis ile atış yarışmalarına girerdi. Ancak Faysal'ın boş zamanlarını en çok alan uğraşısı, atlara olan sevgisiydi. Düzenli olarak Bağdat'taki at yarışlarına katılır ve Irak ordusuna İngilizler tarafından sokulan polo maçlarını izlerdi. Atçılıkta hiç de amatör sayılmayan Faysal Arap atları konusunda

gerçek bir uzmandı. Atlara ilişkin bilgisi ve uzmanlığı Suriye'deki geçici sürgününden dönmüş olan Şeyh Muhsin Ebu Tabih'in bir ziyareti sırasında bariz açığa çıkmıştı. Şeyh, bir nezaket ziyaretinde bulunmuş ve on bir yaşındaki oğlunu da beraberinde getirmişti. Sahneyi daha sonraları Şeyh'in oğlu Maskur şöyle anlatmıştır:

> Babama Kral I. Faysal'ı ziyaretinde eşlik ettim... Babam hediye olarak Saglawiyah adıyla bilinen meşhur atlardan getirmişti. Atın değişik bir gri rengi vardı ancak safkandı... Kral Şaşu Köşkü'nde kalıyordu [ilk geldiğinde kendisi için kiralanan ikametgah] ... Kral bizi Arap elbiseleriyle karşıladı. Babamla el sıkıştı, ben elini öptüm, o da beni iki defa öptü. Yaşımı ve ne okuduğumu sordu... Oğlu Gazi ile aynı yaşta olduğumu söyleyerek okumam için beni teşvik etti. Babam ona safkan ve nadir bir at getirdiğini söyledi. Bakmak için bahçeye çıktığımızda kral atı görerek hayran oldu ve çok memnun kaldı zira kral safkan atlar konusunda uzmandı. Babama dönerek atın nesebini sordu. Kral sonra hatırladığıma göre şöyle söyledi, "Bu renkte ve biçimde daha mükemmel bir at görmedim." Sonra uzman gözüyle atı incelemeye başladı, gövdesini, nallarını teftiş etti ve yaşını anlamak için ağzını açarak dişlerine baktı. Nihayetinde, "Artık hep bu ata bineceğim. Hayatta aldığım en güzel hediye bu oldu" dedi.

Yazar devamla Faysal'ın eli açıklığını anlatmaktadır. Atın seyisine büyük bir ihsan ve bir abaya vermiş, sonra da elini cebine atarak çıkardığı altın saatini armağan edip Şeyh'in oğlunu çok sevindirmişti.[54]

21. Bölüm

Meclisler, Antlaşmalar, Anayasalar

Es-Sadun kabinesinin istifası Faysal'a yeni hükümeti tercih ettiği yönde şekillendirme fırsatı verdi. Es-Sadun'u indirmesi ve iktidara kendi adayını getirmesi artan özgüveninin ve Irak'ta güçlenen iktidar tabanının yansımasıydı. Dobbs, Faysal'ın itibarının yükselişi hakkında Londra'ya yazmıştır: "Mizacındaki rahatsız edici değişkenliğe rağmen [Faysal] zahmetsizce her şeye hâkim durumda ve halk onun idaresine alışıyor. Şahıs olarak sevilmesi ona artan sayıda taraftar kazandırıyor. Her şeyden öte süngü gücümüzle ayakta tutulan bir kukla kral olduğu ithamlarına karşı kendini savunmalı. Bu topraklarda kök salmayı ancak bağımsız bir tavır takınarak ümit edebilir."[1] Temsilcilik, ana hedef olan İngiltere-Irak Antlaşması'nı onaylayacak meclisin seçilmesini sağlamayı tehlikeye atmadığından Faysal'ın hareketlerine itiraz etmedi. Cafer el-Askeri, kusurları ne olursa olsun muhalefete dahil değildi. Kralın adamı ve İngiltere ile ittifaka müzahir bir kişiydi. Faysal ona tam itimat duyuyordu. Faysal onun hakkında "Cafer her zaman yanımda yürüyecektir; beni hiçbir zaman yaya bırakmayacak ve ölene kadar benden ayrılmayacaktır" diye yazmıştır.[2] Talimatlarını bildirdiği yazısında Faysal, el-Askeri'ye tavsiyelerde bulundu: "Fazla tedirginlik gösterme veya kendine aşırı güvenme. Her zaman orta yolu seç; çünkü bilen insan her zaman bildiğini açığa vurmaz."[3]

Faysal'ın Arap ayaklanmasındaki baş yardımcılarından Cafer el-Askeri'nin başbakan olarak seçilmesi şerif taraftarı önde gelen subaylara da yeni hükümete girme fırsatı verdi. Nuri es-Said ve Ali Cevdet kabineye girdi. Faysal ayrıca Şiilerin yeni hükümette temsilini genişletmek de istedi ve onun isteğiyle kabinede maliye ve eğitim bakanlıklarına iki Şii getirildi. Bu, Şii cemaati üzerinde etkisini derhal gösterdi.

Hemen sonra Şii görevlilerden oluşan bir heyet saraya ziyarete geldi. Asıl tercihleri bir Şii başbakan olsa da, icraatından ötürü Faysal'ı övdüler ve ona sadakatlerini ifade ettiler.[4] İki hafta sonra Faysal mukaddes şehirleri ziyaretinde coşkuyla karşılandı. Şiilerle ilişkileri artık düzelme yolundaydı. Hatta onlar adına teknik bakımdan kendi yetki alanında olmayan konulara da müdahale etti. Gertrude Bell, bir Şii davacının lehine olmayan mahkeme kararını bozmasını tasvir etmektedir. "Ancak kralın idareye müdahalesini nasıl engelleyeceğiz – sorun bu. Bugün inanılmaz bir şey oldu. (Her şey çok gizli.) Majesteleri, İstinaf Mahkemesi tarafından onaylanmış Asliye Mahkemesi'nin kararını bozdu. Bir evin mülkiyeti konusunda bir Şii'nin Bahailere karşı açtığı karışık bir dava; temelinde dini fanatizm yatan bu davada Şiilere oynayan Majesteleri onların yanında yer aldı. [Bakanlar] Kurul Majestelerini destekliyor, Cafer [el-Askeri] ona asla karşı çıkacak bir insan değil. İdarenin yargı kararını etkisiz kılması durumu çok açıktı ve Sir Henry kesinlikle katı bir tutum aldı. Bu tür şeyler meydana gelirse, mahkemelerin tüm itibarlarını yitireceklerini ve kapitülasyonların ilgasının imkânsız hale geleceğini işaret etti. Kralın emrini geri almasında ısrar etti ve kral da bunu yapmayı taahhüt etti."[5]

Cafer el-Askeri cana yakın, sevilen, şakacı bir insandı. Tüm sınıflardan halk tarafından tutuluyor, meclise hitap ederken bile sık sık en gündelik Arapça ifadeleri ve terimleri kullanıyordu. Bu yolla insanların ellerini kollarını bağlayıp görüşlerini kabul ettiriyordu. Arap ayaklanması günlerinden beri hayli kilo almış ve şişmanlığa doğru gitmekteydi. Irak yemeklerine bayılır, Londra'da büyükelçi olarak görev yaparken sık sık arkadaşlarıyla birlikte kançılarya mutfağında elleriyle en sevdiği bamya yemeğini[6] yaparken görülürdü. Kıvrak zekâlıydı ve neşesini başkalarına da geçirirdi. Dil öğrenmekte iyiydi; İngilizce konuşur, Fransızca ve Almanca meramını anlatabilirdi. Öğrenmeyi ve kendini geliştirmeyi çok severdi. Irak'a dönüşünde Hukuk Fakültesi'ne yazılıp yarı yaşındaki öğrencilerle aynı sıralara oturmuştu. Londra'da büyükelçilik yaparken baroya katılıp, tam tekmil dava vekili oldu.[7] Kendi şakacı tarzıyla modernlik yanlısıydı. Osmanlı dönemi fesi yerine Faysalcı *sedara* başlığının giyilmesi kampanyasının büyük bir savunucusuydu. Fesini yeni döneme daha yakışan yeni başlıkla değiştirmek isteyen herkese dağıtmak için yanında bol miktarda *sedara* bulundururdu.

Seçimlerin Tamamlanması

Yeni kabinenin ilk işi Kurucu Meclis seçimlerini sonuçlandırmaktı. İçişleri Bakanlığı vilayetlerdeki tüm müfettişlere talimat göndermiş, hükümetin çizgisini destekleyecek adayların listesini iletmelerini istemişti. Bu listeler daha sonra ayıklanıp, Bakanlık Müşaviri Cornwallis tarafından toparlandı ve desteklenecek güvenilir adayların listesi halinde vilayet müfettişlerine dağıtıldı.[8] Temsilcilik artık mecliste kralın bazı muhaliflerinin bulunmasının daha iyi olacağı fikrini, çoğunluk oluşturmadıkları takdirde, kabul etmekteydi. Abdülvahid Sikkar ve Şalan Ebul Javn gibi antlaşma karşıtı bazı şeyhler bu yolla Faysal'ın ısrarıyla listelere dahil edildiler. Ancak bu kişiler meclise zaten seçilebilecekti. Netice itibariyle idari müfettişlerin geliştirmesi istenen nihai aday listesi Temsilcilik, kral ve başbakanın ortak çabasıyla meydana geldi.[9]

Ancak, Ocak 1924'te Ramsay MacDonald başkanlığında ilk İşçi Partisi hükümetinin seçilmesi Faysal'ın İngiltere ile ilişkisini can damarından etkiledi. Sendikacı James (Jimmy) Thomas Koloniler Bakanlığı'na atanarak Irak politikası ile manda rejiminden sorumlu kişi oldu. İngilizlerin ülkeden çekilmek üzere oldukları söylentisi Bağdat'ta her yerde dolaşıyordu. Faysal İngilizlerin ayrılmasının Irak'ın Musul Vilayeti üzerindeki iddialarına yıkıcı etkisinin çok iyi bilincindeydi. İngiliz güçlerinin karada ve havada mevcudiyeti olmadığı takdirde Türkiye muhtemelen Musul'da sözünü geçirecekti. Bu hayati meselede İşçi Partisi hükümetinin tutumunun açıklığa kavuşturulması maksadıyla Faysal, Dobbs'a bir yazı gönderdi. Bu rahatsız edici gelişmeler nedeniyle Kurucu Meclis'in bir an önce toplanması için seçimlerin son aşamasının acilen gerçekleştirilmesini talep etti. İngiltere-Irak Antlaşması'nın meşru bir Irak otoritesi tarafından kabulü Irak'ın kuzey sınırlarına İngiltere'nin desteğinin teminine yardım edecekti.[10]

İkinci kademe seçmenlerin seçimi 25 Şubat 1924'te başladı. Sorunlu Musul bölgesi dışında süreç düzgün yürüdü. Musul'da ise önderlerinden birinin Bağdat'a sürgününden ötürü muhalefet boykot planladı. Seçimlerin son ayağında doksan sekiz hükümet adayından yetmiş dördü, yüz kişilik meclise seçildi. Ancak hükümet listesinden seçilenlerin birçoğu muhalefet mensubuydu. Dobbs sonuçlar hakkında sert bir değerlendirme yazdı. "Fiiliyatta tüm ilerici milliyetçiler (muhalefet) hükümetin des-

teklediği aday listesindeydi. Bu yolla hükümet alttan alta çalışmak ve herkesçe beğenilmek gibi aptalca arzusunun başka bir kanıtını verdi."[11] Seçimlere karıştırıldığı açık hilenin boyutları sınırlıydı. Tamamen adil ve serbest bir seçim tahminen önemli ölçüde farklı bir sonuç vermezdi. Seçilenlerin büyük kısmı toprak sahipleri, tüccarlar ve eşraf ailelerinin mensuplarıydı. Altı üye avukat; altı kişi Faysal'ın emrinde Suriye'de hizmet görmüş ve Arap ayaklanmasına katılmış subaylardı. Aralarında kendisinden çok şeyler beklenen yükselen yıldız Yasin el-Haşimi de vardı. Dört kişi Osmanlı Meclisi üyesiydi. Meclisin üçte biri aşiret reisleriydi. Hükümetin İngiltere-Irak Antlaşması'nın onaylanması için en az altmış oyla çoğunluk sağlayabileceği tahmin edilmekteydi.

Kurucu Meclis 27 Mart 1924'te şenlik havasında toplandı. Binalar bayraklarla süslendi, mahpuslar salıverildi veya cezaları indirildi. Meclis binasına giden yol seyirciler ve okul çocuklarıyla doluydu. Faysal bir gün önce seçilen tüm üyeleri sarayında akşam yemeğine çağırmış, üyeler burada sadakat yeminlerini etmişlerdi. Tespit edilen günde Faysal geleneksel Arap giysileri içinde, muhteşem bir altın kılıç kuşanmış olarak açık arabasıyla meclise gitti. Kalabalıklar bu manzara karşısında büyük tezahüratta bulundu. Meclisi açış konuşması da iyi karşılandı. Bell bu tarihi an hakkında şöyle yazmıştır: "Arap kıyafetleri içindeki kral takdir edilecek bir konuşma yaptı. Çok gergindi... [ancak] coşkuyla karşılandı." Faysal'ın konuşması meclisin önündeki üç ana konu üzerinde yoğunlaştı: İngiltere-Irak Antlaşması'nın onaylanması; Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabulü ve seçim kanununun akdedilmesi. Faysal ayrıca ülkenin sınırlarının güçlendirilmesinde meclisin rolüne atıfta bulundu. "Geçen iki yıl boyunca çalkantılı zamanlarda sarf ettiğimiz siyasi çabaların sonucu olan İngiltere-Irak Antlaşması'na dikkatinizi çekmek istiyoruz... Hükümetimiz [antlaşmayı] onaylanması maksadıyla size takdim etmektedir. Ülkeyi etkileyen birçok hayati meselenin çözümü buna ve İngiliz hükümeti ile Milletler Cemiyeti'nin yardımına bağlı olacaktır. [Antlaşmanın kabulü] milli varlığımızın felaket ve dertlerden kaçınmasına imkân sağlayacaktır... En önemli meselelerimiz, ülkemizin muteber hükümetlerin ve milletlerin saflarına dahil olması ve sınırlarının tespitidir."

Faysal, istişare ve diyalog ilkesine bağlılığını bildirmeyi sürdürdü: "İslamın hükümleri istişareye dayalıdır... İslamın mezheplerinin işlediği en büyük hata Allah'ın, 'onların [Müslümanların] aralarında istişareye

katılın' emrini görmezden gelmeleridir. Tüm Müslümanlar dinin emirlerine göre hareket etmelidir ve bu ilahi düzeni [istişari hükümeti] desteklemelidir. Bundan ayrılan Allah'a itaatsizlik eder."[12] Faysal'ın istişare ve demokratik süreçlere bağlılığı o dönemde kesinlikle samimiydi. Öte yandan bu özelliği ona Temsilciliğin taleplerinin karşısına meclisin aksi yöndeki tutumlarını çıkartmasında önemli ölçüde serbestlik de sağlamaktaydı.

Kralın konuşmasının ardından meclis, başkanını seçmek zorundaydı. Temsilciliğin adayı el-Muhsin es-Sadun idi. Faysal, es-Sadun'un başbakanlıktan istifasına karşılık taviz olarak bu seçime razı olmuştu. İngilizler de zaten aşiret şeyhlerini es-Sadun'a oy vermeleri için ayarlamışlardı. Şeyhler es-Sadun lehine oy kullanarak İngilizlere sadakatlerini alenen ilan etmeye çoktan hazırdı.[13] Ancak Temsilcilik aşiretlerin sadakat beyanlarının kestirilemez yanlarını kısa süre sonra öğrenecekti. Meclis ayrıca Erbilli Kürt ve Sultan Abdülhamid'in eski yaverlerinden Davud el-Haydari ile Yasin el-Haşimi'yi başkan yardımcısı seçti. Yasin'in seçimi Temsilcilik için hoş kaçmayan bir sürprizdi. Yasin, başkanlık için es-Sadun'a karşı yarışmış ancak kaybetmişti. El-Haşimi hakkındaki görüşleri bütünüyle değişmiş olan Bell onun hakkında "tam bir haydut" diye yazdı.

Büyük Ayetullahların Dönüşü

Şii üyeler aralarından Seyyid Elvan el-Yasiri'nin başkan yardımcısı seçileceğini ummuştu. Faysal da bu neticeyi özellikle Şiilerle uzlaşma siyaseti olumlu sonuçlarını verdiğinden memnuniyetle karşılardı. Sürgündeki Büyük Ayetullahlarla iletişim kanallarını açmış, Dobbs'u meseleyi tekrar değerlendirmeye zorlamak için baskıları artırması maksadıyla bazı milliyetçilerin sürgündeki Ayetullahlar konusunu halk önünde gündeme getirmelerini teşvik etmişti. Milliyetçi basında yeni hükümete Ayetullahların geri dönüşüne izin verilmesi yönündeki varsayılan niyetlerinden ötürü teşekkür mektupları belirmeye başladı. Şubat 1924'te Faysal Dobbs ile Büyük Ayetullahların dönüşü için yolu hazırlayacak bir anlaşmaya vardı. Ancak Dobbs Ayetullah Mehdi el-Halisi konusunda tutumunda ısrar etti ve dönüşünün lafını ettirmedi. Faysal'a karşı Büyük Ayetullahlara yazılı olarak kabul ettirilen şartlara göre, ülkenin siyasi

meselelerine müdahale etmekten geri duracaklardı. Ayetullahların dönüşünü arzu edilir kılan başka unsurlar da vardı. İran ve Irak arasında önde gelen dini şahsiyetlerin kitlesel sürgünü neticesinde çıkan kriz Irak hükümeti için ciddi mali sorunlar yaratmıştı. İranlıların hac ziyaretleri neredeyse durmuş, mukaddes şehirlerdeki ekonomik şartlar çok sıkıntıya girmişti. Hacıları taşıyan Irak demiryolları da büyük gelir kaybına uğramıştı. Ancak Faysal Kurucu Meclis'in açılışından önce Ayetullahları ülkede görmek istemedi. Zamansız gelişleri karışıklıklara yol açabilir ve meclisin açılış törenlerinin önemini gölgede bırakabilirdi. Neyse ki Faysal ve Dobbs Büyük Ayetullahlarla muhaberatın nihai bir sonuç doğurmasının en az altı hafta alacağını hesapladılar. Bu da Kurucu Meclis'in açılış tarihinden çok sonrasına geliyordu.[14] Büyük Ayetullahlar kendilerine herhangi bir söz verilmeden önce İran-Irak sınırında belirirlerse, ülkeye girmelerine izin verilmeyecekti.

Faysal'ın Büyük Ayetullahlarla artık ciddiyetle başlattığı Irak'a dönüş müzakereleri kısa zamanda sıkıntıya girdi. Ayetullahlar ancak Ayetullah el-Halisi beraberlerinde geldiği takdirde Irak'a döneceklerini bildiriyor, meslektaşlarını terk etmenin şereflerine sığmayacağını söylüyor veya o yönde konuşuyorlardı. Ancak Faysal tutumundan ayrılmadı. El-Halisi'nin dönüşüne izin veremezdi. Büyük Ayetullahlar daha sonra yumuşayıp Faysal'ın temsilcisi, ulemadan Seyyid Bekir Vahid el-Ayn ile görüşmeye razı oldular. El-Ayn, iki yüksek rütbeli din adamının eşliğinde, 1 Mart 1924'te Büyük Ayetullahları taahhüt mektuplarını imzalamaya ve Irak'a dönmelerine ikna etmek için İran'a gitti. İran Başbakanı Rıza Han da Irak'a dönmelerine can attığı için müzakerelerde yardımcı oldu.[15]

Büyük Ayetullahların Faysal'a yazdıkları mektuplar bir daha siyasi işlere karışmayacaklarını kesin olarak teyit etti. Büyük Ayetullah el-İsfahani'nin ifadesi şöyleydi, "Siyasi meselelere müdahale etmeyeceğimizi ve Iraklılar bunu isteseler de siyasete karışmaktan geri duracağımızı taahhüt ederiz. Bundan elimizi çekeceğiz ... halkın ihtiyaçlarını karşılamaktan ve idaresinden sorumlu kişi Zatı Devletleridir... Haşimi kralını İslam dinine göre desteklemek İslam prensiplerinden biridir ve İran ile Irak arasındaki bağları güçlendirmek de dini vazifelerimizden biridir."[16] Bu önemli bir beyandı ve sadece Şii İslamın en yüksek otoritelerinin Faysal'ın hükümranlığına teslim olması şeklinde de görülmemeliydi.

Bu, daha çok siyaset alanının Büyük Ayetullahlar için uygun bir yer olmadığına ilişkin sağlam bir beyandı. Siyaset, makamlarının itibarını zedeleyip tahribine yol açabilir ve müritlerine kılavuzluk edip etkileme yeteneklerini baltalayabilirdi. Büyük Ayetullahlar ve maiyetindekiler 21 Nisan 1924'te sınır şehri Hanakin'e ulaştıklarında bakanlar ve üst düzey görevlilerce karşılandılar. Özel bir trenle diğer hükümet üyeleri ve Faysal'ın temsilcisi Saffet el-Ava'nın kendilerini beklediği Bağdat'a ulaştılar. Faysal uzlaşma tavrının gereklerine uygun davranarak dönüşlerinde kendilerini onurlandırmak istemiş ve şartlarını kabul etmekle uğrayabilecekleri itibar kaybından kamusal alanda yararlanmamıştı.[17]

Faysal ayrıca Mart 1924 başlarında Mustafa Kemal'in halifeliği kaldırmasından sonra İslami referansını cilalama fırsatı buldu. Haber üzerine, Osmanlılara karşı ayaklanmasının neticelerinden giderek hayal kırıklığına uğrayan ve Hicaz Krallığı çatırdamaya başlayan Hüseyin yeni halife olarak kendisini öne sürdü. Hilafetin kaldırıldığı duyurulduğunda Ürdün'de oğlu Abdullah'ı ziyaret etmekteydi. Bir grup Filistinli ve Suriyeli din adamı da Mavera-i Ürdün'ün Şunah köyünde Hüseyin'e halife olarak biat ettiler. Ancak Hüseyin'in halifelik özentisine Müslümanların evrensel bir talebi olarak bakmak zordu. Halifelik iddiası kısa sürdü ve sonuçsuz kaldı.[18] Yine de o dönemde bu olay bir ölçüde önem taşıdı. Irak'ta Faysal, şaşırtıcı şekilde mukaddes Şii şehirlerinin ulemasının mesajları dahil babasına destek ve tebrik ileten telgraf selinin altında kaldı.[19] Cevaben teşekkürlerini ve takdirlerini iletirken babasının yeni statüsünün uzun ömürlü olacağından hiç emin değildi. Babasının tecrit edildiğinin ve Hicaz'daki devleti çökerken bin Suud'la ve İngilizlerle artan sorunlarının farkındaydı.

Bell, babasına yazdığı 12 Mart 1924 tarihli mektubunda Faysal'ın bu habere tepkisini anlatmaktadır. "Cumartesi sabahı beni saraydan arayarak kralın [Faysal] kardeşinden ve iki ileri gelen Filistinliden babasının halife ilan edildiğine dair telgrafları aldığını söylediler... Tam evden çıkarken Türklerin halifeliği kaldırdıklarını bildiren Reuters haberi geldi." Faysal, Bell'den saraya gelmesini istedi. "Kral sakindi, çok duygulanmıştı ancak makul davranmaktaydı. Yeni halifeyi bulmanın her iyi Müslümanın görevi olduğunu söyledi. Babasını veya herhangi birini Irak halkına zorla kabul ettirmeye niyeti yoktu ancak ulemayı ve ileri gelenleri çağırıp görüşlerini sormayı düşünüyordu."[20]

İngiltere-Irak Antlaşması'na Yükselen Muhalefet

Temsilcilik seçimlerin antlaşmayı hemen onaylayacak, güvenilir çoğunluğa sahip itaatkâr bir meclis çıkartmış olduğuna inanmakla hatalıydı. Açılmasından sonra mecliste neredeyse derhal antlaşmanın kabulüne karşı muhalefet belirdi ve antlaşmanın ancak referandum vasıtasıyla onaylanabileceği sesleri yükseldi. Bunların yöneticiliğini de şaşırtıcı olarak ılımlı bir siyasetçi olduğu sanılan Naci es-Suveydi yapıyordu. Meclis dışından bir grup avukat, hukukçuların görüşlerini ifade etmelerine izin verecek ve Kurucu Meclis tarafından tavsiyelerinin dikkate alınacağı bir miting düzenlenmesi için kampanya yapmaya başladılar. Bell bunları acı bir dille "işsiz rezil avukatlar" olarak andı.[21] Bu miting vatan şarkıları ve antlaşmaya karşı atılan sloganlarla çabucak milliyetçi bir gösteriye dönüştü. Bell, olayın komplocu Yasin el-Haşimi tarafından sadece kendisinin söndürebileceği bir alevi parlatmak için gizlice kışkırtıldığı fikrine kapıldı. Yasin meclis tarafından antlaşmayı incelemek ve sonuçları hakkında rapor hazırlamak için kurulan özel komitenin başkanlığına daha yeni seçilmiş, Faysal'a lehte bir rapor hazırlayacağını vaat etmişti. Ancak Yasin farklı insanlara farklı davranan birisiydi. Antlaşmaya ilişkin gerçek tutumunu kendisinden başka bilen yoktu. Komite platformunu da kendi çıkarları için kullandı. El-Askeri'nin kabinesini sarsmaya, zayıf ve ehliyetsiz, ülkeyi zor zamanlarda gütmeye muktedir olmayan bir hükümet gibi göstermeye kararlıydı.

Antlaşmaya karşı kışkırtmalar meclis dışında da sürdü. Faysal'ın kurulmasını desteklediği iki kuruluş olan Reform Kulübü ve Bilim Enstitüsü antlaşma karşıtı entelektüeller arasında başı çekiyordu. Kadın ve çocuklar seferber olmuştu. Azimli kadınlar meclisteki şeyhlerin karşısına dikilip, onları ülkeyi yabancılara satmakla ve soydaşlarının şerefini beş paralık etmekle suçladılar. Çocuklar meclis üyelerinin evlerinin dışında bekleyip sokağa çıktıklarında antlaşmanın onaylanmasına karşı oy kullanmaları için yalvardılar.[22] Antlaşma karşıtı hareketlerin daha fazla şiddet içerdiği de oluyordu. İki önde gelen şeyh 20 Nisan 1924'te suikastçıların mermilerinden hayatını zor kurtardı. Bir başkası suikast ihtimaline karşı Faysal'ın sarayına sığındı. Antlaşma karşıtı aşiret şeyhi Salim el-Hayyun antlaşma taraflısı şeyhleri korkutmak için meclise silahlı fedailerini getirdi. Geride kalmak istemeyen antlaşma taraflısı Nuri

es-Said ise antlaşma karşıtı meclis üyelerini tehdit için meclis salonuna bir el bombasıyla girdi.

Mecliste İngiliz desteğinin güya temel taşları olan şeyhler, seçilir seçilmez bocalamaya başladılar. Antlaşmayı destekleyeceklerine dair Faysal'a ve Temsilciliğe söz vermişlerdi. Bununla beraber meclis toplandıktan kısa süre sonra bir çoğunluk hizbi oluşarak Faysal'dan Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun aşiretlere bir dizi ayrıcalık tanımasını talep etti.[23] Bunların arasında İngilizlerce 1918 yılında getirilmiş, aşiret ihtilaflarının ayrı bir yasal çerçevede çözümlenmesine izin veren özel aşiret kanunlarının devam ettirilmesi de vardı. Aşiret âdet ve haklarının dikkate alınması için tasarlanmış olmalarına rağmen, bu yasaların maksadı aynı zamanda aşiretleri İngiliz makamlarının yanına çekmekti. Irak toplumunu şehirli-aşiretli anlamında tanımlamak, sevilmeyen yarı modernleşmiş, dönek efendi tiplemesiyle geleneksel değerleri sürdüren asil aşiret insanlarını karşı karşıya koymak, İngiliz resmi düşünce tarzının değişmez bir unsuruydu. İngiliz makamlarının şehirlilere göre aşiretleri tercih ettiği açıktı. Ancak aşiret âdet ve gelenekleriyle büyümüş Faysal kararlı bir modernleşmeciydi ve içgüdüleri aşiretlerin yetkilerinin güçlendirilmesine karşı yönde işliyordu. Osmanlıların aşiret reislerinin oğulları için özel okullar kurma siyasetini takip eden Faysal Irak'ta benzeri bir okul teşkil ederek bunları modern usullerle tanıştırmak istedi. Ancak ülkede tamamen tek tip ve merkezi bir eğitim siyasetini tercih eden Eğitim Bakanlığı Direktörü Sati el-Husri'nin muhalefetiyle karşılaşınca bu tasarısını terk etti.[24]

Meclis dışındaki karışıklıklar da meclis içindeki artan hengâmeden farklı değildi. Hükümet bir polis müfrezesi getirterek meclis civarındaki bölgenin güvenliğini temin etmek zorunda kaldı ve bazı muhalif yayınları engelledi.[25] Yasin el-Haşimi'nin hareketleri rengini belli etmiyor, bir yandan açıkça muhalefete meylederken, diğer yandan özel görüşmelerinde devlet adamı tavrıyla Irak'ın antlaşmayı onaylamaktan başka çaresi bulunmadığında ısrar ediyordu. Meclis üyesi Ali Cevdet bu dönemde Yasin'in muğlaklığına ve Faysal'ın gerçek tutumuyla ilişkisine farklı bir perspektif getirmiştir. Hatıralarında şöyle söylemektedir:

"Başında Yasin el-Haşimi'nin bulunduğu meclisteki muhalefet liderleriyle görüşür, kralla temaslarını düzenler, bakış açılarını ülkenin çıkarlarına ve milli hedeflerimizi gerçekleştirecek yönlere yaklaştırırdım...

Kral ve muhalefet liderleriyle antlaşmanın belirli noktalarını aşındırmak için muhalefetin tutumundan yararlanmayı kararlaştırmıştık. Meclise getirilmeden önce, hatta meclise getirildikten sonra kendi aramızdaki görüşmelerle [bunu yaptık]."[26]

Bu karmaşık siyaset dönüşlerinde Faysal'ın parmağının olduğu Dobbs'un dikkatinden kaçmadı. Koloniler Bakanlığı'na "Kral mevcut güçlüklerden sorumludur zira seçmenlerin kendi hallerine bırakılmış olmaları halinde bu aşırıların hiçbir şekilde seçilmeyeceklerinden eminim" diye yazmaktaydı.[27] Dobbs'un meclise inandırıcılık kazandırmak için Faysal'ın seçimlerde bir kısım muhalefet liderinin desteklenmesinde ısrar ettiğine atıfta bulunduğu aşikârdı. Şerif taraftarı subaylar ve saray yetkililerinin temsil ettiği kralın kendi grubu hâlâ çok güçsüzdü ve aşiret şeyhleri, şehirli efendi takımı ve meclisteki dağınık eşraf mensupları arasında bağımsız bir güç olarak hareket edemeyecek kadar zayıftı. İngilizler özellikle bazı aşiret şeyhlerinin kralın maiyetinden hoşlanmamasına dayanarak şeyhlerin antlaşma hakkındaki kanaatlerini değiştirmelerinin İngiliz denetimini reddetmelerinden çok Faysal'ın idaresine karşı duydukları tepkiden kaynaklandığını iddia ettiler.[28]

Dobbs özel konuşmalarında sürece hiç kıymet vermiyor -Iraklı vekilleri "cahil Araplar" diye niteliyordu- ve hatta işler daha da kötüleşirse ülkeyi terk etmek için kendini hazırlıyordu. Annesine yazdığı 1 Mayıs 1924 tarihli mektubunda alışkanlıklarının dışına çıkarak siyasi meseleleri tartışmıştır.

> Uzayıp giden bir siyasi kriz yaşıyoruz. Irak hükümetiyle antlaşmayı onaylaması için seçilmiş meclis bu sorumluluktan kaçıyor ve şu sırada işlerin İngiliz hükümetinin ülkeyi boşaltmasıyla sonuçlanıp sonuçlanmayacağını bilmiyorum. Cahil Araplardan meclis toplamak ve karmaşık bir antlaşmayı üstlerine atmak düşüncesi elbette manasızdı; ancak bu Lloyd George hükümetinin ve Milletler Cemiyeti'nin uygulanması zorunlu olan orijinal fikriydi. Antlaşmayı etraflıca açıkladıktan sonra, kabulü için kendimi çok çok hevesli gösterirsem, İngiliz hükümeti ne pahasına olursa olsun burada kalmaya can atıyormuş gibi düşüneceğinden tamamen ilgisiz bir tavır takındım. Önceden uzun bir mesaj yazıp olacakları teker teker öngördüğüm ve meclisin antlaşmayı onaylamaması halinde benimseyeceğimiz alternatif yolları tartıştığım halde birçok başka şeyle uğraştığından kabinenin karar almasını sağlamak çok zor. İşler yanlış ilerlerse, sanırım ülkeyi boşaltana kadar burada beklemek durumunda kalacağım. Doğru gitmesi durumunda bana 20 Temmuz civarında iki aylık bir izin verileceği söylendi.[29]

Artan sorunlarla karşı karşıya kalan el-Askeri Mayıs 1924 başlarında istifasını sundu. Sorunların hükümetinin itibarını kırmak ve kendisini tek akla yakın seçenek olarak sunmak için Yasin tarafından el altından başlatıldığına kesin bir inacı vardı. Faysal konuyu Dobbs'la istişare etti ve yeni hükümeti kurması için Yasin'e davette bulundu. Yasin yirmi dört saatlik zaman isteyip, bu süre zarfında Dobbs'dan İngiltere-Irak Antlaşması'nın bazı hoşa gitmeyen maddelerinin tadil edilmesini istedi. Dobbs tartışmaya bile girmeyerek reddettiğinde, Yasin aradan çekildi ancak başkanlığını yaptığı komitenin antlaşmanın lehinde karar alacağı konusunda Faysal'a güvence verdi. El-Askeri bu temelde hükümetin başkanlığını sürdürmeyi kabul etti. Yasin'in karizmasına bir kez daha kapılan Bell, antlaşmanın Yasin'in kararlılığı sonucu geçeceği tahmininde bulundu. Ancak böyle bir şey olmayacaktı.

Antlaşmayı gözden geçirmek için kurulmuş komisyon 20 Mayıs 1924'te uzun bir raporla Irak'ın tam bağımsızlığını temin etmediği için reddedilmesini tavsiye etti. Spesifik olarak, İngilizlerin Irak'ın bütçesini daimi olarak denetlemelerini belirten maddelerini geri çevirdi ve İngiliz danışmanların istihdam edilmesinde sıkı kısıtlamalar talep etti. Ayrıca Irak'ın asker konuşlandırmada ve telsiz telgraf sistemini serbestçe kullanmakta özgürlüğe sahip olmasını talep etti.[30] Muhalefet, meclisin antlaşma konusunda nihai müzakereleriyle eşzamanlı olarak 29 Mayıs'ta büyük gösteriler tertip etti. Meclis binasının etrafını kızgın bir kalabalık sardı ve kalabalığı dağıtmak için gerçek mermi kullanıldı. Oturumlar önce 31 Mayıs'a, sonra tekrar 2 Haziran'a kadar ertelendi. Cornwallis eşliğindeki Dobbs o gün meclise giderek direnen milletvekillerinin fikirlerini değiştirmek için faydasız bir girişimde bulundu. Dobbs, Musul konusunda İngiltere ile Türkiye arasındaki müzakereleri işaret ederek meclisin antlaşmayı onaylamadaki isteksizliği nedeniyle Türklerin tutumundan ötürü vekilleri uyardı. Türklerin Musul'daki tutumu bunun neticesinde daha da sertleşmişti ve Musul Vilayeti'ni kaybetmesi durumunda bundan, Irak sorumlu olurdu.[31] Meclisteki ve Bağdat caddelerindeki gerilimler artarken, antlaşmanın geçmesi ihtimali parlak gözükmüyordu. Faysal'ın üzerindeki baskılar artarken, Dobbs ve Koloniler Bakanlığı işlerini kolaylaştırmadı. Faysal, onaylanmasından sonra antlaşmanın tadili konusunda Dobbs'dan bazı tavizler koparmak istedi. Dobbs ise İngiliz hükümetinin onaylamasından sonra antlaşmada herhangi bir de-

ğişikliği kabul etmeyeceğini krala bildirdi. Açmazın aşılamaması halinde Faysal 1922 felaketinin tekrarıyla yüz yüze gelebilirdi.

Temsilcilik artık Irak siyasetinin çöküşü ihtimaliyle kaşı karşıyaydı. Dobbs Koloniler Bakanlığı'ndan antlaşmayı onaylamayı reddetmesi halinde Faysal'a meclisi dağıtması için baskı uygulama yetkisi istedi. Faysal bunun üzerine İngiliz siyasetine uyum sağlayacak yeni bir kabine kurabilirdi. Faysal bu şartları reddettiği veya karşılama imkânı bulamadığı takdirde tahttan inmeye zorlanacak ve İngiltere ülkeyi doğrudan yönetecekti.[32] Pratikte bu, Faysal'a bir ültimatomdu. Meclise antlaşmayı onaylaması için 10 Haziran'a kadar süre verilecekti. Aksi durumda, Dobbs'un ihtimaliyat planı uygulanacaktı.

Faysal'ın durumu kritikleşmişti. Bir taraftan antlaşmanın İngiltere-Irak ilişkilerini düzene sokacağı ve manda rejiminin parametrelerini düzenleyeceği için gerekliliğini biliyordu. Ancak diğer taraftan antlaşma hükümlerinden birçoğunun katılığının ve Irak'ın tam bağımsızlığa ilerlemesini yavaşlatacağının da farkındaydı. Sevilmeyen bir antlaşmayı hükümdarlığının başlangıcında halkına zorla kabul ettirdiği takdirde, idaresine destek toplamakta zorluk çekeceğinin bilincindeydi. Antlaşma daha büyük özgürlüğe giden yolda bir ara istasyon ve Iraklıların sadece ara dönemde katlanmaları gereken siyaseten elzem bir önlem kisvesiyle görünmeliydi.

Dobbs'un ültimatomunun süresinin bitmesine birkaç saat kala 9 Haziran 1924'te Faysal meclisten görüşmelerini tatil etmesini ve meclisteki her vilayetten üç temsilcinin öğleden sonra sarayda kendisiyle görüşmeye gelmesini istedi. Temsilciler toplandığında, Faysal onlara kati bir ifadeyle konuştu:

> Antlaşma ve eklerini ilk okuduğumda ben de meclisin ve milletin hissettiklerini hissettim. Sizden herhangi bir şey saklamak veya içimdeki hiçbir şeyi bastırmak istemiyorum. Ülkenin büyük bir tehlikede olduğunu görüyorum. Duygularımızla değil aklımızla hareket etmeliyiz. Şimdi üzerinizde sorumluluk var ve sizi ben de sorumlu tutuyorum... Antlaşmayı kabul veya reddetmeniz gerektiğini söylemiyorum. Ülkenin çıkarları için doğru olanın ne olduğunu düşünüyorsanız onu yapınız. Antlaşmayı reddetmek istiyorsanız öyle yapınız ancak Faysal'ı ortada çaresiz bırakmayınız. Antlaşmadan başka bir çare bulmalısınız. Türklerle savaşmak, İngiliz mandasına direnmek, İranlıları ve diğerlerini durdurmak için para ve asker ihtiyacı içinde olduğumuzu kendiniz de görüyorsunuz. Savaşta ve siyasette sizinle birlikteyim. Geçmişimi de iyi biliyorsunuz, bu

nedenle, sahip olduğunuzdan daha iyisini bulmak gibi boş ümitlerle elinizde olanı da yitirmeyiniz... Bunu reddetmek istiyorsanız başka bir yol bulmak zorundasınız.[33]

Faysal'ın sözleri, antlaşmayı katlanılması gerekli bir kötülük olarak gördüğü, ancak zararlı taraflarının zaman içinde aşılabileceğine inandığına ilişkin açık bir işaretti.

Meclis antlaşma hakkında nihai tutumunu saptamak için 10 Haziran'da toplandı. Temsilcilere büyük laflar etme zamanının geçtiği söylendi. Sesi yüksek çıkanların sakinleştiği göze çarpmaktaydı. Ancak hâlâ onay ile ret arasında üçüncü bir yol bulunabileceği umutları sürüyordu.[34] Meclisin tatil edilmesi için önerge verildi ve Faysal, Dobbs'dan bir gün daha süre istedi. Dobbs öfkeden köpürdü ve uzatmayı geri çevirdi. Bell şöyle yazdı: "[Dobbs'dan] daha kızmış birini hiç görmedim. Konuşurken saraydan bir gün daha süre verip veremeyeceğini soruşturan bir telefon geldi. Hayır, veremezdi, öğleden sonra halledilemezse, geceyarısı meclisi dağıtması için kralı ziyaret edecekti ve her halükârda gidip düşündüklerini krala söyleyecekti."[35] Bir gün önce bakanlıklardaki İngiliz danışmanlarına talimatlar gönderilerek doğrudan yönetimin ciddi bir ihtimal haline geldiği bildirilmiş ve İngiliz hükümetinin Irak'ta alternatif bir hükümet biçimi önermek zorunda kalabileceğini Milletler Cemiyeti'ne söylemişti. Faysal, 10 Haziran günü öğleden sonra meclisi tekrar toplamaya çalıştı ancak yeter sayı bulunamadı. Dobbs imzalanmamış Arapça bir notayla saraya gelerek kraldan meclisi dağıtmasını istedi. Faysal, başbakan ile Meclis Başkanı es-Sadun'dan geceyarısından önce meclisi toplamalarını istedi. Bell, vekilleri toplamak için son dakikadaki koşuşturmaları tasvir etmiştir. "Cafer [el-Askeri] akşam 8.30'a kadar yeter sayıyı bulamayacağını düşündü. Muhaliflerin çoğu hedeflerine ulaşmak için bilinçli olarak ortada gözükmüyordu. Kralın divanının reisi Rüstem Haydar saat 8'den biraz sonra Irak Kulübü'ne gidip Rauf Çadırcı, Naci es-Suveydi ve diğerlerini toplu olarak dedikodu yapar ve konuşurken orada buldu. Neden mecliste olmadıklarını sordu. Naci, her şeyin saçmalık olduğunu, toplantının yapılmayacağını söyleyerek işi şakaya boğmaya çalıştı. Rüstem, "Size söyleyebileceğim tek şey, geceyarısından önce karara varmazsanız meclis dağıtılacaktır" dedi. Naci ve Rauf tekrar inanmadıklarını göstererek sıyrılmaya çalıştılar ancak beş dakika içinde tümü antlaşmaya karşı oy kullanmak için meclise do-

luşmuştu. Cafer polise -kardeşi emniyet amiriydi- taksilere atlamaları, etrafı dolaşmaları ve vekilleri evlerinden toplamaları emrini verdi. Saat 22.30'da yeter sayının -yani 51- üstünde, 69 kişi bulunmuştu.[36] Bir vekil yatağından "polis marifetiyle çıkartılmış, darağacına mı yoksa başka bir yere mi götürüldüğünü bilmeksizin arabaya atılıp kendini mecliste bulduğunda oy atamayacak kadar korkup kendini kaybetmişti!"

Dobbs, daha fazla tehire gidilmesinin antlaşmaya menfi oy verilmesi telakki edileceğini bildirdi. Antlaşma komitesinin değişiklik önerilerinin antlaşma onaylanmadan önce metne dahil edilmesi önergesi dahil muhalefetin verdiği tüm önergeler reddedildi. Bundan sonra hükümetin önergesi gündeme alındı. Buna göre, Faysal'ın antlaşmayı onaylaması ve ardından antlaşma komitesi tarafından önerilen değişiklikleri derhal İngilizlerle müzakereye açması tavsiye edilmekteydi. Karar otuz yedi lehte, yirmi dört aleyhte, sekiz çekimser oyla kabul edildi. İngiltere'nin Musul Vilayeti'ni Irak'a kazandırmakta başarısız kalması halinde antlaşmanın geçersiz sayılacağına ilişkin bir şerh de karara dahil edildi.

Antlaşma bunalımı aşılmıştı. Irak'ta haksız ve sert görülen bu antlaşmanın kabulüne tepkiler şaşırtıcı ölçüde sakindi. Gazeteler halkın antlaşmanın kabulüne kayıtsız kaldığını, antlaşmaya karşı gösterilerde en ön sıralarda görülen eli bıçaklı kabadayıların ve serserilerin sokaklardan çekildiğini haber verdi. Aynı şekilde şaşırtıcı olan, antlaşmanın kabulünün haber verildiği Koloniler Bakanlığı'nın tepkisizliğiydi. Olayın meydana gelmesinden bir hafta sonra, bakanlık basit bir teyit bildirmekle kaldı. Herhangi bir teşekkür ifadesi veya takdir bildirilmemesi Dobbs'u fevkalade üzdü.[37]

Sir Henry Dobbs

Gecikmenin faydasızlığı konusunda Faysal'ı ve vekillerin çoğunu Dobbs'un arkası kesilmeyen baskıları ve sınırları sonuna kadar zorlayan iradesi ikna etmişti. Sir Henry Dobbs, yüksek komiserlik görevi için gayet iyi eğitim almış bir kişiydi. Bir İngiliz-İrlandalı ailenin çocuğu olarak 1871 yılında doğan Dobbs, Winchester'da ve sonra da Oxford Üniversitesi Brasenose Koleji'nde burslu okudu. Hindistan mülki idaresine 1892'de katıldı ve bilahare Birleşik Vilayetler [günümüzde Uttar Pradeş-

çn.] valisinin özel kalem müdürlüğüne tayin edildi.[38] Hindistan'da aldığı çeşitli görevlerden sonra 1904 yılında Kabil'deki İngiliz misyonuna katıldı. Dobbs burada Afgan Hükümdarı Emir Habibullah'a Ruslarla müzakerelerinde danışmanlık yaptı. Hindistan'a 1906 yılında dönen Dobbs çoğunlukla Belucistan eyaletinde çeşitli idari görevler üstlendi. Bu bölgenin aşiretleriyle uğraşırken edindiği tecrübeler Irak'ta daha sonra çok işine yarayacaktı. Savaş çıktığında Dobbs, Mezopotamya Hint Seferi Gücü Baş Siyasi Memuru Sir Percy Cox'un yardımcılığına getirildi. Ocak 1915'te de Mezopotamya'ya Cox'un en kıdemli memuru olarak geldi. Başlıca görevi Basra merkezli olarak defterdarlık (*revenue commissioner*) görevini yürütmekti. O devirlerde "Türk Arabistanı" adı verilen bölgeyle Dobbs'un ilk karşılaşması bu değildi. Bağdat'ı 1902 yılında ziyaret etmiş ve Kasrışirin'de İran-Osmanlı sınırı boyunca uzanan petrol yataklarını araştırmıştı. Savaş başladığı sırada esasen Bağdat'a başkonsolos olarak atanması planlanmıştı. Dobbs Araplara yakınlık hissediyor ve görevini şevkle yapıyordu. Annesine Şubat 1915'te Basra'daki merkezinden yazarken, şöyle demekteydi:

> Pek Arapça bilmiyorum, 1903 yılında Fırat'tan aşağı yöne yaptığım seferde öğrendiklerimden bazı şeyler aklımda kalmış olsa da Araplarla genellikle çevirmenler vasıtasıyla iş görüyorum. Tip ve medeniyet bakımından Araplar, Hintlilerden çok üstün. Misafirperverlik anlayışları büyük, kendilerine özgü şövalyelik ruhu taşıyan gayet bağımsız insanlar; mükemmel taş evlerde yaşıyorlar... Türklerin yozlaşmışlığı ve ehliyetsizliği hakkında bir sürü büyük laflar işitiliyor. Fakat böyle bile olsa içimde hüzünlü bir şüphe var. Biz ileride Mezopotamya çöllerini sulayıp her şeyi kurala bağlayabilir, herkesi hizaya sokup hiçbir yerde pisliğe veya miskinliğe izin vermeyip kılı kırk yaran ve her şeye yayılan titizliğimizle onlara hükmedebiliriz, fakat böyle bir yönetime göre herhalde Türklerin idaresi altında daha mutlu olurlardı. Dolayısıyla buraya işin temellerini atmaya gönderilip başlangıçtan itibaren aşırı bürokrasiyi önleme fırsatı verilmesini Tanrı'nın bir nimeti görüyorum. İşler benim istediğim gibi yürürse, her şey gerçek Arap uygarlığını canlandırmak için yapılacak ve idarenin hatları öyle çekilecek ki, refahtaki artış manevi bozulma ve bütün yerel âdetlerin ve yerel karakter yapısının yok olması anlamına gelmeyecek.[39]

Dobbs'un defterdarlık görevleri İngiliz güçleri Irak'ta ilerledikçe denetimleri altına giren mali bakımdan hassas diğer birimlerin görev sa-

hasına dahil edilmesiyle kısa zamanda genişledi. Bu birimlerin arasında vakıflar, devlet arazileri, gümrük ve rüsumlar, yerel idarelerle eğitim kurumlarının mali işlerinin idaresi de vardı. Dobbs'un başarıyla üstesinden geldiği bu muazzam sorumluluklar sağlığını olumsuz etkiledi. Görevinin gerektirdiği sıkı çalışma şartları ve bunaltıcı iklimden bitkin düşmesi üzerine Ağustos 1916'da sağlık sebepleriyle Hindistan'a gönderildi. Orada görevine üst düzey makamlarda devam etti ve hizmetleri karşılığında şövalyelik rütbesine layık görüldü. Dobbs, Aralık 1922'de Irak'a dönerek Sir Percy Cox'un yerine getirilme beklentisiyle yeni teşkil edilen yüksek komiser müşavirliği görevine tayin edildi. Cox, amirlerine görevi sadece üç yıllığına ya da Irak'ta milli hükümet kurulana kadar sürdürmek istediğini, yerine Dobbs'un getirilmesini tercih ettiğini açıkça belirtmişti. İngiltere-Irak Antlaşması 20 Nisan 1923'te imzalandığında Cox Irak'tan ayrılmaya hazırdı ve ertesi ay Dobbs, Yüksek Komiserliği devraldı. Dobbs'un göreve uygunluğunu övgüyle belirtmek için Cox sonraları şöyle söylemiştir: "Emekliye ayrılan bir memurun benim durumumda olduğu gibi yerine geçmesini en çok istediği meslektaşını arkasında bırakarak ayrılma zevkini tatması çok sık rastlanan bir şey değildir."[40]

Dobbs uzun boylu ve yapılı bir adamdı. Çabuk sinirlenir ve gerçek karakterini asık bir surat arkasında saklardı. Alınganlığının bol bol örnekleri vardır. Hoşnutsuzluğunu uyandıran memurlarına mürekkep şişesi fırlattığı bile söylenmiştir. Bell 1924 baharında babasına yazdığı 1 Nisan tarihli mektupta Dobbs'un micazını anlatmıştır: "A, evet, sana Dobbs çiftinin muhteşem bir hikâyesini anlatayım. Dediklerine göre, Sir Henry ekmesi için bahçıvanına bazı tohumlar vermiş ve o da bunları saksılara dikmiş. Fakat çıktıklarında bitkileri kuşlara yedirmiş. Sir Henry de buna çok kızıp saksıları merdivenden fırlatıp aşağıdaki çakılların üzerinde kırmış. Arkasından gelen Lady Henry ise "Çok haklısın Henry. Şayet yüksek komiser bile istediğini yapamazsa kim yapar acaba?" demiş. O kadar gerçeğe benziyordu ki, tavsiyeni hatırlayıp geçekten böyle bir şey geçip geçmediğini eşine sordum. Ciddi bir tavırla "Hayır" dedi. "Henry saksıları ben gelmeden önce kırmıştı. Ancak her zaman söylediğim gibi, Henry her pazar sabahı bahçıvanı dövmekle hiç yanlış bir iş yapmıyor. Zira yapabildiği tek spor bu."[41] Yine de onu tanıyanların çoğu yumuşak huylu, son derece namuslu bir insan olduğunu düşünmüştür. Gertrude Bell bile görevine devam etmesine izin vermek yerine sekreteri Yüzbaşı

Vyvyan Holt'u getirmiş olmasına rağmen Dobbs hakkında iyi düşünürdü. Holt, çevirmen, sekreter ve halkla ilişkiler uzmanı arası bir vazife görüyordu.

Teşkilatı Esasiye Kanunu ve Hükümdarın Yetkileri

İngiltere-Irak Antlaşması'nın onaylanmasından sonra Faysal'ın gündeminde yer alan bir sonraki madde anayasa yani Teşkilatı Esasiye Kanunu'ydu. Anayasa ülkenin yapısını, ayrıca kralın yetkilerini tanımlayacaktı. Faysal için hayati önem taşımaktaydı ve yazımı için 1922'den beri çalışmaktaydı.

Faysal'ın ana hedefi iktidarının ülkede hâkim güç olmasını sağlama almak, devletin yasama organının kararlarına ağırlığını koymak, ayrıca kabinesinin bakanlarını atama yetkisine sahip olmaktı. Faysal sembolik yetkili, onu seçilmiş görevlilere tabi kılacak bir anayasal monarşi sistemi taraftarı değildi. Esasen bu tür bir krallık fikri, kralın önemli yetkileri olmasını isteyen radikal milliyetçilere bile uzaktı. Faysal, seçmenlere yönelik siyasetin ve ülkedeki siyasi akımları yansıtacak bir yasama meclisinin seçilmesinin önemini kavramaktaydı. Bununla beraber kendilerine hizmet eden, çıkarlarından başka bir şeyi düşünmeyen insanlar olarak gördüğü siyasetçilerin üvertürü olarak hükümdarlık etme niyetinde değildi. Onlarla çalışabilir, bazı hallerde isteklerine göre hareket edebilirdi ancak Irak'ın modernleşmesini, birbiriyle didişen siyasetçi güruhları değil, güçlü iradeli, kararlı bir kral sağlayabilirdi. Rejiminin çöküşünün sebebi olarak gördüğü lafazan ve fırsatçı siyasetçilerin sorumsuz radikallikleriyle nelere mal olduklarını Suriye'de görmüştü. Tüm doğuda diktatörlük eğilimleri taşıyan yöneticiler belirmekteydi. Türkiye, İran ve Afganistan gibi ülkelerde iktidarı henüz bütünüyle ele geçiremeyen bu yöneticilerin hepsi, ülkelerini geri kalmışlıktan çıkartmanın sadece demir pençeyle mümkün olabileceği yönündeki dönemin yaygın inancını paylaşmaktaydı. Faysal bu kalıplara uyan bir insan değildi. Otokratik eğilimleri askeri kariyerinden değil, şerif hanedanı soyundan ve kendi doğal otoritesinden gelmekteydi; aile geçmişi, başarıları ve siyasi içgüdüleri onu bu siyasetçilerden daha yukarı mevkiye koymaktaydı. Faysal aynı zamanda Irak'ın farklılıklarının tamamen bilincindeydi. Ancak bu

onun ülkeyi merkezileştirme ve yeni bir ülkü doğrultusunda birleştirme planlarını ılımlı hale getiriyor, hükümsüz kılmıyordu.

İngiltere-Irak Antlaşması'nın onaylanmasına eşlik eden mücadelelerle kıyaslanırsa, Teşkilatı Esasiye Kanunu büyük bir süratle kabul edildi. Dobbs, İngiltere-Irak Antlaşması ile çelişen madde veya hükümlerin anayasada yer almasına izin verilmeyeceğini açıklıkla belirtmişti.[42] Meclisteki muhalefet, daha çok Irak devletinde yabancı danışmanların görevlendirilmesine dair az sayıdaki bu sınırlamalara itiraz etmedi. İki meclis üyesi kralın kurulması önerilen senatoya üye atama hakkının yasaklanması için cılız bir teşebbüste bulundu. Senatörlerin atanması yerine seçilmelerini önerdiler, ancak önergeleri açık farkla reddedildi. Faysal istediğini yaptırmak için tereddütlü parlamenterlere hükümet veya senatoda sandalye vaat etmek dahil kullandığı ikna metotlarından herhangi bir sıkıntı duymuyordu.[43]

Faysal'ın ülkenin anayasasında geniş çaplı kraliyet yetkileri tesis etme arzusu İngiltere'nin yetkileriyle birbirini tamamlıyordu. İngiltere-Irak Antlaşması'nda İngiltere'nin kendisine ayırdığı yetkiler yüksek komiserin kralın danışmanı sıfatını taşımasıyla ifade edilmişti. Bu şekilde, yüksek komiserin etkisi ancak kralın geniş bir anayasal yetkiye sahip olması durumunda icra edilebilirdi. İngiltere'nin Faysal'a anayasa tarafından onaylanan geniş yetkiler verilmesini istemesinin arkasında bu sebep yatmaktaydı. Esasen Irak'la antlaşma ilişkisi resmi olarak imzacı taraf sıfatıyla kralın şahsı vasıtasıyla ifade edilmişti. Londra ile Temsilcilik arasındaki resmi muhaberat bu politik tutumu yansıtmaktadır. Cox, 4 Aralık 1921'de Churchill'e yazdığı mektupta "Kral ne kadar şekli güce sahipse, Yüksek Komiserliğin olayların gidişatını etkilemesi o kadar kolaylaşacaktır" demekteydi. Ortadoğu Dairesi'nin 31 Mart 1923 tarihli zabıtları da bu tutumu kayda geçirmiştir. "Antlaşma ilişkilerinin yerine getirilmesini temin etmek için, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun, Irak Meclisi'nin kral vasıtasıyla kontrolümüz altında olmasına imkân verecek şekilde biçimlendirilmesi gereklidir."[44]

Teşkilatı Esasiye Kanunu Irak'ı, kralın devlet başkanlığını yaptığı, ırsi olarak tevarüs edilen bir anayasal monarşi olarak kurdu. Kralın tüm yasama sürecini gözetmek, yasaları onaylamak ve yayımlamak, uygulanmalarını denetlemek yetkisi vardı. Kral meclisi toplayabiliyor, açabiliyor, tatil edip dağıtabiliyordu. Başbakan ve bakanlarını seçip istifa-

larını kabul edebiliyordu. Bütün görevlileri atama ve azletme yetkisine sahip kral, silahlı kuvvetlerin başkomutanıydı; savaş ve sıkıyönetim ilan edebiliyordu. Faysal iktidarını ve destek tabanını artık bu geniş kraliyet yetkileri üzerine bina edebilirdi. Fakat yüksek komiser tarafından ihtiyatta tutulan yetkileri de idare etmek zorundaydı. O andan sonra Faysal'ın hükümdarlığının önde gelen bir özelliği bu gerilim olacaktı: Yetki ele geçirmek değil de, artık anayasal açıdan hakkı olan yetkilerini yüksek komiserin direnişi karşısında kullanma mücadelesi. Faysal ayrıca yüksek komiserin aykırı veya kabul edilemez gördüğü tavsiyeleri karşısında yapabileceklerini de hesaplamak zorundaydı.

İngiltere-Irak Antlaşması'nı, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu kabul eden ve seçim yasasını geçiren Kurucu Meclis, görevini tamamlayarak 2 Ağustos 1924'te dağıtıldı. Aynı gün el-Askeri'nin hükümeti istifa ettiğinden kral, Dobbs ile istişare ederek Yasin el-Haşimi'yi başbakanlığa atadı. Yasin'in İngiltere-Irak Antlaşması'nın eziyetli geçiş sürecindeki hareket tarzı çelişkiliydi. Taraftarlarına lehte oylamalarını tavsiye ederken, kendisi antlaşmaya karşı oy vermiş ve bazı gazeteler bu planlı muğlaklığını sorgulamışlardı. Ancak Yasin ağırlık sahibi bir şahsiyetti ve başbakanlık makamına atanması kaçınılmazdı. Faysal onu hükümet partisi "çadırının" altında istemekteydi, Yasin'in nihai sadakatini sorgulamış olan Dobbs da en sonunda Faysal'ın kararına iştirak etti. Yasin, kendisini Dışişleri ve Savunma Bakanı olarak da atadı. Faysal ise ordu üzerindeki fiili denetimini sürdürmek istediğinden, başkomutanlık yetkisini kullanarak başkomutan yardımcısı makamını tesis etti ve buraya yakın müttefiki Nuri es-Said'i atadı. Faysal bu kilit önemdeki kurumun siyasetçilerin oyuncağına dönüşmesini istememekteydi.

Faysal tahtta artık üçüncü yılındaydı. Krallık rolünün gereklerini giderek daha iyi yerine getiriyor, aynı şekilde önemli bir husus olarak tebaası da hükümdarlık etmesine alışıyordu.[45] Ağırlığı Irak dışında da hissedilmekteydi. Hicaz veya Güney Suriye'nin geleneksel yetki alanlarına Vahabilerin çıkarttığı tehlikeye göğüs germek isteyen aşiret şeyhleri; Levant'taki Fransız despotluğundan kaçan milliyetçi politikacılar; Hindistan Hilafet Hareketi'nin liderleri hep Faysal'ın kapısını çalıyorlardı. Davalarına Faysal'ın maddi ve manevi desteğini kazanmak isteyen başıboş Araplar ve Müslümanlar için Bağdat bir çekim merkezi haline geliyordu. Bir keresinde Faysal'a polo maçlarında ratlayan Bell onu Ne-

cid bölgesinin aşiret liderleriyle çevrelenmiş halde gördü. "Kralı bugün öğleden sonra Arap polosunda gördüm. Belirtmem gerekir ki tebessüm yüzünden hiç eksik olmadı. Çok güzel Arap giysileri giymiş, en ince tavırlarıyla Arapların kralı rolünü oynuyordu. Bin Suud'dan kaçıp yanına gelmiş Necid aşiretlerinin şeyhleriyle çevriliydi ve bundan iftihar duyuyordu!"[46] Başka bir defasında Faysal'la öğleden sonra çay içerlerken Ruvala aşiretinden eski kurt Nuri eş-Şalan'a rastladığını anlatmaktadır.

> Majesteleriyle o öğleden sonra çay içiyordum; en güzel doğu sahnelerinden biriydi. O, Mekke şehzadelerinin beyaz ve altın renklerinde baştan ayağa Arap kıyafetleri içinde, bahçesindeki çeşmenin yakınında oturuyordu. Çeşmenin taştan kenarında hemen yanında çölün üç büyük reisi oturmaktaydı. Âdeti olduğu gibi kefiyesini ağzına ve çenesine kadar çekmiş, gaddar ve çatık kaşlı Nuri eş-Şalan; kehribar tesbihini uzun zarif elleriyle tutan, yüzü uzun ve tatlı gülümsemesiyle aydınlanmış iki metrelik Acil el-Yaver; sözü Felluce'den tüm Fırat boyunca sınıra kadar geçen kaba saba köylü şeyh Ali Süleyman. Etraflarındaki her yerde, çeşmenin kenarlarından fışkıran, çiçekliklerde öbek öbek yayılmış, altın ve turuncu kadife çiçekleri; bunların dalgalarının arasında yükselen, kralın beyaz ve altın renklerinin yansıması beyaz ve sarı krizantemler. Söğüt dalları ve palmiyeler arasından gönderdiği uzun ve yumuşak huzmeleriyle etrafı altın rengine ve turuncuya boyayıp beyaz ve sarılara parlaklık katan gurub. Çöl ve dünyevi çekişmeleri hakkında böylesi bir de konuşma da yaptık. Nuri, şu anda bin Suud'un elindeki el-Cevf'i tekrar ele geçirmesi için kralı iknaya çalışıyordu. Kendisine bedelini ödeyen herkesin peşinden giden Nuri'yi sevmesi için sebep bulamayan kral ona incelikle takılıyordu: "Sen kimin tebaasısın Nuri? Pasaport istediğinde Fransızlara mı, Seydi Abdullah'a mı, kime gidiyorsun? Yoksa senin pasaportun deven ile kılıçla mızrağın mı?" Nuri ona itiraz edemedi; yüzü giderek karardı ve kırmızı mendiliyle ağzının çevresini sildi.[47]

Faysal aşiretler üzerindeki mahir otoritesini yitirmemişti.

22. Bölüm

Petrol ve Musul Sorunu

İngiltere-Irak Antlaşması ile teşkilat ve seçim yasalarının çıkartılması Faysal'ın krallığının en azından manda rejimi yürürlükte kaldığı sürece kurumsal çerçevesini oluşturdu. Öte yandan, Irak devletinin fiziki şekli sorununu gündeme getiren başka bir kritik unsur ağırlığını hissettirmekteydi. Faysal'ın farazi devletinin neredeyse üçte birinin statüsü hâlâ ihtilaflıydı. Eski Osmanlı vilayeti Musul'un tümü üzerinde yeni Türk devleti tarafından egemenlik iddia edilmekteydi. Bölge İngiliz kuvvetlerinin askeri denetimi altındaydı ve Irak bu topraklarda fiili otoriteye sahipti ancak Faysal bu büyük araziyi Irak'a katmak için Milletler Cemiyeti'nin resmi onayına ihtiyaç duymaktaydı. Öte yandan, Musul "meselesi" yüksek nüfuslu ve bakımlı bir ülke olmasına rağmen, bu geniş toprakların Irak'a dahil edilmesinden ibaret değildi. Bulunması ve azami ölçüde yararlanılması beklenen geniş petrol yatakları, Irak devletinin kırılgan kamu maliyesine hayati bir destek sağlayacaktı. Ayrıca ülke içindeki güç dengeleri ve Faysal'ın hükümdarlık edeceği milletin tipi bakımından da büyük öneme sahipti. Vilayet nüfusunun büyük çoğunluğu Sünni Müslümandı ve Irak'a dahil edilmesi halinde, Irak'ın geri kalan kısmındaki Şii çoğunluğu yoğunluğunu yitirecekti. Yabancı bir kralın başında bulunduğu, Sünni Arap elit tarafından yönetilen, çoğunluğu ise Şii olan Irak gerçekliği, artık o kadar aykırı ve sürdürülemez bir görüntüden kurtulacaktı. Ancak diğer taraftan vilayet Irak'a Araplar, Kürtler, Yezidiler, Süryaniler, Türkmenlerden oluşan karışık bir nüfus dahil edecek, Faysal'ın krallığına geniş bir Arap olmayan unsuru ekleyecekti. Bu muhtelif nüfustan birleşik bir millet çıkartma görevi muhakkak daha da sıkıntı yaratacaktı. Özellikle Kürtler bariz Arap milliyetçisi bir devlete dahil edilmekte tereddüt duyacaklardı.

Faysal'ın hedefi bu karışık nüfustan bir millet biçimlendirmekti. Ancak çelişkili politikalar arasında kısılıp kalmıştı. Diğer taraftan tabiatı itibariyle uzlaşmacıydı ve ülkenin farklı cemaatlerine hürmetle ve bir dereceye kadar eşitlikle yaklaştı. Faysal'ın projesi, ortak millet bağlarını vurgulayan bir milli bilinç yaratarak toplumsal aidiyetleri ve kimlikleri aşmaktı. Irak toprağında oturanlar her şeyin ötesinde teritoryal Irak devletine sadık olmalıydılar. Daima ülkenin çeşitliliğini kabul ve tasdik etme ihtiyacını vurgulamakta, mezhep, din ve etnik gruplar arasında tarafsız kalmaya çalışmaktaydı. Eğilimi her zaman bu yöndeydi. Ancak diğer taraftan, Irak'taki güç tabanını oluşturan küçük bir Sünni Arap subay ve memur çevresine de bağlıydı. Bunlar ise meseleleri her zaman kendisi gibi mutedil bir açıdan görmemekteydi. Sayısal dezavantajlarının derinden farkında olarak planları, keskin Arap milliyetçisi propaganda, korkutma, alttan vurma gibi politikaları kullanıp bir sınıf olarak iktidarlarını pekiştirmekti. Faysal bu ikilemin farkındaydı. Kendisi de milliyetçi fikrin savunucusu olmuş, kendisi veya en azından ailesinden birinin liderliği altında geniş bir Arap konfederasyonu ümidini hiç terk etmemişti. Bu çatışan hedefler ve tasarılar, liderliğinin gücüyle uzlaştırılabilirdi ancak Musul meselesi aciliyet kazandıkça bu tür incelikler bir kenara bırakıldı. Onun için en önemli konu Irak'ın nihai sınırlarını tespit edecek ve bu devlet içinde iktidarını perçinleyecek Musul Vilayeti'nin bünyeye dahil edilmesiydi.

Musul Meselesi

Musul Vilayeti'nin iktidarı için hayati önemi, Irak'taki ilk günlerinden itibaren Faysal'ın aklındaydı. Tahta çıkmasından sonra Bağdat dışına ilk gezisini Musul'a yapmıştı. Musul'dan gelen bir heyete yaptığı konuşmada, vilayetin Irak'a katılması isteniyorsa, birlik ve sebatın elzem olduğunu hatırlatmıştı.[1] Mütemadi Türk saldırıları karşısında yerli nüfusun direnişinin güçlendirilmesi için kardeşi Zeyd'i vilayete gönderdi. Kente Mayıs 1923'teki ikinci ziyaretinde Faysal vilayetteki Türk iddialarına açıkça karşı çıkarak vilayetin "onlardan [Türklerden] nihai olarak ayrıldığını, artık geçmişe dönülemeyeceğini" belirtti.[2] Türklere ayrıca iddialarının karşısında önemli sayıda Kürt ve Arap nüfusun ya-

şadığı Diyarbakır, Urfa ve Mardin'de Irak'ın hak iddiasında bulunabileceğini hatırlattı.[3]

Musul ihtilafı, yaklaşık 900.000 kişinin yaşadığı, 90 bin kilometrekarelik bir toprağa ilişkindi. Irak'ın bu topraklardaki hak iddiası, onaylanmayan Sevr Antlaşması tarafından özünde kabul görmüştü. İtilaf devletleriyle Türkler arasında bunun yerine imzalanan Lozan Antlaşması bu toprağın aidiyetine ilişkin anlaşmaya varamadı. Bununla beraber, askeri statükonun sürmesine ve antlaşmanın onaylanmasından itibaren dokuz ay içinde İngiltere ile Türkiye arasında Musul hakkında herhangi bir anlaşmaya varılamaması halinde meselenin Milletler Cemiyeti'ne sevk edilmesine karar verildi. İngiltere 6 Ağustos 1924'te meseleyi resmen Milletler Cemiyeti'ne sevk etti.[4] Bu, kısa zamanda olup bitecek bir iş değildi. Türk ordusu Irak'a geçmiş, RAF'ın karşı harekâtıyla püskürtülmüş olsa da özellikle Süryani köylerinde arkasında bir yıkıntı bırakmıştı. Cemiyet Eylül 1924'te arazideki gerçekleri araştırmak için bir teknik soruşturma komisyonu kurulmasını onayladı. Üç kişiden oluşacak komisyonun başında İsveçli diplomat Carl Einer de Wirsen bulunacak ve eski Macar başbakanlarından tanınmış coğrafyacı Kont Pal de Teleki ile emekli Belçikalı Subay Albay Paulis üyelerini oluşturacaktı. Cemiyet ayrıca konu nihai olarak çözümlenene dek Osmanlı vilayetinin kuzey sınırının bir miktar güneyinden geçici bir sınır (Brüksel Hattı denilmekteydi) hattı çizdi. Komisyon bilahare Irak'ı ziyaret için hazırlıklarını tamamlayıp Ocak 1925 ortasında Bağdat'a ulaştı. Komisyonun sekreteryasıyla her iki tarafın uzmanları burada heyete katıldı. Türk tarafının uzmanları arasında bulunan iki eski Iraklı, Neftçi ailesinden bir Türkmen ve isyancı Şeyh Mahmud'un kayınbiraderi olan Iraklı bir Kürt, Iraklıların öfkesine yol açtı. Bağdat basını bu kişilere hain adını taktı.[5]

Soruşturma Komisyonu'nun beklenen ziyaretine hazırlık olarak Faysal Aralık 1924'te Kuzey Irak'ın tüm başlıca şehirlerini -Musul, Kerkük, Erbil ve Süleymaniye- dolaştı. Önde gelen Kürtlerden, din adamı ve o esnada Evkaf Bakanı İbrahim el-Haydari ile Kerkük eşrafından Türkmen asıllı eski bakan Sabih Neşet kendisine eşlik etti.[6] Geziden alınan neticeler genellikle olumluydu. Kerkük'ün Türkmen eşrafı bölgenin Irak'a dahil edilmesini umumiyetle destekliyordu. Faysal yerinde bir hareketle yerel idare ve senatodaki bazı kilit makamları daha önce-

den onlara teklif etmişti. Kürtlerin tutumu daha tereddütlüydü. Fakat Faysal Şeyh Mahmud'un geleneksel rakiplerinin desteğini yanına çekmeyi başardı. Her şeye rağmen, Faysal'ın en ateşli destekçileri Arapça konuşanların en yoğun yaşadıkları Musul şehrindeydi. Buradaki Arapların büyük kısmı yeni Irak devletine dahil edilmek için samimi bir istek duyuyordu ve Faysal'ın ziyareti kararlılıklarını perçinledi. Vilayetin valisi Abdülaziz el-Kassab hatıralarında Faysal'ın ziyaretinin "vilayet sakinleri, eşraf ve önderleri üzerinde mükemmel bir izlenim bıraktığını" yazmıştır. "Arada kalanları ve endişe besleyenleri cesaretlendirdi. Birçoğu Musul'un Arap kalması için savaşmayı, komisyona verilmek üzere Türklerin vilayeti 'Türkleştirme' planlarına son vermelerini talep edecek dilekçe ve muhtıralar tertip etmeyi ve vilayeti birleşik Irak'ta tutma çağrısında bulunmayı teklif ettiler."[7]

Komisyon Bağdat'a 16 Ocak 1925'te ulaştı. Ülkenin ileri gelen siyasi ve sosyal şahsiyetleri ile birlikte Temsilcilikten yetkililerin katıldığı saraydaki bir akşam yemeğinde Faysal tarafından ağırlandılar. Daha sonra Faysal komisyona Musul Vilayeti'nin Irak'ın geleceğindeki önemine dair kendi muhtırasını sundu. Savaşın bitişinden beri Irak'ın ilerlemesine ve ülkenin kalkınmasına yönelik kurduğu planları özetledikten sonra Faysal şöyle yazdı: "Irak'ta daimi bir devletin var edilmesi ve pekiştirilmesi statükonun korunmasına bağlıdır... Musul'un kopartılması ve başka bir devletin kontrolüne geçmesi halinde Bağdat'taki devletin yaşaması mümkün değildir. Musul'un Irak'la ilişkisini bir başla gövdenin ilişkisi gibi görüyorum."[8] Komisyon Bağdat'ta sadece birkaç gün kaldı. Bu süre zarfında Bağdat'ta bazıları hükümet tarafından okul çocuklarının toparlanmasıyla düzenlenen, Musul'un Irak'a katılmasının talep edildiği sokak gösterileri yapıldı.[9]

Komisyon daha sonra Musul'a geçerek yaklaşık iki ay boyunca kalıp, vilayetin gerçek şartlarını uzun boylu inceledi ve halkın hissiyatını değerlendirdi. Musul'daki halkın heyecanı ve olay çıkması endişesiyle komisyonun çalışmaları gizli oturumlar halinde sürdürülüp ifadeler alındı ve mülakatlar tertiplendi. Irak Ordusu Başkomutan Yardımcısı Nuri es-Said tarafından düzenlenen büyük askeri geçit resmine katılan kalabalıklar Faysal'a ve Musul'un Irak'a aidiyetine tezahüratta bulundular.[10] Ancak Musul şehrinin halkının aksine vilayet halkının tutumu vilayetin karışık nüfusu kadar farklılık gösteriyordu. Bazı Arap tüccarlar bariz

ticari avantajlarından ötürü Türkiye ile bağlantıları tekrar kurmak istiyordu; dini zihniyetli bazı kişiler, diğer taraftan, Mustafa Kemal'in laik siyasetinden dehşete kapılmış, Irak'ta kalmayı tercih etmekteydiler. Azınlıklar, özellikle Süryaniler İngiliz etkisi altında kalacağı anlayışıyla Irak'ı tercih etmekteydi. Diğer taraftan Kürtler; bağımsızlık taraftarları, Irak'ta İngiliz denetiminin sürmesini bekleyenler ve fayda gördükleri Faysal'ın idaresine kendisini uydurmuş olanlar arasında bölünmüştü. Muhtemelen, İngiltere'nin ülkenin idaresindeki rolünün devamı şartıyla Irak'la birleşmek isteyenler çoğunluktaydı. Dobbs esasen Şubat 1925'te azınlıkların hakları korunduğu takdirde, komisyonun Irak'la birleşme yönünde hükme varacağını beklediğini Koloniler Bakanlığı'na yazmıştı. Bu güvence, İngiliz mandasının uzun bir dönem için daha uzatılmasıyla temin edilebilirdi.[11] Faysal da kendi başına, yardımcıları ve vilayet valisi el-Kassab vasıtasıyla komisyonun incelemelerinin ilerlemesinden bilgi ediniyordu. Faysal'ın Aralık ziyaretinden sonra Musul'da kalmış olan Sabih Neşet hükümete 16 Şubat 1925'te "Komisyon başkanı vilayetin Irak'ın elinde kalacağı yönünde iyi haberler" verdiğini bildirdi.[12]

Komisyon 19 Mart 1925'te Irak'tan ayrılarak bulgularını hazırlayıp sunmak için Cenevre'ye gitti. Faysal heyete gönderdiği veda mesajında Irak'ın "genç krallığımızın güvenliğine ve halkımızın gelecekteki mutluluğuna" dayalı olan haklı taleplerini teyit edeceğini umduğunu ifade etti.[13] Faysal komisyonun Irak lehine karar vereceğinden emindi. Milli Meclis'e 16 Temmuz 1925 tarihli konuşmasında Faysal "Genel olarak [Irak] halkının ve özel olarak kuzey vilayetlerinin halkının, her şey bir tarafa uluslararası komisyon çalışmalarını bölgede yürütürken milli gururlarını ve birleşik Irak'a bağlılıklarını göstermiş olmalarından ötürü minnettarlığını ve mutluluğunu" belirtti.[14]

Petrol Siyaseti

Irak'ın kuzey vilayetlerinde geniş petrol yatakları bulunabileceği savaşın çıkmasından önce bile İngiliz ve diğer Avrupalı devletlerce bilinmekteydi. Ancak manda rejimi başladığında Osmanlı döneminin petrol araştırma ve geliştirme imtiyazlarını elinde tutan Turkish Petroleum Company (TPC) bu yataklarda ciddi araştırma çalışmalarına henüz

başlamamıştı. Lozan Konferansı'nda 1923 yılında yaptığı bir konuşmada Curzon İngiliz hükümetinin Musul sorununa yaklaşımının herhangi bir şekilde petrol meselesiyle ilişkili olduğunu üstüne basarak inkâr etti. Bu, en iyi ifadeyle, samimi değildi. Bahriye Nazırlığı ve Dışişleri Bakanlığı uzun süredir bu yataklar hakkında bilgi sahibiydi ve dünya 1925 yılında petrolle dolup taşsa da Irak'taki bu yataklar potansiyel olarak İngiltere için muazzam stratejik önemdeydi. Petrol, Musul hakkında sürüncemede kalan müzakerelerde belki büyük bir yer işgal etmiyordu ancak geri planda kesinlikle yer almaktaydı.

Irak, Suriye ve Filistin mandalarının tevdi edildiği San Remo müzakerelerinde Irak'a TPC'nin sermayesinin %20'sini satın alma opsiyonu tanındı. İngiltere bu opsiyonun Türklerle müzakerelerde manivela olarak işe koşulmasını istemekteydi. Irak, iddialarından vazgeçmeleri karşılığında Türklere bu opsiyonu sunacaktı. Gerçekte olana bakılırsa, Lozan Konferansı Musul sorunu hakkında anlaşmaya varamadığından bu aldatmaca kullanılmadı. Ancak Irak hükümeti, şirkette Irak'a hisse verilmesine kuvvetle direnen, Irak'ı önemli bir hisse sahibi ve bu niteliğiyle şirketin operasyonlarını ve idaresini gözden geçirmeye hak sahibi bir ortak olarak görmek yerine gelecekteki petrol gelirlerinden kâr payı ödemeyi çok daha tercih eden TPC ile meseleyi tekrar canlandırdı. Dahası Irak kâr paylarının sterlin veya başka bir döviz yerine altınla ödenmesini talep etmişti. Irak ayrıca TPC'nin ihtiyaç duyduğu donanıma ithalat vergisi getirilmesi ve TPC tarafından fiilen geliştirilen dar sahaların dışındaki tüm belgelerde arama hakları sahibi olduğu gibi, petrol şirketinin değerlendirmeyi kabul etmediği başka taleplerde de bulunmuştu. Irak ve TPC arasındaki müzakereler Mayıs 1924 ile Şubat 1925 arasında her iki taraf da tutumlarına inatla sarıldıklarından askıya alındı.

Petrol imtiyazları meselesiyle uğraşmanın dışında, Yasin kabinesi ülkede büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya kaldı. 1924 hasadı çok düşüktü ve hükümetin bütçe gelirleri azaldı. Kuzey bölgeleri dahil ülkenin çeşitli kısımlarında açlığa yakın koşullar hüküm sürdü. Ayrıca, Irak'ın da bir kısmını ödemek zorunda kaldığı Osmanlı devlet borçları meselesi de vardı. Irak'ın borçlardaki payı 1924 yılı sonbaharında İstanbul'da hesaplanmaktaydı. Nihai rakam ne olursa olsun, Irak borçlarını ödemekten sorumluydu.[15] Faysal'ın ana meşguliyetlerinden biri olan güçlü

bir ordu kurulması hedefine bağlılığı da kamu gelirlerini tüketiyordu.[16] Ülke 1924 sonunda iflas ihtimaliyle karşı karşıyaydı. Faysal Temsilcilikten Osmanlı borçlarına ilişkin yükümlülüklerinden Irak'ı muaf tutmasını istedi. Osmanlı borç tahvillerinin büyük kısmını ellerinde tuttuklarından Faysal Fransızların tahvillerinde indirime giderek yükün bir parçasını üstlenmeye de hazır olmaları gerektiğini öne sürdü. Ülkenin mali sıkıntısı karşısında dayanışmasını göstermek için Yasin el-Haşimi'den o esnada 780.000 Hint rupisi, yani 55.000 pound tutarındaki kraliyet tahsisatının azaltılmasını istedi. Yasin bunu derhal reddetti ve kraliyet bütçesi takip eden yıllar boyunca aynı seviyesinde kaldı.

Temsilcilik TPC ile görüşmeleri tekrar başlatmak için bu güç mali ve ekonomik şartlar altında isteksiz Irak hükümetine baskıda bulundu. Faysal, muhtemelen hükümetinden de fazla, konuyu çözüme kavuşturma ihtiyacının farkındaydı. İmtiyaz meselesinin havada kalması Soruşturma Komisyonu'nun Musul sınırı sorununa dair nihai kararını etkileyebilirdi. Aynı zamanda İngiltere'nin bu davasında Irak'ı kuvvetle savunması komisyonun tutumunu etkilemesi bakımından elzemdi. Esasen Kont Teleki petrol imtiyazı meselesinin mümkün olduğunca çabuk çözümlenmesi ve Irak'ın TPC'de %20 hisse ısrarından vazgeçmesi gerektiği hakkında uyarıda bulunmuştu. Faysal ve Temsilciliğin toplu baskıları sonunda neticesini verdi ve kabine, protesto eden iki bakanın istifasının ardından 14 Mart 1925'te petrol anlaşmasını onayladı.[17] Kabine bu yolla TPC'deki %20 pay talebinden vazgeçiyor ancak kâr payı ödemelerinin altın üzerinden yapılması gibi önemli bazı tavizleri kabul ettiriyordu. Bununla beraber, imtiyaz anlaşması Musul sorununun çözümlenmesine, yani ertesi yıla kadar onaylanmadı. Kabinenin kararı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun çıkartılmasını geciktiren açıktaki tüm konuları ortadan kaldırdı. Faysal 21 Mart 1925'te Irak'ın ilk anayasası niteliğindeki kanunu özel sipariş edilmiş altın bir kalemle, geniş kutlama ve şenlikler arasında imzaladı. Böylelikle yeni parlamentonun ikinci tur seçimlerinin yapılması için de yol açılmış oldu.

Yeni parlamento Faysal ve Başbakan Haşimi tarafından seçilip, bazı küçük değişikliklerle İçişleri Bakanlığı Danışmanı Cornwallis tarafından onaylanmış olan hükümet adaylarını kayırmıştı. Özellikle Şii bölgelerinde hükümet adaylarının lehine oylara hile karıştırıldığına ilişkin yaygın suçlamalar vardı. Seçimler 8 Haziran 1925'te karışıklık yaşan-

madan düzenlendi. İki başlıca organize parti, yeniden kurulmuş, ağırlıkla Şii olan en-Nahda ve el-Umma sandalye kazanmayı başaramadı.[18] Faysal 7 Temmuz'da on yedi kişilik senato üyelerini seçmek için kraliyet yetkilerini kullandı. Seçilenlerin sadece beşi Şii kesimindendi. İç ihtilaflarla bölünmesi ve TPC meselesi yüzünden iki bakanın istifa etmesi sonucu zayıflayan el-Haşimi kabinesi, iki hafta önce istifa etmişti. Böyle olsa da, Yasin'in bir yıllık hükümeti bir dizi kayda değer başarı sağlamıştı. Şattülarap kıyısında önemli bir tahliye kanalı projesi başlatılmış ve Fransız kontrolündeki Suriye ile ticaret antlaşması imzalanmıştı. Ancak kabine TPC imtiyazı konusundaki tartışmalar üzerine çökmüştü. Faysal yeni kabineyi kurma görevini Abdül Muhsin es-Sadun'a verdi. Ülkenin gündelik işlerinin idare edilmesi için ihtiyaç duyulan otorite ve duruşa sahip değerli siyasetçiler azdı. Es-Sadun'un kabinesinde her zamanki şahsiyetler, çoğu Faysal'a çok dostça bakmayan Sünni Arap siyasetçiler de yer aldı.

Güçsüz Düşüren Hastalık

Faysal'ın pek iyi olmayan sağlık durumu 1925 ilkbaharında kötüleşti. Apandisit ameliyatı başarılı geçmiş ve sağlığı iyi gözükmekteydi. Ancak 1925 başlarında hızla kilo kaybetmeye başladı. İştahsızlık ve hazımsızlık ile fiziki ve zihni yorgunluktan mustaripti. Meclisin açılışında Temmuz başında yaptığı taht konuşması sırasında kırk dört kiloydu, adeta iskelet gibi görünmekteydi. Yapılan testler ve tıbbi muayeneler önemli bir sonuç vermedi ve doktorları Avrupa'da tedavi tavsiye etmekten başka alternatif görmediler. Faysal, kritik bir anda Irak'tan ayrılması anlamına gelecek bu tavsiyeye karşı direndi. Yeni meclis toplantı halindeydi ve Musul sorunu hâlâ Cenevre'de çözüm beklemekteydi. Konu gündeme geldiğinde hâlâ başbakan olan Yasin, Faysal'ın Irak'ta tedavi edilebileceğini öne sürdü. Fakat Dobbs, Faysal'ın tedavi için gitmek zorunda olduğu fikrindeydi. Onun teşhisi hastalığın kanser olduğuydu ve esasen Koloniler Bakanlığı'na bu endişelerine dair bir telgraf çekmişti.[19] Başbakan es-Sadun itiraz etmedi ve Faysal'ın Ağustos 1925 başlarında hareketi için hazırlıklar ikmal edildi. O sırada Oxford'da okuyan Emir Zeyd, Faysal'ın yokluğunda naiplik yapması için Bağdat'a çağrıldı.

Hareket edeceği tarihten önceki gün olan 4 Ağustos 1925 akşamında Faysal tüm meclis, senato ve kabineyi sarayına akşam yemeğine çağırdı. Böyle bir dönüm noktasında ülkeden ayrılmak zorunda kaldığı için üzüntülerini ifade etti ancak sağlığı kötüleşmekteydi ve tedaviye ihtiyacı vardı. Ayrıca toplananlara Musul Soruşturma Komisyonu'nun bulgularını kısa sürede açıklayacağını da hatırlattı. "[Komisyonun] Raporu uzun ve ayrıntılı olacaktır ve bu sebeple bazılarının yanlış okuyacaklarından endişe ederim. Ancak Irak'ın haklarının korunacağına tamamen emin olmalısınız." Sözlerine devamla, ne yazık ki, Soruşturma Komisyonu'nun taleplerinden biri, İngiltere-Irak Antlaşması'nın uzatılmasıdır, dedi. Dinleyicilerinde bunun uyandırabileceği endişe ve paniği yatıştırmaya çalıştı ancak kendisi bile halka açıklandığında bunun yaratacağı sonu gelmez sorunların farkındaydı. Temsilcilik, saray, meclis ve kabine arasında yeni bir hesaplaşma ihtimali hiç uzak değildi.[20]

Faysal'ın araç konvoyu Suriye çöllerinden geçerek Beyrut'a ulaştı. Beyrut'tan SS *Cordillere* gemisine binerek Avrupa'ya geçecekti. Filistin üzerinden Mısır'a alternatif bir hava yolu imkânı da vardı fakat Faysal Mısır'a bu kısa yoldan geçerek oradan Avrupa'ya gidecek kadar sağlığının iyi olmadığını hissetti. Çöl yolu da sorunsuz değildi. Araç konvoyu, ismini iki gözü pek İskoç kardeşten alarak halk arasında "Nairn" adıyla bilinen Eastern Transport Company taşıtlarının, Bağdat'tan Şam'a uzanan yolunu takip etmek zorundaydı. O sıralarda ülkenin Dürzi nüfusunun isyan halinde bulunduğu Suriye'deki güvenlik şartları iyi olmaktan uzaktı. Araç konvoyu Şam'dan geçmekten kaçınmak zorundaydı. Faysal'a Suriye'deki Palmira şehrine kadar İngiliz zırhlı araçları eşlik etti, sonra da Faysal'ın dostu sayılamayacak Fransızlar Humus üzerinden Beyrut'a kadar koruma sağlayacaktı. Beyrut'a geldiklerinde Faysal'ın maiyeti gemide Faysal için ayrılması gereken süitlerin müsait olmadığını farkettiler. Faysal ana güvertedeki sıradan odalarla idare etmek zorundaydı. Geminin düşünceli kaptanı tarafından bu odalar kabinlerin geri kalanından bir kordonla ayrıldı.

Geminin ilk uğradığı Yafa limanında Kudüs Sivil Valisi Sir Ronald Storrs ve bir grup Filistinli ileri gelen, Faysal'ı karşılamak için gemiye çıktı. Ziyaretçiler arasında Faysal'ı yazdığı yazılarda bol bol öven "*Arab Awakening* [Arap Uyanışı]" kitabının yazarı olan ünlü tarihçi George Antonius da vardı. Storrs, 1920 yazında Suriye'den ayrılmaya zorlandı-

ğında Faysal'ı çok daha az gelecek vaat eden şartlarda görmüştü. Ancak Faysal, kronik mide bulantısına yol açan dalgalı denizin de etkisiyle heyetle fazla zaman geçiremeyecek kadar kendini zayıf hissediyordu. Geminin bir sonraki durağı İskenderiye'de Faysal heyecanla geçmiş olsun demek için gelen coşkulu kalabalıklarca karşılandı. Faysal'a Avrupa'ya seyahatinde eşlik eden Dr. Sinderson "Gemi iskeleye yanaşmadan çok önce tezahürat ve selamlama sesleri havayı doldurdu" diye yazdı. Gemi bağlanır bağlanmaz, sayısız hayran borda iskelesine doluştu ve düzen büyük güçlükle sağlanabildi."[21]

Marsilya'ya geçişi sırasında bitkin düşen Faysal, önceden planlamış olduğu gibi Paris'te kalabilecek halde değildi. Londra'ya aniden hareket edişine dair basın açıklamasında, "Bağırsak sorunu nedeniyle tıbbi danışmanı doğrudan Londra'ya geçmesi talimatını vermiştir" bilgisi verildi. Faysal Londra'ya ulaşıp, Hyde Park Oteli'ne yerleşir yerleşmez, muhabirler, ziyaretçiler, geçmiş olsun demeye gelenler ve meraklı bir kalabalık otele doluştu. Faysal'ın sağlığının kötüleştiği haberlerinin yayılması her türden insanı kendi tedavi yöntemlerini tavsiyeye teşvik etti. Woking Camii'nden bir heyet gördüğü tedavinin isabetinden şüphelerini ifade ederek kendisini geleneksel tıp yöntemleri uygulayanların eline bırakmasını tavsiye etti.[22] Meclisteki ilk Müslüman üye Lord Headley, kendi tedavi tavsiyeleriyle çıkageldi. Geçmiş olsun diyenler, iltimas talep edenler ve "ellerini gezdirerek" iyileştireceklerini iddia eden okültistler dahil şarlatanlardan mektup yağıyordu. Bir dizi karmaşık testin ve yanlış konulmuş ağız iltihabı teşhisi nedeniyle bazı dişlerinin çekilmesinin ardından, beklenmedik amipli dizanteri teşhisi konuldu. Amipli dizanteri tedavi edilen bir hastalık olduğundan Sinderson büyük rahatlama duydu. "Bu, çok iyi haberdi benim için" diye yazdı "Ve garip bir tesadüfle, kral beni birkaç saat sonra çağırtarak 'Dostum olarak iyileşip iyileşmeyeceğimi söyleyiniz' dedi. Kesin bir dille buna olumlu cevap verdikten sonra Majesteleri, 'Ölümden herhangi bir korkum yok fakat ölmeden önce ülkem için yapacak çok işim var. Daha iyi hale gelemeyeceğimi düşünüyorsanız, bana söyleyiniz ki hayat programımı hızlandırayım' diye karşılık verdi."[23]

Faysal'ın tedavisi izleyen birkaç hafta boyunca sürdü. Eylül 1925 sonlarında Hyde Park Oteli'nden Londra'nın Kensington Mahal-

lesi'ndeki Princes Gate bölgesinde bir eve taşındı. Evin sahibi zengin Iraklı Yahudi işadamlarından Eliezer Salih Keduri idi. Nekahat dönemi iyi geçmekle beraber akşam angajmanları nedeniyle zayıf düşmekteydi. Zincirleme sigara içme âdetinden vazgeçmemesi de doktorlarını sevgili sigaralarını nerede bulurlarsa bulsunlar ortadan kaldırmaya mecbur etti. O sırada tatilini İngiltere'de geçiren Gertrude Bell'in davetini kabul etti ve iyileşmesi ilerledikçe ayağa kalkarak daha sık dışarı çıktı. Yeni Koloniler Bakanı Leo Amery'yi 29 Eylül 1925'te ziyaret etti. Amery görüşmelerini güncesine kaydetmiştir: "Faysal dişi çekildiğinden beri çok daha iyi gözüküyor. Musul konusunda verebildiğim destek için derinden minnettar. Ona ülkesine dönüp halkına cesaret verebileceğini söyledim."[24] Faysal ayrıca Cidde'de sıkışıp kalmış, mali darboğazdaki ağabeyi Kral Ali'nin sallantıdaki krallığı meselesini gündeme getirdi. Ali, Cidde limanı ve Hicaz demiryolu imtiyazlarını bir İngiliz şirketler grubuna verme planının sonucu olarak derhal mali kaynak temin edilmesini bekliyordu.

Faysal, Mart ve Nisan 1925'te İngiltere'nin askeri hazırlıklarını ve Musul'un durumunu gözden geçirmek için bir soruşturma heyetiyle Irak'a gelmiş olan Amery ile daha önce tanışmıştı. Faysal'dan çok etkilenen Amery onunla yaptığı görüşmeyi sonraları hatıralarında yazmıştır.

> İlk nezaket ziyaretimi elbette Bağdat'tan biraz uzaktaki sarayında Kral Feysal'a[25] yaptım. Bazı görüşmeler nedeniyle daha sonra da onunla bir araya geldik. Bunlardan en ilginci benden anayasal bir kralın bakanlarına karşı tam olarak haklarını ve siyaset oluşturulması sürecinde olmuş-bitmiş kararlar sunulması yerine kararlar oluşturulurken bilgilendirilme hakkının hangi ölçüde olduğunu baştan sona anlatmamı istemesi üzerine bir araya gelmemizdi. Irak'ın koşullarına uydurulmuş anayasal pozisyonu tam olarak ne olursa olsun, Faysal sapına kadar bir kraldı. Hz. Muhammed zamanına kadar uzanan soyu kendisini yakışıklı hatlarında, her vücut hareketinde ve kusursuz nezaketinde gösteriyordu. Savaştaki gözü pekliği sadık arkadaşı ve danışmanı Lawrence tarafından anlatılmıştır. Devlet idaresi sanatının ustası olarak dar anlamda fazla öğreneceği bir şey yoktu. Osmanlı sarayında veya Arap dünyasının hizipleri içinde zamanını boşa geçirmemişti. Ayrıca gerçek devlet adamlığı nitelikleri de vardı.[26]

Lawrence'la Görüşme ve Ülkeye Dönüş

Hindistan Bakanlığı Müsteşarı Lord Winterton, Faysal'ı, Surrey'de bulunan ve Lawrence'ın "çok eski ve bir o kadar da özensizce bakılan" sözleriyle tarif ettiği sayfiye evi Shillinglee Park'a davet etti.[27] Faysal ve beraberindekiler hafta sonunu geçirecekleri eve gelmek üzere yola çıkmadan biraz önce Kensington'daki ikametgâhta beliren Lawrence, sıradan bir RAF havacısı üniforması giydiği için kapıcı tarafından içeri bırakılmamıştı. Lawrence'ın kapının eşiğine oturması üzerine endişeye kapılan adamın çağırdığı Faysal'ın yardımcısı Tahsin Kadri, onu tanıyarak içeri aldı. Ortadoğu meselelerine ilgi ve alakasını yitirmiş olan Lawrence, RAF'ın alt rütbelerindeki görevinde kimliğini gizlemekten keyif almaktaydı. Sahneye tanık olan Sinderson, Faysal'ın Lawrence'ı nasıl karşıladığını kaydetmiştir. "Kral içtenlikle Lawrence'ı selamladı. Majestelerinin Avrupa'yı son ziyaretinden beri görüşmemişlerdi ve şaka yollu eski kurmay başkanına neden tenzili rütbeye uğradığını sordu!" Lawrence sadece o akşam için izinliydi. Ancak Faysal'ın kendisini Londra'ya özel arabasıyla göndereceğini söylemesinden sonra gruba Surrey'e kadar katılmaya ikna oldu. Lawrence'a dâhiler arasında yaygın olan psikopatik şahsiyet teşhisi koymuş olan Sinderson, A. T. Wilson'ın "sakal bırakması ve uzun elbiseler giyinip fotoğraf çektirme sevdası" nedeniyle Lawrence'ı kınayan sözlerini, onaylayan bir tavırla alıntılamıştı. Ancak bunun kadar önemli olanı, Sinderson'un, Faysal'ın Lawrence hakkında pek konuşmadığını kaydetmiş olmasıdır. "Faysal, Lawrence'a nadiren atıfta bulunurdu ve bunu yaptığında da neredeyse her seferinde *miskin* [aciz, zavallı bir ruh] sıfatını kullanırdı."[28] Görünen o ki Faysal Lawrence'ın ayrıksı davranışlarının, çok azap çeken ve karmaşık bir şahsiyeti gizlediğine inanıyordu.

Faysal ne zaman İngiltere'yi ziyaret etse Lawrence'ı görmeye devam etti. Lawrence, Faysal'ın kendisi sayesinde şan ve şerefe eriştiği düşüncesini ve bunun getirdiği kibri hiçbir zaman üzerinden atamadı. Öğretmenin, gözde öğrencisinin yükselmesi nedeniyle duyduğu sakin gurur şeklinde maskelenen bu yukarıdan tavır, Lawrence'ın Charlotte Shaw ile muhaberatında çok barizdir. Faysal 1927 yazında Londra'yı ziyaret ettiğinde Shaw çiftiyle görüştü. Charlotte, Faysal hakkındaki izlenimlerini yazdığında Lawrence şöyle cevap vermiştir: "Onu sevdiğine çok

memnun oldum. Çok uzun bir zaman boyunca onu ben palazlandırdım. Sonra da yolunda bir santim dahi ilerleme kaydetse sevinçten gizlice havalara uçuyorum." Aynı mektupta Lawrence RAF'tan ayrılıp Irak'ta Faysal'ın danışmanlığına getirilmesi için gönlünün edildiği söylentilerine cevap verdi. "Faysal'ın gerçekten beni istediğini pek zannetmiyorum. Dünyadaki en ince insan bile çok şeyler borçlu olduğu bir kişi karşısında belli bir ölçüde rahatsızlık hissetmeden duramaz. Faysal, önce Şam'ı ardından Bağdat'ı, bu ikisi arasındaki dönemde de nasıl krallık yapacağına, işlerini nasıl idare edeceğine dair eğitiminin büyük kısmını bana borçlu. Onunla beraberken, her şeye gücü yeten bir danışman oluyorum [fakat] bu, hükümdarı alçaltıcı bir şey, özellikle de anayasaya tam olarak bağlı bir kral değilse... Faysal'ın rehberliğinde Irak 1921'den beri çok şeylere teşebbüs ederek ve ayağı kaymayarak birçok iyi şey yaptı. Ancak henüz düzgün yürüyebildiğini sanmıyorum."[29]

Lawrence, Kral Faysal'ın, yanında kendisini çok da rahat hissetmediği bir insanla görüşmek için neden onca zahmete girdiğini düşünmüş olsa gerek. Aslında Faysal'ı samimiyetle sevmekteydi ancak bu sevgisi en sevdiği çocuğunun yetişmesini görerek gurur duyan bir mürebbiyenin duygularıyla karışıktı. Charlotte Shaw'a Faysal hakkında, "Tanıdığım en iyi insanlardan biridir" diye yazdı.

> Azmi hakkındaki ifaden ilgimi çekti. O, hem azimli hem zayıftır; belki bu nitelikler onda beraber bulunuyor. Onu görüşünden başka tarafa çekmek kolaydır ancak bırakıldığında bulunduğu noktaya geri döner. Fransızlar bu nedenle ona hilekâr der... Birincisi, çok kibar ve zarif, çok düşünceli ve dostlarına karşı inanılmaz cömert, düşmanlarına karşı yumuşaktır. Dürüst ve zekidir, acayip bir espri duygusu vardır. Gerçi şimdi bu biraz krallık tavırlarıyla örtülmüş ... keşke onu sadece Faysal olduğu zamanlarda tanıyabilseydin. Tanıdığım en hoş insanlardan biriydi... Onu ne kadar sevdiğimi bilirsiniz, söylememe gerek yok... Şimdilerde Faysal Araplara, hiçbir Arabın yüzyıllardır hizmet etmediği kadar çok hizmet ediyor. O benim büyük gururum: Orada bulunup yükselmesine yardım etmiş olmam, İngilizce konuşan halklar için önemli bir şahıs haline getirmem benim büyük gururum.[30]

Lawrence, dünyanın yozlaştırıcı güçlerinin Faysal'ına dokunmamasını tercih ediyordu. Zihninde sakladığı imaj, Arapları modernleştirmek gibi nahoş ve muhtemelen boş bir görevin başındaki Faysal değil, çöl

savaşlarının Faysal'ıydı. Faysal'ın ölümünden kısa süre sonra Lawrence şöyle yazmıştır: "Ölümüne neredeyse bir rahatlamayla bakıyorum; sanki barometrenin düştüğü bir havada güzel görünüşlü fakat denize uygun olmayan bir geminin limana girişine bakar gibi. Fırtınadan zarar görmeden kurtuldu."[31]

Faysal'ın Londra'daki son haftaları bazı tatsızlıklardan kısmetini aldı. Kudretli Beaverbrook basın grubunu,* özellikle de *Daily Express* gazetesini memnun etmek için muhabirlerinden birine uzun bir mülakat vermeye razı oldu. Gazete İngiliz hükümetinin Irak siyasetine mütemadiyen saldırmış, geçmişte sık sık İngiltere'nin Irak'tan çekilmesini istemişti. Beaverbrook grubu ayrıca Musul Vilayeti'nin Türkiye'ye verilmesini destekleyen bir kampanya da yürütmüştü. Fakat Beaverbrook grubunu yatıştırma taktiği kötü bir başarısızlığa uğradı. Kralla yaklaşık bir saat geçiren muhabir Faysal'ın nerde bulunduğunun gizemini koruduğu ve kamuoyunun bakışlarından kaçtığı gibi renkli manşetlerle yayımlanan bir haber yazdı. "[Faysal], kukla bir tahtın mutsuz kralı, hükümdarlık ettiği ülkede siyasi bir yanılgıyla yaratılmış ve mukadder başarısızlığından kurtulmak için başka bir yanılgı arayan bir yabancı. Cesareti eksik olmadığından Kral Faysal gülümsüyor ancak ben onu her zaman bu sessiz Londra tatilinde, kontrolüne alamayacağı kadar büyük bir ivmeyle ilerleyen olayların pençesinde kalmış trajik bir figür olarak düşüneceğim." Faysal öfkelenmişti ancak bunu İngiltere'nin Irak'taki taahhütleri hakkında süregiden siyasi mücadelelerin bir parçası olarak kabullenmeye çalıştı.[32] Moral bozukluğu, ancak önde gelen siyasi şahsiyetlere ikametgâhında verdiği veda yemeğinde Koloniler Bakanı Leo Amery'nin Musul'un Türklere terk edilmesine imkân bulunmadığı güvencesini vermesiyle düzeldi.

Faysal 9 Ekim 1925'te İngiltere'den Fransa'ya hareket etti. Paris'te yaklaşık iki hafta kaldı, Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile görüştü. Fransa'nın ona karşı tutumu açık husumetten, Quai d'Orsay'ın Suriye'deki bunalım hakkında bizzat görüşlerini istediği bir noktaya kaymıştı. 1922 ortalarında Faysal'a karşı şiddetli bir basın kampanyası

* Baron Beaverbrook (William Maxvell Aitken 1879-1964), genç yaşta zengin olup İngiltere'ye göçmüş Kanada doğumlu bir işadamıydı. Siyasete girdi ve kabineye kadar yükseldi. Bir yandan da kurduğu gazetelerle, özellikle *Daily Express* ile ülkenin kamuoyunu önemli ölçüde biçimlendiren bir basın patronuydu-e.n.

başlatan Suriye'deki Fransız manda makamları, Irak'la sınır sorunları çıkartmak maksadıyla İran'a fiilen silah temin etmişlerdi.[33] Fakat şartlar artık değişmişti. Suriye'deki Fransız mandası başlangıçtan itibaren sorunlara boğulmuş ve saldırgan politikası, Irak'ta gücünü daha az kibirli ve keyfi kullanan İngiltere'nin tersi biçimde gelişmişti.

Şam'da eskiden Faysal'a karşı durmuş unsurlar da Suriye Krallığı'nın yitirilmesinden pişmanlık duymaktaydı. Nuri es-Said Şubat 1924'te Kral Hüseyin'e hürmetlerini sunmak için Amman'a giderken Şam'ı ziyaret etti ve burada 1920 yılında Faysal'a muhalefet etmiş siyasi liderlerle görüştü. Gertrude Bell yazılarında bu görüşmelerden bahsetmiştir, "Nuri'nin ziyaret ettiği bütün kişiler 1920'de Faysal'ın karşısında yer almıştı. Hep beraber Fransız subayının [Nuri'ye eşlik etmekteydi] önünde 'Kendi kendimizi yiyip bitiriyoruz; bu böyle giderse, seneye hepimiz ölmüş oluruz' demişler... Nuri [Fransız subayına]: 'Faysal'ı aradan çıkartmanızın hata olduğunu düşünmeden edemiyorum' demiş. O da 'Tabii öyle oldu, fakat şimdi ne yapabiliriz ki?' demiş."[34] Nuri dönüş yolculuğunda Beyrut'ta mola vererek o dönemde Levant Fransa Yüksek Komiseri General Maxime Weygand'la görüştü. Weygand Suriye'nin idari sorunları hakkında Nuri'ye acı acı şikâyette bulundu. "'Ne yapmak lazım? Ticaret yok. Hiçbir şey yok. Bunun karşılığında milyonlar harcıyoruz.' Nuri cevaben 'Faysal'ı saf dışı etmeniz yazık oldu' demiş. Weygand üstelemiş 'Bunu bilmediğimi mi sanıyorsunuz? Devasa bir hataydı. Ancak bunun sorumlusu ben değilim; benim zamanımdan önceki bir şey bu...'"[35] Bu çok önemli bir itiraftı.

Dürzilerin merkezi bölgelerinde kaynayan isyan 1925 yazında Şam'a sıçramıştı. Faysal Paris'teyken isyancılar Şam'a sızmış, yeni Levant Fransa Yüksek Komiseri General Maurice Sarrail, şehrin yirmi dört saat boyunca topyekûn bombardımanını emretmişti. Dumanlar çekildiğinde şehrin büyük kısmı harabe halindeydi. Muazzam can ve mal kaybı yaşanmış, Fransa'nın yaptıkları ayrım gözetmeyen bir gaddarlık olarak her yerde kınanmıştı. Milletler Cemiyeti de Fransa'nın 1925 yılına ilişkin mandaterlik raporunu ayaklanma dönemini kapsamadığı için kabul etmemişti.[36] Ancak Faysal diplomatik bir tavır göstererek Suriye krizine herhangi bir çözüm önermeye yanaşmadı. Fransızların Suriye politikalarını gözden geçirdiklerinin ve çıkmazlarına çözüm olarak monarşiye dönmeyi değerlendirebileceklerinin farkındaydı.[37] Durum böyle olunca

zamansız bir hareketi geri tepebilirdi. Bunun yerine Fransa'nın şimdi en gergin hali ile sağduyusunu muhafaza etme peşinde olduğunu bildiğinden Briand'a birkaç kez dostluğunun güvencesini verdi. Paris'teyken Faysal meclisin bir oturumuna katıldı ve Suriye krizi müzakerelerine eşlik eden masa yumruklamalarını ve curcunayı keyifle izleyerek eğlendi. "Buna kıyasla Irak Meclisi ne kadar sakin" yorumunda bulundu.[38] Paris'te İran'ın son Kaçar Şahı'nın tahttan feragati haberlerini de aldı. Kral "Bu kaçınılmazdı" diyerek, öngörüyle "Yıl bitmeden Rıza Han'ın tahta geçeceğini tahmin ederim" diye ekledi.[39]

Faysal Fransız Rivierası'nda birkaç gün geçirerek Mısırlı dostları Prens ve Prenses İbrahim Hilmi'nin Nice yakınlarında bulunan Cimiez'deki malikânelerinde kaldı. Faysal ayrıca Cimiez'de dar imkânlarla yaşayan son Osmanlı Halifesi Abdülmecid'i de görmek istedi. Abdülmecid, Haydarabad Nizamı ve yakını diğer Hint Müslümanlarının desteğini almadığı takdirde tamamen çaresiz bir durumdaydı. Zayıf bünyesinin de etkisiyle güçsüz düşmüş, yaşlanmış bir insandı. Oğlu ve şehzadesi Faruk'un beraberinde sabah kıyafeti ve fesiyle Faysal'ı görmeye geldi. Görüşmeleri yaşlı halife için sıkıntılı ve acıydı. Geride bıraktıklarıyla şimdiki parasız ve düşkün halini karşılaştırdığında gözyaşlarına boğuldu, ayrıldıklarında hâlâ gözü yaşlıydı. Faysal San Remo'da yaşayan son Osmanlı Padişahı Vahdeddin'i de ziyaret etti. Akrabası Abdülmecid'in aksine eski padişah gösterişli bir villada bolluk içinde yaşıyor ve sürgün hayatına daha başarıyla alışmış görünüyordu.

Faysal tamamen iyileştiğinde Irak'a dönüş seyahati için hazırlıklar yapıldı. Riviyera'dan Doğu Ekspresi ile Venedik'e geçen Faysal buradan gemiye binerek 9 Kasım 1925'te İskenderiye'ye vardı. Rıhtımda Faysal'ı karşılamak için büyük bir kalabalık toplanmıştı. İskenderiye'den Kahire'ye geçen Faysal uçakla Irak'a hareket etmeden önce iki gün burada kaldı. Sina çölü üzerinden Vickers Vernon uçağıyla Filistin'e geçerken Ölü Deniz yakınlarında hava kötüleşti. Küçük uçak hava türbülansı içinde kaldı ve içindeki herkes için asap bozucu bir sürenin sonunda Amman yakınlarına inebildi. Faysal Bağdat'a hareket etmeden önce ağabeyi Abdullah'la Amman'da bir gün geçirdi. Es-Sadun ve Dobbs dahil geniş bir heyet Bağdat'ın güneyindeki Hineydi hava üssünde kendisini karşılamaya geldi ve iki yüz arabalık uzun bir konvoyun

eşliğinde ve büyük kalabalıkların tezahüratı arasında heyet Bağdat'a girdi. Sinderson, tedavisi ve nekahati süresince Faysal'a eşlik etmişti. Kalabalıkları ve Faysal'ın üzerindeki yükü gördüğünde, duygulanarak kralların çektiği eziyetleri anlatan Shelley'nin dizelerini okudu:

"Krallar yıldızlara benzer, doğarlar ve batarlar / tüm dünya tapar ama dur durak yoktur onlara."[40]

Yeni İngiltere-Irak Antlaşması

Faysal'ın Avrupa'da kaldığı süre boyunca Milletler Cemiyeti Musul Soruşturma Komisyonu'nun raporunu ve tavsiyelerini değerlendirmekteydi. Komisyonun bulguları vilayet topraklarının bölünmesi düşüncesini reddetti ve genel olarak İngilizler tarafından ortaya konulan vilayetin nüfusu ve etnik bileşimi hakkındaki bilgileri ve rakamları tasdik etti. Vilayetin kuzey kısmındaki, Süryanilerin özerk bölgelerinin temelini oluşturmasını umdukları küçük bir toprak parçası dışında komisyon iki önemli koşulla tüm vilayetin Irak bünyesinde kalmasını tavsiye etti. Birincisi Irak'ın "hâlâ süren istikrarsız şartlarına" atıfta bulunan komisyon ülkenin yirmi beş yıl daha manda idaresi altında kalmasını önerdi. Faysal bu ön koşuldan kamuya açıklanmadan önce haberdardı ve hatta Musul Vilayeti karşılığında ödemesi gereken fiyat olarak desteklemiş bile olabilirdi.[41] İkinci koşul, vilayetin Kürtlerle meskûn bölgelerinin bir derece özerkliğe sahip olması, aynı zamanda Kürt bölgelerinde yerel Kürtlerin çalıştırılması ve Kürtçenin eğitimde, kültür hayatında, idarede ve mahkemelerde resmen tanınmasıydı. Irak'ın tezlerini büyük kısmıyla destekleyen komisyonun bulguları kuşkusuz kısmen İngiltere'nin Milletler Cemiyeti kulislerindeki gücünden etkilenmişti. Üzerinde böylesine etki ve güce sahip olduğu bir ülkenin bu toprakları denetiminde bulundurması İngiltere'nin açıkça yararınaydı. Ancak karar, geniş anlamda vilayet nüfusunun isteklerini de yansıtıyordu. Kürtler o esnada dahi etnik azınlıklarına, özellikle de Kürtlere karşı büyük bir tahammülsüzlük sergileyen keskin Türk milliyetçisi bir rejim altına girmektense, İngiliz mandası altındaki zayıf bir devlette şanslarını denemeyi tercih ediyorlardı. Arap olmayan diğer gruplar da İngilizlerin denetimi altındaki bir devlette yaşama taraflısıydı. Neticede pan-İslamcı duygular ve Arap

tüccar sınıfının ticari çıkarları, Arap nüfusun sahip olduğu düşünceyi, Türkiye ile ilişkinin devamı lehinde değiştirmekte etki gösteremedi.

Faysal, bu noktada Musul Vilayeti'nin Irak'a dahil edilmesinin ön koşulunu teşkil eden İngiltere-Irak Antlaşması'nın hızla kabul edilmesini sağlamayı görev bildi. Ancak komisyon tarafından talep edilen mandanın yirmi beş yıl uzatılmasına karşı çıkarak antlaşma süresinin uzatılmasının Irak'ın kaydettiği ilerlemenin dönemsel olarak gözden geçirilmesini öngören spesifik hükümler getirilmesi halinde kabul edileceğini açıklıkla Temsilciliğe belirtti. Dört yılda bir yapılacak bu gözden geçirmelerde Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabulü için gerekli nitelikleri taşıyıp taşımadığına karar verilecekti. Faysal, aksi takdirde, yeni İngiltere-Irak Antlaşması'nın milliyetçilerin şiddetli itirazına yol açacağını, muhtemelen karışıklık çıkmaksızın meclisten geçmeyeceğini öne sürdü.[42]

Milletler Cemiyeti, Soruşturma Komisyonu'nun bulgularını 16 Aralık 1925'te resmen onayladı. İki gün sonra Bağdat'taki Yüksek Komiser Vekili Bernard Bourdillon, Faysal'a Irak'ın derhal İngiltere-Irak Antlaşması'nı onaylaması gerektiğini, zira kuzey vilayetini güvenceye alması için antlaşmanın Irak'ın elindeki tek imkânı teşkil ettiğini belirten bir mektup tevdi etti.[43] Faysal, Leo Amery'ye yazdığı 26 Aralık tarihli cevabi mektubunda, antlaşmada öngörülen yirmi beş yıllık dönemin kabulünün düzenli gözden geçirmelere izin veren değişikliklerin yapılması halinde mümkün olabileceğine ilişkin tutumunu tekrar öne sürdü, ayrıca taslak antlaşmanın mali ve askeri eklerinde değişiklikler istedi. Es-Sadun kabinesi cemiyetin beklediği şekilde mandanın yirmi beş yıllığına uzatılmasına ilişkin tutumunda kararsızdı. Es-Sadun istifasını sundu ve kabinenin düşmesi ancak Faysal'ın bütün ikna gücünü kullanmasıyla önlenebildi.[44] Koloniler Bakanlığı -Irak devlet mekanizmasındaki İngiliz kontrolünün merkezi- Faysal'ın antlaşmanın mali ve askeri eklerinde değişiklik isteklerini reddetmekle beraber Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabulü için uygunluğunu ölçecek dörder yıllık gözden geçirmeler talebini kabul etti. Mevcut şartlar altında elde edilebilen en iyi sonuç buydu.

Tadil edilmiş taslak antlaşma 13 Ocak 1926 tarihli kabine toplantısında ele alınarak onaylandı. Nihai onay artık meclisin işiydi. Kolo-

niler Bakanlığı antlaşmanın meclisten hızla geçirilmesini sağlaması için Faysal ve kabine üzerinde baskı uyguladı. İngiliz parlamentosunun 2 Şubat 1926'da toplanması öngörülmekteydi ve Koloniler Bakanlığı antlaşmanın o tarihte onaylanmış olmasını istemekteydi. Musul'un kaderi ve Irak'la birleşmesi antlaşma zamanında onaylanmadığı takdirde Irak'ın ödemesi gereken bedel olarak bir kez daha önlerine getirildi.[45] Ama meclis antlaşmayı 18 Ocak'ta onayladı. Seksen sekiz mebustan elli sekizi lehte oy kullanmış, daha çok Yasin el-Haşimi taraftarlarından on dokuz kişi oylamaya katılmamıştı. Musul Vilayeti'nin kaderinin söz konusu olduğu yönünde es-Sadun'un çağrıları ve vekillerin büyük kısmı üzerindeki hükümetin kontrolü sayesinde meclisteki muhalefet savuşturuldu.[46] Irak basını antlaşmanın süratle onaylanmasından öfkeye kapılarak tüm kabahati es-Sadun'a yükledi. Leo Amery ve Koloniler Bakanlığı ise sonuçtan çok memnundu. Daha sonraları es-Sadun'a gösterdiği çabalar için şövalyelik unvanı tevdi edildi.

Milletler Cemiyeti'nin Musul'u Irak'a veren kararı Türk basınında öyle büyük tepkilerle karşılandı ki, Musul nedeniyle savaşa girilmesi dahi ihtimal dahilinde gözüktü. Fakat nihayetinde akıl galebe çaldı ve Türkler cemiyet kararı uyarınca Irak'la sınırın yeniden çizilmesine razı oldular. Müteakip yirmi beş yıl boyunca Irak'ın TPC gelirlerinden Türkiye'ye %10 net gelir verilmesi de ilave bir teşvik unsuruydu. 5 Haziran 1926'da Irak ile Türkiye arasındaki sınırın saptanması için Milletler Cemiyeti kararını esas alan üçlü İngiltere-Türkiye-Irak Antlaşması imzalandı. Faysal'ın vekili olarak Nuri es-Said'in imzaladığı antlaşmayı meclis 18 Temmuz'da onayladı. Yeni Kemalist Türkiye Cumhuriyeti'nin hâlâ sallantıdaki Irak devletine yönelttiği tehdit artık geçmişti. Faysal'ın krallığının sınırları istikrar kazanmış, kritik Musul Vilayeti güvenle bu sınırlara dahil olmuştu. Faysal enerjisini dahili otoritesini genişletmeye ve idare üzerindeki İngiliz kontrolünü zayıflatmaya verebilirdi. Bunun yolu da 1926 İngiltere-Irak Antlaşması'ndaki zayıf manivelanın, yani üyeliğe uygunluğunun ölçülmesi için ülkenin kaydettiği ilerlemenin dört yılda bir gözden geçirilmesi mekanizmasının kullanılarak Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne hızla girişinin temin edilmesinden geçmekteydi.

Faysal ve Hicaz Krallığı'nın Çöküşü

Vahabilerin Hüseyin'in Hicaz Krallığı'nı giderek daha fazla tehdit etmesi, Faysal'ın babasıyla zorlu ilişkilerini arka plana attı. Arap yarımadasında Vahabi denetiminin güçlenmesi bin Suud'un elini sağlamlaştıracak ve Irak'ta Faysal'ın hükümranlığının istikrarına ciddi etkiler yaratacaktı. Faysal, "babasının tebasını kendisinden uzaklaştıran ve komşularıyla 'düşmanlaştıran' çılgın inadına" rağmen İngilizlerin Hicaz için desteğini almak maksadıyla kuvvetli lobi faaliyeti yürüttü.[47] Hüseyin'in hükümdarlığı sallanıyordu. Hicaz tüccarları ve eşrafı dengesiz ve kaprisli politikaları nedeniyle onun karşısına geçmişti. Ülkede kanunsuzluk hüküm sürmekteydi. Devletin mali şartları perişandı; askeri kapasitesi hızla kötüleşmişti. Hicaz güçlerinin belkemiğini oluşturan aşiretlerin çoğunluğu Vahabilerle bu ölüm kalım meselesinde tarafsız ya da müteredditduruyordu. Faysal babasına elinden gelen yardımı yaptı. Yasin'in kabinesi Hicazlı mültecilere yardım için, daha sonra Hüseyin tarafından askeri maksatlarla harcanan 15.000 rupi mali destekte bulundu. Temsilciliğin kuvvetle tenkidine yol açan kabinenin bu kararını Faysal da yüksek sesle savundu. Fakat Hicaz'da süren ölümcül mücadelenin sonucunu değiştirmek için bu tür önlemler artık çok geç ve yetersizdi.[48] Tarihi vatanında şerif hanesinin sonunu getiren fırtına bulutları birikirken Faysal'ın elinden izlemekten fazlası gelmiyordu.

İngiltere, Hicaz, Necid ve Mavera-i Ürdün'ün kesin sınırlarını çizmek için Kuveyt'te bir konferans düzenlemeye gayret etti ancak başarı sağlayamadı. Liderler arasında güvensizlik hüküm sürmekte, bin Suud'un çok kötü şekilde algıladığı Hüseyin'in halifelik iddiaları nedeniyle durum daha da ciddileşmekteydi. Büyük bir Vahabi ordusu Riyad'dan ilerleyerek korkunç katliam sahneleri arasında Taif'e saldırdı ve Eylül 1924 başlarında ele geçirdi. Emir Ali'nin Taif'i geri almak için giriştiği karşı taarruzun başarısızlığı sonucunda bizzat Mekke'nin tehdit altına girmesi, sonun başlangıcını işaret etti. Hüseyin 4 Ekim 1924'te Hicaz ileri gelenlerinin baskısı altında oğlu Ali lehine tahttan feragat etti. Dört gün sonra da Ali ve hırpalanmış ordusu Mekke'yi terk ederek Cidde'ye gitti. Aynı gün Hüseyin de Cidde'den Akabe'ye geçti. Hicaz Krallığı'nın sonu böylelikle gelmiş oldu. Ali yaklaşık bir yıl boyunca, neredeyse beş parasız ve giderek dağılan bir orduyla Cidde'de tutundu. Medine 5 Ara-

lık 1925'te bin Suud'a teslim olduğunda Ali tahttan feragat edip HMS *Clematis* gemisi ile Cidde'den ayrılarak Aden'e gitti. Hicaz'da ve İslamın en kutsal iki şehrinde yaklaşık bin yıl boyunca neredeyse kesintisiz olarak süren şeriflerin hâkimiyeti nihayete ermişti.

Hicaz'ın artçı sarsıntıları şimdi Faysal'ın eşiğindeydi. Şerif ailesinin, akrabalarının ve bağlılarının Mekke'den sürgünü başlamaktaydı. Bu talihsiz insanların iki sığınak limanı Emir Abdullah'ın Ürdün'ü ve daha ziyade, geniş ve iyi imkânlara sahip Faysal'ın Irak devletiydi. İlk gelen, Faysal'ın tek oğlu Gazi'ydi. Hüseyin Bağdat'taki babasının yanına gitmesine karar verene kadar Gazi büyükbabasının yanında kalmıştı. Es-Sadun başkanlığındaki bir heyet Eylül 1924'te Amman'a giderek genç emiri teslim aldı. Faysal oğlunun gelişinden sevinç duydu. Bell, Gazi'nin gelişini babasına yazmıştır: "Pazar gününün büyük olayı kralın tek oğlu Emir Gazi'nin gelişiydi. Yaşına göre boyu çok kısa. Babasının uzun, duygulu yüzüne ve sevimli tavırlarına, çok hoşa giden, mahcup bir ağırbaşlılığa sahip."[49] Gazi'nin yetiştirilmesine şahsi ilgi gösteren Bell, onun kötü vaziyeti ve Faysal'ın yakın ailesinin her an beklenişi hakkında babasına şöyle yazmıştır: "Köleler ve cahil kadınlarla dolu bir ev ahalisi arasında [Gazi-ç.] çok ihmal edilmiş. Mekke'nin düşmesinden sonra kadınların da gelmesini bekliyorum. İki tane kız çocuğu var – bunlardan biri neredeyse on sekiz yaşında olmalı. [Üçüncü bir kız daha vardı ancak engelliydi ve hakkında kimse konuşmuyordu.] Her ne halse, Gazi'nin yanında olması Faysal için büyük farklılık yaratacak. Geçen gün Majestelerinin bahçesinde otururken ikindi ezanı okunduğunda el ele namaza gidişlerini görmek güzeldi."[50]

Faysal, Gazi'yi sevmekteydi. Ancak zamanla kapıldığı ülkeyi idare etme vazifesi için uygun olmadığı düşüncesi onu derin endişelere boğdu. Faysal esasen Gazi'nin zihnen kusurlu olduğundan bile şüphe duymaktaydı. Sati el-Husri kralın onu bir defasında acilen saraya çağırdığını hatırlamaktadır. Geldiğinde Faysal'ı odanın ucundaki bir sandalyeye çökmüş halde görmüştü. El-Husri'ye oturmasını işaret etti ve bir süre sessizliğini korudu. Sonra üst üste Gazi kelimesini tekrar ederek konuşmaya başladı. El-Husri Faysal'ın aklından geçenleri tahmin etti. Hicaz'da Gazi'nin eğitiminden sorumlu olanlar oğlunun yavaş öğrendiğini Faysal'a söylemişlerdi. El-Husri'yle konuşmaya şu sözlerle başladı: "Bilirsin Sati, ailemi severim, oğlumu da severim ve bir hanedan baş-

latmak istiyorum. Fakat ülkemi ailemden ve Gazi'den daha çok severim... Vaziyet [Gazi'nin öğrenme güçlükleri] söyledikleri gibiyse ve Gazi veliaht ve sonra da krallık için gerekli zekâya sahip değilse ... vatan için görevimi yerine getirmekte tereddüt etmem. Meclisi toplayıp, onlara şöyle derim: 'Milleti veliaht prensi desteklemek mecburiyetinden azat ediyorum ve meseleyi karar vermesi için tamamen size [Meclise] bırakıyorum...'" Alçak fakat kararlı bir sesle tekrarla, "Oğlumu seviyorum fakat ülkemi oğlumdan daha fazla seviyorum... Her şeyden evvel ülkeme vazifelerimi yerine getirmek zorundayım" dedi. El-Husri, Faysal'ın sözlerinden duygulandı ve Gazi'yi sadece bir kez görmüş olmasına rağmen ona bazı rahatlatıcı tavsiyelerde bulundu. El-Husri ayrılırken, Faysal önsezilerini tekrarladı: "Biliyorum Sati, sen doğrucusun ve inandığını açık seçik söylersin ... fakat bu meselede aklının karışmasına izin verme. Beni düşünme; Gazi'yi düşünme; ülkeni ve milleti düşün."[51] Gazi belki yavaş öğreniyordu ancak bildiğini okuyup, öfke patlamalarına tutulmasına rağmen, kusurlu olmaktan ziyade huzursuzdu. Aynı zamanda çapkındı ve yetişkinliğe eriştiğinde hızlı arabalar ve hızlı hayat zevkini bol bol tatmin etti. Okuduğu İngiliz özel okulunun güçlüklerini ve yalıtılmışlığını bırakarak Irak'a döndü, subaylarla ve askeri cenahla dostluklar kurdu. Bu çevrelerde son derece popülerlik kazanıp milliyetçi ve İngiliz karşıtı olarak ünlendi. Alkollüyken korkunç bir araba kazası geçirerek 1939'da öldü.

Sürgündeki Hüseyin'in Bağdat'a gelme ihtimali başka bir konuydu. Ne Faysal, ne de İngilizler yaşlı adamı Irak'ta görmek istiyordu. "Hüseyin'in buraya sığınmaması için dua ediyorum; burada Faysal karşıtı, İngiliz karşıtı her türlü fesadın, merkezi olacaktır" diye yazdı Bell.[52] Hüseyin'in siyasette rol almaması şartıyla Basra'ya getirilebileceğine dair söylentiler dolaşıyordu. Hatta Faysal, Şii müçtehitlerin Hüseyin adına Mekke'nin Vahabilerce işgaline karşı cihat ilan etmesi fikriyle dahi oynadı. Ancak Hüseyin Akabe'ye gitti ve sonunda İngilizlerce emniyetli Kıbrıs'a nakledildi. Hüseyin'in sağlığı 1931'de bozulurken İngilizlerden Kıbrıs'tan ayrılmak için izin istedi. Koloniler Bakanlığı'ndan Abdullah'ın Amman'daki sarayına nakledilmesi için izin temin edildi. Faysal ve Abdullah Kıbrıs'a giderek sabık kralın Amman'a taşınmasını ayarladılar. Hüseyin birkaç ay sonra öldü ve Kudüs'teki el-Aksa Camii'ne gömüldü.[53]

Faysal, Mekke'den evinin kadınlarının gelmesinden fazla bir coşku duymadı. Eşi Huzeyma ile en iyi kelimeyle düzgün olarak tanımlanabilecek ilişkisi, herhangi bir tutku unsurundan mahrumdu. Ailesinden çok uzun sürelerle ayrı kalmış, hatırlanmaya değecek bir ev hayatı yaşamamıştı. Buna rağmen kadınlar Mekke'nin tesliminden sonra kaçınılmaz olarak şehirden ayrılıp beklendiği gibi 16 Aralık'ta Bağdat'a geldiler. "Kraliçe [Huzeyma] ve ailesi -Kral Hüseyin dışında- dün geldiler. Henüz aralarından kimseyi görmedim ancak görev gereği bu sabah telefon edip hatırlarını sordum... Sanırım kral gelmelerinden ötürü çok sıkkın ancak bir hafta daha buralarda olmadığından kötü ana biraz daha var" diye yazmaktaydı Bell.[54] Kraliçenin kabullerinin ve diğer merasimlerinin düzenlenmesi görevini üstlenen Bell başlangıçta Huzeyma'dan hoşlandı. Ancak Huzeyma'nın görünürdeki mahcubiyeti ve duyarlılığı sinsi, kıskanç ve intikamcı yüzünü gizlemekteydi ve kısa zamanda Bell'in can düşmanı haline geldi. Bell, kraliçe hakkındaki gerçek fikirlerinin Faysal'a menfi yansıyabileceğini düşündüğünden Huzeyma hakkındaki görüşlerini yazıya dökmedi. Öte yandan, ikisi arasındaki düşmanlık Sir Henry Dobbs'un eşine özel mektuplarında açıkça belirmektedir. Huzeyma, Faysal'ın Safvet'lerin kızıyla evlendirilmesi planlarının arkasında Gertrude Bell'in olduğuna inanıyordu. Dobbs, "Kraliçe Madam Safvet'in saraya girmesini yasakladığından Gertrude ötüp duruyor. En büyük kızlarını Suriye'den getirip Faysal'ın karşısına çıkartma planı vardı ancak bu yolla boşa çıkartılmış oldu" diye yazdı.[55] Huzeyma aynı zamanda Bell'in, kralın yanına girip çıkmasını ve onunla yakınlığını da kıskanıyordu. Dobbs eşine 4 Haziran 1925'te bir mektubunda şöyle yazdı: "Faysal sinir krizi geçiriyor ve ... evine gitmek zorunda kaldı. Sebebi evdeki kavgalar. Kraliçe, Madam Safvet'in eve girmesini kaba biçimde yasakladı. Safvetler de kraliçenin bazı nedimelerini muhafızlarla işi pişirmekle suçladı. Kraliçenin Faysal'la çıkardığı hiddetli sahneler Faysal'ın sinirlerini çökertti. Küçük Gazi de yanından alınan bir zenci uşak nedeniyle olay çıkarttı. Neresinden bakılırsa Faysal mutsuz. Gertrude arayı bulmaya çalışıyor fakat Faysal dün her iki yanağından Gertrude'u öptüğü için korkarım kraliçe onu kıskanacak."[56] Karısına bir mektubunda Dobbs şöyle yazdı: "Kral bir süredir malikânesinde kalarak, kraliçenin şikâyet ve kıskançlığından paçayı kurtarıyor. Gertrude artık kraliçeden nefret

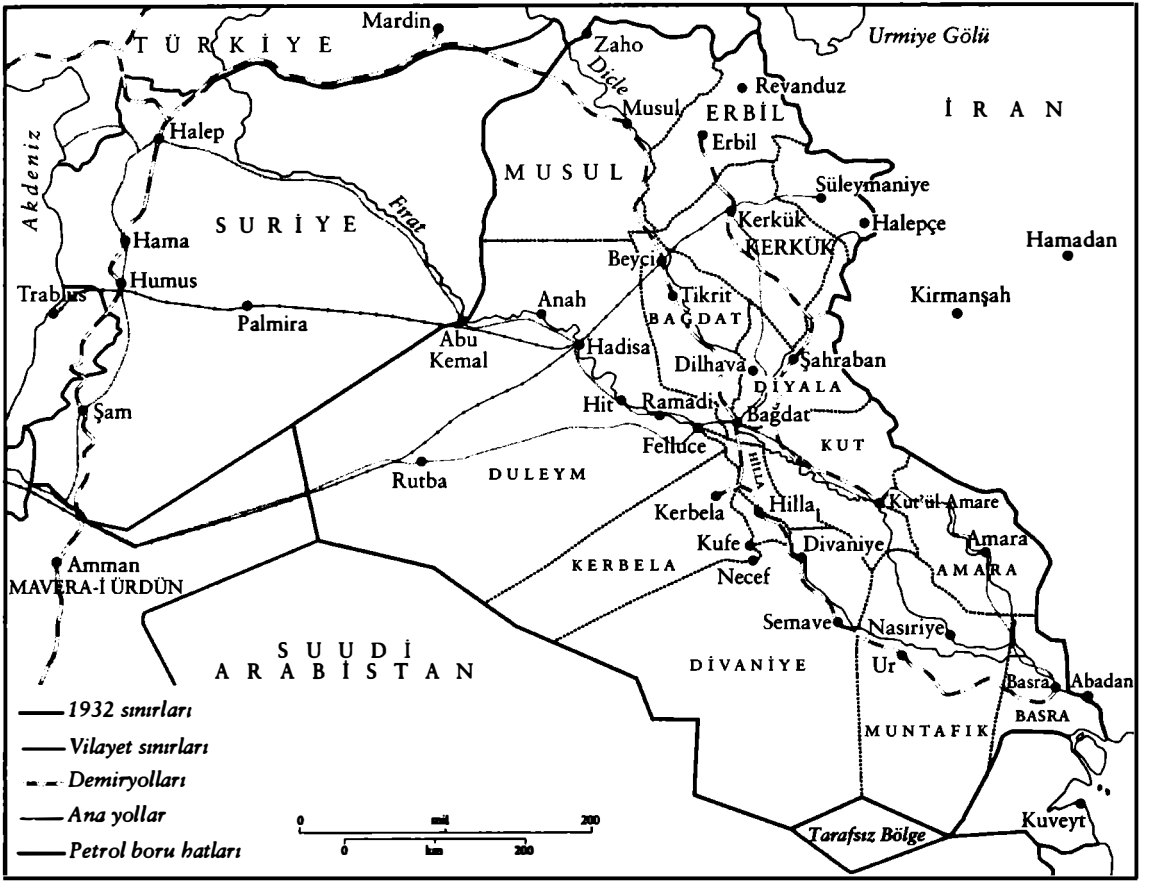
edip kınıyor ve dayanılmaz olduğunu düşünüyor."[57] Faysal da bizzat karısının davranışlarından bıkıp usanmıştı.

Sabık Hicaz Kralı Ali de Bağdat'a gelenler arasındaydı. Ali, Abdullah'tan çok Faysal'a yakındı ve bu nedenle sürgün için Amman yerine Bağdat'ı seçmesi doğaldı. Faysal ona sırlarını açar ve devlet meselelerinde tavsiyesini alırdı.[58] Bu tavsiyeleri uygulayıp uygulamaması başka bir meseleydi ancak Faysal ağabeyine her zaman hürmet duyardı. Irak'tan ayrı kaldığında naiplik yapması için ona ihtiyaç duydu. Bell 26 Ocak 1926'da Ali ve Faysal'ı görmeye gitti. Babasına şöyle yazmıştır: "Dün kralı ve sabık Kral Ali'yi görmeye gittim, çok çekici ve dokunaklı bir kişi... Savaş veya siyasetten ziyade tefekkür hayatına uygun düştüğünü söylemem lazım."[59] Birkaç ay sonra geniş şerif ailesinin geri kalanı da Bağdat'a vardı. Ölümünden önceki son mektuplardan birinde, 16 Haziran 1926'da Bell şöyle yazdı: "Amman'dan hizmetkâr orduları eşliğinde gelen kralın kadın akrabalarını -yani büyükannesi, bir sürü teyzesi, Ali'nin eşi ve üç çocuğu- ziyaret için bazı öğleden sonralarımı ayırmak zorunda kalacağımı tahmin ederim. Nerede kalıp nasıl bakılacaklarını hiç bilmiyorum – bildiğim, en azından masraflarının Majestelerinin cebinden çıkacağı. Babası ve ağabeyi Abdullah dışında bütün aileye o bakıyor gibi."[60] Birkaç gün sonra Bell, Faysal'la birlikte yeni gelen grubu ziyarete gitti.

> Faysal'ı Ali ile birlikte buldum. Beraberce 90 yaş civarlarındaki, Amman'dan arabayla gelmenin etkilerinden ölümcül hale gelmiş yaşlı büyükanneyi görmeye gittik. Yere serilmiş bir döşekte, konuşamaz halde yatıyordu zavallı. Ali'nin eşi hoş bir kadın ancak İstanbul'da yetiştiğinden pek Arapça konuşamıyor. 17 ve 18 yaşlarında çok güzel iki kız, 16 yaşında yakışıklı bir oğlan ve 4 ile 5 yaşlarında iki küçük kız var. Ali onları çok seviyor ve beraberinde olmalarından çok memnun. İki yıldan beri hiçbirini görmemiş.[61]

Hüseyin'in hükümdarlığının çöküşünden sonra Irak'a gelen ve Faysal'ın bakması gerekenler arasında Hicazlı olmayanlar da vardı. Bunların bazıları Fransızların ülkelerini işgalinden sonra kaçan Suriyelilerdi. Faysal'ın kabul ettiği tüm bu insanlar içinde en üzücü ve trajik sona uğrayan kişi milliyetçi Ahmed el-Marayvid'di. Bell yaşananları şöyle anlatmaktadır:

Ahmed Marayvid isimli bir adam vardı, zengin bir toprak sahibi ve inançlı bir milliyetçiydi. Gouraud'ya bir saldırıyla (sanırım 1922'de) ilişkilendirildikten sonra önce Amman'a, ardından Mekke'ye kaçmıştı. Hüseyin ülkesinden çıkarıldıktan sonra buraya geldi ve kral onu -Suriye'den mümkün olduğunca uzağa- Hanakin'deki çiftliğine yerleştirdi. Fransızlar soru sormadılar ve yüksek komiser de uyuyan köpeklere taş atmadı. Adamı Hanakin'de sık sık görür ve insanın Garibaldi'yi sevmesi ve hürmet etmesi gibi hürmet duyar ve severdim. Gerçek bir vatanseverdi. Neticede, uzun hikâyeyi kısa kesersek, birileri aklına girdi ve Suriye'ye dönerek Dürzi çetelerinin başına geçti. Fransızlar onu ve kardeşini yakalayıp vurdular ve buna her türlü hakları da vardı. Fakat cesetlerini Şam'a götürüp, saatlerce eşek sırtında çıplak halde sokaklarda dolaştırdılar. Bu en ılımlı insanları bile kudurmuş milliyetçilere dönüştürecek bir hareket, sen öyle düşünmez misin? Kurbanlarını şahsen tanımadığım bu türden başka birçok hikâyeler de duydum. Suriyeliler hiç bunu affedebilir mi?[62]

7. Irak Krallığı

23. Bölüm

Özgürlüğe Kavuşma Mücadelesi

Irak'ın kuzey sınırlarının güvenliğinin sağlanması ve Musul Vilayeti'nin bünyeye alınması Faysal ve Irak'taki hükümdarlığı için büyük bir nimetti. Türklerle antlaşmasından büyük sevinç duydu ve bu duygularını da yansıttı. Bell şöyle yazmıştır: "Bu gece kral yemeğe ve briç oynamaya geliyor, Ken [Cornwallis] ve Majestelerinin divanının reisi Rüstem Haydar onu görecekler. Kral Türk antlaşmasından dolayı neşe saçıyor. Her şey nasıl da tersine dönüp onlara yarar hale geldi."[1] Faysal dikkatini bundan sonra manda rejimini kaldırmaya ve Irak'ın koşulsuz bağımsızlığının elde edilmesine verdi. İngiltere-Irak Antlaşması'nın 1926'da onaylanması Faysal'ın Irak'taki İngiliz denetimini gevşetmeyi umduğu bir vasıtaydı. Antlaşmanın 3. maddesi Irak'ın kaydettiği ilerlemenin her dört yılda bir gözden geçirilmesine imkân tanıyordu. Manda döneminin yirmi beş yıllık dönem için uzatılmasının zararlı etkilerini bu hüküm etkisiz kılmaktaydı. Koloniler Bakanlığı dört yıllık gözden geçirme talebini Faysal'a tavizde bulunmak ve antlaşma hakkında ülke içindeki eleştirileri azaltmasına imkân tanımak maksadıyla kabul etmişti. Ancak Faysal mümkünse 1927 gibi erken bir tarihte ülkenin tam bağımsızlığını temin için, müzakereleri derhal başlatmaya kararlıydı.

Faysal 30 Haziran 1926'da Fransa'daki Vichy kaplıcalarında tedavi için Avrupa'ya tatile gitti. Ayrıca biraz da Irak'ın bağımsızlığı müzakerelerini açmak için Koloniler Bakanlığı'nın şahsen ağzını aramayı istemekteydi. Bell, Faysal'ın ülkeden ayrılışı hakkında şöyle yazmıştır: "Majesteleri gelecek hafta kaplıca kürü için 'Wichy'ye gidiyor – Araplar V sesini söyleyemez. İngiltere'ye geçebilir ancak oğlunu [Gazi] Vichy'de dolaştırmak istemesi daha muhtemel. Çok iyi görünüyor ve Türklerle sıkıntıların çözülmesinden dolayı çok neşeli. Fakat yazın orada yapacak pek bir şey yok. Bakanları da bir süre uzaklaşmasından memnun."[2] Bell

hareketinden birkaç gün önce Faysal'ı ziyarete gitti. "Veda etmek için pazartesi günü ona çaya gittim... Ülkeden ayrılığında Ali naiplik yapacak. Faysal müzeye konulması için bana Feo Gleichen[3] tarafından yapılmış bronz büstünü verdi. Büyük Arap odasına koyacağım. Büst kötü değil, vakur bir duruşu var, fakat ona pek benzemiyor."[4] Faysal'ın Gertrude Bell'i son defa görüşü bu vesileyle oldu. Bell, iki hafta sonra ölecekti.

Gertrude Bell'in Ölümü

Irak'taki son yılında Gertrude Bell ülkenin siyasi ve idari işleriyle daha az uğraştı ve daha çok Irak'ın ilk müzesinin kurulması ve işletilmesiyle meşgul oldu. Siyasi konularda görüşü hâlâ alınıyordu fakat etkisi azalmış, Faysal kuşku götürmez siyasi bilgisine başvurmaktan giderek uzaklaşmıştı. Öte yandan ailesi hakkında tavsiyeleri ve rehberliğine güveniyordu. Faysal, bir keresinde ona, Irak'ta iyice yerleşik hale geldiğini hissedene kadar ailesini getirtmeyeceğini söylemişti. Suriye'de yaşanan felaket ve ailesi üzerindeki acı etkisi zihninden silinmemekteydi. Haşimi ailesinde çok sayıda kişi, ağabeyi Ali'nin ailesi de dahil 1920 başlarında Suriye'de yanına gelmiş, fakat tam yerleşmişken Faysal Fransa ile patlak verecek krize yakalanmamaları için kaçarak Medine'ye gitmeleri talimatını vermişti.[5] Bununla beraber aile üyelerinin çoğunluğunun yaşadığı memleketleri Hicaz çöküp Irak'taki şartlar istikrar kazandığı için Faysal ailesini Irak'a getirtmeye razı oldu. Bağdat'taki ana saray haricinde, o zamanlar Bağdat'ın birkaç kilometre dışında, yarı kırsal Hartiye bölgesindeki büyük bir villayı da ailesinin kullanımı için ayırttı. Huzeyma ve ailesinin geri kalanı buraya yerleştirildi. Resmi sarayında geçirdiği iş gününün ardından Faysal Hartiye'ye gidip akşamlarını ailesiyle geçirirdi.

Ailesindeki kadınlara muameleye gelince Faysal geleneklerden çok fazla sıyrılamayacağının farkındaydı. Huzeyma bir çeşit peçe takıyor ve erkeklerin yanına çıkmıyordu. Dolayısıyla Batı tarzı bir saray hayatı mümkün değildi. Faysal, Gertrude Bell'e ailesine göz kulak olması ve saraydaki rollerine onları hazırlaması görevini verdi. Bell şöyle yazıyordu: "Kral, pazartesi günü beni çağırtarak kraliçenin maiyetinin ne şekilde düzenleneceğini görüşmek istedi. Bana fikrimi sorduğu için çok memnunum çünkü yolun ilerisinde düşülebilecek çok derin çukurlar gö-

rüyorum."[6] Bell, kraliçe ile Faysal'ın kızlarının ve oğlu Gazi'nin giyim kuşamının sorumluluğunu aldı. Faysal oğlu Gazi'nin Avrupa usullerini ve kıyafetlerini bilerek yetiştirilmesi gerektiğinin bilincindeydi. Kendisi de artık daha çok Batı kıyafetleri giyiyordu. Gazi'nin aynı kalıba uydurulmasına yardım Bell'in işiydi. Bell sık sık evine gelen Gazi'yi ilgiye boğuyor, Londra mağazalarından getirttiği oyuncakları hediye ediyordu. Gazi'nin Harrow Özel Okulu'nda eğitim görmesi de Bell'in fikriydi. Kraliçenin Bell'den uzaklaşması hatta nefretinin bir sebebi de buydu. Oğluna çok derin bir bağlılığı vardı ve İngiltere'ye gönderilmesinden derin üzüntü duymuştu.

Azalan siyasi rolüne rağmen Bell, Faysal'ın kral olarak desteklenmesi kararının doğruluğuna inancını korudu. Ürdün'e bir seyahatinden dönüşünde Bell, Faysal ile karşılaştırıldığında ağabeyi Abdullah'ın kapasitesinin darlığını çarpıcı bulmuştur: "Abdullah savaşmaya geldiğinde de iyi bir müttefik etkisi yaratmıyor... Uyuşukluğunu dar ve neredeyse fanatik bir hayat görüşüyle birleştiriyor... Kardeşi Faysal'a duyduğu kıskançlığı konuşmalarının dışında tutamıyor. Her bahis dönüp dolaşıp, Faysal Bağdat'ta kral olurken, onun kendisini Amman'da emir bulmasına geliyor." Faysal'la çay partilerinden birinin ardından Bell şöyle yazdı: "Doğru yolda ilerleyen tek Arap bölgesi olduğumuz inancıyla geri dönmüştüm. Burada başarısızlığa uğrarsak Arap emellerinin sonu gelecek. [Faysal] çok sevgi dolu ve sevimliydi. Abdullah değil de onun burada olmasından memnunum! Bu kadar duyarlı ve asabi birisiyle uğraşmanın güçlükleri olabilir ancak güzel nitelikleri ve dünya görüşünün harika genişliği her şeyi affettiriyor."[7]

Temsilcilikte görevleri azaldıkça Bell, zamanını giderek daha çok Irak Müzesi'nin geliştirilmesine ve Irak'ın zengin arkeolojik mirasının korunmasına verdi. Esasen, yeni kurulan Eski Eserler Dairesi'nin başına getirilmesi, Bell'in, Irak'ın arkeolojik hazinelerinin korunması ve kazıların düzen altına alınması ihtiyacı konusunda Faysal'ı ikna etmesi üzerine Faysal'ın bulduğu bir fikirdi. Faysal hükümdarlığı süresince Irak'ta yürütülen kazılara büyük ilgi duydu. Babil ve Ninova arkeolojik alanlarını ziyaret etti ve Ur kazılarında ünlü Ziggurat'ın ortaya çıkarılmasını ilk elden görmek için uçakla özel olarak bölgeye gitti.[8] Bell'in son resmi faaliyetlerinden biri 1926 yazında Avrupa'ya planlanan seyahatinden önce Faysal'ı müzenin Babil Odası'nın resmi açılışına davet etmesiydi.

Tanıdık ve hayranlardan oluşan bir orduya karşın Bell, özünde mahremiyetini koruyan bir şahıstı. Yalnızlığından ve Faysal'ın eski dostu ve danışmanı Kinahan Cornwallis'e duyduğu karmaşık hislerden ötürü giderek daha çok moralsiz hale gelmişti. Aralarındaki yaş farkına rağmen, karısından ayrılmasından sonra Cornwallis'e daha da çok bağlanmıştı. Karşılıksız aşk mı, karasevda mı bilinmez ama Cornwallis, Bell'in duygularına karşılık vermedi. Alışkanlık edindiği yüzmeden sonra sıcaktan bunalmış halde evine döndüğü 11 Temmuz 1926'da Bell yatmaya gitti. Ertesi sabah yatağında, kuvvetli bir müsekkin olan "Dial" kutusuyla beraber ölü bulundu. Ölüm mazbatasında Dial zehirlenmesinden öldüğü kaydedildi. İntihar mı ettiği, yoksa kazara fazla dozdan mı öldüğü tespit edilemedi. Yaşamının son haftalarındaki mektupları buhranlı bir ruh hali içinde değildi fakat ölümden veya ölmekten artık korkmadığını ima etmişti.

Bell, Faysal Avrupa'dayken öldü. Faysal, naiplik yapan ağabeyi Ali'den cenazenin icaplarını yerine getirmesini istedi ve o da askeri cenaze töreni düzenlenmesi talimatını verdi. Tabutu Bağdat caddelerinden geçirilerek, şehir dışındaki İngiliz mezarlığına götürülürken sokaklarda büyük kalabalıklar toplandı. Kortejin başında Ali, Başbakan es-Sadun ve yüksek komiser yürüdü. Uzak yakın her yerde adından sitayişle bahsedildi, Irak'ın milliyetçi basını dahi ölümüne yas tuttu.[9] Faysal, Irak Müzesi'nin bir kanadına onun adının verilmesini emretti. Ölümüyle, İngiltere'nin Ortadoğu siyasetinin şekillendirilmesi ve Irak Krallığı'nın kurulmasında belirleyici rol oynamış bir kişi sahneden çekilmişti. Bell, Faysal'a sonuna kadar sadık kalmıştı.

İktidarın Tek Elde Toplanması

Faysal, es-Sadun'u görevden almaya ve yeni kabinesini bizzat biçimlendirmeye kararlı olarak Ekim 1926'da Irak'a döndü. Es-Sadun'un idarenin başında kalması, Temsilcilikle kurduğu yakın bağlar nedeniyle Faysal'ın bağımsızlık iddiasını güçleştirmekteydi. Meclis başkanlığı seçimleri vesilesiyle es-Sadun'u istifaya zorlamak için fırsat ortaya çıktı. Faysal muhalefetin adayı Raşid Ali'yi es-Sadun'un adayı karşısında destekledi ve seçimi Raşid kazandığında es-Sadun yenilgisini güvensizlik

oyu kabul ederek istifasını sundu. Faysal, konuyu hiç uzatmadan ve Temsilcilikle istişare etmeksizin es-Sadun'un istifasını kabul etti. Yüksek Komiser Vekili Bernard Bourdillon idaresindeki Temsilcilik ise es-Sadun'un istifasını geri aldırmak için Londra üzerinden baskı uyguladı. Temsilcilik, es-Sadun'un partisine çoğunluk sağlamasını beklediği yeni seçimlerin düzenlenmesi talebini desteklemişti. Ancak Koloniler Bakanlığı tamamen iç mesele gördüğü bir işe karışmamasını Bourdillon'a tavsiye etti ve halledilmesini Faysal'a bıraktı.[10] Faysal, güvendiği yardımcısı Cafer el-Askeri'yi ikinci kabinesini kurmakla görevlendirdi. Misyon şefliği göreviyle Londra'ya dönmüş olan el-Askeri şimdi de kabinesini kurmak için Bağdat'a geri geldi. Kabine, es-Sadun'un kabinesinden bazı üyeleri de alarak 22 Kasım 1926'da kuruldu. Savunma Bakanı olarak Nuri es-Said atandı. Başbakanlığa el-Askeri'nin gelmesiyle Faysal perde arkasından kontrolü kuvvetle eline aldı. İngilizlerden sabırsızlıkla istediği bağımsızlığı elde etmek üzere artık karmaşık manevralarını başlatabilirdi. Ancak hâlâ Temsilciliğin -onun arkasında da tüm kudretiyle İngiliz İmparatorluğu'nun- ürkütücü mevcudiyetiyle ve savaşmadan elindeki güçten büyük taviz vermeme tutumuyla baş etmesi gerekliydi.

Faysal, alışkanlığı icabı dur durak bilmeyen bir insandı ve uzun süre sarayında oturup kalamıyordu. Fırsat çıkar çıkmaz, hemen toplanıp yakın danışmanlarından birkaçıyla şartları incelemek için vilayetlere giderdi. Çevre vilayetlerin insanlarıyla bu yolla yüz yüze geliyor, ayrıca idarenin nasıl yürütüldüğünü yakından anlıyordu. 1927 yılının ilk yarısında durmaksızın hareket halindeydi. O yılın Ocak ayında Orta Fırat bölgesine ve mukaddes şehirlere seyahat etti. Nisan ayında ilk petrol yataklarının açılması için Kerkük'e gitti; sonra vilayeti etkilemiş çekirge istilasıyla mücadele çabalarını teftiş için Musul kırsalını ziyaret etti. Mayıs ayı boyunca Basra'da bulunarak vilayeti genel teftişe tabi tuttu. Hem milli, hem bölgesel düzeyde devletin işleyişi ve meseleleri hakkında muazzam bir anlayış geliştiriyor, bu da ona gücünü genişletme planlarına girişmesi için ilave özgüven veriyordu. Artık otoritesinin damgasını ülkenin yönetimine vurmak için harekete geçti. İki vilayetin valisi, Naci Şevket ve Cemil el-Azzavi'nin azlini ayarladı ve yerlerine kendisine bağlı adayları geçirdi. Her iki vali de dürüst ve işbilir kişiler olduğundan bu önlemi bulduğu bahaneler inandırıcı değildi. Fakat tutumunu ilan etmiş cumhuriyetçiler arasındaki Naci Şevket, Kemalizme ve Türklere sempati duyuyordu.

Öte yandan, yerel ölçekte en büyük gürültüyü Kadiri dini vakfının idaresine müdahalesi yarattı. Faysal'ın krallığını hep gönülsüz karşılamış olan, hürmet duyulan Nakip Haziran 1927'de öldü. Tek başına idare ettiği Kadiri tarikatı geniş mal varlığına ve büyük gelirlere sahipti. Faysal, hükümdarlığının ilk günlerinde kendisini engellemiş ve otoritesine kayıtsız kalmış nakipliğin gücünü sulandırmak istiyordu. Tarikatın başına geçebilecek güçlü bir şahsiyet, doğrudan olmasa da en azından Sünni Arap eşrafın önemli bir kısmının sadakatini alması bakımından Faysal'a güçlük çıkaracak konuma gelecekti. Faysal, tek bir kişiye bu görevi vermektense, tarikatın ırsi önderleri Geylani ailesinden üç kişilik bir komiteyi görevlendirdi. Ancak Nakip'in en büyük oğlu ailesinin tarikat vakıfları üzerindeki kontrolünü elinden alacak bir önleme şiddetle karşıydı. Tarikatın yakın aileden tek bir kişinin, yani kendisinin denetiminde kalmasını sağlamak için Temsilciliğin desteğini sağlamaya girişti.

Faysal şahsen aşırı şahsi zenginlik peşinde değildi ancak yakın yardımcılarının iş gördüğü kişilerin zenginleşmek için yaptığı fütursuz suistimallere göz yumardı. Bu durum da genellikle devletin elindeki tarım topraklarının siyasetçilere veya ailelerine gayri kanuni transferi şeklinde gerçekleşirdi. Irak ekonomisinin temeli tarım topraklarıydı ve seçme çiftlikler, onları eline geçiren sahiplerine güç, itibar ve zenginlik katardı. Neredeyse tüm şerif taraflısı subaylar ve eski Osmanlı memurları bu entrikaların içindeydi. Devletten aldıkları maaştan başka bir şeyi olmayan bu subay ve memurlardan bazıları önemli toprak sahiplerine dönüşerek yerleşik toprak sahiplerinin gücüne meydan okur hale geldiler. Faysal kısmen kendi hükümranlığını destekleyebilecek bu yeni toprak sahibi sınıfın gelişmesine göz yummakla beraber, topraklara bu şekilde el konmasının şahsına yönelik kötü yansımaları oldu ve ülkede yayılan rahatsızlık duygusunu ağırlaştırdı.

Temsilcilik zihinlerindeki itaatkâr meşruti hükümdar rolünden sapma çabaları olarak gördüğü Faysal'ın bu hareketlerine kuvvetle tepki gösterdi. Temsilcilikten Koloniler Bakanlığı'na bu sebeple gönderilen telgraflarda Faysal'ın iktidara el koymasından şikâyet edildi. Dobbs Haziran 1927'de "Kral Faysal otokratik ve şahsi etkisinin peşine düşerek Irak nüfusunun önemli kesimlerini hasımlaştırmış ve İngiliz idaresine dönme arzusunu uyandırmıştır" şeklinde yazdı.[11] Dobbs özel konuşmalarında da Faysal'ın hareketlerinden duyduğu öfkeyi ifade etti ve tahttan feragate zorlanması konusunu gündeme getirdi.

> Faysal devletin en büyük memurlarını (mutasarrıfları) kusurları olmadığı halde, şahsına bağlı kişileri yerleştirmek için keyfi biçimde azlederek, tekrar çok can sıkıcı oldu. Tüm resmi hiyerarşinin itimadını sarstı ve idareyi karışıklığa sevk etti. Amery'ye direnmem ve Faysal'ın tahttan feragati pahasına göreve iadelerinde ısrar etmem gerektiği hususunu telgrafla bildirdim: F'nin Nisan 1922'de apandisit krizi geçirip yatağa düşerek durumu kurtarmadan önce Sir Percy Cox'a karşı takındığı eski davranışına geri döndüğünü söyledim. Fakat gökten başka bir apandisit nöbeti bekleyemeyiz. Amery'nin cevabını bekliyorum. Çok rahatsız olacağını tahmin ederim. Ancak başka yapacak bir şey yok. Bütün bunların sebebi İngiliz hükümetinin onu Milletler Cemiyeti'ne sokacağını, yani mevcut antlaşmaları ve mutabakatları yırtıp atacağını söylemekte gecikmesinden duyduğu hiddettir. Tam Winston Churchill'in 1922'de Irak için "manda" konusunda ısrar edip etmeyeceğine ilişkin cevabını geciktirdiği zaman düştüğü hal gibi. Faysal'ı yarın sabah görüp, ağzıma geleni söyleyeceğim, fakat elimden kaçıp duruyor.[12]

Dobbs, Faysal'ın yalnız ülkenin idaresine karışmasına değil, Koloniler Bakanlığı için çok daha büyük bir önem taşıyan başka bir konuya da atıfta bulunuyordu – zorunlu askerlik meselesi.

Zorunlu Askerlik Bunalımı

Faysal'ın hükümranlığını pekiştirmesinin ve ülkenin milli kimliğini geliştirmesinin kilidi merkezi devlet mekanizmasının geliştirilmesi ve güçlü bir ordunun kurulmasıydı. Ülkenin istikrarsız sınırlarını korumak, bölünmüş ve parçalanmış bir ülkeye istikrar getirmek, devletin otoritesine karşı dahili sınamalara cevap vermek için büyük bir ordu gerekliydi. Eski Osmanlı subay ve memur sınıfı içindeki Faysal müttefiklerinin güçlendirilmesi için de devlet ve orduya dayanılması gerekliydi. İdaredeki temelleri daha da kısıtlı olan bu çevrelerin başka bir bağımsız destek kaynağına güvenme imkânları bulunmuyordu. Köklü ailelerden gelmedikleri gibi önemli aşiret, din veya ticaret ailelerine de mensup değillerdi. Irak'ta Temsilciliğe veya saraya yakınlıkları vasıtasıyla elde ettikleri iktidarla zayıf bağlarını ancak hükümet ve askeriyedeki baskın konumlarıyla güçlendirebilirlerdi. Faysal'ın bakış açısına göre ordunun genişletilmesi, İngiltere'nin Irak devletinin savunmasının kendilerine

bağlı olmasıyla meşrulaştırdığı mandanın gerekliliği tezini geçersizleştirmek için de önemliydi. Bu teze göre İngilizler, ülkenin, kendi askeri güçleri tehlikeye girmeyecek şekilde yönetilmesini temin etmeye çalışıyordu. El-Askeri zorunlu askerlik yasası taslağını 7 Haziran 1927'de meclis başkanına göndererek, asgari ilave masrafla gerçekleştirilebileceğini vurguladı.[13] Irak maliyesinin meteliğe kurşun attığı göz önüne alındığında bu, önemli bir değerlendirmeydi.

Faysal'ın planı, ordunun mevcudunu 7.000 kişiden 20.000'e yükseltmekti. Şaşırtıcı olarak, Irak ordusunun yeni atanan İngiliz Genel Müfettişi Tümgeneral Arthur Crawford Daly de planla mutabık kaldı. Fakat Temsilcilik ve Koloniler Bakanlığı öneriye kuvvetle karşıydı. Dobbs bunu Faysal'ın ve özellikle Nuri es-Said dahil destekçilerinin Irak'ta otokrasi rejimi yerleştirmek yolunda gereken maddi donanımı yaratmaya yönelik bariz çabası olarak gördü. Koloniler Bakanlığı'na Irak'taki şartlar hakkında yazarken, Dobbs, "Nuri Paşa'nın bu büyüklükte bir orduyu gelecekte Faysal'ın lehine hükümet darbesi yapıp mutlak monarşiyi ilan maksadıyla istediğinden kuşku yok zira Faysal ve Nuri anayasal sınırlara karşı durmadan burunlarından soluyorlar" dedi.[14] Bourdillon daha da ileri giderek, Faysal'ın genişletilmiş bir ordunun başında yeni Arap imparatorluğunu kurma hayalleri beslediğinden bahsetti.

İngilizlerin zorunlu askerliğe direnmelerinin arkasında başka unsurlar da vardı. Gerçek şuydu ki, askerlerin aşiret mensupları ve köylüler arasından bulunması gerekecekti. Bunlar, orduya katılmaya zorlanmaya karşı kuvvetle direnebilirdi. Silahlı aşiret mensupları bu önlemlere, muhtemelen güç kullanarak kesinlikle karşı koymak suretiyle İngiltere'nin dikkatle geliştirdiği dolaylı ve düşük masraflı denetim sisteminin dayanaklarını tehlikeye atabilirdi. Kürdistan sakinleri de zorunlu asker alımına tabi tutulmaya isteksizdi. İlave olarak ülkenin güneyinde bulunan ve Osmanlıların sayısız celp kampanyalarına direnmiş Şii nüfus, kayıtsız hatta düşmanca baktıkları bir rejimin bu yöndeki hareketine kesinlikle karşıydı. Esasen zorunlu askerlik yasa taslağı 1927'de meclise sunulduğunda, ileri gelen Şiilerden Eğitim Bakanı Seyyid Abdülmehdi protesto mahiyetinde istifasını sundu. Asker alımına karşı hissiyatın yoğunluğu 1927 yazı boyunca, Faysal'la kapışmasında Temsilciliğin elini güçlendirerek büyüdü.

Faysal bunun üzerine Şiilerin ana bölgelerinde zorunlu askerliğe karşı duyulan şiddetli tepkileri yumuşatmaya girişti. Eylül 1927'de Şii bölgelerini dolaştı ve çok sayıda Şii önderi ve müçtehitlerle görüştü. Müçtehitler genel anlamda Faysal'a verdikleri siyasete karışmama taahhüdüne bağlı kalmışlardı. Faysal'ın bu girişimlerine verdikleri karşılık da ihtiyatlıydı. Herhangi bir tarafa bağlanmıyor ancak zorunlu askerliğe karşı özel olarak uyarıda bulunuyorlardı. Faysal'ın çabaları büyük ölçüde boşa çıktı. Ordu birliklerine Şiilere uygun düşen isimler vermesinin de etkisi görülmedi. Askerlerin ana gövdesini Şiiler oluşturmakla beraber, subay sınıfı tamamen Sünni Arap subaylardan müteşekkildi. Sıradan Şii'ye göre ordu, Bağdat'taki yönetici sınıfın bir vasıtasından başka bir şey değildi. Zorunlu askerlik konusundaki velvele giderek arttı ve diğer grupları da içine çekti. Dicle ve Basra'daki bütün aşiretler zorunlu askerlikten kaçınmak için Irak'tan ayrılarak İran veya Necid uyruğuna geçmekle tehdit ettiler. Şii aşiret önderlerinden bir grup, asker alımının cemaatlerine zulmetmek için bulunmuş yeni bir mekanizma olduğunu duyurdu.[15] Öfke, Faysal'ın üstesinden gelemeyeceği kadar fazlaydı. Hükümet de Kasım 1927'de zorunlu askerlik yasasını erteledi. Konu ölmüştü ve bağımsızlığın kazanılmasının ertesine, Faysal'ın hükümdarlığının son dönemine kadar bir daha gündeme gelmedi. Konu elini fazla zorlamaması, aksi takdirde rejiminin halk nezdinde itibarını süratle yitireceği yönünde Faysal'a anlamlı bir ders teşkil etti.

Nsuli Meselesi ve Mezhep Karışıklıkları

Zorunlu askerlik karşıtı kampanyanın ortaya çıkarttığı mezhep çatlakları Şiilerin devlete karşı tutumlarının altında yatan derin şikâyet duygusunun göstergesiydi. Yeni devletteki makam ve memuriyetler çoğunlukla Sünni Arap subaylarına ve eşraf sınıflarına gitmişti. Yeni düzenin temelindeki bu adaletsizliğe karşı Şiilerin yakınmaları derhal hissedilebiliyordu. Bu şikâyetlerin farkında olan Faysal, düzeltme ihtiyacının da bilincindeydi. 1924'te kurulan Aal el-Beyt Yüksek Okulu'nu desteklemesi mezhepler arası uzlaşmayı güçlendirmek için özellikle tasarlanmıştı. Kolej, hem dini, hem dünyevi konuları öğretecekti. İsmi de peygamberin saygın hanesi anlamına gelmekte, tüm inançları kapsayan

niteliğini vurgulamaktaydı. Kolejin başında Faysal'ın eski mabeyincisi Fehmi el-Müderris vardı. Fakat ne Şii müçtehitlerden, ne de hükümetten beklediği desteği bulabildi. Mevcudiyeti gölgeden ibaret, mali kaynakları ve kadrosu zayıf kalan okul 1930'da kapatıldı.[16]

Faysal Şii bölgelerini, özellikle mukaddes şehirleri düzenli olarak ziyaret ediyor ve cemaat liderleriyle irtibatını açık tutuyordu. Mukaddes şehirlerde ve Orta Fırat bölgesinde su sistemi ve sulama planlarının geliştirilmesini şahsen teşvik ediyor, açılış törenlerinin başında bulunuyordu. Faysal Irak'ta hüküm süren mezhep gerilimlerine kesinlikle kendisini kaptırmadı ve mezhep ayrımlarında hiçbir zaman bilinçli olarak taraf tutmadı. Ahenkli bir milli kimliğin inşası için kurduğu planların, nüfusun büyük kısmının hükümete husumet duyması halinde gerçekleştirilemeyeceğini biliyordu. Şiilere devlette görev verilmesini, çok zaman bakanlarının arzuları hilafına destekledi. Fakat devlet makamlarına getirilebilecek nitelikli Şiilerin sayısının az olduğu da tartışılmaz bir gerçekti. Dini düzenin Şiilerin eğitimi üzerindeki etkisi 1920'lerde hâlâ belirgindi ve genelde müçtehitler, çocuklarını devlet okullarına göndermemeleri için dindarları uyarıyorlardı. Fakat bu unsurlar devlet mekanizmasında var olan ve Sünni Arap liderlerin Şii gelenek ve doktrinlerine duyduğu düşmanlıkla büyüyen derin ayrımcılığı maskeleyemez. Şiilerin artan yakınmaları 1927 başlarında patlama noktasındaydı. Vesileyi de Ocak 1927'de patlak veren Nsuli meselesi temin etti.

Enis Zekeriya Nsuli, Beyrut'un tüccar ailelerinden birine mensup Lübnanlı bir Sünni Arap'tı. Beyrut Amerikan Üniversitesi'ni 1924 yılında bitirmiş, dönemin edebi mecmualarında Arap ve İslam tarihi hakkında yazılar yazmaktaydı. Nsuli, Eğitim ve Öğretim Genel Müdürü Sati el-Husri tarafından Bağdat Merkez Lisesi'nde öğretmen olarak işe alındı. El-Husri beraberinde ayrıca Suriye ve Filistin'den yakın zamanda mezun olmuş, kendisi gibi Arap milliyetçi ideolojisi kalıbından çıkma üç diğer kişiyi de Bağdat'ta lise öğretmenliğine atamıştı. Nsuli, Merkez Lisesi'nde tarih öğretmeni oldu ve "Suriye'de [Şam] Emevi Devleti" başlıklı tartışma yaratan bir kitap yazdı. Yerel bir yayınevi tarafından 1926'da genel okuyucular için basılan kitabın ayrıca devlet tarafından okul talebelerine dağıtılması da öngörüldü. Kitap, Şii akidesinde nefret edilen Halife Muaviye'yi yüceleştirmekteydi. Buna mukabil, Şii İslamın saygın kişisi İmam Ali'yi küçültmekte, Şehit İmam Hüseyin'i meşru otoriteye karşı isyankâr mevkiine

düşürmekteydi. Kitap, Emevi hanedanının günümüzdeki varislerine ithaf edilmişti.[17] Nsuli kitabını öğrencilerine verdiğinde, Şii cemaatinde gürültü koptu ve öğretmenlikten atılması talebi gündeme geldi.

Eğitim Bakanı Seyyid Abdülmehdi, Nsuli'nin azlini emredip, kitabın okullarda okutulmasını yasakladı. El-Husri'nin Levant bölgesinden getirdiği Nsuli'nin meslektaşları bunun üzerine eğitim bakanına hakaretamiz bir mektup yazdılar. Engizisyon rejiminin başında bulunmakla suçlayıp, Nsuli'nin azlini protesto ettiler. Bunun ardından lise öğrencilerinin ve öğretmen eğitim yüksek okulundaki öğrencilerin, Nsuli'nin işe iadesi talebiyle başlattığı genel grev geldi. Merkez Lisesi öğrencileri başlarında olmak üzere büyük bir öğrenci grubu Eğitim Bakanlığı'na yürüdü. (Öğrencilerden biri bir süre önce kralın önünde Shakespeare'in *Othello*'sunu canlandırmıştı.) Göstericiler kısa süreliğine polisle çatışıp dağıldılar. Nsuli'yi kınayan aksi yöndeki gösteriler de Orta Fırat bölgesi şehirlerinde ve ülkenin güneyinde düzenlendi. Görüşler tehlikeli şekilde kutuplaşmıştı. Eğitim bakanı tarafından teşkil edilen soruşturma komisyonu, gösteriye katılan bazı lise öğrencilerinin okuldan uzaklaştırılmasını ve el-Husri tarafından işe alınan öğretmenlerin hizmetlerine son verilmesini tavsiye etti. Faysal, uzaklaştırılan öğrencileri aradan bir süre geçtikten sonra okullarına iade edecek, Faysal'ın ölümünün ardından diğer öğretmenler de Irak'a getirtilip, görevlerine tekrar başlatılacaktı.

Nsuli olayı, Irak'taki derin mezhep bölünmelerini açığa çıkartmaktaydı. Mezhep ilişkilerine bu kadar zarar veren bir kitabın basılabilmesi ve okul çocuklarına dağıtılması yeni seçkinlerin Şii cemaatine duyarsızlığının kanıtıydı. Aynı zamanda Nsuli'yi destekleyenlerin, bu meyanda öğrencilerin tepkisi ifade özgürlüğü ve ihtilaf yaratan görüşlerin yayımlanması hakkı anlamında dile getirilmişti. Faysal, bunalımın idaresine doğrudan karışmadı fakat Sati el-Husri'nin Arap milliyetçisi pedagojik planının isabeti hakkındaki görüşünü bu mesele etkiledi. O dönemde saray protokol ofisinde görevli meşhur Iraklı şair, Muhammed Mehdi el-Cevahiri, Faysal'ın el-Husri ile ilişkisinin azaldığı hakkında yazmıştır. "Kral Faysal ile Sati arasında [o sırada] güçlü bağlar yoktu çünkü kral ondan hiç memnun değildi. Yakın iş arkadaşlarını kabul ettiği gibi onu düzenli kabul etmiyordu. Sarayda üç yıllık kalışım sırasında onu [Sati el-Husri] sadece tek bir sefer kralı görmeye girerken gördüm ve o da beş dakika sürdü. Faysal ona kızmaktaydı çünkü kral Irak'ı mezhepçiliğin

zehrinden kurtarmaya çalışırken Sati mezhepçilik ateşini körüklemekle meşguldü."[18]

Faysal, etrafında bir oydaşmanın inşa edilebileceği, mezhepler arasındaki farklılıkların aşılabileceği ortak bir platform şeklinde, ılımlı ve kapsayıcı bir Arap milliyetçiliğinden yanaydı. Fakat el-Husri'nin önerdiği, seküler milliyetçiliğin daha ideolojik, ağırlıkla 19. yüzyıl Avrupa modellerinden alınmış, geleneksel bağlılıkları ezip geçen, ırkçılığa yakın, daha ideolojik bir türüydü. Ayrıca, hırsları kısmen Faysal'ın şahsiyeti ve ılımlılığıyla kontrol altında tutulan askeri-bürokratik seçkinlerin idaresinin sürekli kılınması için uygun bir kamuflaj sağlıyordu. Faysal'ın ölümünden sonra, bu görüşlerin devlet üzerinde tahakkümü fark edilir ölçüde güçlenecek ve el-Husri'nin eğitim programı yürürlüğe konacaktı.

Şii cemaatindeki gerilim 1927 yazında en yüksek noktadaydı. Nsuli vakası dışında, bir dizi vaka daha Şiileri tahrik etmişti. Önde gelen Şii partisi en-Nahda'ya gazete lisansı verilmesi reddedildi. Devlet bu esnada küçük Şii şeyhlerini ve güneydeki tarım üreticileri kitlesini oransızca etkileyen bir gelir takdir mekanizmasını uyguladı. Şiilerin yakınmaları Temmuz 1927'ye rastlayan Muharrem törenlerinde iyice köpürdü. Büyük bir kalabalık coşkunun en yüksek noktasına eriştiği ayın onuncu günü Kazimiye'de toplanmıştı. Alışıldık dini ilahi ve sloganların dışında kalabalık ayrıca hükümet ve kral aleyhine sloganlar atmaktaydı. Nuri es-Said'e sadakatiyle bilinen bir subayın komutasındaki yaklaşık bin kişilik, güya düzeni korumakla görevli bir birlik yürüyenleri önlemek için havaya ateş açtı. Anma yürüyüşleri günlerdir olaysız devam ettiğinden askerlerin mevcudiyeti hoş karşılanmadı.[19] Çıkan çatışmada üç sivil öldürüldü ve yas tutanlardan çok sayıda kişi yaralandı.[20] Sorumluluğun kime ait olduğu hakkında görüşler hemen bölündü. Şii liderleri hükümeti muhalefetin üstüne gitmek için özellikle kışkırtmada bulunmakla suçladılar. Diğer taraftan hükümet de kabahati Şii muhalefette buldu ve hükümeti zayıflatmak için karışıklık çıkarttığını iddia etti.

Faysal derinleşen mezhep bunalımına, gerilimi derhal azaltmak yönünde harekete geçerek karşılık verdi. Hükümetin kabahati Kazimiye'deki müfrezeye komuta eden subayın üstünden alma çabalarının önünü kesti. Önce gelen Şiilerden, Kazimiye Belediye Başkanı Cafer Hamandi ile bir hâkim ve bir İngiliz yetkilinin dahil edildiği üç kişilik bağımsız bir soruşturma komisyonu teşkil edilmesini destekledi. Faysal ayrıca müfre-

zedeki suçluların cezalandırılmasını, askerlerin ateş açmasıyla kışkırtılan göstericilerin de affedilmesini talep etti. Karışıklıklarda kurban düşenlere kendi şahsi ödeneğinden tazminat ödemeyi teklif etti. Soruşturma komisyonu, birliğe komuta eden subayın karışıklıklardan doğrudan sorumlu tutulamayacağı, fakat yine de görevini yerine getirmede ihmali olduğu görüşüne vardığında, Faysal askeri mahkemeye verilmesini istedi. Subaylar, aralarından birinin bu eziyete tabi tutulmasına içerlese de Faysal ısrarlıydı. Şii cemaatinin yönetiminin daha da düşmanlaşmasını engellemek için ödenen küçük bir bedeldi bu. Bununla beraber, Şiilerin ordunun hareketine kızgınlığı hâlâ için için sürmekteydi ve Faysal'ın kurbanlara önerdiği tazminat hemen reddedildi. Kurbanların ailelerinin teklifi kabul etmesi ancak Faysal'ın güçlü destekçisi ve Şii cemaatiyle ana iletişim kanalı haline gelen Seyyid Muhammed es-Sadr'ın müdahalesiyle sağlandı.

Faysal'ın Şiilere uzlaşmacı yaklaşımının başka bir tarafı daha vardı. Aksi takdirde Şiilerin haklarını aramak için Temsilciliğe daha da yanaşacaklarından endişe duyuyor, böylece bağımsızlık ve şahsi yetkileri konusundaki mücadelesinde Temsilciliğin güçlü bir müttefiki yanına çekebileceğini düşünüyordu. O esnada Temsilcilik ile Şii cemaati arasında zorunlu askerliğe muhalefetten kaynaklanan bir ortak zemin zaten vardı. Temsilcilik, cemaatin işlerine aşırı müdahale olarak görülen hükümet faaliyetlerinin durdurulması için ülkenin dahili işlerine daha doğrudan müdahale edilmesini isteyen Şii ziyaretçilerin aralıksız temaslarını Londra'ya rapor ediyordu.[21] Faysal Şiilerin tepkilerini yatıştırmak için süratle iki Şii bakanın hükümete alınmasını ayarladı ve kabineyi mukaddes şehir Kerbela etrafındaki bataklıkların kurutulması için kaynak ayırmaya ikna etti. Avrupa'ya planlanan ziyareti arifesinde İngiltere-Irak Antlaşması'nın tadili için görüşmelerin açılması imkânı tartışılırken, Faysal müzakere pozisyonunu zayıflatacak hatta baltalayacak şekilde Şiilerin karışıklık içinde kalmasını göze alamazdı. Şii vekil ve ileri gelenleriyle sarayda yaptığı görüşmede ülkeden ayrı kaldığı sürece siyasi hareketlere girmemeleri sözünü almayı başardı. Faysal'ın önlemlerine, Şiilerin yakınmalarının cevap bulması yönündeki samimi kaygısı yön vermekteydi. Fakat mezhep ayrımcılığının derinliği ve Bağdat'ta gelişen iktidar yapıları, Faysal'ın yatıştırıcı içgüdüsüne ve sağduyusuna karşı duran unsurlardı. Bu unsurlar yönetiminin kısmen dayandığı Sünni Arap seçkinlerinin en azından bir süreliğine kuvvetle lehindeydi.

Antlaşma Tekrar Gündeme Geliyor

Faysal'ın Dobbs'la ilişkileri hiçbir zaman kolay olmamıştı. Dobbs, Faysal'ın meşruti hükümdar rolüne bağlı kalması gerektiğine inanıyor ve yüksek komisere danışma yükümlülüğünden kurtulma çabalarına büyük kızgınlık duyuyordu. Dobbs, antlaşma yükümlülüklerini, düzenli istişareler gerçekleştirilmesi, Faysal'ın Temsilciliğin tavsiyelerini dinlemesi yönünde anlarken, Faysal antlaşmayı, karar almada geniş bir sahaya sahip olduğu, yüksek komisere sadece çok önemli meselelerde danışacağı yönünde yorumluyordu. Dobbs ayrıca Faysal'ın şahsi yetkilerinin sınırlarını sürekli zorlamasından ve ülke içinde kendine bir iktidar tabanı kurma çabalarından da rahatsızdı. Dobbs'un huzursuzluğu amirlerine gönderdiği, Faysal'ı çoğu zaman entrikacı ve nankör gösteren mesajlarına da yansıyordu.

Dobbs özel olarak da ülke üzerinden manda rejiminin yükünü kaldırma çabalarına dudak büküyor ve Faysal'ın şahsi girişimleriyle İngiliz hükümetinin tutumunu değiştirebileceğine inancını saçma buluyordu. Dobbs 27 Mayıs 1927 tarihli mektubunda eşine şöyle yazdı:

> Faysal gerçekten çok münasebetsiz ve aptalca davranıyor. Yarın onunla olabildiğince sert konuşup, adım attığı yolda karşısına çıkabilecek tuzaklar hakkında uyarıda bulunacağım. Cafer'in kabinesi İngiliz hükümetinin Irak'ı gelecek yıl Milletler Cemiyeti'ne sokma vaadini geciktirmesinden duyduğu dargınlığı göstermek için onun emriyle istifa etti. Şimdi tüm mesele Faysal'ın bir an önce benimle ve bakanlarından ikisiyle yeni antlaşmayı doğrudan Kral George ve İngiliz hükümetiyle rekor sürede müzakere için Londra'ya gidip, Bağdat'a halkının kurtarıcısı olarak dönmek istemesi. İngiliz hükümetinin Irak'ı cemiyete sokmada ve yeni antlaşma yapmada gecikmesine ateş püskürüyor çünkü günlerin geçtiğini görüyor ve İngiliz bakanların yakın zamanda yaz tatili için dağılacaklarını, bu yıl atılım yapma şansının elden uçacağını biliyor. Hiç laf dinlemiyor, çocuksu ve huysuz. İngiliz hükümetinin gecikmesine karşı aleni protestoda bulunmasını engelleyebildim ve ona bunun cemiyete girmesi için denemede bulunmalarını dahi önleyeceğini söyledim. Onu birkaç günlüğüne durdurdum ve olanları Amery'ye rapor edip ona tevdi etmem gereken nezaketsiz mesajın örneğini verdim. Cevap gelene kadar onu tutabileceğimden emin değilim.[22]

Koloniler Bakanlığı ikili arasında kötüleşen ilişkilerin farkındaydı. Dobbs'a tüm 1927 yazı için uzatılmış bir izin ayarlayarak durumu sa-

kinleştirmeye çalıştı. Faysal da Londra'ya antlaşmanın gözden geçirilmesi imkânını tartışmak için davet edildi. Her iki taraf bu yolla uzun süre Irak dışında kalacak, Temsilcilik ile hükümet arasındaki çalışma ilişkilerinin düzelmesi kolaylaşacaktı.

Faysal 6 Ağustos 1927'de düzenli kaplıca tedavisi ve İngiltere-Irak Antlaşması'nın mütevazı ölçüdeki tadili maksadıyla müzakereler için Londra'ya davet edilme beklentisiyle Avrupa'ya hareket etti. Avrupa yolunda babasını ziyaret için Kıbrıs'a uğradı. Hüseyin Hicaz'dan ayrılmasından sonra Filistin veya Mavera-i Ürdün'e gitmeyi daha tercih ederdi ancak İngilizler bunun lafını bile ettirmiyordu. Hüseyin Avrupa'da herhangi bir yere gitmeyi de reddetmiş ve ancak haritası gösterilip, Asya'nın parçası olduğuna ikna edildikten sonra Kıbrıs'a rıza göstermişti! 18 Haziran 1925'te Hüseyin Akabe'den Kıbrıs'a giden harp gemisi *Delhi*'ye bindi. Ronald Storss Kıbrıs Genel Valiliği'ne atanmış, sabık kral için küçük bir villa bulmuştu. Hüseyin burada zamanını Kuran okuyup, birkaç Arap atı yetiştirerek geçirdi. Büyük bir ironi eseri olarak Storrs'a, tüm gücü ve otoritesinden mahrum kalan ve krallığını yitiren Hüseyin'e, çok gecikmiş olarak Bath Nişanı tevdi etme görevi verildi. Tören de başka yer kalmamış gibi Kıbrıs Halk Kütüphanesi'nde düzenlendi.[23] Kem diller Hüseyin'in Arap ayaklanmasına İngilizlerin verdiği ödeneklerden çaldığı milyonlarca poundluk servetle Hicaz'dan ayrıldığı söylentilerini yaymıştı. Hüseyin ihtiyaç içinde olmasa da, büyük servet sahibi değildi. Faysal babasıyla zamanını Troodos Dağları'ndaki bir otelde geçirdi, onunla golf ve kroket oynadı. Ayrıca Storrs ile görüşüp İngilizlerin antlaşmayı gözden geçirmekte ayak sürümesi halinde tahttan feragat edeceğini söyledi.[24]

Faysal Kıbrıs'tan Fransa'ya hareket edip Aix-la Bains kaplıcalarına gitti. Londra'ya resmen davet edilmeden önce Koloniler Bakanlığı ön müzakerelerin yürütülmesi için Ortadoğu Dairesi'nden Sir John Shuckburgh'u Eylül 1927 başlarında yanına gönderdi. Londra'daki Irak Elçiliği'nin başındaki Muzahim el-Paçacı da görüşmelerde hazır bulundu. Fakat Faysal Londra'ya davet gelmeden önce yaklaşık iki ay Aix'de beklemek zorunda kaldı ve Londra'ya ancak 30 Ekim 1927'de hareket edebildi.

Koloniler Bakanlığı'nın Irak'ın 1928 yılında Milletler Cemiyeti'ne girmesine İngiltere'nin izin vermesi yönünde Faysal'ın beklentisini karşı-

lamaya hiç niyeti yoktu. Faysal İngiltere'ye ulaşmadan önce bu hususun oyun planına dahil edilmediğine ilişkin yeterince uyarı almıştı. İngilizlerin razı olabileceği şey, 1932 yılında Milletler Cemiyeti üyeliği ve bağımsızlık imkânıydı. İngilizler için Irak hemen elden çıkarmak istemedikleri bir ödüldü. Fakat ülkede kalışlarının kendilerine nasıl bir çıkar getirdiğine de aralarında karar veremiyorlardı. Harcadıkları para ve akıttıkları kan ülkede kalışlarına bir ölçüde meşruluk kazandırıyordu. Irak'taki kontrolleri aracılığıyla emperyal ikmal yollarının ve muhaberatının emniyetini sürdürmek konusunun önemi aşikârdı. Fakat bunu sömürge benzeri bir rejim sürdürmeye ihtiyaç duymadan da yapabilirlerdi. Dolayısıyla bir defa ülkeye girmiş oldukları için, mevcudiyetlerini mantıklı sebeplere dayandırma çabası içindeydiler. İngilizlere göre, azınlıkların haklarını korumak, manda devleti olarak uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmek, ülkenin saldırgan komşularca işgalini engellemek, aşiretlerin barışını korumak, "İran'ın güdümündeki ruhbanların" ayaklanmasını engellemek, küçük bir oligarşi tarafından iktidara el konulmasının önüne geçmek, petrol zenginliklerinin gelecekte dost olmayan ellere düşmemesini temin etmek vs. maksatlarıyla oradaydılar. Ülkedeki süregelen varlıklarını haklı göstermek için görünüşe göre geçerli nedenleri koca bir liste haline getirebilirlerdi. Faysal bu gerekçelerin her birine cevap vermek, bağımsızlığın somut olarak onların çıkarlarını etkilemeyeceğine karşıtlarını inandırmak zorundaydı.

Faysal'ın en güçlü nihai tezi ilkeseldi: Irak ilanihaye yabancı bir devlete bağlı konumda kalamazdı; ülke kendi işlerinin sorumluluğunu üstlenmeye hazırdı. Fakat büyük devletleri mutlaka ilkesel tezler yönlendirmez. Gidebilecekleri noktanın bu bakımdan bir sınırı vardır. O nedenle, Faysal'ın getirilecek karşı tezleri ortadan kaldıracak veya yoğunluğunu azaltacak bir tutumu yeteneğine dayanarak geliştirmesi gerekmekteydi. Yorucu ancak yerine getirilmesi gerekli bu vazifeyi, Temsilcilik ve özellikle de yüksek komiser tarafından sergilenen husumet daha da güçleştirmekteydi.

Faysal'a karşı gerçek tutumunu ve iktidara dar kafalı bakışını ortaya koyan bir mektubunda Dobbs eşine şöyle yazmıştır:

> Şu anda başka bir *pleine crise* [saf kriz-ç.] içindeyim. Faysal bir ayaklanmaya katılmış ve siyasi gösteriler sırasında polise saldırmış öğrencilerin okuldan atılması

emirlerini iptal etmeyeceğine söz vermişken, şimdi bana sormadan bunu yaptı. Dolayısıyla Mısır'daki gibi şimdi biz de okul çocuklarının artan gösteri "tatbikatlarına" sahne olacağız. Çok sinirliyim ve Koloniler Bakanlığı'na, Faysal'ın ehliyetsizliğini ve kaypaklığını yazdım. Bunu yaptığımı ona da söyleyeceğim. Tam da rejimine dair çok güzel bir resim çizdikten sonra, Milletler Cemiyeti'ne girişini engelleyeceği için buna çok bozulacak. Fakat sanırım Arthur Ramsay'in mottosu *nemo me impune lacessit* ve *oderint dum metuant* (kendisi yaralanmadan kimse beni yaralayamaz ve *benden korksunlar da isterlerse nefret etsinler*) üzerinde çalışmalıyım.[25]

Eşine yazdığı bir başka mektupta, Faysal'a karşı artan muhalefetini saklama gayreti göstermeyen Dobbs çatışmanın devamı halinde işten ayrılmakla tehdit etti: "Faysal'a ve olağanüstü engel çıkartıp her şeyi savsaklayan Iraklılara muhalefete sürükleniyor gibiyim. Yakında faydalı olma dönemimi herhalde geçirmiş olacağım."[26]

Temsilciliğin Faysal ve taktiklerine ilişkin rahatsızlıkları Koloniler Bakanlığı'nı etkiledi. Faysal ile Koloniler Bakanlığı arasında Londra'nın Hyde Park Oteli'nde başlayan müzakerelerin ilk toplantısında Faysal'a ülkenin iç meselelerine karışmasından ve İngiliz karşıtı duyguları teşvik etmesinden ötürü son derece eleştirel bir *aide-memoire* [hatırlatıcı not-ç.] verildi. Notta, Faysal'dan meşruti hükümdar sıfatıyla hareket etmesi -Dobbs'un gördüğü sakıncalardan biri- ve ülkenin idaresini (elbette görevli İngiliz yetkililerin tavsiyeleriyle) hükümetine bırakması isteniyordu. Notta devamla, Faysal'ın usullerini değiştirmemesi durumunda İngiliz desteğini yitireceği ve tüm yönetiminin tehlikeye gireceği kaba bir şekilde hatırlatılıyordu.[27] Faysal'ın tahttan oğlu lehine feragat edeceği şeklindeki ilk tepkisi, *aide-memoire* üzerindeki ciddi görüşmelerin devam ettiği Koloniler Bakanlığı'nda kısa süre sonra unutuldu. Faysal hareketlerini azimle savundu ve İngilizlerle ittifaka güçlü bağlılığını tekrar etti. Kasım ayında *aide-memoire* bir tarafa atılarak antlaşmanın revizyonu müzakereleri başladı. Plan, meseleyi Dobbs'un Başbakan Cafer el-Askeri ile doğrudan müzakere etmesi, Faysal'ın arka planda kalıp kendisinin görüşünün alınmasıydı. Fakat müzakereleri Faysal doğrudan üstlendi. El-Askeri'nin sadakatine ve dostluğuna değer vermekteydi. Bununla beraber, yeterliliği hakkında kuşku besliyor ve bu görev için uygun olmadığını düşünüyordu.[28] Faysal'ın hedefi değişmişti. İngilizlerin Irak'a 1928'de bağımsızlık vermeyeceklerini artık biliyordu. Bunun

yerine şimdi yüksek komiserin krala tavsiyede bulunma hakkını iptal etmek istemekteydi. Faysal İngiltere'nin, kendisi Londra'ya gelmeden önce müzakeresini tamamladığı antlaşmayla bin Suud'un tam bağımsızlığını tanıdığının bilincindeydi. Fakat yüksek komiserin tavsiye yetkisi, İngiltere'nin Irak idaresi üzerindeki temel dayanağıydı. İngilizlerin görüşleri, Bağdat Temsilciliğinin ülkeden çekilmeleri halinde halkın paniğe kapılıp ülkenin istikrarsızlaşacağını iddia eden yanlı raporlarıyla güç kazanmıştı. Dobbs görüşmelerde hazır bulundu ve eşine 20 Kasım 1927 tarihli mektubunda bu konu hakkında yazdı: "Tedirgin edici. Faysal Irak'ın 'tamamen bağımsız' olduğunu söyleyecek bir maddede ısrar ediyor ve Austen Chamberlain 'tamamen' kelimesine izin vermiyor. Bunun üzerine görüşmeler kesildi. Önerilen antlaşmanın geri kalanı Irak kendine tamamen bağımsız desin veya demesin bağımsızlığın tam olmadığını gösterdiğinden ben buna aptallık derim... Korkarım Irak için kötü bir zamana girdik, gösteriler, kışkırtmalar, tüm bunun gibi işler ... ve elbette Faysal'dan hiç yardım görmeyeceğim. Yeni antlaşmayı elde etmeyeceklerinden ötürü hükümeti kurmayı kabul edecek Iraklı bulunamayacağını düşündüğümden sonunda sıkıyönetime başvurmak zorunda kalırsam şaşırmam. İngiliz kabinesine gönderdiğim yazıda, Irak'ta şu andaki tüm İngiliz birliklerini tutmak zorunda olduklarını ve ümit ettikleri gibi kuvvet çekemeyeceklerini söyledim. Muhtemeldir ki o zaman başka bir yüksek komiser bulmaları gerektiğini söyleyecekler. İsterlerse, evime dönüp, hayatımı kalemimden kazanmaktan memnuniyet duyarım."[29]

Faysal İngilizlerin antlaşmada sadece kozmetik değişiklikleri uygun gördüklerini kısa zamanda kavradı ve taleplerinden geri adım attı. İngilizlerin razı oldukları nihai değişiklikler Irak'ın "bağımsız bir egemen devlet" niteliğini kabul etmekteydi. Ancak yüksek komiserin veto yetkileri kaldırılmadan veya Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne tam üyelik başvurusu desteklenmeden bunun pratikte fazla anlamı yoktu. Belirgin hayal kırıklığına rağmen Faysal alınan sonucu en iyi ışık altında gösterdi. Dört ay kaldığı Londra'dan 5 Aralık 1927'de hareket etti. Uzun süren ayrılığı Bağdat'taki ve meclisteki muhalefeti küplere bindirmişti.[30] Ayrılmadan önce antlaşmayı imzalaması için Londra'ya çağrılan Cafer el-Askeri'ye derhal ve tam bağımsızlık taleplerinden vazgeçmeye neden razı olduğunun sebeplerini açıkladığı özel bir mektup yazdı.[31] Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain ile Maliye Bakanlığı'na getirilmiş Churchill'le gö-

rüşmelerinde olup bitenleri aktardı. Onlar da Irak'a eli boş dönmemesi gerektiğini düşünmüş, kesmekle tehdit ettikten sonra görüşmeleri sürdürmesi için kendisini ikna etmişlerdi. Faysal mektubunda şöyle diyordu: "Cafer, kuşku yok ki bu antlaşma bizim istediğimiz şey değil. İstediğimizden daha azını elde ettiğimiz doğrudur, fakat ne yapabilirdik? Sonuna kadar mücadele ettik. Mücadeleye devam etmek dışında yapılacak başka bir şey kalmadı. Antlaşmayı Nisan ayında kimsenin beklemediği yönde değiştirmeyi başardık; ne var ki millet ne başardığımızın maalesef farkında değil ve desteklemek yerine bizimle savaşıyor... [İstediğimiz gibi], tam bağımsızlıkla dönmüyor olsak bile gücümüz dahilinde önemli değişiklikleri başardık. Kimse bizi bu hedef doğrultusunda çaba sarf etmemekle suçlayamaz."[32] Yeni antlaşmanın imzalanması Bağdat'ta fazla ilgi çekmedi. Faysal'ın bahsettiği kazançlar muhalefeti yatıştırmaya yeterli değildi ve kabinesinin üyeleri bile elde edilenlerin azlığından ötürü hayal kırıklığı içindeydi. El-Askeri kabinesi Aralık 1927 sonunda Yasin el-Haşimi ile Raşid Ali'nin istifalarıyla sarsıldı. Kabine, Nsuli vakası, zorunlu askerlik bunalımları ve Kazimiye olayları nedeniyle itibarını yitirmişti. Faysal için faydalı bir araç niteliğine artık sahip değildi ve Cafer el-Askeri 8 Ocak 1928'de istifasını sunduğunda Faysal hemen kabul etti.

Yıl Faysal için kötü bitmişti. Peşinde koştuğu açılımı başaramamaktan ötürü bariz hayal kırıklığı içindeydi, ülkedeki şöhreti aynı ölçüde zarar görmüştü. Şiiler ilgisiz bir hükümetin elinde gördükleri muameleden ötürü kaynaşma içindeydi. Milliyetçi muhalefet İngilizlerle ittifaka karşı kampanyalarında sesini giderek daha çok yükseltmekteydi. Temsilcilik, özellikle de Dobbs, Faysal'a ve manevralarına güvenini yitirmişti. Dobbs ayrıca giderek daha çok bitkin düşmüş, Irak'taki işinden bıkmıştı ve bunu özel mektuplarında gayet açık ifade etmekteydi. Faysal'a gösterdiği tahammülsüzlük Irak'ta görevli çok sayıdaki İngiliz danışmana da uzanıyordu.

> Ben anlaşılması çok zor bir insan olduğumu sanmıyorum. Fakat gerçek şu ki buradaki hizmetin kendine özgü şartları buraya gelen birçok insanın başını döndürüyor. Hepsi "danışman" ve her şey öylesine usulden ve gelenekten mahrum ki her bir kişi serbest deney ve kuramlarını tatbik için muhteşem bir hammadde sahasının eline geçtiğini düşünüyor. Eleştiriye ve kontrole katlanamıyorlar. Hepsi Iraklıların kendileriyle mutabık kalmaması halinde Irak hükümetine karşı desteğimi yanında görmeye

sınırsız hakkı olduğunu düşünüyor. Fakat ben onlarla mutabık kalmazsam, karşı çıkmaya hiç hakkım yok. Sir Percy Cox bu tür şeylerden çok daha fazla eziyet çekti çünkü idareden hiç anlamazdı ve bir çöküş meydana gelene veya Philby gibi insanların aceleyle aradan çıkarılmaları gerekene kadar İngiliz danışmanların aralarındaki ihtilaflarını ve kavgalarını ağzı açık vaziyette izler dururdu. Böyle bile olsa, bu ülkeye faydalı olma süremi aşmadığımdan emin değilim. Dört yıldan beri buradayım ve yöntemlerim gücünü yitiriyor. Faysal ve bakanları bana başından atamadıkları Denizin İhtiyarı* gibi bakmaya başlıyorlar. Sir Gilbert Clayton gibi birisinin onlara daha çok fayda sağlayacağını düşünüyorum. Sanırım Bernard'ın [Bourdillon, Yüksek Komiser Vekili] yerimi almasını istemem. Fazlasıyla *Daily Mail*'vari [bir bulvar gazetesi-ç] yöntemlere sahip.[33]

Faysal ve Dobbs 1928 başında birbirlerine artık tahammül edemez haldeydi.

* (İng: Old Man of the Sea) *Binbir Gece Masalları*'nda geçen bir kahraman. Kendini acındırdığı kurbanlarını, onu sırtına alıp derenin karşısına geçirmeye ikna eder. Sırtına binince de bacaklarıyla boynunu sıkarak bir türlü bırakmadığı kurbanına istediği yere kendini taşıtır. Sonunda kurbanlar genellikle yorgunluktan can verir. Denizci Sinbad da bu oyuna kanar ve onu sırtına alarak bir süre dolaştırır. Ancak sonunda Denizin İhtiyarını sarhoş etmeyi ve sırtından atıp öldürmeyi başarır-e.n.

24. Bölüm

Bağımsızlığa Doğru

Faysal Bağdat'a pek anlam ifade etmeyen yeni bir antlaşmayla döndü. Karşısında çöken bir hükümet ve yönetimine duyulan yaygın memnuniyetsizlik vardı. Antlaşma Irak Meclisine ilk sunulduğunda en iyi tabirle donuk bir tepki aldı. Muhalefet milletvekillerinden Muhammed Bekir eş-Şibibi ayağa kalkıp, hükümeti ülkeyi aptal yerine koymakla ve Faysal'ı uzayıp giden bir turistik gezi yapmakla suçladı.[1] Faysal'ın, Temsilciliğin desteklediği Abdül Muhsin es-Sadun'un hükümete dönüşünü onaylamaktan başka çaresi yoktu. Bazı bakımlardan Faysal en önde gelen rakibi es-Sadun'un atanmasını kendi avantajına çevirebildi. Gerekli olursa, kendisiyle es-Sadun'un beğenilmeyen politikaları arasına mesafe koyabilir, es-Sadun'un İngilizler tarafından zorla kabul ettirildiğini iddia edebilirdi. Şiiler es-Sadun'dan hiç hoşlanmamakta, müçtehitlerin 1923'teki sürgününün kabahatini onun omuzlarına yüklemekteydiler. Hükümetini kurduğunda sekiz bakanlı kabinesinde sadece iki Şii bakana yer verdi, devletin en üst icra makamında ülkenin en büyük nüfus grubuna bu kadar az temsil hakkı tanıması da Şiiler nezdinde popülaritesini yükseltmedi. Şii liderler en azından dört bakanlık beklemekteydi. Bizzat es-Sadun 1927 antlaşmasını gülünç bulmaktaydı. Bir bardak suda fırtına kopartılmış, ülkenin bağımsızlık yolunda ilerlediğini gösterecek elle tutulur bir şeyler üretilmesi için sadece Faysal'ın ısrarıyla müzakere edilmişti.

Es-Sadun başbakanlığa getirilir getirilmez Faysal onun düşürülmesi için siyasi rakipleriyle birlikte entrikalara başladı. İlk test, es-Sadun'un meclisin dağıtılması ve yeni parlamentonun seçilmesi için seçimlerin düzenlenmesi talebiydi. Hükümet mekanizması es-Sadun'un elinde ve Temsilciliğin desteği arkasındayken, Faysal'ın meclise es-Sadun'un taraftarlarının doldurulacağı korkusu yersiz değildi. Temsilcilik es-Sadun'u kuvvetle destekledi ve yeni meclis seçimlerinin yapılmasında ısrar etti.

Kaçınılmazla karşı karşıya kalan Faysal pragmatik ve işlevsel âdetlerine geri döndü. Yeni mecliste es-Sadun ve destekçilerinin ağırlık kazanmasını önlemek için milliyetçi muhalefet ve tepkili Şii liderlerle zımni bir ittifak kurdu. Birinci ve ikinci seçmenlere dayalı olmaya devam eden beş aylık seçim süreci Faysal'a sonucu etkileme ve yeni parlamentoya damgasını basma fırsatı verdi.

Faysal'ın saikleri sadece siyasi rakibi olan bir liderin aşırı güç kazanmasını önlemek şeklindeki taktik hesaptan ibaret değildi. Es-Sadun'un o ana dek işlediği görüş, İngilizlerle ittifakın yalnız gerekli değil, zamansızca gelecek bağımsızlığın neticelerinden endişe duyan halkın da desteğine sahip olduğu yönündeydi. Faysal'ın öne sürdüğü, ülkenin hemen bağımsızlık talep ettiği iddiasını boşa çıkartmak için Temsilcilik bu görüşü Londra nezdinde sürekli kullanmıştı.[2] İngilizler bağımsızlık kışkırtmalarının şehirlerde yerleşik küçük bir aşırı hizbin ve milliyetçilerin eseri olduğu, halkın geri kalan kısmında yankı bulmadığı gibi kendi amaçlarına hizmet eden sabit bir fikre sahipti.

Seçimler es-Sadun'un istediği şekilde gitti. Yeni meclisteki seksen sekiz mebus es-Sadun'un destekçisiydi ve yenilenmiş iktidar partisine katılarak çoğunluğu oluşturdu. Fakat seçim sonuçları Faysal için sadece geçici bir gerilemeydi. Tahta geçtiğinden beri yıllar boyunca iç siyasette çekinilmesi gereken beceriler geliştirmiş, ayrı bir "saray partisi" oluşturmuştu. Bu parti, terkibi sık sık değişen ancak sadece onun şahsına ve ülkedeki zeminini güçlendirme hedefine bağlı, önde gelen ve nüfuz sahibi bir gruptu. Nuri es-Said iç siyasi meselelerde kralın tartışmasız sağ kolu olmuştu. Es-Sadun Savunma Bakanlığı'nı bizzat üstlenmiş, fakat Nuri Irak ordusunun komutan yardımcılığında kalmıştı. Bu makam kendisine ve kendisi vasıtasıyla Faysal'a ordu üzerinde denetim sağlayan bir atlama taşı temin etti. Nuri ayrıca subaylar arasındaki güvendiği adamlarını kendisine ve kralın muhaliflerine karşı şiddet ve korkutma gibi çirkin vazifeleri yerine getirmeleri için kullanmaktan da kaçınmıyordu.

Bilat'ın Kuruluşu

Faysal'ın bürosunun merkezini oluşturan saray sekreteryası yani Bilat, Faysal'ın yalnız başına ülkeye geldiği, nereye yaslanacağını bileme-

yip, İngiliz danışmanlarına ve küçük bir grup çalışma arkadaşına aşırı bağlı kaldığı ilk günlerden itibaren çapı ve önemi itibariyle büyümüştü. Dicle 1926 baharında taşarak felakete yol açtığında Faysal su altında kalan mütevazı Bilat binasını terk etmek zorunda kaldı. Tüm Bilat sekreterliği, kralla birlikte zengin Yahudi tüccarlardan ve Bağdat'ın ileri gelenlerinden Menahem Daniel'in konağına taşındı. Kralın Bağdat dışındaki çiftliğinin kâhyasının taşkın kapaklarını isabetsiz açması da selin etkilerini daha da kötüleştirdi. Selden sonra Bilat eski yerine döndü ancak Faysal eski Osmanlı Sanayii Nefise Mektebi'nde kendisine uygun bir bina bulunana kadar Daniel'in konağında kaldı. Hükümdarlığının geri kalanı boyunca Faysal'ın özel ikametgâhı Sanayii Nefise binasında kalırken saray sekreteryası başka bir mekândaydı. Irak'ın 1932'de bağımsızlığını kazanmasından sonra Faysal nihayet Bilat için yeni bir bina inşa ettirilmesi maksadıyla kabineden ödenek onayını aldı. Ancak arazi alımından kaynaklanan ihtilaflar ve bütçeden projeye ayrılan tahsisatın yetersizliği Bilat binası meselesini Faysal'ın ölümüne kadar sürüncemede bıraktı. Böylece Faysal, tüm hükümdarlığı süresini ya yetersiz binalarda ya da zengin Bağdatlılardan kiralanan ev ve konaklarda geçirmiş oldu.[3]

Bilat'ın ilk kadrosu esas olarak Faysal'ın Suriye'deki günlerinden kalma dost ve müttefikleri arasından kuruldu. Rüstem Haydar kraliyet sekreteryasının ilk reisiydi. Başlıca görevi, kral ile devlet organları arasında resmi aracı olarak hareket etmekti.* Tahsin Kadri, Faysal'ın şahsi yaveriydi. Eski hocası Saffet el-Ava kralın özel mülkünü idareyle görevliydi. Haydar, aralarındaki en nüfuzlu danışmandı. Olağanüstü yetenekli ve zeki bir insan, dünya görmüş, Batı dünyasında geniş tecrübe edinmiş, bilgi sahibi bir kişiydi. Servet edinme beklentisi yoktu; Evkaf Nezareti'nce verilen mütevazı bir evde yaşardı. Maaşından başka bir geliri de yoktu. Faysal'a mutlak bir bağlılık duyar, Faysal da güvenine aynı şekilde mukabele ederdi. Faysal'ın konuşmalarını o yazar, Faysal

* Elinizdeki kitapta daha önce divan olarak geçen kurum kastediliyor. Nitekim Rüstem Haydar, daha önceki bölümlerde "Kralın Divanının Reisi" sıfatıyla anılmıştı. Divan ya da saray sekreteryasının, Osmanlı'daki mabeyn teşkilatına benzer bir görev yerine getirdiği, yani Faysal'ın özel kalemini oluşturduğu, hükümetle ve dış dünyayla olan ilişkilerini düzenlediği anlaşılıyor. Bilat da bu teşkilatın binasını ve giderek teşkilatın kendisini ifade eden bir terim olarak kullanılıyor-e.n.

da ona tüm devlet meselelerinde danışırdı. Faysal'ın Haydar'a güveni o dereceydi ki, ne zaman bir konuşmasını bitirse, yüzüne dönüp bakar, ifadesinden sunumunun ne kadar düzgün geçtiğini çıkartmak isterdi.[4] Faysal bu kilit danışmanına güvenini saklamazdı. Faysal'ın bu en güvendiği danışmanına dair sözleri şöyledir: "Hükümdarın görevi emanetine bırakılmış halka bakmaktır. Bir şeyi eksik bırakmışsam, yanımda Haydar vardır. Önemli hiçbir konuyu ihmal ettiğini görmedim ve bir saniye bile onu denetlemedim."[5]

Haydar'ın divan reisi olarak görev yaptığı yedi yıl sorunsuz geçmedi. Krala erişimi ve hükümet daireleri ile bakanların Rüstem'in sorgularına ve taleplerine cevap verme telaşları ona haset duyulmasına yol açmıştı. Bu böyle olsa da, Lübnan kökenli oluşu, karşıtları tarafından hiç kullanılmamıştır. Düşmanlarının takıldıkları şey, her ne kadar baştan sona laik ve Batılı anlayışta bir kişi olsa da Haydar'ın Şii kimliğiydi. Faysal'a verdiği yanlı görüşlerin Şiilerin davasına hizmet ettiği suçlaması sık sık yöneltilmiş ancak bu iddialar herhangi bir kanıta dayandırılamamıştır. Faysal gibi Haydar da Irak'ın gelişen devlet yapısında Şiilerin dezavantajlı konumunun farkındaydı ve her ikisi de milli çıkarlar adına bu durumun iyileştirilmesi gerektiğini kabul etmekteydi. Faysal'ın temayüllerinin ve mezhep anlayışının aksi yönünde Rüstem'in tavsiyelerde bulunması pek mümkün olmazdı.[6] Bazı Sünni Arap siyasetçiler tarafından ona karşı yürütülen kamuoyu kampanyaları da Faysal üzerinde etki yaratmamıştır. İran Şahı'na Nisan 1929'da yazdığı ve temsilcisi sıfatıyla Haydar tarafından götürülen mesajında Faysal, mektubunu getiren kişinin "tam inanç ve itimadına" sahip olduğunu belirtmiştir.[7] Haydar kabinede Faysal'ın gözü kulağı vazifesini görmek için Maliye Bakanlığı'na atandığı Ekim 1930'a kadar görevine devam etti. Faysal'ın danışmanı ve sırdaşı olarak geçirdiği dokuz yıl, ona hayati devlet meseleleri üzerinde benzersiz bir bilgi ve nüfuz vermiştir.

Faysal, Haydar'ın yerine divan reisliğine Abdullah el-Hac adlı başka bir Lübnanlıyı getirdi. Ancak el-Hac'ın görev süresi bir ara dönem tedbiriydi ve Haziran 1932'de eski siyasetçi ve muhalefet lideri Raşid Ali'yi atadı. Bu, beklenmeyen ve tartışmalı bir atamaydı. Faysal hükümdarlığının son yıllarında Nuri es-Said'in artan gücüne temkinle yaklaşmaya başlamış, Nuri'nin otoritesini muhalif siyasetçilere yaklaşarak dengelemek istemişti. Raşid Ali'nin divan reisliğine atanması belki de bir mik-

tar Faysal'ın eski hocası ve kraliyet mülklerinin yöneticisi Saffet el-Ava yüzündendi. Raşid Ali'nin yakın arkadaşı olan Saffet, kralın düşüncesini etkilemekte önemli rol oynadı. Tayini bu sinsi siyasetçiyi yüksek bir makama çıkarttı. Buradan sarayın İngilizler yanında başbakanla da ilişkilerini köstekleyebilirdi. Fakat Raşid Ali'nin görev süresi kralın onu başbakanlığa atamasıyla kısa sürdü. Divan reisliği makamı da Faysal'ın hükümdarlığının son altı ayında Ali Cevdet'e verildi.

Saray sekreteryası, küçük boyutluydu. Üstü kapalı yürüyüş yollarıyla birbirine bağlanmış kulübe benzeri odalardan müteşekkil bir binada görev yapmaktaydı. Ne zaman bir akşam partisi düzenlense arazisi ve palmiye ağaçları renkli ampullerle aydınlatılırdı. Bu partilerde Faysal İngiliz ve Iraklı yetkililerle sıkıcı konuşmalardan kaçınmak için daha çok briç oynayarak vakit geçirirdi. Çoğu zaman küçük bir miktar "kazanır", masadan kalkar, veda eder ve ayrılırdı.[8] Üç daimi görevliyle işe başlayan sekreterya, Faysal'ın hükümdarlığının sonuna doğru iniş çıkışlarla on kişiye ulaşmıştı. Kralın ayrıca önce Fehmi el-Müderris, sonra da Musul ileri gelenlerinden Hayreddin el-Umari'nin başında bulunduğu bir protokol dairesi de vardı. Irak'ın soylu ailelerinden beş genç bu dairede görevliydi. Daire, esas olarak Faysal'ı görmek ricasında, bazen de talebinde bulunan kaotik kalabalıkları düzenlemek için Mart 1922'de kuruldu. Faysal, her hafta pazar ve çarşambaları iki gün sabah ve akşam vakti insanları görür, ayrı ayrı dertlerini dinlerdi. Sıradan vatandaşlarla yakınlaşmasını sağlayan bu kabulleri de hevesle beklerdi.[9] Teklif tekellüfe bakmaz, tevazusuyla ziyaretçilere nezaket ve hürmetini her zaman korurdu.[10] İnsanların huzurunda ayakta durmaları, kabulü beş dakikadan fazla uzatmamaları ve ayrılırken dönemin Arap gelenekleri uyarınca elini öpmeleri gibi üç küçük kuralı vardı.

Fakat bu kurallar çoğu zaman ihlal edilirdi. Gençliğinde ateşli milliyetçilerden olan diplomat Talip Müştak, Ankara'daki vazifesinden tatil için Bağdat'a döndüğünde o zamanlar Ankara Büyükelçiliği yapan Emir Zeyd tarafından Faysal'a elden mektup götürmekle görevlendirilmişti. Müştak huzura çağrıldı ve protokol yetkilisi tarafından saray teşrifatının bu üç kuralı hakkında bilgilendirildi. Protokol yetkilisi sonra da Müştak'ı kralın huzuruna götürüp odadan çıktı. "Eğilerek kralı selamladım" diye yazmaktadır Müştak:

> Kralın selamlamak için uzattığı elini hürmet ve nezaketle sıktım. Sarkeştin [protokol yetkilisi] vermiş olduğu kuralların ilk ihlali buydu. Sonra krala Emir Zeyd'in mektubunu verdim. Mektubu alınca Faysal divana oturdu ve yanına oturmamı işaret etti. Bu da kuralların ikinci ihlaliydi. Ardından Zeyd'in nasıl olduğunu sordu ... ve beni Türkiye hakkında soru yağmuruna tuttu; modernleşmedeki ilerlemesi ve eğitim reformu; toplumsal gelişmesi; siyasi şartları; askeri imkânları vs. Çok çetin bir imtihandı. Elindeki tüm kitapları okuyarak imtihana hazırlanmış bir talebe gibi cevap verdim. Görüşmeyi sürdürdüğü ve sorulmadık şey bırakmadığı için cevaplarımı tatminkâr bulduğunu hissettim. Cevabımla ne zaman mutabık kalsa başını sallıyordu. Sorgu yaklaşık 45 dakika sürdü. Protokol yetkilisinden aldığım talimatın üçüncü ihlali de buydu. Majesteleri ayağa kalkarak kabulün sona erdiğini işaret etti. Ben de ayağa kalktım, başımı eğerek selam verdim ve odadan ayrıldım.[11]

Faysal gerçek bir iş hastasıydı. Yazın sabah saat 7'de kışın ise 8'de, çoğu zaman daire başkanlarından önce masasına gelirdi. Yemek ve dinlenme saatleri bile işle iç içeydi. Yemeklerini günün meselelerini genellikle başkalarıyla yaptığı tartışmalar eşliğinde yerdi.[12] Rihani, Faysal'ın evine akşam yemeği için davet edildiğinde geçen bir sahneyi hatırlamaktadır. Akşam geldiğinde kralı gri bir *dişdaşa* [geleneksel uzun Arap giysisi-ç.] giymiş, önündeki masanın üstünü kaplamış belgeleri okurken bulmuş. "Belli ki işin sonu yok, Majesteleri" der Rihani. "Her gün iki günlük işimiz var" der, Faysal. "Yani akşamları da mı çalışmanız gerekiyor?" diye karşılık verir Rihani. "Gerekirse, fakat günde ortalama on saat, bazen de on iki saat" der Faysal. Rihani, "Bu çalışma kurallarına aykırı" diye karşı çıkar. "O zaman, iş kurallarına uymadığı için zamanı suçla" der Faysal ve hemen konuyu değiştirerek Rihani'ye "Peki, Bolşevik hükümeti hakkında düşüncen nedir?" diye sorar.[13]

Şairler ve Kral

Faysal'ın özel hayatındaki âdetlerini inceleme fırsatı bulan başka birisi protokol dairesinin genç mensuplarından Muhammed Mehdi el-Cevahiri idi. Daha sonraları sadece Irak'ın değil, Arap dünyasının en önemli şairlerinden biri olarak renkli bir kariyer yapmıştır. Necef'in soylu bir Arap ailesinden gelen el-Cevahiri akla gelebilecek en sıra dışı yol-

lardan biriyle kendisini saray protokol dairesinde bulmuştu. Doğduğu şehirde öğretmenlik yapan genç dâhi şair, İran'da geçirdiği tatil sırasında bu ülkeyi ve manzaralarını öven bazı dizeler yazmıştı. Bu dizeler, Eğitim ve Öğretim Genel Müdürü Sati el-Husri tarafından aleyhine kullanılmış ve görevinden azledilmişti. Güya el-Cevahiri İran'ı şiirle överek Irak ve Araplığın aleyhinde bulunmuş, İran ve kültürüne tercihini ortaya koymuştu. El-Cevahiri elbette bu saçma suçlamaya ve haksızca işten atılmasına itiraz etti ve konu 1927'de Irak'ta herkesin diline düştü. Mezhep çizgileri boyunca görüşler bölündü, insanlar karşı karşıya geldiler. El-Husri ve Eğitim Bakanlığı'ndaki aynı zihniyete sahip olan dostları azgın mezhepçilik ve Şiiliğe karşı düşmanlıkla suçlanırken, el-Cevahiri milliyetinin belirsizliği ve Şuubiye denilen İran'a tarafgirlik suçlamasıyla karşı karşıya kaldı. Çıkan kavgada işler el-Husri aleyhine dönerken, el-Cevahiri küçük düşürülerek işten atılmaktansa istifaya razı oldu, el-Husri ise bir ay süreyle evinden çıkmayıp surat astı.[14]

Faysal, mezhep çatışması çıkarması ihtimaline karşı el-Cevahiri olayında gelişmeleri an be an izledi. El-Cevahiri ailesinin dostlarından dönemin Maliye Bakanı Abdül Muhsin Şlaş, kral nezdinde adına yaptığı girişimleri genç şaire anlattı: "Kral Faysal'la birlikteydim ve konuşma tüm Irak'a mal olmuş meseleniz etrafında döndü. Majestelerine şöyle dedim 'Emir Hazretleri, el-Cevahiri ailesini siz tanırsınız, vatanseverliklerini de bilirsiniz. Ailenin Irak'taki kökleri 400 yıldan önceye kadar uzanır.'"[15] Zaten Faysal da aslında el-Cevahiri'yi saray protokol dairesine alarak krizi yatıştırmaya hazırlanmaktadır.

Faysal'ın Şii önderliğiyle ana bağlantısını oluşturan Seyyid Muhammed es-Sadr'ı ziyaret eden el-Cevahiri, es-Sadr'ın beraberce hemen Faysal'ı ziyaret etmelerini teklif etmesiyle hayrete düştü. İkili kralın ofisine gittiklerinde hemen Faysal'ın huzuruna alındılar. Es-Sadr önceden haber vermeksizin kralın huzuruna girebilecek az sayıdaki insanlardan birisiydi. "Kral âdeti üzere es-Sadr'ı büyük nezaket ve hürmetle kabul etti" demektedir, hatıralarında el-Cevahiri. "Kuşkusuz, kral meselemden ve yarattığı velveleden haberdardı." Faysal işin aslına bakılırsa, şairi ölçüp biçiyor, saray kadrosu için uygunluğunu tespit ediyordu. Bir hafta sonra bir kez daha buluştuğu es-Sadr, el-Cevahiri'ye, kralı görmeye tekrar gidip gitmediğini sordu. El-Cevahiri geleneksel kıyafetleriyle

derhal saraya gitti. Burada görüştüğü kral, protokol dairesi kadrosuna atanmasından ötürü kendisini tebrik etti ve "Bu görev, [daha kalıcı bir kariyere] geçmekte kullanabileceğin bir köprüdür" dedi.[16]

El-Cevahiri iktidardakilerin eteğine yapışan bilindik dalkavuklardan değildi. Faysal'ı eleştiren dizeler de yazmıştı. Fakat sarayda yakınında çalışma fırsatı bulduğunda kral hakkındaki kanaatini gözden geçirdi. Faysal'ın saray hayatında hükümdarların azameti, şatafatı ve teşrifatı yoktu. El-Cevahiri şöyle yazmıştır: "Bilat kelimesi akla gücü getiriyor. Fakat o dönemde Arap ülkelerindeki en önemli hükümdar olan Kral Faysal'ın özel çalışma odası, sadece bir isimden ibaretti. Dikdörtgen bir masa, halı, üç veya dört sandalyeden başka şey olmayan basit bir odaydı burası. Başka mobilya yoktu. Ziyaretçiler sandalye sayısını hiç geçmezdi." Odadaki tek duvar süsü Faysal'ın ve Fransız yazar Anatole France'ın birer yağlıboya tablosuydu.[17] Bilat'ın asıl bölümü kralın özel çalışma odası ile saray sekreteryası için altı adet bitişik odayı içeriyordu. "Bilat'ta gereksiz hiçbir şey yoktu. Ben bunun şahidiyim. Kral Faysal'ı elinde tüyden bir tozlukla büyük tevazu içinde masasını temizlerken görürdüm."[18] Faysal bedeni işlerden hiç kaçmazdı. Bir başka seferinde işçiler iftar için erken ayrıldıklarından mobilyaları kendi başına taşırken görülmüştü.[19]

Faysal şairden hoşlandı ve bir süre sonra protokol dairesinden ayrılarak günlük gazete özetlerini hazırlama sorumluluğunu üstlenmesini istedi. Ayrıca onu mukaddes şehirleri ve ülkenin güneyini ziyaretlerinde de beraberinde götürdü. El-Cevahiri burada aşiret şeyhlerinin gelerek kraldan bölge tarımının geliştirilmesinde desteğini talep ettiklerine şahit oldu. Faysal bölgenin sulama sisteminin canlandırılmasına şahsi ilgi gösteriyor, ünlü sloganını tekrarlıyordu, "Garraf [güneyde büyük bir sulama projesi] karşısında hiçbir projenin önceliği olamayacaktır."

Fakat şairin dizeleri Faysal'ın başına sürekli dert açtı. Necef'te ilk kız okulunun 1929'da açılışına, bu muhafazakâr şehrin dini ve geleneksel grupları çok muhalefet etmişti. Okulun açılışı vesilesiyle el-Cevahiri "Mürteciler" başlıklı şiirinde bu gruplara sert ifadelerle saldıran dizeler kaleme aldı. Şiir gazetelerde takma isimler altında yayımlandı ve kralın kulaklarına kadar erişen bir gürültü koptu. Faysal başına açtığı derdi şairin yüzüne vurdu. "Hep bir ağızdan 'bu senin koruman altında çalışan oğlun Muhammed'in işidir' diyen ne kadar telefon ve telgraf aldım far-

kında mısın? Ve bunun bana ne kadar üzüntü verdiğini biliyor musun?" El-Cevahiri mesleği uğruna şairlikten vazgeçmediği, ancak krala sorun da çıkarmak istemediği yolunda cevap verdi. Esasında krala istifasını da sundu. "Hayır, hayır, Muhammed, masana dön. Ben bunu gelecekteki hareketlerinin farkında ol diye söyledim" der Faysal.[20] Faysal'ın sıra dışı şaire gösterdiği müsamahanın sebebi, kısmen şiiri sevmesi, kısmen de huysuz ve güç bir kişi olmasına rağmen, el-Cevahiri'nin müstesna yeteneğe sahip bir şair olmasıydı.

Başka bir seferinde el-Cevahiri'nin yazdığı "Jarriibni" [Dene Beni] başlıklı şiir takma isim altında *el-Irak* gazetesinin ön sayfasında yayımlandı. Şiir din karşıtı anlamlar içeriyordu ve bu sefer Faysal değil, ağabeyi Ali alınmıştı. Faysal ağabeyinin dini duyarlılıklarının farkında olduğundan el-Cevahiri'nin şiirinin onu yaralayacağını anlamıştı. Olay ayrıca, Faysal'ın ağabeyinin saygınlığını ve dindarlık şöhretini koruması gerekliliğinin ne kadar bilincinde olduğunun da göstergesiydi. El-Cevahiri'ye, "Ağabeyim Kral Ali'den bir telefon aldım" dedi. "Bilirsin, benden büyük olduğundan ona hürmetim vardır ve dinine bağlı bir insandır. Çok sinirliydi. Gazeteyi okuyup 'oğlun Muhammed [el-Cevahiri] neler çevirmiş bir gör' dedi. Seni onun için çağırdım. Tek istediğim ağabeyimi ziyaret edip özür dilemendir." El-Cevahiri istenileni yaptı ancak provokatif şiirler yazmaktan vazgeçmeye hiç niyeti yoktu.

El-Cevahiri, Faysal'ın hizmetinden üç yıl sonra ayrıldı. Gazetecilik mesleğine devam etmek istemekteydi. Fakat hükümet bursu alıp Fransa'da yüksek öğrenimine devam etmesi için Faysal onu adeta zorla ikna etti. Kral ayrıca, el-Cevahiri'den, Orta Fırat Vadisi ile mukaddes şehirlerden burs verilebilecek uygun öğrencilerin seçilmesinde devlete yardım etmesini istedi.[21] Altmış yıl sonra hatıralarını yazan el-Cevahiri'nin kral hakkındaki yargısı şöyleydi: "Irak'ın ilk gerçek Arap yöneticisiydi fakat Iraklıların hak ettiğinden veya Irak toplumunun o dönemde kaldırabileceğinden çok fazlaydı... Kral Irak'ın yükünü gereğinden fazla bile taşıdı. Irak, tarihte hem idare edenleri, hem de edilenleri yiyip bitirmiş bir ülkedir. Faysal'ın kendisini özlemle isteyen Suriye'de krallık etmek için uygun olduğuna inanıyorum, Irak'ta değil."[22]

Faysal, Irak'ın önde gelen şairlerinin kültür gündeminin belirlenmesinde, şahsına ve yönetimine dair imajın yayılmasında önem taşıdıklarını ve halk nezdinde büyük ağırlığa sahip olduklarını biliyordu. Hâlâ

büyük kısmı okuma yazma bilmemesine rağmen, iyi biçimlendirilmiş şiirlerin gücüne ve imgelerine kıymet veren bir toplumda birkaç seçme övgü veya yergi çok etki yaratabilirdi. Faysal'ın döneminde Irak'ın iki büyük çağdaş şairi Cemil Sıtkı ez-Zahavi ile Maruf er-Rusafi idi ve bu ikili arasında büyük rekabet yaşanıyordu. Ez-Zahavi, sadece kralı ve yönetimini değil, Sir Percy Cox'u da överek zaten izini bırakmıştı. Faysal'ın onu saray şairi atama teklifini ez-Zahavi geri çevirdi. Diğer taraftan er-Rusafi'nin talihi ters gitti. Krala karşı incitici dizeler yazıyor, bunlar geniş kitlelere yayılıyordu. Bunların en fenalarından birinde, er-Rusafi tüm nezaket sınırlarını aşarak Faysal'ı kabarık maaşını almak için gün sayan birisi olarak tasvir etmişti. Fakat er-Rusafi'nin krala beslediği hınç neticede aşıldı. O sıralarda Irak'ta kalan sürgündeki Tunuslu liderlerden Abdülaziz et-Talabi'nin araya girmesiyle Faysal, er-Rusafi'yi kabule razı oldu. Et-Talabi Paris Barış Konferansı'nda Tunus'un bağımsızlığı için girişimlerde bulunduğu sırada Faysal'la tanışmıştı. Hırçın şairle Tunuslu lideri karşılayan Faysal, er-Rusafi'ye doğrudan bir soru yöneltti: "Demek ben gün sayıp maaşını hesaplayan birisiyim, öyle mi? Halbuki burada tüm milletin her türlü sorunu, sıkıntısı ve dertlerinin yükü altındayım."[23] Faysal, er-Rusafi'ye lütufkâr davrandı, tarizlerini de affetti ve fazlasını da yaptı. O dönem için paşalara layık bir miktar sayılan 500 rupi aylık bağlattırdı. Er-Rusafi'nin önünde kapılar açıldı ve Irak Meclisi'nde mebus yapıldı.

Faysal'ın şiir ve edebiyata ilgisi Arapça konuşan dünyanın ötesine de uzandı. Büyük Bengalli şair ve Nobel ödülü sahibi Rabindranat Tagore'nin 1932 baharında İran'ı ziyaret ettiğini duyduğunda özel temsilcisini göndererek Irak'a davet etti. Faysal yalnız şairle tanışmak hevesinde değildi. Bağdat'ı dünya kültür adamlarının haritasına yerleştirmek de istiyordu. Şair ez-Zahavi başkanlığındaki resmi karşılama komitesi 21 Mayıs 1932'de Tagore'yle İran sınırında buluştu ve Bağdat'a kadar eşlik etti. Geldiklerinde Faysal, Tagore'yi saraya davet edip Irak'ın kültür ve siyaset hayatının önde gelen şahsiyetleriyle tanıştırdı. Tagore, Faysal'ı son derece mütevazı ve hayat zevkleri sade bir insan olarak tanımladı. Ayrıca karşısında çok bilgili ve şiirle yakından ilgili birisini gördü. Akşam Faysal şairin onuruna bir ziyafet verdi. Tagore burada Faysal'ı, "Tarihi biçimlendirmiş kişilerden ve dünyanın büyük önderlerinden biri" sözleriyle selamladı. Bu vesile için özel olarak yazdığı şiirini okudu:

Gece oldu / Lambaları söndür / Karanlık dar köşelerinde / Dumanlar içinde / Şafağın ışığı Doğudan belirdi / Işığı hepimize fısıldasın / Aynı yolda yürüyen hepimize / Hacca doğru.

Tagore on gün sonra Irak'tan ayrılırken, Faysal'a bu şiiri üzerine yazdığı bir yağlıboya resmini hediye etti.[24]

Kralın Mali Vaziyeti

Faysal'ın Suriye'de geçirdiği yıl ve siyaset dışında kaldığı dönemdeki kısıtlı mali şartları Irak'a geldiğinde bir ölçüde düzeldi. Saffet el-Ava'nın idare ettiği hassa mülkler ilk başta 8.500 rupilik ufak bir meblağ temin ediyordu. Ancak Faysal büyük kısmı çıplak, yatırım ve iyileştirme ihtiyacı duyan dört büyük tarım arazisi alarak varlıklarını genişletti. Irak'ın tarımsal gelişimi meselelerine büyük ilgi duyan Faysal çiftliklerine büyük emek sarf etti. Ne zaman fırsat çıksa, törenlerle ağaç dikerek tarımın yenilenmesine bağlılığını ifade ederdi. Konuşmalarını her zaman Irak tarımının canlandırılması ve geliştirilmesine ilişkin ifadeleriyle renklendirirdi. İlk ziraat okulunun 1926'da açılmasını ve Ziraat Bakanlığı'nın 1927'de kurulmasını kuvvetle destekledi. Hükümet yetkilileri, toprak sahipleri ve kırsal cemaatlerin temsilcilerini bir araya getiren Kraliyet Tarım Cemiyeti'nin kurulmasına doğrudan destek verdi. Konu hakkındaki kitapları ve rehberleri hevesle okurdu. Hartiye'deki sarayının gül bahçesi Ortadoğu'nun en güzeli kabul ediliyordu.[25]

Faysal'ın tarımın geliştirilmesi alanında ilk girişimi Dicle Nehri üzerinde, Bağdat yakınlarındaki "Mandıra Çiftliği" adıyla bilinen bir araziyi alışıydı. Arazi devlet malıydı ve Faysal'ın parayı nereden bulduğu belirsizdir. Muhtemelen borç almıştı. 1923 yılında başka bir mülk daha arazilerine eklendi ancak bu arazi Dicle'nin o yıl taşmasıyla ciddi zarar gördü. Su taşkını nedeniyle Faysal'ın burada yaptığı yatırımların büyük kısmı boşa gitti. Faysal'ın aldığı diğer büyük arazi Hanakin bölgesindeydi. Bu arazisine daha sonraları hükümdarlığı müddetince büyük kısmı kiraladığı başka çiftlikleri de ekledi. Sabık Kral Ali'ye de Irak'ın doğusundaki Kut bölgesinde devlet tarafından büyük bir arazi verildi. Faysal'ın çiftlik idarecileri onun adına arazinin işletilmesini üstlendiler.

Çiftliklerinin idaresi ve geliştirilmesi, Faysal'ın devlet işlerine ayırmadığı zamanının büyük kısmını işgal ediyordu. Faysal özellikle ihraç ürünleri yetiştirmekle ilgileniyor, çiftlik arazilerinin en büyük bölümünü hububat ve pamuğa ayırıyordu. İhraç kalitesinde lif veren pamuk ekimini Irak'a ilk getiren kendisiydi. Bilhassa Hanakin'deki çiftliği pamuk üretimine ayrılmıştı. Pamuğun kalitesi üstün çıkınca İngiltere'deki pazarlarda hemen alıcı bulabildi.[26] Hanakin'deki arazisinde İngiltere'den bir pamuk üretim uzmanı çalıştırıyordu. Ayrıca çiftliklerinin verimliliğini iyileştirmek için Mısırlı tarım uzmanlarını işe aldı.[27] Bunun dışında Faysal, son teknoloji ve mühendislik ürünlerine bayılır ve yeni tarım işlem ve teknolojilerini derhal uygulardı. Amerikan biçerdöverleri satın alışı gibi, Irak'a getirdiği uygulamalar genellikle ilkleri teşkil ederdi. Bir keresinde Hartiye'deki arazisinde kendisiyle röportaj yapan *London Daily Herald* gazetesi muhabirine inip kalkan pompaların ismini bir çırpıda gururla saymış, "İşittiğiniz ise Gas Bendi makinesi. Bu pompalardan yüzlercesi Irak'ın her yerinde görülebilir" diye coşkuyla açıklamıştı.[28] Faysal'ın arazilerinin büyük olmamasının yarattığı açığı, verimlilikleri ve yenilikleri kapatıyordu. Yine de Faysal'ın tarım gelirleri istikrarlı değildi ve dünya emtia fiyatlarına bağlıydı. Büyük Bunalım'ın başlangıcında tarım fiyatlarının çökmesiyle geliri büyük ölçüde düştü.

Arazilerinin genişlemesi çoğu zaman gelişigüzel gerçekleştirildi. Uygulamaya konan yeniliklerin tümünün ekonomik anlamı yoktu. Ölümünde kralın arazileri o dönemde önemli bir miktar sayılan 30.000 pound civarında borç içindeydi (Irak para birimi pound, sterline eşitti). Borç başlıca Osmanlı Bankası'nın Bağdat şubesince verilmiş ve arazilere konulan ipoteklere bağlanmıştı. Faysal da bizzat bankaya borçluydu. Şahsen pahalı alışkanlıklara sahip değildi ve Suriye ve sürgündeki parasız yılları ona paranın değerini öğretmişti. Fakat kral olarak çok farklı insanlara çok farklı yükümlülükler içindeydi. Faysal'ın son divan reisi Ali Cevdet hatıralarında şöyle yazmıştır: "Kral I. Faysal çoğu Osmanlı Bankası'na olmak üzere ağır borç yükü altındaydı. Bunun sebebi ihtiyacı olanlara yardım etmesi ve kendi cebinden vakıflara ve hayır cemiyetlerine katkıda bulunmasıydı. Hükümet bütçe sıkıntılarından ötürü ona yardım etme imkânına sahip değildi. Arap kralı ve modern bir Arap devletinin kurucusu olarak yapması gerektiği gibi para harcardı. Bu kurallara itaat etmek durumunda kaldığında şahsi borca girerdi."[29]

Faysal birçok sahayı ilgilendiren yükümlülüklere sahipti. Cemaat ve eğitim kuruluşlarına yaptığı bağışları özel ödeneğinden karşılamak zorundaydı. Şii, Hıristiyan, Yahudi ve Ermeni cemaatlerinin yanı sıra Sünni hayır vakıflarına bağlı mektepleri de desteklerdi. Suriye'de hizmetinde bulunanların dullarına, sıkıntıya düşmüş Arap dünyasındaki destekçilerine, ayrıca Irak'ın Suriye ve Necid sınırlarındaki göçer aşiretlerinin reislerine maaş bağlamıştı. Ayrıca sülalesini de desteklemek zorundaydı. Sabık Kral Ali ve ailesi ile hane halkının gelmesiyle bunların sayısı artmıştı. Şeriflerin bir kısmı, yerlerinden edilmiş Hicaz'ın uleması ve eşrafa da maaş bağlamıştı. Hükümdarlığının son yılında, Faysal'ın özel ödeneğinin karşıladığı maaşlar, ücretler ve bağışlar yaklaşık 750.000 Irak dinarıydı ve bu kayda değer bir miktardı.[30] Kalemler arasında en büyük meblağ şeriflere, sürgündeki Hicazlılara ve aşiret reislerine gidiyordu. Faysal'ın ana gelir kaynakları hükümetten aldığı 52.000 Irak dinarı maaşı, çiftlik gelirleri ve Hicaz'dan gelmeye devam eden emlak kiralarıydı.[31] İngiliz hükümeti ve bin Suud, Mekke şeriflerinin mülklerinin korunacağı, sabık krallar Hüseyin ve Ali'nin ayrılmasından sonra mülklerine el konmayacağı taahhüdünü beraber vermişlerdi. Faysal bu emlaktan payına düşen geliri Hicaz'daki temsilcisi Muhammed Nasif'ten alıyordu. Fakat bu farklı gelir kaynaklarına, Faysal ve ailesinin mütevazı ve yapmacıksız yaşam tarzına rağmen, şahsi bütçesi daima açık verirdi. Mali şartlarındaki sıkıntı Augustus John ve Philip de Laszlo tarafından yapılan iki portresinin 1000 poundluk bedelini karşılayamama noktasına kadar gelmişti.[32]

Faysal ve Halk

Faysal, Irak'a, ülkenin toplum ve kültür hayatına yabancı bir kişi olarak geldi. Irak'ın siyasi sınıfıyla, toplum, din ve aşiret elitleriyle temaslarını sınırlı tutarak hüküm sürmeyi kolaylıkla deneyebilirdi. Fakat saltanat kibrine tutulmak ve Irak halkından ayrı durmak yerine, tüm gücüyle yeni ülkesinin âdetlerini anlamaya kendini verdi. Irak'a ayak bastıktan birkaç hafta sonra, şartlar hakkındaki görüşlerini anlamak için eğitimli Iraklılarla görüştü. Irak'taki Pan-İslamcı modernleşme hareketinin lideri, hürmet duyulan kişilerden Mahmud Şükrü el-Alusi'yi kabul etti.

Saray, şairlerin ve yazarların görüşlerini her zaman soruştururdu. Faysal edebi çevrelerin kamuoyunu yönlendirme potansiyellerini çok önemser, parasal hediyeler ve diğer teşvik araçlarıyla yanına çekmeye çalışırdı. Faysal, ayrıca İrşat Kulübü gibi Bağdat'ta 1920'lerde her yerden fışkıran kültür kulüplerinin hamiliğini yapardı. 1924 yılında Faysal saraya sanatçıları ve hattatları kabul etme geleneğini başlattı. Tanınmış hattat Abbas Hilmi el-Bağdadi, Faysal'dan çeşitli siparişler aldı. Müzisyen ve icracılar da sarayda memnuniyetle kabul edilirdi. Mısırlı Fatima Rüşdü tiyatro kumpanyası, kalabalık bir topluluğun önünde saray bahçelerinde temsil vermiş, aynı şekilde bir Çerkez dans topluluğu da burada sahne almıştı. Büyük Mısırlı bestekâr ve muganni Muhammed el-Vahap Nisan 1932'de Bağdat'ın ilk sanayi ve tarım fuarının açılışında seçkin bir konser verdi. El-Vahap, Faysal şerefine büyük Mısırlı şair Ahmed Şevki'nin sözleriyle bir şarkı bestelemişti. İcra ettiğinde şarkı dinleyiciler üzerinde elektrik etkisi yarattı. Faysal'ı Bağdat'ın büyük hükümdarlarına benzetiyor, ülkesini medenileştirme çalışmalarını övüyordu.[33]

Faysal'ın teşvik edilmeleri ve yetişmelerini önemli gördüğü bir başka grup da öğretmenlerdi. Başkentin Yahudi ve Hıristiyan mahalleleri dahil okulları düzenli olarak gezer, vilayet gezileri sırasında programında okul teftişlerine mutlaka yer verirdi. Yanında genellikle Rüstem Haydar bulunur, çoğu zaman ona ziyaret ettiği okuldaki şu veya bu vaziyetin düzeltilmesi için talimat verirdi. Nisan 1932'de sarayda düzenlenen özel bir toplantıda görüştüğü çok sayıdaki kadın ve erkek öğretmenlere şöyle hitap etmişti: "Kralların ve bakanların işinden daha büyük işler yaptığınıza emin olunuz. Ülkenin geleceğine müteallik sizinkinden daha önemli bir iş olamaz."[34]

Faysal halkla bir araya gelmesine imkân tanıyan cuma namazlarına düzenli olarak katılırdı. Fazla mütedeyyin olmasa da, dine ve Kuran'ın hakikatine içten inanç beslerdi. Bir İngiliz yetkilisi, Kuran'ın iki yüz yabancı kelime içerdiğini, yani Allah'tan doğrudan vahiy yolu ile indirilmiş olamayacağını ima ettiğinde dehşete kapılmıştı. Bu, Faysal'a göre dine hakaret sayılırdı.[35] Soyundan gurur duyar fakat bunu Hazreti Muhammed'le özel bir irtibatı veya ilhamı olduğu boyutlarına vardırmazdı. Bir keresinde namaz sonrası camiden çıkarken, Hz. Muhammed'i gördüğünü iddia eden ağabeyi Ali'yi hafifçe terslemiş, "İnancını Allah'a sakla" demişti.[36] Mezheplerin fikirlerinden, akide veya ilahiyat mesele-

lerinden etkilenmemesi dikkat çekiciydi. Rihani, "İnancı, İslamın farklı mezheplerini açıkça yansıtan birçok veçheye sahipti" diye yazmıştır. "Onunla konuşurken, dini inancının dünyanın tüm dinlerine hürmet duymasını sağlayan önyargısız bir temeli olduğunu hissederdim... Yüksek hikmetinin ayırıcı nitelikleri, akılcılığı ve itidaliydi. Sevgi ve içtenliğinin işaretleri hoşgörüsü ve açık fikirliliğinde görülürdü."[37] Başlıca mezheplerin dini vakıflarına açık desteğinin dışında Faysal, Musul'daki Şazili tarikatının tekkesi gibi harap Sünni tarikatlarının tekke ve türbelerini de ihya ederdi. Bu tavrı, ülkenin kuzeyinde ve Kürdistan'da faaliyet gösteren başlıca tarikatlarla ilişkilerini iyi bir düzeye getirdi.[38] Faysal ayrıca yasakları çiğnemedikleri sürece yabancı misyonerlerin Irak'taki faaliyetlerine engel çıkartmadı. Hükümdarlığı sırasında ABD'deki Boston Koleji'nin Cizvitleri, Irak'ın ilk Batı tarzı akademisini açtı. Ülkenin ana yüksekokulu haline gelecek olan bu okul, kuşaklar boyunca Irak'ın yeni seçkinlerini eğitecekti.

Sünni İslamın Hanefi mezhebine bağlı Faysal, cuma namazlarını devamlı Bağdat'ın ana Sünni camilerinde kılardı. Halkla bu vesilelerle temasları anlık da olsa, kendisine veya yardımcılarına dilekçeler verilir, o da her zaman bunlara cevap gönderirdi. O zamanlar henüz delikanlılığında olan sosyal tarihçi Abbas Bağdadi böyle bir vesileyle Faysal'ın cuma namazlarına katılması sahnesini tasvir etmiştir. "[Faysal'ın tahta çıkışından] iki-üç yıl sonra, genç arkadaşlarımla Faysal'ın cuma namazları için seçmiş olduğu camiye giderdik. Orada Arap kıyafetleri ve yüksek konçlu siyah botlarıyla kendisini izlerdik. Son olarak, cuma namazlarının bundan böyle Kışla Meydanı yakınındaki Saray Camii'nde kılınmasına karar verildi. Ben de her cuma öğleden sonra harika kırmızı üniformalarını giymiş muhafız alayını ve dev yapılı komutanlarını seyretmek için oraya giderdim. Faysal şoförle kendini ayıran cam bir bölmeye sahip büyük, kırmızı Fiat marka arabasıyla gelirdi. Kırmızı fes giyen şoför sanırım Hintliydi. Muhafız Alayı kralı selamladıktan sonra Faysal camiden çıkıp uzaklaşana kadar dışarıda beklerdik."[39] Faysal genellikle şoförün yanında oturan bir yaveri yanına almakla yetinir, çoğu zaman da arabayı kendisi sürerdi.

Halkla doğrudan temasının başlıca vasıtası ise bu maksatla ayırdığı haftanın iki günüydü. Kralı görmek için sarayın kapısına doluşan halkın izdihamı bir keresinde resmi işler için gelen Başbakan es-Sadun'u yük-

sek sesle bağırmak zorunda bırakmıştı: "Atın bu adamları dışarı, gidip devletin kralla aracılık yapmaları için para ödediği insanlara gitsinler. Atın şunları da kral biraz rahat etsin!"[40] Krala erişmenin kolaylığı sık sık alışılmış ölçülerin dışına çıkardı. En mahrem şahsi meselelere dair mektuplar gönderilir, Faysal'ın şu veya bu aile meselesine müdahalesi istenirdi: kocalarından şikâyet eden kadınlar, çocuklarından şikâyet eden ebeveynler, kaçan eşlerinin geri getirilmesini isteyenler vs. Faysal ayrıca bakanlıkların suistimalleri veya kötü idarelerini açığa çıkartarak hükümetin icraatına ilişkin değerli bilgiler veren mektuplar da alırdı.[41] Çoğunluğu Lübnanlılar, Filistinliler, Suriyeliler ve Mısırlılardan gelen, Irak'taki müsait pozisyonları soruşturan iş başvuruları da boldu. Hatta bazıları Irak vatandaşlığı talep ederdi. Çoğunluğu Irak'ta iş veya vatandaşlık aramaya iten neden, Faysal idaresindeki Irak'ta ümit verici yeni bir düzen kurulmakta olduğu algısının Arap topraklarında giderek yaygınlaşmasıydı.[42]

Vilayetlere düzenli gezileri de başkent dışındaki halkın görüşlerini ve kaygılarını öğrenmesi için Faysal'a fırsat temin ederdi. Çeşitli kasaba ve şehirlerden tayin, rüşvetçi ve ehliyetsiz memurların azli, bina ve yolların inşasına destek ve yerel işlerine Faysal'ın müdahalesini talep eden başvurular gelirdi. O da saray temsilcileri tarafından Bağdat garında karşılanarak saygınlık ve önem duyguları okşanan vilayet heyetlerini sarayında düzenli olarak kabul ederdi. Faysal özellikle Orta Fırat Vadisi'ndeki aşiretlerin ihtilaflarını ve rekabetlerini çözmekte büyük rol oynardı. Aşiretlerle ilişkileri sürdürmek için özel görevlendirilmiş bir protokol memuru vardı. Birçok aşiret önderi Faysal'ı aşiret reislerinin üstünde görür ve tavassutunu memnuniyetle karşılardı. Bunun bir örneği, 1920 isyanının bazı liderleri arasında oluşmuş antipatinin başarıyla üstesinden gelmesiydi. Çoğu zaman gizlice yürütülen bu girişimlere İngilizler mesajlarında küçümseyerek bakmış, Faysal'ın her işe burnunu sokmasının ve entrika merakının işaretleri olarak görmüşlerdi.

Tabii veya insan eliyle meydana gelen ciddi felaketler ne zaman baş gösterse, Faysal çalışma temposunu iki misline çıkartırdı. 1926 yılının büyük taşkınında Bağdat'ın zarar gören bölgelerini ziyaret etmiş, bir keresinde çekirge istilasıyla mücadele çabalarını şahsen denetlemişti. Bir defasında da zengin bir tarım bölgesindeki Hıristiyanlarla meskûn Karamlis köyü baştan sona yanmış, tüm hububat stoklarını yitirmişti.

Faysal Keldani Başpiskoposunun çağrılarına cevap vererek, kurbanların zararlarını tazmine yardım eden büyük bir bağış kampanyası başlattı. Bağdat ve Musul'un başhahamları dahil diğer küçük cemaatlerin dini liderleri de Faysal'la düzenli temas içindeydi. Genellikle Evkaf Bakanlığı'nın kadrolu memurları olan Sünni din adamları maaşlarının yetersizliğinden şikâyet eder; bazıları ise içki içmek gibi din adamlarına yakışmayan hareketlerle suçlanan amirlerinden şikâyetçi olur, yerine başkasının getirilmesini Faysal'dan isterlerdi. Üst düzey Şii ruhbanları da idam cezalarında Faysal'ın araya girmesini beklerdi. Bir polisi ve diğer iki kişiyi 1920 isyanında öldürmekle suçlanan bir kişi önemli bir davada yargılanmış, hâkimler görüş birliği sağlamadan sanığı ölüme mahkûm etmişti. Faysal bu davada af talebini kabul etmiş, ölüm cezasını ömür boyu mahkûmiyete çevirmişti.

Basın

Faysal gazete okumaya çok düşkündü. En yetkin Arapça gazete kabul edilen Kahire gazetesi *El-Ahram* 1917 yılında Akabe'ye gittiğinden beri düzenli olarak kendisine gönderiliyordu. Suriye'de ve ardından Irak'ta gazeteyi almayı sürdürdü.[43] Faysal'ın günlük düzeni, uyandıktan sonra gazeteleri incelemekle başlar, ancak bundan sonra resmi muhaberatı ve raporları okurdu. Düzenli olarak göz atması için gazete ve dergi kupürleri kesilirdi. Tahta çıkmasından sonra kabul ettiği ilk kişiler gazetecilerdi. Tutumu ve politikaları hakkında halkın görüşlerini biçimlendirmekte basının gücünün bilincindeydi. Paris Barış Konferansı'ndan bu yana basınla deneyimleri çok mutlu geçmiş sayılamazdı. Irak'ta Faysal ve saray kadrosu gerekirse basına talimat vererek, basında işlenen konuları idare etmeyi kendilerine görev bildiler. Bu süreç çok kolay sayılmazdı. Irak'taki her tür görüşü yansıtan gazete ve dergilerin sayısında patlama olmuştu. Bunlardan birçoğu sansasyonel gazetelerdi ve sahiplerinin ana hedefi tirajı artırmaktan ziyade nüfuzlu insanları köşeye sıkıştırarak çeşitli şekillerde şantaj yapmaktı. Birkaç gazete ise makul gazetecilik standartlarını tutturabiliyordu. Belirli politikacılar ve siyasi partiler tarafından kendi görüşlerini yansıtması için kurulmuş çok sayıda gazete de vardı. Dolayısıyla muhalefet görüş ve tutumlarını yansıtmak için bir dizi gaze-

teye güvenebilirdi. İngilizler tabiatıyla politikalarını ve kararlarını eleştirip sorgulayan gazetelerin verebilecekleri zararın farkındaydı. Kabine bu nedenle Temsilciliğin, İngiltere'nin Irak'ta veya Ortadoğu'nun başka yerlerindeki politikalarına karşı ifadelerde bulunan gazetelerin kapatılması veya cezalandırılması baskısı altında kalıyordu.

Sarayın basınla ilişkisi baştan itibaren sorunluydu. Tahta çıkmasından birkaç ay sonra Faysal Fransızların bölgedeki politikalarını şiddetle eleştiren gazetelerin editörlerini yanına çağırmak zorunda kaldı. Fransızlara ölçüsüz saldırıların Irak'ın bu önemli ülkeyle ilişkilerini tehlikeye atabileceği uyarısında bulundu. Temmuz 1922'de, saray sekreteryasıyla mutabık kalmadan gazetelerin saray hakkında makale veya kendisiyle yapılmış mülakat yayımlamalarının önlenmesini içişleri bakanından istedi.[44] Faysal ayrıca özgürlüklerini kötüye kullandığını düşündüğü gazetelere karşı harekete geçmesi için hükümete baskı uyguladı. Hiciv dergileri ve edebi yayınlar ferdi siyasetçiler ve toplumda önde gelen insanlar hakkında saygısız, çoğu zaman da hakaretamiz yayınları nedeniyle özellikle baş ağrısıydı. Bu durumlarda Faysal kendi şahsına yapılan saldırılar -bunlar zaten nadir ve alt perdedendi- üzerine değil de yayın dilinin kabalaşması ve hedef aldıkları kişilere verebileceği zararı göz önüne alarak harekete geçmekteydi. Bir keresinde Faysal dini liderlere karşı karalayıcı dil kullanmış olan *el-İstiklal* gazetesine karşı dava açılmasını kabineden istedi.[45] Başka bir defa, eski bakanlar hakkındaki yayımında uygunsuz dil kullandığı için bir gazeteye para cezası verilmesini talep etti. Öte yandan gazete sahipleri, basın yasasını ihlal ettikleri veya Temsilciliğin ve hükümetin politikasını eleştirdikleri gerekçesiyle gazetelerinin kapatılmasına karşı Faysal nezdinde sık sık girişimde bulunurlardı.

Faysal basının ne yazdığına aşırı duyarlılık gösteriyor ve çoğunlukla aşırı tepki veriyordu. Engelsiz ifade özgürlüğünün veya basının uygun gördüğü şekilde yayın yapması hakkının önde gelen savunucuları arasında kesinlikle değildi. 1909 tarihli Osmanlı matbuat yasasına dayanan Irak basın yasası, basını kısıtlayıcı nitelikteydi. Bu kısıtlamalara rağmen, yine de Irak basını sözünü sakınmıyor, dolayısıyla sürekli biçimde para cezasına çarptırılma, hatta kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. Bunun tek istisnası *el-Irak* gazetesiydi. Gazete genellikle hükümet ve İngiliz yanlısıydı. Sahibi Razuk Gannam, Faysal'a rahat erişebiliyor, düşüncelerini yansıtan, siyaset veya idarede önemli değişiklikleri önceden

haber veren uzun mülakatlarını yayımlıyordu. Bir röportajında Faysal basın hakkında genel anlamda ne düşündüğünü şöyle açığa vurdu: "Basının milletlerin gelişmesinde ve milli bilincin geliştirilmesinde büyük etki gösterebileceğini kabul ederim. Fakat geniş kitlelere dağılması ve büyük etkisi nedeniyle basının da bu bilinç ve bilgelikle hareket etmesi gerekir. Basının millete hizmet etme gayretinden memnuniyet duyup takdir etsem bile, yargılarında çok aceleci davranmaktadırlar."[46] Hükümdarlığının sonraki yıllarında gazeteler sarayı ve kadrosunu, özellikle de Rüstem Haydar'ı eleştirme konusunda daha ısrarcı hale geldiğinden basın özgürlüğünün ihlali konusunda sertleşti. "Gazetecileri ülkenin kanaat önderleri arasına dahil etmek isterim. Onlardan talebim, kutsal görevlerinde Allah'tan korkmaları ve ülkenin mirasını sırf gazetelerini satmak için pazarlık konusu yapmamalarıdır."[47] Hükümdarlığının sonuna doğru Faysal basının denetlenmesini savunuyor, gazetelerin yayın lisansı almasını zorlaştıracak kısıtlayıcı basın yasalarının kabulünü destekliyordu. Yine de defalarca kapatılmalarına, para cezasına çarptırılmalarına, hatta gazetecilerin hapsedilmesine rağmen Irak basını Faysal döneminde büyük gelişme kaydetti.

Güçsüzleştirilen Başbakanlar

Faysal, hükümetlerinin çalışmalarını ayrıntısıyla bilirdi. Bilat'ın kabinenin icraatına müdahaleleri de aralıksızdı. Üst düzey hükümet görevlilerine sürpriz ziyaretler, haber vermeden askeri geçitlerde veya resmi faaliyetlerde birdenbire belirmesi, Faysal için alışılmadık şeyler değildi. Bu ani teftişler sıradan insanlar üzerinde mükemmel bir etki yaratıyordu.[48] Anayasa, Faysal'a olağanüstü yetkiler veriyordu; bunlardan en göze çarpanı mutabakatı olmadan başbakan atanamamasıydı. Faysal elbette bu açıdan Temsilciliğin görüşlerini dikkate almak zorundaydı ve bu görüşler özellikle Dobbs'un görev süresinde cebri ifadelerle dile getiriliyordu. Faysal seçimini yapmadan önce siyasetçilerle istişareler yürütür, adayların meclisteki ağırlığının güven oylamasında çoğunluk teminine yetip yetmeyeceğini değerlendirirdi. Bakanların seçimini de onaylar, bazı adayları geri çevirirken bazılarını kabule başbakanı mecbur tutardı. Mebusların tutumu Faysal'ın hesaplarında fazla bir yer tutmadı. Hükümet

partisinin kısmen kendisinin ve başbakanın gözüne girmek için çizgiden çıkmayacağına emindi. Meclis kabine üzerinde nihai yetkiyi elinde tutmasına ve kuramsal olarak hükümeti düşürme gücüne sahip olmasına rağmen, genellikle çark diğer yönde işler, siyasi liderlerin ihtiyaçlarına uydurmak için hükümet meclisi feshederdi. Fesih tehdidi, Faysal'ın meclisi hizaya sokmak için kullanmaktan çekinmediği ilave bir yetkiydi.

Anayasanın Faysal'a verdiği bir başka yetki Bakanlar Kurulu kararlarının onanmasıydı. Bu yetki dönemin başbakanını aklındaki tüm kararları veya planları kabineye getirmeden önce Faysal'a açmak zorunda bırakırdı. Kabinelerin başarı veya başarısızlığı, büyük ölçüde Faysal'a karşı davranışlarından onun memnun olup olmamasına bağlıydı. Hükmünün sonraki dönemlerinde Faysal Bilat'ı, milli öneme sahip meselelerin tartışılmasında odak noktası olarak kullandı. Amacı kabinenin işini kösteklemek değildi; daha çok sarayın bağımsız politikalar başlatma ve biçimlendirme yeteneğini yansıtmaktaydı. Saltanatı sırasında, siyasi liderlerin ve yüksek komiserin davet edildiği, önemli konuları tartışma maksatlı büyük konferanslar düzenlendi. Bu konferansların ilki Irak'a Vahabi saldırılarının görüşülmesi vesilesiyle Ocak 1928'de düzenlendi. Bir ay sonra düzenlenen başka bir konferansta Irak'ın askeri hazırlık durumu, ordusunun büyüklüğü ve teçhizatı ele alındı. Nisan 1931'de düzenlenen üçüncü konferansta Kürdistan'daki koşullar ile Şeyh Mahmud isyanını görüştü. Tarım vergilerinin düzey ve adaletine dair başka konferanslar bunları izledi, ayrıca bir konferans da savunma ve milli güvenlik hususlarında toplandı. Bu konferanslar Faysal'a, kendi çözüm ve tavsiyelerini sunarak hükümet ve Temsilciliğe baskıda bulunma fırsatı veriyordu.

Faysal'ın tüm başbakanları arasında kısmen karakteri, kısmen de Temsilcilikten aldığı destek nedeniyle sarayın baskılarına ve döktüğü dillere en iyi dayanabilen kişi, Abdül Muhsin es-Sadun idi. Es-Sadun üçüncü kez başbakanlığa geldikten kısa süre sonra Bağdat, tanınmış İngiliz sanayici ve Siyonist taraftarı, bilahare Baron Melchett unvanı verilen Sir Alfred Mond'un ziyaretini kınayan gösterilerle karıştı.[49] Mond muazzam Imperial Chemical Industries adlı devasa şirketin kurulmasına önayak olmuştu. Filistin'deki Yahudi projesine desteklerini almak için Irak Yahudi cemaatinin önderleriyle düzenli temas halindeydi. Bağdat'ın zengin Yahudi cemaatinin üyesi, senato üyesi Menahem Daniel'e 1923

yılında yazarak Yahudi Milli Fonu'ndan bir görevlinin planlanan ziyaretine yardım etmesini istemişti. Fon 1901 yılında yapılan Beşinci Siyonist Kongre'nin ürünüydü ve Filistin'de toprak satın almak ve geliştirmek için kurulmuştu.[50] Irak Yahudileri ise 1920'lerde en iyi ifadeyle Siyonist projeye kayıtsızdı.

Mond'un Irak'ı ziyaret edeceği ve Nairn çöl otobüsleriyle Şubat 1928 başlarında Şam'dan Bağdat'a geleceği duyulmuştu. Bunun üzerine Merkez Lisesi, Hukuk Fakültesi ve Öğretmen Enstitüsü öğrencileri büyük bir protesto gösterisi düzenlediler. Siviller ile gelip geçenlerin de katılmasıyla büyüyen kalabalık Bağdat'ın merkezinde toplandı. Protestocuların niyeti Mond'un yolunu tıkamak ve Bağdat'a girmesini engellemekti. Ancak Mond'un otobüsünü polisler daha önce karşılamış ve eşlik ederek başka bir yoldan Bağdat'a sokmuştu. Göstericiler olayların kontrolden çıkmasını engellemek için gönderilen atlı polisle çatıştılar. Ölüm olmasa da birçok kişi yaralandı. Temsilciliğin doğu işleri sekreteri tarafından hazırlanan istihbarat raporu gösterilerin kabahatini doğrudan Faysal'da buldu. Gösteriyi organize edenlerin arkasında Faysal'ın eli belki bulunabilirdi. Ancak olaylar esasen İngilizlerin Filistin'deki politikalarından ve Araplar ile Filistin'deki Yahudi yerleşimciler arasında giderek artan çatışmalardan kızgınlık duyan Arap milliyetçi kulüplerinin işiydi. İstihbarat raporları Faysal'ın göstericilere verdiği varsayılan desteği es-Sadun hükümetini zayıflatma planlarına atfetti.[51] Faysal, âdetlerine aykırı düşerek İçişleri Bakanlığı tarafından karışıklıklarda tutuklanan lise öğrencilerine verilen kırbaçlama cezalarını onayladı.

1927 antlaşmasının bağımsızlık taleplerine anlamlı bir karşılık verememesinden sonra Faysal'ın öncelikleri artık Irak'taki İngiliz gücünün özünü sağlayan mali ve askeri protokollerin tadili etrafında döndü. Protokollerin süresi 1928 ortasında bitiyordu. Es-Sadun bu tartışmalı meselelerden uzak durmuş, müzakereleri Faysal ile tayin ettiği yardımcısı Nuri'ye bırakmıştı. Faysal askeri antlaşmada, İngilizlere bağlılığı kırmaya varan uzun vadeli değişiklik taleplerini sundu. Irak ordusu artık İngilizlerin teftiş ve denetimlerine tabi tutulmayacak, iç ve dış savunmasının tüm sorumluluğunu Irak üstlenecekti. Fakat Leo Amery ve Koloniler Bakanlığı Faysal'ın Irak savunmasının denetimini alma talebini kesin olarak reddetti. İmparatorluğun muhabere hatlarının güvenliği gibi bilinen argümanlara ilave olarak şimdi Kerkük petrol yataklarının geliş-

tirilmesiyle büyük ölçüde artan İngiltere'nin Irak'taki ticari çıkarları da eklenmişti. Amery Temsilciliğe gönderdiği telgrafında şöyle demekteydi: "Yeni öneriler gerçeklerden öylesine uzaktır ki Majestelerinin Hükümeti, Kral Faysal ve bakanlarının İngiliz desteği olmadan Irak'ın kendine yetebilme yeteneği meselesinde kendi kendini aldattığı sonucuna varmadan edememektedir."[52] Koloniler Bakanlığı sonu belirsiz İngiliz vesayeti ihtimali karşısında Iraklıların çoğunun burnundan soluduğunu bir türlü kabul edemiyordu.

Resmi mesajlarında her zaman düzgün ve sadık idareci rolünden ayrılmayan Dobbs ikilem hakkındaki gerçek görüşlerini özel mektuplarında eşine açmıştır. Bunalımın kısmen İngiltere'nin kabahatinden kaynaklandığını, çünkü İngiliz hükümetinin 1926'da tüm güçlerini 1928'de çekmeyi vaat ettiğini fakat şimdi bunu yapamayacağını anladığını itiraf etmiştir.[53] Bir başka mektubunda Dobbs hükümete tevdi edilmek üzere Amery'nin gönderdiği ültimatomu andıran yazıyı hükümete tevdi etmekte tereddüt içindeydi.

> Toplanmak ve işlerimi tamamlamakla ve muhtemelen yeni antlaşmalarımı Irak Meclisi'nden geçirmekle çok meşgul olacağım. Çünkü burada tekrar kriz var. Dün Bay Amery'den şifreli, meşum bir telgraf aldım. Yaklaşık 9 büyük boy sayfada Kral Faysal ve bakanlarının herhangi bir itirazına karşı tevdi edeceğim ültimatomu dikte ettiriyor. Mısır'da yaptığımıza benzer bir beyanname ve daha da fazlası, antlaşmamızın dışa karşı yüzünü yıkıp fiiliyatta çıplak manda idaresine dönüş. Aslında cebime davranıyormuş gibi yapıp, ültimatomu çıkartmayacağım. Tahminime göre bu hareketim sonucunda yelkenleri indirecekler. Şayet böyle yapmazlarsa, Gilbert Clayton [yerini alacak yüksek komiser] güce dayanarak yönetecek. Gerçi durum Percy Cox'un bana bıraktığı kadar çetin değil fakat son üç ayımın böylesine olaylı geçmesi can sıkıcı.[54]

Bir taraftan Faysal ile İngilizler, diğer taraftan ise Faysal ile es-Sadun arasındaki kapışmaya, İngiliz taraflısı tutumuna ilişkin olarak es-Sadun'un artan vicdan azabı eklendi. Faysal'ın kendisine karşı entrikaları, sokaklarda ve basında şahsına yönelen milliyetçi kışkırtmalar ona daha da büyük huzursuzluk veriyordu. İngilizlerin mali ve askeri antlaşmaların yeniden müzakeresine ilişkin inadı da başka bir rahatsızlık kaynağıydı. Çözüme kavuşturulamayan ihtilafların sonucunda ülke-

yi 1928 yılında etkileyen felç hali, *Vadh'al- Şadh* yani nizamsız vaziyet olarak bilinir. Irak'ta bakanların ve Irak hükümetinin aralıksız gözlem altında tutulduğu ve her hareketlerine İngiliz danışmanların karıştığı bir idare sistemi gelişmişti. Bu ikili sorumluluk sisteminden kaynaklanan gerilimler Iraklıların iktidar ve idareye alışmalarıyla daha da büyüdü. Çelişkiler ve garabetler her yerdeydi. Irak hükümeti limanları ve demiryollarını işletmekte ve açıklarını kapatmaktaydı fakat bunların sahibi değildi. Askeri protokoller çerçevesinde Irak sıkıyönetim ilan edebiliyor fakat bunu idare edemiyordu. Ülke bir orduya sahipti, bununla beraber yüksek komiserin izni olmadan intikal yapamıyordu. Yabancılar Irak'ta kapitülasyon haklarına sahipti fakat Iraklılara mütekabil haklar verilmiyordu. Temsilciliğin giderlerinin yarısı Irak tarafından karşılanıyor fakat Irak nasıl harcandığını kontrol edemiyordu. Meclise karşı hesap vermesi ve sorumlu olması gereken bakanlar ve yetkililerin kararları, danışmanları tarafından geri çevrilebiliyordu.[55] Ve bu ikili sorumluluk yapısının en tepesinde Faysal ve Temsilcilik duruyordu. Iraklıların gözünde kabul edilemez hale gelen bu şartlar patlamaya gebeydi.

Dobbs bu durumu çok geç bir zamanda anlayarak Koloniler Bakanlığı'nın tutumunu yumuşatmaya boşuna çalıştı. Koloniler Bakanlığı'nın bu konudaki tutumunu en iyi Milletler Cemiyeti için yazılan 1928 yılı Irak Raporu açıklamaktadır. Koloniler Bakanlığı'na göre ikili sorumluluk yapısı hakkında yakınmalar hayaliydi ve sadece bazı hararetli vatanseverlerin zihinlerinde mevcuttu.[56] Es-Sadun 1928 sonunda seçeneklerini tüketmişti. Çaresizlik içinde, çıkmazı aşamamaktan ötürü 21 Aralık 1928'de istifasını sundu. Dobbs'la bir toplantıda bu sıkıntılardan ötürü doğrudan Faysal'ı suçladı. Sohbetlerini rapor eden Dobbs, es-Sadun'un, "Durumu imkânsız hale getiren kişi gerçekten de Kral Faysal'dır" dediğini aktardı. "Majeste en azından son altı aydır (İngilizlerce takdim edildiği şekliyle) antlaşmaların esasını kabul eden herkesin hain sayılacağını söylüyormuş ve şimdi öyle bir duygu hâkim olmuş ki [es-Sadun] dayanamıyormuş."[57] Sözleri gerçeklikten çok da uzak değildi. Faysal kurulduğundan beri es-Sadun hükümetine karşı faaliyet göstermekteydi. İngilizlerle pazarlık pozisyonunu geliştirmekte en sevdiği taktiği genellikle meseleyi tırmandırmak ve kriz çıkartmaktı; bu defa da durum farklı değildi. Faysal'ın elinde İngilizleri taviz vermeye ikna edecek veya zorlayacak başka bir vasıta yoktu. Meselenin daha da

çıkmaza girdiğini belirten Dobbs eşine şöyle yazdı: "İşte, korktuğum büyük kriz geldi çattı. Irak hükümeti neticede iki yeni antlaşmadaki İngiliz şartlarını reddetti. Kral Faysal'a ve başbakana yarın bir tür ültimatom tevdi ederek, burada olduğumu ve burada kalacağımızı, şartlarımızın da şunlar şunlar olacağını söylemek zorunda kalacağım. Sanırım Abdül Muhsin [es-Sadun] istifa edecek. Yerini birisi alacak mı, almayacak mı bilmiyorum. Son beş haftamın böyle tatsız geçmesi ve Gilbert Clayton'un karışıklık içinde işe başlaması üzücü."[58]

Çıkmaz, ufukta çözüm ümidi gözükmeden devam etti. Yaygın halk muhalefeti, hasmane bir basın ve krizi taviz koparmak için kullanan bir kral karşısında ciddi hiçbir siyasetçi hükümeti kurmak için öne çıkmadı. Faysal'ın eski arkadaşı olan yeni Yüksek Komiser Sir Gilbert Clayton'un Mart 1929'da gelişiyle çıkmazdan kurtulmak için bir fırsat belirene kadar Es-Sadun geçici sıfatla görevde kaldı. Ancak daha buna hayli vakit vardı. Dobbs tamamen tükenmiş ve Irak'tan bıkmıştı. Eşine, "Görev süremi şiddetli kavgalar içinde bitirmem beni hasta ediyor. Para kaybına falan bakmadan neredeyse çekip gitme kararı vermek üzereyim" diye yazmaktaydı.[59] Bağdat'taki Amerikan maslahatgüzarı, bir miktar abartmayla, Faysal ile Dobbs arasındaki ilişkilerin "birbirlerini görmeye bile dayanamayacak" noktaya gelecek kadar kötüleştiğini bildirdi.[60] Fakat Dobbs'un ayrılış tarihi yaklaştıkça ikili arasındaki husumete varan soğukluk yerini karşılıklı saygıya bıraktı. Faysal bir veda yemeği verdi ve sadece kralın taşıdığı en yüksek Irak devlet nişanını taktı. Irak'taki son haftalarında Dobbs'a hediyeler yağdı. Ancak resmi politikaya aykırı düştüğünden bunları kabul etmeme eğilimindeydi. Koloniler Bakanlığı ise aksi takdirde insanlar alınır diye kabul etmesini salık verdi. Bağdat'tan eşine yazdığı son mektuplarından birinde şöyle dedi: "Burada insanlar çok nazik ve mültefit; fakat gittiğime memnunum. Miyadımı doldurduğumu hissediyorum ve biraz daha kalırsam tatsız tuzsuz hale geleceğim. Resmi memuriyet hayatım böylece kapanıyor – pek bir şeye de benzemedi zaten."[61]

Yeni Yüksek Komiser Gilbert Clayton Arap Ortadoğu'sunda, modern Arap dünyasının doğmasında rol oynamış hem İngiliz hem Arap kilit şahsiyetlerle benzersiz tecrübelere sahipti. Faysal'ın karakteri ve nitelikleri hakkında sadece Arap ayaklanması dönemine değil, Irak'ta tahta çıkmasına kadar götüren savaş sonrası gelişmelere de ilişkin mahrem

bilgiler edinmişti. Clayton, Woolwich'teki Kraliyet Askeri Akademisi'nin ürünüydü. 1895 yılında topçu sınıfında askerliğe başlamış, hemen ardından Mısır'a gönderilmişti. Birkaç aralık dışında izleyen otuz yıl boyunca mesleki yaşamını Mısır, Sudan veya Filistin'de geçirmişti. Savaş sırasında Kahire'deki Arap Bürosu'nun örgütlenmesine önayak olmuş ve istihbarat birimine başkanlık etmişti. Clayton'un Bağdat'a gelişi Londra'yla açmazın kırılmasında Faysal'a yeni bir fırsat verdi. Eşine gönderdiği öngörülü mektubunda Dobbs, Clayton'un gelişinin Londra ile Bağdat arasında anlaşmaya varılması ihtimalini yükselteceğini tahmin etti: "İngiliz hükümeti için taviz vermek ve Iraklılarla arayı düzeltmek burada yeni bir adamları olduğunda kolaylaşabilir." Fakat Dobbs, sözlerine devamla şöyle dedi: "Bu arada, Clayton *The Referee* dergisine röportaj verip 'Araplara güveniniz, onlar da size güvenecektir. Politikam müdahaleden el çekmek ve istenmediği sürece tavsiye vermemek olacaktır' diyerek aptalca davrandı."[62]

Faysal, İngiltere'nin 1932 yılında Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğini destekleme yolunda bağlayıcı taahhüt vermesine dayanan bir öneriler dizisini Clayton'a teklif etti. Önerilerinin diğer veçheleri 1927 antlaşmasının feshini, zorunlu askerliğe İngiltere'nin karşı çıkmamasını ve Irak ekonomisine İngiliz yatırımlarının teşviki vaadini içeriyordu. Clayton, Faysal'ın girişimini destekledi ve Koloniler Bakanlığı'na kuvvetle destekleyici mesajlar gönderdi. Ancak Amery böyle bir taahhüt altına girmekten geri durmayı sürdürdü. Londra'yla anlaşmazlıklar ve Bağdat'taki tatsız siyasi iklim başbakan adaylarının görevlendirmeyi kabul etmelerini güçleştirdi. Es-Sadun idarenin dizginlerini tekrar ele alması için Faysal'ın yaptığı daveti reddederken Temsilcilik de es-Sadun'un şahsi düşmanlığından etkilenerek Nuri es-Said'i fiilen veto etti.

Sonunda Faysal görevi istemeye istemeye Naci'nin kardeşi, es-Sadun'un dostu ve müttefiki Tevfik es-Suveydi'ye teklif etti. Faysal köklü Bağdat ailelerinden, ülkede büyüyen bir iktidar tabanına sahip Suveydi ailesinden tedirgindi. Tevfik'in babası senato başkanı, kardeşi ise o esnada meclis maliye komisyonunun başkanıydı.[63] Es-Suveydi kabinesinin eğreti bir ara çözüm teşkil edeceğinden kimsenin şüphesi yoktu. Ayrıca halk tarafından da tutulmadı. Milliyetçiler yeni hükümeti, İngilizleri Irak'ın şartsız bağımsızlığını kabule zorlamak için ihtiyaç duyulan birleşik cepheye karşı ihanet telakki ettiler. Faysal, ülkedeki tüm

başlıca siyasi kişilikleri bir araya getirecek bir "milli hükümet" fikrini Suveydi kabinesine alternatif olarak yaymaya başladı. Beklentileri haklı çıkarırcasına sarayın her düzeyde muhalefet ettiği es-Suveydi hükümeti Ağustos 1929'da istifasını verdi.

Bununla beraber, gelişmeler Faysal ile Londra arasındaki dikleşmenin gevşeyeceğini vaat eder yönde ilerlemekteydi. Mayıs 1929'daki İngiliz genel seçimlerinden çoğu hükümeti çıkmadı ancak İşçi Partisi Liberal Parti'nin desteğiyle azınlık hükümeti kurabildi. Yeni koloniler bakanı, tanınmış sosyal reformcu ve London School of Economics'in kurucularından Lord Passfield, eski adıyla Sidney Webb idi. Clayton yeni koloniler bakanına, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişini kabule yönelik tavizin, İngiltere'nin Irak'taki çıkarlarının açık seçik belirlenmesi karşılığında Londra'dan gelmesinin, İngiliz çıkarlarına en iyi hizmet olacağı yönündeki görüşünü tekrar etti. Bu görüş temelinde yapılacak yeni antlaşma İngiltere'nin çıkarlarını güvence altına alacak, aynı zamanda Faysal ve milliyetçilere en çok istedikleri şeyi verecekti: bağımsızlık ve egemenlik. Clayton ayrıca Londra'yı hızlı harekete geçmesi için uyardı. Faysal'ın görüşü, nispeten sakin manzaranın İngiltere'nin ayak sürümesine karşı artan rahatsızlığı maskelediği, biriken baskının patlamaya yol açabileceği yönündeydi. 1 Eylül 1929 tarihli mesajında Clayton koloniler bakanına, "Majestelerinin Hükümeti'nin gerçek siyasetine ilişkin kuşku ve belirsizlikler sonucu durum giderek kötüleşmektedir" dedi.[64] Ayrıca 1920 isyanının tekrarı olarak, ancak Irak polisi ve ordusunun yardımıyla denetim altına alınabilecek başka bir isyan ihtimalini de gündeme getirdi.

Clayton'un Irak'ın bağımsızlığı adına aralıksız çağrıları ve Londra'daki değişen siyasi durum nihayet etkisini gösterdi. İngiliz hükümeti 1927 antlaşmasından vazgeçmeye ve Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne 1932 yılında girişini şartsız olarak tavsiyeye artık hazırdı. Bu hususlara ilişkin ayrıntılı bir telgraf 11 Eylül 1929'da Clayton'a gönderildi. Fakat Clayton çabalarının sonuç verdiğini göremedi. Koloniler Bakanlığı'nın memnuniyet verici haberi gönderdiği günün ertesinde Clayton katıldığı polo oyununun ardından yere yığıldı ve aniden öldü. Henüz elli beş yaşında bile değildi. Bir sonraki gün düzenlenen cenaze törenine kalabalık bir Iraklı devlet görevlisi kadrosuyla önde gelen şahsiyetler katıldı. Cenaze Bağdat'taki İngiliz mezarlığında toprağa verildi. Kabinenin kararlarını

Faysal'a getirme görevi 14 Eylül 1929'da Yüksek Komiser Vekili Havacı Komutan Robert Brooke-Popham'a düştü. Faysal büyük sevinç duydu. İngiliz hükümetini Irak'ın bağımsızlığı ve Milletler Cemiyeti'ne üyeliği için koşulsuz gayret göstermeye razı etmek için uzun zamandır aralıksız sürdürdüğü çabasının sonucunu almıştı.

Es-Sadun'un İntiharı

Faysal, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi için Irak'a verdiği desteğin Irak'ta İngiliz etkisinin sona ermesi anlamına gelmediğinin çok iyi farkındaydı. İngiltere'nin ülkeden elini bütünüyle çekmesini istememekteydi; bu, ne arzu edilir ne de imkân dahilinde bir durumdu. Irak'ın İngiltere'ye ekonomik, askeri ve diplomatik bağımlılığı bir anda ortadan kaldırılamazdı. Mümkün olan şey yüksek komiserin Irak'ın iç işlerine müdahalesinin ve Irak'ın kendi işlerini idare etmekten aciz bir manda olduğu duygusunun son bulmasıydı. Faysal bakanlarının devlet ve askeriyeye dağılmış İngiliz danışmanlarına karşı menfi tavrını paylaşmıyordu. Bunlardan Cornwallis gibi birçoğu güvendiği danışmanları olmuştu. Yine de veto yetkileri ve çoğu zaman yukarıdan bakan tavırları hoşnutsuzluk yaratıyordu. Bu, Irak'ın yarı bağımsız bir ülke olarak mahcubiyet duyulan statüsünün başka bir ifadesiydi. İngiliz hükümetinin Eylül ayındaki beyanları Faysal'a Irak'ın bağımsızlığına götüren yolun inşasında ilk sağlam temeli sağladı. Faysal bunu sonuna kadar kullanmaya kararlıydı.

Es-Sadun 1929 yazında Lübnan'da uzun bir tatil geçirmişti. Görevinin yükünden, Irak siyasi sınıfı içindeki daimi ağız dalaşından ve arkasından çevrilen oyunlardan tükenmişti, siyasete dönmeye isteksizdi. Temsilciliğin en tercih ettiği Iraklı siyasetçi statüsü, bizzat kendisinin manda hakkındaki görüşlerini değiştirdiği ve artık kısıtlamasız iktidarın Irak hükümetine düzenli şekilde aktarılmasını istediği gerçeğini maskeleyemezdi. Eylül beyannamelerinin ilan ettiği İngiliz siyasetindeki değişim es-Sadun tarafından elbette memnuniyetle karşılandı. Faysal başbakanlığı 19 Eylül 1929'da teklif ettiğinde görevi şartlı olarak kabul etti. Irak siyasi sınıfından derin şüpheler içindeydi ve bunların hükümetine açabileceği sıkıntılardan bezmişti.[65]

Öte yandan Faysal'la ilişkileri iyileşmişti. Dördüncü kabinesini kurduğunda sarayın kabinesine ve politikalarına destek vereceğini veya tarafsız kalacağını biliyordu. Es-Sadun'un kabinesi Faysal'ın istemiş olduğu türden bir milli koalisyon değildi. Fakat Maliye Bakanı olan Yasin el-Haşimi, Savunma Bakanı Nuri es-Said ve Adalet Bakanı olan Naci Şevket gibi güçlü şahsiyetleri ve bazı kilit siyasetçileri dahil etmekteydi. Es-Sadun'un sevmediği Raşid Ali kabine dışındaydı. Faysal ile Londra arasında sürüp giden çekişmeler sırasında ülkede aylar boyunca fiilen hükümet olmadığından kabinenin hırslı bir programı vardı. En önemli konu elbette İngiltere'yle Irak'ın bağımsızlığına götüren yolu açacak antlaşma müzakerelerini hazırlamaktı.

Fakat es-Sadun içerden ağır ağır çökmekteydi. Huysuz ve sinir hastası Türk eşinin gölgesindeki ev hayatı acınasıydı. Eşi, evde Türkçe konuşulması dahil ailesine katı bir Türk yaşam tarzı uygulatıyordu. Es-Sadun kendini içkiye ve kumara vermiş, yakın arkadaşlarına ölümü tercih edeceğinden bahsediyor, intihar imalarında bulunuyordu.[66] Alıngan es-Sadun kendisini İngilizlerin aleti ve ülkesine ihanet eden bir kişi olarak karalayan basının saldırılarına dayanamıyordu. Kendisini, Irak'ın geri kalmışlığı karşısında ılımlı ve uyumlu politikaları elzem gören vicdanlı bir vatansever olarak kabul ediyordu. Dördüncü kabinesini kurduktan sonra, basının saldırıları görülmemiş sertliğe ulaştı. Meclisteki kendi çoğunluk partisi, hükümetine kerhen destek veriyordu. Faysal, es-Sadun'un hükümetinin kuruluşu vesilesiyle taht konuşmasını yaptığında çoğunluk milletvekilleri birkaç onay homurdanmasından başka ses çıkarmadı. Mesele 11 Kasım 1929'da zirveye ulaştı. Meclisin gürültülü bir oturumunda muhalefet es-Sadun ve politikalarına bütün gücüyle saldırdı, partisi et-Tekaddüm ise liderlerinin üstün körü savunmasıyla yetinir göründü. Es-Sadun öğleden sonra oturup istifasını yazdı. Faysal bunu işittiğinde yaveri Saffet el-Ava'yı istifasını geri almasını rica etmek için yanına gönderdi. Es-Sadun Saffet'e çıkıştı: "Paşa! Efendimize gidip söyleyiniz. Israr ederse, canıma kıyarım."[67]

Ertesi gün, 12 Kasım 1929'da Faysal izin alarak İngiltere'ye gitmeye hazırlanan Kinahan Cornwallis'e veda partisi vermekteydi. Es-Sadun partiye katıldı ve Cornwallis'in Irak'a yönelik İngiliz siyasetinde esaslı değişiklik meydana gelmediğine ilişkin görüşlerinden büyük rahatsızlık hissetti. Cornwallis'in 14 Eylül beyanının önemini bilinçli olarak düşük

göstermek isteyeceği ihtimal dışıdır. Muhtemelen görüşleri es-Sadun'un çalkantılı ve sıkıntılı zihninden geçerken çarpıtılmış olmalıdır. Partiden ayrılırken es-Sadun, Cornwallis'le konuşmasından Faysal'a bahsetti ve kasvetli bir ifadeyle "İngilizlerden ne istediysek hepsi serap, gerçekle bağlantısı yok."[68] Es-Sadun hayatına son verme kararını almıştı.

13 Kasım'da es-Sadun düzenli kabine oturumuna katıldı ve öğleden sonra evinde yatan hasta bir kabine üyesini ziyaret etti. Ardından bir el poker oynamaya kulübe gidip burada parti ileri gelenlerinden bazılarıyla görüştü. Kaderine razı ve mesafeli hali dostlarını kaygılandırdı fakat hiçbiri aklından geçenlerden şüphe etmedi. Es-Sadun daha sonra kararını vermiş olarak eve döndü. Kütüphanesine çekildi, intihar notunu yazdı ve yatak odasına geçti. Yanlış bir şeylerin döndüğünü sezen eşi yatak odasına koşarak girdiğinde kocasının silahını doldurduğunu gördü: "Ona doğru koşarak bağırdım 'Ne yapıyorsun? Birini öldürmek istiyorsan beni öldür!' Dedi ki 'Beni yalnız bırak yoksa seni öldürürüm.' Kolunu yakaladım ancak elimden kurtuldu. Ben sol kolunu tutarken balkona doğru ilerledi. Ben de onu önlediğimi düşündüm. Fakat heyhat, silahı sağ cebindeydi ve sıkı sıkıya tutuyordu. Ben bayılmışım ve balkondan yankılanan mermi sesini duyduğumda kendime geldim. Bir ayağı yatak odasında bir ayağı balkondaydı. Derhal yere düştü."[69] Kalbine ateş etmişti.

Es-Sadun'un o sırada Birmingham'da okuyan oğlu Ali için yazdığı Türkçe intihar notu modern Irak tarihinin en tartışmalı belgelerinden biridir. Yazdıkları derinden hüzünlü ve dertli bir ruhun ifadeleridir.

> Gözümün nuru ve hayatımın temel direği oğlum Ali'ye. İşlediğim suç için beni affet. Bu hayattan tiksindiğim için umudumu yitirdim. Hayatımda hiçbir neşe, mutluluk ve onur bulamadım. Millet kendisine hizmet edecek insanları bekliyor. İngilizler buna razı değil. Beni destekleyen kimse yok. Bağımsızlık isteyen Iraklılar zayıf, güçsüz ve bağımsızlıktan çok uzakta. Benim gibi şerefli insanların tavsiyelerini kabul etmekten acizler. Benim bir hain ve İngilizlerin kölesi olduğumu sanıyorlar. Ne büyük felaket! Ben ülkemin bir şehidiyim ve ona gönülden bağlıyım. Yalnızca ceddimin refah içinde yaşadığı bu mübarek toprakların iyiliği için sabırla her türlü hakarete ve aşağılanmaya katlandım. Oğlum, sana son öğüdüm, yetim kalacak olan kardeşlerine iyi bak. Annene saygı göster. Ülkene sadık ol. Kral Faysal'a ve onun varislerine sonuna kadar inan. Beni affet, oğlum Ali.[70]

Not, intiharından sonra es-Sadun'un evine ulaşan ilk yüksek dereceli yetkili olan Ziraat Bakanı Abdülaziz el-Kassab tarafından bulundu. Basın notu ele geçirdi ve intiharının suçunu İngilizlerde bulduğu anlaşılan tahrif edilmiş bir versiyonu yayımlandı. Temsilcilik, halkta es-Sadun'u intihara İngiliz politikalarının sürüklediği yolunda izlenim uyandırıldığı gerekçesiyle Faysal'a şikâyette bulundu. Faysal notun aslının eksiksiz yayımlanmasını temin ederek durumu tavzih etti ve es-Sadun'un intihar notunun Türkçe ve Arapça örneklerini Temsilciliğe gönderdi. Yine de es-Sadun'u kendi hayatını sona erdirmeye gerçekten de İngilizlerin inatçılığının ve ikiyüzlülüğünün ittiği izlenimi kamuoyunda yaygın olarak sürdü. İntihar notunun "Millet kendisine hizmet edecek insanları bekliyor. İngilizler buna razı değil" satırları Irak'ın siyasi sözlüğüne buyurgan acımasızlığın karşılığı olarak girdi.[71]

Es-Sadun'un ölümü Faysal için kritik bir zamanda meydana geldi. Faysal'a dostluk göstermese de es-Sadun siyaseten ona yaklaşmıştı. Siyaset sahnesinden ayrılması Faysal'ın siyasetin en ön sırasındaki mutlak mevkiye erişmesinin önündeki bir engeli belki kaldırmış fakat aynı zamanda onun için ciddi bir kayıp teşkil etmişti. Es-Sadun, İngilizlerle rahatsız edici ve yorucu bir süreci geçerek yeni bir anlaşmaya varmakta ihtiyaç duyulan yetki ve inandırıcılığa kuşkusuz sahip bir kişiydi. Faysal tarafından görev bu defa Es-Sadun'un kabinesinde İçişleri Bakanı olan Naci es-Suveydi'ye önerildi. Naci, eski kabine üyelerinin çoğunu yerinde tuttu ancak es-Sadun'un uyumu sağlayan eli olmaksızın kabine İngilizlere ve hükümetteki İngiliz danışmanlara hesapsızca hasmane bir tutumun içine kaydı. Hükümetteki Yasin el-Haşimi gibi radikaller 14 Eylül beyanını İngiltere'nin Irak'taki gücünün sönmesi şeklinde yanlış yorumladılar. Şiddetli basın kampanyaları ile es-Sadun'un intiharının suçunu tamamen İngiltere'nin sinsiliğine atfeden tahrif edilmiş yorumlarıyla zaten alevlenmiş İngiliz karşıtı kışkırtmaları körüklediler. Eski dönemlerde böyle kışkırtmalar İngilizlere siyasetlerinin halk tarafından sevilmediğini işaret etmek, bunun yerine kendi çözümlerini önermek yoluyla Faysal'ın yararına işleyebilirdi. Fakat başbakan ve Yasin'in başını çektiği kampanya tonu ve içeriğiyle tehlikeli seviyelere yükselmekteydi. Faysal İngilizlere ve danışmanlara sert saldırıları nedeniyle iki gazetenin kapatılması için baskı yaptı.[72] İngilizlerin gücü radikallerin düşündüğü ölçüde kesinlikle düşüşte değildi ve basiretsiz çatışma siyaseti

yakında başlayacak müzakerelerde Temsilciliğin iyi niyetinin muhafaza edilmesini tehlikeye atabilirdi. Aynı zamanda Faysal Irak'a daha fazla yetki verilmesi taraflısı olduğu bilinen yeni Yüksek Komiser Sir Francis Humphrys'i karşılıyordu. Naci es-Suveydi kabinesinin Irak'ın bağımsızlık yolunda belirleyici rol oynayacak antlaşmayı müzakere edemeyeceği giderek açığa çıktı. Naci es-Suveydi, Osmanlı borçlarının Maliye Bakanı Yasin el-Haşimi tarafından yetkisizce çözüme bağlanmasının da kısmen etkisiyle meclisten istifa çağrıları alıyordu. Naci kaçınılmazı anladı ve kabinesini kurmasının üzerinden henüz dört ay geçmemişken 9 Mart 1930'da istifasını verdi.

Faysal'ın eline şimdi kendi adamını atamak ve yeni İngiltere-Irak Antlaşması'nı tam anlamıyla biçimlendirmek fırsatı geçmişti. Yeni başbakan olarak Nuri es-Said'i seçti.

25. Bölüm

Faysal Sonunda Haklı Çıkıyor

14 Eylül beyanı Faysal'ın önüne, bağımsızlığa ve Irak'ta iktidarını sağlamlaştırmaya doğru giden bir yol açmıştı. Sadece en önemli desteği değil, kendi başına da güçlü bir şahsiyet olan başbakanıyla bu yolda sebatla ilerledi. Nuri de her şeyden önemli olan bu antlaşmayı İngiltere'yle bir an önce sonuca bağlamaya aynı şekilde kararlı ve gerekirse bu yolda tüm ülke içi muhalefete aman vermemeye hazırdı. Hem Faysal hem de Nuri hizipçi siyasetin başını çeken önderlerin tahakkümündeki parlamenter demokrasinin, Irak'ın bütünleşmesi ve kalkınmasına faydalı olup olmayacağı konusunda endişe içindeydi. Anayasanın öngördüğü parlamenter sistemin usulleri içinde çalışmaya razı olsalar bile iktidarın nimetleri için didişen siyasetçilerin bu tutumu her öneriyi, girişimi veya kararı uzun irade mücadelelerine dönüştürüyordu. Anayasal demokrasi ve kayıtsız şartsız bağımsızlık gibi erdemli siyasi hedeflere bağlı olduğunu iddia eden milliyetçi muhalefet, Faysal devlet makamlarının meyvelerini sunar sunmaz önemli liderlerini ona kaptırmaktaydı. Faysal ne olduklarını gayet iyi bilse de liderlerinden birine yeni hükümetlerinde ihtiyaç duyabileceğini düşünerek asgari işbirliğini muhafaza ediyordu. Pragmatizm ve esnekliği parolası kabul eden Faysal gördüğü her fırsatı değerlendirmekten geri durmadı. 14 Eylül beyanı üzerine inşa edilecek yeni bir antlaşma, manda sisteminin dar kalıplarından kurtulmasına imkân tanıyacak böyle bir fırsattı.

Faysal komşu ülkelerdeki ve Avrupa'daki gelişmeleri yakından izlerdi. Avrupa'da ve bölgede yeni bir hükümet modeli gelişmekteydi. Bu model anayasal yönetimin tuzaklarını gideriyor ve aynı zamanda geri toplumları örgütleme ve geliştirmede daha üstün bir yol gibi görünüyordu. Türkiye ve İran'da milliyetçi ve otoriter sistemlerin gelişmesini hayranlıkla izledi. Mustafa Kemal ülkesinde kısa zamanda geleneksel

toplum ve otoritenin tüm izlerine karşı sert önlemler alan radikal bir modernleşme programını amansızca uygulatıyordu. İran'da artık şah ilan edilen Rıza Pehlevi Türkiye'den çok farklılık gösteren ve farklı dinamiklere sahip bir toplumda benzer bir yol izliyordu. Daha uzaklara gidildiğinde, Mussolini'nin faşist İtalya'daki deneyimleri Faysal'ın aklını kurcalıyordu. Tüm bu büyük toplumsal mühendislik deneyimlerinin uzaktan bakıldığında çekici tarafları vardı. Geri kalmışlık ve bağımlılıktan kısa ve emin bir yolla çıkış vaat ediyor, kendi çıkarlarına hizmet eden siyasetçiler ile keskin dilli yozlaşmış basın tarafından yoluna taş konamayan etkili ve iş gören hükümet yapıları sunuyorlardı.

Faysal 1930 yazında Roma'yı ziyaret etti. Mussolini hükümetinin gurur vesilesi olan büyük anıtları, konut alanlarını, hükümet binalarını ve mühendislik harikalarını dolaştı. Faysal gördüklerinden belli ki etkilenmişti. Gezisi sırasında Mussolini, Faysal şerefine resmi bir ziyafet verdi. Ziyafet sırasında İtalyan Dışişleri Bakanı Dino Grandi'nin arkadaşı olan tanınmış İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica'yı Faysal'ın yanına oturttu. Mussolini içi geçmiş sömürge devletleri İngiltere ve Fransa'ya nazaran faşist İtalya'nın vaatlerini ve başarılarını vurgulamak için doğuda bir kültür hareketi başlatmıştı. Canonica'nın çarpıcı heykelleri bu stratejinin önemli bir unsuruydu. Yemekte Canonica konuşmayı heykel çalışmalarına getirdi ve Mussolini'nin onayıyla Bağdat'ı bir heykeliyle süslemek istediğini duyurdu. Heykelin konusu Kral Faysal'ın kendisiydi. Faysal, Canonica'nın önerisini kabul etti. Heykeltıraş aynı yıl Mustafa Kemal'in büyük bir mermer heykelini çalıştığı Ankara'dan Bağdat'a gelerek Faysal'ın meşhur atlı heykeline başladı.[1]

Bağdat'taki Amerikan maslahatgüzarı, Irak siyasi sahnesinin zeki gözlemcisi Alexander Sloan, Faysal'ın değişen bakış açısı hakkında şöyle yazmıştır. "Kral Faysal'ın bir süredir önde gelen kişilerden küçük bir grubun yardımıyla kamuoyunu dikkate almaya pek ihtiyaç hissetmeksizin Irak'ı idare edebileceğine inandığı belirginlik kazandı ve böyle davranmaya hazırlandığına ilişkin işaretler eksik değil. Ordu ve polis güçlerinin sayısında yakın zamandaki artış, planlarının göstergesidir... Kendisi mecburi askerlik taraflısıdır ve muhtemelen yakın zamanda bu uygulamaya geçecektir."[2] Maslahatgüzar, Washington'a daha önce gönderdiği bir telgrafında Faysal'ın Mussolini'nin hayranı haline geldiğini

açıkça belirtmişti: "Faysal'ın ziyareti sırasında görüştüğü ve politikalarına hayranlık duyduğu Mussolini'yi taklit etmeye başladığı çok belirgin."[3] Faysal'ın görüşlerini ve politikalarını incelemek ve yorumlamak için çok daha iyi donanımlı olan Temsilcilik de Faysal ve Nuri'nin "saray otokrasisi" kurma arzularından bahsediyordu. "Belki de Mussolini ve Mustafa Kemal gibi bir modeli inceleyen ve Kral Faysal'la birlikte Bağdat'ta otokratik bir devlet kurmaya kararlı bir Nuri Paşa vardır."[4] Fakat bu iki isim aynı zamanda Faysal'ın, düşüncelerini herkesi ezerek kabul ettirecek karaktere ve bu yönde arzuya sahip olmadığını takdir ediyor, otokratik eğilimlerine ilişkin değerlendirmelerini, temelde uzlaşmacı tabiatını bildiklerinden tadil ediyorlardı.

Faysal'ın ılımlılığı meşhurdu ve tabiatı icabı orta yolu tercih ederdi. Bir keresinde, heykeltıraş Canonica'ya poz verirken dostu Lübnanlı yazar ve tarihçi Emin Rihani ziyaretine gelmişti. Rihani kimlik ve modernleşme hakkında Faysal'la sohbete girdi. Faysal, "Avrupalıların kültürüne böyle boğazımıza kadar girmişken, kültürümüzü muhafaza edebilir miyiz Emin? Öte yandan kendi milli kültürümüzü reddedip Batı'nın kültürünü ve simgelerini benimsememiz doğru mu?" diye cevabını beklemediği bir soru sordu. Rihani ise yapılacak tercihin irtica ile Mustafa Kemal'in şok politikaları arasında olacağını söyleyerek kışkırtıcı bir cevap verdi. Faysal buna şöyle karşılık verdi:

> Benim fikrime göre, ne ulema ne de Mustafa Kemal. Medreselerimiz eski ve kısırdır. Din adamlarının mektepleridir ve din adamları içindir. Ulema sarığı gibi kendi etraflarında dönüp duruyorlar. Fakat hâlâ onlara ihtiyacımız var. Bugün hepsini fesheder, çocuklarımıza sadece tabii bilimleri öğretirsek, dinsizliğe ve maddeciliğe dönerler. Yahudi veya Hıristiyan çocuklarına inançları evlerinde anneleri tarafından Tanrı inancı zihinlerine kazınarak öğretilir. Fakat Müslüman çocukları evlerinde bir şey öğrenmezler. Anneleri cahildir; babalarıysa iştedir ve çoğu okuma yazma bilmez. Dolayısıyla çocuk cami mektebine zihni boş olarak gelir ve burada imam tarafından aklına yüzeysel dini bilgiler doldurulur... Ancak sana söz veriyorum, Allah'ın izniyle medreselerimizi ıslah edeceğiz ve bilgili din adamları kadrosu kuracağız. Talebeler hem dinlerinin temelini öğrenecek hem de çağın bilimsel ruhunun derinliklerine inecekler. Bu yolla modern zihniyetli dini sınıfımız olacak... O zaman devlet okullarında dinin öğretilmesinden vazgeçebiliriz.[5]

Faysal, medreselerin kapatılıp, büyük kısmı köylü ve geleneksel yapıdaki nüfusa modernliğin zorla benimsetilmesi şeklindeki Mustafa Kemal çözümünü reddetmişti.

Yine de Faysal, kendi yarı otokratik rejimini kurma deneyimine girişti. Sorun çıkartmaktan başka işe yaramayan iç muhalefetin İngiltere'yle yeni antlaşma için hayati müzakereleri kösteklemesine izin vermeye hiç niyeti yoktu.

1930 İngiltere-Irak Antlaşması ve Sonrası

Nuri kabinesini 23 Mart 1930'da kurdu. Şii bakan Abdül Hüseyin el-Halabi dışında, Faysal'ın teker teker seçtiği kabinenin tümü Faysal'la beraber Arap ayaklanmasında veya Suriye'de çarpışmış eski şerif taraflısı subaylardan oluşmaktaydı. Yasin el-Haşimi özellikle kabine dışı bırakılmıştı. Nuri'nin siyasi geçmişi İngiliz etkisi veya idaresi altına girmekle suçlanamayacak kadar temizdi. Aynı zamanda Temsilcilik nezdindeki itibarı kabinesinin terkibinden memnun kalınacak kadar da yüksekti. Ayrıca yeni Yüksek Komiser Sir Francis Humphrys de Nuri'nin hükümetine olumlu yaklaştı. Humphrys gençliğinde isim yapmış bir kriketçiydi. Özel okuldan Oxford Üniversitesi'ne, buradan Hint ordusuna, sonra da Hindistan ile Afganistan'da siyasi göreve giden, bilindik bir kariyer çizgisi izlemişti. Faysal'la iyi ilişkiler sürdürmeye kararlıydı. Humphrys'in hoşa giden bir davranış tarzı olduğu gibi analitik ve içgörü sahibi bir zihni vardı. 1930'ların değişen dünyasında, milliyetçi hareketlerin yükseldiği bir dönemde, İngiltere'nin emperyal politikalarının değişimden geçmesi gerektiğinin farkındaydı. Reformcu Kral Emanullah Han'a karşı ayaklanmaya şahit olduğu Afganistan'daki deneyimleri de değişim getirirken itidale ihtiyaç olduğu kanısını geliştirmesine yol açmıştı. Uyumlu ve çatışmadan kaçınan yaklaşımıyla antlaşma müzakerelerine bu tutumunu yansıttı.[6]

Faysal ve Nuri İngilizlerle müzakereleri hızla başlattılar. Süreç sıkı kontrol altında tutulup diğer siyasi liderlerle çok az istişarede bulunuldu. Üç ay içerisinde yeni antlaşmanın taslağı son rötuşlarının yapılması için Londra'ya gönderildi. Antlaşma Faysal'a istediklerinin çoğunu veriyordu: İngiltere Irak'ın tam bağımsızlığını tanıyor, kamu düzeni ile

dış savunma sorumluluğunu Irak üstleniyor ve Irak yasaları harici özel statü tanınacak iki hava üssü dışında tüm İngiliz güçleri ülkeden çekiliyordu. Ancak Irak İngiltere'ye yirmi beş yıllık ittifak antlaşmasıyla bağlı kalacak ve Bağdat'taki İngiliz büyükelçisine diğer ülkelerin büyükelçilerinden daha üst statü tanınacaktı. Irak ayrıca danışman atarken diğer ülkelere nazaran İngilizleri tercih edecekti. İngilizler Irak ordusuna teçhizat ve eğitim sağlamayı taahhüt ediyordu. 18 Temmuz'da Londra'da yayımlanan antlaşma metni ertesi gün Bağdat basınında iktibas edildi.

Antlaşma, Faysal'ın teklif edilenin azamisini alıp kabul etmek, ihtilaflı konuları geleceğe bırakmak stratejisinin başka bir örneğiydi. İngiltere'nin Irak'taki gücünün sürmesinin ve tercihli statüsünün Bağdat'taki milliyetçilerin sinirini oynatacağına kuşku yoktu. Fakat emperyal gücün imtiyazlarını azar azar aşındırma siyaseti sonuç vermişti. Irak Fransız manda idaresi altında bulunanlara veya düpedüz sömürge olanlara göre siyasi bağımsızlık derecesi anlamında diğer Arap ülkelerinden kıyas kabul etmez derecede daha iyi vaziyetteydi. Faysal 1930 İngiltere-Irak Antlaşması'nın ve Irak'ın bunun ardından bağımsızlığını almasının manda sisteminden kurtulmaya çalışan diğer Arap ülkelerinin önünü açacağına içtenlikle inanıyordu ve aslında haklı da çıkmıştır. Özellikle Levant bölgesindekiler olmak üzere, diğer Arap ülkelerinin kamuoylarının sesi yüksek çıkan kesimleri, Irak'ın siyasi gelişimini Fransızların idaresi altında hâlâ eziyet çeken diğer Arap ülkeleriyle olumlu bir gözle kıyaslıyorlardı. Faysal'ın zihninin gerisindeyse Arap ayaklanmasının vaat ettiği büyük Arap konfederasyonuna bu ülkeleri çekmekte Irak'ın öncülük etmesi fırsatı yatmaktaydı. Aynı zamanda Faysal İngiltere'nin ekonomik kalkınma ve askeri hazırlık bakımından Irak'a taahhüdüne duyulan ihtiyacın bilincindeydi. Irak'ın dış siyasetinin temel taşı olarak İngiltere'yle ittifakı sürdürmeye hiç karşı değildi. Örneğin İtalya'yla ittifaka girme arzusu aklını çelmesine rağmen Faysal, İtalya gibi denenmemiş bir güç uğruna İngilizlerle bağlantıyı bir kenara atmayı ciddiyetle hiç değerlendirmedi.

Bununla beraber, Bağdat'taki radikal milliyetçiler antlaşmanın bu soğukkanlı bakış açısını görmeyi reddedip kışkırtmalarına hız verdiler.[7] Kürdistan'ın özel şartlarından antlaşmada bahsedilmemesinden telaşlanan Kürtler de antlaşma karşıtı ittifaka katıldılar. Dahası, yeni antlaş-

manın çoğunluk tarafından onaylanması gerekiyordu. Halbuki bazıları Nuri'nin siyasi düşmanlarına eğilimli olan mebusların sadakatine güvenmek mümkün değildi. Faysal'ın programı onaylanacaksa, antlaşmaya tartışma kabul etmeyecek çoğunlukla destek verecek yeni bir meclis seçilmeliydi. Haziran 1930'da Avrupa'ya hareketinden önce Faysal, yokluğunda naiplik edecek ağabeyi Ali'ye meclisin dağıtılması ve yeni seçimlerin ilan edilmesi talimatını bıraktı. Nuri de hükümetin net bir çoğunluk elde etmesi için çalışmalarına koyuldu. İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'yı ziyaretlerinin ardından Bağdat'a 1 Ekim 1930'da dönen Faysal, Nuri'nin hazırladığı hükümet yanlısı aday listesini onayladı.

1930 seçimlerini sıkıca denetleyen Nuri hiçbir şeyi şansa bırakmadı. Seçimleri doğrudan denetleyebilmek için içişleri bakan vekilliğini de uhdesine almıştı. Muhalefet taciz edildi, gazete editörleri tehditlerle karşı karşıya bırakıldı ve muhalefet edebilecekler kontrol altında tutuldu. İşbirliği yapan şeyhlere devlet arazilerinden rüşvet verilmesi veya karşı çıkanların ellerinden tahsis edilmiş devlet topraklarının alınabileceği tehdidinde bulunmak için Toprak Kanunu bol bol kullanıldı. Şii lideri ve muhalif el-Vatani Partisi'nin başkanı Cafer Ebu et-Timmen'in başını çektiği seçim boykotu gayreti başarısızlığa uğradı. Partideki kendi arkadaşları bile bencil çıkarları uğruna seçime katılmaya kararlıydı. Birçoğu yetkilerini kaybederek dışarıda kalmaktansa, uzlaşma sebebiyle suratları asık olsa bile meclisteki milletvekili koltuğunu korumayı tercih ediyordu. Necef müçtehitleri Ebu et-Timmen'in boykota destek çağrısını geri çevirdiler. Milliyetçi politikacıların siyasi dalaşmalarına ilgi duymuyorlardı. İlgilerini uyandırabilecek ve gözlerinde önem taşıyan tek konu İslam devletiydi ve Irak'ın bu yönde ilerlediğini söylemek zordu.[8] Ebu et-Timmen ümitsizlik içinde hükümetin seçimlere müdahalesinden şikâyet ederek Nuri'nin seçim sürecine galiz müdahalelerini durdurmasını ve anayasayı korumasını talep etmek için Faysal'a bir mektup yazdı. Faysal'ın cevabı çok açıktı. Seçimler yasalara uygundu ve sorunların tümünü süreci engellemeye çalışanlar çıkartmaktaydı. Seçimler 20 Ekim'de düzenlendi ve hükümet taraftarlarının büyük çoğunluğa sahip olduğu bir meclis oluştu. Yasin el-Haşimi ve Raşid Ali gibi sadece birkaç muhalefet lideri, o da çok küçük farklarla seçilebilmişti. Sağlam hükümet çoğunluğuna sahip yeni meclis, beklendiği gibi göstermelik birkaç karşı oyla 16 Kasım 1930'da antlaşmayı onayladı.

Ancak antlaşmaya muhalefet yaygındı. Seçim sürecine hükümet göz göre göre müdahale etmemiş olsaydı, Faysal ve Nuri meclisi denetim altında tutamayabilir, antlaşmanın onaylanması zora girebilirdi. Ancak Faysal'ın önündeki tercihler de sınırlıydı. Manda rejimi tek taraflı feshedilemezdi. Bu maksatla, İngiltere'nin mutabakatı ve işe etkinlikle karışması gerekliydi. İngiltere'nin müzakerelere yanaşmaması halinde Faysal'ın yardıma çağırabileceği "uluslararası kamuoyu" mevcut değildi. Milletler Cemiyeti zaten Avrupalı sömürgeci devletlerin tahakkümü altındaydı ve bir tutum benimseyecekse, mandanın muhafazası yönünde tavır alacağı açıktı. Cemiyet, bağımsız bir Irak devletinde kalacak azınlıklarından derin endişe duyuyordu. Cafer Ebu et-Timmen 1930 antlaşmasının hükümleri ile seçimlerin yürütülüş tarzını protesto eden uzun bir mektubu Milletler Cemiyeti'ne gönderdi fakat katı bir kayıtsızlıkla karşılaştı. Faysal da muhalefet liderlerinden çok azının gerçekte milliyetçi mülahazalarla harekete geçtiklerini biliyordu. Resmi bir devlet makamı ufukta belirdiğinde bunlardan birçoğu muhalefetten hükümet yandaşlığına geçmişlerdi. İngiltere'yle "özel ilişkinin" tamamen kesilmesinden daha azına razı olmayı reddeden bir çizgiye bağlılığını koruyan Cafer Ebu et-Timmen gibi değerli siyasetçilerin sayısı azdı. Kendisi muhalefet hayatı boyunca İngiliz etkisine muhalefette tutarlılıkla hareket etmiş, Irak'ta milli bir Arap/İslam devleti görmeyi arzulamıştı. Çıkarlarına uygun düştüğünde onu çoğu zaman ortada bırakan eski müttefikleri tarafından vatanseverliği sık sık istismar edilmişti.[9] Irak'taki sıradan Şiilerin 1930 antlaşmasına muhalefetleri büyük ölçüde zorunlu askerlik sistemine kapıyı açacağı korkusundan kaynaklanmaktaydı. Kürtler ise bağımsızlığın merkezileşmiş ve Arap milliyetçisi bir devletin idaresine girecekleri anlamına geleceğinden endişe duymaktaydılar. Ekim 1930'da antlaşmaya karşı Süleymaniye'de düzenlenen büyük bir gösteride yirmi protestocu hayatını kaybetti.[10]

Faysal'ın Avrupa gezisinden dönüşünden sonra birçoklarının fark ettiği gibi otokrasiye eğilim göstermesi şahsi tercihi değildi. Daha çok, sonucu Irak'ın geleceğine esaslı etkide bulunacak antlaşmanın müzakere sürecini kontrol etme arzusuna dayanmaktaydı. Muhalefetin istediği yola girilmesi halinde, antlaşma müzakereleri İngiltere'nin ülkedeki konum ve ayrıcalıklarını tamamen elden çıkarmaya yanaşmak istememesi sonucu çıkmaza girebilirdi. Bunun üzerine İngiltere'yle şiddetin de devreye gireceği uzun ve acı verici bir çatışma için sahne hazırlanmış olurdu.

Daha hazmedilir nitelikteki alternatif ise tehlikeler içermekteydi. Bölünmüş muhalefeti ezmenin beraberinde getirdiği riskler vardı. Muhalefeti oluşturan birbirinden ayrı grupları mecliste, basında ve sokaklarda hükümete meydan okuyacak ortak bir cephe kurmaya itebilirdi. Görüşlerin kutuplaşmasının riskleri büyüktü ve gelecek yıllarda ülkenin siyasi hayatını zehirleyebilirdi. Aynı zamanda Faysal muhalefet liderlerini politikalarını kabule yönlendirmek amacıyla rüşvet veya çıkar temin ederek ikna etmekte eski cömertliğini de kullanamadı. Irak ve dünya, ülkenin kamu maliyesini sert etkileyen ciddi bir ekonomik krizden geçmekteydi.

Müzakerelerin ayrıntılarını sıkıca denetleyen Faysal Iraklı müzakerecilerin halka açık yüzü olarak Nuri'yi gösterdi. Bu yolla, kaçınılmaz tepkiler kendini belli ettiğinde muhalefet nezdinde inanılırlığını devam ettirip bir ölçüde manevra sahasını koruyabildi. Öte yandan Faysal zihinlerde antlaşmanın Irak için iyi bir pazarlık teşkil ettiğinden kuşku bırakmadı. Vilayet temsilcilerine Ekim 1931'de yaptığı bir konuşmada şöyle demekteydi: "Irak'ın özgür ve bağımsız bir ülke olduğu, kendi iradesinden başka efendi kabul etmediğini size tekrar etmek isterim. Müttefikimiz İngiltere bizden bir hava güzergâhı dışında bir şey istememektedir. Evet, İngiltere bizden özgür ve bağımsız olmamız dışında başka bir şey talep etmemektedir. Aranızdaki gazetecilerden bunu büyük puntolarla ilan etmelerini istiyorum... Arkadaşlarınıza gördüklerinizi ve söylediklerimi duyurunuz, ne kendinizi ne de halkı yanıltmayınız. Ben ve ülkem özgürüz. İşlerimizde ortağımız yoktur ve Milletler Cemiyeti'ne girdiğimizde Allah'tan başka kimse üzerimizde vasilik yapamayacaktır."[11]

Ancak, Faysal'ın haklılığının ortaya çıkması ülke ekonomisinin ciddi mali sıkıntı içine girdiği çok güç bir döneme rast geldi. Irak'ın hububat üretimi düşmüş, dünya emtia fiyatları çökmüştü. Kırsal bölgelerde karışıklıklar yayılmakta, aşiretler silahlanmaktaydı. İlk defa olarak yalnız hükümet değil Faysal'ın şahsına da saldırılarda bulunulmaktaydı. Yasin el-Haşimi'ye duyduğu derin nefrete rağmen Cafer Ebu et-Timmen kendi partisi el-Vatani ile el-Haşimi'nin el-İkha Partisi'ni yeni bir grupta bir araya getirerek muhalefetin güçlerini birleştirmeye gayret ediyordu. Mart 1931'de iki parti birleşerek hükümete muhalif ortak koalisyon partisi el-İkha el-Vatani'yi kurdu. Hükümeti düşürmeye kararlı Yasin el-Haşimi ve Raşid Ali beraberce meclisten istifa edip, hükümet üzerindeki baskıyı artırdılar.

Karışıklıklar Orta Fırat Vadisi'nde de yoğunlaşmaktaydı. Şiilerin yakınmalarının arkasındaki daha derin sebeplere cevap vermeye imkân bulamayan Faysal bölgenin başlıca şehirlerini şahsen dolaşarak çalkantıları yatıştırmaya çalıştı. 13 Nisan 1931'de beraberine Şiilerin önde gelenlerinden Senato Başkanı Seyyid Muhammed es-Sadr ve kabinedeki iki Şii bakandan biri olan Abdül Hüseyin el-Çelebi'yi alarak Hilla, Necef ve Kerbela'yı ziyaret etti. Gezi başarılı sayılamazdı. Gidilen her yerde Nuri hükümetinin politikalarını, siyasi faaliyetlere ve basın özgürlüğüne getirdiği kısıtlamaları kınayan gösterilerle karşılaşıldı. Hilla'de göstericiler Faysal'a baskıların yarattığı sonuçların giderilmesini talep eden bir dilekçe sundular ve antlaşmaya desteğini geri çekmesini istediler. Necef'te Şii müçtehid önderlerinden Seyyid Bekir el-Hilli, Faysal'ın huzuruna izinsizce çıkarak Şiilerin taleplerine ilişkin bir beyanda bulundu ve Faysal'ın cevabını bile dinlemeden çıkıp gitti.[12] Faysal'ın ülkenin güneyindeki otoritesi ve itibarı dibe inmişti. Bulabildiği yatıştırıcı çare bölgeye ilk defa bir Şii'yi vali atamaktı. Ancak bu önlem Şiilerin tehlikeli hale gelmeye başlayan düşmanlığı üzerinde ciddi etki yaratamayacak kadar yetersizdi. Boşa çıkan geziyi yorumlayan Amerikan maslahatgüzarı, Şiiler arasındaki memnuniyetsizliği kaydetti: "Aşağı Fırat boyundaki Şii cemaatleri arasında huzursuzluk işaretleri bir süredir belirgindi. Esasen Şiiler ülkede son on yıldır üzerlerinde bir dereceye kadar denetim kuran hükümeti bir türlü kabullenemediler. Hükümetin Arap mensuplarının Sünni Müslümanlardan oluştuğu gerçeğinden hiç memnuniyet duymuyorlar."[13]

1931 Genel Grevi

Toplumda istikrarsızlığın baş göstermesini, küçük esnafı ve zanaatkârları orantısızca etkileyen belediye vergisinin uygulamaya girmesi tetikledi. Her ne kadar gelirleri müzmin derecede düşük Irak bütçesini düzeltmek için bu vergi bir süredir tartışılmaktaysa da, 2 Haziran 1931'de yasalaşması, muhalefete esnaf arasındaki hoşnutsuzluğu kullanmak için fırsat yarattı. Faysal 4 Temmuz'da Nuri es-Said ile birlikte resmi bir ziyaret için Türkiye'ye hareket etmiş, ardından da dinlenme ve tedavi amacı ile her zaman yaptığı gibi Avrupa'ya geçmeye hazırlanmaktaydı. Ayrıca Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi için cemiyetten kesin

bir tarih soruşturmayı da planlamaktaydı. Ertesi gün Bağdat'ta genel grev ilan edildi. Yaygın olarak riayet edilen grevin düzenleyicisi Bağdat esnaf locasıydı. Bağdat hayalet şehre dönmüştü. Tüm dükkânlar ve pazarlar kapalıydı. Gıda ve diğer ihtiyaçlar için şehir halkı başının çaresine bakmaktaydı. Oteller, lokantalar, sinemalar, kulüpler, hatta yeraltı pavyonları bile greve uydu. On iki gün boyunca süren grev Irak'ın bütün büyük şehirlerine yayıldı ve her zaman sükûneti ve sıkıntı çıkarmayan tutumuyla tanınan Basra'yı bile etkisine aldı.[14]

Nuri'nin kabinesi grevin en kötü etkilerine karşı bazı önlemler almış ancak greve bu kadar yaygın ve geniş katılım karşısında hazırlıksız yakalanmıştı. Faysal ülkede yokluğu sırasında naiplik yapan ağabeyi Ali'ye telgraf göndererek grevcilere karşı kararlı davranılmasını ancak kuvvet kullanımından kaçınılmasını istedi. Nuri'nin yokluğunda grevle kendi saflarından ayrılarak hükümetin tarafına geçtiği için muhalefetin tahkir ettiği Başbakan Yardımcısı Muzahim el-Paçacı meşgul oldu. Grevci esnaf ve tüccarlar sokaklara çıkarak taşkınlık yaptı ve polisle çatıştı. Göstericiler siyasi muhalefetin slogan ve taleplerini benimseyince genel grev tatsız bir hale büründü. Aşırı kuvvet kullanan Muzahim birçok göstericiyi tutuklatıp polise kalabalıkları dayaktan geçirme ve dağıtmak için gerçek mermi kullanma emri verdi. Ayrıca naip prense muhalefetin liderlerini tutuklama, hatta Yasin el-Haşimi'yi Irak vatandaşlığından atma gibi zalimce önlemler önerdi.[15] Durum karşısında paniğe kapılan naip Ankara'ya ürkütücü bir telgraf göndererek Bağdat'taki durumun vahametinin arttığını, olayların hükümetin kontrolünden çıkmaya başladığını bildirdi. Faysal'a geri dönmesi için yakararak, kendisi gelemezse en azından başbakanı göndermesini istedi. Faysal, bunun üzerine Nuri'den derhal Bağdat'a gitmesini istedi. Nuri'nin varışından birkaç gün sonra durum sakinleşmişti. Uzlaşmacı hareketler ve sert tedbirleri uyum içinde beraberce kullanan Nuri kısa zamanda meseleyi kontrol altına aldı. Fakat en kötüsüne ramak kalmış, RAF, aşiretleri ayaklanmaktan vazgeçirmek ve genel grevin enikonu isyana dönüşmesini engellemek için Fırat Vadisi üzerinde sortiler gerçekleştirmişti. Faysal'ın popülaritesi dibe vurmuş, grevciler cumhuriyet ilan edilip Yasin el-Haşimi'nin başkanlığa getirilmesi için sloganlar atmışlardı.

Nuri, Muzahim el-Paçacı'nın grevcilere karşı haşin tedbirlerine arka çıkmış olsa da, şiddet ve kargaşalıkların hesabı Muzahim'e kesildi. Halk

nezdinde hiç itibarı kalmayan Paçacı'nın kabineden istifası için baskılar yoğunlaşmaktaydı. Ekim 1931'de istifası üzerine Nuri kabinesini yenileyip o sırada Türkiye'de elçilik yapan Naci Şevket'i İçişleri Bakanlığı'na getirdi. Faysal Irak'ın Londra elçiliğini teklif ederek Muzahim'i teskin etmeye çalıştı. Fakat Mayıs 1932'de çıkan bir skandal Faysal'ın şahsi konumunu zedeledi. Genel grev sırasında dört imzasız mektup yayımlanmış, bunlarda Faysal'ın popüler Bağdat Belediye Başkanı Mahmud Suphi el-Defteri'nin eşiyle ilişki yaşadığı ima edilerek kadının Faysal'ın Hartiye'deki sarayına sık sık ziyarette bulunduğu iddiaları dile getirilmişti. El-Defteri ile Muzahim'in arası hayli açıktı. Muzahim'in greve karşı tedbirlerine protestoda bulunan tüm Bağdat Belediye Meclisi istifa etmişti.[16] Muzahim de bunun karşılığında meclis üyelerinin istifalarını engellemediği için el-Defteri'yi görevden almıştı. Karalayıcı mektuplar Faysal'ın önde gelen başka Iraklı ailelerden kadınlarla da ilişki yaşadığını iddia etmekteydi.

Ayrıca mektuplar Faysal'ı memuriyetlere tayinde adam kayırmakla ve devlet parasını kötüye kullanmakla doğrudan suçlamakta, monarşinin feshedilip yerine cumhuriyetin kurulmasını talep etmekteydi.[17] Konu hakkında Muzahim'in çok sayıdaki siyasi düşmanlarının da kışkırtmasıyla polis, Genel Müfettiş Yardımcısı Binbaşı Wilkins idaresinde resmi soruşturma yürüttü. Polis raporu, karalayıcı mektupların hazırlayıcısı olarak skandalla Müzahim'i doğrudan ilişkilendirdi ve yargılanmadan önce milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasını istedi. Muzahim meclis tarafından dokunulmazlığı kaldırılmadan önce istifa etti.

Faysal, Nuri'nin, siyasi müttefiki Muzahim adına ricacı olmasına rağmen yargılanmasındaki ısrarını korudu. Kendisine yakışmayan ve alışılmamış bu intikamcılığının arkasında Faysal'ın mektupların gerisinde Muzahim'in bulunduğuna dair kanaati yatıyordu. Yargılanma sırasında tanık ifadeleri birbiriyle çelişti ve Muzahim suçlamalardan aklandı. Ancak Faysal'ın itibarı ve şahsiyeti büyük zarar görmüştü. Halk skandalın ve yargılamanın her aşamasını izledi ve aslı olmamasına rağmen kadın düşkünlüğü lekesi Faysal'ın üzerinden silinmedi. Kralın popülaritesinin gerilemesini değerlendiren Amerikan maslahatgüzarı Washington'a şöyle yazmıştır: "Kral Faysal Irak halkının bütünü nezdinde hiçbir zaman çok popüler değildi... Çoğu kişi onun kendilerine zorla kabul ettirildiğini düşünmektedir... Kral otomobiliyle Bağdat sokaklarında göründü-

günde varlığına önem verildiğini gösteren en ufak bir emare bile fark edilmez. Birçok defa sokaktan geçtiğini gördüm fakat geçişine herhangi bir şekilde dikkat edenler sadece kural olarak duran ve şapkalarını çıkaran yabancılardır. Gerçi kral her ne kadar hiç popüler olmamışsa da, son aylardaki gibi sevilmez de değildi. Öğrenilebildiği kadarıyla bunun sebebi büyük ölçüde muhalefet liderlerinin kendisine karşı aralıksız bir kampanya yürütmeleridir."[18]

Zehir saçan bu mektuplar kesinlikle, kralın halk nezdindeki itibarını bir ahlak meselesi çıkartarak sabote etmeyi hedefleyen Irak'ın entrikacı siyasetçilerinin işiydi. Muhafazakâr ve geleneksel bir toplumda ahlak düşkünlüğü ve uygunsuz davranış suçlamaları son derece ağırdı. Ancak Faysal açıkça çapkınlık yapan birisi değildi. Avrupa'da kadınlarla ilişkileri hakkında söylentiler duyulurdu; şayet doğruysa bu tür ilişkilerini büyük ihtiyatla yürütmüştür. Bağdat'ta normal şartlarda görüşemeyeceği insanlarla birlikte olabileceği ortamların keyfini çıkardığı Avrupa'ya ziyaretlerinden hoşlanırdı. Bu Avrupa maceralarında kendisini "Prens Usame" adıyla tanıttığı bile iddia edilmiş ancak teyit edilmemiştir.[19] Mesele Faysal'ın bu tür konuların üzerinde kaldığı değil, her zaman yüksek bir ahlaki tutumu koruması gerektiğinin bilincini kuvvetle taşımış olmasıdır. İftira mektuplarında iddia edildiği gibi Irak içinde bu tür açık ilişkilere girmesi düşünülemezdi.

Faysal ile Nuri arasında Muzahim konusunun ele alınışı, Nuri'nin artan gücünden ötürü Faysal'ın kaygısının arttığını maskeliyordu. Hükümet de ülkede geniş kesimlerce sevilmiyordu. Ancak muhalefet, Faysal ve Nuri tarafından başarıyla bölünmüş ve Nuri'nin sert önlemleriyle gözü korkutularak etkisiz eylemlere yönlendirilmişti. Nuri'nin uluslararası görünürlüğü de Arap ve Avrupa ülkeleriyle Londra'ya sık seyahatleri neticesinde artmıştı. Öte yandan es-Sadun gibi sevilmese de Temsilcilik nezdindeki konumu da düzelmişti; söylediklerine kulak verilmekteydi.

Faysal, iddialı başbakanının artan gücüne şüpheli gözlerle bakıyor ve kuşkusuz ülkenin zirvesindeki konumuna Nuri'nin tehlike doğurmasından endişeleniyordu. Faysal'ın sürekli olarak hükümetin işlerine müdahale ettiği gerekçesiyle Nuri'nin Temsilciliğe şikâyette bulunması, ikili arasındaki gerilimin yükselmesine neden oldu. Yüksek Komiser Vekili Hubert Young, Faysal'ın işlerini güçleştirdiği hakkındaki Nuri kaynaklı iddiaları Londra'ya rapor etmiştir: "Tarafımıza, Kral Faysal'la görüş

ayrılıklarının temelinde [Nuri'nin iddiasına göre] Faysal'ın kendine ve maiyetine küçük şahsi avantajlar temin için konumunu istismar etmesi olduğu belirtilmiş, bir dizi vergi ve gümrük harcı kaçırma, gayri kanuni emeklilik verilmesi gibi bazı vakalar sayılmış ve kendisine saygı duyan hiçbir başbakanın bunların devamına tahammül etmesinin beklenemeyeceği ifade edilmiştir."[20] Faysal'ın da Nuri hakkında yakınmaları vardı. Humphrys'e şöyle söylemişti: "Nuri Paşa kralın [Faysal] tavsiyelerinin hilafına idari makamlara ısrarla yetenek sahibi ve dürüst olmayan taraftarlarını tayin etmiş. Sokaktaki insan bunu bilmekteymiş ve Nuri'nin şöhreti zedelenip idare bundan zarar görmüş. Ve kendisine tembih edilmesine karşın âdetlerini değiştirmeyi reddetmiş."[21]

Nuri'nin Faysal hakkında dile getirdiği müdahale ve nankörlük iddiaları, istediği yerine gelmemiş bir gözdenin ifadelerine çok benzemektedir. Faysal o esnada muhalefeti siyasi sahanın merkezine getirmek için önlemler almaktaydı; karşıtlarını en zayıf zamanlarında vurma güdüsüne sahip değildi. Birbiri ardına irade mücadelelerinden zaferle çıktıktan sonra dahi siyasi muhaliflerini yıkma fırsatlarını kullanmaktan geri durmuştu. Irak'ın resmi bağımsızlığının arifesindeki Faysal, kendine aşırı güvenen bir başbakanın karşısında dışlanmış bir muhalefet görmek istemiyordu. İçgüdüsü, Irak'ın sığ siyasi sınıfına mensup kişiler arasında çıkabilecek büyük eşitsizliği dengelemek yönündeydi. Böylece sarayı önde gelen siyasetçiler arasındaki bitmek bilmez iktidar mücadelelerinin nihai hakemi rolüne konumlandırabilecek ve gerekirse takip ettiği yolu değiştirme fırsatını elde edecekti.

Kral ile başbakan arasındaki mücadelelerde Temsilcilik, İngiliz çıkarlarını itaatkâr veya kendisine yakın duran bir başbakanla takip etmenin Faysal'a nazaran daha kolay olacağına inandığından daha çok Nuri'nin yanında yer aldı. Faysal'ın İngiliz taleplerine veya siyaset önerilerine boyun eğmeye isteksiz veya karşı durduğu durumlarda, İngiltere'ye gönderilen resmi raporlarda Faysal'ı tanımlamak için kullanılan sıfatlar hor gören, hatta tehditkâr bir havaya bürünmektedir. Dobbs ve ondan önce Cox sık sık kuramsal açıdan İngiltere'nin yetkisi dahilinde sayılabilecek Faysal'ın tahttan indirilmesi ihtimalini öne sürmüşlerdi. 1930'ların değişen şartlarındaysa Humphrys daha ihtiyatlıydı. Tavsiyelerine uyulmadığında, halkın ayağa kalkıp Faysal'ı istifaya veya ülkeden ayrılmaya zorlayacağı ihtimalini gündeme getirmekteydi. Temsilcilik Faysal'ın

Nuri'yi değiştirme niyetini fark eder etmez, Humphrys tahtını bunun neticesinde yitirebileceği ihtimalini araya sokarak onu bu "aceleci" hareketten caydırmaya çalıştı. "Krala el altından saray entrikalarıyla en iyi dostlarını kendisinden uzaklaştırırsa, tüylerinin gelecekteki kabineler tarafından yolunmasının ve aslına bakılırsa tahttan bile indirilmesinin zaman meselesi haline geleceğini söylemeyi öneriyorum. Nuri'ye karşı kıskançlık duyduğuna ve istifaya zorlamak istediğine ilişkin emareler mevcuttur. Şayet [Nuri] saray entrikalarıyla yerinden edilirse Faysal ülkedeki en sadık dostunu yitirecektir ve esasen pek fazla dostu da kalmamıştır."[22] Neticede Nuri, Faysal'ın değerlendirmesindeki en ehliyetli ve kıymetli siyasetçi konumunu muhafaza etti ve gücü ile hareketleri hakkındaki münakaşalar, bu kanaati ciddi ölçüde değiştirmedi. Faysal'ın hükümdarlığı sırasında en uzun süre görevde kalan başbakan, Nuri'ydi. Kabinesi manda rejiminin sonunu getiren 1930 antlaşmalarını akdetmesinin dışında birçok başarılar elde etti.

Sınır Güvenliği: Necid

Güney Irak'a Vahabi akınları Faysal'ın hükümdarlığının daimi olayları arasındaydı. 1922 baskınının ardından daha küçük saldırılar devam etmiş, bunların boyutları ve temposu 1927 sonbaharında artmıştı. Hicaz Haşimi Krallığı'nın yıkılmasından sonra kendisine Necid ve Hicaz Sultanı unvanını biçen bin Suud, İngiltere'yle ittifak ilişkisine rağmen, bu akınları el altından kışkırtmaktaydı. Hatta Irak'la iki sınır antlaşması da imzalamıştı ancak bunları dikkate almamaktaydı. Faysal'ın bulduğu karşılık akrabası Şerif Şakir komutası altında saldırganları püskürtecek ve Necid'e karşı saldırılar gerçekleştirecek bir Bedevi sınır gücü oluşturmaya çalışmaktı. Bu önerisi yüksek komiser tarafından Irak sınırlarının nihai savunucusu sıfatıyla RAF'ı çatışmanın içine çekeceği gerekçesiyle kabul görmedi. İngiltere'nin Vahabi akınlarına karşı Irak ordusunun genişletilmesine onay vermemesi doğal olarak Bağdat'taki söylentileri körükledi. İngiltere'nin bilerek Irak ordusunun gelişmesini engellediği, bu yolla Irak'ın RAF'a bağlılığını ilanihaye sürdürmek istediği söyleniyordu.

Faysal, manda rejiminin sonunun yaklaşmasıyla yetkileri arttıkça, bin Suud'la mücadeleyi sonlandırmayı istedi. Haşimilerin bin Suud'la

kavgaları Vahabi hareketinin çıktığı 18. yüzyıla kadar geri gittiğinden bu acı ilacı içmek ona zor gelmiş olmalıdır. Ayrıca hürmet duyduğu ağabeyi Hicaz'ın sabık kralı Ali'nin Bağdat'taki mevcudiyeti Hicaz'daki şerif ailesinin topraklarının bin Suud yüzünden yitirildiğini her zaman acı acı hatırlatıyordu. Birçok defa başbakanlık yapmış eski siyasetçi Tevfik es-Suveydi'nin hatıralarında yazdığı gibi, "Hicaz'daki memleketini yitirmiş bir ailenin mensubu ve kral olarak Faysal'ın duygularının üstesinden gelmesi zordu. [Şimdi ise] babasından veya tahtını bırakmak zorunda kalan ağabeyi Kral Ali'den çok farklı bir siyasetin sorumluluğunu taşıyordu. Ancak Kral I. Faysal'ın bilgeliği ve güçlü sinirlerinin, ağabeyinden [bin Suud hakkında] duyduğu devamlı şikâyetlerin üstesinden geldiği aşikârdır... [Faysal] Irak kralı sıfatıyla tüm bu sorunları bir kenara attı ve bin Suud'la Irak'ın çıkarları uğruna düzgün ilişkiler tesis etmeye karar verdi."[23] Bu yöndeki fırsat, bin Suud'un 1929 sonlarında Faysal el-Duveyş önderliğinde yoldan çıkan Vahabilere karşı seferi vesilesiyle belirdi. Faysal Yüksek Komiser Humphrys aracılığıyla bin Suud'la görüşmek için davette bulundu. Bin Suud Irak topraklarında görüşmeye isteksizdi. Diğer taraftan iki ülke arasındaki tarafsız çöl topraklarında buluşmaya da razı değildi. Humphrys bunun üzerine o sırada Körfez'de seyreden İngiliz harp gemisi *Lupin*'de görüşmeyi önererek meseleye çözüm getirdi. Krallar öneriyi kabul etti ve 21 Şubat 1930'da Şattülarap ağzında demirlemiş gemide buluştular.

Kimin önce gelip gemiye çıkacağı, heyetlerin sayısı, konuşmaların uzunluğu, kaçınılmaz bazı üste çıkma gayretlerinin dışında iki kral da bir araya geldiklerinde rahat davrandılar. Gemide hazır bulunmuş Doktor Harry Sinderson şöyle yazmıştır: "Arap tarzında birbirlerini kucaklayıp tam bir dakika ellerini kavuşturdular, müteakip görüşmelerinin mutlu neticelere varacağına dair birbirlerini temin edip selamlaştılar... Hemen ardından hâlâ el ele tutuşmuş halde konferans için hazırlanmış geniş salona alındılar."[24] Faysal ve bin Suud ülkelerinin istikrarı ve güvenlik çıkarları bakımından acı kavgaları karşılıklı olarak geride bırakmak istiyordu. Müzakereler süratle ilerledi ve günün sonunda bin Suud'un ihtiyatlı danışmanlarının aşikâr rahatsızlığına yol açan geniş bir yelpazedeki konularda anlaşmaya varıldı. Anlaşma, Faysal'ın pragmatizminin, ayrıca şahsi ve ailevi değerlendirmelerini aşan görev duygusunun önemli bir örneğiydi. Neden yaşananları geride bırakmaya razı

geldiğini Rihani'ye açıklarken Faysal şöyle demiştir: "Kavga benimle bin Suud arasında şahsi bir konu olsaydı ve muharebe alanında karşılaşıp savaşsaydık ve aramızdan biri ölseydi hiç aldırmazdım. Ancak kendi dar çıkarlarımız için Arapların Arapları öldürmesi sadece ayıp değil, aynı zamanda Allah'a karşı büyük günahtır. Biz krallar ve şerifler Arap ülkelerinin çıkarlarının koruyucusuyuz. Sadece şahsi çıkarlarımızı gözetecek bir yol izlemek ayıp ve günahtır... Bir kralın şahsi çıkarları vatanseverliğinden önde geliyorsa, o zaman halkın onu sorumlu tutma hakkı vardır ve hatta tutmalıdır da."[25]

Bin Suud, Faysal hakkında iyi bir kanaat edindi ve onu diğer Haşimilerle karşılaştırırken açıkça ayrı bir yere koydu. "Faysal'a karşı zerre kadar nefret veya husumet duymadığıma Allah'a yemin ederim. Ona ancak sevgi ve büyük hürmet duyuyorum. Bu konferansta kalbimin bana söylediğini ve Arap halkının çıkarını takip ettim."[26] Yazar Rihani'ye Faysal'ı "büyük ve samimi dost, en asil niteliklere sahip şerefli bir Arap, bilge ve mükemmel bir lider" olarak gördüğünü söylemiştir.[27] İki kral arasındaki iyi ilişkiler Faysal'ın yaşamının sonuna dek sürmüştür. Bin Suud'un oğlu Faysal 1932 yazında Bağdat'ı ziyaret ettiğinde hükümet ve kral tarafından ağırlandı ve Faysal'ın Hartiye'deki sarayında misafir edildi.[28] Nihai tahlilde Faysal'ın kalbinin derinliklerinde, babası ve Abdullah'ın idaresindeki ailesinin bin Suud'la ilişkilerinde geri dönülemez hatalar işledikleri duygusu yatmış olmalıdır. Esasen krallıklarını ve miras haklarını daha yetenekli, karizmatik ve güçlü bir lidere yitirmişlerdi.

Sınır Güvenliği: Türkiye

Musul sorununun Irak lehine çözümlenmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin önündeki önemli bir engeli kaldırmış olmalıydı. Ancak ilişkiler katı resmiyet çizgisini aşamadı ve Türkiye'nin Musul üzerindeki iddialarından vazgeçmesinin kalıcılığı hakkında Irak'ta zihinlerin gerisindeki kuşku varlığını korudu. İki ülke arasındaki ilişkilerin vaziyetini düzeltme gayretiyle ilk girişimi Faysal yaparak sonuçsuz kalan 1927 antlaşmasının müzakereleri sırasında Londra'daki Türk Büyükelçisi Ahmet Ferit Bey'i 5 Kasım 1927'de Hyde Park Oteli'ne çaya davet ederek eski ihtilafları aşmanın ve ülkeler arasında iyi ilişkiler inşa

etmenin öneminden bahisle Türkiye'ye ve Mustafa Kemal'e hayranlığını ifade etmişti: "Ben ve bütün Iraklılar Türkiye'deki gelişmeyi ve devrimi büyük hayranlıkla takip ediyoruz. Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin başarılarına hayranlık duymamak mümkün değildir. İtiraf etmeliyim ki milli mücadelenizde bu kadar parlak başarılara erişeceğinizi tahmin etmemiştim. Başarılarınız her alanda bütün tahminleri geçmiştir. Terakkinizi şaşkınlık ve memnuniyetle müşahede ediyoruz. Şüphesiz Asya'nın bütün milletlerine örneksiniz. Irak halkı maalesef terakki etmediğinden, biz henüz bu kadarını yapamadık. Fakat nihai hedefimiz büyük işlerinizde size yetişebilmektir."[29]

Mustafa Kemal Osmanlılara karşı Arap ayaklanmasının acı hatıralarını canlandırabileceğini bildiğinden başlangıçta Faysal'ın şahsi girişimlerine direnç gösterdi. Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerini hâlâ üzerinden atmaya çalışan kamuoyunun, Arap ayaklanmasının saha komutanı olarak tanınan Faysal'ın Türkiye'ye davet edilmesinden tedirginlik duyacağından mutlaka endişe duymaktaydı. Irak lehine çözümlenmesi Türk halkı tarafından "kayıp" telakki edilen Musul sorunu hakkındaki duygular da Irak kralının devlet ziyaretiyle alevlenebilirdi. Son olarak Mustafa Kemal, Arap ülkelerinde büyük tepkilerle karşılanan halifeliğin ilgasının Faysal tarafından ziyaret sırasında dile getirileceğinden endişeliydi. Fakat Kemal bilahare bu konuların, kendi yararına dönüştürülecek fırsatlar olabileceğini anladı. Birincisi, Faysal yabancı vesayetine karşı Mustafa Kemal'i örnek alarak direnen dost bir savaşçı gibi takdim edilebilirdi. Halifeliğin ilgası da Osmanlı halifelerinin Araplar üzerindeki manevi otoritesini aradan kaldırdığı için modern çağda Arap-Türk ilişkilerinin önünü açan bir lütuf gibi yorumlanabilirdi. Araplar ve Türkler artık kendi ayrı milli kimlikleriyle eşitlik zemininde bir araya gelebilirdi.[30] Cumhurbaşkanlığına 1927'de ikinci defa seçilişinin ardından Mustafa Kemal diğer dünya liderlerinin yanı sıra Faysal'a da bir iyi niyet mesajı gönderdi. Faysal'ın yönetimine ve Irak halkına en iyi dileklerini ifade ederek iki ülkenin en yakın ilişkilere sahip olması arzusunu dile getirdi. İki ülke kısa zamanda birbirlerinin başkentlerinde temsilcilik açtı. Faysal Osmanlı ordusunda subaylık yapmış, Mustafa Kemal'le yakın ilişkileri bilinen Sabih Neşet'i Irak'ın ilk başkonsolosu, sonra da Türkiye büyükelçisi tayin etti. Bağdat'taki Türk büyükelçisiyle birçok kereler görüşerek Mustafa Kemal'e hürmet ve hayranlığını tumturaklı

sözlerle ifade etti. İki ülke arasındaki ilişkilerin düzelen havası Mustafa Kemal'i Türkiye'yi ziyaret etmesi için resmi davette bulunmaya sevk etti.[31] Faysal resmi ziyaretini Avrupa dönüşü planlamışken, sonradan programını değiştirdi ve tarih, Avrupa gezisine çıkacağı ay olan Temmuz 1931 olarak tespit edildi.

Faysal ve heyeti Halep'e uçakla gidip, buradan trene binerek 2 Temmuz 1931'de Ankara garına vardılar. Karşılamada Mustafa Kemal ile Türkiye'nin tüm üst düzey mülki ve askeri erkânı hazır bulundu. İki lider açık bir arabayla büyük kalabalıkların tezahüratı arasında istasyondan ayrıldılar. O akşam Ankara Palas'ta şerefine verilen resmi yemekte Faysal Türk liderinin yanına oturdu ve akıcı Türkçesiyle sohbet etti. Yemekte Mustafa Kemal, Faysal'a Ankara hakkındaki ilk izlenimlerini sordu. Faysal Ankara'nın gelişmesinden hayretler içinde kaldığını, koşullar iyileşir iyileşmez Mustafa Kemal'i Bağdat'a davet etmek istediğini belirtti. Sonra da "Anlaşılan bundan böyle kışları Bağdat'ta yazları da Ankara'da geçireceğiz" dedi. Mustafa Kemal de "Ankara ve İstanbul'da" diye ilave etti.

Mustafa Kemal'in Musul'u Irak'a bırakanın Türkiye olduğu sözünün etrafından dolanan Faysal, "Fakat karşılığında tüm Irak'ı kazandınız. Bugün Irak sokakları Mustafa Kemal hayranlarıyla doludur" dedi. Faysal Ankara ziyareti ile gösterilen hüsnü kabulden çok memnun kaldı. Özellikle de Atatürk'ün tespitlerini, uyarılarını ve tavsiyelerini içeren *Nutuk*'unun hediye edilmesinden etkilendi. Türk basını Faysal'ın bu kitap hakkındaki sözlerini şöyle aktarmıştı: "Bir başyapıt... Bir türlü doyamıyorsunuz, okumaya devam etmek istiyorsunuz ve kitap sona erince üzüntü duyuyorsunuz. İnsan keşke hiç bitmese diyor. Hep konuşmasını istiyorsunuz. Büyük insanların sözlerinde, yazılarında ve işlerinde tükenmez bir emniyet ve azamet hissi duyarsınız."[32] Faysal'ın Ankara'ya resmi ziyareti ticaret, göç ve hükümlü mübadelesi konusunda bir dizi önemli antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı. Ardından geçtiği İstanbul'da aynı şekilde büyük ve coşkulu kalabalıklarca karşılandı. Dolmabahçe Sarayı'nı ziyaretinde acı hatıraları canlandı. Bir sahneyi yazar Emin Rihani'ye anlatmıştır.

> İstanbul'dayken babamızla beraber sultanı ziyarete giderdik. Taht odasına başımız önümüzde girer kendimizi tanıtır, elini öperdik. Sonra yüzümüz tahta dönük hal-

de birkaç adım geriye çekilir ve sessizce beklerdik. Sonra da geldiğimiz gibi, kalbimiz korkudan ve maazallah huşuyla çarparak dışarı çıkardık. O günler artık geçmişte kaldı. Sultan artık yok! Türklerle savaştık ve muzaffer olduk. İstanbul'a şimdi Irak kralı sıfatıyla döndüm. Ankara'dan Haydarpaşa'ya girdiğimizde rıhtımda bir tekne bizi bekliyordu. Tekne sultanın teknesiydi ve bizi Galata'ya götürdü. İstanbul'un Avrupa yakasında inip Dolmabahçe Sarayı'nı ziyaret ettik. Sıra sıra saray muhafızlarının arasında korkuyla girip padişahın köleleri gibi durduğumuz saray. Bu defa sükûnetle girdik. Koridor ve salonlarda ürkütücü bir boşluk ve sessizlik vardı. Taht odasına gelip kapısında durduğumda aynı boşluğu hissettim. Ancak boş ve terkedilmiş taht hâlâ oradaydı. Bu defa ona doğru ilerleyip çıktım ve üstüne oturdum. Allah biliyor ya, çok hoşuma gitti. Bütün tahtların efendisi, yaratan ve yok eden Allah'a şükrettim ve kendi kendime şöyle söyledim: "Hakkın olanı aldın sen bugün."[33]

Sınır Güvenliği: İran

Sıkıntı yaratan, aynı zamanda en uzunu da olan sınır, İran sınırıydı. Şeyh Mehdi el-Halisi'nin sınır dışı edilmesi ve Ayetullahların Faysal'ın hükümdarlığının başlangıcında gönüllü sürgüne çıkmaları zaten sorunlu ilişkilerin tadını iyice kaçırmıştı. Sınır çekişmelerinin, özellikle de Şattülarap'taki sınır çizgisini belirleme sorununun dışında Irak'ın İran'la ihtilaflarının gerisinde hep mezhep meselesi yatmaktaydı. Temsilcilik, bazı Sünni Arap siyasetçilerle beraber Irak'ın güneyindeki kitleler ve aşiret reisleri üzerinde etki gösteren ve Irak'ın iç siyasetine karışıp sorun çıkaran "Farisi ruhbanların" suiniyetine inanmaktan hiç vazgeçmedi. Faysal yeni kuşak Arap milliyetçilerinin aleni ırkçılığını hiçbir zaman paylaşmadı ve Irak vatanseverliğini İran'a düşmanlık anlamında tanımlamadı. Diğer taraftan, iki ülke arasındaki ticaret ve hacıların, ailelerinin, tüccarların ve hatta cenazelerin -mukaddes şehirlere gömülmek için gönderilen dindar İranlılar- gidiş gelişi, ikili ilişkilerinde önemli bir unsurdu. Tüm bu hususlar iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkileri gerektirmekteydi. Fakat İran Faysal'ın hükümdarlığının neredeyse sekizinci yılına kadar Irak'ın egemenliğini tanımadı. İki ülke arasındaki uçurumu aşmak için gösterilen çabalar, nihayet 1932 yılı baharında meyvesini verecekti. Faysal müzakerelerde yardımcı olması ve Tahran'a yapacağı resmi ziyaretin zeminini hazırlaması maksadıyla Rüstem Haydar'ı Tahran'a gönderdi.[34]

Kraliyet konvoyu Bağdat'tan ayrılarak Faysal'ın İran sınırı yakınındaki Hanakin'deki çiftliğine gitti ve heyet burada bir gece mola verdi. Faysal'ın beraberinde Nuri es-Said ile halefi Naci es-Suveydi vardı. Ayrıca Naci'nin kardeşi, Tahran Büyükelçisi Tevfik ile kralın özel doktoru Harry Sinderson da heyette yer almaktaydı. Ertesi gün, İran'a girdikten sonra konvoy Sasani Kraliçesi Şirin'in sarayının harabelerinde durdu. "Faysal'ın Irak arkeolojisine büyük ilgisini elbette biliyordum" demektedir Sinderson, "Fakat İran eski eserleri hakkındaki etraflı bilgisine dair hiç fikrim yoktu. Hamedan yolunda yıkılmış sütunların önünde dururken hemen o anda Sasani hanedanının yükselişi ve çöküşü hakkında Farsça bir ders verdiğinde hepimiz eminim şaşırmıştık... Faysal, I. ve II. Ardeşir, I. Şapur, I. ve II. Hüsrev'in fetihleri ve başarılarından hayranlıkla bahsetti. Roma ile bitmek bilmez, neredeyse yüz yıl sürmüş çatışmaya kısaca değindi[35] ve peygamberin soyundan gelen birisi sıfatıyla, büyük bir ihtiyatla, Hz. Muhammed'in ölümünün hemen ardından yaşanan Müslüman işgaline atıfta bulundu."[36]

Çiçeklerle süslenmiş ve bu vesileyle bozuk zeminli sokakları tamir edilmiş Tahran'a vardıklarında Şah tarafından karşılandılar ve üç gün süreyle görüşmeler, ziyafetler ve balolarla geçen bir program başladı. Bu toplantılardan birinde eğitimli bir opera sanatçısı olan Sovyet büyükelçisinin eşi davetlilere aryalarıyla muhteşem bir müzik ziyafeti çekti. Sonra Faysal'ı dansa davet etti ancak o kibarlıkla geri çevirdi. İki hükümdarın zıt şahsiyetleri vardı: Hz. Muhammed'in soyundan gelen ve Arabistan'ın en asil ailelerinden birine mensup Faysal ile iktidara giden yolunu bileğinin gücüyle açmış, fazla laf etmeyen, çetin ceviz İranlı eski Kazak Tugayı subayı. Faysal anayasanın kuralları ve parçalanmış bir siyasi sınıfın içinde hareket etmek zorunda kalan bir kraldı. Şah ise tebaasına ve hizmetkârlarına korku ve huşu saçan mutlak bir hükümdardı. Tezat, şahın temsil ettiği hükümdarlık tarzına şüpheyle bakan Faysal'ın gözünden kaçmadı. Fikirlerini muhatabına belli etmeyecek kadar kibar olsa da, özel konuşmalarında düşüncelerini saklamadı. Tahran'daki İngiliz Büyükelçisi Reginald Hoare, Pehlevi sarayının şatafat ve azametine ilişkin Faysal'ın izlenimlerini Dışişleri Bakanlığı'na şöyle yazmıştır. "Kral Faysal İran sarayının haşmetinden hiç etkilenmedi. Yolda Majesteleriyle yemekte beraber olma imtiyazını elde ettiğimden, iki hükümdarın yaşam tarzları arasındaki tezatın çok belirgin olduğunu güvenle belirte-

bilirim. Bağdat'ta fakir bir ülkenin hükümdarının duyarlı sadeliğinden etkilenmiştim. Burada Kral Faysal kendisi kadar fakir bir ülkenin ziyan edilen parasından çok menfi etkilenmiş görünüyor; örneğin şahın Sadabat'taki sarayında konuşurken, kimsenin görmediği belli bir ikametgâh ve bahçeye bu kadar çok masraf edilmesine hayretini dile getirdi."[37]

Faysal'ın ziyareti, karayolundan İran'ın batısı boyunca uzanarak güneydeki Şattülarap üzerindeki Muhammara limanına kadar uzanan yolculuğuyla on gün sürdü. Abadan yakınlarındaki BP rafinerisinin boyutları hakkında konuşurken Faysal "İngiliz uzmanlığı ve girişimciliğinin devasa ve kalıcı bir anıtıdır"[38] dedi. Muhammara'dan gemiye binerek nehirden Basra'ya geçti. Basra'dan karşılamaya gelen yetkilileri taşıyan mavna bu esnada delinerek su aldı ve talihsiz yolcular limanın sularına döküldü. Bu komik sahne Basra'daki resmi karşılamanın ve kalabalık şehir sakinlerinin tezahüratlarının coşkulu havasını bozmadı. Faysal'ın İran ziyareti şah ile kral arasındaki bağları perçinledi ve korku uyandıran şah, Faysal'a yakınlık hisleri besledi. Tevfik es-Suveydi hatıralarında "[Faysal'ın ziyareti] karanlıkta çakan kıvılcım gibiydi; insanlar gerçeği anlamak için bakışlarını ona yönelttiler" demektedir. "Basit, eğitimli veya muktedir olsun her tabakadan İranlılar Faysal'ın şahsında ve maiyetinde tanımaları gereken batı sınırlarındaki halkın temsilcilerini buldular. Kral Faysal ile şah arasındaki şahsi bağlar çok güçlüydü... Huysuz Pehlevi hükümdarı yumuşak, kibar ve ince; Irak, Iraklılar ve onlara ilişkin ne varsa çok özen gösteren bir insan haline geldi!"[39]

Milletler Cemiyeti'ne Kabul Ediliş

1930 İngiltere-Irak Antlaşması ve onunla birlikte manda rejimi ancak Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğiyle sona erecekti. İngiltere, Irak'ın üyeliğe kabulünü cemiyete tavsiye etmeyi önerme yükümlülüğü altına girmiş ve bu kararını cemiyete bildirmişti. Cemiyet de karşılığında 1921-31 döneminde manda rejiminin kaydettiği gelişme ve Irak'ın manda kriterleri çerçevesinde kabul edilebilirliğini ele alan bir rapor talep etti. On yıllık manda dönemine ilişkin rapor ve beraberinde İngiltere'nin Irak'ın bağımsızlığa uygunluğu hakkındaki olumlu tavsiyesi cemiyet üyelerine Haziran 1931'de sunuldu. Fransızlar,

Suriye'de Fransız mandası Irak'tan bir yıl önce başladığı ve Suriye her bakımdan Irak'a göre daha gelişkin bir ülke kabul edildiği için Irak'ın bağımsızlığının Suriye'nin bağımsızlık arzularının sınama tahtası olarak görüleceğinden, tabiatıyla endişe içindeydi. Rapor hakkında geniş müzakereler yapıldı. Irak'ın uygunluğu, yabancı danışmanların rolü, Irak hükümetinin ehliyeti ve her şeyin ötesinde azınlıkların hakları ve korunması sorununa ilişkin çok sayıda itiraz dile getirildi ve açıklama istendi. Ancak gündeme getirilen tüm konulara cevap vermekte ilk sırayı alan Sir Francis Humphrys'in Irak'ın tezlerine içten desteğiyle Aralık 1931'de tüm tereddütler ve Fransızların geciktirme taktikleri aşıldı. İngiltere'nin on yıllık raporunu değerlendirmekle görevli komite Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişine olumlu yönde görüş verdi ancak bazı koşullar getirdi. Komite Irak'tan anayasal, siyasi, adli, insani, sivil ve kolektif haklar ile özgürlüklere ilişkin resmi ve bağlayıcı bir beyan talep etti. Beyanın hiçbir kısmı Irak anayasasının maddeleriyle önemli aykırılık içinde değildi. 3 Ekim 1932'de Irak Milletler Cemiyeti'ne üye devlet olarak kabul edildiği hakkında bilgilendirildi.

Karar Bağdat'a ve ülkenin diğer yerlerine eriştiğinde büyük sevinçle karşılandı ve kutlamalar düzenlendi. Muhalefet basını Irak'ın cemiyete girişine önem vermedi fakat tutumu ülkedeki sevinç havasını perdeleyemedi. Bağımsızlık Günü şerefine düzenlenecek, Faysal'ın başlıca tüm etkinliklere katılacağı resmi kutlamalar için 6 Ekim 1932 tarihi tespit edildi. Faysal bakanlarla, yerel yetkililerle bir araya geldi; askeri geçitlere, gençlerin ve izcilerin yürüyüşlerine katıldı. Öğleden sonra geç saatlerde Faysal Bağdat'ın Mecidiye Bahçeleri'ne giderek ayrılmadan önce hitapta bulundu. Konuşması içten ve dokunaklıydı.

O günlere gelmek için verilen uzun ve çetin mücadeleden, ülkeyi geçmiş günlerdeki haline kavuşturma çabasını iki misline çıkartma ihtiyacından bahsetti. Ayrıca Irak'ın cemiyete üyeliğe hak kazanmasındaki yardımları ve maddi desteği için İngiltere'ye bolca teşekkür etti.[40] Mecidiye Bahçeleri daha sonra tüm gece sürecek eğlenceler, konserler ve gösteriler için halka bırakıldı.

Nuri üç hafta sonra istifasını sundu. Politikaları genellikle Faysal'ın görüşleriyle uyum içinde olmuş ve başarısında Faysal'ın etkin desteğinin büyük katkısını görmüştü. Faysal, Nuri'nin değerli hizmetlerini takdir etti ve sert yöntemleri ve ciddi eleştirilere tahammülsüzlüğüyle muhale-

feti kendisinden uzaklaştırmış olsa da kendisine Irak'ın en büyük şeref madalyasını verdi. Nuri Irak'ın ilk sırada gelen devlet adamı-siyasetçisine dönüşmüş, fakat bu sırada öbek öbek düşman da edinmişti. Bu düşmanların arasında en amansızı, iktidardan uzak kaldığı için burnundan soluyan başka bir güçlü şahsiyet olan Yasin'di. Nuri'nin başarısının kralın gücünü ve yetkilerini azaltmadığını görmek, Faysal'a düşerdi. Ayrıca Faysal, Nuri'nin desteğini yitirmeyi göze alamayacağının da farkındaydı. Nuri, Faysal'la bir daha çalışmayacağına söz vererek görevinden ayrıldı ancak dargınlığını bir süre sonra aştı. Faysal ise Nuri ile ihtilaflarını çabuk unutulacak bir çekişme olarak gördü.

Faysal'ın Hubert Young'a söylediği gibi, bir anlamda "karı-koca gibiydiler; zaman zaman ihtilafa düşmekte ve birbirlerini bir süre daha az görmeleri gerekmekteydi."[41]

26. Bölüm

Elim Bir Son

Faysal'ın bu kadar zamandır arzu ettiği bağımsızlık muhalefet tarafından en iyi tanımla kusurlu ve eksik görüldü. Evet, Irak'ı İngiltere'nin göze batan ve küçük düşüren vesayetinden kurtarmıştı. Ancak İngiltere'nin elinde kalan yetkileri ve tercihleri hâlâ önemliydi ve aslına bakılırsa muhalefetin Irak'ın bu büyük devletin elinde tutsak kaldığı iddiasına inandırıcılık katmaya yetiyordu. Bu görüşün bazı haklı tarafları vardı. Irak'ın bağımsızlığı ülkenin stratejik yöneliminin İngiltere'nin hayati çıkarlarıyla çatışmamasına bağlıydı. Bu gerçeği göz ardı etmek güçtü. Ancak Faysal, Voltaire'in Dr. Pangloss'u gibi mümkün olan en iyi dünyada yaşadığı iddiasında değildi. İngiltere'nin Irak'ın bağımsızlığına 1930 İngiltere-Irak Antlaşması'yla rıza gösterirken Irak'a kabul ettirdiği şartların derinden bilincindeydi. Fakat gerçekleştirilmesi imkânsız taleplere takılıp kalmaktansa karşıtından elde edilebileceklerin en fazlasını kabul etme reçetesine bağlı kaldı. Komşu Türkiye ve İran'ın yabancı devletlerin denetiminden kendilerini farklı derecelerde kurtardıklarını görebiliyordu. Fakat Irak bu ülkeler gibi değildi. Yürüttüğü bağımsızlık savaşı, Mustafa Kemal'e ülkesini yabancı etkisinden sıyrılmış olarak kendi yolunu çizmek için otorite ve güç vermişti. Rıza Şah da kendi usulleriyle ülkesini yabancı müdahalesinden kurtarmaya çalışıyordu. Artık o, bir yabancı devletin uluslararası alanda tanınmış korumasının ve vesayet rejiminin ağırlığı altında değildi. Irak'ı iç işlerinde İngilizlerin denetiminden kurtarmak kralın işine yaramaktaydı ancak ondan daha çok sığ Sünni Arap siyasi sınıfının işine gelmekteydi. Yasin el-Haşimi gibi muhalefet liderlerinin bağımsızlık törenlerine iştirak etmelerinin sebebi buydu. Irak'ın yeni statüsü, arkalarına bakmaya gerek kalmadan iktidar mücadelelerini sürdürmekte ellerini serbest bırakıyordu. Diğer taraftan Faysal'ın bakış açısına göre Irak'ın bağımsızlığından en büyük

faydayı bizzat Irak halkı sağlayacaktı. Parçalı yapısı hâlâ devam eden güvensiz bir ülke, istikrarı ve refahı için desteğinin sürmesi elzem olan emperyal devletle bağlarını koparmadan siyasi geleceğini bulmak için bu yolla gerekli vasıtalara kavuşacaktı.

Irak'a 1921 yılında ilk gelişinden itibaren Faysal üç farklı cephede üç belirleyici muharebede çarpışmak zorunda kalmıştı. Bunlardan birincisi İngilizlere karşıydı ve genelde Iraklılara, özelde krala verilen ülkeyi idare yetkisinin genişletilmesine ilişkindi. Yetki İngiltere'den Irak'a akmalı, sızmalı veya çekişilerek alınmalıydı ve bu da İngiltere'ye karşı müzakerelerle, hoş tutma çabalarıyla, çatışmalarla veya entrikalarla geçen tüketici bir süreçti. Sabır, sebat ve bilgelik gerektirmekteydi. Fakat diğer taraftan bunalımları, öfkeyi ve hatta Faysal'ın İngilizlere karşı tutumunda görülen ümitsizliği dahi içermekteydi. İngilizler resmi raporlarında bazı zamanlarda öfke patlamaları, asap bozuklukları ve histeri nöbetlerinden bahsetmiştir. Kendi kendisini haklı çıkaran bu resmi raporlarda verilen karakterine ilişkin çelişkili izlenimler, Faysal'ın hedeflerini veya niteliklerini karalamak veya sorgulamak isteyenlere yeterli cephane temin etmiştir. Ancak Faysal'ın İngiltere'yle ilişkileri tersine çevirme kararlılığı hakkında kuşku yoktur ve bunda büyük ölçüde başarı elde etmiştir. 1932 yılının Irak'ı 1921 yılının yarı teşkilatlı, perişan ülkesiyle hiç benzerlik taşımıyordu.

Mücadelesinin ikinci cephesi ihtilaf ve rekabetlerle parçalanmış yeni Sünni Arap siyasi sınıfı üzerinde egemenlik kurmaya yönelikti. Faysal bu sınıf içerisinde ittifaklarını sıkça değiştirdi ancak her zaman en çok husumet içinde olduğu çevrelerle bile temasını korudu. Zira bu liderlerin hırsları kontrol altında tutulmalıydı. Stratejisi ise bu kesimin ana referans noktasının Temsilcilik değil saray olması, kimsenin kayıtsız muhalefet konumuna itilmemesi veya bu konumda kalmasına izin verilmemesiydi. Doğrudan tahakküm olmasa da siyasi sahnede üstünlük temin etmek için kraliyet yetkilerini sonuna kadar kullandı ve bu yetkileri genişletti. 1932 yılında, doğrudan otokrat sayılamazsa da eşitler arasında birinci konumundan çok daha ileri bir mevkide, ülke siyasi hayatının kuşkusuz en ön sırasında yer alan siyasi kişilik haline gelmişti. Ülkenin toplumsal veya siyasi hayatında hiçbir kökü bulunmayan bir yabancı olduğu düşünülürse, başarısı hiç de azımsanacak gibi değildi.

Irak'ta geçirdiği on yıldan fazla sürenin sonuncu ve belki de en sorunlu veçhesi, kendisine ve haleflerine ülkenin sayısız grupları nezdinde

meşruiyet, hürmet ve şeref kazandıracak şekilde ortak bir ülke kimliğinin ve amacının geliştirilmesi meselesiydi. Bu mesele, hayatının Irak'ta geçirdiği bölümünde Faysal'ın hiç peşini bırakmadı. Bazı dönemlerde, örneğin Kurucu Meclis seçimleri hakkındaki keskin mücadeleler veya müçtehitlerin gönüllü sürgünü sırasında olduğu gibi, Şii cemaatinin önemli dini ve seküler önderlerini gücendirdi. İdari yapıya orantılı sayıda Kürt serpiştirse de Kürtler önerdiği üniter devlete kuşkuyla yaklaştı, hatta açık muhalefet gösterdi. Aşiret reislerinin yönetimine desteği istikrarsızdı. Bağdatlı siyasetçiler bu çevrelerin sadakatini elde etmek için rekabet içindeydiler. Yeni oluşan aydın ve profesyonel sınıflar varlıklarını kralın güçlü modernleşme ve yükseköğrenim taraftarlığına borçluydular. Bu durum onları yine de aşırı milliyetçilik ve monarşiye hürmetsizliğe, hatta cumhuriyetçiliğe kaymaktan durduramadı. Açık belirtmek gerekirse, ülkeyi fiziki ve siyasi olarak birleşik tutan unsur, RAF'ın gücü ve erişimi, daha genel anlamda bir emperyal devletin kudretiydi. Fakat İngilizlerin ülke için milli bir vizyon geliştirmeleri beklenemezdi. Irak'ı yönetmenin ikilemleri hakkında kafa yorma görevi Faysal'a düşmekteydi.

El-Muzakere - Faysal'ın 1932 Muhtırası

Faysal 1931 sonbaharı ile 1932 kışı arasındaki dönemde sekiz sayfalık önemli bir muhtıra kaleme alarak okumaları ve yorumda bulunmaları için ülkenin önde gelen siyasetçilerine gönderdi.[1] Belgede Faysal yönettiği ülkenin yapısı ile ortak bir milli amaç biçimlendirmenin güçlükleri ve bu yöndeki beklentiler üzerinde durmaktaydı. Muhtıra sadece Irak'ın sorunlarının metodik incelenmesi değil ayrıca derin önem taşıyan sorunlarına ilişkin düşüncelerine pencere açması bakımından da kayda değer bir belgedir. Modern Arap dünyasında bir hükümdarın ülkesinin şartları ve meseleleri hakkında en derin fikirlerini ortaya döktüğü benzeri bir belge mevcut değildir – esasen başka yerlerde de çok nadir örnekleri vardır. Bu tür konular genellikle özel fikir teatilerine bırakılmıştır. Siyasi liderler görüşlerini daha çok, gerçek kanaatlerini açıkça ifade etmelerinin daha az etki yaratacağı yıllarda, hatıralarını yazarken veya geçmiş hakkında konuşurken dile getirirler. Faysal'ın

metni ise milli gelişme yoluna giren bir hükümdarın karşı karşıya kaldığı temel sorunları anlama yönünde sistematik bir çabadır. Faysal'ın görüşlerini danışmanları ve bakanları ile sessiz baş başa görüşmeler yerine neden yazılı halde ifade etmeyi istediğinin sebebi hakkında ancak tahmin yürütülebilir. Bunun en bariz izahı, fikirlerini gelecek kuşaklara bırakmak ve gerçek saiklerine ilişkin spekülasyonları ortadan kaldırmak istemesidir. Muhtıranın zamanlaması da dikkat çekicidir. Manda rejiminin sona erdiği ve Faysal'ın daima İngiltere'nin ne diyeceğini düşünmek zorunda kalmadan ülke hakkındaki vizyonunu uygulamaya koyabileceği bir dönemin eşiğinde yazılmıştır. Ülkenin çeşitli ve parçalı siyasi sınıfını ülkenin milli vizyonunun dile getirilmesi için diyaloğa çekmeyi samimiyetle istemiştir. Muhtırayı hükümete taraftar veya muhalif olduklarına bakmaksızın geniş bir yelpazedeki tüm liderlere göndermiştir.[2]

Faysal muhtırada şöyle yazmaktadır: "Devletin işlerinin nasıl idare edilebileceği hakkında bakanlarımın ve güvendiğim insanların ifade ettiği kanaatler ve görüşlerle benim görüş ve kanaatlerim arasında farklılıklar bulunduğunu hissetmiştim. Bunun arkasındaki sebepleri mülahaza ettim ve nihayet benim görüşlerim, düşüncelerim ve ülke hakkındaki vizyonum ile bunların nasıl düzenlenip uygulanabileceği hakkında emin olamadıkları sonucuna vardım... Ülkenin gelişmesine tesirde bulunan unsurlar ve etkiler vardır; bunlardan bazıları olumludur ve işlenebilirler. Cehalet, bölünmüş milliyetler, dinler, mezhepler, inançlar ve doğal çevreler gibi diğer bazıları ise yıkıcı ve harap edicidir. Bu nedenle bu hastalıklarla mücadele ve krallığı sağlam temeller üzerinde bina etmek maksadıyla planımı ayrıntılarıyla açıklamayı ve fikirlerimi detaylandırmayı gerekli gördüm."

Faysal, Irak'ı uyumlu bir sosyal birimin elzem niteliklerinden, yani "ortak bir milliyet, inançlar dizisi ve dinle birleşmiş" bir halktan mahrum bir ülke olarak nitelemektedir. "Bu durumda, [Irak'ın] potansiyeli dağınık ve halkı birbirine karşıdır." Dolayısıyla Irak'ın siyasetçileri en yüksek bilgelik ve ehliyete sahip olmalı, şahsi, mezhepsel ve aşırı görüşlerden uzak durmalıdırlar. "Metanetin yanı sıra adalet ve denge politikası izlemeli, ayrıca halkın geleneklerine saygı duymalı, tepkisel veya aşırı, ters etki yaratıcı politikalara çekilmemelidirler." Faysal sonra da Irak'ın çelişen siyasi kategorilerini tanımlamaktadır: "Gençler ve dev-

let yetkilileri dahil modernleşen gruplar; gelenekçiler ve reaksiyonerler; Sünniler; Şiiler; Kürtler; gayrimüslim azınlıklar; aşiretler ve aşiret reisleri ile muzır düşünceleri tartışmadan veya ayırmadan kabule hazır cahil insan kitleleri." Faysal, modern çağda gelenekçilerin faydasız kaldığı gibi yanlış temellerden hareketle gelenekçileri hor görmeye meyyal hükümetteki modernleşmecilerin, hedeflerini dar görüşle takip etmelerine karşı uyarıda bulunmaktadır. "Ne kadar geri olursa olsun, diğerlerinin görüşlerini dikkate almamak affedilmez bir hatadır" diye yazmaktadır. Hükümetin görüşlerini kitlelere zorla kabul ettirme hakkı yoktur ve "geleneklerini ayaklar altına almadan, insanların kendilerini rahat hissedecekleri bir yolla ilerlenmelidir". Faysal ayrıca devlet ve halk arasındaki güç dengesizliğinden de ciddi endişe içindeydi. Devletin elinde 15.000 tüfek varken halkın elinde 100.000 tüfek vardı. "Bu fark beni derin düşüncelere sevketmekte, maceraya atılmamaları için bakanlara bilgece davranmalarını tavsiyeye yöneltmektedir."

Faysal bunun ardından, karşı çıkanlar olsa da Irak'ın klasikleşmiş bir nitelemesini yapmaktadır.

> Irak, Osmanlı Devleti'nin enkazı üzerine bina edilmiş bir Sünni Arap devleti tarafından idare edilmektedir. Bu devlet, çoğunluğu bilgisiz olan ve şahsi hırsları sebebiyle başka bir milliyet tarafından idare edildiği gerekçesini kullanarak Irak'a sadakatini reddeden bireyleri bünyesinde barındıran Kürt bölgesinde de hüküm sürmektedir. Ülke, hükümet eden sınıfla aynı milliyete sahip, ancak Türk idaresi yıllarında gördüğü baskı yüzünden devletin nimetlerini paylaşmaları engellenmiş cahil bir Şii çoğunluğa sahiptir... Bu durum iki mezhep arasında bölünmüş Iraklılar arasında muazzam bir ayrıma yol açmıştır. Tüm bunlar yüzünden bu çoğunluk [Şiiler] veya aralarındaki dini liderler dahil şahsi hırslar besleyen belirli kişiler ve devlette hak etmedikleri makamlar peşinde koşanlar veya yeni düzenden maddi fayda sağlamamış olanlar, sanki hâlâ Şii olmaları nedeniyle zulüm çekiyor görüntüsü vermiştir. Bu kişiler, yeni devletin dindirilemez bir fenalık olduğu bahanesiyle yeni devleti yüzüstü bırakması için Şii çoğunluğun aklını çelmeye çalışmaktadır. Böyle insanların basit fakat cahil halk üzerindeki etkilerini görmezden gelmemeliyiz.

Faysal sonra da daha fazla otonomi hedefiyle baskı kurmaları için yabancı güçler tarafından devletten uzak durmaya teşvik edilen gayrimüslim azınlıkların tutumunu açıklamaktadır. Devletin bütünlüğü, dev-

letten mümkün olduğunca bağımsız kalmak isteyen Sünni, Şii veya Kürt aşiretler tarafından da tehdit edilmektedir.

Bu sayısız sorunlar ve meselelerle karşı karşıya kalan devletin yönetici sınıfı, Sünnilerin hâkimiyeti altında olmakla, dinsizlikle ve münhasıran Araplıkla suçlanmaktadır. Yönetici sınıf bu sıfatların neticelerini kendini tehlikeye atarak göz ardı etmektedir. Modernleşme yolunda ısrarla ilerlemekte ve kendisini yolundan çevirmeye çalışanlardan daha güçlü olduğuna inanmaktadır. Faysal daha sonra Şiilerin düşmanlaşması meselesini ve bunun yeni devletin önüne çıkarabileceği tehlikeleri gündeme getirmektedir. "Bilinçsiz Şii kitlesinin iddialarını haklı çıkarmak istemiyorum ancak binlerce defa işittiklerimi tekrar edeceğim... Vergileri Şiiler karşılamaktadır. Tüm resmi makamlar Sünnilere ayrılırken Şiilerin kaderi ölmektir. Şiilere kalan nedir? Dini günlerine dahi ihtimam gösterilmemektedir. Fesat kişiler tarafından istismar edilen mezhepler arasındaki büyük farklılıklar nedeniyle bunu sadece sözlerimi örneklendirmek için söylüyorum." Faysal'ın sıraladığı sorunlar dizisi diğer azınlıkların yanı sıra aşiret reislerine ve aşiretlerin düşüncelerine hâkim Bedevi mantalitesine de uzanmaktadır. "Tüm bu çatışmalar ve şikâyetler birleşmekte veya çarpışmakta ve ülkenin barış ve huzurunu bozmaktadır. Zamanlıca adil ve somut vasıtalarla tedavi edilmedikleri takdirde, bu farklılıklar kaldırılıp dini ve mezhepsel partizanlığın yerine aralıksız çabalar ve hükümetin yönlendirmesiyle gelişebilecek samimi bir vatanseverlik gelişmezse, vaziyetimiz gerçekten tehlikelidir."

Faysal bilahare Irak'ın şartlarına dair çarpıcı bir eleştiride bulunmaktadır. "Bu bakımdan ve üzüntüyle söylemeliyim ki, inancım Irak dahilinde bir Irak halkının mevcut olmadığıdır. Sadece vatanseverlik zihniyeti taşımayan farklı gruplar mevcuttur. Bunlar boş inançlı ve sahte dini geleneklerle doludurlar. Aralarında ortak zemin yoktur. Söylentileri kolaylıkla kabul etmekte, kargaşalığa açık durmakta, her hükümete karşı isyana her zaman hazır bulunmaktadırlar. Bu kitleden yönlendirebileceğimiz, eğitebileceğimiz ve tahsil verebileceğimiz bir halk biçimlendirmek bizim sorumluluğumuzdur. Ülkenin zor şartlarının farkında olan herkes bu hedeflere ulaşmak için sarf edilmesi gereken çabaları takdir edebilir. Oluşturmak ve biçim vermek için şahsi sorumluluk üstlendiğim halk budur ve onlar hakkındaki görüşüm de böyledir."

Faysal'ın muhtırasının ikinci bölümü bu kabul edilemez duruma yönelik çözüm önerilerine ilişkindir. Bu öneriler, merkezi devletin yetkilerinin, özellikle askeri kapasitesinin inşa edilmesi; devletin mezhep önyargılarının üzerine çıkarılması ancak bunun yanı sıra ülkenin dini ve etnik çeşitliliğine saygı gösterilmesi; merkezi hükümetin icra yetkilerine sınır getirilmesinden oluşan karmaşık bir bileşimdir. Faysal'ın düşüncesine göre ordu, aynı anda iki ayaklanmayı önleme yeteneğine sahip olmalıdır. "Ordudan şimdi istediğim şey, Allah muhafaza ülkenin birbirinden çok ayrı iki farklı bölgesinde, aynı zamanda çıkabilecek iki ayaklanmayı bastırmaya hazırlıklı olmasıdır." Ordu bu kapasiteye eriştikten sonra, Faysal'a göre bu kez de dış tehditleri engelleyecek şekilde güçlendirilmeli ve bunun için mecburi askerlik sistemi getirilmeliydi. Faysal ayrıca Irak ordusunun subay sınıfındaki Sünni ağırlığının da değişmesi gerektiğini takdir etti. Daha önceleri, ağırlıkla Şiilerin yaşadığı güney bölgelerindeki aşiret liderlerinin oğullarını askeri akademiye girmeleri için hazırlayacak özel bir hazırlık okulu açılması için bastırmış ve askeri öğrenciler arasında Şiilerin belli sayıda temsil edilmesiyle şahsen ilgilenmişti.[3]

Mezhep konusuna gelince, Faysal Şiileri devlete yakınlaştıracak, aynı zamanda hükümet işlerine katılma fırsatlarını artıracak bir dizi tedbir önermektedir. Hükümet mezhep tercihinde bulunmamalı ve İslamın iki mezhebinin dini takvimlerini birleştirmeyi hedeflemeliydi. Ayrıca hükümet öncülüğünde mukaddes şehirleri geliştirme gayreti gösterilmesini istedi. "[Hükümet] mukaddes şehirleri kalkındırmalı bu yolla [Şiilerdeki] hükümetin tüm gruplar için kutsal ve ülkeyi süsleyen tarihi öneme sahip bu mekânları ihmal ettiği hissinin önüne geçilmelidir." Son olarak Faysal, Şiiler için özel vakıflar kurulmasını önermekte, böylelikle dini liderlerinin devlet kaynaklarının ve görevlerinin taksim edilmesinde ayrımcılığa uğradıklarını hissetmeyeceklerini belirtmektedir. Faysal daha önce de mülki hizmetin kalitesinin yükseltilmesi, ayrıca bürokrasinin üst kademelerine ülkenin mezhepsel ve etnik açıdan daha iyi bir biçimde temsil edilmesi için özel bir mülkiye okulunun kurulmasını önermişti. Faysal'ın önerileri bir kez daha üst düzey siyasetçilerin direnişiyle karşılaştı.[4]

Eğitim siyasetinde Faysal millete sadakati inşa ederken her bir cemaatin ihtiyaçlarını hesaba alacak bir sistem çağrısında bulundu. Bu tutumu, aşırı Arap milliyetçilerinin savunduğu eğitim politikaları, özellikle

de güçlü Arap milliyetçisi önyargılarıyla tek tip bir eğitim sistemini kabul ettirmek isteyen Eğitim Genel Müdürü Sati el-Husri'nin görüşleriyle bariz tezat içindeydi. Faysal, "Eğitim politikamızın Irak'ın tüm sakinlerine güvence sağlaması önemlidir," diye yazmakta, "Ve onlar [Şiiler ve Kürtler] milli gayrete Bağdat ve Musul halkıyla eşit şekilde katılacaklardır. Bu, Şiilerden ve Kürtlerden bazı muzır unsurların ileri sürdüğü gibi, hükümetin münhasıran Sünni ve Arap olduğu suçlamalarını boşa çıkaracaktır" diye devam etmektedir. Bu uzlaşmacı eğitim siyasetiyle aynı düzlemde, Faysal geniş çaplı idari ademi merkeziyetçilik çağrısında bulunmaktaydı. Tüm modernleşmeci akımların güçlü merkezi devletler istediği bir zamanda bu, beklenmedik bir görüştü. "İhtiyat payıyla söyleyebilirim ki, Osmanlı devrinin vilayet meclislerindeki gibi vilayetlere yetkiler verebilirsek, o zaman vilayet sakinlerinin hükümet işlerine katılmaları için bir yol bulmuş oluruz." Faysal ayrıca, yürütme erkini adli makamlardan ayıracak anayasal değişiklikler yoluyla merkezi devletin icra yetkilerini azaltma yönünde çaba harcadı.

Faysal'ın siyasi özgürlükler ile haklara ve demokrasiye karşı tutumu da muhtırada ifadesini bulmuştur. Mutedil ve uyumlu bir insan olduğu halde demokrasinin modern kavramlarına alışık biri değildi. Irak'ın siyasi parçalanmışlığı nedeniyle hizipçilik ve kargaşa ortaya çıkmadan tüm demokratik haklar skalasının uygulanmasının kolay olmadığına inanıyordu. Reformları önermek, uygulamak ve ülkeye kılavuzluk etmek için güçlü bir icra organı gerekliydi. Faysal, ancak yıkıcı yöntemlere başvurmadığı takdirde etkin bir basını ve muhalefeti kabul ediyordu. "Yapay partilerin, basının ve bireylerin kendilerine göre gerçekler uydurarak ve halkı yanlış bilgilendirerek hükümeti gayri makul biçimde mahkûm etmesine fırsat veremeyiz. Yapıcı ve dürüst eleştiriye nezaket çerçevesinde saha ayırmalıyız ancak bunu makul ölçülerin dışına çıkarak yapanlar kararlılıkla sansür edilmelidir." Memurların resmi işlerinin yürütülmesinde tamamen siyaset dışı kalmalarında ısrarlıydı. "Bir hükümet görevlisi her şeyin ötesinde bir memur ve iktidarda hangi hükümet varsa ona hizmet eden bir kişi olduğunu bilmelidir."

Muhtıra ayrıca önemli ekonomik ve mali konuları da ele almıştır. Faysal amacı toprak sahiplerinin, temsilcilerin ve çiftçilerin haklarını ve işlerini korumayı amaçlayan toprak icar yasasının geçmesini talep etti. Bir yandan da yasanın ılımlı toprak dağıtımı veçhelerinin büyük toprak

sahiplerini, özellikle aşiret reislerini devletin kendilerine karşı tavır aldığına inanmaya sevk ederek korkutabileceğinden endişe duymaktaydı. Arazi icarı ve tarım vergileri Irak ekonomisinin ve kamu maliyesinin merkezi unsuruydu. Ayrıca aşiret liderlerinin, şehirli tüccarların ve politikacıların eski devlet topraklarının geniş kısımlarını ele geçirip şahsi derebeylik alanlarına dönüştürmelerinin vasıtasıydı. Büyük arazi sahipliği ile topraksız köylüler çerçevesinde daha sonraları gelişecek olan adaletsiz sistem, Faysal'ın hükümdarlığının son zamanlarına kadar gündemin ön sıralarında değildi.[5] Faysal'ın muhtırası ülkenin kalkınmasına yardım edecek ana endüstrilerin başlatılmasında devlete rol biçti. Devletin ekonomide sınırsız denetimine inanmamakla beraber, Faysal modern işletmelerin zayıf olduğu, özel şahısların elindeki kapitalin yetersiz kaldığı bir ülkede devletin ekonomik kalkınma projelerine girişmesi gerektiğini değerlendirdi. Faysal özellikle sulama ve taşkın kontrolünde geniş altyapı projelerini desteklemiş ancak Büyük Bunalım'ın şartları Irak'ı çok etkilemişti. "Krallığımızın ana pazarlardan uzaklığı sebebiyle ülkemiz tarımının çöktüğünü üzüntüyle belirtiyorum" diye yazdı. "Sulama projelerine milyonlar yatırdık. Peki şimdi elde edilen tarım ürünlerini ne yapacağız? Halen topraklarımızın mevcut hasılasını bile elden çıkaramıyoruz. Bu devasa işlerin bitmesinden sonra durumumuz ne olacak? Ürün dağları yaratıp sonra da bunları izleyecek miyiz? Yabancı pazarlara veya en azından yerli pazarlara erişemiyorsak bunun ne faydası var? Ürünlerimiz için pazar geliştirmeden önce neden bu milyonları harcayalım ve ihtiyaçlarımızın çoğunluğu için neden ithalata dayanalım?" Kendisini etkilediği son derece açık olan Türkiye ve İran deneyimlerine bakarak Faysal Irak'ın ekonomik bağımsızlığını tesis etmek için ithal ikamesi politikası çağrısında bulundu. "Biz [hükümet] anlamlı yollarla girişimciliğe eğilimli insanlarımızı desteklemeliyiz... Kârlı sınai teşebbüsleri kuracak insanlar çıkmazsa, o zaman devlet mümkünse yerli özel sermayeyle, belki yabancı sermayeyle veya ikisiyle işbirliği içinde kendi kaynaklarına dayanmalıdır." Ayrıca devlet destekli sanayi siyasetinin ilk biçimlerinden birini savundu. "Hükümet çeşitli sınai projeleri inceleyecek özel bir daire kurmalı ve ... bunlardan en önemlilerini inşaya başlamalıdır. Hükümet küçük girişimleri nasıl kuracakları hakkında işadamlarına tavsiyede bulunmalı, özel teşebbüsün hazır olmadığı daha büyük projelereyse kendisi yoğunlaşmalıdır."

"Muazzam masraflarla büyük binalar dikmemiz ve milyonlarca rupiye mal olan yollar inşa etmemiz üzüntü ve istihza sebebidir; ihtiyaçlarını karşılayacak tek bir fabrika bile kurulduğunu görmemiş bu fakir insanların kaynaklarının çalındığını ve irtikâp konusu edildiğini unutuyoruz." Faysal neticede şöyle yazmıştır; "Hükümet binasından ziyade çırçır fabrikası veya kraliyet sarayı yerine cam fabrikası görmek isteriz."

Faysal, bu muhtırayı yazdıktan bir buçuk yıl sonra öldü. Bu nedenle ülke vizyonuna ilişkin vasiyeti niteliğini taşır. Bununla beraber hak etmediği bir bilinmezliğe karışmıştır. Irak hakkındaki bazı tarih çalışmalarında metni zaman zaman belirmekle beraber, gerçek önemi az sayıda vesileyle tanınmıştır. Faysal'ın ilettiği metne birkaç politikacı cevap verme lüzumunu hissetti. Abdülkerim el-Uzri 1933'te kraliyet divan reisinin yardımcısıydı. (Sonraları monarşi döneminde önemli bir siyasi şahıs haline geldi, sık sık maliye bakanlığı yaptı.) Faysal'ın ölümünden sonra muhtıranın gönderildiği siyasi liderlerden gelen cevapları bir araya getirmeye çalıştığında, iki tane ayrıntılı cevap gelmiş olduğunu gördü. Bunlar Naci es-Suveydi ve Naci Şevket'e aitti.[6] Yazıyı alanlardan bazıları hatıralarında bundan bahsetmiş fakat cevaplarına atıfta bulunmamıştır. Yasin el-Haşimi, Raşid Ali ve Nuri es-Said gibi diğer liderler hatırat bırakmadıklarından cevapları da bilinmemektedir. Cafer Ebu et-Timmen'in cevabı manasız iki üç satırdan ibarettir.[7] Modern Irak tarihinin en önemli siyasi belgelerinden biri, garip hatta netameli bir sessizlik komplosuna kurban gitmiştir. Çoğunluğun Faysal'a cevap vermemesinin sebebi tembellik veya unutkanlık değil böylesi yetkin bir kaynaktan gelen muhtıranın ülke hakkında rahatsız edici konuları ve sorunları gündeme getirmiş olmasıdır. Cevap verenler, Faysal'ın ortaya attığı meselelerde tutum almak zorunda kalacaklardı. Muhtırayla mutabık kalmadıkları takdirde, ülke gerçeklerinin bu olgulara dayanan, nesnel değerlendirmesini reddedecek ve Irak'ın karşı karşıya olduğu konulara akla yakın başka bir alternatif sunmak zorunda kalacaklardı.

Faysal ve Arap Birliği

Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne kabulü ve 1930 antlaşması Faysal'ın elini dış ilişkilerde ve Arap bölgesinde büyük ölçüde güçlendirdi. Faysal'ın

Levant, Filistin ve Hicaz'a uzanan Arap meselelerine ilgisi 1920'ler boyunca canlı ve sürekli kaldı. Ancak olayları etkileme ve politikaları biçimlendirme yeteneği İngiltere'nin her şeyin üzerindeki manda yetkisiyle sınırlıydı. Manda rejimi Irak'ın dış ilişkilerinin yürütülmesini fiilen İngiltere'ye devrederken Faysal'ın Arap meseleleriyle ilgili tüm girişimlerini İngiltere'nin tasdikine tabi kılmaktaydı. Bu durum kuşkusuz Faysal için üzüntü kaynağıydı. Manda rejimi sona erer ermez, Faysal Irak'ın denetimden kurtulmasıyla ele geçen fırsatı derhal bölgeyi etkilemek için kullandı. Fakat hâlâ Yakındoğu'daki güç gerçeklerini ve İngiltere ile Fransa'nın diğerlerine göre bölgenin en başat kuvvetleri olduklarını hesaba katmak zorundaydı. İngiltere Filistin'deki sorunlu manda rejimini sürdürüyor, Fransızlar da Suriye ve Lübnan'daki mevzilerini muhafaza ediyorlardı. Ek olarak, Faysal'ın Arap milliyetçisi politikalarını başka bir unsur daha sınırlamaktaydı: Yanlış yönlendirilmiş, maceracı bir bölge siyaseti, Irak'ın karmaşık etnik ve mezhepsel yapısını ve istikrarsız iç dengelerini kolaylıkla tehdit altına sokabilirdi. Özellikle Arap birliği fikri, Irak'ın "Bereketli Hilal"[8] diye anılan bölgedeki Sünni Arap ülkeleriyle birleşmesinin, ülke içindeki hassas rollerini ve konumlarını daha da baltalayacağını düşünebilecek olan çoğunluktaki Irak Şiilerini ürkütmeden uygulanmalı, proje onlara çekici gelecek şekilde dikkatle ayarlanmalıydı.

Faysal'ın içtenlikle inandığı Arapların birliği fikri, ancak mezhepler arasındaki tarihi ayrımlar aşıldığı sürece anlam ifade edebilirdi. Irak Şiileri Osmanlı döneminde yardım ve kılavuzluk için gözlerini İran'a çevirmişti. Faysal, Nsuli olayında Arap milliyetçiliğinin hoyrat bir şeklinin ve uyandırabileceği mezhep coşkusunun zararlı etkisini görmüştü. Sati el-Husri ve yardımcılarının Irak okullarında yaydıkları Arap milliyetçiliğinin aşırı biçimlerinin ülkenin birliğine yöneltebileceği tehdidi geç bir tarihte fark etmişti. Her cemaatin özelliklerine hürmet gösterecek bir eğitim politikası çağrısında bulunduğu 1932 muhtırasında buna yeterince imada bulundu. Ancak konu gündemden kalkmadı. Irak'ın eğitim sistemi içinde çalışan çok sayıda Suriye ve Filistinli sadece yabancı kökenleri nedeniyle değil, Şiileri tahkir eden bir Arap tarihi versiyonunu geliştirdikleri için de sık sık öfke uyandırdılar.[9] 1933 yılındaki vahim bir olayda Abdül Rezzak el-Hasan adlı birisi Irak Şiilerinin ırki kökenlerini sorgulayan ve İran'a bağlı sapkınlar olarak gören bir broşür yayımladı. Faysal'ın cevabı, yazarı hapse attırmaktı. Müçtehit

Şeyh Muhammed Hüseyin Kâşif el-Gita'ya yazdığı mektupla broşürden dolayı üzüntüsünü belirtti. Faysal'ın Arap milliyetçiliği, ülkenin büyük çoğunluğunu oluşturan Şiiler ile Kürtlere hassasiyet gösterilmesi şartına bağlıydı. Faysal'ın Arapların birliğine yönelik emellerinin bir şekilde Irak'taki Şii/Kürt çoğunluğunu azaltma arzusuyla bağlantılı olduğu fikri, incelemeler karşısında doğru görünmemektedir. Musul Vilayeti'nin Irak'a dahil edilmesini devletinin yaşayabilirliğini güçlendirici bir unsur gördüğü hakkında kuşku yoktur. Fakat Musul sadece azımsanmayacak bir Sünni Arap nüfus değil, büyük bir Kürt ve Türkmen nüfusunu da beraberinde getirmişti.

Faysal'ın Arap birliği fikri, hanedanın ve şahsi emellerle ekonomik ve stratejik değerlendirmelerin, ayrıca bizatihi kendisinin bu fikre inanması gibi karmaşık saikler içeriyordu. Faysal Arap birliği veya daha doğrusu Arap konfederasyonu planlarını Irak'ın sorunlu etnik ve mezhepsel dengesi üzerinde gösterebileceği etkileri nedeniyle terk etmedi. Almanya'yı birleştiren Prusya veya İtalya'nın birleşmesinde etkin olan Piemonte'ye benzer şekilde, Arap Rönesansı'nın motoru olarak Irak'ın hareket edebileceği düşüncesi 1930'ların başlarında gelişmişti.[10] 1930 antlaşmasının müzakereleri boyunca İngilizler antlaşmanın diğer Arap ülkeleri, özellikle Suriye üzerindeki etkilerine ilişkin olarak Irak ekibinin endişelerinden etkilendiler. Sir Francis Humphrys, Irak hükümetinin bağımsız Irak devletini "atideki Arap birliği hedefine doğru ilk adım" olarak gördüğünü kaydetti.[11] Irak direnişi adım attıkça, Irak dışındaki Arap milliyetçiliği de onu izliyordu. Arap milliyetçileri Irak'ın elde ettiği bağımsızlıktan sevinç duyuyor, hayırhah bir bakışla bu başarıyı Filistin mandasındaki istikrarsızlıkla ve Fransızların Suriye'de karşılaştığı güçlüklerle kıyaslıyorlardı. Pan-İslamist ve Arap birliğinin destekçisi Şekip Arslan 1931'de şöyle yazmıştır: "Irak'ın haklarını temin etme konusunda şu anda daha fazlasını başarması beklenemez ... istediğimiz Arap birliği kurulana dek haklarını tam anlamıyla koruyamaz."[12] Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopartılarak kurulan Arap devletlerinin birleşmesi ekonomik açıdan da manalıydı. Yakındoğu'nun bölünmesi geleneksel ticaret yollarını, özellikle Halep'ten başlayarak Musul üzerinden İran'a uzanan aksı ağır kesintilere uğratmıştı. Ticari alışverişin artması Irak'ın zayıf kamu maliyesine ancak olumlu etki yapabilirdi. Faysal çölden geçerek Bağdat'ı Şam ve Amman'la birleştiren karayollarının geliştiril-

mesine şahsi ilgi gösterdi. Irak'ın kuzey petrol yataklarından Filistin'in Hayfa limanına boru hattı inşa edilmesini kuvvetle savundu.[13] Ayrıca, TPC'nin halefi Iraq Petroleum Company'ye boru hattı boyunca demiryolu da inşa etmesi için baskıda bulundu.

Suriye'deki 1925 ayaklanması Fransızları en azından bir süreliğine Faysal'ı veya kardeşlerinden birini Suriye'de tahta geçirme düşüncesini akıllarından geçirmeye itmişti. Ancak Faysal'ın 1925 sonbaharında Fransa'yı ziyareti sırasında bir çeşit doruk noktasına ulaşan bu girişimler, Fransızlar Suriye'de denetimlerini kabul ettirdikçe geri plana düştü. En iyi ihtimalle, Fransızlar Faysal'ı Suriye milliyetçileriyle aralarını bulacak bir güç olarak düşünmüşlerdi. Fakat bu geçici yaklaşımlar Bağdat'taki Temsilciliği, Faysal'ın Suriye tahtına çıkma emelleri ve intikamcı entrikaları hakkında telaşlandırıcı raporlar hazırlamaktan alıkoymadı. Dobbs şöyle yazmıştı: "Kolay heyecana kapılan zihni, yine ilk Arap imparatorluğunun zaferlerinin derhal restorasyonu hayalleriyle dolacak ve onun teşvikiyle Suriye'de ve burada aşırı Arap milliyetçiliği tekrar canlanacak, derinden derine birbirlerine seslenerek gürültü koparacaklardır."[14] Gerçekte ise Faysal ve es-Sadun hükümeti Fransızların Suriyeli isyancılara karşı kullandığı muazzam güç karşısında dikkate değer itidal göstermişti. Yasin el-Haşimi'nin himayesi altında kurulan Suriye isyanı kurbanlarına yardım komitesi dışında Faysal ve hükümetince Şam'da Faysal idaresi restorasyonu fikrini ilerletmek için pek bir şey yapılmadı. Suriyeli milliyetçi ve Faysal taraftarı Abdülrahman eş-Şahbandar'ın 1925'te Suriye isyancılarının davasına destek toplamak için Irak'ı ziyareti dahi resmi makamların kayıtsızlığıyla karşılandı. Faysal, Suriye'nin çıkarlarını genişletmek için girişilebilecek her planı İngilizlerin engelleyebileceğinin çok iyi farkındaydı. Aynı şekilde Suriyeli isyancıların, en azından kısa dönemde Fransızların Suriye'deki üstünlüğünü aşabileceklerinden emin değildi.

Suriye konusu 1930 İngiltere-Irak Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Irak'ın kendi meseleleri üzerinde bir derece denetim elde etmesine kadar durgun kaldı. İklimin değiştiğini ve Fransa'nın Suriye bataklığından makul bir çıkış yolu aradığını hisseden Faysal Şam'daki tabanını güçlendirmeye başladı. 1931 yazında Yasin el-Haşimi'yi Faysal'ın restorasyonu davasına Suriye milliyetçilerinin liderlerinden Faris el-Huri'yi yanına çekmesi için Şam'a gönderdi. Suriye'nin ana muhale-

fet grubu Milli Blok'un liderlerinden el-Huri'nin desteği, Irak-Suriye birliğini kendi sancağı altında geliştirmek isteyen Faysal'ın müteredditt kampanyası için büyük bir kazanımdı. Faysal Eylül 1931'de güya Koloniler Sergisi'ni dolaşmak için Fransa'yı ziyaret etti. Fransız hükümeti tarafından bu vesileyle ağırlandı, cumhurbaşkanıyla görüştü ve Koloniler Bakanı Paul Reynaud ile yemek yedi. Reynaud yemekte "Arapların kralı" olarak Faysal'ın şerefine kadeh kaldırdı. Faysal'ın Fransa dışişleri bakanı ile görüşmesi ise bu kadar cesaretlendirici geçmedi. Faysal'ın yıllardır tanıdığı Berthelot, Fransa bağımsız bir Suriye milli hükümetine iktidarı devrettiğinde Suriyelilerin cumhuriyet ile monarşi arasında seçim yapmakta serbest kalmalarını önerdi. Paris'te Faysal, Faris el-Huri ve İhsan el-Cabiri dahil Suriyeli destekçileriyle de görüştü. Sürgündeki pan-İslamcı Dürzi Emiri Şekip Arslan da görüşmeye katılanlar arasındaydı. Cenevre'de yaşayan Arslan Osmanlı İmparatorluğu'nun yılmaz savunuculuğunu yapmıştı. Şimdi ise Arap ülkelerini birleştirmek için aradığı kahramanı Faysal'da buluyordu. Faysal'ın Suriye Krallığı için doğru seçim teşkil ettiğini bin Suud'a karşı bile savunmuştu.[15] Arslan, 1930'da Fransa'nın Akdeniz sahilindeki Antibes kasabasında, sonrasındaysa genellikle Bern'de kaldığı İsviçre'de geçirdiği Avrupa tatillerinde Faysal'ın düzenli ziyaretçilerindendi. Faysal'ı özel olarak Cenevre'deki dairesinde de ağırlardı.[16] Bu görüşmelerde Faysal Suriyeli önderlerle stratejisini koordine ve Irak'la birleşecek bağımsız Suriye'nin kralı olarak kendisini desteklemesi için Milli Blok'u zorlaması amacıyla onları teşvik etti.

Faysal Bağdat'a döndüğünde Aralık 1931 seçimlerinin ardından Suriye Meclisi'nde monarşi yanlısı grubun oluşmasını temin etmesi ve destek toplaması için Rüstem Haydar'ı Şam'a yolladı. İşin aslına bakıldığında, Faysal Suriye'de güçlü bir monarşi uyanışı hareketinin temellerini atmakta başarı sağlayamamıştır. Bunun sebebi kısmen Suriye muhalefetinin cumhuriyet rejimini desteklemesi ve kısmen de Milli Blok içindeki hizipçilikti. Suriye tahtı konusunda Faysal kendi ailesinin de samimi desteğine sahip değildi. Ağabeyi Abdullah bu tahta gözünü dikmiş, Faysal'ın Paris'teki faaliyetlerini endişeyle izliyordu.[17] Ayrıca her ne kadar hayali de olsa şimdi kapanın elinde kalacağı düşünüldüğünden diğer Arap kralları da Suriye tahtı için devredeydiler. Mısır'ın eski Hidivi Abbas Hilmi kendi adaylığını öne sürerken, Mısır Kralı Fuad

ile bin Suud'un oğlu Emir Faysal bile bir süreliğine Suriye kral adayları arasında sayıldı.

İngilizler Faysal'ın birlik planlarına hiçbir ilgi göstermedi. Bir süre kararsızlık geçirdikten sonra Dışişleri Bakanlığı Irak-Suriye birliğine götürecek veya Arap Yakındoğu'sunun bölünmüşlüğünü değiştirecek veya tersine çevirecek herhangi bir girişime karşı kuvvetle tutum aldı. Suriye tahtının sabık Kral Ali'ye teklif edilmesine, Fransa'nın böyle bir işe girmesinin imkânsızlığını gayet iyi bildiğinden aldırmaz rolü oynadı. Ancak Filistin'deki Yahudi Milli Yurdu'na taahhüdünü sona erdirecek şekilde Filistin'in Arap birliği planına dahil edilmesine sonuna kadar muhalefet etti. İngiliz koruması altındaki Kuveyt gibi küçük devletlerin birlik planına dahil edilmesi de İngiltere'nin boşa çıkarmak için kararlı davrandığı fikirler arasındaydı.[18] İngiliz kabinesinin Ortadoğu İşleri Daimi Resmi Alt Komitesi 20 Ekim 1931'de İngiltere'nin Irak ve Suriye arasındaki birleşmeyi engellemesi gerektiği sonucuna vardı ve Faysal'ın Suriye tahtına çıkma yönündeki çabalarının İngiliz çıkarlarına aykırı düşeceğini açık dille belirtti.[19] Arap birliği beklentilerine dair en garip analizlerinden birinde Dışişleri Bakanlığı Suriye ile Irak'ın birleşmesi halinde, Iraklıların iklimi daha sıhhatli Şam ve Lübnan'da yaşamaya yönelecekleri sonucuna vardı. Neticede Şam, "Bağdat'tan kesinlikle daha güzel bir şehir"di. Bu durumda Fransız etkisi doğuya yayılarak Irak'a nüfuz edecek, Irak ile İngiltere arasındaki ilişkiyi tehlikeye sokacaktı![20] Dolayısıyla Arap yakındoğusunu Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkmış olduğu gibi nüfuz bölgelerine ayrılmış halde tutmak en iyisiydi.

Fakat Faysal birlik projesi için bastırıyordu. Bu projeler daha sonraları "Bereketli Hilal" bölgesini yani Irak, Suriye, Lübnan, Mavera-i Ürdün ve Filistin'i birleştirmek için geliştirilecek birleşme tasarılarıyla önemli benzerlik içindeydi. Faysal'ın planlarını Nuri es-Said Koloniler Bakanlığı'ndan bir yetkiliyle Eylül 1932'deki görüşmesinde en iyi şekilde özetlemiştir. Nuri bu vesileyle Faysal'ın amacının Bereketli Hilal ülkelerini dahil edecek, bin Suud'un ölümünden sonra Hicaz'ın da eklenebileceği Arap devletleri konfederasyonu kurmak olduğunu söylemiştir. Faysal, bin Suud'un ölümünden sonra devletinin dağılacağından ve Hicaz'ın Haşimi ailesine döneceğinden emindi. Suriye'nin sahip olacağı hükümet şekli hakkında sessiz kalmaktaydı ancak Irak'ın eksenine çekileceğinden şüphe duymuyordu. Mavera-i Ürdün de Irak'a katılacaktı.

Önderliği altındaki konfedere Arap devletine giden yol açık görünüyordu. Humphrys, "Hedefi [Faysal'ın] bellidir fakat hangi vasıtalarla elde edileceği muhtemelen gelişen olayların eğilimlerine göre uyarlanacaktır" notunu düşmüştü.[21]

Filistin Araplarının kötüleşen vaziyetini tartışmak üzere İslam Kongresi Aralık 1931'de Kudüs'te toplandı. Irak'ın etkin katılım sağladığı bu kongrenin ardından Suriye İstiklal Partisi önderliğindeki Arap milliyetçileri bir pan-Arap kongresi toplanması çağrısında bulundular. Faysal bu fikre sahip çıkarak kongrenin Bağdat'ta toplanmasını önerdi. Eylül 1932'de Amman ve Kudüs'e yaptığı ziyaret sırasında kongrenin düzenleme komitesiyle buluştu ve Irak-Suriye birliği fikriyle etki yarattı.[22] Kasım 1932'de Yasin el-Haşimi'yi Bağdat Arap Kongresi planına destek toplaması için çeşitli Arap şehirlerine gönderdi. Humphrys, Dışişleri Bakanı Sir John Simon'a Faysal'ın planlarını ayrıntılarıyla bildirmiştir: "Faysal'ın Asya'daki tüm Arap topraklarının kendi hanedanının idaresi altında sıkı bir federasyon halinde bir araya gelmesi için ümitle çalıştığından kuşku duyulamaz... Suriyeli destekçilerini dikkatle beslemeyi ve Suriye'deki milliyetçi unsurlarla yakın temasını sürdürmeyi hiçbir zaman bırakmamıştır... [Arap] kongresinin, mevcut kargaşanın yerine açıkça belirlenmiş ortak bir amaç belirterek Araplar arasında birlik getirmesini planlamaktadır... Majesteleri ayrıca temsilci Arap liderlerini Bağdat'ta toplayarak Irak'ın başardığı bağımsızlığın gerçekliğini teşhir yoluyla onları ikna edebileceğine inanmaktadır."[23] İngiltere derhal kongrenin toplanmasına karşı tavır aldı ve Humphrys düşünceden vazgeçmesi için Faysal'a ağır baskı uyguladı.

Humphrys 25 Şubat 1933'te Londra'ya gönderdiği mesajında Faysal'ın kongre düzenleme fikrinden en azından o yılın sonbaharına kadar vazgeçtiğini bildirdi. Humphrys Fransa'nın böyle bir toplantıda tehdit algılayacağı ihtimalini de gündeme getirmişti. Faysal Arap birliğine karşı İngiltere'nin gerçek tutumuna ilişkin teyit istemekteydi. Şöyle yazmıştı: "Kalbinde her zaman yatan Arap birliği ideali konusunda Majestelerinin Hükümeti'nin genel tutumu hakkında kendisini bilgi sahibi kılmamı istedi. Kendisine 1921 yılında açıklanmış tutumla aynı mıydı, yoksa görüşlerimizi o zamandan beri değiştirmiş miydik?" Bu soruyu ister art niyetle, ister en kalbi ifadesiyle, isterse alaycılıkla sormuş olabilirdi ama Faysal, bölünmüş Arap topraklarının küçük bir parçasının bir-

leştirilmesinin bile yokuş yukarı bir mücadeleyi gerektirdiğini biliyordu. İngilizlerin çıkarlarına seslenerek ve Yakındoğu'nun farklı devletlerinin uyumlu bir İngiliz taraftarı ittifaka çekilmesi yoluyla Irak tarafından nasıl en iyi şekilde korunacağını anlatarak birlik planlarına İngiliz desteği temin etme gayretlerini sürdürdü. İngiltere'ye Temmuz 1933'teki resmi ziyareti sırasında Simon ile Irak'ın önderliği altında Arap birliği ihtimalini görüştü. Suriye'deki Fransız mandası konusunu Milletler Cemiyeti'ne getirip Suriye'nin Fransız denetiminden kurtarılmasını talep etmeyi önerdi. İngilizler mutasavver Arap Kongresi'ne bir kez daha itiraz ettiklerinde, Faysal'ın cevabı "Arap emellerini gerçekleştirmek için makul bir ümit sunacak siyaset oluşturmak üzere Majestelerinin Hükümeti'yle çalışmaya kongreden çok daha fazla önem verdiği ve böyle bir politikada mutabık kalınması durumunda kongrenin Bağdat veya herhangi bir yerde düzenlenmesini önlemek için tüm nüfuzunu kullanacağı" idi.[24] Faysal Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Arap bölgesindeki "gerçek" politikaları hakkında herhangi bir cevap alamadı. Zaten İngiltere'yi ziyaretinden iki hafta sonra hayatını kaybedecekti.

Filistin ve Siyonist Hareketi

Hükümdarlığının ilk dönemleri boyunca Faysal Filistin'deki duruma ve Filistinli Arap nüfus ile Yahudi göçmenler arasındaki artan gerilimlerin yarattığı tehlikelere ilişkin görüşlerini ifadede ihtiyatlı davranmıştı. Irak'ın geniş Yahudi cemaatiyle dostça ilişkilerini koruyarak siyasi, ticari ve dini önderleriyle iletişim kanallarını açık tuttu. Siyonizmin Irak Yahudilerinin ilgisini uyandırmayacağına inanıyordu; bu cemaat Arap nüfusu kadar ülkenin yerlisiydi. Ancak 1920'lerin sonlarında Filistin'deki olayların ardından Irak'taki ruh hali büyük ölçüde tatsızlaştı. Sir Alfred Mond'un ziyareti üzerine çıkan gösteriler bunun ifadesiydi ve Filistin'in Arap kimliğine yönelen tehlikeler milliyetçi kulüpler ve siyasi liderler üzerinde etkisini yaratmaya başladı. Faysal, bazı bakanlarının Yahudi memurlarını dairelerinden tasfiye etmek için gösterdiği gayretlerin karşısında yer aldı. Rüstem Haydar ilgili bakanlara muhatap bir yazı gönderip bu önlemlerden duyduğu memnuniyetsizliğini bildirdi ve işe geri alınmalarını talep etti.[25] Irak'taki manzarayı temelden değişti-

ren şey Filistin'de 1929 Ağustos ayında baş gösteren cemaatler arası geniş çaplı şiddet olaylarıydı. Irak'ta geniş ölçekli Siyonist karşıtı faaliyetlerin kökenleri bu gelişmelere kadar götürülebilir. Yasin el-Haşimi ve Cafer Ebu et-Timmen gibi önde gelen siyasetçiler Filistin Araplarını desteklemek için bir komite oluşturdular. Haydarhane Camii'nde 1920 isyanını hatırlatan büyük bir gösteri düzenlendi ve Balfour Beyannamesi ile İngiltere'nin Filistin'deki siyasetini kınayan konuşmalar yapıldı. Arap ülkelerinin hepsindeki milliyetçi görüşlerin ana toparlanma konuları, büyük bir hızla Filistin'deki durum ve keskin Siyonizm karşıtlığı haline gelmekteydi ve Irak da buna istisna teşkil etmedi. Faysal Filistin konusunda artan duyarlılığı, kısmen milliyetçi kanaatleri icabı, kısmen de İngilizlerle yürüttüğü karmaşık siyasi manevralarının parçasını oluşturduğundan teşvik etti. Temsilcilik Filistin'deki şartlar neticesinde Irak'taki İngiliz karşıtı hissiyatın arttığını görmekten hiç hoşlanmamaktaydı. Temsilciliğin baskısı altında Faysal ve dönemin Başbakanı Tevfik es-Suveydi, Filistin'deki duruma dair kışkırtıcı haberler yayan iki gazetenin kapatılmasını emrettiler. 3 Kasım 1929'da Yüksek Komiser Vekili Hubert Young'la yaptığı görüşme sırasında Faysal, İngiliz hükümetinin Filistin'deki kriz hakkında görüşünü almak isteyebileceğini öne sürdü. Konu hakkındaki fikirlerini ölçüp biçmiş olduğu belliydi. İngiliz hükümeti Faysal'ın görüşlerine ilgisini ifade ettiğinde, konu hakkındaki muhtırası elinin altındaydı. Belge, Siyonizm sorununa dair en ayrıntılı ve etraflı görüşlerle Filistin'in Arap ve Yahudi nüfusu arasındaki artan çatışmaları yönetebilecek uygun politikalar içermektedir.

Faysal'ın Young'a gönderdiği muhtıra, 8 Aralık 1929 tarihli sekiz sayfalık bir mektup şeklindedir.[26] Krizi ele alması için İngiltere'nin önündeki iki seçeneği irdeleyerek başlamaktadır: Ya kuvvete başvurulup yöre sakinlerinin görüşleri göz ardı edilecektir; ya da "mümkün olduğunca sakinlerin ve ilgili tarafların taleplerini uzlaştırarak onları tatmine gayret edilecektir." Büyük masraflara mal olacak ve Filistin'de sürekli büyük bir askeri garnizonun tutulmasını gerektirecek birinci yolu hemen reddetmektedir. İkinci yol tek geçerli seçenekti ancak Araplara ve Yahudilere, Filistin'deki çatışan iddialarına ilişkin vaatler verilmesini gerektirmekteydi. Faysal, ateşkesin ilanının hemen ertesinde, İtilaf devletlerinin Araplara yönelik Kasım 1918 tarihli beyannamesinde ifadesini bulan ve Arap ayaklanması öncesinde ve sırasında Hüseyin'e verilen va-

atlere benzeyen iki vaat tanımlamıştır. "Yahudilere verilen vaat Balfour Beyannamesi'nde kayıtlıdır ancak ihtilafın kaynağı tam da bu vaattir. İnanıyorum ki Siyonistlere taahhütte bulunulmuş olmasaydı, Araplara vaat verilmesini tartışmaya ihtiyaç kalmazdı çünkü Araplar ülkenin yerlisidir ve 1918 beyannamesi yanlış anlamalara ve tartışmalara açık değildir." Faysal zımnen radikal Siyonistleri kınayarak devam etmektedir. "Siyonistlere gelince, Balfour Beyannamesi'nin Filistin'i kendilerine milli yurt yaptığını iddia etmektedirler. Bunu iddia ederken, azınlık olmalarına bakmamakta, bu taahhüdün hedefinin başka kimsenin iştirak edemeyeceği saf bir Yahudi devletinin kurulması olduğunu beyan etmektedirler. Hiçbir ırkı, hatta ezici çoğunluğa sahip ülkede yüzlerce yıldır yaşayan, kendilerinin iddia ettikleri gibi aynı kutsal vaatleri elinde tutan bir ırkı hesaba hiç katmamaktadırlar." Bu çıkmazı aşmanın tek yolu "bu belalı durumun oluşmasından sorumlu vaade geri dönülerek kapsamının belirlenmesi ve uygulanmasına imkân verecek şekilde yorumlanmasıdır". Faysal sonra da "Yahudi Milli Yurdu"ndan ne kavradığını belirtmektedir. İngiliz hükümetinin sık sık belirttiği siyaseti "Filistin'de saf bir Yahudi devleti kurmak amacıyla zaman içinde veya bir an evvel Arapları yurtlarından sınır dışı edip yerlerine Yahudileri geçirmek değil Yahudilere sığınabilecekleri bir yer bulmaktı... Bu yolla bir Yahudi göç etmek isterse kalacağı ve korunacağı bir yer bulabilecekti." Faysal'ın Filistin'deki kriz için çözümü Balfour Beyannamesi'nin bu temel anlayışa varmasına dayalıydı. Araplar bu durumda feshini talep etmekten vazgeçecek, Yahudiler de milli yurdun anlamını nihai olarak bu sınırlı tanımıyla kabul edeceklerdi.

Faysal'ın önerdiği çözüm esas olarak Arap birliğine ilişkin kendi planlarının kapsamına uymaktadır. İdeal netice, Irak, Suriye ve Filistin'de "Araplar ve Yahudiler dahil Sami ırkı için milli bir yurt" kuracak devlet için çaba göstermekti. Bu sonucun "uzun erimli ve karmaşık (veya zor)" olduğunu kabul ediyordu ancak "yüksek ilkelere dayalı" olması nedeniyle ona göre değerlendirmeyi hak ediyordu. İkinci sonuç, yine güç bir ihtimal olan Filistin'in Mavera-i Ürdün'le birleştirilmesiydi. Üçüncü ve en gerçekçisi, Filistin'de tüm tarafların Balfour Beyannamesi hakkında sessiz kalacakları, ülkenin barındırma kapasitesiyle sınırlı bir Yahudi göçü kotası uygulayan seçilmiş bir milli hükümet kurmaktı. İngilizlerin cevabı ilk başta ılımlıydı ancak daha sonra olumsuza dönüştü. İngilizler

Filistin mandasını bırakmaya razı değildi. Faysal ise ısrarla takip ettiği Filistin konusundaki önerilerini İngiltere'ye Temmuz 1933'teki resmi ziyareti sırasında bir kez daha gündeme getirdi. Bağdat'ta bu defa İngiliz Büyükelçiliği'ne getirilen Sir Francis Humphrys, Faysal'la 13 Temmuz 1933'te Londra'da Hyde Park Oteli'nde yaptığı görüşmeyi kaydetmiştir. Faysal, "Yahudi göçünün artışına ve Arapların siyasi, sosyal ve ekonomik durumlarının sürekli kötüleşmesine" atıfta bulundu. Ayrıca Filistin Araplarına "yeterli temsil hakkı verilmesi ve Yahudi göçü seline nihai bir sınır konması şartıyla" temsili hükümete katılacaklarına dair inancını dile getirdi. Göçün kontrolü Faysal'a göre kesinlikle gerekliydi, "aksi takdirde yakın gelecekte Araplar Filistin'den ya sökülüp atılacaklar ya da ekonomik ve sosyal kölelik altına düşeceklerdi". Sözleri gelecekte olacaklara ilişkin hakiki bir kehanetti. Faysal ayrıca Filistin hakkındaki görüşlerinin sırf hükümranlığı ve nüfuzunu genişletmek için maske teşkil ettiğine dair suçlamalara karşı hassasiyetini de ortaya koydu. Araplar ve Yahudiler arasında ciddi bir mücadele patlak verdiği takdirde, İngiltere'yle dostça ilişkilerinin güçleşeceğini belirtti. Faysal ayrıca Mavera-i Ürdün'deki Arap topraklarının Yahudilere satışı ve kiralanması konusunda da sert sözler sarf etti. Ağabeyi Abdullah, Yahudi yerleşimcilere toprak satışı ve elde ettiği geliri kendi mülklerini geliştirmek için harcamayı amaçlayan bir plana karışmıştı. Faysal öfkelenmiş ve ağabeyine çıkışmıştı. 7 Mart 1933'te Humphrys, Faysal'ın görüşmede, "Abdullah hakkındaki duygularını alışılmadık bir sertlikle açığa vurduğunu" söylemektedir. "Abdullah'ın ailesini onursuzluk ve aşağılanma ile karşı karşıya bıraktığını, kendisini de mahvettiğini ifade etti. Tutumunun kabul edilemez hale geldiğini ve ülkesinde sahip olduğu saygının hızla kaybolduğunu söyledi."[27] Faysal, Abdullah'a kendisinin toprak kiralamasını teklif etmiş, Abdullah'ın cevabı karşısında kardeşinin içinde bulunduğu üzücü vaziyet nedeniyle gözyaşlarına boğulmuştu. Abdullah kendi ülkesinde güçsüzlüğünden ve kendi memleketi Hicaz'da hükümdarı olarak bin Suud'u kabul etmek zorunda kalmaktan duyduğu aşağılanmadan şikâyet etmişti. Humphrys, şöyle yazdı; "Abdullah, Faysal'ı [bin Suud'la uzlaşmaya varması nedeniyle] Haşimi ailesine ihaneti için kınamış. O zamandan beri Faysal, kendisinin haklı ve Abdullah'ın haksız olduğunu kanıtlamaya çalışıyor, kardeşini bin Suud'u kabul etmeye ve kaçınılmazla yüzleşmeye zorluyormuş."[28]

Talihsiz Bir Kabine

Faysal'ın başbakan olarak Nuri'nin yerine Naci Şevket'i getirmesi en iyi ifadeyle bir ara tedbirdi. Naci'nin bağımsız siyasi desteği azdı. Siyasi hayatının büyük kısmını şu veya bu hükümet görevinde üst düzey memur olarak geçirmişti. Irak'ın Kut şehrinde 1893 yılında doğan Naci'nin Kafkasya kökenli babası Şevket Paşa, Osmanlı Meclisi'nde mebusluk yapmıştı. Osmanlı ordusuna yedek zabit olarak giren Naci, 1915'teki Selman Pak ve Kut muharebelerinde çarpışmıştı. Bağdat'a yürüyen İngiliz ordusu tarafından esir alınmış, Hindistan'da esir kampında tutulmuş ve buradan Arap ayaklanmasına katılmıştı. Irak'a 1919 yılında döndüğünde memuriyete girerek 1920'li yıllarda çeşitli vilayetlerde vali olarak görev yaptı. Kronik sağırlıktan mustarip, bu nedenle iletişim zorluğu çeken ilkeli ve dürüst bir insandı.[29] Kabinesi de kendisi gibi yavan memurlardan oluşmaktaydı. Yüksek komiser dahil hiç kimse uzun süre iktidarda kalacağını düşünmemekteydi. Başlıca görevi Nuri es-Said'in yandaşlarıyla dolu meclisin yerini alacak yeni meclis için seçimlerin düzenlenmesini gözetmekti. Yeni meclis Faysal'a özellikle Yasin el-Haşimi başta olmak üzere muhalefete yaklaşmak ve onları iktidara geçirmek fırsatını verecekti. El-İkha önderliğindeki muhalefet partileri sarayın bu defa adaylarına olumlu gözle baktığını kesinlikle bilerek seçimlere girdiler. Naci'nin hükümeti Faysal'ın istediği şekilde bir meclis çıkardı. 18 Mart 1933'te Naci ilk ve son defa başında bulunduğu bir kabinenin başbakanı sıfatıyla istifasını verdi. Çok az başarı göstermişti ve bunların arasında en önemlisi, İngilizlerin Iraklıları trafikte soldan gitmeye zorlamalarından sonra sağ düzeni tekrar yürürlüğe sokması olmuştu!

Faysal'ın bir sonraki Başbakanı Raşid Ali'ydi. Haziran 1932'de kısmen saray grubuna bir muhalifi getirmeyi ve ayrıca Nuri'nin kabinesine baskı uygulamayı amaçlayan bir hareketle kraliyet divanının başına atanmıştı. Raşid Ali müzmin bir entrikacı ve hırslı bir siyasetçiydi. Faysal'a bazen en yaltaklanan ifadelerle dile getirdiği sadakati hiçbir zaman hırsına engel teşkil etmemişti. Raşid Ali'nin babası tanınmış Geylani ailesine mensup olsa da şahsiyetine ve davranışlarına rengini veren kişi daha mütevazı kökenden gelen annesiydi. Kabinesine hâkim kişi maliye bakanı olarak hükümete dönen Yasin el-Haşimi idi. Faysal, Yasin'i bir sonraki başbakan atamak istemiş ancak o reddetmişti. Raşid

Ali, Faysal'ın teşvikiyle Nuri es-Said'i Dışişleri Bakanı olarak kabineye aldı. Faysal uzun zamandır istemiş olduğu "Milli Koalisyon"un tadil edilmiş bir şekli olan kabinenin ekonomik ve sosyal kalkınmaya dair acil meselelere yoğunlaşacağına inanıyordu. Ayrıca 1930 İngiltere-Irak Antlaşması'nın hükümlerinin daha fazla tartışmaya açılmayacağına güveniyordu. Ana muhalefet liderlerinin antlaşma hükümlerine diş bileyerek de olsa desteğini sağladığını düşünüyordu.

Ancak iktidara gelen eski muhalefet liderleri sahne gerisinde, ikili bir oyun oynuyordu. Antlaşmayı baltalamak ve hükümlerinin gözden geçirilmesini talep etmek için el altından bir kampanyayı harekete geçirirken aleniyetteyse antlaşmaya bağlı kaldıklarında ısrar ediyorlardı. Önde gelen ailelere mensup genç meslek sahiplerinin oluşturduğu siyasi bir topluluk olan Ahali Grubu'nun kurulması da antlaşmaya muhalefeti güçlendirdi. Grup antlaşmaya karşı sert bir çizgi izleyen geniş okuyucu kitlesine sahip *el-Ahali* gazetesini çıkartıyordu.[30] Kabine öte yandan yeni İngiliz Büyükelçiliği'nin inşası için arazi tahsisine mutabakat vermekte ayak sürüyerek Faysal'ın isteklerine muhalefet ediyor, bu yolla yetkilerini öne sürmeye başlıyordu. Irak siyasetinin tüm "büyük adamlarını" tek bir kabinede bir araya getirmek, Faysal'ın düşündüğü gibi yapıcı icraatın reçetesi olmadı. Kabine sarayın elinden iktidarı çekmek için bir vasıtaya dönüşüyordu. Bağımsız bir krallığın hükümdarı sıfatıyla uzun zamandır beklediği İngiltere ziyaretinin öncesinde, Haziran 1933'te Faysal kabine tercihinin ne derece bilgece olduğunu tekrar düşünüyordu.

Faysal bağımsız bir ülkenin kralı olarak uluslararası statüsünü kabul ettirmeye çok heves ediyordu. İngiltere'ye resmi ziyareti bu yönde en önemli adımı teşkil edecekti. Gerçi İngiltere'den davet gelmesi çok gecikmişti. Davetin hızlanması, muhtemelen Mussolini'nin Faysal'ı 1933 yılı yazında Roma'ya davet ettiğini İngilizlerin duyması sayesindeydi. Faysal ziyaretinin ilk ayağı Amman'dan İngiltere'ye 5 Haziran 1933'te hareket etti. Yanındaki geniş heyette Dışişleri Bakanı Nuri es-Said, Ekonomi Bakanı Rüstem Haydar dışında Ali Cevdet, Tahsin Kadri ve özel doktoru Harry Sinderson bulunuyordu. Faysal bu resmi ziyarette daha çok ekonomik ve teknik meselelere ilişkin kabarık bir gündeme sahipti. Irak'ın demiryolu sistemi ve İngiltere'nin Irak'a mülkiyet devrinin şartları da konular arasındaydı. Faysal Bağdat ile Hayfa arasında demiryolu bağlantısı inşası imkânını görüşecek, Irak'ın demiryolu ağını genişlet-

mek ve sulama sistemi inşa etmek için kredi talep edecekti.[31] Amman'a uçak seyahati olaysız başladı fakat kısa zaman sonra berbat hava koşullarına yakalandılar. Tüm grubu şiddetle uçak tuttu. Üç buçuk saatlik uçuş yaklaşık beş saat sürdü. Faysal Amman'da dört gün geçirdi ve bu süre zarfında Sinderson, Faysal, Ali ve Abdullah kardeşler arasındaki iletişimi gözlemledi. Sinderson, Abdullah'ın devlet işleriyle fazla ilgilenmediğini düşündü. Kendisini özelliksiz hizmetkârlarla çevrelemişti. Sohbetleri genellikle edebi konularda bir konudan diğerine atlayan tiratlar gibiydi. Faysal'la girdikleri bir tartışmanın konusu İran'ın en büyük şairlerinin edebi değerleriydi. Her ikisi de İran'ın en büyük şairi unvanının Firdevsi'ye ait olduğunda mutabık kaldılar ancak Faysal, Hafız'ın lirik şiirlerini Abdullah'ın en sevdiği şair Şirazlı Sadi'nin ahlaki şiirlerine tercih ediyordu. Diğer bir konu İslam toplumlarında kadının rolüydü. Faysal kadının özgürleşmesine taraftarken Abdullah muhafazakâr tutumuna bağlı kalarak kadınların kapalı kalmaları gerektiğini düşünüyordu.[32]

Amman'da kalışı sırasında Faysal Filistin'deki yüksek komiserle görüşmek ve babasının mezarını ziyaret etmek için Kudüs'e bir seyahat ayarladı. Faysal'ın konvoyu Kudüs'ün varoşlarına yaklaştığında "sadece Filistinliler değil çok sayıda Suriyelilerden de oluşan muazzam kalabalık" tarafından durduruldu, diye yazmaktadır Sinderson. "Majestelerine [Faysal] coşkulu bir karşılama düzenlendi ve binlerce kişinin ağzından hep bir arada 'Faysal, Arapların Kralı' sloganı yükseldi... Sancaklar kaldırılıyor, heyecan büyüdükçe bayraklar sallanıyordu. Düzen bir miktar sağlanana ve araba konvoyunun ilerlemesi mümkün olana kadar yarım saat geçti. Kudüs'e kraliyet gezisinin haberi çok geç gelmiş olmalıydı ama yine de binlerce Filistinli ve Suriyeli duymuştu."[33] Faysal el-Aksa Camii'ne yaklaştığında büyük kalabalıklar yine Faysal'ı karşıladı. "Çılgınca heyecana kapılmış kalabalık yolu kapatarak giderek büyüyünce kortej durmak zorunda kaldı" diye devam etmektedir Sinderson. "Majestelerinin Ortadoğu'da çok hürmet gördüğünü elbette biliyordum fakat böylesine büyük bir nümayiş beni hem şaşırttı, hem de hoşuma gitti. Kral kalabalığın büyüklüğü ve karşılamanın sıcaklığından öylesine duygulanmıştı ki çığlık çığlığa selamlayanlara mukabele ederken gülümsemelerine gözyaşları karışıyordu."[34]

Amman'dan sonra Faysal uçakla Kahire'ye giderek Kral Fuad'a nezaket ziyaretinde bulundu. Faysal şehrin modernleşmesinden ve Mısır

kadınlarının nispeten özgürleşmesinden müspet etkilendi. Heyet sonra İskenderiye'den Napoli'ye gemiyle geçti. Napoli'de Faysal Pompei'nin görülmeye değer yerlerini ziyaret ederek arkeoloji ilgisini tatmin etti. İngiltere yolunda Brüksel'de durup Belçika Kralı Albert'i ziyaret ederek 1930 ilkbaharında kralın Irak'a yaptığı ziyareti iade etti. Ostend'den Dover'a feribot bağlantılı trenle geçip Londra Victoria istasyonuna 20 Haziran 1933'te varan Faysal İngilizlerin tam tekmil debdebe ve azametinden etkilendi. Kral V. George, Galler Prensi ve Gloucester Dükü karşılamada hazır bulunuyordu. York Dükü Faysal'ı Dover'da karşılamış, onunla beraber Londra'ya seyahat etmişti. Faysal trenden muhteşem töreni kıyafetiyle tüylü miğferini giymiş olarak indi. Sonra Kral George'la birlikte Londra'nın kalabalık caddelerinden açık at arabasında geçip Buckingham Sarayı'na gitti. Londra'nın yıllardan beri bir devlet misafirine verdiği en etkileyici karşılama töreni yaşanmaktaydı. Resmi devlet ziyareti âdet üzere üç gün devam etti; sayısız resmi toplantılar yapıldı, onuruna resmi yemekler ve ziyafetler verildi.

Faysal, İngiltere'de şahsi olarak bir ay daha geçirmeyi planlamıştı ancak bu süre de ziyaretler, gösteriler ve kutlamalarla doldu. Askeri tesisleri ziyaret etti, RAF Hendon üssündeki hava akrobasisi gösterilerine, Greenwich'teki geçit yürüyüşüne, Kral V. George'un eşliğinde Wimbledon tenis finallerine katıldı. HMS *Renown*'un güvertesinden manevraları izlemek için Torquay ve Torbay'a gitti. (Torquay'daki ev sahibi Amiral Sir William James idi. Irak'ta her yerde bulunan ünlü sabun markası Pears'in üstünde bulunan ve "Bubbles" adıyla bilinen çocuk modelin James olduğunu öğrenmek, Faysal'ın çok hoşuna gitti.) Gemide duraksamalı İngilizcesiyle kısa bir konuşma yaptı. Bağdat'ta dil becerisini geliştirmek istemiş ve düzgün konuşma ve hitap becerisini ilerletmesine yardım için Lübnanlı öğretmen Mösyö Debbas'ı tutmuştu. Bu gezide bazı konuşmalarını İngilizce yapacak kadar kendine güveni gelmişti. Faysal sonra İskoçya'da on gün geçirip Edinburg'u ziyaret etti ve ardından yaylalardaki Gleneagles Oteli'nde birkaç gün kalarak dinlendi. Doktoru Harry Sinderson sağlığından endişe ediyordu. Sinderson bu evre hakkında şöyle yazmıştır: "İştahı azdı; iyi uyuyamıyor, çok fazla sigara içiyordu. Sigara tüketimini azaltması için ona yalvardım. Son zamanlarda aşırı içmesini Irak'tan gelen kötü haberlere bağladı ve ülkenin kuzeyindeki Müslüman-Süryani gerilimi sona erer ermez yarıya indireceğini vaat etti."[35]

Faysal İngiltere'de ağırlanıp basın tarafından göklere çıkarılırken Irak, bağımsızlığını kazanmasından beri en ağır -ve Faysal'ın zamansız ölümünü de kuşkusuz hızlandıran- bir krizin dalgaları altında kalmak üzereydi.

Süryani Krizi

Irak Süryanilerinin önemli bir kısmı Irak-Türkiye sınırındaki dağlık Hakkâri'den gelmişti. 1915 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış ve kitle halinde İran'a oradan da İngiliz güçleriyle temas kurdukları güneydeki Hamedan'a sürülmüşlerdi. İngilizler tarafından Irak'taki Bakuba'da kurulan kamplara yerleştirilmiş sonra da Musul bölgesine aktarılmışlardı. 1920 ortalarında Irak'taki Süryani nüfusu 400.000'e ulaşmaktaydı. Bunlardan yarısı Iraklı Süryaniler, geri kalanı da Türkiye'den gelip yerleştirilen nüfustu. Bu mültecilerin çoğunluğu Irak'ın büyük şehirlerinde iş bulmuş veya Irak içlerindeki Süryani köylerine yerleştirilmişlerdi. Yerleştirilmemiş nüfus ancak birkaç yüz kadardı. Yüzlerce Süryani erkeği de 1922 yılında kurularak eğitimi ve subayları İngilizler tarafından temin edilen, Irak ordusundan ayrı tutulan yardımcı kuvvet (*Iraq Levies*) bünyesine alınmıştı. Süryaniler askeri yetenekleri ile tanınmaktaydı. İngilizler de onlara, Araplara karşı belirgin bir farklılık ve üstünlük duygusunu aşılamıştı.[36] Bell güncelerinde İngiliz subaylarının "Bu erlere sürekli pis Araplar değil, iyi İngiliz askerleri olduklarını" hatırlattıklarını kaydetmiştir.[37] Sıradan Iraklıların farklı şapkalar ve havalı tavırlar içindeki bu askerlere karşı duyduğu kızgınlık büyüktü. İngiliz mülkiyetindeki şirketleri ve demiryollarını koruyan, RAF üslerinin önünde nöbet bekleyen, emir eri olarak hizmet eden ve asker yemekhanelerinde garsonluk yapan bu askerler İngiliz tahakkümünün dışa vuran yüzüydü. Süryanilerden çok azı Irak vatandaşlığına geçmişti. Ülkede bulunan çok sayıdaki azınlık gruplarından birinin mensubu olarak Irak'la bütünleşmeye ilgi duymuyorlardı.

İngiltere-Irak Antlaşması imzalandığında, Süryaniler dini ve dünyevi liderleri Patrik Mor Şimun ve zorlu teyzesi Sürme Hatun vasıtasıyla Milletler Cemiyeti'ne yeni Irak devletinden korunmaları için başvurdular. Cemiyet, üyeliğe kabul edilmesinden önce Irak'tan azınlıklara muame-

lesi hakkında güvenceler istedi. Irak hükümeti bu talebe karşılık olarak dini ve etnik haklara mevzuatta ve hükümetin beyanlarında açık yer verdi. Ancak Faysal azınlık haklarının korunması bahanesinin genellikle yabancı denetimi ve müdahalelerini sürekli kılmak için kullanıldığının bilincindeydi. Faysal Ağustos 1932'de ülkenin kuzeyindeki Amadiye'de Mor Şimun ile görüşmüş, Cenevre'ye gidip cemiyete dilekçe verip baskıda bulunmaktan onu vazgeçirmeye çalışmıştı. Mor Şimun yine de ısrar etmiş, Cenevre'ye gidip ülkeden ayrılma manasına varan Süryani davasını takdim için Faysal'dan özel bir pasaport ayarlamasını isteme cüretini bile göstermişti.[38] Ancak Mor Şimun Ocak 1933'te Irak'a eli boş döndü. Süryanilere haklarını, üniter Irak devleti içinde almak için çalışmaları tavsiye edilmişti.[39]

Faysal'ın Avrupa seyahati öncesinde Süryanilerin durumu hâlâ çözüme kavuşmamıştı ve ülkenin kuzeyinde Süryaniler ile yerel nüfus arasında gerilimler yükselmekteydi. Mor Şimun Mayıs 1933'te öne çıkan sorunların çözümünü görüşmek maksadıyla Bağdat'a davet edildi. Hükümet patriğin statüsüne özellikle hassasiyetle yaklaşmış, senatoda bir sandalye ile yüklü bir ödenek teklif etmişti. Ayrıca halkı üzerindeki dini yetkilerini de tanımaya hazır olduğunu belirtmiş fakat dünyevi yetkilerini ayrı tutmuştu. Hükümet Süryanilerin iskân edilmesi siyasetinde etkin işbirliğine ihtiyaç duymaktaydı. Mor Şimun ise devletle işbirliği yapan halkından kişilere tehditte bulunarak yetkilerinin dini alanla sınırlı tutulmasını reddetti.[40] Bu esnada cemaatinin mensuplarından eski asker Yakup İsmail, beraberinde iki yüz adamla dağa çıkıp Irak hükümetine karşı direniş çağrısında bulundu. Kuzeydeki Irak güçlerinin komutanı Albay Bekir Sıdkı hükümetten önceden izin almadan sıkıyönetim ilan etti. Kırk üç yaşındaki Kürt kökenli eski Osmanlı Subayı Sıdkı, çok çalışan, çok içen, işlerini kendisi halletmeyi seven mücadeleci bir insandı. Bir İngiliz raporu, "Her türlü fenalığın kol gezdiği bir ülkede, ismi sefahatle eş tutulmaktadır" demektedir. Sıdkı ayrıca hırslı, rüşvetle satın alınamaz, fırsatı gördüğünde hemen kullanan güçlü bir liderdi. Faysal bu nitelikleri taşıyan bir kişinin kuzeydeki harekâtların sorumluluğunu üstlenmesinin tehlikelerini takdir etti. Avrupa seyahati için hareketinden önce İngiliz maslahatgüzarı George Ogilvie-Forbes'a Bekir Sıdkı'yı komutanlıktan almak istediğini söyleyerek gerilimi azaltmak için Genelkurmay Başkanı Taha el-Haşimi ile İçişleri Bakanı Hikmet Süleyman'ı

Musul'a göndermeyi teklif etti.[41] Fakat Bekir Sıdkı subayları tarafından tutulmakta, Süryani karşıtı çizgisi desteklenmekteydi.

Kriz, İçişleri Bakanlığı'ndaki İngiliz danışmanın da desteğini alan Irak hükümetinin, istenilen güvenceleri hükümete verene kadar Bağdat'taki YMCA* gençlik yurdunda kalan Mor Şimun'u gözaltına alma kararıyla tırmandı. Şimun Bağdat içinde serbestçe hareket edebilecek ancak Musul'a dönemeyecekti. Mor Şimun'un tutuklandığı haberinin ardından uluslararası alanda gürültüler koptu ve İngiliz basını Irak'ı azınlıklara saygı göstermemekle suçlayan bir kampanya başlattı. O sırada Buckingham Sarayı'nda misafir edilen Faysal kabineye telgraf göndererek Mor Şimun'un derhal serbest bırakılmasını istedi.[42] Raşid Ali Mor Şimun'un hükümete gerekli taahhütleri vermeden kuzeye dönmesine izin verilmesinin Süryani isyancıları cesaretlendirmekten başka işe yaramayacağını belirterek cevap verdi. Faysal hükümetin tavsiyesini kabul etmemesi nedeniyle sinirlendi ve Mor Şimun'un serbest bırakılmasının uluslararası kamuoyunun olumlu tavır almasını sağlayacağını, durumun kötüye gitmesi halinde hükümetin isyancılara yönelik harekât düzenleme seçeneğini tanıyacağını belirterek tutumunu teyit etti.[43] Ancak kabine, başbakanın patriğin Bağdat'ta gözaltında tutulması kararını destekledi. Kabinenin tavsiyesine uyma isteksizliği bu aşamada kendisinde ciddi tehlike çanlarını çaldırmış olmalıdır. Fakat görüşlerini daha fazla ileri sürmekten imtina etti. Irak'ta kriz içten içe tutuşurken tıbbi tedavi için Temmuz 1933'te İsviçre'ye gitti. Bu esnada, iki Süryani subayının beraberinde birkaç yüz silahlı adamla Irak sınırından Fransız kontrolündeki Suriye'ye geçmesiyle işler daha da karıştı. Askerlik çağındaki bütün Süryani erkekleri köylerinden kaybolmuş ve Irak sınırının Suriye tarafında hayra alamet olmayan şekilde silahlı Süryaniler toplanmıştı. Bu hareketlilik muhtemelen Mor Şimun tarafından planlanmış ve başlatılmıştı. Silahlı Süryanilerin Irak'a geçişlerinin yaratacağı tehdit Bekir Sıdkı'yı silahlı Süryanilerin dönüşünü durdurmak için kuvvetlerini sınıra intikal ettirmeye yönlendirdi. Hükümet ayrıca Fransız makamlarından Süryanilerin silahsızlandırılmasını talep etti ve Fransızlar da başlan-

* Young Men's Christian Association (Genç Hıristiyan Erkekler Birliği): Grup etkinlikleri ve çeşitli kurslar vasıtasıyla Hıristiyan kimliğinin geliştirilmesi yolunda çalışmalar yapan ve dünyanın birçok ülkesinde şubeleri olan bir dernek-e.n.

gıçta bu talebe uydular. Bununla beraber, birkaç gün içinde Fransızlar silahlarını Süryanilere iade etti. Bunun ardından Süryaniler tam kuvvet halinde 4 Ağustos'ta sınır yakınındaki Dayrbaun'daki Irak ordusu mevzilerine saldırdılar. Irak ordusunun İngiliz Müfettiş Vekili Tuğgeneral E. H. Headlam'ın daha sonra yazdığı rapora göre bütün sorumluluk, Irak ordu garnizonuna saldırmak için önceden planlanmış olarak harekete geçen Süryanilere aitti.[44]

Faysal Bern'den olayların tırmanmasını belirgin bir telaşla izlemekteydi. İlk defa yokluğunda naiplik yapan oğlu Gazi'ye telgraf göndererek Irak'a dönen Süryanilerden pişmanlık gösterenlerin zor yoluyla silahsızlandırılmaması gerektiği hakkında kabineyi bilgilendirmesini istedi. Kabine Faysal'ın tavsiyesini geri çevirince ufukta hükümet ile kral arasında bir çatışma belirdi. Faysal'ın tedavisini keserek Irak'a dönmekten başka çaresi kalmamıştı. Bağdat'a itidal tavsiye eden mesajlarını kısmen İngilizlerin teşvikiyle göndermişti. İngilizler de krizin idaresine doğrudan müdahil olması için Bağdat'a dönmesi yönündeki ısrarlarını yoğunlaştırmaktaydı. Krizi birkaç gün içinde yatıştırabileceğinden emin olan Faysal, ülkeye dönüşünün fazla telaş yaratmasını istemiyordu. Nuri es-Said'in eşliğinde 2 Ağustos 1933'te geldiği Bağdat'ta havaalanında oğlu Gazi ve kabine üyeleri tarafından karşılandı. Dönüşüne ilişkin resmi duyuru yapılmadı.

Süryaniler bu arada Dayrbaun üssünü istila etmiş ancak üs daha sonra tekrar ele geçirilmişti. Süryanilerin Irak subayı ve askerlerine uyguladıkları mezalim hakkında inandırıcı hikâyeler dolaşıyordu. Bekir Sıdkı da geride kalmamak için Kürt aşiret mensuplarının yakalayıp silahsızlandırdığı on beş Süryani tutukluyu infaz ettirdi.[45] Dayrbaun kışlasına saldırı Faysal'ı sarsmış, hükümetin de paniğe kapılmasına yol açmıştı. Fransızlar tarafından el altından desteklenen silahlı Süryanilerin tüm Kuzey Irak'ı alevlendirecekleri, yeni kurulmuş Irak ordusunun isyanı bastırmaya gücünün yetmeyeceğine dair samimi endişeler belirdi. Bu şartlar altında ordunun mağlubiyete uğraması Irak devletinin bütünlüğüne zarar verecekti. Faysal'ın Süryanilere karşı tutumu sertleşti. İki gün boyunca yemek yemeyip durmadan sigara içti. Ülkesinin kuzeyine geçip Şammar, Cubur ve diğer aşiretleri toplamayı, Süryanilere karşı saldırıyı bizzat yönetmeyi dahi değerlendirdi. İsyancı Süryani erkeklerinin bu harekâtlarda öldürülmesine pek fazla aldırmamaktaydı ancak köy-

ler, kadınlar ve çocuklar korunmalıydı.[46] Disiplinsiz ve düzensiz Kürt kuvvetlerini ve Arap aşiretlerini Süryanilere karşı harekete geçirdiğinde Faysal çıkabilecek muhtemel aşırılıklar için sahneyi hazırlamıştı. Ve bu aşırılıkların gelmesi de gecikmedi.

Bekir Sıdkı esasen Dayrbaun vakasından sonra inisiyatifi ele geçirmiş ve isyanı büyük kısmı itibariyle denetimine almayı başarmıştı. Acımasızlık ve kararlılık, Irak uçaklarının bombardımanı ve yakın hava taarruzlarıyla bir araya geldiğinde isyanın gücünü kırmıştı. Bununla beraber, tehlikeli bir isyanı bastırmanın şerefini edinmek isteyen Bekir Sıdkı gerçek durumu hükümete ve Faysal'a kasten yanlış aksettirdi. İsyan bittikten sonra bile tüm raporlarda acımasızlığı belirtilen İsmail Abbavi Tohalla komutasındaki bir Irak müfrezesi misilleme harekâtları yürüterek Süryani köyü Simele'ye saldırdı. Köy, bölgede kanun ve düzenin çökmesinden sonra baş gösteren yağma ve kargaşalıklardan kaçan Süryani mültecilerle doluydu. 10 Ağustos 1933'te köyün etrafı Arap ve Kürt aşiretlerinden yağmacıların saldırısına maruz kaldı. Ertesi gün Tohalla'nın askerleri köye gelerek yağmaya katıldılar. Devam eden olaylarda müfreze kendi başına veya diğer aşiret mensuplarıyla beraber çoğu erkeklerden oluşan silahsız köylüleri sistematik olarak öldürmeye başladı. 305 erkek, 4 kadın ve 6 çocuk katledildi.[47] Bu korkunç manzara yalnız Irak'ın değil Faysal'ın da tüm dünyada kınanmasına yol açtı.

Irak'ta Son Haftalar

Faysal yaşanan mezalimden hiçbir şekilde sorumlu değildi. Simele katliamı, bu rezaletin insaniyete aykırılığı dışında, tüm dünyanın gözünde yönetimini en kötü ışık altında gösterdi. Faysal'ın hayatı boyunca, silahsız siviller bir tarafa, askeri bir harekâtta dahi gereksiz ölümlere rıza gösterdiğine dair emare mevcut değildir. Bu, karakterinin tamamen dışındaydı. Fakat krallığını tahrip edebileceği korkusuyla Süryani isyanını bastırmak istediğinden de kuşku yoktur.

Dayrbaun bozgunundan sonra Faysal iyi eğitim görmüş Süryani askerlerinin Irak ordusunu mağlup etmeleri ihtimaliyle karşı karşıya kaldığını düşündü. Aşiret mensuplarını hükümet kuvvetlerinin yanında çatışmaya sokmakla kuşkusuz aşırı tepki vermişti. Nuri es-Said çok daha sonraları,

1936 yılında, Bağdat'taki İngiliz büyükelçisine şu itirafta bulunmuştur: "Süryanilerin öldürülmesi meselesinde Kral Faysal baş zanlıydı. Ne yapılmışsa, onun talimatlarının sonucuydu." O sırada Nuri, Bekir Sıdkı tarafından girişilen bir darbenin artçı etkilerinden sakınmak için İngiliz Büyükelçiliği'ne sığınmıştı. Nuri'nin kastettiği husus, riskler çok yüksek olduğu için Faysal'ın Süryanilere karşı güç kullanılmasına engel olmadığıdır. Ancak buradan kalkarak, Simele katliamından doğrudan Faysal'ı sorumlu tutmak aşırı bir iddiadır. Faysal Süryani isyancılarının çoğunun 9 Ağustos 1933'te teslim olduğundan bilgi sahibi değildi.[48]

Mezalim haberleri Bağdat'a eriştiğinde, İngiliz Büyükelçiliği Irak ordusunun harekâtlarının derhal sona erdirilmesini talep edip Simele olaylarının ayrıntılarıyla araştırılması için soruşturma başlatılmasını ve sorumlu subayların cezalandırılmasını istedi. Faysal bu taleplere uydu. Uluslararası kamuoyunu yatıştırmak ve Milletler Cemiyeti'nin ülke içine müdahale edecek soruşturmasının önüne geçmek için tarafsız bir soruşturma gerekliydi. İngiliz kamuoyu da ayağa kalkmıştı. Canterbury Başpiskoposu Cosmo Gordon Lang Süryanilerin akıbetine özel bir ilgi duymaktaydı. (Aslında, daha önceki başpiskoposlardan biri Süryanilere 1886'da bir Anglikan misyonu göndermiş ve Süryaniler Avrupa'da bu misyon vasıtasıyla tanınmıştı.) Kral V. George da büyüyen krize büyük ilgi gösterdi. Kuzeydeki facianın arkasında Faysal'ın yer aldığı inancı, İngiliz tutumunun fazla da gizlenmeyen, belirleyici unsuruydu. İngilizler Faysal'ın işleri yoluna sokması gerektiğini akıllarına koymuşlardı. Hükümetin güvenilirliğini tekrar kazanması ve Süryani krizinden ötürü Irak kamuoyunun sorumluluğu İngilizlere yüklemesinin önüne geçilmesi için onun Bağdat'ta kalması gerektiğine inanmaktaydılar.

Orduya yaptıkları saldırıdan sonra Süryani isyancılara duyulan kızgınlık halkta doruk noktasına ulaşmıştı. Halkın bu olaylardan sorumlu tuttuğu taraf hakkında zihinlerde pek şüphe yoktu: Her şeyin sebebi İngilizlerdi. Onların göz yumması olmasa, şımarttıkları çıraklar ordu birliklerine nasıl saldırabilirlerdi? Irak ordusunun ve devletinin Süryani isyanı karşısında yetersizliğini göstermek İngilizlerin çıkarına değil miydi? Söylentiler de halkın öfkesini körüklemekteydi: Süryaniler yaralı Irak askerlerini, ölü silah arkadaşlarının cesetlerini yemeye zorlamışlardı; T. E. Lawrence şahsen kuzeye gidip Irak devletine karşı isyana önderlik etmişti; İngiliz istihbarat subayları Süryanilerin her adımına reh-

berlik etmişti. Kalabalık güruhlar Mor Şimun'u ve teyzesini linç etmek için haykırıyordu. Her ikisine de 17 Ağustos'ta sınır dışı emirleri tebliğ edildi ve bir daha gelmemek üzere Irak'tan çıkartılıp, ayrı RAF uçaklarıyla Kıbrıs'a götürüldüler. Faysal, Mor Şimun'a kendi cebinden gizlice aylık 65 sterlin aylık bağlamayı kabul etti. Günün kahramanı Faysal değil, Irak ordusu ve kuzeydeki komutanı Bekir Sıdkı idi. Irak ordusu ile Bekir Sıdkı'ya açıkça arka çıkmış Veliaht Prens Gazi de kalabalıkların sevgisini kazanmıştı.

Faysal bu girdapların arasında kaldı. İngilizler ciddi şekilde hasta olduğuna inanmadılar. George Ogilvie-Forbes, Faysal'ın sıhhatinin iyi olmadığı ve tedavisine devam için İsviçre'ye dönmek istediği hususunda 14 Ağustos'ta kendisine bilgi veren Nuri'yi hemen tersledi. Faysal İngilizlerden Mısır'a nakli için hava ulaşımı istemişti. Daha sonra da normal ticari uçakla yoluna devam edecekti. Ancak Dışişleri Bakanlığı en azından Humphrys izinden dönene kadar Irak'ta kalmasını istiyordu. Ogilvie-Forbes, Bekir Sıdkı'nın komutanlıktan alınmasını görüşmek için daha önce Faysal'la buluşmuş ancak Faysal halsizlik gerekçesiyle görüşmelerini kısa kesmişti. Faysal'ın hastalığından şüphe duyduğu aşikâr Ogilvie-Forbes, duyarsız bir tavırla Dışişleri Bakanlığı'na, "Bu konuda onu taciz etmeyi sürdüreceğim" diye yazdı. Ogilvie-Forbes'un Londra'ya gönderdiği Faysal hakkındaki mesajların tonu incitici hatta hakaretamizdi. İnançlı bir Katolik olan Ogilvie-Forbes Simele katliamından çok olumsuz etkilenmişti. Faysal'ın durumu düzeltmek ve hoşa gitmeyecek önlemler almaktan kaçınmak için hastalık rolü yaptığına inanıyordu. Dinlenmek için Hartiye Sarayı'na çekildiğinde Faysal'ı "hareminde saklanmak ve ortada görülmemekle" suçladı. Bir başka seferinde Faysal'ı yatağında ziyaret ettiğinde, bakterilere karşı doğuda âdeten kullanılan kolonyayı kadın gibi çok sürdüğü için alay etti. Faysal'ın tüm doktorları derhal mülayim bir iklimde istirahat tavsiye etmekteydi. Fakat Ogilvie-Forbes bunun tek kelimesine inanmadı. Gerçekte ise Faysal tehlikeli şekilde hasta ve bitkindi. Bağdat Büyükelçiliği'nin telgraflarının tonu ancak Humphrys'in Bağdat'a 23 Ağustos'ta dönüşünden sonra değişti. Humphrys "Buradaki önde gelen İngiliz yetkililerle Kral Faysal'ın Bağdat'ta kalmaya devam etmesini istişare ettim. Sağlığının muhtemelen tamamen bozulacağı ve sonbaharda kendisini bekleyen yasama ve yeniden inşa işlerinin ağır yükünü kaldıramayacak halde olduğu fikrindedir-

ler. Dolayısıyla 1 Eylül'den itibaren ortadan kaybolmasını kabul etmek zorundayım" diye yazdı.[49] Londra'daki Irak Elçisi Cafer el-Askeri dahil diğer Iraklılar da Faysal'ın Irak'ta kalmaktan kaçınmak için hastalığını abarttığını düşünmekteydi. "Kralın bu sırada ayrılması feragat anlamına gelecektir... Kralın ayrılması halinde Irak ülkesini bir millet olarak kurma yolundaki son ümit de kaybolacaktır" diye yazdı.[50]

Kamuoyu Faysal'a karşı keskin bir tavır değişikliği içindeydi. Genel anlayış, Faysal'ın Süryanilere itidalle davranılmasını tavsiye ettiği şeklindeydi. Dayrbaun'daki saldırıdan sonra Süryanilere karşı tutumunu sertleştirdiğini bilen azdı. Ayrıca Faysal'ın Irak ordusuna pek bağlılık duymadığı ve İngiliz baskısı altında boyun eğip, Bekir Sıdkı'yı komutanlıktan azledeceği fikri de mevcuttu. Faysal'ın o kadar ümit bağladığı ordunun şimdi devletin koruyucu kahramanı gibi görülmesi, kurulması için Faysal'ın gösterdiği büyük çabalara hiç atıfta bulunulmaması da ironikti. Tüm Bağdat Süryani isyanını bastırma harekâtına katılmış ordu birliklerini selamlamak için 26 Ağustos'ta sokaklara döküldü. Kendinden geçen kalabalıklar askerlere tezahüratta bulunuyor, Bekir Sıdkı ve Veliaht Prens Gazi'nin ismini haykırıyorlardı. Kraliyet Sarayı'nın önünde biriken halk, selamlamak için balkona çıktığı esnada dahi Faysal'a fazla bir tezahürat yapmadı.[51] Birkaç gün sonra Bağdat'a gelen Bekir Sıdkı'yı havaalanında karşılamak için yaklaşık 50.000 kişinin toplandığı söylendi. Bağdat sokaklarından zaferle geçen Bekir Sıdkı, Kraliyet Sarayı'nın önünde geçit resmine katılırken Faysal muzaffer komutanı balkonundan selamladı. Faysal için bu bir yol ayrımı anıydı.

Faysal Irak'tan 2 Eylül 1933'te ayrıldı. Bağdat havaalanında uğurlamaya gelenlerin sayısı elliye bile erişmiyordu. Tehlikeli şekilde büyüyen ve gücünden kibir duyan bir ordunun gölgesinde kalmış, tahttan feragat edeceği yönündeki temelsiz dedikodulardan sarsılmış çok hasta bir adamdı. Ayrılmasından önce Irak halkına son mesajı kendisini bekleyen kaderine ilişkin kehanet havasındaydı. "Bana bedeli ne olursa olsun halkıma ve ülkeme hizmetten asla imtina etmeyeceğim" dedi.

Uçakla Kahire'ye giden Faysal, burada birkaç gün geçirdikten sonra uçakla İsviçre'ye devam etti. Mısır'da onu gören son insanlardan biri Lübnanlı yazar ve Arap milliyetçisi Esad Daghir'di. Ünlü Azbekiye Bahçeleri'ne bakan otelin terasında buluştular. Daghir Arap Kongresi'nin hazırlıklarına emek sarf etmişti. Her şeyin ardından Irak'ın kongreye

ev sahipliği yapamayacağından endişe duyuyordu. Faysal ise yorgun ve bitkin görünmekteydi. Ancak Daghir Süryani krizinin idaresi hakkında bazı cesaret verici sözler ettiğinde canlandı. Faysal'ın cevaben dile getirdiği sözleri Daghir'i duygulandırdı. "İngiliz müttefiklerimizin bizim için planladığı hayat tarzını asla kabul edemeyiz. Şu ana kadar sabretmemizin sebebi zayıflığımız ve ihtiyaçlarımızdır. Bu durum içimizdeki öfke ve dargınlık volkanları patlayana kadar sürebilir. Veya tutumlarımızı birleştirip, saflarımızı sıkılaştıracağız. Bu yolla irademiz kendisini belli edecek ve hem dostlarımız hem düşmanlarımız bize dikkat edecektir." Daghir, Avrupa'ya uçakla geçmek için İskenderiye'ye hareket edeceği Kahire tren istasyonundan Faysal'ı uğurladı. "[Faysal] tren hareket etmeye başlayana dek bizimle kompartımanının penceresinden konuşmaya devam etti. O anda, izah edemeyeceğim bir duyguya kapıldım. Gözlerim yaşlarla doldu ve bu büyük ve aziz krala sevgi ve ümit dolu gözlerle baktım... Son vedamın böyle olacağını bilmiyordum."[52]

Faysal altı gün sonra Bern'deki Bellevue Palace Oteli'nde öldü. Söylemiş olduğu kadar hastaydı.

Son Söz: Büyük Faysal

Faysal'ın hayatı tam da siyasi olgunluğa eriştiği, bağımsız Irak'ın ve esasen Arap dünyasının liderlik ihtiyacının çok aciliyet kazandığı bir sırada sona erdi. "Büyük" sıfatını Faysal'a yakıştırmak uygun düşmektedir. Ölüm haberi eriştiğinde çağdaşları büyük bir önderin aralarından ayrıldığını içlerinde hissetmiş, Faysal'ı düşündüklerinde hissettikleri derin kayıp duygusu hatıratlarına ve diğer anlatımlarına nüfuz etmiştir. Pek duygusal sayılamayacak, gerektiğinde sözünü de sakınmayan Sati el-Husri, Faysal'ın Büyük Faysal adını hak ettiğini duraksamadan ifade etmiştir.[1] Faysal büyük bir siyasi liderin tüm niteliklerine sahipti; derin zekâ, esneklik, pragmatizm ve öğrenme arzusu ile uyum sağlamaya isteklilik. Faysal aşiret reislerinden sıradan Bedevilere, Avrupalı diplomatlardan saraylılara, generallerden imparatorluk valilerine, Arap milliyetçilerinden müçtehitlere kadar tüm insanların yanında rahat davranmıştır. Bireyler, aşiretler, milletler ve imparatorluklarla gördüğü işlerde, itidal, gerçekçilik ve hedefe hiç sapmadan bağlılık Faysal'ın belirgin karakter özellikleriydi. Yoluna çıkan muazzam engelleri aşmak ve başka insanları yüz geri edecek başarısızlıklardan sonra kendini toplamak için gereken içsel itki ve motivasyona sahipti. Kuşkusuz hırslıydı fakat hırsı kendisi, ailesi veya hanedanına görkem kazandırmak için değildi. Daha çok, Osmanlı İmparatorluğu'nun harabelerinden çıkan Arap devletleri için ihtirasları vardı. Araplar, medeni milletler topluluğu içinde yerlerini almayı hak etmekteydiler. Tasarladığı geniş Arap konfederasyonu dahilinde bu amaç elde edilemezse, o zaman İtilaf devletlerinin Osmanlıların azametli imparatorluğundan kesip çıkardıkları devletler vasıtasıyla hedefe erişilmeliydi. Şahsi ve siyasi perspektifinin özü, Arap yeniden doğuşu davasına derinden bağlılıktı. Her şeyin ardından hükümdarlığına geldiği Irak Krallığı'nın esenliğine kendisini adaması da aynı şekilde bunun ifadesiydi.

Yaşanmaması halinde modern Yakındoğu'nun tasavvur edilemeyeceği o her şeyi alaşağı eden büyük olay, yani Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılına yaklaşırken, yaşamı büyük imparatorlukların çöküşü, küresel felaketler ve yeni devletlerin doğuşuyla kesişmiş bir başka büyük insan hatıra gelmektedir. Faysal'ın hayatı Kurtarıcı Simon Bolivar'ın hayatıyla büyük benzerlik taşır. Biri Osmanlı, diğeri İspanyol imparatorlukları olmak üzere her ikisi de büyük imparatorlukların çevre bölgelerinde doğmuşlardır. Biri Birinci Dünya Savaşı, diğeri Napolyon Savaşları olmak üzere her ikisi de küresel çatışmaların orta yerinde metropol devletlerine karşı silaha sarılmışlardır. Her ikisi de yeni devletlerin kurulmasında liderlik etmişlerdir. Her ikisi de ülkelerinden uzakta, nispeten genç yaşlarda ölmüşlerdir: Faysal öldüğünde elli, Bolivar ise kırk yedi yaşındaydı. Bolivar ve Faysal ortak idealler ve hedefleri, en çok da özgürlüklerine kavuşmuş ülkelerinin büyük bir siyasi birimde veya konfederasyonda birleşmesi ülküsünü paylaşmışlardır. Her ikisi de derin ayrılıklar içindeki önde gelen ülkelerle uğraşmışlardır. Bolivar'ın durumunda bu ayrılıklar ırk ve sınıf iken, Faysal'ın durumunda milliyet ve mezhepti. Ayrıca birçok şahsi niteliği de paylaşmaktaydılar: cömertlik, ateş altında cesaret, büyüleyici mizaçlar. İkisi de kuvvetlerine örnek teşkil edecek şekilde savaşlarını cephenin en önünde yönetmişlerdir.

Fakat bir noktada ikisinin hikâyeleri birbirinden ayrılır. Faysal'ın şöhreti ölümünden hemen sonra zirveye çıkmış, sonra yavaş yavaş eriyip gitmiştir. Bolivar'ın şöhreti ise ölümünden sonra hızla sönmüş, sonra tekrar canlanmıştır. Bolivar neredeyse bir efsane kahramanı seviyesine yükseltilmiş, etrafında hakiki bir kült oluşturulmuştur. Bir ülkeye adı verilmiş (Bolivya), başka bir ülke ise resmi adına kahramanın ismini eklemiştir (Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti). Bunca dikkat çekici benzerlikler taşıyan hikâyelerden sonra neden böylesi farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır?

Bir önderin büyüklüğü, makul ve kalıcı bir karşı anlatı yoksa tartışılmaz kalabilir. Faysal'ın birinci sınıf tarihi şahsiyet niteliğine en büyük zararı veren şey, İngiltere'nin boğucu kucağından kurtulmak için verdiği kesintisiz mücadelenin, dönemine damgasını basmasıdır. Yakındoğu'nun bölünmesi, manda rejimlerinin dayatılması ve İsrail'in kurulması, bu sonuçlardan yola çıkmak suretiyle Faysal'ın başarılarını baltalamak için kullanılmıştır. Ülkeniz bölünmüş ve yabancı büyük devletlere su-

nulmuşsa, büyüklüğün ne anlamı kalır? Hele de başlıca müttefikiniz, aynı zamanda bölgenizde istikrarsızlığın ve ihtilafların tohumlarını eken ana unsursa... Esasen doğru bağlamına yerleştirildiğinde, bu inkâr kabul etmez gerçekler Faysal'ın büyüklüğünü azaltmaktan ziyade artırır. Bacaklarınızdan biri zincirle gülleye bağlıyken hedefinize doğru kulaç sallamak için insanüstü bir güce ihtiyaç duyarsınız. Kendisine dayatılan kısıtlamaların küçük bir parçasından bile kurtulmak için muazzam çaba sarf etmek zorunda kalan Faysal, muğlak ve kısa ömürlü de olsa hedefine erişmekte en sonunda başarı kazanmıştır. Bolivar ise Faysal'ın tahditlerinden çok azına tabiydi. Ayrıca Kurtarıcı olarak şöhretine günümüzde meydan okuyan kimse yoktur. Böyle bile olsa, Faysal'ın tahditleri onu kötürümleştirip bağımlılığa, çaresizliğe veya hareketsizliğe sürüklememiştir. Zorluklar onu daha da teşvik etmiş, hatta sonunda sağlığına mal olmuştur. Onun adı hiçbir ülkeye verilmedi; "Kurtarıcı" sıfatıyla da anılmıyor. Yine de, Arapların modern tarihinde, önderlik ve devlet adamlığı niteliklerini itidal, bilgelik ve dürüstlük erdemleriyle şahsında bu kadar birleştirmiş başka bir şahsiyet bulmak zordur.

Notlar

ÖNSÖZ
(Sayfa XXI-XXXVIII)

1 Musa al-Shabandar, *Dhikriyatt Baghdadiya: el-Iraq bayn el- 'Ihtilal wal Istiqlal*, Riad El- Rayess Press, Londra ve Kıbrıs, 1993, s. 132.
2 ABD Bern Büyükelçiliği Müsteşarı Heath Riggs'den Dışişleri Bakanı'na mektup, Dışişleri Bakanlığı, Washington. No. 3071, 6 Eylül, 1933.
3 Muhammad 'Abdin Hammadeh ve Muhammad Tayseer Dhibyan, *Faysal bin Hüseyin: Min al-Mahad illa al-Lahd*, 1.Kısım, el-'Asriya matbaası, Şam, 1933, s. 49; Muhhamad Yunus al- 'Abadi, ed. *Mudhakarat al-Malik Faisal al-'Awal, Malik al-Iraq*, Amman, 2002, s. 83-89.
4 Muhammad 'Abdin Hammadeh ve Muhammad Tayseer Dhibyan, a.g.e. s. 49-50.
5 Musa al-Shabandar, a.g.e., s. 132.
6 a.e.
7 Muhhamad Yunus al- 'Abadi, a.g.e., s. 86-87.
8 *Daily Express*, Londra, 12 Eylül 1933.
9 Dışişleri Bakanlığı (FO) FO 371, E5519/16924 mektup no. 211/7/23, Howard Kennard, Bern'den, George Rendel'a, Dışişleri Bakanlığı, 14 Eylül 1933.
10 *Daily Express*, Londra, 12 Eylül 1933.
11 Dışişleri Bakanlığı (FO) 371, E6202/16924, F. Humphrys, Bağdat'tan Dışişleri Bakanlığı'nda George Rendel'a mektup, Kişisel ve Gizli, 5 Ekim 1933.
12 Musa al-Shabandar, a.g.e. s. 132-34.
13 a.e., s. 134.
14 Yüzbaşı Drummond'dan mesaj ve mektup, No. 3009/68, HMS *Despatch*, 12 Eylül 1933 ve 14 Eylül 1933.
15 Muhammad 'Abdin Hammadeh ve Muhammad Tayseer Dhibyan, a.g.e., s. 56-59.
16 a.e., Filistin Bölge Komiseri E. Keith Roach'dan, Filistin Yüksek Komiserliği Genel Sekreteri'ne, Kral Faysal'ın Ölümü, 17 Eylül 1933.
17 Abd al- Razzaq al-Hasani, *Tareekh al- Wizarat al-Iraqiya*, Cilt 3, 7'nci basım, Dar ash-Shu'oun al-Thaqafiya, Bağdat, 1988, s. 313-15.
18 a.e.
19 P. Knabenshue, Bağdat'tan Dışişleri Bakanlığı'na, Washington, No. 194, Diplomatik, 19 Eylül 1933
20 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., s. 56-59.
21 Muhammad 'Abdin Hammadeh ve Muhammad Tayseer Dhibyan, a.g.e., s. 61-67.
22 a.e.
23 8 Eylül 1933 Cuma günü hakkında BBC yayını, Mareşal Vikont Allenby, Mrs. Steuart Erskine, King Faisal of Iraq, Hutchinson, Londra, 1934, s. 3-4'ten alıntılanmıştır.
24 Muhhamad Yunus al- 'Abadi, a.g.e., s. 106-07.

25 Halil Ibrahim al-Nabout, *Ruwayat Wathbat al'Arab, Aw al-Amir Faisal ibn al-Hussein*, Imprimerie Rustum Hnos, Buenos Aires, 1933.

26 Grace Dickinson Sperling, *Feisal, The Arabian*, Ralph Fletcher Seymour Publishers, Şikago, 1933. Son satırlarında şöyle yazılıdır: "Ebu Bin Adem [Ademoğullarının babası, yani Tanrı] Beyaz bir kâğıda yaz / ve altından bir kalemle yaz / Irak Kralı Faysal'ın adını / Sevmişti insanlarını".

27 Örneğin Bkz. Anis Sayek'in akıcı çalışması, *Al-Hashimiyun wal Thawra al- 'Arabiyaal- Kubra*, Dar al-Tai'a, Beyrut, 1966.

28 Örneğin, 'Ala Jassim Muhammad, *Al-Malik Faisal al-'Awal, Hayatahu wa Dawrahu as-Siyasi*, Maktabat al-Yaqdha al- 'Arabiya, Bağdat, 1989; 'Abd al- Majid Kamil al-Takriti, *Al-Malik Faisal al'Awal wa Ta'sis al'Dawlat al- Iraqiya al-Haditha*, Dar al-Shu'oon al-Thaqafiya al-'Amma, Baghdat,1990; Muhammad Mudhaffar al- Adhami, *Al- Malik Faisal al- 'Awal: Dirasat Wathaqi'iya fi Hayatihiwa Dhuroof Mamatihi al-Ghamidha, Dar al-Shu'oon al-Thaga fiyoe*, Bağdat, 1919; Kadhim Ni'ima, *Al- Malik Faisal al- 'Awal wal Ingiliz wal Istiqlal*, Dar al-Shu'oon al-Thaga fiyoe al-'Amma Baghdat, 1988.

29 Örneğin Bkz., C. Ernest Dawn'ın klasik çalışması, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism*, University of Illinois Press, Urbana, 1973, ve Hasan Kayalı'nın mükemmel 'revizyonist' çalışması, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, University of California Press, Berkeley, 1997.

30 David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, Avon Books, New York, 1990.

1. BÖLÜM ÇÖLDEN METROPOLE (Sayfa 3-23)

1 Bu bölüm büyük ölçüde Şerif Mardin'in *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton University Press, Princeton, 1962, isimli çalışmasına ve Niyazi Berkes'in, *The Development of Secularism in Turkey*, başlıklı, 1998, Routledge, Londra basımlı eserine dayanmaktadır.

2 Hafiz Wahba, *Jazirat al- 'Arab fi el-Qarn el-'Ishrin*, Matba'at Lajnat al-Tal'lif wa'l-Tarjamah wa'l-Nashr, Kahire, 1970.

3 Saleh Muhammad el-Amr, *The Hijaz Under Ottoman Rule 1869-1914*, Riyadh University Publications, Riyad, Mart 1978.

4 a.e., s. 460-68.

5 a.e., s. 45-50.

6 a.e., s. 50-53.

7 Bkz. Jacob Landau'nun yazdığı pan-İslamın mükemmel tarihçesi, *The Politics of Pan-Islam: Ideology and Organization*, Oxford University Press, New York, 1994.

8 Hasan Kayalı, a.g.e., özellikle 1. Kısım

9 Muhammad 'Abd al-Hussein, *Dhikra Faisal al- 'Awwal*, Matba'at al- Sha'b, Bağdat, 1933 basımlı eserinde, doğum tarihini Taif, 1883 olarak belirtir; Amin el-Rihani, *Faisal al- 'Awal: Rihlat wa Tarikh*, Dar al- Jeel, Beyrut, 1988, doğum tarihini Rabi' el-Awal (Hicri takvimin 3. ayı) 1301 yılı Mecca olarak belirtir; Kingdom of Iraq, Directorate of Public Information, *Faisal ibn al- Hussein fi Khutabihi wa Aqwalihi*, el-Hukuma Basımevi (Devlet basımevi yayını), Bağdat, 1945, doğum tarihini 20 Mayıs 1885 olarak belirtir; Mrs Steuart Erskine, a.g.e., doğum tarihini 20 Mayıs 1885, Taif olarak belirtir.

10 Randall Baker, *King Hussein and the Kingdon of the Hejaz*, Oleander Press, Cambridge, 1979, s. 6.

11 a.e., s. 6.
12 a.e., s. 6, ve T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, Penguin Books, Londra, 1977, s. 100.
13 Randall Baker, a.g.e., s. 7.
14 Saleh Muhammad al-Amr, a.g.e., s. 125-35.
15 Amin Rihani, a.g.e., s. 11-14; Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 25-26.
16 Bedevi geleneklerinde uzman Velid ve Basil Abdülkadir Said ile özel yazışma.
17 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 20-21.
18 Amin Rihani, a.g.e., s. 12-14.
19 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 125-26; Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 20-21.
20 Abdullah ibn al-Hussein, *Mudhakkirati*, Al-Ahliya lil- Nashr wal Tawzi', Amman, 1989, s. 10-12.
21 a.e., s. 11-12.
22 George Antonius, *The Arab Awakening*, Khayat's College Book Cooperative, Beyrut, 1955, s. 72; Hasan Kayalı, a.g.e., s. 101.
23 Saleh Muhammad al-Amr, a.g.e., s. 128-29.
24 Abdullah ibn al-Hussein, a.g.e., s. 17-19.
25 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 25.
26 Abdullah ibn al-Hussein, a.g.e., s.18-19.
27 Amin Rihani, a.g.e., s. 12.
28 Abdullah ibn al-Hussein, a.g.e., s. 26-29.
29 Randall Baker, a.g.e., s. 10.
30 Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, Princeton, 1980, s. 228.
31 a.e., s. *228-30*.
32 Ercümend Kuran, 'Küçük Said Paşa (1840-1914) as a Turkish Modernist', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 1, No. 2, Nisan 1970, s. 124-32.
33 Corinne Lee Blake, 'Training Arab-Ottoman Bureaucrats: Syrian graduates of the Mülkiye Mektebi, 1890-1920', yayımlanmamış doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1991.
34 Faysal'ın ölümünden birkaç yıl sonra ailesi tarafından evlatlıktan reddedilmesine yol açan bir skandal yaşadı. Bir Rum garsonla birlikte kaçtı, ancak kısa süre sonra garson para ve mücevherlerini çalarak onu terk etti. İzzet yıllarca Avrupa'da sefil şekilde yalnız, beş parasız, dilenerek dolaştı. Kuzenlerinden, Ali'nin oğlu Abdülillah sonunda haline acıyarak Avrupa'yı terk edip o sıralar manda yönetimi altında bulunan Filistin'e yerleşmesi şartıyla kendisine küçük bir tahsisat ayarladı. İzzet'in trajedisi, ancak çok sonraları, amcası Ürdün Kralı Abdullah'ın onu Amman'da kabul etmeye razı olmasıyla bir şekilde yumuşadı ve İzzet, dile getirilmeden, aile tarafından affedildi. Aile tarafından zorla kabullenilmişken, Londra'da 1960 yılında hayatını kaybetti.
35 Rayiha monarşi rejimini yıkan ve kraliyet ailesini katleden 1958 devriminden kaçtığı Cenevre'de 1959 yılında öldü. Faysal'ın torunu Kral II. Faysal bu devrim sırasında öldürüldü.

2. BÖLÜM MEKKE'YE DÖNÜŞ (Sayfa 25-36)

1 Sultan Abdülhamid'in yönetimine muhalefet konusu, M. Sukru Hanioglu, *The Young Turks in Opposition* (Studies in Middle Eastern History), Oxford Üniversitesi yayınları, Oxford, 1995'te ayrıntılı olarak yer almaktadır. Ayrıca bkz. Hamid yönetiminin ilk dönemlerini kapsayan; Şerif Mardin, a.g.e., aynı kapsamda Niyazi Berkes, a.g.e. Abdülhamid'e muhalefetin önde gelen liderleri, özellikle Midhat Paşa hakkında iyi nitelikte biyografiler de mevcuttur

(bazıları İngilizce ve Arapça'ya çevrilmiştir), Örneğin bkz. Ali Haider Midhat, *The Life of Midhat Pasha*, Murray, Londra, 1903.

2 M. Sukru Hanioglu, a.g.e., s. 3.

3 Bu isim Paris'te yaşayan Osmanlı muhaliflerini tanımlamak için ilk kez Paris basını tarafından kullanılmıştır.

4 Abdülhamid'in pan-İslam politikaları Jacob Landau'nun kitabında oldukça iyi biçimde tarif edilmiştir. Yeni yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun dışından pek çok pan-İslamizm savunucusu, merkez olarak İstanbul'u kabul ediyordu, özellikle ünlü ajitatör Seyid Cemaleddin Asadabadi (el-Afghani). Bkz. Nikki Keddie, *Sayyid Jamal ad- Din 'al- Afghani*, University of California Press, Berkeley, 1972.

5 Özellikle bkz. Hasan Kayalı, a.g.e. Bunun klasik bir çalışma olması kaderinde vardı. Osmanlı arşivlerini kılı kırk yaran titizlikle kullanan Kayalı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap milliyetçiliğinin yükselişine ilişkin mitleri yeniden çözümledi.

6 Bkz. M. Sukru Hanioglu, a.g.e.

7 Prens Sabahattin'in karakteri özellikle ilgi çekicidir. Kısa boylu, şık bir adamdı, İTC'ye liberal muhalefetin lideri haline geldi. Osmanlı'nın çöküşünden sonra bir süre daha İstanbul'da kaldı ve G. I. Gurdjieff'in ilginç mistik çevrelerine iştirak etti. Bkz J. G. Bennett, *Witness: The Story of a Search*, Hodder & Stoughton, Londra, 1962. Sonraları tanınmış bir endüstriyel kimyager olan G. I. Gurdjieff'in takipçisi Bennett, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'da istihbarat subayı olarak görev yaptı ve Prens Sabahattin'le yakınlık kurdu.

8 Bkz. Andrew Mango'nun Makedonya'daki komplocu hücreleri tanıtan usta işi çalışması, *Atatürk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Overlook Press, New York, 2002, s. 57-79.

9 Hasan Kayalı, a.g.e., s. 42.

10 a.e., s. 44-51.

11 Saleh Muhammad al-Amr, a.g.e., s. 132-33. Joshua Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashimite Kingdom of Arabia*, Hurst, Londra, 2001, s. 40-41; Hasan Kayalı, a.g.e., bölüm 5.

12 Hasan Kayalı, a.g.e., s. 101.

13 William Ochsenwald, *The Hijaz Railroad*, University Press of Virginia, Charlottesville, 1980. Bu, Hicaz demiryolu yapımının standart bir incelemesidir.

14 Bkz. George Stitt, *A Prince of Arabia: The Amir Shereef Ali Haider*, Allen & Unwin, London, 1948, s. 103. Hazırladığı Şerif Ali Haydar biyografisi ayrıntılarda çok güvenilir değildir ve bir eleme yapmaksızın Ali Haydar hakkındaki iddiaları tekrar etmektedir.

15 Saleh Muhammad Al-Amr, a.g.e., s. 134-35.

16 Andrew Mango, a.g.e., s. 85-89.

17 C. Ernest Dawn a.g.e., s. 6; Abdullah ibn al-Hussein, a.g.e., s. 42-44; Joshua Teitelbaum, a.g.e., s. 56.

18 Kingdom of Iraq, Directorate of Public Information, a.g.e., s. 33.

19 Amin al-Rihani, a.g.e., s. 12.

20 R. S. O'Fahey, *Enigmatic Saint: Ahmad Ibn Idris and the Idrisi Tradition*, Northwestern University Press, Evanston, 1990.

21 a.e., s. 122.

22 Hasan Kayalı, a.g.e., s. 110.

23 Abdullah ibn al-Hussein, a.g.e., s. 62.

24 Abdullah ibn al-Hussein, a.g.e., s. 63-69. Bununla birlikte, Asir'deki Osmanlı Valisi Süleyman Paşa, Kuz'daki ilk muharebe hakkında oldukça farklı bir anlatım sunar. Yardım ve destek kuvvetinin yenilgisi konusunda Abdullah'ın askeri yetersizliğini suçlamaktadır. Abdullah'ın araziyi hiç bilmediğini, düzenli Osmanlı birliği için suyu emniyete alamadığını, bu nedenle bazı askerlerin çekilme esnasında susuzluktan öldüğünü belirtir. Muharebe müddetince, Sü-

leyman Paşa, Abdullah komutasındaki birliklerin paniklediğini ve muharebe meydanından kaçtığını iddia eder. Bkz. *Al-Arab* dergisi, Yıl 5, Sayı 10, (Haziran 1971) ve Yıl 6, Sayı. 2 (Ekim 1971), "Fi Mudhakkirat Suleiman Shafiq Kamali Pasha".

25 Abdullah ibn al-Hussein, a.g.e., s. 66.

26 Amin al-Rihani, a.g.e., s. 13.

27 a.e., s. 13-14.

28 Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *The History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Cilt II*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 281-90. Ayrıca Hasan Kayalı, a.g.e., s. 73-74 ve Andrew Mango, a.g.e., s. 101-11.

29 Saleh Muhammad Al-Amr, a.g.e., s. 157.

30 a.e., s. 157. Ayrıca, Sharaf al-Barakati, *Al- Rihlah al- Yamaniyah*, Dar al-Nafa'is, Beyrut, 2005. Asir'deki olayların çoğuna tanık olan Al-Barakati, İdrisi'ye karşı yapılan seferler hakkında kapsamlı bilgi verir.

31 Faysal'ın Şerif Hüseyin'e 21 Rabi'i al-Awal, 1331 (28 Şubat 1913) tarihli, Asir'deki Bariq'den gönderdiği mektup. Mektup Süleyman Musa'nın, *Al-Murasalat al-Tarikhiya 1914-1918*, Cilt 1, kendi yayını, Amman, 1973 basımlı kitabında yer aldı.

3. BÖLÜM SAVAŞ ÖNCESİ GELİŞMELER (Sayfa 37-47)

1 İTC'nin etnik ve dini arka planı açısından alışılmışın dışına çıkan önder kadrosu, çok sayıda komplo teorisi üretilmesine neden oldu.

2 Bu klasik tezdi, fakat artık modası geçmiştir, George Antonius'un çalışması, a.g.e.

3 Arap milliyetçiliğinin yükselişi, Rashid Khalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih ve Reeva S. Simon tarafından hazırlanan, *The Origins of Arab Nationalism*, Columbia University Press, New York, 1991 basımlı eserde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. C. Ernest Dawn'ın öncü eseri (a.g.e.) modern Arap milliyetçiliği çalışmasını büyük ölçüde etkiledi ve Antonius'un tezinden uzaklaştırdı.

4 Hasan Kayalı, a.g.e., s. 86-87.

5 Zeine N. Zeine, *Nashou' al-Qawmiya al-'Arabiya*, 4th edition, Dar al-Nahar, Beyrut, 1986, s. 92-93'te alıntı yapılmıştır.

6 Arap gizli cemiyetleri Eliezer Tauber'in *The Emergence of the Arab Movements*, Routledge, Londra, 1993 basımlı eserinde etraflıca ele alınmıştır.

7 Aziz Ali al-Misri'nin profili Majid Khadduri'nin *Arab Contemporaries: The Role of Personalities in Politics*, Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1973 basımlı eserinde yer almıştır. Ayrıca Bkz. As'ad Daghir, *Mudhakkarati 'ala hamish al-Qadhiya al-Arabiya*, Dar al-Qahira lil Tab', Kahire, Mısır, n.d. s. 37-39.

8 Bkz. James Jankowski, 'Egypt and Early Arab Nationalism, 1908-1922', in Khalidi et al., a.g.e., bölüm 12, özellikle s. 247-49.

9 Bkz. Lord Birdwood, *Nuri As- Said: A Study in Arab Leadership*, Cassell, Londra, 1959, s. 12-19.

10 Bkz. Amin Sa'id, *Al-Thawra al-'Arabiya al- Kubra*, Cilt 1, Matba'at Isa al-Babi, Beyrut, n.d. s. 18-25, ve Hasan Kayalı, a.g.e., s. 86-88.

11 Al-Zahrawi'nin bir karakter tahlili Ahmad Tarabein'ın Rashid Khalidi et al.'ın a.g. eserinde s. 97-120'de yer almaktadır.

12 Arap Kongresi'ne birçok muhafazakâr eşraf ve imparatorluğun geleneksel güçlerini destekleyenler karşı çıkmıştı. Hicaz'da Şerif Hüseyin sadrazama kongreyi ihbar eden ve dış güçler için

çalışmakla ve ihanetin sınırına varmakla suçlayan bir telgraf gönderdi. Telgraf metni Türkçe çıkan İkdam gazetesinde yayımlandı. Bkz. Tawfiq al-Suwaidi, *Mudhakarati: Nusf Qarn min Tarikh al-Iraq wal Qadhiya al-'Arabiya*, al-Mou'assasa al-'Arabiya lil Tiba'a ā wal Nashr, Amman, 2010, s. 35.

13 Osmanlı seçim sisteminin işleyişi için Bkz. Khalid M. al-Barazi, 'The Majlis Mabusan', yayımlanmamış doktora tezi, Londra Üniversitesi (SOAS), 2002.

14 Abdullah ibn al-Hussein, a.g.e., s. 54-55.

15 Bkz. Mim Kemal Öke, 'The Ottoman Empire, Zionism, and the Question of Palestine (1888-1908)', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 14, No. 3. (Ağustos 1982), s. 329-41.

16 Osmanlı millet sistemi Müslüman olmayan kitleleri milli ya da etnik olarak ayırmaktan ziyade dini grup olarak tasnif ederdi. Her millet ya da cemaat esas olarak kendi dini kurallarına göre kendisini yönetirdi ve hepsinin kendi onaylı liderlik yapılanması vardı. Bunlar cemaat ile sultan arasında sözcülük yapardı.

17 Bkz. Hasan Kayalı, a.g.e., s. 81-84, ve Rashid Khalidi, 'The 1912 Election Campaign in the Cities of Bilad al-Sham', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 16, No. 4 (Kasım 1984), s. 461-74.

18 Halid M. al-Barazi, a.g.e., s. 32-33'te alıntı yapılmıştır.

19 Bkz. Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, a.g.e., s. 273-301.

20 Kingdom of Iraq, Directorate of Public Information, a.g.e., s. 34.

21 a.e., s. 39.

22 As'ad Daghir, a.g.e., s. 48-49.

4. BÖLÜM İSYANA GİDEN YOL (Sayfa 51-82)

1 Faysal'ın 1913-1914'te parlamentodaki etkinlikleri için örneğin Bkz. Amin al-Rihani, a.g.e., s. 14.

2 Örneğin Bkz. Eliezer Tauber, a.g.e., s. 115. Bu konuda ayrıca Hasan Kayalı a.g.e., s. 124'te alıntı yapılmaktadır.

3 Hasan Kayalı, a.g.e., s. 125.

4 Süleyman Musa, a.g.e., s. 77.

5 *British Documents on the Origins of the War*, eds G. P. Gooch and Harold Temperley, Vol. X, Part 2, HMSO, Londra, 1938, s. 827.

6 Abdullah ibn al-Hussein, a.g.e., s. 87-94.

7 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 74.

8 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 41.

9 Abdullah ibn al-Hussein, a.g.e., s. 100-02.

10 Bkz. Hafiz Wahba, a.g.e., s. 57-58, ve C. Ernest Dawn'ın a.g.e., s. 14'te alıntı yapılmıştır.

11 İki aile arasındaki dostluk Abdullah'ın hacdan dönüşünde Şam'da aile tarafından ağırlandığı 1909'a kadar uzanır. Hüseyin Bekri ailesinin gençlerinin askerlik hizmetini Mekke'de yapabilmeleri için bir kararname yayımlaması amacıyla sultan üzerindeki etkisini kullandı. Fevzi Ata el-Bekri'nin en büyük oğluydu ve daha sonra Faysal'ın Arap ayaklanmasına katılacaktı. Süleyman Musa, a.g.e., s. 127.

12 Bkz. Ulrich Trumpener, 'Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities', *The Journal of Modern History*, Cilt 34, No. 4 (Aralık 1962), s. 369-80.

13 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, US Naval Institute, Annapolis, 1927, s. 206. Von Sanders'in, Faysal'ın Türk karşıtı duygularını tanımlaması, Arap ayaklanmasından sonra yaşanan olay ve durumlarla şekillenmiş olabilir.

14 Abdullah ibn al-Hussein, a.g.e., s. 103-04.
15 Cihad ilanı imparatorluğun her tarafına yayıldı, fakat İtilaf kuvvetleri kendi nüfuz alanlarında duyurulmasını engellediler. Bununla birlikte İtilaf devletlerinde, kendi bölgelerinde yaşayan Müslümanların bu cihad çağrısına uyacağı konusunda derin bir korku vardı. Gerçekten de İtilaf ordularından Osmanlı ordusuna bazı firarlar oldu.
16 Cemal Paşa hatıralarında seferde Sina çölünden geçerken su taşımak için 11.000 deveye ihtiyaç olduğuna değinmiştir. Jamal Pasha, *Mudhakarrat Jamal Pasha (Al- Saffah)*, Ali Ahmad Shukri tarafından tercüme edilmiştir, al-Dar al-'Arabiya lil Mowsou'aat, Beyrut, 2004, s. 182-83.
17 a.e., s.185.
18 a.e., s.186-187.
19 Bu dokümanların bulunduğu raporların doğruluğu bazı tarihçilerce (örneğin bu bölümü 'hikâye' olarak tanımlayan Joshua Teitelbaum, a.g.e., s. 71,) sorgulanmış, ve hatta bunları kabul eden bazılarınca, çekinceli olarak kullanılmışlardır. (Bkz. Hasan Kayalı, a.g.e., s. 127-28). Buna rağmen, Amin Sa'id'in hatıralarında verdiği ayrıntılar ve Faysal'ın Bayan Steuart Erskine ile mülakatı esnasında onlara duyduğu itimat dokümanların gerçekliği hakkında yeterli kanıt sunmaktadır.
20 Amin Sa'id, a.g.e., s. 105-06. Sa'id, Faysal hakkında "Türk yanlısı ve onların iyi niyetini her zaman korumayı amaçlayan bir kimse olarak bilinirdi" der.
21 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 40.
22 Amin Sa'id, a.g.e., s. 106.
23 Ronald Storrs, *Orientations*, Potnam, New York, 1937, s. 165-66.
24 Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Hussein Correspondence and its Interpretations 1914-1939*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 21-22.
25 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 40-42.
26 Bkz. Ahmad Qadri, *Mudhakarati 'an al-Thawra al- 'Arabiya al- Kubra*, Cilt 1, ikinci basım, Ministry of Culture Publications, Şam, 1993, s. 45-46.
27 George Antonius, a.g.e., s. 152.
28 Fa'iz al-Ghusain, *Mudhakarati 'an al-Thawra al- 'Arabiya*, Matba'at al-Taragi, Amman, 1956, s. 202-03.
29 Sonradan ortaya çıkan ilginç olaylar dizisi hayret vericidir. Çatışmalar son buluncaya kadar Osmanlı'nın savaş gayretlerine sadık kalmasına rağmen el-Fatat'a da katılmıştır. Bkz. Sami 'Abd al-Hafidh al-Qaisi, *Yasin al-Hashimi wa dawrahu fi al-Siyassa al-'Iraqiya*, Part 1, Haddad Press, Basra, 1975, s. 43-45. Phebe Ann Marr Yasin'i "Osmanlı destekçisi ve eğilimlerinde oldukça Alman yanlısı" olarak belirtir. Bkz. Phebe Ann Marr, 'Yasin al- Hashimi: The Rise and Fall of a Nationalist (A Study of the Nationalist Leadership of Iraq, 1920-1936)', yayımlanmamış doktora tezi, Harvard University, Massachusetts, 1966, s. 70.
30 George Antonius, a.g.e., s. 152-53; Süleyman Musa, a.g.e., s. 129-29; Ahmad Qadri, a.g.e., s. 40-41. Amin Sa'id hatıralarında Faysal'ın 1915'teki Şam'a ilk ziyaretini gözden kaçırmış görünmektedir.
31 Aslında 26 Mart 1915'te idi.
32 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 42.
33 Jamal Pasha, a.g.e., s. 250.
34 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 42.
35 Vehip aslında İstanbul'daki İkinci Ordu Komutanlığı'na terfi ettirilmişti.
36 Lawrence tarafından Ocak 1917'de merkeze gönderilen bir despaça göre İstanbul ziyaretinden sonra Faysal hâlâ Türk yanlısıydı, Türk subaylarının Batı cephesinde kısa zamanda zafere ulaşacakları değerlendirmesine inanıyordu. Lawrence'a göre Faysal ayrıca Suriye'deki kamuoyunun henüz Osmanlı ile köprülerin kesin olarak atılmasını düşünmediğine inanıyor-

du. Bu onun babasıyla dikkatli konuşmasına neden oluyordu. Bkz. F.O. 686/6, Part II, 8 Ocak, 1917. Süleyman Musa'nın adı geçen kitabında da 134'üncü sayfada alıntı yapılmıştır. Bu konu Osmanlıların Çanakkale'deki zaferinden sonra arka planda kalan bir tartışma gibi görünüyordu. Nisan 1915'te her şey bambaşka gibiydi. İtilaf seferi kuvvetleri başkente 160 kilometre mesafedeyken Türk subaylarının böyle bir tahmin yapmasına ihtimal yoktu.

37 Bkz. Amin Sa'id, a.g.e., Cilt 1, s. 107.

38 Jamal Pasha, a.g.e., s. 250. Cemal Paşa, Faysal'ın Dördüncü Ordu subayları ve karargâhına yaptığı konuşmanın tarihini karıştırarak Hüseyin'in Eylül 1915'te Mısır'daki İngiliz yüksek komiseri ile yaptığı ilk görüşme ile aynı tarihe getirmiştir. Bu mümkün olamazdı. Bu yanlış tarih, Arap ayaklanmasına çamur atmak isteyenler tarafından akıllıca kullanılarak Faysal'ın güvenilmez ve ikiyüzlü olduğu anlamı çıkarıldı. Elie Kedourie gibi kimi tarihçiler savlarını bu yanlış tarih üzerine bina ettiler. Örneğin, Faysal'ın Şam'a ikinci ziyareti Arap milliyetçisi "komplocuların" idamının ve gizli cemiyetlerin onda birinin tutuklanmasının hemen öncesine denk gelmişti. Yani onlarla buluşması, güçlerini hâlâ hazır durumda muhafaza eden ve fazla bir dış desteğe ihtiyaç duymadan bir isyan başlatabilecek gruplarla yapılmış buluşmalardı. Bu yüzden, ziyaret tarihini hatalı olarak Eylül 1915 yerine doğrusu olan Mayıs/Haziran 1915'te alırsak, Faysal'ın, Arap fikriyatının temsilcisi olamayacak birkaç unsurla görüştüğü iddiası temelden yanlıştır. Bu durum komplocu diye nitelendirilenlerin Ağustos 1915'teki ilk dalga idamlarından sonra büyük ölçüde değişti.

39 "Kapitülasyonlar", Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Avrupalılara verilen yasal ve ticari imtiyazlar için kullanılan bir terimdi. Esasta, bu insanlar Osmanlı yargı sistemine tabi değildi, ancak kendi ülkesinin konsolosluk temsilcisinin gözetimindeki özel mahkemelerde yargılanabilirdi.

40 Protokol genel Arap fikriyatını yansıtmadığı ve hırslı Arap subay ve siyasetçilerden oluşan bir grup entrikacının çalışması olduğu gerekçesiyle bazı tarihçilerce göz ardı edilmiştir. Örneğin David Fromkin, protokolü, kumpasları Türkler tarafından tespit edilen bir avuç komplocunun çalışması olarak addeder ve Dawn'ın çalışmasına kendi çalışmasında yer vermez. (David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, Avon Books, New York, 1990, s. 175). Bir kez daha belirtmek gerekirse, Faysal ile Suriye'deki Arap milliyetçilerinin buluşması olayının tarihi, zamanın olaylarını uygun şekilde anlayabilmek için büyük önem taşımaktadır.

41 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 43.

42 Amin Sa'id, a.g.e., Cilt 1, s. 108-09; Qadri, a.g.e., Cilt 1, s. 46-47; Süleyman Musa, a.g.e., s. 131-33.

43 a.e., s.109.

44 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 43.

45 Jamal Pasha, a.g.e., s. 250-51.

46 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 44.

47 Jamal Pasha, a.g.e., s. 178.

48 a.e., s. 232-33.

49 Hasan Kayalı, a.g.e., s. 130-31.

50 Halide Edib Adıvar, *Memoirs of Halide Edib* (first edition 1926), reprinted by Gorgias Press, New Jersey, 2004, s. 403-04. Bir başka tanık, Dr. Ra'if Abi Al-Lam da bu yürek parçalayan manzaralar hakkında görüş açıkladı. Bkz. Nicholas Z. Ajay Jr, 'Political Intrigue and Suppression in Lebanon during World War I', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 5, No. 2 (Nisan 1974), s. 155.

51 Ali Fuad Ardın, *Kayfa Ghazouna Masr*, editör Ali Ahmad Shukri tarafından Cemal Paşa'nın hatıratı için yazılan ekte, a.g.e., s. 286-88'de alıntı yapılmıştır. Ali Fuat başarısız Süveyş cephesindeki komuta makamında olan subaylardan biriydi.

52 Cemal ilk Süveyş Kanalı harekâtını pan-İslam birliğinin bir örneği olarak öngörmüştü. Taarruz birlikleri içinde Kürt, Çerkez, Libyalı ve Bulgar Müslümanlar ve Dürzi gönüllüler yer

almıştı. Bu kuvvetler sözde "Mısır'ı Kurtarmak İçin İslam Ordusu" olarak toplanmıştı. Bkz. Hasan Kayalı, a.g.e., s. 128.

53 Jamal Pasha, a.g.e., s. 249-50.

54 Liman von Sanders amirlerine Cemal'in politikasını şikâyet etti: "Cemal Paşa'nın haşin tutumu Suriye'deki Arapların Türk taraftarı olmasını engelliyor". Liman von Sanders, a.g.e., s. 140.

55 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 44-45.

56 C. Ernest Dawn, a.g.e., s. 30-31; Amin Sa'id, a.g.e., Cilt 1, s. 110.

57 Ronald Storrs, a.g.e., s. 166-69.

58 Bu muhtemelen Storrs tarafından yazılmıştı. Bkz. Elie Kedourie, a.g.e., s. 70.

59 Hüseyin'in Arap devletinin sınırları ile ilgili taleplerinin sadece taktik olmadığı açıktır. İfade ettiği taleplerinin sağduyu sahibi tüm Araplar tarafından paylaşıldığına gerçekten inanıyordu ve Sudan Genel Valisi Sir Reginald Wingate'e yazdığı ayrı bir mektupta bu taleplerini tekrarladı. FO 882/12. Ayrıca Bkz. Süleyman Musa, a.g.e., s. 210-11.

60 Elie Kedourie, *Anglo- Arab Labyrinth*, a.g.e., s. 75.

61 Bu, Faruki olayının evveliyatının ve bu oyunda Londra'da, Kahire'de, Delhi'de ve Hartum'da yer alan çeşitli aktörlerin birbirlerine gönderdikleri hummalı notların oldukça kısaltılmış bir anlatımıdır. Olaya dahil olan başlıca kişilerden bazılarının isimleri şöyledir: Kahire'de Gilbert Clayton, Henry McMahon ve John Maxwell; Londra'da Herbert Kitchener, Edward Grey, Austen Chamberlain (Hindistan Dairesi Başkanı) ve Arthur Hirtzel; Delhi'de Charles Hardinge (Genel Vali); Hartum'da Reginald Wingate ve Cyril Wilson. Hatta Mezopotamya'daki İngiliz güçlerinin komutanı General John Nixon Güney Irak'ın gelecekteki İngiliz çıkarlarına etkisi hakkındaki görüşleriyle koroya katıldı.

62 FO (Dışişleri Bakanlığı) 371/6237, s. 18 ve FO 141/461, Süleyman Musa'nın a.g.e., s. 220'de ve Elie Kedoure'nin a.g.e., s. 94'te alıntı yapılmıştır.

63 Elie Kedourie, a.g.e., s. 95.

64 Şerif Hüseyin ve McMahon arasındaki yazışmalar İngiliz hükümetince 1939'da yayımlandı: *HMSO Correspondence between Sir Henry McMahon and the Sherif Hussein of Mecca*, Cmd. 5957, 1939.

65 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 45.

66 US 867.4016/283. Philip'den Dışişleri Bakanlığı'na (İstanbul [Kopenhag üzerinden], 21 Mayıs 1916). Hasan Kayalı'nın, a.g.e., s. 131'de yer almıştır. Bu göçlerin kapsamı aynı tarihlerde Doğu Anadolu'dan tehcir ettirilen ve bir kısmı son olarak Suriye'ye giden Ermenilerin sayısının yanında küçük kalır. Türklere karşı genel bir isyan gerçekleştiğinde Ermenilerin kaderinin Suriyelilerin de başına gelebileceği düşüncesi Suriyeliler üzerinde derin bir terbiye edici etki yapmış olmalıdır.

67 Suriye ve Lübnan'daki kıtlık bu ülkelerde nüfusun neredeyse onda birinin açlık ve hastalıklardan ölmesine sebep oldu. Bkz. Hasan Kayalı, a.g.e., s. 134; Meir Zamir, *The Formation of Modern Lebanon*, Cornell University Press, Ithaca, 1988, s. 36.

68 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 45.

69 Mektup katlanarak küçük bir pakete sığabilecek ince bir kağıda yazılmıştı. Tarihi, Şubat 1916'da Erzurum, Mart 1916 başlarında da Bitlis'in düşmesine göre tahmin edilmektedir. Bkz. Süleyman Musa, a.g.e., s. 191-92

70 Amin Sa'id, a.g.e., Cilt 1, s. 110.

71 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 36-37; Süleyman Musa, a.g.e., s. 191.

72 Amin Sa'id, a.g.e., Cilt 1, s. 110-11.

73 Amin Sa'id, a.g.e., Cilt 1, s. 111; Abdullah ibn al- Hussein, a.g.e., s. 112.

74 Süleyman Musa, a.g.e., s. 195.

75 a.e., s. 196.

76 Cemal Paşa Şerif Hüseyin'in tehdidiyle karşılaşır, "Eğer benim gerçekten sessiz kalmamı istiyorsanız bütün Hicaz'da bağımsızlığımı tanımak zorundasınız." Jamal Pasha, a.g.e., s. 252.
77 a.e., s. 253-54.
78 a.e., s. 254.
79 a.e., s. 255.
80 George Antonius, a.g.e., s. 190-91. Cemal Paşa farklı anlatmakta, Faysal'ın idamlardan birkaç saat sonra kendisini ziyaret ettiğini ve hainlerin asılmasını alkışladığını belirtmektedir. Bu yanlıştır, çünkü Faysal'ın Bekri'nin çiftliğinde bulunduğuna düzinelerce insan tarafından tanık olunmuştur. Jamal a.g.e., s. 258.
81 Jamal Pasha, a.g.e., s. 259.
82 Jamal Pasha, a.g.e., s. 260. Cemal Paşa olaylara ilişkin hatıratının da doğruladığı şekilde, Ali Fuad Paşa'nın toplantıda hazır bulunmasını istemişti. Cemal ayrıca, Faysal'ın daha sonra Fuad Paşa'nın evine giderek üzüntüyle gözyaşı döktüğünü ve Cemal'in, ağabeyi Ali'yi de idam edeceğinden korktuğunu iddia etmiştir.
83 Amin Sa'id, a.g.e., Cilt 1, s. 115.
84 a.e., s. 114.
85 a.e., s. 115. George Antonius, a.g.e., s. 194.
86 Amin Sa'id, a.g.e., Cilt 1, s. 116-17; C. Ernest Dawn, a.g.e., s. 37.
87 a.e., s. 116
88 Bkz. Elie Kedourie, 'The Surrender of Medina, January 1919', *Middle Eastern Studies*, Cilt 13, No. 1 (Ocak, 1977), s. 133.
89 Burası MS 625 yılında Hz. Muhammed'in amcası Hz. Hamza'nın şehit olduğu, ünlü Uhud Savaşı'nın geçtiği bölgedir, *Seyyidina Hamza* "Hamza Efendimiz" demektir.
90 Jamal Pasha, a.g.e., s. 263.
91 Amin Said, a.g.e., Cilt 1, s. 116-17. Cemal Paşa hatıralarında Fahrettin Paşa'ya mektubun Faysal'dan değil Ali'den geldiğini ve içeriğinin de farklı olduğunu ileri sürmektedir. (Jamal, a.g.e., s. 263.) Said'in anlatımı, olayın üç farklı anlatımıyla da desteklendiğinden daha doğru gibi görünmektedir.
92 Jamal Pasha, a.g.e., s. 263-64.
93 a.e., s.265.

5. BÖLÜM ARAP AYAKLANMASI I: AYAKLANMANIN GÜÇLENMESİ (Sayfa 83-102)

1 Faysal'ın akrabalarından ikisinin, Hüseyin'in Medine'deki adamı Şerif Sahat bin Ali ve kardeşi Şerif Nasır'ın, Medine bölgesindeki aşiretlerin ayaklanmaya destek olmaları için seferber edilmesinde büyük katkıları oldu. Şerif Nasır, Faysal'ın Arap Kuzey Ordusu'nda üst düzey bir komutan olmak üzere yoluna devam etti. Bkz. Süleyman Musa, a.g.e., s. 273.
2 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 94-95.
3 a.e., s. 95.
4 Arap Bürosu 1916 ilkbaharında kurulmuştu. Başlıca işi, Arap dünyasından istihbarat toplamak, analiz etmek ve yayımlamak suretiyle Ortadoğu'daki İngiliz politikasını oluşturmak ve merkezi güçlerin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki planlarını analiz etmek ve faaliyetlerini izlemekti. Büro doğrudan Kahire'deki İngiliz askeri ve siyasi istihbaratının başı Gilbert Clayton'a ve onun vasıtasıyla Mısır'daki İngiliz Valiliği'ne bağlıydı. Büronun en üst yönetimi Londra'da Dışişleri Bakanlığı'ndaydı. Hogart Oxford'da bir arkeolog idi ve Deniz Kuvvetleri'ne katılmadan önce Ashmolean Müzesi'nin sorumlusuydu. Büro çalışanla-

rının çoğu istihbaratçı veya asker kökenliydi. Bkz. Bruce Westrate, *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East: 1916-1920*, Penn State University, Pennsylvania, 1992.

5 Bkz. Sheila Ann Scoville, 'British Logistical Support to the Hashemites of the Hijaz: Ta'if to Ma'an, 1916-1918', yayımlanmamış doktora tezi, University of California, Berkeley, 1982, s. 55.

6 Şerif Hüseyin, şeriflikteki akrabalarından bazılarının desteğine çok güveniyordu. Bunlardan ikisi, Şerif Şeref ve Şerif Şakir, hem ayaklanmada hem de imparatorluğun Arap vilayetlerinde sonradan ortaya çıkan devletlerde önemli hizmetlerde bulunacaktı. Özellikle Şerif Şeref, Faysal'ın yakın silah arkadaşıydı ve başlıca danışmanlarından biri olarak hareket etti. Irak'ta 1926'da Faysal'a katıldı.

7 Şerif Hüseyin müzik tutkunuydu. Musiki takımı bombardıman devam ederken dahi avluda çalmaya devam etti. Bir top mermisi orkestranın yakınına düşüp müzisyenler saklanacak yer aradığında Hüseyin devam eden bombardımana rağmen hemen yerlerine dönüp çalmaya devam etmelerini emretti.

8 Faruki İngilizler tarafından diğer Suriyeli ve Iraklı subaylarla birlikte ayaklanmaya yardım etmek üzere Hicaz'a gönderilmişti. Bkz. Storrs, a.g.e., s. 175. Faruki 1916 Temmuz başlarında Şerif Hüseyin'in Kahire temsilcisi olarak atandı. Bu görevi Eylül 1917'ye kadar sürdürdü.

9 Abdullah ibn al- Hussein, a.g.e., s. 116. Ayrıca bkz. George Antonius, a.g.e., s. 195-99.

10 Bkz. *Arab Bulletin*, no. 23, 26 Eylül 1916 s. 303.

11 Taif'te Osmanlıların teslim olmasından sonraki ilk karşılaşmalarında eski Osmanlı Valisi Galip Paşa Abdullah'a Araplar ve Türkler arasındaki bölünmeden dolayı hayıflandı. "Ne felaket! Bir zamanlar dosttuk ve şimdi düşman olduk!" İngilizler tarafından bir esir kampına nakledileceği Cidde'ye varınca, Galip yabancı bir subaya teslim edilmesini önlemek için şahsi kılıcını Abdullah'a gönderdi. Bkz. 'Abdullah ibn al- Hussein, a.g.e., s. 127-128.

12 Yanbu, el-Lith, Konfide ve Amlaj gibi Hicaz'ın sahil köylerinin çoğu da Arap birliklerinin eline geçti, ama bu birlikler her zaman Şerif Hüseyin'e bağlı değildi. Aden'deki İngiliz yetkililer kendilerine artık resmi bir anlaşmayla bağlı olan İdrisi'den Konfide'yi işgal etmesini istediler. İdrisi'nin Konfide'den çıkarılması, Şerif Hüseyin'in ısrarlı itirazlarının ardından büyük bir baskı uygulanması suretiyle mümkün oldu.

13 a.g.e., Bkz. Sheila Ann Scoville, a.g.e., s. 87.

14 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 96.

15 T. E. Lawrence'ın karakteri ve serüvenleri birçok biyografik eserde konu edilmiştir. Onun parlak edebi şaheseri *Bilgeliğin Yedi Sütunu* kendine özgü bakış açısında görüldüğü gibi Arap ayaklanmasının gelişimini tasvir eder.

16 Arap Bürosu'nun aydınlatıcı ışıklarını teşkil eden David George Hogarth, Lawrence, Gertrude Bell ve Philip Graves gibi çok keskin zekâlı katılımcıları vardı. İngiliz hükümeti içindeki dağıtımı sadece bilmesi gereken kişilere gönderilmesi prensibine uygun olarak kısıtlanmış olmasına rağmen bu yayınların gizliliği kırıldı ve içerikleri İngiltere'nin müttefikleri İtalya ve Fransa'nın eline geçti. Bkz. Bruce Westrate, a.g.e., s. 103-06.

17 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 92.

18 a.e., s. 98-100.

19 El-Hüseyin el-Fatat'ın üyesiydi ve Osmanlı Meclisi'nde de mebus olarak görev yaptı. Faysal ile ilk kez aşina olduğunda İstanbul'da mebustu. Cemal Paşa'nın 1916 soruşturmasında yakalandı ve aklanmasına rağmen Diyarbakır bölgesine sürgüne gönderildi. Orada daha sonra ünlü hatıratında değindiği Ermenilerin maruz kaldığı zulüm ve katliama ilk elden tanık oldu (Fa'iz al-Ghusain, *Martyred Armenia*, C.A. Pearson, Londra, 1917). El-Hüseyin Arap ayaklanması günleri hakkında iki ciltlik ayrı bir hatırat daha kaleme aldı.

20 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 127-28.

21 a.e., s. 102.

22 a.e., s. 99.

23 Örneğin bkz. Wingate'in Savaş Bakanlığı'na gönderdiği telgraf. Wingate Faysal'ın aşiret şefleriyle bitip tükenmeyen görüşmeleri ve bunun Türklere karşı savaş çabalarına etkileri konusunda şikâyet ediyordu. (Sir Reginald Wingate'in özel evrakı, Durham Üniversitesi, Sudan Arşivi 145/4, 15 Nisan 1917, Ronald Colman'ın, 'Revolt in Arabia, 1916-1919: Conflict and Coalition in a Tribal Political System', yayımlanmamış doktora tezi, Columbia Üniversitesi, New York, 1976.'da alıntı yapılmıştır).
24 Süleyman Musa, a.g.e., s. 292.
25 Subhi al-'Umari, *Awraq al-Thawra al-Arabiyya: Al-Ma'arek al-Uwla*, Cilt 1, Riad El-Rayess Books, Londra ve Kıbrıs, 1991, s. 125-26
26 Faysal "Peki muharebe sürerken neden arkamızdaki ordugâh bölgesine çekildin?" diye sordu. Abdülkerim (Cüheyne aşireti reisi) "Sadece kendimize bir fincan kahve yapmak için" dedi. "Gün doğumundan batımına kadar savaştık, yorulduk ve susadık." T. E. Lawrence, a.g.e., s. 132.
27 a.e., s. 134.
28 Colman, a.g.e., s. 228.
29 Sheila Ann Scoville, a.g.e., s. 90.
30 Faysal'ın ordusunda hizmet eden bir subay olan Subhi el-'Umari'nin, a.g.e., Cilt 1, s. 124-25'teki anlatımına göre, Hindistan'da tutulan bir başka Iraklı harp esiri grubu, Gazze cephesinde Türklere karşı savaşacak (İngiliz Ordusu'na bağlı) bir Arap birliğini teşkil edeceklerini öğrendikten sonra gemide isyan edince Cidde'de karaya çıkarıldı. Bunlar bir İngiliz birliği olarak değil Arap ordusunun bir parçası olarak Türklere karşı savaşmaya gönüllü oldukları konusunda ısrar ediyorlardı.
31 Ayaklanmanın düzenli birliklerine katılan acemi askerler Yemen'den, Bedevilerden ve şehirlerin alt tabaka insanlarından geldiler. Bazıları da askeri hizmete katılmaları için baskı görmüştü.
32 Subhi al-'Umari, a.g.e., Cilt 1, Arap ayaklanmasında görev alan 130 Iraklı ve 60 Suriyeli subayın isimlerini vermektedir.
33 Mısri Hüseyin tarafından hiçbir etkinliği olmayan "savunma bakanı" görevine atanarak kızağa çekildi.
34 Bkz. Ali Jawdat (al- Ayubi): *Dhikrayat, 1900-1958*, Matabi' al-Wafa's, Beyrut, 1967, s. 40-47.
35 Bkz. John Fisher, 'The Rabegh Crisis' 1916-1917, *Middle East Studies*, Cilt 38, No. 3 (Temmuz 2002), s. 73-92.
36 Bkz. Joshua Teitelbaum, a.g.e., s. 82-83.
37 Bkz. *Arab Bulletin*, No. 28, 28 Kasım 1916.
38 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 137.
39 Bkz. *Arab Bulletin*, No. 36, 26 Aralık 1916.
40 *Arab Bulletin*, no. 57, 24 Temmuz 1917.
41 Malcolm Brown, ed., *The Letters of T. E. Lawrence*, Dent and Sons, Londra, 1988, s. 101.
42 *Arab Bulletin*, no. 36, 26 Aralık 1916.
43 FO (Dışişleri Bakanlığı) 686/6, Intelligence Report, 12 Aralık 1916, Joshua Teitelbaum'un a.g.e., s. 87'de atıf yapılmıştır.
44 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 138.
45 a.e., s.144-49.
46 *Arab Bulletin*, No. 31, 18 Kasım 1916.
47 Abdullah'ın Ais Vadisi'ne ilerleyişi 15 Ocak 1917'de beklenmedik bir diğer fayda sağlayarak tamamlandı. Abdullah üzerinde 20.000 pound tutarında altın sikkeyle Medine'ye gitmekte olan bir Türk görevliyi yolda ele geçirdi.
48 Faysal'ın Şerif Hüseyin'e Bir Said 10 Muharrem 1333 (6 Kasım 1916) tarihli mektubu, Süleyman Musa'nın a.g.e., 91-92'nci sayfalarında alıntı yapılmıştır.

6. BÖLÜM ARAP AYAKLANMASI II: SINIRLARI AŞMAK (Sayfa 103-125)

1 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 168-69.
2 Ja'far al-'Askari, *Mudhakkarat Ja'far al-Askari*, ed. Nejdat Fathi Safwat, Dar al-Lamm, Londra, 1988, s. 79-88.
3 a.e., s. 99-107.
4 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 172.
5 Ja'far al-'Askari, a.g.e., s. 106-07.
6 a.e., s. 108.
7 FO 882, 6 Aralık 1916, John E. Mack'ın *A Prince of Our Disorder: The Life of T. E. Lawrence*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1998 eserinde s. 148'de alıntı yapılmıştır.
8 Sheila Ann Scoville, a.g.e., s. 165.
9 Fisher, a.g.e., s. 78-79; T. E. Lawrence, a.g.e., s. 113-14.
10 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 172-73.
11 Mart 1917 civarında, çoğu Faysal'ın Kuzey Ordusu'nda olmak üzere Arap ayaklanmasında yaklaşık kırk İngiliz subayı görevliydi. İlaveten İngilizler, çoğu Kuzey Ordusu'nda olmak üzere kırk subay ile birlikte bin kadar Mısırlı ile arazideki birlikleri takviye ettiler. Fransızlar Cezayirli ve Fransız subaylarının birlikte komuta ettiği bir Cezayir-Fas birliği getirmişti. Sayıları yüz kadardı. Tamamı Kuzey Ordusu'ndaydı.
12 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 182.
13 Ja'far al-'Askari, a.g.e., s. 110-13.
14 Lawrence *Bilgeliğin Yedi Sütunu* kitabında Abdullah'la tanıştığı AisVadisi'ne yaptığı seyahate oldukça kapsamlı bir bölüm ayırır. Burada Abdullah'ın sözlü bir portresini canlandırır ve Abdullah'ın Faysal'a artan kıskançlığını açıkça vurgular. Fakat Lawrence Faysal'ın başlıca danışmanları ile birlikte Ais Vadisi'ndeki çok daha önemli vazifesi hakkında hiç söz etmez.
15 Ja'far al-'Askari, a.g.e., s. 113.
16 Bkz. Süleyman Musa, a.g.e., s. 300-01; T. E. Lawrence, a.g.e., s. 178-81.
17 Auda Faysal'la zaten temasa geçmişti. Lawrence'ın 14 Şubat 1917'de Kahire'ye gönderdiği raporuna göre, Auda Faysal'dan Maan'a taarruz için müsaade istemişti. Süleyman Musa, a.g.e., s. 301, dipnot 2.
18 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 181.
19 Süleyman Musa, a.g.e., s. 300-01; FO 882/6, 15 Nisan 1917, aşiret temsilcilerinden oluşan heyetin Faysal'ın ordugâhına gelişiyle ilgili Clayton'dan Savaş Bakanlığı'na not.
20 T. E. Lawrence, a.g.e., s. 181.
21 Sheila Ann Scoville, a.g.e., s. 164, Sudan arşivleri 145/1 no.lu kutudaki Faysal'ın 15 Ocak 1917 tarihli notuna atıf yapmıştır. Gerçek bürokratik tarzda Savaş Bakanlığı aşiretlere gönderilen maddi yardımların "gelecekteki Arap krallığının" borcu hanesine yazılmasını önerdi.
22 Subhi al-'Umari, a.g.e., Cilt 1, s. 132.
23 FO (Dışişleri Bakanlığı) 882/19; ayrıca Süleyman Musa'nın, a.g.e., s. 300'de alıntı yapılmıştır.
24 FO (Dışişleri Bakanlığı) 882/4, Süleyman Musa'nın a.g.e., s. 300, dipnot 1'de alıntı yapılmıştır.
25 Lawrence *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda kendi açısından böyle bir düşüncesizliği tamamen üstü kapalı olarak geçer, fakat resmi biyografisini yazan Jeremy Wilson konu üzerinde daha fazla durur. Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia: The Authorized Biography of T. E. Lawrence*, Atheneum, New York, 1989, s. 361-62.
26 FO 686/6, 24 Mart 1917; ayrıca Teitelbaum, a.g.e., s. 116, dipnot 126'da alıntı yapılmıştır.
27 Sheila Ann Scoville, a.g.e., s. 184.

28 Faysal'dan Kral Hüseyin'e Vecih'den 25 Jamadi Thani, 1325 (17 Nisan 1917) tarihli mektup, Emir Zeyd'in notlarından yeniden derlendi, Süleyman Musa, a.g.e., s. 103.

29 Ebu Saif (Saif'in, yani kılıcın babası) olarak bilinen Şerif Nasır (1890-1934) Medine şeriflerinden ve Faysal'ın en becerikli komutanlarından biriydi. Derin bir kişiliği vardı ve adamları tarafından çok sevilirdi. Lawrence onu "Allah'ın sevgili kulu" olarak tanımlar.

30 Subhi al- 'Umari, *al-Ma'arik*, a.g.e., s. 133.

31 a.e., s. 132-35; Süleyman Musa, a.g.e., s. 300-03.

32 Süleyman Musa, a.g.e., s. 125-27.

33 Ja'far al-'Askari, a.g.e., s. 113-17.

34 Allenby'den Kraliyet Genelkurmay Başkanı William Robertson'a, WO 158/634, Jeremy Wilson'ın a.g.e., s. 426-27'de alıntı yapılmıştır.

35 Bununla birlikte kral ile yazışmalarının Arapça versiyonunda İtilaf devletleri ona "Majesteleri"nin Arapça karşılığı ile hitap ettiler.

36 Joshua Teitelbaum, a.g.e., s. 93.

37 Ja'far al-'Askari, a.g.e., s. 120.

38 Süleyman Musa, a.g.e., s. 135-36.

39 Joyce'tan Clayton'a, 25 Eylül 1917, Akaba Archive H72-73, Kings College Library, Londra, Jeremy Wilson'ın a.g.e., s. 448'de alıntı yapılmıştır.

40 FO 882/7, 2 Kasım 1917, Süleyman Musa, a.g.e., s. 307, dipnot 1'de alıntı yapılmıştır.

41 Süleyman Musa, a.g.e., s. 308-09.

42 Arap havsalasında "Sykes-Picot" adı, Ortadoğu'nun imparatorluk ve imparatorluk sonrası dönemlerinin ikili oyunlarının, kendi çıkarı uğruna yapılan çalışmaların, sahtekârlıkların, adaletsiz politika ve eylemlerin özeti oldu. Böyle olmasaydı üç-beş tarihçi ve birkaç savunucusuyla birlikte kapanmış bir dönemin kalıntısı olarak utanç verici bir sessizliğe akıp gitmiş olacaktı.

43 Elie Kedoune'nin Sir Mark Sykes hakkındaki mükemmel denemesine bakınız. *England and the Middle East: the Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, Mansell, Londra, 1988, s. 67-87. Ayrıca Bkz. Sykes'ın biyografisi: Roger D. Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur*, Jonathan Cape, Londra, 1975.

44 George Antonius'a göre, a.g.e., s. 248; T. E. Lawrence, a.g.e., s. 282.

45 FO 882/16 10 Mart 1917; Süleyman Musa, a.g.e., s. 250, dipnot 2.

46 Elie Kedoure, *Anglo-Arab Labyrinth*, s. 163.

47 FO 882/12, tarihi Nisan 28 1917, Clayton'dan Wilson'a mektup formunda gönderilen yazı Sykes'ın Cidde ziyareti için görev tanımını belirlemektedir. Bkz. Süleyman Musa, a.g.e., s. 354, dipnot 2.

48 FO 882/16, Yarbay Newcombe'un notu, 20 Mayıs 1917, "Şerif ve Sykes arasındaki görüşme", Süleyman Musa'nın, a.g.e., s. 358, dipnot 1'de alıntı yapılmıştır.

49 FO 882/16, Wilson'dan Clayton'a 24 Mayıs 1917 tarihli mektup; ayrıca Süleyman Musa'nın, a.g.e., s. 359, dipnot 1'de alıntı yapılmıştır.

50 Leonard Stein'dan, *The Balfour Declaration*, The Magnes Press, The Hebrew University, Kudüs ve Londra, 1983.

51 *Al-Qibla gazetesi*, Mecca, no. 183, 23 Mart 1918. Makale aslında Hüseyin tarafından yazılmıştı.

52 T. E. Lawrence'dan Sir T. M. B. Sykes'a, 9 Eylül 1917, Clayton Papers 693/11, Durham Üniversitesi, Jeremy Wilson'ın a.g.e., s. 442-43'te alıntı yapılmıştır.

53 George Antonius, a.g.e., s. 268. Bu, Hüseyin'in Hogart ile buluşmasındaki Arapça kendi el yazısı notlarının tercümesinin Antonius tarafından kelimesi kelimesine alıntısıdır. Hogarth'ın Wingate'e Kral Hüseyin'le buluşması hakkındaki 15 Ocak 1918 tarihli raporu FO 882/7 ve Command 5974'te bulunabilir.

7. BÖLÜM ARAP AYAKLANMASI III: DEMİRYOLU SAVAŞI (Sayfa 127-146)

1 Subhi al- 'Umari, a.g.e., Cilt 1, s. 142-43.
2 a.e., s.143. El-Umari, geleneksel hassasiyetlerle ağzına içki koymayan on dokuz yaşındaki bir teğmen olarak, Akabe ordugâhında içkilerini yudumlayan kıdemli subayların aşağılayıcı alaylarını sineye çekiyordu.
3 Zeine N. Zeine, *Al-Sira'a al- Dawli fi al-Sharq al- Awsat wa wiladat Dawlati Sooria wa Lubnan,* Dar al-Nahar, Beyrut, 1977, s. 74-75.
4 George Antonius, a.g.e., s. 255-56.
5 Cemal iki hafta sonra üçüncü bir mektup gönderdi. Abdullah'a gönderilen bu mektup oldukça kısaydı ve ona, Müslümanlığın anavatanına bağlı olmasını hatırlatıyordu.
6 Süleyman Musa, a.g.e., s. 152-53.
7 George Antonius, a.g.e., s. 254.
8 Taşıdığı büyük öneme rağmen Cafer Paşa'nın, hatıralarında Cemal'in mektubundan hiç söz etmemesi olağandışı bir durumdur.
9 Süleyman Musa, a.g.e., s. 156.
10 Süleyman Musa, a.g.e., s. 378-79. Bu kaynak, Hüseyin'in İtilaf devletleriyle pazarlıklarının, Sykes-Picot Antlaşması'nın açığa çıkması kapsamın oturmadığını iddia etmektedir. Bu mümkün değildir, zira Türklerin bıkmadan ve geniş ölçüde dağıtımını yaptıkça antlaşmanın ayrıntıları, büyük ihtimalle İngilizlerle pazarlık yapmakta olan Hüseyin'in eline geçmişti.
11 Süleyman Musa, a.g.e., s. 156-59.
12 George Antonius, a.g.e., s. 258.
13 a.e., s. 431-32.
14 a.e., s. 257.
15 FO (Dışişleri Bakanlığı) 686/37; Süleyman Musa, a.g.e., s. 384, dipnot 1.
16 Suriye cephesinde Cemal adını taşıyan üç farklı insan vardı. İlki Suriye Valisi ve Suriye-Filistin Harekât Alanı Komutanı Cemal Paşa'dır. Ayrıca Büyük Cemal Paşa olarak da bilinir. İkincisi Eylül 1918'e kadar Osmanlı Dördüncü Ordusu'na komuta eden (Mersinli) Küçük Cemal Paşa'dır. Üçüncüsü ise Maan bölgesindeki Osmanlı birliklerinin komutanı Üçüncü Cemal Paşa'dır.
17 Süleyman Musa, a.g.e., s. 284-85.
18 T. E. Lawrence, 'Sidelights on the Arab War', Londra *Times*'daki imzasız makale, 4 Eylül 1919.
19 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 470.
20 a.e., s. 511.
21 FO 688/38 ve Süleyman Musa, a.g.e., s. 384-85, dipnot 1. İngilizler kendileri de Türklerle Aralık 1917'de İsviçre'de gizli görüşmeler yapmaktaydı.
22 Suüleyman Musa, a.g.e., s. 162.
23 Liste Dr. Abdülrahman eş-Şahbandar gibi Faysal'ın Suriye'deki Arap hükümetinin yandaşı olan bazılarını da ihtiva ediyordu.
24 Osmond Walrond'un Suriyelilerin tarafını tutması, şehirli Arap efendileri hor gören Lawrence'ın tutumuyla tezat içindeydi.
25 Bruce Westrate, a.g.e., s. 162-64.
26 George Antonius, a.g.e., s. 433-34.
27 Mount Vernon'da, [ABD'nin bağımsızlık günü] 4 Temmuz münasebetiyle, 1918.
28 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 468-69, from the Sykes Papers, St Antony's College, Oxford.
29 CAB 27/23 of 9 Ocak 1918; ayrıca Jeremy Wilson, a.g.e., s. 512'de yer aldı.

30 a.e.
31 FO 887/7 fo. 268; Jeremy Wilson, a.g.e., s. 512-13.
32 a.e., s. 513.
33 Weizmann Kudüs'te önde gelen Filistinli Arap kişilerle zaten buluşmuş, Filistin'deki Siyonist projesinin barışçı bakış açısını defalarca tekrarlamıştı.
34 FO 882/14; Jeremy Wilson, a.g.e., s. 513.
35 a.e., S. 514.
36 a.e., s. 465-66. Akabe'nin seksen kilometre kadar kuzeydoğusunda bulunan Guveyra, Akabe ile Hicaz demiryolu arasında bir noktadaydı.
37 Subhi al-'Umari, a.g.e., Cilt 1, s. 176.
38 a.e., s. 163-85.
39 T. E. Lawrence, Seven Pillars, s. 478-92. Lawrence muharebedeki hizmetlerinden dolayı DSO (Distinguished Service Order-Üstün Hizmet Beratı) ile ödüllendirildi.
40 Subhi al-'Umari, Cilt 1, s. 203-05.
41 Lord Birdwood, a.g.e., s. 60-66; Subhi al-'Umari, a.g.e., Cilt 1, s. 207-32.
42 Lord Birdwood, a.g.e., s. 65.
43 Cafer'e göre, Türkler taarruzun başarıya ulaşacağından emin oldukları için dokümanlarını imha etmeye hazırlanıyorlardı. Lord Birdwood, a.g.e., s. 43.
44 a.e., s. 66.
45 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 505-06.
46 a.e., s. 385.

8. BÖLÜM ŞAM'A DOĞRU (Sayfa 147-174)

1 Lowell Thomas deneyimli bir muhabir ve hitabette usta bir konuşmacıydı. Lawrence'la Kudüs'te 1918'de Ronald Strorrs'un beraberinde iken tanışmıştı.
2 Bkz. Jeremy Wilson, a.g.e., s. 1061, dipnot 7. Lawrence Medine'de 1916'da Türklerle ilk karşılaşmasında Faysal'ın cesaretinin kırıldığına dair Liddell Hart'a asılsız bir yorum yapmıştı. Nitekim kanıtlar bunun tersini söylemektedir, bu nedenle Lawrence'ın bunu söylerken neyi amaçladığı açık değildir. Aslında, Lawrence Kahire'ye gönderdiği raporlarda olduğu kadar *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda da Faysal'ın aşırı bir cesaret patlaması yaşadığından söz etmektedir. Daha sonra bazı yorumcular sadece Liddell Hart'ın Faysal'la görüşmelerinin parça parça kayıtlarına dayanarak, Lawrence'ın, raporlarında İngilizlerin cesur liderlere saygı duymasını dayanak alarak çekici geleceğini düşünüp Faysal'ın niteliklerini bilerek abarttığını iddia edeceklerdi. Bunun hiçbir anlamı yoktur.
3 Fransızlar doğudaki seferler hakkında birkaç savaş hatıratı çıkardılar, bunlardan bu kitaba da kaynak oluşturan en önemlisi Edouard Brémond, *Le Hedjaz dans La Guerre Mondiale*, Payot, Paris, 1931 adlı eserdi.
4 Lawrence kendine bir kahraman bulma ihtiyacı duymuş görünmektedir. Arap ayaklanmasının başlangıcında Faysal'a yönelmiş olan hayranlık duyguları savaşın sonunda Allenby'ye kaymıştı. Belki de Lawrence'ın "gözbebeği olan öğrencisi" her zaman onun istediği gibi oynamamıştı. T. E. Lawrence, *Seven Pillars*, s. 582.
5 Lord Birdwood, a.g.e., s. 62-63.
6 Örneğin Arap Bürosu Lawrence'dan, Weizmann'ın çalışmasına olumlu tepki göstermesi için Faysal'ı etkilemesini istemişti. Lawrence Clayton'a doğaçlama olarak "Yahudilere gelince, Faysal'ı tekrar gördüğümde konuşurum ve Arap tepkisi sempatik olur" şeklinde yazmış, bu

kritik konuda sadece kendi tutumunu açıklamak suretiyle Faysal'ın aklını çelebileceğini saçma bir şekilde ima etmişti. Jeremy Wilson, a.g.e., s. 512-13.

7 T. E. Lawrence, *Seven Pillars*, s. 45.

8 Lord Birdwood, a.g.e., s. 70.

9 Lawrence "Bu hepimize yapılmış büyük hakaret, Kral Hüseyin tarafından ... oğlunun büyük başarısını inciterek ve kralın hor gördüğü ve korktuğu kuzey kentlerindeki Araplara nispet olarak yayımlanmıştır" şeklinde yazmıştı. Jeremy Wilson, a.g.e., s. 539.

10 Joyce'dan Bassett'ye (Cidde), 3 Eylül 1918, FO 686/52, Jeremy Wilson'ın, a.g.e., s. 540'ta alıntı yapılmıştır.

11 T. E. Lawrence, *Seven Pillars*, s. 595-99.

12 a.e., s. 598-99.

13 Süleyman Musa, a.g.e., s. 394.

14 Faysal, hâlâ Araplarla Türklerin bir çeşit konfederasyon yapısı ile yaşayabileceğine yönelik çözüm aradığını ima ettiğinden bu öneri merak uyandırmıştır. Faysal imparatorluk Almanya'sındaki idari yönetimsel ince ayrıntıları bilmeyebilirdi, fakat önerileri Alman devletinin ademi merkezi yapısını iyi bildiğini açıklığa kavuşturmuştu. Sonuçlar bellidir.

15 Süleyman Musa, a.g.e., s. 394.

16 Faysal'ın savaş yılları süresince Suriyeli ve Iraklı bağlılarının büyük çoğunluğu Sünni Müslümanlardı. Sebepler çok açıktı: Osmanlı döneminde askeriyede hiçbir Şii Müslüman Iraklı subay yoktu ve Bilad-ı Şam'daki Şii topluluklar Güney Lübnan'daki Cebel Emil'de ve Bekaa Vadisi'nde yoğunlaşmıştı. Her ikisi de hemen hemen tamamen kırsal bölgelerdi. Arap milliyetçi hareketinde Şii ve Sünni Müslümanlar arasındaki mezhep gerginlikleri 1920'lere kadar nadiren görülürdü.

17 Rüstem Haydar, *Mudhakarrat Rüstem Haydar*, ed. Nejdat Fathi Safwat, Al Dar al- Arabiya lil Mawsou'at, Beyrut, 1988, s. 8-17.

18 Ahmed Kadri tıp eğitimini Fransa'da aldı. Faysal Şam'da iken de onun özel fizyoterapisti olarak çalıştı. Faysal'ın özel anlarında sık sık yanında olurdu. Sonraki yıllarda Arap milliyetçi hareketinin kronolojik gelişimini, Arap ayaklanmasını ve Suriye'deki kısa ömürlü Arap hükümetini kapsayan etkileyici bir hatırat yazdı.

19 Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 1, s. 63-64.

20 Lord Birdwood, a.g.e., s. 71.

21 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 545.

22 Major Sir Hubert Young'ın notları, No. 19, Liddell Hart Centre for Military Archives, King's College, Londra. 'Message from General Allenby to Amir Feisal', 20 Eylül 1918, Jeremy Wilson'ın, a.g.e., s. 548-49'da alıntı yapılmıştır.

23 Dawnay'den Joyce'a, Akaba Archive M1 1, Kings College Londra, Jeremy Wilson'ın, a.g.e., s. 549'da alıntı yapılmıştır.

24 T. E. Lawrence, *Seven Pillars*, s. 649.

25 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 164-65.

26 a.e., s. 180.

27 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 557-58.

28 T. E. Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, çev: Bilal Çölgeçen, (Chiviyazıları, 2014) s. 628.

29 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 184.

30 War Office Despatch, WO95/4510, 1 Ekim 1918, Jeremy Wilson'ın, a.g.e., s. 560'ta alıntı yapılmıştır.

31 Özellikle Bkz. Elie Kedourie, 'The Capture of Damascus, 1918', *Middle Eastern Studies*, Cilt 1, No. 1, Ekim, 1964, s. 66-83.

32 WO (Savaş Bakanlığı) 157/738, 21 Eylül 1918, Jeremy Wilson'ın, a.g.e., s. 540-41'de ve dipnot 27, s. 1102'de alıntı yapılmıştır.

33 FO 371/3381, Süleyman Musa, a.g.e., s. 395'te alıntı yapılmıştır.

34 Ali Rıza er-Rikabi Paşa (1866-1942) Şam'da doğdu ve İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Osmanlı ordusuna katıldı ve 1912'de paşa oldu. Kudüs'e vali ve daha sonra Medine'ye vali ve komutan olarak atandı. Osmanlı hükümetini savaşa girdiği için eleştirdiği 1914 yılında emekli oldu. Savaş boyunca el-Fatat Cemiyeti'ne katıldı, ancak kendisini Şam Belediye Meclisi başkanlığına atayan Cemal Paşa'ya uyumlu görünerek Arap ayaklanmasına olan sempatisini gizledi, el-Fatat ile eşgüdümlü olarak, yeni düzende görev almaya hazırlık kapsamında Faysal ile temaslarını sıklaştırdı.

35 General Şükrü el-Ayubi Paşa ilk milliyetçilerdendi ve Cemal Paşa'nın Mayıs 1916'daki önde gelen Suriyelileri toplaması esnasında tutuklandı. İdama mahkûm oldu ancak cezası daha sonra azaltıldı. Cezaevinde ağır işkence gördü ve Cemal'in Suriye'den ayrılmasına kadar hapis kaldı.

36 Khairiya Qasimiya, *Al Hukuma al- Arabiya fi Dimashq, 1918-1920*, Al- Mu'assassa al- Arabiya lil Dirasat wal Nashr, Beyrut, 1982, s. 47-48.

37 Arap bayrağı dört renkten oluşur: kırmızı ayaklanmayı, yeşil Hz. Muhammed'in yaşadığı yerin sancağını, siyah Abbasilerin sancağını ve beyaz ümmet sancağını sembolize eder. Sykes ayaklanmanın bayrağını çizenin ve renklerini seçenin kendisi olduğunu iddia etti. Bununla birlikte, ilk milliyetçilerden Suriyeli entelektüel Muhiddin el-Kâtip renklerin bir grup Arap milliyetçisi tarafından Şerif Hüseyin'e önerildiğini iddia etti. Bkz. Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 48, dipnot 1.

38 Hadi Hassan Alaywi, *Faisal Ibn al-Hussein: Mu'assis al-Hukm al- 'Arabi fi Suria wal 'Iraq, 1883-1933*, Riad El- Rayess Books, Beyrut, 1993, s. 64-65.

39 Subhi al-'Umari, *Awraq al-Thawra al-'Arabiya*, Cilt 2, 'Lawrence- al-Haqiqa wal Ukdhouba,' Riad El- Rayess Books, Londra ve Kıbrıs, 1991, s. 188-90.

40 a.e., s. 10.

41 Malcolm B. Russell, *The First Modern Arab State: Syria under Faysal 1918-1920*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis, 1985, s. 9-10.

42 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 12. Russel Keduri'nin "Chauvel'in, Arap ordusunun şehre daha önce girmesi konusundaki anlaşmaya göre bilerek şehri almaktan geri çekildiği" tezine itibar etmez.

43 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 561.

44 Burası milliyetçilerin 1916'da idam edildiği şehir merkezindeki meydandı.

45 Subhi al-'Umari, *Awraq al-Thawra al-'Arabiya*, Vol. 3, 'Maysaloun', Riad El- Rayess Books, Londra ve Kıbrıs, 1991, s. 289-90.

46 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 186.

47 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 562. Aslında Lawrence'ın İslam hakkında söyleyecek bir notu yoktu ve herhangi bir pan-İslamik duyguyu kendi tahayyülündeki Arap bağımsızlığının ölümcül bir düşmanı olarak gördü.

48 Subhi al-'Umari, *Awraq al-Thawra*, Cilt 3, s. 299-300.

49 Bu olayların bir başka versiyonu Arap ordusunun Suriyeli subaylarından Subhi el-Umari tarafından anlatılmıştır. Buna göre daima Faysal'ın temsilcisi olarak hareket eden Şerif Nasır, Şam'da da Lawrence'ın değil Faysal'ın yardımcısıydı. Subhi al-'Umari, *Awraq al-Thawra*, Cilt 2, s. 190-91.

50 Lawrence'ın Cezairi'lerle ihtilafını ayrıca milliyetçi düşünce tarafından kabul görmeyecekleri duygusu da kışkırttı. Bu husus Ahmed Kadri'nin hatıralarındaki konuya ilişkin anlatımıyla da desteklenmektedir (a.g.e., s. 73-74). Öte yandan Said el-Cezairi, anılarında bunun Arap hükümetinin İngiliz etkisi altına girmesinin temini için yapılan bir planın parçası olduğunu yazmıştır. Bkz. Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 49. Bu, Cezairi'lerin milliyetçi olduklarını ve herhangi bir yabancı menfaatine çalışmadıklarını göstermek niyeti ile yapılmış ise dikkate almaya değer bir yorum değildir. Cezairi'ler gerçekte kendilerini Fransızlardan alacağı desteğe göre konumlandırmıştı. Bkz. Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 212, dipnot 17.

51 Subhi al-'Umari, *Awraq al-Thawra*, Cilt 3, s. 293-94.
52 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 13-14.
53 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 565.
54 Rüstem Haydar Dr. Ahmed Kadri'nin yaptığı gibi, Faysal'ın ordugâhındaki manzarayı oldukça ayrıntılı olarak tarif eder.
55 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 565.
56 Rüstem Haydar'ın günlüğünden alıntıdır, a.g.e., s. 186-89.
57 Subhi al-'Umari, *Awraq al-Thawra*, Cilt, s. 295-96.
58 Lord Birdwood, a.g.e., s. 89.
59 Savaş Bakanlığı'ndan Genel Karargâh'a (Mısır) telgraf, 67558, 1 Ekim 1918. WO 37/960, Jeremy Wilson'ın, a.g.e., s. 360'ta alıntı yapılmıştır.
60 T. E. Lawrence, *Seven Pillars*, s. 683.
61 Sir H. G. Chauvel'ın Avustralya Savaş Anıtında yaptığı açıklama, 1936. Jeremy Wilson, a.g.e., s. 567-88'de alıntı yapılmıştır.
62 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 568.
63 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 187.
64 a.e.
65 Lord Birdwood, a.g.e., s. 90.

9. BÖLÜM BİR DEVLETİN NÜVESİ (Sayfa 177-216)

1 Savaş Bakanlığı'ndan Mısır Genel Karargâhı'na, telgraf 67558, 1 Ekim 1918, WO 37/960, Jeremy Wilson'ın, a.g.e., dipnot 74, s. 1108'de alıntı yapılmıştır.
2 a.e. s. 566.
3 Sir Archibald Wavell, *Allenby: A Study in Greatness*, George G. Harrap, Londra, 1941.
4 Allenby'den Savaş Bakanlığı'na EA 1808, 23 Ekim 1918, FO 371/3384, Malcolm B. Russell'ın, a.g.e., s. dipnot 46'da alıntı yapılmıştır.
5 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 96.
6 Abu Khaldun Sati' al-Husri, *The Day of Maysalun: A Page from the Modern History of the Arabs*, çeviren Sidney Glazer, The Middle East Institute, Washington, DC, 2004, s. 101-02'den alıntıdır.
7 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 18.
8 Süleyman Musa, a.g.e., s. 397. Bayrağın renkleri Beyrut'tan Şam'a telgrafla iletildi ve bayrak, Cemal Paşa tarafından asılarak idam edilen iki kişinin kız kardeşi Fatima el-Mahmasani tarafından göndere çekildi. Bkz. Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 57.
9 Faysal'ın Şükrü'yü kendi isteği üzerine mi yoksa Beyrut'taki destekçilerinin talepleriyle mi gönderdiği hâlâ net değildir. Bkz. Zeine N. Zeine, Al- Sira'a al- Dawli, s 78-79.
10 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 191-93.
11 Zeine N. Zeine, Al-Sira'a al-Dawli, s. 83-85.
12 a.e., s. 220, dipnot 3, ve s. 83.
13 Meir Zamir'in, a.g.e., s. 51'de alıntı yapılmıştır.
14 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 569-70'te, Lawrence'ın Yale'e 22 Ekim 1929 tarihli mektubunu alıntı yapmaktadır.
15 Haydar'ın günlükleri Haydar ve Şükrü el-Eyyubi için er-Rikabi tarafından verilen özgün talimatın bir suretini içerir. Ancak Haydar, Faysal'ın açık yetkilendirmesini almadan harekete geçmeyecekti.

16 Fransızlar François Georges-Picot'yu Filistin ve Suriye için yüksek komiser olarak zaten belirlemişlerdi, fakat kendisi henüz bölgeye ulaşmamıştı.
17 Meir Zamir, 'Faisal and the Lebanese Question, 1918-20', *Middle Eastern Studies*, Cilt 27, No. 3 (Temmuz 1991), s. 404-06.
18 Le Detachement Français de Palestine et de Syrie (Fransız Filistin ve Suriye Müfrezesi) olarak bilinir.
19 Meir Zamir, 'Faisal and the Lebanese Question', s. 406; Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 58.
20 Clayton'dan Dışişleri Bakanlığı'na (FO): FO 371/3384, 171564/747, No. 115, 12 Ekim 1918, Meir Zamir'in, 'Faisal and the Lebanese Question adlı eserinde dipnot 8, s. 423'te alıntı yapılmıştır.
21 FO 371/3384 fo. 221, Jeremy Wilson'ın, a.g.e., s. 571'de alıntı yapılmıştır.
22 Süleyman Musa, a.g.e., s. 221-22, Amir Zaid'in notlarından alıntıdır.
23 FO 371/3384, Clayton'dan Dışişleri Bakanlığı'na (Foreign Office), 30 Ekim 1918, Meir Zamir'in, 'Faisal and the Lebanese Question' adlı eserinde s. 407'de alıntı yapılmıştır.
24 Lord Birdwood, a.g.e., s. 91.
25 Suriye cephesinin son seferlerinde görev alan Subhi el-Umari, Halep'e girilmesinin üzerine birliğini Türk ordusunun karargâhı olan Le Baron Hotel'e doğru nasıl ilerlettiğine değinmektedir. Makineli tüfek timini otelin önüne mevzilendirirken bir arabanın hızla uzaklaştığını görmüştü. Araba Halep'teki Türk birliklerinin komutanı Mustafa Kemal ve karargâh subaylarını taşıyordu. Eğer otele birkaç dakika önce varmış olsalardı Umari Halep'teki bütün Türk komuta heyetini ele geçirecekti. Subhi al- 'Umari, Al Mar'arek, Cilt 3, s. 311-12.
26 a.e., s. 93.
27 FO 371/3364, Clayton'dan Dışişleri Bakanlığı'na (FO), 24 Ekim 1918, Malcolm B. Russell'ın, a.g.e., s. 214, dipnot 54'te alıntı yapılmıştır.
28 Yusuf Hakim, *Dhikrayat: Sooria wal 'Ahd al-Faysali*, Cilt 3, Dar al-Nahas, Beyrut, 1986, s. 35-45.
29 Abu Khaldon Sati' al- Husri, a.g.e., s. 120.
30 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 36-37.
31 Örneğin, askeri vali yardımcısı Adil Arslan Lübnanlıydı; hepsi Iraklı olan Nuri es-Sa'id, Cafer el-Askeri ve Yasin el-Haşimi, sırasıyla siyasi danışman, askeri danışman ve ordu komutanı idiler; Beyrutlu bir Hıristiyan olan Sa'id Shuqair, maliye bakanıydı; yine Lübnan Dağı tarafından bir Hıristiyan olan İskender Ammun, adalet bakanıydı.
32 Örneğin, Suriye'ye seyahat edecekler İngilizlerden ön izin almak zorundaydı. Uygulamada bu yasaklama İtilaf devletlerine düşmanca eylemleri ya da söylemleri olanlara idi. Bkz. Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 62.
33 Bkz. C. Ernest Dawn, a.g.e., s. 69-86.
34 Aslında 1882'de yazan Victoria dönemi şairi ve yazarı Wilfred Blunt, böyle bir hareket tarzını daha önce savunmuştu. Bkz. Wilfred S. Blunt, *The Future of Islam*, Nonsuch Publishers, Dublin, 2007.
35 As'ad Daghir, a.g.e., s. 106.
36 Muhammad Izzat Darwaza, *Hawl al-Haraka al-'Arabiya al-Haditha*, al-Matba'a al-'Asriya, Sayda, 1950, s. 86-87.
37 a.e., s. 80-86.
38 Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 66-68.
39 Mohammad Izzat Darwaza, a.g.e., s. 88-89.
40 As'ad Daghir, a.g.e., s. 107.
41 Süleyman Musa, a.g.e., s. 220-21. Mektup tarihsizdir, fakat muhtemelen Ekim 1918 ortalarında yazılmıştır.
42 Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 1, s. 84-85.

43 a.e., s. 85.
44 Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Arap toprakları için anayasal bir kongre fikrinin ilk kez ortaya atılmasıydı.
45 Faysal'ın konuşmasının metninin tamamı Amin Sa'id'den alınmıştır, a.g.e., Cilt 2, s. 3-8; Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 1, s. 86-87.
46 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 581 ve 1111, dipnot 36.
47 Arnold Wilson, *Mesopotamia*, 1917-1920, Oxford University Press, Oxford, 1931, s. 102-103.
48 Jeremy Wilson a.g.e., s. 1110, dipnot 18.
49 a.e., s. 1111, dipnot 41.
50 Muhammad Izzat Darwaza, a.g.e., s. 415-16.
51 Elie Kedourie, 'Surrender of Medina', s. 124-43. Teslim olması istendiğinde Fahrettin Paşa'nın Hüseyin'e iğneleyici cevabı şöyleydi: "Gereksiz isteklerle başımı belaya sokmamanız için yalvarıyorum."
52 Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt. 1, s. 90.
53 Lord Bridwood, a.g.e., s. 103.
54 Faysal'dan Allenby'ye mektup, 19 Ekim 1918, FO 141/438, Malcolm B. Russell'ın, a.g.e., s. 217, dipnot 29'da alıntı yapılmıştır.
55 Süleyman Musa, a.g.e., s. 244-45.

10. BÖLÜM AVRUPA'DA İLK ADIMLAR (Sayfa 217-237)

1 Kingdom of Iraq Directorate of Public Information, a.g.e., s. 55.
2 Edouard Brémond, a.g.e., s. 310-11.
3 FO 371/3418, E. Vicars (British Consul General, Lyons) to Foreign Secretary, Londra, Jeremy Wilson'ın, a.g.e., s. 1111, dipnot 49'da alıntı yapılmıştır.
4 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 97.
5 Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt. 1, s. 92.
6 Bin Ghabrit İslami bir hayırsever kuruluşun başkanlığını ve Paris İslam Enstitüsü direktörlüğünü yürütmekteydi. Faysal'ın yakın çevresi onun çeviri yeteneklerinin Arapçanın Yakındoğu ve Kuzey Afrika lehçeleri arasındaki farklılıklar nedeniyle oldukça zayıf olduğunu düşünmekteydi.
7 Edouard Brémond, a.g.e., s. 315-16.
8 Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt. 1, s. 93.
9 a.e., s. 316-17.
10 'Awni 'Abd al-Hadi, Mudhakarrat 'Awni 'Abd al-Hadi, ed. Khairiya Qasimiya, Markaz Dirasat al-Wahda al- 'Arabiya, Beyrut, 2002, s. 49-50.
11 a.e., s. 51.
12 a.e., s. 51-52.
13 a.e., s. 317.
14 a.e., s. 318.
15 Süleyman Musa, a.g.e., s. 251-52.
16 a.e., s. 250.
17 a.e., s. 52.
18 a.g.e., s. 50-51.
19 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 589-90.
20 a.e., s. 1111, dipnot 50.

21 a.e., s. 1111, dipnot 55 ve 56.
22 a.g.e., s. 1111, dipnot 59.
23 Süleyman Musa, a.g.e., s. 252.
24 *The Times*, 11 Aralık 1918, Çarşamba s. 8. Birkaç gün sonra Lawrence *The Times* için, kısmen basının Faysal'ın ziyaretini ihmalinin düzeltilmesi amacıyla, savaş çabalarına Arap katkısını da vurgulayan bir makale yazdı.
25 Süleyman Musa, a.g.e., s. 252-53.
26 a.e., s. 252.
27 a.e., s. 256.
28 a.e., s. 252.
29 Babasına 25 Aralık 1918 tarihli aynı mektupta Faysal, İdrisi'nin ayrıca topyekûn bağımsızlık önerisi yaptığı Yemen ve Asir'deki kötüye giden durumu da ele aldı. Faysal bu alanların da Paris Barış Konferansı sırasında müzakereye tabi olabileceğini düşündü. Konferansta bu devletlerden herhangi bir temsilcinin yokluğunda Faysal, babasına Yemen'in bağımsızlığı konusunda bastırmak için uygun ortam arayacağını söyledi. Yemen'de, Hüseyin'in Hicaz'ı altında gevşek bir ilişki kurulmasına çalışacak, Asir'inse Hicaz Krallığı topraklarının bir parçası olmasında ısrar edecekti.
30 H. W. V. Temperley, ed., *A History of the Peace Conference of Paris*, Oxford University Press, Londra and New York, 1920, 1969'da yeniden basıldı, Cilt 1, s. 142.
31 Muhammad Izzat Darwaza, a.g.e., s. 437-38; FO 371/4162, 27 Aralık 1918.
32 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 208-10.
33 ABD'nin konumunun ana hatları Başkan Wilson tarafından 1917 ve 1918'deki konuşmalarında ve Ocak 1917'de yayımlanan on dört maddede belirtilmişti.
34 H. W. V. Temperley, a.g.e., s. 144.
35 FO 608/80; FO 680/92; Süleyman Musa, a.g.e., s. 45-48.
36 H. W. V. Temperley, a.g.e., s. 143.
37 Hatta görüşleri oldukça Faysal yanlısı olan George Antonius bile, itiraf etmek zorunda kalmıştı, "Faysal'ın aklında bu görüş yavaş yavaş Filistin'deki Arap-Yahudi işbirliği imkânı için olumlu bir inanç haline geliyordu." George Antonius, a.g.e., s. 285.
38 Chaim Weizmann, *Trial and Error*, Harper, New York, 1949, s. 235-42. Weizmann ayrıca Faysal'ın Fransızcayı kavramasının bazen tercüman vasıtasıyla konuşmaktan kaynaklanan bezginliği kırmak için yeterli olduğunu ifade etti, ama von Sanders'in izlenimiyle çelişir görünen bir noktaya değinerek Faysal'ın İngilizce bilgisinin sıfır olduğunu belirtti.
39 Süleyman Musa, a.g.e., s. 436-37.
40 Jewish Chronicle, 3 Ocak 1919, s. 20.
41 George Antonius, a.g.e., s. 439. Tarihlerin karışıklığı Faysal'ın değindiği muhtıranın aslında 1 Ocak 1919 tarihinde imzalanmış olduğu gerçeğinden kaynaklanıyordu. Faysal zeyilnameye imzasını attı ve sonra da Weizmann adının altını imzaladı.
42 Awni 'Abd al-Hadi, a.g.e., s. 56-57. Avni'nin Lawrence hakkında olumsuz bir algısı vardı ve onu öncelikle İngiliz çıkarlarının arzulu takipçisi olarak görüyordu. Avni, Lawrence'ın Siyonizme yönelik tavrını da oldukça destekçi olarak görmekteydi, bu görüş Weizmann'ın anılarında da paylaşılmaktaydı.
43 Diğeri, Faysal tarafından Barış Konferansı'ndaki Amerikan Siyonist heyetin üyesi Felix Frankfurter'e yazıldığı iddia edilen bir mektuptur.
44 Joseph Jeffries, *Palestine, the Reality: The Rise of Jewish Nationalism and the Middle East*, Hyperion Press, New York, 1939.
45 P. Knightly and C. Simpson, *The Secret Lives of Lawrence of Arabia*, Nelson, Londra, 1969, s. 119-20.
46 Awni 'Abd al- Hadi, a.g.e., s. 54-55.
47 Süleyman Musa, a.g.e., s. 260.

11. BÖLÜM PARİS BARIŞ KONFERANSI I (Sayfa 239-259)

1 Fransızların hazırladığı, konferansta temsil edilen ülkelerin ve temsilcilerin resmi listesinde, 16 Ocak gibi geç bir tarihte bile Paris Barış Konferansı'na katılan bir Arap veya Hicaz heyetinden hiç bahsedilmemektedir. Rüstem Haydar, a.g.e., s. 216.

2 Awni 'Abd al- Hadi, a.g.e., s. 58.

3 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 598.

4 Lawrence'a antipatik olan Avni Abdülhadi, Faysal'ın Clemenceau ile yaptığı görüşme hakkında Lawrence'a bilgi vermediğine değinmektedir. Bir araya geldikleri Savaş Bakanlığı binasından ayrıldıktan sonra Faysal ve Clemenceau, Lawrence'ı üniformasıyla bankların üzerinde otururken gördüler. Faysal sonra Lawrence'ı Clemenceau'yla tanıştırmak zorunda kalmıştı. Avni Abdülhadi bu sıra dışı olayı Lawrence'ın her zaman Faysal ile yakınlıkları ve Faysal'ın Lawrence ve İngilizlere son derece bağlı olduğu konusunda Fransızları etkileme arzusuna bağlar. Awni 'Abd al- Hadi, a.g.e., s. 61.

5 Awni 'Abd al- Hadi, a.g.e., s. 60. Lawrence, muhtemelen ona toplantıya katılanlardan biri tarafından verilen bilgi doğrultusunda biraz farklı bir versiyon anlatır. Gout, Faysal'la çok sert ve korkutucu, hatta aşağılayıcı konuşan biri olarak anlatılır ki bu, ihtimal haricidir. Eğitimli bir diplomatın, kötü haber taşısa bile, aşağılayıcı davranışta bulunma ihtimali son derece zayıftır. Jeremy Wilson, a.g.e., s. 599. Gout ve Faysal arasındaki görüşmenin en eksiksiz anlatımı, Faysal'ın babasına 19 Ocak 1919 tarihli mektubunda verilmiştir.

6 Awni 'Abd al- Hadi, a.g.e., s. 60.

7 Zeine N. Zeine, *Al-Sira'a al-Dawli*, s. 66, dipnot 1. Faysal'ın babasına yazdığı 19 Ocak 1919 tarihli mektup, kendisinin girişimleriyle konferansta Hicaz için iki kişilik yer ayrılmasının sağlandığını belirtmektedir. Gout huzurundan ayrılır ayrılmaz Faysal, "hemen koşup birini [Lawrence'ı?] İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdi ve kendisi ile Gout arasındaki bütün olan biten hakkında bilgilendirdi. Bu haberi duyunca Dışişleri Bakanlığı çok tedirgin oldu ve Hicaz hükümetinden iki temsilciyi kabul etmeleri için büyük devletleri zorladı." Süleyman Musa, *al-Murasalat*, Cilt 2, s. 39

8 a.e., s. 36.

9 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 97.

10 Süleyman Musa, *al-Murasalat*, Cilt. 2, s. 36-37.

11 Awni 'Abd al- Hadi, a.g.e., s. 61.

12 a.e., s. 37.

13 O sıralar Mezopotamya'nın İngiliz yönetiminin siyasi danışmanı olan Gertrude Bell, Bağdat merkezli hükümet adına Paris Barış Konferansı'na katılmıştı.

14 Lawrence, tabii ki, böyle bir devletin Hüseyin ve oğullarının, tercihen Faysal tarafından yönetilmesini umuyordu.

15 11 Mart 1919 tarihli; Jeremy Wilson, a.g.e., s. 601-02.

16 Süleyman Musa, *al- Murasalat*, Cilt. 2, s. 41.

17 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 220. Leonard Stein'in *The Balfour Declaration* isimli kitabına göre Wilson ile Faysal'ın buluşması Amerikan Siyonizm Komitesi Başkanı Haham Stephen Weiss tarafından düzenlenmiştir. Bkz. Leonard Stein, a.g.e., s. 594. Ancak, bu görüşmeyi İngiliz heyetinin ayarlaması daha yüksek bir ihtimal olduğundan bu görüş pek muhtemel görünmüyor.

18 Onlar Konseyi beş büyük galip devletin (İngiltere, Fransa, ABD, İtalya ve Japonya) hükümet başkanları ve dışişleri bakanlarından oluşurdu. Büyüklüğü ve hantal doğası göz önüne alındığında, Onlar Konseyi kararları bağımsız olarak "Dört Büyük" (İngiltere, Fransa, ABD, İtalya) tarafından önceden alınan kararlarla yönlendirildi.

19 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 221-23.

20 a.e., s. 225-29.
21 a.g.e., s. 233-34.
22 Lawrence'ın biyografi yazarlarından bazıları Faysal'ın Arapça konuşmalarını yazanın Lawrence olduğunu iddia etmiştir. Bu kesinlikle yanlıştır. Lawrence'ın yazılı Arapçası zayıf, dilbilgisi açısından hatalı ve neredeyse çocuk seviyesinde idi. Böylesine önemli bir konuşma yazma görevi de onun dilsel yeteneklerinin çok üzerindeydi. Bkz. Michael Korda, *Hero, The Life and Legend of Lawrence of Arabia*, HarperCollins, New York, 2010, s. 473.
23 a.g.e., s. 235-36. Sykes, ayrıca düşüncesizce Haydar'a Arap milliyetçi hareketi 1916 yılında daha belirgin olsaydı, muhtemelen Arapların bağımsızlık taleplerinin farkına vararak Picot ile yaptığı antlaşmayı düzeltmek zorunda kalmış olacağını ifade etti. Haydar ona milliyetçi hareketin 1913 Paris Arap Kongresi'nden beri bilindiğini hatırlattı.
24 a.g.e., s. 236.
25 a.g.e., s. 237.
26 Awni 'Abd al-Hadi, a.g.e., s.. 62-63.
27 a.e., s. 63.
28 a.e., s. 63.
29 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 237-38. Ayrıca, D. H. Miller, *My Diary at the Conference at Paris, 1918-1919*, Cilt IV, G. B. Putnam's Sons, New York, 1928, s. 296. Pichon Faysal'a Yakındoğu'daki savaş çabalarına Fransız katkısı hakkında oldukça aptalca soru sordu. Faysal Fransız katkılarını tek tek saydı: "4 adet 60 kalibre tüfek, 2 adet 80 kalibre tüfek, ama bunun yerine biz Fransa bize yardım ettiği için hayatta olduğumuz sürece teşekkür ediyoruz, Fransa sadece övülmekten çok daha büyüktür." Rüstem Haydar, a.g.e., s. 239
30 Süleyman Musa, *al-Murasalat*, s. 60.
31 Awni 'Abd al- Hadi, a.g.e., s. 64-66.
32 *Outlook* dergisindeki Faysal ile mülakat, 2 Nisan 1919, Zeine N. Zeine'in, *Al-Sira'a al Dawli* adlı eseri, s. 70, dipnot 3'te alıntı yapılmıştır.
33 Zeine N. Zeine, *Al- Sira'a al-Dawli*, s. 69.
34 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 246-47.
35 Zeine N. Zeine, *Al-Sira'a al Dawli*, s. 71-73.
36 James T. Shotwell, *At the Paris Peace Conference*, Macmillan, Londra, 1937, s. 178.
37 Süleyman Musa, a.g.e., Cilt 2, s. 53-54. Aynı mektupta, Faysal Suriyeli Hıristiyan politikacı Faris el-Khoury ve Dürzi Prens Amin Arslan'ı, heyet üyeleri olarak Paris'e getirmek niyetinde olduğunu Zeyd'e haber verdi.
38 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 58.
39 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 251-52. Her şeye rağmen el-Hüseyin'in destekçileri de vardı. El-Hüseyin tarafından yazar Muhammed Kürt Ali'ye, dengesizliği ve birlikte çalışmanın zor olduğu gerekçesiyle Faysal'ı terk ettiği söylenmişti. Başka bir yazar, Iraklı gazeteci ve yayıncı Raphael Butti, Haydar'ın el-Hüseyin'i kıskandığını ve Faysal'ın tek sırdaşı olmak istediğini söyledi. Öte yandan Avni Abdülhadi, Haydar'ın el-Hüseyin hakkındaki gözlemlerini ve onun Faysal'dan zimmetine para geçirdiği iddiasını destekledi. Süleyman Musa, el-Hüseyin ile bir konuşmasına dayanarak, görevinin sona ermesi nedeniyle ayrılmasının normal olduğunu söylemiştir.
40 David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*, Cilt II, Yale University Press, New Haven, 1939, s. 673-74.
41 Robert Lansing, *The Big Four and Others of the Peace Conference*, Hutchinson, Londra, 1922, s. 161-77.
42 a.e., s. 161-65.
43 21 Ocak 1919'da, Barış Konferansı'ndaki ABD heyetinin "İstihbarat Birimi" Wilson'a, mandater devlet konusunda herhangi bir kararda bulunmaksızın, Arap konfederasyonuna dahil olması kaydıyla manda yönetimi altında bir Suriye devleti kurulmasını önerdi. Zeine N. Zeine, *Al-Sira'a al- Dawli*, s. 69.

44 Awni 'Abd al-Hadi, a.g.e., s. 58.
45 a.g.e., s. 58-59.
46 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 265-66.
47 Ya da "El Kaside El Hançeriye-Hançer Şiiri". Faysal on iki mısralık bu şiiri, daha önce görmediği bir altın hançeri Zeyd'e veren Abdullah'a esprili bir nazire olarak yazmıştı.
48 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 273-74. Haydar, Faysal ile herhangi bir zamandaki faaliyetlerini raporlamada genellikle çok dikkatliydi. Ama Anatole France ile bu toplantılar müddetince Lawrence'dan hiç söz etmez. Bernard Shaw *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nun editörlüğünü yaptığı ve eşi Charlotte'un Lawrence ile daha sonrasına ait pek çok yazışmaları mevcut olduğu için bu biraz gariptir. Ancak Bernard Shaw'un biyografi yazarı Michael Holroyd'a göre, Shaw ancak Mart 1922'de Lawrence ile tanıştırıldı. Michael Holroyd, *Bernard Shaw*, Vintage, Londra, 1998, s. 525.
49 Avni Abdülhadi o zamanlar önde gelen politikacıların, hatta Cumhurbaşkanı [için] bile M. Aular gibi büyük bilim adamlarını ziyaret etmenin onur vesilesi olduğunu düşünmelerinin, "âdetten" olduğu yorumunu yaptı. 'Awni 'Abd al-Hadi, a.g.e., s. 59.
50 Harry N. Howard, *The King-Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East*, Khayats, Beyrut, 1963, s. 43, note 1.
51 James T. Shotwell, a.g.e., s. 129-31.
52 a.e., s. 196-97.
53 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 511.

12. BÖLÜM PARİS BARIŞ KONFERANSI II (Sayfa 261-281)

1 Tanınmış bir Faysal taraftarı ve akrabası olan İskender Ammun ile karıştırılmamalıdır.
2 1860 öncesi sınırları Büyük Lübnan diye anılırdı ve bu, Lübnan'ın coğrafi sınırlarının anlayışını Osmanlı zamanındaki mutasarrıflık dönemi sınırlarının ötesine genişletmek için kasıtlı bir girişimdi. Osmanlı, Lübnan'ı esas olarak Cebel-i Lübnan [Lübnan Dağı] bölgesi ile sınırlardı. Büyük Lübnan ise Bekaa Vadisi'ni ve Tir'den Trablus'a kadarki sahil düzlüklerini de kapsar.
3 Harry N. Howard, a.g.e., s. 25.
4 Faysal 23 Ocak'taki Wilson ile görüşmesinde böyle bir komisyon isteğini tekrarladı. Bkz. Jukka Nevakivi, *Britain, France, and the Arab Middle East, 1914-1920*, Athlone Press, Londra, 1969, s. 134.
5 Faysal'ın Bliss ailesine ve Beyrut Amerikan Üniversitesine çok büyük saygısı vardı. *Outlook* dergisine 7 Mart 1919 günü verdiği bir mülakatta Faysal şöyle söyledi: "Bu kolejin verdiği eğitim olmadan, özgürlük için mücadele asla kazanılamazdı. Araplar her şeyi bu insanlara borçludur." Zeine N. Zeine, *Al-Sira'a al-Dawli*, s. 69-70, dipnot 3.
6 a.g.e., s. 24-25.
7 a.g.e., s. 25-26.
8 David Lloyd George, a.g.e., s. 677.
9 Zeine N. Zeine, *Al- Sira'a al-Dawli*, s. 77-79.
10 Harry N. Howard, a.g.e., s. 31-35.
11 H. W. Steed, *Through Thirty Years, 1892-1922*, Cilt II, Heinemann, Londra, 1924, s. 298.
12 George Antonius şöyle yazar: "Bu kararın haberi Faysal'ın kulağına geldiğinde ilk kez şampanya içti ve şampanyayı su içer gibi içti. Sonra arabaya atlayıp Amerika ve İngiltere temsilcilerinin karargâhlarına Crillon ve Majestic otellerinde ve Quai D'Orsay'da yastıkları yere atıp,

'yanında bomba olmayınca hislerini ancak bu şekilde dile getirebildiğini' söyledi." George Antonius, a.g.e., s. 288.

13 Woodrow Wilson Notları, IX- A, s. 33, Harry N. Howard'ın, a.g.e., s. 35'te alıntı yapılmıştır.

14 Jukka Nevakivi, a.g.e., s. 108-09. Bu Lawrence'ın kendine has tipik tarzıydı ve İngiliz heyeti içinde kendi özel diplomasisini yürüttüğü düşüncesiyle homurdanmalara yol açtı.

15 David Garnett, *The Letters of T. E. Lawrence*, Doubleday, New York, 1939, s. 273-75.

16 Harry N. Howard, a.g.e., s. 39.

17 a.e., s. 44-45.

18 a.e., s. 37.

19 a.g.e., s. 73.

20 *Le Matin*, issue 12786, 1 Mart 1919, in Rüstem Haydar, a.g.e., s. 281-83, dipnot 2.

21 CO (Koloniler Bakanlığı) 733/414 (75928).

22 Awni 'Abd al-Hadi, a.g.e., s. 67-68.

23 Stephen Bonsal, *Suitors and Suppliants, the Little Nations at Versailles*, Prentice-Hall, New York, 1946, s. 56.

24 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 347-48.

25 Jukka Nevakivi, a.g.e., s. 126.

26 a.e., s. 127.

27 David Lloyd George, a.g.e., s. 678.

28 Subhi al-'Umari, *Maysaloun- Nihayat 'Ahd*, Riad El-Rayess Books, Londra, 1991, s. 77-79. Umari o sıralar, Faysal'ın Halep temsilcisi Şerif Nasır'ın yardımcısıydı.

29 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 277-92.

30 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 34-35.

31 a.e., s. 35, ve s. 217, dipnot 53.

32 Awni Abdülhadi tarihi 16 Nisan 1919 olarak belirtir.

33 Awni 'Abd al- Hadi, a.g.e., s. 67-68. Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 36, Bin Gabrit'in notlarından alıntı yapar, Gabrit bu notlarda Clemenceau'nun Faysal'a Suriye'nin bağımsızlığını tanımayı önerdiğini, ancak ülkede Arap bayrağı ile birlikte Fransız bayrağının da dalgalanmasında ısrar ettiğini belirtti.

34 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 338-39.

35 a.e., s. 341.

36 a.e., s. 345-47.

37 Faysal'ın maiyeti çoğunlukla Gabrit'e nahoş bakıyordu. Rüstem Haydar'ın onun hakkındaki ilk görüşü şöyleydi: "Fransızların istihdam ettiği bir uşak... Suriye hakkındaki endişesi nedir ... birkaç frank değerindeki bir Fransız madalyasına Suriye'yi satar!" Rüstem Haydar, a.g.e., s. 352. Daha sonraları Haydar görüşlerini biraz değiştirmiş gibidir. Bin Gabrit Cezayir'in Fas sınırındaki Tilimsan'dandı. Haydar şöyle yazdı: "O Paris'te [Barış Konferansı'nda] Faysal ve Fransız hükümeti arasında çevirmenlik yapmak için kalmıştı. Faysal'ın kullandığı dilin anlamını kavradığı zaman [Arapçadan Fransızcaya] olağanüstü akıcılık ve doğrulukla tercüme ediyordu ama bazen anlamı tam olarak kavrayamıyordu. Ayrıca Fransızcadan Arapçaya tercümesi zayıftı. Bu yüzden emir tercüme hatalarının düzeltilmesi için aramızdan birinin yanında bulunmasında ısrar ederdi." Rüstem Haydar, a.g.e., s. 366.

38 Süleyman Musa, a.g.e., Cilt II, s. 63.

39 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 352-53.

40 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 342-43.

41 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 610, Faysal'ın konferanstaki kişisel günlüğünü alıntı yapmıştır.

42 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 343.

43 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 355-356 ve Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 37.

44 a.e., s. 355.

45 a.e., s. 355-58.
46 a.e., s. 350.
47 a.e., s. 357-62.
48 a.e., s. 359.
49 Amin Sa'id, a.g.e., Cilt. II, s. 23. Hem İtalyan hükümeti, hem de papalık Levant'ın Hıristiyanlarının ve özellikle Katolik nüfusun bağlılığı için Fransızlarla rekabet peşindeydi. Faysal ile bir ittifak bu oyunda yararlı olabilirdi. Faysal'ın bakış açısına göre bu durum, ayrıca bölge Hıristiyanlarının tek koruyucusu olduğu yolundaki Fransız iddialarını ikinci plana atacaktı.
50 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 38-39.
51 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 611, ve s. 1114, dipnot 32.
52 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 38.

13. BÖLÜM SURİYE MÜCADELESİ (Sayfa 283-316)

1 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 70-71.
2 Kingdom of Iraq, Directorate of Public Information, a.g.e., s. 190-91.
3 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 39-40.
4 Meir Zamir, 'Faisal and the Lebanese Question', s. 410. Başına Faysal'ın geçeceği Fransız etkisindeki bir Lübnan-Suriye konfederasyonu konusundaki anlaşma eğilimi Marunileri ciddi şekilde endişelendirdi. Şükrü Ganem, Clemenceau'ya Fransa'nın Levant Hıristiyanlarını terk edip etmediğini sordu. Robert de Caix, Faysal'ın Clemenceau ve de Caix ile sohbetlerini Fransa'nın Lübnan Hıristiyanlarını terk ettiği izlenimi yaratmak için kasıtlı olarak istismar ettiğini düşünüyordu. Malcolm B. Russell, a.g.e. s. 218, dipnot 67.
5 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 71.
6 a.e., s. 71-72.
7 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 403. Bilgisizliği nedeniyle Pisani'yi eleştiren Haydar, açıkça Toulat'ın tarafını tutmuştur.
8 James L. Gelvin, *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, University of California Press, Berkeley and Londra, 1998, s. 28.
9 Faysal'ın tarafına önemli katılımlardan biri de Sati el-Husri [Mustafa Satı Bey-e.] idi. O da eğitim-öğretim işlerinden sorumlu oldu. El-Husri Osmanlı döneminde önemli görevlerde bulunmuş bir pedagogdu ama daha sonra Arap milliyetçi davasının başlıca ideologu olarak hizmet etti.
10 Arap hükümeti popülerliğini artırmak iddiasıyla, mali durumu daha da kötüleştirmek pahasına Osmanlı dönemindeki özel vergi ve harçları kaldırdı.
11 Faysal'ın konuşmasından bütün alıntılar şu dokümandandır: Abu Khaldun Sati' al-Husri, *Yawm Maysaloun: safha min tarikh al-'Arab al-Hadith*, Wizarat al-Thaqafa al-Soorya, Damascus, 2004, s. 106-11. Konuşma geniş ölçüde bildirilmiş ve farklı biçimleri Amin Sa'id'in, a.g.e., Cilt 2, s. 24-34'te ve Foreigin Office, *Documents of British Foreign Policy*, First Series, Cilt IV, HMSO, Londra, s. 267-72'de yer almıştır.
12 Clayton'dan Curzon'a, 5 Haziran 1919, Foreign Office, a.g.e., s. 266.
13 Bununla birlikte Nesib El-Bekri, yavaş yavaş Faysal'dan uzaklaşacak ve daha sonra Fransız mandası meselesi yüzünden onunla köprüleri atacaktı.
14 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 264.
15 7 Mayıs 1919 tarihli özel bir mektupta, Haydar Faysal'a şöyle yazmıştı; "Her geçen gün Fransız hükümetinin kötü niyeti hakkındaki orijinal görüşlerime daha yoğun bir şekilde inan-

mamı sağlıyor ve beni teyid ediyor. Fransa'nın akrep gibi sözlerine inanmamalıyız." Süleyman Musa, a.g.e., Cilt II, s. 71-73.

16 Rüstem Haydar İtilaf güçlerinin bir manda sistemi için kararlılıkları hakkında Faysal'ı zaten uyarmış ve tam bağımsızlık taleplerinin sadece uygulanamaz bir şey olduğu konusunda değil, büyük güçleri ölümcül şekilde kendilerinden uzaklaştıracağı konusunda da yakarmıştı. Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 264.

17 a.e., s. 265.

18 a.e., s. 287-89.

19 a.e., s. 288.

20 a.e., s. 278-80; Albay K. Cornwallis'in muhtırası.

21 Jukka Nevakivi, a.g.e., s. 145-46; Amin Sa'id, a.g.e., Cilt II, s. 45-46.

22 Abdullah ve Turaba hakkında Bkz. Mary Wilson, *King 'Abdullah, Britain and the Making of Jordan*, Cambridge University Press, Cambridge, 1960, s. 36-38.

23 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 74; Abu Kaldun Sati' al-Husri, Mudhakarati Fil-'Iraq, Cilt 1, Manshourat Dar al-Tali'ah, Beyrut, 1967, s. 112-13.

24 Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 108-09.

25 Suriye Kongresi daha sonra Şam'ın ana meydanlarından biri olan el-Marja'da bir binaya taşındı.

26 As'ad Daghir, a.g.e., s. 131-32.

27 Bkz. James L. Gelvin, a.g.e., s. 82-83. Halepli seçkinler özellikle Suriye'nin Irak'tan ayrılmasının ekonomik etkileri hakkında endişeliydi.

28 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 414.

29 Bu Fransız karşıtı duyguların samimiyeti biraz şüpheliydi. Bir grup milletvekili daha sonraları Fransızlara çanak tutacak, bazıları da Suriye'de bir Fransız mandasına açık destek verecekti.

30 Kararın tam metni George Antonius, a.g.e., Ek G, s. 440-42'de bulunabilir.

31 a.e., s. 441.

32 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 100.

33 James L. Gelvin, a.g.e., s. 150-52.

34 Harry N. Howard, a.g.e., s. 119-23.

35 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 90.

36 Fransa, kararsızların desteğini kazanmak için iki milyon frank ek finansman sağladı. Örnek verilebilecek bir olay, Kuzey Suriye'deki güçlü Annaza aşiret konfederasyonunun reisinin bir milyon frank karşılığında Fransız mandasını desteklemesidir. Bkz. Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 88.

37 a.e., s. 134.

38 Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*, Caravan Books, Londra, 1977, s. 88-91.

39 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 318-20.

40 Muhammad Izzat Darwaza, a.g.e., s. 494-95.

41 a.e., s. 366.

42 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 388-90.

43 a.g.e., s. 385-88.

44 İngilizler, Hüseyin'in 9 Eylül 1919'da Kral V. George'a gönderdiği ve Arap topraklarının bölüneceği söylentileri hakkındaki endişelerini ifade ettiği telgrafı da fazla dikkate almadılar.

45 Beyrut Amerikan Üniversitesi mezunu, Lübnanlı Fuad el-Hatip Adem-i Merkeziyet Partisi kurucularından biriydi. Cemal Paşa'nın valiliği sırasında Lübnan'dan kaçmış ve daha sonra Mekke'de Şerif Hüseyin'e katılmıştı. Hüseyin onu önce Hicaz'ın dışişleri bakanı, ardından Şam'daki Arap hükümeti nezdindeki Hicaz temsilcisi olarak atamıştı.

46 General Gabriel (Cebrail) Haddad, Trablus'ta doğdu. Beyrut Amerikan Üniversitesi mezunuydu. Haddad, İngiliz Harvey Bey'in komutası altındaki Mısır jandarmasına katıldı. Al-

lenby, komutasındaki kuvvetlerin Kudüs'ü işgalinden sonra onu binbaşı rütbesiyle Kudüs vali yardımcılığına atadı. Şam'ın Faysal'ın ordusu tarafından işgalinden sonra Allenby, Faysal'a Haddad'a Suriye polis ve jandarma kuvvetlerini organize etme görevi vermesini tavsiye etti. Haddad bu atamayla (İngiliz ordusunda) tuğgeneral rütbesine terfi etti.

47 Süleyman Musa, a.g.e., Cilt II, s. 101.
48 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 100-01.
49 O sırada Paris'te olan Rüstem Haydar, Faysal'ın trenini karşılamak için iki kez hazırlık yaptı ama tren Paris'te durmadığından hüsrana uğradı. Haidar, a.g.e., s. 466.
50 19 Eylül 1919 tarihli toplantının tutanaklarının tamamı şu eserde yer almıştır; Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 395-404.
51 a.g.e., s. 403-04.
52 a.g.e., s. 406-09.
53 Süleyman Musa, a.g.e., Cilt II, s. 142.
54 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 472.
55 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 472-74.
56 Awni 'Abd al-Hadi, a.g.e., s. 81-82; Joseph Jeffries, a.g.e., s. 306-08.
57 Süleyman Musa, a.g.e., Cilt II, s. 141-43.
58 a.e., s. 144.
59 Awni Abd al-Hadi, a.g.e., s. 81.
60 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 443-44.
61 a.e., s. 444-49.
62 Bununla birlikte, Clemenceau, bu düzenlemeleri baltaladı ve böyle bir komisyon kurulmasını onaylamayı veya General Gouraud'yu Faysal ile müzakere için Londra'ya göndermeyi reddetti.
63 *The Times*, 11 Eylül 1919.
64 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 422-24.
65 a.e., s. 491.
66 a.e., s. 510-11.
67 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 482-83. Avni Abdülhadi de hükümetine Faysal'ın pozisyonuna destek için savunan bir yazı yazan Polk ile bir araya geldi ama bu çaba hiçbir sonuç getirmedi.
68 a.e., s. 513-15; Awni 'Abd al-Hadi, a.g.e., s. 82-84.
69 a.e., s. 516-19.
70 a.e., s. 520-22.
71 Süleyman Musa, a.g.e., Cilt II, s. 90.

14. BÖLÜM SURİYE KRALLIĞI'NIN ÇÖKÜŞÜ (Sayfa 317-360)

1 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 565-66.
2 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 512-14.
3 a.e., s. 566. Meinterzhagen, en güvenilir veya serinkanlı gözlemci değildi (aslında iddialarının birçoğunun sahte olduğu daha sonra ortaya çıktı). Ama şeriflerin konum kaybettiği yönündeki yorumları, çağdaş gözlemciler tarafından destek bulabilir.
4 Phebe Ann Marr, a.g.e., s. 80.
5 a.e., s. 409-11.
6 Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 143-44. Hakim tarihi 10 Kasım 1919 olarak belirtir. Yusuf Hakim, a.g.e., s. 116.
7 a.e., s. 116.

8 El-Kassab Kahire'de, el-Ezher'de tahsil gördü ve el-Fatat derneğinin ilk üyelerinden biri oldu. Savaşın başlangıcında Mısır'a gitmek üzere Suriye'den ayrıldı ve bir süre Şerif Hüseyin ile işbirliği yaptı. İngiliz hükümetinin ünlü deklarasyonunu gönderdiği "Yediler"den biriydi. Arap hükümetinin kurulmasının ardından Şam'a döndü.
9 Lajna'nın kuruluşu, Faysal'ın doktoru Ahmed Kadri de dahil olmak üzere birçok insandan takdir gördü. Bkz. Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 1, s. 149-50.
10 Amin Sa'id, a.g.e., Cilt 2, s. 101-03.
11 Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 144, dipnot 2, el-Hatip ile kişisel bir mülakata atıf yapmaktadır.
12 a.e., s. 144-45.
13 a.e., s. 523; Amin Sa'id, a.g.e., Cilt 2, s. 102.
14 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 116-17.
15 a.g.e., s. 122.
16 Malcom B. Russell, a.g.e., s. 111.
17 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 527.
18 a.e., s. 112.
19 a.e., s. 113.
20 Süleyman Musa, a.g.e., Cilt II, s. 234.
21 Er-Rikabi ılımlılar arasında da sevilmiyor, adam kayırma ve yolsuzlukla itham ediliyordu.
22 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 123-24; Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 149-51.
23 *Al-'Asima* gazetesi, sayı 87, 25 Aralık 1919.
24 Kasım 1919'da Arap hükümeti neredeyse bütün parasını tüketmişti ve çaresizlik içinde Zeyd babasına acilen 50.000 pound yollaması için bir telgraf gönderdi. Hiçbir şey gelmeyecekti. Süleyman Musa, a.g.e., Cilt II, s. 232.
25 Gertrude Bell, "Syria in October 1919", India Office, IO L/PS/10/802, 15 Kasım 1919.
26 Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 151-52.
27 Eliezer Tauber, "The Struggle for Dayr al-Zur: The Determination of Borders between Syria and Iraq", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 23, No. 3 (Ağustos 1991), s. 361-85.
28 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 514-15. Haydar günlüğüne, Faysal'ın bu eylem üzerine öfkelendiğini ve Zeyd'e bunun bir suç olarak kınanması ve suçluların tutuklanması talimatı verdiğini yazmıştı.
29 a.e., s. 154, dipnot 1, ve Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, s. 147-48.
30 Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 2, s. 160.
31 a.e., s. 164-65.
32 a.e., s. 162-69.
33 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 123-24; Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 2, s. 169-71.
34 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 124-26. Hem el-Qassab ve hem de Yusuf el-Azma gerekirse savaşmaya hazır olduklarını doğrulayan konuşmalar yaptılar.
35 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 629-30.
36 Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 2, s. 175.
37 *Al- Muqattaf*, Kahire, Kısım 3, Cilt 83, 1933.
38 Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 160-61; Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 2, s. 173.
39 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 66 ve s. 120, dipnot 49.
40 Philip S. Khoury, *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, s. 38-39.
41 *Murasalat Faisal-Gouraud* (Faisal-Gouraud Correspondence), ed. George Edib Karim, Qism al-Dirasat al-Tarikhiya, Manshourat al-Jami'a al-Lubnaniya (Publications of the Lebanese University, Historical Studies Division), No. 50, Beyrut, 2009, s. 51-78.
42 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 649; Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 131 ve s. 235, dipnot 73. Tanınmış bir Fransız yazar olan Madam Berthe-George Gaulis, Ortadoğu işleri konusundaki bilgi

ve deneyimleriyle ünlüydü. Faysal Paris'teyken ve daha sonra Şam'da kendisiyle birçok kez bir araya gelmiştir.

43 Awni 'Abd al-Hadi, a.g.e., s. 87.

44 Joseph Jeffries, a.g.e., s. 321.

45 Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 2, s. 176-77.

46 Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 164.

47 Faysal'ın konuşmasının tam metni Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 2, s. 178-81'de yer alır.

48 *Al-'Asima*, Damascus, No. 108. 11 Mart 1920, Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 165, dipnot 1'de alıntı yapıldığı şekilde.

49 Abu Khaldun Sati' al- Husri, a.g.e., s. 136.

50 Aynı gün Şam'da Irak'ın askeri ve politik liderlerinin katıldığı çok daha küçük bir konferansta, kral olarak Abdullah'ın adı anılarak Tevfik es-Suveydi tarafından da Irak'ın bağımsızlığı ilan edildi.

51 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 236, dipnot 12; Khairya Qasimiya, a.g.e., s. 165-66. Faysal taç giyemedi çünkü kullanılabilir bir taç yoktu. Bu daha sonraki bir tarihe, 20 Mart'a bırakıldı ama sonra unutuldu.

52 *Murasalat Faisal-Gouraud*, a.g.e., s. 98-99.

53 Faysal'ın o zamanki belki de en yakın sırdaşları Rüstem Haydar ve Avni Abdülhadi, sürekli bunu belirtir. Cafer el-Askeri Paşa da Faysal'ın hiçbir kişisel hırsı olmadığını söylemiştir. Bkz. Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 3.

54 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 137-38, Fransız raporlarından alıntı yapmaktadır.

55 Bkz. Zeine N. Zeine, *Struggle for Arab Independence*, s. 147, dipnot 2.

56 Foreign Office, a.g.e., Cilt XIII, 224-25.

57 Süleyman Musa, a.g.e., Cilt III, s. 82-83.

58 Foreign Office, a.g.e., Cilt XIII, s. 223.

59 a.e., s. 225. İki gün önce Londra'daki Fransız büyükelçisi Curzon'a Suriye Kongresi'nin kararlarını şiddetle protesto eden ve İtilaf devletlerinin bu kararları geçersiz ilan etmesini talep eden bir nota göndermişti.

60 a.e., s. 226-29.

61 a.e., s. 232.

62 Foreign Office, a.g.e., Cilt XIII, s. 233-34. Resmi belgelerde Suriye Kongresi'ni ifade etmek için "Şam Kongresi" tabirinin kullanımı Suriye Kongresi'nin önemini ve meşruiyetini azaltabilmek için kasıtlı bir girişimdi.

63 Süleyman Musa, a.g.e., Cilt III, s. 85.

64 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 158-59.

65 Foreign Office, a.g.e., Cilt XIII, s. 237-39. Curzon, Fransız büyükelçisi ile 30 Mart 1920 tarihinde yaptığı toplantının kaydında, Faysal'a verilen aylık 100.000 pound İngiliz-Fransız mali desteğinin 1919 sonundan beri ödenmediğini ve Faysal "dostça olmayan ve bağımsız bir politika uygulamaya başlarsa" bunun durdurulması gerektiğini yazmıştı,

66 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 623-27.

67 David Lloyd George, a.g.e., Cilt I, s. 622.

68 Abu Khaldun Sati' al-Husri, a.g.e., s. 145.

69 Foreign Office, a.g.e., Cilt XIII, s. 257-58.

70 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 156-58.

71 a.g.e., s. 162.

72 Süleyman Musa, a.g.e., Cilt III, s. 111.

73 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 162.

74 Foreign Office, a.g.e., Cilt XIII, s. 271-72.

75 *Murasalat Faisal-Gouraud*, s. 238-39.

76 a.e., s. 247.
77 a.e., s. 178-81.
78 Foreign Office, a.g.e., Cilt XIII, s. 282-83.
79 *Murasalat Faisal-Gouraud*, a.g.e., s. 192-93.
80 Delegeler kendi iradeleriyle kendi durumlarını takdim etmeyi planlıyorlar mıydı yoksa rüşvetle böyle yapmaya mı zorlandılar konusu tartışmalıdır. Yıllar sonra Faysal'ın danışmanı Adil Arslan Lübnan'daki günlük el-Hayat gazetesinde 21 Kasım 1952'de, heyetin eylemlerini Nuri es-Said ve Lübnanlı Sünni politikacı Riyad es-Sulh ile koordine ettiğini yazdığında bu hâlâ çözümlenmemişti. Zengin bir Lübnanlı Müslüman tüccar olan Arif en-Numani, onların seyahat harcamalarını karşılamıştı. Ancak, gezgin ve tarihçi Emin Rihani, parasal desteğin en-Numani aracılığıyla Faysal'dan geldiğini söylemektedir. Bununla birlikte, en-Numani, 1953 yılında el-Hayat gazetesinde yazdığı ayrı bir yazıda, 10.500 altın poundun tamamının kendisi tarafından verildiğini ve Riyad es-Sulh'a teslim edildiğini iddia etti.
81 Foreign Office, a.g.e., Cilt XIII, s. 288.
82 Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 89-90.
83 Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 195-96 ve s. 196, dipnot 1.
84 *Murasalat Faisal-Gouraud*, a.g.e., s. 268-75.
85 a.e., s. 279-82.
86 Foreign Office, a.g.e., Cilt XIII, s. 313.
87 Kingdom of Iraq Directorate of Public Information, a.g.e., s. 213-17.
88 Fransızlar cömert nakit bahşişler dağıtarak ve yeni kurulacak Fransız düzeninde iş imkânı sözü vererek kabinenin bir kısmını çökertmeye çalıştı ve başarılı oldu. Özellikle İçişleri Bakanı Alaaddin el-Durubi, Fransızlar tarafından kazanıldı.
89 Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 200-01; Yusuf Hakim, a.g.e., s. 180-81; Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 180-81.
90 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 181-82.
91 Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 200-01; Yusuf Hakim, a.g.e., s. 182.
92 a.e., s. 202, dipnot 1.
93 a.e., s. 202-03.
94 Taha al-Hashimi, *Mudhkarat Taha al-Hashimi*, ed. Khaldun S. al-Husry, Vol. I, Manshourat Dar al-Tali'a, Beyrut, 1967, s. 61-62.
95 Subhi al-'Umari, *Maysaloun*, Cilt 3, s. 137-38.
96 Telgraf hatlarının neden ve kim tarafından kesilmiş olduğu tartışmalıdır. En iyi bulgu, hatların ültimatomun kabulü konusundaki telgrafı almamak için Fransızlar tarafından kasıtlı bir taktik olarak kesildiği, veya kesilmesine izin verildiğidir. Bkz. Malcolm B. Russell, a.g.e., s. 191-94.
97 Khairiya Qasimiya, a.g.e., s. 203-04, dipnot 1.
98 Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 2, s. 251.
99 Abu Khaldun Sati' al-Husri, a.g.e., s. 60-74; Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 2, s. 261-73.
100 Abu Khaldun Sati' al-Husri, a.g.e., s. 79-82.
101 *Murasalat Faisal-Gouraud*, a.g.e., s. 354-56.
102 Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 2, s. 272-73; Amin al- Rihani, a.g.e., Cilt 2, s. 206.
103 As'ad Daghir, a.g.e., s. 148-49.
104 Ahmad Qadri, a.g.e., Cilt 2, s. 274-75.
105 Yusuf Hakim, a.g.e., s. 203-04.
106 a.e., s. 198-99. Filistin'in göreceli güvenliği için terk edenler arasında, eş-Şahbandar ve Şeyh Kamil el-Kassab da bulunmaktaydı. Yasin el-Haşimi ve Cemil el-Madfa'i gibi Iraklı subaylar ise sınırdaydı. İngilizleri dost görmedikleri için şanslarını Suriye'de denediler. As'ad Daghir, a.g.e., s. 146.

15. BÖLÜM BOŞLUKTA KALIŞ
(Sayfa 361-382)

1 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 323.
2 a.e., s. 320-22.
3 a.e., s. 321.
4 a.e., s. 323-24.
5 Ahmad Qadri, a.g.e., s. 276-77; Amin Sa'id, a.g.e., Cilt 2, s. 208.
6 Ronald Storrs, a.g.e., s. 455. Storrs evine yazdığı bir mektupta Faysal'ın durumunu yansıtarak "Hepimiz onun için son derece üzgünüz ve ona adil davranıldığı konusunda emin olmaktan çok uzağız" notunu düşecekti. Ronald Storrs, a.g.e., s. 455.
7 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 325-26.
8 a.e., s. 330.
9 a.e.,
10 Süleyman Musa, a.g.e., s. 141-43.
11 Awni 'Abd al-Hadi, a.g.e., s. 101.
12 Abu Khaldun Sati' al-Husri, a.g.e., s. 85.
13 Ahmad Qadri, a.g.e., s. 277-78.
14 Bu anlatım Samuel'in hatıralarında yer alan zarar verici ve hatalı yorumla çelişmektedir. Buna göre bazı kişiler Samuel'e gelip Faysal'ın çöküşün eşiğinde olduğunu çünkü o şeref kıtasının kendisini tutuklamak üzere oraya geldiğini düşündüğünü söylemişti. Bkz. Herbert Samuel, *Memoirs*, Cresset Press, Londra, 1945, s. 158-59.
15 Muhammad Izzat Darwaza, a.g.e., s. 570-71.
16 Ronald Storrs, a.g.e., s. 456.
17 Abu Khaldun Sati' al- Husri, a.g.e., s. 85-86.
18 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 334.
19 Abu Khaldun Sati' al- Husri, a.g.e., s. 87-90. El-Husri'nin Kemalistlerle ana teması Maliye Bakanı Ferid Bey olmuştu. Ferid Bey el-Husri'nın yaklaşımını neredeyse küçümsemişti: "Bugün Hicaz yönetimdeki grubun bize [Kemalistlere] yönelik tutumunu bilmiyoruz. Ancak, bu devletin İngiliz etkisine çok duyarlı olduğunu düşünüyoruz."
20 a.e., s. 90-92.
21 Süleyman Musa, a.g.e., s. 151.
22 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 344-45.
23 Lütfullahlar Haşimi davasının önde gelen destekçileriydi. Babaları, Habib Lütfullah, Mısır'da bir servet yapmış Suriyeli bir Ortodoks Hıristiyandı. Kendisine emir unvanı veren Hüseyin'in dostu, mali müşaviri ve sırdaşı oldu. Üç oğlu, Michel, Habib ve George, Haşimilerin aktif destekçileriydi. Michel, Hüseyin'in önemli bağışçılarındandı, Habib, Paris'te Hicaz heyeti başkanı oldu. George ise Şam'da Faysal taraftarı Suriye Birlik Partisi'nin önemli mali destekçisiydi. Üç kardeş de emir unvanını miras aldı.
24 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 704-08.
25 Abu Khaldun Sati' al- Husri, a.g.e., s. 88-93.
26 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 716 ve s.. 728-29.
27 FO'den (Dışişleri Bakanlığı) Kennard'a, Roma, Telgraf No. 429; FO 371 E11251/5040.
28 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 715-16.
29 a.e., s. 719-20.
30 Hindistan Hilafet Hareketi, bu saygı değer kurumun Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilaf devletleri tarafından muhtemel ilgasını engellemeye yönelik bir çağrı olarak başladı. Ancak hareket, daha ziyade Hindistan Müslümanlarının bir tür siyasi hareketi gibiydi ve

bu haliyle Hindistan'daki İngiliz egemenliğine karşı Müslüman-Hindu ortak mücadelesi örgütlemek isteyen Gandi tarafından desteklenen bir vasıta idi. Muhammed ve Shawkat Ali kardeşler, hareketin önde gelen isimleriydi.

31 Mahmud el-Hasan, Hindistan'ın Deoband şehrindeki medresesiyle bağlantılı önemli bir dini şahsiyetti. Müritleri onu Şeyh el-Hind olarak tanıyordu. Eylül 1915'te hac için Mekke'de bulunduğu sırada, Hindistan'daki bir grup müridinin İngilizlere karşı bir isyan başlatması için yardım almak amacıyla Türk yetkililerle temasa geçti. Arap ayaklanması başladığında Mekke'deydi. Ayaklanmayı desteklemek üzere bir fetva imzalamayı reddetti ve Hüseyin onu tutuklayarak daha önceki faaliyetlerinden haberdar olan İngilizlere teslim etti.

32 Mektubun metninin tamamı Amin Sa'id'in, a.g.e., Cilt 2, s. 211-33'te yeniden basılmıştır. Arapça yirmi sayfalık mektup oldukça uzundu ve Lloyd George tarafından tamamının okunması ihtimali yoktu. Garip biçimde, Lloyd George anılarında mektuptan hiç söz etmez. Faysal'dan Lloyd George'a, 11 Eylül 1920, FO 371, E11500/5040.

33 Süleyman Musa, a.g.e., s. 148-57.

34 Fritz Groppa, *Manner und Macht im Orient*, Musterschmidt-Verlag, Gottingen, Zurich, Berlin, Frankfurt, 1967, s. 173-75. Nejdat Fathi Safwat tarafından Arapçaya tercüme edilmiş ve *Al-'Iraq fi Mudhakarat al-Diplomasiyin al- Ajanib*, Maktabat al-Tahrir, Beyrut, 1969, adlı kitabında s. 130-33'te yeniden basılmıştır.

35 Timothy J. Paris, 'British Middle East Policy-Making after the First World War: The Lawrentian and Wilsonian Schools', *The Historical Journal*, Cilt 41, No. 3 (Eylül 1998), s. 779.

36 Fehmi el-Müderris Iraklı bir yazar ve gazeteci idi. Osmanlı döneminde Bağdat'taki resmi *Zavra* gazetesinin editörüydü. İstanbul Üniversitesi'nde Arap edebiyatı ve İslam şeriatı öğretmenliği yaptı. El-Ahd Partisi'nin kurucularından biriydi. Kısa bir süre Şam'da Faysal'a katıldı ancak Londra, Paris ve Madrid arasında dolaştığı Avrupa seyahatleri için onun yanından ayrıldı. Bağdat'a döndü ve Faysal'ın mabeyncisi ve Eğitim Bakanlığı'nda genel müdürlük dahil olmak üzere bazı resmi görevler üstlendi.

37 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 418.

38 Timothy J. Paris, a.g.e., s. 777-78. Hindistan Ofisi, elbette, Lawrence'ın bu kadar yetenekli olduğunu düşünmemişti. Arthur Hirtzel şöyle yazmıştı; "[Lawrence]'ın Mezopotamya hakkında hemen hemen hiç ilk elden bilgisi yoktu ... [ve Mezopotamya için yaptığı planlarında] övgüye değer hiçbir şey yoktu."

39 Young, Türklerle Eylül 1918'de Müzeyrib'deki çatışma sırasında gösterdiği cesareti için DSO'ya (Distinguished Service Order-üstün hizmet ödülü- ç.n.) layık görüldü.

40 Timothy J., Paris, a.g.e., s. 786.

41 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 337-37.

42 Zabıt, 16 Haziran 1920, FO 371/5227, Timothy J. Paris, a.g.e., s. 789'dan alıntı yapılmıştır.

43 Zabıt, 29 Eylül 1920, L/P&S/10/936, Timothy J. Paris, a.g.e., s. 790'dan alıntı yapılmıştır.

44 Zabıt, 5 Aralık 1920, a.e., Timothy J. Paris, a.g.e., s. 791'den alıntı yapılmıştır.

45 FO 371,E10953/5040, 'A report on a conversation between Faisal and 'Abd-ul-Malik al-Khatib', Despatch no. 970, Nur Masalha'nın, 'King Faisal I of Iraq: A Study of his Political Leadership, 1921-1933'. PhD Thesis, London Üniversitesi, 1988 tarihli tezinde alıntı yapılmıştır.

46 Zabıt, R. Marrs, 178/10/1920 IO L/P&SW/10/927, 17 Ekim 1920.

47 General Haddad ve Albay Frank Balfour arasındaki görüşmenin notu, Eylül 1920. Balfour Notları, Sudan Arşivleri, Durham, Box 303. Peter Sluglett'in, *Britain in Iraq 1914-1932*, Columbia University Press, New York, 2007 adlı eserinde, s. 63'te alıntı yapılmıştır.

48 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 716-17.

49 Süleyman Musa, a.g.e., s. 158-59.

16. BÖLÜM KRAL ADAYI
(Sayfa 383-408)

1 Elizabeth Burgoyne, *Gertrude Bell from her Personal Papers, 1914-1926*, Benn, Londra, 1961, s. 245.
2 Awni 'Abd al- Hadi, a.g.e., s. 126-27.
3 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 641-42.
4 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 750.
5 a.e., s. 751-52. Daha sonra birkaç İngiliz şirketi Irak'ta büyük ölçekli tarımsal projeleri üstlenmek için Irak'ın yasal kısıtlamaları içinde çalışmak şartıyla organize oldular.
6 a.e., s. 752.
7 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 751-52.
8 a.e., s. 756-57.
9 a.e., s. 755.
10 a.e., s. 755.
11 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 411.
12 Süleyman Musa, a.g.e., s. 160-62.
13 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 646.
14 Foreign Office, a.g.e., Cilt IV, s. 422-23.
15 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 757-58. Bir önceki akşam Faysal, Cornwallis'i yemeğe davet etmiş ve konuğu aynı derecede gürültücü davranmıştı.
16 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 565.
17 FO 371/6349, Document E- 583, 7 Ocak 1921.
18 a.e.,
19 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 765-66.
20 Lord Winterton, *Orders of the Day*, Cassell, Londra, 1953, s. 101-02.
21 Alan H. Brodrick, *Near to Greatness: A Life of the Sixth Earl Winterton*, Hutchinson, Londra, 1965, s. 19.
22 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 766-67.
23 Guinness, Lord Moyne unvanını aldı ve İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında Kahire'de ikamet ederken bakan oldu. Kasım 1944'te Siyonist terörist grup Stern çetesi tarafından Kahire'de düzenlenen suikastta öldürüldü.
24 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 765-66.
25 a.e., s. 768-69. Haydar, Hindistan Bakanlığı'nın, Siyonistlerle birlikte, esas olarak çıkarlarını tehdit edebilecek olan Arap birliğine doğru gidişi zayıflatmak için bin Suud'un eylemlerini desteklediğine inanıyordu..
26 Süleyman Musa, a.g.e., s. 174-76; FO 371/6371.
27 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 769-70.
28 a.e., s. 770-71.
29 Örneğin Bkz., Anis Sayegh, *Al-Hashimiyoun wal Thawra al-Arabiya al-Kubra*, Dar al-Tali'a, Beyrut, 1966.
30 Savaş Bakanlığı bile aynı noktaya gelecekti. 17 Şubat 1921'de yazılan bir muhtırada, FO 371/6349, Genelkurmay, Fransız itirazlarını detaylandırmak ve bin Suud gibi Arabistan liderlerini ayağa kaldırmasına yol açabilir ikazında bulunmak suretiyle "Önerilen Mezopotamya Krallığı" için Faysal'ın adaylığını değerlendirdi: "Özetle, Faysal'ın Mezopotamya kralı ilan edilmesinin, Arap yarımadasında büyük bir yangın felaketini ateşlemesi büyük bir olasılıktır." Ancak imparatorluğun prestiji, Faysal'ın dini açıdan bütün Iraklılar için kabul edilebilirliği, Ortadoğu üzerinde istikrar sağlayıcı etkisi ve Bolşevizme olan karşıtlığı açısından pek

çok avantajı vardı. Rapor, "Genelkurmay görüşüne göre avantajları belirgin şekilde dezavantajlarından daha ağır basmaktadır ve Faysal'ın Mezopotamya kralı oluşu yararlı sonuçlar üretecektir" şeklinde sonuçlanmıştı.

31 Awni Abd al- Hadi, a.g.e., s. 127-28.

32 Edebi ilgilerine ayıracak zamanları da vardı. Lawrence ve Faysal yazar E. M. Forster ile Mayfair Hotelde öğle yemeği yediler. Faysal, Irak asıllı Yahudi yazar ve şair Siegfried Sassoon ile tanıştırıldı. Malcolm Brown, ed., *The Letters of T. E. Lawrence*, Dent and Sons, Londra, 1988, s. 256.

33 Rüstem Haydar, a.g.e., s. 773-75.

34 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 645.

35 a.e., s. 776-77.

36 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 646-47.

37 Nakibül-Eşraf olarak bilinen Abdülrahman el-Geylani, on birinci yüzyılda Kadiriliği kuran Abdülkadir Geylani'nin soyundan gelmekteydi. Nakibül-Eşraf, Hz. Muhammed'in soyundan gelenler arasında üstünlük ifade eden resmi bir Osmanlı unvanıydı (Şiilikteki eşidi terim Seyyid'dir). Nakibül-Eşraf, Bağdat'taki Bab el-Şeyh mahallesinde bulunan Şeyh Abdülkadir'in kabrinin yakınında 1845 yılında doğmuştu. Geleneksel ilahiyat okudu. Yüksek edebi duyarlılıkları olan, soyuna layık şövalyece davranışlar içinde olmaya çaba gösteren biriydi. 1898'de ağabeyinin ölümünden sonra Nakibül-Eşraf oldu. Siyasete ilk kez, 1909'da diğer eşraf ile birlikte İTC'nin politikalarına karşı olan ve Sultan Abdülhamid'i destekleyen bir parti vasıtasıyla girdi.

38 FO 371/6343, Siyasi Komitenin İlk Toplantısının Zabıtları, 12 Mart 1921.

39 a.e., s. 647 ve s. 1,118, dipnot 17, Winston Churchill'den Lloyd George'a, WSC Belgeleri 4/2, s.1389.

40 Süleyman Musa, a.g.e., s. 195-200.

41 a.e.,

42 a.e., s. 200-02.

43 Süleyman Musa, a.g.e., s. 191-93.

44 FO 686/85, Curzon'dan Lord Hardinge'e, 23 Mart 1921.

45 FO 686/85, Curzon'dan Lord Hardinge'e (Paris), 6 Nisan 1921.

46 Awni Abd al-Hadi, a.g.e., s. 127-28.

47 a.e., s. 128-29.

48 a.e., s. 134-35.

49 a.e., s. 101.

50 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 648.

51 FO 371/6343, Lloyd George'dan Churchill'e, 22 Mart 1921.

52 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 615.

53 Awni 'Abd al-Hadi, a.g.e., s. 132.

54 a.e., s. 132-33.

55 a.e., s. 133-35.

56 Konferansa Bağdat'ı temsilen geçici Irak hükümetinin Yahudi Maliye Bakanı Sassoon Heskeil de katılmıştı. Sassoon, Churchill'e yersiz bir yorum yaparak Irak'ın geçmişte hep kuzeyliler tarafından yönetildiğini, ancak bu kez güneyden birinin, Faysal'ın geldiğini söyledi. Churchill güneyden gelen adama kuzeyden birinin, Cornwallis'in yardım edeceği cevabını verdi. Faysal, Sassoon'un dikkatsiz sözlerinden üzülmüş ve bir daha asla onunla rahat bir ilişki kuramamıştır.

57 FO 404 E5784/46, ayrıca Nur Masalha, a.g.e., s. 50.

58 Abd al- Razzaq al-Hasani, *Tarikh al-Wizarat al-Iraqiya*, Cilt I, Afaq 'Arabiya, Bağdat, 1988, s. 40.

59 CO 730/2/23117; Nur Masalha, a.g.e., s. 54.

17. BÖLÜM MEZOPOTAMYA'DAN IRAK'A (Sayfa 411-436)

1 Irak'ın 1920'deki nüfusunun 2.849.000 olduğu tahmin edilmekteydi. Nüfusun çoğunluğu (yüzde 56) Şii Araplardı, Kürtler ve Sünni Arapların her biri ise yaklaşık yüzde 18 kadardı. Geri kalanlar Yahudiler, Yezidiler, İranlılar ve Sabiiler'di. *Statistical Abstract for Several British Overseas Dominions and Protectorates from 1907-1921*, No. 56, HMSO, Londra, 1921.

2 Ali al-Wardi, *Lamhat Ijtima'iya min Tareekh al-Iraq al-Hadith*, Cilt 4, Bağdat, n.d., s. 83.

3 A. J. Barker, *The First Iraq War, 1914-1918: Britain's Mesopotamian Campaign*, Enigma Books, New York, 2009, s. 39-55. Bir grup Anadolu askeri kendilerini kaçmaktan alıkoymak için dizlerini birbirlerine bağlayıp sonuna kadar birlikte mücadele ettiler.

4 Ghassan Atiyyah, *al-'Iraq: Nash'aat al Dawla*, Lam Publishers, Londra, 1988, s. 252-53.

5 Ghassan Atiyyah, a.g.e., s. 132-34.

6 1914'te Osmanlı Harp okullarında okuyan yaklaşık 1.500 Iraklı vardı. Ghassan Atiyyah, a.g.e., s. 134.

7 a.e., s. 131.

8 a.e., s. 92-95, ve s. 124-28. Ayrıca, Süleyman Faydhi, *Mudhakarat Suleyman Faydhi: Fi Ghumrat al-Nidhal*, Dar al-Qalam, Beyrut, 1974.

9 En sevdiği eşlikçisi, Film adıyla tanınan bir fahişeydi. Ona söylediği şu söz meşhur olmuştu: "Ben Irak'ın komutanıyım ama sen de benim komutanımsın." Abbas al'Azzawi, *Tareekh al-Iraq bayn Ihtilalayn*, Cilt 8, al-Maktaba al-Hayderia, Qum, 2004, s. 291-301.

10 A. J. Barker, a.g.e., s. 261.

11 Ghassan Attiyah, a.g.e., s. 214-17.

12 FO 371/3387/142404. Enclosure – 'The Future of Mesopotamia', Sir Percy Cox, Londra, 22 Nisan 1918. Ayrıca Bkz. Ghassan Attiyah, a.g.e., s. 220, dipnot 26.

13 John Marlowe, *Late Victorian: The Life of Sir Arnold Talbot Wilson*, Cresset, Londra, 1967.

14 Lawrence'ın ilk önerisi, hatırlanacağı gibi, Irak'ın iki devlete bölünmesini ihtiva ediyordu: Abdullah'ın krallığında Bağdat ve Aşağı Mezopotamya ile Zeyd'in emirliğinde Musul.

15 Philip Ireland, *Iraq: A study in Political Development*, Jonathan Cape, Londra, 1937, s. 157.

16 Bunların içinde şu kişiler vardı: Musullu ileri gelenlerden, Hadi el-Umari Paşa; Mısır hanedanından bir kişi; Mekke Şerifi'nin bir oğlu; ve Bağdat Nakibi Abdülrahman el-Geylani.

17 Philip Ireland, a.g.e., s. 166-67.

18 Ali al- Wardi, a.g.e., Cilt 5, s. 69.

19 a.e., s. 75-76. Kerbela'nın ileri gelenleri, Katar hanedanının bir varisi ile bir Osmanlı şehzadesi de dahil diğer bazı prensleri de değerlendirdi.

20 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 5, s. 79-84; Philip Ireland, a.g.e., s. 170-71.

21 a.e., s. 88-90.

22 Curzon Britanya'nın İran ile 1919 antlaşmasının teşkilinde etkili olmuştu.

23 Philip Ireland, a.g.e., s. 180-81.

24 a.e., s. 182.

25 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 5, s. 92-94. İlginçtir, iki parti kısa zamanda birbirlerinin boğazlarına yapıştı.

26 a.e., s. 102.

27 a.e., s. 104-05.

28 a.e., s. 106-08.

29 Fırat civarındaki aşiretlerinde çok sayıda Hz. Muhammed soyundan gelen seyid mevcuttu. Seyidler aşiret toplumunu bir arada tutan önemli bir etkendi. Aşiret anlaşmazlıklarını çözmekte ve bunların geniş ölçekli savaşa dönüşmesini önlemekte ön safta yer almaktaydılar. Ayrıca mukaddes şehirlerdeki aşiretlerle ruhban hiyerarşisi arasındaki önemli bir bağı oluşturuyorlardı.

30 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 4, 298-99.

31 Ali 'Abd Shnaw, *Muhammad Ridha al-Shibibi wa dawrahu al-fikri wal siyasi-hata'am 1932*, Dar Kufan lil Nashr, Londra, 1995, s. 126-28.

32 a.e., s. 129.

33 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 5, s. 123.

34 Ghassan 'Attiyah, a.g.e., s. 378-79. Mektup Naci es-Suveydi, Mevlut Muhlis, Tabit Abdülnur ve Naci el-Asel tarafından imzalanmıştı.

35 a.e., s. 386.

36 Arap Bürosu Notları, Series C, Document No. SY/19/10; Gertrude Bell'in muhtırası, 'Syria in 1919', Kasım 1919.

37 Ghassan 'Attiyah, a.g.e., s. 386.

38 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 5, s. 189.

39 Elizabeth Burgoyne, a.g.e., Cilt 2, s. 137.

40 Ali al- Wardi, a.g.e., Cilt 5, s. 199-200. Orta Fırat bölgesinde çatışmalar çıkması üzerine görev için seçilen kurye Şeyh Bekir eş-Şibibi Şam'a gidemediği için mektup teslim edilmeden kaldı.

41 Üzerinde tarih bulunmadığından fetvanın kesin tarihi konusunda bazı anlaşmazlıklar vardır. Her halükârda Wilson Büyük Ayetullah'ın elçileri ile buluşmayı reddettikten sonra yayımlanmıştı. Wilson ayrıca önde gelen Ayetullah, Şeyh es-Shar'ia el-İsfahani tarafından durumu yatıştırmak için yapılan bir başka ricayı da kasıtlı olarak reddetmişti.

42 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 5, s. 331.

43 Başvuruyu İran'daki çeşitli elçiliklere götürmesi gereken temsilci paniğe kapılarak gizlediği için hiç teslim edilmedi, herhangi bir etkisi olmayacak kadar çok sonra yerine ulaştı.

44 Ghassan 'Attiyah, a.g.e., s. 443; Aylmer Haldane, *The Insurrection in Mesopotamia 1920*, Blackwood & Sons, Londra, 1922, s. 331.

45 a.e., s. 457-64.

46 Bağdat'ta 1860 yılında doğmuş olan Sason Efendi, Bağdat'ın köklü bir Yahudi ailesine mensuptu. Babası Bağdat Hahamı idi. İstanbul, Berlin ve Londra'da hukuk öğreniminin ardından Bağdat'ta Yahudi Birliği okulunda okudu. 1885'te Bağdat'a döndü ve yabancı konsolosluklara erişim imkânı sağlayan önemli bir görev olan Bağdat Vilayeti Tercümanlığı'na atandı. Sason Efendi Arapça, İbranice, Farsça, Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca da dahil olmak üzere birçok dilde yeterliydi. Daha sonra sırayla Irak'taki Osmanlı Nehir İdaresi Başkanı ve sonra 1908 devrimi sonrası ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Bağdat mebusu oldu. Savaş boyunca İstanbul'da mebus olarak göreve devam ettikten sonra 1920 yılı başında Irak'a döndü. Faysal'ın saltanatı boyunca beş dönem maliye bakanı olarak görev yaptı, daha sonra parlamentonun mali ve ekonomik işler komisyonunun başkanlığını yürüttü. Ağustos 1932'de Paris'te öldü. Şair Maruf er-Rusafi'nin hakkında yazdığı şiirin başlangıç mısraları şöyledir:

Telgraf Paris'ten kederli haberi verdi [Sason'un ölümü]/ Zaferin anası Bağdat gözyaşıyla doldu.

Son mısraları ise:

Bilge bir adamla karşılaşırsan / Sason öldü deme sakın, şunu söyle / Erdem takımyıldızının üstünde bir gezegen doğdu.

18. BÖLÜM IRAK KRALI
(Sayfa 437-460)

1 FO371/4179, Earl Curzon'un muhtırası, 'A Note of Warning about the Middle East'. Ayrıca, 'Abd al-Majid Kamil al-Tikriti, *Al-Malik Faisal al-Awal wa Dawrahu fi Ta'sis al-Dawla al-Iraqiya al-Haditha*, Dar al-Shu'oon al-Thaqafiya, Bağdat, 1991, s. 88-91.

2 Gertrude Bell'in mektupları, 23 Haziran 1921, Gertrude Bell Archive, Newcastle University Kütüphanesi.

3 a.e.

4 Muhammad Mudhaffar al- Adhami, a.g.e.,

5 Hussein Jamil, *Shahada Siyasiya 1908-1930*, Dar al-Lam, Londra, 1987, s. 65-67.

6 Naci es-Suveydi Bağdat'ın köklü bir Sünni Arap ailesinde 1882'de doğmuştu. İstanbul'da hukuk eğitimi için ayrılmadan önce ünlü Sünni din adamı Muhammed Şükrü el-Alousi gözetiminde öğrenim gördü. İdari hizmette görev alıp İçişleri Bakanlığı birinci müfettişliğine kadar yükselmeden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli yargı makamlarında çalıştı. Suriye'de Faysal'ın hükümetine katıldı, Halep askeri vali yardımcısı olarak görev yaptı. 1921'de Bağdat'a döndü, ikinci Nakip kabinesinde adalet bakanı olarak atandı. Faysal'a bağlı olarak, çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu, son olarak 1929 yılında başbakan oldu. Raşid Ali'nin kısa ömürlü ön-eksenli hükümeti içinde maliye bakanı olarak bulundu. İngilizler tarafından 1941 yılında tutuklandı ve Güney Afrika'ya diğer Iraklılarla birlikte tutulduğu açık bir cezaevinde sürgüne gönderildi. Salisbury, Rodezya'da (şimdi Zimbabwe) Ağustos 1942'de öldü. Bir mükemmeliyet özelliği olarak, keskin bir hukuk düşünce yapısı ve belagatı ile tanınıyordu. Çok seyahat etmişti, hatta doğmakta olan Sovyetler Birliği'ni 1923 yılında ziyaret etti. Bell onu "kaygan yılanbalığı gibi ama akıllı" olarak tanımladı.

7 *El-Iraq* gazetesi, 18 Haziran 1921.

8 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 86.

9 El-Mandil, Basra için ayrı bir yasama meclisi, ayrı bir ordu ve polis hizmeti ile kendi vergilerini toplama yetkisi talep etmişti. Ancak, aynı zamanda Faysal'ı Basra ve Irak'ın kalan kısmı için müşterek bir kral olarak kabul etmek arzusunu belirtti. Bkz. Gertrude Bell, a.g.e., 23 Haziran 1921 tarihli mektup.

10 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 86-87.

11 Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East 1914-1956*, Johns Hopkins Press, Baltimore, 1963, s. 99-100.

12 Philip Ireland, a.g.e., s. 327-28.

13 Ali Jawdat, a.g.e., s. 144-46. Ali Cevdet Thomas'tan intikamını aldı. 1924'te, içişleri bakanı olarak görev yaparken Cevdet, Thomas'ın iş sözleşmesini yenilemeyecekti.

14 a.e., s. 144.

15 Ali 'Abd Shnaw, a.g.e., s. 166-67. Eş-Şibibi de Faysal'ın Bağdat'a giden trenine katıldı.

16 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 89-90.

17 a.e., s. 90.

18 Nur Masalha, a.g.e., s. 56.

19 Ali al- Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 91.

20 Gertrude Bell, a.g.e., 30 Haziran 1921 tarihli mektup.

21 a.e.,

22 Muhammad Mahdi al-Basir, *Tarikh al-Qadiyyah al-Iragiyyah*, Dar-al-Lam, Londra, 1988, s. 180.

23 Ali al-Wardi, a.g.e., cilt 6, s. 93.

24 Ghazi D'ham Fahad al-Marsoumy, *Al-Bilat al-Malaki fi al-Iraq wa Dawrahu fi Al-Hayat Al-Siyasiya 1921-1933*, Al-Dar al- Arabiya lil Mawsou'at, Beyrut, 2002, s. 19-20.

25 Ali 'Abd Shnaw, a.g.e., s. 165-166.
26 Khalid Abid Mushin, 'The Political Career of Ja'far Abu al-Timmen', Phd thesis, School of Oriental and African Studies, Londra Üniversitesi, 1983, s. 141-46.
27 CO 730/3/41687, İstihbarat Raporu, 1 Temmuz 1921, No. 16, Gizli. Ayrıca Nur Masalha, a.g.e., s. 58.
28 Nakip daha sonra Gertrude Bell'e Faysal ile ilgili fikrinin değişmesinin İngilizlerin kral olarak kendisinin adaylığını destekleyici bir tutum takınmasından kaynaklandığını mahrem olarak itiraf etti. Nakip her zaman Sir Percy Cox'un tavsiyelerine uydu ve asla onun veya İngiliz hükümetinin isteklerine karşı hareket etmedi. Ama şu da gerçektir ki, Nakip aynı zamanda Faysal'ı krallık için en uygun kişi olarak görmüştü.
29 *Al-Iraq* gazetesi, 9 Temmuz 1921; Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 96-97.
30 Philip Ireland, a.g.e., s. 331.
31 a.e., s. 331.
32 Gertrude Bell, a.g.e., 16 Temmuz 1921 tarihli mektup.
33 *Al-Iraq* gazetesi, 2 Temmuz 1921.
34 Gertrude Bell, a.g.e., 2 Temmuz 1921 tarihli mektup.
35 a.e.,
36 *El-Irak* gazetesi, 11 Temmuz 1921. İki gün sonra milliyetçi gazete *Dicle* orada bulunanların Davud'un alkışlarına yanıt vermediği şeklinde olayın farklı bir açıklamasını yazdı. Bu ise olup bitenler hakkında uzun süren bir anlaşmazlığa yol açtı, ama *el-Irak* versiyonu gerçeğe daha yakındır ve istihbarat raporları tarafından desteklenmiştir. Bkz. Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 101-02.
37 Gertrude Bell, a.g.e., 20 Temmuz 1921 tarihli mektup.
38 *El-Irak* gazetesi, 16 Temmuz 1921. *Dicle* gazetesi, her zamanki kışkırtıcı üslubuyla Faysal'ın yanıtını çarpıttı ve onun dini azınlıklara yakınlık duyduğunu yazdı. Gazete kısa sürede, Faysal ve taraftarlarına karşı kötü niyetli bir yayın çizgisi izlemesiyle tanındı.
Bkz. Ali al-Wardi, a.g.e., cilt 6, s. 101-02.
39 Al'aa Jasim Muhammad, *Al-Malik Faisal al-Awal: Hayatahu wa Dawrahu al-Siyasi fi al-Thawra al- 'Arabiya al-Kubra wa Suria wal 'Iraq, 1883-1933*, Mustansiriya Üniversitesi, Bağdat, n.d., s. 151-52.
40 Gertrude Bell, a.g.e., 31 Temmuz 1921 tarihli mektup.
41 Amin Rihani, a.g.e., s. 92-93.
42 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 109-10.
43 a.e., s. 111.
44 Philby'nin yerine Irak Maliye Bakanlığı Danışmanı Thomson getirildi. Philby üç aylık bir tatil için İran'a gitti. Bağdat'a döndükten sonra kendisine Amman'da İngiliz elçiliği görevi teklif edildi. Orada yüksek komiser ile münakaşaya girdi, nihayet İngiliz hükümeti adına çalışmayı bıraktı. Cidde'ye giderek bir oto ithalatçılığı firması kurdu ve Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz'in dostu ve danışmanı oldu. 1930'da Müslümanlığa geçti ve "Hacı Abdullah Philby" olarak tanındı. Abdülaziz'in halefi Suud ile tartıştıktan sonra Suudi Arabistan'ı terk etti. 1960'ta öldü. Oğlu Kim Philby 1960'larda İngiltere'yi sarsan casusluk skandalının üçüncü ünlü adamıydı.
45 CO 730/3/41687, İstihbarat Raporu, 1 Temmuz 1921, Nur Masalha'nın, a.g.e., s. 59'da alıntı yapılmıştır. Ancak zıt raporlar da vardır. Amerikan konsolosu İngilizler tarafından Faysal'ın adaylığına karşı çıkan herkese endişe ve korku aşılayan bir iklime atfen, "Adaylığı halk tarafından desteklenmemektedir" şeklinde yazmıştı. Nur Masalha, a.g.e., s. 61.
46 Gertrude Bell, a.g.e., 7 Temmuz 1921 tarihli mektup.
47 Abd al- Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 1, s. 51.
48 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 114-15.

49 Mazbata fikri kamuoyunun tercihini almanın bir yolu olarak çok garip değildir. Benzer bir süreç, ileri gelenleri toplayarak onların görüşlerini alma sistemi, Irak'taki Koalisyon Geçici Yönetimi tarafından Kasım 2003'te, Irak'ın istila ve işgalinden sonra yönetimi yerel makamlara devretmeden önce kamuoyunun düşüncesini almak için uygulamaya kondu. Necef'teki dini liderlerin ve önde gelen Iraklı politikacıların yaygın muhalefeti sonucunda fikir rafa kaldırıldı.

50 CO 730/4/40185, H. C. Bağdat'tan Koloniler Bakanlığı'na, 10 Ağustos 1921, Telegram 376.

51 CO 730/3/38478, Churchill, Londra'dan, Cox'a, Bağdat, 9 Ağustos 1921, Telegram 304.

52 CO 730/4/41449, Cox, Bağdat'tan, Churchill, Londra'ya, 6 Ağustos 1921, Telegram 396.

53 Nur Masalha, a.g.e., s. 65-67.

54 Gertrude Bell, a.g.e., 21 Ağustos 1921 tarihli mektup.

55 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 1, s. 66-68.

56 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 120-21. Şair daha sonra tutuklanma korkusuyla Seyyid Muhamed es-Sadr'ın evine sığınmak istedi. Mantığa aykırı olarak, Bağdat gazetesi *Dicle*'de yayımlanan başka bir şiir verdi. Şiir Faysal'a aşırı övgülerle doluydu. Görünüşe göre şair, biri halka okunmak diğeri gazetede yayımlanmak üzere iki şiir yazmıştı.

19. BÖLÜM FAYSAL, COX VE MUHALEFETİN YÜKSELİŞİ (Sayfa 461-504)

1 Cox'un hayatı hakkında bilgilerin çoğu resmi biyografisinden alınmıştır: Philip Graves, *The Life of Sir Percy Cox*, Hutchinson, Londra and Melbourne, 1941.

2 *The Times*, 22 Şubat 1937.

3 Kraliyet Sarayı Belgeleri, Dosya K/11, Belge Numarası 264, Ali al-Wardi'nin, a.g.e., Cilt 6, s. 121-22'de alıntı yapılmıştır..

4 FO371, E12643/6347, Cox, Bağdat'tan Churchill, Londra'ya, 28 Ekim 1921. Ayrıca Nur Masalha, a.g.e., s. 74.

5 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 1, s. 77.

6 Bkz. Tawfiq al-Suwaidi, *Mudhakaratti: Nusf Qarn min Tarikh al-Iraq wal Qadhiya al-Arabiya*, Al-Mua'assa al-Arabiyya lil Dirasat wal Nashr, Amman, 2011, s. 76-77. Tevfik es-Suveydi, kökü Abbasi imparatorlarına kadar giden tanınmış bir Bağdatlı Sünni Arap aileye mensuptu. Bağdat'ta 1892 yılında doğdu, Sorbonne'daki ileri seviyeli öğrenimden önce İstanbul'da hukuk eğitimini tamamladı. Paris'te 1913'teki Arap Kongresi toplantılarında yer aldı. Ayrıca 1920 yılında Şam'da düzenlenen ve Abdullah'ın Irak Kralı olarak aday gösterildiği Irak Kongresi'nin başkanlığını yaptı. Faysal'ın yönetiminde yüksek mevkiler işgal etti, Faysal'ın saltanatının son yıllarında Irak meclis başkanlığına yükseldi. Daha sonra çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu ve ilk kez 1946 yılında başbakan oldu. 1958'de devrilmesine kadar monarşinin ve Batı ittifakının sadık bir destekçisiydi. 1968'de Beyrut'ta öldü.

7 Bayrak ilk kez bu geçit törenlerinde dalgalandığında, İmam Hüseyin'in düşmanlarının sancakları ile birlikte taşınıyordu. Bütün insanların arasında Satı el-Husri bunu fark etti ve yeni bayrağı taşıyan kişiye İmam Hüseyin taraftarları ile birlikte yürümesini emretti. Faysal olanları farketmemişti, ama sorun onun dikkatine getirildiğinde yürekten onayladı. Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 128-30.

8 Ali Bazargan, *Al-Waqaiq al-Hakikiya fi Thawrat al-Iraq*, Assa'ad Printing Press, Bağdat, 1954, s. 177-79. Baban'ın mükemmel bir seçim olduğu ortaya çıktı. Hacıların refah ve güvenliği konusuyla yakından ilgilenen bir kaymakam olarak tanındı.

9 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 1, s. 80-82. Baskının arka planı, bin Suud'un Iraklı aşiretlerden zekat alma arzusu ve zimmetine para geçirmekle suçlandıktan sonra aşiretiyle birlikte bin Suud'a sığınan bir aşiret şeyhiyle ilgili anlaşmazlığı da içeren karmaşık bir durumdu. Bu şeyh İhvan akınında ön plandaydı.
10 Kraliyet Sarayı Belgeleri, Dosya Numarası T/4/5A, Belge 60.
11 Onların arasında sadık İngiliz yanlısı olan Maliye Bakanı Sason Efendi de bulunmaktaydı. Onun istifası Faysal tarafından kabul edilmedi.
12 Özellikle Suud yanlısı eğilimleriyle bilinen Basra'lı Abdüllatif el-Mandil'in kaybı ile ilgili endişeleri vardı.
13 CO 730/21/16782 HC. Bağdat'tan Koloniler Bakanlığı'na, 7 Nisan 1922; ayrıca Nur Masalha, a.g.e., s. 86.
14 Muhammad Mahdi al-Basir, a.g.e., s. 202-03.
15 El-Halisi'nin liderlere ve ileri gelenlere gönderdiği davet telgrafları İngiliz yönetiminin emirleriyle telgraf ofisi tarafından engellendi. Üç gün sonra kamuoyu baskısı altında yumuşadılar ve telgrafları teslim ettiler. Muhammad Mahdi al-Basir, a.g.e., s. 203.
16 CO 730/21/21724, 15 Nisan 1922.
17 Nur Masalha, a.g.e., s. 87.
18 *Al-Istiqlal*, 6 Nisan 1922; Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 144.
19 Khalid Abid Muhsin, a.g.e., s. 161, dipnot 63, 28 Nisan 1922 tarihli CO 730/35/25338'ten alıntı yapmıştır.
20 *Dicle* gazetesi, 16 Nisan 1922.
21 Khalid Abid Muhsin, a.g.e., s. 152-55.
22 Bu dilekçe, Kraliyet Sarayı notlarında tarihsiz ve imzasız olarak bulunmuştu. Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 151, dipnot 73.
23 Abd al-'Aziz al-Qassab, *Min Dhikriyati*, Editions Oueidat, Beyrut, 1962, s. 217.
24 FO 371/7770, 29 Nisan 1922.
25 Philip Graves, *The Life of Sir Percy* Cox, Hutchinson, Londra, 1941, s. 322-23.
26 Philip Ireland, a.g.e., s. 340.
27 Gertrude Bell, a.g.e., 4 Aralık 1921 tarihli mektup.
28 CO 730/23/37877, Yüksek Komiserden Koloniler Bakanlığı'na, 4 Aralık 1921.
29 CO 730/20/10151, Yüksek Komiserden Koloniler Bakanlığı'na, 27 Şubat 1922.
30 Amin Rihani, a.g.e., s. 126.
31 Rihani, Faysal'ın diplomasisi sayesinde bütün bu düşmanların daha sonra Irak'ın dostu olduğunu ekler.
32 Amin Rihani, a.g.e., s. 126-27.
33 Amin Rihani, a.g.e., s. 127-28. Sedara Faysal tarafından tanıtılan ve popüler hale gelen bir tür şapkaydı ve "faysaliye" olarak da bilinirdi. Irak'ta 1920'lerden 1940'lara kadar yaygın şekilde giyildi. Osmanlı'nın serpuş veya fesinin yerini almıştı ve çıplak baş ile gezmenin önlemi gibiydi. Sedara muhafazakâr ve seçkin olmanın erdemine sahipken, şapka fazla Avrupai olarak görülmekteydi. Ordu tarafından bir tür ön ve arkayı örten kep olarak giyildi.
34 Amin Rihani, a.g.e., s. 128.
35 Muhammed es-Sadr 30 Ekim 1883'te Kazimiye'de kendi dini eğitimiyle ünlü es-Sadr ailesinde doğmuştu. Babası Seyyid Hüseyin es-Sadr müçtehit olarak bilinirdi. Muhammed Es-Sadr, Necef seminerlerinde öğrenim gördü ve doğmakta olan ulusal hareketin liderlerinden biri oldu. Bağımsızlığın Koruyucuları Partisi'nin kurulmasına yardım etti ve onun başına geçti. Kahire ve sonra Cidde'ye kaçarak 1920 ayaklanmasına katıldı. Faysal ile Haziran 1921'de Irak'a döndü. Daha sonra İran'a sürgüne gönderildi ama uzun bir süre başkanlığını yaptığı senatoya girmek için geri döndü. 1948'de bir kez başbakan oldu. Nisan 1956'da öldü. Hamdi el-Paçacı 1886'da tanınmış bir Bağdatlı ailenin evladı olarak doğdu. İstanbul'da Mülkiye'de

okudu ve 1905'te mezun oldu. Osmanlı döneminde Irak'ta bazı idari görevlerde bulundu ancak Arap ulusal hareketine yakındı ve el-Ahad'a katıldı. Ulusalcı kışkırtmalarının sonucu olarak 1922'de Hengam Adası'na sürgüne gönderildi. 1923'te Irak'a döndükten sonra parlamentoya girdi ve 1920'lerde çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu. 1944'te başbakan olarak ilk kez kendi kabinesini kurdu. 1948'de öldü.

36 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 164.
37 CO 730/21/18047, Churchill'den Cox'a, 20 Nisan 1922.
38 CO 730/20/15491, Faysal'dan Cox'a, 9 Mayıs 1922. Ayrıca Nur Masalha, a.g.e., s. 84.
39 Gertrude Bell, a.g.e., 4 Haziran 1922 tarihli mektup.
40 a.e. 22 Haziran 1922 tarihli mektup.
41 Amin Rihani, a.g.e., s. 125.
42 Gertrude Bell, a.g.e., 8 Haziran 1922 tarihli mektup.
43 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 173-74; CO 730/23/37397, HC to SS for Colonies, 28 Temmuz 1922.
44 Amin Rihani, a.g.e., s. 138.
45 Ebu et-Timmen kabine toplantısında kendisini hariçte bıraktı ve daha sonra istifa etti. Nakip onun makamını bırakıp gitmesine açıkça kızdı ve istifasını kabul etti. Faysal'ın istifasını teşvik etmiş olması mümkündür.
46 CO 730/24/45283, İstihbarat raporu, 15 Ağustos 1922.
47 CO 730/23/37397, 29 Temmuz 1922. HC, Bağdat'tan Koloniler Bakanlığı'na.
48 CO 730/24/41134, Cox, Bağdat'tan Koloniler Bakanlığı'na, 29 Temmuz 1922.
49 CO 730/24/43046, Telegram No. 608, Özel, Cornwallis'in davranışlarının özeti Cox'tan ileti, Bağdat'tan Koloniler Bakanlığı'na, 28 Ağustos 1922.
50 CO 730/23/37397, Churchill'den Cox'a, 3 Ağustos 1922.
51 Bütün bu partiler, yakın zamanda yürürlüğe giren, siyasi partilerin teşkili için yetki veren bir yasa uyarınca kurulmuştu.
52 Hassun bakkaldı ve Muharrem ayinleri sırasındaki heyecanlı hali biliniyordu.
53 Emin Rihani, el-Müderris'in resmi mabeyncilik görevini unutarak platforma tırmanıp ateşli bir konuşma yaptığını belirterek olayı tamamen farklı anlatır. Bununla birlikte bu anlatım, diğer Irak veya İngiliz kaynaklarıyla doğrulanmamıştır.
54 El-Müderris daha sonra görevden alınması konusunda Rüstem Haydar'ı gizlice İngilizlere çalışmakla suçladı. Khairy al-'Umari, *Shakhsiyat Iraqiya*, Afaq 'Arabiya, Bağdat, 1957, s. 55.
55 Sir Harry Sinderson Pasha, *Ten Thousand and One Nights*, Hodder & Stoughton, Londra, 1973, s. 66-67. Iraklı bir doktor olan Sa'eb Şevket de katılımcılar arasındaydı ve doğru teşhisi koyanın Sinderson değil kendisi olduğunu ileri sürdü. Şevket, Sinderson'un ilk teşhisinin sıtma olduğunu iddia etti. Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 190.
56 Harry Sinderson, a.g.e., s. 67.
57 Amin Rihani, a.g.e., s. 118-19.
58 Philip Graves, a.g.e., s. 317.
59 Harry Sinderson, a.g.e., s. 68.
60 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 193-94.
61 Harry Sinderson, a.g.e., s. 69.
62 Harry Sinderson, a.g.e., s. 69. Yasin'in bir zamanlarki destekçisi, gerçek sadakatinin kime olduğunun bir göstergesi olarak belgeyi genel güvenlik şefine teslim edecekti.
63 CO 730/24/43045, HC Bağdat'tan Koloniler Bakanlığı'na, 27 Ağustos 1922, telgraf 607.
64 CO 730/24/43045, Koloniler Bakanlığı'ndan HC Bağdat, 27 Ağustos 1922, telgraf 492.
65 Amin Rihani, a.g.e., s. 122-23.

20. BÖLÜM AYETULLAHLARIN İSYANI (Sayfa 505-531)

1 İran'da, Rıza Han'ın anayasal devrimin ve Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı kaostan sonra şah olarak kabul edilmesi, kısmen Büyük Ayetullahların monarşik düzene destekleri nedeniyle gerçekleşti. Bkz. Homa Katouzian, *State and Society in Iran*, I. B. Tauris, Londra, 2000.
2 Kraliyet Sekreteryası Belgeleri, Dosya 3, No. 70. Ayrıca Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 202.
3 a.e., Dosya 115, Belge 1.
4 Amin Muhammad Mahdi Kubba, *Mudhakarati fi Sameem el-Ahdath*, Manshourat Dar al-Tali'a, Beyrut, 1965, s. 26-27.
5 CO 730/25/59936, İstihbarat Raporu, 5 Kasım 1922.
6 Lutfi Ja'far Faraj 'Abdullah, *'Abd al-Muhsin As-Sa'adoun, Dawrahu fi Tareekh al-'Iraq al-Siyasi al-Mu'assar*, Maktabat al- Yaqdha al-'Arabiya, Bağdat, 1998.
7 a.e., s. 46-47.
8 Mir Basri, *'Alam al-Siyasa fil 'Iraq al-Hadeeth*, Riad El-Rayess Books, Cyprus, 1985, s. 71-72.
9 CO 730/25/57534, İstihbarat Raporu, 1 Kasım 1922.
10 CO 730/26/59936, İstihbarat Raporu, 15 Kasım 1922. Ayrıca Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, 'Political Aspects of the Iraqi Parliament and Election Processes 1920-1932', yayımlanmamış doktora tezi, SOAS, 1978, s. 54.
11 Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, a.g.e., s. 56. Ayrıca, Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, *Al-Majlis al- Ta'ssisi al-'Iraqi, Dirasa Tarikhiya Siyasiya*, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 1972.
12 Nur Masalha, a.g.e., s. 111, dipnot 33.
13 Kraliyet Sarayı Dosyaları, D/6/2, Cox'tan Faysal'a mektup, 2 Ocak 1923; Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, *Al- Majlis*, a.g.e., s. 342-43'te alıntı yapılmıştır. Her zaman pratik biri olan Cox, Faysal'dan, Sikkar'ın Maliye Bakanlığı'na olan vergi yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini sormuştu.
14 Philip Ireland, a.g.e., s. 393.
15 CO 730/25/57534, İstihbarat Raporu, No. 21, 1 Kasım 1922.
16 a.g.e.,
17 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 214-15. Ayetullah el-Halisi hakkında, Kemalistlerin Irak'taki ajanlarıyla temas halinde olduğu söylentileri mevcuttu.
18 Gertrude Bell, a.g.e., 12 Nisan 1923 tarihli mektup.
19 Muhammad Mahdi al-Basir, a.g.e., s. 224-25.
20 Zağlul, Vafd Partisi kurucusuydu ve Mısır'daki İngilizlere muhalefetin liderlerindendi. İngilizler tarafından tutuklandı ve sınır dışı edildi ama sağlığa daha iyi gelen Malta Adası'na gönderildi.
21 Philip Ireland, a.g.e., s. 377.
22 Muhammad Mahdi al-Basir, a.g.e., s. 255-256.
23 Aşiret liderleri ile toplantılar, Ali Cevdet tarafından düzenlenmişti ve Divaniye'de gerçekleştirildi. Hazır bulunanlar arasında Abdülvahid el-Sikkar, el-Muhsin Ebu Tabih, Gat el-'Avadi ve Şalan Ebul Javn vardı.
24 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 215-16.
25 Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, *Al-Majlis*, s, 320-21.
26 Örneğin *el-Asima* gazetesi, Irak ile hiçbir bağlantıları olmayan bu davetsiz misafirlere işgalcilere karşı hükümetin sert önlemler almasını talep etti. *Al-'Asima*, 14 Haziran 1923.
27 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 1, s. 169.
28 Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, *Al-Majlis*, s. 321-23.

29 Philip Ireland, a.g.e., s. 392.
30 Lutfi Ja'far Faraj Abdullah, a.g.e., s. 90.
31 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 222-23.
32 a.e., s. 245.
33 a.e., s. 228-29.
34 *Al-Hawadith* gazetesi, 11 Nisan 1930, 130.
35 Naji Shawkat, *Seera wa Dhikrayat*, Matba'at Salman al-'Adhami, Bağdat, 1974, s. 68-73.
36 *Al-'Iraq* gazetesi, 30 Haziran 1923.
37 a.e., 5 Temmuz 1923 ve 10 Temmuz 1923.
38 Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, Princeton University Press, Princeton, 1982, s. 323. Dilekçe Hizb ül-Vatani Partisi tarafından düzenlenmiş, ancak önemli liderlerinden Cafer Ebu et-Timmen imzalamamıştı.
39 Aslında buna benzer bir şey Ayetullahların İran'a varışından kısa bir süre sonra meydana geldi. İlk mücadele Mehdi el-Halisi ile Iraklı Büyük Ayetullahlar arasında oldu. El-Halisi Büyük Ayetullahların Irak'a dönmesini reddetti. Ayetullahların ikamet ettiği Kum'u terk etti ve Horasan'dan uzaktaki Meşhed'e gitti. Orada ilk başta kendisine iyi davranıldı ama Rıza Han'a ve onun modernizasyon uygulamalarına verdiği destek yüzünden müçtehitler ile çatışma içine girdi. Horasan'daki mevcudiyetine karşı rakipleri tarafından yapılan gösteriler Mehdi el-Halisi'yi gördüğü tedavi esnasında büyük ölçüde canından bezdirmişti. Horasan'da 5 Nisan 1925'te öldü. Cenaze törenine binlerce taraftarı katıldı. Ölüm haberi Irak'ta büyük üzüntüyle öğrenildi ve binlerce Şii ve Sünni yas içinde yürüyüş yaptı. Kalabalığın ağıtı şöyle oldu: "İslam'ın direği, Şeriatın muhafızı / Yetim bıraktın bizi, Sünni ve Şiileri."
40 Gertrude Bell, a.g.e., 29 Kasım 1923 tarihli mektup.
41 C. J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs*, Oxford University Press, Oxford, s. 317.
42 Şeyh Mahmud milliyetçi faaliyetleri nedeniyle Kuveyt'te İngilizler tarafından enterne edilmiş ama Eylül 1922'de Süleymaniye'ye vali olarak dönmüştü. Yerel şehir meclisi onu geri getirmek için İngilizlere, "bölgede kanun ve düzeni sadece onun sağlayabileceğini" belirterek dilekçe vermişti. İngilizler, bölgenin doğrudan yönetimi için kaynak sıkıntısı çektiğinden, Şeyh Mahmud'un onlara ya da Irak hükümetine karşı yıkıcı faaliyetlere girmeyeceği hususunda yazılı bir yükümlülük belgesi vermesi şartıyla kabul etmişti.
43 Şeyh Mahmud, Özdemir'e gönderdiği, ele geçirilen bir mektubunda, "Türkler'in hizmetinde yaşamaya ve ölmeye söz verdiğini" yazıyordu. Gertrude Bell, a.g.e., 12 Mart 1923 tarihli mektup.
44 Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, 'Political Aspects', s. 81.
45 a.e., s. 82-83.
46 Bell'in sözünü ettiği ele geçirilen mektuplar durumun gerçekten böyle olduğunu ima etmiş gibi görünüyordu.
47 Nur Masalha, a.g.e., s. 119.
48 Abd al- Razzaq al- Hasani, a.g.e., Cilt 1, s. 187. 27 Ekim 1923 tarihli mektup, aslında artık kraliyet mabeyncisi olan Rüstem Haydar tarafından imzalanmıştı.
49 Mustafa Kemal'in hilafeti lağvettiği Mart 1924'ten sonra bu bahane de terkedilecekti. Bu tarihten sonra cuma ezanlarında Faysal'la birlikte Hüseyin'in de ismi okunacaktı.
50 Ghazi D'ham Fahad al-Marsoumi, a.g.e., s. 21.
51 Manda rejiminin büyük kısmında Irak'ın resmi ihalelerinde kullanılan para birimi, Hint rupisidir.
52 Bu tepki, dönemin İngiliz devlet kurumlarının eski püskü ortamında eğitilmiş bir kişinin tepkisi gibi görünüyor.
53 Gertrude Bell, a.g.e., 22 Aralık 1923 tarihli mektup.
54 Sayyid Ahmad Abu-Tabikh, *As-Sayyid Muhsin Abu Tabikh-Seera wa Tarikh*, kendi basımı, Bağdat, 2005, s. 172-74.

21. BÖLÜM MECLİSLER, ANTLAŞMALAR, ANAYASALAR (Sayfa 533-552)

1 CO 730/57/13271, 10 Ocak 1924. Bağdat Yüksek Komiserliği'nden Koloniler Bakanlığı'na.
2 Khairy al- 'Umari, a.g.e., s. 105.
3 a.e., s. 106.
4 CO 730/43/60035, İstihbarat Raporu, 1 Aralık 1923.
5 Gertrude Bell, a.g.e., 13 February 1924 tarihli mektup.
6 Khairy al- 'Umari, a.g.e., s. 109-11.
7 a.e.
8 İçişleri Bakanlığı danışmanından, bütün idari denetimcilere, 8 Şubat 1924 (Muhtıra, Çok Gizli) no. S. O/41, Dosya SB/28, Gizli, İçişleri Bakanlığı, Bağdat. Ayrıca, Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, Al-Majlis, s. 87, dipnot 229.
9 Modhafer Mohammed Hashim al-Adhami, 'Political Aspects', s. 89-90.
10 CO 731/57/3931. G. Bell'in Irak içişleri konusunda bir notu. Ayrıca Nur Masalha, a.g.e., s. 124.
11 a.e., s. 92, dipnot 243.
12 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 1, s. 214-15.
13 Gertrude Bell, a.g.e., 1 Nisan 1924 tarihli mektup.
14 Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, Al-Majlis, s. 561.
15 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt. 6, s. 260.
16 Kraliyet Arşiv Belgeleri, Bağdat, Sıra 3, Belge 55; Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 263, dipnot 16.
17 Birkaç hafta önce seçimlere karşı kışkırtmaları nedeniyle sürgün edilen Seyyid Muhammed es-Sadr da Irak'a dönmüştü. Es-Sadr görünüşte sürgünde iken siyasi görüşleri tamamen değişmişti ve şimdi hükümetin çizgisinin pozitif bir destekçisi olmuştu. Öte yandan Mehdi el-Halisi'nin oğlu, Şeyh Muhammed Mehdi el-Halisi'nin resmi olarak dönüşüne 1949 yılına kadar izin verilmedi. Irak'a kısa bir dönüş yaptığı ve bir kez daha kovulduğu Nisan 1932 hariç İran'da kaldı. İran hükümetinin elinde büyük acılar çekti. 1949 yılında Irak'a döndükten sonra ilk başta iyi karşılandı ama yavaş yavaş eski destekçileri tarafından terk edildi.
18 Bin Suud, Vahabiler ve Mısır Kralı Fuad gibi Hindistan Müslümanlarının çoğunluğu da Hüseyin'in halife olmasına karşı idi. Olayların bütünü Joshua Teitelbaum'un, a.g.e., s. 241-48'da oldukça iyi açıklanmıştır.
19 Abd al- Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 1, s. 198-99; Joshua Teitelbaum, a.g.e., s. 245, dipnot 68.
20 Gertrude Bell, a.g.e., 12 Mart 1924 tarihli mektup.
21 Gertrude Bell, a.g.e., 24 Nisan 1924 tarihli mektup.
22 Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 277-78.
23 a.e.
24 Abu Kaldun Sati' al-Husri, Mudhakarati fil- 'Iraq, Cilt 1, Manshourat Dar al-Tali'ah, Beyrut, 1967, s. 147.
25 Ali Jawdat, a.g.e., s. 172.
26 a.e., s. 172-73.
27 CO 730/58/22744, Bağdat Yüksek Komiserliği'nden Koloniler Bakanlığı'na, 11 Mayıs 1924.
28 CO 730/59/18924, Bağdat Yüksek Komiserliği'nden Koloniler Bakanlığı'na, 17 Nisan 1924.
29 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları. Mektup, 1 Mayıs 1924, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
30 CO 730/59/26329; Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, Al-Majlis, s. 112, dipnot 64.

31 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e. Cilt 1, s. 226-27. Sir Percy Cox Musul konusu ile ilgili olarak Türkler ile müzakere için İstanbul'da İngiliz heyetinin başkanlığını yapıyordu.
32 CO 730/59/24298, Bağdat Yüksek Komiserliği'nden Koloniler Bakanlığı'na, 2 Haziran 1924.
33 Abd al- Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 1, s. 220-22; Ali al-Wardi, a.g.e., Cilt 6, s. 291-92.
34 Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, 'Political Aspects', s. 129-30.
35 Gertrude Bell, a.g.e., 11 Haziran 1924 tarihli mektup.
36 Gertrude Bell, a.g.e., 18 Haziran 1924 tarihli mektup.
37 *Al-Awqat al-Baghdadiya* gazetesi, 12 Haziran 1924 tarihli mektup.
38 Ölüm ilanı: Sir Henry Conway Dobbs, Journal of the Royal Central Asian Society, Cilt 21, No. 4, 1934, s. 708-16. Ölüm ilanı A. T. W. ve P. Z. C. tarafından imzalanmıştı, kuşkusuz bunlar A. T. Wilson ve Percy Cox idi.
39 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları. Mektup, 14 Şubat 1924, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
40 Ölüm ilanı: Sir Henry Conway Dobbs, a.g.e., s. 712.
41 Gertrude Bell, a.g.e., 1 Nisan 1924 tarihli mektup.
42 Mohammed Modhafer Hashim al-Adhami, 'Political Aspects', s. 141, dipnot 171.
43 FO 371, E7806/10/00 24 Temmuz 1924. Bağdat Yüksek Komiser Vekilinden Koloniler Bakanlığı'na özel mektup. Ayrıca Bkz. Nur Masalha, a.g.e., s. 134-35.
44 CO 730/23/10606, Ortadoğu Dairesi Zabıtları, 31 Mart 1923. Ayrıca Bkz. Nur Masalha, a.g.e., s. 135-36, dipnotlar 152 ve 153.
45 Gertrude Bell, a.g.e., 11 Aralık 1923 tarihli mektup.
46 Gertrude Bell, a.g.e., 13 February 1924 tarihli mektup.
47 Gertrude Bell, a.g.e., 6 Aralık 1923 tarihli mektup.

22. BÖLÜM PETROL VE MUSUL SORUNU (Sayfa 553-577)

1 Kingdom of Iraq, Directorate of Public Information, *Faisal ibn al-Hussein fi Khutabihi wa Aqwalihi*, Matba'at al- Hukuma (Devlet Matbaası), Bağdat, 1945, s. 235.
2 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 1, s. 168.
3 *El-Iraq* gazetesi, 30 Mayıs 1923.
4 Quincy Wright, 'The Mosul Dispute', *The American Journal of International Law*, Cilt 20, No. 3, Temmuz 1926, s. 453-64.
5 Stephen Helmsley Longrigg, *'Iraq: 1900 to 1950, A Political, Social and Economic History*, Oxford University Press, Londra, 1953, s. 152-54; 'Abd al- Razzaq al-Hassani, a.g.e., s. 273.
6 CO 730/63/745, İstihbarat Raporu, 25 Aralık 1924.
7 Abd el-Aziz el-Kassab, a.g.e., s. 248. El-Kassab, Irak'ın birliği lehine gösterileri düzenleyenin kendisi olduğunu ve bunları Faysal'ın talimatıyla yaptığını iddia etmişti.
8 Abd al-Majid Kamil al-Tikriti, a.g.e., s. 193-95; Nur Masalha, a.g.e., s. 144.
9 Abd al-Amir Allawi, Tajjarub wa Dhikrayat, ed. Ali A. Allawi, Dar al-Makarim, Londra, 2000, s. 66, dipnot 9. Atılan sloganlar şu satırlarla başlayan bir tanesini de içeriyordu; "Ey Musul sen gurur ve itibarın mekânısın / Seni savunmayanın kaderi rezillik olsun". Daha sonra önde gelen bir doktor ve devlet bakanı olan Allavi, 1925 yılında öğrenciydi ve bu gösterilere de katıldı. Ünlü Irak tarihçisi ve sonra bölge yetkilisi Longrigg, bu gösterileri "aptal ve kışkırtıcı" olarak belirtmiştir. Bu kişiler aynı olaylara tamamen farklı iki perspektif sunmaktadır.
10 CO 730/73/12195, İstihbarat Raporu, 5 Mart 1925, No. 5, Gizli, paragraf 106. Ayrıca Bkz. Nur Masalha, a.g.e., s. 144.

11 Peter Sluglett, a.g.e., s. 84-85.
12 Kraliyet Arşiv Belgeleri, 'Mosul Dispute', No. 912- WA T/4/1Al-Tikriti. Ayrıca Bkz.'Abd al-'Aziz al-Tikriti, a.g.e., s. 196, dipnot 26.
13 *El-Iraq* gazetesi, 25 Mart 1925.
14 Abd al-'Aziz Al-Tikriti, a.g.e., s. 196, dipnot 39.
15 Irak'ta 1920-1931 yıllarındaki gelişmeler hakkında özel rapor, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne BK Hükümetinin Yıllık Raporları, Londra, HMSO, 1931, s. 127.
16 CO 730/76/3206, İstihbarat Raporu, 9 Temmuz 1925, No. 14, Gizli; Stephen Helmsley Longrigg, a.g.e., s. 205.
17 Onlar Raşid Ali el-Geylani ve Muhammad Ridha eş-Şibibi idi.
18 Mohammed Modhafer Hahim Al-Adhami, 'Political Aspects', s. 174-80.
19 Sir Harry Sinderson, a.g.e., s. 78-79.
20 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 2, s. 12-13.
21 Sir Harry Sinderson, a.g.e., s. 79-80.
22 a.e., s. 81.
23 a.e., s. 82-83.
24 Leo Amery, Diaries, Cilt 1: 1896-1929, ed. John Barnes and David Nicholson, Hutchinson, Londra, 1980, s. 418.
25 Amery Faysal için farklı yazılışlar kullanıyor, bazen Feysul bazen Feisal ve bazen Feysal şeklinde yazıyordu.
26 L. S. Amery, My Political Life, Cilt 2, War and Peace, 1914-1929, Hutchinson, Londra, 1953, s. 308-09.
27 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 765.
28 Sir Harry Sinderson, a.g.e., s. 84-85.
29 Jeremy Wilson, a.g.e., s. 806.
30 a.e., s. 807.
31 a.e., s. 911. Faysal Haziran 1933'teki son Londra ziyaretinde Lawrence ile birkaç defa buluşmuş ve kendisini Hyde Park Otel'deki odasında akşam yemeğine davet etmişti. Ayrıca Bkz. Kathleen Scott, Self-Portrait of an Artist, John Murray, Londra, 1949, s. 295-96.
32 a.e., s. 86-87.
33 Abd al-Majid Kamil al-Tikriti, a.g.e., s. 222.
34 Elizabeth Burgoyne, a.g.e., s. 332.
35 a.e.
36 Joyce Laverty Miller, 'The Syrian Revolt of 1925', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt. 8, No. 4, Ekim 1977, s. 545-63.
37 Weygand Nuri es-Said'e Ali'nin Suriye Kralı olma ihtimalini tartışmaya açmıştı; Elizabeth Burgoyne, a.g.e., s. 332-33.
38 Sir Harry Sinderson, a.g.e., p. 90.
39 a.e., s. 89-90.
40 a.e., s. 115.
41 Dobbs karısına 6 Ağustos 1925'te yazdığı bir mektupta şöyle demişti; "Bu mektup sana ulaşmadan önce Sınır Komisyonu raporunu görmüş olacaksın. Çok içten olmamakla birlikte 25 yıllık Milletler Cemiyeti manda rejimini (ki İngiliz mandası olacağını varsayıyorum) ya da Musul'un Türkiye'ye iadesini tavsiye ediyorum. Faysal 25 yıl fikrinden oldukça memnun ama ona İngilizlerin bunu üstlenip üstlenmeyeceğinden kuşkulu olduğumu söyledim." Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 6 Ağustos 1925, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
42 CO 730/78/46164, İstihbarat Raporu, 1 Ekim 1925, No. 20. Ayrıca Bkz. Lutfi Ja'far Faraj 'Abdullah, a.g.e., s. 188-93.

43 Yüksek Komiserden Faysal'a mektup, Gizli damgalı, 18 Aralık 1925, Kraliyet Sarayı Arşivleri G/09/1926, Lutfi Ja'far Faraj Abdullah'ın, a.g.e., s. 197'de alıntı yapılmıştır.
44 Lutfi Ja'far Faraj Abdullah, a.g.e., s. 197-210.
45 a.e.
46 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 2, s. 36-42. Es-Sadun, meclis başkanına muhatap, bariz yetersizliklerine rağmen antlaşmanın mevcut haliyle kabulü durumunu ortaya koyan uzun ve ustaca bir mektup yazdı.
47 Joshua Teitelbaum, a.g.e., s. 196-97; FO 371/7713/13/E 5412, Irak Yüksek Komiserliği'nden Koloniler Bakanlığı'na, No. 364, 23 Mayıs 1922.
48 Hafidh al-Qaisi, a.g.e., s. 269-70, ve dipnotlar 101 ve 102.
49 Elizabeth Burgoyne, a.g.e., s. 355.
50 a.e., s. 356.
51 Abu Khaldun Sati' al-Husri, *Safhat min al-Madhi al-Qarib, Dar al-'Ilm lil Malayin*, Beyrut, 1948, s. 20-22.
52 Elizabeth Burgoyne, a.g.e., s. 355.
53 Filistin Lideri Hacı Emin el-Hasani'ye göre Hüseyin'in el-Aksa Camii'nde Hindistan Hilafet hareketinin liderlerinden biri ve 1931'deki Kudüs İslam Kongresi'nin destekçisi Maulana Muhammed Ali'nin yanına gömülmesi, kendi önerisiydi. Bkz. Philip Matar, *The Mufti of Jerusalem: Al-Haj Amin al-Husayni and the Palestinian National Movement*, Columbia University Press, New York, 1988, s. 57.
54 Elizabeth Burgoyne, a.g.e., s. 359.
55 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 14 Mayıs 1925, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
56 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 4 Haziran 1925, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
57 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 18 Haziran 1926, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
58 Ali'nin kızı Prenses Bedia çocukluğunda sayısız vesilelerle Bağdat'taki evlerini perşembe günleri düzenli olarak ziyaret ettiğinde Faysal ve Ali'nin beraber kendilerini saatlerce odaya kapattıklarını hatırlamaktadır. O ve kardeşleri amcalarına huşu içinde olmuşlar ve onu büyük saygı ile takdir etmişlerdi. Ayrıca Bedia, Faysal'ın kraliyet kadınları hakkındaki geleneksel görüşlerini de hatırlamaktadır. Örneğin Batı modası kıyafetler giymelerini tasvip etmemişti. Prenses Bedia ile yazar tarafından Londra'da Nisan/Mayıs 2012'de mülakatlar yapılmıştır.
59 Elizabeth Burgoyne, a.g.e., s. 383.
60 a.e., s. 390.
61 Gertrude Bell, a.g.e., 23 Haziran 1926 tarihli mektup.
62 Gertrude Bell, a.g.e., 16 Haziran 1926 tarihli mektup.

23. BÖLÜM ÖZGÜRLÜĞE KAVUŞMA MÜCADELESİ (Sayfa 579-598)

1 Gertrude Bell, a.g.e., 6 Haziran 1926 tarihli mektup.
2 Gertrude Bell, a.g.e., 23 Haziran 1926 tarihli mektup.
3 Leydi Feodora Gleichen heykeltıraştı ve Kraliçe Victoria'nın akrabasıydı. 1920'de Faysal Londra'dayken bir büstünü yapmıştı.
4 Gertrude Bell, a.g.e., 30 Haziran 1926 tarihli mektup.
5 Abd al-Hadi al-Khumasi, Al-Amir 'Abd il-Illah, 1939-1958, Al- Mou'assasa al-'Arabiya lil Dirasat wal Nashr, Beyrut, 2001, s. 33-34.

6 Gertrude Bell, a.g.e., 31 Aralık 1924 tarihli mektup.
7 Gertrude Bell'in mektupları, Georgina Howell'ın, *Daughter of the Desert: The Remarkable Life of Gertrude Bell*, Macmillan, Londra, 2006, s. 430-31'da alıntı yapılmıştır.
8 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 202-03.
9 *El Alam el-Arabi* övgüyle şöyle yazdı: "Kişisel çıkarlardan uzak samimi vatanseverliği ve hizmetine rehber olan ülke çıkarlarına duyduğu bağlılık, bu asil ve eşsiz kadını Irak'ın tüm erkekleri için bir örnek haline getirmektedir." Ayrıca Bkz. H. V. F. Winstone, *Gertrude Bell*, Quartet Books, New York, 1978, s. 262.
10 CO 730/96/20549, 3 Kasım 1926.
11 Yüksek komiserin "Irak'taki iç durum" konulu notu, 27 Haziran 1927. FO 371, E3220/12259.
12 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 24 Haziran 1927, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
13 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., s. 104-08.
14 Yüksek komiserin "Irak'taki iç durum" konulu notu, 27 Haziran 1927. s. 233-50.
15 Nur Masalha, a.g.e., s. 175'te alıntı yapılmıştır.
16 Fehmi el-Müderris kolejin kapatılmasından sonra Faysal'ın ateşli bir karşıtı oldu. Kralın kendisine sansür uygulamak istediğini telkin eden kışkırtıcı bir dizi makale yazdı. Tutuklandı ve altı ay hapis cezası aldı fakat hiç hapse girmedi. Faysal'ın cenazesine katılmayı reddeden tek dikkate değer kişi oldu. Nuri es-Said Fehmi'den özellikle hoşlanmıyordu ve onu bir süre için Süleymaniye'ye sürgüne gönderdi. Bağdat'a dönüşünde Fehmi, dünyanın bütün dertlerinin arkasında İngilizlerin vefasızlıkları olduğu hakkında homurdanıp duran paranoyak ve kuruntulu bir münzeviye dönüşmüştü.
17 O dönem Irak'ta son derece heyecan yaratan bir meseleye dönüşen Nsuli olayı o zaman öğrenci olan bir kısım insanların düşüncelerini biçimlendiren izlenimler bıraktı. Haldun Sati' el-Husri'nin, *Mudhakarati fil-'Iraq*, Cilt 1, s. 557-75'te; Hussein Jamil'in (*Shahada Siyasiya 1908-1930*, Dar al-Lam, Londra 1987, s. 183-203), ve 'Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 2, 88-90'de başlıklı hatıratlarında olay oldukça iyi açıklanmıştır. Ayrıca RAF'ın ürettiği istihbarat raporlarında ve Temsilciliğin iletilerinde yer almıştır.
18 Muhammad Mahdi al-Jawahiri, *Dhikrayati*, Bölüm 1, Dar al-Rafidain, Damascus, 1988, s. 170.
19 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 2, s. 109-10. Komutan mevkisindeki Subay Muhyiddin es-Sahraverdi idi.
20 İstihbarat Raporu, 21 Temmuz 1927, No. 15, Gizli, FO 371, E3421/12264.
21 a.e.
22 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 27 Mayıs 1927, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
23 Ronald Storrs, a.g.e., s. 526-27.
24 CO 730/120/40299, R. Storrs, Kıbrıs'tan, Ormsby-Gore, Londra'ya, 10 Ağustos 1927.
25 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, 15 Nisan 1927 tarihli mektup, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
26 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 13 Mayıs 1927, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
27 Koloniler Bakanlığı'nın 2 Kasım 1927 tarihli notu; 'Abd al- Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 2, s. 134-35; Nur Masalha, a.g.e., s. 192.
28 28. CO 730/120/40299A/135, Kral Faysal ile 2 Kasım 1927 tarihli görüşme hakkında not, H. Dobbs.
29 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 20 Kasım 1927, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır. Bu noktada, Dobbs'ın yorulduğu ve dört gözle emekliliği beklediği gayet açıktır.

30 Abd al-Razzaq Al-Hasani, a.g.e., Cilt 2, s. 118-20.
31 Faysal El-Askeri'yi Londra'ya geri çağırdığında o Irak'a geri dönüş yolunda İskenderiye'ye ulaşmıştı. Londra'ya 12 Aralık 1927'de vardı ve yeni antlaşmayı 14 Aralık 1927'de imzaladı.
32 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 2, s. 136-37.
33 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 20 Mayıs 1927, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.

24. BÖLÜM BAĞIMSIZLIĞA DOĞRU (Sayfa 599-629)

1 FO 371, E93/13037, 21 Aralık 1927.
2 FO 371, E2423/13027, 25 Nisan 1928. İstihbarat Raporu No. 9, Gizli; Nur Masalha, a.g.e., s. 202, ve dipnotlar 16-18.
3 As'ad Daghir, a.g.e., s. 19; Ghazi D'ham Fahad al-Marsoumi, a.g.e., s. 25-26.
4 Kraliyet Arşivleri, Bağdat, Dosya No.76, Cafer el-Askeri'den Rüstem Haydar'a 7 Mart 1929 tarihli mektup.
5 Rufail Batti, 'Fi Dhikra Rüstem Haydar', *al-Bilad* gazetesi, Bağdat, 22 Kasım 1956; Tawfiq al-Suwaidi, *Wujooh Iraqiya 'abr al-Tarikh*, Riad El-Rayes, Londra, 1987, s. 135-37.
6 Haydar'ın günlüklerine ilişkin biyografik bir notta diplomat ve tarihçi Nejdet Fethi Safvet önde gelen bir Sünni Arap olan Mahmud Suphi el-Defteri ile Haydar'ın mezhepçiliği hakkında mülakat yapmıştır. El-Defteri'nin cevabı "Rüstem [Haydar] insanlar arasında mezhep ayrımı yapan ya da kendi mezhebinden olanların tarafını tutan, kelimenin dar anlamında mezhepçi değildir... Rüstem Haydar durumu [Şiilerin mağduriyetini] kademeli bir şekilde düzeltmek gerektiğinin bilincindeydi... Ama birçok kişi Şiileri istihdam ettiği ve desteklediği için onu mezhepçilikle suçladı." Rüstem Haydar, a.g.e., s. 47-49.
7 Kraliyet Arşivleri, Dosya 1112, Belge 22, s. 34; Ghazi D'ham Fahad al-Marsoumi, a.g.e., s. 35.
8 Gerald de Gaury, *Three Kings in Baghdad*, I. B. Taurus, Londra and New York 2008, s. 38. Kraldan çok etkilenen De Gaury, onu "ince kemikli, narin gövdeli, dar omuzlu, ince parmaklı, küçük elli biriydi. Muhteşem güzellikte uzunca bir yüzlü ve neredeyse karşı konulmaz büyük, canlı gözleri vardı" şeklinde tanımladı.
9 Amin al-Rihani, a.g.e., s. 160.
10 Mrs Steuart Erskine, a.g.e., s. 226.
11 Talib Mushtaq, *Awraq Ayami, 1900-1958*, Bölüm I, Dar al-Tali'a lil Tiba'a'wal Nashr, Beyrut, 1968, s. 215-17.
12 Amin Rihani, a.g.e., s. 205-07.
13 a.e., s. 226.
14 Hem el-Cevahiri, hem de el-Husri bu olaylar hakkında yazmıştır. Bununla birlikte, el-Husri'nın hatıratı seçicidir. Ondan epeyce sonra yazan el-Cevahiri'nin anlatımları ise, ayrıntılarda çok daha açıklayıcıdır. Muhammad Mahdi al-Jawahiri, *Dhikrayati*, Part 1, Dar al- Rafidain, Damascus, 1988, s. 141-67; Abu Kaldun Sati' al- Husri, *Mudhakarati fil 'Iraq*, Cilt 1, s. 588-602. El-Cevahiri aslında o zaman İran uyruklu idi. Ama bu Osmanlı'ya askere alınmamak için Pers tebaasına dahil olan birçok Şii Arap aile için hiç de nadir rastlanan bir şey değildi.
15 Muhammad Mahdi al-Jawahiri, a.g.e., s. 165.
16 a.e., s. 179-85.
17 a.e., s. 197.

18 a.e., s. 198.
19 Gerald de Gaury, a.g.e., s. 41-42.
20 a.e., s. 211-13.
21 a.e., s. 241-44.
22 a.e., s. 192 ve 205.
23 a.e., s. 233-40.
24 Tagore'nin Irak ve İran'a yaptığı seyahatler hakkındaki kitabından alıntılar, Arapçaya çeviren; Hussein 'Abd al- Zahra Majid Kitabat, 25 Kasım 2010, "*Indama Zarunna Tagore al-'Adheen*".
25 Ghazi D'ham Fahad al-Marsoumi, a.g.e., s. 99-112.
26 Faysal pamuğu pazarlamak için Londra'da yerleşik Iraklı tüccar Rafael el-Hakim'den yararlandı. Aracı, satış gelirlerini de Londra'daki Osmanlı Bankası'ndaki Faysal'ın hesabına yatıracaktı. Bir keresinde aracı satış tutarına itiraz edince Faysal olayı tahkime götürdü. Anlaşmazlık, Faysal lehine çözüldü. Kraliyet Arşivleri, Dosya 271, Belge 13, s. 22. Ayrıca Bkz. Ghazi D'ham Fahad al-Marsoumi, a.g.e., s. 133.
27 a.e., s. 118-27.
28 *Sawt al-Iraq* gazetesi, 22 Mayıs 1930. Ayrıca Ghazi D'ham Fahad al-Marsoumi, a.g.e., s. 127.
29 Ali Jawdat, a.g.e., s. 209.
30 Kraliyet Arşivleri, Dosya 74, Saklanmış Muhafaza, Belgeler 1-3.
31 Kraliyet Arşivleri, Dosya 43, Saray stokları, Belge 8, Stok numarası 3, 1933, s. 15-16. Ayrıca Bkz. Ghazi D'ham Fahad al- Marsoumi, a.g.e., s. 158.
32 Kraliyet Arşivleri, Dosya 77, Belge 68, s. 89-90; Ghazi D'ham Fahad al-Marsoumi, a.g.e., s. 98.
33 Ahmad Shawki, *Al'Amal Alshi'iriya al-Kamila*, Cilt 2, Dar al-'Awda, Beyrut, 2008, s. 70.
34 Kingdom of Iraq, Directorate of Public Information, *Faisal fi Khutabihi*, s. 318-19.
35 Gerald De Gaury, a.g.e., s. 62-63.
36 Amin Rihani, a.g.e., s. 213.
37 a.e., s. 214.
38 Kraliyet Arşivleri, Dosya 1224, Belge 13, 17 Mayıs 1924.
39 Abbas Baghdadi, *Li'ala Nansa: Baghdad fil 'Ishriniyat*, Al-Mowa'assasa al-'Arabiya lil Dirasat wal Nashr, Beyrut, 1999, s. 36-37. Faysal daha sonra Hint şoförünü Samarra'lı bir Iraklı ile değiştirdi.
40 Ghazi D'ham Fahad Al-Marsoumi, a.g.e., s. 169.
41 a.e., s. 173, dipnot 4.
42 a.e., s. 177-79.
43 Kraliyet Arşivleri, Dosya 121, Belge 16, 19 Nisan 1921. *El-Ahram* editörlerinden Emir Faysal'a mektup.
44 Ghazi D'ham Fahad Al-Marsoumi, a.g.e., s. 190-94.
45 a.e., s. 197.
46 *El-Iraq* gazetesi, 6 Şubat 1924.
47 Kingdom of Iraq, Directorate of Public Information, *Faisal fi Khutabihi*, s. 296.
48 Gerald de Gaury, a.g.e., s. 51.
49 Aldous Huxley, distopik romanı *Cesur Yeni Dünya*'daki Batı Avrupa Dünya Denetçisi Mustafa Mond'u, Alfred Mond'dan esinlenerek yaratmıştır.
50 Hussein Jamil, a.g.e., s. 206.
51 Peter Sluglett, a.g.e., s. 110 ve 268, dipnot; Michael Eppel, 'The Elite, the Effendiya, and the Growth of Nationalism and Pan-Arabism in Hashemite Iraq, 1921-1958', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 30, No. 2, Mayıs 1998, s. 234.
52 FO 371, E5169/13035, 25 Ekim 1928. Koloniler Bakanlığı'ndan Yüksek Komiserliğe, Bağdat.

53 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 20 Ekim1928, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
54 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 27 Ekim 1928, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
55 Philip Ireland, a.g.e., s. 368-69.
56 Peter Sluglett, a.g.e., s. 112.
57 FO 371, E1131/13757, 29 Ocak 1929. Es-Sa'adun ile görüşmeye ilişkin bir not, H. Dobbs.
58 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 29 Aralık 1928, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
59 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 20 Ekim 1928, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
60 Nur Masalha, a.g.e., s. 216.
61 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 26 Ocak 1929, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
62 Sir Henry Dobbs'un yayımlanmamış notları, mektup, 29 Aralık 1928, Anne ve Henry Wilks'den alınmıştır.
63 Amerikan maslahatgüzarlığı, Bağdat, 1 Nisan 1930, Gönderi No. 50, 890g.00/128; Nur Masalha, a.g.e., s. 221-22.
64 CO 730/148/68403/4, pt. I; Bağdat Yüksek Komiserliği'nden Koloniler Bakanlığı'na, 1 Eylül 1929.
65 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 2, s. 233-65.
66 Lutfi Ja'far Faraj Abdullah, a.g.e., s. 346-48.
67 a.e., s. 348-51.
68 Abd al-'Aziz al-Qassab, a.g.e., s. 281-82. Es-Sadun'un son kabinesindeki Tarım Bakanı el-Kassab grip olduğu için partiye katılamamıştı. Ertesi günün akşamı es-Sadun sağlık durumu hakkında bilgi almak için onu ziyaret etti ve ona Cornwallis ile önceki gece sarayda olanları aktardı. Es-Sadun, kulübe gittiğini söyleyerek galeyana gelmiş halde evden çıktı.
69 Lutfi Ja'far Faraj 'Abdullah, a.g.e., s. 352-56. Es-Sadun'ın intiharından sonra evine ulaşan ilk üst düzey yetkili olan el-Kassab, es-Sadun'un cesedinin yatağına uzanmış halde durduğunu söylemektedir. Es-Sadun'un karısı ona bağlılığını göstermek için hikâyesini muhtemelen süslemişti.
70 a.e., s. 375. Ali es-Sadun da daha sonra kendini öldürecektir.
71 Güvenilir bir gazete editörüne intihar notunu vermeden önce el-Kassab, orijinalliğini doğrulamak için intiharından sonra es-Sadun'un evinde toplanan diğer bakanlara imzalattı. Not daha sonra editör tarafından el-Kassab'a iade edildi ve o da es-Sadun'un karısına verdi. İntihar notu bir şekilde en son Tevfik es-Suveydi'nin eline geçti fakat Irak'ta 14 Temmuz 1958 devrimi sırasında kütüphanesinin ve çalışma odasının altüst edilmesinden sonra kayboldu. Tevfik es-Suveydi'nin karısı, es-Sadun'un kardeşinin kızıydı.
72 FO 371, E6709/13760, İstihbarat Raporu, 9 Aralık 1929, No. 25. Ayrıca Bkz. Nur Masalha, a.g.e., s. 231-32.

25. BÖLÜM FAYSAL SONUNDA HAKLI ÇIKIYOR (Sayfa 631-653)

1 Amin Rihani, a.g.e., s. 230-31.
2 Alexander Sloan, Bağdat'tan Washington'a, 22 Temmuz 1932, Diplomatik 259, Özel, 890g.00/211; Nur Masalha, a.g.e., s. 235.
3 Alexander Sloan, Bağdat'tan Washington'a, 3 Şubat 1932; Nur Masalha, a.g.e., s. 240.

4 CO 730/170/88369, Young, Bağdat'tan Koloniler Bakanlığı'na, 14 Ağustos 1931.
5 Amin Rihani, a.g.e., s. 233-34.
6 a.e., s. 184-85.
7 Stephen Helmsly Longrigg, a.g.e., s. 183.
8 Khalid Abid Mushin, a.g.e., s. 289.
9 Söz konusu kişi Ebu et-Timmen'in el-Vatan Partisi icra kurulunda yer alan Muzahim el-Paçacı'dır. Kendisi, Nuri'den bakanlık teklifi alınca partisinden istifa etmişti.
10 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 3, s. 70-72.
11 Abd al-Majid Kamil Takrit, a.g.e., s. 314-15.
12 a.e., s. 140-41.
13 Amerikan maslahatgüzarlığı, Bağdat'tan, Washington'a, 16 Nisan 1931, Gönderi No. 226, 890g.00/145; Nur Masalha, a.g.e., s. 247.
14 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 3, s. 146-49.
15 a.e., s. 150-51.
16 a.e., s. 159-61.
17 Fahad Muslim al-Fajr, *Muzahim al-Pachachi wa Dawrahu fi al-Siyasa al-'Iraqiya, 1890-1933*, Al-Dar al- 'Arabiya lil Mawsou'at, Beyrut, 2004, s. 187-203.
18 Amerikan maslahatgüzarlığı, Bağdat'tan Washington'a, 3 Haziran 1932, Gönderi No. 119, a.e.
19 Gerald de Gaury, a.g.e., s. 86.
20 FO 371, E5950/16049, H. Young, Bağdat'tan J. Simon'a, Londra, 3 Kasım 1932.
21 21. FO 371, E6230/16032, F. Humphrys, Bağdat'tan J. Simon'a, Londra, 17 Kasım 1932; Nur Masalha, a.g.e., s. 259.
22 FO 371, E105/16903. J. Hall, 9 Haziran 1933 zabıtları.
23 Tawfiq al-Suwaidi, *Mudhakarati*, s. 200.
24 Sir Harry Sinderson, a.g.e., s. 120.
25 Amin Rihani, a.g.e., s. 220.
26 a.e., s. 221.
27 a.e., s. 222.
28 Irak'ta bulunduğu sırada Suudi emirine düzenlenecek bir suikastla ilgili söylentiler nedeniyle ziyaret neredeyse iptal ediliyordu. Bununla birlikte Faysal, iptal edilmesinin bin Suud'a yanlış sinyaller gönderebileceğini düşünerek ziyaretin devam etmesini kabul etti.
29 Ömer Erden, *Foreign Leaders Who Have Visited Turkey During the Rule of Mustafa Kemal Atatürk*, Alper Bahadır tarafından redakte ve tercüme edilmiştir, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Ankara, 2006.
30 a.e.
31 a.e.
32 a.e.
33 Amin Rihani, a.g.e., s. 243-44.
34 Tawfiq al-Suwaidi, *Mudhakarati*, s. 200-02.
35 Faysal Bizans'ı kastetmiş olmalıdır. Araplar Bizans'a "Rum" derlerdi.
36 Sir Harry Sinderson, a.g.e., s. 128-29.
37 FOE 2519/2154/34, No. 225, Gizli, Hoare'den Sir John Simon'a, Tahran, 9 Mayıs 1932.
38 Sir Harry Sinderson, a.g.e., s. 141.
39 Tawfiq al-Suwaidi, a.g.e., s. 204-05.
40 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 3, s. 192-05; Alexander Sloan, Bağdat'tan Dışişleri Bakanlığı'na, Washington, 10 Ekim 1932, Diplomatik 294.
41 FO 371, E5950/16049, H. Young, Bağdat'tan, J. Simon'a, Londra, 3 Kasım 1932, Mektup no. 1060.

26. BÖLÜM ELİM BİR SON
(Sayfa 655-687)

1 Muhtıranın asıl metni Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 3, s. 315-21'den alınmıştır.
2 Muhtıra Nuri es-Said'e, Naci Şevket'e, Rüstem Haydar'a, Yasin el-Haşimi'ye, Naci es-Suveydi'ye, Tevfik es-Suveydi'ye, Raşid Ali el-Geylani'ye, Ali Cevdet'e, Cemil el-Midfai'ye, Cafer Ebu et-Timmen'e, Muhammad es-Sadr'a, Hikmet Süleyman'a, ve kabinedeki diğerlerine gönderilmişti. Bkz. Abd al-Karim al-Uzri, *Mushkilat al- Hukm fil Iraq*, kendi basımı, Londra, 1991, s. 1.
3 Abd al- Karim al-Uzri, a.g.e., s. 10-15.
4 a.e., s. 16-24.
5 a.e., s. 24-26. 1932 Toprak İcar Kanunu aşiret liderleri, şehirli tüccarlar ve önde gelen siyasetçiler tarafından daha geniş arazileri elde edebilmek için büyük ölçüde istismar edildi. Çoğu kişi tarafından feodal bir sistem olarak görülerek devrimci muhalefeti besleyen hoşnutsuzluk ve öfkenin ana nedenlerinden biri haline gelen toprak sorunu monarşi dönemi boyunca, çözülmeden kaldı.
6 Suveydi'nın tepkisi liberal, biraz idealist bir politikacının yanıtıydı. Önerilerinden biri kısıtlanmış oy hakkı verilerek her cemaatin kendi milletvekillerini seçmesiydi. Naci Şevket, Faysal'ın değerlendirmelerine ve çözümlerinin çoğuna katılıyordu. Bununla birlikte ikisi de mezhepsel bölünmeyi çağrıştırmaktan özel olarak kaçınmıştı. Bkz. Naji Shawkat, *Awraq Naji Shawkat*, Matba'at Jami'at, Bağdat, 1977, s. 76-87.
7 a.e., s. 361-63.
8 Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin için ortak bir terim.
9 E. B. Main, 'Iraq: A Note', *Journal of the Royal Central Asiatic Society*, Cilt 20, No 3 (Temmuz 1933), s. 434.
10 1930'ların başlarında Irak'ı sık sık ziyaret eden yazar Esad Daghir, Irak'ın milliyetçiler tarafından "Arapların Piemonte'si" olarak tanındığını belirtir. As'ad Daghir, a.g.e., s. 186.
11 Nur Masalha, a.g.e.,sp. 302.
12 Najib al-Bay'ini, *Min Amir al-Bayan Shakib Arslan*, Dar al-Manahil, Beyrut, 1998, s. 361-65. Arslan İngiltere-Irak Antlaşması hakkındaki kritik bir gazete makalesine cevap veriyordu.
13 Faysal, Fransa ile sıkıntılı ilişkileri nedeniyle boru hattının Fransız kontrolündeki Suriye'den geçmesi fikrine karşıydı. Bkz. Nur Masalha, 'Faisal's Pan-Arabism, 1921-33', *Middle Eastern Studies*, Cilt 27, No. 4 (Ekim 1991), s. 679-93.
14 a.e., s. 682.
15 Khaldun S. Husry, 'King Faysal I and Arab Unity, 1930-33', *Journal of Contemporary History*, Cilt 10, No. 2, (Nisan 1975), s. 328, dipnot 15.
16 William L. Cleveland, *Islam against the West: Shakib Arslan and the Campaign for Islamic Nationalism*, University of Texas Press, Austin, 1985, s. 133.
17 Khaldun S. Husry, a.g.e., s. 323-40.
18 Bkz. Nur Masalha, a.g.e., s. 688-89.
19 Khaldun S. Husry, a.g.e., s. 329-30.
20 a.e., s. 330-31.
21 FO 371/16854, Humphrys'den, Bağdat, Dışişleri Bakanlığı'na, Londra, 5 Ocak 1933.
22 Khaldun S. Husry, a.g.e., s. 333.
23 E 347/347/65, Humphrys'den, Bağdat, Sir John Simon'a, 17 Ocak 1933.
24 Khaldun S. Husry, a.g.e., s. 337-38.
25 CO 730/138/68004/2 22 Kasım 1928, muhtıra No. 440/A.
26 CO 730/149/68478/49, Kral Faysal'dan, Bağdat, H. Young'a, 8 Aralık 1929.
27 FO 371/16854. Humphrys'den, Bağdat, Sir Arthur Wauchope'a, Kudüs, 7 Mart 1933.

28 a.e.
29 Bkz. Mir Basri, a.g.e., s. 141-45. Bir olayda, bir Kürt aşiret reisi onunla Naci'nin hiç anlamadığı bir dil olan Kürtçe tartışırken görüldü. Bir yardımcısı reisi susturmak istediğinde Naci şöyle dedi; "Adamı rahat bırak! Bu dilsizlerin sağırlara konuşması gibi bir durum!" Naci 1930'larda birkaç kabinede görev aldı. Raşid Ali'nin 1941'de İngiltere'ye savaş ilan eden kötü kaderli hükümetinde savunma bakanıydı. Savaşın geri kalan kısmında İtalya'ya sığındı. 1945 yılında Kuzey İtalya'da ABD kuvvetleri tarafından tutuklandı ve Irak hükümetine teslim edildi. İki yıl hapis yattıktan sonra 1948'de serbest bırakıldı. Siyaseti bıraktı ve 1980'de Bağdat'ta öldü.
30 Kamil al- Chadirchi, *Mudhakarat Kamil al-Chadirchi*, Manshourat al-Jamal, Cologne, Germany, 2002, s. 75.
31 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 3, s. 246-47.
32 Sir Harry Sinderson, a.g.e., s. 144.
33 Philip Matar, a.g.e., s. 146-47.
34 a.e., s. 147-48.
35 a.e., s. 151-52.
36 R. S. Stafford, *The Tragedy of the Assyrians*, Gorgias Press (Reprints), Londra, 2006, s. 70.
37 Elizabeth Burgoyne, a.g.e., s. 318.
38 Khaldun S. Husry, 'The Assyrian Affair of 1933 (1)', *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 5, No. 2 (Nisan 1974), s. 161-76. Gerçekten de Mor Şimun'un İsviçre'ye seyahatini sağlayan özel bir Irak geçiş belgesi verildi.
39 Khaldun S. Husry, 'The Assyrian Affair of 1933(1)', s. 170, dipnot 1.
40 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 3, s. 265.
41 FO 371, E2952/16882, Ogilvie-Forbes'den, Bağdat, J. Simon'a, Londra, 24 Mayıs 1933.
42 Abd al-Razzaq al-Hasani, a.g.e., Cilt 3, s. 273.
43 a.e., s. 274.
44 FO 371/16891, Tuğgeneral Hugo Headlam'ın raporu, 6 Eylül 1933.
45 Khaldun S. Husry, 'The Assyrian Affair of 1933(1)', a.g.e., s. 176.
46 a.e., s. 349.
47 Simele katliamına ilişkin birkaç soruşturma yapılmıştır. En az inandırıcı olanı Irak İçişleri Bakanlığı tarafından 22 Ağustos 1933'te ortaya atılan ve Simele'nin fesadın merkezi olduğunu, cinayetlerin silahlı köylüler ve yağmacı kabileler arasındaki çatışmadan kaynaklandığını iddia ediyordu. Buna göre ordu katliama hiç katılmamıştı. Stafford, Süryani krizi ile ilgili olarak doğruya en yakın olan çalışmasında katliamın, Irak ordusunda görevli İngiliz subaylarının haberi olmadan, Bekir Sıdkı ve adamları tarafından önceden tasarlanmış olduğunu iddia etmekte, fakat sadece ikincil derecede kanıtlar ortaya koymaktadır. (R. S. Stafford, a.g.e., s. 162). Bütün anlatımların süzgeçten geçirilmiş hali, Khaldun S. Husry'nin, 'The Assyrian Affair of 1933 (II)', s. 344-60'ta verilmiştir. Husri ayrıca İsmail Abbavi Tohalla ile 1968'de ölümünden önce bir mülakat yapmıştır.
48 FO 371, E4440/16884, Ogilvie-Forbes'dan, Bağdat, Dışişleri Bakanlığı'na, Londra, 9 Ağustos 1933.
49 FO 371 16889, E 5182.
50 FO 371, E4721/16881. Rendel'ın bir notu, 16 Ağustos 1933.
51 Khaldun S. Husry, 'The Assyrian Affair of 1933 (II)', s. 352.
52 As'ad Daghir, a.g.e., s. 195-96.

SON SÖZ: BÜYÜK FAYSAL
(Sayfa 689-691)

1 Abu Khaldun Sati' al-Husri, *Safhat min al-Madhi al-Qarib*, s. 9-22.

Dizin

I. Albert (Belçika Kralı) 270, 678
I. Wilhelm (Kayzer) 243
II. Abdülhamid (Osmanlı Sultanı) 3-4, 8-9, 11-12, 15, 17, 19-21, 25-29, 37-38, 51, 246, 537
II. Faysal xxxiii
V. George (İngiltere Kralı) 121, 185, 226, 376-377, 384, 417, 592, 678, 684

128. Alay 87
129. Alay 87
130. Alay 87
1908 devrimi 27-28, 38, 40-41, 415, 509
1916 Antlaşması bkz. Sykes-Picot Antlaşması
22. Hicaz Tümeni 87
48. Tümen 141

Abadan 651
Abduh, Muhammed 191
Abdülhadi, Avni 156, 192, 220-222, 225, 235-236, 240, 247, 250, 256, 267, 271-272, 279, 291, 310, 312, 333, 366-367, 394, 402-404, 406
Abdülillah 16, 22, 28
Abdullah bin Hamza (Şerif) 116
Abdullah bin Hüseyin (Faysal'ın kardeşi, Mavera-i Ürdün Emiri) xxxii, xxxiv, 11, 14-16, 18-19, 22, 31-32, 41, 43, 46, 53-55, 57, 59-61, 67, 71, 73, 83, 86, 88-90, 99-100, 102-103, 107-108, 115, 149, 190-191, 199, 201, 205, 213, 294, 306, 337, 363, 381-382, 384, 387-391, 394-395, 400-404, 428, 430-431, 486, 497, 501, 529-530, 539, 568, 573-574, 576, 581, 646, 668, 674, 677
Abdülmecid (Osmanlı Sultanı) 568
Abha 30-31, 33
Abid, İzzet el- (Arap İzzet Paşa) 21, 246
Abyar Ali 82
Aden 248, 519, 573
Adile Hanım 19
Afnan, Said Hüseyin 216
Afula 364
Ağa Caferi 519, 521
Ağa Han 398
Ahali Grubu 676
Ahmed Rıza 26
Ahmet Ferit 646
Aix 593
Akabe 4, 107, 109-116, 124, 127, 129, 135, 137, 140-141, 164, 229, 231, 391, 572, 574, 593, 615
Aker 475
Akka 119, 179, 221
Alban, Muhammed Kadib 18
Aley 68, 77, 355
Alhamma 356
al-Istiqlal al-Arabi 166
Ali (Hz.) 5
Ali bin Hüseyin (Faysal'ın kardeşi, Hicaz Kralı) xxii, xxiv, xxvi-xxvii, 11, 14, 16, 19, 22, 54, 57-58, 73, 77-82, 85-86, 89-91, 94, 98, 103, 107-108, 115, 149, 205, 428, 497, 563, 572-573, 576, 580, 582, 607, 609, 611-612, 636, 640, 645, 669, 677
Ali Fuat 77
Ali, Mevlana Muhammed 373-374
Ali, Salih el- 345
Allenby, Edmund xxx, 113-114, 116, 125, 128, 131, 133-134, 139-140, 142-145, 151-155, 157-161, 163-164, 166, 172-174, 177-180, 183-188, 190, 195, 200, 202, 209, 225-226, 244, 263, 271, 285, 292-293, 296, 303-307, 311, 318, 323, 332, 337-339, 342-343, 350, 364, 372, 386

Almanya 45, 56-57, 59, 104, 220, 239, 243, 271, 377, 382, 636, 666
Alşi, Cemil el- 181, 283, 355, 357, 359
Altıncı Ordu (Osmanlı) 414
Alusi, Mahmud Şükrü el- 611
Amadiye 680
Amare 414
Amery, Leo 563, 566, 570-571, 585, 592, 619-620, 623
Amman 133-134, 143, 145, 152, 159, 289, 359, 364, 366, 401-403, 567-568, 573-574, 576-577, 581, 666, 670, 676-677
Ammun, Davud 261-262
Ammun, İskender 182
Anjar 350, 353, 355
Ankara 603, 632, 640, 648-649
Antakya 185, 323, 346
Antibes 668
Antonius, George 561
Apsley (Lord) 482-483
Arab Awakening [Arap Uyanışı] 561
Arab Bulletin 90
Arabistanlı Lawrence (film) xxxiv
Arabistanlı Lawrence (kişi) bkz. Lawrence, Thomas Edward
Arap Bürosu 87, 96, 104, 108, 110-111, 124, 135, 137, 173, 199, 626
Arap Edebiyat Kulübü 68
Arap Kongresi (1913) 41, 670-671, 686
Arap Kulübü 194, 196, 270, 286, 291, 295-296, 325-326, 333, 335
Arif Paşa 18
Armazani, Ali el- 68
Arslan, Adil xxiii, 350, 360, 377, 406
Arslan, Emin 252
Arslan, Şekip xxii-xxiv, 666, 668
Asali, Şükrü el- 69
Asıf Bey 80
Asi bin Attiya 108
Asir 10, 29-33, 46-47, 57, 71, 87, 392, 520
Asir Tümeni 87
Askeri, Cafer el- (Cafer Paşa) xxvi, 45, 104-105, 107, 113-115, 129, 131, 140, 143-144, 150, 154-155, 189, 205, 291, 324, 407-408, 429, 436, 439, 441, 469, 483, 496, 501, 509, 528, 533-534, 540, 545, 551, 583, 586, 592, 595-597, 686
Atatürk, bkz. Mustafa Kemal
Atiya, Rayih el- 408
Atraş, Nasib el- 62
Attasi, Haşim el- 296, 300, 334, 343
Ava, Saffet el- 17-18, 205, 291, 539, 601, 603, 609, 626
Avadi, Gat el- 516
Avusturya-Macaristan 39, 42, 57, 134, 377
Ayetullah Humeyni (İran Cumhurbaşkanı) xxvii
Ayetullahlar 464, 470, 508, 511, 513, 517-524, 527, 538-539, 649
Ayn, Seyyid Bekir Vahid el- 538
Azma, Yusuf el- 320, 323, 326, 344, 351-353, 355-356
Azmi, Muhammed Fevzi el- 164, 297-298
Azrak 156-161
Azzavi, Cemil el- 583

Baban, Celal 467
Bâb-ı Âli 6, 8-9, 16, 30, 54-55, 57, 61, 63-64, 77, 80-81, 83
Bağdadi, Abbas (hattat) 612
Bağdadi, Abbas Hilmi el- (sosyal tarihçi) 613
Bağdat 5, 39, 119, 121-122, 188, 267, 312, 328, 363, 377, 380-381, 392, 399-401, 405, 407-408, 411-420, 422-423, 425, 430-433, 435-436, 438-440, 442-445, 449-450, 453-456, 465, 472, 474, 476, 480-481, 483-484, 492, 506, 510, 512, 515-523, 525, 528-530, 535, 539, 543, 547, 551, 554-556, 560-561, 563, 565, 568-569, 573-576, 580-583, 587-588, 591-592, 596-597, 599, 601, 603, 608-610, 612-615, 618-619, 622-624, 632-633, 635-636, 640-642, 644-648, 650-652, 662, 666, 668-671, 674-676, 678, 680-682, 684, 686
Bağdat Nakibi bkz. Geylani, Abdülrahman el-
Bağdat Times 527
Bağımsızlığın Muhafızları Partisi 432
Bahreyn 413, 514
Bakuba 679
Balfour Beyannamesi xxxvi-xxxvii, 122-124, 133, 135, 137-138, 145, 153, 229, 234, 244, 265, 342, 361, 384, 387, 672-673
Balfour, Arthur 122, 128, 132, 163, 225-226, 231, 240, 247, 271, 381
Banyas 345
Barış Konferansı bkz. Paris Barış Konferansı
Barres, Maurice 312

Barrow, George 162, 165, 187
Bartholomew, William 163
Barudi, Mahmud Fahri el- 174, 291
Barzani, Mahmud 425, 507, 525, 555-556, 618
Basra 39, 60, 119, 122, 381, 408, 411-414, 417-420, 423-424, 433, 439-440, 456, 490, 507, 516-519, 521, 547, 574, 583, 587, 640, 651
Basri Paşa 79, 81
Basset, J. R. 132
Bassiuni, Yasin el- 15
Bazargan, Ali 467
Bedevi, Muhammed Ali el- 366
Bekaa Vadisi 182-183, 185-186, 196, 221, 284, 301, 310, 314, 320-323, 331, 350, 352-353, 361
Bekri, Ata el- 61-62
Bekri, Fevzi el- 56, 62
Bekri, Nesib el- 56, 79, 81, 112, 192-193, 207, 291, 328
Belfort 219
Bell, Gertrude 194, 216, 244, 271, 398, 432, 437-438, 443, 449-451, 453-456, 458-459, 464, 466, 476, 479, 481-482, 484, 487, 490, 508, 512-513, 523, 530, 534, 536-537, 539-540, 543, 545, 548, 551, 563, 567, 573-576, 579-582, 679
Belucistan 547
Bengal Mızraklıları 166
Bereket bin Muhammed 6
Bereket, Suphi 346
Bereketli Hilal 9, 665-669
Berlin 381
Berlin Kongresi 8
Berlin-Bağdat demiryolu 52
Bern 668, 682, 687
Berthelot, Philippe 312, 338, 363, 668
Bertrand, Emmanuel 218
Besmicihan 16
Beşinci Süvari Tümeni (İngiltere) 187
Beşir, Muhammed Mehdi el- 432, 444, 480, 487
Beyrut 40, 68-69, 81, 118, 128, 164-165, 170, 174, 181-186, 192, 195-196, 198, 201-203, 218, 279-281, 283-284, 289, 292-293, 301, 321, 325, 327, 330, 341, 347, 349-350, 353-355, 386, 561, 567, 588
Bilat 600-601, 606, 617-618
Bilgeliğin Yedi Sütunu xxxiv, 110, 150, 173
Bilim Enstitüsü 540
Bingazi 40
Bint Cbeyl 346
Bir Abbas 90
Birinci Balkan Savaşı 33, 44-45
Birinci Dünya Savaşı xxiii, xxxvi-xxxvii, 28, 33-34, 37-38, 40-41, 44, 49, 51, 55-56, 68, 117, 147, 257, 330, 348, 384, 647, 669, 690
Birinci Ordu (Osmanlı) 56
Birinci Tafila Muharebesi 141
Birüsseba 58, 116
Bitlis 75, 119
Bliss, Daniel 250
Bliss, Howard 250-251, 261-262
Blunt, Wilfrid Scawen 398
Boer Savaşı 118
Bolivar, Simon 690-691
Bombay 519
Bonsal, Stephen 268
Bosna 8
Bourdillon, Bernard 570, 583, 586, 598
Braham, Noel 487, 488
Bray, N. N. 380
Bremond, Eduard (Albay) 103, 106-108, 218-219, 221
Breslau 55-56
Briand, Aristide 400-401, 566, 568
Brooke-Popham, Robert 625
Brüksel 678
Bulfin, Edward 184, 201, 386
Bulletin de l'Asie Française 302
Burhaneddin Efendi 398
Büyük Ayetullahlar bkz. Ayetullahlar

Cabiri, İhsan el- xxiii, 357, 367-368, 371, 668
Cafer Hamandi 590
Caferi Gençliği Cemiyeti 425
Caix, Robert de 271-272, 274-275, 277, 279-280, 302, 315, 349, 388
Canonica, Pietro xxxiii, xxxv, 632-633
Cebel Emil 289, 346
Cemal Paşa 45, 51, 57-58, 60-62, 64-65, 67-71, 74-82, 84-85, 104, 108, 128-134, 145, 155-157, 162, 164, 166, 169, 174, 374
Cenevre 25, 476, 557, 560, 668, 680
Cernobbio 372-373
Cevad, Muhammed el- 445
Cevahiri, Muhammed Mehdi el- 589, 604-607

Cevdet, Ali 205, 323, 408, 441, 474, 484, 490, 511, 533, 541, 603, 610, 676
Cezairi, Abdülkadir el- 164, 166, 168, 170, 177
Cezairi, Abdülkerim el- 464
Cezairi, Emir Ömer el- 69, 164
Cezairi, Said el- 155-156, 164-166, 168, 170, 177, 181, 183, 199, 363
Chamberlain, Austen 596
Chauvel, Henry 163, 166, 168, 173
Churchill, Winston 150, 381, 385, 392-396, 398, 402, 404-405, 438, 457-458, 461, 469, 478-480, 490-491, 511, 524, 550, 585, 596
Cidde 4, 6, 15-16, 41, 43, 53, 87-88, 97, 114, 120-121, 132, 217, 242, 406-408, 519, 563, 572-573
Cimiez 568
Cizan 32
Clayton, Gilbert 72, 90, 104, 111, 120, 122, 137, 169, 174, 183-184, 186, 188, 199-200, 244, 291-293, 304, 370, 379, 598, 620, 622-624
Clemenceau, Georges (Fransa Başbakanı) 223, 226, 240, 243-244, 247-251, 261, 263, 270, 272-275, 277-281, 284, 293, 297, 302-303, 305, 311-317, 321-322, 325, 327-328, 330-331, 335, 341, 344-345, 348, 424
Como 371-374
Comte, Auguste 26
Cornwallis, Kinahan 87, 108, 173, 285, 306, 378-379, 389-392, 405, 408, 440-441, 459, 464, 485, 488, 513-514, 523, 527, 530, 535, 543, 559, 579, 582, 625-627
Coulondre (Yüzbaşı) 183-186
Cousse 335, 340, 353-354, 356
Cox, Percy 215, 398-401, 419-421, 436, 438-440, 442-443, 448-449, 454-459, 461, 463-465, 467-469, 472-480, 484-492, 507, 511, 513-515, 525, 530, 547-548, 550, 585, 598, 608, 620, 643
Crane, Charles 264, 301, 481
Crowe, Eyre 379, 389
Curzon, George (Dışişleri Bakanı) 132, 199, 227-228, 270, 304, 306, 308, 310-311, 318, 335, 337-340, 342, 344, 348, 363-365, 376-379, 381, 384, 388-391, 393-395, 401-402, 418, 424, 429, 558
Çadırcı, Rauf 545
Çanakkale 55, 60, 64, 397
Çarşafçı, Emin 486, 490
Çelebi, Abdül Hüseyin el- 639
Çöl Atlı Birlikleri 163

Daghir, Esad 46-47, 192, 298, 358, 686-687
Daily Express xxv, 515, 566
Daily Mail 249, 515, 598
Daladier 344
Dalaga 116
Daly, Arthur Crawford 586
Daniel, Menahem 601, 618
Dauk, Ömer el- 165, 181
Dawnay, Alan 142-144, 158-160
Dayrbaun 682-683, 686
De Bunsen Komitesi 118
Defteri, Mahmud Suphi el- 641
Delamain, Walter Sinclair 413
Delhi 593
Deraa 140, 145, 157-162, 167, 189, 358-360, 363, 366
Deriye 7
Derviş Bey 87
Deyr-i Zor 324, 424, 430-431
Dicle 438
Divaniye 422, 434, 440, 521
Diyala 435
Diyarbakır 75, 235, 241, 248, 555
Dobbs, Henry 494, 511, 513, 518, 523, 527-528, 530, 533, 535, 537-538, 542-551, 557, 560, 568, 575, 584-586, 592, 594-598, 617, 620-623, 643, 667
Doğu Hindistan Kumpanyası 385
Doğu Komitesi 132, 135, 137, 199, 217, 223, 228, 419-420
Dover 378, 678
Dördüncü Ordu (Osmanlı) 57, 62-63, 65, 69, 75-77, 80, 157, 159, 162
Dördüncü Süvari Tümeni (İngiltere) 187
Dörtler Konseyi 302
Dunn, Isobel 19
Durubi, Alaaddin el- 189, 357, 360
Durubi, Zeki el- 112
Duveyş, Faysal el- 467, 469, 645
Dünya Siyonist Kongresi bkz. Siyonizm ve Siyonistler

Easton 353
Ebu Nümey 5
Ebu Suheyr 434
Ebu Tabih, Abdül Muhsin 408, 468, 516, 531
Ebu Tayeh, Auda 108-109, 112, 141, 161, 166, 168
Echo de Paris 312
Edinburg 678
Edirne 44-45
EEF, bkz. Mısır Seferi Kuvveti
el-Ahali 676
el-Ahd 39-40, 62-63, 65, 72, 193-194, 286, 318, 324, 416, 425, 429-431
el-Ahram 329, 615
el-Asima 319, 353
el-Bilad 267
el-Camia el-Arabiya 52
el-Fatat 39-40, 56, 62-63, 65-67, 69, 112, 156-157, 170, 191-194, 220, 278, 286, 296-297, 323, 325, 328, 333
el-Hamra 90-91
el-Irak 521
el-İkha 638, 675
el-İkha el-Vatani 638
el-İstiklal 438, 469, 616
el-Kahtaniye 40, 135
el-Mufid 490
el-Mukattaf 328
el-Mutannabi 256
el-Müfid 69, 490
el-Nadi el-Arabi bkz. Arap Kulübü
el-Umma 560
Emanullah Han 634
Emir Faysal (bin Suud'un oğlu) 646, 669
Enver Paşa 45-46, 51, 54, 57-58, 60, 63-64, 75-77, 81-84, 156, 162
Erbil 525, 555
Eritre 30
er-Rafidain 490
Erskine, Beatrice ("Bayan Steuart Erskine") 180, 219
Erzurum 75, 119
eş-Şark 78, 166
et-Tekaddüm Partisi 626
Eyyubi, Esad el- 165, 168, 170, 181, 184-185, 189, 195-196
Eyyubi, Şükrü el- 165, 168, 170, 181, 184-185, 189, 195-196
Fahrettin Paşa 79, 81-82, 86-87, 90-91, 98, 100, 201
Fahri, Hamid 140-141
Faruki, Muhammed Şerif el- 72, 88, 105, 111
Fatma (Hazreti Muhammed'in kızı) 5
Faysal bin Hüseyin (Suriye Kralı, Irak Kralı)
ailesi 11-12, 571-577, 580-581
Abdullah (kardeşi) bkz. Abdullah bin Hüseyin
Ali (kardeşi) bkz. Ali bin Hüseyin
Ali bin Muhammed (büyükbabası) 7
Gazi (oğlu) bkz. Gazi bin Faysal
Hüseyin (babası) bkz. Hüseyin bin Ali
Huzeyma (eşi) 22-23, 575, 580-581
İzzet (kızı) 21
Misbah (baldızı) 22
Muhammed bin Avn (atası, Mekke Şerifi) 7, 11
Rafia (kızı) 21
Rayiha (kızı) 21
Şerife Abdiye (annesi) 11
Zeyd (kardeşi) bkz. Zeyd bin Hüseyin
babasıyla ilişkileri 154-155, 250
cenazesi xxvi-xxix
çocukluğu 12-17
dini inancı 612-613
doğumu 9-11
eğitimi 14-15, 18
ekonomik durumu 609-611
evliliği 22-23
fiziksel özellikleri 19, 34-35
Irak Krallığı'na adaylığı 363, 379, 383-401, 407
Irak Krallığı'na seçilmesi 448-449, 456-457
kadınlarla ilişkileri 529-530, 641-642
kişiliği 19, 34-36, 152
konuşmaları 196-197, 247-248, 283, 287-289, 295, 325-326, 351, 354-355, 440, 442, 450-451, 459, 536, 638
Meclis-i Mebusan üyeliği 43-44
mektupları
Cemal Paşa 134
Edmund Allenby 202, 304
Felix Frankfurter 266-267
Georges Clemenceau 278
Henri Gouraud 332
Hubert Young 672
Leo Amery 570

Lloyd George 305, 312, 314, 346, 374, 400
Lord Curzon 339, 376, 393
Percy Cox 511
Şerif Hüseyin 33, 74, 110, 112, 156, 194-195, 202, 221, 224, 231-232, 241, 250, 338, 344, 365-366, 375
Woodrow Wilson 264
Zeyd 232, 236, 251, 275, 305, 310, 382, 400
nişanları 220, 225
ölümü xxv-xxvi, 687
portre ve heykelleri xxxiii-xxxv, 611, 632
sağlığı xxi-xxii, xxiv-xxv, 32-33, 487-489, 560-563, 681-682, 685
sefer ve savaşları 29, 31-33, 46, 53, 85-86, 89-90, 95, 101-102, 112-113, 141-142, 144-145, 356
Akabe baskını 110-115
seyahatleri
Aix 593
Ankara 648
Bağdat 443-444
Basra 440
Belçika 271
Beyrut 201
Brüksel 678
Cidde 121
Frankfurt 220
Halep 295
İskoçya xxi
İstanbul 16, 44, 55, 58, 61, 648
İsviçre xxii-xxiii, 370, 681
Kahire 677
Kerbela 441-442
Kıbrıs 593
Kudüs 65, 677
Londra xxi, 306, 378, 562, 678
Lyon 218
Marsilya 218
Medine 75, 79
Napoli 678
Necef 415, 422, 428, 433-34, 441-42, 448, 456, 463, 467, 470, 484, 505, 507-8, 519-21, 523, 604, 606, 636, 639
Paris 220, 239, 311-312, 566
Roma 279, 632
Suriye 46
Şam 61, 64-65, 74
Tahran 650
siyasi temasları
V. George xxi, 225, 384, 678
Albert (Belçika Kralı) 678
Arthur Balfour 224
Edmund Allenby 172, 178, 187, 306, 311
François Georges-Picot 293
Fuad (Mısır Kralı) 677
Georges Clemenceau 272
Haim Weizmann 137-139, 231, 233, 308, 386
Leo Amery 563
Lloyd George 275, 306, 307
Lord Curzon 227, 306, 311, 393, 395
Mor Şimun 680
Mustafa Kemal 648
Raymond Poincare 220
Stephen Pichon 220
tahta çıkışı (Suriye Krallığı) 334-335
tahta çıkış töreni (Irak Krallığı) 458-459
Faysal-Clemenceau Antlaşması 315, 322, 325, 328, 331, 345, 348
Felluce 418, 435, 552
Ferdinand (Arşidük) 55
Fez 30
Filistin 9, 42, 58, 76, 103, 107, 114, 116-120, 122-124, 128, 130-133, 136-140, 142, 144, 153, 157, 159, 173, 179, 199, 217, 223, 229-236, 244, 247, 254, 263, 265-269, 274-275, 281, 289, 292, 294, 297, 300-306, 308-309, 321, 331, 333-335, 338, 341-343, 346, 349, 352, 359-361, 363-364, 367, 369, 375, 381, 383-388, 394, 397, 406, 419, 482, 558, 561, 568, 588, 593, 618-619, 623, 665-667, 669-674, 677
Filistin Kongresi 333
Firdevsi 677
Firozbadi, Seyyid Muhammed el- 523
Fisher, H. A. L. 476
Fox 88
France, Anatole 212, 256-257, 606
Frankfurt 220
Frankfurter, Felix 265-268
Fransa-Prusya Savaşı 243
Fransız Rivierası 568
Friedman, Lloyd 267

Fuad (Mısır Kralı) 668, 677
Fuat Bey (Albay) 69

Galiçya 70
Galip Paşa 58, 64, 87-88
Ganem, Şükrü 251, 261, 279
Gannam, Razuk 616
Garbett, C. G. 379
Garland, Herbert 105
Gaulis, Berthe 331
Gazze 116
Gazi bin Faysal (Faysal'ın oğlu, Irak Kralı) xxviii, 23, 493, 520, 529, 531, 573-575, 579, 581, 682, 685-686
Gelibolu 64, 72, 74, 117
Genç Osmanlılar 3
George, David Lloyd 223, 227, 247-249, 252, 261, 263, 270, 273, 275-276, 278, 302-303, 305-307, 310-314, 335, 341-342, 344, 346, 367, 371, 374, 379, 381, 387, 389, 398, 400-401, 424, 483, 511-512, 524, 542
Georges-Picot, François 118, 194, 198, 272, 279, 284, 292-294
Geylani Ailesi 398, 490, 584, 675
Geylani, Abdülkadir 445
Geylani, Abdülrahman el- (Bağdat Nakibi) 398, 408, 411, 416, 420, 423, 436, 438, 445, 448
Geylani, Raşid Ali el- (Irak Başbakanı) 582, 597, 602-3, 626, 638, 664, 675, 681
Gita, Muhammed Hüseyin Kâşif el- 666
Gleichen, Feo 580
Gloucester 203, 217-218
Goeben 55-56
Goubeau 356
Gouraud, Henri 220, 312, 314-315, 321-322, 324-325, 327, 330-332, 335-336, 338-340, 345-347-350, 352-356, 358, 361, 365-366, 375, 388, 431, 577
Gout, Jean 218, 240, 243, 246, 258, 271, 279
Goybet (General) 354, 357
Graham, George 363
Grandi, Dino 632
Graves, Philip 488-489
Grey, Edward (Dışişleri Bakanı) 72-73, 117-118
Groppa, Fritz 377
Guinness, Walter 391-392
Guveyra 127, 140

Habibullah (Afgan Kralı) 317
Hac Sikkar, Abdülvahid el- 426, 463, 468, 511, 535
Hac, Abdullah el- 602
Haddad, Gabriel 189, 304-306, 370-372, 374, 378, 381, 389, 393, 401
Hafız (Şair) 677
Hakkâri 679
Halabi, Abdül Hüseyin el- 445, 634
Haldane, Aylmer 380, 434, 443
Halep 73, 119, 174, 180, 186-189, 191, 194, 196, 200-201, 221, 270, 289, 291, 295, 301, 303, 312, 324, 331, 345-350, 356, 370, 429, 648, 666
Halide Edib 69
Halidi, Tevfik el- 464, 470, 485
Halil Paşa 417-418
Halil, Abdülkerim el- 68
Halil, Murad el- 472
Halisi, Hasan el- 518
Halisi, Mehdi el- (Ayetullah) 453-456, 466-467, 470, 480, 483-484, 486, 490, 506, 508, 513, 516-521, 527, 529, 537-538, 649
Halisi, Muhammed Mehdi el- 453, 480, 489, 506
Hama 73, 119, 187, 191, 196, 289, 303, 312
Hamedan 650, 679
Han, Abdülhamid Esad 474
Han, Hamid 442
Hanakin 539, 577, 609-610, 650
Hannanu, İbrahim 346
Haras Partisi (Haras el-İstiklal) 425, 446
Hardinge 88, 102, 105
Hardinge, Charles (Lord) 342, 350, 371, 378-379
Hart, Basil Liddell 133-134, 146, 149
Hartiye 580, 609-610, 641, 646, 685
Hasan (Hazreti Muhammed'in torunu) 5
Hasan, Abdül Rezzak el- 665
Hasani, Bedreddin el- 66, 130
Haşimi, Taha el- 354, 680
Haşimi, Yasin el- 45, 62-63, 66, 189, 192, 304, 314, 318, 328, 344, 349, 352, 354, 430, 480-481, 484, 490, 497, 536-537, 540-541, 551, 559-560, 571, 597, 626, 628-629, 634, 636, 638, 640, 655, 664, 667, 670, 672, 675
Hatip, Abdülmalik el- 368, 375, 381

Hatip, Fuad el- 121, 291, 305-306
Hatip, Muhib el-Din el- 319
Havran 92, 161, 202, 289, 291, 359-360, 366
Haydar, Ali (Şerif) 18, 28, 99
Haydar, Rüstem xxiv, xxvi, 156, 161-162, 172, 181, 183, 192, 204, 211-212, 220, 225, 227, 245, 256, 258, 266-267, 271, 275, 279, 291, 298-299, 308, 312, 341, 371, 389, 408, 447, 466, 487, 516, 529, 545, 579, 601, 612, 617, 649, 668, 671, 676
Haydar, Salih 68
Haydari, Davud el- 537
Haydari, İbrahim el- 555
Hayfa 119, 168, 305, 350, 359-360, 363-364, 367, 369, 667, 676
Hayyun, Salim el- 540
Headlam, E. H. 682
Hengam 433, 484, 490, 514
Hennef 377
Hicaz 4-7, 11, 16-17, 25, 27-29, 32-35, 39, 41-44, 46, 51-55, 57-58, 60, 66, 70-71, 74-82, 84, 86-87, 89-91, 93-94, 96-99, 102-103, 106-108, 110, 116, 148-149, 152, 179, 191, 195, 218-219, 231, 239-241, 243, 246, 248-249, 252, 264, 267, 291, 294-295, 317, 337, 343, 345, 359-361, 368, 371-372, 376, 380, 382-383, 387-389, 393-394, 399-400, 403-408, 416, 427-429, 446, 468, 489, 529, 539, 551, 572-573, 580, 593, 611, 644-645, 665, 669, 674
Hicaz demiryolu 28, 52, 54, 87, 89, 91, 100, 102-103, 106-108, 111, 113, 127, 140, 145, 153, 157-158, 161, 166, 356, 358, 364, 428, 563
Hilla 434, 441-442, 472, 518, 521, 639
Hilli, Seyyid Bekir el- 639
Hilmi, İbrahim 568
Hindi, Hasan el- 355
Hindi, Mirza Muhammed el- 467
Hindistan Bakanlığı 199, 227, 270, 336, 378, 380-381, 383, 393, 396, 418, 424, 436, 564
Hindistan Hilafet Hareketi 373, 551
Hindistan Seferi Kuvveti (IEF 'D') 413
Hirtzel, Arthur 199, 243, 378, 381, 418
Hizb en-Nahda (Yeniden Doğuş Partisi) 486
Hizb ül-Hür (Hür Parti) 486, 508
Hizb ül-İttihad es-Suri (Suriye Birlik Partisi) 297
Hizb ül-Muhalas (Selamet Partisi) 517
Hizb ül-Vatani (Vatan Partisi) 486
Hizb ül-Vatani es-Suri (Suriye Vatan Partisi) 297, 328
HMS *Clematis* 573
HMS *Despatch* xxvi
HMS *Orion* 227
HMS *Renown* 678
Hoare, Reginald 650
Hogarth, David George 87, 104, 124, 134, 230, 235, 385
Holt, Vyvyan 549
House, Edward 245, 264-265, 272, 278
Hoveyk, Sadullah 347
Hudeyde 30
Hugo, Victor 256
Humphrys, Francis 629, 634, 643-645, 652, 666, 670, 674, 685
Humus 41, 73, 119, 187, 194, 196, 201, 221, 289, 303, 312, 561
Huri, Faris el- 165, 252, 667-668
Husri, Sati el- 272, 355, 357-358, 367-368, 370, 541, 573-574, 588-590, 605, 662, 665, 689
Huvayık, Elias 183
Huzeyri, Abdülkadir el- 516
Hürriyet ve İtilaf Partisi 41-42, 44-45
Hüseyin (Ürdün Kralı) xxxv
Hüseyin bin Ali (Faysal'ın babası, Mekke Şerifi) xxxvii, 11-12, 15-18, 28-34, 41, 43-44, 46, 52-59, 61-63, 65-67, 70-84, 87-90, 97-99, 101, 103, 105-106, 111, 114-116, 118, 120-124, 129-133, 135-136, 145-146, 148, 153-155, 158, 163-166, 168, 174, 180, 190, 194-195, 200-202, 226, 230, 241-242, 244, 250, 263, 287, 294-295, 304, 306-308, 310, 329, 337-338, 360-361, 365, 367-368, 370, 374, 376-377, 383-384, 388-390, 393-394, 400-401, 407-408, 420, 422, 424, 426-429, 442, 446, 467-468, 507, 519-520, 530, 539, 567, 572-577, 588, 593, 611, 672
Hüseyin bin Mübarek 86
Hüseyin, Faiz el- 92, 108, 150, 155-156, 204, 252
Hüseyin-McMahon muhaberatı 71-74, 123, 136, 241, 244, 250, 263, 368, 389, 394, 424, 427

Irak Kongresi 335, 429-431
Irak Müzesi 581-582
Iraq Petroleum Company 667

İç Suriye 111, 186, 300, 305, 335
İdlip 346
İdrisi 29-33, 56, 71, 84, 393, 520
IEF, bkz. Hindistan Seferi Kuvveti
İkinci Balkan Savaşı 44-45
İkinci Siyonist Kongresi bkz. Siyonizm ve Siyonistler
İmam Yahya 71
İngiliz Siyonist Federasyonu bkz. Siyonizm ve Siyonistler
İngiltere-Irak Antlaşması (1922) 476-477, 480-481, 483-484, 507, 510-511, 514-515, 533, 536, 540, 543-546, 548-551, 553, 561
İngiltere-Irak Antlaşması (1926) 570-571, 579
İngiltere-Irak Antlaşması (1927) 591-593, 596-597, 599, 619, 623-624, 646
İngiltere-Irak Antlaşması (1930) 629, 631, 634-638, 643, 651, 655, 664, 666-667, 676, 679
İngiltere Temsilciliği 407, 451, 469-474, 477-478, 481, 484, 490, 506, 509, 512-513, 517, 523, 526-530, 533, 535, 537, 540-541, 544, 550, 556, 559, 561, 570, 572, 581-586, 591-597, 599-600, 616-621, 623, 625, 628-629, 633-634, 642-643, 649, 656, 667, 672
İngiltere-Türkiye-Irak Antlaşması (1926) 571
İran 229, 398, 414-415, 478, 489-490, 507, 514, 517, 520-523, 538, 547, 549, 567-568, 587, 594, 605, 608, 631-632, 649-651, 655, 663, 665-666, 677, 679
İrşat Kulübü 612
İsa, İsa el- 291
İsfahani, Ebul Hasan el- 216, 425, 435, 470, 508, 521, 538
İskenderiye 55, 305, 364, 562, 568, 678, 687
İskenderun 65, 73, 173, 179, 199, 229, 235, 248, 346
İslam Kongresi 670
İsmail Hakkı (Beyrut Valisi) 181
İsmail, Yakup 680
İsmailiye (gemi) 55
İsmailiye Taburu 115
İsrail 690
İstanbul 7, 9, 11-12, 15-19, 21-22, 25-27, 29-30, 32, 34, 38, 41, 43-44, 46, 52-53, 55, 58, 60-61, 63-65, 70-71, 74, 76-77, 80, 84-85, 99, 104, 117, 119, 156-157, 162, 164, 188-189, 192, 194, 301, 369-370, 427, 509, 528, 558, 576, 648-649
İstiklal Muhafızları (Haras al-Istiqlal) bkz. Haras Partisi
İstiklal Partisi 193, 296-298, 670
İsviçre 367, 370-371, 668, 681, 685-686
İtalya-Osmanlı Savaşı 33
İTC bkz. İttihat ve Terakki Cemiyeti
İtilaf devletleri xxi, xxx, 56-57, 59, 64-66, 70-71, 76, 84, 93, 98-99, 105-107, 111, 114, 116-120, 124-125, 130-136, 139-140, 174, 178, 180, 184, 186-188, 192, 194, 198, 202, 217, 220, 222-223, 237, 239-242, 246, 249, 261, 263-265, 269-271, 275, 283, 287, 291-292, 295-297, 299, 303-304, 310-311, 314, 324, 332-341, 343-344, 361, 368-370, 373-374, 379, 399-401, 428, 515, 522, 555, 672, 689
İttihadı Osmani 26
İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) 26-29, 37, 39, 41-46, 51-53, 55, 57-58, 60-62, 64, 67, 75, 80, 104, 156, 246, 272, 415-416, 509
İzmir 55, 511
İzmir Tümeni 90
İzvestiya 128
İzzeddin 16-17

Jabotinsky, Zeer 387
James, William 678
Jantu 407
Jaryan, Aday el- 472
Jeffries, J. M. N. 332
John, Augustus xxxiv, 611
Joyce, Pierce Charles 105, 108, 111, 115-116, 127, 137-140, 142, 158, 160, 163, 173, 443
Jön Türkler 25-27, 38, 64, 118, 371

Kabil 547
Kabuli, Muhammed Hüseyin Han el- 490
Kaddur bin Gabrit 219-220, 246, 272-275
Kadri, Ahmed 66, 156-157, 161, 168, 196, 204, 212, 219-220, 225, 247, 271, 278, 291, 305, 315, 367-368
Kadri, Tahsin xxiv-xxv, 156, 204, 211, 291, 305, 368, 408, 530, 564, 601, 676

Kahire 30, 46, 52-53, 59, 61, 71-72, 76, 83, 87, 89-91, 94, 97-98, 103-105, 110-111, 120-121, 124, 133-135, 137, 173, 199, 217, 285, 396, 406-407, 436, 568, 623, 677, 686-687
Kahire Konferansı 392, 396-402, 404-405, 407, 465, 478
Kantara 368, 407
Kanun-i Esasi 3, 25, 27
Karami, Abdülhamid 201
Kasrışirin 547
Kassab, Abdülaziz el- 474, 556-557, 628
Kassab, Kamil el- 319, 326, 334, 337, 343-344, 355
Kavakibi, Abdülrahman el- 191
Kazım, Musa el- 445
Kazimiye 418, 422, 445, 453, 455, 459, 466-467, 470, 482, 484, 490, 507-508, 513-514, 517-520, 590, 597
Kazvini, Seyyid Muhammed Ali el- 441
Keduri, Eliezer Salih 563
Kellermann (Kontes) 240, 256
Kerbela 422, 425-426, 433-434, 441-442, 456, 464, 467-468, 470-472, 474, 505, 521, 591, 639
Kerbela Konferansı 470, 472-473, 475, 481
Kerkük 119, 456, 525, 555, 583, 619
Kerr, Philip 387, 389
Kıble 155
Kıbrıs 16, 574, 593, 685
Kırım Savaşı 20
Kifil 434
Kilidar, Abbas el- 442
Kilikya 65, 118, 185, 229, 270, 294, 301, 303, 315, 324, 327, 330-331, 336, 339-340, 345, 347-349, 370
King, Charles (işadamı) 264
King-Crane Komisyonu bkz. Soruşturma Komisyonu
Kinmochi, Saionji 247
Kisve 172, 356-357
Kitchener, Herbert (Lord) 53-54, 59, 63, 67, 118-119
Kocher, Albert xxi-xxii, xxiv-xxv
Koloniler Bakanlığı 270, 381, 385, 396-398, 464, 476-477, 490, 511, 513, 535, 542-544, 546, 557, 560, 570-571, 574, 579, 583-586, 592-593, 595, 619-624, 668
Konfide 31-32, 87
Konfide Muharebesi 31-33
Korsika 347
Köln 377
Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF, Royal Air Force) 395-396, 468, 490, 514, 523, 525, 555, 564-565, 640, 644, 657, 678-679, 685
Kraliyet Tarım Cemiyeti 609
Kubba, Abdülresul 486, 490
Kudüs 65, 79, 128, 139, 144, 157, 172, 179, 364, 402, 405, 561, 574, 670, 677
Kurna 413
Kut 90-91, 414, 417, 422, 516, 609, 675
Kutayfi, Süleyman el- 518
Kuvaira 116
Kuvvetli, Şükrü el- 406
Kuz 31
Kuzey Ordusu 103-105, 107, 114-117, 121, 127, 129, 135-137, 140-145, 148, 150, 152-155, 157-159, 161, 180, 189, 225, 379, 391, 443, 447
Küçük Cemal Paşa 132-134, 155, 162, 166
Küçük Said Paşa 21
Kürdistan 424-425, 465, 507, 524-526, 586, 613, 618, 635

L'Information 266
L'Intransigeant xxxi
Lady Paget xxiv-xxv, 502
Lajna 319, 323, 325-326, 328
Lang, Cosmo Gordon 684
Lansing, Robert 247, 252-255, 262
Laszlo, Philip de 611
Law, Bonar 306, 385, 511, 515
Lawrence, Thomas Edward xxxii, xxxiv, 34-35, 86, 90-93, 96, 100-101, 104-107, 109-110, 112-114, 116, 119, 123, 133-134, 137-139, 141-142, 146, 148-150, 153-155, 158-161, 166, 168, 170, 173-174, 183, 198-200, 204, 206, 211, 213, 218, 221, 224-228, 230-236, 240, 244, 247-248, 252-255, 264, 266-269, 271-273, 275-281, 311, 335, 379-380, 385, 387, 389, 391-393, 396-399, 402, 404-405, 407, 420, 457, 463, 563-566, 684
Lazkiye 185, 301, 323, 345
Le Figaro 256
Le Journal des Debats 257
Le Journal xxxi
Le Matin 256, 266, 280

Le Temps xxxi, 243, 250, 256
Leachman (Albay) 435
Libya 9, 32, 37, 104, 154
Lindsay, Ronald 393-394
Lith 87
London Daily Herald 610
London Jewish Chronicle 309
Londra 59, 98-99, 103, 111, 117-118, 134-135, 172, 198, 217-218, 220-221, 223, 225, 227, 231, 234, 236-237, 239, 241, 244, 250, 305-307, 309, 324, 338, 340-341, 370-372, 374-379, 381-385, 388, 391-392, 399-404, 414, 418-419, 423-424, 430, 434, 436, 464, 468, 475-476, 478, 481, 485-487, 491-492, 511, 519, 533-534, 550, 562, 564, 566, 581, 583, 591-593, 595-596, 600, 623-624, 626, 634-635, 641-642, 646, 670, 674, 678, 685-686
Londra Antlaşması 44
Lorraine, Percy 523
Lozan Antlaşması 515, 524-525, 555, 558
Lupin 645
Luzern 371
Lübnan 9, 56, 68-69, 73-74, 162, 165, 170, 173-174, 179, 181-186, 189, 191, 195, 199-200, 202-203, 218, 221, 229, 243-244, 246-247, 252, 258, 262-263, 279, 283, 289-290, 300-302, 313, 315, 322-323, 330, 334-335, 338, 345-347, 352, 361, 383, 399, 406, 476, 665, 669
Lütfullah, George 371, 374
Lütfullah, Habib 371, 376
Lyautey (Mareşal) 330
Lyon 218-219, 279, 330
Lyon Ticaret Odası 218, 330

Maaluf (Hekim Albay) 487-489
Maan 109, 112, 115-116, 132, 140, 143-145, 156-157, 366, 387
Macandrew, Henry John 187-188
MacDonald, Ramsay 535
Macdonough, George 199
Mafai, Cemil el- 115
Mahmassani, Muhammed 68
Mahmut Şevket Paşa 44
Makedonya 8, 27
Mallet, Louis 379
Mandil, Abdüllatif el- 440, 472
Mansuri, Ali el- 15
Maraş 330
Marayvid, Ahmed el- 165, 298, 576-577
Mardin 513, 555
Marmaris 413
Marrs, Richard 380-381
Marshall (Binbaşı) 408
Mary (İngiltere Kraliçesi) xxi-xxii
Maude, Stanley xxviii, 121, 414, 417, 419, 449
Mavera-i Ürdün 119, 186, 249, 301, 359-360, 369, 383-384, 386-388, 395, 397, 400, 402, 539, 572, 593, 669, 673-674
Maxwell, John 72
Maysalun 355-356, 362, 365-366
McMahon, Henry 71-74, 80, 99, 120, 123, 136, 225, 237, 241, 244, 250, 263, 307, 361, 368, 389, 394, 424, 427
Medine 4-7, 10, 28-29, 41, 46, 54, 58, 73-79, 81-82, 85-91, 94-96, 98, 100-103, 106-107, 111, 115-116, 129, 132, 143, 149, 201, 364, 374, 393, 573, 580
Mehmed Ali (Mısır Valisi) 7, 9
Mehmed Reşad (Sultan) 57, 156
Mehmed Tevfik Efendi 18
Meinertzhagen, Richard 304, 318, 320, 327
Mekke 4-7, 10-12, 14-15, 17, 22, 25, 27, 28-34, 37, 41, 43-44, 52-53, 56, 58-60, 62-67, 72-73, 75-77, 79, 81-84, 87-91, 96, 101-103, 106, 114, 119, 129, 143, 146, 149, 155, 164-165, 180, 191, 203, 253, 374, 376, 393, 399, 404-405, 407-408, 421-422, 427-428, 441, 446, 530, 552, 571, 575, 577, 611
Metz 220
Mezopotamya 60, 90, 96, 140, 157, 179, 199, 217, 229, 243, 263, 274-275, 306, 311, 324, 338, 341-342, 349, 363, 369, 379-382, 398-399, 405, 411, 413-420, 424, 459, 463, 547
Mısır 3, 6-9, 40-41, 46, 52-55, 58, 71-72, 88, 90, 97, 104, 106-107, 113-115, 121, 125, 127, 157, 297, 321, 367-368, 372, 376, 381, 393, 397-399, 403, 405-408, 476, 489, 514, 561, 595, 610, 620, 623, 668, 685-686
Mısır Seferi Kuvveti (EEF) 103, 106, 114, 125, 127, 139-140, 142, 145, 157, 160, 163, 306
Mısri, Aziz Ali el- 40, 97-98

Midfai, Cemil el- 431
Midhat Paşa 20
Milano 370-371, 377
Millerand, Alexandre 316, 328, 330, 341, 348-349
Milletler Cemiyeti xxi, xxiii, 248-249, 266, 277, 288, 307, 328, 342, 376, 382, 405, 435, 461, 476, 478, 483, 505, 515, 525, 536, 542, 545, 553, 555, 567, 569-571, 585, 592-596, 621, 623-625, 637-639, 651-652, 664, 671, 679, 684
Milli Blok 668
Milli Müdafaa Komitesi 318
Milner, Alfred (Lord) 270
Mişhab 433
Monahan, James Henry 43
Mond, Alfred 618-619, 671
Mondros Ateşkes Antlaşması 186, 188, 201
Mondros Mütarekesi bkz. Mondros Ateşkes Antlaşması
Montagu, Edwin Samuel 227
Mor Şimun (Patrik) xxii, 679-681, 685
Morning Post 482-483
Moskova 119
Muayyad, Şefik 69
Muhammara 56, 398, 412, 438, 475, 651
Muhammara Antlaşması 475
Muhammed (Hz.) xxviii, 5, 10-11, 13, 65, 75, 78-80, 93, 142, 432, 447, 450, 452, 458, 563, 612, 650
Muhlis, Mevlut 96, 104, 107, 115, 143, 470, 526
Muntada (edebiyat kulübü) 194
Murray, Archibald 113
Musayab 422, 434
Mussolini, Benito 632-633, 676
Mustafa Kemal 161-162, 187-188, 298, 314, 320, 324, 329, 337, 348, 352, 369, 388, 462, 464, 478, 511-513, 524, 528, 539, 557, 631-634, 647-648, 655
Musul Vilayeti 39, 72, 119, 200, 223, 281, 294, 411-412, 415, 421-425, 430-431, 456, 465, 471, 506-507, 510, 512-513, 515-516, 524-525, 527, 535, 543, 546, 553-560, 563, 566, 569-571, 579, 583, 603, 613, 615, 646-648, 662, 666, 679-681
Musul Soruşturma Komisyonu 555-557, 559, 561, 569-570
Mutedil Hürriyetperveran Partisi 42
Müderris, Fehmi el- 378, 487, 588, 603
Müdevvere 141-142
Münih 377
Müştak, Talip 603

Nabut, Halil İbrahim en- xxxi
Naini, Mirza Hüseyin en- 470, 521
Naip, Abdülvahap en- 470
Nakip, Seyyid Talip en- 417, 438
Namur, Yusuf 284
Napoli 367-370, 678
Nasır (Mısır Devlet Başkanı) xxvii
Nasır bin Ali 22, 112-113, 115, 137, 140, 150, 161, 166, 168, 172-173, 187, 291, 328
Nasif, Muhammed 611
Nasiriye 422, 440, 468, 484, 509
Natur, Tevfik el- 40
Necef 415, 422, 428, 433-434, 441-442, 456, 463, 467, 470, 484, 505, 507-508, 519-521, 523, 526, 604, 606, 636, 639
Necid 4, 7, 29, 71, 96, 167, 468, 475-476, 478, 507, 552, 572, 587, 611, 644
Neşet, Sabih 555, 557, 647
Newcombe, Stewart Francis 105, 121-122
Nice 568
Nima, Mustafa 323
Nizip 513
Norberry (Binbaşı) 433
Northbrook 408, 437, 439, 441, 446
Nsuli, Enis Zekeriya 588-590, 597, 665
Nutuk 648

Observer 380
OETA-E (İşgal Edilmiş Düşman Toprağı Yönetimi - Doğu) 180, 186, 190, 194, 291, 296, 323
OETA-N (İşgal Edilmiş Düşman Toprağı Yönetimi - Kuzey) 179
OETA-S (İşgal Edilmiş Düşman Toprağı Yönetimi - Güney) 179
OETA-W (İşgal Edilmiş Düşman Toprağı Yönetimi - Batı) 179, 186, 323
Ogilvie-Forbes, George 680, 685
Onlar Konseyi 245-247, 250-251, 254, 261-262, 265, 269
Orlando, Vittorio 247-258, 253
Ormsby-Gore, William 391-392
Osmanlı İmparatorluğu xxi, xxxiv, xxxvi, 3-10, 12, 16-22, 25-33, 37-44, 46, 52, 54-73,

75-81, 83-91, 94-99, 102-104, 107, 109, 112-113, 116-121, 125, 127-132, 138, 140-141, 147-148, 150-151, 155, 157, 159-161, 163-166, 170, 174, 178-179, 181, 185-192, 198, 200, 223, 255, 258, 261, 263, 270, 285, 287-288, 291, 294, 296, 301, 306, 313, 318, 324, 361, 370, 375, 383, 392, 398, 411-420, 424, 426-430, 444-445, 447-448, 450, 461-463, 466, 488, 506-507, 509, 517, 539, 541, 557-559, 563, 647, 659, 662, 665-666, 668, 675, 679, 689-690
Ostend 378, 678

Paçacı, Hamdi el- 480, 490
Paçacı, Muzahim el- 593, 640-641
Palmira 561
pan-İslamizm 8, 20, 26, 37, 67, 70, 324, 337, 381, 465, 522, 569, 668
Paris 25, 39-41, 103, 118, 157, 200, 203, 217-220, 222, 239-240, 253, 256, 262-264, 271-272, 276, 279-280, 287-288, 291, 294-296, 299, 301, 305-306, 311-312, 314, 316-317, 319-320, 324, 338-342, 349, 371, 424, 428, 461, 475, 562, 566-568, 668
Paris (harp gemisi) 279
Paris Barış Konferansı xxxi, xxxiv, xxxvi, 200, 217, 219-220, 222-225, 228, 230-231, 233, 239-241, 243, 245-255, 257, 261-262, 265-266, 268, 270, 276, 279, 287, 291, 299, 304, 306-307, 310-313, 315, 322, 325, 328, 332-333, 337, 339, 342-345, 347, 349, 359, 367, 371-372, 378, 387, 428, 481, 608, 615
Paterno (Başkonsolos) 357
Paulis (Albay) 555
Pavry, Bapsy xxiv-xxv
Pavry, Jal xxiv
Pawles (General) 304-305
Peake, Frederick 159
Pehlevi, Rıza bkz. Rıza Han
Petain, Philippe (Mareşal) 220
Peygamber bkz. Muhammed (Hz.)
Philby, John 398, 401, 408, 439-443, 454, 598
Pichon, Stephen (Dışişleri Bakanı) 186, 200, 220, 229, 240, 247-248, 251, 263
Piepape (Albay, vali) 185
Pire 55
Pisani, Rosario 115, 159, 210, 271
Poincare, Raymond (Fransa Cumhurbaşkanı) 219-220
Polk, Frank Lyon 312
Port Said 16, 184, 367-368, 403, 405, 457
Pravda 128
Prens Sabahattin 26

Raggi, Salvago 279
Rahab 12
Ramadi 418, 451
Ramsay, Arthur 595
Rarinjiya 434
Ratıp Paşa 16
Ravi, Ahmed er- 519, 529
Rayak 331, 345, 347-348, 350, 370
Refik, Avn el- 15
Reform Kulübü 540
Remzi, Hacı Ahmed 464
Reşid Paşa 19
Revanduz 514, 525
Reynaud, Paul 668
Rıza Han 523, 538, 568, 632, 650-651
Rıza, Raşid 52, 191, 353
Rihani, Emin 14, 453, 475, 478-479, 482, 488, 492, 604, 613, 633, 646, 648
Rikabi, Ali Rıza er- 62, 66, 165, 168-169, 177, 180, 183, 186, 188, 190, 192, 194, 251, 285, 287, 290, 304, 317, 320-323, 326, 337-338, 343
Riyad 572
Roma 279, 370, 372, 632, 650, 676
Romanya 8, 70
Roosevelt, Franklin xxxi
Rothschild, Walter (Lord) 122, 233, 237
Rumeyze 433-434
Rusafi, Maruf er- 448, 608
Rus-Türk Savaşı (1877-78) 4
Rüşdü, Fatima (tiyatrocu) 612

Saad, Habib es- 181
Sabia 30-31
Sacher, Harry 309
Saddam Hüseyin xxxv
Sadık, Abdül Hüseyin 289
Sadr, Hüseyin es- (Ayetullah) 490
Sadr, Seyyid Muhammed Hüseyin es- 408, 445, 455, 459, 480, 486, 490, 591, 605, 639

Sadun, Abdül Muhsin es- 472, 483, 493, 507-510, 517-519, 523-524, 526-528, 533, 537, 545, 560, 568, 570-571, 573, 582-583, 599-600, 613, 618-623, 625-628, 642, 667
Said, Muhammed 363
Said, Nuri es- (Nuri Said Paşa) xxiv, xxvi, xxxvi, 40, 45, 97, 104, 115, 140-141, 143-144, 150, 155, 158-159, 162, 168-169, 172-174, 187-188, 203, 205, 211, 219, 225, 247, 291, 309, 320-321, 338, 341, 343, 350, 357, 368, 376, 407, 470, 484, 486, 495, 498, 533, 541, 551, 556, 567, 571, 583, 586, 590, 600, 602, 623, 626, 629, 639, 650, 664, 669, 675-676, 682-683
Sakakini, Halil 157
Samarra 418, 465-467
Samuel, Herbert 234, 308-309, 360, 364-365, 367, 369, 386, 388
San Remo 340-341, 568
San Remo Antlaşması xxi, 342-344, 348, 350-351, 558
San Remo Konferansı 341-342, 432
Sanders, Liman von 56, 159
Sani'i, Ahmed es- 440
Sarıkamış 57
Sarrail, Maurice 567
Sason Efendi 436, 483
Sayyadi, Ebul Hüda es- 21
Selanik 27
Selman Pak Muharebesi 414, 417, 675
Semave 440
Senegal 340
Sevr Antlaşması 341, 400-401, 464, 512, 524, 555
Seydi Abdullah 552
Seyyid Abdülmehdi 586, 589
Seyyid Hasan 374
Seyyid Muhammed bin Ali bin Ahmed bin İdris bkz. İdrisi
Shaw Komisyonu 267
Shaw, Charlotte 564-565
Shaw, George Bernard 257, 564
Shelley 569
Shotwell, James 258
Shuckburgh, John 396, 593
Sıdkı, Bekir 680-686
Simele 683-685
Simon, John 670-671
Sina 65, 67, 74, 99, 110, 113, 413, 568
Sinderson, Harry 487-489, 493, 562, 564, 569, 645, 650, 676-678
Sirenayka 40
Siyonist Örgütü bkz. Siyonizm ve Siyonistler
Siyonizm ve Siyonist(ler) 42, 123-124, 137-139, 229-236, 244, 254, 261, 265-269, 275, 292, 299-300, 302, 308-309, 333-334, 341, 343, 361, 385-387, 482, 618-619, 670-673
  Dünya Siyonist Kongresi 234
  İkinci Siyonist Kongresi (1898) 42
  İngiliz Siyonist Federasyonu 137
  Siyonist Örgütü 265-267
Sloan, Alexander 632
Sokolov, Nahum 234, 265
Soruşturma Komisyonu 263-265, 271, 273-275, 278-279, 281, 283, 285, 288, 292-295, 297-303, 321, 555, 559, 561, 569-570
Sperling, Grace Dickinson xxxii
SS *Cordillere* 561
Stanton, Edward Alexander 364, 367, 385-386
Steed, Wickham 271
Sterling, Walter Francis 158
Storrs, Ronald 54, 67, 71, 86-87, 90-91, 364, 367, 561, 593
Strazburg 219-220
Strobi 368
Sunday Times 380
Sunusi, Ahmed es- 464
Sur 173, 182, 184, 346
Suriye Birlik Partisi 297
Suriye Kongresi 289, 296-297, 300-301, 320-321, 333-341, 343-344, 346, 351-353, 403, 429-430
Suriye Merkez Komitesi (Comite Central Syrien) 251
Suriye Milli Partisi 297, 328
Surrey 564
Suud, Abdülaziz bin (Necid Hükümdarı) xxii, 29, 56, 71, 294, 361, 383, 392-393, 398, 405, 468-469, 472, 475-476, 491, 497, 507, 514, 539, 552, 572-573, 596, 611, 644-646, 668-669, 674
Suveydi, Naci es- 189, 439, 464, 468, 516-517, 540, 545, 628-629, 650, 664
Suveydi, Tevfik es- 431, 466, 623, 645, 650-651, 672

Suveydi, Yusuf es- 408
Süleyman Askeri 414
Süleyman, Ali 451-452, 459, 472, 486, 506, 552
Süleyman, Hikmet 680
Süleymaniye 425, 456, 516, 525-526, 555, 637
Sürme Hatun 679
Süveyş 16, 57-58, 60, 70, 73-74, 76, 78-79, 81-82, 97, 113, 119, 368, 406-407
Süveyş Kanalı 16, 57, 70, 113, 368
Sykes, Mark 118, 120-123, 137, 140, 194, 230, 242, 247, 418-419
Sykes-Picot Antlaşması 103, 106, 111, 117, 119-121, 124, 128, 131-133, 135, 137, 145, 163, 170, 172-173, 177-180, 182, 185-186, 198-200, 202, 221, 223-224, 226-227, 231-232, 243-244, 257, 263, 269-270, 279, 294, 299, 302-303, 307, 311, 313, 315, 361, 419, 424

Şahbandar, Abdülrahman eş- 66, 104, 297, 326, 328, 343, 344, 346, 667
Şahbandar, Musa eş- xxv-xxvi
Şalan Ebul Javn 433, 468, 535
Şalan, Nuri eş- 62, 101, 108-109, 158-159, 161, 166, 168, 552
Şalaş, Ramazan 324
Şam 5, 28, 40, 46, 58, 60-68, 70-71, 73-74, 76-81, 85, 91, 101, 104, 108, 119, 145, 147, 155-174, 177-178, 180-185, 187-194, 196-200, 203, 218-219, 221, 249, 251, 254, 283-286, 292-293, 295-298, 300-301, 303, 310, 312-315, 319-321, 325-326, 328-331, 333, 336, 338, 341, 347-358, 360-361, 363, 366-367, 375, 378-379, 382, 391-392, 400, 406-407, 412, 428-430, 433, 441, 447, 480, 561, 565, 567, 577, 588, 619, 666-669
Şam Programı 300
Şam Protokolü 65, 72, 316
Şaşu, bin (tüccar) 445
Şaşu Köşkü 467, 531
Şattülarap 413, 439, 475, 560, 645, 649, 651
Şavi, Abdülmecid eş- 466
Şayba, Hasan eş- 41
Şehristani, Hibbetullah eş- 464
Şerif Şakir 115, 644
Şerif, Abdülrezzak 441
Şevket, Naci 583, 626, 641, 664, 675
Şevki, Ahmed 612
Şeyh Dari 435
Şeyh Davud, Ahmed eş- 450
Şeyh Hazal 398, 438
Şeyh Mahmud bkz. Barzani, Mahmud
Şibibi, Muhammed Bekir eş- 442, 599
Şibibi, Muhammed Rıza eş- 428, 431, 441-442, 446
Şirazi, Muhammed Rıza eş- 433
Şirazi, Muhammed Taki 425, 428, 433-434
Şirazlı Sadi 677
Şlaş, Abdül Muhsin 605
Şuaybe Muharebesi 96, 414, 428
Şukayr, Necip 341
Şukeyr, Said 286
Şunah 539

Tafila 140-141
Tagore, Rabindranat 608-609
Tahran 425, 463, 649-650
Taif 10-12, 32, 71, 87-88, 572
Taki, Ali 518
Talabi, Abdülaziz et- 608
Talat Paşa 45, 51, 54, 58, 60, 63-64, 84, 156
Tamimi, Ali et- xxvii
Tamimi, Emin et- 317
Tamimi, Muhammed et- 192
Taylor, Waters 327
Telafer 431
Teleki, Pal de 555, 559
Temsilcilik bkz. İngiltere Temsilciliği
Teşkilatı Esasiye Kanunu 507, 516, 536, 541, 549-551, 559
Tevfik Paşa 358
The Manchester Guardian 128
The New York Times 267
The Referee 623
The Times xxx, 225-226, 232-233, 235, 237, 271, 380, 463
Thomas, Bertram 441
Thomas, James (Jimmy) 535
Thomas, Lowell 148, 206
Thunderer xxx
Tikrit 96
Tilley, John 389
Timmen, Cafer Ebu et- 213, 446, 471-472, 482-483, 486, 490, 514, 636-638, 664, 672
Tohalla, İsmail Abbavi 683

Toulat (Fransız Albay) 280, 285, 305, 313, 335, 340, 355, 358
Townsend, Charles 90, 414, 417
Trablus / Trablusgarp 32-33, 37-38, 97, 182, 199-201, 279, 289, 346, 361
Trablusgarp Savaşı 40, 44
Trenchard, Hugh 396
Troçki, Lev 128
Turaba Muharebesi 294, 468
Turkish Petroleum Company (TPC) 557-560, 571, 667
Turnour, Edward 391

Umari, Hayreddin el- 603
Umari, Suphi el- 141, 166, 168-169, 354
Uraisi, Abdülgani el- 69
Urfa 555
Uzri, Abdülkerim el- 664

Üçüncü Ordu (Osmanlı) 27, 57

Vahabiler 6-7, 29, 294, 393, 405, 427, 467-468, 470-471, 475, 507, 551, 572, 574, 618, 644-645
Vahap, Muhammed el- 612
Vahdeddin (Osmanlı Sultanı) 568
Vahida 116, 144, 155-156
Varese 371
Vecih 87, 100-102, 104-110, 112-114, 120-121, 127, 372
Vehip Paşa 52-53, 55, 57-58, 60-61, 63-64
Venedik 568
Verdun 220
Verona 377
Versailles Antlaşması 291, 376, 389, 393-394, 401

Waldeck-Rousseau 325
Walrond, Osmond 135-136
Washington 632, 641
Webb, Sidney 624
Weizmann, Haim 137-139, 207, 229, 231-235, 265-267, 308-309, 386-387, 420
Weygand, Maxime 567
Wiesbaden 220
Wilson, Arnold Talbot 199, 363, 380-381, 419-426, 428-430, 432-436, 446, 456, 564
Wilson, Cyril (Albay) 89-90, 97-98, 101, 111, 114-116, 121-122, 155
Wilson, Woodrow xxxi, 136, 199, 217, 224, 226, 228, 242, 245, 247-249, 251, 253, 255, 261-265, 270, 281, 299-301, 333
Wingate, Reginald 72, 89, 96, 110, 116, 131-132, 155, 163, 195, 200
Winterton, Edward Turnour 391-392, 564
Wirsen, Carl Einer de 555
Woodman, G. S. 488

Yafa 116, 299, 561
Yahudi Milli Yurdu xxxvi-xxxvii, 122-123, 229-230, 265, 319, 334, 361, 669, 673
Yakan, Şükrü 406
Yasiri, Seyyid Elvan el- 408, 426, 433, 446, 468, 516, 537
Yasiri, Seyyid Nur el- 426, 428
Yaver, Acil el- 552
Yediler Beyannamesi 136, 166, 183, 225
Yedinci Ordu (Osmanlı) 159, 161
Yemen 4, 6, 10, 30, 57, 71, 79, 87
Yeni Gün 370
Yezdi, Kazım el- 414, 422
Young, Hubert 173, 379-381, 389, 393, 396-398, 464, 477, 642, 653, 672
Yusuf, Abdülrahman el- 164, 297, 326, 357
Yüksek Milli Komite bkz. Lajna

Zağlul, Saad 406, 514
Zahavi, Cemil Sıtkı ez- 445, 449, 451, 608
Zahle 186, 196, 322, 347
Zaho 512
Zahravi, Abdülhamid ez- 41, 69
Zeyd bin Hüseyin (Faysal'ın üvey kardeşi) 19, 90-91, 115, 140-142, 149, 155, 203, 214, 219, 222, 233, 237, 245, 251, 275, 291, 305, 310, 314, 317, 320-324, 326, 354, 364, 368, 376, 382, 399-400, 428, 431, 512, 554, 560, 603-604